ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

XIV
1977

P. 124

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (redactor responsabil),
D. CIUREA, CONST. C. ANGELESCU, L. BOICU,
C. CIHODARU, D. ȘANDRU, AL. ZUB.

I. CAPROȘU (secretar științific de redacție)

Adresa redacției:

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, str. Karl Marx nr. 15, Iași.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Academia
de științe sociale și politice
a Republicii Socialiste România

Anuarul
Institutului de istorie
și arheologie
„A. D. XENOPOL"

TOM. XIV, 1977

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA Nr. 1387

SUMAR

VICTOR SPINEI, Informațiile istorice despre populația românească de la est de Carpați în secolele XI—XIV 1
I. TODERAȘCU, Marina Țării Moldovei pînă la Unirea Principatelor Române 23
N. GRIGORAȘ, Privilegiile fiscale în Moldova (1741—1821) (I) 37
D. VITCU și A. MACOVEI, Frămîntări țărănești în Moldova între anii 1848 și 1859 55
D. ȘANDRU, Băncile populare sătești din România de la 1918 pînă la criza economică din 1929—1933 87

★

C. CIHODARU, Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504 și 1538 . 103
D. CIUREA, Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII—XVIII 123
VIRGIL CĂTĂRGIU, Filosofia istoriei la Dimitrie Cantemir 157
V. CRISTIAN, Premisele interne ale istoriografiei pașoptiste 173
V. RUSSU, Din activitatea politică a lui Ion Ghica în perioada instabilității guvernamentale și parlamentare (iulie 1866 — februarie 1867) . 191
I. SAIZU, Cu privire la rolul statului în economia națională (1922—1928) . 211
GH. I. FLORESCU, Partidul Poporului în perioada celei de a doua guvernări (martie 1926 — iunie 1927) 225
I. CIUPERCĂ, Formarea Partidului Național-Țărănesc (I) 245

COMUNICĂRI ȘI NOTE

ALEXANDRU I. GONȚA, Rolul cancelariei moldovenești în slavizarea numelor de locuri în secolele XIV—XVI (Originea istorică a Cobîlelor) 261
EMIL DIACONESCU, Precizări cu privire la lupta lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei 277
ȘTEFAN LEMNY, Despre contribuția solilor la lupta pentru apărarea Țărilor Române 283
SCARLAT PORCESCU, Craniul voievodului Mihai Viteazul 297
ECATERINA NEGRUȚI, Despre migrațiile temporare în mediul urban din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea 301
D. RUSU, Administrația orașului Iași la începutul epocii moderne . . . 313
M. BORDEIANU, Date noi privitoare la istoria învățămîntului românesc . 327

P - 124

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GH. PLATON, Ideea Daco-României în conștiința generației de la 1848. Geneză și continuitate 333
D. VITCU, Din începuturile mișcării socialiste la Iași 343
SORIN MUREȘEANU, Considerații privind apariția contractului colectiv în România 353
ADRIAN MACOVEI, Unele aspecte din istoria Universității ieșene (1918—1919) 359
GH. I. FLORESCU, Mișcarea feministă ieșeană între anii 1918 și 1921 . 371
VALENTIN CIORBEA, Considerații asupra traficului și a mișcării maritime din portul Constanța în perioada interbelică 377
ANDREI CARDAȘ, Despre unitatea de acțiune a comuniștilor și social-democraților în anii 1926—1928 389
IOAN SCURTU, Partidele politice în alegerile parlamentare din iulie 1927 395
J. BENDITER, Situația țărilor din sud-estul Europei oglindită în documente germane (1940—1944) 403
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Contribuții la istoria raporturilor româno-poloneze (1945—1947) 413

*

I. FILIPCIUC, Geneza însemnului *Cap de bour* (I) 423
D. STANCIU, Ecouri ale stăpînirii otomane în paremiologia balcanică . 431

CENTENARUL INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI

L. BOICU și GH. PLATON, Drumul românilor spre independența de stat . 439
IONEL DÎRDALĂ, Un precursor al neatîrnării : Alexandru Băncescul . . 457
D. CIUREA, Preludiile diplomatice ale războiului din 1877 . . . 463
GH. SIBECHI, Oameni și fapte din războiul de independență . . . 467
PAUL MIHAIL, Scrisori ale generalului Dimitrie Racoviță din timpul războiului de independență 501

70 DE ANI DE LA RĂSCOALA DIN 1907

GEORGETA TUDORAN, Desfășurarea răscoalei țăranilor din 1907 în județul Neamț 505
M. TIMOFTE, Răscoala din 1907 oglindită în documente diplomatice belgiene 521

30 DE ANI DE LA PROCLAMAREA REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

A. KARETCHI, Lupta Partidului Comunist Român pentru înlăturarea monarhiei în perioada revoluției democrat-populare . . . 531

DISCUȚII

CONST. A. STOIDE, Din nou despre istoria Țării Românești din anii 1447—1450 539

DOCUMENTE

DALILA-LUCIA ARAMĂ, Un document inedit de la Ieremia Movilă voievod 559
I. CAPROȘU, Două documente inedite din secolul al XVIII-lea . . . 563
DAN RÎPĂ-BUICLIU și NICOLAE VASILESCU-CAPSALI, Un document cămătăresc inedit de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea . . . 567

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RECENZII

Istoria României

ALEXANDRU PĂUNESCU, PAUL ŞADURSCHI, VASILE CHIRICA, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, vol. I—II, Bucureşti, 1976, 395 p. *(I. Caproşu şi I. D. Canciuc)* 585

DUMITRU BERCIU, *De la Burebista la Decebal*, Bucureşti, Ed. politică, 1976, 83 p. *(Ştefan Lemny)* 588

ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, vol. IV, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 1080 p. + XVI planşe color în text şi VIII planşe color în afara textului *(Nicolae Ursulescu)* 591

Dicţionar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X), elaborat de un colectiv de autori, sub conducerea prof. dr. doc. D. M. PIPPIDI, Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1976, 627 p. *(Nicolae Ursulescu)* 593

DUMITRU V. FIROIU, *Istoria statului şi dreptului românesc*, Bucureşti, Ed. didactică şi pedagogică, 1976, 390 p. *(Ştefan Lemny)* 597

GHENUŢĂ COMAN, *Murgeni. Contribuţie la istoria unei străvechi aşezări*, Vaslui, 1973, 164 p. *(Vasile I. Necula)* 599

VASILE DRĂGUŢ, *Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 329[—330] p. *(I. Caproşu)* 601

DUMITRU ZAHARIA, EMILIA CHIRIACESCU, CORNELIU CĂRĂMIDARU, *Colecţia de documente de la Arhivele Statului Bacău (1424—1848)*, Bucureşti, 1976, 388[—391] p. *(I. Caproşu)* . . . 607

NECULAI ŞANDRU, *Sub zodia zimbrului*, Bucureşti, Ed. „Albatros", 1976, 233 p. *(Ştefan Lemny)* 608

ION MICLEA, *Dulce Bucovină*, Studiu şi comentarii de RADU FLORESCU, <Bucureşti>, Ed. Sport-Turism, 1976, 520 pl. + text nepaginat *(I. Caproşu)* 609

ION SÎRBU, *Istoria lui Mihai vodă Viteazul, domnul Ţării Româneşti*, Ediţie îngrijită de DAMASCHIN MIOC, Cuvînt înainte de ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, <Timişoara>, Ed. „Facla", 1976, 565 p. + 30 fig. *(I. Toderaşcu)* 613

MANOLE NEAGOE, *Mihai Viteazul*, Craiova, Ed. „Scrisul Românesc", 1976, 320 p. *(Ştefan Lemny)* 615

Cronici turceşti privind ţările române. Extrase (sec. XVII — începutul sec. XVIII), vol. II, întocmit de MIHAIL GUBOGLU, Bucureşti, Ed. Acad. R.S.R., 1974, 539 p. + 12 foto. *(Tahsin Gemil)* . . 616

VALERIU ŞOTROPA, *Proiectele de constituţie, programele de reforme şi petiţiile de drepturi din Ţările Române în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 305[—306] p. *(Gh. Platon)* 618

MIRCEA POPA, *Ioan Molnar Piuariu*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1976, 221[—223] p. *(Nicolae Edroiu)* 622

CONSTANTIN BUŞE, *Comerţul exterior prin Galaţi sub regimul de port franc (1837—1883)*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 202 p. *(Paul Păltănea)* 623

ILIE CORFUS, *L'agriculture en Valachie depuis la Révolution de 1848 jusqu'à la réforme de 1864*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., Bibliotheca Historica Romaniae, 1976, 216 p. *(Ecaterina Negruţi)* 626

VASILE VESA, *România şi Franţa la începutul secolului al XX-lea. 1900—1916*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1975, 209 p. *(Irina Cojocaru)* 629

EMILIAN BOLD, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932). Activitatea diplomaţiei româneşti în problema reparaţiilor de război (Contribuţii)*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1976, XXIV + 226 p. *(I. Agrigoroaiei)* 632

Istorie universală

JERZY TOPOLSKI, *Metodologia della ricerca storica*, Bologna, Societa editrice il Mulina, 1975, 794 p. *(Al. Zub)* 635

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STRABON, *Geografia*, vol. I, Studiu introductiv, traducere, notiţe introductive, note şi indice de FELICIA VANŢ-ŞTEF, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, f.a., 744 p. + 3 hărţi ; vol. II, traducere, notiţe introductive, note şi indice de FELICIA VANŢ-ŞTEF, Ed. ştiinţifică, f.a., 866 p. + 3 hărţi *(N. Toderaşcu)* 636

PETAR PETROVIC, *Paleografija rimskih natpisa u Gornoj Meziji*, urednik DJURDJE BOŠKOVIC, redaktor FANULA PAPAZOGLU, Beograd, 1975 (Arheološki Institut. Posebna izdana. Kniga 14) — PETAR PETROVIC, *Paléographie des inscriptions romaines en Mesie supérieure*, rédacteur en chef DJURDJE BOSKOVIC, rédacteur FANULA PAPAZOGLU, Beograd, 1975 (Institut Archeologique. Monographies. Volume 14), 171 p., 23 planşe, 1 hartă (p. 13—151 text în limba sîrbă, p. 153—168 rezumat în limba franceză, p. 169—171 indice general). *(Nicolae Gostar)* . . 637

„Alba Regia, Annales Musei Stephani Regis", XIV, Székesfehérvár, 1975, 384 p. *(Silvia Teodor)* 640

Conf. dr. RADU MANOLESCU (coordonator) ş.a., *Oraşul medieval. Culegere de texte*, Bucureşti, 1976. 302 [—303] p. *(I. Caproşu)* . . 642

MUSTAFA ALI MEHMED, *Istoria turcilor*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1976, 447 p. + 47 ilustr. + 1 hartă *(Tahsin Gemil)* 642

NOTE BIBLIOGRAFICE

Istoria României

Marisia, Tîrgu Mureş, V, 1975, 399 p. ; VI, 1976, 716 p. *(Gh. I. Florescu)* . 645

RADU VULPE, *Studia Thracologica*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 336 p. *(Silvia Teodor)* 646

* * * *Thraco-Dacica. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie*, Bucureşti, 1976, 351 p. *(Silvia Teodor)* 649

Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România. Culese, traduse în româneşte, însoţite de indici şi comentate de EMILIAN POPESCU ; prefaţă de D. M. PIPPIDI, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 440 p. + reproduceri *(Ştefan Lemny)* . 650

OCTAVIAN RĂUŢ, VASILE IONIŢĂ, *Studii şi cercetări de istorie şi toponimie*, Reşiţa, 1976, 108 p. + 3 hărţi în afara textului *(I. Caproşu)* 651

MIRCEA MUTHU, *Literatura română şi spiritul sud-est european*, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1976, 310 p. *(Al. Zub)* 651

ADRIAN FOCHI, *Datini şi eresuri populare de la sfîrşitul secolului al XIX-lea ; răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densuşianu*, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1976, LX + 392 p. *(Al. Zub)* . . 652

Colonel GH. ROMANESCU, *Oastea română de la Jungul veacurilor*, <Bucureşti>, Ed. militară, f.a., 204 p. *(I. Caproşu)* 653

* * * *Pages de l'histoire de l'armée roumaine*, Bibliotheca Historica Romaniae, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 256 p. *(Ştefan Lemny)* 653

TRAIAN LARIONESCUL, *Armorialul Moldovei de Sus. Album heraldic*, Bucureşti, 1976 *(Ştefan S. Gorovei)* 654

LUCIAN BOIA, *Evoluţia istoriografiei române*, Bucureşti, Tip. Universităţii, 1976, 377 p. *(Al. Zub)* 655

* * * *Studii de istorie a naţionalităţilor din România şi a înfrăţirii lor cu naţiunea română. Naţionalitatea maghiară*, vol. I, Bucureşti, Ed. politică, 1976, 398 p. ; *Naţionalitatea germană*, vol. I, Bucureşti, Ed. politică, 1976, 300 p. *(Ştefan Lemny)* 656

I. M. ŞTEFAN, V. FIROIU, *Sub semnul Minervei*, Bucureşti, Ed. politică, 1975, 285 p. *(Gh. I. Florescu)* 658

P. CHIHAIA, *De la „Negru Vodă" la Neagoe Basarab. Interferenţe literar-artistice în cultura românească a Evului de mijloc*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 255 p. + 73 fig. *(I. Toderaşcu)* . 658

MARIA DOGARU, *Sigiliile — mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1976, 282 p. *(I. Caproşu)* 660

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAE STOICESCU, CRISTIAN MOISESCU, *Tîrgoviștea și monumentele sale*, București, 1976, 321[—324] p. *(I. Caproșu)* 661

PAUL SIMIONESCU, PAUL CERNOVODEANU, *Cetatea de scaun a Bucureștilor. Consemnări, tradiții, legende*, Ed. „Albatros", 117[—118] p. *(I. Caproșu)* 661

ȘTEFAN S. GOROVEI, *Mușatinii*, București, Ed. „Albatros", 1976, 170 p. + ilustrații *(Ștefan Lemny)* 662

Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. II (1449—1486). Volum întocmit de LEON ȘIMANSCHI în colaborare cu GEORGETA IGNAT și DUMITRU AGACHE, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 647 p. *(Paul Mihail)* 662

ȘTEFAN OLTEANU, *Lupta de la Valea Albă*, București, Ed. militară, 1976, 103 p. *(Gh. Pungă)* 664

ILIE CORFUS, *Însemnări de demult*, Iași, Ed. „Junimea", 1976, 339[—340] p. + facsimile în afara textului *(I. Caproșu)* 665

MIRCEA SCARLAT, *Introducere în opera lui Miron Costin*, București, Ed. „Minerva", 1976, 167 p. *(Florin Platon)* 666

MIHAI MORARU, CĂTĂLINA VELCULESCU, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, partea I, sub îngrijirea științifică a lui I. C. CHIȚIMIA, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 242 p. *(I. Caproșu)* 667

C. CONSTANTINESCU-MIRCEȘTI, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII—XIX*, Biblioteca istorică, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 168 p. (131 text și 36 anexe) *(Florin Platon)* 668

Ceasornicul domnilor de ANTONIO DE GUEVARA, traducere din limba latină de NICOLAE COSTIN, Ed. critică și studiu introductiv de GABRIEL ȘTREMPEL, București, Ed. „Minerva", 1976, LIV + 687[—689] p. *(Al. Zub)* 669

Moldova în epoca feudalismului, vol. VII $_{1-2}$: *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772—1773 și 1774*. Ediție, cuvînt introductiv și comentarii de P. GH. DIMITRIEV, Chișinău, Ed. „Știința", 604[—606] + 525[—526] p. *(I. Caproșu)* 670

I. V. GORAȘ, *Învățămîntul românesc în ținutul Sucevei, 1775—1918*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1975, 180 p. *(Ștefan Lemny)* 671

GHEORGHE BARTOȘ, *Răscoala lui Horia. Bibliografie analitică*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 152 p. *(I. Caproșu)* . . . 671

NICOLAE EDROIU, *Răsunetul european al răscoalei lui Horia (1784—1785)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1976, 232 p. (Avram Andea) . . . 672

OVIDIU PAPADIMA, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, Ed. „Minerva", 1975, 396 p. („Momente și sinteze") *(Al. Zub)* . . 673

Corespondența lui Vincențiu Babeș (Scrisori primite) Introducere, ediție îngrijită, note și comentarii de MIHAIL P. DAN și GHEORGHE CIPAIANU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1976, III + 277 p. + ilustrații *(Al. Zub)* 674

MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere*, vol. II, *Scrieri istorice*, Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de ALEXANDRU ZUB, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 675 p. *(D. Vitcu)* 674

George Bariț și contemporanii săi, vol. III, ediție de ȘTEFAN PASCU, IOSIF PERVAIN, IOAN CHINDRIȘ, DUMITRU SUCIU, MIRCEA POPA și GELU NEAMȚU, București, Ed. „Minerva", 1976, XIV + 495 p. *(Al. Zub)* 675

PARASCHIVA CANCEA, *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România. 1848—1948*, București, Ed. politică, 1976, 163 p. *(Gh. I. Florescu)* 676

ION PETRICĂ, *Confluențe culturale româno-polone (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, București, Ed. „Minerva", 1976, 365 p. *(Al. Zub)* 677

AL. ZUB, *Junimea. Implicații istoriografice. 1864—1885*, Iași, Ed. „Junimea", 1976, 384 p. *(I. Caproșu)* 677

I. ZAMFIRESCU, V. CÂNDEA, V. MOGA, *Ateneul Român*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 251 p. *(I. Caproșu)* . . . 678

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

General ALEXANDRU CERNAT, *Memorii. Campania 1877—1878.* Ediție îngrijită, cuvînt înainte și notă bibliografică de general-maior doctor CONSTANTIN OLTEANU, București, Ed. militară, 1976, XL + 41 p. *(L. Boicu)* 679

Din lupta poporului român pentru cucerirea independenței de stat, 1877—1878. Documentar. Texte extrase din cărți și presă, Galați, (Biblioteca „V. A. Urechia"), 1976, 204 p. *(Al. Zub)* 680

THEODOR VĂRGOLICI, *Ecourile literare ale cuceririi independenței naționale*, București, Ed. „Eminescu", 301 p. *(Al. Zub)* 680

BARBU THEODORESCU, *Nicolae Iorga, 1871—1940, I, [bibliografie]*, București, Ed. științifică și enciclopedică și Ed. militară, 1976, 576 p. *(Al. Zub)* 681

MARCEL GH. MORĂRAȘU, *Clubul C.F.R. „Unirea" (1896—1976). (O pagină din viața ceferiștilor păscăneni)*, Iași, 1976, 95[—96] p. *(Gh. I. Florescu)* 682

Pagini de eroism din primul război mondial: Colonel ALEXANDRU NICULESCU, *Luptele de la Jiu*, București, Ed. militară, 1976, 129 [—131] p.; Colonel dr. VICTOR ATANASIU, *Bătălia din zona Bran-Cimpulung*, București, Ed. militară, 1976, 140 [—141] p. *(I. Agrigoroaiei)* 683

IOAN SCURTU, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului țărănesc (1918—1926)*, București, Ed. „Litera", 1975, 198 p. *(Gh. I. Florescu)* 683

AL. GH. SAVU, *Sistemul partidelor politice din România 1919—1940*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 258 p. *(Gh. I. Florescu)* 685

A. SIMION, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 — ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1976, 327 p. *(Gh. I. Florescu)* 686

Istorie universală

PIERRE SALMON, *Histoire et critique*, deuxième édition revue et augmentée, Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1976, 198 p. *(Al. Zub)* 687

DOMINIQUE SOURDEL și JANINE SOURDEL-THOMINE, *Civilizația islamului clasic*, traducere de EUGEN FILOTTI, vol. I—III, București, Ed. „Meridiane", 1976, 332 + 260 + 288 + ilustrații *(Ștefan Lemny)* . 688

IOSEF MATUS, *Krimtatarische Urkunden im Reichsarchiv zu Kopenhagen*, Freiburg, Klaus Schwarz Verlag, 1976, 347 p. + 30 facs. *(Tahsin Gemil)* 689

IRENA GIEYSZTOROWA, *W step do demografii staropolskiej*, Warszawa, Polska Academia Nauk, Instytut Historii, 1976, 310 p. *(Ecaterina Negruți)* 691

Weltherrschaft im Visier. *Dokumente zu den Europa und Weltherrschaftplänen des reutschen Imperialismus von der Jahrhundertswende bis Mai 1945*, hrsg. von WOLFGANG SCHUMANN und LUDWIG NESTLER, Berlin, V.E.B. Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1975, 406 p. *(J. Benditer)* 692

DAVID THOMSON, *World History from 1914 to 1968*, Third Edition, London-Oxford-New York, Oxford University Press, 1976, 166 p. *(Gh. Buzatu)* 694

JOACHIM FEST, *Hitler*, I, *Jeunesse et conquête du pouvoir, 1889—1933*; II. *Le Führer, 1933—1945*, Paris, Gallimard, 1973, 526 + 546 p. *(Gh. Buzatu)* 695

K. ST. PAVLOWITCH, *Roumanie-Allemagne (1936—1941)*, în „Balkan Studies", Volume 15_2, (1974), Thessaloniki, p. 237—261 *(Gh. Buzatu)* . . 697

L. G. MARCANTONATOS, *A Athènes pendant la guerre. Journal d'un témoin (octobre 1940 — avril 1941)*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1976, 234 p. *(Gh. Buzatu)* 698

MARTIN L. VAN CREVELD, *Hitler's Strategy 1940—1941. The Balkan Clue*, Cambridge, University Press, 1973, 248 p. *(Gh. Buzatu)* . . 699

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LEOPOLD TREPPER, *Le grand jeu*, Paris, Éditions Albin Michel, 1975, 418 p. *(Gh. Buzatu)* 700
RACHELE MUSSOLINI, *Mussolini sans masque*, propos recuellis par ALBERT ZARCA, Paris, Fayrad, 1973, 379 p. *(Gh. Buzatu)* . . 701
RICHARD DEACON, *A History of the Russian Secret Service*, London, Frederick Muller Ltd., 1972, 568 p. *(Gh. Buzatu)* 701
EUGENE K. BIRD, *Rudolf Hess dévoile son mistère*, Paris, Gallimard, 1975, 286 p. *(Gh. Buzatu)* 702
P. N. POSPELOV (editor), *Great Patriotic War of the Soviet Union, 1941—1945. A General Outline*, Moscow, Progress Publishers, 1974, 469 p. *(Gh. Buzatu)* 703

REVISTA REVISTELOR

„Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca" XIV (1976), Cluj-Napoca, 434 p. *(Ştefan Lemny)* 705
„Annales Historiques de la Révolution Française", 1976, 48, nr. 225. *(Pompiliu Teodor)* 706

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Al II-lea Congres Internaţional de Turcologie *(Gemil Tahsin)* 709
Al VIII-lea Congres Internaţional de Istorie Turcă *(Gemil Tahsin)* . . 711
Al XVII-lea colocviu al Societăţii „Mihai Eminescu" din Freiburg cu tema *Independenţa naţională şi cultura autohtonă în istoria popoarelor europene. O sută de ani de la cucerirea independenţei de stat a României* (Iaşi — Tîrgu Neamţ, 7—14 aprilie 1977) *(I. Toderaşcu)* 712
Colocviul Internaţional Nr. 271 : Sfîrşitul timpurilor glaciare în Europa (Bordeaux, 24—28 mai 1977) *(Vasile Chirica)* 714
Colocviu româno-german *(V. Cristian)* 715
Colocviu franco-român *(V. Cristian)* 716
Călătorii de documentare ştiinţifică : *În R. S. Cehoslovacă (Gh. I. Florescu)*; *În R. D. Germană (St. Măreş)* 717
Călătorii ştiinţifice în R. F. Germania, Marea Britanie şi Ţările de jos *(Al. Zub)* 718
Teză de doctorat 719
Activitatea Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi în anul 1977 *(St. Măreş)* 719

ALEXANDRU I. GONŢA 723

TRAIAN LUNGU 725

CORINA NICOLESCU 727

ANDREI OŢETEA . . . 729

CONSTANTIN C. GIURESCU . 733

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Académie des Sciences Sociales et Politiques de la République Socialiste de Roumanie

Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol"

TOME XIV, 1977

SOMMAIRE

VICTOR SPINEI, Informations historiques sur la population roumaine à l'Est des Carpates aux XI—XIV siècles 1
I. TODERAȘCU, La marine de la Moldavie avant l'Union des Principautés Roumaines 23
N. GRIGORAȘ, Les privilèges fiscaux en Moldavie de 1741 à 1821 (I) . . 37
D. VITCU et A. MACOVEI, La lutte des paysans de Moldavie de 1848 à 1859 pour leur affranchissement 55
D. ȘANDRU, Les banques populaires rurales en Roumanie de 1918 jusqu'à la crise économique de 1929—1933 87

*

C. CIHODARU, Prétendants au trône de Moldavie de 1504 à 1538 . . . 103
D. CIUREA, Sur l'évolution des villages et de la population rurale en Moldavie aux XVIe—XVIIe siècles 123
VIRGIL CATARGIU, Dimitrie Cantemir et la philosophie de l'histoire . . 157
V. CRISTIAN, Les conditions sociales et politiques dans lesquelles furent crées les ouvrages historiques des historien roumains de la génération de 1848 173
V. RUSSU, L'activité politique de Jean Ghica dans la période d'instabilité ministérielle de juillet 1866 à février 1867 191
I. SAIZU, Le rôle de l'État dans l'économie nationale de la Roumanie de 1922 à 1928 211
GH. I. FLORESCU, Le deuxième ministère du Parti du Peuple (mars 1926 — juin 1927) 225
I. CIUPERCĂ, La création du Parti National—Paysan (I) 245

COMMUNICATIONS ET NOTES

ALEXANDRU I. GONȚA | Comment la chancellerie moldave a donné une inflexion slave à des localités de Moldavie aux XIVe—XVIe siècles (l'origine historique de la région de Cobîle) . . . 261
EMIL DIACONESCU, Précisions concernant la lutte du prince Etienne le Grand pour conquérir le trône de la Moldavie 277
ȘTEFAN LEMNY, La contribution des messagers de paix de la Moldavie et de Valachie à la transmission des informations nécessaires à la guerre défensive (XIVe siècle jusqu'à la moitié du XVIIe siècle) 283
SCARLAT PORCESCU, Le crâne de Michel le Brave 297

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ECATERINA NEGRUȚI, Les migrations temporaires dans les villes de Moldavie durant la première moitié du XIXe siècle 301
D. RUSSU, L'administration de la ville de Iassy au début de l'époque moderne 313
M. BORDEIANU, Nouvelles données concernant l'histoire de l'enseignement roumain 327
GH. PLATON, L'idée daco-roumaine chez la génération de 1848. Genèse et continuité 333
D. VITCU, Les débuts du mouvement socialiste à Iassy 343
SORIN MUREȘEANU, Remarques relatives à l'apparition du contrat collectif en Roumanie 353
ADRIAN MACOVEI, L'Université de Iassy après la première guerre mondiale (1918—1919) 359
GH. I. FLORESCU, Le mouvement féministe à Iassy de 1918 à 1921 . . 371
VALENTIN CIORBEA, Le port de Constanța entre les deux guerres mondiales 377
ANDREI CARDAȘ, L'unité d'action des communistes et des sociaux-démocrates de 1926 à 1928 389
IOAN SCURTU, Les partis politiques roumains et les élections générales de juillet 1927 pour la Chambre des députés et le Sénat . . . 395
J. BENDITER, Les États du Sud-Est de l'Europe dans les plans nazis . . 403
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Contributions à l'histoire des relations de la Roumanie et de la Pologne (1945—1947) 413

★

I. FILIPCIUC, La genèse des armoiries de la Moldavie avec la tête d'aurochs (I) 423
D. STANCIU, Echos de la domination turque dans les proverbes des États balkaniques 431

LE CENTENAIRE DE L'INDEPENDANCE DE LA ROUMANIE

L. BOICU et GH. PLATON, La voie suivie par la Roumanie pour parvenir à l'indépendance de l'État 439
IONEL DÎRDALĂ, Un précurseur de l'indépendance de la Roumanie : Alexandru Băncescul 457
D. CIUREA, Préludes diplomatiques de la guerre de 1877 463
GH. SIBECHI, Hommes et faits d'armes de la guerre pour l'indépendance . 467
PAUL MIHAIL, Lettres du général Dimitrie Racoviță de la période du guerre pour l'indépendance 501

70 ANS DEPUIS LA REVOLTE DES PAYSANS DE 1907

GEORGETA TUDORAN, La révolte des paysans de 1907 dans le département de Neamț 505
M. TIMOFTE, La révolte de 1907 selon les documents conservés au Ministère des Affaires étrangères de Belgique 521

30 ANS DEPUIS L'INSTAURATION DE LA REPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

A. KARETCHI, La lutte du Parti Communiste Roumain contre la monarchie dans la période de la révolution démocratique-populaire . 531

DISCUSSIONS

CONST. A. STOIDE, Encore à propos de l'histoire de la Valachie de 1447 à 1450 539

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOCUMENTS

DALILA-LUCIA ARAMĂ, Un document inédit du prince Ieremia Movilă . 559
I. CAPROȘU, Deux documents inédits du XVIIIe siècle 563
DAN RÎPĂ-BUICLIU et NICOLAE VASILESCU-CA' SALI, Un document inédit concernant les procédés des usuriers en Moldavie à la fin du XVIIIe siècle. 567

COMPTES RENDUS
Histoire de la Roumanie

ALEXANDRU PĂUNESCU, PAUL ȘADURSCHI, VASILE CHIRICA, *Répertoire archéologique du département de Botoșani*, Tomes I—II, Bucarest, 1976, 395 p. *(I. Caproșu)* 585
DUMITRU BERCIU, *De Burebista à Decebal*, Bucarest, Éditions Politiques, 1976, 83 p. *(Ștefan Lemny)* 588
ALEXANDRU ODOBESCU, *Oeuvres*, Tome IV, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 1080 p. + XVI planches dans le texte et VIII planches hors texte *(N. Ursulescu)* 591
Dictionnaire de l'histoire ancienne de la Roumanie (Paléolitique — X siècle), rédigé par un collectif d'auteurs sous la direction du professeur dr. D. M. PIPPIDI, Bucarest, Éditions Scientifiques et Encyclopédiques, 1976, 627 p. *(N. Ursulescu)* 593
DUMITRU V. FIROIU, *Histoire de l'Etat et du droit roumain*, Bucarest. Éditions Didactiques et Pédagogiques, 1976, 390 p. *(Ștefan Lemny)* 597
GHENUȚĂ COMAN, *Murgeni. Contributions à l'histoire d'un très ancien établissement*, Vaslui, 1973, 164 p. *(Vasile I. Necula)* . . . 599
VASILE DRĂGUȚ, *Dictionnaire encyclopédique de l'art médiéval roumain*, Bucarest, Éditions Scientifiques et Encyclopédiques, 329 [—330] p. *(I. Caproșu)* 601
DUMITRU ZAHARIA, EMILIA CHIRIACESCU, CORNELIU CĂRĂMIDARU, *Documents conservés aux Archives Nationales de Bacău (1424—1848)*, Bucarest, 1976, 388 [—391] p. *(I. Caproșu)* . . 607
NECULAI ȘANDRU, *Sous le signe du zodiaque du bison*, Bucarest, Éditions „Albatros", 1976, 233 p. *(Ștefan Lemny)* 608
ION MICLEA, *Douce Bucovine*, Etude et comentaires de RADU FLORESCU, <Bucarest>, Éditions Sport et Tourisme, 1976, 520 planches. Les pages du texte ne sont pas numérotées. *(I. Caproșu)* . . . 609
ION SÎRBU, *Histoire de Michel le Brave, prince de Valachie*, Edition publiée par DAMASCHIN MIOC, Avant-propos de ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, <Timișoara>, Éditions „Facla", 1976, 565 p. + 30 illustrations. *(I. Toderașcu)* 613
MANOLE NEAGOE, *Michel le Brave*, Craiova, Éditions „Scrisul Românesc", 1976, 320 p. *(Ștefan Lemny)* 615
Chroniques turques relatives aux pays roumains, Extraits, (XVIIe siècle — début du XVIIIe siècle), Tome II, publié par MIHAIL GUBOGLU, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1974, 539 p. + 12 photocopies. *(Tahsin Gemil)* 616
VALERIU ȘOTROPA, *Projets de Constitutions, programmes de réformes, pétitions relatives aux droits de l'homme dans les pays roumains au cours du XVIIIe siècle et de la première moitié du XIXe siècle*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 305 [—306] p. *(Gh. Platon)* 618
MIRCEA POPA, *Ioan Molnar Piuariu*, Cluj-Napoca, Éditions „Dacia", 1976, 221 [—223] p. *(N. Edroiu)* 622

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN BUŞE, *Le commerce avec les Etats étrangers par Galatz, lorsqu'il fut port franc (1837—1883)*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 202 p. *(Paul Păltănea)* 623

ILIE CORFUS, *L'agriculture en Valachie depuis la Révolution de 1848 jusqu'à la réforme de 1864*, Bucarest, Éditions de l'Academie de la République Socialiste de Roumanie, Collection „Bibliotheca Historica Romaniae", no. 53, 1976, 216 p. *(Ecaterina Negruţi)* . . 626

VASILE VESA, *La Roumanie et la France au début du XXe siècle (1900—1916)*, Cluj-Napoca, Éditions „Dacia", 1975, 209 p. *(Irina Cojocaru)* 629

EMILIAN BOLD, *De Versailles à Lausanne (1919—1932). L'activité de la diplomatie roumaine concernant le problème de la réparation des dommages de guerre. (Contributions)*, Iassy, Édititons „Junimea", 1976, XXIV + 226 p. *(I. Agrigoroaiei)* 632

Histoire universelle

JERZY TOPOLSKI, *Metodologia della ricerca storica*, Bologna, Societa editrice il Mulina, 1975, 794 p. *(Al. Zub)* 635

STRABON, *Géographie*, Tome I. Etude introductif, traduction, notices introductives, notes et index par FELICIA VANŢ-ŞTEF, Bucarest, Éditions scientifique, s.a., 744 p. + 3 cartes ; tome II, Traduction, notices introductives, notes et index par FELICIA VANŢ-ŞTEF, Bucarest, Éditions scientifique, s.a., 866 p. + 3 cartes *(Nicoleta Toderaşcu)* 636

PETAR PETROVIC. *Paleografija rimskih natpisa u Gornoj Meziji*, urednik Djurdje Boskovic, redaktor FANULA PAPAZOGLU, Beograd, 1975 (Arheološki Institut. Posebna izdana. Kniga 14). PETAR PETROVIC. *Paléographie des inscriptions romaines en Mésie supérieure*, rédacteur en chef DJURDJE BOSKOVIC, rédacteur FANULA PAPAZOGLU, Beograd, 1975 (Institut Archéologique. Monographies. Volume 14), 171 p. + 24 planches + 1 carte (p. 13—151 texte en serbe, p. 153—168 résumé en français, p. 169—171, indice général). *(Nicolae Gostar)* 637

„Alba Regia, Annales Musei Stephani Regis", XIV, Székesfehérvár, 1975, 384 p. *(Silvia Teodor)* 640

RADU MANOLESCU (coordonateur), *La ville médiévale*, Recueil de textes, Bucarest, 1976, 302 [—303] p. *(I. Caproşu)* 642

MUSTAFA ALI MEHMED, *Histoire des Turcs*, Bucarest, Éditions Scientifiques et Encyclopédiques, 1976, 447 p. + 47 illustrations + 1 carte *(Tahsin Gemil)* 642

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

Histoire de la Roumanie

Marisia, Tirgu Mureş, V, 1975, 399 p. ; VI, 1976, 716 p. *(Gh. I. Florescu)* . . 645

RADU VULPE, *Studia Thracologica*, Bucarest, Éditions de l'Academie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 336 p. *(Silvia Teodor)* 646

*** *Thraco-Dacica*, Recueil d'études à l'occasion du deuxième Congrès International de Thracologie, Bucarest, 1976, 351 p. *(Silvia Teodor)* 649

Inscriptions grecques et latines des IVe—XIIIe siècles, découvertes en Roumanie. Recueillies, traduites en roumain et commentées par EMILIAN POPESCU. Préface de D. M. PIPPIDI, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 440 p + reproductions *(Ştefan Lemny)* 650

OCTAVIAN RĂUŢ et VASILE IONIŢĂ, *Etudes d'histoire et de toponymie*, Reşiţa, 1976, 108 p + 3 cartes. *(I. Caproşu)* 651

MIRCEA MUTHU, *La littérature roumaine et l'esprit Sud-Est européen*, Bucarest. Éditions „Minerva", 1976, 310 p. *(Al. Zub)* 651

ADRIAN FOCHI, *Coutumes et superstitions populaires à la fin du XIXe siècle. Réponses au questionnaire de Nicolae Densuşianu*, Bucarest, Éditions „Minerva", 1976, LX + 392 p. *(Al. Zub)* . . . 652

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Colonel GH. ROMANESCU, *L'armée roumaine au cours des siècles*, <Bucarest>, Éditions Militaires, s.a., 204 p. *(I. Caproşu)* 653

*** *Pages de l'histoire de l'armée roumaine*, Bibliotheca Historica Romaniae, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 256 p. *(Ştefan Lemny)* 653

TRAIAN LARIONESCUL, *Armorial de la Moldavie du Nord, Album héraldique*, Bucarest, 1976. *(Ştefan S. Gorovei)*. 654

LUCIAN BOIA, *L'évolution de l'historiographie roumaine*, Bucarest, Imprimerie de l'Université, 1976, 377 p. *(Al. Zub)*. 655

*** *Etudes d'histoire des nationalités de Roumanie et de leur fraternisation avec la nation roumaine. La nationalité hongroise*, Tome I, Bucarest, Éditions Politiques, 1976, 398 p. ; *La nationalité allemande*, Tome I, Bucarest, Editions Politiques, 1976, 300 p. *(Ştefan Lemny)* 656

I. M. ŞTEFAN et V. FIROIU, *Sous le signe de Minerve*, Bucarest. Éditions Politiques, 1975, 285 p. *(Gh. I. Florescu)* 658

P. CHIHAIA, *De „Negru Vodă" à Neagoe Basarab. Interférences littéraires et artistiques dans la culture roumaine du Moyen Age*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 255 p. + 73 ilustrations. *(I. Toderaşcu)* 658

MARIA DOGARU, *Les sceaux — témoignages du passé historique, Album sigillographique*, Bucarest, Éditions Scientifiques et Encyclopédiques, 1976, 282 p. *(I. Caproşu)* 660

NICOLAE STOICESCU et CRISTIAN MOISESCU, *La ville de Tîrgovişte et ses monuments*, Bucarest, 1976, 321 [—324] p. *(I. Caproşu)* . . 661

PAUL SIMIONESCU et PAUL CERNOVODEANU, *Bucarest, la ville où siégeait le prince de Valachie. Traditions, légendes*, Éditions „Albatros", 117[—118] p. *(I. Caproşu)* 661

ŞTEFAN S. GOROVEI, *Les Muşatini*, Bucarest, Editions „Albatros", 1976, 170 + illustrations. *(Ştefan Lemny)* 662

Documenta Romaniae Historica, A, Moldavie, Tome II (1449—1486), Volume publié par LEON SIMANSCHI en collaboration avec GEORGETA IGNAT et DUMITRU AGACHE, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 647 p. *(Paul Mihail)* 662

ŞTEFAN OLTEANU, *La bataille de Valea Albă [1476]*, Bucarest, Éditions Militaires, 1976, 103 p. *(Gh. Pungă)* 664

ILIE CORFUS, *Notes d'autre fois*, Iassy, Éditions „Junimea", 1976, 339[—340] p. *(I. Caproşu)* 665

MIRCEA SCARLAT, *Introduction à l'oeuvre de Miron Costin*, Bucarest, Éditions „Minerva", 1976, 167 p. *(Florin Platon)* 666

MIHAI MORARU et CĂTĂLINA VELCULESCU, *Bibliographie analytique des livres populaires laïques*, Première partie, sous la direction scientifique de I. C. CHIŢIMIA, Bucarest, Éditions de l'Academie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 242 p. *(I. Caproşu)* 667

C. CONSTANTINESCU-MIRCEŞTI, *L'émigration périodique des troupeaux et ses implications en Transylvanie et en Valachie aux XVIIIe—XIXe siècles*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 168 p. *(Florin Platon)* . . . 668

ANTONIO DE GUEVARA, *L'horloge des princes*, texte traduit du latin par NICOLAE COSTIN, Édition critique et Introduction de GABRIEL STREMPEL, Bucarest, Éditions „Minerva", 1976, LIV + 687[—689] p. *(Al. Zub)* 669

La Moldavie à l'époque féodale, Tome VII, $_1-_2$: *Les recensements de 1772—1773 et 1774 de la population de la Moldavie*, Introduction et commentaires de P. G. DIMITRIEV, Kichinev, Éditions „La Science", 604 [—606] + 525 [—526] p. *(I. Caproşu)* 670

I. V. GORAŞ, *L'enseignement en roumain dans le département de Suceava de 1775 à 1918*, Bucarest, Éditions Didactiques et Pédagogiques, 1975, 180 p. *(Ştefan Lemny)* 671

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE BARTOȘ, *La révolte de Horia. Bibliographie analytique*, Bucarest, Éditions Scientifiques et Enciclopédiques, 152 p. *(I. Caproșu)* 671

NICOLAE EDROIU, *Le retentissement européen de la révolte de Horia (1748—1785)*, Cluj-Napoca, Éditions „Dacia", 1976, 232 p. *(Avram Andea)* 672

OVIDIU PAPADIMA, *Hypostases de l'illuminisme roumain*, Bucarest, Editions „Minerva", 1975, 396 p. *(Al. Zub)*. 673

Correspondance de Vincențiu Babeș (lettres reçues), Introduction notes et commentaires de MIHAIL P. DAN et GHEORGHE CIPĂIANU, Cluj-Napoca, Éditions „Dacia", 1976. III + 277 p. + illustrations. *(Al. Zub)* 674

MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Oeuvres*, Tome II, *Etudes historiques*, Introduction, notes et commentaires d'ALEXANDRU ZUB, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 675 p. *(D. Vitcu)* 674

George Barițiu et ses contemporaines, Tome III, Edition publiée par ȘTEFAN PASCU, IOSIF PERVAIN, IOAN CHINDRIȘ, DUMITRU SUCIU, MIRCEA POPA, et GELU NEAMȚU, Bucarest, Éditions „Minerva", 1976, XIV + 495 p. *(Al. Zub)*. 675

PARASCHIVA CANCEA, *Le mouvement pour l'émancipation de la femme en Roumanie (1848—1948)*, Bucarest, Éditions Politiques, 1976, 163 p. *(Gh. I. Florescu)* 676

ION PETRICĂ, *Confluences culturelles roumano-polonaises (seconde moitié du XIXe siècle)*, Bucarest, Éditions „Minerva", 1976, 365 p. *(Al. Zub)* 677

AL. ZUB, *La société „Junimea". Implications historiographiques (1864—1885)*, Iassy, Éditions „Junimea", 1976, 384 p. *(I. Caproșu)* . . . 677

I. ZAMFIRESCU, V. CÂNDEA et V. MOGA, *L'Athénée roumain*, Bucarest, Éditions Scientifique et Encyclopédiques, 1976, 251 p. *(I. Caproșu)* 678

Général ALEXANDRU CERNAT, *Mémoires. La guerre de 1877—1878*, Edition publiée avec un avant-propos et une note bibliographique par le général-major dr. CONSTANTIN OLTEANU, Bucarest, Éditions Militaires, 1976, XL + 41 p. *(L. Boicu)* 679

De la lutte du peuple romain pour conquérir l'indépendance de l'Etat, 1877—1878. Extraits de livres et de journaux, Galatz, Bibliothèque V. A. Urechia, 1976, 204 p. *(Al. Zub)* 680

THEODOR VÎRGOLICI, *Echos littéraires de la conquête de l'indépendance nationale*, Bucarest, Editions „Eminescu", 301 p *(Al. Zub)* . . 680

BARBU THEODORESCU, *Nicolae Iorga. 1871—1940. I. [bibliographie]*, Bucarest, Éditions Scientifiques et Encyclopédiques et Editions Militaires, 1976, 576 p. *(Al. Zub)* 681

MARCEL G. MORARAȘU, *Le Club des cheminots „Unirea" (1896—1976). (Une page de l'activité des cheminots de Pașcani)*, Iassy, 1976, 95[—96] p. *(Gh. I. Florescu)* 682

Pages d'héroisme de la Première Guerre mondiale : colonel ALEXANDRU NICULESCU, *La bataille du Jiu*, Editions Militaires, 1976, 129[—131] p. ; colonel dr. VICTOR ATANASIU, *La bataille de la zone Bran—Cîmpulung*, Éditions Militaires, 1976, 140[—141] p. *(I. Agrigoroaiei)* 683

IOAN SCURTU, *De la vie politique en Roumanie. La création et l'activité du Parti Paysan (1918—1926)*, Bucarest, Éditions „Litera", 1975, 198 p. *(Gh. I. Florescu)* 683

AL. GH. SAVU, *Le système des partis politiques en Roumanie de 1919 à 1940*, Bucarest, Édititons Scientifiques et Encyclopédiques, 1976, 258 p. *(Gh. I. Florescu)* 685

A. SIMION, *Le régime politique de Roumanie dans la période septembre 1940 — janvier 1941*, Cluj-Napoca, Éditions „Dacia", 1976, 327 p. *(Gh. I. Florescu)* 686

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Histoire universelle

PIERRE SALMON, *Histoire et critique*, deuxième édition revue et augmentée, Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1976, 198 p. *(Al. Zub)* 687

DOMINIQUE SOURDEL et JEANINE SOURDEL-THOMINE, *La civilisation de l'Islam classique*, traduit par Eugène Filotti, Tomes I, II et III, Bucarest, Éditions „Meridiane", 1976, 332 p. + 260 p. + 288 p. *(Ştefan Lemny)* 688

JOSEF MATUS, *Krimtatarische Urkunden im Reichsarchiv zu Kopenhagen*, Freiburg, Klaus Schwarz Verlag, 1976, 347 p. + 30 facsimiles. *(Tahsin Gemil)* 689

IRENA GIEYSZTOROWA, *Wstep de demografii staropolskiej*, Warszawa, Polska Academia Nauk, Instytut Historii, 1976, 310 p. *(Ecaterina Negruţi)* 691

Weltherrschaft im Visier. Dokumente zu den Europa und Weltherrschaftplänen des deutschen Imperialismus von der Jahrhundertswende bis Mai 1945, hrsg. von WOLFGANG SCHUMANN und LUDWIG NESTLER, Berlin, V.E.B. Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1975, 406 p. *(J. Benditer)* 692

DAVID THOMSON, *World History from 1914 to 1968*, Third Edition, London-Oxford-New York, Oxford University Press, 1976. 166 p. *(Gh. Buzatu)* 694

JOACHIM FEST, *Hitler, I, Jeunesse et conquête du pouvoir, 1889—1933*, Paris, Gallimard, 1973, 526 p. ; II, *Le Führer, 1933—1945*, Paris, Gallimard, 1973, 546 p. *(Gh. Buzatu)* 695

K. ST. PAVLOWITCH, *Roumanie-Allemagne (1936—1941)*, „Balkan Studies", Tome XV, 2, (1974), Thessaloniki, pp. 237—261. *(Gh. Buzatu)*. . 697

L. G. MARCANTONATOS, *A Athènes pendant la guerre. Journal d'un témoin (octobre 1940 — avril 1941)*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1976, 234 p. *(Gh. Buzatu)* 698

MARTIN L. VAN CREVELD, *Hitler's Strategy 1940—1941. The Balkan Clue*, Cambridge, University Press, 1973, 248 p. *(Gh. Buzatu)* . . . 699

LEOPOLD TREPPER, *Le grand jeu*, Paris, Éditions Albin Michel, 1975, 418 p. *(Gh. Buzatu)* 700

RACHELE MUSSOLINI, *Mussolini sans masque*, propos recueillis par ALBERT ZARCA, Paris, Fayard, 1973, 379 p. *(Gh. Buzatu)* . . 701

RICHARD DEACON, *A History of the Russian Secret Service*, London, Frederick Muller Ltd., 1972, 568 p. *(Gh. Buzatu)* 701

EUGENE K. BIRD *Rudolf Hess dévoile son mystère*, Paris, Gallimard, 1975, 286 p. *(Gh. Buzatu)* 702

P. N. POSPELOV, (editeur), *Great Patriotic War of the Soviet Union, 1941—1945. A General Outline*, Moscow, Progress Publishers, 1974, 469 p. *(Gh. Buzatu)* 703

REVUE DES REVUES

Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie de Cluj-Napoca, XIV (1976), Cluj-Napoca, 434 p. *(Ştefan Lemny)* 705

„Annales historiques de la Révolution française", 1976, 48, no. 225. *(Pompiliu Teodor)* 706

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le deuxième congrès international d'études turques. *(Gemil Tahsin)* . . 709

Le huitième congrès international d'histoire turque. *(Gemil Tahsin)* . . . 711

Le XVII-e Colloque de la Société „Mihai Eminescu" de Fribourg—en—Brisgau ayant pour thème *L'Indépendance nationale et la culture*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autochtone dans l'histoire des nations européennes. Un siècle depuis la conquête de l'indépendance de l'Etat roumain (Iaşi — Tîrgu Neamţ, 7—14 avril 1977) *(I. Toderaşcu)* 712
Colloque International Nr. 271 : La fin des temps glaciaires en Europe (Bordeaux, 24—28 Mai 1977). *(Vasile Chirica)*. 714
De colloque roumaino-allemand *(V. Cristian)* 715
De colloque franco-roumain *(V. Cristian)* 716
Voyages scientifique : En République Socialiste Tchécoslovaque *(Gh. I. Florescu)* et en République Démocratique Allemande *(St. Măriеş)* 717
Voyages scientifiques en République Fédérale Allemagne, en Grande Bretagne et aux Pays Bas *(Al. Zub)* 718

Thèse de doctorat 719

L'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol" de Iassy en 1977 *(St. Măriеş)* 719

ALEXANDRU I. GONŢA 723

TRAIAN LUNGU . 725

CORINA NICOLESCU . 727

ANDREI OŢETEA . 729

CONSTANTIN C. GIURESCU 733

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INFORMAȚIILE ISTORICE DESPRE POPULAȚIA ROMÂNEASCĂ DE LA EST DE CARPAȚI ÎN SECOLELE XI—XIV

DE

VICTOR SPINEI

Consemnarea și analiza izvoarelor istorice asupra populației românești din perioada anterioară formării statului feudal moldovenesc de sine stătător au intrat de mult în atenția istoricilor preocupați să explice geneza formațiunii politice românești din spațiul est-carpatic. De-a lungul anilor au fost relevate numeroase izvoare conținînd date despre comunitățile locale din Moldova, dar o analiză globală a lor nu s-a întreprins de multă vreme. Reluarea discutării acestor probleme o considerăm îndreptățită întrucît, pe lîngă unele informații noi, pentru altele, intrate deja în circuitul științific, s-au propus interpretări inedite, iar coroborarea întregului material documentar cu rezultatele cercetărilor arheologice din ultimele decenii conferă un plus de consistență concluziilor în legătură cu stadiul de evoluție economico-socială, culturală și politică a populației românești din Moldova și a raporturilor ei cu triburile în migrație și cu statele învecinate.

*

Cel mai vechi izvor scris care atestă prezența românilor în regiunile de la răsărit de arcul carpatic pare a fi inscripția runică de pe una din pietrele comemorative aflate în localitatea Sjonhem din insula Gotland. În această inscripție, datată spre sfîrșitul secolului al XI-lea, se arată că varegul Rodfos fusese omorît de „Blakumen în timpul călătoriei în străinătate“ [1], etnonimul *Blakumen* fiind considerat de aproape toți cercetătorii o variantă scandinavă a numelui vlahilor [2].

[1] G. Stephens, *The Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England*, III, Londra—Edinburg—Copenhaga, 1884, p. 265 și 287; S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine*, I, Stockholm, 1941, pl. 63, fig. 146 și II, 1942, p. 111.

[2] O. Montelius, *Svenska runstenar om färder österut. Ett bidrag till vikingatidens historia*, în „Fornvännen“, 9, 1914, p. 121; T. J. Arne, *La Suède et l'Orient*, Uppsala, 1914, p. 12; J. Melich, *A honfoglaláskori Magyarország*, în „A magyar nyelvtudomány kézikönyve“, I, 1929, 6, p. 312; G. I. Brătianu, *Origine et formation de l'unité roumaine*, București, 1943, p. 340. S-a exprimat și părerea că *Blakumen* s-ar traduce prin „cumani negri“. Cf. K. Horedt, *Blökumanaland și Blakumen*, în „Arheologia Moldovei“, VI, 1969, p. 179 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Avînd în vedere drumurile cel mai des străbătute de varegi prin Rusia spre Bizanţ, posibilitatea contactelor lor cu românii din Moldova este foarte mare.

O referire şi mai veche asupra prezenţei vlahilor în zona răsăriteană a spaţiului carpatic, consemnată însă într-un izvor mai tîrziu, se află în *Sága* (sau *páttr) lui Eymund (Eymundar saga* sau *Eymundar páttr),* a cărei primă formă orală fusese probabil compusă în Islanda încă în secolul al XI-lea, ea fiind ulterior inclusă în codexul purtînd numele de *Flateyjarbók,* redactat la mănăstirea islandeză Flatey, între anii 1387 şi 1395, de călugării Jon Tórdarson şi Magnus Tórhallszon. În *Eymundar saga* se istorisesc disputele pentru tron dintre urmaşii lui Vladimir cel Sfînt. Între sprijinitorii prinţului Burisleiv (=Sviatopolk) în lupta cu Iarisleiv (=Iaroslav) este menţionată şi populaţia *Blökumenn* [3], în care recunoaştem, de asemenea, o formă proprie scandinavilor pentru a desemna pe vlahi [4]. Evenimentele relatate datează probabil din anii 1018—1019. Se remarcă că atît etnonimul *Blökumenn* din *Eymundar saga* cît şi varianta fonetică *Blakumen* din inscripţia runică din Gotland, prezintă o frapantă asemănare cu toponimul *Blökumannaland,* semnificînd „Ţara vlahilor", de care aminteşte cronicarul islandez Snorri Sturluson într-un capitol din *Heimskringla (Cercul lumii)* despre o luptă a împăratului Alexe I Comnenul cu pecenegii la sudul Dunării [5].

Multă vreme cea mai veche atestare a românilor în Moldova a fost considerată aceea din cronica lui Nicetas Choniates, scrisă la începutul secolului al XIII-lea, din pasajul unde se relatează prinderea lui Andronic Comnenul, viitorul împărat, de către vlahi (Βλάχοι), în anul 1164, în timp ce încerca să scape cu fuga spre Halici de urmăritorii trimişi de vărul său, împăratul Manuel I Comnenul [6]. Lipsa preocupării cronicarului bizantin de a localiza cu precizie evenimentele descrise a generat păreri contradictorii în privinţa regiunii de origine a vlahilor şi a calităţii lor. Pe lîngă opinia potrivit căreia erau consideraţi ca locuitori ai Moldovei [7], s-a susţinut că erau vasali ai Bizan-

[3] *Antiquités Russes d'après les monuments historiques des islandais et des anciens scandinaves,* II, ed. C. C. Rafn, Copenhaga, 1852, p. 193 ; *Scripta historica Islandorum de rebus gestis Borealium latine reddita,* V, ed. S. Egilsson, Hafniae, 1833, p. 270. Pentru codexul de la Flatey cf. F. Jónsson, *Flateyjarbók,* în „Aarboger for nordisk oldkyndighed og historie", III, 1927, 17, p. 139—190.

[4] V. Spinei, *Informaţii despre vlahi în izvoarele medievale nordice,* în „Studii şi cercetări de istorie veche", 24, 1973, 1, p. 65—66 şi 2, p. 277—278.

[5] Snorri Sturluson, *Heimskringla,* ed. B. Adalbjarnarson, III, Reykjavik, 1951, p. 371—372.

[6] Nicetae Choniatae *Historia,* ed. Im. Bekker. Bonn, 1835, p. 171.

[7] W. Tomaschek, *Zur walachischen Frage,* în „Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien", XXVII, 1876, 1, p. 343 ; idem, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel,* în „Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften", XCIX, 1881, 2, p. 482 ; D. Onciul, *Din istoria Bucovinei,* în *Scrieri istorice,* I, ed. A. Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1968, p. 295 ; H. Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau,* München, 1960, p. 22 ; C. Cihodăru, *Consideraţii în legătură cu populaţia Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241),* în „Studii şi cercetări ştiinţifice, Istorie", XIV, Iaşi, 1963, 2, p. 240—241.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţului de la nordul Dunării [8] sau că reprezentau efective militare aflate în solda împăratului, provenind din dreapta fluviului, ori chiar că trăiau în cuprinsul Imperiului, deci în Peninsula Balcanică [9]. Precizarea lui Nicetas Choniates că, în momentul anterior interceptării sale de vlahi, Andronic se simţea în siguranţă, ca şi cînd ar fi ajuns deja la hotarele Haliciului, pledează pentru faptul că evenimentele au avut loc pe teritoriul Moldovei şi că vlahii erau acolo localnici.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, amănuntele privind prinderea de către vlahi a sebastocratorului Andronic au fost compilate după Nicetas Choniates de către Theodor Skutariotes [10].

În *Letopiseţul mănăstirii Ipatievsk (Ipatievskaia Letopis')*, redactat la începutul secolului al XV-lea pe baza unor cronici mai vechi unde se relatează evenimente pînă în anul 1305, în cuprinsul cnezatului halician, în vecinătatea nordică a Moldovei, este amintită populaţia *bolohovenilor*, angrenată în conflicte cu principele halician în anii 1231, 1235, 1241 şi 1257 [11]. Aşa cum s-a arătat, numele bolohovenilor derivă de la etnonimul *voloh*, ceea ce indică originea lor românească [12]. În acest sens, semnificativ este faptul că într-un document din 1472 localitatea haliciană Bolechow apare determinată ca „villa. . . Valachorum dicta" [13]. La vremea cînd a fost redactat *Ipatievskaia Letopis'* se pierduse semnificaţia etnică a numelui bolohovenilor, după cum deducem şi din relatarea unor evenimente din regatul ungar, de la sfîrşitul secolului al XIII-lea, unde românii apar menţionaţi cu numele de *volohi* (волохи) [14].

Pentru prezenţa şi vechimea elementului etnic românesc la nord-est de Carpaţi, în teritoriile aflate în stăpînirea haliciană, integrate apoi la statul polonez, studiul toponimiei şi al onomasticii medievale oferă date extrem de preţioase. Încă din anul 1150, în cronica rusească

---

[8] G. G. Litavrin, *Влахи византийских источников X-XIII вв.*, în *Юго-восточная Европа в средние века* I, Chişinău, 1972, p. 103.

[9] Al. Elian, *Les rapports byzantino-roumain*, în „Byzantinoslavica", XIX, 1958, 2, p. 215 ; E. Stănescu, *Les «Βλάχοι» de Kinnamos et Choniatès et la présence militaire byzantine au nord du Danube sous les Comnènes*, în „Revue des études sud-est européennes", IX, 1971, 3, p. 585—588 ; C. Daicoviciu, *Accente*, în „Tribuna", XV, nr. 45 (777) din 11.XI.1971, p. 12.

[10] *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, *Scriptores Byzantini saec. XI—XIV*, ed. A. Elian şi N. Ş. Tanaşoca, Bucureşti, 1975, p. 412—413.

[11] *Ипатиевская летопись*, în *Полное соврание русских летописей*, II, Sanktpeterburg, 1843, p. 172, 174, 179—180 şi 194 ; *Волынско-Галицкая летопись*, ed. A. S. Petruşevici, I, Lwow, 1871, p. 50, 54, 63—64 şi 90.

[12] A. S. Petruşevici. *Кто были Бочоховскіе князья ?* , Lwow, 1877, p. 1—16 ; E. Kałużniacki, *Historische Notizen*, în F. Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpaten*, Viena, 1879, p. 23 şi 40—41; J. L. Pič, *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage*, Leipzig, 1886, p. 71 ; B. P. Hasdeu, *Negru-Vodă (Etymologicum Magnum Romaniae*, IV), Bucureşti, 1898, p. LIX ; A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuţii la studiul istoriei românilor*, I, Chişinău, 1937, p. 120—125 ; Th. Holban, *Contribuţii la problema originii şi localizării bolohovenilor*, în „Studii", 21, 1968, 1, p. 21—27.

[13] *Akta grodskie i ziemskie z czasów rzeczypospolitej Polskiej*, VII, Lwow, 1878, p. 127—128.

[14] *Ипатиевская летопись*, p. 226.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la mănăstirea Ipatievsk este menționată localitatea Bolohovo [15]. Date mult mai numeroase despre românii din regiunile nordice învecinate cu Moldova conțin documentele din secolele XIII—XV [16]. Recent s-a emis ipoteza că ei nu ar fi colonizați la începutul mileniului al II-lea, ci ar reprezenta urmașii direcți ai traco-geților [17]. Trebuie însă precizat că pînă în prezent o continuitate traco-getică nu se poate documenta arheologic în Galiția decît pînă în primele secole ale mileniului I, adică pînă în perioada corespunzătoare culturii de tip Lipița și a culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov [18].

În legătură cu bolohovenii semnalăm faptul că în ultimii ani au fost identificate pe teren așezările lor întărite de la Bolohov [19], Derevici, Dovbișa, Gubin, Kudin, Razine [20] și Gorodișce [21], cele mai multe din acestea fiind amintite și în izvoarele scrise [22]. În aceste așezări s-au întreprins săpături arheologice fără amploare deosebită, resturile de cultură materială descoperite, din secolele XII—XIII, fiind de factură haliciană. Acest lucru nu poate constitui un argument peremptoriu în favoarea presupusei origini slave a bolohovenilor [23], deoarece ni se pare normal ca anumite trăsături ale culturii unei comunități etnice minoritare să fi fost împrumutate de la populația predominantă din punct de vedere numeric și politic.

Numeroase informații privind realitățile etnice contemporane conține marea epopee germană *Nibelungenlied (Cîntecul Nibelungilor)*, a cărei redactare finală datează de la începutul secolului al XIII-lea. Între acestea se numără și atestarea românilor din ținuturile carpato-dunărene [24]. În cartea a XXII-a, povestindu-se pregătirile pentru nunta lui Etzel (Attila) și Krimhilda, printre oaspeți este amintit și „ducele Ramunc din țara vlahilor" *(der herzoge Râmunc ûzer Vlâchen*

[15] *Ibidem*, p. 50.

[16] Th. Holban, *Românii pe teritoriul polonez pînă'n sec. XVI*, în „Arhiva". XXXVII, 1930, 3—4, p. 241—242; L. Wyrostek, *Ród Dragów—Sasów na Wegrzech i Rusi Halickiej*, Cracovia, 1932, *passim*; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933, p. 404 și urm.; St. Lukasik, *Pologne et Roumanie*, Cracovia, 1938, p. 241—251; M. Jurkowski, *Z hydronimii Karpat polskich*, în „Acta Archaeologica Carpathica", XI, 1970, 2, p. 313—318

[17] T. Sulimirski, *Trakowie w północnych Karpatach i problem pochodzenia wołochów*, în „Acta Archaeologica Carpathica", XIV, 1974, p. 79—105.

[18] V. M. Țighilik, *Населення Верхнього Подністров'я перших століть нашої ери (Племена липицької культури)*, Kiev, 1975, p. 143—163; E. A. Rikman, *Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры*. Moscova, 1975, p. 302—317.

[19] P. A. Rappoport, *Города Болоховской земли*, în *„Краткие сообщения"*, 57, 195[illegible] p. 52 și urm.

[20] S. A. Lipko, *Археологічна розвідка давньоруського міста Болохова*, în *„Археологія"*, Kiev 1973, 12, p. 95—98.

[21] V. I. Iakubovski, *Давньоруський скарб з с. Городище Хмельницької області*. în *„Археологія"*, Kiev, 1975, 16, p. 87—104.

[22] *Ипатиевская летопись*, p. 180.

[23] M. Hruševski, *История Украйни-Руси*, III, Lwow, 1905, p. 135—137; D. P. Bogdan, *Despre bolohoveni*, în „Arhiva românească", V, 1940, p. 272—274; P. A. Rappoport, *op. cit.*, p. 52—53.

[24] *Das Nibelungenlied*, ed. K. Simrock-A. Heusler, Wiesbaden-Belgrad, f.a., p. 358—361; Em. Grigorovitza, *Românii în monumentele literare germane medievale*, București, 1901, p. 105 și urm.; A. Armbruster, *Nochmals „herzoge Râmunc ûzer Vlâchen lant"*, în „Revue roumaine d'histoire", XII, 1973, 1, p. 89—95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lant), venit cu un pîlc de 700 oșteni. Numeroase controverse a stîrnit problema precizării regiunii de proveniență a vlahilor, ei fiind considerați ca originari din Muntenia [25], Transilvania [26], Moldova [27] sau chiar din Banat [28]. Faptul că într-o strofă ce precede pe cea unde este amintit Ramunc este vorba de „pecenegii sălbatici", iar într-o altă strofă vlahii apar menționați alături de ruși, greci și poloni, pledează pentru localizarea vlahilor din *Nibelungenlied* în Moldova.

Informații mult mai cuprinzătoare asupra populației românești de la est de lanțul carpatic conține scrisoarea papei Grigore IX, din 14 noiembrie 1234, adresată viitorului rege Bela IV [29]. Unii istorici au considerat pe nedrept în lucrări apărute recent că în acel an apare cea mai veche atestare documentară a vlahilor pe teritoriul Moldovei [30]. În scrisoare se arată că vlahii *(Walathi)* din Episcopia cumanilor, înființată cu cîțiva ani în urmă, refuză să recunoască autoritatea episcopului catolic, păstrîndu-și credința lor de rit ortodox. Se specifică, de asemenea, că ei dispun de proprii lor „pseudoepiscopi" și că atrag de partea lor și alte populații din Transilvania, între care pe unguri și germani. De aceea, papa însărcinase pe episcopul cumanilor să numească un episcop vicar special pentru vlahi și, în același timp, solicita sprijinul moștenitorului tronului Ungariei pentru a-i constrînge să se supună autorităților ecleziastice catolice. Avînd în vedere că, din datele consemnate într-un registru monahal al călugărilor premonstratenși, pus în valoare relativ recent, rezultă că o parte din Episcopia cumanilor se întindea și în Țara Bîrsei [31], se pune implicit și problema locului de obîrșie al românilor la care se referă documentul emis în cancelaria papală. Din conținutul său reiese că ungurii și germanii treceau „din regatul Ungariei" la *Walathi*, așadar supărările marelui pontif fuseseră provocate de românii de pe versanții răsăriteni și sudici ai Carpaților.

La mijlocul secolului al XIII-lea, în *Cronica lumii (Weltchronik)* aparținînd lui Rudolf de Ems, vlahii *(Vlachin)* sînt amintiți împreună cu cumanii, făcîndu-se specificația că țara lor se întindea „dincolo de munții de zăpadă", care închideau regatul ungar [32]. Cronicarul german

[25] D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, în *ed. cit.*, p. 593—594.

[26] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 97—100.

[27] A. D. Xenopol, *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885, p. 87; Gh. I. Brătianu, *Roman și Vlachata în tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, în „Analele Academiei române, Mem. secț. ist.", seria III, XXVII, 1944—1945, p. 40—42; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 35.

[28] T. V. Păcățian, *Anexarea Banatului la Ungaria*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpedatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 586.

[29] A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustratia*, I, Roma, 1859, p. 131; *Documente privind istoria României, veacul XI, XII și XIII, C. Transilvania*, I, București, 1951, p. 275—276.

[30] G. Györffy, *Sur la question de l'établissement des Petchénègues en Europe*, în „Acta Orientalia", XXV, 1972, 1—3, p. 287, nota 17; V. S. Zelenciuk, *Молдавские летопись как источник изучения ранней истории молдаван*, în *Историографические аспекты славяно-волошских связей*, Chișinău, 1973, p. 17.

[31] N. Backmund, *Monasticon Praemonstratense*, III, Staubing, 1956, p. 402.

[32] K. Schünemann, *Ungarische Hilfsvölker in der Literatur der deutschen Mittelalters*, în „Ungarische Jahrbücher", IV, 1924, 1, p. 107; G. Popa-Lisseanu, *Românii în poezia medievală*, în „Cercetări istorice", X—XII, 1934—1936, 1, p. 134—139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se referea desigur la vlahii din regiunile extracarpatice, din Moldova sau Muntenia.

Aproximativ din aceeaşi vreme este *Geografia* armeanului Vardan Pardsepert'i, unde se arată că la nordul Dunării, în „vecinătatea ruşilor", locuiau vlahii *(Oulachaţ)* [33]. Considerăm că autorul armean avea în vedere pe românii din Moldova.

Ca şi alte regiuni din Europa răsăriteană şi centrală, spaţiul carpato-dunărean a fost puternic afectat de marea invazie mongolă, în cursul anilor 1241 şi 1242, populaţia românească unindu-şi eforturile împreună cu celelalte popoare pentru a înfrunta pe năvălitorii asiatici.

Potrivit unei informaţii de provenienţă maghiară, preluată şi de Ioan Longus de Ypra [34] şi Marino Sanudo [35], pasurile carpatice ar fi fost „închise" în urma retragerii mongolilor de vlahi *(Olaci)* şi secui *(Siculi)*, desigur după ce încercaseră fără succes să li se opună, cînd declanşaseră atacul spre Transilvania. La rîndul său, marele cronicar persan Răşid od-Din arată că armata comandată de Böček „trecînd pe drumul Kara-Ulagh-ilor prin munţii de acolo, a învins acele popoare Ulagh" [36]. Unii istorici consideră că aceşti „vlahi negri" *(Kara-Ulagh)* ar fi locuitori ai Moldovei, în timp ce *Ulagh* ar desemna pe vlahii din Ţara Românească [37]. În ceea ce ne priveşte, ni se pare mai plauzibilă localizarea *Ulagh*-ilor în Transilvania şi a *Kara-Ulagh*-ilor în afara arcului carpatic. În *Carmen miserabile (Cîntecul de jale)* a lui Rogerius se relatează despre trecerea Siretului *(Zerech)* de către căpetenia mongolă Bochetor şi atacarea Episcopiei cumanilor [38], a cărei populaţie majoritară era constituită, aşa cum deducem din actul din 1234, amintit mai sus, din români. Distrugerile provocate cu prilejul invadării Episcopiei sînt confirmate de documente de mai tîrziu [39]. Tot Rogerius descrie trecerea armatei mongole comandată de Cadan spre Rodna prin pădurile dintre Rusia şi Cumania [40], adică prin nordul Moldovei. Împreună cu Cadan acţiona desigur şi Buri, căci un izvor persan îi menţionează pe amîndoi ca învin-

[33] A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea, în lumina izvoarelor istorice armeneşti*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", *Cluj*, VII, 1936—1938, p. 534—539; H. Dj. Siruni, *Istorică armeni şi vechimea poporului valah*, în „Ani", 1941, p. 418—420.

[34] A. Fr. Gombos, *Catalogus fontium historiae Hungaricae*, II, Budapesta, 1937, p. 1332.

[35] *Ibidem, p. 1558.* Acest pasaj din *Historia Hierosolymitana* a cronicarului italian a fost relevat pentru prima oară în istoriografia românească de Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1901, p. 447—448 şi 465.

[36] *Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды*, II, extrase de V. G. Tiesenhausen, prelucrate de A. A. Romaskevici şi S. L. Volin, Moscova—Leningrad, 1941, p. 38; A. Decei, *L'invasion des Tatars de 1241/1242 dans nos régions selon la Djami ot-Tevarikh de Fäzl ol-lah Răşid od-Din*, în „Revue roumaine d'histoire", XII, 1973, 1, p. 116 şi urm.

[37] P. Pelliot, *Notes sur l'histoire de la Horde d'Or*, Paris, 1949, p. 153.

[38] Rogerii *Carmen miserabile*, în *Izvoarele istoriei românilor*, V, ed. G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1935, p. 33 şi 72.

[39] *Documente privind istoria României, veacul XIII, C. Transilvania*, II, Bucureşti, 1952, p. 222—223.

[40] Rogerius, *ed. cit.*, p. 33 şi 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gători ai sașilor *(Sasan)*[41], care, așa cum se știe, locuiau în cetatea Rodnei. Un detașament subordonat celor două căpetenii mongole a pătruns spre Transilvania prin Valea Bistriței, după cum deducem din faptul că așezarea fortificată de la Bîtca Doamnei-Piatra Neamț a fost părăsită în grabă de apărătorii ei în această vreme[42]. Ecouri tîrzii asupra trecerii mongolilor prin Moldova, în anii 1241 — 1242, găsim în unele cronici din secolele XVI—XVII, cum sînt *Annales Boiorum* a lui Aventin[43] și Cronica de la mănăstirea Hustinskaia, o continuare a *Letopisețului mănăstirii Ipatievsk*[44].

În ceea ce privește opinia potrivit căreia populația românească s-ar fi alăturat invadatorilor mongoli, găsind astfel prilejul de a scutura dominația statului ungar, nu ni se pare suficient de argumentată. Informația dintr-un codice alcătuit de un călugăr franciscan din Assisi, după care orașul său ar fi fost atacat în anul 1241 de *Sarraceni*, vlahi și alți „creștini falși", sub comanda nobilului italian Vitalis de Aversa, citată ca principal argument în favoarea ipotezei amintite[45], nu se poate avea în vedere în acest sens, întrucît numele de *Sarraceni* nu desemna, așa cum se presupune, pe tătari, ci pe arabi, tătarii neinfiltrîndu-se niciodată pînă în Italia Centrală.

Urmările invaziei mongole au fost din cele mai profunde pentru regiunile extracarpatice, o parte din sud-estul Moldovei intrînd în mod nemijlocit în componența Hoardei de Aur. Tot ca o consecință a năvălirii mongolilor, prizonierii români încep să fie vînduți ca robi pe piețele levantine. Este probabil ca unii dintre aceștia să fi provenit de pe teritoriul Moldovei. Avem în vedere în această privință o scrisoare a papei din 1246, prin care intervenea pe lîngă preoții din Ierusalim pentru a înlesni punerea în libertate a robilor „creștini greci, bulgari, ruteni și vlahi"[46].

Cu toată uriașa sa forță de șoc, invazia din 1241 — 1242 și ulterior așezarea mongolilor în stepele nord-pontice, inclusiv în Bugeac, nu au avut ca efect dislocarea masei românești de la răsărit de Carpați. În sensul acestei afirmații converg mărturiile izvoarelor scrise, precum și rezultatele cercetărilor arheologice din ultimul timp.

În anul 1247, întorcîndu-se din misiunea sa de la curtea marelui han, franciscanul Pian del Carpine (Plano Carpini) relata că întîlnise în drum

---

[41] *Сборник*, II, p. 38.

[42] Pentru săpăturile din nivelul medieval de la Bîtca Doamnei cf. C. Scorpan, *L'ensemble archéologique féodal de Bîtca Doamnei*, în „Dacia", NS, IX, 1965, p. 441 și urm.

[43] G. Strakosch-Grassmann. *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242*, Innsbruck, 1893, p. 199.

[44] *Прибавление къ Ипатіевской летописи*, în *Полное собраніе...* II, 1843, p. 339.

[45] Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, extras din „Anuarul Institutului de istorie națională", Cluj-Sibiu, X, 1944, p. 11—12 ; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 45.

[46] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 15 ; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 44—45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spre capitala Hoardei pe „ducii ruteni" Roman şi Olaha [47]. S-a considerat că numele căpeteniei Olaha derivă de la forma sub care ungurii desemnau pe vlahi, adică *oláh*, numele populaţiei fiind dat unuia din conducătorii ei. [48] Aceşti „duci" erau nevoiţi să se prezinte la reşedinţa hanului pentru a li se confirma dreptul de stăpînire asupra ţinuturilor lor, aflate sub dominaţia politică a Hoardei de Aur. Faptul că românii din regiunile extracarpatice au trebuit să recunoască autoritatea politică a hanilor şi că deveniseră tributarii lor este confirmat de un alt trimis franciscan la mongoli, Wilhelm de Rubruck [49], fără însă ca din însemnările sale de călătorie să reiasă cu precizie locul de origine a vlahilor.

Pentru procesul de sporire a rolului politic al românilor de la răsărit de Carpaţii Orientali, revelatoare este relatarea din cronica lui Thomas Tuscus privind conflictul izbucnit între vlahi *(Blaci)* şi ruteni *(Bruteni)*, în urma căruia a fost zădărnicită intervenţia acestora din urmă în sprijinul lui Ottokar II al Boemiei, aflat în stare de război cu Rudolf de Habsburg. Din datele privind evoluţia acestor evenimente deducem că ciocnirea vlahilor cu vecinii lor din nord a putut avea loc la sfîrşitul anului 1276 sau în prima jumătate a lui 1277 [50].

În legătură cu tendinţele de structurare mai accentuată a societăţii româneşti din Moldova se citează pasajul din *Cronica rimată* a lui Ottokar de Stiria, scrisă la începutul secolului al XIV-lea, privitor la disputele pentru tronul Ungariei, unde este descrisă captivitatea pretendentului Otto de Bavaria la „ducele" *(herzog)* românilor *(Walachen)*, care domnea „über walt" [51]. Aşa cum deducem din conţinutul altor cronici contemporane, evenimentele la care ne referim au avut loc în 1307—1308 [52]. Potrivit unei păreri exprimate recent, „über walt" ar avea acelaşi sens cu „ultra silvas", una din formele prin care era desemnată Transilvania

[47] Johannes de Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum*, în *Sinica Franciscana*, I, *Itinerara et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, ed. A.v.d. Wyngaert, Quaracchi-Firenze, 1929, p. 129; G. Pullé, *Historia Mongalorum, Viaggio di f. Giovanni da Pian del Carpine ai Tartari nel 1245—47*, Firenze, 1913, p. 120.

[48] Gh. I. Brătianu, *Roman...*, p. 43—45 şi 50; *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 160.

[49] Guillelmus de Rubruc, *Itinerarium*, în *Sinica Franciscana*, I, p. 209.

[50] Thomae Tusci *Gesta imperatorum et pontificum*, ed. E. Ehrenfeuchter, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, XXII, Hannoverae, 1872, p. 525. Cf. şi M. P. Dan, *Cehi, slovaci şi români în veacurile XIII—XVI*, Sibiu, 1944, p. 25 şi urm.; Gh. I. Brătianu, *O nouă mărturie (1277) despre un voivodat moldovenesc în veacul al XIII-lea*, în „Analele Academiei Române, Mem. secţ. ist.", seria III, XXVII, 1944—1945, p. 231—244.

[51] Ottokars *Österreichische Reimchronik*, ed. J. Seemüller, în *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken*, V, 2, Hannover, 1893, p. 1152—1154.

[52] *Annales Osterhovenses*, ed. W. Wattenbach, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, XVII, Hannoverae, 1861, p. 554—555; *Continuatio canonicorum sancti Rudberti Salisburgensis*, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, IX, Hannoverae, 1851, p. 819; Andreas presbyter Ratisponensis, *Chronicon de ducibus Bavariae*, în A. Fr. Gombos, *Catalogus...*, I, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în izvoarele medievale, ceea ce ar pleda pentru localizarea „ducelui" românilor în spațiul intracarpatic" [53].

De mare importanță pentru istoria regiunilor de la Dunărea inferioară sînt relatările cronicarilor arabi din Egipt, Baibars și an-Nuwairi, pînă în prezent ignorate în mare parte în literatura istorică românească. Referindu-se la luptele izbucnite după moartea emirului Nohai, între fiul acestuia, Geke, și foștii săi partizani, precum și cu armatele trimise de hanul Tohtu, în anul 700 al Hegirei, corespunzător perioadei cuprinse între 16 septembrie 1300 și 3 septembrie 1301, cei doi istorici, contemporani cu evenimentele, amintesc de „țările vlahilor și rușilor", aflate în vecinătatea „țării asilor", și de „țara vlahilor" [54]. Urmărind firul evenimentelor relatate, cadrul general al desfășurării războaielor civile din sînul Hoardei de Aur, reiese că în concepția lui Baibers și an-Nuwairi „țara vlahilor" era situată la sudul Dunării, desemnînd fostul stat româno-bulgar al Asăneștilor, în timp ce „țările vlahilor și rușilor", ca și „țara asilor" se aflau în stînga Dunării. Faptul că prima parte a conflictului avusese loc la nordul fluviului îl deducem și din informația lui Rășid od-Din, după care Geke s-ar fi refugiat la kelari și bașghirzi, adică la unguri [55].

Episodul luptelor din cadrul Hoardei de la Dunărea de Jos este relatat și de Ibn Chaldun (1332—1406), care n-a făcut decît să rezume pasajele în discuție din lucrările lui Baibars și an-Nuwairi. În cronica sa, însă, în loc de „țările vlahilor și rușilor" se indică, în mod eronat, „țara alanilor și rușilor" [56]. Ibn Chaldun considerase desigur suspect faptul că „țara vlahilor" este menționată în două momente deosebite din decursul desfășurării conflictului în spații geografice diferite și de aceea făcuse probabil deliberat modificarea amintită.

În cronica lui Jan Dlugosz, scrisă către sfîrșitul secolului al XV-lea, este inclusă o informație, neatestată în alte izvoare, potrivit căreia, în anul 1326, vlahii *(Walachi)* ar fi însoțit împreună cu rutenii și lituanienii pe polonezi în expediția împotriva markgrafului de Brandenburg [57]. Avînd în vedere locurile de proveniență ale celorlalte populații care au

---

[53] A. Armbruster, *Românii în cronica lui Ottokar de Stiria: o nouă interpretare*, în „Studii", 25, 1972, 3, p. 463 și urm. Cei mai mulți istorici localizează pe conducătorul vlah în Moldova (cf. I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iași, 1926, p. 11—12; Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei în lumina noilor cercetări*, în „Analele Academiei Române, Mem. secț. ist.", seria III, XXVII, 1944—1945, p. 25; C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie", XI, Iași, 1960, 1, p. 66), alții însă în Muntenia (cf. R. Roesler, *Die Anfänge des walachischen Fürstenthums*, în „Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien", XVIII, Viena, 1867, p. 408; B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. CLXXV—CLXXXI) sau în Maramureș (cf. E. Lăzărescu, *Despre voievodul românilor din 1307—1308*, în „Analele Academiei Române, Mem. secț. ist.", seria III, XXVII, 1944—1945, p. 65 și urm.).

[54] *Сборник матеріалов осносящихся к исторіи Золотой Орды*, I, ed. V. Tiesenhausen, Sanktpeterburg, 1884, p. 116—117 și 160—161.

[55] *Сборник*, II, p. 72.

[56] *Сборник*, I, p. 383—384.

[57] Ioannis Dlugossi seu Longini *Historiae Polonicae libri XII*, ed. H.L.B. ab Huyssen, I, Lipsiae, 1711, col. 989—990.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ajutat pe regele Vladislav Lokietek în calitate de auxiliari, se poate presupune că vlahii participanți la campania din 1326 veniseră din Moldova [58].

Același cronicar polonez ne relatează în *Istoria Poloniei* despre disputele pentru tronul Moldovei dintre Ștefan și Petru, despre ajutorul trimis lui Ștefan de regele Casimir III în vara anului 1359 și înfrîngerea zdrobitoare a polonezilor în codrii din Țara Șipenițului [59]. Asupra acelorași evenimente se fac referiri și în biografia cardinalului Sbigniev Olesnicki, atribuită, de asemenea, lui Dlugosz [60], precum și în biografia aceluiași înalt prelat, scrisă spre sfîrșitul secolului al XV-lea de umanistul italian, stabilit în Polonia, Philippus Buonacorsi zis Callimachus [61]. Datarea luptei cu polonezii a provocat controverse aprinse în literatura istorică. În timp ce unii istorici acceptă ca veridic anul transmis de Dlugosz și îi consideră pe Ștefan și Petru pretendenți pentru putere în Moldova [62], alți specialiști sînt de părere că cei doi își disputau tronul într-un voievodat regional al Țării Șipenițului, neintegrat încă Moldovei [63], iar alții datează evenimentele în răstimpul dintre 1367 și 1377 [64]. Argumentele invocate în favoarea tezelor lor de susținătorii acestor ultime două ipoteze ni se par mai puțin convingătoare.

În același an, 1359, vechile cronici moldovenești pun data „descălecatului" lui Dragoș din Maramureș [65], el fiind impus în fruntea

---

[58] I. Minea, *op. cit.*, p. 11 ; Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică...*, p. 25 ; Șt. Ștefănescu, *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Roumanie*, în „Dacoromania", Freiburg-München, 1, 1973, p. 111.

[59] I. Dlugosz, *ed. cit.*, col. 1122—1124.

[60] Joannis Dlugossii *Vita Sbignei cardinalis et episcopi Cracoviensis*, în *Opera omnia*, I, ed. Al. Przezdziecki, Cracoviae, 1887, p. 552—553.

[61] Philippo Buonacorsi Callimacho, *Vita et mores Sbignei Cardinalis*, ed. L. Finkel, în *Monumenta Poloniae Historica*, VI, Cracovia, 1893, p. 236—238 ; I. I. Nistor, *Lucius Aprovianus — eroul Țării Șipenițului*, în „Analele Academiei Române, Mem. secț. ist.", seria III, XXIII, 1940—1941, p. 137—139 și 171—172.

[62] J. Caro, *Geschichte Polens*, II, Gotha, 1863, p. 321, nota 2 ; Al. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Dlugosza (do roku 1384)*, Cracovia, 1887, p. 371 ; W. Sobieski, *Histoire de Pologne des origines a nos jours*, Paris, 1934, p. 80.

[63] I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 133 și urm. Cf. și D. Onciul, *Istoria Bucovinei înainte de unirea cu Austria*, în *ed. cit.*, I, p. 506—507 ; I. Ursu, *Relațiunile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ștefan cel Mare*, Piatra Neamț, 1900, p. 14—17.

[64] C. Kogălniceanu, *Tabloul genealogic și cronologic al Drăgoșeștilor, Bogdăneștilor, Koriatoviceștilor și Mușătești lor domni ai Moldovei*, București, 1913, p. 12—13 ; C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în „Revista istorică română", X, 1940, p. 238 și urm. ; P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea*, în „Studii", IX, 1956, 4, p. 96—101 ; Z. Spieralski, *Awantury Moldawskie*, Varșovia, 1967, p. 18—19 ; C. Cihodaru, *Tradiția letopisețelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie" A. D. Xenopol", V, 1968, p. 12 și urm. ; Șt. S. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei în veacul al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", X, 1973, p. 115—118.

[65] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, *passim* ; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

formațiunii politice create în Moldova ca reprezentant al regalității maghiare. Documentul emis în cancelaria ungară în 1360, prin care regele Ludovic I acorda o danie lui Dragoș din Giulești, ca răsplată a serviciilor făcute pentru „restaurarea țării Moldovei" și a supunerii „vlahilor răsculați" [66], consemnează stabilirea supremației politice a Angevinilor în Moldova, eveniment petrecut cu puțină vreme înainte — desigur în 1359 — cînd letopisețele interne indică venirea lui Dragoș. Impunerea lui Dragoș din Bedeu la cîrma formațiunii statale românești est-carpatice nu numai că era o recunoaștere a aportului românilor maramureșeni la scuturarea dominației Hoardei de Aur asu-asupra Moldovei, dar reprezintă și o concesie făcută forțelor conducătoare locale de către statul ungar, prin faptul că reprezentantul puterii regale era de același neam cu marea majoritate a populației din Moldova.

Dominația politică a Ungariei la răsărit de arcul carpatic a fost de scurtă durată. Cronicarul oficial al regelui, Ioan de Tîrnave (Küküllo), arată că fostul voievod maramureșean, Bogdan, cu oamenii săi, ar fi pătruns în țara Moldovei, supusă anterior lui Ludovic de Anjou, și ar fi cuprins-o pentru el, iar încercările armatelor regale de a-l îndepărta nu ar fi fost încununate de succes datorită creșterii numărului vlahilor *(Olachi)* din noul stat [67]. Această ultimă precizare arată că populația locală de la răsărit de Carpați era destul de numeroasă și suficient de bine organizată pentru a se opune agresiunilor externe. Înmulțirea comunităților băștinașe s-a datorat în primul rînd sporului natural și în foarte mică măsură imigrărilor din alte ținuturi românești produse în perioada „descălecatului", căci, așa cum s-a remarcat, documentele păstrate nu indică existența unui exod masiv al populației din Maramureș spre Moldova la mijlocul secolului al XIV-lea [68].

Odată cu crearea statului feudal moldovenesc de sine stătător evoluția comunităților românești de la est de Carpații Orientali s-a înscris în alte coordonate.

*

Coroborarea principalelor informații furnizate de izvoarele istorice scrise referitoare la populația românească din spațiul est-carpatic permite unele concluzii importante privind realitățile etnice din cursul secolelor XI—XIV.

Numărul consemnărilor documentare asupra românilor de pe teritoriul Moldovei din perioada anterioară constituirii statului feudal este destul de redus, situație datorată în primul rînd lipsei izvoarelor interne, însuși nivelul social-economic și politic al societății nefiind încă suficient de ridicat pentru a asigura cadrul unei vieți culturale adecvate dezvoltării scrierii. Pe de altă parte, românii regiunilor extracarpatice, fiind

[66] I. Mihalyi de Apșa, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sighet, 1900, p. 37—38.

[67] Ioan de Kikullew, *Chronica Hungarorum*, în Iohannis de Thwrócz, *Chronica Hungarorum ab origine gestis*, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, ed. I. G. Schwandtner, Vindebonae, 1746, p. 196; *Chronicon Budense*, ed. I. Podhradczky, Budae, 1838, p. 337—338.

[68] R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 121 și 246—247.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o populație de agricultori și păstori sedentari, fără o organizație militară deosebită și fără veleități de a intra în posesia unor teritorii străine, au fost în mai mică măsură obiectul interesului cronicarilor vremii. Acest fapt s-a repercutat într-o anumită măsură asupra caracterului puțin precis, uneori chiar echivoc, al informațiilor scrise de la începutul mileniului al II-lea privind românii ținuturilor extracarpatice. De aici au rezultat dificultăți inerente nu numai în strîngerea mențiunilor scrise despre populația românească, ci și în localizarea ei precisă.

Izvoarele istorice discutate mai sus indică fără putință de tăgadă existența populației românești pe teritoriul Moldovei de-a lungul întregii perioade care face obiectul interesului nostru, regiunile est-carpatice înscriindu-se ca parte componentă a teritoriului de etnogeneză românească.

Constatarea prilejuită de analiza izvoarelor scrise contravine părerilor mai vechi sau mai noi potrivit cărora Moldova, golită de elementul romanic în cursul marilor migrații ale popoarelor, ar fi fost repopulată de români abia în perioada imediat anterioară întemeierii statului feudal, în timp ce în decursul secolelor XI—XIII, regiunile de la răsărit de lanțul carpatic ar fi fost locuite numai de neamurile slave, turanice și mongole. Desigur că nu se poate contesta faptul că la sfîrșitul mileniului I și în primele secole ale mileniului următor au pătruns unele populații de origine străină, antrenînd anumite schimbări în aspectul etnico-cultural al spațiului carpato-dunărean. Un rol considerabil în acest sens au avut triburile nomade turanice : pecenegii, cabaro-chazarii, uzii, berendeii și cumanii, și apoi cele mongole, care timp de mai multe secole s-au stabilit pe rînd în zonele de cîmpie de la nordul Dunării inferioare, aflate în prelungirea imenselor stepe euroasiatice, infiltrîndu-se și spre nord, de-a lungul principalelor rîuri [69]. Pătrunderea lor în jumătatea meridională a Moldovei a provocat desigur perturbații în evoluția normală a comunităților locale. Totuși, ele nu au putut fi înlăturate de triburile turce și mongole ; dimpotrivă, cu acestea s-au stabilit legături pe planuri diverse, semnificative în acest sens fiind unele descoperiri arheologice [70], ca și prezența în toponimia, hidronomia și onomastica dintre *Carpați și Nistru a numeroase nume de origine turanică și mongolă* [71].

[69] G. Ferenț, *Cumanii și episcopiile lor*, Blaj (1931) ; N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, III, București, 1937, p. 34—44, 68—74, 145 și urm. ; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970 ; P. F. Parasca, *Золотая Орда и образование молдавского феодального государства*, în *Юго-восточная Европа в средние века*, Chișinău, 1972, p. 175—190 ; V. Spinei, *Antichitățile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie", 25, 1974, 3, p. 389—415.

[70] V. Spinei, *Relations of the local population of Moldavia with the nomad Turanian tribes in the 10th—13th centuries*, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 265—276.

[71] G. Weigand, *Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien*, în „XXVI—XXIX. Jahresbericht des Institut für rumänische Sprache zu Leipzig", 1921, p. 96—98 ; Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 250 și urm. ; A. V. Boldur, *op. cit.*, p. 82 și urm. ; H. F. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin, 1960, p. 170—175 ; A. Eremia, *Nume de localități*, Chișinău, 1970, p. 40—49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ceea ce privește triburile slave răsăritene, ele s-au menținut mai mult, pînă în secolele XI—XII, numai în extremitatea nordică a Moldovei [72] și între Răut și Nistru [73]; cu timpul, însă, după distrugerea celor cîteva așezări întărite ale lor de pe Nistru, au fost împinse spre nord sau asimilate de populația românească. Contactelor cu lumea slavă răsăriteană se datorează adoptarea în limba română a mai multor cuvinte de uz comun, ca și a unor toponime și hidronime în jumătatea septentrională a Moldovei [74]. În același timp, numeroase cuvinte de origine românească s-au transmis în limba ucraineană [75]. Pe baza conținutului așa-numitei „diplome bîrlădene" din 1134, un fals din secolul trecut, și a unor informații destul de ambigue, culese din cîteva lucrări literare medievale rusești, s-a susținut că statul halician și-a impus dominația asupra Moldovei în secolul al XII-lea [76]. Studiul detaliat al datelor din cronicile rusești arată însă că hotarele Rusiei haliciene nu s-au extins pînă în Moldova [77] și că au rămas aproape neschimbate pînă la integrarea Haliciului la regatul polonez în anul 1349. Cu statul halician au fost stabilite însă relații afectînd sfera economico-comercială și culturală, înregistrate și de cercetările arheologice din ultima vreme [78].

Izvoarele istorice privind populația locală din Moldova, sărăcăcioase în date pentru secolele XI—XII, dar mai consistente pentru secolele XIII—XIV, oferă posibilitatea unor aprecieri relative la stadiul social și politic al evoluției ei. Se remarcă îndeosebi că de la începutul secolului al XIII-lea se conturează mai pregnant procesul de structurare al societății locale, se înmulțesc participările românești la evenimentele politice din regiunile învecinate, grupurile angajate nefiind desigur recrutate ad-hoc, ci reprezentînd efective militare ce tindeau să devină permanente în cadrul unor formațiuni politice prestatale pe

---

[72] B. A. Timoșciuk, *Древнерусские поселения Северной Буковины*, în *„Краткие сообщения"* 57, 1955, p. 109—114; P. P. Bîrnea, *К вопросу о керамике галицкого типа на территории Молдавии*, în *Далекое прошлое Молдавии*, Chișinău, 1969, p. 91 și urm.

[73] I. G. Hîncu, *Керамика славян Поднестровья в X-XII вв.*, în *„Известия Академии Наук Молдавской ССР, Сер. общ. наук"*, Chișinău, 1971, 2, p. 80—92; G. B. Fedorov, G. F. Cebotarenko, *Памятники древних славян (VI-XIII вв.) (Археол. карта Молд. ССР., 6)*, Chișinău, 1974, p. 53—100.

[74] M. C. Ștefănescu, *Elemente ruseți-rutene din limba românească și vechimea lor*, Iași, 1924; E. Petrovici, *Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române*, în „Romanoslavica", IV, 1960, p. 41—63; D. H. Mazilu, *Contribuții la studierea influenței ucrainene în limba română*, în „Romanoslavica", XVII, 1970, p. 53—68.

[75] D. P. Bogdan, *Despre elementele românești în limba ucraineană*, în „Arhiva românească", V, 1940, p. 267—271.

[76] R. Roesler, *Romaenische Studien*, Leipzig, 1871, p. 323—324; D. Ilovaiski, *Исторія Россіи*, I, 2, Moscova, 1880, p. 29—31; J. L. Pič, *Ueber die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880, p. 106—112; M. Hruševskyj, *Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes*, I, Leipzig, 1906, p. 228—229 și 243; V. T. Pașuto, *Внешняя политика Древней Руси*, Moscova, 1968, p. 194—195 și 269.

[77] V. B. Antonovici, *Монографіи по исторіи западной и юго-западной Россіи*, I, Kiev, 1885, p. 122—123.

[78] V. Spinei, *Les relations de la Moldavie avec Byzance et la Russie au premier quart du II-e millenaire à la lumière des sources archéologiques*, în „Dacia", NS, XIX, 1975, p. 235—242.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cale de a se întări. Întîrzierea fenomenului urban, ca şi desăvîrşirea formei statale feudale de organizare a societăţii abia în secolul al XIV-lea, s-a datorat atît circumstanţelor interne, nivelului economico-social al comunităţilor locale, a densităţii demografice probabil încă reduse, cît şi — mai cu seamă — caracterului nimicitor al invaziilor continue sau în valuri succesive ale triburilor pătrunse din stepele meridionale ale Europei răsăritene precum şi încercărilor statelor puternice învecinate de a încadra Moldova în mod durabil sub dominaţia lor politică.

Conţinutul izvoarelor scrise asupra comunităţilor româneşti din Moldova nu permit concluzia că ele ar fi avut — aşa cum s-a susţinut — ca ocupaţie principală numai păstoritul şi că ar fi datorat în mare parte iniţierea în muncile agricole contactelor cu lumea slavă. Tipurile de aşezări şi locuinţe, ca şi prezenţa uneltelor agricole şi a altor categorii de materiale, indică, după cum au dovedit-o în mod edificator cercetările arheologice, că populaţia locală se îndeletnicea în primul rînd cu agricultura [79]. Semnificativă în acest sens este şi terminologia agricolă, noţiunile principale privind lucrul pămîntului şi numeroase nume de unelte, ca şi termenii asupra felurilor de pămînt cultivat sau necultivat, fiind de origine latină. Terminologia românească referitoare la agricultură datorată legăturilor cu slavii priveşte mai mult lucrările secundare sau numirile de unelte [80].

În toate informaţiile scrise consemnate mai sus, avînd o origine foarte variată — scandinavă, bizantină, rusească, germană, ungară, italiană, poloneză, arabă, armeană — populaţia românească de pe versanţii răsăriteni ai Munţilor Carpaţi este denumită sub diferite variante derivate în exclusivitate de la forma *vlah : Blakumen, Blökumenn,* Βλάχοι, **Волоховъсцы,** *Oulachaţ, Walathi, Walachi, Vlâchen, Vlachen, Blaci, Olachi* etc. Acest etnonim a avut la neamurile germanice forma *welsch*, care iniţial desemna un trib celtic, apoi pe toţi romanii. Slavii l-au preluat de la vechii germani cu accepţiunea mai largă de popor romanic, aplicîndu-l, însă, mai ales românilor [81]. Chiar şi bizantinii, aflaţi în contact aproape permanent cu populaţia tracică romanizată din Peninsula Balcanică, care la un moment dat îi atribuiau denumirea de *romani* (Ῥωμᾶνοι) [82], au adoptat numele de *vlahi* (Βλάχοι) de la slavii sud-dunăreni, odată cu revenirea stăpînirii Imperiului la nord de Munţii Balcani [83]. Forma slavă a numelui românilor a fost ulterior însu-

[79] Şt. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele X—XIV*, în *Terra nostra*, II, 1971, p. 31—44 ; V. Neamţu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, Bucureşti, 1975, *passim*.

[80] Al. Bocănetu, *Terminologia agrară în limba română. Studiu filologic-istoric-cultural*, în „Codrul Cosminului", II şi III, 1925 şi 1926, p. 123 şi 127—128 ; S. Puşcariu, *Limba română*, I, *Privire generală*, ed. I. Dan, Bucureşti, 1976, p. 357.

[81] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 89—90 ; A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972, p. 13 şi urm.

[82] Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik — R. J. H. Jenkins, Washington, 1967, p. 122—125 şi urm.

[83] S. Brezeanu, *De la populaţia romanizată la vlahii balcanici*, în „Revista de istorie", 29, 1976, 2, p. 219—221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

șită și de alte numeroase popoare. Nu întîmplător unele din ele numesc în mod asemănător pe italieni, ceea ce reflectă că în accepțiunea lor etnonimul de *vlahi* avea semnificația de popor romanic [84].

Se remarcă că în primele secole ale mileniului al II-lea izvoarele contemporane numesc în același mod populația de origine romanică din toate provinciile carpato-dunărene, ca și de pe dreapta Dunării, dovadă a unității ei etnice. Circumstanțe politice speciale au dus însă la anumite diferențieri între masa romanică sud-dunăreană, unde s-au individualizat mai multe dialecte, și cea de la nordul fluviului, rămasă unitară în ciuda vicisitudinilor vremurilor, provocate de pătrunderea uneori violentă a numeroase popoare străine. Menținerea acestei unități în limbă [85] și în trăsăturile fundamentale ale comunităților românești din spațiul carpato-dunărean se datorează legăturilor permanente și directe interregionale și a schimburilor de populații de o parte și de alta a Carpaților. Penetrația grupurilor de români din interiorul arcului carpatic — „inepuizabil rezervor etnic" pentru elementul etnic băștinaș [86] — spre est și sud a constituit o trăsătură specifică evului mediu românesc [87]. În timp ce pentru neamurile migratoare Carpații au reprezentat un obstacol natural extrem de dificil de trecut, pentru populația autohtonă munții nu au constituit niciodată o barieră, fiind într-o anumită privință un factor de unitate. Plaiurile și drumurile care străbat Carpații Orientali facilitau legăturile de o parte și de alta a munților [88]. Tradiția istorică consemnată de cronicari [89], identitatea unor toponime pe ambii versanți ai munților [90], anumite elemente lexicale împrumutate din graiul maramureșean [91] și analogiile materialelor arheologice [92], aduc

[84] A. Armbruster, *Romanitatea românilor...*, p. 14. Cf. și Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 246—247 și 261 ; Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 131 și 304.

[85] C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine. Introduzione alla filologia romanza*, Bologna, 1959, p. 300 și urm.

[86] I. I. Nistor, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în „Codrul Cosminului", II și III, 1925 și 1926, p. 446. Cf. și N. Drăganu, *Vechimea și răspîndirea românilor pe baza toponimiei și onomasticei*, Văleni de Munte, 1934, p. 42.

[87] Șt. Ștefănescu, *Istorie și demografie*, în „Studii", 20, 1967, 5, p. 937 și urm.

[88] P. Binder, *Drumurile și plaiurile Carpaților Orientali*, în „Studii și articole de istorie", XX, 1972, p. 66—74 ; idem, *Date geografico-istorice referitoare la pasurile și plaiurile transcarpatice din județul Covasna*, în „Aluta", Sf. Gheorghe, 1972, p. 271 și urm.

[89] *Cronicile slavo-române..., passim* ; Grigore Ureche, *ed. cit.*, p. 60—66 ; Miron Costin, *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei (Cronica polonă), ed. cit.*, p. 206—207. Cf. și G. I.Brătianu, *Tradiția istorică...*, p. 1—34.

[90] C. Racoviță, *Migrațiuni din Ardeal peste Carpați în lumina toponimiei*, în „Geopolitica și geoistoria", II, 1942, 1, p. 69—73 ; P. P. Bîrnea, *Сельские поселения Молдавии XV-XVII вв.*, Chișinău, 1969, p. 29—31.

[91] Gh. Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 345, 352 și urm.

[92] V. Spinei, *Unele considerații cu privire la descoperirile arheologice din Moldova din secolul al XII-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Studii și cercetări de istorie veche", 21, 1970, 4, p. 600.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

argumente consistente în privința transferului unor grupuri de populație românească spre Moldova.

Deși legăturile cu românii de peste Carpați au fost, așa cum arătam, deosebit de strînse în decursul secolelor XIII—XIV, antrenînd și strămutări de populații, întemeierea statului feudal autonom moldovenesc nu se poate atribui exclusiv voievozilor maramureșeni, așa cum apreciază nu numai vechii cronicari, în relatările episodului cu caracter legendar asupra celui de-al doilea „descălecat", dar chiar și unii din istoricii moderni. Izvoarele scrise atestă, după cum am văzut, pe teritoriul Moldovei existența populației românești și a unor forme de organizare politică cu multe secole înainte de apariția statului de sine stătător, precum și faptul că localnicii s-au opus cu dîrzenie încercărilor statului ungar de a-i supune din punct de vedere politic și confesional. Succesul voievodului Bogdan, ajuns în fruntea statului românilor moldoveni, nu poate fi sub nici un motiv explicat fără sprijinul larg al forțelor politice autohtone și mai ales fără existența unei numeroase populații locale, capabile să reziste cu succes presiunilor statului Angevinilor. Deplasările de populații din Transilvania spre Moldova, ca și spre Țara Românească, de altfel, nu au făcut decît să grăbească procesul, deja în curs de desfășurare, de constituire a formațiunilor statale autohtone.

Pentru evoluția unitară a comunităților românești din spațiul carpato-dunărean elocventă ni se pare simultaneitatea exteriorizării unor fenomene sociale și politice, edificatoare în primul rînd în geneza aproape concomitentă a statelor feudale din Țara Românească și Moldova. În același timp în care cele două „principate surori erau întemeiate într-un șir de lupte împotriva regelui Ungariei" [93], românii maramureșeni încercau să-și apere autonomia în fața ofensivei suveranului Angevin.

Exodul triburilor turce și mongole, cu repercusiuni îndeosebi în sudul Moldovei și estul Munteniei, și dobîndirea vremelnică a unor poziții în zona curburii Carpaților de către Ungaria [94] au provocat o sciziune temporară în masa românească, ceea ce explică, în parte, de ce în regiunile extracarpatice s-au constituit două state feudale românești diferite. Apariția lor separată este motivată și de faptul că nucleele inițiale din care au evoluat teritoriul erau situate la distanță apreciabilă între ele, unul în subcarpații Munteniei, celălalt în nord-vestul Mol-

[93] D. Onciul, *Les phases du développement historique du peuple et de l'État Roumain*, în „Académie Roumaine. Bulletin de la section historique", IX, 1921, 1—2, p. 21.

[94] Avem în vedere implantarea în Țara Bîrsei a cavalerilor teutoni, care s-au extins și de cealaltă parte a Carpaților, înființarea Episcopiei cumanilor și apoi a celei milcoviene (cf. Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV*, București, 1942). S-a scris chiar despre crearea spre mijlocul secolului al XIV-lea a unui „culoar unguresc" între colțul de sud-est al Transilvaniei și gurile Dunării. Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 253; M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, în „Studii", XV, 1962, 2, p. 338—342; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dovei, primul fiind legat în special de formațiunile politice din sudul Transilvaniei, cel de-al doilea de voievodatul maramureșean [95].

Închegarea unor organisme statale separate în Țara Românească și Moldova a impus necesitatea adoptării de denumiri deosebite pentru ele, ca și pentru populația integrată în cadrul lor. Întrucît pentru primul stat feudal românesc, cel de la sud de Carpați, s-a păstrat un nume derivat de la vechiul etnonim care desemna pe localnici, pentru statul românesc de la răsărit de lanțul carpatic a fost necesară găsirea unei alte denumiri.

Cele mai vechi mențiuni scrise despre *Țara Moldovei* se găsesc inserate în documentele emise în cancelaria regală a Ungariei la 20 martie

---

[95] O altă concepție în privința cauzelor care au generat apariția a două state feudale în regiunile extracarpatice a avut P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1947, p. 131—148.

[96] În perioada anterioară adoptării denumirii de *Vlahia* și *Moldova* popoarele vecine au atribuit regiunilor est-carpatice un nume derivînd de la acela al triburilor care în mod temporar au deținut controlul politic la nordul Dunării de Jos. Astfel, la mijlocul secolului al X-lea, ținuturile cuprinse între malul opus al Dristrei (Silistra) și cetatea chazară Sarkel de pe Don purtau numele *Pecenegia* (Πατζινακία) (Cf. Constantinus Poryhyrogenitus, *ed. cit.*, p. 182—183). Prin „Țara pecenegilor" curgeau, între alte rîuri, Trullos, Brutos și Seretos *(Ibidem*, p. 174—175), adică Nistrul, Prutul și Siretul. Zona de cîmpie din sudul Moldovei, împreună cu regiunile învecinate de la răsărit de Nistru, erau numite de populațiile turce și ugrice *Atelkuzu* (Ἀτελκούζου) *(Ibidem*, p. 172—173), corespunzînd, după unele păreri, cu *Mesopotamia Occidentală*, dintr-un codice bizantin de la sfîrșitul secolului al X-lea (N. A. Oikonomidès, *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube aux X-e—XI-e siècles : la Mésopotamie de l'Occident*, în *„Revue des études sud-est européennes"*, III, 1965, 1—2, p. 72 și urm.).

Odată cu pătrunderea spre vest a cumanilor, regiunile nord-dunărene erau desemnate de contemporani după numele lor. Potrivit cunoștințelor călugărului Alberic „Cumania... est ultra Hungaria et in partibus Russiae" *(Chronica* Albrici monachii Trium Fortium, ed. P. Scheffer-Boichorst, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, XXIII, Hannoverae, 1874, p. 911). În concepția lui Rogerius *Comania* corespundea cu teritoriul Moldovei, în timp ce *terra episcopi comanorum* cuprindea numai o parte din sud-vestul acestei regiuni, fiind mărginită la est de *Zerech* (Siret) (Rogerius, *ed. cit.*, p. 33 și 72). După crearea Episcopiei cumanilor, suveranul ungar își adăugă *la titluri* și pe acela de *rex Cumanie*, menținut în mod anacronic și în tot cursul secolului al XIV-lea (A. Theiner, *op. cit.*, I, 1859 ; II, 1860, *passim).* Documentele papale din 1227 și 1231 amintesc tot la est de Carpați, în vecinătatea Cumaniei, de țara brodnicilor : *Cumania et Brodnic terra illa vicina (Ibidem*, I, p. 87 și 93). Prin *Cumania* se înțelegea în secolele XIII—XIV nu numai teritoriul Moldovei, ci și estul Munteniei *(Ibidem*, I, p. 208—211), precum și stepele nord-pontice (J. Marquart, *Über das Volkstum der Komanen*, în „Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Klasse", N. F., XIII, 1914, 1, *passim).* De aceea, pentru a evita confuziile cu celelalte Cumanii, spațiului est-carpatic i se atribuie denumirea de *terra nigrorum comanorum* (Simonis de Kéza *De originibus et gestis Hungarorum*, ed. J. Podhradczky, Budae, 1833, p. 18 ; *Chronicon pictum Vindobonense*, în *Izvoarele istoriei românilor*, XI, ed. G. Popa-Lisseanu, București, 1937, p. 7) sau *Cumania nigra* (Iohannis de Thwrócz, *ed. cit.*, p. 57).

După invazia mongolă și constituirea Hoardei de Aur, regiunile unde ulterior va lua ființă statul feudal moldovenesc au început să fie desemnate după numele noilor dominatori. Astfel, unele diplome regale și cronici, făcînd referiri la expedițiile din Moldova inițiate de Angevini în 1324, sub comanda lui Phynta de Mende (F. Zimmermann și C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Hermannstadt (Sibiu), 1892, p. 388), și în 1345 și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1360 *(terra Moldauana)* [97] şi 2 februarie 1365 *(terra Molduana* sau *Moldvana)* [98]. În anul 1370 papa Urban V desemna pe domnitorul ţării cu titlul de *dux Moldaviensis* [99], pentru ca, într-un act din 1372, emis de împăratul german Carol IV de Luxemburg, tînărul stat românesc de pe versanţii răsăriteni ai Carpaţilor să fie amintit sub numele de *waywodatus Muldawiae* [100]. Referindu-se la unele evenimente din anul 1359, polonezul Jan Dlugosz amintea şi el de *Moldavia* [101], însă este problematic ca la acea dată în Polonia să se fi folosit pentru regiunile est-carpatice numele de Moldova şi nu cel de Vlahia. Dlugosz utilizase desigur termenul aflat în circulaţie în perioada în care scria el, adică în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cum procedase, de altfel, şi cu alte prilejuri. Tot prin folosirea nomenclaturii contemporane (din secolele XVI—XVII) se explică menţionarea Moldovei sau a moldovenilor, în vremea marii invazii mongole, în *Annales Boiorum* şi în Cronica de la mănăstirea Hustinskaia [102]. Cu numele Moldovei a fost pus în legătură, în mod neconvingător însă, onomasticul cuprins în relatarea făcută în 1286 de un călugăr franciscan despre un demnitar din imperiul Hoardei, „Ymor, filius Molday" [103].

Într-un act halician din anul 1335 este amintit un anume Alexandru Moldaovicz [104]. Contrar unor păreri mai vechi, numele său nu derivă de la *ţara* Moldovei, ci de la *oraşul* Baia, de unde era originar, denumit iniţial mai ales Molde sau Mulde [105]. Acest oraş este menţionat într-un izvor franciscan de la sfîrşitul secolului al XIV-lea, împreună cu alte localităţi urbane dintre Carpaţi şi Nistru sub numele de *Moldavia* [106].

1346, organizate de Andrei Lackfi şi secui *(Chronicon Dubnicense* în *Historia Hungaricae fontes domestici*, III, ed. M. Florianus, 1884, p. 151—152 şi 168; Ioan de Kikullew, *ed. cit.*, p. 177), situează *terra Tartarorum* la răsărit de Carpaţii Orientali.

[97] I. Mihalyi de Apşa, *op. cit.*, p. 38.

[98] *Ibidem*, p. 56—57.

[99] E. Hurmuzaki — N. Densuşianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I, 2, Bucureşti, 1890, p. 162.

[100] *Monumenta historia Bohemiae*, II, ed. G. Dobner, Praga, 1768, p. 386—387.

[101] Ioannis Dlugossi *Historiae Polonicae ...*, *ed. cit.*, col. 1 122; idem, *Vita Sbignei...*, p. 552.

[102] Cf. notele 43 şi 44.

[103] G. I. Brătianu, *Les Bulgares à Cetatea Albă (Akkerman) au début du XIV-e siècle*, în „Byzantion", II, 1925, p. 167, nota 2.

[104] E. Kalužniacki, *op. cit.*, p. 41; Şt. Lukasik, *op. cit.*, p. 43.

[105] P. P. Panaitescu, *Interpretări româneşti*, p. 44; E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, în *Documente privind istoria României, Introducere*, II, Bucureşti, 1956, p. 473.

[106] *Provinciale ordinis fratrum minorum vetustissimum* (= *Appendix I*), în *Bullarium Franciscanum*, V, ed. C. Eubel, Roma, 1898, p. 602. În mod greşit izvorul unde se enumera centrele misionarilor franciscani din vicariatul Rusiei, în rîndul cărora apare şi *Moldavia*, a fost considerat de Gh. I. Moisescu (*op. cit.*, p. 87) ca datînd din anul 1345, eroare întîlnită ulterior la numeroşi alţi istorici. Cf. A. Sacerdoţeanu, *Aşezările omeneşti în Moldova pînă la 1418*, în „Arhiva românească", IX, 1944, 2, p. 4; P. P. Panaitescu, în *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 413; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 173 şi 188; E. Neamţu, V. Neamţu şi Şt. Cheptea, *Începuturile oraşului Baia în lumina datelor arheologice*, în „Analele ştiinţifice ale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Așadar, mai întîi apare atestat documentar un onomastic derivat de la numele orașului, urmînd apoi menționarea numelui țării și abia mai tîrziu acela al orașului și al rîului Moldova. În ceea ce ne privește, considerăm că este justificată argumentația lui P. P. Panaitescu, care considera că numele apei Moldovei, în bazinul căreia se afla nucleul inițial al statului, s-a transmis ulterior întregului voievodat [107]. De altfel, încă cu multă vreme înaintea sa, unii cronicari și cărturari, ca Georg Reicherstorffer [108], Anton Verancsics (Verantio) [109], J.-A. de Thou, Johann Tröster [110], Grigore Ureche [111], Nicolae Costin [112], Dimitrie Cantemir [113] și alții au apreciat că de la hidronimul Moldova a luat numele voievodatul și tot de la el, afirma Miron Costin, ar deriva numele moldovenilor [114].

Așa cum s-a remarcat, toponimul *Moldova* a rămas multă vreme un nume strict de cancelarie [115], utilizat întîi de străini și apoi de localnici. Cei mai mulți dintre vecinii regiunilor de la răsărit de Carpați continuau a numi pe locuitorii acestui spațiu *vlahi*, iar țara lor *Vlahia*. De abia mai tîrziu se adoptă pentru Moldova numele de *Vlahia mică (Walachia minor* în documentele papale [116], *die claine Walachei* la Johann Schiltberger [117], *die mindern Walachy* la Ulrich von Richental [118], *Wallackie la petite* la Guillebert de Lannoy [119] etc.), în timp ce actele patriarhilor constantinopolitani o desemnau la sfîrșitul secolului al XIV-lea sub forma

Universității „Al. I. Cuza", Iași, Istorie, XIX, S. III, 1973, 2, p. 167; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1975, p. 245; M. D. Matei, *Producția și schimbul de mărfuri în faza de cristalizare a vieții urbane medievale din Țara Românească și Moldova (secolele XIII—XIV)*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie", 27, 1976, 3, p. 372.

[107] P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, p. 44—45 și 103. Cf. și C. Cihodaru, *Constituirea statului...*, p. 63.

[108] Georgii a Reychersdorff, *Chorographia Moldaviae*, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, ed. I. G. Schwandtner, Vindebonae, 1746, p. 805.

[109] Antonio Verantio, *De rebus Hungarorum*, în *Scriptores rerum Hungarorum minores*, ed. M. G. Kovachich, II, Buda, 1798, p. 93.

[110] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 469, nota. 2.

[110] Grigore Ureche, *ed. cit.*, p. 60.

[112] Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ed. I. Șt. Petre, București, 1942, p. 141.

[113] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 52—53; idem, *Hronicul...*, p. 304.

[114] Miron Costin, *Cronica Țărilor Moldovei...*, ed. cit., p. 209; idem, *De neamul moldovenilor* ..., ed. cit., p. 269.

[115] V. Maciu, *Semnificația denumirii statelor istorice române*, în „Revista de istorie", 28, 1975, 9, p. 1317. Cf. și E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia" și sensurile ei*, în „Studii", 21, 1968, 6, p. 1110—1114.

[116] *Bullarium Franciscanum*, VII, ed. C. Eubel, Roma, 1904, p. 556, 557, 560 și 561; I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I, *Documente privitoare la episcopatele catolice din Principate*, extras din „Revista catolică", București, 1913, p. 29; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 52.

[117] Schiltberger's *Reise in den Orient und wunderbare Begebenheiten*, ed. A. I. Penzel, München, 1814, p. 82; *Călători străini despre Țările Române*, I, ed. M. Holban, București, 1968, p. 31.

[118] C. I. Karadja, *Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța (în Baden), în anul 1415*, în „Analele Academiei române, Mem. secț. ist.", seria III, VII, 1926, p. 81—83.

[119] „Записки Одесскаго общества. История и древностей", Odesa, III, 1853, p. 438; *Călători străini...*, I. p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Μαυροβλαχία [120], adică *Vlahia neagră*, sau Ῥωσοβλαχία [121], cu sensul de *Vlahia din părţile Rusiei*, pentru a o deosebi de Οὐγγροβλαχία [122] — *Vlahia din părţile Ungariei*, adică Ţara Românească. Ulterior a apărut o altă formă combinată, creată tot în cancelaria patriarhală [123] şi adoptată apoi şi de cea moldovenească [124], — *Moldovlahia* (Μολδοβλαχία, **Молдовлахїнскаѧ землѧ**) — compusă din denumirea mai veche şi mai nouă a zonei est-carpatice, pe care o considerăm de adîncă semnificaţie, simbolică, pentru apartenenţa acestei regiuni la vastul spaţiu unitar românesc carpato-dunărean.

Deşi poporul român s-a format pe un teritoriu cu o suprafaţă considerabilă şi a fost integrat din zorii epocii medievale în hotarele mai multor formaţiuni politice, asupra cărora s-au exercitat influenţe externe diferite, conştiinţa originii sale comune şi a unităţii sale de limbă şi de teritoriu s-a manifestat de timpuriu. Acceptarea de către românii moldoveni ca în fruntea statului lor de sine stătător să fie aşezat un voievod din altă provincie românească ni se pare în această privinţă nu lipsită de semnificaţie. O refletare evidentă a conştiinţei unităţii teritoriale reprezintă şi transferurile de populaţii între diferitele regiuni româneşti. Se observă că niciodată comunităţile româneşti nu au manifestat intenţia de a părăsi în mod durabil vechile vetre ale strămoşilor lor traco-daci, toate mişcările de populaţii avînd loc în interiorul spaţiului carpato-dunărean, caracterizat prin unitate teritorială, de limbă, credinţă şi obiceiuri.

INFORMATIONS HISTORIQUES SUR LA POPULATION ROUMAINE À L'EST DES CARPATES AUX XIe—XIVe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Les sources historiques écrites sur les Roumains habitant le territoire de la Moldavie dans la période antérieure à l'apparition de l'Etat féodal autonome sont peu nombreuses. Les sources internes sont en petit nombre à cause du niveau social-économique et politique de la société qui n'était pas suffisamment élevé pour

---

[120] E. Hurmuzaki — N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, XIV, 1, Bucureşti, 1915, p. 16 şi urm.

[121] *Ibidem*, p. 19 şi urm.

[122] *Ibidem*, p. 1—6 şi 10—13. Despre ungrovlahi (Οὐγκροβλάχοι) aminteşte în cronica sa Ioan Cantacuzino (cf. *Fontes...*, p. 482—483).

[123] E. Hurmuzaki — N. Iorga, *op. cit.*, XIV, 1, p. 33—37.

[124] Această formă este atestată în documentele din vremea lui Alexandru cel Bun şi a urmaşilor săi direcţi, care se intitulau: **воєвода и ґосподинъ всеи Молдовлахїнскои Земли** (Cf. *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, I, ed. C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, 1975, nr. 41, 50 75, 93, 100, 101, 195, 212 şi 221). În inscripţia de pe patrafirul de la Ladoga acelaşi domn purta titlul de Βοεβώδα αὐτοκράτωρ πάσης Μολδοβλαχιας και Παραθαλασίας (cf. N. Iorga, *Patrahirul lui Alexandru cel Bun: cel dintîi chip de domn român*, în „Analele Academiei Române, Mem. secţ. ist.", seria II, XXXV, 1912—1913, p. 344), iar în *Viaţa Sf. Ioan cel Nou de la Suceava* (ed. Melchisedec, în „Revista pentru istorie, archeologie şi filologie", an. II, vol. III, 1884, p. 173) este numit **ґосподство у ѫщомоу всѣѫ Молдовлахїѫ и помòрїѹ.**

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

assurer le cadre d'une vie culturelle correspondant au développement de l'écriture. En outre, les Roumains des régions extra-carpatiques, étant une population d'agriculteurs et de pasteurs sédentaires, sans une organisation militaire remarquable au début du II-e millénaire, n'ont pas eu la velléité de conquérir des territoires étrangers et, par conséquent, ils ont présenté un moindre intérêt pour les chroniqueurs de l'époque.

Les informations écrites sur la population roumaine à l'est des Carpates Orientales aux XIe—XIVe siècles sont de diverses origines : scandinave, byzantine, russe, allemande, hongroise, italienne, polonaise, arabe et arménienne. Ces informations sont incluses dans des chroniques, des poèmes historiques, des ouvrages de géographie, des documents de chancellerie, des inscriptions gravées sur des pierres, etc. Dans toutes ces sources la population roumaine est dénommée par différentes variantes, dérivées exclusivement de la forme *vlah* : Blakumen, Blökumenn, Βλάχοι, Oulachat, Walathi, Walachi, Vlâchen, Vlachen, Blaci, Olachi, etc. Ce nom a été emprunté par les Slaves aux Germains, lesquels, à l'aide d'un mot ressemblant, ont désigné initialement une tribu celtique, et ensuite tous les Romains. Les Slaves l'ont utilisé dans une acception encore plus large de peuple d'origine romaine et surtout pour désigner les Roumains.

Les sources historiques citées indiquent l'existence de la population roumaine sur le territoire de la Moldavie tout au long de la période qui est ici étudiée, c'est-à-dire du XIe au XIVe siècle. L'analyse des sources écrites contredit les opinions, plus anciennes ou plus récentes, selon lesquelles en Moldavie, au cours des grandes migrations des peuples, il n'y aurait plus eu d'élément romanisé et la Moldavie aurait été peuplée par les Roumains à peine dans la période immédiatement antérieure à la fondation de l'Etat féodal, tandis que, au cours des XIe—XIIIe siècles, les régions à l'est de la chaîne carpatique auraient été habitées par des peuplades slaves, turques et mongoles.

L'auteur du présent article souligne que, dans les premiers siècles du IIe millénaire, dans les sources contemporaines, est désignée du même nom la population d'origine romaine de toutes les provinces carpato-danubiennes, ainsi que circonstance politique spéciales ont conduit à de certaines différenciations entre la masse romanisée sud-danubienne, où plusieurs dialectes se sont individualisés, et celle du nord du fleuve, restée unitaire, malgré les vicissitudes des temps, provoquées par la pénétration parfois violente de nombreuses tribus étrangères. La conservation de cette unité de langue et des traits fondamentaux des communautés roumaines dans l'espace carpato-danubien est due aux liaisons interrégionales permanentes et directes et aux transferts de populations des deux côtés des Carpates.

Pour l'évolution similaire des communautés autochtones dans l'espace carpato-danubien est particulièrement significative la simultanéité de certains phénomènes socio-politiques, notamment la création, à peu près concomitante, des Etats féodaux de Valachie et de Moldavie.

La création de ces Etats séparés a rendue nécessaire l'adoption de dénominations différentes. Etant donné que pour la premier Etat féodal roumain, qui se trouvait au sud des Carpates, on a conservé un nom dérivé de celui qui désignait les habitants autochtones, il a fallu trouver une autre dénomination pour l'Etat roumain situé entre les Carpates et le Dniestr. L'auteur considère comme pleinement fondée l'opinion des chroniqueurs, adoptée par certains historiens modernes, selon laquelle le nom de la rivière Moldova, dans le bassin de laquelle a été créé le noyau initial de l'Etat, s'est transmis ultérieurement a toute la principauté. Le terme „Moldova" est resté longtemps un nom strictement de chancellerie, utilisé d'abord par les étrangers et ensuite par les autochtones.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARINA ȚĂRII MOLDOVEI PÎNĂ LA UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

DE

I. TODERAȘCU

Organizarea și evoluția marinei românești, rolul acestei instituții în viața economică și politică a românilor nu au rămas în afara preocupărilor istoriografiei noastre. N. Bălcescu [1] și M. Kogălniceanu [2] mai întîi, B. P. Hașdeu [3] mai apoi au reliefat importanța factorului geografic și rolul orașelor — porturi de la Dunăre și Marea Neagră în dezvoltarea activității maritime a Principatelor române. Referindu-se la începuturile marinei noastre, M. Kogălniceanu scria, bunăoară, că moldovenii „care din vremurile cele mai vechi se îndeletniceau cu navigația pe rîurile plutitoare ale Principatului, pe Dunăre, privind bunătatea țărmurilor ce avea pe Marea Neagră, începură a dura corăbii, dintîi pentru siguranța porturilor, pe urmă pentru un negoț întins". Sub Ștefan cel Mare, continua istoricul, „înrîurirea maritimă a Moldovei fu așa de mare, încît domnii în titlurile lor se numeau stăpîni a Mării Negre" [4].

O contribuție notabilă, sub raport informativ, la studierea trecutului maritim al Principatelor, a adus V. A. Urechia. Publicînd, la sfîrșitul secolului trecut, *Documente inedite din domnia lui Alexandru Constantin Moruzi* [5], autorul a grupat sub titlul *Documente relative la oaste și flota pe Dunăre* cîteva știri privitoare la vechea marină a Principatelor, regimul navigației sub tratatele de la Carlovitz, Passarovitz și Belgrad și construcțiile navale din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Dintre lucrările de istorie a marinei [6], cea mai de seamă realizare a vechii istoriografii o constituie, fără îndoială, monografia locotenentului

---

[1] N. Bălcescu, *Puterea armată și arta militară la moldoveni în timpul măririi lor*, în N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Ed. Academiei, București, 1953, p. 129.

[2] M. Kogălniceanu, *Bătălia de la Războieni și pricinile ei. 26 iulie 1476*, ed. îngrijită și cuvînt înainte de Ileana Manole, Editura militară, București, 1973, p. 115—116.

[3] B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, vol. I, București, 1875, p. 3—10.

[4] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 115—116.

[5] „An. Ac. Rom., Mem. secț. ist.", S. II, tom. XV (1892—1893).

[6] N-am găsit necesar să ne oprim și asupra altor lucrări de acest gen deoarece, cele mai multe, din unghiul de judecată al istoricilor, nu sînt altceva decît

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— comandor Constantin Ciuchi, apărută la Constanța în 1906 [7]. În cele aproximativ 400 de pagini, autorul urmărește evoluția marinei din antichitate pînă la începutul secolului nostru. Lucrarea conține foarte multe erori, autorul dovedind o deosebită stîngăcie în utilizarea terminologiei istorice, în interpretarea faptelor, după cum, îi sînt cu totul străine normele de respectare a epocilor și perioadelor istorice. Dincolo de aceste limite, studiul acestui ofițer de marină rămîne, parțial, valabil și astăzi.

Unele aprecieri privitoare la forța navală românească în evul mediu și în prima parte a epocii moderne nu lipsesc nici din sintezele de istorie a românilor [8] și nici din studiile de istoria tehnicii navale românești realizate în anii din urmă [9].

Cercetările de istoria navigației și a marinei românești s-au îmbogățit substanțial, în ultima vreme, prin studiile publicate de cercetătorul Sergiu Columbeanu, angajat în elaborarea unei monografii cu acest subiect [10]. Rezultatele parțiale, publicate în revistele de specialitate [11], l-au făcut pe autor să constate că „navigația pe apele interioare și pe mare, construcțiile navale, traficul maritim și fluvial, au fost activități ce s-au desfășurat încă din antichitate pe teritoriul țării noastre". Și în acest

---

niște veritabile subproduse. Scrise de cadre militare ori funcționari ai marinei, acestea reproduc, fără spirit critic, informații care nu slujesc adevărul istoric. De cele mai multe ori, referințele la epoca feudală lipsesc ori sînt numai de circumstanță (vezi, spre exemplu, Căpitan — comandor I. Toescu, *Istoria veche a marinei românești* (Supliment la Revista marină), Galați, f.a.; Scarlat Varnav, *Marina de comerciu*. Articole publicate în ziarul „Constituționalul" septembrie și decembrie 1897, București, 1897; Alex. Marius Gheorghiu, *Problema marinei comerciale*, Brăila, 1931).

[7] *Istoria marinei române în curs de 18 secole.*

[8] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a II-a, București, 1946, p. 761—762.

[9] Idem, *Construcții navale în Principatele române în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 317—329; Idem, *Despre construcțiile navale în țările române pînă la finele secolului al XVIII-lea*, cap. din idem, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV — începutul secolului XIX*, Ed. științifică, București, 1973, p. 96—124. I. Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea*, în „Danubius", vol. II—III, 1969, p. 95—110; Idem, *Din activitatea șantierului naval Galați în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Analele șt. ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iași, Istorie, tomul XVI, (1970), fasc. 1, p. 67—76; Idem, *Informații noi privind șantierul naval din Galați (sfîrșitul sec. al XVIII-lea — prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, în „Anuarul Inst. de ist. și arh. „A. D. Xenopol", IX (1972). p. 205—215; Idem, *Preocupări pentru îmbunătățirea mijloacelor de navigație în Principatele române (prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, în „Analele șt. ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iași, Istorie, tomul XX (1974), fasc. 1. p. 31—34.

[10] *Istoria navigației și a marinei în România.*

[11] *Aspecte ale istoriei navigației în România (Din cele mai vechi timpuri pînă la tratatul de la Adrianopole — 1829)*, în „Studii", 4, 1972, p. 719—742; *Date inedite privind traficul maritim la Brăila după tratatul de la Adrianopol (1829)* în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 239—244; *Acțiuni navale în Marea Neagră în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Revista de istorie", 1, 1975, p. 73—89; *Acțiunile navale ale lui Mihai Viteazul pentru stăpînirea Dunării*, în „Revista de istorie", 4, 1975, p. 483—494; *The Romanian Principalites and world sea trafic after the Adrianople Treaty (1829) the beginnings of Romanian — American maritime relations*, în „Nouvelles études d'histoire", V, București, 1975, p. 241—250.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domeniu, împotriva tuturor factorilor care au împiedicat dezvoltarea firească a societății românești, a existat o continuitate. Factorul maritim a avut o deosebită importanță pentru istoria noastră. În epoca feudală, pînă la începutul secolului al XVI-lea mai ales, prosperitatea economică și politică a Țărilor române poate fi explicată și prin consolidarea poziției lor moritime. Puterea navală a Principatelor a cunoscut momentul de maximă dezvoltare în vremea lui Ștefan cel Mare. Conștient de rolul flotei în apărarea granițelor dinspre sud-est, de importanța comunicației pe apă pentru comerțul unei țări, acest voievod a dotat țara cu o marină care probează, mai mult, calitățile lui de bun strateg și gospodar. Domnia lui Mihai Viteazul a constituit un nou prilej de afirmare a artei navale românești. Și acest domn a intuit însemnătatea economico-strategică a Dunării pentru războiul contra forțelor otomane, fiind preocupat „să folosească din plin factorul naval, întîi fluvial și apoi maritim". Domnul unificator, conchide Sergiu Columbeanu, „a condus cu multă strălucire nu numai războiul pe uscat, ci și pe apă".

În lucrarea de față ne propunem să urmărim începuturile, apogeul, declinul și refacerea marinei moldovenești pînă la Unirea Principatelor române.

Statul feudal Moldova și-a putut constitui o forță navală pe măsură ce s-a conturat unitatea teritorială, întinzîndu-și granițele pînă la Dunăre și Marea Neagră.

Este îndeobște cunoscut că procesul de formare a statului feudal Moldova, de unificare a tuturor formațiunilor politice în jurul nucleului politic inițial, s-a desăvîrșit pe timpul lui Petru I Mușat ori a lui Roman I. Mușat. O însemnare din august 1386 de pe un registru de socoteli al administrației orașului Caffa (registru aflat în arhivele genoveze), descoperită de curînd, amintește existența a doi domni în Moldova: Constantin și Petru. Petru nu este altul decît Petru I. Mușat, care se intitula în acte „din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei". Numai că Moldova lui Petru I Mușat nu corespundea cu întreg teritoriul statului feudal moldovean. În partea de sud a țării mai exista încă, la această dată, o unitate politică care și-a păstrat individualitatea, condusă de un alt șef român, Constantin sau Costea, acela amintit în pomelnicul de la Bistrița. Aceasta a dispărut însă foarte curînd fiind alipită la „țara" ce se formase în jurul nucleului unificator de pe valea Moldovei. Procesul a avut loc în anii următori, pînă în 1392, cînd succesorul lui Petru I, Roman I, se intitulează, în documentul din 30 martie, dat pentru Ionaș Viteazul, „marele singur stăpînitor al țării de la munte pînă la țărmul mării" [12].

Așadar, către sfîrșitul secolului al XIV-lea autoritatea politică centrală era în stăpînirea unei porțiuni din cursul inferior al Dunării și a litoralului Mării Negre, de la gurile Dunării pînă la vărsarea Nistrului. Moldova și-a putut constitui, în noile condiții, o forță navală, atît de necesară pentru asigurarea pazei hotarelor țării din această direcție și pentru o participare mai activă la traficul comercial care se desfășura acolo.

[12] Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii și materiale de istorie medie", VI, București, 1973, p. 45 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La sfîrșitul secolului al XIV-lea Moldova a intrat în stăpînirea Cetății Albe, vechea așezare de la gura Nistrului. Lista orașelor „volohe" care precede lista orașelor rusești întocmită între 1387—1392 [13] înscrie și Cetatea Albă („Belgorod") [14]. Privilegiul comercial acordat la 1408 de Alexandru cel Bun negustorilor poloni din Liov menționează, printre punctele principale de vamă din Moldova, și Cetatea Albă [15]. La Cetatea Albă sfîrșea vechiul drum moldovenesc preferat, după 1387 cînd Polonia a cucerit Galiția Orientală, și de negustorii poloni [16].

La începutul secolului al XV-lea Moldova a reușit, în urma unei acțiuni a lui Alexandru cel Bun, să cucerească de la genovezi Chilia. Se pare că, stăpînirea genoveză a încetat la Chilia nu în 1403, cum demonstrase N. Iorga [17], ci în 1411, cum s-a arătat mai recent [18]. Chilia a rămas sub autoritatea domnului moldovean pînă în 1420, anul expediției lui Mahomed I contra Țării Românești și Moldovei, cu care ocazie cetatea a fost cucerită de turci. Dan al II-lea a adus cetatea sub stăpînire munteană. În anii următori Chilia a fost, pe rînd, sub administrația Moldovei, Transilvaniei și Țării Românești, pînă în 1465 cînd a fost recucerită de Ștefan cel Mare [19].

Ce importanță economico-politică au avut aceste orașe-porturi o dovedește și una dintre clauzele tratatului de la Lublau, încheiat între Ungaria și Polonia la 15 martie 1412. Plănuindu-se împărțirea Moldovei, fiecare dintre regatele amintite își rezervau unul dintre aceste puncte strategice : Polonia dorea să stăpînească Cetatea Albă iar Ungaria, Chilia [20].

La sfîrșitul secolului al XIV-lea și în primele decenii ale secolului al XV-lea, atunci cînd s-au făcut progrese remarcabile în procesul de organizare a statului moldovean, s-au pus, foarte probabil, și bazele marinei acestui principat. Un document din 30 august 1429, ieșit din cancelaria împăratului Sigismund de Luxemburg, informează că Alexandru cel Bun a oprit pătrunderea pe Dunăre a 12 nave dușmane prin construirea unui obstacol la vărsarea Dunării în Marea Neagră prin brațul Chilia.

---

[13] Al. Andronic opinează pentru o restringere a datării listei orașelor moldovenești, cuprinsă într-o listă generală a orașelor din vechile cronici rusești, între 1388—1391 *(Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în „Romanoslavica", XI, 1965, p. 203—218). C. Cihodaru consideră că lista poate fi datată între 1389—1392 *(Începuturile vieții orășenești în Iași*, în „Analele șt. ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iași, Istorie, fasc. 1, 1971, p. 37, nota 29).

[14] C. C. Giurescu, *Tirguri sau orașe și cetăți moldovene, din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Ed. Academiei, București, 1967, p. 203.

[15] Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 634.

[16] P. P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu*, în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 108.

[17] *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 72, p. 274.

[18] Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublau* (15 martie 1412) și *situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii", 6, 1964, p. 1 139.

[19] Pentru aceasta a se vedea, Fr. Pall, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei și problema ajutorării Bizanțului*, în „Studii", 3, 1965, p. 619—638.

[20] Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 1 138. D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII)*, în „Anuarul Inst. de ist. și arh.", Iași, II, 1965, p. 156.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O asemenea construcție demonstrează, cum bine s-a observat, existența unui personal specializat în construcții navale [21]. Moldovenii de la Cetatea Albă aveau, după informația unui raport genovez din 1455, suficiente ambarcațiuni pe care le utilizau nu numai la pescuit ci și la acțiuni navale cu caracter militar. În acel an ei au fost capabili să cucerească, fără ajutor de la domnie, cetatea Lerici de la gura Niprului stăpînită de frații genovezi Senarega [22]. Cu un an mai înainte, ei au putut să respingă o flotă de 56 corăbii turcești care asediase cetatea [23].

Unul dintre cele mai sugestive documente pentru trecutul maritim al principatului Moldovei este actul dat de sultanul Mehmed al II-lea, la 9 iunie 1456, în localitatea Ieni-Derbent din Bosnia [24]. N. Iorga, care a publicat pentru întîia oară documentul la noi după culegerea lui Friderich Kraelitz [25], a crezut că acest privilegiu se referă numai la negustorii din Cetatea Albă [26]. Alți istorici n-au făcut decît să-și însușească opinia întîiului editor român. Actul în discuție nu este, după cercetări mai recente, doar un simplu privilegiu comercial dat de sultan pentru negustorii din Cetatea Albă. El are un caracter de tratat de pace și privește nu numai pe negustorii din cetatea de la limanul Nistrului ci pe toți negustorii din Moldova. „Am dispus, se arată în acest act dat de sultan după ce Moldova acceptase să plătească tribut Porții, ca negustorii aflați în vilaeturile sale (în Moldova lui Petru Aron) *la Akkerman să vină cu corăbiile lor* și să facă schimb și negoț cu populația din Adrianopole și din Brusa și din Istanbul. La venirea și la întoarcerea lor nimeni dintre beii, subașii, sipahii și supușii mei să nu aducă pagube și stricăciuni nici sufletului și nici capului și nici avuțiilor acestora [27] (subl. ns.). *Corăbiile moldovenilor* despre care se face mențiune în textul acestui act probează existența unui număr suficient de mijloace de plutire cu care moldovenii luau parte la traficul de mărfuri. Să mai amintim, în aceeași ordine de idei, și documentul venețian din 3 august 1462, document care ne informează despre înlesnirea ce s-a acordat unei nave moldovenești de a naviga în Mediterana Orientală [28].

---

[21] Sergiu Columbeanu, *Acțiuni navale în Marea Neagră în timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 75.

[22] N. Iorga, *op. cit.*, p. 116—117.

[23] Mustafa A. Mehmet, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii", 5, 1960, p. 16.

[24] *Ibidem.* Pentru cronologia actelor care preced acest privilegiu a se vedea Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456)*, în „Studii", 3, 1952, p. 188.

[25] *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte de 14 Jahrhunderts.*

[26] „Revista istorică", X (1924), nr. 4—6, p. 105.

[27] Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 168. Actul și-a păstrat valabilitatea, foarte probabil, pînă în 1470, atunci cînd s-au produs schimbări în raporturile moldo-otomane (Vasile Neamțu, *Premise economice ale victoriei din 10 ianuarie 1475*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", XII, 1975, p. XXV.

[28] B. T. Cîmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII—XV*, în „Studii", 1, 1953, p. 211—213.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În a doua jumătate a secolului al XV-lea Moldova a fost pusă în fața unor situații deosebit de grave. Este îndeobște cunoscut că politica agresivă a Porții l-a determinat pe Ștefan cel Mare să depună mari eforturi pentru apărarea graniței de sud-est a țării. În sistemul de defensivă un rol cu totul aparte a revenit cetăților Chilia și Cetatea Albă. În scrisoarea sa din 8 mai 1477 către dogele Veneției, scrisoare dusă și citită acolo de către Ion Țamblac, Ștefan cel Mare, solicitînd ajutor, arăta că aceste cetăți „sînt Moldova toată" și că posedîndu-le, această țară „este un zid pentru Ungaria și pentru Polonia". Dacă Chilia și Cetatea Albă vor fi păstrate „va fi cu putință ca turcii să piardă și Caffa și Chersonul" [29]. La fel de sugestivă este și scrisoarea lui Baiazid al II-lea expediată, din Chilia, raguzanilor, la 2 august 1484, după cucerirea acestor două porturi moldovenești. Chilia este, se arăta acolo, „cheie și poartă la toată țara Moldovei și Ungariei și a țării de la Dunăre" iar Cetatea Albă „cheie și poartă pentru toată Polonia, Rusia, Tataria și toată Marea Neagră" [30].

Apărarea țării din această direcție se putea mai lesne realiza pe apă. Iată de ce Ștefan cel Mare a dat o mare importanță marinei, căutînd să doteze țara cu o forță navală corespunzătoare momentului. De asemenea, el a luat măsuri pentru „completarea sistemului de baze navale", readucînd în stăpînirea Moldovei Chilia Veche și construind, la 1479, o altă cetate cu acest nume, zisă „cea nouă". A consolidat, de asemenea, zidurile de apărare ale acestor puncte strategice [31]. Este foarte probabil că, în 1462, atunci cînd a încercat să cucerească Chilia și în 1465, cînd cetatea a fost readusă în sistemul defensiv al țării, Ștefan cel Mare s-a slujit și de mijloace navale [32]. Meșterii moldoveni constructori de nave îi vor fi putut asigura bastimentele necesare unei asemenea acțiuni. Se poate presupune că nu toate corăbiile menționate documentar în acești ani erau de proveniență străină. În tot cazul, Ștefan a trebuit să se îngrijească continuu de creșterea forțelor sale navale, pentru eventualitatea confruntării cu un dușman bine dotat. Flota otomană care urma să atace, în vara anului 1475, cetățile genoveze și, după unele indicii și pe cele moldovenești, era de natură să provoace teamă și celor mai bune flote existente la acea dată. Ea era formată, ne informează Leonardo Arte în raportul său către dogele Veneției expediat la 4 iulie 1475, din 180 galere, 170 fuste și 170 tafarie [33].

Căderea Caffei și a Mangopului, în 1475, a constituit o grea lovitură pentru Moldova. Chilia și Cetatea Albă rămîneau, astfel, izolate, într-o vreme în care sultanul făurea planuri pentru continuarea cuceririlor în zona Mării Negre. Marina lui Ștefan cel Mare va fi fost gata de apărare în vara anului 1476, cu prilejul marii expediții condusă de Mehmed al II-lea împotriva Moldovei. Informațiile puse în circulație

[29] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 350.
[30] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 157—158.
[31] Sergiu Columbeanu, *op. cit.*, p. 76.
[32] Ideea colaborării moldo-turce la asediul Chiliei în vara anului 1462, trebuie, credem, definitiv abandonată.
[33] *Sergiu Columbeanu*, op. cit., p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de N. Iorga au dovedit că unul dintre obiectivele acestei campanii era cucerirea celor două orașe—porturi moldovenești [34]. Dar prudența, determinată și de faptul că o furtună a distrus, în mare parte, flota otomană, l-a făcut pe sultan să abandoneze, pentru moment, acest gînd. Fiul său, Baiazid al II-lea, care i-a succedat începînd cu 21 mai 1481, mobilizînd forțe uriașe (100 de nave și 100.000 luptători), avea să împlinească marea dorință a părintelui său [35].

Expediția turcească din vara anului 1484 a avut urmări dintre cele mai grele în primul rînd pentru Moldova. Posibilitățile de apărare dinspre sud, cu ajutorul forței navale, au dispărut. Au fost paralizate și legăturile comerciale, care se realizau atît de lesne prin aceste puncte. Ca mai înainte Caffa și Mangopul, Chilia și Cetatea Albă au devenit puternice baze de atac turcești împotriva Moldovei. Marea Neagră se transforma, treptat, într-un lac turcesc. Remarcînd gravitatea momentului, N. Bălcescu constata, cu multă plasticitate, că pierderea Cetății Albe „îngropa viitorul maritim al Moldovei" [36].

Cu ocazia evenimentelor din 1484 și din anul următor, 1485, cînd Ștefan a încercat să recucerească cetățile, sînt amintite de mai multe ori *corăbiile moldovenilor* ca participante la operațiunile militare, ceea ce constituie noi dovezi privind marina Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare. Cronicarul Kodja Husein enumeră printre motivele care i-au determinat pe turci să cucerească Chilia și Cetatea Albă și faptul că navele moldovene din aceste porturi „pricinuiau mereu pagube negustorilor care veneau acolo din Caffa și Kîrîm și din Dest-ul tătărăsc" [37]. Referindu-se la încercarea lui Ștefan, din 1485, de a recuceri cetățile, Mehmed Neșri spune că orășenii („gheaurii") de la Cetatea Albă au trimis știre lui Kara-Bogdan-oglu (Ștefan cel Mare) spunîndu-i : „să vii numaidecît, noi îți vom preda cetatea". La rîndul său, Ștefan, „pregătind scări și adunînd oaste și încărcînd, în timpul nopții, ostași în corăbii, *a venit pe apă chiar lîngă cetatea Akerman*" [38] (subl. ns.). Sa'adeddin Mehmed [39], Așîk-Pașa-zade [40] și Kodja Husein [41] amnitesc, aproape în termeni similari, despre participarea corăbiilor moldovene la operațiunile de recucerire întreprinse de Ștefan.

Toate aceste informații constituie dovezi peremptorii pentru existența unei marine în Moldova pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Logica istorică ne dă dreptul să admitem că în aceste două orașe-porturi existau „șantiere" de construcții navale. Locuitorii de la Chilia și Cetatea Albă se îndeletniceau, în bună parte, cu pescuitul și comerțul, fapt care a putut să stimuleze construcția locală de nave. În aceste așe-

[34] *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 146—151.
[35] Ion Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 111.
[36] N. Bălcescu, *Puterea armată și arta militară la moldoveni, în timpul măririi lor*, loc. cit., p. 129.
[37] *Cronici turcești privind țările române. Extrase, vol. I (sec. XV — mijlocul sec. XVII)*. Volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa A. Mehmed, Ed. Academiei, București, 1966, p. 461.
[38] *Ibidem*, p. 132.
[39] *Ibidem*, p. 327.
[40] *Ibidem*, p. 100.
[41] *Ibidem*, p. 463.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zări existau, apoi, mulți greci, genovezi și venețieni, recunoscuți în general ca buni navigatori și meșteri de nave. Ei își vor fi construit aici bastimente pentru necesitățile proprii. Ștefan însuși va fi stimulat o astfel de activitate de vreme ce el a pus să se construiască, în 1472, „un arsenal pentru corăbii" în Mediterana Orientală [42].

Cucerirea celor mai multe dintre porturile românești și transformarea lor în raiale turcești, instaurarea dominației otomane, monopolizarea, treptat [43], a navigației pe Dunăre și pe Marea Neagră de către puterea de la Constantinopol nu au rămas fără consecințe pentru țările române. În noua situație politică, Moldova și Țara Românească n-au mai putut să dispună de forțe navale. Vasele românești, cîte s-au mai păstrat, circulau sub pavilion turcesc fiind nevoite să slujească interesele puterii suzerane. Forța navală românească nu s-a putut reface decît în condițiile istorice, favorabile, de la începutul epocii moderne.

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor, economia românească a înregistrat multiple și profunde transformări. Una dintre trăsăturile specifice acestei perioade istorice a constituit-o orientarea tot mai accentuată a economiei pe făgașul producției destinate schimbului, ceea ce a influențat favorabil dezvoltarea pieții interne. Comerțul era considerat, de către reprezentanții epocii, drept elementul cel mai activ, cel „mai dinamic" al vieții economice [44]. Dionisie Fotino definea comerțul ca fiind „fîntîna principală a înavuțirii și puterii staturilor" [45]. La rîndul său economistul N. Suțu scria, la aproximativ trei decenii și jumătate după Dionisie Fotino: „Principiul oricărei bogății este producția, dar nu este suficient numai să se producă; este nevoie ca produsul să fie schimbat, să se vîndă. Mijloacele reproducției depind în principal de facilitatea schimbului; astfel, cu cît pla-

[42] Sergiu Columbeanu, *op. cit.*, p. 87. O măsură similară se pare că a luat și domnul muntean Neagoe Basarab. Viața Sf. Nifon, intercalată de compilatorul din secolul al XVII-lea în *Istoria Țării Românești* (1290—1690), spune că, între altele, acest domn milostiv „... făcu o pristaniște (port, liman — n.n. I.T.) la Ascalon (port în Athos — n.n. I.T.), la mare, să fie de corăbiiari și *o corabie mare*, și *alta mică* cu tot ce trebuiește. Și au zidit cu zid împrejur, și au făcut o culă cu arme și cu tunuri, să le fie de pază..." *(Istoria Țărti Românești, 1290—1690. Letopisețul cantacuzinesc*, Ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, Ed. Academiei, București, 1960, p. 30).

[43] Monopolizarea, de către Poartă, a navigației pe Dunăre și pe Marea Neagră nu a însemnat, cel puțin pentru început, interzicerea severă a pătrunderii altor vase pe aceste ape. Cu acordul administrației turcești din zonă, s-a putut practica un comerț de tranzit, în special prin portul Galați, pentru Transilvania, Ungaria sau Polonia. Negustori raguzani, cu vase proprii, sînt prezenți în Marea Neagră și pe Dunăre în sec. al XVI-lea și chiar în sec. al XVII-lea. (Vezi pt. ac., P. Pălțănea, *Știri despre economia orașului Galați în secolele al XV-lea și al XVI-lea*, în „Danubius", V, 1971; Idem, *Informații privind comerțul orașului Galați în sec. al XVII-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", IX, 1972; Ioanna D. Spisarevska, *De l'activité des associations commerciales de Raguse (Dubrovnik) dans les terres bulgares au XV-e et XVI-e siècle*, în „Revue bulgare d'histoire, 2, 1974).

[44] Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române (1750—1831)*, Ed. Academiei, București, 1972, p. 123.

[45] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, ed. III, trad. George Sion, București, 1859, p. 143—144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sarea produselor este mai asigurată, cu atît se dezvoltă și se extinde mai mult reproducția“ [46].

Dată fiind importanța acestei activități, se impunea, cît mai urgent, „liberalizarea“ comerțului, „liberalitare“ care avea în vedere atît aspectul intern cît și cel extern. Vămile interne, foarte numeroase și încă puternice, incomodau formarea pieții unice. Desființarea acestora a fost inclusă într-o serie de programe politice cum ar fi, bunăoară, *Cererile norodului românesc* sau *Constituția cărvunarilor*“ [47].

Dezvoltarea liberă, firească, a Principatelor, constituirea pieții interne era stînjenită, într-o foarte mare măsură, de dominația economică a Porții. Desființarea monopolului turcesc asupra comerțului românesc, considerată drept o condiție pentru reabilitarea stării economice a Moldovei și Țării Românești, a fost înscrisă de 22 de ori în memoriile și proiectele de reformă elaborate între 1769—1829 [48]. Libertatea comercială revendicată atît de insistent și conjugată, de cele mai multe ori, cu libertatea de navigație, constituia o componentă a „programului antiotoman“ [49] și ilustra, alături de celelalte idei incluse în scrierile politice ale vremii, o necesitate obiectivă de natură internă [50]. Ea a fost obținută prin tratatul de la Adrianopole (1829) care prevedea, pentru Principate, între altele, „deplina libertate de comerț pentru toate produsele solului lor și a industriei lor, fără nici o restricție“ [51]. Prin firmane speciale, Moldova și Țara Românească căpătau, în 1834, libertatea navigației pe Dunăre sub pavilion național. În 1836, aceeași înlesnire a fost extinsă și pentru navigația pe mări [52].

În noua perioadă istorică procesul de constituire a pieții interne a făcut progrese însemnate. Desfacerea produselor, pînă acum „fărîmițată, de proporții reduse și întîmplătoare“, este treptat depășită, căpătînd un caracter „regulat și uniform“ [53]. După scurgerea a trei decenii din sec. al XIX-lea, se realizase deja o „legătură organică“ între diferite regiuni, „particularismul local“ fusese depășit [54]. Clauzele tratatului de la Adrianopole ca și Regulamentul Organic „nu au creat această situație, ci au înlesnit lărgirea și consolidarea pieții interne permițînd trecerea spre o etapă nouă, superioară“ [55].

---

[46] N. Șuțu, *Despre utilitatea unei căi ferate*, în N. Suțu, *Opere economice*, ed. Ion Veverca, Ed. științifică, București, 1957, p. 333.

[47] Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 124—125.

[48] Idem, *Memoires et projets de reforme dans les Principautes Roumaines, 1769—1830*, Bucarest, 1970, p. XI și XVII.

[49] Gh. Platon, *Despre programul național al revoluției de la 1821 — 150 de ani de la revoluția națională condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Analele șt. ale Univ. „Al. I. Cuza“ Iași, Istorie, fasc. 1, 1971, p. 25.

[50] *Ibidem.*

[51] *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I, p. 328.

[52] *Manualul administrativ al Moldovei*, vol. II, Iași, 1856, p. 106—107 ; M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I, p. 540, nr. 2727 ; „Buletin. Foaie oficială“, II (1834). p. 413—414, 438—439.

[53] Gh. Platon, *Cu privire la dezvoltarea pieții interne în Moldova în preajma Regulamentului Organic*. în „Analele șt. ale Universității „Al. I. Cuza“ Iași, științe sociale, Tomul XV, 1959, p. 24.

[54] *Ibidem*, p. 32.

[55] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un rol important în formarea pieții interne a revenit transporturilor. Modernizarea căilor de comunicație și a mijloacelor de transport putea să asigure legătura permanentă între diferite regiuni, vehicularea avantajoasă și rapidă a mărfurilor stimulînd producția și contribuind, într-o largă măsură, la desființarea vămilor interne. *„Bunăstarea drumurilor*, care asigură plasarea produselor și facilitățile necesare mișcării comerciale, spunea N. Suțu, este una dintre condițiile capabile să impulsioneze activitatea productivă“ [56]. „Țările cele mai puternice și cele mai civilizate sînt acelea în care transporturile se fac cu cea mai mare ușurință, rapiditate și economie“, scria același N. Suțu, atunci cînd discuta utilitatea căilor ferate [57].

Preocupările pentru îmbunătățirea căilor și a mijloacelor de transport în prima parte a epocii moderne, ne apar, astfel, cu atît mai îndreptățite. Se inițiază, acum, construcția de șosele și poduri, se pune tot mai insistent problema amenajării principalelor rîuri pentru a le face navigabile, apar primele proiecte pentru construcția căilor ferate [58].

De o atenție sporită s-a bucurat transportul pe apă, socotit, cu adevărat, drept cel mai rentabil. Acesta prezenta, în comparație cu transportul terestru, avantaje considerabile. Greutatea transportată era mult mai mare și tot astfel viteza de deplasare. În același timp, cheltuielile de întreținere a căii și mijloacelor de transport erau mai mici [59].

După cereri repetate, Țara Românească primea de la Poartă dreptul „. . .de a face și a avea bolozane, șeici și caice și de toate vasele pe apa Dunării în cuprinderea țării. . .“. În hrisovul dat de Alexandru Moruzi, la 23 noiembrie 1793, se arată că acest drept l-a avut țara din vremuri vechi, dar a fost pierdut. Se obținuse astfel libertatea să se construiască cîte un vas pentru trebuința fiecărui județ al țării. De asemenea, unii particulari puteau să aibă vase de transport, în afara celor domnești [60].

---

[56] N. Șuțu, *Mijloacele capabile să dea impuls activității productive*, în N. Șuțu, *Opere economice*, ed. cit.. p. 380.

[57] Idem, *Despre utilitatea unei căi ferate*, în *op. cit.*, p. 333.

[58] Leonid Boicu, *Mijloacele, viteza și prețul de cost al transporturilor în Moldova la începutul sec. al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice“, Istorie, Iași, XIV (1963), nr. 2, p. 249—257 ; Idem, *Transporturile în Moldova între 1848—1864*, în vol. *Dezvoltarea economiei Moldovei între 1848—1864*, Ed. Academiei, București. 1963, p. 429—479 ; Idem, *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ Iași, II (1965), p. 94—116 ; Idem, *Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834—1848*, (I), în *Ibidem. IV* (1967), p. 81—116 și II în tomul V (1969), p. 121—144 ; Gheron Netta, *Încercări de navigațiune pe Olt*, București, 1928.

[59] L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești*.., p. 104. Amiralul englez William Sidney Smith remarca, în rapoartele sale din 1792 asupra stării Principatelor, că dezvoltarea navigației cu pînze pe Dunăre ar aduce mari beneficii locuitorilor acestor țări, eliberînd multe brațe pentru muncile agricole (Trevor I. Hope, *Rapoartele lui sir William Sidney Smith asupra stării Principatelor Moldova și Țara Românească, în anul 1792*, în „Studii“, 4, 1973, p. 719).

[60] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. V, București, 1893, p. 96—100 ; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925. p. 113 ; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a II-a, p. 569 ; Idem, *Construcții navale în Principatele române în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 327.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu știm dacă și Moldova a beneficiat de un astfel de hrisov. Judecînd însă după regimul similar al dominației otomane în cele două Principate, sîntem tentați să credem că această înlesnire a fost acordată printr-un act separat și Moldovei. În tot cazul, mijloacele de plutire aparținînd Moldovei (înțelegem aici și pe particulari) sînt tot mai frecvent citate în deceniile următoare. La Galați, principalul șantier naval, s-au construit ambarcațiuni nu numai pentru puterea suzerană ci și pentru nevoile țării [61].

Dorința boierimii și a burgheziei noastre de a dispune de o flotă cu care să-și poată plasa mai lesne produsele reiese și din raportul divanului Moldovei către P. Kiselev, din 30 ianuarie 1830. Se arăta acolo, că se vor lua măsuri pentru crearea de înlesniri negustorilor și „lăcuitorilor" moldoveni „de a se face caice sau corăbii care să poată fi încăpătoare de savune și unele și mai mari într-acest chip făcute ca să înoate și pe mare pentru ca să-și poată pămînteanul încărca produsele sale, să le ducă în toate porturile după cuprinderea tractaturilor, să-și hrănească transportarisînd cărăturile neguțitorești" [62]. Este vorba despre una dintre inițiativele care aveau să ducă la înființarea flotei naționale. În anii următori numărul vaselor moldovenești a crescut continuu [63], creștere remarcată și de secretarul Consulatului francez din București, Felix Colson. În însemnările sale el arăta că un rol însemnat a avut, în această direcție, instituirea regimului de porto franc la Galați și Brăila. Diplomatul francez aprecia că, în 1839 Principatele posedau 20 de vase [64], cifră care nu ni se pare a exprima realitatea. Fiind vorba despre Principate, credem că, în zece ani cît se scursese de la obținerea libertății comerciale, acestea dispuneau de flote mai mari. „Gazetta Piemontese" se dovedește a fi mai aproape de realitate. Într-un articol rezervat industriei și comerțului Principatelor române, din 20 martie 1851, menționează că „numărul vaselor naționale, care înainte era foarte insuficient, acum este de peste 100" [65].

Moldovenii dispuneau, după surse oficiale, de un număr apreciabil de bastimente, construite în țară ori achiziționate de la negustorii străini. Un indiciu îl constituie numeroasele patente eliberate de conducerea Moldovei proprietarilor de vase pentru arborarea pavilionului național [66]. Între aceia cărora li s-a acordat dreptul de a naviga sub „bandi-

[61] I. Toderașcu, *Din activitatea șantierului naval Galați în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, p. 70 și urm.

[62] Arh. St. Iași, Fond Litere. K/345, f. 107 ; L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești*... p. 105.

[63] În 1831 se vorbea, în chip surprinzător, despre un „prisos" din flotila Dunării ce era scos la vînzare prin mezat (2 corăbii, 12 cărlașe și un ghecet) (Arh. St. Iași. Tr. 134, op. 151, dosar 25, f. 1—5 ; „Albina românească", 12 martie 1831, nr. 122, p. 543—544). Este vorba, desigur, despre înlocuirea unor ambarcațiuni uzate.

[64] Felix Colson, *De l'etat present et de l'avenir des Principautes de Moldavie et de Valachie*.... Paris, 1839, p. 222—223.

[65] D. Bodin, *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române și regatul Sardiniei*, București, 1941, p. 220.

[66] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 421, f. 21, 24, 26 ; Idem, Tr. 766, op. 868, dosar 519, f. 1—6 ; Ibidem. dosar 250, f. 3—3 v., 4—4 v ; dosar 305, f. 2, 6 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

eră națională" se numărau și negustorii gălățeni : Vasile Ioan (corabia „Sf. Maria", 88 tone) [67], Teodosie Dimitriu (vasul „Sf. Nicolae", 78 tone) [68], Dimitrie Ioan (vasul „Evanghelistra", 53 tone) [69], Pavel Condure (corabia „Mihai Grigore Sturza Voievod", 150 tone) [70], Gh. Neculau (corabia „Buna Vestire", 90 tone) [71], Antone Ghine (corabia „Mihail Sturza", 280 tone) [72], Stati Carlatos (corabia „Penelopa", 150 tone) [73], Anton Pascal (corabia „Idra", 200 tone) [74], Baco Gheorghe (corabia-bric „Grigore Ghica") [75], Constantin Arseni (corabia-goeletă „Sf Spiridon") [76].

Clucerul Ștefanache Gheorghiu (corabia „Aghiatrias", 80 tone) [77] și spătarul Paraschiv Șerban (corabia „Galați de Moldavia") [78] figurează, de asemenea, între proprietarii de vase care au primit, de la 1836 la 1855, această înlesnire. Printre vasele care în cursul anului 1840 au căpătat libertate de navigație sub pavilionul Moldovei se numără și corabia „Moldavia", cu o capacitate de 235 tone, proprietatea domnitorului Mihail Sturza [79]. De asemenea, bricul „Pechea" (105 tone), proprietatea beizadelei Dimitrie Muruz, a putut arbora, începînd de la 9 octombrie 1840, steagul de navigație moldovenesc. Dimitrie Muruz își motiva cererea prin dorința de a contribui la „...sporul și înflorirea negoțului țării" [80]. Să mai adăugăm, pentru o mai completă exemplificare referitoare la creșterea numărului vaselor moldovenești și refacerea marinei românești, că în 1847 beizadeaua Grigore Sturza și-a construit la Galați două corăbii în intenția „...de a prezenta străinătății produsele vastelor sale moșii" [81]. Pentru unul dintre ele („Interminabile", 350 tone) solicita, în mai 1848, dreptul de navigație sub „bandiera" Moldovei [82]. O goeletă moldovenească, „Mariuța", care încărcată cu grîu naviga spre Italia, a fost surprinsă de furtună pe Marea Mediterană și salvată de vaporul San Marco al companiei Loyd [83].

Numărul vaselor de care dispunea Moldova îl aflăm consemnat într-o adresă, din septembrie 1855, a Consulatului Belgiei, prin care se cerea Secretariatului de Stat al Moldovei, între altele, să i se comunice totalul bastimentelor de care dispunea marina țării. În octombrie (1855).

[67] Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dosar 421, f. 24.
[68] Idem, Tr. 875, op. 997, dosar 88, f. 2.
[69] Idem, Tr. 1316, op. 1488, dosar 827, f. 4, 6.
[70] Ibidem, dosar 313, f. 2.
[71] Ibidem, dosar 373, f. 2.
[72] Ibidem, dosar 892, f. 2.
[73] Ibidem, dosar 326, f. 2.
[74] Idem, Tr. 1621, op. 1854, dosar 235, f. 15.
[75] Ibidem, dosar 119, f. 4.
[76] Ibidem, dosar 244, f. 2.
[77] Idem, Tr. 1316, op. 1488, dosar 224, f. 2, 10, 14.
[78] Idem, Tr. 1621, op. 1854, dosar 214, f. 2—3.
[79] Idem, Tr. 766, op. 868, dosar 250, f. 3—4.
[80] Ibidem, dosar 305, f. 2.
[81] Raportul lui Francesco Mathieu către ministrul Della Margarita din 14 iulie 1847 (D. Bodin, *op. cit.*, p. 182).
[82] Arh. St. Iași, Tr. 1621, op. 1854, dosar 224, f. 7.
[83] „Gazeta de Moldavia" (nr. 84), 22 octombrie 1853, p. 335.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Departamentul de finanțe răspundea că acest număr este de 76 [84]. Toate erau puse în mișcare de vîsle și pînze.

Un interes fără precedent au suscitat, în rîndurile boierimii și burgheziei noastre, mijloacele de transport acționate de aburi. O parte a acesteia ajunsese să condiționeze dezvoltarea economiei numai de modernizarea transporturilor [85]. „Aburul a rezolvat marea problemă a economiei. Aburul a făcut să pătrundă animația, mișcarea, viața, comerțul și civilizația" scria economistul N. Suțu [86]. La rîndul său, Ion Ghica era convins că „navigația vapoarelor a venit... să dea omului o putere deplină asupra mărilor...; productele găsesc în navigația vapoarelor un mijloc repede și regulat de transport și omul un mijloc neostenitor și plăcut" [87]. Înfățișînd importanța îmbunătățirii mijloacelor de navigație, I. Ghica dădea ca exemplu valea rîului Missisippi unde, de la 1820 cînd inginerul Robert Fulton a lansat acolo primul vapor, populația a crescut de aproape șapte ori. Tot astfel, navigația Dunării și „slobozenia" comerțului au „înzecit" valoarea moșiilor din Principate [88]. Aserțiunea lui I. Ghica dovedește, fără echivoc, mobilul acestor preocupări. „În gurile tuturor, scria un periodic al timpului, nu este alt cuvînt decît aburi. Corăbiile cu vapor și trăsurile cu vapor pe drumurile de fier a adus în ființă o lume nouă...; lumea cea veche își așteaptă minutul în care să fugă din fața celei noi. *Imnurile de laudă ce se alcătuiesc asupra puterii aburilor nu se fac din entuziasmul cel meșteșugit pentru un lucru de modă ci din încredințarea ce este întemeiată pe cercare asupra foloaselor celor nemărginite ce izvorăsc din îmbunătățitele mijloace de comunicație*" (subl. ns.) [89]. Vaporul, ca și drumurile de fier, aflăm dintr-o altă publicație, au constituit un mijloc „pentru înavuțirea națiilor și împărtășirea cea repede a ideilor" [90].

Un istoric al „vasului de vapor", apărut în „Icoana Lumei", prilejuiește autorului (Gh. Asachi ?) exprimarea unor deziderate proprii moldovenilor. Reamintind că în 1834 „Moldova a văzut la Galați acel întîi vapor", autorul nădăjduiește că viitorul va împlini „dorința obștei" ca Siretul să devină navigabil „prin vase de vapor" [91]. Dealtfel, în *Proiectul pentru cele ce s-au socotit spre îndreptarea în ale cîrmuirii din lăuntru* al conjurației lui Leonte Radu (1839) se preconiza și introducerea vapoarelor pe Siret [92].

Mijloacele de navigație cu aburi au impulsionat comerțul fluvial și maritim. A crescut viteza de deplasare a vaselor și, în același timp, to-

---

[84] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 2066, f. 8. Pentru perioada 1857—1860, Moldova a participat cu 165 vase la mișcarea portului Galați (C. Bușe, *Dezvoltarea orașului Galați (1848—1861)*, în „Studii" 6/1973, p. 1213).

[85] L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești...*, p. 101.

[86] N. Suțu, *Despre utilitatea unei căi ferate*, în N. Suțu, *Opere economice*, ed. cit., p. 332.

[87] I. Ghica. *Măsurile și greutățile românești și moldovenești în comparație cu ale celorlalte neamuri. Cu un articol asupra mijloacelor de comunicație*, București, 1848, p. 14—15.

[88] *Ibidem*, p. 8.

[89] „România", I (1838), p. 816.

[90] „Cantor de Avis shi Comers" II (1838—1839), p. 336.

[91] „Icoana Lumei", Iași, 1840, p. 36.

[92] L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești...* p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

najul acestora. Aceste avantaje au trezit tot mai multe inițiative în vederea achiziționării unor vase cu aburi pentru transportul pe Dunăre (în special remorchere). Încă de la sfîrșitul anului 1834, un boier făcea propunerea ca prin subscriere de acțiuni să se cumpere un vapor pentru negoțul românesc pe Dunăre [93]. Despre această intenție știa și agentul austriac Timoni care informa, la rîndul său, și pe cancelarul Metternich (la 5 ianuarie 1835) [94]. Inițiativa a fost, desigur, stimulată și de faptul că, în 1834, o companie austriacă de navigație cu aburi a fost fundată de casa Puthon-Geymüller [95]. În primăvara acestui an, în ziua de 10/23 aprilie, a sosit la Galați primul vapor, piroscaful „Argos" „venind de la Viena în șase zile" [96]. Alte trei vapoare mai mici au întreținut, în anii următori, legătura permanentă între Viena și Galați [97], trecînd pe la Porțile de Fier unde Societatea de navigație austriacă întreprindea anumite lucrări [98]. În 1837, ziarul moldovean „Albina românească" anunța proiectul societății vieneze de a construi încă șase vapoare, dintre care unul trebuia să circule între Galați și Constantinopol [99].

Încercările de achiziționare a vaselor cu aburi sînt tot mai frecvente în anii următori, dar acestea privesc, cu deosebire, Țara Românească [100].

În acești ani se realizase, prin intermediul vasului acționat de aburi, o legătură permanentă între cele două porturi românești, Galați și Brăila. Cursele erau efectuate de vaporul „Danubio", proprietatea societății „Loyd" din Triest. Cînd, în luna mai 1851, acest vapor s-a defectat, Inspectoratul din Galați al vapoarelor Loydului, pentru a nu întrerupe legătura, a închiriat temporar vaporul „Principele Știrbei", proprietatea lui Gropcievici [101]. În 1853, casa comercială „Zenker" din Galați a adus din Anglia remorcherul „Svan" pentru operațiuni de remorcare între Galați și Brăila [102].

La începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea se inițiază, în Moldova, primele încercări de navigație pe rîurile interne cu vase cu motor. Începutul l-a făcut Nicolae Roșca Codreanu care, la 19 iulie 1852, a obținut un privilegiu de navigație pe Prut și Siret cu vase propulsate de aburi. El se angaja să pună în circulație, pe unul dintre aceste rîuri, *două vase cu aburi care să remorcheze ambarcațiuni mici* (cărlace), angajament care, din păcate, n-a putut fi respectat [103].

---

[93] I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic (1834—1848)*. București, 1915, p. 218.

[94] Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, vol. XXI, p. 586—587.

[95] Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. 474, nota 1; Hurmuzaki-Hodoș, *Documente*, vol. XVII, p. 326—327, p. 516.

[96] „Albina românească", anul V—VI (1833—1834), nr. 37, p. 141.

[97] I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1824 la 1834*, București, 1934, p. 341—342.

[98] Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, vol. XXI, p. 587.

[99] Nr. 16, 25 februarie 1837, p. 59.

[100] Pentru aceasta, vezi I. Toderașcu, *Preocupări pentru îmbunătățirea mijloacelor de navigație în Principatele române (prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, p. 41—42.

[101] „Gazeta de Transilvania", 11 iunie 1851, p. 199.

[102] „Bukurester Deutsche Zeitung", IX (1853), p. 94.

[103] L. Boicu, *Transporturile în Moldova între 1848—1864*, loc. cit., p. 460.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În 1858, postelnicul Ciocan a introdus un vas cu aburi pe Siret. Vasul a fost comandat la Neuburg Kloster, lîngă Viena, iar mașinile la Florisdorf, în Boemia. Vaporașul avea 35 m. lungime, 6 m. lățime și intra în apă 60 cm. A comandat, totodată, și opt șlepuri din lemn. Vaporașul, care a primit numele de „prințul Costachi Vogoride", era cu zbaturi de 1,50 m și avea o cîrmă de 2 m. lungime. Prima cursă a fost făcută în 1858. Vasul a circulat pînă în 1861 [104], cînd, în urma unor reparații, a intrat în dotarea flotei militare românești sub numele de „România" [105].

Din cele analizate este lesne de constatat că, după eforturi susținute, determinate de noua direcție de dezvoltare a societății românești, la jumătatea secolului al XIX-lea, Moldova dispunea de o *flotă comercială*. Abolirea monopolului turcesc și obținerea libertății de navigație sub pavilion național au catalizat procesul de formare a pieții naționale și de orientare a Principatelor pe un făgaș care să corespundă spiritului modern. Vasele românești circulau libere pe mări și oceane transportînd bunurile pămîntului nostru și aducînd, în schimb, cele necesare modernizării societății noastre.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea s-a reorganizat și flota militară a Moldovei. Este vorba, de fapt, doar de un nucleu al acesteia, de o mică flotă fluvială, căreia i s-au pus bazele în urma prevederilor tratatului de la Adrianopole și a Regulamentului Organic [106].

Prin tratatul de la Adrianopol s-a îngăduit guvernelor de la București și Iași să organizeze de-a lungul frontierei „cordoane sanitare și stațiuni de carantină permanente, străjuite de gărzi înarmate din miliția pămînteană" [107]. Capitolul 6 din Regulamentul Organic al Țării Românești, intitulat *Despre carantină*, preciza că serviciul de pază pe apă va fi asigurat de 18 ambarcațiuni cu vîsle, înarmate, repartizate cîte trei în fiecare din cele șase stațiuni de carantină principale : Galați, Brăila, Călărași, Giurgiu, Islaz și Calafat [108].

Carantina de la Galați, înființată în urma votului Adunării Obștești a Moldovei din 27 februarie — 11 martie 1830, a fost asigurată, pînă în 1843, de 3 caice cu vîsle [109].

În 1841 se punea problema înființării unui vas de poliție fluvială (brandwachtă) la Galați, deoarece ambarcațiunile care îndepliniseră acest

[104] L. Boicu, *Transporturile în Moldova...*, p. 462.

[105] C. Ciuchi, *op. cit.*, p. 111.

[106] Necesitatea unei asemenea instituții a fost exprimată, între altele, și printr-un memoriu în 25 de puncte, anterior anului 1829, care trebuia prezentat la un congres al suveranilor din Europa. La punctul al cincilea se cerea ca negoțul Principatelor să fie „de tot slobod", iar la punctul al zecelea înființarea unei oștiri permanente din 25.000 ostași și a unei flotile din cel puțin 25 de vase înarmate „pentru siguranța negoțului său de pe Dunăre" (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. X, p. 647—649). Memoriul n-a mai putut fi însă prezentat deoarece ultimul dintre congresele la care se referă acest act avusese loc în 1822 la Verona (*Ibidem*, p. 647, nota 2).

[107] Ion I. Nistor, *Ravagiile epidemiilor de ciumă și holeră și instituirea cordonului carantinal la Dunăre*, extras din „An. Ac. Rom., Mem. secț. ist"., s. III, tom. XXVII, p. 29.

[108] *Ibidem*, p. 30—32.

[109] *Ibidem*, p. 36 ; I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, p. 210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

serviciu de la înființarea carantinei și pînă la această dată deveniseră necorespunzătoare. În referatul înaintat de Comitetul sănătății Sfatului ocîrmuitor, în martie 1841, se justifica necesitatea existenței unui asemenea vas prin amploarea comerțului și prin sporirea numărului de vase care intrau în port și care nu respectau, întotdeauna, regulile de carantină [110]. Comitetul propunea construirea unui vas militar cu pînze, cu 5 tunuri și un echipaj de 23 matrozi [111].

După ce au cerut informațiile necesare construirii unui asemenea vas de la porturile Sardiniei, Marsiliei și Ismailului, bastimentul a fost pus în lucru la șantierul naval din Galați. Maistrul Sava Panaite, „iscusit în acest meșteșug", a asigurat construcția vasului astfel, încît, în final, se putea spune că „ar putea sluji și la oricare port al Europei" [112]. În octombrie 1843 vasul, numit Emma, a fost terminat [113]. La pupa vasului era săpată în lemn stema țării [114]. Pentru înarmarea vasului au fost necesare cinci tunuri care, prin mijlocirea consulului Sardiniei din Galați, Castelinard, au fost procurate de la Arsenalul din Torino și aduse în țară în 1844 [115]. La vărsarea Prutului și Siretului, paza era asigurată de două bărci canoniere construite, de asemenea, la Galați. Barca canonieră de la gura Prutului se numea „Ștefan cel Mare", iar aceea de la gura Siretului, „Galați". Ambele erau înarmate cu cîte un tun de bronz, instalat la prova, procurate tot de la Torino [116].

În 1844, constatîndu-se că acest vas nu poate fi acționat și cu vîsle, s-a propus construirea unei șalupe canoniere cu pînze și vîsle care să preia serviciul de pază fluvială. După investigații întreprinse la șantiere navale cu tradiție în construcția vaselor militare, după consultarea meșterilor corăbieri din Galați s-a hotărît construirea a două șalupe canoniere similare cu acelea care asigurau paza fluvială la Brăila. Cum cele muntene fuseseră construite în Austria, guvernul Moldovei a stabilit legătura cu ministerul de resort austriac. După o corespondență bogată, Hătmănia Moldovei și-a exprimat dorința ca, pentru moment, să se lucreze o singură șalupă care să fie dotată cu tunurile de pe vasul Emma. Executarea vasului a fost mult tergiversată deoarece șaichiștii Arsenalului din Titel, care trebuia să onoreze comanda, au participat la *evenimentele anului 1848* [117].

Perpetuarea amînării a impus căutarea de soluții noi. În iulie 1849, o comisie care inspecta cordonul sanitar de la Galați a constatat că un singur vas de poliție fluvială era insuficient [118]. Traficul mare de vase comerciale din acest port, pericolul permanent al epidemiilor de ciumă și holeră, în fața cărora omenirea era încă neputincioasă, impunea existența unei flotile formată din patru vase : unul mai mare în port, altul

[110] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei. dosar 910, f. 1.
[111] *Ibidem.*
[112] *Ibidem*, f. 100, 114—114 v.
[113] *Ibidem*, f. 129.
[114] *Ibidem*, f. 115.
[115] *Ibidem*, f. 160, 176.
[116] *Ibidem*, f. 99—100.
[117] Pentru toate acestea, mai pe larg I. Toderașcu, *Informații noi privind șantierul naval din Galați (sfîrșitul sec. al XVIII-lea — prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, p. 208. și urm.
[118] Arh. St. Iași, Tr. 1710, op. 1942. dosar 224, f. 164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în aval de port iar celelalte două la gura Prutului și Siretului [119]. Maistrul Hristudor se angaja să lucreze aceste vase pentru flotila dunăreană în timp de patru luni. Din motive financiare, oferta i-a fost refuzată. S-a suplimentat apoi comanda, cu încă două șalupe, la Arsenalul din Titel. Noi pertractări au determinat, în cele din urmă, Sfatul extraordinar al Moldovei să renunțe la intenția de a construi șalupele de pază într-un arsenal străin [120].

Noul vas de pază, numit Natalia, a fost construit la Galați în 1851 [121]. El a asigurat paza fluvială pînă în anul 1853 [122]. Totodată s-au construit și două bărci militare care au îndeplinit aceeași misiune în sectoarele de la vărsarea Prutului și Siretului [123].

Pe timpul războiului Crimeii, staționarul de la Galați a fost sechestrat de trupele rusești. La 16 iulie 1856, „Gazeta de Moldavia" anunța că vasul a fost restituit Moldovei [124].

În urma Congresului de pace de la Paris (1856) au avut loc noi rectificări de graniță. Moldovei i s-a înapoiat partea de sud a Basarabiei cu județele Cahul, Bolgrad și Ismail. Alte trei porturi, Reni, Ismail și Chilia trebuiau dotate cu poliție fluvială „pentru ținerea bunei orînduieli... precum se obișnuiește și în celelalte porturi ale Europei". Colonelul Steriade, comandantul brandwachtei Galați, a prezentat ocîrmuirii un proiect pentru înființarea unei flotile pe Dunăre „de care ocîrmuirea acestui Principat are neapărată trebuință spre statornicirea osăbitelor măsuri polițienești și buna orînduială pe la toate aceste porturi și în toată cuprinderea granițelor dinspre Dunăre". Proiectul a fost aprobat de caimacamul M. Konaki-Vogoride, iar colonelul Steriade a fost numit „comandant al serviciului de brandwachtă pe toată întinderea maritimă a Principatului" [125].

La 6 octombrie 1860, ministrul de război, generalul I. Florescu, a hotărît ca toată flotila de pe Dunăre să formeze un singur corp. Prin ordinul de zi din 22 octombrie 1860, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a confirmat hotărîrea ministrului său. În acest fel, flotilele Moldovei și Țării Românești s-au unificat. Comanda superioară a fost încredințată colonelului Steriade [126].

În 1861, flota militară a fost dotată cu primul vapor (intitulat, semnificativ, „România") care fusese adus, în 1858, de la Viena de către postelnicul Ciocan și servise, un timp, pentru remorcarea vaselor pe Siret [127].

În deceniile următoare, flota comercială și militară va fi dotată și se va reorganiza în raport cu necesitățile statului modern România.

---

[119] Arh. St. Iași, Tr. 1710, op. 1942, dosar 224, f. 164 și 184.

[120] Vezi pe larg I. Toderașcu, *Informații noi privind șantierul naval din Galați*, p. 213.

[121] C. Ciuchi, *Istoria marinei române*, Constanța, 1906, p. 93; N. A. Bogdan, *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales al celui ieșean*. Iași, 1925, p. 122.

[122] C. Ciuchi, *op. cit.*, p. 94.

[123] *Ibidem*, p. 93.

[124] „Gazeta de Moldavia", 16 iulie 1856, p. 222.

[125] *Ibidem*, 6 mai 1857, p. 137 și 27 mai 1857, p. 163.

[126] C. Ciuchi, *op. cit.*, p. 101—103.

[127] *Ibidem*, p. 111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LA MARINE DE LA MOLDAVIE AVANT L'UNION DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES

RÉSUMÉ

En corroborant les données offertes par les sources documentaires et narratives, roumaines et étrangères, nous avons refait l'histoire de la marine de la Moldavie avant l'Union des Principautés roumaines. Après avoir saisi le moment où l'Etat féodal la Moldavie a organisé une force navale propre (fin du XIV-e siècle — début du XV-e) nous nous intéressons à son évolution à l'époque féodale et pendant la première partie de l'époque moderne. La force navale roumaine enregistre un développement important au moyen âge, pendant le règne d'Etienne le Grand (1457—1504). La conquête des cités-ports Chilia et Cetatea Albă par les Turcs, en 1484, a marqué le début du déclin. Les relations commerciales internationales de la Moldavie ont été paralysées et la capacité de défense du pays s'est trouvée réduite. Petit à petit, l'Empire Ottoman a monopolisé toute la navigation du Danube et de la Mer Noire. Les vaisseaux roumains qu'on avait gardés, ont circulé sous pavillon turc.

La force navale roumaine a pu se refaire dans les conditions historiques favorables du début de l'époque moderne. Les boyards et la bourgeoisie intéressés à la vente de leurs produits dans de meilleures conditions ont agi par tous les moyens afin de créer une flotte nationale. L'abolition du monopole turc sur le commerce roumain, en 1829, la liberté de navigation sous pavillon national sur le Danube d'abord (1834), sur la mer ensuite (1836) ont stimulé la réalisation de ce desideratum national. Selon une source officielle, la *flotte commerciale* de la Moldavie était formée, en 1855, de 76 bateaux à voiles et à rames.

Dans la première moitié du XIX-e siècle on a refait la *flotile militaire* de la Moldavie qui, le 6 octobre 1860, s'est unie avec la flotile de Danube de la Valachie. C'est ainsi que les Principautés roumaines enregistraient un progrès en voie d'achèvement de l'Union.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PRIVILEGILE FISCALE ÎN MOLDOVA (1741—1821) (I)

DE

N. GRIGORAȘ

1. *Mazilii.* În organizarea fiscală înfăptuită de Constantin Mavrocordat și de domnii care i-au urmat, mazilii au avut un regim special. Ei plăteau o dare personală, numită „dajdea mazilească", deci nu se cisluiau ca țăranii, nu li se dau peceți ca acestora ; dacă, totuși, în mod abuziv li se dau, reclamau domnului, care dispunea să li se ridice și să fie trecuți „la dajdea mazilească" [1]. Fiecare mazil primea o „carte mazilească" [2], în care i se fixa, după avere, valoarea „dajdiei", plătibilă, se pare, tot în sferturi sau în două rate anuale.

În categoria mazililor intrau foști mici slujitori domnești. Dacă din diferite motive vreunul din ei, se desțăra, la întoarcere se putea prevala de vechea lui situație, cerînd să fie așezat la dajde cu ceilalți mazili [3]. La 9 noiembrie 1741 un dregător mic a fost scos de la „birul țărănesc" și pus la „dajde cu mazilii" [4]

Dajdea mazililor în sumă de 733 ughi încasată la 15 ianuarie 1742, pe ținuturi, a fost repartizată astfel : 56 ughi Suceava, 24 ughi Neamțul, 15 ughi Romanul, 13 ughi Bacău, 72 ughi Putna, 15 ughi Tecuciul, 14 ughi Covurluiul, 65 ughi Tutova, 74 ughi Vasluiul, 17 ughi Fălciul, 54 ughi Lăpușna, Orheiul și Soroca, 4" ughi Cernăuțul, 91 ughi Hîrlăul și Dorohoiul, 10 ughi Cîrligătura, 82 ughi Iașii, ținutul și tîrgul [5]. Evident că aceștia erau „mazilii din rîndul de giosu" — cum se exprimă sau îi denumește Ioan Canta, care aveau de suportat „dăjdi ușoare" [6], și nu aveau nici o legătură cu marii boieri, foști mari dregători.

Dintre aceștia unii erau „mazili aleși", cărora li se da „cărți" și „foițe" [7] deosebite de ale celorlalți. Nu putem ști deocamdată care era

---

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. II, p. 340.

[2] *Ibidem.*

[3] Bibl. Acad., Ms. nr. 237, f. 816 v.

[4] N. Iorga, *op. cit.*, p. 319.

[5] *Ibidem*, p. 328.

[6] Ioan Canta, *Letopisețul țerei Moldovei, de la a doua domnie și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1741—1769)* în *Cronicile României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei* (Se vor cita *Letopisețe)*, vol. III, ed. a II-a, București, 1873, p. 183.

[7] N. Iorga, *op. cit.*, p. 385.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

criteriul selectării acestora. Totuși, la 20 octombrie 1742 s-au dat 18 cărți și 18 „izvoade de dajde aleșilor ce s-au scos la octombrie 20 pentru mucarer“ [8].

Sub urmașii lui Constantin Mavrocordat s-au menținut diferențierile de impunere ale mazililor, aceștia fiind lăsați în pace de zlotași și de bunii de „dajde cu mazilii“ la ținutul din care făceau parte [9]. Ca atare, în decembrie 1758, în instrucțiunile date zlotașilor de către domn s-a hotărît ca „mazililor și feciorilor lor să nu li se dea peceți“ pentru a fi altfel deosebiți de ceilalți locuitori, care primeau „peceți“. În schimb, fiecare mazil primea o adeverință tip cu pecetea domnească aplicată în care i se indicau semnalmentele și localitatea [10].

În rîndurile mazililor se intra la cerere și cu aprobarea domnului, pe baza unor dovezi și numai după o prealabilă cercetare a marilor boieri. Pe baza unor rapoarte favorabile, domnul aproba ca cei în cauză să fie „așezați cu dajdea la catastihul mazililor“. Totodată, ei primeau o „carte domnească“, semnată de domn și de marele vistier [11]. În visterie exista un „catastiv“, pe ținuturi, cu numele mazililor. După aprobarea înscrierii, fiecare nou mazil primea o „carte“ semnată de domn și de marele vistiernic [12].

Cum se făceau cercetările pentru a se dovedi că solicitanții aveau dreptul să facă parte din categoria mazililor? Domnul trimitea cererea solicitanților, isprăvniciilor care controlau „starea neamurilor“, dacă fuseseră mazili sau ruptași, dacă părinții sau moșii lor fuseseră mazili vechi sau ruptași, și cînd anume, precum și ce „număr au purtat în tabla vistieriei“, și dacă nu fuseseră cumva amestecați la vreun bir cu alți locuitori. În raportul lor, ispravnicii trebuiau să menționeze dovezile care li se prezentaseră, dacă cei în cauză erau neam de mazili sau ruptași și cît ar fi putut plăti la o „dajde“. Dacă solicitanții făceau parte dintre locuitorii birnici și dacă nu erau cu bir urma să li se dea „bir cu satul... sporind suma tablii“ [13].

Alteori acești solicitanți erau trimiși la marele vistiernic, ca să li se cerceteze situația. La rîndul său marele vistiernic trebuia să raporteze domnului care, dacă era cazul, îl așeza pe solicitant cu dajde mazilească în „catastivul vistieriei“ și uneori îi fixa chiar și suma de plată [14]. La 13 august 1800, doi locuitori, care ceruseră să fie trecuți între mazili, găsindu-li-se cererea îndreptățită, au fost așezați „în catastivul vistieriei la rînduiala mazililor cu 4 lei și 60 bani la o dajdie, banii vistieriei, afară de obișnuita răsură de cîte 15 parale de leu“ [15].

Tinerii neam de mazili, ajunși la majorat, care urmau să fie impuși trebuiau să ceară înscrierea în „rînduiala mazililor“. La 17 mai 1783,

[8] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. II, p. 396.
[9] „Revista istorică“, an. X (1924), p. 250.
[10] Arh. St. Iași, CCXI/1; N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. I, p. 422.
[11] Arh. St. Iași, CCXI/2, CCXI/18.
[12] *Ibidem*, CLXIV/37; CCCCCLXXVII/17 etc.
[13] *Ibidem*, 746/7.
[14] „Arhivele Basarabiei“, an. IX (1937), p. 141—142.
[15] Arh. St. Iași, CCXI/22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fraţii Artenie şi Irimia, din satul Cornova, ţinutul Lăpuşnii, au arătat printr-o jalbă înaintată domnului că sînt neam de mazili şi după tată veri primari cu un oarecare Gheorghe Pădure care îşi plătea darea „la rînduiala mazililor". Ei considerau astfel că au dreptul să fie aşezaţi „cu darea la rînduiala mazililor" ca şi celelalte rude ale lor. Ca procedură, mai întîi s-au cercetat „tablile vistieriei" şi constatîndu-se că acel văr al lor purta „dajde cu mazilii de la ţinutul Iaşi s-au aşezat şi numele lor în catastihul vistieriei la rînduiala mazililor". Vistieria le-a eliberat o dovadă care cuprindea data decesului acelui văr al tatălui lor cu menţiunea că „dajdea lui o poartă fratele său căruia urma să i se facă o carte „de mazil" [16].

Şi unii locuitori din categoria ruptaşilor, dacă aveau rude mazili, la cerere puteau fi trecuţi, în „rînduiala mazililor". Asemenea cereri erau cercetate mai atent şi se luau mărturii de la mazilii şi ruptaşii care-i cunoşteau pe petiţionari [17].

La 3 iunie 1777 Grigore Al. Ghica a căutat să reglementeze situaţia fiscală a mazililor, care i se plînseseră că din „scurgerea vremilor au rămas în mare supărare şi defăimare", fiind nedreptăţiţi în special de ispravnicii ţinuturilor. Ca urmare a acestor plîngeri ; domnul a hotărît ca ispravnicii ţinuturilor să nu trimită sau să rînduiască vreun mazil la vreo „poruncă" fără aprobarea sau dispoziţia sa. Cînd ar fi fost cazul, mazilii urmau să fie rînduiţi de domn, ispravnicii putîndu-i doar obliga pe ruptaşi la îndeplinirea anumitor servicii cu caracter public. Ispravnicilor li s-a interzis să se mai comporte brutal cu mazilii. Dacă vreunul din ei ar fi greşit, trebuiau trimişi la Divan, arătîndu-li-se în scris vina. Aici urma să-şi primească „mustrarea" cuvenită.

Între mazili nu trebuia să se facă cislă pentru banii dajdiei, ci fiecare din ei urma să-şi plătească darea după „aşezarea" care li se făcuse „la dajdea dintăi". Care mazil ar fi cerut cislă urma să-şi plătească dajdea cu ruptaşii, să se cisluiască cu aceştia, deci să „poarte şi dajdea lor".

Pentru încasarea dajdiei mazililor, ispravnicii nu aveau voie să trimită în acest scop călăraşi sau panţiri, ci numai „izvodul de la vistierie cu pecete gospod", pe ocoale, cu sumele la care erau impuşi. Fiecare mazil urma să fie chemat ca să primească „izvodul ocolului lor" ; se alegea unul dintre ei ca să strîngă darea. Pe lîngă banii vistieriei se încasa în plus, de la fiecare mazil, cîte 14 parale răsura. Banii încasaţi se predau ispravnicului, care era obligat să-i trimită cît mai curînd la vistierie ; în caz contrar i se trimitea zapciu, căruia urma să-i plătească şi „ciubotele".

Dacă vreun ruptaş ar fi voit să intre „în rînduiala mazililor" nu o putea face decît cu „mărturia" ispravnicilor şi a celorlalţi mazili „vechi şi de frunte", adeverind cu toţii că a fost neam de mazil. Mărturiile depuse urmau să fie controlate de marele vistier şi numai după aceasta domnul poruncea înscrierea petiţionarului între mazili. Ispravnicii nu

[16] Arh. St. Iaşi, CCXI/3.
[17] *Ibidem*, CDXVII/236.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puteau adăuga sau reduce dajdea vreunui mazil operînd în izvodul trimis de vistierie.

Dacă vreun mazil ar fi fost impus la o sumă exagerată, „peste putință", numai vistieria putea reduce, după „cum se va socoti. La fel trebuia să se procedeze și cu cei care ar fi fost impuși la sume mai mici.

Pentru reglementarea situației fiscale a mazililor, la 20 martie 1803, a intervenit și Alexandru Moruzi voievod, care a dispus ca ispravnicii să nu-i rînduiască pe mazili la nici un fel de slujbe, ci numai atunci cînd ar fi primit cărți domnești „sau dispoziții de la vistierie. Mazililor vinovați li se arăta vina și apoi erau trimiși sub pază la marele vistiernic. Acesta îl înștiința pe domn, care cerceta cazul și lua măsuri. Și Alexandru Moruzi a menținut dispoziția ca să nu se facă cislă între mazili, ci fiecare să-și plătească „banii dajdiei" după cum era „înscris în tabla vistieriei". Mazilul care ar fi cerut cislă, domnul poruncea marelui vistiernic să-l scoată „din tabla mazililor" și să-l înscrie „la bir cu țara, ca să se cisluiască și niciodată să nu mai fie pus la orînduiala mazililor". Mazilii care nu-și puteau plăti dările urmau să ceară domnului reducerea lor. În rîndul mazililor nu puteau intra decît fiii de mazili și de ruptași. Cei din urmă trebuiau să aducă dovezi, dar dacă ulterior s-ar fi dovedit că ei sau martorii aduși n-au spus adevărul, erau amendați cu 150 lei la cutia milelor. Rezultatul cercetării urma să fie prezentat domnului împreună cu anaforaua marelui vistiernic, care urma să le înscrie„ în condică", împreună cu aprobarea domnului. Cînd mazilii nu se îngrijeau cum trebuie de încasarea dărilor lor, rămînînd multe rămășițe și „încărcături" și făcîndu-se vistieriei „multă supărare", domnul a hotărît ca dările lor să fie încasate de ispravnici, cu „oameni ocolași", care însă nu puteau să-i insulte sau să-i supere pe mazili cu „necuviincioase urmări". Încasarea dărilor mazililor urmau să se facă „cu liniștire", în schimb mazilii răi platnici trebuiau indicați dregătorilor ținutului „ca să facă punere la cale".

Ca desetină, mazilii plăteau, „după obiceiul vechi", pentru stupi și rîmători „un leu vechi și patru parale" pentru zece bucate, și în plus, cîte un „ban de fiecare stup și rîmător la cutia milei". La ținutul său, fiecare mazil era înscris cu dajdea la tabla ținutului, ca marele vistiernic „să cunoască" rînduielile ce vor fi pe mazili „și să-i poată orîndui" după tabla ținutului". Deci mazilii nu puteau locui într-un ținut și să-și plătească dajdea în altul. Care dintre mazili avea moșie în alt ținut, trebuia să anunțe domnia, care însărcina pe marele vistiernic să facă cercetarea cuvenită. Constatîndu-se o asemenea situație, mazilul în cauză urma să fie șters de la tabla ținutului său și trecut la cel în care voia să se mute. Cei ce se mutau fără știrea visteriei aveau să fie scoși „de la tabla mazililor" și dați „în bir cu țara", la ținutul unde locuiau.

Mazilii erau obligați să plătească cîte un leu „la cutia milelor, în schimb au fost scutiți de leul „de cruce" și pentru „banii untului", dar puteau fi obligați de ispravnici să păzească vara cirezile negustorilor și toamna să le ducă la salhana.

La plîngerea mazililor că și mai înainte plătiseră zece dajdii pe an, dar din vremea lui Mihail Suțu li se adăugase încă o dajdie și jumătate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„la ajutorința de vară", de care au cerut să fie scăzuți, domnul nu a fost de acord și a dispus să plătească în continuare, la fel, pînă cînd „se va face locuitorilor țării așezarea pentru darea birului... și atunci cum să va găsi cu cale se va da hotărîre și pentru dajdiile lor cum să se urmeze" [18].

Ca și ceilalți locuitori în vîrstă, mazilii bătrîni se bucurau, de la caz la caz, de scutiri totale, sau parțiale. Astfel doi mazili bătrîni au fost scutiți de dajde, dar trebuiau să plătească pentru stupi, o desetină în valoare de un leu, pentru zece bucate" [19]. Reducerile sau scutirile de impozite pentru mazilii bătrîni sau bolnavi se acordau în urma unor cereri adresate domnului [20].

Scutiri de „dăjdiile vistieriei și de alte porunci ce sînt pe mazili", se aprobau în urma cercetărilor făcute de marele vistiernic, mazililor grav accidentați, care nu se puteau vindeca și sărăciseră chiar [21]. Unora dintre aceștia li se acorda și privilegiul ca să aibă, la cerere, unul sau doi oameni de slujbă, scutiți de dări, însă din cei veniți de peste granițe, să nu fie „păgubită vistieria" [22]. Se semnalează totuși un caz în care ispravnicul a luat un asemenea om de la mazilul cu privilegiu și l-a trecut în bir ca „să fie ajutor satului" [23].

Mazililor care se bucurau de reduceri sau scutiri totale de dări acordate, pentru că slujiseră „pămîntului" pînă „la bătrînețe" și ajunseseră la slăbiciune", trebuiau să li se reîntregească anual privilegiul de scutire [24]. Cei aflați în slujba nemijlocită a membrilor familiei domnului, în urma unei dispoziții domnești erau scoși de către marale vistiernic, din „catastihul mazililor", iar dregătorii locali primeau ordine ca să nu-i supere cu vreo „havalea", ca pe „alți mazili" [25].

Unii mazili arătau domnilor că sînt „neam vechi de mazili", și fiind „scăpătați" și cu „casă grea", solicitau scutirea de „dajdea vistieriei" precum și de „alte porunci". La o asemenea cerere justă la 2 aprilie 1782, domnul Const. D. Moruzi, a dispus ca petiționarul, Constantin Tomița din ținutul Hîrlăului, să fie „scutit de toate dajdiile vistieriei, ca și de toate alte porunci ce vor fi pe alți mazili, el întru nimic și cît de puțin să nu fie supărat". Ispravnicii ținutului și ceilalți dregători au primit poruncă să nu-l supere cu ceva.

---

[18] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. IV, p. 79—87.

[19] N. Iorga, *Documentele Calimachi*, vol. I, p. 427.

[20] Reproducem o asemenea cerere cu data de 30 mai 1800; *„Prea înălțate doamne, Jăluiescu măriei tale fiindcă mă aflu cu dare dajdii la rînduiala mazililor, în tabla vistieriei și pînă acum am dat... după cum am fost așezat, iar acum viindu la stare de slăbiciune de puteri nu am ca să dau cum am dat mai înainte fiind și un om sărac și am un frate, care și el iaste ticălos ca și mine. Fiind niște oameni săraci amîndoi, pentru care mă rog măriei tale să te milostivești asupra sărăcii mele ca să fie așezat și fratele meu la o cruce cu mine după puterea noastră, fiindcă el nu iaste amestecat nici cu o dare cu nimeni. Mare pomană a fi mării tale".*

Urmează semnătura, calitatea și localitatea. Arh. St. Iași, DCXVII/19.

[21] Arh. St. Buc., M-rea Agaton, II/59.

[22] *Ibidem*, II bis/61.

[23] *Ibidem*, II bis/92.

[24] Arh. St. Iași, DXX/2.

[25] G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XI, p. 63—64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a exista o evidență, a unor asemenea scutiri se treceau în condica vistieriei [26].

Puteau pretinde scutiri sau reduceri de impozite urmașii foștilor mici dregători, care suportau „dăjdiile mazililor" dar și „toate dările și angăriile". Obișnuit unora dintre aceștia li se scuteau un număr de vite de văcărit, stupi și mascuri de desetină, oi de gorștină, un număr de vedre de vin de vădrărit, o anumită suprafață de vie de pogonărit etc.[27]. Dar obișnuit, toți mazilii, care cereau și făceau dovadă că slujiseră „cu credință și silință la mai multe porunci gospod" apreciate ca „de trebuință" obțineau, după o prealabilă cercetare, scutiri de toate „dăjdiile vistieriei", de celelalte dări și „havalele" „care ar fi fost asupra altora" [28]. Pentru unii din aceștia se mai preciza că nu trebuiau rînduiți de către dregătorii ținuturilor la diferite „porunci", dar, la nevoie, urmau să le îndeplinească în urma unei dispoziții domnești. Obișnuit li se scutea un anumit număr de bucate la „rusumaturi", li se acorda pentru slujbă un număr de oameni aduși de peste granițe. Pentru ca aceștia însă, să fie scutiți și apărați de tot birul vistieriei și de „alte dări și havalele" pe care le suportau ceilalți locuitori, trebuiau să aibă adeverința dregătorilor de margine că erau cu adevărat streini [29]. Domnii puteau acorda însă scutiri generale de toate obligațiile cu caracter fiscal oricărui mazil, fără a-și justifica hotărîrea [30].

Pe lîngă mazili mai exista totuși o categorie fiscală, a așa-zișilor boierinași sau „neamuri de boierinași" care suportau aceleași obligații fiscale cînd nu erau scutiți în mod special [31]. La 15 septembrie 1793, de exemplu, Mihail Suțu referindu-se la Ștefan, fiul lui Preda Mînja, mazil din ținutul Cîrligăturii, care arătase că era neam vechi de mazil și nu numai el, dar și tatăl său slujise și purtase dajdea mazilească, avînd și carte domnească de milă de la Alexandru Moruzi, pentru a fi apărat de „dajde" și de „alte havalele", s-a rugat din nou să fie miluit fiind și „neam de boierinaș" după Mînjea uricarul. Cercetîndu-se cererea lui și aflîndu-se că a avut ca străbunic pe acest uricar i s-a aprobat scutirea „de toate dajdiile vistieriei și de celelalte „dări și angării ce vor fi asupra mazililor". Ispravnicii nu puteau să-l oblige la îndeplinirea vreunui serviciu poruncit de domn, decît doar prin „carte domnească". Acestuia i s-au mai acordat scutiri totale „la vremea slujbilor rusumaturi „pentru 50 de stupi și de porci", 50 de vedre vin de vădrărit, și pentru doi oameni străini, fără bir în vistierie [32]. Credem deci că și asemenea locuitori pot fi încadrați tot în categoria mazililor.

Cînd li se cerea să îndeplinească anumite porunci domnești, mazilii erau organizați pe „căpitănii", așa încît, în caz de nevoie domnii se adresau direct căpitanilor de mazili, pentru ca ei să pună la dispoziția

[26] Arh. St. Iași, CDXIV/146.
[27] *Ibidem*, XL/32.
[28] „Arhivele Basarabiei", an. IX (1937), p. 140—141; „Miron Costin. Revistă de istorie", an. III (1915), nr. 8—9, p. 130—131.
[29] Arh. St. Iași, CCXI/24.
[30] G. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. X, p. 360.
[31] „Th. Codrescu", an. II, nr. 4, p. 54—55.
[32] Arh. St. Iași, DXXXVII/26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ispravnicilor numărul necesar de mazili [33]. Deoarece operațiile de percepere, impunere, reducere și scutire de dări a mazililor țineau de activitatea ispravnicilor și fiindcă domnii nu luau nici o măsură fără consultarea acestora, dacă se numea un ispravnic nou, mazilii erau înștiințați cerîndu-li-se să-l asculte. Pe cei neascultători, ispravnicul avea voie să-i puie în butuci și să-i trimită la domnie ca să fie pedepsiți [34]. Cînd era nevoie de serviciul mazililor, ca, de exemplu, la strîngerea și transportarea zaherelei, domnul scria mazililor să meargă la ispravnici și „după izvod" să-și îndeplinească serviciul ce le revenea [35].

Mazilii nescutiți sau care nu se bucurau de reduceri de dări, plăteau la o lună și jumătate cîte o „dajde", deci în total opt „dajdii" pe an. În noiembrie 1786, „dajdele" mazililor și ruptașilor, împreună, se urcau la suma de 3 269 lei [36]. Prima dajdie a mazililor pe luna octombrie și pînă la 15 noiembrie 1795 însuma 1 982 lei 17 bani ; iar dajdea a VI-a a acelorași s-a ridicat la 1 975 lei și 93 bani [37]. Sumele acestor dăjdii au variat prea puțin în anul 1796 [38], ceea ce arată că nu s-au acordat noi scutiri sau reduceri, ca și în 1797 [39] și 1798 [40].

Unii dintre căpitanii de mazili se bucurau de o anumită favoare domnească, concretizată în scutiri de dări și alte obligații fiscale. În februarie 1796, Alexandru Calimachi, referindu-se la Vasile Bocanu, biv căpitan de mazili din ținutul Orhei, care slujise din tinerețe, „cu multă sîrguință la poruncile ținutului, cum și la conace și la trecere de pași și ascherlii l-a scutit „de toate dările și angăriile", oricîte ar fi fost" pe alții de potriva lui, cum și de slujbele ținutului sau alte porunci". El nu trebuia supărat și nici rînduit de „dregătorii ținutului la vreo slujbă sau poruncă". La nevoie putea primi o asemenea însărcinare doar de la domn. De asemenea, la „vremea slujbelor vistieriei, el „urma să aibă scutire de desetină pentru 150 de stupi sau de porci" de vădrărit pentru 150 de vedre de vin din viile sale, iar trei oameni străini, aduși de peste hotare, fără amestec la dări cu locuitorii țării, pentru slujba casei sale, se scuteau de orice dări și angării [41].

2. *Ruptașii.* O categorie fiscală, distinctă, ca și în perioada anterioară anului 1741, a fost aceea a ruptașilor, care își plăteau dările după *starea materială și înțelegerea încheiată cu Vistieria. Cei încadrați în* această categorie fiscală erau, în primul rînd, oamnii străini, neamestecați „la bir" cu locuitorii țării dar care îndeplineau un serviciu pe lîngă vreo instituție. De exemplu, un oarecare Chiriac Sîrbul, după mărturia din 26 noiembrie 1786 a serdarului de Orhei, dovedindu-se că este străin, fără vreun amestec la bir, și că se afla în slujba Mitropoliei

[33] Arh. St. Iași, CDXCV/4.
[34] *Ibidem*, XLVII/6.
[35] N. Iorga, *Documentele familiei Calimachi*, vol. I, p. 475.
[36] Idem, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române, A. Registre de socoteli supt fanarioți*, în „Economia Națională", an. XXIV (1900), nr. 9, p. 634—637.
[37] *Ibidem*, p. 639—640.
[38] *Ibidem*, p. 641—643.
[39] *Ibidem*, p. 645—646.
[40] *Ibidem*, p. 648—648.
[41] A. Sava, *Documente orheiene*, p. 313—314.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fost înscris „în catastihul vistieriei, la rînduiala ruptaşilor". Ca să-şi poată dovedi în faţa autorităţilor această situaţie i s-a eliberat o adeverinţă specială [42].

În categoria ruptaşilor intrau şi urmaşii ruptaşilor. Cei în cauză, pentru a-şi menţine situaţia trebuiau să ceară confirmare domnească. „Cartea domnească" pe care o primea orice ruptaş se baza pe o prealabilă cercetare şi pe dovezi scrise. Numai după ce se constata că petiţionarul se cuvine să intre în rînduiala neamului său, „era aşezat cu dajdea în catastihul vistieriei, la rînduiala ruptaşilor" [43]. Ulterior se făceau alte cercetări şi pe cartea domnească se consemna data şi următoarea însemnare : „s-au cercetat şi au rămas bun la orînduiala ruptaşilor" [44]. În „rînduiala ruptaşilor" puteau intra şi fiii diaconilor [45]. La 20 martie 1803, Alexandru Constantin Moruzi a hotărît însă ca feciorii de protopopi şi preoţi, „care nu erau cuprinşi între birnici" să se poată „aşeza la rînduiala ruptaşilor, însă nu la mazili", iar feciorii de diaconi au fost incluşi „la bir cu ţara" [46].

Fii preoţilor ca să poată fi aşezaţi la „rînduiala ruptaşilor" trebuiau să ceară aceasta în scris. Domnul trimitea cererea marelui vistiernic, care dispunea o cercetare al cărei rezultat se includea într-o anafora pe baza căreia domnul aproba cererea dacă se încadra în prevederile hrisovului din 20 martie 1803 sau o respingea. Cu această ocazie se constatau şi posibilităţile materiale ale petiţionarului, fixîndu-i-se suma pe care urma s-o plătească vistieriei [47].

Se înţelege deci de ce anumite categorii de locuitori făceau eforturi deosebite ca să fie trecuţi la „rînduiala ruptaşilor", erau locuitori care făceau danii de ocini marilor dregători ca să-i scoată din sate şi să-i înscrie în categoria ruptaşilor [48]. Dajdiile ruptaşilor se încasau de ispravnici prin „oameni ocolaşi" [49].

Exista totuşi tendinţa ca unii ruptaşi să ceară trecerea în categoria superioară, a mazililor dar aceştia trebuiau să dovedească că sînt urmaşi de mazili, sau că ascendenţii lor au fost mazili vechi. Cercetările făcute de ispravnici trebuiau să indice „ce număr au purtat la dajde în tabla vistieriei „şi dacă nu au avut vreun amestec de bir cu vreunii din lăcuitorii ţării birnici". De asemenea, în raportul lor ispravnicii trebuiau să precizeze dovezile pe care s-au bazat petiţionarii şi cît puteau plăti „la o dajde". Dacă totuşi se putea dovedi că neamurile solicitantului făceau parte dintre locuitorii birnici, aveau să rămînă la bir cu satul în care locuiau, „sporind suma tablii vistieriei" [50]. Cei însărcinaţi cu facerea unor asemenea cercetări erau obligaţi să scrie o „mărturie" semnată şi

[42] Arh. St. Iaşi, CCXI/5.
[43] *Ibidem*, DXXV/24.
[44] *Ibidem.*
[45] *Ibidem*, CCXI/10.
[46] Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 79—87.
[47] *Ibidem ;* Arh. St. Bucureşti, M-rea Agaton, II/57.
[48] Arh. St. Iaşi, CCXI/25.
[49] *Ibidem*, CDV/22.
[50] *Ibidem*, DCCXLVI/7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de alți mazili sau ruptași. Dovezile prezentate trebuiau să fie „veridice, fiindcă, după cum se preciza într-o „carte domnească" din anii 1780—1790, urma o verificare pentru fiecare mazil și ruptaș [51]. Mazilii care nu ascultau de poruncile ispravnicilor se puneau în butuci „și se trimiteau la Iași ca să fie pedepsiți. Ruptașii în schimb se puteau „certa" adică pedepsi pe loc, chiar de către vornic, ca să fie „spre pildă altora" [52].

Încasarea dajdiilor mazililor și ruptașilor dintr-un ținut, se putea face de o singură persoană, chiar de un ruptaș. La 16 decembrie 1757, Grigore Ghica scria ispravnicului ținutului Roman că ruptașul Ștefan Vîrlan din acel ținut „fiind strîngător la dajdiile mazililor i ruptelor i banii școlilor pi popi la ținutul Romanului, au mîncat 82 lei și 95 bani și au fugit". Ispravnicul a primit dispoziție ca toate bunurile rămase de pe urma fugarului să fie prețuite și vîndute pentru a împlini „banii domnești" și să-i trimită la vistierie" [53].

Într-o condică a vistieriei pe anul 1786, la data de 30 noiembrie, domn fiind Alexandru I. Mavrocordat, iar mare vistiernic Iordachi Balș, este trecută dajdea a IV-a a mazililor și ruptașilor, iar la litera d „două dajdii ale mazililor și ruptașilor", încasate la cîte o lună și jumătate. Fiecare din ele se urca la suma de 3 268 lei [54]. În sama lunii octombrie, pînă la 15 noiembrie 1795, dajdea a V-a a mazililor era de 1 982 lei și 17 bani iar a ruptașilor de 1 445 lei și 23 bani [55]. Dajdea a VI-a a ruptașilor, între 15 noiembrie și 31 decembrie a fost de 1 436 lei și 93 bani, Sama veniturilor pe aprilie 1796 arată că de la ruptași se încasaseră 1 423 lei și 48 bani „ce umblă pe una pol lună, de la zi întîi a lui april și pînă la 15 mai", iar „ruptele cămării 7 175 lei, 90 bani", plus 552 lei și 50 bani „alte rupte streini și negustori". Dajdea a doua a ruptașilor din acest an adică de la 15 mai și pînă la sfîrșitul lui iunie a fost de 1 418 lei și 93 bani. De la 1 iulie și pînă la 15 august s-a încasat de la ruptași 1 416 lei. Dar acești ruptași au trebuit să plătească valoarea a două dajdii și jumătate, în sumă de 3 536 lei și 50 bani ca ajutorință de vară [56]. Sama a VI-a din anul 1796 a vistieriei arată că de la ruptași se încasase dajdea a IV-a în sumă de 1 410 lei și 60 bani ; a V-a (1 oct.—15 noiemb.), 1 409 lei și 81 bani ; a VI-a (15 noiembrie—31 decembrie) 1 405 lei și 46 bani.

La dajdea a V-a se adăugau ruptele vistieriei, care plătiseră 552 lei și 60 bani [57]. Erau deci trei categorii de „rupte" : ruptașii propriuzișI, din mediul rural, „ruptele vistieriei" și „ruptele cămării". Sama a X-a pe 1797 arată că de la ruptași, pentru dajdea a V-a se încasaseră 1 407 lei și 113 bani, pentru a VI-a 1 411 lei și 116 bani. La a V-a se adăoga suma de 7 262 lei și 30 bani ruptele vistieriei [58]. În lunile iulie-

[51] Arh. St. Iași, CDXVII/236. Scrisoarea nu are decît data de zi și de lună 28 februarie.
[52] Arh. St. Iași, XLVI/6.
[53] „Revista Theodor Codrescu", an. II (1933), nr. 8, p. 119.
[54] N. Iorga, *op. cit.*, p. 634—637.
[55] *Ibidem*, p. 639.
[56] *Ibidem*, *op. cit.*, p. 641—642.
[57] *Ibidem*, p. 642.
[55] *Ibidem*, p. 639.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

august 1797 se menționează în condică suma de 8 374 lei și 78 bani contribuția extraordinară a mazililor și ruptașilor „în slujba ajutorinții de vară“ [59]. În decembrie 1797 — ianuarie și februarie 1798, „la slujba ajutorinții de iarnă“, ruptașii au plătit 4 217 lei, iar ruptele vistieriei 3 584 lei și 15 bani [60]. Și în restul anului 1798 sumele plătite cu dajdii de ruptași, sînt cam aceleași [61].

3. *Slujitorii.* S-ar părea că slujitorii formau și în perioada dintre a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și pînă la 1832 o categorie fiscală distinctă de a țăranilor și mazililor ; totuși, situația lor față de vistierie depindea, de la caz la caz, de măsurile preconizate de domn. Astfel, căpitanul Ion Giușcă la 6 august 1753, Matei Ghica a fost lăsat „în pace și iertat de toate djdiile și angăriile veri cîte or fi peste an pe țirani, pe mazili“. Totuși, amintind serviciile din trecut făcute tatălui său, Matei Ghica a mai precizat că acest Ioan Giușcă „în vremea de resmeriță“ conăcind la casa tatălui său, Grigore II Ghica, cu oastea, și văzîndu-i slujba l-a așezat în „breasla mazililor și încă l-a iertat de bir“ [62]. Peste douăzeci de ani Grigore Al. Ghica, printr-o carte domnească cu data de 23 mai 1775 îl scutea pe acest Ion Giușcă, la care conăcise unchiul său, și care-l așezase în breasla mazililor, de „tot birul vistieriei“, de „dajde și de alte dări și angarale“, care erau pe alți mazili, fiindcă era „în stare slabă“ ; dacă ar fi fost nevoie de el pentru vreo slujbă în ținut trebuia s-o îndeplinească [63].

Au fost totuși cazuri în care domnii au acordat scutiri deosebite de obligații fiscale, fără a preciza însă meritele și serviciile făcute de cel în cauză și nici că îl trecuse în „breasla mazilească“ [64].

Vornicii de poartă erau scutiți de bir, de desetină și de gorștină pentru un număr fix de bucate și li se acorda cîte un om străin de slujbă, scutit de orice obligații fiscale. Pentru aceasta, trebuiau însă să-și păzească slujba“ precum se cade“ [65]. Pentru omul de slujbă, trebuia să aibă mărturie de la ispravnic că era străin și „fără de nici un calabalîc în vreun sat“, apoi să-l ducă la vistierie de unde urma să ia „pecete roșie pe față pentru a fi cunoscut din ceilalți „locuitori.

Că acești slujitori nu făceau parte din categoria fiscală a mazililor ne-o dovedește documentul din 30 ianuarie 1786, prin care Alexandru Ion Mavrocordat voievod, ca urmare a unei cereri a lui Vasile Arhip biv căpitan și a mărturiei marelui vornic Iordache Cantacuzino, că îl cunoscuse pe tatăl acestui de cînd fusese căpitan la ținutul Cernăuțului“,

[59] N. Iorga, *Documente și cercetări*... p. 545—546.

[60] *Ibidem*, pp. 647—648.

[61] *Ibidem*, p. 648—649.

[62] Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. X, p. 120—121.

[63] „Buletinul Ioan Neculce“, fasc. 4 (1924), p. 189.

[64] Unul dintre aceștia a fost jicnicerul T. Rîșcanu căruia Scarlat Gr. Ghica i-a acordat privilegiul de a nu mai găzdui musafiri în casa sa, pentru motivul că tatăl și unchiul său slujise țării, „cu credință“ „și că acuma slujea și el. Probabil tot pe asemenea considerente, în sama vistieriei Moldovei din 20 ianuarie 1763, stolnicul Constantin Rîșcanu este trecut la scăderi cu 11 lei proveniți din desetina iertată de domn. Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. X, p. 145—146 și 149.

[65] G. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XI, p. 134—135 ; document din 30 ianuarie 1760.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi că „*fusese scos din tabla mazililor fiind căpitan, şi pentru aceea nu dăduse dajde cu mazilii*", l-a scutit pe Vasile Arhip de dajdea visteriei, poruncind ca, în acelaşi timp, să nu fie supărat „cu alte porunci şi havalele" ce vor fi obligaţi să le facă mazilii ; dar, pentru „bucatele" sale, desetina şi goştina trebuia să plătească „mazileşte". Domnul i-a dat şi un om de slujbă, dintre străini, fără bir în vistieria Moldovei [66].

După documentele emise de cancelariile domneşti, foştii căpitani şi mari căpitani s-au bucurat de scutiri şi reduceri de dări, scutiri de munci ş.a., însă la cerere. Biv vel căpitanul „de Ropce" Constantin Mareş, care locuia în satul Vlădeni, ţinutul Sucevei, arătînd în scris că încă din tinereţe slujise la diferite „trebuinţi ale pămîntului" şi domnilor, iar în 1792 întemeiase în satul său tîrg, cu oameni aduşi „de peste hotar", iar acum neavînd „nici un ajutor de chiverniseală" şi fiindcă mai înainte fusese „cuprins cu oareşce milă de ridicături din slujbele vistieriei şi cu oameni streini spre ajutorul slujbei casei sale" a cerut, la 3 decembrie 1793, lui Mihail Şuţu, ca să fie „miluit". Domnul, constatînd că cele relatate sînt adevărate şi că întemeierea tîrgului în Vlădeni este spre folosul vistieriei, a aprobat să fie „aparat şi scutit de toate dăjdiile vistieriei şi de alte orice feliuri de numire de dări ar fi asupra altora, el cu nimica să nu fie supărat şi nici de către dregătorii ţinutului să nu să rînduiască la vreo poruncă, decît atunci cînd ar fi primit poruncă domnească. Totodată, a primit şi scutire „la slujba desetinii de o sută stupi i sfini" ; ca să nu dea nici un ban şi nici să fie supărat de slujbaşi cu vreo cerere de plată. Dar dacă ar fi inclus între bunurile sale „bucate" care nu-i aparţineau, el avea să plătească darea îndoită şi urma să i se anuleze scutirile. I s-au mai acordat şase oameni de slujbă, străini aduşi de peste hotar, scutiţi de orice fel de obligaţii fiscale [67].

Înainte de a încerca să tragem o concluzie asupra regimului fiscal al acestei categorii de slujitori, trebuie menţionate încă un număr de privilegii domneşti. La 30 mai 1794, Mihail Şuţu, după ce a cercetat cererea „polcovnicului" Gheorghe Dospinescu, fost „căpitan la marginile ţinutului, fiind fără grijă la paza marginii, care ceruse să fie cuprins în mila domnească a aprobat să fie cuprins „în rînduiala boierinaşilor, apărat şi scutit atît de dajdiile vistieriei, cît şi de alte slujbe şi porunci domneşti ce vor fi a altora de starea sa". La „rusumaturi" l-a scutit de desetină pentru o sută de „stupi i sfini", de goştină pentru o sută de oi şi de vădrărit pentru 200 vedre de vin. I s-a acordat şi pentru slujbă patru oameni străini, „iertaţi" de birul vistieriei precum „şi de alte dări şi angării" [68]. Un document aproape similar a primit, la 19 martie 1803, căpitanul Ioniţă Hiler, cu locuinţa în ţinutul Covurlui. Deosebirea constă doar în numărul „bucatelor" scutite, probabil datorită faptului că nu le avea, precum şi în acele ale oamenilor de slujbă primiţi [69]. Unii foşti mari căpitani cereau, fiindcă „slujiseră pămîntului cu toată silinţa" la ceea ce fuseseră rînduiţi, să li se scutească de dările

[66] Arh. St. Iaşi, DCCXLII/21.
[67] „Theodor Codrescu", an. I, nr. 2, p. 21—22.
[68] Arh. St. Iaşi, CDXVI/70.
[69] *Ibidem*, DXXI/11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obișnuite stupii, oile, mascurii și via [70]. Bineînțeles, celor care aveau, li se scuteau și oamenii de slujbă [71]. Un fost căpitan „de podari" din Iași a fost scutit de Alexandru Ion Mavrocordat, fiindcă slujise „la trebuințele podurilor", de bir și alte „angării". Hotărîrea s-a bazat și pe faptul că și tatăl acestuia îndeplinise aceeași funcție [72].

Un grup numeros de slujitori, menționat în documente cu privilegii deosebite, este al postelniceilor, care îndeplineau în ținuturi anumite funcții administrative. Fiindcă se aflau în „slujbă domnească", domnii porunceau ispravnicilor să nu-i supere cu „nici un fel de zapcialîc sau altă slujbă", urmînd să-i rînduiască la slujbe numai cu poruncă domnească [73]. Pe lîngă aceasta, ei erau scutiți de „dăjdiile vistieriei, cum și de alte dări și angării, „oricîte ar fi fost pe alte stări" [74]. Asemenea scutiri erau obișnuit menținute și de domnii următori celor care le acordaseră, dar la cererea celor în cauză [75]. Totodată, ei trebuiau să arate slujitorilor vistieriei, cartea domnească „de apărare de dajdii și de alte havaleli". Atît cererea cît și dovezile erau cercetate atent, după care li se acorda situația avută, adăugîndu-se cîte ceva în special scutiri de desetină și de gorștină pentru un număr fix de „bucate" și de vădrărit pentru o anumită cantitate de vin din viile proprii, precum și oameni de slujbă, în număr redus, aleși dintre străinii scutiți de orice obligații fiscale [76].

Prin urmare, îndată ce o persoană, sau rudă a unor asemenea slujitori cerea, domnul îi acorda un privilegiu în care se preciza că este încadrată la „rînduiala postelnicilor" pentru ca să se bucure de scutirile obișnuite, ca și ceilalți [77].

LES PRIVILÈGES FISCAUX EN MOLDAVIE DE 1741 À 1821

RÉSUMÉ

Conformément à la réforme fiscale de Constantin Mavrocordat, complétée et modifiée par ses successeurs, il y avait parmi les habitants de la Moldavie des *catégories sociales privilégiées qui avaient obtenu des exonérations partielles* ou même totales d'impôts.

Parmi ces catégoires sociales privilégiées, la plus nombreuse a été celle des „mazili". Elle constituiat un groupe social, dont faisaient partie les petits fonctionnaires de l'État. En échange de leur service non rétribué, il leur fut accordé un régime fiscal privilégié. L'impôt payé par les „mazili" fut dénommé „dajdea mazililor". Les „mazili" étaient inscrits séparément dans les registres de la trésorerie avec la somme qu'ils devaient payer. Dans la catégorie des „mazili" il y avait una classe séparée, dénommée „la classe des mazili élus", qui englobait les

[70] Th. Codrescu, *op. cit.* ,vol. X, p. 236—237 ; Arh. St. Iași, CXXXII/46.
[71] N. Iorga, *Documentele familiei Calimachi*, vol. I, p. 473.
[72] Teodor Codrescu, *op. cit.*, vol. X, p. 70—71.
[73] I. Antonovici, *Documente birlădene*, vol. IV, p. 213.
[74] *Ibidem*, p. 214—215.
[75] *Ibidem*, p. 244.
[76] „Arhivele Basarabiei", an. IX (1937), p. 139—140 ; Arh. St. Iași, CCXI/19, 20, 21 ; CCXL/12, 14, 16.
[77] Arh. St. Iași, CCXI/15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anciens grands dignitaires de l'État et qui bénéficiait de privilèges fiscaux spéciaux. Les impôts des „mazili" étaient encaissés par leurs délégués qui devaient déposer à la trésorerie les sommes perçues.

Les „ruptaşi" formaient une autre catégorie fiscale, dont faisaient partie les „capitaines de drapeuax", les „bulucbaşi", les „armaşi", les „vatavi de aprozi", les „vornici de poartă", etc. Non seulement ils payaient des impôts réduits, mais ils étaient aussi exemptés de certains impôts, tels que „desetină", „gorştină", „vădrărit", pour un nombre fixe de biens our pour une certaine quantité de produits. Ils n'étaient pas assujettis aux travaux publics et, en outre, ils avaient droit à un ou deux hommes à leur service qui étaient exemptés de tout impôt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FRĂMÎNTĂRI ŢĂRĂNEŞTI ÎN MOLDOVA ÎNTRE ANII 1848 şi 1859

DE

DUMITRU VITCU şi ADRIAN MACOVEI

Cînd, în decembrie 1857, Mihail Kogălniceanu reţinea atenţia deputaţilor Adunării ad-hoc a Moldovei prin cuvintele : „...niciodată în Principate nu s-a înfăţoşat o chestie mai grea şi a cărei dezlegare să ceară nu numai patriotism, dar şi tact, dar şi prudenţă, decît chestia desfiinţării boierescului şi a stabilizării lucrătorilor de pămînt", netăgăduit ilustrul înaintaş enunţa un adevăr axiomatic, fundamentat pe realităţi mai mult decît evidente, de natură să avertizeze şi să împovăreze — în împrejurările de atunci — misiunea factorilor politici de decizie. Chestia ţărănească, asemuită de orator săbiei lui Damocles atîrnînd de două secole asupra fiinţei naţionale, însemna, la mijlocul veacului trecut, disputa aprigă ajunsă în stadiul decisiv între două interese, „cele mai mari şi mai vitale : proprietatea şi populaţia agricolă, într-alte cuvinte, baza societăţii şi soarta naţiei" [1].

Condiţia de principal producător al bunurilor materiale asociată celei de „clasă cea mai numeroasă, mai oropsită şi mai obidită" [2] legitimau ţărănimii, atunci ca şi odinioară, acţiunile hotărîte în vederea descătuşării din lanţurile iobăgiei, după cum abolirea drepturilor feudale asupra pămîntului — deziderat major al revoluţiei burghezo-democratice — constituia un imperativ de stringentă actualitate în condiţiile în care se plămădea organismul social şi politic al României moderne. De soluţionarea acestei chestiuni depindea direct evoluţia societăţii româneşti în ansamblu, „soarta naţiei" cum spunea Kogălniceanu, pe coordonatele economice, sociale, politice şi instituţionale ce se prefigurau. Comentînd eşecul încercărilor anterioare de rezolvare a unei probleme atît de spinoase, ca şi implicaţiile sale imediate, Nicolae Bălcescu declara, în acelaşi sens : „[...] pentru a avea o patrie spre a o putea apăra şi a apăra naţionalitatea noastră este de neapărată trebuinţă a face pe ţărani proprietari. Fără aceasta nu e viitor, nu e naţionalitate, şi care

[1] Mihail Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1959, p. 54—55.

[2] Nicolae Ceauşescu, *120 de ani de la revoluţia din 1848*, Bucureşti, Ed. Politică, 1968, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

e omul, care este românul, care este nobilul care să nu voiască o patrie, care să nu aspire la o Românie ?“ [3]. Evident, marele revoluţionar-democrat, aidoma altor reprezentanţi ai generaţiei sale împărtăşind acelaşi crez politic, vedea în ţărănime, nu numai principala forţă a progresului social, ci şi pe purtătoarea năzuinţelor de neatîrnare şi a sentimentului de demnitate naţională. Istoria ţării îi oferise nenumărate exemple servind drept argumente spuselor sale, iar evenimentele politice în mijlocul cărora era încă angajat ca luptător activ îi întărise această convingere.

Nu este, prin urmare, lipsită de temei aserţiunea potrivit căreia, în secolul trecut, toate interesele economice, toate concepţiile politice, toate atitudinile sociale ale diferitelor pături, grupuri sau clase, ba chiar ale personalităţilor privite izolat, îşi aveau punctul de plecare în poziţia luată faţă de lupta dintre marea proprietate şi ţărănimea clăcaşă. „Curente de idei, conflicte ideologice, ciocniri politice au pornit *toate* — indiferent de domeniul în care se manifestau — de la felul în care se înţelegea soluţionarea relaţiilor dintre proprietarii mari şi iobăgime“ [4].

Importanţa primordială pe care o prezintă problema ţărănească, implicit problema agrară, în contextul relaţiilor economice şi social politice româneşti în cursul veacului trecut, justifică interesul cu care a fost privită şi analizată — din diverse unghiuri de vedere, sub variatele-i aspecte şi pentru perioade de timp diferite — în literatura istorică de pînă acum şi, în acelaşi timp, îndeamnă pe cercetător la noi demersuri, la aprofundări, spre cunoaşterea trecutului istoric naţional în dimensiunile sale majore. Nu este cazul şi nici locul să stăruim aici asupra realizărilor istoriografice în materie ; au făcut-o, cu competenţă, în spiritul obiectivităţii ştiinţifice, alţii înaintea noastră. Ne mărginim a indica nominal pe cei ale căror preocupări s-au suprapus, în măsură mai mare ori mai mică, intenţiilor noastre şi cu ale căror concluzii am fost adesea confruntaţi, însuşindu-ni-le nu de puţine ori : Nichita Adăniloaie, Dan Berindei, Constantin Corbu, Ecaterina Negruţi, Vasile Maciu, Andrei Oţetea, Georgeta Penelea, Gheorghe Platon, Apostol Stan, Gheorghe Untaru şi, desigur, încă mulţi alţii.

Ar putea surprinde, poate, faptul că pentru un subiect de istorie socială ca cel de faţă am reţinut drept limite cronologice anul revoluţionar 1848 şi, respectiv, anul Unirii Principatelor, prea bine ştiindu-se că pe planul strict al frămîntărilor de clasă în lumea satului moldovenesc nici una din cele două date limită n-au semnificat un moment de vîrf, o piatră de hotar. Dimpotrivă, conflictele sociale la sate au înregistrat tensiuni superioare în răstimpul perioadei cercetate, mai exact, odată cu punerea în aplicare a aşezămîntului agrar din 1851, după cum, cote sporite au atins şi în anii imediat premergători înfăptuirii reformei agrare din 1864. Situaţia este doar aparent paradoxală, raţiunea

[3] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei, 1953, p. 237.

[4] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Un veac de frămîntări sociale. 1821—1907*, Bucureşti, Ed. Politică, 1969, p. 233.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unei atari decizii putînd fi lesne argumentată. Fenomenul social, indiferent unde și sub ce forme se manifestă, nu trebuie și nu poate fi privit izolat, rupt de suportul economic și de angrenajul politic al unei perioade sau epoci istorice, ci în strînsă interdependență cu acestea, numai astfel explicîndu-se și făcîndu-se înțelese la dimensiunile optime. Or, anii ce s-au scurs după consumarea evenimentelor de la 1848 și pînă la înfăptuirea unuia dintre dezideratele esențiale ale revoluției burghezo-democratice — Unirea Principatelor — au fost ani de intense prefaceri de natură revoluționară a societății românești în ansamblu, care au dat conținut și individualitate acestei perioade istorice de pregătire a premiselor realizării statului național român modern. Deceniul de referință, căruia pe plan general european i-a corespuns perioada refluxului revoluționar de după 1848, a reinstaurării absolutismului în majoritatea țărilor apusene, a izbucnirii și desfășurării crizei orientale, s-a caracterizat la noi prin întreținerea și intensificarea unei stări revoluționare neîntrerupte, asigurată, mai întîi, de disputa surdă între boierimea conservatoare — convinsă de necesitatea unor transformări, dar pe care le voia dirijate de către sine, în interesul propriu de clasă — și, apoi, de burghezie, insuficient consolidată ca clasă dar avantajată încă de poziția de portdrapel al luptelor pentru realizarea idealurilor pașoptiste. Decisive, însă, pentru persistența și agravarea acestei stări revoluționare, de agonie a sistemului feudal, au fost confruntările sociale deschise din lumea satelor între masele țărănești, lipsite de cele mai elementare drepturi, și marea boierime, deținătoare a puterii economice în stat și cu suficiente resurse ale puterii politice, care-și făcuse din Regulamentul Organic un instrument al dominației de clasă. Obiectivele țărănimii, ca forță socială cu interese proprii, specifice, s-au identificat în perioadă, direct sau prin reflexul lor, cu dezideratele majore ale altor categorii sociale, cu idealurile cardinale ale întregului popor român, ale tuturor celor asupriți și oprimați, ilustrînd cu pregnanță rădăcinile profund sociale ale luptelor naționale purtate de masele populare în tot cursul veacului trecut. Iar înlăturarea proprietății feudale asupra pămîntului și înlocuirea acesteia cu o proprietate de tip capitalist, emanciparea și împroprietărirea țăranilor reprezentau cerințe obiective ale formării pieței unice, ale evoluției societății românești la mijlocul aceluiași secol.

Perioada 1848—1859 este, prin urmare, perioada în care forța de stimulare a revoluției este extrem de vie în rîndul maselor, cînd dorința arzătoare de înlăturare a oricărei asupriri se concretizează într-o accentuare a spiritului de luptă pe tărîm social și, pe acest fond, în precipitarea evenimentelor ce aveau să se finalizeze în unirea Țării Românești cu Moldova și formarea statului național român modern, cu alte cuvinte, într-o corelare organică a luptelor sociale și naționale, ca mijloc de emancipare a poporului român, de înscriere a țării pe făgaș modern [5].

[5] Constantin Corbu, *Țărănimea din România în perioada 1848—1864*, București, Ed. Științifică, 1973, p. 159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Departe de a confirma pretinsele adevăruri puse în circulație de către unii istorici de mai tîrziu, potrivit cărora în perioada regulamentară (deci implicit în perioada pe care o investigăm) țărănimea ar fi manifestat o totală lipsă de combativitate, capitulînd în fața loviturilor „crude și necontenite ale soartei“ [6], fiindu-i străine „orice duh de împotrivire, orice mîndrie sau orice gînd de răscoală“ [7], sau că „singurul act de inițiativă și de energie“, în condițiile unei apatii „dovedite“ chiar pînă la începutul secolului nostru, ar fi fost doar strămutarea, de care însă țărănimea ar fi făcut sporadic uz [8], frămîntările ce au avut loc în lumea satului moldovenesc dovedesc cu prisosință vitalitatea și capacitatea revoluționară a maselor țărănești în preajma și în timpul marilor înfăptuiri naționale. Se cuvine subliniat, și remarca a mai fost făcută, că, spre deosebire de etapele istorice anterioare, lupta țăranilor, chiar dacă nu prezintă elemente distinctive în privința formelor concrete de manifestare, este în schimb mai amplă și are obiective cu mult mai precise și mai revoluționare, care tind, în ultimă instanță, nu la obținerea de avantaje în cadrul sistemului feudal, ci la desființarea acestui sistem [9]. Țăranii au participat activ și intens la frămîntările epocii, și-au însușit integral obiectivele de luptă impuse de momentul istoric, avînd credința fermă că venise timpul ca și revendicările lor să capete o soluționare favorabilă. Chiar Gheorghe Panu, referindu-se la perioada imediat următoare intrării în vigoare a Regulamentului Organic, aprecia că „țăranii încep a avea conștiință de situația lor și arată în mod destul de zgomotos că ei, în același timp, văd că a sosit timpul ca o reformă radicală să se facă, dacă nu în situația lor față de proprietari, cel puțin în raporturile dintre ei și aceia“ [10].

Înainte de a pătrunde în esența fenomenului social specific deceniului de referință, se cuvin reamintite, spre corelarea planurilor, condițiile economice generale și particulare pe temeiul cărora erau, sau aveau să fie, clădite relațiile agrare și regimul agrar în Moldova. Împărtășim, așadar, punctul de vedere exprimat de același Panu, precum că „spiritul de agitație și de deșteptare printre țărani [...] nedreptatea și apăsarea sînt consecințele sistemului economic, al întocmirei sociale“ [11].

Desființarea monopolului economic otoman, în urma tratatului de la Adrianopol, și deschiderea debușeelor externe pentru grînele moldovenești au creat condiții deosebit de favorabile dezvoltării producției

[6] Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907, p. 362.

[7] Idem, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, București, 1907, p. 36.

[8] Marcel Emerit, *Les paysans roumains depuis la traité d'Andrinople jusqu'à la libération des terres (1829—1864)*, Paris 1937, p. 53—54. Întreaga perioadă de referință — susține autorul — nu cunoaște nici măcar o singură revoltă *(Ibidem*, p. 292—293).

[9] Gh. Platon, *Frămîntări țărănești în Moldova în preajma Unirii*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, Ed. Academiei, 1960, p. 302.

[10] Gh. Panu, *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, vol. I, partea a II-a București, 1910, p. 417.

[11] *Ibidem*, p. 413.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cerealiere, angajînd agricultura, în ansamblul ei, în direcția impusă de economia de schimb, de caracterul competitiv al negoțului cu cereale. Veniturile mari pe care le putea asigura negoțul cu grîne, într-o perioadă în care acumulările de capital mobilizaseră diverse categorii de întreprinzători, au îndemnat pe proprietari să caute noi căi și mijloace pentru sporirea producției de cereale-marfă. Numai că, în condițiile de atunci, caracterizate prin nivelul slab al dezvoltării tehnice, prin lipsa sau insuficiența cunoștințelor agronomice, a inventarului agricol propriu și a capitalului bănesc necesar unor investiții de anvergură, acest lucru era realizabil nu prin adoptarea și punerea în practică a principiilor agriculturii intensive, ci doar prin extinderea suprafețelor cultivabile, respectiv prin defrișări și desțeleniri. Așa se face că, în decurs de aproape un deceniu, între anii 1838 și 1849, suprafața cultivabilă a Moldovei s-a extins cu o treime [12].

Definitorii însă pentru evoluția agriculturii Moldovei în deceniile de mijloc ale veacului trecut au fost, nu atît cîștigarea de noi terenuri destinate să asigure producții mereu sporite de cereale-marfă, cît modificările survenite în regimul proprietății funciare, în totalitate, menite să conserve și să extindă rezerva feudală în detrimentul loturilor țărănești [13]. Limitarea continuă a dreptului de folosință al țăranilor, asociată goanei după supramuncă, constituie expresia evidentă a eforturilor generale întreprinse în epocă în direcția eliberării proprietății boierești de servituțile feudale, a racordării acesteia la necesitățile pieței, a transformării ei în întreprindere producătoare, în proprietate absolută de tip burghez. Acestor strădanii susținute ale reprezentanților vechiului regim, cu vigoarea pe care numai lupta pentru supraviețuire o poate conferi, li s-au creat un cadru juridic propice. Atît Regulamentul Organic, cît și așezămîntul agrar din 1851, consacrînd definitiv totalitatea avantajelor create marii proprietăți de dispozițiile și așezămintele anterioare, au legitimat — pentru perioada care avea să se scurgă pînă la înfăptuirea reformei agrare din anul 1864 — ofensiva moșierimii asupra drepturilor de folosință și asupra mijloacelor de producție țărănești în numele și în spiritul „noilor" reglementări ale raporturilor sociale în lumea satelor.

Astfel, legiuirea moldoveană intrată în vigoare la 1 ianuarie 1832 a modificat regimul proprietății prin două căi, ambele în profitul rezervei feudale și, se înțelege, în detrimentul țărănimii. În primul rînd, prin abolirea dreptului de folosință nelimitat pe care țăranii îl aveau asupra locurilor libere, necultivate, și în al doilea rînd, printr-o masivă reducere a terenurilor cultivabile pe care aceștia le aveau în folosință, reducere care a rezultat din noua repartiție a pămînturilor [14]. Bunăoară, dacă pînă

[12] N. Suțu, *Opere economice*, București, Ed. Științifică, 1957, p. 17.

[13] Pentru detalii în acest sens, vezi Gh. Platon, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la legea rurală din 1864*, în „Studii și articole de istorie", V, București, 1963, p. 201—242; idem, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, Ed. Junimea, 1973, p. 42—165.

[14] A. și G. Oțetea, *Țăranii sub regimul Regulamentului Organic*, în „Studii și articole de istorie", I, București, 1956, p. 139; Gh. Platon, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova...*, în *loc. cit.*, p. 212.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Regulamentul Organic ţăranii încă puteau invoca dreptul de folosinţă nelimitată asupra curăturilor, asupra pădurilor, apelor, fînaţelor şi izlazurilor — în pofida introducerii treptate, către sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor, a unor condiţii restrictive sau chiar interdicţii [15] — după 1832 acest drept este anulat sub pretextul creării altor avantaje compensatoare. În numele acelorași avantaje au fost restrînse la mai mult de jumătate (comparativ cu situaţia de la începutul secolului trecut) [16] suprafeţele de cultură acordate spre folosinţă ţăranilor, diferenţiat, în funcţie de inventarul agricol : cei fără vite primeau de la stăpînul moşiei 2 fălci şi 30 prăjini, cei cu doi boi şi o vacă — cîte 3 fălci şi 70 prăjini, iar cei cu 4 boi şi o vacă (categorie superioară nemaiexistînd) cîte 5 fălci şi 30 prăjini. Deosebit de important este faptul că Regulamentul Organic a consfinţit boierilor — noţiunea de „stăpîn de moşie" fiind înlocuită cu cea de „proprietar" — dreptul de a dispune în mod liber şi absolut asupra unei treimi din moşii, avantaj ce-l îndreptăţea pe Costache Conachi să socoată proprietatea ca „sfîntă şi ferită de tot felul de silă", asemuind-o cu cea existentă în „ţările civilarisite" din apusul Europei [17], iar pe logofătul Lupu Balş să declare că legiuirea, „după trecere de veacuri, [...] au întors moldovenilor dreptatea proprietăţii şi respectul pravilei" [18].

Pretinzînd a restabili raporturile dintre proprietari şi clăcaşi pe temeiul unei exacte reciprocităţi între drepturi şi îndatoriri, Regulamentul fixa ţăranilor obligaţiile ce le reveneau faţă de cei care îi „înzestraseră" cu pămînt de folosinţă. Dintre aceste obligaţii, semnificînd în fapt renta funciară de esenţă feudală, cu formele sale distincte, cea mai oneroasă avea să fie renta în muncă sau claca. Acesteia, moşierimea a căutat să-i dea înţelesul unei chirii pentru suprafeţele concedate sub formă de loturi ţărănimii, ignorînd, firește, drepturile legitime pe care ea le avea asupra pămîntului ce-l muncea. Claca reprezenta, pentru proprietari şi arendaşi, unul dintre elementele esenţiale pe care îşi întemeiau exploatarea moşiilor. „La noi — aprecia un agronom din acea epocă — venitul unei moşii se măsoară după numărul locuitorilor ei şi nu după întinderea ei, căci munca ce ţăranii o fac proprietarilor este proporţională mulţimei locuitorilor şi numai astă muncă servă la exploatarea proprietăţilor, fără care tot venitul unei moşii s-ar mărgini foarte mult" [19]. Într-adevăr, grija pentru valorificarea la maximum a muncii de clacă a fost pusă la adăpostul prevederilor regulamentare, care, deşi formal respectau cele 12 zile tradiţionale, găsiseră încă de mai înainte modalitatea triplării lor prin sistemul binecunoscut al nartului. În afara acestora, ţăranii clăcaşi erau obligaţi să presteze, diferenţiat, după numărul de

[15] A. şi G. Oţetea, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 137—138.

[16] Pentru analiza comparativă a hrisovului lui Alex. Moruzi, din 1805, şi a Regulamentului Organic, în privinţa repartiţiei suprafeţelor de cultură la ţărani, vezi Gh. Platon, *op. cit.*, p. 212.

[17] I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române pînă la 1864*, Bucureşti, 1936, p. 230.

[18] Gh. Platon, *Cu privire la pribegirea locuitorilor din Moldova* în „Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, secţ. III, tom. IV, 1968, p. 57.

[19] P. Buescu, *Proprietatea şi arenduirea*, citat după N. Adăniloaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1967, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de lemne la curtea boierească și să dea proprietarului dijma din produsele loturilor primite. Cei fără vite erau scutiți de podvezi și de transporturi în schimbul prestării a încă 4 zile „proaste" în folosul proprietarului.

În virtutea aceluiași principiu al reciprocității înscris în Regulament, fiecare sat trebuia să furnizeze „slujbașii volnici" în serviciul particular al proprietarului — „dijma din oameni", cum numea Bălcescu această obligație — căruia i se rezervau, exclusiv, venitul pădurilor, morilor și velnițelor, al iazurilor și podurilor, monopolul băuturilor, băcăniilor și măcelăriilor precum și dreptul de a converti claca în bani la prețul fixat de proprietar. Această ultimă înlesnire, conjugată cu similitudinea obligațiilor ce apăsau asupra locuitorilor lipsiți de legiuita întindere de pămînt (potrivit cu art. 127), a îngăduit apoi proprietarilor sau arendașilor să opereze dese vînzări ale muncii clăcașilor ce prisoseau pe o moșie solicitanților aflați adeseori la alte ținuturi [20], cu consecințe ușor de închipuit.

Insuficiența suprafețelor de pămînt acordate spre folosință țăranilor pentru asigurarea mijloacelor de subzistență, implicit pentru hrana animalelor lor, pe de o parte, cum și lipsa inventarului agricol, a mîinii de lucru libere, a capitalului și chiar priceperii necesare pentru exploatarea prin mijloace proprii a rezervei moșierești, pe de alta, i-au determinat, atît pe țărani, cît și pe proprietari, să recurgă la învoieli, care au constituit, așa cum bine s-a spus, „baza generală de reglementare a relațiilor agrare în întreaga perioadă a Regulamentului Organic" [21]. Siliți a cere „prisoase", și îndeosebi fînaț, întrucît prin legiuirea din 1832 cei care aveau mai mult de 5 vite mari nu puteau pretinde proprietarului locuri de hrană pentru acestea, clăcașii au fost puși în situația de a accepta un ansamblu de sarcini care punea, în fapt, întreaga lor activitate la dispoziția „legală" a moșierilor și a arendașilor. Slujindu-se de astfel de învoieli, care în majoritatea cazurilor aveau caracter de obligativitate pentru locuitori, proprietarii au restrîns continuu dreptul de folosință al țăranilor asupra pămîntului, chiar sub limitele prevăzute de Regulament.

Procesul de deposedare a țărănimii de principalul mijloc de producție a fost accelerat, într-o măsură apreciabilă, și de către arendași. Generalizarea arendășiei la jumătatea veacului trecut a înrîurit evident raporturile agrare, implicit sistemul proprietății, grăbind procesul de adaptare a moșiilor feudale la necesitățile producției de mărfuri. Trecînd cu ușurință peste practicile și normele tradiționale, consfințite de obicei, precum și peste dispozițiile așezămîntului, arendașii au întrebuințat toate mijloacele capabile să le asigure într-un timp relativ scurt (de regulă 5 ani) nu numai amortizarea investițiilor, ci și profituri substanțiale. Firește, mijlocul cel mai îndemînatic consta în îndatorarea locuitorilor urmată de încheierea unor învoieli oneroase, de cele mai multe ori silnice [22], prin care arendașul își asigura prisosul de timp al debitorului, storcîndu-i

[20] Ecaterina Negruți-Munteanu, *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848 și 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții*, Ed. Academiei, București, 1963, p. 87.

[21] Gh. Platon, *Evoluția rezervei feudale în Moldova...*, în *loc. cit.*, p. 213.

[22] N. Adăniloaie, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

forţa de muncă pînă la limitele ei fizice. Mai activi şi mai întreprinzători de obicei decît proprietarii de drept, arendaşii puneau în valoare, cu mai multă iniţiativă, pricepere şi rapiditate, posibilităţile moşiilor. Spiritul negustoresc pe care îl investeau, odată cu capitalul, în exploatarea moşiilor a contribuit, indiscutabil, la dezvoltarea relaţiilor capitaliste în lumea satelor. Aşadar, ca şi în Ţara Românească [23], şi în Moldova arendăşia prezenta două faţete contradictorii : pe de o parte, contribuia la creşterea producţiei cerealiere şi la lărgirea pieţei interne, înscriind marea gospodărie moşierească în sensul capitalist al evoluţiei sale, iar pe de altă parte, conserva şi utiliza pe scară, largă formele înapoiate de cultivare feudală a pămîntului, exploatînd din plin munca clăcaşului.

Spre întregirea tabloului general, nu trebuie pierdut din vedere faptul că Regulamentul Organic înzestrase statul, în care puterea politică o deţinea marea boierime, cu suficiente mijloace de constrîngere pentru a asigura acesteia cîştig de cauză în acţiunea de spoliere a ţărănimii.

Care au fost formele de constrîngere ? Întîi de toate, îngrădirea dreptului de strămutare, mai exact, legarea clăcaşului de moşie, apreciată drept „cheia de boltă a întregului sistem" [24]. Deşi Regulamentul moldovenesc declara (art. 435) că legiuirea lui Constantin Mavrocordat relativă la dezrobirea ţăranilor rămînea nestrămutată în toată cuprinderea ei, articolele 123 şi, îndeosebi 124 condiţionau de aşa manieră dreptul clăcaşilor de a se strămuta de pe o moşie pe alta încît, în practică acest drept devenea iluzoriu. Dacă pentru cei lipsiţi de pămîntul legiuit plecarea de pe o moşie pe alta — prin ştirea autorităţilor administrative şi a proprietarului, cu care trebuia să se răfuiască în prealabil — era mai lesnicioasă, în schimb, pentru cei „îndestulaţi" strămutarea era posibilă numai după : preavizarea isprăvniciei şi proprietarului cu şase luni înainte de 23 aprilie ; plata în bani a tuturor îndatoririlor faţă de proprietar pe timp de un an şi a contribuţiei lor, pe aceeaşi perioadă, la cutia sătească, în folosul acesteia din urmă ; achitarea cu anticipaţie a capitaţiei lor pentru intervalul de timp ce rămînea pînă la viitoarea catagrafie şi, în sfîrşit, renunţarea la întreaga avere nemişcătoare, fără vreo despăgubire, în folosul proprietarului. Îngrădirea dreptului de strămutare s-a exprimat şi prin întărirea dreptului de urmărire : nici un sat sau proprietar nu putea primi vre-un locuitor de aiurea fără a se fi expus plăţii datoriilor acestuia, atît faţă de fostul stăpîn, cît şi faţă de stat, cum şi cheltuielilor de urmărire efectuate de la data părăsirii satului în care fugarul era luat în evidenţă [25]. În atare condiţii, deşi cererile de strămutare au abundat, prea puţine aveau să-şi afle o soluţionare „legală".

---

[23] Apostol Stan, *Arendăşia în Ţara Românească în epoca regulamentară (1831—1848). Aspecte social-economice*, în „Studii", nr. 6, 1967, p. 1177 şi urm.

[24] A. şi G. Oţetea, *op. cit.*, *în loc. cit.*, p. 147 ; vezi şi A. Oţetea, *Constrîngerea extraeconomică a clăcaşilor la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii şi referate privind istoria României", partea a II-a, Bucureşti, 1954, p. 1071 ; idem, *Le second servage dans les Principautés Danubiennes (1831—1864)*, în „Nouvelles études d'histoire", II, Bucarest, 1960, p. 345.

[25] *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediţie alcătuită de Const. C. Angelescu, Iuliu Ciubotaru şi Corneliu Istrati, manuscris la Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi, p. 62—63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un alt mijloc de constrîngere, de altfel cel mai larg și des folosit, a fost bătaia. Încriminată oficial abia în vremea lui Alexandru Ioan Cuza, această practică inumană a servit vreme îndelungată, nu numai proprietarilor, arendașilor sau interpușilor acestora, ci și organelor administrative inferioare pentru ținerea sub ascultare a țăranilor. Mai mult chiar, prin bătaie clăcașii erau deseori obligați să execute munci suplimentare, să accepte învoieli dezavantajoase, să plătească datorii imaginare etc. Deseori, cînd bătaia aplicată de proprietar sau oamenii acestuia se dovedea ineficace sau inoportună, se recurgea la execuțiile prin jandarmi care presupuneau, în plus, instituirea obligației sătenilor de a acorda găzduire și hrană celor veniți spre a-i zapciui [26].

În sfîrșit, ultima și cea mai gravă formă de constrîngere a țăranilor a fost izgonirea [27]. „Mijloc cumplit de apăsare" — cum o definea R. Rosetti [28] — izgonirea a fost legalizată prin Regulament în redacția sa definitivă (art. 126) în scopul prevenirii și înlăturării *efectelor* împilării țărănimii, nu a *cauzelor* acestei împilări. Boierii și arendașii, la adăpostul legii, recurgeau la acest mijloc pentru a permanentiza în mijlocul țărănimii atmosfera de teamă ce le era necesară, atît pentru alcătuirea și aplicarea învoielilor silnice, cît mai ales pentru a-și putea extinde, nestingheriți, pe seama loturilor clăcășești, rezervele proprii. De regulă erau alungate elementele cele mai incomode pentru stăpînul moșiei, cele mai curajoase și mai reprezentative ale țărănimii, care se opuneau practicilor abuzive. Lăsat la discreția proprietarului, care avea libertatea de a-i califica orice act de nesupunere drept răzvrătire și a recurge, în consecință, la izgonirea sa, țăranul n-avea să demobilizeze însă. Intervenția directă a statului, prin organele sale de resort, în problema izgonirii [29], pe lîngă faptul că avea drept scop să mai atenueze zelul proprietarilor, care ar fi adus prejudicii liniștei interne, era dictată, mai ales, de neîntreruptele frămîntări țărănești pentru liniștirea cărora această măsură de constrîngere s-a întrebuințat frecvent, devenind un mijloc curent de represiune.

O primă concluzie ce se degajă din cele relatate pînă în prezent vine să întărească aserțiunea potrivit căreia „reorganizarea statului prin Regulamentul Organic apare ca un mijloc de a pune la dispoziția proprietarilor forța de constrîngere necesară pentru executarea muncilor agricole" [30]. Și cele numai cîteva prevederi regulamentare, asupra cărora ne-am oprit, relative la raporturile dintre stăpînii de moșii și țărani către jumătatea secolului trecut, sînt elocvente în acest sens.

---

[26] N. Adăniloaie, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 70.

[27] Vezi Gh. Platon, *Izgonirea țăranilor răzvrătitori de pe moșii. Contribuții la cunoașterea frămîntărilor țărănești din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Monografiile analelor Științifice ale Universității „Al. I. Cuza" — Iași, I, 1966; A. Oțetea, *Le second servage dans les Principautés Danubiénnes (1831—1864)*, în *loc. cit.*

[28] Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 75—76.

[29] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 19.

[30] A. și G. Oțetea, *Țăranii sub regimul Regulamentului Organic*, în *loc. cit.*, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constituirea aparatului de stat modern şi întărirea funcţiei sale represive a servit cu prisosinţă intereselor de clasă ale marii boierimi. Nu întîmplător, credem, în condiţiile crizei de structură a sistemului feudal, care se manifestase acut în primăvara anului 1848, a fost înscrisă, în cel dintîi program de reforme şi în fruntea tuturor „sfînta păzire a Regulamentului Organic". Trecînd peste raţiunile de ordin extern care ar fi impus formularea şi poziţia acestei cerinţe în cuprinsul „petiţiei — proclamaţie", conservarea legiuirii din 1832 constituia, cu adevărat, deziderat esenţial al boierimii moldoveneşti, afirmat de către reprezentanţii acesteia la adunarea de la hotelul „Petersburg" sau în comitetul de redactare a programului de reforme.

De necesitatea obiectivă de rezolvare a problemei agrare, în acele împrejurări, erau convinse toate clasele şi păturile sociale, inclusiv, deci, boierimea. Poziţia economică şi politică a acesteia în stat i-a îngăduit însă să decidă singură asupra modalităţii de soluţionare, exprimată conştient lapidar la 1848 în formula „grabnica îmbunătăţire a stării locuitorilor săteni", firește numai în limitele îngăduite de Regulament. Cît timp acesta fiinţa, proprietatea boierească se afla la adăpost. De aceea, în perioada imediat următoare anului revoluţionar 1848, cînd grija preîntîmpinării unui nou seism dictase acordul puterilor protectoare şi suzerană de a reforma „acest monstruos Regulament care de 18 ani strivea ţara" [31], boierimea, consolidată politic, s-a străduit şi a reuşit să menţină intacte toate avantajele conferite marii proprietăţi în perioada de aplicare a Regulamentului Organic, sporindu-le chiar, în pofida noilor reglementări a raporturilor sociale la sate introduse prin aşezămîntul agricol din 1851. Atît conţinutul memoriilor şi scrisorilor trimise, în prealabil, Porţii sau Rusiei de Grigore Al. Ghica în chestiunea „muncii obligatorii a ţăranilor şi a raporturilor dintre aceştia şi proprietari" [32], cît şi discuţiile comisiei moldoveneşti de revizie a Regulamentului Organic (şi, îndeosebi, concluziile acesteia reunite în documentul intitulat „Jurnalul privitor la îmbunătăţirea boierescului" [33] din noiembrie 1849) fac dovada efortului conjugat al boierimii şi al cîrmuirii de a aduce corecţii raporturilor agrare existente numai în sensul consolidării proprietăţii şi aşezării ei treptate *pe temelii burgheze. Evident, aceasta presupunea întărirea a tot ceea* ce domeniul boieresc realizase pînă atunci prin rapt şi silnicii, menţinerea — din motivele deja cunoscute — a muncii de clacă şi „stimularea" relaţiilor de liberă învoială, în sfîrşit, fundamentarea teoretică corespunzătoare, de natură să justifice pretenţiile de lichidare a servituţiilor feudale care grevau proprietatea.

Grija de căpetenie a tuturor celor chemaţi să studieze şi să decidă asupra posibilităţii ameliorării raporturilor dintre ţărani şi proprietari consta în argumentarea suficienţei pămînturilor acordate spre folosinţă ţăranilor şi a echivalenţei existente între acest capital şi munca cu care

[31] D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, vol. IV, Bucureşti, 1908, p. 123.

[32] Pentru detalii, vezi Georgeta Penelea, *Date privind legiuirea agrară a Moldovei din 1851*, în „Studii", nr. 5, 1964, p. 1081 şi urm.

[33] *Anul 1848 în Principatele Române*, tov. VI, Bucureşti, 1910, p. 281—285; *Anul revoluţionar 1848 în Moldova*, Bucureşti, 1950, p. 432.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

beneficiarii despăgubeau pe proprietarii de drept. „Proprietatea trebuie a fi respectată spre a nu se risipi legăturile sociale" — concludeau aceștia tranșant — subliniind principiul absolut al proprietății, ca și inoportunitatea diminuării obligațiilor țăranilor, întrucît „nu îndatoririle către proprietari i-a adus în *netăgăduită de nimeni ticăloșie în care se află* (subl. ns.), ci abuzurile întrebuințate asupra lor în tot chipul acum de la o vreme" [34].

Soluția preconizată viza aplicarea unor măsuri eficace de natură să înlăture doar abuzurile săvîrșite de către „unii din posesori, poate și unii din proprietari, prin răstălmăcirea legiuirii..." [35] și, desigur, de către administrație, acuzată a fi chiar prima responsabilă de soarta grea a țăranilor [36]. Iar înlăturarea abuzurilor voia să semnifice, în fapt, diminuarea constrîngerii extraeconomice în favoarea intensificării constrîngerii economice pure, caracteristică formațiunii social-economice capitaliste [37].

Prin „Așezămîntul atingător de regularea dreptăților și a îndatoririlor proprietarilor de moșii și a locuitorilor lucrători de pămînt" [38], care a căpătat putere de lege la 23 aprilie 1851, cu aplicare începînd de la 23 aprilie anul următor, situația țărănimii moldovene nu s-a schimbat în esență. Pentru un spor neînsemnat de 20 prăjini de pămînt acordat celor din categoriile I și III (fără vite, respectiv, cu 4 vite) și de 40 prăjini celor din categoria a II-a (cu 2 vite), ca și pentru suprimarea unor obligații față de stat, a îndatoririi facerii coșerelor și a dijmei din produsele cerealiere și din fîn (mai puțin din rodurile viilor și livezilor) — care, dealtfel, fusese transformată în muncă încă din cursul anului 1848 [39] — clăcașii au fost supuși unor sarcini în muncă mai grele. Calculînd zilele necesare pentru împlinirea obligațiilor în muncă de către toate categoriile de clăcași, atît în timpul Regulamentului, cît și al așezămîntului, R. Rosetti conchide că sub întîiul regim, un fruntaș efectua 56 de zile, un mijlocaș 58, iar un pălmaș 60, pe cînd sub regimul așezămîntului, un fruntaș efectua 61,1/2 zile, un mijlocaș 63,1/2, iar un pălmaș (categorie ușor avantajată) 56 zile [40]. În realitate, însă, și sub un regim și sub celălalt clăcașii prestau un număr de zile cu mult mai mare. Numărul prăjinilor de arătură, prașilă, secere, cosit, în folosul proprietarului, a fost ridicat comparativ cu situația anterioară, au fost stabilite echivalențe și norma de lucru la cartofi, ca și obligația executării podvezilor, a lucrului la șosele, a meremeturilor și a transporturilor.

Practicile urmate pînă atunci în cazul strămutărilor voite ale locuitorilor și în cazul izgonirilor cerute de proprietari au fost întrucîtva simplificate în interesul continuării, în noile condiții, a procesului de

[34] *Anul 1848 în Principatele Române*, VI, p. 281—285.

[35] *Ibidem*.

[36] Georgeta Penelea, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 1086—1087.

[37] Cf. V. Maciu, *Caracterul legiuirilor agrare din România din deceniile VI și VII ale secolului al XIX-lea*, în „Comunicări și articole de istorie", București, 1955, p. 67.

[38] D. C. Sturdza-Șcheeanu, *op. cit.*, p. 536—550.

[39] Ecaterina Negruți-Munteanu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 154; Gh. Platon, *Evoluția rezervei feudale în Moldova...*, p. 230.

[40] R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii*, București, 1907, p. 97—98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deposedare a ţăranilor şi a extinderii rezervei feudale [41]. Aşezămîntul, în întregul său, era considerat ca un sistem de reglementare tranzitorie, „pînă ce năimirile de pămînt se vor putea face prin alăcătuiri de bunăvoie" [42]. Aşadar, extinderea sistemului învoielilor, pe care condiţiile incluse în legiuire o înlesnea, precum şi consacrarea tuturor drepturilor cîştigate pînă atunci de proprietate, deschideau perspective largi în vederea adaptării tot mai complete a acesteia la producţia de mărfuri şi la transformarea ei în proprietate absolută, liberă de orice îngrădire şi sarcină.

Uzînd, în general, de aceleaşi forme de constrîngere extraeconomică şi profitînd de starea mizeră în care se afla ţărănimea datorită, atît condiţiilor obiective amintite, cît şi a unor circumstanţe agravante, ca : epidemii, secetă, lăcuste, ocupaţii militare străine, care-i sileau pe locuitori să-şi vîndă ieftin şi cu anticipaţie forţa de muncă, proprietarii şi arendaşii şi-au însuşit cu uşurinţă avantajele ce li se confereau prin noua legiuire. În acelaşi timp, generalizarea practicii de măsurare a moşiilor şi de repartizare a loturilor ţărăneşti cu precădere în terenurile mai puţin fertile — ceea ce atrăgea după sine necesitatea încheierii învoielilor pentru „prisoase" — ca şi extinderea pînă la generalizare a arendăşiei, asociată efectelor pătrunderii capitalului cămătăresc la sate, au ascuţit la maximum, contradicţiile între cele două clase. La aceasta au contribuit şi obligaţiile faţă de stat şi comună, îndeajuns de apăsătoare asupra condiţiilor de viaţă ale ţărănimii. Capitaţia de 30 lei pe an percepută fiecărui ţăran, indiferent de avere, care procura statului, uneori, pînă la jumătate din veniturile sale bugetare [43], se adăuga altor dări, în folosul armatei, a şcolilor săteşti, pentru construcţia sau dregerea drumurilor etc. Suma tuturor impozitelor directe către stat şi comună se ridica pentru fiecare ţăran, potrivit unor calcule, la circa 150 lei [44], cînd ziua de lucru la cîmp nu depăşea, oficial, 2 lei [45]. Prin urmare, numai pentru achitarea acestor impozite ţăranul ar fi trebuit să muncească aproximativ 75 de zile [46]. În aprecierea stării de tensiune caracteristică perioadei în discuţie avem în vedere, desigur, şi situaţia locuitorilor răzeşi şi a celor dezrobiţi.

Cei dintîi, ca urmare a sporirii obligaţiilor lor către stat şi comună, a neputinţei rambursării la timp a împrumuturilor cămătăreşti contractate la vreme de lipsă, a proceselor costisitoare de apărare a pămînturilor strămoşeşti, cum şi datorită arbitrariului autorităţilor administrative se aflau nu departe de condiţia economico-socială a ţăranilor clăcaşi [47]. Nevoile materiale i-au determinat pe mulţi dintre răzeşi să-şi

[41] Gh. Platon, *Frămîntări ţărăneşti în Moldova în preajma Unirii*, în *loc. cit.*, p. 302 ; N. Adăniloaie, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 228.

[42] D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 700.

[43] N. Adăniloaie, *Ţărănimea şi Unirea*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, 1960, p. 229.

[44] D. A. Sturdza, ş.a., *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. III, Bucureşti, 1889, p. 87.

[45] D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 727.

[46] N. Adăniloaie, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 229.

[47] Vezi Gh. Untaru, *Situaţia ţărănimii putnene sub regimul aşezămîntului lui Grigore Alexandru Ghica*, în „Studii şi articole de istorie", V, 1963, p. 187 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arendeze pămînturile unor proprietari sau întreprinzători, care, prin diverse manevre, prin danii sau cumpărături „silnice și frauduloase [48], reușeau apoi să pună stăpînire deplină asupra locurilor „împosesuite" extinzîndu-și-le. Rămași fără pămînt, țăranii, liberi odinioară, spre a-și asigura mijloacele de subzistență, se angajau la diverși proprietari sau arendași, constituind un izvor permanent de brațe de muncă ieftine. În asemenea împrejurări, răzeșii au fost supuși — ca și țăranii clăcași, prin intermediul acelorași mijloace de constrîngere — obligațiilor derivînd din starea de dependență în care căzuseră, pe care n-au acceptat-o și împotriva căreia au luptat necontenit cu hotărîre și curaj. Și, la fel ca și în satele clăcășești [49], procesul de pauperizare a țărănimii a fost însoțit de fenomenul stratificării ei, cu implicațiile de natură socială pe care aceasta le presupune.

Într-o stare cu mult mai jalnică se aflau țiganii dezrobiți. Deși aceștia, în urma eliberării, fuseseră asimilați birnicilor, urmînd, deci, să împărtășească aceeași soartă în conformitate cu dispozițiile legiuirii din 1851, continuau totuși să fie supuși unui regim de excepție. Șantajați sau frustrați de către proprietari în locurile de hrană — acordate, inițial, cu condiția ca înșiși să le facă cultivabile [50] — dezrobiții au fost constrînși nu o dată, cu complicitatea autorităților administrative și, îndeosebi, a comisiilor de catagrafiere, să respecte îndatoririle față de foștii stăpîni concomitent cu obligațiile ce le aveau pe moșia sau tîrgul în care sălășluiau. Asupra lor, ca și asupra țăranilor birnici se exercita, în egală măsură, presiunea proprietarilor și a arendașilor, cu scopul de a-i determina să accepte — cu reușite mai facile în cazul lor — condiții de lucru oneroase. Urmarea a fost cea firească : nemulțumirea lor, conjugată cu cea a clăcașilor și a țăranilor liberi, a agravat raporturile sociale la sate și, implicit, criza de structură a întregului sistem.

Avîndu-și dar sorgintea în realitățile economico-sociale proprii nu numai societății moldovenești, ci societății românești în ansamblu aflată la cumpăna a două lumi, în febra prefacerilor revoluționare declanșată de momentul 1848, realități ale căror coordonate le numim curent „regulamentare" (corecțiile aduse acestora la 1851 n-au făcut altceva decît să le nuanțeze), contradicțiile antagonice profunde, desfășurate sub forme și intensități variate de la un capăt la altul al țării, ilustrează pregnant, pe de o parte, eforturile disperate ale unei clase sociale parazitare, boierimea, de a-și conserva drepturile și privilegiile corespunzătoare poziției încă deținută în ierarhia socială, de a dirija cursul istoriei în direcția care să-i asigure menajarea propriilor interese cu prețul sacrificării intereselor vitale ale adevăraților producători de bunuri materiale și, pe de alta, rezerva de energie revoluționară pe care satul moldovenesc — în pofida nenumăratelor și grelelor încercări — n-o

[48] R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, p. 41 ; idem, *Pămîntul, sătenii și stăpînii*, p. 307—312.

[49] Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova...*, p. 158 și urm.

[50] Idem, *Evoluția rezervei feudale în Moldova*, în *loc. cit.*, p. 226.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

epuizase, de-a lungul secolelor, ci o oferea potențată momentelor cardinale ale istoriei noastre naționale.

Un imens material documentar asigură înțelegerea pînă la detalii a caracterului, a ariei de manifestare, a formelor și obiectivelor luptei țărănimii împotriva exploatării sociale într-o epocă în care această luptă a servit, implicit, cauzei unității naționale.

Stăpînite de acel „duh de revoltă", de nesupunere și de anarhie, reclamat mereu de autorități în anii care au urmat înăbușirii mișcării revoluționare de la 1848 [51], masele țărănești din Moldova au desfășurat ample acțiuni, pe multiple planuri, împotriva împilatorilor de orice fel, întreținînd o stare de efervescență specifică, însoțită de alerta continuă a aparatului de represiune. Caracterul specific al acestei stări revoluționare rezidă în spontaneitatea, izolarea, alternanța și nesincronizarea acțiunilor de luptă țărănești într-o mișcare generală, care mișcare, în condițiile istorice date, nu era însă exclusă ci, dimpotrivă, iminentă. Aproape că n-a existat moșie, comună, sat sau cătun în Moldova în care să domnească liniștea, fie și aparentă, în primul deceniu postpașoptist. Plîngerile țărănești, dezvăluind stări de lucruri insuportabile, jalbe însoțite de avertismente la adresa proprietarilor, arendașilor sau chiar a autorităților administrative, strămutarea și fuga de pe o moșie pe alta, pribegia peste granițe, refuzul de a mai lucra în contul boierescului sau al altor obligații față de stăpînul moșiei, încercările de răfuială directă cu exploatatorii concretizate prin ocuparea cu forța a unor pămînturi, incendierea bunurilor proprietății, atacarea și molestarea arendașilor și ai celorlalți interpuși ai proprietarilor, mersul în masă la isprăvnicii și chiar capitală pentru satisfacerea revendicărilor legitime și, în sfîrșit, revolta, sînt tot atîtea forme de luptă întîlnite cu o frecvență variabilă în mai toate localitățile rurale. Se înțelege că, nu numai sub raportul mijloacelor întrebuințate și al frecvenței acestora în răstimpul cercetat, situația a fost diferită de la sat la sat și de la an la an, ci și al intensității frămîntărilor țărănești, al cărei grad mai era determinat de amploarea și obiectivele imediate ale acțiunilor lor de luptă.

Dacă o distincție în timp ar trebui făcută în privința intensității și amploarei frămîntărilor țărănești desfășurate între anii 1848 și 1859, indiscutabil momentul 1852 reține atenția prin gradul înalt și proporția nemaiîntîlnită încă a acțiunilor sociale la sate, limite care, cel puțin pînă la înfăptuirea Unirii, nu au fost depășite, nici chiar atinse. Explicația este simplă dacă reamintim că anul 1852 a dezvăluit maselor țărănești adevărata față a legiuirii adoptate cu un an mai înainte, care, prin intrarea în vigoare, zădărnicise așteptările și risipise speranțele acestora în ameliorarea condițiilor lor de muncă și de viață. Începînd de acum încolo se poate vorbi, credem, de generalizarea stării de tensiune, care amenința să se transforme într-o răscoală cu caracter general. Și dacă nu s-a ajuns la o astfel de ridicare în masă în anii

[51] Șt. Pascu, *Mișcări țărănești în Centrul și Sud-Estul Europei din sec. al XV-lea pînă în sec. al XX-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", VIII, 1965, p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

imediat următori, faptul s-a datorat, deopotrivă, făgăduielilor repetate și măsurilor de temperare luate de către autorități, regimului de ocupație armată străină, discutării în toate cercurile a necesității și iminenței reformei agrare, precum și sfaturilor „liniștitoare" date în repetate rînduri țărănimii de reprezentanții părții înaintate a burgheziei — partizani ai împroprietăririi, însă adversari ai orcărei manifestări violente, mai ales cînd acestea puteau căpăta o turnură amenințătoare nu numai pentru moșierime, ci și pentru sine [52].

Revenind asupra metodelor de luptă ale țărănimii, proprii dealtminteri întregii epoci regulamentare, prima și cea mai obișnuită formă de protest împotriva tuturor nedreptăților consta în plîngerea sau jalba colectivă înaintată autorităților administrative locale (isprăvnicilor sau privighetorilor de ocoale) și centrale (Departamentul de Interne, Vistieria, Epitropia Generală a Casei Spitalelor sf. Spiridon) sau comisiilor de anchetă numite de către acestea, domniei sau căimăcămiei și, rareori, însuși proprietarului moșiei.

Acțiunea petiționară a țărănimii, un adevărat fenomen de masă în perioada la care ne referim, dezvăluie — în tonalități situate între umilință și avertisment — realități obsesive ca : insuficiența locurilor de hrană, a pășunilor și fînațelor (răpite, restrînse prin înșelăciuni la măsurătoare sau schimbate periodic sub diverse pretexte în părțile cele mai rele ale moșiilor) ; lipsa lemnelor de foc ; nedreptățile ocazionate de prestarea zilelor de boieresc, concretizate fie prin supraîncărcarea normelor la arat, prășit, secerat și cosit, fie prin convertirea abuzivă a unor obligații în contul altora, fie, în sfîrșit, prin impunerea învoielilor silnice, sfidîndu-se prescripțiile legale ; abuzurile săvîrșite de proprietari, arendași sau interpuși ai acestora împotriva locuitorilor cu prilejul executării de către aceștia din urmă a meremeturilor, transporturilor și cărăturilor legiuite, sau la perceperea unor daruri în natură, ori a dijmei din rodul viilor și al livezilor ; povara suplimentară a transporturilor „cu proviant" și a întreținerii oștilor străine aflate în țară ; supunerea ilegală la îndatoriri comune a unor categorii de locuitori — bătrîni, văduve, burlaci, copii — scutite prin lege de acestea, sau pretenția stăpînilor de moșii asupra sătenilor pentru executarea unor obligații șterse de noul așezămînt (1851) ; disperarea cauzată de răspunderea solidară a satului pentru îndatoririle celor fugiți ; ravagiile provocate de invazia lăcustelor sau de bîntuirea holerei ; extinderea samavolnică a unor proprietăți în dauna pămînturilor răzășești și încălcarea unor drepturi tradiționale ale țărănimii libere ; păstrarea abuzivă a peceții sătești și împiedicarea strămutărilor încuviințate prin lege ; ignorarea de către posesori a prevederilor noului așezămînt pentru satele de munte și, în fine, ademenirea locuitorilor fruntași ai satelor de partea proprietarului sau a arendașului.

Într-un mare număr de jalbe sînt înscrise, alături de suferințele materiale, chinurile fizice ale țărănimii supusă jafurilor, bătăilor și umilințelor de către arendași și vechili, îndeosebi. Realități greu de închipuit aduceau, bunăoară, la cunoștința autorităților locuitorii satului Rău-

[52] Vezi N. Adăniloaie, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 76—77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ceşti (Neamţ), la 10 martie 1849, unde arendaşul, spre a impune condiţiile învoielii, „au turnat foc în faţa casei şi ne-au pus copiii să joace pe cărbuni aprinşi şi cu mîţele ne-au zgîriet“ [53]. Vechilul moşiei Galu, de la acelaşi ţinut, pentru a menţine sub ascultare pe locuitori, recurgea, în 1850, la loviturile de bici de ordinul zecilor, aplicîndu-le apoi pe trupul gol apă, zăpadă sau miere de albine [54]. Legarea în „heră şi butuci“ a ţăranilor ce-şi exprimau în vreun chip nemulţumirea şi ţinerea lor „închişi în hambare zile şi nopţi întregi“, constituia unul dintre mijloacele de constrîngere adoptate, nu numai de posesorul moşiei Dumeşti (Vaslui) în 1853 [55], ci şi de proprietarul moşiei Boiştea (Bacău) în 1854 [56], iar smulgerea părului şi purtarea „neascultătorului“, desculţ, pe drumurile înzăpezite ale satului era procedeul uzitat de arendaşul moşiei Iacobeni (Botoşani) în 1856 [57]. Despre vătaful moşiilor Bătrîneşti şi Spiridoneşti (Roman) însuşi revizorul cîrmuirii relata, în 1854, că făcuse „o descoperire nouă pentru bătaia locuitorilor, adică : puind trei vergi la un loc ca să fie mai puternice, le-au legat cu o sîrmă în cap ca să rămîie sămnele bătuţilor spre pomenire“ [58].

În pofida feluritelor modalităţi de intimidare la care recurgeau proprietarii sau arendaşii în scopul prevenirii reclamaţiilor ţărăneşti, acţiunea lor petiţionară n-a putut fi zăgăzuită. Autorităţile centrale şi locale, informate mereu asupra nelegiuirilor petrecute la sate, au instituit numeroase comisii de anchetă, care, chiar dacă în final găseau vinovaţi pe reclamanţi, au avut „meritul“ de a întreţine starea de agitaţie între locuitori, îndîrjindu-i. Nenumărate sînt jalbele ţărăneşti în care semnatarii nu apelau doar la clemenţa autorităţilor, ci cereau ultimativ îndepărtarea de pe moşii a unor vechili sau arendaşi insuportabili, ori destituirea din funcţii a unor dregători necinstiţi, în rîndul cărora erau incluşi privighetori de ocol şi chiar ispravnici.

Susţinîndu-şi cu insistenţă revendicările minimale, ţăranii îşi încheiau adeseori plîngerile, nu prin obişnuitele asigurări de supunere totală date autorităţilor, ci prin ameninţarea cu fuga, nestăpînirea, sau deplasarea în masă spre capitală, unde spreau să li se facă mai lesne dreptate. Şi nu o dată cîrmuirea s-a văzut pusă în situaţia de a recunoaşte ca îndreptăţite reclamaţiile locuitorilor împotriva proprietarilor sau arendaşilor, condamnînd, cel puţin formal, abuzurile acestora, încheierile părtinitoare ale comisiilor de anchetă sau complicitatea administraţiei locale în menţinerea nemulţumirilor şi a stării de tensiune la sate.

Dacă jalba a constituit, în genere, o modalitate curentă de dezvăluire a tuturor cauzelor care au concurat la împilarea ţărănimii, implicit un mijloc de protest al ei, o formă imediat superioară de luptă, larg răspîndită, a fost fuga ţăranilor de pe o moşie pe alta, situată în cuprinsul aceluiaşi ţinut sau în afara hotarelor de atunci ale ţării. În

[53] Arh. St. Iaşi, Tr. 1772, op. 2020, dos. 16834, f. 2, 5.
[54] *Loc. cit.*, Tr. 1785, op. I, 2035, dosar 7004, f. 271.
[55] *Loc. cit.*, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 44 757, f. 15, 20.
[56] *Loc. cit.*, dosar, 31 243, fila 1, 4.
[57] *Loc. cit.*, dosar 35 780, f. 2.
[58] *Loc. cit.*, dosar 30 379, f. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

literatura noastră istorică s-a apreciat, îndeobște, că strămutarea clandestină sau fuga ar fi reprezentat întotdeauna cea mai răspîndită formă de manifestare a luptei maselor țărănești împotriva exploatării, situată în ierarhia căilor de luptă cunoscute, între nesupunere și răzvrătire. Documentele vremii — observația noastră se întemeiază pe cele din deceniul premergător Unirii, dar poate fi extinsă și asupra perioadei anterioare — nu servesc însă cîtuși de puțin acestei aserțiuni. A considera fuga de pe moșie drept o modalitate de acțiune superioară nesupunerii la lucru înseamnă, de fapt, a devansa o formă activă de luptă a țărănimii și de a avansa o alta pasivă, care este strămutarea.

Individualizarea mijloacelor de acțiune a depins de gravitatea cauzelor determinante ale tuturor frămîntărilor țărănești, cauze ce au fost, în general, aceleași pentru întreaga țară. Diferențierea și ierarhizarea acestor mijloace nu poate fi făcută însă decît judecîndu-le prin prisma proporției, utilizării, accesibilității lor și, mai ales, a eficacității acestora, a efectelor produse, pe de o parte, asupra gospodăriei moșierești și, pe de alta, asupra stării de spirit generale. Or, cazurile de nesupunere sînt mai numeroase în epocă decît cele de strămutare și documentele ilustrează cu prisosință acest lucru. De asemenea, nu trebuie omis faptul că strămutarea, în limitele prescrise de Regulamentul Organic și de așezămîntul din 1851, era un *drept* recunoscut fiecărui sătean în condițiile în care marea proprietate tindea să se despovăreze de servituțiile feudale și că, în acest context, strămutarea abuzivă sau fuga unor locuitori afecta uneori mai puțin interesele stăpînului sau ale arendașului moșiei. Poate că mai mult decît aceștia erau lezați statul, confruntat cu dificultățile întîmpinate în încasarea birului celor fugiți și, de reținut, locuitorii rămași pe moșie, care, în virtutea principiului răspunderii solidare, erau constrînși să le achite dările.

Fără a minimaliza eficiența acestei căi de acțiune, în care confruntarea deschisă cu exploatatorii este încă evitată, subliniem că fuga este revelatorie asupra agravării situației materiale a țărănimii, dar nu și asupra creșterii combativității sale revoluționare. Cîtă vreme se întîlnesc pe aceeași platformă exploatatori și exploatați (locuitorii rămași pe moșie) interesați deopotrivă în neutralizarea unor astfel de acțiuni prin urmărirea în comun a fugarilor și readucerea lor la urmă, sau pe proprietari și posesori ademenind locuitorii altor sate spre a se așeza pe moșiile lor, prin urmare în chip de provocatori ai strămutărilor clandestine, combativitatea de clasă a țărănimii este diminuată și nu periclitează sistemul. În plus, dacă pagubele pricinuite gospodăriei moșierești prin această modalitate de acțiune puteau fi totuși recuperate prin despăgubirile cerute și, adeseori, dobîndite de la cei fugiți sau de la noii stăpîni, în schimb, în cazul nesupunerilor, pierderile cauzate aceleiași gospodării erau definitive. În sfîrșit, după cum vom vedea, nu abandonarea satului, implicit a stăpînului, și căutarea unui alt loc și, se înțelege, a unui alt stăpîn, avea să genereze forme de luptă superioare, ci statornicia pe moșie și opoziția deschisă, declarată sau nu, a locuitorilor împotriva tuturor formelor de exploatare, într-un cuvînt nesupunerea, pe fondul căreia s-au produs nenumăratele răfuieli directe cu proprietarii, arendașii sau interpușii lor, culminînd cu răzvrătirile.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Reţinînd, aşadar, eficienţa relativ redusă a acestei căi de acţiune, nu putem trece cu vederea peste frecvenţa mare a cazurilor de pribegie, care, repetăm, este ilustrativă în privinţa condiţiilor de viaţă ale ţărănimii. Sărăcia excesivă, exprimată prin imposibilitatea asigurării hranei zilnice, şi abuzurile de tot felul ale stăpînilor revin ca leit-motive în rîndul cauzelor determinante. Pe lîngă acestea, însă, documentele relevă şi altele, derivînd sau în interdependenţă cu primele, demne de reţinut : întreţinerea trupelor de ocupaţie şi regimul insuportabil impus de prezenţa acestora ; calamităţi sau epidemii soldate cu reducerea numărului de birnici în unele sate şi încărcarea celor rămaşi cu datoriile către fisc ale dispăruţilor ; ademenirea locuitorilor, fie de către foşti concetăţeni pribegiţi de mai înainte, fie, îndeosebi, de către proprietarii sau arendaşii altor moşii aflaţi în criză de braţe de muncă ; credinţa împărtăşită de unii locuitori aflaţi în suferinţă că refugiul la oraşe i-ar fi scăpat de boieresc ; nerezolvarea de către autorităţi şi proprietari a cererilor de strămutare făcute în timpul şi în condiţiile prescrise de legile în vigoare ; nesoluţionarea favorabilă a plîngerilor locuitorilor rămaşi pe moşie pentru despovărarea statului de birul fugarilor sau pentru readucerea acestora la urmă ; lipsa păşunilor şi a fînaţelor pentru vite etc. Toate laolaltă şi fiecare în parte au determinat pe mulţi locuitori să-şi abandoneze puţinul ce-l aveau agonisit pe moşia de baştină şi să ia drumul pribegiei în speranţa aflării unor condiţii mai lesnicioase de viaţă şi de muncă.

Mai numeroase erau cazurile de strămutare a ţăranilor în preajma lucrărilor de catagrafiere, cînd fugarii se expuneau mai puţin riscului de a fi întorşi la locul de unde plecaseră, mai ales dacă apucaseră să se fi înscris cu capitaţia în alt sat. Bunăoară, în 1851 autorităţile centrale dispuneau comisiilor de catagrafiere să opereze desfiinţarea acelor sate în care numărul locuitorilor se înjumătăţise prin pribegirile cauzate de „povara lucrului boierescului sau din pricina relelor deprinderi“ [59] şi să înscrie pe cei rămaşi în satele învecinate. Frecvenţa ridicată a pribegirilor este valabilă şi pentru anii imediat premergători Unirii.

Constanta a întregii perioade, de altfel, rămîne preocuparea pentru stăvilirea pribegirilor şi pentru reîntoarcerea fugarilor la urmă. În această acţiune erau mobilizate interesele stăpînilor de moşii, ale autorităţilor centrale şi ale locuitorilor rămaşi în sate. În stabilirea responsabilităţilor, atunci cînd aceasta se făcea necesară, îi întîlnim foarte adesea pe proprietari blamîndu-şi arendaşii pentru nechibzuinţe provocatoare, acuze formulate însă abia atunci cînd proprietatea era confruntată cu lipsa mîinii de lucru ca urmare a pribegirii locuitorilor, constatată mai ales către perioada finală a contractului de arendare. Aşa, de pildă, vornicul Vasile Alexandri se tînguia autorităţilor, în 1848, că din pricina „asprilor purtări“ şi a „îndestulelor obijduiri“ săvîrşite de arendaşul moşiilor sale Pătrăşcani şi Borzeşti (Bacău) „mulţi din locuitori s-au împrăştiat şi cîţi au mai rămas sînt gata a fugi“ [60]. Despre arendaşul şi

[59] *Manualul Adiministrativ al Moldovei*, tom. II, Iaşi, 1855, p. 64.
[60] Arh. St. Iaşi, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 13 699, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vechilul moșiilor de la munte ale mănăstirilor Neamț și Secu, aga Dimitrie Stan și Iorgu Zgrof, cîrmuirea era înștiințată, în 1850, că „s-au abătut la asupriri cu totul neominoase asupra locuitorilor, silnicindu-i la învoieli și la săvîrșiri împotriva pravilei", din care pricini locuitorii au părăsit acele moșii [61]. Numeroase și temeinice capete de acuzare, în același sens, formula în 1856 Elenco Condurachi, proprietara moșiei Condrăcești (Tecuci), erijată în apărător al cauzei țărănești, împotriva arendașului Iorgu Fundachi, cerînd îndepărtarea sa de pe moșie. Spicuim între acestea : „crunte bătăi", „nedarea deplin a locului de hrană după legea țării", „nedarea finațului deplin", „prifacerea pontului dintr-un feli într-altul", „pornirea lor cu podvadă la scheli tocmai în scumpul timp a prașii", „dijmuiri neiertate în anul curent pentru doi ani" etc. [62]. În afara feciorilor boierești și a vechililor, a căror complicitate în provocarea părăsirii moșiilor de către locuitori se subînțelege, au conlucrat adesea cu arendașii în aceeași direcție și uneori în măsură decisivă, dregătorii locali.

În repetate rînduri, proprietarii afectați de pribegiri reclamau autorităților centrale contribuția directă a slujbașilor isprăvniciei ținutale la înrăutățirea situației țărănimii, cu consecințele imediate ce decurgeau din aceasta. „Aportul" acestora în amintita direcție putea fi exprimat în diverse modalități : de la cercetările părtinitoare și tolerarea actelor de violență ale vătafilor și arendașilor împotriva locuitorilor, la supraîncărcarea acestora cu sarcini împovărătoare (de transport îndeosebi) în folosul administrației și utilizarea mijloacelor barbare de execuție cu prilejul strîngerii birului, mai ales. Alteori însă nemulțumirea proprietarilor era provocată de presupuse acțiuni prin care unii dregători ai isprăvniciei ar fi incitat spiritele între săteni fiind acuzați că ar fi slujit interesele acestora din urmă [63]. Fără a exclude posibilitatea unor astfel de cazuri, manifestate izolat dealtfel, reținem diversitatea factorilor care au concurat la părăsirea — individuală, în grup sau masivă — a unor sate, fenomen ce a atras, cum era și firesc, atenția cîrmuirii.

Ineficiența măsurilor adoptate de către autoritățile administrative locale, pe de o parte, în stăvilirea cererilor de strămutare și a pribegirilor și, pe de alta, în urmărirea și reducerea fugarilor pe moșia în care erau înscriși cu birul, neputință determinată de refuzul separat sau combinat al pribegilor aflați, al satelor de adopțiune, al vechililor, arendașilor sau proprietarilor ce i-au primit sau „smomit", a provocat reacția autorităților centrale, mai hotărîte din anul 1852 să contribuie la liniștirea satelor. Prin circulare către isprăvnicii ori prin instrucțiuni transmise separat, Vistieria, Departamentul de Interne, Secretariatul de Stat și chiar însuși domnul nu se mulțumeau doar cu obișnuitele recomandări făcute organelor administrației locale, ci le dădeau sarcini precise. Între acestea, de căpetenie era respectarea cu strictețe, „fără excepție de la oricine" [64], a prevederilor incluse în articolele 126 din Re-

[61] Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 44 434, f. 1.

[62] *Loc. cit.*, dosar 36 071, f. 1, 3.

[63] *Loc. cit.*, dosar 16 381, f. 1 ; dosar 25 311, f. 1 ; Tr. 1 588, op. 1 818, dosar, 1 068, f. 34—36 ; dosar 1 668, f. 7.

[64] *Loc. cit.*, Tr. 1 763, op. 2 012, dosar 1 669, f. 330, 332, 519.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gulamentul Organic şi 19, 20, 21 şi 22 din aşezămîntul agrar din 1851, toate privind regimul strămutărilor şi riscurile cărora se expuneau, atît fugarii, cît şi „oploşitorii". O aspră răspundere era instituită asupra privighetorilor de ocoale, vornicilor, paşnicilor şi preoţilor sătesti în ţinuturile în care fenomenul tindea să se extindă, răspundere însoţită de alternativa îndepărtării din slujbă şi a aplicării pedepsei cu bătaia. Paralel cu dojana, devenită curentă către sfîrşitul perioadei, a funcţionarilor administraţiei locale şi cu încercările de temperare a zelului unor proprietari sau arendaşi, semnalăm şi preocuparea, manifestată în 1855, de a se îngrădi dreptul de strămutare prin suprimarea art. 19 din aşezămîntul în vigoare, rămasă însă fără rezultat.

Un aspect particular al fenomenului de pribegire îl constituie fuga peste graniţă. Deşi la prima vedere s-ar părea că avem de a face cu cazuri mai grave de pribegire, generate de situaţii mai grele, cînd disperarea locuitorilor ar fi atins cote mai înalte, în realitate ele se deosebesc prea puţin de strămutările clandestine din interior. Locuitorii satelor aflate în preajma graniţelor de atunci ale ţării — ne referim la cei care pribegeau sau intenţionau s-o facă — nu părăseau în fapt mediul românesc, ci treceau pe moşii vecine, care erau situate însă peste hotar. Şi peste Prut, ca şi în Bucovina, existau dealtfel suficiente proprietăţi româneşti — cele mai multe mănăstireşti, — iar legăturile de vecinătate între locuitorii satelor aşezate de o parte şi de alta a Prutului erau întărite şi mai mult prin legăturile de rudenie încă bine conservate.

Cazurile de pribegire peste hotar sînt, aşadar, proprii unor sate situate în ţinuturile : Fălciu, Iaşi, Dorohoi, Botoşani, Suceava (din care fugarii treceau, fie în Basarabia, fie în Bucovina). Nu vom stărui asupra cauzelor acestor pribegiri, întrucît ele nu diferă întru nimic de cele care au stat la baza fenomenului în ansamblu. Particularităţi pot fi sesizate doar în ceea ce priveşte obîrşia „invitătorilor", în majoritatea cazurilor fiind locuitori moldoveni foşti pribegiţi sau aflători pe moşiile din stînga Prutului. Mai mult interes prezintă însă atitudinea autorităţilor faţă de aceste cazuri de pribegie.

Sarcina prevenirii trecerilor frauduloase a graniţelor a revenit isprăvniciilor ţinuturilor respective, care n-au beneficiat însă întotdeauna de concursul autorităţilor centrale. Bunăoară, cînd isprăvnicia ţinutului Fălciu înştiinţa, la 1848, pe Vistierie că din pricina încărcării cu birul celor fugiţi, locuitorii satelor Pogoneşti şi Stănileşti se pregăteau să treacă Prutul, cerînd despovărarea lor spre a se preîntîmpina astfel pribegia, aceasta a răspuns că „nu este nicicum cu dreptul acum să sufere Vistieria pagubă", recomandîndu-i să „găsească spornici la vreun alt sat şi să îndeplinească lipsa arătată" [65]. Ulterior, la intervenţiile repetate ale autorităţilor de pază a graniţei, cîrmuirea a manifestat mai mult interes pentru stăvilirea cazurilor de pribegire peste hotare. În acest sens, ea recomanda, pe de o parte, mijlocirea consulatului rus din Principat pentru reîntoarcerea fugarilor la urmă şi, pe de alta, întărirea pazei graniţei (mult tărăgănată din pricina efectivului redus), luă-

[65] Arh. St. Iaşi, Tr. 1 352, op. 1 535, dosar 481, f. 46, 54, 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rea unor chezășii de la sate, care însă s-au dovedit formale și ineficace, izgonirea „invitătorilor" din sate atunci cînd aceștia erau aflați chiar în rîndul locuitorilor băștinași și îngrădirea contactelor directe între locuitorii din Bucovina (ce dețineau încă proprietăți în Moldova) cu cei de aici, prilejuri cu care aceștia aflau „felurite vorbi dispre nelucrarea boierescului și privilegiile ci ar ave lăcuitorii di acolo" [66].

Pentru cazurile socotite mai grave, în care pustiirea satului devenea iminentă sau era însoțită de răzvrătirea locuitorilor și de trecerea forțată a graniței, cum a fost, de exemplu, la Volovăț sau la Livenii Mitropoliei (Dorohoi), autoritățile centrale au recomandat mai multă solicitudine din partea proprietarului și a administrației față de nevoile locuitorilor, sau au instituit comisii de anchetă, au sugerat strămutarea locuitorilor rămași în sat la locuri situate „mai la mijlocul țării" [67], au destituit chiar un dregător pentru „prea netrebnica sa purtare" [68] și, în fine, au suplimentat forțele jandarmerești în acele sate spre a asigura liniștirea lor deplină. Cu toate măsurile adoptate, nici aceste pribegiri n-au putut fi însă stăvilite.

Judecate laolaltă, atît trecerile peste graniță, cît și strămutările ilegale din interiorul țării reprezintă forme încă pasive ale luptei de clasă, manifestate concomitent cu alte modalități de acțiune, ilustrînd, deopotrivă, sărăcia și nemulțumirea maselor țărănești și contribuind într-o măsură apreciabilă la tensionarea stării de spirit în lumea satelor.

Cea mai larg răspîndită formă de protest, și de acțiune în același timp, a țărănimii împotriva condiției social-economice în care se zbătea la mijlocul veacului trecut a fost, netăgăduit, nesupunerea la lucru și, în general, la îndatoririle față de proprietari. Eficiența sporită a acestui mijloc de acțiune, comparativ cu cele enunțate pînă acum, rezidă în faptul că, pe cînd rezolvarea cerințelor înscrise în jalbe, bunăoară, sau în cererile de strămutare, ori, cel puțin, cercetarea revendicărilor formulate în scris depindeau în exclusivitate de voința sau nevoința autorităților cărora le erau destinate plîngerile țăranilor, refuzul de a efectua boierescul și de a îndeplini obligațiile ce le reveneau prin lege sau învoieli oferea țăranilor, în plus, posibilitatea de a exercita direct presiuni asupra proprietarului sau arendașului, condiționînd reluarea lucrului de satisfacerea cererilor lor. De altfel, în toate aceste cazuri, sesizarea autorităților era făcută nu de către țărani, ci de cei loviți în interese, proprietarii, arendașii sau împuterniciții lor.

Chestiunile în litigiu erau cvasiidentice cu cele înscrise în sutele de jalbe ale locuitorilor, cu singura deosebire că rolurile de acuzat și acuzator se inversează, evidențiindu-se, prin urmare, creșterea combativității țărănimii. Vom întîlni, deci, pe arendași sau proprietari reclamînd acelorași autorități nesupunerea — cel mai adesea colectivă — a locuitorilor : la primirea locurilor de hrană și imaș în părțile moșiei stabilite de stăpîn ; la executarea lucrărilor prevăzute în lege sau

[66] Arh. St. Iași,, Tr. 1 768, op. 2 017, dosar 1 478, f. 2, 6.
[67] *Loc. cit.*, dosar 1 790, f. 161.
[68] *Loc. cit.*, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 36 101, f. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în învoieli pentru arat, prașilă, cultivarea cartofilor, cosit, secerat, treier, strînsul recoltei ; la facerea coșerelor, a îngrăditurilor și a iazurilor, în contul zilelor de meremet ; la transportul pîinii și căratul lemnelor, la plata dijmei legiuite ori la lucrarea cherestelei în conformitate cu clauzele învoielilor existente între părți ; la restituirea unor datorii bănești contractate anterior sau la convertirea acestora în obligații în muncă față de creditori ; la prestarea zilelor de boieresc pe moșii situate în afara satelor de baștină etc. Aici, se cuvine să subliniem faptul că, în multe cazuri, țăranii recurgeau la arma nesupunerii cerînd reglementarea raporturilor între ei și stăpîni în conformitate cu legile în vigoare. Or, și Regulamentul Organic și așezămîntul din 1851 își declinau — prin art. 131 și, respectiv, 39 — puterea în fața învoielilor survenite între părți, punînd astfel, paradoxal, cereri în fond legitime în afara cadrului legii. Așa se face că locuitorii satelor Luceni și Băcăloaia (Iași), aparținînd vistiernicului N. Roset-Roznovanu, erau constrînși în 1848 să lucreze după învoiala încheiată în 1844 [69], iar în 1857, să urmeze după o învoială încheiată la 1848, pe timp de 15 ani [70]. De asemenea, locuitorii de pe moșia Hodora (Iași), a aceluiași proprietar, lucrau și în 1849 potrivit condițiilor fixate în 1839 [71].

Acte de nesupunere erau etichetate prestațiile de proastă calitate săvîrșite intenționat de către țărani în cadrul boierescului. De exemplu, locuitorii satului Slobozia Mielului (Bacău) „la orice îndatorire au fost puși nu s-au supus — reclama arendașul în septembrie 1853 — ci, mai vîrtos, toate le-au luat în batjocoră" [72], în timp ce țăranii din Belcești (Iași), întîrziind nepermis ieșirea la prășit, secerat, arat, erau acuzați că „cosăsc rău și ridică ochiri neiertate asupra feciorilor boierești" [73].

Mulțimea corvezilor la care erau chemați țăranii, cu deosebire în timpul ocupațiilor străine, a determinat ca în procent îngrijorător aceștia să-și vîndă animalele de tracțiune, mai ales în ținuturile de jos ale Moldovei, acte ce contraveneau, pe de o parte, dispozițiilor date de autorități în anii 1849 și 1854 și, pe de alta, intereselor marii proprietăți. Stăpînirea era înștiințată, de pildă, în 1849, 1851 și 1854 că locuitorii, „stăpîniți de vicleșug, își vînd vitele supt numi de a scăpa de havalele" sau „cu scop de a fi scutiți de cărăturile ce-i calcă în trebuințe publice și a oștirilor împărătești rusăești", sau, mai simplu, „din împregiurarea mulțimii trebilor în care poruncile cîrmuirii îi cheamă" [74]. Desigur, și în această ipostază ei apăreau ca nesupuși, nu numai la îndatoririle față de proprietar, ci în primul rînd la obligațiile față de stat.

Nesupunerea țăranilor mai era exprimată și prin refuzul de a primi ca arendași — în cazul rearendării unor moșii — persoane cu tristă faimă în lumea satelor, sau de a recunoaște autoritatea unor vechili sau

[69] Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 13 681, f. 1.
[70] *Loc. cit.*, dosar 38 958, f. 1, 4.
[71] *Loc. cit.*, dosar 16 487, f. 1.
[72] *Loc. cit.*, dosar 26 694, f. 1.
[73] *Loc. cit.*, dosar 37 843, f. 10, 13.
[74] *Loc. cit.*, dosar 30 028, f. 1—2, 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

feciori boierești, cerînd și — uneori — impunînd înlocuirea lor împotriva practicilor curente. Cazuri tipice ne oferă locuitorii moșiei Vocotești (Iași), care declarau în 1852, referindu-se la comisul Costache Iani, că „asemene posesor noi nu îl vrem“ [75], precum și cei din Soveja (Putna), care, invocînd abuzurile fostului arendaș al acelei moșii, medelnicerul Mihalache Popovici, revenit ca vechil în 1855 al noului posesor, afirmau răspicat că „supt nici o închipuire nu-l putem suferi a ne cîrmui“ și avertizau că „întîmplîndu-se vre-un neprevăzut caz, apoi noi nu vom putea fi nici într-un feli de răspundere“ [76]. Pe o altă moșie, Borșa (Iași), locuitorii au schimbat vornicul și feciorii boierești cu alești dintre dînșii, spre consternarea arendașului : „eu nu pot pricepe de unde și-au însușit această pravilă ca să aleagă feciorii pe care ar vroi, precum și vornic asemene“ [77], scria arendașul Epitropiei sf. Spiridon, în 1852.

În toate cazurile de nesupunere, indiferent de amploare, erau căutați principalii „învrăjbitori“ sau „instigatori“, spre a li se aplica măsurile coercitive corespunzător gradului de vinovăție. Obișnuit, aceștia erau aflați în mijlocul obștei, părtași deopotrivă la suferințele comune și ispășitori ai „vinovăției“ colective. Pedepsele curente rămăseseră, ca și în trecut, bătaia, arestul și, pentru recidive sau cazuri mai grave, izgonirea de pe moșie. Adeseori sînt reclamați ca instigatori la nesupunere, prin vorbe și fapte, preoții satelor, a căror influență în rîndul sărăcimii este ușor de presupus. De asemenea, figurează în aceeași postură, în unele reclamații ale arendașilor, pașnicii și vornicii satelor. Un exemplu concludent ni-l oferă pașnicul sătesc de la Negotești (Suceava), care, în urma jalbei arendașului, din octombrie 1851, primind însărcinare expresă de a opri pe locuitori „a să duci în țara de gics, în chirie de vin, pînă nu-și vor face arătura de toamnă“ datorată după așezămînt, însuși „n-au voit a fi supus unei asemene poronci“, și a acționat „în unire cu ceilalți“ în practicarea acelor cărăușii [78].

Mai surprinzătoare apare însă complicitatea la nesupunerea locuitorilor față de arendași a unor împuterniciți ai proprietarului, a proprietarului însuși și chiar a dregătorilor administrației locale. O explicație există totuși : în condițiile în care prețul pămîntului înregistra sporuri simțitoare de la an la an în perioada discutată și, odată cu acesta, valoarea moșiilor, se înțelege că contractele de arendare, încheiate pe termene obișnuite de cinci ani, avantajau pe arendași spre regretul tardiv al proprietarilor, care încercau apoi diverse manevre pentru a reduce durata concesionării și a diminua astfel prejudiciile. Un procedeu des utilizat în acest scop era subminarea autorității arendașului în fața locuitorilor, realizată direct sau prin mijlocirea împuterniciților ce-i avea proprietarul pe respectiva moșie, vizînd forțarea desfacerii contractului de arendă înaintea scadenței fixate. În aceste manevre erau atrași, nu

[75] Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 25 935, f. 1.
[76] *Loc. cit.*, dosar 30 418, f. 49, 56.
[77] *Loc. cit.*, Epitropia Generală a Spitalelor sf. Spiridon Iași, dosar 265, f. 112, 118.
[78] *Loc. cit.*, Tr. 1 763, op. 2 012, dosar 551, f. 6—7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o dată, dregătorii administrației ținutale, legați prin rudenie sau interese de proprietar.

Astfel, în februarie 1848, arendașul moșiei Cornii (Suceava) arunca vina nesupunerii locuitorilor la îndatoririle față de dînsul pe „un vătav ce dumnealui boeriul (vornicul Iancu Cantacuzin — n.ns.) îl are pe moșie" [79]. Spre sfîrșitul aceluiași an, arendașul moșiei Folteşti (Covurlui) se jeluia domnitorului tot pentru nesupunerea locuitorilor, precizînd că „pricina acestor netrebnici urmări este nepotul dumisali proprietariului (vornicul V. Alexandri — n.ns.), care, aflîndu-se sameș la isprăvnicia de Covurlui, învitează neîncetat și bîntăluești pe lăcuitori a-și părăsi îndatoririle lor și a-și bate joc de toate enteresurile mele" [80].

Desigur, astfel de cazuri nu trebuiesc generalizate, nefiind reprezentative pentru frămîntările țărănești în perioadă, ci privite cu circumspecția impusă de riscul pe care-l presupuneau asemenea manevre pentru liniștea publică, în general, și pentru liniștea proprietății, în speță. Apărea, pe parcursul desfășurării incidentelor astfel provocate, falsa impresie sau credință a existenței stăpînilor buni și a dregătorilor devotați intereselor țărănimii, cînd, în realitate, obiectivele urmărite, atît de unii, cît și de ceilalți, veneau în flagrantă contradicție cu interesele țărănești. Și, ce se cuvine subliniat este faptul că, în spatele îngăduinței afișate sau a provocării actelor de nesupunere la boieresc de către slujbașii administrației ținutale, se ascundeau nu doar interesele imediate ale unei categorii sociale restrînse, ci corupția întregului sistem, corupție sesizată nu o dată, din diverse unghiuri, în documentele vremii. Citām, în acest sens, cazul privighetorului ocolului Piatra (Neamț), reclamat autorităților, în noiembrie 1849, că ar fi instigat la nesupunere pe locuitorii satelor Crăcăoani și Cracăul Negru aparținînd mănăstirii Buhalnița, după care „a scos poroncă de cercetare a lucrării ca să să poată folosi ori de la mine (arendaș — n.ns.) sau de la locuitori" [81]. Concludente sînt însă constatările oficiale ale cîrmuirii din anul 1856, potrivit cărora „mai mulți din privighetorii ocoalelor, împotriva bunei cuviințe și a așezămintelor, [...] au abuzat de puterea funcției și au întrebuințat-o în interesuri private, făcîndu-se samsari publici" [82]. Efectele corupției, indiferent de forma îmbrăcată, se repercutau direct asupra maselor, afectînd într-o măsură incomparabil mai mică, și doar trecător, interesele arendașului.

Fenomenul de nesupunere nu s-a manifestat și nu trebuie înțeles însă numai sub forma *abținerii* locuitorilor de la îndeplinirea obligațiilor față de stăpîni. Abținerea de la îndatoriri, ca formă primară a nesupunerii, a fost urmată aproape în permanență și pretutindeni de forme superioare de rezistență activă a țărănimii, între care se cuvine menționată, pentru început, plecarea în masă spre isprăvnicie sau capitală în scopul susținerii propriilor cauze.

[79] Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 14 636, f. 1.
[80] *Loc. cit.*, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 14 636, f. 1.
[81] *Loc. cit.*, dosar 16 381, f. 1.
[82] *Loc. cit.*, dosar 35 635, f. 6—7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De pildă, locuitorii moșiei Borșa (Iași), după ce și-au desemnat înșiși pe vătăjelul sătesc în vara anului 1852 și l-au constrîns pe arendaș să le dea pecetea spre întărire, îndemnați de cîțiva dintre ei, au hotărît să meargă deîndată la Iași : „Și s-au pornit ca un polc de oaste cu coasele în spate" — comunica arendașul Epitropiei sf. Spiridon, ale cărui eforturi de a-i înduplecа să rămînă au fost zadarnice. Abia privighetorul de ocol, care, avertizat, le ieșise în întîmpinare, „stăruind mai mult de două ceasuri cu feliurimi de mijloace [...] i-au înduplecat de s-au întors la urma lor, făgăduindu-le că le va împlini cererea" [83]. De asemenea, printr-un raport telegrafic transmis autorităților centrale, ispravnicul ținutului Roman anunța, la 4 ianuarie 1857, că un mare număr de locuitori din satul Trifești s-au îndreptat tainic spre Iași. Procedînd în consecință, Departamentul de Interne a ordonat poliției să supravegheze barierele orașului și „să îngăduie numai pe trei sau patru a intra în capitalie cu jaloba ce vor ave, iar pe cialalți să-i întoarcă înapoi" [84]. În același an, privighetorul ocolului Podoleni (Fălciu), raportînd „îndărăpnicia" locuitorilor din Cozia, pentru care trei dintre ei fuseseră înfrînați de proprietar, consemna că „timp de două ceasuri s-au chiuit unul pe altul di pi undi au fost, strîngîndu-să în număr de 60, cu trăistile în băț au plecat în capitalie, di undi au fost nevoit Dipartamentul a-i scoati afară cu măsuri polițăenești" [85]. Și exemplele pot continua.

O altă formă de rezistență activă a țărănimii împotriva exploatării a constituit-o intrarea cu forța în pămînturile boierești, fie acestea arabile, păduri sau fînețe. Astfel, în cursul anului 1848, atît răzeșii de pe moșia Odobești (Bacău), cît și birnicii din Scoposeni (Fălciu), intraseră „samavolnicește" în pădurile de pe acele moșii, bătînd pe vechili și luîndu-și lemnele de foc trebuitoare [86]. Potrivit reclamației arendașului moșiei Tălhărești (Fălciu), din noiembrie 1851, locuitorii, „disprețuind cu totul driturile proprietății", nu s-au sfiit ca, chiar în prezența lui, să iasă pe cîmp „cu sape și cu prăjină", să-și măsoare fiecare „la un loc cîte 60 prăjini", să și le însemne prin tragerea de brazdă și apoi să le și are [87]. Acuze similare formula și arendașul moșiei Drăgușeni (Suceava), în mai 1853, la adresa birnicilor din sat, care, ignorînd noul așezămînt, „singuri ei cu prăjina în mînă umblă în toate zilili pi cîmp di-ș împărțăsc și-s eu locuri" [88] ; sau arendașul moșiei Cuci (Roman), în septembrie 1854, împotriva locuitorilor „rău năravîți" de acolo, care îi răpise „din pămînturile de hrană și fruntea fînațului însămnată somă de prăjini" [89].

În strînsă legătură cu această formă de rezistență, uneori precedînd-o sau însoțind-o, s-a situat opoziția prin violență a locuitorilor la

[83] Arh. St. Iași, Epitropia Generală a Spitalului sf. Spiridon Iași, dosar 265, f. 112, 118.
[84] Arh. St. București, Ministerul de Interne, Moldova, I, dosar 381, f. 76.
[85] Arh. St. Iași, Tr. 1 588, op. 1 818, dosar 1 292, f. 5.
[86] *Loc. cit.*, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 14 944, f. 1 ; dosar 14 622, f. 1.
[87] *Loc. cit.*, Tr. 1 339, op. 1 521, dosar 872, f. 13—14.
[88] *Loc. cit.*, Tr. 1 763, op. 2 012, dosar 569, f. 47.
[89] *Loc. cit.*, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 31 549, f. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

efectuarea măsurătorilor, cu prilejul împărţiirii locurilor de hrană, păşune şi fînaţ, la încheierea socotelilor cu proprietatea ori la cercetările dictate de către autorităţi „la faţa locului". Acest gen de acţiuni devin curente îndeosebi în anul intrării în vigoare a aşezămîntului agricol şi se înţelege de ce. În primăvara anului 1852, locuitorii răzeşi ai satului Deleni (Fălciu) i-a întîmpinat cu ciomege pe jandarmi şi pe cei însărcinaţi să efectueze „măsoriştea şi stîlpirea moşiei", îmbrîncindu-i, rupîndu-le hainele, lanţul cu care măsurau şi chiar ameninţîndu-i „că vor face moarte de om" [90]. În aceeaşi perioadă, birnicii satului Zlătunoaia (Botoşani), nemulţumiţi de pămîntul primit prin noua legiuire, şi opriţi de către vechilul moşiei a-şi împărţi singuri locurile, „au sărit [...] cu un zgomot foarte învitători" şi, intrînd în curtea boierească, au bătut pe vătaf şi pe un fecior boieresc [91]. Din aceaşi cauză, şi locuitorii de pe moşia Popeni (Tutova) s-au împotrivit cu înverşunare privighetorului de ocol şi jandarmilor sosiţi spre a-i linşti, alungîndu-i şi declarînd că „orice pedeapsă ar suferi nu să supun a munci proprietarului dar nici măcar a primi locurile de hrană" [92].

Nesupunerea ţărănimii în perioada de referinţă a luat însă cel mai adesea forma răfuielilor directe, a atacurilor şi molestărilor exponenţilor clasei exploatatoare, a incendierilor sau distrugerii unor bunuri aparţinînd acestora din urmă. Registrul mijloacelor utilizate era foarte larg: de la diferendul personal — dar în numele unui interes obştesc — purtat cu feciorul boieresc şi pînă la conflictul colectiv desfăşurat între săteni, pe de o parte, şi arendaşi, proprietari sau autorităţi de ordine, pe de alta. Din foarte numeroasele exemple pe care documentele vremii le relevă, desprindem doar cîteva, şi poate nu pe cele mai reprezentative.

În 1849, proprietarul moşiei Buciumi (Roman) reclama pe unii locuitori, care, nemulţumindu-se a-şi împărţi singuri locurile de hrană, au îndrăznit chiar a sparge coşerele boiereşti spre a lua fiecare cîte 5 merţe popuşoi [93]. Pentru faptele lor vinovaţii au fost izgoniţi de pe moşie. În anul următor, privighetorul ocolului Şomuz (Suceava) comunica isprăvniciei fapta cîtorva locuitori din Dolheşti, care, „invitînd şi pe ceilalţi cu feliuri de cuvinte atacarisitoare asupra dumisale posesorului şi chiar şi asupra ocîrmuirei [...] au cutezat a bate şi pe un jandarm" [94]. În acelaşi ţinut, locuitorii satului Negoeşti „au sărit cu parii la slujbaşii volnici şi la vătafi, buntuluindu-să" în 1851 [95]. Jandarmul trimis în Satul Bucureşti (Tecuci) spre a executa pe răzeşi cu darea dijmei cuvenită arendaşului a fost bătut [96], după cum molestat a fost şi privighetorul ocolului Siret (Botoşani), venit să-i supună pe locuitorii satului Vlădeni la boieresc, în 1852 [97]. Despre locuitorii de pe moşia Lucăceşti (Bacău),

[90] Arh. St. Iaşi, Tr. 1 339, op. 1 521, dosar 387, f. 7—8.
[91] *Loc. cit.*, Tr. 1 664, op. 1 896, dosar 236, f. 2.
[92] *Loc. cit.*, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 25 709, f. 1, 4.
[93] *Loc. cit.*, dosar 15 668, f. 16, 19.
[94] *Loc. cit.*, Tr. 1 763, op. 2 012, dosar 1 624, f. 78—80.
[95] *Loc. cit.*, dosar 551, f. 3—4.
[96] *Loc. cit.*, Tr. 1 768, op. 2 017, dosar 682, f. 71.
[97] *Loc. cit.*, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 26 311, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fostul arendaș le reproducea, în 1855, declarația făcută chiar în fața autorităților, conform căreia „nici cu puterea armată nu s-ar supune la răfuială“ [98]. Proprietarul moșiei Căiuțul (Bacău) ajunsese, în 1857, să considere „cea mai mare facere de bine“ așteptată din partea unui ministru, încuviințarea strămutării cerute de către unii locuitori de pe moșia sa, care se „obrăzniciseră“ într-atît, încît dăduse foc la nutrețul aparținînd unui fecior boieresc și amenințau că „au să deie foc și tîrgului“ [99]. În sfîrșit, o soartă identică au avut, în 1858, vechilul moșiei Crasnaleuca (Dorohoi) și privighetorul ocolului Prutului de jos — primul în calitate de reclamant, celălalt însărcinat cu cercetarea — care au fost „călcați de întreg satul cu sapili“ [100].

Ceea ce se cuvine subliniat atunci cînd nesupunerea, indiferent de forma de manifestare, face obiectul discuției, este faptul că mijloacele de constrîngere deveneau din ce în ce mai mult netemute, căutîndu-se mereu altele. Pe de o parte, țărănimea se arăta neclintită în decizii, chiar și atunci cînd era amenințată cu forțe jandarmerești — create, nu întîmplător, în 1851 — și, pe de alta, chiar autoritățile centrale începuseră să se convingă de ineficacitatea pedepselor aplicate celor nesupuși. Edificator, în acest sens, este raportul isprăvniciei Dorohoi, din 1 iulie 1854, reclamînd nesupunerea locuitorilor din satul Zamostea la boieresc, locuitori care „au agiuns a nu să mai teme nici de îngrozîri, nici de înfrînări“. În răspuns, Departamentul de Interne comunica propunerea ce o înaintase Sfatului, în privința pedepselor ce le găsea de cuviință, și anume să li se aplice vinovaților „un număr (ce urma a fi stabili n.ns.) de bice, la zi de tîrg, în tîrgul de rezidenție, și apoi să să trimită aice la muncile publice iarăși pe o vreme [...] căci de a să urma ca pînă acum, adecă de a să muta la alte sate, nu numai că nu să părăsăsc, dar încă să molipsesc de la ei și lăcuitorii acelor sate și, prin urmare, răul se va mări“ [101]. Izgonirea de pe moșii a răzvrătitorilor, pînă atunci la modă, nu mai dădea, așadar, rezultatele scontate.

Oricare dintre formele amintite de nesupunere a țărănimii la îndatoririle față de proprietarul sau arendașul moșiei constituia, în același timp, firește, într-o măsură diferențiată, un afront făcut aparatului de stat, care slujea cu fidelitate interesele marii proprietăți și, desigur, legilor și așezămintelor în vigoare. Tocmai de aceea fiece acțiune de nesupunere și de revoltă izbucnită în oricare colț al țării alerta nu numai pe arendașul sau proprietarul moșiei respective, dar și pe stăpînul moșiei vecine, implicit pe autorități. Îngrijorarea comună era generată și întreținută de posibilitatea reală, în împrejurările de atunci, ca o astfel de acțiune, de genul celor enumerate mai sus, să se extindă și să se transforme — printr-o participare majoritară sau generală a locuitorilor unui sat — în răzvrătire sau chiar răscoală, forme superioare și ultime de manifestare a luptei de clasă la sate.

[98] Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 34 851, f. 5.
[99] *Loc. cit.*, dosar 36 481, f. 23—24.
[100] *Loc. cit.*, dosar 41 624, f. 2.
[101] *Loc. cit.*, dosar 32 274, f. 1, 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Realităţile istorice oglindite în documentele epocii oferă probe elocvente şi în acest sens. Înainte de a prezenta exemplele mai sugestive, socotim necesar să precizăm că în literatura noastră istorică consacrată chestiunilor în discuţie nu s-a făcut o distincţie clară între cazurile de nesupunere activă, pe de o parte, şi cele de răzvrătire, pe de alta. Delimitarea lor este cu atît mai anevoioasă, cu cît termenul de „răzvrătitor" era curent atribuit în epocă oricărui locuitor ce-şi manifesta nemulţumirea sau nesupunerea prin modalităţi paşnice, ca, de exemplu, jalba, fuga sau intenţia de a fugi, refuzul de a presta zile de boieresc etc. Şi totuşi, diferenţierea acestor forme de luptă se impune. Avînd, aproape în totalitate, ca punct de plecare unul sau mai multe acte de nesupunere, exprimate în formule deja cunoscute, răzvrătiri trebuiesc înţelese — după părerea noastră — doar acţiunile ţărăneşti spontane, de largă amploare, în care participarea obştei este cel puţin majoritară dacă nu generală şi în cursul cărora se face uz de violenţă împotriva exploatatorilor şi a aparatului represiv.

Un început de răzvrătire constatăm, bunăoară, în iulie 1848, în rîndul locuitorilor satului Brădiceşti (Fălciu), care, poate şi sub influenţa evenimentelor revoluţionare petrecute în ţară, se ridicaseră împotriva Regulamentului Organic, declarînd arendaşului că „se vor împotrivi la orice silă, chiar şi cu arma de va cere trebuinţa". Îngrijorat că exemplul lor a fost urmat şi de locuitorii satului vecin, Buneşti, arendaşul avertiza isprăvinica ţinutului de posibilitatea întinderii „acestui mare rău" din loc în loc încît „să vie chiar ocîrmuirea în neputinţă a-l stavila" [102].

Acţiunile ţărăneşti au sporit în intensitate şi amploare în anul intrării în vigoare a noului aşezămînt agricol. Răzeşii din Deleni (Fălciu) s-au împotrivit cu violenţă efectuării unor măsurători ale moşiei lor de către împuternicitul isprăvniciei însoţit de jandarmi, pe care i-au bruscat şi ameninţat că „să faci moarte de om". Fapta lor, potrivit aprecierilor oficiale, depăşea — prin gradul vinovăţiei — posibilităţile de „înfrînare" ale isprăvniciei [103]. Pe moşia Vlădeni (Botoşani) locuitorii, nemaivoind să urmeze lucrul potrivit condiţiilor unei învoieli mai vechi, s-au „*buntuluit*" atacînd pe *privighetorul de ocol* venit spre a-i supune. Cutezanţa lor era apreciată de administraţia ţinutului ca „lovitoare în ocîrmuire" şi un rău exemplu pentru alte sate [104]. Locuitorii satului Brăhueşti de la acelaşi ţinut, îndemnaţi de către cinci dintre ei, nu numai că se împotriviseră la îndatoririle lor, dar „în putere samavolnică" s-au deplasat la culturile de cartofi ale satelor vecine (Vlădeni, Mîndreşti şi Hrişcani), îndepărtîndu-i pe lucrători de la muncă şi „trăgîndu-i către dînşii" [105].

Netăgăduit însă, cea mai mare acţiune de luptă a ţărănimii din întreaga perioadă la care ne referim s-a desfăşurat pe moşiile din ţinutul Suceava ale vistiernicului Neculai Roset-Roznovanu, avînd drept

[102] Arh. St. Iaşi, Tr. 1 339, op. 1 521, dosar 1 481, f. 8.
[103] *Loc. cit.*, dosar 387, f. 18.
[104] *Loc. cit.*, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 26 311, f. 2, 7.
[105] *Loc. cit.*, Tr. 1 333, op. 1 514, dosar 691, f. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cauze imediate executarea locuitorilor la plata birului, la asigurarea pîinii de rezervă și la darea recruților pentru oaste, revolta s-a întins, cuprinzînd și celelalte „cotune" ale Pașcanilor : Conțăști, Topilele, Lunca și Gîștești. În cursul acțiunilor — care au reliefat cu pregnanță adevăratele cauze ale ridicării țăranilor și anume condițiile oneroase ale învoielilor încheiate cu proprietarul — privighetorul de Siret și jandarmii ce-l însoțeau au fost crunt maltratați „cu răzloagi, cu pari și cu orice apuca în mînă", scoși din satul Conțăști și asediați, apoi, în rateșul unde urmăriții găsiseră refugiu. Comisia rînduită spre cercetare de către Departamentul de Interne comunica acestuia, la 18 februarie 1852, pe instigatori, în număr de 16, arătînd că și cu prilejul anchetei aceștia „s-au arătat cu îndestulă obrăznicie și sumeție încît ceilalți locuitori urmau după dînșii ca după niște povățuitori" [106]. Nici bătăile aplicate celor vinovați, nici izgonirile „la locuri depărtate" dictate împotriva celor socotiți mai periculoși și nici chezășiile impuse celor rămași n-au intimidat pe locuitori. În Lunca, de exemplu, cu prilejul unei noi anchete efectuată de dregătorul ținutului în luna mai 1852, s-a constatat că aceștia continuau să fie nesupuși, așteptînd „un așezămînt cu slovi de aur" [107]. Peste numai cîțiva ani, în 1857, același proprietar invoca „duhul răsculător", respins „prin puterea jandarmilor", în satele Stînca, Cîrpiți, Luceni și Băcăloaia din ținutul Iași [108].

Sub regimul ocupației armate străine, tulburări asemănătoare au avut loc în diferite părți ale țării. La Liteni (Suceava) locuitorii au intrat, în decembrie 1853, în ograda boierească „cu o sumeție neiertată [...], de unde apoi s-au înjghebat complotul în număr de 138 de s-au dus și la isprăvnicie" [109] ; pe moșia Siretelul din același ținut, după ce au schimbat vornicelul satului și au alungat feciorii boierești, circa 100 de oameni s-au împotrivit cu forța jandarmilor veniți să statornicească liniștea [110]. La Faraoani (Bacău), în urma ridicării satului „prin tragire de clopot" împotriva arendașului și a proprietarului moșiei, ministrul de interne propunea, în iulie 1854, autorităților de ocupație să încartiruiască trupe pînă la arestarea răzvrătitorilor [111]. Proprietarul moșiei Ceplenița (Iași) se tînguia, în noiembrie 1854, că satele sale se aflau într-o adevărată anarhie [112], iar stăpînul Sloboziei-Mielului (Bacău) cerea, îngrijorat, în 1855, izgonirea unor răzvrătitori la „al patrulea ținut" [113].

În anii imediat premergători Unirii, efervescența în lumea satului moldovenesc se suprapune efortului general de închegare a statului național român modern, întărind, prin particularitățile specifice, valența națională a luptelor sociale desfășurate și pînă atunci în consens. Obiectivele mari în numele cărora acționa țărănimea reprezentau, de altfel, fundamentele noului organism național, în care ea vedea chezășia do-

106 Arh. St. Iași, Tr. 1 768, op. 2 017, dosar 1 116, f. 4, 13.
107 *Loc. cit.*, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 26 035, f. 60.
108 *Loc. cit.*, dosar 38 958, f. 1, 4, 6.
109 *Loc. cit.*, dosar 30 971, f. 2.
110 *Loc. cit.*, dosar 32 274, f. 2, 5.
111 *Loc. cit.*, dosar 31 504, f. 3.
112 *Loc. cit.*, dosar 30 399, f. 28.
113 *Loc. cit.*, dosar 26 694, f. 13, 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bîndirii drepturilor pînă atunci refuzate, a năzuinţelor încă amînate. În masa ţărănimii au avut un ecou stimulator dezbaterile din cadrul Divanului ad-hoc, comunicate în scris şi mai ales prin viu grai de către agitatorii din sate, semnalaţi adeseori în documente. Poate că şi articolul 46 al Convenţiei de la Paris, enunţînd egalitatea în drepturi a tuturor categoriilor sociale şi o nouă reglementare a raporturilor dintre săteni şi proprietari, a contribuit la ascuţirea contradicţiilor sociale la sate.

Sigur însă, abuzurile care nu mai conteneau şi, în general, regimul condamnat al boierescului au potenţat şi în continuare capacitatea de acţiune a ţărănimii, amplificînd cadrul unic al luptelor sociale şi naţionale din deceniul VI al secolului trecut. De la Broscăuţi sau Livenii Mitropoliei din ţinutul Dorohoi, la Căiuţii Bacăului sau Vultureştii Vasluiului, de la Ruginoasa Sucevei la Bazga Fălciului sau Sascut (Putna), ţăranii s-au opus tot mai îndrîjit, în cursul anilor 1856—1858, condiţiilor de muncă impuse prin aşezăminte sau învoieli, fiind conştienţi — aşa cum propăvăduia un sătean în Căminăreşti (Iaşi) — că „le-au venit vreme şi lor“ [114].

Aceste frămîntări continui, desfăşurate pe fondul frămîntărilor politice generale, au impus soluţia emancipării ţărănimii, implicit a revizuirii raporturilor sociale, ca iminentă. Unirea nu a însemnat însă şi rezolvarea concomitentă, mult aşteptată, a celei mai arzătoare probleme, interesînd majoritatea covîrşitoare a populaţiei ţării, împroprietărirea. Dar actul politic de la 24 ianuarie 1859 a deschis larg calea spre această rezolvare, de necesitatea căreia ajunsese — prin constrîngere — să fie convinsă însăşi boierimea. Apreciind însemnătatea contribuţiei ţărănimii la soluţionarea propriei sale cauze, firește, în limitele îngăduite de condiţiile istorice, Radu Rosetti sublinia că „prin legea rurală din 1864 Cuza a ferit ţara de catastrofa unei cumplite răscoale ţărăneşti“ [115]. Adevărul spuselor sale se verifică pe deplin. Departe de a epuiza bogăţia în idei şi varietatea în conţinut a documentelor cercetate, am urmărit doar, în rîndurile de mai sus, schiţarea coordonatelor în care se plasează contradicţiile sociale şi în care se desfăşoară acţiunile ţărăneşti în Moldova în deceniul ce a premers „zilei celei mari a veacului“. Cercetarea atentă a fiecărui document poate evidenţia nebănuite alte aspecte în profitul cunoaşterii depline a trecutului nostru istoric.

LA LUTTE DES PAYSANS DE MOLDAVIE DE 1848 À 1859 POUR LEUR AFFRANCHISSEMENT

RÉSUMÉ

Se fondant sur un abondant matériel, extrait en grande partie de documents inédits, les auteurs du présent articole abordent un sujet de plus intéressants : la question paysanne dans une période de profondes transformations de la société roumaine, période qui s'étend de la révolution de 1848 à l'union de la Moldavie et de la Valachie réalisée en janvier 1859.

[114] Arh. St. Iaşi, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 40 988, f. 1.

[115] R. Rosetti, *Amintiri din copilărie*, Bucureşti, Ed. Cultura Românească, 1925, p. 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La question paysanne, avec toutes ses implications économiques et sociales, avait acquis, au milieu du XIXe siècle, une grande importance. De sa solution dépendait l'évolution politique des deux Principautés roumaines.

Les auteurs commencent par analyser les disposition des lois fondamentales qui ont régi, en Moldavie, dans les villages, au milieu du XIXe siècle, les rapports des paysans et des propriétaires fonciers, notamment le Règlement Organique de 1832 et la loi agraire de 1851. Ils soulignent le caractère de classe de ces lois et leur mise en application conformément aux intérêts des boyards. Dans cette période de crise de la structure du système féodal qui s'est manifestée avec acuité de 1848 à 1859, les efforts des boyards pour conserver leurs privilèges se sont heurtés à la résistance de plus en plus énergique des paysans. Ceux-ci obtiendront une nouvelle règlementation de la question agraire selon les principes capitaliste.

L'echec de la révolution de 1848 dans les Principautés roumaines n'a pas eu pour conséquence la renonciation aux revendications sociales et nationales alors formulées, mais seulement l'ajournement temporaire de leur réalisation. Un état d'esprit révolutionnaire a persisté en Moldavie après 1848. Il est attesté par l'acuité grandissante des contradictions sociales qui opposaient les paysans aux boyards. Les conflits entre ces deux classes sont devenus de plus en plus aigus. Les paysans ont eu recours à des pétitions, par lesquelles ils ont demandé un traitement plus équitable. Ils ont aussi émigré en masse. Ils ont refusé de satisfaire les prétentions des boyards. Ils ont même assailli les propriétaires et les fermiers. Enfin, ils se sont révoltés.

Les auteurs du présent articole mettent en évidence que les revendications des paysans dans cette période étaient très proches de celles d'autres catégories sociales et correspondaient aux aspirations de la grande majorité du peuple roumain. Remplacer le système féodal par le droit de propriété de type capitaliste sur la terre, libérer les paysans des servitudes féodales et leur accorder un lot de terre en pleine propriété devait avoir pour résultat de constituer l'État national roumain des temps modernes et de le consolider.

Il résulte des documents cités par les auteurs que, de 1848 à 1859, aucune région de la Moldavie n'a été exempte d'agitations paysannes. Les pétitions des paysans dévoilent une situation insupportable. Leurs réclamations sont accompagnées d'avertissements adressés aux propriétaires des terres, aux fermiers et même aux autorités administratives. Fréquemment, en fuyant leur village, ils se sont soustraits aux obligations auxquelles la loi les astreignait et se sont installés sur d'autres terres plus accueillantes. Ils ont même émigré en masse à l'étranger. En maintes occasions, ils ont refusé de travailler la terre du boyard. Ils ont même occupé de force certaines propriétés. Ils ont mis le feu au château du boyard ou à ses récoltes. Ils ont rossée les fermiers et les serviteurs du propriétaire. Ils sont allés en masse à la préfecture et même à Iassy, la capitale de la Moldavie, pour obtenit satisfaction. Parfois ils ont eu recours à des insurrections qui ont été sévèrement châtiées. Ainsi ont lutté de 1848 à 1859 les paysans moldaves pour leur affranchissement.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BĂNCILE POPULARE SĂTEȘTI DIN ROMÂNIA DE LA 1918 PÎNĂ LA CRIZA ECONOMICĂ DIN 1929—1933

DE

D. ȘANDRU

După desăvîrșirea unificării statului național român, paralel cu legiferarea exproprierii și împroprietăririi, cercurile guvernante din România au inițiat cîteva transformări în rețeaua organelor centrale ale cooperației, cu scop de a le adapta la noua structură a proprietății care urma să apară prin aplicarea lucrărilor de reformă agrară și de a da o organizare unitară mișcării cooperatiste din toate provinciile țării. Prin decretul-lege nr. 3922 din 3 ianuarie 1919, ratificat de art. 158 din legea agrară din 17 iulie 1921 pentru Muntenia, Moldova, Oltenia și Dobrogea [1], s-a înființat, pe lîngă Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Casa Centrală a Cooperației și Împroprietăririi sătenilor, ca instituție autonomă cu personalitate juridică. Ea s-a născut din lărgirea cadrului și atribuțiilor fostei Case Centrale a Băncilor Populare și a Cooperativelor Țărănești, care funcționase în Vechiul regat cu începere din primăvara anului 1903 [2]. Casa Centrală a Cooperației și Împroprietăririi sătenilor avea în componența sa cinci secții, dintre care trei cu misiuni de coordonare a cooperației, iar două cu obligații de a dirija și de a executa lucrările de reformă agrară. Secțiile cooperatiste : Centrala Băncilor Populare, Centrala Cooperativelor Sătești de Producție și Consum și Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole aveau sarcini similare cu cele ale vechii Case Centrale a Băncilor Populare și a Cooperativelor Țărănești, cu deosebirea că ele erau împărțite pe categorii de cooperative, în funcție de profilul lor [3].

Centrala Băncilor Populare, ca instituție mixtă rezultată din colaborarea statului cu mișcarea cooperatistă, avea obligația să coordoneze și să finanțeze cooperativele și federalele, în primul rînd pe cele de credit. Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole avea misiunea

[1] „Monitorul oficial", nr. 225 din 3.I.1919 ; nr. 82 din 17.VII.1921.

[2] Virgil N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *Reforma cooperației*, Cultura națională, p. 4—6.

[3] Gr. Mladenatz, *Probleme de politică cooperativă românească*, în „Independența economică", București, an. XXIV (1941), nr. 3—5, mai-octombrie, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de a ajuta la îmbunătăţirea culturii agricole pe pămînturile ţărănimii, prin îndrumarea şi controlul tehnic al exploatărilor agricole, de a procura, la nevoie, creditul necesar obştilor şi de a organiza, singură sau în colaborare cu Centrala Cooperativelor Săteşti de Producţie şi Consum, vînzarea în comun a cerealelor produse de obşti, precum şi de a le aproviziona cu maşini şi unelte agricole [4].

Pentru a-şi asigura un control mai larg asupra organelor centrale ale cooperaţiei şi, prin ele, asupra întregii organizaţii de credit popular, statul a sporit numărul acţiunilor depuse la acestea. Decretul-lege din 3 ianuarie 1919 autoriza Centrala Băncilor Populare să aibă un capital de 24 000 000 lei. O sumă de 12 000 000 lei a fost vărsată din capitalul cu care Casa Centrală a Băncilor Populare şi Cooperativelor Săteşti fusese dotată prin legea din 22 martie 1916. Restul, de 12 000 000 lei, urmau a fi subscrişi de băncile populare care lucrau cu Casa Centrală şi de federalele lor (art. 6) [5]. *Legea de extindere*, din 26 septembrie 1920, sporea capitalul Centralei Băncilor Populare cu încă 25 000 000 lei, din care 13 000 000 lei reprezentau dotaţii ale statului, iar 12 000 000 lei cota cu care trebuiau să participe băncile populare care lucrau cu centrala şi federale (art. 2) [6]. *Legea de extindere*, din 26 septembrie 1920, sporea concomitent şi capitalul Centralei Cooperativelor Săteşti de Producţie şi Consum, de la 8 000 000 lei, cît fusese stabilit prin legea din 22 martie 1916 şi decretul-lege din 3 ianuarie 1919 a fi vărsaţi numai de stat, la 46 000 000 lei, din care 17 000 000 lei se acopereau prin subscripţia statului, iar 21 000 000 lei prin subscrierea de către societăţile cooperative de producţie şi de consum care lucrau cu centrala şi de federalele lor (art. 2). Aşa-dar, şi la o centrală şi la cealaltă, statul deţinea mai mult de jumătate din capitalul social subscris şi vărsat, fapt ce-i oferea posibilitatea de a da orientarea dorită de el activităţii acestora. Statul a pus la dispoziţia centralelor capitalurile cu care ele fuseseră dotate în baza legii din 26 septembrie 1920 prin deschiderea unor credite extraordinare [7].

Deşi centralele s-au bucurat de concursul capitalului social al multor federale şi bănci populare [8], ele n-au putut realiza totuşi un capital social subscris pînă la concurenţa celui autorizat [9]. La bilanţul încheiat la 31 decembrie 1923, din cele 3 747 bănci populare româneşti, lucrau cu Centrala Băncilor Populare numai 3 565. Ele participau cu 29 848 014 lei la capitalul centralei şi al federalelor şi cu o sumă de 19 870 732 lei

[4] Această centrală a servit concomitent şi ca organ de finanţare a reformei agrare, încasînd de la sătenii puşi în posesie provizorie pe loturile de împroprietărire arenda anuală, pe care a plătit-o proprietarilor expropriaţi (Const Moldoveanu, *Organizarea agriculturii prin cooperaţie*, Bucureşti, „Lupta", 1935, p. 144—145).

[5] „Monitorul oficial", nr. 225 din 3.I.1919.

[6] Arh. St. Piteşti, fond Banca populară „Dorinţa", comuna Dobreşti, judeţul Muscel, dosar 7/1925, f. 53.

[7] *Ibidem*, f. 49.

[8] Vezi Arh. St. Vaslui, fond Federala „Luceafărul" — Huşi, dosar 1/1916—1927, f. 107.

[9] Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 411, f. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

depuneri spre fructificare [10], dar cea mai mare parte din sumele de mai sus reprezentau aportul lor la federale. De fapt, pînă în vara anului 1925 Centrala Băncilor Populare nu putuse acoperi decît valoarea primei emisiuni de 6 000 000 lei, prin subscriere și vărsare de capital de către o parte din băncile populare ce lucrau cu centrala și federalele lor, astfel că abia în ședința din 25 iunie 1925 a consiliului de administrație al Centralei Băncilor Populare s-a votat lansarea unei noi emisiuni de 6 000 000 lei, la care erau chemate să participe atît cooperativele de credit care nu subscriseseră la vechea emisiune, cît și cele ce doreau să-și sporească valoarea capitalului vărsat după 1920 [11]. Ca urmare, pînă la promulgarea legii pentru organizarea cooperației, la 28 martie 1929, numărul cooperativelor asociate la Centrala Băncilor Populare a sporit, între membrii ei figurînd, alături de băncile populare, de federale și unele obști de cumpărare. La bilanțul de lichidare din 31 decembrie 1929 Centrala Băncilor Populare poseda un capital vărsat de 33 509 677 lei și 200 511 323 lei fonduri de rezervă [12].

În noul cadru juridic pe care l-au primit centralele imediat după război, acestea erau organizații de credit cu putere financiară destul de modestă, comparativ cu sarcinile ce le stăteau în față, ele situîndu-se, din punctul de vedere al valorii capitalului social, în categoria băncilor mijlocii. De aici a rezultat o dependență a centralelor față de Banca Națională a României, de la care au fost nevoite să-și procure în permanență credite de reescont pentru a finanța cooperația rurală [13].

Centrala Băncilor Populare a pus la dispoziția agricultorilor credite în cont curent pe termen scurt, de pînă la un an, prin intermediul federalelor, a băncilor populare sau a diferitelor tipuri de cooperative, valoarea acestora ajungînd la sfîrșitul anului 1925 la aproape un miliard de lei [14]. Concomitent, a finanțat, în baza art. 32 al legii agrare din 17 iulie 1921, în numele Casei Centrale a Împroprietăririi, operația de cumpărare a pămîntului de către obști, care s-a efectuat prin exercitarea dreptului de preemțiune al statului [15]. Din darea de seamă a Centralei Băncilor Populare privitoare la activitatea desfășurată în 1928 rezultă că pînă la 31 decembrie al acelui an centrala acordase, de la constituirea sa, credite pentru cumpărare de pămînt unui număr de 296 de obști, în valoare de 430 248 725 lei, cu care achi-

[10] N. Ghiulea, *Asociațiile țărănești. Formele, istoricul și rezultatele asociației țărănești. Asociația țărănească în România*, București, Cartea românească, 1926, p. 160.

[11] Arh. St. Pitești, fond Banca populară „Dorința", comuna Dobrești, județul Muscel, dosar 7/1925, f. 49.

[12] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 8/1930, f. 1 și urm.

[13] Vezi Banca Națională a României, *Legi — Statute. Dispoziții monetare, convenții financiare*, București, 1939, p. 427—428.

[14] Gabriel Giurgea, *Situația României de după război*, București, Tipografia Văcărescu, 1926, p. 61.

[15] Ioan N. Țuțuianu, *Contribuțiuni la organizarea cooperației agricole în România*, Buzău, 1930, p. 27; Arh. St. Iași, fond Federala Iași, dosar 17/1937, f. 128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ziționaseră 60 562 ha [16]. Paralel, Centrala Băncilor Populare a finanțat un număr din ce în ce mai mare de cooperative agricole de producție. Dacă la bilanțul din 31 decembrie 1919 centrala deținea un sold creditor la cinci asemenea cooperative în valoare de 9 348 274 lei, la 28 martie 1929, cînd a fost pusă în lichidare prin Centrala Băncilor Populare, ea avea distribuite unui număr de 217 obști și cooperative agricole credite de 294 693 559 lei [17]. Cu colaborarea Centralei Cooperativelor Sătești de Producție și Consum, centrala a organizat și a finanțat operația de valorificare a cerealelor prin intermediul federalelor și a băncilor populare, cu rezultate destul de modeste însă [18]. Concomitent, centrala a distribuit credite unor bănci comerciale mici, a căror clientelă prioritară o formau agricultorii [19]. Totalul activului și pasivului Centralei Băncilor Populare la bilanțul de lichidare din 31 decembrie 1929 a fost de 3 035 903 050 lei [20].

Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole, creată prin decretul-lege din 3 ianuarie 1919, avea sarcina de a îndruma, organiza, controla și finanța cooperativele sătești. Bilanțul ei nu este prea precis pentru a se putea trage concluzii din datele lui. Se știe că centrala a finanțat numai două asociații : obștea de cumpărare „Norocul" din comuna Lisa, județul Teleorman, cu 1 000 000 lei pentru a exploata pămîntul achiziționat și cooperativa agricolă „Macul roșu" din comuna Lipia Bojdani, județul Ilfov, pentru a cumpăra și exploata prin asociație 216 ha cultivabile și 109 ha de pădure [21].

Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole, ca secție a Casei Centrale a Cooperației și Împroprietăririi, avea paralel misiunea de a procura creditul necesar obștilor și de a exercita funcțiile de îndrumare și control asupra lor. În acest cadru, centrala a efectuat unele operații în legătură cu aplicarea reformei agrare, precum plata arenzilor către proprietarii expropriați, încasarea arenzilor de la sătenii împroprietăriți în mod provizoriu, exploatarea pe cale de arendare a rezervelor de terenuri. Cum la termenele de scadență arenzile nu erau de obicei încasate, statul a acordat centralei un credit de rulment, de 50 milioane de lei, care a fost pus la dispoziția ei în 1920 prin Centrala Băncilor Populare. Acest credit i-a stat la dispoziție pînă la 12 iulie 1928, cînd Centrala Obștilor a fost pusă în lichidare. Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole a finanțat, pe de altă parte, un număr restrîns de obști de arendare sau de cumpărare. La 30 iulie 1928 ea avea plasamente de 10 351 257 lei la 13 obști de cumpărare și de 5 232 109 lei la 13 obști de arendare [22].

După desăvîrșirea unificării statului național român, pe măsura reorganizării cooperației, cercurile conducătoare din România au încer-

[16] Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 206.
[17] *Ibidem*, p. 205.
[18] *Ibidem*, p. 167.
[19] Vezi Arh. St. București, fond Banca agronomilor, S.A., dosar 301/1929.
[20] Idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 8/1930.
[21] Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 209.
[22] *Ibidem*, p. 209—211 ; Arh. St. București, fond Centrocoop, Obștile de arendare și cumpărare, dosar 119/921/1921—1923, f. 2—6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cat să-i asigure pe cale legislativă un cadru mai favorabil de activitate. În timpul guvernării liberale din 1919, ministrul agriculturii și domeniilor, I. Gh. Duca, a inițiat și coordonat operația de redactare a unui proiect de cod al cooperației [23], care n-a devenit însă lege. Prin decretul-lege din 26 septembrie 1920, dispozițiile legii băncilor populare sătești și a Casei Centrale a Băncilor Populare din 29 martie/11 aprilie 1903 au fost extinse asupra provinciilor unite. Ca urmare, începînd din 1921, un număr din ce în ce mai mare de bănci au adoptat principiile ei. Pe această bază, o parte din cooperativele de credit din Bucovina au renunțat la organizarea de tip Reiffeisen, adoptînd răspunderea socială limitată la capitalul subscris [24].

După reinstalarea, în 1922, la guvern, liberalii au supus dezbaterilor Parlamentare proiectul legii pentru unificarea cooperației, care a devenit lege la 15 martie 1923. Pe baza acestei legi — care nu aducea modificări esențiale legii din 1903 — întreaga cooperație a fost încorporată la Ministerul Muncii și Ocrotirilor Sociale, iar mișcarea cooperatistă de la orașe a trecut sub auspiciile Centralei Cooperativelor de Producție și Consum și ale Centralei Băncilor Populare. Prin legea din 15 martie 1923, Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole a devenit Centrala Obștilor și a Cooperativelor Agricole, păstrînd însă atribuțiile celei vechi [25].

Codul cooperației din 12 iulie 1928 — redactat de dr. N. Lupu — a menținut Centrala Băncilor Populare, dar a pus în lichidare Centrala Obștilor și a Cooperativelor Agricole, creînd în locul ei Centrala Cooperativelor de Producție și Consum, un organism de stat, care prelua activul și pasivul centralei desființate și care îndeplinea concomitent și funcția de îndrumare și centrol a cooperației de tot felul, inclusiv a băncilor populare. Paralel, legea a încercat să rezolve problema creditului ipotecar țărănesc pe calea cooperației, prevăzînd crearea, pe lîngă Centrala Băncilor Populare, a unei secții de credit pe termen lung și a uneia de credit pe termen mijlociu, dar secțiile n-au intrat în funcțiune [26]. Deși reprezenta un progres față de vechile legi, dînd cooperației o reglementare firească, legea din 1928 nu asigura totuși autonomia acestei organizații. Pe lîngă intensificarea dreptului de control din partea statului, prin constituirea Consiliului Superior al Cooperației, cu misiunea de a coordona și îndruma întreaga mișcare a cooperației, codul

[23] Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 30.

[24] Cooperativele de credit și economii din Transilvania, cu capital maghiar, în număr de 702, și-au creat încă înainte de promulgarea decretului-lege din septembrie 1920, la 9 august același an, o centrală proprie, „Alianța", cu sediul la Cluj (I. Fințescu, *Legislația cooperativă*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 624; dr. Gheorghe Dragoș, *Cooperația în Ardeal. Istoric — Situația actuală — Perspective*, Oficiul Național al Cooperației Române, 1933, p. 13, 166—167).

[25] Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 30; Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 144—145.

[26] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934, f. 45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din 12 iulie 1928 instituia şi un principiu al autocontrolului, prin dreptul ce îl acorda cooperativelor de a se organiza în uniuni de control [27].

În anii de după desăvîrşirea unificării statului naţional român, în condiţiile în care rolul federalelor în acţiunea de procurare a creditului necesar băncilor populare sporise, gruparea cooperativelor de tot felul în federale a cunoscut un ritm deosebit de intens. Procesul de federalizare a cooperativelor de credit şi de producţie era încheiat la sfîrşitul primului război mondial în toate judeţele Bucovinei şi Basarabiei ; în 1920 s-a constituit la Cluj federala „Alianţa", care grupa la început în special cooperativele de producţie ale maghiarilor ; în 1921 în Vechea Românie numărul federalelor ajunsese la 12. La bilanţul din 31 decembrie 1923 funcţionau în întreaga ţară 44 de federale judeţene şi 9 federale regionale, cu 3 334 bănci populare afiliate, sau aproape 90% din totalul cooperativelor de credit care lucrau cu Centrala Băncilor Popu- La sfîrşitul anului 1930 activau 55 de federale de bănci populare româneşti, dintre care 7 aveau ca rază mai multe judeţe, 4 îşi desfăşurau activitatea pe teritorii mai mici decît al unui judeţ, iar restul grupau numai cooperative din cîte un judeţ, avînd afiliate 4 382 de bănci populare şi 543 de cooperative economice ; o federală Reiffeisen, cu sediul la Sibiu, cu 60 de bănci germane afiliate ; Centrala Cooperativelor Germane din Cernăuţi, cu 68 de cooperative de credit şi federala „Alianţa" din Cluj, cu 298 de cooperative de credit şi 90 de cooperative economice cu capital maghiar [28].

Federalele au primit asociaţi atît din rîndurile băncilor populare, care au avut întotdeauna în perioada interbelică ponderea cea mai însemnată în cadrul uniunilor de cooperative, cît şi din rîndurile altor categorii de cooperative. Astfel, la bilanţul din 1923 ele cuprindeau ca membre asociate 3 334 bănci populare, 78 de obşti de arendare şi cumpărare de pămînt şi 726 cooperative de profiluri diferite [29]. Această situaţie reflectă de fapt şi dezvoltarea mai rapidă pe care a luat-o cooperaţia de credit în România în raport cu cooperaţia de producţie agricolă, de arendare a pămîntului, de aprovizionare şi de alte tipuri. Procesul de asociere în deferale erau mai evoluat în vechea Românie si în Basarabia, unde existau federale în toate judeţele, iar în unele dintre ele chiar cîte două federale [30], timp în care în Transilvania, unde mişcarea cooperaţiei era divizată pe naţionalităţi, o federală românească dirija creditul asociaţiilor din două sau chiar din mai multe judeţe, iar în

[27] Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 9/1930, f. 43 ; I. Finţescu, *op. cit.*, p. 624 ; „Monitorul oficial", nr. 151 din 12.VII.1928.

[28] Constantin I. Opresc u, *Cooperaţia*, în *Aspecte ale economiei româneşti*, 1939, p. 500 ; Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 2/1930—1934 ; 4/1930, f. 12.

[29] N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 169—170. În 1930, federalele „Arboroasa" din Cernăuţi şi federalele din judeţele Sălaj, Sibiu, Tutova şi Satu Mare aveau afiliate numai bănci populare (Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 2/1930—1934).

[30] În judeţul Muscel, de pildă, activau federalele „Podgoria", la Topoloveni, şi „Negru Vodă", la Cîmpulung Muscel (Arh. St. Piteşti, fond Banca populară „Dorinţa", comuna Dobreşti, judeţul Muscel, dosar 7/1925, f. 3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bucovina federala „Arboreasa" din Cernăuți unea băncile populare românești din întreaga provincie [31].

Federalele, ca organizații de gradul II, constituite prin asocierea voluntară a cooperativelor de gradul I, grupînd în marea lor majoritate bănci populare, își asumau prin statute ca sarcină principală aceea de a înlesni operațiile de creditare ale unităților afiliate [32]. Datorită orientării sistematice a fondurilor, cu începere din anii neutralității României, spre operațiile de aprovizionare a sătenilor cu articole de primă necesitate, precum bumbac, sare, zahăr și, în special, cu cereale, în perioada 1916—1922 operațiile bancare ale federalelor au fost neglijate, ele avînd un rol secundar în ansamblul activității acestor unități [33]. Pe măsură ce agricultura se redresa, problema ajutorării țăranilor cu grîu și porumb pentru hrană s-a ridicat într-un număr din ce în ce mai redus de sate și astfel federalele au putut să canalizeze, prin intermediul băncilor populare în special, a obștilor de arendare și a cooperativelor de producție afiliate lor, fonduri tot mai mari pentru refacerea gospodăriilor țărănești distruse de război, pentru cumpărarea de pămînt și pentru exploatarea terenurilor de către săteni [34].

Federalele au exercitat după 1918 și unele funcții comerciale. Dintre ele, cea mai mare pondere a avut-o operația colectării și valorificării cerealelor, care s-a întreprins, fie din proprie inițiativă, fie prin mandatul încredințat de centrală, de stat sau de alte instituții de credit [35]. Paralel, multe dintre ele au procurat țăranilor inventar agricol, cereale de sămînță sau de hrană și alte mărfuri [36]. Unele federale au sprijinit procesul de dezvoltare a cooperației de producție, prin finanțarea unităților cu asemenea profil, prin subscrierea de acțiuni la ele [37] și chiar prin crearea de organizații economice proprii [38]. Această orientare, destul de timidă în primii ani postbelici, a luat amploare la începutul crizei economice, ca urmare a inițiativelor Oficiului Național al Cooperației Române, care le-a indicat și le-a sprijinit să-și creeze unități cooperative de valorificare și industrializare a produselor agricole, în special

[31] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934.

[32] I. I. Tatos, *Rolul federalelor de cooperative din România în valorificarea produselor agricole*, în „Independența economică", București, an. XXII (1939), nr. 6, noiembrie-decembrie, p. 38.

[33] Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 500 ; Arh. St. Vaslui, fond Federala „Luceafărul" — Huși, dosar 1/1916—1927, f. 123—124 ; Arh. St. București, fond Centrocoop, Obștile de arendare și cumpărare, dosar 53/1920, f. 10—39.

[34] Arh. St. Vaslui, fond Federala „Luceafărul" — Huși, dosar 1/1916—1927, f. 238.

[35] Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 167—168 ; I. I. Tatos, *op. cit.*, p. 42.

[36] Vezi Arh. St. București, fond Centrocoop, Obștile de arendare și cumpărare, dosar 53/1920, f. 105.

[37] Arh. St. Vaslui, fond Federala „Luceafărul" — Huși, dosar 1/1916—1927, f. 171 și 174.

[38] Menționăm în această direcția moara sistematică a federalei „Jiul" din Tg. Jiu (Ministerul Industriei și Comerțului, *Indicatorul industriei românești, 1925*, București, Curierul judiciar, S.A., p. 318).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu scop de a se obține venituri suplimentare pentru a compensa pagubele suferite de ele în acei ani din operațiile bancare [39].

Volumul operațiilor financiare întreprinse de federale a fost, în general, mic, din cauza lipsei de fonduri. Spre deosebire de centrale, la care capitalul social era constituit pe baza subscripției cooperativelor și a statului, federalele și-au asigurat mijloace proprii de lucru numai prin participațiile unităților afiliate lor [40]. Mijloacele proprii de lucru ale federalelor au cunoscut o creștere continuă pînă în anii crizei economice. În 1921 federalele din vechea Românie posedau un capital social vărsat de 18 922 018 lei [41]; la bilanțul din 31 decembrie 1923 capitalul social al tuturor federalelor afiliate la Centrala Băncilor Populare era de circa 28 000 000 lei; șapte ani mai tîrziu, în 1930, acesta a sporit la 112 030 863 lei; la rîndul lor, rezervele au crescut de la 63 milioane lei, în 1923, la 201 500 000 lei, în 1930 [42]. Consiliile federalelor au desfășurat o propagandă continuă în rîndul societarelor pentru a le determina să sporească sumele subscrise și vărsate, astfel ca pe această cale să se poată asigura țărănimii fonduri pentru finanțare. În decursul anilor se constată la multe dintre băncile populare majorarea cotelor de participație, dar majoritatea unităților au vărsat sume mici, uneori de numai cîteva mii de lei, în rare cazuri depășindu-se cuantumul de o sută de mii de lei [43].

Federalele și-au asigurat mijloace de lucru și din fondul depuneri spre fructificare. În 1921 federalele din vechea Românie posedau 35 521 102 lei la acest fond [44]; în 1930 federalele românești din întreaga țară aveau 75 340 271 lei depuneri spre fructificare, aparținînd unui număr de 2 758 de deponenți, din care 1 696 erau societăți cooperative, cu 66% din suma de mai sus, restul fiind diferite persoane fizice. Un procent de 9,3% din numărul deponenților posedau 77% din valoarea fondului depuneri spre fructificare, timp în care 23% constituiau economiile a 90,7% din deponenți [45].

---

[39] Vezi Arh. St. Slatina, fond Banca populară „Protopopescu", comuna Priseaca, județul Olt, dosar 33/1931. Pe această linie pot fi citate, între altele, acțiunile federalei „Oltul" din anul 1930 întreprinse pentru cumpărarea, în colaborare cu băncile populare afiliate ei, a morii „Aluta" din Slatina și transformarea morii într-o întreprindere cooperativă de prelucrare, industrializare și valorificare a cerealelor și a florii soarelui (idem, dosar 31/1930) și din 1931 pentru înființarea unei cooperative profilate pe valorificarea produselor animaliere (idem, dosar 33/1931).

[40] Arh. St. Botoșani, fond Prefectura județului Dorohoi, dosar 50/1939, f. 7.

[41] G. Ionescu-Șișești, *Structure agraire et production agricole de la Roumanie*, Bucarest, 1924, p. 44.

[42] În 1930 un procent de 97% din capitalul federalelor era vărsat de băncile populare, restul de cooperative (cf. Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 500; Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934; Virgil N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 9).

[43] Detalii în Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosarele 405, f. 19; 409, f. 12; 457, f. 12; 523, f. 8; 680, f. 14—15.

[44] G. Ionescu-Șișești, *op. cit.*, p. 44.

[45] Cf. Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 500. Cele mai multe din federalele băncilor cu capital minoritar nu posedau depuneri spre fructificare, iar cele ce aveau dețineau sume mici (Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fondurile proprii ale federalelor și depunerile spre fructificare n-au putut rezolva cererile de credit ale băncilor populare. Din această cauză, ele au fost nevoite să facă apel fie la creditele centralelor, fie la creditul de reescont al Băncii Naționale a României, ultimul avînd o pondere destul de mare în structura mijloacelor financiare cu care au lucrat ele. În 1930, de pildă, federalele dețineau credite pentru operații obișnuite, provenite din surse diverse, în valoare de 992 milioane lei și credite pentru operații de mandat de 273 400 000 lei [46]. Sumele puse de federale la dispoziția asociatelor lor erau mult mai mari. La sfîrșitul anului 1921 bilanțul unităților de gradul II se ridica la 306 044 836 lei ; la 31 decembrie 1925 el a ajuns la 1 107 657 890 lei, iar cifra de afaceri la 3,4 miliarde lei [47]. În 1930 valoarea împrumuturilor obișnuite distribuite de federale era de 1 205 600 mii lei, a împrumuturilor pentru operații de mandat de 258 700 mii lei, a imobilelor de 43 000 lei ; în același timp, ele aveau debitori pentru o sumă de 624 356 mii lei la operațiile obișnuite, de 196 074 mii lei la cele din mandat și comision și de 64 511 mii lei în contul diverși debitori [48].

După primul război mondial procesul de dezvoltare a băncilor populare a fost destul de intens. Statisticile oficiale ale vremii nu ne permit să urmărim cu exacitate transformările produse în timp în mișcarea cooperației de credit întrucît cele referitoare la anii 1918—1922 au în vedere doar unitățile din vechea Românie, iar cele de după 1922 se referă la băncile populare din întreaga țară, dar numai la acelea care adoptaseră statutul tip al Centralei Băncilor Populare. Cooperativele de credit ale altor naționalități nu figurează decît în anumiți ani în statistici. Destul de rar se face o separație între băncile populare sătești, care au fost, de regulă, creații ale țărănimii menite a credita în special pe țărani, și cele orășenești, care au finanțat alte categorii de producători și numai în cazuri izolate pe cei agricoli.

Avîntul înregistrat de băncile populare din România la începutul secolului al XX-lea a fost frînat într-o anumită măsură de primul război mondial. De la 1913 pînă la sfîrșitul războiului dezvoltarea cooperației de credit a cunoscut un ritm lent în toate compartimentele. Numărul băncilor din vechea Românie a crescut de la 2 901, în 1913, la 2 965 la bilanțul din 31 decembrie 1918 ; numărul asociaților de la 582 632 la 641 359, capitalul vărsat de la 107 142 000 lei la 186 438 000 lei, iar totalul bilanțului de la 170 790 000 lei la 325 265 000 lei [49]. În Basarabia numărul cooperativelor a sporit de la 367, în 1913, la 446, în 1919, dar numărul membrilor scade cu circa 18 000, iar capitalul s-a redus, prin retrageri și inflație, de la 29 000 000 ruble (78 000 000 lei aur) la 28 000 000 lei hîrtie [50]. În 1921 băncile din vechea Românie au ajuns la 3 211, cu 705 150 membri, dintre care 639 406 erau țărani, cu

[46] Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 500.
[47] G. Ionescu-Șișeti, *op. cit.*, p. 44 ; N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 169—170.
[48] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934.
[49] Gabriel Giurgea, *op. cit.*, p. 60.
[50] Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 507.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un capital vărsat de 348 062 894 lei şi cu 813 459 882 lei totalul bilanţului ; în Transilvania existau în acelaşi timp 907 asociaţii cu asemenea profil, din care 125 bănci populare, 622 case de credit şi 160 case de credit şi economie ; în Basarabia numărul societăţilor de credit cooperativ a scăzut la 362. Capitalul social subscris la bilanţul încheiat pe anul 1921 ajunsese la 43 105 748 lei, dar din valoarea acestuia fusese acoperit în numerar numai 3 307 734 lei capital vărsat [51].

Mişcarea cooperaţiei de credit s-a dezvoltat sub toate laturile pînă în anii crizei economice, atingînd apogeul în privinţa mijloacelor financiare în anul 1931 [52]. De la 3 747 bănci populare româneşti, cu 875 879 membri existente în întreaga ţară la 31 decembrie 1923 s-a ajuns la bilanţul din 1930 la 4 679 unităţi cu 994 224 membri. În 1930 băncile populare româneşti şi minoritare, în număr de 5 239, cu 1 151 737 membri, dispuneau de 2 025,1 milioane lei capital vărsat, 1 050,9 milioane lei rezerve şi 2 201,1 milioane lei depuneri spre fructificare [53]. Împreună cu beneficiile realizate în acel an, de 210,9 milioane lei, fondurile proprii ale băncilor populare se ridicau la 3 266,9 milioane lei ; fondurile străine, formate din depuneri spre fructificare (2 201,1 milioane lei), credite de la organizaţiile cooperatiste (1 461,0 milioane lei) şi de la alţi creditori (122,7 milioane lei) totalizau 3 784,8 milioane lei. Astfel, totalul mijloacelor de lucru ale cooperaţiei de credit formate din fonduri proprii şi fonduri străine, se ridica la 7 071,7 milioane lei [54].

Din creditul provenit de la organizaţiile cooperaţiei 727,8 milioane lei reprezentau o parte din portofoliul de 979,4 milioane lei preluat de Banca Naţională a României în contul statului de la Banca Centrală Cooperativă. La această sumă se adăuga participaţia statului la formarea capitalului Băncii Centrale Cooperative, de 261 000 000 lei. Statul participa, aşa-dar, la sprijinirea cooperaţiei cu peste un miliard de lei, sumă ce reprezenta circa 14% din fondurile de lucru ale cooperaţiei de credit. În acelaşi timp, capitalurile sociale şi depunerile spre fructificare, de 4 226,2 milioane lei, care reprezentau în cea mai mare proporţie participaţiile membrilor unităţilor, reprezentau 59,8% din mijloacele de exploatare ale băncilor populare [55].

În structura cooperaţiei din România, băncile populare au deţinut, prin numărul unităţilor, în toţi anii ponderea cea mai mare. În 1907, ele

[51] G. Ionescu-Şişeşti, *op. cit.*, p. 44.

[52] Institutul Naţional al Cooperaţiei, *Raportul anual asupra situaţiei generale a mişcării cooperative*, Bucureşti, 1940, p. 9.

[53] Băncile populare româneşti şi minoritare ating apogeul ca număr de unităţi, de membri, capital social şi total bilanţ în 1931, an după care toate aceste cifre descresc. Utilizăm însă datele pe 1930 pe motiv că statisticile cuprind mai multe detalii. În acelaşi an, 1930, cele 1 122 bănci pe acţiuni posedau un capital social subscris de 11 179 milioane lei (cf. Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 2/1930—1934, f. 41—42 ; Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 496 ; Virgil N. Madgearu şi Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 9 ; Prof. Agricola Cardaş, *Băncile populare şi economiile ţărăneşti*, în „Pagini agrare şi sociale", Bucureşti, an. XX (1943), nr. 9—10, septembrie—octombrie, p. 242).

[54] Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 2/1930—1934, f. 42.

[55] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezentau 90,8% din numărul cooperativelor de toate categoriile ; procentul scade pînă la limita de 48,1% în perioada 1919—1923, apoi urcă din nou, ajungînd la 70,0% în 1931 [56]. Dezvoltarea cooperației de credit n-a fost uniformă pe cuprinsul întregii țări. În România între cele două războaie mondiale, raportul dintre numărul familiilor de țărani asociați la băncile populare și totalul familiilor de agricultori s-a menținut, în mare, în limitele de 1/4. În regiunile din apropierea unor orașe mai importante, unde circulația monetară era mai intensă, băncile populare cuprindeau un procent ridicat din numărul locuitorilor comunelor respective [57]. În zonele în care starea materială a locuitorilor era deosebit de precară, numărul țăranilor dintr-o localitate, asociați în cooperative de credit cobora cu mult sub media pe țară, atingînd procente chiar mai mici de 10% [58]. Se adaugă faptul că în unele din aceste regiuni o bancă populară avea sarcina să asigure creditul din mai multe comune. Banca populară regională „Vintilă Brătianu" din Beiuș, județul Bihor, s-a constituit, în 1927, cu aportul social al țăranilor din 101 comune, adică a tuturor localităților din zona de munte a județului [59] ; banca „Babadag" din comuna Babadag, județul Tulcea, efectua, în 1930, operații de creditare a locuitorilor din 21 de comune [60].

La bilanțul din 1930 în România revenea în medie o cooperativă de credit la 3 441 locuitori, iar la o mie de locuitori 64 de membri. Cel mai mare număr de asociați la mia de locuitori îl înregistrează Oltenia, cu 114, iar cel mai mic Banatul, cu 27 [61]. Situația din Banat pare nefirească, întrucît aici standardul de viață al țărănimii era relativ ridicat. Această stare poate fi explicată, credem, prin dezvoltarea pe care au avut-o băncile comerciale de pe teritoriul provinciei și prin plasarea de către ele a unor însemnate fonduri în agricultura țărănească. Este necesar de precizat că în regiunile unde băncile populare au cunoscut un progres lent, problema creditului agricol a fost deosebit de acută, fie din cauza lipsei de capital pentru finanțarea exploatărilor țărănești, fie datorită dobînzilor mari pe care au fost nevoiți să le plătească agricultorii către băncile populare ori comerciale.

Comparativ cu perioada antebelică, valoarea globală a împrumuturilor distribuite de băncile populare din vechea Românie sătenilor și cooperativelor a sporit în mod considerabil. Față de 162 000 mii lei plasamente avut de ele în 1914 acestea au crescut la 250 000 mii lei în

[56] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 5/1930, f. 2—13.

[57] Idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 452, f. 28 ; Arh. St. Iași, fond Federala Iași, dosar 8/1938—1946, f. 35.

[58] Vezi Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 409, f. 8 și 15.

[59] Arh. St. Oradea, fond Banca populară regională „Vintilă Brătianu", comuna Beiuș, județul Bihor, dosar 78/1938, f. 4—8, 38—44.

[60] Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 104, f. 45.

[61] Idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934, f. 47. În general, băncile populare din Banat erau slab dezvoltate din toate punctele de vedere (vezi idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 889, f. 7 și 12 ; 897, f. 12).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1919 şi la 818 000 mii lei în 1922 [62]. Deşi volumul plasamentelor era de cinci ori mai mare în 1922, comparativ cu 1914, în realitate valoarea acestora era inferioară acelui an, întrucît în intervalul de timp la care ne referim, preţurile produselor de care aveau nevoie agricultorii creşcuseră de circa 30 de ori. Rezultă, aşa-dar, că valoarea creditului obţinut de micii producători rurali prin intermediul băncilor populare, în 1922, era de şase ori mai mică decît în 1914. Dacă avem în vedere că după reforma agrară, ţăranii stăpîneau o suprafaţă dublă de pămînt, ca rezultat al împroprietăririi, putem fi de acord cu concluzia autorilor care apreciau că puterea financiară a cooperativelor de credit devenise în realitate de 12 ori mai mică în comparaţie cu anul 1914 [63].

În anii următori valoarea creditului pus la dispoziţia micilor producători prin intermediul băncilor populare a continuat să se menţină pe o linie ascendentă. În 1923, băncile populare româneşti din întreaga ţară aveau distribuite împrumuturi în valoare de 1 184 065 558 lei ; [64] în 1927 creditele date ţăranilor şi cooperativelor au atins o cifră globală de circa 3 miliarde lei [65] ; în fine, la bilanţul din 1930, băncile populare româneşti şi cele cu capital ungar şi german aveau un plasament total de 6 562 074 000 lei [66].

Băncile populare au distribuit ţăranilor credite pe termen scurt, de pînă la cel mult un an, şi numai în cazuri excepţionale, împrumuturi pe termen mijlociu, de 4—5 ani [67]. Limita maximă a creditului de care se putea bucura un sătean se fixa, de regulă, în adunările generale de discutare şi de aprobare a bilanţului anual, în funcţie de categoria creditului, de capitalul deţinut de solicitant la bancă şi de averea acestuia. Se stabilea o limită maximă a creditului pentru un ha sau un iugăr de pămînt şi o limită maximă a împrumutului global care, în primul deceniu postbelic, nu depăşea, teoretic, plafonul de 10 000 lei pe o persoană [68]. Hotărîrile adunărilor generale au fost însă în mod sistematic eludate de consiliile cooperativelor de credit. Aşa de pildă, adunarea generală a băncii populare „Albina" din comuna Ciurea, judeţul Iaşi a votat pentru a se distribui, în anul 1928, credite de cel mult 10 000 lei pe petiţionar, dar unul dintre consilierii ei a obţinut atunci 60 000 lei [69]. Băncile populare, nedispunînd de capital suficient, pentru

[62] A. G. Galan, *La ce trebuinţi economice are a răspunde cooperaţia agricolă în România*, în „Pagini agrare şi sociale", Bucureşti, an. I (1924), nr. 3 din 10 iunie, p. 49.

[63] Cf. Alex. C. Cusin, *Nevoia de credit pentru ţărănime*, în „Analele economice şi statistice", Bucureşti, an. IX (1926), nr. 1—2, ianuarie—februarie, p. 27—29 ; Victor Slăvescu, *Cîteva însemnări asupra băncilor populare*, în „Economia naţională", Bucureşti, an. XLIII (1922), nr. 2, februarie, p. 84—85.

[64] N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 162.

[65] Const. Georgescu, *Creditul în agricultura română şi stimularea depunerei economiilor ţărăneşti*, în „Pagini agrare şi sociale", Bucureşti, an. V (1928), nr. 7—8, aprilie, p. 120.

[66] Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 2/1930—1934, f. 42.

[67] Vezi Arh. St. Slatina, fond Banca populară „Orion", comuna Tempeni, judeţul Olt, dosar 50/1926, f. 293.

[68] *Ibidem*, f. 292 ; Arh. St. Iaşi, fond Federala Iaşi, dosar 34/1929—1947, f. 13.

[69] Arh. St. Iaşi, fond Federala Iaşi, dosar 34/1929—1947, f. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a rezolva toate cererile, au procedat la fărîmițarea creditelor în numeroase împrumuturi mici. Pe de altă parte, aproape pretutindeni elementele înstărite ale satelor, cu funcții în conducerea cooperativelor de credit, au beneficiat de sume în valori superioare maximumului admis de adunările generale. Așa se explică diferențele mari ce se înregistrează la o unitate între minimum și maximum de credit distribuit în cursul unui an, care ating uneori valori de sute de mii de lei [70].

Datele statistice evidențiază, la fel ca și documentele din arhive, faptul că, în timp ce masa agricultorilor dețineau împrumuturi în valori mici, o minoritate a societarilor au beneficiat de un procent ridicat din plasamentele cooperativelor de credit. La bilanțul din 31 decembrie 1923, numărul împrumuturilor acordate de băncile populare se ridica la 735 452. Dintre acești debitori, un procent de 70,7% aveau contractate împrumuturi mai mici de 1 000 lei de persoană, 23,4% dintre debitori dețineau împrumuturi între 1 000 și 6 000 lei, iar 5,9% din numărul lor împrumutaseră sume mai mari de 6 000 lei. Această din urmă minoritate, de 5,9%, primise singură 30,32% din totalul împrumuturilor de 1 184 065 558 lei ; grupa mijlocie, de 23,4%, cu împrumuturi între 1 000 și 6 000 lei pe debitor, primise 46,41%, în timp ce majoritatea de 70,7% obținuse abia 27,27% din totalul sumei [71]. În 1930, din punctul de vedere al valorii împrumuturilor, 33,3% erau mai mici de 6 000 lei, 19,0% erau între 6 000 și 10 000 lei, 20% între 10 000 și 20 000 lei, 15,8% între 20 000 și 50 000 lei și 11,9% mai mari de 50 000 lei [72]. Debitorii băncilor populare cu datorii mai mici de 6 000 lei pe persoană reprezentau 72,7% din totalul datornicilor și dețineau 33,4% din suma datorată, timp în care 27,3% din debitori aveau mai mult de 6 000 lei pe persoană, deținînd 66,6% din suma datorată [73]. Așadar, în 1930 mai puțin de un sfert din numărul total al împrumutaților dețineau 2/3 din totalul împrumuturilor la băncile populare. În același timp, nu toate împrumuturile distribuite prin băncile populare erau contractate de agricultori. În 1930, dintre debitorii cooperativelor de credit 75% erau plugari, 4,7% moșieri, 3,3% preoți și învățători, iar 17% reprezentau alte profesiuni [74].

În general, împrumuturile erau acordate cu multă greutate de către băncile populare și aproape totdeauna sub valorile solicitate de

[70] În 1929, limitele împrumuturilor la banca „Albina" din comuna Vlădeni, județul Iași mergeau pe debitor de la 150 la 23 450 lei (idem, dosar 12/1929—1946, f. 21), în 1930 la banca „Izvorul" din comuna Buturugeni, județul Ilfov, de la 60 la 36 000 lei (Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 416, f. 7), la banca „Al. I. Cuza" din comuna Dascălu-Creața, județul Ilfov, de la 200 la 324 000 lei(idem, dosar 18, f. 40).

[71] N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 164—165.

[72] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934, f. 48.

[73] *Ibidem*, f. 42. În 1931, din totalul de 928 000 de debitori ai cooperativelor, 87% dintre ei aveau împrumutate sume mai mici de 10 000 de lei, în medie, cîte 3 736 lei fiecare (cf. Aurel Vișan, *Viața cooperativă în România*, în „Economia națională", București, an. LXVI (1939), nr. 1, ianuarie, p. 19). Vezi și situația de la Runcu, județul Gorj (Roman Cresin, *Datoriile agricultorilor din satul Runcu*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială", București, an. X (1932), nr. 1—4, p. 248).

[74] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934, f. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

locuitori, din cauză că unităţile cooperative nu dispuneau de fonduri proprii suficiente şi pentru că, în mod constant, federalele şi centralele au putut acoperi doar o parte din sumele necesare băncilor populare de la sate pentru sprijinirea dezvoltării gospodăriilor ţărăneşti [75]. Adeseori, băncile populare, neputînd obţine credite de la centrală sau de la federală, au respins cererile de împrumut ale sătenilor. Din această cauză, în multe localităţi ei au fost puşi în situaţia de a apela la împrumuturi la băncile comerciale sau la cămătarii satelor, pe care le-au obţinut cu dobînzi excesiv de mari [76].

Trebuie precizat că o parte dintre săteni n-au avut niciodată acces la creditele băncilor populare. Cele mai multe dintre acestea au distribuit împrumuturi atît membrilor lor, cît şi ţăranilor neasociaţi la ele. Preferinţă la credit au avut însă totdeauna asociaţii. Cum cooperativele de credit nu puteau asigura împrumuturi la valorile solicitate, în multe cazuri au fost respinse cererile ţăranilor nesocietari. Unele bănci au avut chiar de la fondarea lor înscrisă în statut clauza potrivit căreia ele trebuiau să lucreze numai cu membrii lor [77]. De altfel, chiar Centrala Băncilor Populare a solicitat, prin circulara nr. 28840 din 31 decembrie 1926, cooperativelor de credit să nu mai acorde împrumuturi nesocietarilor, în speranţa că prin această restricţie se va ajunge la înscrierea de noi membri în asociaţiile de credit popular [78]. Dispoziţia s-a aplicat destul de rar la băncile care dispuneau de fonduri şi care creditaseră şi pînă atunci pe ţăranii neasociaţi, întrucît la împrumuturile din această categorie se obţinea un venit suplimentar, din sporul de 2% al dobînzii ce se încasa peste cuantumul dobînzilor percepute de la asociaţii lor. Dar nu este mai puţin adevărat că în localităţile în care băncile populare şi-au menţinut capitalul social şi fondurile de rezervă la valori constant mici, acestea, neavînd credit la centrală sau la federala judeţeană, au efectuat o finanţare sporadică, de pe urma căreia unii săteni n-au beneficiat niciodată.

Deşi după desăvîrşirea unificării statului naţional român, organizaţia de credit popular a avut carenţe numeroase, ea a rămas în mod constant, din toate punctele de vedere, cea mai accesibilă ţărănimii. Dobînda percepută de băncile populare a manifestat o tendinţă evidentă de creştere, înregistrînd în perioada 1918—1929 o sporire de la 10% la 18% din valoarea împrumutului. Ea a păstrat în toţi aceşti ani un caracter uzuar, dar a reprezentat cel mai mic coeficient calculat ţăranilor, comparativ cu întreaga organizaţie de credit care le-a stat la dispoziţie [79].

[75] Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 284, f. 5 şi 7; 375, f. 2—3; N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 164—165.

[76] Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 228, f. 18; 722, f. 6; 811, f. 2—3; Arh. St. Vaslui, fond Federala „Luceafărul" — Huşi, dosar 1/1916—1927, f. 337; Pavel Grecu, *Moratoriul agricol*, în „Cartea satului", Lugoj, an. X (1929), nr. 19—20 din 6 octombrie, p. 2.

[77] Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 13, f. 13; 138, f. 12; 698, f. 8; 749, f. 6.

[78] Arh. St. Buzău, fond Banca populară „Balosul", comuna Gura Nişcov, judeţul Buzău, dosar 7/1927, f. 63.

[79] Vezi Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 2/1930—1934, f. 68; fond Banca „Ilfov", registrul 1/1920—1930, f. 31 şi urm.;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După desăvîrșirea unificării statului național român, băncile populare au exercitat și o serie de atribuții cu caracter comercial. Între ele un loc aparte îl ocupă operațiunea de colectare și de valorificare a cerealelor. Cooperativele de credit n-au putut achiziționa mari cantități de produse agricole, din lipsă de fonduri, pe de o parte, iar pe de alta, din cauză că activitatea de colectare a cerealelor n-a fost efectuată exclusiv prin cooperație, la realizarea ei participînd concomitent Camerele de agricultură, sindicatele agricole, Casele de împrumut pe gaj și alte instituții [80].

Paralel, o parte dintre băncile populare au procurat societarilor lor inventar agricol, în condiții relativ avantajoase [81]. În perioada 1927—1931 banca populară regională „Vintilă Brătianu" din Beiuș, județul Bihor a organizat un depozit de unelte agricole în consignație, în numele Societății Anonime Române a Agricultorilor pentru procurarea de mașini agricole „Semănătoarea", din care a vîndut pe credit țăranilor din toate comunele județului un număr mare de unelte [82]. Dar fiind faptul că prețurile uneltelor și în special a mașinilor agricole au fost după primul război mondial ridicate în raport cu posibilitățile financiare ale gospodăriei țărănești, în unele sate, pînă la criza economică din 1929—1933, băncile populare și obștile cu profil de arendare sau de exploatare agricolă au achiziționat pentru ele tractoare, semănătoare, batoze și alte mașini agricole mari, care s-au folosit de către țăranii asociați la respectivele cooperative [83].

În fine, trebuie menționat faptul că băncile populare mai viabile au acordat un sprijin substanțial celorlalte categorii de cooperative, prin împrumuturi, prin subscriere de capitaluri la ele [84] și chiar prin înființarea, cu fonduri proprii, a unor cooperative de aprovizionare și de desfacere [85].

În concluzie, după primul război mondial, mișcarea de asociere a țăranilor în cooperative de credit s-a dezvoltat pe toate planurile. Băncile populare, cu toate că n-au putut asigura decît o parte din capitalul necesar micilor producători rurali, au îndeplinit totuși o operă pozitivă pe linia sprijinirii agricultorilor și a satului românesc în general.

---

fond Banca agronomilor, S.A., dosar 294/1927, f. 4 ; Arh. St. Oradea, fond Banca agrară, S.A., Oradea, dosar 121/1934—1945, f. 307 ; Arh. St. Constanța, fond Creditul Dobrogei, S.A., Constanța. registrul 2/1926—1944, f. 2—3.

[80] „Argus" din 23.VII.1928 ; I. I. Tatos, *op. cit.*, p. 42.

[81] Vezi Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 631, 16, 18 și 30 ; Arh. St. Slatina, fond Banca populară „Protopopescu", comuna Priseaca, județul Olt, dosar 33/1931.

[82] Arh. St. Oradea, fond Banca populară regională Vintilă Brătianu, comuna Beiuș, județul Bihor, dosar 164/1942, f. 49—50. Banca a renunțat la mandat, în 1931, din cauza greutăților provocate de criza economică.

[83] Vezi Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 384, f. 14 ; Arh. St. Iași, fond Federala Iași, dosar 8/1934—1936, f. 27.

[84] Arh. St. Slatina, fond Banca populară „Orion", comuna Tempeni, județul Olt, dosar 28/1927—1933, f. 52—53 ; Arh. St. Iași, fond Federala Iași, dosar 28/1930—1948, f. 72.

[85] Ioan Roman, *Culturalizarea maselor prin cooperație*, în „Cartea satului", Lugoj, an. X (1929), nr. 21—22 din 27 octombrie, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LES BANQUES POPULAIRES RURALES EN ROUMANIE DE 1918 JUSQU'À LA CRISE ÉCONOMIQUE DE 1929—1933

RÉSUMÉ

Lorsque fut réalisée, en décembre 1918, l'union de tous les Roumains en un Etat national unitaire, les banques les plus accessibles aux paysans ont été les „banques populaires rurales". Ces banques étaient des sociétés coopératives de crédit, fondées par les habitants des villages. Elles étaient groupées par régions en fédérations, subordonnées à la „Centrale des banques populaires rurales", dont le siège était à Bucarest. La „Centrale des banques populaires rurales" controlait la gestion des banques locales et des fédérations et leur accordait assistance en cas de nécessité.

En 1918 a été réalisée aussi la réforme agraire. Une partie des terres des grands propriétaires fonciers a été expropriée et divisée en lots qui ont été attribués aux paysans moyennant paiement d'une indemnité. Parallèlement à cette réforme ont été modifiées les lois régissant les coopératives rurales, afin de les adapter à la nouvelle structure de la propriété foncière. Cependant leurs propres ressources financières étaient insuffisantes pour qu'elles puissent accomplir la mission qui leur incombait. C'est pourquoi la „Centrale des banques populaires rurales" obtint que la Banque Nationale de Roumanie escomptât ses traites pour lui procurer ainsi les moyens d'accorder des crédits aux coopératives rurales.

Après la première guerre mondiale, les fédérations de banques populaires rurales ont profité du redressement de la vie économique pour accroître leurs opérations. Elles ont dirigé avec habilité l'activité des banques populaires en leur fournissant les crédits nécessaires.

Jusqu'à la crise économique de 1929—1933 les associations de paysans constituant des banques populaires rurales se sont continuellement développées. L'apogée a été atteint le 31 décembre 1931, selon le bilan clos à cette date. Une période de dépression a suivi. Le redressement ne fut que partiel et assez difficile.

Si l'on compare les bilans des banques populaires rurales avant la première guerre mondiale et les bilans dressés après 1918, on constate de grandes différences de chiffres. Par exemple, la somme totale des prêts accordés par ces banques a été de 162 millions de lei en 1914 et de 818 millions de lei en 1922. A première vue, il semblerait que ces placements ont considérablement augmenté. La réalité est tout autre. Dans cet intervalle de huit ans, la monnaie roumaine, *le leu*, a subi une grande dévaluation à cause de l'inflation. La hausse des prix a été de 3 000%. Donc les prix des produits que les paysans achetaient ont augmenté trente fois. Si l'on tient compte du fait qu'après la réforme agraire de 1918—1921 la surface des terres dont les paysans étaient propriétaires avait doublé, si l'on tient compte aussi de la dévaluation monétaire, on constate que les crédits consentis par les banques populaires rurales en Roumanie avaient diminués douze fois par rapport à 1914. Après 1922, une progression assez rapide a eu lieu. En 1930, les emprunts accordés par ces banques ont atteint 6.562.074.000 lei.

Pourtant, dans cette période, les banques populaires rurales n'ont pas aidé suffisamment les paysans. Ceux-ci n'ont pu obtenir que partiellement les emprunts qu'ils ont sollicités et à des conditions onéreuses, le taux de l'intérêt dépassant le coéfficient de rentabilité dans l'époque respective.

La Banque Centrale, les fédérations et les banques populaires rurales, durant la période étudiée dans le présent article, ont fait aussi différents autres actes de commerce. Notamment : elles ont acheté et vendu des céréales, elles ont fourni à leurs associés l'inventaire agricole qui leur était nécessaire, elles ont accordé des crédits aux coopératives de consommation ainsi qu'aux associations de paysans qui prenait à ferme des terres ou qui exploitaient des forêts, etc. Quoique ces opérations commerciales n'aient pas eu une grande ampleur, elles ont guand même profité aux paysans.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PRETENDENȚI LA TRONUL MOLDOVEI ÎNTRE ANII 1504 și 1538

DE

C. CIHODARU

Într-o lucrare recent publicată, Ștefan S. Gorovei a dat o justă soluționare multor probleme legate de pretențiile la tronul Moldovei, ridicate de diferiți pretendenți [1]. Au rămas totuși unele pentru care o nouă luare în considerație în vederea restabilirii adevărului istoric este absolut necesară. Printre acestea se numără, în primul rînd, cele care privesc originea lui Ștefan Lăcustă și la pretendența la tron a lui Petru Rareș însuși înainte de anul 1527. Rezolvarea lor este extrem de dificilă din cauza lipsei materialului informativ. Cu toate acestea unele rectificări se mai pot face.

Crizele dinastice din istoria Moldovei au fost deosebit de acute nu numai atunci cînd puterea trecea de la o ramură a familiei dominatoare la alta, ci și în timpul minorității unor domni, cînd ea era exercitată de niște regenți care în ceea ce privește titulatura și prerogativele nu se deosebeau prin nimic de domnii obișnuiți. Erau aleși dintre rudele apropiate ale domnului legiuit, fără a se exclude, uneori, nici descendenții în linie feminină. Așa s-au prezentat, de pildă, domniile lui Ștefan I, Juga, Bogdan al II-lea și Petru Aron care apăreau ca asociați ai lui Alexandru cel Bun sau ai fiului acestuia Alexandrel.

Domnia lui Ștefan cel Mare nu a fost nici ea scutită de frămîntări în legătură cu consolidarea dinastiei. În momentul luării domniei, în 1457, Ștefan avea sau a căpătat la scurt timp după această dată un fiu, Alexandru, considerat de istoricii noștri ca rezultatul unei legături nelegitime cu mama sa, Maruşca [2]. El nu este menționat în documente pînă la 28 aprilie 1464 [3], adică la un an după căsătoria tatălui său cu Evdochia din Chiev [4], de la care acesta a avut o fiică. Pînă la data arătată în fruntea sfatului domnesc apare, cu cîteva mici excepții, mitropolitul Teoctist (1458 oct. 26 — 1462 dec. 3) [5]. În documentele din anii 1463 pînă la 2 octombrie 1468, în toate cazurile în care este menționat moștenitorul Alexandru, mitropolitul lipsește [6]. La data de mai sus sînt menționați ambii, dar beneficiara daniei specificate în document este biserica. Alexandru mai este de asemenea, înscris în fruntea sfatului domnesc, înainte de vîrfurile clerului, în actul din 12 septembrie, dar de data aceasta însuși mitropolitul este cel care vine și cumpără sate [7].

---

[1] *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și materiale de istorie medie", VIII, București, 1975, p. 185 și urm.

[2] Damian P. Bogdan, *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița*, București, 1941i p. 86.

[3] *Documenta Romaniae Historica*, vol. II, p. 169—170.

[4] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. P. P. Panaitescu (după I. Bogdan), p. 16.

[5] *D.I.R.*, A, XIV—XV, p. 299—327.

[6] *Ibidem*, p. 331—364.

[7] *Ibidem*, p. 335.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ar rezulta din cele arătate mai sus că la începutul domniei lui Ştefan, biserica s-a opus la recunoaşterea calităţii de moştenitor al tronului, acordată unui fiu natural al domnului. După data de 2 octombrie 1468, atît mitropolitul, cît şi fiul domnesc, sînt înscrişi în documente în fruntea sfatului domnesc, cel din urmă ocupînd locul al doilea şi fiind menţionat din ce în ce mai rar.

Problema transmiterii puterii în stat a continuat să rămînă dificilă de asemenea şi în ultimii ani de domnie ai lui Ştefan. Acesta a mai avut pe lîngă Alexandru şi alţi fii şi fiice. Cronica moldo-rusă îi dă 4 fii : „Petru, Alexandru şi doi Bogdani" [8]. Se poate observa că ei nu sînt daţi în ordinea naşterii şi că lista este incompletă. Din documente şi din pomelnicul mănăstirii Bistriţa se constată că peste tot a avut şase feciori şi anume : Alexandru, Iliaş, Petru, Bogdan, Bogdan-Vlad şi Bogdan (viitorul Bogdan al III-lea) [9], pe care mulţi istorici îl confundă cu predecesorul său. Iliaş este menţionat în pomelnicul mănăstirii Bistriţa în locul al doilea. Cel de al treilea Petru, numit uneori şi Patraşcu, este menţionat pentru prima dată în documente la 13 septembrie 1471 [10]. Poate fi de asemenea un fiu natural, probabil un frate din aceeaşi mamă al lui Alexandru, căci Evdochia de Chiev murise cu cîţiva ani înainte de această dată, în 1468 sau 1469, şi ei cronicile îi dau numai o singură fiică,Olena, „doamna din ţara Moscovei" [11]. În 1473, în urma căsătoriei cu Maria de Mangop, s-a născut fiul lui Ştefan, numit Bogdan. De la această dată, el este în mod consecvent menţionat în documente alături de fraţii mai mari, Alexandru şi Petru. La 16 iunie 1479 a decedat Bogdan, iar fratele său Petru la 21 noiembrie, anul următor [12]. Ceva mai înainte, la 7 decembrie 1477, murise a doua soţie a lui Ştefan, Maria de Mangop [13]. La scurt timp după această dată domnul s-a recăsătorit cu Maria, fiica lui Radu cel Frumos [14], domnul din Ţara Românească, răsturnat de el în 1474. Din această nouă căsătorie a rezultat un prim fiu, Bogdan, care s-a născut la data de 22 iunie 1479, la cîteva zile, deci după moartea primului Bogdan, fiul Mariei de Mangop [15]. În 1502, el avea vîrsta de 23 de ani, apropiată deci de cea de 25 de ani, pe care i-o atribuia atunci medicul veneţian al lui Ştefan, Matei de Murano [16].

La doi ani după data arătată, în 1481 s-a născut al şaselea fiu al lui Ştefan căruia, în amintirea bunicului după tată, precum şi a urchiului şi străbunicului după mamă, apoi pentru a-l deosebi de fratele său mai mare, i s-a dat numele de Bogdan-Vlad. Istoricii au făcut adesea confuzia între el şi fratele mai mare Bogdan, dar din pomelnicul mănăstirii Bistriţa se poate constata că erau persoane deosebite. Bogdan este arătat acolo ca nepot al lui Radu voievod [17].

Bogdan-Vlad este menţionat în lista sfatului domnesc în documente la data de 1 februarie 1481 [18]. El mai apare în alte două documente anterioare. dar datarea acestora este discutabilă. Data documentului din 1479 august 11 a fost rău citită. În realitate actul este din 1489 august 11 [19]. La fel, data de 1480 martie 15 [20], iar

---

[8] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 161.

[9] Damian P. Bogdan, *op. cti.*, p. 86. Toţi sînt menţionaţi în lista membrilor sfatului domnesc. Iliaş a murit în vîrstă fragedă. Este amintit numai în două documente din vara anului 1437, vezi D.I.R., A, XIV—XV. 1, p. 395—396.

[10] D.I.R., A, XIV—XV, 1, p. 382.

[11] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 29.

[12] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 51. La St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti cu Ardealul în sec. XV—XVI*, Bucureşti, 1905, p. 148, se dă data greşită de 26 iulie în loc de 16 iulie.

[13] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 51. În *Letopiseţul Anonim* este ziua de 19 decembrie 1477. *Ibidem*, p 40.

[14] Ziua de 19 dec. 1479 este înregistrată de *Cronica moldo-germană* ca dată a căsătoriei lui Ştefan cu Maria, fiica domnului muntean, *Ibidem*, p. 34.

[15] *Ibidem*, p. 34.

[16] *Hurmuzaki*, VIII, p. 36.

[17] Damian P. Bogdan. *op. cit.*, p. 86.

[18] *D.I.R.*, A, XV, 2, p. 25.

[19] *Ibidem*, p. 12—13.

[20] *Ibidem*, p. 16—17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Mihai Costăchescu [21], de 1479—1480 noiembrie 15, trebuie să fie și ea corectată în 1479 martie 15. Adaosul *Vlad* după numele de Bogdan este aici arbitrar și nu există în textul publicat de Costăchescu.

Se observă că în documente Bogdan-Vlad este menționat în mod consecvent de la data arătată pînă la moartea sa în 1497, în timp ce Bogdan, fratele său, nu apare niciodată. Se vede că, probabil, din cauza unei incapacități, cum ar fi, de pildă, un defect de vedere, el nu era sortit să domnească. E greu de precizat acest defect fizic al fiului lui Ștefan, dar Grigore Ureche vorbește în letopisețul său, pe baza unor izvoare mai vechi, despre „domnia lui Bogdan cel Orb și grozav". Abia după moartea fratelui său mai mare, Alexandru, în 1496 și a lui Bogdan-Vlad în anul următor, Bogdan este pentru prima dată inclus în lista sfatului domnesc [22]. El era acum singurul fiu legitim rămas în viață al marelui voievod.

Se pare că boierimea moldoveană nu a manifestat nici o opoziție față de impunerea lui Bogdan ca moștenitor al domniei în anul 1498. Sfatul domnesc a fost întărit atunci prin aducerea în sînul său, învestit cu dregătoria de mare portar de Suceava a boierului Luca Arbore [23], fiul fostului pîrcălab de Neamț de prin anii 1471—1476 [24]. Este greu de stabilit ce legături au existat între Ștefan și acest puternic boier. Nu se poate spune nimic precis relativ la faptul că el ar fi exercitat vreo tutelă asupra lui Bogdan, dar se pare că această situație era dorită de el în 1504, la moartea lui Ștefan. În felul acesta s-ar explica informațiile deținute de regele Poloniei, Alexandru, că la moartea marelui voievod, acest puternic boier ar fi pretins coroana Moldovei [25].

Nu știm, de asemenea, la ce dată a proclamat Ștefan pe Bogdan, drept asociat al său, dar el a avut această calitate și în felul acesta este prezentat de castelanul de Buda, Ioan Bornemisa, care, vorbind despre luptele purtate de Bogdan cu rivalul său Trifăilă în 1514 spunea: „sed ipse Bogdan erit victor, qui cum patre in etate nostra regnavit, et miraculum esset ut, sine principe magno, talis persona tam enormiter ipsum fugare vel eicere posset" [26].

Încă din 1503, suveranii din țările vecine cu Moldova, ca și pretendenții la tronul acestei țări, adăpostiți pe teritoriile lor, se așteptau la sfîrșitul lui Ștefan. În ianuarie 1504, cînd moartea acestui domn era considerată iminentă, regele Poloniei, Alexandru, știa că moștenirea domniei din Moldova era așteptată de patru pretendenți, dintre care unul se afla la Constantinopol [27].

Același rege ne informează ceva mai tîrziu că chiar în vremea cînd voievodul se afla pe moarte, logofătul Tăutu s-a întors de la Constantinopol și a adus cu el un pretendent la tronul Moldovei, însoțit de un sol turc. Acesta aducea insignele de domnie pentru noul domn care urma să fie, nu Bogdan, ci, cel trimes de la Poartă [28]. Aceste date sînt confirmate și de alte izvoare.

Medicul italian Leonardo de Massari, referindu-se la moartea lui Ștefan și scriind, la scurt timp după acest eveniment, o prezintă în culorile cele mai dramatice. *Moartea marelui voievod provocase o teribilă spaimă în Ungaria. El a lăsat* doi fii, unul mai mare în Moldova și altul mai mic care își petrecea viața la curtea sultanului, la Constantinopol. Toată lumea se temea ca nu cumva turcii să încerce să pună cu forța pe acesta domn în Moldova. Se zvonise că o armată de 60 000 de oameni se pusese în mișcare spre Moldova, fapt care a provocat pe

---

[21] M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 104—106.

[22] *D.I.R.*, A, XV, 2, p. 282. La documentul 25 (august-septembrie" 1499, completarea Vlad după numele lui Bogdan este arbitrară și provine din nestudierea atentă a textului publicat. *Ibidem*, p. 285—286.

[23] *D.I.R.*, A, XV. 2, p. 282.

[24] *Ibidem*, XIV—XV, 1, p. 379 și urm.; XV, 2, p. 2.

[25] Pentru scrisoarea din 15 iulie 1504 a regelui Poloniei Alexandru, v. P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în „An. Ac. Rom.", Mem. sec. ist., s. III, t. XV. mem. 2, p. 14.

[26] *Hurmuzaki*, XV, 1, p. 170. Scrisoarea a fost datată din Făgăraș, 27 ianuarie 1504, dar Ștefan este arătat ca mort. E desigur o greșeală în loc de 1514.

[27] „Studii", XXII (1969). 2, p. 400.

[28] P. P. Panaitescu, *Contribuții...*, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regele Ungariei să ordone secuilor să fie gata de luptă. Massari povestește în continuare ultimele momente din viața lui Ștefan. Medicii domnului, italianul Jeronim de Ceessena și altul evreu, trimis de hanul tătarilor din Crimeia, au procedat la arderea cu fierul roșu a rănii pe care el o avea de mult timp la picior. Cazul era considerat mortal. În acest timp, alături, în cîmp, boierii se adunaseră pentru alegerea noului domn. Unii preferau pe fiul mai mare care se afla pe lîngă domn, în timp ce alții doreau pe cel care se afla în Turcia. În timpul certei care a izbucnit acolo a apărut Ștefan care a poruncit să ucidă pe boierii ostili lui Bogdan. Apoi, el, declarînd că va muri în curînd, le-a cerut să aleagă pe cine vor, însă acesta să fie apt de a-i apăra. Atunci toți au ales pe fiul prim născut care era pe lîngă el și pe care el îl voia. La început Massari afirma că regele Ungariei „voia ca fiul care era în Moldova și era primnăscut să fie domn și nu cel care era pe lîngă sultan" („volea chel fiol qual e in Moldavia et e il primo genito fosse signor et non quello ch'e apresso il Turco") [29].

Scrisoarea această relatează fidel evenimentele cu excepția doar a faptului că lucrurile se vor fi petrecut ceva mai înainte și nu în ajunul morții lui Ștefan. Massari a concentrat datele pentru a obține efecte dramatice mai puternice.

Istoricii noștri au cunoscut și au folosit acest text, dar neavînd suficiente date în legătură cu fiul care se afla la Constantinopol au răstălmăcit afirmațiile medicului italian. Pe această cale, ei au ajuns la concluzia că Ștefan odată cu încheierea tratatului de pace cu turcii, a trimis la Constantinopol în calitate de ostatic pe fiul său cel mai mare Alexandru care, murind acolo, ar fi lăsat un fiu, pe viitorul domn Ștefan Lăcustă [30]. Alții au considerat că pretendentul din 1504 nu ar fi altul decît Ștefan Lăcustă însuși [31]. Astfel de ipoteze au determinat pe unii cercetători să se îndoiască de afirmațiile făcute de Fabio Mignanelli care a trecut prin Moldova în anul 1538 și a cunoscut bine pe acest domn. Călătorul italian ne spune că „noul domn al Moldovei care este fiul natural al lui Sandrin, este în vîrstă de 30 de ani și din această, 25 i-a petrecut la curtea sultanului, unde a fost mutat datorită străduințelor tatălui său" [32]. Prin urmare dacă nu răstălmăcim afirmațiile lui Mignanelli, ar rezulta că domnul din anii 1538—1540 s-a născut la Constantinopol în anul 1508, că el era fiul natural al unui oarecare Alexandru sau Sandrin și că a fost crescut la curtea sultanului. Grigore Ureche, de asemenea, folosind un vechi letopiseț, scria că Ștefan Lăcustă era fiul lui Alexandru voievod, fără însă a preciza că acesta era fiul lui Ștefan cel Mare.

Deci nu Ștefan Lăcustă era pretendentul din 1504, ci tatăl său Alexandru, care nu trebuie confundat cu celălalt Alexandru, fiul mort în Moldova, al lui Ștefan și înmormîntat la 26 iulie 1496 la mănăstirea Bistrița. Acesta a stat tot timpul în Moldova, fiind însărcinat cu paza granițelor de sud ale țării. A rezidat la Bacău de unde trimitea scrisori juzilor din Brașov [33]. Tot aici a pus să se construiască biserica Adormirea, sfințită la 1 ianuarie 1491. O notiță pe un tetravanghel din 1492 spune că s-a făcut în zilele lui Alexandru voievod. Deci tocmai în vremea cînd s-a încheiat pacea între Moldova și Poarta Otomană, Alexandru se găsea în țară la Bacău și nu era ostatec la Constantinopol. Trebuie să subliniem aici că nu

[29] *Hurmuzaki*, VIII, p. 40.

[30] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, IV, (ed. a III-a, Vlădescu), p. 130 ; N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 248. În ultimul timp de această problemă s-a ocupat Șt. S. Gorovei, *op. cit.* p. 186 și urm. Ca nepot al lui Ștefan cel Mare, este prezentat și de I. Minea, *Despre Roman pribeagul*, în „Cercetări istorice" II—III (1926—1927), p. 265.

[31] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, partea I, p. 106 ; ipoteza este menținută și în *Istoria Românilor*, II, București, 1976, elaborată împreună cu fiul său Dinu C. Giurescu, p. 188. Mai vezi, de asemenea, Const. C. Giurescu *Despre filiația lui Ștefan Lăcustă*, în „Revista istorică română", XVI (1946), p. 77—78.

[32] *Călători străini despre țările române*, I, p. 466.

[33] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, II, 1913, p. 308, 379—380.

[34] Șt. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 152. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

există nici un document pe baza căruia să se poată afirma că domnii din Moldova și-au trimis, înainte de 1541, fiii ostateci la Constantinopol.

Problema se poate rezolva astfel și desigur într-un mod just. Se poate accepta că în 1504 exista la Constantinopol un pretendent, fiu al domnului moldovean, care purta numele de Alexandru și el era tatăl viitorului domn Ștefan Lăcustă. I se mai spunea și Sandrin. Sub acest nume era prezentat uneori însuși Ștefan Lăcustă [35].

Alexandru, fiul mai mare al lui Ștefan, fiu care a trăit în Moldova și nu a fost trimis niciodată la Constantinopol, a fost ginerele voievodului transilvănean Bartolomeu Drágfy, descendent din Dragoș, întemeietorul Moldovei. Numai așa se explică expresia din Letopisețul Anonim că „Birtoc" (diminutiv de la Bartolomeu) care a condus oștile transilvănene în Moldova spre a-l ajuta pe Ștefan în luptă împotriva polonilor din anul 1497, era „cuscrul" acestuia" [35].

Contradicțiile aparente privind identificarea pretendentului la tronul Moldovei, adăpostit în 1504 la Constantinopol, se lămuresc dacă se examinează un interesant izvor publicat în timpul din urmă. Este vorba de scrisoarea lui Stanislas Górski, canonic de Craiova și secretar al reginei Bona Sforzza către Clemens Janicius, profesor la Univesitatea din Padua, scrisoare în care el îi descrie ce s-a petrecut în Moldova în lunile august, septembrie și octombrie 1538. Referindu-se la Ștefan Lăcustă, Gorski ne spune că după fuga lui Petru Rareș, sultanul Soliman nu a voit să pună domn în Moldova pe un străin sau pe un turc, ci a ales pe unul de ritul lor grecesc „care era din vechiul sînge al voievozilor Moldovei", pe fiul fostului voievod Alexandru. Acesta s-a căsătorit cu o femeie greacă din Constantinopol de credință ortodoxă. Înainte de a muri soțul ei, ea a rămas gravidă și după moartea lui, spre a evita ura și dușmănia moldovenilor, a plecat la Constantinopol și acolo a născut un fiu care a crescut la curtea sultanului. Pe acesta Soliman l-a făcut, în septembrie 1538, domn în Moldava [37].

În afară de unele date care prezintă într-un fel destul de dramatic soarta soției lui Alexandru, aceste informații nu au nevoie de nici o răstălmăcire. Că Ștefan Lăcustă a fost un fiu al lui Sandrinus (Alexandru) și din vechiul neam al voievozilor din Moldova, ne informează și alte izvoare [38]. Nu rezultă din ele însă, dacă e vorbă de Alexandru, fiul lui Ștefan, mort în 1496 sau de un alt fiu natural cu același nume care a fugit la Constantinopol spre sfîrșitul secolului al XV-lea. Acest Alexandru a fost pretendentul la tronul Moldovei, susținut de Poartă în anul 1504. Ca *fiu* și nu ca nepot al lui Ștefan este arătat acest doritor de domnie în Moldova. În felul acesta este prezentat de medicul Leonardo de Massari, contemporan cu el [39]. Nu poate fi identificat ca Alexandru, fiul lui Ștefan al II-lea, menționat în pomelnicul de la Bistrița [40] și nici cu pretendentul adus în 1476 în timpul expediției lui Mahomed al II-lea în Moldova, prezentat de Dlugosz ca frate al lui Ștefan, iar de Balthasar de Piscia ca fiu al lui Petru Aron [41]. Nici unul nici altul nu sînt din aceeași generație cu cel de la începutul secolului al XVI-lea [42].

Alexandru, fiul lui Ștefan crescut la Constantinopol și nu cel rămas în Moldova, este cel care s-a căsătorit cu Maria Asanina Paleologhina, care este numită

---

[35] Așa îl arată un report spaniol din Toledo, de la 28 octombrie 1538 și două rapoarte vieneze din anul următor, v. A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, Budapesta, 1914, p. 290, 297; Hurmuzaki, II, 1, p. 197.

[36] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 20.

[37] Ștefana Simionescu, *Noi date despre situația internă și externă a Moldovei în anul 1538 într-un izvor inedit*, în „Studii", XXV (1972), nr. 2, p. 229—234.

[38] În afară de Fabio Mignanelli, citat, mai există un raport vienez din 5 noiembrie 1538, v. A. Veress, *op. cit.*, p. 293.

[39] *Hurmuzaki*, VIII, p .40.

[40] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 86.

[41] Dlugosz, *Historiae polonicae libri XII*, vol. II, col. 647—548; Balthasar de Piscia în *Columna lui Traian*, VII, p. 376—380; N Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 150, n. 4.

[42] Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 188—189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

într-o inscripție de pe o icoană dăruită mănăstirii Grigoriu de la Muntele Athos, *doamna Moldovlahiei* [43].

Alexandru a încercat să ia domnia Moldovei în timpul lui Ștefăniță. Credem că despre el este vorba în documentul din 28 martie 1560, prin care Alexandru Lăpușneanu restituia visternicelului Ion Ciolpan satul Vlădești din ținutul Cîrligătură [44]. Tatăl lui Ciolpan slujise lui Ștefan voievod, fratele domnului, deci lui Ștefăniță, dar nu cu destulă credință. El a ridicat [45] „peste capul domnului" pe „un lotru care s-a numit pre sine cu numele de Alexandru" care a ajuns pînă la Cahul. Actul acesta a fost cunoscut unora din istoricii noștri mai tineri, dar pretendentul acesta a fost identificat greșit cu Alexandru Cornea care probabil, pe atunci trăia în Polonia [46] Că este cu totul o altă persoană se vede din faptul că el venea de la turcii din raielile de la granița de sud a Moldovei și sprijinit de aceștia. Dacă ar fi venit din Polonia și ar fi ajuns pînă la Cahul nu vedem cum Ștefăniță ar fi putut să mai rămînă domn în Moldova. Numai un pretendent victorios ar fi putut stăbate Moldova de la granițele ei nordice pînă la cele din sud.

Ajuns domn în Moldova, Ștefan Lăcustă. fiul acestui Alexandru, s-a dat drept fiul lui Ștefan cel Mare, sau, cum spune el, fiul lui Ștefan voievod cel Bătrîn [47]. Această pretenție a fost luată drept realitate de cronicarii turci. Toți afirmă că Ștefan Lăcustă era fiul lui Ștefan cel Mare [48]. La fel se pronunță Anton Verancsics [49] și Paul Giovio [50], precum și autorul unui raport din 10 octombrie 1538 către regele Ferdinand de Hasburg al Ungariei care spune că : „fuit autem idem Petrus vayuoda filius bastardus condam Stephani vayuodae Moldavie ; qui vayuoda dimiserat in curiam ipsius imperatoris turcharum unum filium legitimum, cui regnum Moldavie legitime pertinet [51]... Toți acești scriitori reflectă în operele lor simplele pretenții ale lui Ștefan Lăcustă. De altfel dintr-o cercetare mai atentă a cronicarilor turci care toți îi spun „Cetne voievod" se pare că el înainte de încoronare se numea Petre și nu Ștefan [52].

În ultimul document păstrat, emis de cancelaria lui Ștefan Lăcustă, cu data de 30 noiembrie 1540, document prin care întărea mănăstirii Humor proprietățile sale, el amintește de părintele său Ștefan voievod, de fratele său Bogdan voievod și de nepotul său Ștefăniță. Documentul acesta în care se arată că a venit înaintea sa, logofătul Toader, al doilea ctitor al acestei mănăstiri și i-a dăruit proprietăți, este un fals. Autorii lui, călugării din susnumita mănăstire nu mai citiseră de mult timp inscripția de pe piatra de mormînt a logofătului pentru a vedea că el decedase deja la 3 ianuarie 1539 [53]. De fapt, el fusese predat de poloni, pe teritoriul cărora se refugiase, turcilor spre sfîrșitul anului 1538 și de la aceștia a fost răpit de oamenii lui Ștefan Lăcustă și executat la începutul anului 1539 [54].

Se pare că Ștefan Lăcustă mai încercase să răstoarne pe Petru Rareș înainte de 1538. Există un document dat de Petru Rareș în 30 aprilie 1546, în care docu-

---

[43] *Ibidem*, p. 190. Crede însă că ea ar fi fost soția lui Alexandru cel înmormîntat la Bistrița.

[44] D I.R., A, XVI, 2, p. 134.

[45] În document se spune „prins", dar, evident este vorba de o traducere greșită a termenului slav.

[46] Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p 187.

[47] *D.I.R.*, A, XV, 1, p. 393—399 Pretenția aceasta apare în doc. emise în 1540. În 1539 se intitulează simplu Ștefan voievod, fără a indica filiația. *Ibidem*, p. 391.

[48] *Cronici turcești privind țările române*, București, 1966, p. 230, 231, 255, 269. 270, 354, 412, 486, 536

[49] *Tezaur de monumente istorice*, p. 160.

[50] *Arhiva ist. a Rom.*, II, p. 36—37.

[51] Hurmuzaki, II, 1, p. 200.

[52] Grafia celor două numere, Cetne și Petre se poate confunda ușor, în cazul unei scrieri grăbite.

[53] G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din secolul al XVI-lea*, București, 1928, p. 131—132.

[54] Așa arăta și scrisoarea citată a lui Górski, v Ștefana Simionescu, *op. cit.*, p. 235.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ment se arată că satul Ședrești de pe Putna a fost confiscat de la Patié, fost postelnic, de la femeia lui, Stana, și de la copiii lor, Dragoș și Ioana, „în hiclenie, cînd au ridicat cu alți necredincioși pe un lotru Ștefan Lăcustă asupra capului domniei mele“ [55]. Documentul nu se referă la evenimentele din 1538, căci atunci Ștefan a fost adus de sultan și nu ridicat de boieri La revenirea sa în a doua domnie în 1541, Petru a iertat pe toți cei care l-au părăsit pe Alexandru Cornea și nu s-a mai răfuit cu nimeni pentru cele întîmplate în 1538, ci numai pentru rezistența opusă alături de Alexandru Cornea. Credem că mai degrabă este vorba de întîmplări de prin anul 1535, cînd Aloisio Gritti, emisarul sultanului a încercat să intre în Moldova.

Ștefan Lăcustă a mai avut un frate numit Ion sau Iani, pretendent și el la tronul Moldovei. Avea strînse legături cu cercurile grecești din Imperiul Otoman și a petrecut mulți ani pe la Veneția [56]. Lăcustă a avut și el doi fii, Ștefan și Alexandru, menționați în documente. Ei au pierit probabil în tulburările de la sfîrșitul anului 1540, împreună cu tatăl lor.

Din cele discutate mai sus ar rezulta următoarele concluzii :

1. Ștefan cel Mare n-a avut un singur fiu natural, ci doi. Unul este viitorul domn Petru Rareș, iar celălalt, Alexandru, deosebit de Alexandru cel înmormîntat la mănăstirea Bistrița, recunoscut și citat de Ștefan în documetne Acest Alexandru, în împrejurări necunoscute nouă, a fost dus de tînăr la Constantinopol și de aici la moartea lui Ștefan a pretins, împotriva lui Bogdan, care era mai în vîrstă decît el, domnia Moldovei. Prin urmare, informațiile pe care le dau Leonardo de Massari și Stanislas Górski trebuie să fie acceptate așa cum au fost transmise fără altă interpretare. În 1504 un fiu natural al lui Ștefan se afla la Constantinopol. Nu fusese trimis acolo în calitate de ostatec, căci pînă 1541 domnii Moldovei nu au lăsat asemenea graniții la Constantinopol.

2. Acest Alexandru, sprijinit de turcii din raielile dunărene, a încercat să răstoarne pe Ștefan al IV-lea cel Tînăr, dar a fost înfrînt, probabil în 1523, într-o luptă lîngă Cahul.

3. Ștefan Lăcustă este fiul acestui Alexandru. El s-a născut așa cum arăta Fabio Mignanelli, prin 1508 și avea în 1538 vîrsta de 30 de ani din care 25 îi petrecuse la curtea sultanului, unde deținuse funcția de ofițer de lefegii

4. Celălalt Alexandru, fiul lui Ștefan, mort în 1496, a fost căsătorit cu fiica lui Bartolomeu Drágfy, voievodul Transilvaniei. Maria Asenina Paleologa a fost, probabil, soția celuilalt.

5. Afirmațiile lui Ștefan Lăcustă, făcute în documentele date de el în Moldova, că este fiul lui Ștefan cel Mare, nu sînt prin nimic justificate.

•

Alexandru și fiul său Ștefan Lăcustă nu au fost singurii pretendenți la tronul Moldovei în perioada 1504—1538. În ianuarie 1504, în momentul cînd moartea lui Ștefan cel Mare era deja așteptată, regele Poloniei, solicitînd stărilor din Prusia regală convocate la Marienburg pentru data de 29 a lunii arătate, sprijinul pentru rezolvarea în sensul dorit de el a problemei succesiunii la tronul Moldovei, arată că după informațiile sale existau patru candidați la tronul acestei țări, în cazul dispariției bătrînului voievod. Unul era Alexandru, cel sprijinit de turci, al doilea cu numele de Ilie, se afla pe teritoriul Poloniei și era, probabil, un urmaș de al lui Petru Aron, un altul, Mulckrouszki, din „Moldova mică“ [57], era susținut de regele Ungariei și în sfîrșit Bogdan care se afla în țară [58]. O greutate deosebită prezintă în lămurirea acestui text identificarea acestui enigmatic Mulckrouszki

[55] *D.I.R.*, A, XVI, 1, p. 438.

[56] Hurmuzaki, VIII, p 44—50 ; N. Iorga, *Pretendentul „Iani, rege al Moldovei 1516—1521)*, în „Revista istorică“, I (1915), p. 25—26 ; Șt. S. Gorovei, *Urmașii lui Ștefan cel Mare*, loc. cit., p. 191.

[57] Denumirea de „Valahia Minor“ apare din vremea primilor mușatini. Margareta, mama lui Petru I, este numită „domina Valachiae Minoris“.

[58] „Studii“, XXII (1969), nr. 2, p. 400.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-o scrisoare din 15 iulie 1504, scrisă deci la scurt timp după moartea lui Ştefan cel Mare, regele polon Alexandru prezenta ca pretendent la tronul Moldovei, pe însuşi cunoscutul boier moldovean Luca Atbore [59]. S-ar putea ca numele satului Arbora din Bucovina (Valahia sau Moldova Mică) să fi fost Mulcicrova sau Mulcicrăuţi şi de aici adausul după numele său a supranumelui Mulcicrovschi. Se pare că în Polonia se ştia ceva destul de neprecis relativ la legăturile lui Arbore cu dinastia moldovenească. Am subliniat mai sus că Luca Arbore a fost ridicat, fără a parcurge un cursus honorum prealabil, la marea funcţie de portar de Suceava, odată cu înscrierea lui Bogdan în fruntea sfatului domnesc, în documente. Cauza care determina pe domn să facă acest lucru rămîne necunoscută.

În momentul cînd Bogdan al III-lea rămînea singur domn în Moldova, în Ţara Românească şi în Transilvania se aflau doi contracandidaţi ai săi la domnia acestei ţări. Roman Pribeagul şi Trifăilă. Cel dintăi numit şi Roman Gîrbovăţ, probabil pretins fiu al lui Petru Aron sau Roman al doilea, era originar din satul Coşeşti din actualul judeţ Vaslui. A fugit din ţară la o dată care rămîne necunoscută, probabil spre sfîrşitul secolului al XV-lea şi s-a adăpostit la curtea lui Radu cel Mare, în Ţara Românească Ştefan i-a confiscat pentru „hiclenie" satul amintit şi l-a dăruit lui Cristea sulger. Faptul acesta este amintit într-un document din 8 aprilie 1540 [60].

Dintre croincari, singur Grigore Ureche a descoperit în izvoarele pe care le utiliza că Radu cel Mare în 1507, aducînd cu sine pe acest Roman pribeagul, a invadat cu oştile sale regiunile din sudul Moldovei şi a prădat ţinutul Putnii şi partea „de dincolo de Siret" [61]. Această agresiune a provocat invazia oştilor moldovene în Ţara Românească în toamna aceluiaşi an. După încheierea păcii de la Movila Căiata pretendentul a fost, probabil, izgonit din Ţara Românească. La acest pribeag se refereau magnaţii poloni în 1506. după moartea regelui Alexandru, cînd spuneau că acesta refuzase să ajute pe Radul cel Mare împotriva lui Bogdan al III-lea şi nici pe alţi pretendenţi care afirmau că sînt adevăraţi moştenitori şi succesori ai Moldovei [62].

Roman pribeagul nu poate fi una şi aceeaşi persoană cu Trifăilă, aşa cum gîndea Nicolae Iorga [63] şi nici cu pretendentul care la începutul domniei lui Bogdan se afla adăpostit la Sibiu [64]. Cel care şedea aici este Trifăilă El a fugit din Moldova la începutul domniei lui Bogdan. La data de 16 septembrie 1504, voievodul Transilvaniei, Petru, atrăgea atenţia magistrului Iohan Agotha din acest oraş şi-i cerea să-i pună la dispoziţie toate cele necesare pentru întreţinere lui pînă va putea să informeze pe rege, dar să aibă grijă să nu fugă în altă parte de unde ar putea să cauzeze diferite greutăţi ţării [65]. Faptul că regele nu fusese încă vestit despre sosirea acestui pretins fiu de domn moldovean pe teritoriul Transilvaniei, ne arată că ea a avut loc de curînd.

Acest pretendent este „lotrul" pe care Bogdan îl cerea de la sibieni la 13 ianuarie 1507 prin intermediul lui Alexie, pîrcălab de Cetatea de Baltă [66]

În privinţa locului de unde a pornit atacul lui Trifăilă în februarie 1514. izvoarele se contrazic. În această privinţă, Grigore Ureche, ne spune că acest pretendent „ce se făcea fecior de domn" a venit din Ţara Ungurească cu unguri şi iarna cînd erau toţi oştenii pe la casele lor [67]. Macarie afirmă că invazia a avut loc însă din Ţara Românească. Credem că aici s-a produs însă o transmitere greşită [68]. Unele indicii că am avea de a face cu o lovitură pusă la cale de nobili transilvăneni s-ar putea scoate dintr-o scrisoare cu data greşit citită : 27 ianuarie

[59] P. P. Panaitescu, *Contribuţii...*, p. 14.
[60] *D.I.R.*, A, XVI, 1, p. 453.
[61] Grigore Ureche, *Let.*, ed. cit., p. 137
[62] Hurmuzaki, II, 2, p. 259.
[63] *Istoria Românilor*, IV, p. 293.
[64] Ilie Minea, Despre Roman pribeagul, în „Cercetări istorice", II—III, p 262—263.
[65] *Hurmuzaki*, XVI, 1, p. 168.
[66] *Hurmuzaki*, XV, 1, p. 175.
[67] Grigore Ureche, *Let.*, ed. cit, p. 142.
[68] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1504. În ea castelanul de Buda, Ioan Bornemisza, din reședința sa de la Făgăraș scrie Brașovenilor să-i trimită vești din Moldova. În scrisoare, el vorbea și de o luptă pe care Bogdan va fi pus în situația s-o poarte cu un rival al său. Credea că va fi un miracol să-l poată învinge, acum cînd sprijinul marelui principe (Ștefan cel Mare) îi lipsea[69]. Editorul, N. Iorga, luînd în considerație că în scrisoare Ștefan este prezentat ca o persoană care a încetat din viață, a corectat data, propunînd sub semnul întrebării alta și anume 27 ianuarie 1505. Părerea noastră este că autorul scrisorii a omis la datarea ei să înregistreze cifra zecilor, punînd 1504 în loc de 1514. Ar urma de aici, că veștile pe care le aștepta castelanul de la brașoveni la sfîrșitul lunii ianuarie 1514 cu privire la evenimentele din Moldova se refereau la expediția întreprinsă atunci de Trifăilă în această țară. Nobilul citat avea credință fermă într-o ușoară victorie a acestuia.

În timpul domniei lui Bogdan al III-lea și a lui Ștefăniță, pretendent la tronul Moldovei a fost și Petru Rareș însuși. Istoricii mai vechi, cercetînd informațiile care priveau pe un pretendent la tronul Moldovei în timpul domniilor lui Bogdan al III-lea și Ștefăniță, au acceptat teza că acest personaj poate fi identificat cu Petru Rareș[70]. Cea mai importantă dintre aceste știri este cea care se desprinde din tratatul încheiat la 20 martie 1510 între domnul Moldovei, Bogdan al III-lea și regele polon Sigismund I. În exemplarul polon exista clauza „iar despre un oarecare Petru, ce se numește pe sine fecior de voievod și despre toți moldovenii care au fugit din țara Moldovei în crăimea Poloniei, dacă trebuie să se țină la noi și în țările noastre sau nu, aceea și noi am lăsat la judecata prea înseninatului domn, craiul Vladislav și a domnilor consilieri ai crăimii ungurești"[71].

Cunoscînd aceste date, Șincai și-a pus cel dintîi întrebarea dacă nu cumva acest pribeag cu numele de Petru nu este viitorul domn Petru Rareș. Răspunsul pe care și-l dă în această privință este afirmativ[72]. Ipoteza această a fost acceptată de o bună parte din istoricii noștri mai vechi[73].

În anul 1909, G. Coriolan a întreprins însă un studiu amănunțit asupra acestei probleme și a reușit să răstoarne pentru o bună bucată de vreme ipoteza pusă în circulație de Șincai. El aduce în discuție cererea făcută de Petru Rareș însuși regelui polon Sigismund printr-o solie din 1 decembrie 1528, prin care solicita, printre altele, crestarea la nas a unui voievod Petru adăpostit pe teritoriile polone[74]. Existența acestui voievod cu numele de Petru în 1528, determină pe autorul în cauză să tragă concluzia că cel menționat în 1510 este identic cu acesta și prin urmare este o altă persoană decît Petru Rareș.

După un alt document cercetat, Coriolan constată că Petru Pribeagul se afla în Polonia și în anul 1533. Este vorba de o scrisoare adresată de marele vizir al sultanului Soliman regelui Poloniei, prin care scrisoare îi cerea să fie extrădat, viu sau mort, Petru palatinul Valahiei (Moldovei), care se afla fugar pe teritoriile polone[75]. Autorul, deși știa că „data de 1533 a acestui document" are „un grad mai mic de siguranță, o ia totuși în discuție și o aduce ca argument cu privire la existența unui pretendent la tronul Moldovei cu numele de Petru pe teritoriul Poloniei, care la 23 de ani după 1510 ar fi aceeași persoană cu cea pusă în discuție de Bogdan al III-lea. Observăm aici că documentul se referea la domnul (palatinus) Moldovei și nu la un pretendent oarecare. Data scrisorii trebuie rectificată în 1538, cînd, în timpul expediției sultanului Soliman cel Mare în Moldova,

---

[69] *Hurmuzaki*, XV, 1, p. 170.

[70] În legătură cu întreaga discuție care s-a desfășurat în jurul identificării lui Petru Rareș cu Petru Pribeagul, v. G. Coriolan, *Petru Rareș înainte de urcarea sa pe tron și Petru Pribeagul*, București, 1909, p. 10 și urm.

[71] *Hurmuzaki*, II, 2, p. 614.

[72] Gh. Șincai, *Hronica Românilor*, ed. din 1853, p. 124, 156.

[73] É. Picot, *Chronique de Moldavie, par Grégoire Ureche*, Paris, 1878, p. 279. nota 2; A. D. Xenopol, *op. cit.* IV, p. 305—306; N. Iorga, *Documente din arhivele Bistriței*, I, p. XIV; idem, *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, I, p. 370; II, p. 31.

[74] *Hurmuzaki*, supl. II, vol. I, p. 18; G. Coriolan, *op. cit.*, p. 12.

[75] B. P. Hașdeu, *Arh. ist. a Rom.*, II, p. 60; G. Coriolan, *op. cit.*, p, 12,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se credea că Petru Rareş ar fi fugit pe teritoriul polon. Prin urmare rămîne un singur document care ar contrazice identificarea pribeagului Petru din Polonia cu Petru Rareş şi anume cel din 1 decembrie 1528.

Coriolan a cunoscut aproape toate documentele care se refereau la existenţa pribeagului Petru pe teritoriul Poloniei. Acestea se limitează însă la date din anii 1510 sau 1517, adică din vremea încetării relaţiilor ostile dintre Moldova şi Polonia şi din aceea care a urmat imediat după moartea lui Bogdan al III-lea. Astfel din instrucţiile date de regele polon vicecancelarului său Tomicki, trimis în solie la Vladislav, regele Ungariei, la 23 mai 1510, se cerea ca solul să intervină pe lîngă cel din urmă, să nu hotărască expulzarea pribeagului Petru care se adăpostea la curtea regală din Cracovia. Se pretexta că pretendentul putea să plece la muscali, tătari sau turci şi să devină prin aceasta mult mai primejdios. Regele Ungariei trebuia să se mulţumească numai cu ţinerea lui Petru cît mai departe de hotarele Moldovei [76]. În faţa solilor moldoveni care se aflau atunci la curtea regală ungară, Tomicki trebuia să afirme că regele polon nu poate să predea pe Petru, dar îşi lua obligaţia să nu-l sprijine împotriva lui Bogdan [77].

Regele Ungariei, Vladislav, a ratificat tratatul încheiat de Sigismund cu domnul din Moldova cu condiţia ca pretendentul să nu rămînă pe teritoriul polon. Actul este menţionat sub data de 20 iunie 1510 dintr-un inventar de documente cracovian [78].

Din corespondenţa purtată de regele Sigismund cu Bogdan se constată că polonii nu au expulzat pe Petru, ci l-au trimis la Marienburg, în hotarele Prusiei stăpînită de poloni, unde a fost ţinut sub pază severă. Bogdan se plîngea de un „lotru" adăpostit pe teritoriile polone, iar Vladislav afirma că nu-l cunoaşte şi declara că solii moldoveni nu i-au spus numele [79]. În faţa acestui refuz, Bogdan s-a plîns regelui Ungariei împotriva regelui polon că acesta adăpostea pe teritoriile sale pe Petru, pretins voievod al Moldovei. La intervenţia celui solicitat de domnul Moldovei, Sigismund răspundea să nu mai dea crezare acestuia, căci de mult timp a îndepărtat pe Petru de hotarele Moldovei [80].

Ţinut departe de acestea, la Marienburg în Prusia. Petru a mai făcut încercări de a obţine domnia în Moldova şi din această cauză regele îl acuza la 12 noiembrie 1514 de păgubitoarele năvăliri pe care le face şi de faptul că întreţinea ucigaşi în slujba sa [81].

La moartea lui Bogdan, pretendentul Petru se mai afla la Marienburg şi regele se temea ca el să nu provoace tulburări în Moldova împotriva noului domn, Ştefăniţă. Din această cauză, el scria palatinului de Juniwladislaw, că deşi ar vedea bucuros pe Petru, domn în Moldova, nu putea face nimic în această privinţă, decît de acord cu regele Ungariei. Petru cerea totuşi regelui voie să-i permită ca să se aşeze lîngă hotarele Moldovei. unde spera că va cîştiga pe moldoveni de partea sa [82]. Regele şovăia însă şi cerea cancelarului său, Christophor de Schidlowyecz să întocmească cu oamenii săi un plan pentru a-l aşeza pe Petru, domn în Moldova [83]. În urma încheierii tratatului din 1518 cu Ştefăniţă, regele polon a trebuit să părăsească aceste gînduri. În 1520, el scria din nou paltinului de Juniwladislaw să păzească bine pe pribeag, căci el nu voia să-l elibereze. Altă dată îi acordase mai multă încredere, dar el fugise la duşmanul său [84].

În afară de cele înşirate mai sus lui G. Coriolan i-a scăpat totuşi o informaţie importantă, cuprinsă în exemplarul slav al tratatului încheiat de regele Poloniei cu Bogdan al III-lea în 1510. Într-unul din paragrafele lui se prevede: „Şi de asemenea despre un oarecare Petru Mănja, care se numeşte domnişor

---

[76] *Hurmuzaki*, II—2, p. 623.
[77] *Ibidem*, p. 622.
[78] B. P. Haşdeu, *Arhiva istorică a României*, II, p. 58.
[79] *Hurmuzaki*, II—2, p. 635.
[80] *Ibidem*, p. 645.
[81] *Ibidem*, II—3, p. 183.
[82] *Ibidem*, p. 247—248 (doc. nr. CXCIV—CXVI).
[83] *Ibidem*, p. 257.
[84] *Ibidem*, p. 331.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(воєводичи) lasă la hotărîrea regelui Ungariei, Vladislav, dacă să fie sau nu ţinut în regiunile Poloniei". Aceeaşi sentinţă o aştepta şi în ceea ce priveşte pe boierii moldoveni fugari acolo. Împărtăşind întru totul punctele de vedere ale lui Coriolan, editorul acestui document, Mihai Costăchescu credea că pretendentul acesta nu ar fi altul decît un boier moldovean din familia Mînjă. Făcea legătură în această privinţă cu satele Mînjeşti şi Văcoteşti din ţinutul Cîrligătura unde această familie avea proprietăţi [86].

În afară de documentul din 1528 şi cel crezut de el din 1533, G. Coriolan, aducea în sprijinul tezei susţinute şi alte argumente. Invoca, în primul rînd, tradiţia păstrată în cronicile lui Grigore Ureche şi Ion Neculce, potrivită căreia Petru Rareş ar fi stat în ţară în timpul domniilor lui Bogdan şi Ştefăniţă şi ar fi desfăşurat aici o paşnică activitate ca negustor de peşte [87].

Pe de altă parte autorul în cauză ţine să sublinieze că Petru Rareş nu a fost adus la domnie de boierii care se aflau, în urma răscoalei din 1523, pribegi pe teritoriul Poloniei şi stăruind asupra faptului că nici unul din ei nu s-a reîntors în Moldova, enumeră documentele prin care Petru Rareş confirmă confiscarea satelor luate pentru „hiclenie" de la ei în urma răscoalei din 1523 [88].

O altă dovadă pe care G. Coriolan o aduce ca foarte „convingătoare" pentru a renunţa la identificarea lui Petru Rareş cu Petru Pribeagul o constituie faptul că sfatul domnesc constituit de Ştefăniţă în urma răscoalei din 1523 a fost păstrat doar cu cîteva schimbări neînsemnate în noua domnie inaugurată de Petru în ianuarie 1527. Cu sfatul acesta, noul domn conduce pînă la 1530.

Greutăţi în ceea ce priveşte această identificare rezultă de asemenea din prea mare apropiere dintre data de 14 ianuarie 1527 a morţii lui Ştefăniţă de cea de 20 ale aceleeaşi luni în care Petru a fost încoronat ca domn la Hîrlău. Un pretendent care ar fi aşteptat la Marienburg în Prusia nu ar fi putut dispune de timpul necesar pentru a ajunge numai în şase zile de acolo la Hîrlău, în Moldova şi aceasta cu zăbava făcută de boieri la mănăstirea Putna cu înmormîntarea lui Ştefăniţă [89].

Cam astfel de obiecţii ridică G. Coriolan în calea identificării lui Petru Pribeagul din Polonia în timpul domniilor lui Bogdan al III-lea şi Ştefăniţă cu Petru Rareş uns domn al Moldovei la 20 ianuarie 1527. Asupra altora de mai mică însemnătate nu insistăm. Dintre cele mai importante este, se pare, scrisoarea din 1 decembrie 1528 prin care Petru, domn în Moldova, cerea regelui Poloniei să ordone crestarea la nas al unui pribeag, omonim, adăpostit pe teritoriile lui.

Şi totuşi există unele motive pentru a crede că Petru Rareş a fost pribeag prin Transilvania şi Polonia în perioada dintre 1504—1527. În primul rînd trebuie să fie luat în consideraţie un document ieşit din cancelaria sa cu data de 28 martie 1533. Prin el domnul confirma stăpînirea unui oarecare Gavril şi a rudelor sale, toţi nepoţi ai lui Stan Vărzar, asupra satului Vîscoaia de pe Nîrnova şi asupra altora, căci îşi pierduseră documentele în timpul unei invazii a tătarilor în Moldova. Locul în cauză a fost citit de editori greşit. Primul dintre ei, A. Sava, a reuşit să-l citească în felul următor : а тїи привилїи они изгибꙋ (...) коли боєвали татарове нашꙋ землю и коли имили та (..... rupt.) Reluînd publicarea lui, M. Costăchescu a redat textul aici în felul următor : а тїи привилїи они изґибл<и> коли боєвали татарове нашꙋ землю и ми лита <rupt> şi consecvent cu această lectură a tradus : „iar acele privilegii, ei le-au pierdut cînd tătarii a lovit cu război ţara noastră şi cînd noi am lovit cu război Litva" [91].

---

[84] *Hurmuzaki*, II—3, p. 331.

[85] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Bogdan voievod*, Bucureşti, 1940, p. 470, 477.

[86] *Ibidem*, p. 484.

[87] G. Coriolan, *op. cit.*, p. 11—16.

[88] *Ibidem*, p. 16—22.

[89] *Ibidem*, p. 26—27, nota 1.

[90] A. Sava, *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Lăpuşnei*, Bucureşti, 1937, p. 7.

[91] *D.I.R.*, A, XVI, 1, p. 363.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din această lectură reiese existenţa a două evenimente care cu greu se pot conjuga. Oricine este îndreptăţit să se întrebe cînd a avut loc acea invazie a tătarilor în Moldova, care s-a produs în acelaşi timp cu un război purtat de Petru Rareş împotriva Lituaniei ? Ce alte documente pot să dea referinţă în legătură cu aceste întîmplări ? Exista oare în timpul domniei lui Rareş un stat lituanian cu care el să poată purta război ? Credem în această privinţă că în completarea locului în cauză s-a studiat prea puţin istoria.

În primul rînd trebuie să se arate că nu există nici o informaţie care să dea o indicaţie oricît de confuză şi imprecisă cu privire la existenţa unei invazii a tătarilor în Moldova în timpul domniei lui Petru Rareş înainte de anul 1538. În documente ulterioare, cînd emitentul se referă la evenimentele din acest an se face menţiunea despre prezenţa aici a sultanului şi nu a tătarilor. Pe de altă parte, Petru Rareş se afla la începutul expediţiei turceşti din anul arătat în război cu polonii, Lituania neexistînd atunci ca stat, ci doar ca o provincie în cadrul statului polonez. Din 1501, de la moartea regelui Jan Olbracht şi încoronarea ca rege polon al fratelui său, Alexandru, se formase un singur stat polono-lituanian, care în relaţiile internaţionale apare cu regatul Poloniei.

Rezultă din cele arătate că trebuie să se revină asupra locului citat din documentul din 28 martie 1533. O cercetare mai atentă a acestui pasaj, ar da, credem noi, următoarea lectură : **а тїи привилїи они изгибл<и> коли воевали татарове нашꙋ землю и коли и ми били въ <прибѣгство>** La rîndulei ar da următoarea traducere : „iar acele privilegii ei le-au pierdut cînd tătarii au prădat ţara noastră şi cînd noi am fost în <pribegie>“ [92].

Evident pasajul acesta se referă la invazia tătarilor din 1518, cînd ei au prădat regiunile de la est de Prut. La acea dată Petru se afla în pribegie şi nu se îndeletnicea cu negustoria de peşte în Moldova.

Se pare că în Moldova, la moartea lui Ştefan cel Mare, boierimea cunoştea pe toţi fiii naturali ai lui Ştefan cel Mare, dar, deocamdată, ea era dispusă să asculte de dispoziţiile marelui domn şi să acorde atenţia cuvenită, în primul rînd, urmaşilor legitimi. Se poate înţelege deci că vieţuirea în ţară a unor competitori la tron, fie ei şi fraţi bastarzi, nu era lipsită de primejdii.

Existau boieri care cunoşteau acest lucru şi care aşteptau de pe urma unei tulburări a apelor schimbarea situaţiei lor. Aşa precum, Alexandru, fiul natural al lui Ştefan, fiu despre care am vorbit mai sus, a fost trecut în Imperiul Otoman şi dus la Constantinopol, tot aşa şi Petru a fost luat de cîţiva credincioşi şi trecut, credem, în Transilvania. El nu era în Polonia în anul 1509, în timpul expediţiei lui Kamenecki în Moldova, căci atunci polonii aduceau cu ei un alt pretendent, Ivaşcu (Wasko) [93]. În anul următor Petru era la Cracovia. Înainte de 1527, într-o vreme ce nu se poate determina mai de aproape, a plecat din Polonia, la duşmanul regelui acestei ţări [94], care nu era altul decît marele cneaz al Moscovei.

În legătură cu alegerea lui Petru Rareş ca domn al Moldovei, G. Coriolan a acordat o deosebită atenţie tradiţiei înserată în *O samă de cuvinte* din cronica lui Ion Neculce. Se arată acolo că atunci cînd Petru a fost ales domn, el nu era acasă, ci la Galaţi cu „majiile“ lui, după peşte. Boierii trimişi ca să-l întîmpine, l-au întîlnit pe drumul întoarcerii, la vadul de la Docolina [95], pe unde se trecea peste rîul Bîrlad. În cursul nopţii visase un vis frumos pe care îl povestea cărăuşilor săi, tocmai atunci cînd l-a întîmpinat delegaţia de boieri care îi aduceau vestea cea mare [96]. Cronicarul Grigore Ureche ştia doar că în timpul boalei sale la Hotin, Ştefăniţă „au lăsat cuvînt boierilor că dacă se va săvîrşi el, să nu puie pe altul la domnie, decît pe Petru Măjearul ce l-au poreclit Rareş, după numele muerii ce au fost după alt bărbat, tîrgovăţ din Hîrlău şi l-au chemat Rareş“ [97].

---

[92] Rupt.

[93] N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 270.

[94] *Hurmuzaki*, II—3, p. 331.

[95] Satul Docolina, dispărut, era situat în apropiere de staţia de cale ferată Crasna, pe drumul dintre oraşele Bîrlad şi Vaslui.

[96] Ion Neculce, *Let.* ed. cit., p. 109.

[97] Grigore Ureche, *Let.* ed. cit. p. 148.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ar rezulta, din cele arătate de ce doi cronicari, că tatăl recunoscut ca atare, al lui Petru era negustor de pește din Hîrlău și din acestă cauză i se spunea „Majarul", iar din faptul că era spînatec a mai fost poreclit și „Rareș". Se pune doar întrebarea, dacă Ureche a transmis exact numele pe care îl purta acest tată al lui Rareș. I se spunea oare numai Măjarul sau și Maja. Neculce arată că atunci cînd a fost ales, era plecat cu „mājile" după pește. Numele de Maja ne amintește de cel purtat de Petru Mînja, pe care Bogdan cerea, în 1510, regelui Poloniei să-l îndepărteze din teritoriile sale. Se prea poate ca forma „Mînja" în loc de „Maja" din tratatul încheiat de Bogdan cu vecinii săi de la nord să se datorească unei transmiteri greșite din partea boierilor care au dus tratativele cu delegații regelui polon.

Mai există un fapt care ar îndreptăți să se citească Petru Majă în loc de Petru Mînja și anume existența satului Măjești printre proprietățile lui Petru Rareș. Este menționat pentru prima dată în anul 1546, cînd Petru îl dăruia, cu toate veniturile sale, mănăstirii Bistrița [98]. În acest act, Petru nu spune nimic de la cine avea acest sat sau de la cine îl confiscase, ceea ce înseamnă că era unul din satele moștenite de la părinții săi.

Satul acesta, în prezent dispărut, era situat pe teritoriul actualului sat Independența în apropiere de cetatea de pămînt de la Crăciuna, pe o gîrlă între Bîrlad și Siret, numită Gîrla Călugărițiii. I se mai spunea și *Mînjești*, Măgești și Mogești și dispunea de numeroase iezere, ceea ce ne determină să credem că era populat de pescari. În prima parte a secolului al XVII-lea o parte a lui, numită în prezent Piscu, a ajuns în proprietatea unui oarecare Solomon și apoi a trecut la Episcopia Romanului [99]. Spre nord, hotarul satului Piscu atingea „hotarul Mînjea" teritoriul actualului sat Mînjina. Dacă luăm în considerație că numele Mînjești vine de la termenul slav мѫжь „bărbat", care la slavii din sud este pronunțat în prezent myž (mîj), iar, în cazul cînd el a fost folosit de români, a păstrat urmele de nazalizare sub forma de mănz (mănj), este posibil ca același nume să fi fost folosit și sub forma Măjești.

Din constatarea că alături de satul Măjești se ridica cetatea Crăciuna, iar puțin mai la nord pe teritoriul satului actual Hăngulești se afla localitatea Soci, unde s-a dat lupta din 1471, urmată apoi de asediul susnumitei cetăți de la stăpînirea căreia izbucnise cearta între cele două țări, s-ar putea trage concluzia că Petru s-a născut în anul 1472 și avea la moartea sa în 1546 vîrsta de 74 ani.

Din această cercetare a tradiției cu privire la Petru Rareș, rezulta că nu este de loc exclus ca familia lui să fi avut proprietăți în sudul Moldovei, cuprinzînd numeroase iezere și gîrle bogate în pește, să fi tras de pe urma pescuitului venituri importante, să se fi ocupat cu comerțul de pește și să fi avut prăvălii pentru desfacerea unor astfel de mărfuri în Hîrlău [100]. Ea nu trebuie să fie acceptată în întregime, mai ales afirmația că în momentul alegerii sale Petru se afla cu mājile după pește.

---

[98] Documentul original a fost publicat în vol. *Moldavija v epohu feodalizma*, Chișinău, 1961, p. 50—58. O trad. rom. în *Uricarul*, IV, p. 241—224. Pentru simplul motiv că în cuprinsul lui se povestesc pe larg toate peripețiile întîmplate lui Petru Rareș, în timpul fugii sale din Moldova în 1538 spre Ciceu în Transilvania, documentul acesta cunoscut numai în traducere, a fost considerat de editorii vol. DIR, A, XV, 1, p. 609—610 suspect. Pasajul „m-am dus prin locuri pustii și am ajuns la Iași", a fost tradus greșit în loc de „m-am dus pe cărările cele pustii ale iașilor" (străjeri care făceau strajă la granița dintre Moldova și Transilvania).

[99] *D.I.R.*, A, XVI, 3, p. 100, 178, 399, 400 ; XVI, 4, p. 103—104, 144, 299—300 ; XVII, 5, p. 79, 128, 217, 284 ; Arh. St. Buc. XXVII/82. Pentru Cetatea Crăciuna pe teritoriul satului Independența v. L. Chițescu, *Noi considerații arheologico-istorice în legătură cu cetatea Crăciuna*, în „Studii și Cercetări de istorie veche" XIX (1968), nr. 1, p. 81—94. Locul unde a fost aceasta este cunoscut și sub numele de Viorica, v. Marele Dicționar Geografic al Rom., vol. II, p. 752.

[100] Tradiția privind originea lui Petru Rareș din satele de pescari din sudul ținutului Covurlui s-a păstrat pînă în prezent. În această privință, v. M. Pacu, *Cartea județului Covurlui*, București, 1891, p. 82, n. 1. Cf. G. Coriolan, *op. cit.*, p. 26, n. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S-a reţinut faptul că Petru a fost ales domn la Hîrlău [101] şi nu în capitala ţării [102]. Probabil că Petru a dorit acest lucru deoarece aici era cunoscut de cei mai mulţi ca fiu al lui Ştefan cel Mare şi probabil şi pentru faptul că în acel moment Suceava nu dispunea de cele necesare pentru sărbătorirea unui astfel de eveniment. Dealtfel nu întotdeauna domnii se alegeau în capitală.

Pentru a se respinge identificarea lui Petru Rareş cu Petru Pribeagul din anii 1510—1517, s-a mai obiectat că el nu a ajuns la domnie ca exponent al boierimii care se răsculase în 1523 împotriva lui Ştefăniţă, ci al acelora cu care acesta continuase guvernarea pînă în 1527. În acest scop a fost pusă faţă în faţă lista sfatului domnesc din ultimul document al lui Ştefăniţă cu cea din primul al noului domn. Se observă într-adevăr foarte puţine schimbări. Astfel, pîrcălabul de Neamţ, Scripca, este trecut în rîndul boierilor fără dregătorie. În locul său este adus Efrem Huru, fost pînă acum spătar. Pîrcălabul de Hotin, Vlad, a fost dublat cu Mihul, un ambiţios şi intrigant a cărui carieră va sfîrşi în mod tragic. Pîrcălabul de Roman, Nicoară Grozav, a fost de asemeni dublat de Danciul Huru, care împreună cu fratele său Efrem erau originari din sudul Moldovei. Au intrat doi dregători noi şi anume: Drăgşan, spătar (în postul rămas liber prin avansarea lui Huru) şi Ion comis în locul lui Hîrsu care singurul este lăsat în afară [103]. În aceste mici schimbări se pot observa măsuri cu caracter militar ca şi cele din vremea lui Ştefan cel Mare, care dublase pîrcălabiile.

Este adevărat de asemenea că nici unul din boierii pribegi nu a intrat în sfatul alcătuit de Petru Rareş în 1527 după luarea domniei. Putem spune însă că încă din 1524 o eventuală candidatură a lui Petru la tronul Moldovei era privită de boierimea rămasă credincioasă în jurul lui Ştefăniţă ca posibilă. În fruntea noului sfat domnesc constituit atunci fusese adus logofătul Teodor, fratele lui Petru Rareş însuşi [104]. Mai mult încă, boierii care din 1523 nu au mai putut suporta comportarea autoritară a lui Ştefăniţă, devenit de cîţiva ani major, şi se răzvrătiseră, nu avuseseră în vedere aducerea lui Petru Rareş în locul lui, ci ridicarea pe tron a fratelui mai mic al domnului, numit şi el tot Petru [105], mult mai tînăr şi de o constituţie fizică destul de şubredă. Credeau că printr-o astfel de înlocuire puterea va continua să rămînă în mîinile lor.

Faptul că domnul era lipsit de copii şi boala fratelui său Petru a determinat pe Ştefăniţă să admită pe Petru Rareş ca moştenitor prezumtiv şi să pună pe fratele său Teodor în fruntea sfatului domnesc. Acesta ocupase de la 10 decembrie 1516 dregătoria de pîrcălab de Roman. El nu se poate confunda cu Toader pîrcălabul de Hotin, nici cu Teoader vistier sau cu Toader stolnic [106]. În 1538, Petru i-a încredinţat apărarea cetăţii Hotin şi de aceea cînd sultanul cerea extrădarea lui îl arăta ca pîrcălab al acestei cetăţi.

Este cazul să amintim aici că pentru a determina resturile de adevăr care s-ar mai putea păstra în tradiţia cu privire la Petru Rareş, se cuvine să se facă cercetări nu numai în legătură cu el, ci şi cu fratele său, marele logofăt Toader Bibuiog, despre care s-a vorbit mai sus. Acesta dispunea de o întinsă proprietate, formată din cîteva sate moştenite, din altele cumpărate de el şi din cele dăruite de fratele său Petru. Supranumele de Bubuiog îi vine de faptul că printre satele moştenite de el se aflau trei care purtau numele de Bubuiogi şi anume Bubuiogii de pe Bic, Bubuiogii „din jos de Troian" şi Bubuiogii de la Bileana [107]. Cele din urmă erau aproape de Vadul lui Isac de pe Prut lîngă care a fost satul unde tradiţia păstrată pînă zilele noastre pretinde că s-a născut Petru Rareş. Printre satele stăpînite de logofătul Toader se numără şi satul Corceşti, sub Cozancea, „unde i-au fost curtea lui", aproape de Botoşani, dar

[101] Grigore Ureche, *Let.* ed. cit., p. 148. Cronica moldo-polonă în *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 183.

[102] G. Coriolan, *op. cit.*, p. 26—27, nota. 1.

[103] *Ibidem*, p. 22—23.

[104] *D.I.R.*, A, XVI, 1, p. 221 şi urm.

[105] *Hurmuzaki*, II—3, p. 438—439.

[106] *D.I.R.*, A, 1, p. 125—126, 225—227, 371, etc.

[107] *D.I.R.*, A, XVI, 2, p. 40. Cu privire la Toader Bubuiog mai vezi *Ibidem*, XVI, 1, p. 221, 222, 249—250, 254—255, 256—257, 334 şi 372.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

satul acesta fusese cumpărat de el [108]. Prin urmare stabilirea originii lui Toader Bubuiog confirmă o parte din datele păstrate de tradiție.

Toader Bubuiog a condus și unele acțiuni militare cum a fost, de pildă, conducerea corpului de ostași care a fost trimis de Petru în Transilvania în timpul vizitei lui Aloisio Gritti și a participat la asedierea acestuia în cetatea de la Mediaș. Gritti i s-a predat lui, dar el l-a trimis transilvănenilor care l-au ucis. fapt care a provocat mînia sultanului. În toamna anului 1538, logofătul Teodor s-a refugiat împreună cu familia sa în Polonia. Sultanul i-a cerut extrădarea, fapt care a fost admis de regele polon și spre sfîrșitul lunii decembrie el a fost predat solului turc. Faptul acesta este confirmat de un raport din 1 ianuarie 1539 în care se arată că la cererea sultanului refugiații moldoveni, fugiți în timpul campaniei turcești din Moldova în toamna anului 1538, au fost predați [109]. Górski afirmă categoric același lucru, dar adaugă că la trecerea prin Moldova, moldovenii au atacat pe turci și au luat în mîinile lor pe fostul logofăt [110]. Vinovați de acest atac s-au făcut boierii Mihul și Trotușanu [111]. La 3 ianuarie 1539, el a fost executat. Data morții sale este cea trecută în inscripția de pe piatra sa de mormînt, aflată în ctitoria sa, mănăstirea Humor. Constatarea existenței sale mai departe pe teritoriul Poloniei se datorește unor confuzii [112]. Petru Rareș însuși, cînd cerea să i se predea boierii fugari în Polonia la 22 ianuarie 1542, confirma acest lucru. El arată că fratele său fusese predat. Teodor, „fratele voievodului", pretendent la tronul Moldovei în 1548 e un fiu natural al lui Petru Rareș și frate cu Iliaș Rareș [113] și nu fostul logofăt [114].

Boierii care pribegiseră din Moldova în 1523 nu aveau în vedere pe Petru Rareș în calitate de candidat al lor la tronul Moldovei. Atunci cînd s-au răzvrătit în septembrie 1523 nu doreau altceva decît să scape de domnul care, devenit major, afișa o comportare autoritară. Ei nu voiau altceva decît să-l înlocuiască prin fratele său Petru [115], copil încă și bolnăvicios, și să păstreze astfel puterea în mîinile lor. Cozma Șarpe, care după răscoală fugise în Polonia, s-a prezentat regelui Sigismund și i-a cerut ca să permită celor fugiți în Polonia să ia legătură cu cei ce se refugiaseră în Transilvania și de comun acord să aleagă un domn nou pe care regele Poloniei în legătură cu fratele său din Ungaria să-l impună în Moldova.

Cu toate acestea, Petru nu a adoptat, după luarea domniei, o atitudine deosebit de ostilă față de ei. Probabil i-a invitat să revină în țară, ceea ce un mic număr din ei au și făcut. Este adevărat că a continuat să confirme dăruirea unor sate confiscate de la ei pentru „hiclenie" de către Ștefăniță, dar a arătat destulă înțelegere pentru cei care s-au reîntors. În primul rînd a pus să fie eliberat din închisoare fostul mare logofăt al lui Ștefăniță, Gavril Trotușanu, din care a făcut apoi unul din primii sfetnici, menționați fără dregătorie în sfatul domnesc [116]. A iertat apoi pe Dumșa, care în 1523 se afla în Polonia și pe care regele Sigismund îl trimitea la ceilalți pribegi care în frunte cu vornicul Cara-

[108] *D.I.R.*, A, XVI, 2, p. 40. Ipoteza elaborată de G. Coriolan. *Logofeții mari Teodor Bubuiog, Teodor Băloș și alți boieri ai lui Petru Rareș în întăia domnie*, în „Neamul românesc literare", 1910, p. 52—55, 86—88, 105—111, 121—125, că Toader logofătul este cumnatul lui Petru Rareș, trebuie să fie respinsă, v. și I. Minea, *Despre Teodor, fratele lui Petru Rareș*, în „Cercetări istorice", VIII—IX (1932—1933), nr. 3, p. 349—351. Îl confundă cu Toader pîrcălabul de Hotin ; Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 198. Aici se cerede că din 1530 ar fi fost pîrcălab de Hotin.

[109] A. Veress, *Doc. privitoare la ist. Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, București, 1929, p. 19.

[110] Ștefana Simionescu, *op. cit.*, p. 235.

[111] Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 198.

[112] G. Balș, *Bisericile mănăstirile moldovenești din secolul al XVI-lea*, București, 1928, p. 334.

[113] A. Veress, *Acta et epistulae*, p. 39.

[114] G. Coriolan, *Logofeții mari Toader Bubuiog*, etc., p. 223 ; N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 419, nota 5.

[115] *Hurmuzaki*, II—3, p. 438—439.

[116] *D.I.R.*, A, XVI, 1, p. 325 și urm., *Hurmuzaki*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

băţ se refugiaseră la Braşov. El trebuia să trateze cu aceşti boieri care declarau că, dacă nu vor fi ajutaţi, vor apela la turci [117]. În 1530, Dumşa a devenit vistierul lui Rareş [118]. A iertat apoi pe Sacuianu, unul din principalii conducători ai răscoalei din 1523 şi i-a restituit, la 23 aprilie 1529 satu Cordăreni pe Iubăneasa [119]. A iertat de asemenea pe Glavan, vistier, ginerele lui Cozma Şarpe, din care a făcut apoi un vistier [120]. Nu ştim dacă Nicoară Şarpe, fiul lui Cozma, pentru care intervenea regele Poloniei [121] a mai revenit în ţară. În această privinţă există unele îndoieli [122].

Nici argumentul că Petru Rareş nu ar fi avut timpul necesar pentru a ajunge din Polonia pînă la Hîrlău, unde s-a încoronat, în intervalul de şase zile care s-au scurs între data morţii lui Ştefăniţă, 14 ianuarie 1527 şi data alegerii sale, 20 ianuarie nu poate fi luat în consideraţie. Aici trebuie să se observe că prima dată este înregistrată numai de două izvoare şi anume în cronica lui Grigore Ureche unde apare aşa cum este înscrisă mai sus [123] şi Cronica moldo-polonă, unde se dă 4 ianuarie 1527 [124]. Se prea poate ca aceasta să fie greşită. Trebuie să ţinem seama însă că spre sfîrşitul anului 1526, relaţiile dintre Moldova şi Polonia deveniseră destul de încordate. Pentru a face faţă unui atac polon, Ştefăniţă aştepta la Hotin, unde s-a îmbolnăvit. Credem că aceste împrejurări noi au permis lui Petru să se apropie de graniţa Moldovei şi de acolo nu-i trebuiau şase zile pentru a ajunge la Hîrlău. Iată că şi acest argument se poate şterge de pe lista celor care se aduc pentru susţinerea tezei că Petru Rareş a stat, în timpul domniilor lui Bogdan şi Ştefăniţă, în ţară.

Nici domnia lui Petru Rareş însuşi nu a fost scutită de intervenţiile unor contra candidaţi la tron. În afară de Ştefan Lăcustă, adăpostit la curtea sultanului, în Imperiul Otoman se mai afla un altul numit Gonţa, fiul lui Păcurar. Nici unul din aceşti doi nu a putut interveni împotriva lui Petru în 1527. Petru trimisese la Constantinopol pe logofătul Teodor, probabil pentru a obţine învestitura din partea sultanului. Îi aducea de acolo un medic care apoi a fugit la Bistriţa cu 5 000 de aspri luaţi de la domn şi cu doi cai foarte buni [125]. Teama unui atac din partea turcilor dispăruse din ţară în vara anului 1527. La data de 4 iulie din acest an, Ieremia, marele vameş al Moldovei şi Toader, vameş de Succava, anunţau pe bistriţeni că negustorii lor pot veni fără teamă în Moldova pentru a face negoţ [126]. Prin urmare, încăerarea cu turcii la care ar fi participat în 1527 însuşi marele logofăt Teodor a rezultat din cercetarea neatentă a documentului din 4 iulie 1527, citat mai sus [127].

Atacul s-a produs în vara anului următor. Între 28 mai 1528 şi 5 martie 1529, cancelaria domnească nu mai emite nici un act [128]. El a fost pus la cale cu sprijinul turcilor dunăreni de Gonţa, fost vornic, fiul lui Păcurar. La data de 1 decembrie 1528, solii lui Petru puteau să spună regelui Poloniei, că un oarecare pretendent adus din Imperiul Otoman, căzuse în mîinile domnului şi „îşi primise răsplata ambiţiei sale" [129].

---

[117] *Hurmuzaki*, II—3, p. 442.

[118] *D.I.R.*, A, XVI, p. 247 şi urm.

[119] N. Grigoraş şi Caproşu, în „Studii", XXI (1968), nr. 2, p. 244—246.

[120] *D.I.R.*, A, XVI, 1, p. 322 şi urm.

[121] *Hurmuzaki*, II—3, p. 600—601.

[122] Ştefan S. Gorovei, *Găneştii şi Arbureştii* (fragment istoric, 1538—1540), în „Cercetări istorice", II (1971), p. 147; C. Gane, *Ştiri noi despre Toader şi Gavril Gănescu*, în „Arh. ist.", VIII, p. 207.

[124] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. cit., p. 183. Macarie, p. 95, dă numai „luna ianuarie".

[125] *Hurmuzaki*, XV—1, p. 304—305.

[126] *Ibidem*, XV—1, p. 304—305.

[127] G. Coriolan, *op. cit.*, p. 30.

[128] *D.I.R.*, A, XVI, 1, p. 297—298. Documentul din 12 iulie 1528 are data greşită şi nu este de la Petru Rareş, ci de la Petru Şchiopul.

[129] *Hurmuzaki*, supl. I, vol. I, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Date în legătură cu acest eveniment se mai găsesc într-un document din 25 martie 1529, privind satul Cobilia din ținutul Soroca [130]. Se arată acolo că acesta fusese cumpărat de „Gonțea vornic de la Toma păharnicul și de la fratele lui, Gherasim Călugărul, nepoții de frate ai lui Cozma pîrcălab de Neamț și a pierdut acest sat în hiclenie, cînd și-a pus sie nume de domn și și-a pus capul". Confiscîndu-i această proprietate domnul a dăruit-o lui Pavel Scripcă branițter.

Mai există și alte documente care menționează satul Cobilia și pe Gonțea fost vornic, fiul lui Păcurar. Unul din acestea este cel din 4 februarie 1548, prin care Petru Rareș l-ar fi întărit lui Ion Movilă vistier, în urmă cumpărării lui de la Gonțea fost vornic. Actul acesta a fost însă declarat de editori drept „fals evident", pentru că nu corespunde cu domnia lui Petru Rareș, pentru că Gonțea era mort încă din anul 1529 și din cauza formularului folosit [131]. Un alt document cu același caracter este cel din 20 aprilie 1554 prin care domnul Alexandru Lăpușneanu confirma stăpînirea logofătului Ion Movilă asupra proprietăților sale. Printre ele se menționează și satul Cobilia care ar fi fost „cumpărătură dreaptă mai sus scrisului Ion Moghilă logofăt de la Gonțea fost vornic în zilele lui Petru voievod. Iar lui Gonțea, de asemenea, i-a fost acest sat de la nepoții lui Cozma fost pîrcălab. Și a cumpărat acest sat de la Gonțea pentru 480 de ughi galbeni". Editorii au observat că actul acesta este însă un falsificat de la începutul secolului al XVIII-lea pe un vechi pergament șters și cu pecete atîrnată [133].

False sînt și alte documente care pretind că Ion Movilă ar fi cumpărat satul acesta de la Gonțea. Așa se prezintă printre altele, cele care poartă datele de 20 decembrie 1581 și de 20 mai 1582 de la Iancu Sasul [134] sau cel din 13 noiembrie 1633 [135].

Din alte documente se poate constata că satul a rămas în stăpînirea urmașilor lui Cozma ușar sau pîrcălab de Neamț, cum i se spune uneori. Pentru acapararea lui, Movileștii au intentat pe la începutul secolului al XVII-lea diferite procese [136].

Afirmațiile acestor documente, ca și cercetarea neatentă a autenticității lor, au determinat pe unii istorici să afirme că Petru Rareș ar fi iertat mai tîrziu pe Gonțea și i-ar fi restituit satul [137]. Nu s-a observat însă că documentul din 25 martie 1529 se exprimă clar în ceea ce privește pieirea lui Gonțea în urma înfrîngerii răscoalei. Se arată acolo expres ca el *și-a pus capul* (s.n.). Tot astfel se exprimau la 1 decembrie 1528 solii lui Rareș în fața regelui polon cînd arătau că el *și-a primit răsplata ambiției sale (premium ambitionis suae recepisse)* [138].

Prin urmare pretendența lui Gonțea vornicul a avut loc în vara anului 1528. În legătură cu ea rămîn bune numai documentul din 25 martie 1529 și protocolul încheiat la 1 decembrie 1528 cu ocazia primirii soliei moldovenești de regele polon. Rezultă din aceste acte că în anul arătat se prezentau drept candidați la tronul Moldovei doi candidați și nu trei cum a crezut Coriolan [139]. Unul a fost

---

[130] *D.I.R.*, A, XVI, 1, p. 318.

[131] *Ibidem*, p. 614. Fals l-a considerat de asemenea Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 27, 132.

[132] *D.I.R.*, A, XVI, 2, p. 238—239.

[133] *Ibidem.*

[134] *D.I.R.*, A, 3, p. 188—189; „Arhiva rom." I, ed. a 2-a, Iași, 1860, p. 60—63.

[135] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 129—132.

[136] *Ibidem*, p. 99—101, 108, 109, 110—116, etc.

[137] În legătură cu pretendența lui Gonța vornicul la tronul Moldovei a izbucnit o vie discuție prin anii 1929—1933, v. I. Minea, *Pretendentul Gonța fost vornic*, în „Cercetări istorice", V—VII (1929—1931), p. 355—356; *Iarăși despre Gonțea vornicul*, *Ibidem*, VIII—IX (1932—1933), partea a 2-a, p. 215—219; *Cînd a fost pretendența lui Gonțea vornicul și încă ceva. Ibidem*, partea a 3-a, p. 353—360; C. A. Stoide, *Pretendența lui Gonțea vornicul*, în „Arhiva", Iași; XL (1933), nr. 3—4, p. 132—135 și „Arhiva", Iași, XLI, p. 56—60.

[138] *Hurmuzaki*, supl. II, vol. I, p. 18.

[139] G. Coriolan, *Petru Rareș*... p. 29—30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vornicul Gonțea, iar altul Petru, se afla adăpostit în Polonia. Solii lui Rareș cerea la 1 decembrie 1528 ca el să fie crestat la nas.

Coriolan a considerat pe acest Petru drept una și aceeași persoană cu Petru pretendent la domnia Moldovei între anii 1510—1517, care nu este altcineva decît Petru Rareș însuși. Din întregul material prezentat de autorul citat, acest document rămîne singura dovadă pe care se sprijină teza susținută de el. S-ar putea însă să avem de a face, după acești 10 ani de tăcere, cu un alt personaj cum ar fi Petru Stolnicul de la Lăpușna, care încă de pe atunci, la o vîrstă aproximativă de 25—30 de ani își încerca norocul prin Polonia.

Mai rămîne de lămurit încă un caz și anume acela al pretendenților din anul 1538, care s-au opus lui Ștefan Lăcustă după fuga lui Rareș în Transilvania. În această privință există trei mărturii diferite dar care concordă între ele. Astfel înaltul dregător polon N. Sieniawski arăta în 1540 că după fuga lui Petru Rareș în Transilvania, Ștefan Lăcustă ar fi avut încă de luptat împotriva a doi pretendenți la tronul Moldovei, dintre care unul era fiul fostului voievod Petru, cel de curînd izgonit (alter horum erat filius Petri quondam vayvode, non ita pridem expulsi) iar celălalt era chiar fiul lui Ștefan voievod de odinioară al Moldovei (alter vero filius olim Stephani, vayvode eciam Moldaviae) [140].

Același lucru îl spune și Stanislas Górski. El arată că, în timp ce-și urma tatăl fugar în Transilvania, acest fiu a fost surprins în munți de oamenii lui Ștefan Lăcustă și capul său a fost adus noului domn [141].

Evenimentul este înregistrat și de unele cronici turcești. Astfel de la Rustem pașa aflăm că după instalarea lui Ștefan Lăcustă, dusmanul care mai era liber cu cei doi fii ai săi a luptat mai departe, dar noul domn l-a bătut și a trimis lui Soliman capul fiului acestuia [142]. Alt cronicar, Nasuh Matrakci, arată că după ocuparea scaunului domnesc de către domnul adus de sultanul Soliman s-a produs un nou atac asupra lui în Moldova. În luptă a ieșit învingător Ștefan Lăcustă care a tăiat capul unuia din fiii lui Rareș și l-a trimis la Constantinopol [143].

Fiii născuți din căsătoria legitimă ai lui Petru Rareș sînt cunoscuți. Primul este Bogdan, menționat în fruntea sfatului domnesc din februarie 1528 și pînă în martie 1534. De aici înainte dispare și în locul său se înregistrează ceilalți fii, mai tineri, ai lui Rareș, Iliaș ii Ștefan. Alt fiu, Constantin s-a născut în timpul celei de a doua domnii [144].

În legătură cu încercarea de a organiza o rezistență împotriva lui Ștefan Lăcustă s-a luat în discuție numai fiul Bogdan, dar soluțiile date au rămas negative. Încurcătura cea mare provine de la faptul că se cunoaște piatra de mormînt de la Suceava [145], a acestui fiu al lui Rareș și pe ea este înscrisă data morții lui: 3 septembrie 1540. S-a mai pus în circulație încă o ipoteză și anume că Bogdan ar fi fost trimis ostatec la Constantinopol și încă din anul 1534 și ar fi murit acolo în toamna anului 1540 [146]. Nu vedem cine l-ar fi putut aduce în Moldova *la această dată, căci familia sa nu se afla în țară. Numai o singură ipoteză nu* s-a luat în discuție și anume că Bogdan ar fi murit în cursul anului 1534, atunci cînd începe a nu mai fi menționat în documente. Timp de aproape un an cancelaria domnească nu a mai emis, credem din cauza acestui eveniment, nici un act. Inscripția de pe mormîntul său a fost rău citită: 7048 (1540) în loc de 7042 (1534). Dacă ar fi trăit pînă în 1538, el n-ar fi depășit vîrsta copilăriei și nu ar fi putut încerca să organizeze rezistența amintită.

Este foarte probabil că acest fapt să fi fost pus la cale de un fiu natural al lui Petru și capul lui să fi fost cel trimis la Constatinopol.

---

[140] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 323—324.

[141] Ștefana Simionescu în „Studii", XXV, 2, p. 233.

[142] M. Guboglu și Mehmed Mustafa, *Cronici turcești privind țările române*, București, 1966, p. 255.

[143] *Ibidem*, p. 231.

[144] Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 196.

[145] G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1929, p. 334.

[146] Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 196.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cea de a doua persoană, care a încercat să opună rezistență lui Ștefan Lăcustă a putut fi însuși Teodor, fratele domnului care pe baza legăturii sale de familie cu Petru Rareș era considerat de N. Sieniawski drept fiu al lui Ștefan cel Mare [147].

Cu aceasta ajungem la capătul cercetării noastre din care rezultă, pe baza coroborării datelor oferite de documente următoarele concluzii :

1. În perioada dintre anii 1504—1527 Petru Rareș nu a stat în țară ci a pribegit prin diferite țări străine. A locuit o bună bucată de vreme la Marienburg, în Prusia poloneză.

2. El a fost adus la domnie de grupa de boieri care a ajutat pe Ștefăniță să înăbușe răscoala boierească din toamna anului 1523. Conducătorii acesteia urmăreau să pună domn pe Petru, fratele lui Ștefăniță, un copil bolnăvicios și ușor de dominat.

3. În fruntea boierimii care a sprijinit pe Ștefăniță în ultimii ani de domnie a fost logofătul Teodor, fratele de pe mamă al lui Petru Rareș.

4. Tradiția nu trebuie să fie luată în întregime ca veridică. În ea se păstrează totuși un sîmbure de adevăr și anume că familia lui Petru Rareș aparținea boierimii din sudul Moldovei și era proprietara mai multor sate pe al căror teritoriu se găseau numeroase iezere. Ea scotea deci de pe urma pescuitului și a negoțului cu pește numeroase venituri.

5. Răscoala lui Gonțea vornicul a avut loc în 1528 și conducătorul ei a fost ucis atunci și nu iertat. Documentele care prezintă pe acest pretendent la domnie în viață după data arătată sînt false.

6. După fuga lui Petru Rareș în Transilvania o parte din moldoveni au încercat să reziste sub conducerea unui fiu natural al lui Petru și a fratelui acestuia Teodor. Primul a fost ucis de oamenii lui Ștefan Lăcustă, iar cel de-al doilea a fugit în Polonia, dar extrădat a avut aceeași soartă.

PRÉTENDANTS AU TRONE DE MOLDAVIE DE 1504 à 1538

RÉSUMÉ

Sous le règne du prince de Moldavie Etienne le Grand (1457—1504), la question a été souvent posée de savoir qui serait son successeur. Déjà, dans la première partie de son règne, le clergé a refusé de reconnaîntre à son fils naturel Alexandre le droit à la couronne de Moldavie. En 1496—1497 d'autres difficultés surgirent, après la mort d'Alexandre et de Bogdan-Vald, fils d Etienne le Grand. Le prince régnant désigna alors son fils Bogdan pour lui succéder, et, dans ce but, il l'„associa" au trône. La succession au trone de Moldavie fut bientot revendiquée par un autre fils naturel d'Etienne le Grand, dont le nom était Alexandre et qu'il ne faut pas confondre avec son demi-frère Alexandre, cité précédemment, décédé en 1497. Ce second Alexandre résidait à Constantinople, où sa mère l'avait amené lorsqu'il était enfant. Il entra au service du sultan et épousa Marie Asenina Paléologa. En 1504, ayant l'appui du sultan, il tenta de s'emparer de la couronne de Moldavie, mais ne put y parvenir. Il renouvella sa tentative en 1523, lorsqu'en Moldavie régnait Etienne le Jeune, mais il échoua cette fois encore. Son fils Etienne, surnommé „Sauterelle", eut plus de chance, car il devint prince de Moldavie en 1538, à la suite de l'expédition entreprise par le sultan Soliman le Magnifique au-delà du Danube.

A la mort d'Etienne le Grand, en 1504, parmi les candidats au trône de Moldavie fut aussi Pierre Rareș, fils naturel du défunt prince régnant. Il est cité comme prétendant dans le traité de 1510, signé par les représentants du voievode de Moldavie, Bogdan, et du roi de Pologne.

L'historien Georges Sincai a affirmé que Pierre, qui est mentionné dans le traité de 1510, a été le prince Pierre Rareș qui a régné en Moldavie à deux reprise (1527—1538 et 1541—1546). Cette opinion a été admise par les historiens roumains jusqu'en 1909, lorsque G. Coriolan a publié une étude dans laquelle il a soutenu que Pierre, cité comme prétendant au trône de Moldavie en 1510, n'a pas été

[147] Ștefan S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii* ...

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pierre Rareş, parce que, pendant que celui-ci régnait en Moldavie, en décembre 1528, un candidat au trône de cette principauté et portant le nom de Pierre a trouvé asile en Pologne. Coriolan a été d'avis que Pierre, réfugié en Pologne en 1528, a été le prétendant au trône de Moldavie mentionné dans le traité de 1510 et qu'il a été à tort confondu avec Pierre Rareş, car celui-ci a vécu de 1504 à 1527 en Moldavie, où il s'est adonné au commerce de poissons.

G. Coriolan n'a pas eu connaissance d'un document datant du 28 mars 1533, qui infirme sa thèse. Dans ce document est confirmée la propriété du village de Vărzăreşti à des propriétaires, l'acte antérieur leur conférant ce droit ayant été perdu „dans l'année lorsque les Tartares ont ravagé notre pays et lorsque nous avons été en exil". Cet acte du 28 mars 1533 est signé par le prince de Moldavie Pierre Rareş et se réfère à l'invasion des Tartares en Moldavie qui a eu lieu en 1518. Il résulte que, cette année là, Pierre Rareş a vécu exilé et que donc il n'a pas pu s'adonner au commerce de poissons en Moldavie.

Se fondant sur ce document du 28 mars 1533, ainsi que sur d'autres données, l'auteur du présent article arrive à la conclusion que Pierre Rareş, de 1504 à 1527, a été contraint de s'exiler.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EVOLUȚIA AȘEZĂRILOR ȘI A POPULAȚIEI RURALE DIN MOLDOVA ÎN SECOLELE XVII—XVIII

DE

D. CIUREA

I. — *Considerații preliminare*

În raport cu literatura recentă de nivel [1], se poate aborda și trata și pentru Moldova, ca și pentru Țara Românească și Transilvania, problema așezărilor rurale și a dinamicei populației agricole din acestea, în particular, în funcție de materialul informativ, în secolele XVII—XVIII. Prezintă importanță deosebită, alături de condițiile formării și dezvoltării așezărilor și mobilul dispariției sau abandonării și repopulării, în raport cu determinismul de ordin natural și politic. Utilizînd o informație adecvată, se poate ajunge și la unele identități cu caracter de permanență.

N. Iorga și I. C. Filitti au creat premize pentru demografia rurală. Anterior M. Kogălniceanu, cunoscător profund al lumii satelor, a făcut referiri instructive și valabile. Alte noi contribuții substanțiale au fost preocupate de clarificarea originii comunităților rurale, structurării în raport de evoluție și influențe, unele cu optică sociologică nu total valabilă. Se remarcă și contradicții, vederi dogmatice, generalizări pripite, explicații aparent ingenioase și efectiv nevalabile [2].

În tratarea la nivel de secole a problemei, am inclus, în afara noțiunilor preliminare, elemente de evaluare și condiționarea existenței de resurse, factorul climatic, relații și trafic.

În această primă prezentare a genului, cu o optică relativ nouă, apare inerentă și preocuparea de a tria materialul, variat, dispersat și inegal, și de a reține, eventual pentru alte evaluări sau reevaluări, date, mențiuni, sublinieri, aluzii, care nu puteau fi neglijate, abandonate, considerate inutile pentru cercetarea pre-

---

[1] Jerome Blum (Princeton), *The internal structure and polity of the european village community from the fifteenth to the nineteenth century*, în The Journal of Modern History, vol. 43, 1971, p. 541—576; F. Pomponi, *La vie rurale du XVIIe au XIXe* siècle. Paris, 1974; *Der Bauer Mittel-und Osteuropas im sozioökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts.* Köln—Wien, 1973 (Beiträge); vol. *Paysannerie française, paysannerie hongroise XVIe—XXe siècles.* Budapest, 1973; A. N. Saharov, *Russkaea derevnea XVII v.*, Moscova, 1966; *Historia chłopów polskich*, t. I (red. Ștefan Inglot), Wroclaw, 1970.

[2] Cf. și P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, Orînduirea feudală (secolele XIV—XVII). București, 1964, p. 8, 27, 31, 32, 48, 84, 191—193. P. P. Panaitescu cunoștea mai bine situația din Țara Românească. Situația din Moldova a fost redată confuz și cu multe erori de interpretare. Cf. și H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. III (Procesul de aservire feudală a satelor devălmașe), București, 1965, p. 25, 37, 39—40, 43, 54, 222, 225, 234.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zentă și cea de viitor. Filtrarea corectă a materialului brut și accidental va putea genera unele aprecieri de ansamblu cu caracter obiectiv, principial, și oferi premize pentru modele sau modelări în genul celor realizate de E. LeRoy — Ladurie și Witold Kula, pentru Franța și Polonia în secolul XVIII [3].

II. — *Așezările rurale din Moldova pînă în secolul XVIII* [4]

Condițiile naturale. Există numeroase mențiuni documentare, alături de cele din vechea cronică a Moldovei, care arată că vechile așezări sătești au fost fixate, după refluxul nomadismului, în mod constant, pe cursurile de ape, element vital (Baia, Boureni etc.), fixate mai ales la obîrșia sau vărsarea lor, cum se specifică frecvent în documente, la fîntîni, la drumuri și vaduri, la locuri cu sare. Erau preferate mici platouri sau depresiuni, locuri greu accesibile, distante de drumurile mari, mai ferite de invazii, văile înguste ale pîraielor din zonele de munte. Sudul stepic al Moldovei n-a fost intens populat pînă în secolul XIX. „Pustiul Oltenilor", de la Siretul inferior și confluența Bîrladului, era amintit încă în 1752 [5]. Aici, în sud, era și branișteа domnească de oi de la Lozova, menționată din secolul XVI (1546 mai 12). Satul Branițte, din ținutul Covurlui, al Episcopiei de Roman cu «pămînturi de pâine», era menționat în 1645 aprilie 12 și 1646 iulie 24. Așezarea frecventă a satelor la „gura" apelor se datora și folosirii confluenței pentru mori. Mențiuni în documente din secolele XVI și XVII se referă la sate așezate, extinse cu casele (vatra) și cu terenurile, pe ambele maluri ale rîului Prut, care nu constituia o limită „naturală" nici pentru sate, nici pentru ținuturi. Ciuhurul era limita nord-estică a ținutului Iași (document din 2 mai 1575). Între satele numeroase situate pe ambele maluri ale Prutului erau amintite Medeleni (1623), Grozești (1646), Pogănești, Stănilești. În catagrafia Moldovei, pe ținuturi, din 1812 (Arh. St. Iași, p. 73), era menționată la „moșii fără sate", Zberoaie a vist. Alex. Balș. Într-un document din 1814 (septembrie 10), de la Scarlat Alex. Calimah, se arăta că „prin așezarea hotarului Prutului", cea mai mare parte din locul satului Zberoaia, din ținutul Iași, vatra însăși, a rămas în stînga apei, cu casele și oamenii și se admitea, la cererea stăpînei locului, visterniceasa Smaragda Balș, aducerea, într-o nouă așezare omonimă, pe partea din dreapta, a 50 „liudi oameni străini". Moșia Pițcani, în „branițte", ținutul Iași, se afla „pe de îmbe părțile Prutului", cum se menționa și în 1793 (mai 12) [6].

Documente de la sfîrșitul secolului XVI și începutul secolului XVIII se referă la repopularea unor sate, în urma refugierii vecinilor, care trebuiau readuși „fiecare la casele lor", datorită invaziilor, epidemiilor și foametei, cu elemente din interior și aduse (ardeleni, munteni, „vlahi"). Exemplu pergamentul (Bibl. Acad. 40/78) de la Ieremia Movilă, din 19 septembrie 1597, pentru satul mănăstirii lui Iațco (*Hudici*) pe Ilnga Suceava, cu scutiri, inclusiv birul. Un document din 1606 august 16, de la Simion Movilă, se referea la poziția nefavorabilă a satului Priseaca ,din ținutul Suceava, ulterior dispărut, așezat la „drumul mare", unde oamenii erau „mîncați de toți" (trecătorii și dregătorii.) Să fie lăsați în pace pînă cînd se vor „întrema". În 1606 februarie 25, pentru același sat Priseaca, din ținutul Suceava, al mănăstirii Pobrata, Ieremia Movilă dăduse actul de repopulare.

Un alt sat dispărut era Frănceștі, „la drumul Hîrlăului", menționat într-un docu-

---

[2] W. Kula, *Sur les transformations économiques de la Pologne au dix-huitième siècle*, Annales Historiques de la Révolution Française 177/1964, p. 266—277 ; idem, *Théorie économique du système feodal.* Pour un modèle de l économie polonaise aux XVIe—XVIIIe siècles. Paris, 1970.

[4] Cf. și A. Sacerdoțeanu, *Așezările omenești în Moldova pînă la 1418*, extras din Arhiva Românească, vol IX, București, 1944 ; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, III, București, 1958, 1965. Cf. și D. Hay, L'Europe aux XIVe et XVe siècles. Paris, 1972, p. 22, 203—264 (parțial eronat și incomplet informat).

[5] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IX, p. 236.

[6] Bibl. Acad., 627/57 ; Arh. St. Buc., Sava, 22/6 ; Arh. St. Iași, 460/37, 426/59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ment din 12 septembrie 1468. Într-un alt document din 1668 era menționat „satul anume silištea Rumânii", la Orbic, ținutul Neamț [7].

Încă Raicewich scria că oamenii din satele din Moldova, în genere, „sfuggono sempre le strade maestre e cercano un qualche fosso o terreno basso per non esser veduti dai passaggieri e soggetti a rapine e vessazioni" [8].

Apar menționate în documente și o serie de regiuni naturale, cu numiri cu sens uneori neclar : Cobîle (cu satele Vereșeni, Piticeni, Gîdinți, Săcuieni, Nănești, Ciuturești și altele), amintită și de Miron Costin, Cîrligătura, „O sută de movile" (1618) Terebne, Cozancea („Codrul Cozanciul"), Olteni (secolele XV—XVIII), Cîmpul lui Dragoș (într-un zapis din 23 mai 1661, Trotuș, era menționat Grozești „la cămpul lui Dragoșe"), Lunca Mare, la Siret, Strunga, Troian, Direptate etc. „Valle Berhecz" era menționată de Ștefan cel Mare în 1476 (iunie 11) în legătură cu luptele cu turcii. În harta lui Dimitrie Cantemir („Tabula geographica Moldaviae") apărea forma „Centum Monticuli". Tot aici „Ocea", într-un document din 1781 silište a moșiei satului Giosenii. Între satele dispărute erau și Socii din secolul XV, în legătură cu care se făceau referiri în două documente din 1685 iulie și 1695 aprilie 8, situat la „Vadul Turcilor", la Siret, în ținutul Putna, cu menționarea „ce să răspunde la uricul de la Ștefan vodă cel Bătrîn". „Vadul Turcilor", localitate la rîul Siret, apărea și în harta lui Georg Reicherstorffer din 1541. Satul Rădăuți, la Prut, s-ar fi numit anterior (înainte de 1636) Călărași, ca atîtea altele. În sat n-au mai staționat călărași și au fost aduși „țărani proști". Un nume cu sens discutabil este și Răbîia (în turcă „Han Tepesi"), la Prut, menționat din secolul XV („drumul Răbîi") și frecvent în secolele XVII—XVIII, în legătură cu evenimentele. Sensul poate fi și Movila „ruptă" (nume de sat în județul Botoșani, tot la Prut). Într-un document din 1555 mai 2 apărea „sluga Drăgan Răbâie" [9].

Toponimia.

Pentru unele localități s-au utilizat în documente diverse denumiri, pînă ce una din acestea a rămas valabilă. Baia, în documente, sigilii și cronici, apărea Moldavia, Molde, Moldenmarkt, după apa respectivă, ca și Suceava, Siret etc., Baia (Bania) [10]. Unele așezări sătești n-au avut mult timp nume, pentru a lua, în cele din urmă, pe cel al mănăstirii de care depindeau. De exemplu satul cu moară al mănăstirii Neamț, de la gura Jijiei, „la capătul de jos al Braniștei " (1438—1613) ulterior Nemțeni și Scoposeni, la ținutul Lăpușnei, al mănăstirii Neamț, în „sămile" din 1742. „Satul numit la gura Brădețelului" (1456 iunie 13) a devenit ulterior Horodniceni, după mănăstirea Horodnic (mențione din 1529 martie 25). Într-un document din 1623 decembrie 21, de la Radu Mihnea, se făceau referiri la înființarea satului Războieni, din ținutul Neamț, de Ștefan cel Mare, pe locul satului Uscați și întărit bisericii, atunci al mănăstirii Sf. Ilie de lîngă Suceava. În inscripția din 1496, Ștefan cel Mare se referea la „locul ce se zice Pîrâul Alb". În 1632 satul era împărțit între doi fii ai lui Nicoară Prăjescu fost mare vistier, Lupu și Ionașco, în două, prin mijloc, cu stîlpi, cu cîte 9 vecini [11]. Satul Gașpar, în braniștea domnească de la Prut, amintea probabil de locul asasinării lui Gașpar Grațiani, de doi boieri, cum relata Miron Costin, în 1620, așa cum satul Grozinți s-a numit Greci, în hotarul satului Alboteni (menț. din 25 martie 1600), la Cubolta, după asasinarea unui negustor grec sub Iancu Sasul. Într-un document din 1621 noiembrie 30 se arăta că satul Voicești, pe Iucaș, ținutul Neamț, se numea atunci

[7] Bibl. Acad. Perg. 12/221 ; I. Bogdan, *Documente Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 127—128.

[8] *Osservazioni*, Napoli, 1788, p. 226. R. G. Boscovich, în 1762, se referea la Scînteia, „sat cu case puține și mizerabile", la oamenii fugiți din Șipote, Mălășești, Dracșani. Cf. *Giornale di un viaggio*, Bassano, 1784, p. 112, 140—142.

[9] Arh. St. Iași, 464/66, 453/13 ; Bibl. Acad., 54/26 735/145 ; D. I. R. Hurmuzaki s.n. I, p. 194. Cf. și P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, București, 1930, p. 23.

[10] Cf. și R. Bahr, *Deutsches Schicksal im Südosten*. Hamburg, 1936, p. 158 ; R. Honigberger, *Zur Geschichte des Deutschtums in Rumänien*, 1909, p. 9—10.

[11] Arh. St. Iași, 427/56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Boziani. Satul Şişcăuţi, la Prut, ţinutul Hotin s-a numit Novoseliţa în 1617. Din „vadul lui Ţoţor" (1454) s-a ajuns la Ţuţora. Cotnari derivă de la o persoană, ca şi Hîrlău (de la Herlea), deşi este redat şi sub o formă cu semnificaţie de „reşedinţă domnească", ca şi Fălciu şi Huşi. Numeroasele sate din Moldova şi-au luat numele de la un întemeietor sau organizator al aşezării, jude, cneaz, vătăman sau, ulterior, de la stăpîn (boier). Cum se arăta într-un document din 13 martie 1528, de la Petru Rareş, satul numit atunci Negrileşti, la Bîrlad, a rezulat din două judecii ale juzilor Buda şi Drăgoi, menţionaţi şi în 1488 decembrie 15. Unele sate şi-au schimbat numele în funcţie de noul stăpîn sau reîntemeietor al aşezării. Numele de persoane, care stau la baza denumirii satelor pot genera explicaţii adecvate şi pot reflecta uneori şi o varietate etnică iniţială.

Seria satelor cu menţiuni de nume derivate de la întemeietori sau stăpîni apare interminabilă în documente din secolele XV—XVIII.

Satul	Întemeietorul	Menţiunea
Piticeni la Cobîle	Toader Pitic	1414
Oprişani	Satul lui Opriş (cu straja)	1415
Drăguşani la Moldova	Dragoş viteaz	1419
Drăguşani la Stavnic	Dragoş viteaz	1443, 1520
Bătineşti la Putna	Batin (unde are casa)	1423
Vorniceni	Oană vornic	1420
Temeşeşti	Drăguş Teamiş	1434
Porceşti la Pîrîul Negru	Ion Porcu (sat unde este curtea lui)	1448
Cernăteşti la Corod	Cernat ploscar	1448
Hurueşti la Polocin	Ilie Huru comis	1472
Ostăpciani la Turia	Ostapco vătăman	1473
Buzaţi la gura Răcăcinei	Mihul Buzat	1481
Huşi	Giurgiu Husea	1489
Fulticeni la Şumuz	Stan Pîntece	1490
Bratuleşti	Bratul viteazul	1491
Miroslăveşti	Miroslav	1493
Oancea	Oancea fiul lui Stanciul „nemeş"	1495
Foleşti	Ştefan Foale	1507
Cuhneşti pe Rebricea	Oană Cuhne	1515
Leţcani pe Bahlui	Laţcu sîrbul	1516
Cordăreni	Andreica Cordar	1519
Pancesti	Panco	1519
Cîndesti în Cîmpul lui Dragos	Cîndea	1523
Bîrzeşti pe Bîrlad	Bîrzea (unde a fost)	1527
Drujeşti pe Sitna	Druje cel Bătrîn	1528
Leghetişani pe Berheci	Ştefan Leghetiş	1529
Micleşti la obîrşia Podragăi	Miclea	1546
Vorniceni	Dragoş vornic	1546
Frumuşiţa	Frumuşelul jude	1546
Tunseşti	Ion Tunsul	1546
Broşteni	Giurgea Broască (casa lui)	1546
Săveni pe Başeu	Sava husarul	1548
Toporeşti pe Racova	Petru Topor (unde a fost casa lui)	1554
Frăţieneşti la gura Obrejei (ulterior Frăsuleni)	Frăţian	1569
Alboteni pe Căenar	Petre Albotă logofăt	1570
Bărboşi	Micul Bărbosul	1573
Golăeşti	Ion Golăe logofăt	1576
Baileşti pe Racova	Bailă cel Bătrîn	1580
Vărzăreşti	Toader Vărzaf	1580
Orăşeni	Teodor Orăş	1584
Ghermăneşti	Gherman vatag	1588

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Satul	Întemeietorul	Menționarea
Șepteliceni	Șeptelici	1588
Miclăușeni	Miclăuș vornic	1591
Bogzești pe Crasna (fost Petrești)	Ion Bogza uricar	1597
Horjești	Stan Horja	1598
Pașcani (selište) în ținutul Iași, pe Ciuluc	Pașco „nemiș"	1599
Vulpășești	Vulpaș	1602
Cudalbi	Marco Cudalbu armășel	1602
Giulești la Moldova	(Giulea (unde a fost curtea lui)	1605
Borăști la gura Huruiatei	Bora jude	1606
Tălpijani	Tălpig	1606
Brăești	Boris Braevici	1606
Meleșcani	Crăciun Meleșco	1616
Macicăuți („s-au descălecat satul de la Alexandru vodă") pe Răut, ținutul Orhei	Macico Rusul	1617—1618
Stiboreni	Știbor	1622
Medeleni	Medelean	1623
Pogănești (Tutova)	Nicoară Pogan	1629
Pojoreni	Pojar „bătrînul"	1631
Slobozia Zberoaie, la Prut	Chireana Zberoae vorniceasa	1634—1642
Hudești	Petru Hudici	1635
Mlădinești, pe valea Lăpușnei	Ivașco Mladin	1643
Zugravi la Miletin	Ștefan Zugrav	1425, 1692
Tabăra la Prut	Călărași (pod)	1728
Herța	Herțe	1437—1721

Dimitrie Cantemir (Istoria Imperiului otoman, ediția engleză, 1734, p. 452) menționa satul „Barseni" (azi Berezeni), poate Brezeni (menționat în 1706, de pe valea Ialanului), reîntemeiat la Prut. În catagrafia din 1774 apărea „Berezenii la Toceni". Au fost și numeroase reeditări (Botăș — Botoșana, Dolhești — Dolhasca, Flămînzi — Flămînzeni, Boureni, Războeni etc.). Există și dublete ca Boureni (la gura Homorului) — Volovăț (la Sucevița). Numeroase sate mai vechi și mai noi, nu au primit un nume derivat de la o persoană ci a fost aplicat în raport cu natura, locul așezării, conformația terenului (Piscu, Răchile, Peștera, Horodiștea, Cetățuia, Muncel, Rupturi), vegetația, fauna, apa, transplantarea oamenilor, fuga sau faima lor rea, locul de origine, repopularea, ocupația. Între satele cu nume redînd atitudinea sau comportarea sau situația materială precară a locuitorilor, întîlnim : Sperieți, Desculți, Diocheți, Blînzi, Îndărăpnici, Puțintei, Vîrstați, Zmulți, Pîrliți, Flămînzi, Cîrpiți, Golășei, Tupilați etc. În legătură cu fenomenul de deplasare în interior s-au constituit sate sau așezări cu numele : Munteni, Bîrgăeni, Ardeoani, Săcueni, Pădureni, Bîrsani, Suceveni, Cîmpeni, Nemțeni, Rîșcani, Sălăgeni, Mărgineni, Gioseni, Ciuhureni etc. Toponimia are, uneori, cum s-a mai subliniat, valoarea unor piese de arhivă. Într-un document din 1447 era menționat „satul la vamă unde a fost jude Cristea", de la gura Moldoviței. Vama domnească s-a mutat la Cîmpulung, în secolul al XVI-lea, dar numele i-a rămas localității ca atare pînă astăzi. Într-un alt document din 1443 noiembrie 29, apărea menționarea „vama de la Moldovița cu satul". În documentele cancelariei domnești indicarea satelor din Moldova se făcea pînă în secolul XVII, în funcție de ape sau de regiuni naturale sau de tîrguri din imediata apropiere. În secolul XVII se va generaliza, în documente, uzul indicării ținuturilor sau ocoalelor de care depindeau satele, deși nu se renunța complet la menționarea apei sau regiunii naturale. Referiri la hotarele și pămînturile satelor „cum se va afla c-au ținut cei din veaci" se făceau și în Pravila din 1646 [12].

[12] *Carte românească de învățătură*, ed. 1961, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dinamica aşezărilor agrare.

Creşterea numărului aşezărilor rurale a fost condiţionată efectiv de situaţia economică şi politică favorabilă, în ritm neregulat şi cu regrese temporare. În Moldova, pînă la sfîrşitul secolului XV, existau pînă la circa 500 sate răspîndite în întregul teritoriu de la o frontieră la alta. Într-o „descriere" a Moldovei din 1686 se făcea menţiunea eronată că avea 3.000 sate. Creşterea numerică a fost fluctuantă, dar s-a ajuns efectiv pînă la circa 2.500 sate, spre sfîrşitul secolului XVIII. În harta Moldovei din scrierea lui Georg Reicherstorffer, din 1541, apăreau menţionate în Moldova circa 36 localităţi, reproduse şi în harta lui Gerard Mercator şi în „Nouvel Atlas ou Théâtre du Monde" (Amsterdam, 1658). Între acestea Ustie, Ciubărciu, Leuşeni, Lăpuşna, Mogoşeşti (menţionat într-un document din 1454), Şcheia, Badeuţi. Numeroase sate erau menţionate în „Carte nouvelle et exacte de la principauté Moldavie et Bukovine avec des confins" (Augsburg, 1789). Parant scria în 1798 că nu exista o hartă corectă a Moldovei.

Vechi aşezări agrare şi pastorale au fost la origine Baia, Suceava, Galaţi (1448), Botoşani, Focşani etc. Căile de trafic au contribuit efectiv la dezvoltarea unora dintre aceste localităţi. În 1616 (noiembrie 29) era menţionat satul (anterior, în 1436, şi „seliştе tătărească") Chişineul pe Bîc, în ţinutul Lăpuşna. În 1670 apărea în forma „Cusciqneo citta di nuovo fatta". Prin acte imperiale austriace din 13 octombrie 1794 şi 24 februarie 1806, se acordau întăriri pentru privilegii acordate „tîrgului" Cîmpulung, din „ţinutul Bucovina", în scopul sprijinirii comerţului, prin ţinerea unui tîrg săptămînal, lunea, şi a trei iarmaroace, în zile de lucru. Se avea în vedere şi antrenarea localităţilor din împrejurimi. Aceste „libertăţi" acordate Cîmpulungului, nu trebuiau încălcate. Anterior Cîmpulungul fusese punct vamal şi centru de ocol de sate domnesc din secolul al XVI-lea. „Tîrgoveţii ţărani" („birnici căsaşi") erau în secolul XVIII o categorie de bază, cum rezultă şi din Condica Liuzilor din 1803. Şi în 1699 se scria că în Moldova există oraşe sau tîrguri fără ziduri şi întăriturі, şi numai tîrguri şi sate. R. Boscovich, în 1762, se referea la aspectul de sate al Bîrladului, considerat de localnici „oraş" în 1762, şi Vasluiului „un sat mai curînd, mare şi extins, cu case dispersate ici şi colo şi mizerabile". La fel Tiepolt scria despre Iaşi în 1711. Huşi era, în 1791, considerat „joli village". În 1790 se sublinia : „oraşele mai mari nu sînt înconjurate cu ziduri şi abia seamănă cu cele mai meschine sate din Italia" [13]. Tîrgul Putna, menţionat şi de G. Reicherstorffer, în 1541, a devenit satul „Tîrgoveţi", „în gîrla Putnei", cum apărea şi în documente din secolele XVI—XVII [14]. Vechile tîrguri Baia, Şchei, Trotuş, Lăpuşna, Cotnari, au avut aceeaşi soartă în secolele XVII—XVIII, în raport cu rutele de trafic, în primul rînd, şi alte circumstanţe particulare, rămînînd aşezări rurale populate.

Proporţiile şi populaţia satelor.

Dimensiunile iniţiale ale hotarelor satelor din secolele XIV—XV erau apreciabile. În 1611 Constantin Movilă se referea la un „uric vechi" de la Ştefan cel Mare, privind satul Găureni, la Turia, şi înfiinţarea altor sate pe acelaşi hotar. Într-un document din 1520 (iulie 15) se făceau referiri la „gardul vechi" (pentru ţarină) şi la „stîlpi" şi „stejari însemnaţi şi ulmi", care marcau ulterior hotarul satelor Drăguşeni şi Zăvoiani. Pe hotarul satului Bălăneşti, la Tutova, s-au format Lieştii. Satul Mogoşeşti s-a format pe hotarul Şendreştilor (1503). În secolul XVII se făceau menţiuni precise în legătură cu întinderea hotarului satelor. Pentru satul Dănăeşti, la Trotuş, din ţinutul Putna, se făcea menţiunea că avea 352 „pămînturi". Satul Goşmani, la Orbic, în ţinutul Neamţ avea 290 „pămînturi", în 1691, „tot cîmpul ţarinii" („cîte 9 stînjeni pămîntul"). Satul Sănăuţi avea în secolul XVII, 54 jirebii. În unele documente din secolul XVI se făcea menţiunea a 20 case ca cifră normală pentru un sat de proporţii comune, ca şi în Polonia. Fiecare „casă",

[13] *Giornale di un viaggio*, Bassano, 1784, p. 107—111 ; Hurmuzaki, Supl. I_3, p. 104 ; VI, p. 100.

[14] Arh. St. Buc., Neamţ, 69/14, 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca unitate de habitat, putea adăposti mai multe familii sau „focuri", numărul caselor rămînînd în funcție de locuri sau jirebii („ce să chiamă loc de casă cu tot aldeadul ei"). Și în 1786 se arăta că mai multe familii se adăposteau în aceeași casă. Casele boierești nu difereau mult de ale țăranilor. Aveau dependințe și erau împrejmuite cu garduri. În 1644 o casă din satul Porcești avea 20 „pămînturi". În 1605 o casă din satul Țuțcani avea 12 ogoare în țarină. O mențiune din 1604 se referă la satul Scociuhani, al lui Nestor Ureche, cu 60 bordee vecini. Satul devenit boieresc Rădăuți, la Prut, avea în 1648, 100 vecini (120 birnici în 1840). Bandini (în 1646—1647) găsea la Solonț 35 case și 125 suflete ; la Fîntînele circa 112 case și 400 locuitori [15]. Satul Spătărești avea 24 locuri de case în 1619, siliștea satului Mitești „umbla" pe 24 locuri de casă (1679). Satul Voinești avea 14 părți de sat în 1717. Satul Boureni avea 30 locuri de case (1621). Satul Fărăoani, din ținutul Bacău, avea 30 părtași, care-l vindeau lui Ștefan Tomșa pentru mănăstirea Solca cu 2.000 galbeni ungurești, în 1615 (martie 24) fără mențiunea existenței vecinilor. În satul Cristești, la Moldova, în ținutul Suceava, pe porțiunea (jumătate) lui Cujbă mare vornic existau 13 case vecini, în 1628. Satul Corlățele avea circa 40 case în 1577. În 1588 satul Trebeș, de lîngă Bacău, avea 50 „focuri", în 1646 25 case și 155 suflete (Bandini), în 1671 40 case. În 1762 satul boieresc Miclăușeni avea 38 case cu 161 suflete. În 1803 satul de răzeși Milești, menționat prima dată în 1442 avea 30 capi de familii.

Invaziile turco-tătare din 1538, 1564, 1574, 1595, polono-căzăcești din 1595 și 1600, după relatările unor documente posterioare, au produs adevărate dezastre și sub raport demografic. Într-un document din 1577 februarie 6, de la Petru Șchiopul, se făcea mențiunea „cînd au lovit tătarii cu război toată țara". Aceste invazii s-au manifestat frecvent pînă în secolul XVIII, cu aceleași rezultate. Într-un document din 1581 octombrie 28, era menționată siliștea Biolare, fostă în ocolul Ștefănești, din ținutul Dorohoi, „fără un suflet de om", din cauza tătarilor. Alte siliști din apropiere erau Răghilești și Badeuți (1582, 1591). Mențiuni de pierderi de acte în documente se referă la „lovirea" de tătari (Tulucești, 1623). Într-un document din 28 martie 1618, de la Radu Mihnea, se făcea mențiunea unor acte pierdute din cauza cazacilor, cînd locuitorii unor sate (Avrămeni la „O sută de movile" la Prut) „au fugit în munți în zilele lui Petru voievod". Satul Șivița, la Prut, în ținutul Covurlui, a stat pustiu 25 ani, pentru că era „la marginea țării și în drumul păgînilor tătari" (1618 martie 30). Ștefan Tomșa l-a luat domnesc și a adus cîțiva oameni din alte părți. A fost atribuit lui Condrea (Condi) vameș pentru 300 ughi și i se acorda privilegiu de repopulare cu elemente variate. În 1639 februarie 2, satul era dat mănăstirii Galata de „boierul Condrea vameș". Un document din 1622—1623, de la Ștefan Tomșa se referea la satul Scumpia, pe Gîrlă, din ținutul *Iași, al lui Enache postelnic, fost siliște*, „așezat din nou", „tot cu oameni din altă țară" și din interior „care n-au fost scrișii nicăieri la dabile". Se acordau scutiri de dabile, angherii, ughi de casă, munci, ilișii, sulgiu, camănă, cu o impunere asupra satului de 100 taleri argint pe an. Într-un document din 1617 martie 26 se arăta că „diresul" pentru Scumpia a fost pierdut din cauza tătarilor în zilele lui Ioan voievod. Seliștea Mărișeni, pe Bîrlad, era „pustie, fără oameni din zilele lui Petru voievod", se menționa într-un document din 1617 aprilie 4. Satul Borcești a rămas selițe de la Constantin Movilă pînă la Vasile Lupu, se arăta într-un document din 9 august 1649. Într-un document din 1627 februarie 20, era amintit un „loc pustiu unde se numește Mihăilășeni" [16].

---

[15] Cf. Marcus Bandinus, *„Visitatio generalis"*, An. Acad. Rom., m.s.i. t. XVI, 1885, p. 210, 215—217, 237—238. Cf. și *Istoria Polșî*, t. I, ed. II, Moscova, 1956, p. 224 ; *Acta Poloniae Historica*, 1, 1958, p. 17. Cf. și Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, p. 120, vol. IX, p. 184—190, *Ispisoace și zapise*, vol. II_2, p. 52, 201, III_1, p. 211—212, vol. IV, p. 194, 198.

[16] *Diplomatarium italicum*, vol. I, p. 111, II, p. 335 ; *Documente privind Istoria României* (D.I.R.) ; E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History*, Londra, 1964, p. 40, 55 ; *Cercetări istorice* X—XII, p. 113—114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sate la obîrşia sau „gura" apelor

Satul sau seliştea	Apa	Menţiunea documentară
Temeşeşti (unde a fost Draguş Teamiş)	gura Studenţei (Recei)	1434
Cîrstieneşti şi Temişeşti	gura Neamţului	1427—1435
Saucesti	gura Cracăului	1438
Mînzaţi	vîrful Liubanei	1434
Sat cu juzi Făt şi Ilie	vîrful Săratei	1434
Bozieni	vîrful Bîrlăzelului	1437
Lieşti	gura Jeravăţului	1436
sat unde au fost cneji Lie şi Ţigăneştii	gura Jeravăţului la Bîrlad	1414—1439
Panceştii	obîrşia Bîrladului	1448
Horodniceni	gura Brădăţelului	1456
Vama (unde a fost jude Cristea)	gura Moldoviţei	1447
Stroeşti	gura Şomuzului	1453
Sacalăşeşti	gura Somuzului	1462
Părtănoşi	gura Pobratei	1455
Boziani	vîrful Albînei	1446—1519
Drăgoeşti	gura Dobrotvorului	1452
Verişeşti	gura Berheciului	1452
Zemeşeşti	gura Tazlăului	1462
Motişeşti	vîrful Corodului	1463
Cernăteşti	obîrşia Gerului	1468
Cernăteşti	obîrşia Corodului	1468
Podoleni	gura Negriteascăi	1479
Doljeşti	gura Albînei	1479
Dobruleşti	obîrşia Orbicului	1480
Ecuşeni	obîrşia Voronei	1480
Galeşeşti	gura Răcătăului	1490
Glodeni	vîrful Telejnei	1484
Răşcani	vîrful Telejnei	1500
Stărceşti	gura Tutovei	1487
seliştе unde a fost tîrgul Sărăţii	din sus de gura Sărăţii	1489
Stroeşti şi Zahareşti	vîrful Şomuzului	1479
Rizina	gura Rizinei	1495
Ciofeşti	gura Gerului	1496
Plavăţeşti	vîrful Ialanului	1487
Rădeni	gura Ialanului	1497
Măneşti	vîrful Ialanului	1491
Steţcani	unde se uneşte Tazlăul Mare cu Tazlăul Sărat	1493
Dobrovăţ	vîrful Dobrovăţului	1503
Ţăpeşti	gura Lozovei la Bîrlad	1520
Sîrbi	gura Oancei	1521
Costeşti	gura Ciuhurului	1520
Ploscăreni	gura Ciuhurului	1618
Copanca	gura Zahornei	1527
Ideşti la Bîrlad	mai sus de gura Lozovei	1529
Poenari	obîrşia Bîrlăzelului	1575
Tescani la Jijia	gura Ursoaiei	1577
Dragomireşti	obîrşia Lăpuşnei	1597
Cetăţuia	gura Covurluiului	1599
Movileni	gura Jijioarei	1587
Iugănei	gura Pereschivului	1602
Dărmăneşti	gura Trotuşului	1609

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Satul sau seliștea	Apa	Menționea documentară
sat al m-rii Neamț	la gura Jijiei, la capătul de jos al Branișt ii	1438—1613
Borăști	gura Huruiatei	1606
Boureni	la Moldova, Moțca, Boura	1621
Ustia	„unde cade Răutul în apa Nistrului"	1623
Obîrșia Berheciului		1611
Pipereștl	gura Bahluiului	1607—1654
Piscul și Mogoșești	gura Sovuluiului	1635
Bereștl	obîrșia Chinejei	1676
Călmățui	gura Călmățuiului	1780

III. — *Regimul proprietății feudale.*

Proprietatea boierească asupra satelor și pămînturilor acestora s-a profilat inițial în Moldova. Cea bisericească, din începuturi modeste, se consolida rapid, se extindea și parțial asupra tîrgurilor și obținea imunități, tipic feudale, în forme care nu se pot constata și la cea boierească. De la 10 mănăstiri în secolul al XV-lea (Neamț, Bistrița, Moldovița, Putna, Sf. Ilie, Voroneț, Horodnic, Homor, Pobrata, Dobrovăț) s-a ajuns în secolul XVIII la 50 care stăpîneau peste 250 sate și alte locuri, rezultate din atribuiri domnești, danii, cumpărări, schimburi. Stăpînirea feudală a boierimii în secolele XIV—XV s-a instituit asupra locurilor defrișate și populate, ulterior întărite de domnie, și a unor sate, foste obști țărănești libere, cu juzi, cnezi sau vătămani, și a locurilor „pustii" trecute pe seama domniei. A urmat cumpărarea, schimbul și acordarea de sate și locuri fără stăpîni sau confiscate de domnie. În prima jumătate a secolului XV se remarcă o frecvență în obținerea privilegiului domnesc, de stăpînii de sate pentru o proprietate de origine incertă, consolidată astfel. Privilegiul domnesc deschidea pentru unii stăpîni de sate și calea dregătoriei. Expresia „pentru slujire", din majoritatea documentelor din secolele XV și XVI se referea la fidelitatea boierului față de domnie și era urmată de alta, aluzivă la confiscarea în caz de infidelitate. „A slujit și slujește" însemna că beneficiarul este la dispoziția domnului, este fidel. Ștefan voievod întărea în 1443 (martie 6) lui pan Mihul pisar, pentru slujire, un sat cumpărat cu 50 zloți. Ștefan cel Mare întărea printr-un act din 1467 ianuarie 1, lui Moica și fratelui său Coste, pentru slujire, o seliște (Fîntîna lui Știubei), cumpărată cu 125 zloți tătărești. Sate cumpărate și locuri și venituri domnești din vămi au fost acordate, „pentru slujire", lui Cernat ploscar și fratelui său Ștefui, prin actul din 1448 iulie 15. În 1623 (ianuarie 27) se făceau referiri la vinderea unei părți din satul Cernătești de strănepoții lui Ștefui Cernat. Mențiuni în legătură cu o „slujire" reală se făceau în acte din 1392 martie 30 de la Roman voievod, pentru „Ivaniș viteaz", căruia i se acordau trei sate „uric cu tot venitul" și din 1418 februarie 11 pentru Dan vameș de Alexandru cel Bun, „locul a șase sate într-un hotar, din dreaptă ocină și dedină domnească". Clară apărea donația pentru slujire și într-un act din 5 aprilie 1488, de la Ștefan cel Mare, în favoarea lui Duma pîrcălab, un sat și o seliște la Bogdana, la Trotuș. Unele documente conțin date și indicații privind condițiile de transmitere a stăpînirii satelor urmașilor direcți, care implicau și rezerve în anumite împrejurări, din partea domniei. Frecvent locurile întărite de domnie unui boier erau la mari distanțe unele de altele. De exemplu, Alexandru cel Bun acorda în 1414 august 2 lui Toader Pitic trei sate, unul la Cobîle, unde avea casa, altul la gura Jeravățului, la Bîrlad, unde au fost cneji Lie și Țigăneștii și al treilea la Bîrlad, unde avea o altă casă unde erau Tamaș și Ivan cneji. Același Alexandru voievod întărea lui Oană vornic în 1420 aprilie 20, zece sate pe Bîcovăț, între acestea și Vorniceni, uric cu tot venitul. În 1456, cum se arăta în documentul din 1456, de la Vaslui, se făcea mențiunea a 52 „pani, de la mare pînă la mic", ca și în actul din 1421, care constituiau aproximativ întreaga boierime a țării. Dintre aceștia Mihul logofătul dispunea de circa 20 sate și Ivan Porcul de circa 15 sate (în 1448). Majoritatea boierilor aveau sub 5 sate. Ștefan

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cel Mare a cumpărat și sate de la stăpîni particulari pentru a le atașa la tîrguri sau a le acorda mănăstirilor (Putna). În 1503 cumpăra mănăstirea de pe Dobrovăț, cu sate, pentru noua și ultima sa ctitorie.

Sancțiunea confiscării satelor boierești a fost aplicată sporadic în secolul XV. Pentru a da un exemplu, satele lui Mihail logofătul, favorizat de regele Cazimir, cu salvconduct regal din 1462, refugiat în Polonia, cu frații și slugile lui, i-au fost reținute de Ștefan cel Mare, condiționat de revenirea în Moldova. În 1468 i s-au restituit formal curtea de la Siret și satele Pârtănoși și Onțești și i se promitea restul după „slujire". În 1470 Ștefan cel Mare îl chema din nou în țară, arătînd că i-a întărit ocinile Negoești, Conțești, Pârtănoși și Valea Seacă (toate în continuitate).

Sate din ocoale domnești acordate mănăstirilor

Mănăstirea	Satul	Ocolul	Data sau menționea
Mitropolia Suceava	Bosancea	Cetății Suceava	1622
Episcopia Roman	Șcheuleți și Bogdănești	Șchei	1569
Episcopia Huși	Rîșești	Ocolul Huși	1602
	Cîrligați		
	Crețești		
	Plopeni		
Galata	Măcicăteni la Jijia	Botoșani	1583
	Teișori	Botoșani	1595
	Belcești	Cotnari	1622
	Plopi		
	Călugăreni		
	Mînzești	Iași	1596
	Folfăești		
	Vorovești		1577
	Sadna	Roman	1578
	Tămășeni		
Solca	Stupca	Suceava	1615
	Broșteni	Suceava	1624
	Ciorsaci	Suceava	1618
	Drăgănești	Badeuți	1615
	Cîrcinești		
	Vancicăuți		
	Pîrlișani		
	Crăinicești	Badeuți	1620
	Storești	Hîrlău	1623
	Radomirești	Bacău	1623
	Ustia	Orhei	1618
Dragomirna	Salcia	Suceava	1627
	Necșani	Botoșani	1654
	Uriceni-Flămînzi	Hîrlău	1612
Sucevița	Sucevița	Badeuți	1583
	Mîndrești	Badeuți	1586
Pantocrator-Teodoreni	Mereni	Suceava	1621
Putna	Pleșinți	Badeuți	1593
	Stăuceni pe Sitna	Botoșani	1589
	Cuciurul Mare	Cernăuți	1552
Homor	Petricani	Neamț	1583
Secul	Vînători	Neamț	1607
	Borcești	Neamț	1596
	Ecușeni	Roman	1621
	Săbăoani	Roman	1606
	Berindeești		

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mănăstirea	Satul	Ocolul	Data sau menționea
Neamț	Davideni	Neamț	1597
Pobrata	Săveşti	Neamț	1586
	Hliniţa	Şipinţi	1548
	Draciniţa		
Sf. Ilie — Suceava	Războieni	Neamț	1613
	Ivoeşti	Iaşi	1554
Hangul	Bălţăteşti	Neamț	1627
	Mînjeşti		
Tazlău	Ostapceni	Piatra	1552
	Buneşti	Bacău	1593
Pîngăraţi	Seliştea pe Almaş	Piatra	1577
	Bilăeşti pe Cracău	Piatra	1596
	Ivăneşti	Piatra	1612
Ţarină	Avereşti pe Cracău	Piatra	1594
	Nicoreşti şi Giurov	Piatra	1606
	Silicicani pe Başău	Dorohoi	1581
	Rînzeşti	Bîrlad	1594
Bisericani	Vînători	Piatra	1620—1639
	Popşeşti pe Cracău	Piatra	1613
	Troiţa pe Cracău	Piatra	1621
Sinai (Galata de Jos)	Iucaş	Piatra	1612
Sinai-Vineri	Ulmi	Cotnari	1630
Bistriţa	Tătăraşi pe Bistriţa	Piatra	1596
Rîşca	Podoleni pe Bistriţa	Piatra	1649
	Boţeşti pe Cracău	Piatra	1595
Slatina	Truşeşti	Ştefăneşti	1568
Moldoviţa	Onţeni	Botoşani	1588
Sava-Ierusalim	Stroeşti pe Sitna	Şipote	1576
	Mîrzeşti	Iaşi	1624
Barnovschi	Şipote	Şipote	1652
Socola	Iezăreni şi Găureni	Iaşi	1583
Bîrnova	Ciurbeşti	Iaşi	1654
Agapia	Childeşti pe Moldova	Roman	1617
Trei Ierarhi	Fărcăşeni	Şchei	1640
Golia	Vasilcău	Soroca	1647
Zlataust-Iaşi	Lăpuşna	Lăpuşna	1694
Conventul catolic Bacău	Trebeş	Bacău	1588

„Răzăşimea"

Reluăm sumar discuţia asupra acestei categorii a populaţiei rurale din Moldova, de ţărani liberi şi facem iniţial sublinierea că deşi în legătură cu termenul şi noţiunea există un material bibliografic abundent, „problema" include aspecte neclare sau confuzii. În studii sau contribuţii şi lucrări mai vaste s-a discutat această „problemă", cu sau fără competenţă şi pe bază de material insuficient sau neconcludent. S-a arătat, de unii autori, în mod just, că termenul răzeş, comparabil cu nemeş, are sensul de „părtaş". S-au emis etimologii bizare, deşi rezultă clar că răzeşii erau urmaşii unor stăpîni de sate, cu uric, din secolul XV pînă în secolul XVII, cum a subliniat şi R. Rosetti. Unii autori au fost tentaţi să atribuie acestei categorii de ţărani liberi, stăpîni de pămînt („moşinaşi") o origine mai veche, de urmaşi ai unor juzi şi cnezi din sate rămase libere, categorie alimentată ulterior cu alte elemente. A. Veress susţinea că răzeşii (părtaşi) ar fi fost la origine „ciangăi maghiari", care „s-au asimilat boierimii române din Moldova". A. Veress mai afirma, eronat, fără o bază documentară, că „în teritoriul răzăşesc sînt foarte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puține donațiuni domnești". P. P. Panaitescu a afirmat că răzeșii, ca și moșnenii, ar fi constituit cea mai veche categorie de stăpîni rurali, anterioară înființării statului. Impropriu au fost incluși în această categorie locuitori din obștile domnești de munte, din Vrancea și din Cîmpulung, care erau constituite din urmași ai unor vechi păstori, intrați și rămași în directă dependență de domnie, cu anumite libertăți și avantaje, pentru obligațiile lor de străjeri la frontieră (comparați cu secuii), cu o situație materială mai dificilă. Se poate demonstra că răzeșii propriu-ziși, au fost, în majoritatea cazurilor, urmași ai unor vechi stăpîni de ocini cumpărate sau de slujire, care, prin înmulțirea și fracționarea pămîntului, au rămas „țărani", în comparație cu alți stăpîni rurali.

Un document din 1560 martie 27, făcea mențiunea a peste 20 descendenți ai lui „Tăbuci cel Bătrîn", între aceștia foști dregători domnești, Mihai, Matei și Ion Stîrcea, care-și împărțeau satul de ocină Boianul, la Prut, fără a se menționa vecinii. I. Nădejde se referea la răzeși din Miclăușeni, ținutul Roman, strănepoți ai lui Miclăuș vornic, sub Alexandru cel Bun, și nepoți ai lui Roman spătar, în număr de 20, care, în 1591, vindeau, forțați de împrejurări lui Simion Stroici vistier satul lor cu 3.800 zloți tătărești. Strănepoții lui Boris Braevici, boier sub Alexandru cel Bun, au vîndut în 1606 și 1609 porțiuni de ocină din satul Brăești, ținutul Hîrlău, rudei lor („răzeșul lor"), Eremia Mateeșescul postelnic, ulterior pîrcălab de Hotin, pentru 2.000 taleri argint. Un alt document din 1609, aprilie 8, se referea la răzeșii din Piperceni, ținutul Orhei, cărora Constantin Movilă le reîntărea satul cu toată ocina, cu tot hotarul de moșie, mori, heleștee, pomete, vii, prisăci, inclusiv părțile care au fost „închinate" boierului Vasile Lozenschi stolnicul, și vecinii lor. Erau menționați, în același document, „diregătorul boieresc" și „vătămanul din satul lor". În documente din secolul XV apărea termenul „sodăși", utilizat și în secolul XVII, pentru copărtași. Termenul răzeș avea sensul propriu de coproprietar, în cadrul unei obști rurale, dar cu o parte anume în sat și la cîmp, pe care o poate delimita și vinde. Aceste părți erau incluse în porțiuni mai mari numite „bătrîni". Această situație s-a menținut nealterată pînă în secolul al XIX-lea, dar copărtaș și chiar „răzeș" se considera și un mare boier intrat în stăpînirea unei porțiuni prin danie sau cumpărare, pretinzînd chiar și exercitarea dreptului de protimisis. Hatmanul Constantin Ruset se considera, într-un document din 1743 septembrie 15, „răzeș" la Pleșești sat din ținutul Hîrlău. Logofeteasa Elena Paladi, cu părți în satul Românești, se considera în 1812 „răzeașă" și „megieșă". În secolul al XVIII-lea apărea și forma „răzași"și termenul asuma și sensul de vecin de proprietate și la oraș. Răzeși (copărtași) au devenit și clăcași din satele Mărgineni și Cleja, din ținutul Bacău, care au cumpărat pămîntul de la stăpîni și la care se referea, ca un cunoscător al realității, și Mihail Kogălniceanu *(Uricarul*, XX, p. 224, 1742).

Termenul răzeși indica deci și o categorie de stăpîni de pămînt neprivilegiați și calitatea de copărtași, pe care o aveau și mazili și boieri. Gh. Ghibănescu a căutat o explicație pentru apariția termenului răzeș la 1580. Am putea afirma că termenul răzeș apărea la sfîrșitul secolului XVI, atunci cînd era necesar a se distinge masa micilor stăpîni de pămînt vechi neprivilegiați, de urmașii apropiați ai dregătorilor sau foști dregători incluși în categoria „nemeși". „Țăranii" răzeși apăreau menționați, prima dată, în satul Hălășești, din ținutul Neamț, într-un document din 1586 iulie 20. Într-un document anterior din 1584 iunie 20, „răzeși" din Hălăseni erau menționați în legătură cu un Mihăilă, care și-a ales partea din vatra satului și era pus în categoria „nemeș". În alt document din 1588 se făceau referiri la separarea unei „părți nemești" din satul Horbinești a lui Gavrilaș logofăt, de acelea ale răzeșilor lui. Într-un alt document din secolul XVII era menționat Cristea, nepotul lui Porcul, un „țăran" care stăpînea 1/6 din satul Pănceși (din vatră de sat, din cîmp și din pădure) și care era supus la „darea țărănească". În secolul XVIII se făceau referiri în documente la dreptul de a pretinde zile de muncă țăranilor rezervat exclusiv boierilor și mazililor, nu și răzeșilor simpli.

Utile apar și comparații cu situația din Transilvania și din Polonia. J. Rutkowski s-a referit la fracționarea continuă a proprietății nobiliare din Polonia, prin împărțiri în familie, și la vinderea de porțiuni de cei sărăciți nobililor mari, stăpîni pe mai multe sate, așa cum s-a întîmplat și în Moldova. Răzeșii aveau o situație similară cu „drobna szlachta". K. Tymieniecki se referea și el la mica nobilime polonă, cu „mod de viață țărănesc", cu tendința continuă a diminuării

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca număr. Miron Costin făcea distincție între boier, curtean (slujitor) și țăran. Dimitrie Cantemir a arătat că răzeșii puteau fi numiți țărani liberi [17].

IV. — *Populația rurală din Moldova în secolul al XVI-lea.*

Pentru secolul XVI, în care situația populației rurale din Moldova n-a evoluat mult față de secolul anterior, informația documentară este redusă ca proporții și conținut, cu unele aspecte particulare. Stăpînirea feudală de pămînt din Moldova trecea printr-o evoluție lentă, pînă la asumarea formelor tipice din secolul XVII, asupra cărora vom insista în mod particular. Accentuarea dependenței Moldovei față de Imperiul otoman și instaurarea regimului de monopol în a doua jumătate al secolului al XVI-lea au determinat în economia țării regrese continui. Autorul italian Gromo se referea în 1546 la abundența în resurse a Moldovei, dar și la distrugerea economici acestei țări datorită evenimentelor politice, înlocuirea domnilor și expedițiile de reprimare turco-tătare. Dezvoltarea orașelor din secolul anterior și primele decenii ale secolului XVI a stagnat. Calea de tranzit prin Moldova continua să fie parcursă de negustori din Polonia spre Galați și Chilia, dar aceștia se opreau rar în tîrguri sau orașe cu mărfuri pentru desfacere datorită nesiguranței și relațiilor încordate. În documente apăreau menționați negustori greci și unii armeni, uneori jefuiți și asasinați în Moldova. Unii din aceștia achiziționau sate. În documente din a doua jumătate a secolului al XVI-lea apărea menționat grîul luat pentru Galați, adică pentru transportul la Istanbul [18].

Nu avem informații mai ample asupra producției **agrare și animale** a țării, nici asupra anilor de secetă și foamete și epidemii, cum va fi cazul pentru secolul următor. Mențiuni documentare se refereau la dezastrele invaziilor din 1538, 1564, 1574, 1595. Ani de secetă și foamete au fost 1512, 1553, 1574—1575, 1585. „Abundență" în produse a fost în 1588. Epidemii de pestă au fost în anii 1512, 1522—1553, 1588. Alexandru Lăpușneanu, într-o scrisoare adresată bistrițenilor, cu data de 25 martie 1553, din Iași, se referea la ravagiile epidemiei de pestă, care a făcut mii de victime în rîndurile populației agricole a țării și la lipsa mîinii de lucru în agricultură și la remedieri. În 1585 a fost secetă în Moldova. În 1588 se remarca o abundență neobișnuită de produse agricole, cum n-a mai fost de 40 ani, dar banii erau „răi" (asprii noi) din cauza dominației turcești. În vara anului 1588 bîntuia ciuma în Moldova ca și în Polonia și Petru Șchiopul cu anturajul său stăteau în corturi pe cîmp, la Țuțora, pentru a evita contacte cu zona contaminată de flagel. Astfel se explică cifra redusă a populației din Moldova înscrisă în catastiful lui Petru Șchiopul din 1591. La începutul secolului al XVI-lea populația Moldovei ar fi fost de circa 200.000 suflete și a crescut ulterior, cum rezultă din cifrele efectivelor militare. În catastiful lui Petru Șchiopul din 1591 apăreau sub 40.000 de „țărani", alături de circa 8.000 curteni și nemeși. Între ținuturile mai populate atunci erau Suceava cu 4.000 țărani, Orhei cu 2.657 țărani, Neamț cu

[17] Indicăm aici unele contribuții considerate mai importante și surse documentare cu caracter particular. Cf. I. C. Filitti, *Proprietarii solului în trecutul Principatelor Române*, Acad. Rom., m.s.i., s. III, t. XVI, 1935, p. 21—22 ; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească*, București, 1964, p. 79, 32 ; Buletinul Ioan Neculce, vol. I, p. 74—79, 101. Arh. St. Iași 401/57 ; 405/373 ; 615/37, 95/9, 401/68 ; Bibl. Acad. 239/5, 1141/64 ; 307/60. Cf. și J. Rutkowski, *Histoire économique de la Pologne*, Paris, 1927, p. 102 ; K. Tymieniecki, *Quelques parallèles de l'Histoire agraire du Moyen Age*, Acta Poloniae Historica, 1, 1958, p. 19.

[18] Cf. A. Veress, *Documente*, I, p. 203, 205, 253, vol. II, p. 25—276 ; E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History*, Londra, 1964, p. 38 ; Al. Ciorănescu, *Documente din arhivele din Simancas*, 1940, p. 61, 87—88 ; N. Beldiceanu, *La crise monétaire ottomane au XVIe siècle et son influence sur les Principautés Roumaines*. Südostforschungen, XVI, 1957, p. 70—86 ; Hurmuzaki, vol. XII, p. 1102—1123. Cf. și relatarea lui François de Beccarie de Pavie, din 1585, publicată fragmentar de N. Iorga în *Acte și fragmente* I, p. 38, și din nou, complet, de F. Braudel, în *Prace* W. Kula, Varșovia, 1976, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2.525 țărani, Iași cu 2.270 țărani, Chigheci cu 2.260 țărani, Putna cu 2.040 țărani, Hotin cu 1.916 țărani și Soroca cu 1.714 țărani [19].

Informații sporadice se referă la cultivarea cerealelor și la feracitatea solului. Cromer punea încă accentul pe intensificarea creșterii vitelor și oilor, ca și R. Heidenstein și alții, față de randamentul minim al agriculturii [20].

În secolul XVI au fost reîntărite vechile „vislujenii" și au continuat acordări de sate și siliști, unele confiscate pentru viclenie sau devenite domnești prin lipsă de succesori. În 1528 Petru Rareș acorda lui Grozav pîrcălab de Roman, pentru slujire, siliștea Șendreni, la Polocine, rămasă lui Petru Rareș de la Cernătoaie, pentru lipsă de succesiune, cu mențiunea că nu s-a găsit „privilegiul". „Sluga" Ion, fiul lui Grozav fost vornic, o vindea ca ocină în 1546 (aprilie 2) lui Ghedeon vătag pentru 500 zloți tătărești. Alexandru Lăpușneanu vindea lui Teodor Bolea stolnic, pentru slujire, satul Blănești, pe Bîrlad, cu vii, moară, curte, fost al lui Maxim Hrăbor postelnic, fără succesori, pentru 1.200 zloți tătărești. Pisari domnești, dieci și cămărași de vistierie, vistiernici, aprozi, globnici, logofeți cumpărau cu bani ocini și vislujenii ale urmașilor unor vechi stăpîni din secolul anterior. „Sluga" Vasco, fiul lui Petrică fost comis, vindea în 1513 (martie 7) „vislujenia" tatălui său, satul Oniceni la Șomuzul Rece, acordat de Ștefan cel Mare pentru slujbă, în 1493, cu 500 zloți tătărești, domnului, care îl atribuia, cu uric, lui Isac logofătul. În 1528 Petru Rareș făcea danie fratelui său Teodor („slugă" și „pan") satul Drujești pe Sitna, cumpărat de la nepoții lui Druje cel bătrîn, cu 1.030 zloți tătărești [21].

Nu putem urmări în documentele din sec. XVI pentru Moldova, apariția sau existența „rezervei senioriale", cum a fost cazul în Polonia cu folwark-ul, pentru exportul de cereale, în raport cu oprimarea tot mai intensă turcească, politică și economică. Ritmul de creștere a populației rurale a fost lent și cu întreruperi și regrese, datorită epidemiilor și invaziilor și exodului, totuși suprafețele cultivate s-au mai extins, cum rezultă și din știrile documentare (1528 februarie 5, 1549 decembrie 2, 1551 martie 21, 1569 iulie 19) referitoare la defrișări. Monopolul instaurat de Poartă nu putea stimula creșterea producției de cereale, cum au subliniat ulterior și Bandini și Cantemir. Importanță prezintă și referirile lui G. Botero, din 1595, la situația economică a Moldovei. Dezvoltarea agriculturii era limitată și de instabilitatea demografică. Se remarca marele număr de boi ca și de R. Heidenstein. Traficul de mărfuri varșate era intens, cum s-a remarcat [22]. Sursele principale de venituri ale boierilor continuau să fie dijmele și monopolurile asupra morilor și podurilor. Imunitățile au fost restrînse. Biserica și le menținea în continuare, neconfirmate ca în secolul anterior. Un nou gen de privilegii pentru venituri din judecăți, din sate, se introducea de la sfîrșitul secolului XVI. În rîndurile țăranilor dependenți nu intraseră încă și mici stăpîni de pămînt deposedați de ocinile lor, dar procesul își avea aici începutul. Sînt reduse la număr știrile referitoare la țăranii dependenți. Într-un document din 4 aprilie 1545 se făcea mențiunea „cu vecini" (anacronism) pentru satul Hodcești, în forma „susidi". În 1608 (iulie 15) era menționat ca „silișce". Actul din 1545, pe pergament, nu era menționat în altul din 1581 mai 8, de la Iancu Sasul, care se referea și la Hodcești. Acest act din 4 aprilie 1545 ar putea fi un fals al diacului Șaidir, alături de altele. Scriitorul actului din 1545, Toma Florescu nu apărea ulterior, și nici anterior. Regimul sloboziilor ca remediu pentru repopularea satelor era reactualizat spre sfîrșitul secolului al XVI-lea. Termenul „vecin" apărea în documentul din 1585 septembrie 3, de la Petru Șchiopul, referitor la popularea unui loc la „Lunca Mare", cumpărat de Bucium pîrcălab de Hotin. Noii aduși, din afară (unguri, munteni, sîrbi, greci) vor fi vecini lui Bucium, de aici poate și legătura făcută de Dimitrie Cantemir între noțiunea de „vecin" și om venit din țări vecine. Noilor veniți li se acordau scu-

[19] *Documente privind Istoria României* (D.I.R.); Veress, *Documente*, II, p 39—41, 61; Hurmuzaki, vol. XV$_1$, p. 491; *Cronici slavo-române*, ed. P.P. Panaitescu, 1959, p. 140, 192—193; Hurmuzaki, vol. III, p. 114.

[20] N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 38; A. Veress, Documente, I, p. 201, 202, 75, și 18; S. Münster, *Cosmographey*, Basel, ed. 1598, p. 1264.

[21] *Documente privind Istoria României* (D.I.R.).

[22] Cf. *Le relazioni universali*, Veneția, 1608, p. 95—96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tiri de obligații față de domnie (lucru, oaste, iliș). Cu acest act începea pentru secolele XVI—XVII seria celor păstrate. Un alt act pentru regimul de slobozenie a fost acordat de Petru Șchiopul în 1588 ianuarie 3, pentru „sluga" Șeptelici, în vederea populării unui loc „pustiu", tot cu elemente străine. Aici se făceau referiri la „oameni" ce vor fi aduși. În alte documente apăreau menționați poslușnici ai mănăstirilor și „năimiți" pentru munci agricole. (1590 martie 15) [23].

Muncile țăranilor cu stăpîni nu erau fixate, cum rezultă și dintr-o mențiune într-un document din 1596 iunie 22. Satul Bilăești al mănăstirii Pîngărați era scutit de toate podvoadele pentru „a munci sfintei mănăstiri la orice treabă". Astfel de mențiuni deveneau mai frecvente în documentele din secolul următor. „Lucrul" satului Stroești, pentru mănăstirea Sf. Sava de la Ierusalim, era menționat într-un document din 1576 aprilie 18. Ștefan Răzvan apostrofa în 1595 (mai 18) pe dregătorii de la ținutul Tigheci, că „mînă la muncă să lucreze" pe oamenii din satul Tătăreni al mănăstirii Tazlău. Se mai menționa că vor lua bani pentru lucru „cum li s-a dat povățuială". Pripasuri, gloabe și deșugubine trebuiau lăsate călugărilor de staroste, scotari, deșugubinari și globnici. Și monopolul mănăstiresc asupra braniștilor era întărit prin acte domnești, prima dată în 1502 noiembrie 17, pentru mănăstirea Putna. Într-un act din 1582 noiembrie 6 se făcea mențiunea expresă a interzicerii tăierii lemnelor din braniștea mănăstirii Neamț. Alături de exploatarea țărănimii de stăpîni și mănăstiri, oprimarea de statul feudal, în raport direct și cu accentuarea dominației turcești și datorită tendinței de acumulare rapidă a unor sume de bani de domnii nesiguri pe tron, pentru un timp mai îndelungat, a luat proporții continui și a determinat manifestări de rezistență. Un număr tot mai mare de vite se lua țărănimii, în afară de contribuțiile în bani, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În prima jumătate a aceluiași secol numeroși țărani își duceau vitele pentru vînzare în orașe din Ardeal, în special la Brașov. Manifestări din partea țărănimii au avut loc în septembrie 1582, la plecarea lui Iancu Sasul ca și în septembrie 1591 după plecarea lui Petru Șchiopul. Era eronată, totuși, afirmția din cronica lui Grigore Ureche, acceptată și de N. Iorga, că Iancu Sasul n-a trecut din Moldova în Ardeal din cauză că „se temea de țărani". În realitate pasurile munților spre Moldova erau păzite din Ardeal, din ordinul Porții, care înștiințată de intențiile lui Iancu Sasul, trimisese ceaușI în scopul prinderii lui. Și Gașpar Grațiani a fost asasinat de doi boieri [24]. Țărani oprimați s-au refugiat și în teritoriul polonez cum au făcut și robii țigani. La oprimarea țărănimii din Țara Românească, în timpul lui Petru Cercel, de boierime și domnie, se referea fidel secretarul acestuia Franco Sivori, care sublinia că „abia pot prin muncile lor să-și cîștige existența și să plătească tributul domniei". În 1511 s-a făcut mențiunea unui catastif de oameni fugiți în Polonia, atrași de nobili, pentru a scăpa de achitarea tributului pentru turci, cum remarca și regele polon Sigismund. În actul lui Bogdan Lăpușneanu din 20 octombrie 1569 (Iași), referitor la relațiile cu regele polon Sigismund August, se prevedea și neprimirea „fugarilor" din ambele părți și restituirea la stăpînii lor [25]. Trecerea țăranilor din Moldova în Polonia și invers a continuat în tot secolul al XVI-lea. Servi ai panilor poloni s-au refugiat în Moldova spre sfîrșitul acestui secol. În 1597 Ieremia Movilă reclama lui Zamoyski pe panul Dluzniowski, care a intrat în Moldova să-și caute țăranii, cu aprobarea domniei, și a întreprins, cu cavaleria sa, un adevărat raid prădalnic, a ucis oameni și a luat 200 vite dintr-un sat din ținutul Cernăuți [26]. Și în cronica lui Ureche se făcea mențiunea plecării unor țărani și așe-

[23] Termenul „vecini" era în uz în Italia în secolul XIII (vicini-vicinantia) în Spania („vecinos") și în Polonia în secolul XVI („opole-vicinia" și „vicinus"). Cf. și E. I. Kolîceva, *Holopstvo i krepostnicestvo* (15—16 v.), Moscova, 1971. În „Pravila" lui Vasile Lupu întîlnim termenii sinonimi „țărani", „mișei", „oameni săraci", „săraci", „plugari" pentru locuitorii comuni ai satelor.

[24] Cf. *Revista istorică*, XI, 1925, p. 21 ; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, p. 195 ; A. Ciorănescu, *Documente*, p. 87—88.

[25] Hurmuzaki, vol. II_3, p. 17, 67, VIII, p. 150.

[26] Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 438.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zării lor peste Nistru, mai sus de Tighina, din cauza oprimării în timpul lui Iancu Sasul [27].

Țărănimea s-a atașat lui Ioan Voievod în lupta sa contra exploatării turcești, în timp ce majoritatea boierimii, interesată de privilegii și abuzuri, s-a separat de el în condiții tragice, cum sublinia și Gorecius [28]. Ioan voievod a susținut și pe răzeși, față de rapacitatea boierilor și clerului, restituindu-le unele din ocinile ce li s-au luat cu forța. Într-un document din 1599 martie 30, de la Ieremia Movilă se făceau referiri la măsurile lui Ioan voievod de secularizare a averilor mănăstirilor. Același domn se adresa bistrițenilor în legătură cu fuga mitropolitului Tofan, cu alți călugări, din Moldova, „cu mulți bani" [29]. Potcoavă ar fi fost sprijinit în 1578 de „poporul răsculat" pentru a lupta contra exploatării turcești. Pe țărani se baza și Aron voievod în lupta contra turcilor, trădat de marea boierime [30].

V. — *Populația rurală din Moldova în secolul XVII.*

În secolul al XVII-lea, în lumea satelor în Moldova, s-au produs fenomene legate de criza economică, între acestea și decăderea vechilor obști răzășești și acapararea satelor de noi parveniți în dregătorii, considerați „șerpi nesătui și veninoși" (1623), zarafi și negustori. Producția agricolă și animală în limite normale, a luat proporții, dar a fluctuat negativ în condiții de calamități naturale și evenimente politico-militare. Oamenii din sate au pribegit din cauza invaziilor, a sarcinilor fiscale și feudale în general și, în urma pierderii ocinilor, foști răzeși deveniți uneori „oameni care îmblă și nicăiuri nu se așează" (1661). Între acești acaparatori, Isac Balica fost hatman, (1606—1611), și-a constituit un „ocol" de sate în ținuturile Dorohoi și Hîrlău, ulterior confiscate de domnie și restituite vechilor stăpîni. Multe sate a aservit și Teodor Boul vistier. Zapisele de vînzare de pămînt și actele domnești de întărire menționau că tranzacția s-a făcut normal, pentru ca, ulterior, în judecățile la divanul domnesc, să se constate că banii au fost „aruncați" de acaparatori pretinșilor vînzători „de bună voie și nesiliți". Și „daniile" de pămînt și părți de sate, practicate frecvent în acest secol, urmau unor amenințări și violențe. Andoca Zlătarul (zaraf) cumpăra în 1644 satul Drăgușeni, din ținutul Vaslui, și mai primea de la Vasile Lupu, tot în 1644, două sate din ocolul tîrgului Țuțora, „pentru slujire". Devenea pitar în 1651 și clucer în 1667. În 1743 „răzeșii cei nevînduți" din Chiujdești și Mogoșești, în fundul Vilnii, ținutul Vaslui au avut „multă giudecată cu neamul Handocăi clucer", care a cumpărat părți de moșie de la răzeși [31]. Ștefan Tomșa II printr-un document din 3 februarie 1615, restituia lui Vasile ureadnic și fratelui său Petrea spătar, părți din satul Otești, pe Răcătău, ținutul Adjud, care fuseseră acaparate de Bucium vornicul, cu sila „lepădîndu-le" 4.000 aspri. Se confirmă astfel și afirmația lui Miron Costin că Tomșa ar fi fost originar din această localitate.

S-a subliniat acțiunea devastatoare a invadatorilor străini care participau la aventura Movileștilor. Jan Zamoyski afirma, cu exagerare, în 1596, în dieta din Varșovia, că în vara anului 1595 cînd a intervenit în Moldova, se aflau aici numai circa 15.000 suflete „valahi" ascunși, în mare parte, de teama dușmanilor, în păduri. Ieremia Movilă însuși s-a referit, în corespondența sa cu cancelarul polon Zamoyski și cu regele Sigismund III Vasa, în anii 1601—1602, la robirea și masacrarea populației din Soroca și alte localități, de tătari și de cazaci, la emigrarea locuitorilor din „săraca și devastata țară a Moldovei", în „țara sultanului" („turcească"), Volhinia, Podolia etc., din cauza foametei și opresiunii

[27] Ureche, *Cronica*, ed. C. Giurescu, p. 253.

[28] Gorecius, *Descriptio belli Iuoniae*, Frankfurt, 1578, p. 90.

[29] Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-române*, p. 527—528; *Cronici slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 148—149.

[30] I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, vol. II, p. 25.

[31] Arh. St. Iași, 664/3; rev. T. Codrescu IV, p. 100. Cf. pentru unele analogii și J. Topolski, *La régression économique en Pologne du XVIe au XVIIIe siècle*, Acta Poloniae Historica, II, 1962, p. 28—49 (reducerea suprafețelor cultivate, declinul orașelor).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

militare polone, cu toate străjile de la frontieră. În păduri erau găsiți copii morți de frig. În septembrie 1602 Marek Sobieski scria regelui Poloniei că era periculos (riscant) să se circule pe drumurile din Moldova. „Niște morți de leși", în poieni de lîngă Cernăuți (peste Prut) erau menționate în documente ulterioare din anii 1618, 1630, 1634, 1654. În 1602 Ieremia Movilă arăta regelui Poloniei că în Moldova nu este o singură localitate care să nu fi fost devastată, cum a scris și R. Heidenstein. În ianuarie 1603 Ieremia Movilă, în corespondența cu Zamoyski, se refera la foametea cauzată de recolta rea timp de doi ani, și la ciumă, datorită căreia în septembrie-noiembrie 1603 rătăcea cu curtea sa peste cîmpuri și prin păduri, pentru a evita contagiunea cu flagelul. În aceste condiții s-a ajuns la instituirea servajului moștenit și în Moldova [32]. Dificultățile au continuat și după pacea de la Hotin din 1621. Și R. Heidenstein (1600) s-a referit la posibilitățile de dezvoltare ale Moldovei în funcție de resurse și de slăbirea dominației turco-tătare. În acte din 1616—1617 Radu Mihnea făcea referiri la „țara stricată și pustiită de oști", la rolul nefast al boierilor, care au venit cu „multe oști leșești, cu mare răutate asupra țării" (în 1612) „și au pierit cu toții". În documentele din același timp se făceau referiri la numeroase sate abandonate de populație, în particular din nordul țării. În 1623 se făceau referiri la oameni fugiți din sate din Moldova în Transilvania, Polonia și Țara Românească și se arăta că Ștefan Tomșa a luat măsuri pentru revenirea acestora. Se sublinia că din seliști pustii, ca Solca și Fărăoani, a făcut „sate cum se cuvine". Între satele pustii erau atunci și Belcești, Plopi și Călugăreni, pe Bahlui, în ținutul Hîrlău. În 1620 se observa că Moldova și Țara Românească, în comparație cu Transilvania, erau „assai piu povere et meno habitate perchè in quelle si mettono le gravezze a beneplacito del principe" [33]. Aceleași constatări se făceau și în 1622. Montalbani, fostul secretar a lui Gașpar Grațiani, se referea și el (în 1625) la depopularea și devastarea țării și exploatarea populației prin contribuții în natură și în bani. Paul de Alep, care făcea referiri la localități din Moldova, în 1653—1654, unele eronate, arăta că populația din Moldova nu se poate evalua datorită incursiunilor și robirii de tătari. Zona Roman-Focșani îi apărea cea mai locuită și mai pitorească. Satele Bogdana și Domnești erau considerate „mici orașe" [34]. În 1650 Cotnarii, considerat de Bandini „celebre öppidum", cu case de lemn între vii, a scăpat „neatins" de cazaci și de tătari, cum scria în 1651 suedezul Johann Mayer. Lăpușna a fost ars complet de tătari. În 1651 Vasile Lupu scutea de cai de olac și boi de podvoade pe „omănași" din Stroești, sat al mănăstirii Sf. Sava, care „au scăpat de tătari nerobiți [35]. Datele posterioare (din 1656—1660) ale lui Evliya Celebi, pentru sate, ca și pentru orașe, sînt de domeniul fanteziei. Scînteia («burg.») ar fi avut 300 case, dar oamenii erau fugiți la munte din cauza pestei [36]. În 1656—1658 Moldova era „ein sehr verwüstetes Land" scria C. I. Hiltebrandt. Între localitățile abandonate sau devastate erau și Baia și Ștefănești. Se sublinia, totuși, ospitalitatea populației [37]. La exploatarea populației din Moldova, în afară de tribut, „sub diverse pretexte", se referea și Ricaut [38].

Date veridice pentru populația unor tîrguri din Moldova a consemnat Bassetti (Diplomatarium Italicum II, p. 347), în 1643, în dezacord cu acelea ale lui Diodat (1641) și Bandini (1646).

---

[32] Hurmuzaki, III_2, p. 413—422; supl. II_2, p. 2, 4, 13—14, 15—16, 18—19, 211—214, 236, 245—246, 318—319.

[33] Hurmuzaki, VIII, p. 391, 403.

[34] *Travels of Macarius*, ed. Belfour, Londra, 1829, p. 100, 161—162, 318—320. Yajashti este Zgărdești, „Braicha" este Bravicea.

[35] *Balcania*, vol. II—III, p. 372—375; Arh. St. Iași, 323/61; *Cercetări istorice*, a. VIII—IX_3, p. 44, 48—49.

[36] *Bul. comisiei istorice a României*, vol. XII, vol. XVI, p. 278—279, *Studia et Acta orientalia*, vol. IV, 1962, p. 153—208.

[37] *Reise*, ed. F. Babinger, Sibiu, 1937, p. 78.

[38] Ricaut, *Histoire de l'état présent de l'Empire Ottoman*, Paris, 1670, p. 197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Localitatea	Case	Locuitori
Baia	224	815
Bîrlad	175	550
Cotnari	167	740
Galaţi	313	1.363
Hîrlău	354	1.216
Neamţ	137	555
Piatra	63	290
Roman	337	1.597
Suceava	962	5.450
Trotuş	67	233

Faţă de exploatarea crescîndă şi de condiţiile tot mai sumbre de existenţă, populaţia din sate a făcut front comun de rezistenţă contra dominaţiei feudale. Nesupunerea la lucru apare frecvent menţionată în documente domneşti şi ameninţată cu represiunea. În 1633 Moise Movilă se adresa „vătămanului şi tuturor sătenilor" din satul Vînători (de lîngă Piatra), atribuit mănăstirii Bisericani, pentru nesupunere faţă de călugări [39]. O serie întreagă de silişti, deci foste sate abandonate de locuitori, erau menţionate într-un act din 2 mai 1633 (Răvăcani, Pietriş, Găureni, Hotceşti, Dădeşti) întărite lui Dumitru Buhuş logofăt al treilea, de Alexandru Iliaş, alături de satul Gîdinţi la Siret, cu pod şi satul Criveşti, sub Strungă [40]. La fuga ţăranilor din sate şi la readucerea la vechii stăpîni se făceau referiri şi în Pravila elaborată de Eustratie Berindei logofăt, din 1646 [41].

În secolul XVII a continuat, mai intens decît în cel anterior, defrişarea sub formă de „lazuri" şi „curături", pentru păşune şi agricultură, în raport şi cu creşterea populaţiei şi cu dezvoltarea economică din Moldova. Suprafeţele cultivate de ţărani se extindeau, cum rezultă şi din menţiunile diviziunilor de locuri, „jirebii" sau „sorţi" şi loturi („ogoare" şi „pămînturi") în „hotarele" satelor de răzeşi. Într-un document din 1605 (septembrie 6) era menţionată o „casă" din satul Ţuţcani, cu 12 ogoare în ţarină. În alt document din 1617 mai 24 erau menţionate două jirebii „ce sînt loc pentru două case" din satul Buţcăteni, întărite de Radu Mihnea lui „Alexa cupeţ", cumpărate cu 20 taleri. Într-un document din 1634 (ianuarie 25), de la Moise Movilă, era menţionate „trei sorţi loc de trei case" din a treia parte din satul Booreni, la rîul Moldova, cumpărate pentru 40 ughi galbeni. În 1644 o „casă" din satul Porceşti avea 20 „pămînturi" [42]. Mai pot fi amintite aici „curăturile' în făget, în număr de 790, de la „Siucmezău" (1617), curăturile de la Dărmăneşti (de lîngă Piatra), pentru care sătenii au intrat în conflict cu călugării de la mănăstirile Pîngăraţi şi Bisericani. Vecini ai mănăstirii Moldoviţa au făcut curături la Vama şi le-au vîndut Cîmpulungenilor, dar vînzarea era anulată de Gheorghe Duca în 1683 (ianuarie 7), cu justificarea că ei aveau dreptul numai la folosirea lor [43].

Creşterea volumului producţiei agricole, în afară şi de unele menţiuni explicite, o arată şi existenţa a numeroase mori săteşti, mai ales în ţinutul Putna, la rîul Putna, lupta pentru vaduri, preţul în creştere al acestora. Apar în documente de la jumătatea secolului al XVII-lea înainte menţiuni de „vite de negoţ", „ialoviţe grase", turme de porci îngrăşaţi în codri cu ghindă şi jir pentru piaţa externă [44]. Cifra oilor nu era în creştere faţă de secolul anterior şi datorită marelui număr luat de turci pentru aprovizionarea Istanbulului. Satul Toporăuţi,

[39] Arh. St. Bucureşti, I/20.
[40] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. II, p. 114—119.
[41] Cf. *Pravila*, ed. 1961, p. 13, 56.
[42] Bibl. Acad. 1156/21, 105/1197; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. II_2, p. 52, 201, III_1, p. 211—212.
[43] T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 74.
[44] Arh. St. Iaşi, 696/11 (1686).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din ținutul Cernăuți, fost al lui Miron Barnovschi, acordat mănăstirii sale din Iași, în 1627, putea avea, după menționea din actul de danie domnească, aproximativ 1.500 oi țărănești, 100 stupi și 500 porci, la care se calcula zeciuiala pentru domnie. Acest sat era menționat documentar prima dată în 1412. Aceleași cifre se mențineau în 1652 de Vasile Lupu. Pentru satul Șipote se fixau, în același act din 1652, cîte 300 oi, 300 porci, 300 stupi supuși la gorștine și desetine. La satul Hlincea, în 1660, se stabileau pentru vecini și poslușnici 800 oi, 800 stupi și 30 porci țărănești scutiți de gorștine și desetine [45].

În secolul al XVII-lea anii de secetă și de foamete au fost numeroși, de la un capăt la altul [46].

Ani normali	Ani de secetă și foamete	Epidemii pesta
1641	1601—1603	1603
1644	1618—1619	1651
1646	1621	1653
1649	1632—1634	1658
1656	1636	1681
1669	1639	
	1645	
	1653	
	1659	
	1662	
	1668	
	1672	
	1674—1675	
	1678	
	1681—1682	
	1683—1684	
	1686—1687	
	1691	

Prețuri pentru cereale în Moldova.

Anul	Cerealele	Prețul
1636	grîu	4 potronici merța
1649	grîu de vară	5 potronici merța (12 potronici=1 taler)
1674	mălai	1 ughi
1684	mălai	1 leu — 1 zlot merța
1685	„pîne“	1 ughi merța
1695	grîu	18 „imperiali“
1716	„pâne“	10 lei merța (1 galben aur unguresc=4 lei)
1718—1719	„pâine“	7—8 lei merța
1731—1732	„mălai“	4 lei merța „sub munte“

[45] Tl. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 106—108, 159—160, Cercetări istorice, VIII—IX$_3$, p. 43—53.

[46] Cf. și Emm. Le Roy-Ladurie, *Climat et récoltes aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Annales ESC, 1960, 3, p. 434—465 ; G. B. Segni. *Trattato sopra la carestia e fame, sue cause, accidenti, provvisioni, reggimenti*, Bologna, 1602.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un document din 1668 (noiembrie 18) se referea la vecini plecați din satul Băcești, al lui Simion Barbovschi, în alt sat pentru „flămînzime". În februarie 1691 se scria că în Moldova este o mare lipsă și grîul se vinde cu 18 „imperiali" (taleri de argint) și că tătarii din Bugeac aduceau pentru vînzare cereale la Iași (relatarea lui F. A. Renzi). În alte documente se făceau referiri la vinderea de sate și părți de sate cu prețuri derizorii, în timp de foamete, pentru salvarea existenței [47]. Foametea s-a complicat în unii ani și cu izbucnirea ciumei, cum a fost cazul în 1603, 1651, 1653, 1658, 1681. Agricultura nu se putea practica ani în șir din cauza invaziilor. În 1692, în legătură cu prețul satului Zugravi, pe Miletin, din ținutul Hîrlău, de 275 lei, se sublinia: „măcar precum sintu vremile acum de nici n-ar face acel sat banii aceia" [48].

Toma negustorul din Iași primea de la Constantin Duca, în 1703, pentru mărfuri în valoare de 622 lei, părți din satele Mînzești și Gănguresti. Fiul său Sandu Toma vistiernicel stăpînea ulterior întreg satul Mînzești. În 1677 (septembrie 5) satul Sălceni, pe Bîrzota, ținutul Bîrladului, era vîndut lui Chiriac Sturza paharnic mare pentru 150 lei bătuți, de Dumbravă și Borlea, pentru „multe nevoi și dări". Se făcea mențiunea că „au întrebat semințiile". În 1696 „sălistea Sălceani" ajungea a lui Ursul abăger pentru 50 de lei. datoria lui Ion Isar visternicel, dar a mai fost vîndută. În 1672 Cornelio Magni vedea, în trecere prin Moldova, „casali tutti distrutti et inabitati". Ph. Avril se referea în 1692 la „cette malheureuse principauté... la plus désolée de toutes les provinces de l'Europe" [49]. Același autor scria că Moldova era „une des plus belles et des plus agréables provinces de l'Europe". Și în 1686 se scria de alt autor: „La Moldavie est assez fertile en grains et legumes et l'air est très bon". De Burgo considera Moldova „il più fertile, abbondante e delitioso paese del mondo" (1686).

În secolul al XVII-lea a continuat masiv „vecinirea" foștilor răzeși, care și-au pierdut ocinile și au rămas în satele lor, îngroșînd, astfel, rîndurile sătenilor dependenți și fără libertatea de strămutare, cu condiția socială de „vecini în veci", cu stăpîni laici și eclesiastici, o situație echivalentă cu robia și pusă pe același plan („la robie și vecinătate"). Răzeșii de Drăgănești se dau vecini cu ocina lui Aslan postelnic (ulterior vornic), în 1617, pentru plata dabilelor. Răzeșii din satul Tupilați, pe valea Elanului, din ținutul Fălciu, făceau danie satul lor „giupănului" Ștefan Catargiu comisul, ca să „le aibă de grijă", dar să poată pleca și să nu fie considerați vecini, nici ei, nici urmașii lor (1672 iunie 1). Ulterior satul Tupilați era integral aservit [50]. Se recurgea, uneori, și la soluția „vecini poslușnici" pentru a aplana conflicte de durată, cum a fost cazul cu locuitorii din satul Budești, sub codru, în ținutul Cîrligăturii, al mănăstirii „din Dealul Mare". Antonie Roset, printr-un act din 31 martie 1676, enumera nominal o serie de 20 „oameni" în frunte cu vătămanul lor Vasile Jaloviță, scutiți de obligații față de domnie (galbeni de casă, lei, zloți, iliș, sulgiu, unt, ceară, lucru). Se făceau referiri și aici la plafonul pentru oi de gorștină, stupi de desetină, rîmători de gorștină. Mănăstirea Hlincea avea în 1660—1662 și poslușnici (15—16) „oameni străini din țară străină", alături de vecini la satul său. Gheorghe Duca dădea un act pentru mănăstirea Galata, în 1669 (decembrie 30), referitor la poslușnicii din satul Vorovești, ținutul Cîrligătura, scutit de dajde „și de toate dările și angheriile cîte simtu pre alți mișei în țară". Episcopia de Roman a înființat lîngă tîrg satul „Poslușnicii" (existent în 1612) cu „oameni adunați din alte țări". În 1623 iulie 11 Ștefan Tomșa se referea la „vecini și poslușnici" ai mănăstirii Sf. Ilie de lîngă Suceava. Într-un act din 1617 mai 21, de la Radu Mihnea, referitor la vecinii fugiți de la cislă din satul Roznov, al lui Ionașco Bilăi fost pîrcălab, se preciza „nimeni să nu fie scutelnic" [51]. Comisul Ilie Catargiu obținea în 1700, de la divan, ca vecini, pe doi răzeși, unul fost vătăman în

[47] *Diplomatarium italicum*, vol. IV, p. 295; Arh. St. Iași, 661/9, (1672), 10, 220/7.

[48] Arh. St. Iași, 619/3.

[49] *Voyage de Moldavie*, în vol. *Voyage en divers états d'Europe*, Paris, 1693, p. 282.

[50] Arh. St. Iași, 664/12. 694/9.

[51] Arh. St. București, Achiz. noi, 1115/18, Galata 10/12, *Cercetări istorice* VIII—IX$_3$, p. 52, 58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

satul Domnești în 1691, care își vînduseră ocinile și erau lăsați la casele lor cu „chezași" [52]. Vecinii erau incluși în actele de vînzare pentru sate, de zestre sau de împărțire a averii, în liste nominale sau vînduți separat, zălogiți cu satele. Vecinii erau schimbați și pentru țigani robi [53]. Cel mai vechi caz de vindere separată a vecinilor sau o mențiune explicită pare a fi relatată într-un document din 1613 martie 30. „Vecini drepți" erau menționați într-un document din 17 noiembrie 1588. Vecini („susedi") „bătrîni și tineri" erau menționați într-un document din 1603 aprilie 13 de la Ieremia Movilă, pentru satul Boțești, din ținutul Vaslui, al lui Teodor stolnicul. Într-un act din 1609 ianuarie 23 era menționat satul Boldești, din ținutul Suceava, cu toți vecinii, dat în schimb. În 1619 Gaspar Grațiani se referea la vecinii fugiți din satul Stroești, al mănăstirii Sf. Sava, „cîți i-a apucat derepturia", „de moșie", „ce s-au închinat de bună voie să fie vecini". În 1663 (ianuarie 28) într-un document de la Istrate Dabija, se făceau referiri la vecini din satul Hudești „bătrîni de loc de acolo", „de cînd Balica", și vecini făcuți cu slobozie" [54]. Vecinii trebuiau să lucreze „la orice treabă", „la toate trebile". Gh. Panu se referea la un document din 1667, de la Gheorghe Duca, privind obligațiile oamenilor din satul Băbiceni față de mănăstirea Cetățuia, fără a indica cota actului și depozitul. Pasajul „nimeni din obiceiul legat să nu vă scoată" apare a fi introdus de Gh. Panu [55]. Pentru sătenii din Ciurbești se fixa în 1670, în condiții speciale, 2 zile pe lună obligații de lucru pentru mănăstirea Bîrnova, anterior în 1654 fără limite („la toate trebile, hie la ce lucru și la mori"). Satul a fost din ocolul curții domnești din Iași și a rămas cu unele obligații față de aceasta, cum se preciza și în 1676 [56]. Scutirea vecinilor mănăstirești, de exemplu din satul Stroești al mănăstirii Sf. Sava — Ierusalim, de contribuții pentru domnie, cu plata dajdiei („dajdea birului") „în rupt" prin cislă, în rate anuale (1631, 1673) [57], constituia un avantaj pentru stăpînul satului. În 1654 se scria că satul Trebeș, al conventului episcopal de Argeș — Milcovia din Bacău, din 1588, putea avea un venit de 1.000 taleri, dacă era scutit de obligațiile față de domnie [58]. În 1673 (aprilie 11) Ștefan Petriceico acorda slobozie, pentru 6 ani, pentru coloniști la siliștea Sagna din ținutul Roman. În 1674 martie 8, Dumitrașco Cantacuzino acorda un nou act pentru coloniști la siliștea Sagna „cît de mulți vor veni", cu scutiri pentru trei ani. Într-un alt document din 1675 decembrie 2, de la Dumitrașco Cantacuzino, se făceau referiri la plîngerea egumenului mănăstirii Galata de sus, și se întăreau scutirile de dări și de angherii pentru satele Sagna și Tămășeni, din ținutul Roman, încălcate de pîrcălabii de Roman și alți slujitori. Urma o nouă întărire de la Antonie Ruset, din 15 decembrie 1676, pentru satul Tămășeni, cu obligația plății cislei. după catastiful de la vistierie. Judecățile le făceau numai călugării. Antonie Ruset acorda, printr-un act din 1676 ianuarie 8, mănăstirii Galata din deal, pentru satul Teișori, din ocolul Botoșani, facilitatea să achite „cu ruptul" 20 ughi pe an („osebit den darea ce iaste pre țară"), prin egumen la domnie, fără amestecul vornicilor de Botoșani [59].

Plecarea clandestină din sate în interior sau în „Țara turcească" a vecinilor și răzeșilor, inclusiv slujitori și curteni, a luat proporții și cei rămași trebuiau să suporte și obligațiile acestora, plătindu-le partea de contribuții fiscale revenită prin cislă. Readucerea oamenilor plecați. în satele respective, era o problemă dificilă sau imposibil de rezolvat, chiar cu asigurări de rigoare și nu „cu știreangul de grumaz" (expresie întîlnită și în documente medievale franceze). Unii vecini din satul Mașcăuți s-au înscris la „hănsărie" și au revenit la stăpîn (Buhuș medelniceer), care le plătea dajdea în ughi. Vecini din satul Valea Seacă, al lui Ceaur postelnic, voiau să se facă „șaugăi de Ocnă", dar Antioh Cantemir

[52] Arh. St. Iași, 220/16, 219/3.
[53] Arh. St. Iași, 464/39 ; *Documente privind Istoria României.*
[54] Arh. St. Iași, 246/37.
[55] *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute.* București, 1910, p. 134. Cf. și R. Lehmann, *Quellen zur Lage der Privatbauern,* Berlin, 1957 („müssen täglich thun was ihnen befohlen wird").
[56] Cf. și *Nouvelles études d'Histoire* III, 1965, p. 158—159.
[57] Arh. St. Iași, 323/93.
[58] I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului,* vol. I, 1914, p. 100—103.
[59] Arh. St. Buc., Galata, 2/12, 13, 9/7, 6/27, 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îi reîntărea vecini, pentru că erau fii de vecini [60]. Un document de la Gheorghe Duca din 1665 iunie 5, se referea la selişte Stolniceni, pe Ciuhru, în ţinutul Iaşilor, dăruită de Alexandru Buhuş şi soţia sa Alexandra, fiica lui Nicolae Ureche, lui Ursache vistier, pentru că le-a împrumutat 1.000 lei „într-un an fără dobîndă" [61]. În 1701 (aprilie 20) Constantin Duca, în referire la „mişeii noştri ţărani de Gicove şi de Frătăuţi", scria că s-au „spăimîntat pentru nevoile ce sînt şi pe altă ţară" şi au „început a fugi". Îi tocmea cu „ruptoare", să fie de „poslușanie" pentru mănăstire şi pentru „paza poticilor" [62]. În 1672 populaţia era „bejenită" din „şleahul oştirii". Cît timp au stăpînit turcii Cameniţa (1672—1699) nu puteau „să trăiască oamenii cu odihnă în partea de sus", scria şi Ioan Neculce [63]. Kilele de Cameniţa („de om cîte o kilă de păine") şi cai pentru turci erau o obligaţie generală [64]. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea nu s-au mai fixat termene pentru readucerea vecinilor fugiţi, ca şi în Polonia [65] şi Rusia, dar se acordau cărţi domneşti pentru apărarea vecinilor (din Sturzeni şi Duşmani şi Logofeteni), de a nu fi luaţi şi duşi arbitrar din unele sate, fără judecată la divan de armăşei sau slugi boiereşti [66]. În 1706 (august 6) Antioh Cantemir mai dădea lui Teodor Hăbăşescul fost mare spătar carte pentru căutarea vecinilor din satul Dămieneşti, care au lăsat cisla în sat şi au fugit. „să-i ia cu bani cu tot" [67]. De asemenea s-au emis, în continuare, cărţi domneşti pentru aducerea de colonişti, cu scutiri de dajde pentru patru ani. În 1663 Istrate Dabija dădea o astfel de „carte" pentru satul Iurghiciani din ţinutul Hîrlău, al lui Nicolae Buhuş medelnicer.

O soluţie practicată uneori era împărţirea membrilor familiei vecinului fugit, între noul şi vechiul stăpîn. În 1681 iulie 13, divanul domnesc hotăra ca vecinul Strechie, plecat din satul Iorgoeşti, al lui Panaite negustor. strănepotul lui Limidar vameş, şi stabilit înainte de domnia lui Istrate Dabija în satul Băbiceni al mănăstirii Cetăţuia, să rămînă acesteia iar trei din cinci fii ai vecinului reveneau lui Panaite negustorul [68]. Locuitori fugiţi din satul Piscani, din ţinutul Tutova, erau rechemaţi, în 1681, prin carte domnească, de Gheorghe Duca, oferindu-li-se condiţia de „sloboziani" pentru un an şi apoi tocmire cu „rupta", pentru a reveni să-şi caute „de pămînt şi de agonisită". Un alt document din 1692 se referea la oameni din Coţofăneşti, care şi-au vîndut ocinile lui Dima pîrcălabul, care şi-a pus vornicel şi „i-a tras să-i hie şi vecini". Ei au fugit şi se admitea să fie lăsaţi „în pace de vecinătate" dacă restituiau noului stăpîn al satului dublul sumei primite pentru pămînturi [69]. Unor vecini ai mănăstirii Galata, din satul Fîntîna Gerului din ţinutul Tecuci, li s-a înlesnit trecerea (fuga) peste Siret, în Ţara Românească, cu vite şi cai, de către patru călăraşi din satul Gîrleşti, rude cu ei. Au fost „raşi din călărăşie" şi daţi „de grumaz" să fie vecini egumnului mănăstirii Galata, care i-a iertat de „vecinătate" cu despăgubiri [70]. Într-un act pentru repopularea „cu oameni fără cislă şi fără stăpîn" siliştii de la Fîntîna, din ţinutul Tecuci, din 1678 decembrie 18, se amintea de oamenii „răşchiraţi de multe greutăţi", care vor avea scutiri [71]. În 1673 (iulie 5) se scria preventiv „de se va întîmpla să se răşchire vreun sat dintre acestea pentru greutăţile ce sînt asupra ţării". În documente de la sfîrşitul secolului XVII se scria despre „împrăştierea oamenilor în toate părţile", despre „ocine şi sate cu vecini şi poslușnici toate pustii şi oameni împrăştiaţi". Constantin Cantemir în 1693 se referea la „vremi cumplite" şi la „pustietatea" din Moldova [72]. În 1679

[60] Arh. St. Iaşi, 460/24, 214/10.
[61] Arh. St. Iaşi, 423/37.
[62] T. Balan, *Documente bucovinene*, III, p. 110—111.
[63] Cf. Ioan Neculce, *Letopiseţul*, ed. M. Kogălniceanu, 1872, p. 199.
[64] *Cercetări istorice*, a. X—XII, 1936, p. 109.
[65] *Istoria Polşi*, t. I, ed. II, 1956, p. 229, 304.
[66] Bibl. Acad., 589/84, 85, (1673).
[67] Arh. St. Iaşi, 416/28. Bul. Neculce 6, p. 213—214.
[68] Arh. St. Iaşi, 661/13.
[69] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, IV, p. 57—58, 221.
[70] Arh. St. Buc., Galata 6/31.
[71] Arh. St. Buc., Galata, 6/22, 28.
[72] *Uricarul*, II, p. 93—98, IV, p. 244—245.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exista la Ciric, lîngă Iași, o slobozie domnească, menționată și în 1684—1685, cu oameni veniți. O „slobozie" domnească exista și la Orhei, cu vornicel („deregător"), menționată într-un document din 9 aprilie 1660. Satul domnesc „Slobozia Drăgșanilor", din ocolul Botoșani, era menționat într-un document din 26 iunie 1675 [75]. În 1691, L. F. Marsigli se referea la „dezolarea Moldovei" de invaziile tătrecut în Podolia și în Pocuția, din cauza tătarilor și se cerea regelui Jan Sobieski să admită revenirea lor în satele boierești abandonate [74]. În 1688 Antonio Giorgini și în 1689 Antonio Rensi se refereau la localități distruse și abandonate din Moldova de invaziile tătarilor, cazacilor și de poloni : Cotnari în 1684, Baia în 1688, Vaslui, Tecuci, Tîrgu-Frumos, Săbăoani (1675), Neamț, ars de polonezi în 1675 [75]. În 1691 L. F. Marsigli se referea la „dezolarea Moldovei" de invaziile tătarilor (peste 300 sate în Bugeac) „manigoldi da punire le provincie tributarie di Moldavia, Valachia, Transilvania „și de jafurile polone („le scorrerie polacche"). În 1692 se scria că pentru tătari n-ar ajunge „zidul chinezesc cu 100.000 sentinele" [76]. În 1690 marele vizir ar fi retrimis în Moldova pungile cu tributul [77]. La 20 octombrie 1691 Jan Sobieski, din „obozul" său de pe malul rîului Moldova, scria despre campania sa care se desfășura „cum summa utilitate et immortali decore". Nordul Moldovei a rămas sub ocupație polonă pînă la pacea de la Carlowitz. La Soroca era o garnizoană cu peste 1.000 oameni care atacau convoaiele pentru Camenița. O alta se afla la punctul fortificat Pererita. În 1698 regele August II pretindea frontiera pînă la Dunăre [78]. În 1698 se scria că Antioh Cantemir a silit mai mulți boieri să plece în Polonia și „Valahia" și că Moldova avea 4 ținuturi locuite din cele 17 [79]. În afară de soluția repopulării așezărilor abandonate, care necesita timp, mănăstirile, cu aprobarea domniei, procedau și la regruparea vecinilor rămași în sate. Mănăstirea Barnovschi își aducea vecinii de la Toporăuți, din ținutul Cernăuți, la siliștea Șipote, din ținutul Hîrlău, în 1680. Șipote „la drumul mare", era sat cu „țărani" și vătăman în 1657 sub protecție domnească. Satul a fost abandonat de populație din cauza vexațiunilor la care era expus prin așezarea la „drumul mare" și vecinii rămași au fost duși în 1693, împreună cu cei de la Toporăuți și Munteni, la Dobîrceni, în ținutul Vaslui (în număr de 28) [80]. Mănăstirea Galata, în 1696, își fixa 24 oameni (în 1693 — 29) rămași în Plopi, Belcești, Teișori, Tămășeni, Sadna, la Mînjești în ținutul Cîrligătura [81]. Satele Belcești. Plopi, Călugăreni ale mănăstirii Galata au mai fost „siliști pustii" înainte de 1623 și Ștefan Tomșa a acordat scutiri totale pentru refacere. În 1705 la Șipote erau 45 vecini, la Toporăuți 77. În actul de la Dimitrie Cantemir, din 26 decembrie 1710, se prevedea pentru mănăstirea Barnovschi 43 vecini la Șipote și 67 la Volcineț și la Toporăuți [82]. S-au făcut mutări de vecini și în satele boierești [83]. În 1722 (martie 25) Grigore Ghica acorda un act pentru aducerea de oameni „din Țara leșească" și din alte părți „la siliștea Șipote", din ținutul Hîrlău [84]. În catagrafia din 1774 satul Șipote avea 39 oameni „rufet". Mănăstirea Neamț și-a stăpînit efectiv satul Piscu, la gura Sovuluiului, la hotarele ținuturilor Covurlui și Tecuci, cu vecini, situat într-o zonă fertilă aluvionară, pentru cereale și vin, în secolele XVI—XVIII. Aici își avea reședința și un pîrcălab (căpitan) al domniei, cu care egumenul mănăstirii Neamț intra în conflict în 1710 și era obligat să dea și el dijme și în 1712 de Nicolae Mavro-

[73] Arh. St. București, Cetățuia, 8/3, Zlataust, VI/1—3 ; Achiziții Noi, 91/28, 29 ; Bibl. Acad., 428/84.

[74] Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 153.

[75] *Anuarul Institutului de istorie* Cluj, XII, 1969, p. 252—257.

[76] Hurmuzaki, vol. V_1, p. 368—369 ; V_2, p. 236.

[77] Hurmuzaki, V_2, p. 189. Cf. și *Teatro della Turchia*, Milano, 1681, p. 487—491.

[78] Hurmuzaki, supl. II_3, p. 155, 167, 230—231, 234.

[79] N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Brîncoveanu*, București, 1901, p. 23.

[80] Arh. St. Buc., Barnovschi I/2, 4, 7 ; Uricarul, II, p. 94 ; *Cercetări istorice*, a. X—XII, 1936, p. 108—109.

[81] *Uricarul* V, p. 244—245, II. p. 93.

[82] Arh. St. Iași, 31/5, *Uricarul*, II, p. 98—104.

[83] *Uricarul*, XX, p. 89—92.

[84] Arh. St. Buc., Barnovschi, 1/15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cordat. În 1721 era menționată o „groapă de grîu". Cerealele aduse de la Pisc de mănăstire erau menționate și în „sămile" din 1742 [85].

VI. — *Populația rurală din Moldova în secolul XVIII.*

Într-o „descriere" a Moldovei, din 1712, alături de alte mențiuni privind resursele, se arăta, cu exagerare, că „țăranii sînt aici în mare număr" [86]. Relatările interne, ca și alte „descrieri" se referă la continuarea situației tragice de la sfîrșitul secolului XVII, cu o ușoară înviorare sub domnia de scurtă durată a lui Nicolae Mavrocordat, care a luat măsuri de reprimare a abuzurilor comise de „zlotași" față de populația satelor. Însuși Nicolae Mavrocordat compara în 1711 Moldova cu o „corabie putredă", devastată de tătari, poloni, suedezi și de lăcuste. Mihai Racoviță a impus și pe boieri la contribuții „țărănești" („au dat toți țărănește") [87]. Într-o „descriere" din 1703 se făceau, ca și anterior, referiri la abundența de grîne și de vin în sudul Moldovei și la locurile „pustii" din nord [88]. Foametea din anii 1717—1718 a fost provocată de evenimentele din anii 1716—1717 : invazia austriacă și măsurile represive ale lui Mihai Racoviță, care a cerut intervenția tătarilor. Zona de la vest de rîul Siret a fost complet devastată și populația dusă în captivitate. „Cînd au prădat tătarii țara... care pradă și robie ce au făcut de cîndu-i Moldova pînă acum n-au fost", scria Mihai Racoviță la 14 februarie 1717. N-a rămas nici un sat neprădat scria și Nicolae Kiparissa în cronica sa [89]. O altă acțiune devastatoare a tătarilor nogai a avut loc în toamna anului

Ani de „belșug"	Ani de secetă și foamete	Pesta și cholera
1705	1708	1709
1710	1711	1718
1717	1712	1719
1727	1715	1729
1754	1716	1730
1780	1718	1738
1782	1723	1757
1785	1728	1758
1792	1731	1766
1793	1732	1785
1802	1739	1795
	1742	1796
	1749	1798
	1758	1813
	1769	
	1770	
	1780	
	1788	
	1794	
	1795	
	1796	
	1813	

[85] Arh. St. Buc., Neamț, 27/82, 72/16, 17, 18.
[86] Hurmuzaki, Supl. I_1, p. 422.
[87] *Uricarul*, V, p. 248—250.
[88] *Arhiva* (Iași) a. 38, 1931, 2—4, p. 480—481.
[89] Cf. ed. C. Erbiceanu, *Cronicari greci*, București, 1888, p. 72. Cf. și P. P. Panaitescu, *Manuscrise slave*, 1959, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1758. Din 18 ținuturi 16 au fost jefuite în întregime, au fost luați 25.000 robi, negustorii străini au fost spoliați [90].

În 1738 Grigore Matei Ghica a stat vara la Socola „în fundul văii", apoi la Țuțora „ca să se mai răcorească de boală" și la curtea de la Deleni, de lîngă Hîrlău.

Turcii s-au mai umanizat, dar 2/3 din Moldova este pustiu, scria J. Bell d'Antermony în 1737—1738. Dominația austriacă era considerată mai dură decît cea turcească (1780). Un document din 1735 (ianuarie 17) se referea la „oameni fugiți în malul Brateșului" [91]. În 1744 se reafirma ceea ce se scrisese și în 1620, în legătură cu depopularea Moldovei, datorată, în primul rînd, obligațiilor fiscale, în ciuda fertilității solului („l'aggravio del molto tributo che pagar si deve al principe") [92]. În 1748, într-o altă „Descriptio Moldaviae", se făceau referiri la condițiile dificile ale țărănimii, totuși ospitalieră față de străini. „Rustici miserrimi pauperes quasi continuis gravati et oppressi tributis... Pagi in Moldavia sunt rarissimi et pauperrimi... regio Moldaviae paucissimos ad extensionem loci habet colonos" [93]. Au avut loc și manifestări de revoltă contra abuzurilor organelor domnești. Oameni din satul Ropcea, cum relata un document din 1723 mai 16, au maltratat pe „feciorii vornicului Sucevanul", „pentru banii salahorilor". Contra lor au fost trimiși de domnie armași [94].

Măsurile lui Constantin Mavrocordat pentru protejarea „materiei impozabile", n-au remediat efectiv situația pentru foștii vecini, în raport cu „lăturașii", S-a afirmat că aceste „reforme" erau transpunerea pe plan legislativ a servajului cutumiar [95]. În 1749 s-a precizat că „vecinii robi nu sînt", că „slujesc ca și lăturașii", dar nu erau „volnici" să iasă din sate. Nu se mai vindeau cu moșia și rămîneau „săteni" obligați la „slujba obicinuită" și la dijmă. „Așezămîntul" lui Grigore Alexandru Ghica din 1 ianuarie 1766, aparent cu „avantaje" reciproce, cu anexa din 30 septembrie 1777, ca și actul din 1749, de desființare a vecinătății, au rămas valabile pentru satele cu stăpîni pînă la Regulamentul Organic, care admitea în plus numai plecarea condiționată. Satele cu stăpîni n-au devenit libere efectiv decît prin actul din 1864. În 1756 Constantin Racoviță făcea încă distincție între „vecini din rădăcina lor" și foști răzeși aserviți. În 1767 și 1775 se amintea încă de „ștergerea de istov a numelui vecinătății". Dar foștii vecini voiau și libertatea efectivă și pămîntul în stăpînirea lor, cum a fost cazul cu sătenii din Rădășeni, foști vecini ai mănăstirii Slatina („trăgea să ia și moșia"). Și anterior au fost asemenea manifestări la care se referea un document din 1740 de la Grigore Ghica. Vecini din satele Albești, Bălăbănești și Ionășești sau revoltat contra stăpînilor și au împărțit moșia. Divanul domnesc i-a reîntărit vecini rudelor lui Arsene logofătul, care pierduseră actele de stăpînire [96]. Țăranii erau dați „de grumaz" să lucreze „boierescul" sau „mănăstirescul" (12 zile), cum se menționa și în 1757. Termenul „boieresc" era menționat prima dată în Moldova într-un document *din 1723, sub influența polonă* („pánszczyzna"). *În 1789* se scria în legătură cu situația din Țările Române despre menținerea servajului și limitarea exploatării și invers [97]. Continuau și acaparările de ocini răzășești de către boieri și actele de violență comise de oamenii acestora. În 1773 Iordache Balș căminar, devenit „răzeș" prin danii de părți în satul Soloneț, din ținutul Soroca, îl acapara în întregime și l-a dat „în orîndă cu anul". Stolnicul Iordache Iamandi a acaparat moșia Onțești, la Bîrlad, și în 1777 punea oamenii lui să maltrateze pe mazilii răzeși. Anterior Anastase vornicul a intrat în conflict cu răzeși din Voinești, în

[90] *Revista istorică* II, 1916, p. 26—27 ; Hurmuzaki, IX_2, p. 41—42.
[91] Arh. St. Buc., Slatina, II_1.
[92] *Diplomatarium italicum I*, p. 165—166 ; *Uricarul*, XXIV, p. 227.
[93] Fr. Pall, *Omagiul Lapedatu*, 1926, p. 620—621.
[94] Arh. St. Buc., Achiz. Noi, 2634/4.
[95] Cf. Pan. I. Zepos, *La politique sociale des princes phanariotes*, Balkan Studies, 11, 1970, p. 87.
[96] *Uricarul*, V, p. 259—261 ; X, p. 195—197.
[97] Hurmuzaki, Supl. I_3, p. 74. Cf și A. Pelletier, *Le deuxième servage en Europe centrale et orientale*, La Pensée, no. 164, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1717, pentru livezi şi case intrate pe partea lui [98]. În 1762 R. G. Boscovich scria că Moldova dădea principelui pînă la 2.600 pungi, 1.350.000 de piaştri. În 1770 „capitaţia" ar fi fost de 984.049 piaştri, iar în 1785 se lua populaţiei rurale pentru tribut (bir) suma de 1.775.000 piaştri, plus alte contribuţii scoase la licitaţie pentru oi, vin, albine. A. Wolf scria că pentru birul anual se luau 1.540.000 piaştri şi că veniturile domnului erau în 1794 de 2.430.000 piaştri (din vite 240.000, albine 60.000, vămi 200.000—400.000, saline 200.000, vin 140.000) [99]. În 1756 Constantin Racoviţă se referea la lipsa de „oameni" în „silişti pustii de multă vreme", unele menţionate şi în catastiful mănăstiresc din 1742 [100], şi considera cauza profundă a depopulării ţării birul „cu asupreală peste putinţa lăcuitorilor", „giugul cel greu al dăjdiilor vistieriei". Fixa noi condiţii pentru cei care vor reveni din pribegie, scutire temporară apoi 10 lei de „omul căsaş" în patru sferturi [101]. „Les deux provinces sont êxtrêmement dépeuplées à cause de vexations énormes", scria şi Desalleurs în 1754, care trasa un tablou pitoresc al Moldovei, subliniind natura favorabilă [102]. În legătură cu măsurile lui Grigore Alexandru Ghica (1766) se scria că „ţara foarte se tocmea şi se împlea de locuitori" (Enache Kogălniceanu). Grigore Alexandru Ghica, umanitar şi întreprinzător, a înfiinţat manufactura domnească de postav de la Chipereşti, la confluenţa Bahluiului cu Jijia („Dealul Doamnei"), în 1766, existentă şi în 1776 („postăvăria" sau „fabrica de scos postajă") „pentru mai multă ieftănitate a lăcuitorilor ţării acesteia", „afierosită" mănăstirii Sf. Spiridon pentru întreţinerea spitalului, cu venituri şi de la Galaţi şi Tîrgu-Ocna. Au fost aduse 43 familii protestante din Polonia. Carra n-o mai menţiona existentă în 1782. Înre 1768—1792 a existat şi manufactura de sticlă de la Vitejeni, de lîngă Hîrlău, cu 30—50 „liuzi" scutiţi de contribuţii faţă de stat, în 1774 cu 22 „scutelnici steclarului" (Pietro Maggi). Continua exportul de „cenuşă", la care se referea şi J. G. von Eckhart (Jena, 1778) în „Economia experimentală".

În a doua jumătate a secolului XVIII au fost elaborate şi editate în serie „descrieri" ale Moldovei şi Ţării Româneşti. Genul „descrieri statistice", „observaţii" şi „reflexii" era la modă pentru studiul structurii economice în raport cu noul „tournant", sub aspect demografic şi productiv, remarcat şi subliniat şi în materiale recente, unele cu nivel de „modele economice".

Dezvoltarea economică şi creşterea productivităţii erau marcate şi de noile scrieri de economie rurală eflorescente în întreaga Europă a epocii iluministe [103].

Moldova n-a rămas în afara zonei în care s-au produs manifestări care marcau un nou curs ascendent, cu toate dificultăţile existente şi anunţau modernizarea efectivă şi prăbuşirea inerentă a lumii feudale, fapt cert şi remarcat de contemporani. M. d'Hauterive condamna „tirania feudală". Pe „ruta Moldovei" (prin

---

[98] Arh. St. Iaşi, 412/91, 409/67 ; Ghibănescu, *Suretc şi izvoade*, XI, p. 39—40.

[99] Raicewich, *Osservazioni*, Napoli, 1788, p. 126—207 ; D.I.R., Hurmuzaki, s.n., I, p. 343—344, 534. Cf. şi A. Wolf, *Beiträge*, Sibiu, 1805, p. 88—89, 120—121, 245.

[100] Bul. C.I.R., vol. I, 1915, p. 222—279. Între sate cu „oameni vecini" apăreau Vama, Fălticeni, Rădăşeni, Vorniceni, Bogdăneşti, Săbăoani, Piscu, Băileşti, Ilişeşti, Bălăceni, etc.

[101] *Uricarul*, I, p. 193 ; II, p. 32.

[102] Hurmuzaki, Supl. I_1, p. 594, 610, 654, 705. Cf. şi M. R. Glassowa, *Gospodarka rolna wielkiej wlasnosc w Polsce XVIII wieku*, WPAN, 1964 ; Wl. A. Serczyk, *Gospodarstwo magnackie w wojéwództwie podolskim w drugiej polowie XVIII wieku*, WPAN, 1965, p. 40, 60.

[103] Într-o *„Technologia oeconomica"* (Buda, 1794) erau încă citaţi Cato şi Columella. Cf. şi M. Anderson, *L'Europe au XVIIIe siècle*. Paris, 1968, p. 49, 51, 238, cu referiri la creşterea populaţiei, progresul tehnicilor agricole, impozite, şi funcţionarea maşinii de stat. Cf. şi G. Rudé, *L'Europa del Settecento*. Roma, 1974, p. 17—18. *Acta Poloniae Historica*, XXVI, 1972, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cameniță) se făcea un trafic intens între Baltica și Istanbul și circula corespondența și presa din Londra, Paris, Haga, Utrecht, Leiden [104].

În 1794 se cerea de M. C. Suțu ispravnicilor să îndemne pe toți locuitorii ținutului „să are și să semene cît mai mult" mai ales în ținuturile „ce au mai multă cîmpie" (Tecuci, Covurlui, Fălciu, Tutova, Iași) și să nu se ia oamenii de la muncile agricole, pentru judecăți, să se reducă la minimum abuzurile (ponturi pentru ispravnici din 1799), [105], dar obligațiile față de stat rămîneau ridicate și insuportabile. Peste 1/3 din recoltă era luată țăranilor de stăpînii de pămînt și de stat. Se făceau referiri la „necontenitele jalbe ale lăcuitorilor". Peste 50.000 de oi (tunse) erau date turcilor anual, pe bază de firman, pentru „hrana și îndestularea Țarigradului", în 1775, prin Panaite sulger [106]. Preocuparea unei asistențe medicale s-a manifestat în raport cu Iluminismul și cu curentul ilustrat de S. A. Tissot, autorul scrierii «Avis au peuple sur sa santé» (1761—1768), în care se făceau sublinieri în legătură cu înmulțirea populației, cu muncile excesive ale țăranilor și cu posibilitățile organizării unei asistențe medicale efective pentru masele populare, producătoare de bunuri, și în legătură cu „șarlatanismul" în practica medicală. În 1760—1764 negustorii din Iași (rufetul lipscanilor) erau obligați la contribuții pentru întreținerea spitalului și pentru „meremetisitul podurilor". În 1767 „baș Necola Lipscan" arenda moșia Răbăia, la Prut, cu 230 lei noi anual, pentru patru ani, de la C. Roset hatman.

În acest context o deosebită importanță o au statisticile, în particular catagrafiile din 1774 și 1803, care, prezentate comparativ, marchează o creștere spectaculară a populației. În catagrafia din 1774, cu profil de material informativ pentru regimul de ocupație, în legătură cu resursele, numărul locuitorilor în sate și orașe, ocupația, circulația internă, există primele date compacte pentru așezările rurale din Moldova, grupate pe ținuturi și ocoale alături de cele pentru orașe și tîrguri. Este util să se confrunte cu datele din „Condica de așezămînt" a lui Grigore Ghica din 1 septembrie 1776. Au fost înscrise în această catagrafie din 1774 sate cu scutiri, acordate de regimul de ocupație („salvogvardie") ale boierilor, sau fără mențiune. Între satele cu „salvogvardie" (să nu supere") erau amintite Golășei al postelnicului Nicolae Ventura (1773), Lărgășeni al spătarului Conachi (fost scutit), Sîrbii al sulgeresei Maria Sturza, Țapul al spătăresei Smaranda Cantacuzino, Pomîrla al Tofanei Macrioaie (1772), Călugăra, al visternicesei Nastasiica, Cordăreni, Corjăuți, Parcova al mănăstirii Cetățuia, „Steclărie ot Vărtejeni" (din ținutul Hîrlău) cu 22 „scutelnici steclarului", Coșula. Erau menționate sate de poștași (Oancea, Stănilești, Pechea, Larga, Greceni, Podoleni și Cozmești, Pogănești, Scînteia, Crasnaleuca, Ivăncăuți, Cucova, Păncești, Roșcani), sate de podari (Cozmești, Vădeni, Braina, Peneul, Fălciu, Vadul Turcului, Zalucea, Ștefănești, Lipcani). Satul Cozmești, de podari, din ținutul Tecuci, avea înscriși în catagrafie 96 birnici și 18 scutiți (un vornic, doi popi, o slugă boierească, doi țigani, un străin, cinci nevolnici, șase văduve). Urmau sate de panțiri (Răuseni, Iubănești la codrul Hertei, Văculești) și călărași isprăvnicești (la Tătărășeni, Cîrstienești, Vancicăuți, Cepeleuți, Larga) și plăieși (la Tîrgu — Trotușului). Erau menționate sate noi de coloniști aduși recent de peste Dunăre (Giurcani, Lehani, Puteni) sate de răzești birnici (Curteni, Stroești, Ciohorăni, Averești, Odobești, Vătcani, Berezeni ot Toceni, Răchile, Oțeleni), sate de mocani (Cașin, Bălca) [107]. În 1774 ar fi fost circa 82.132 capi de familii în Moldova.

---

[104] I. C. Filitti, *Documente*, 1915, p. 25—202 ; Raicewich, *Osservazioni*, Napoli, 1788, p. 28.

[105] *Uricarul*, IV, p. 50, 54, 77. Cf. și R. Villers, *Les problèmes de l'administration régionale, en Europe au XVIIIe siècle*. RHDFE, 1972. Anterior în 1781.

[106] *Revista istorică I*, 1915, p. 218—221 ; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 282—286.

[107] Cf. și Hurmuzaki, vol. XV_2, p. 1691.

Ocolul Cîmpulung, cu 12 sate, avea în 1774, 1693 locuitori și 1978 familii în 16 localități în 1783. Ocolul Vrancea în 1803 avea 15 sate și 1706 liuzi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cifre comparative (locuitori)

Ţinuturi	1774	1803	1838	1846
Tecuci	5.896	7.115	8.819	9.580
Covurlui	3.022	4.569	3.177	6.170
Putna	6.149	11.370	15.709	18.619
Bacău	5.872	8.384	13.247	16.184

Sate	1774	1803
Flămînzi	37	152
Baia	209 case	291
Paşcani		382
Hangu	232	
Miclăuşeni	113 birnici	
Cotnari		158
Deleni	153	
Zberoaia	116	149
Grozeşti	70	142
Şipote	39	85
Stroeşti	46	49
Lăpuşna	72	199
Trotuş	130	62
Găiceana	98	75
Coluneşti	78	29
Gohor	112	100
Călugăra	193	69
Nicoreşti	238	159
Săbăoani	64+11	
Gîdinţi	73+58	
Tămaşii lui Coroi	66	
Caracuşani a cneazului Cantemir	132	
Oancea		120
Soci		140
Domneşti		157

Localitatea	1800 februarie-martie		1801 februarie	
	familii	suflete	familii	suflete
Trotuş şi Grozeşti	222	1.144	320	1.500
Fărăoani	333	1.554	350	1.721
Cleja	251	1.448	286	1.422
Valea Seacă	220	1.148	221	1.171
Călugăra	539	2.347	568	2.741
Tămăşeni				
Agiudeni	486	1.807	514	1.928
Răchiteni				
Hălăuceşti	463	1.499	492	1.887
Huşi (Corni)	126	653	131	687

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cifrele diferite din două relatări consecutive, ale lui Vincenzo Gatti, din anii 1800 și 1801, pentru cîteva așezări rurale, din ținuturile Bacău și Roman, ar apărea concludente pentru ritmul de creștere a populației [108]. Alte cifre în Condica Liuzilor din 1803.

Cifre pentru populația din orașe

Localitatea	1774	1803
Dorohoi	177	7+103
Siret	84	
Rădăuți	180	
Botoșani	425	20+244
Tg. Frumos	165	41
Hîrlău	171	70
Vaslui	104	11+200
Piatra	249	21+ 84
Tg. Neamț	118	26+ 82
Bacău	330	63+ 51
Ocna	528	75
	(în 1761, 225 liuzi rufetul Ocnei)	
Tg. Trotuș	130	
Roman	229	160
Galați	198+330 străini	35+286
(Suceava (1783)	420 familii	
Cernăuți	304	
Fălticeni		43+226
Burdujeni		10+180
Vlădeni		25+128
Adjudul Nou		105
Tecuci		47+ 51
Bîrlad		34+442
Fălciu		60
Huși		211
Telenești		78+ 76
Chișinău		133
Herța		99+108
Ștefănești		25+149
Bălțile		201
Iași		487 (liuzi birnici)

Fenomenul „agrarizării" orașului în secolul XVIII s-a manifestat ca și în Polonia. În funcție și de „regimul cifliculuí" din Imperiul otoman, majoritatea hotarelor și vetrelor tîrgurilor au fost atribuite, rămînînd un număr restrîns în categoria de tîrguri și orașe „domnești". Fenomenul n-a fost just intuit și delimitat de unii istorici.

R. G. Boscovich (1762) evolua populația Moldovei la 150.000 „uomini incirca". În 1782 economistul Wenzel von Brognard și în 1787 M. d'Hauterive evaluau minimal populația Moldovei sub 300.000 suflete (ca și Salaberry). Raicewich scria că locuitorii fug sau pleacă în alte sate și nu se mai poate ști precis numărul lor total. Credea că populația ambelor principate s-ar fi ridicat la 1.000.000 locuitori și că s-ar putea dubla. Medicul A. Wolf evalua la 420.500 în 1794 populația Moldovei, 385.000 suflete populația rurală (birnicii), 77.000 familii. Cifra de 420.000

[108] Cf. datele la N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I—II, p. 144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

locuitori pentru Moldova a fost inclusă şi în Dicţionarul geografic Vosgien (Paris, 1817). Th. Thornton evalua populaţia ambelor principate la circa 1.000.000 suflete[109].

În 1805 se făceau referiri la „înmulţirea norodului" şi la „scumpetea următoare în toată lumea" şi insuficienţa producţiei alimentare. În Condica Liuzilor din 1803 din 139.769 locuitori, 112.000 erau birnici. Cum se arăta în anaforaua din 1812 octombrie 2, în 1811 Moldova a avut circa 120.000 birnici iar după pierderea teritorială din 1812 au rămas, minus 6 ţinuturi, sub 80.000. În 1828 erau în Moldova 68.690 birnici [110]. După relatarea lui Enzenberg, din 25 februarie 1786, la ocuparea ţinuturilor Suceava şi Cernăuţi ar fi fost 11—12.000 familii ţărani moldoveni şi ruteni, trei oraşe şi circa 300 sate [111]. În 1786 existau 25.291 ţărani (în 1778 ar fi fost 17.975) — 27.011 familii cu case. Intenţia regimului austriac era să facă din Bucovina o „provincie populată şi industrioasă" [112]. Evenimentele din anii 1787—1792 au provocat mari dificultăţi populaţiei rurale. În ianuarie 1788 vizirul a rechemat din Moldova pe cei circa 10.000 ieniceri, care au devastat „provincia", jefuit Iaşii şi palatul domnesc (cu gardă de 500 arnăuţi) [113]. În august 1788 se scria că la Stroeşti-Todereni (Botoşani), zonă ocupată de austriaci, ţăranii au revenit din păduri şi cultivau pământul. „Această ţară aşa de productivă şi binecuvîntată a fost complet distrusă", scria Freyherr von Metzburg (1788), din Botoşani. Administraţia austriacă din Roman (1787—1792) a căutat, în mod interesat, să stăvilească abuzurile. În 1789 (ianuarie 26) P. Koburg atrăgea atenţia lui Lascar Roset şi vechilului său de la Mărăţei, parte din tîrgul Pietrei „să se ferească de a nu asupri pe locuitori". În 1791 „Erggelet Administrator" intervenea în legătură cu „adetul" şi „banii birului" [114]. În 1788 Ligne se referea, cu compasiune, la „bieţii moldoveni", a căror ţară era aşa de frumoasă şi toată Europa ar protesta dacă li s-ar lua. Să fie lăsaţi să se conducă singuri. Limba lor arată că se trag din romani. Ligne scria lui Kaunitz, în noiembrie 1788, ca, la viitoarea pace cu turcii, Moldova şi Valahia să devină independente, sub protecţia celor două imperii [115]. În 1790 se scria despre perspectivele Moldovei şi Ţării Româneşti de a deveni principate „independente" [116]. După relatarea lui E. Abesci (1792) zone întregi din Moldova rămîneau necultivate şi numărul locuitorilor era redus [117]. Referiri la situaţia tragică din Moldova în 1792 făcea şi Salaberry. 300.000 oameni rătăcitori în ţara lor, pentru a supravieţui şi a rezista foamei [118]. În 1796 se scria că dacă nu intervine o schimbare favorabilă pentru această ţară, în curînd va fi pustie, deşi are posibilităţi pentru o agricultură prosperă [119]. Un alt călător, care traversa Moldova, în 1793, se referea mai amplu şi mai variat la aspecte ale unor oraşe şi sate. În zona Tecuci-Bîrlad remarca şi terenuri bine cultivate şi sate numeroase, cum rezulta şi din datele catagrafiei din 1774 (Docolina, Unţeşti, Scînteia). În zona Prutului mijlociu, de asemenea, sate numeroase, îngrijite, mari, (Ţutora, Rezina, Paşcani, Volcineţ, Călăraşi, Boşcani, Străşeni) şi terenuri bine cultivate, locuinţe curate ale moldovenilor, elogiaţi pen-

[109] R. G. Boscovich, *Giornale di un viaggio*, Bassano, 1784, p. 118—119 ; Raicewich, *Osservazioni*, 1788, p. 209—210 ; A. Wolf, *Beiträge*, Sibiu, 1805, p. 88—89, 120—121, 245. A. Ciorănescu, *Documente*, 1940, p. 330 (În 1783 ar fi fost 80.000 „locuitori").

[110] *Uricarul*, IV, p. 343—356 ; Hurmuzaki, VII, p. 392, 452, 477.

[111] Cf. şi *Allgemeine Weltgeschichte*, vol. XV_2, Leipzig, 1780, p. 753—754.

[112] Hurmuzaki VII, p. 452—467. În 1800 ar fi fost în Bucovina 35.000 familii şi 190.389 persoane în 3 oraşe, 3 tîrguri şi 259 sate. Cf. I. Rohrer, *Bemerkungen*, Viena, 1804, p. 41. În 1808 (după recensămînt) erau 223.139 indivizi, 3 oraşe, 3 tîrguri, 267 sate şi 38.890 case. Cf. M. De Serres, *Voyage en l'empire d'Autriche*, Paris, 1814, p. 215—239.

[113] Hurmuzaki, *supl.* I_2, *p. 49*.

[114] Hurmuzaki, XIX, p. 490 ; Arh. St. Iaşi, 64/6, 7.

[115] *Lettres et pensées...*, Londra, 1809, I, p. 201, II, p. 47—48 ; SEER, 1976.

[116] Cf. *Prospetto degli affari attuali dell'Europa*, Lugano — Venezia, t. 4, 1789, p. 30, t. 3, 1788, p. 120—122, t. 8, 1790, p. 59.

[117] *Etat actuel de l'Empire Ottoman*, Paris, I, p. 216—219.

[118] *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris—Londra, 1817, t. III, p. 325, 339, 341.

[119] Hurmuzaki, Supl. I_3 p. 437, 516—517. Cf. şi J. Mikoscha, *Reise ...durch die Moldau*, Leipzig, 1793, p. 13—22 (1782).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tru bunătatea și hărnicia lor și compătimiți [120]. În raportul adresat din Iași, la 22 decembrie 1805, lui Talleyrand, consulul Parant se referea la situația din „micul principat al Moldovei", cu o populație pe care o considera „absolut pasivă", cum scria și medicul iluminist A. Wolf, în care existau, totuși, alimente în raport cu „penuria absolută din zonele vecine" [121]. În harta economică a Imperiului otoman, din 1787, de F. A. Schraembl [122], Moldova era furnizoare de lemn, cai, miere, tutun, oi, cereale, fructe, sare, vin, ape minerale. În 1762 R. G. Boscovich arăta că pînă la 300.000 kile cereale erau absorbite de „necesarul" pentru Istanbul. Necesarul pentru Iași era considerat în 1795, 11.000 kile. În 1811 Moldova era obligată să predea Porții 300.000 ocale unt și 200.000 kile grîu. În anii de lipsuri se cumpăra zaherea" din Polonia, pe prețuri exorbitante, pentru Istanbul, cum arăta C. D. Muruz, într-un document din 1782 (ianuarie 12), subliniind meritele lui Iordache Panaite biv vel sulger (fiu de negustor) și „țării s-au pricinuit ușurare" [123]. În 1795 circa 3.000 oameni lucrau la lemn pentru Akkerman și Hotin [124]. Tot în 1795 se trimitea pentru Constantinopol 10.000 kile de Brăila, de grîu, și 80.000 ocale unt pentru bucătăria sultanului. Într-un arz-magzar către Poartă, din 17 decembrie 1794, se făceau referiri la seceta totală din acel an și la „lipsa de grîu, orz, păpușoi și mai vîrtos de mălai". S-a trimis la Istanbul „cîtă zaherea a fost cu putință", „tăind din hrana copiilor". Se cerea „iertarea mălaiului" [125].

Prețuri pe cereale

Anul	Cereale	Kila	Prețul	
1768	grîu	260 ocale	2	piaștri
	secară, orz		1,5	„
1795	grîu		5	„
1796	grîu		30	„
1795	porumb		3	„
1796	porumb		36	„
1795	mei		1/2	„
1796	mei		20	„
1795	orz		3	„
1796	orz		16	„
1802	grîu	275 ocale	8	„
1826	grîu	260 ocale	25	„

În septembrie 1794 se semnala exodul populației rurale din cauza foametei și a contribuțiilor care se ridicau la 117 piaștri anual de contribuabil (tribut lunar 3 piaștri, „ajutorințe", grîu, transporturi la Galați, corvezi). În martie 1796 țăranii din ținutul Neamț se hrăneau cu scoarță de copac pisată. Ghindă nu se mai găsea (costase 6 piaștri kila). La alimentarea populației rurale în 1795—1796 cu jir și ghindă, scoarță de ulm pisată, cernută și amestecată cu făină de mei, din care s-a făcut un fel de pîine, se referea și medicul A. Wolf [126]. Parant se referea în 1798 la mizerie și ignoranță care apăsau asupra maselor rurale. Într-un pamflet din 1795 contra lui Mihail Suțu și oamenilor săi se scria că aceștia ca niște lupi au jefuit totul în Moldova.

[120] Cf. *Relation de l'ambassade russe en 1793* (à Constantinople), Paris, 1803, p. 83—91, 289, 294—301, 342—354.
[121] Hurmuzaki, XVI, p. 695—696.
[122] *Études Balkaniques*, 2, 1971, p. 92—103.
[123] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 308—309.
[124] Arh. St. Iași, 426/15 (1795).
[125] Cf. C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, 1888, (doc.), p. 326—328.
[126] D.I.R., Hurmuzaki, s.n., vol. I, p. 317—749 (1770—1796).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Exploatarea populației rurale prin zile în plus de muncă la care se referise încă Grigore Alexandru Ghica („lucrul boerescului peste ponturi") și surplus de dijme s-a accentuat. Plîngerile la domnie erau frecvente. Ne referim, în mod particular, la acelea ale sătenilor din Bohotin (1806) și a celor din Spătărești (ținutul Sceava) din 1803, Bahnari din ținutul Vaslui (1812) etc.

O aparentă excepție întîlnim într-un document din 1 februarie 1806, de la Alexandru C. Moruz, pentru satul Faraoani, din ținutul Bacău, fost al mănăstirii Solca, „din Cordun", atunci al lui Iordache Roset biv vel vistiernic. Se prevedea că vor lucra „zilele boerescului cu două zile mai jos decît alți lăcuitori ai țării după obștești domnești ponturi" [127]. Stăpînul și domnia erau interesați să nu plece locuitorii din acest sat în Transilvania, de unde veniseră unii din ei. În 1808 Lamare scria din București lui Champagny că țăranilor din Țara Românească și din Moldova, datorită obligațiilor impuse de ocupanți, le vor rămîne „ochii ca să plîngă" [128]. Dar și A. Young (1789) se referea la aspecte similare negative din Franța acestei epoci. Se făceau referiri la creșterea „excesivă" a populației, în raport cu mijloacele de existență, la abuzurile fiscale insuportabile și corvezile care apăsau starea a treia. Foametea se manifesta și aici și se importau grîne în cantități mari [129].

VII. — *Considerații finale.*

Materialul informativ prezentat în această expunere redă pregnant și fidel evoluția specifică a mediului rural din Moldova în particular în secolele XVII—XVIII. În alte contribuții am insistat asupra situației anterioare și posterioare. Condițiile interne, dominația și influența străină au determinat, în mod obiectiv, o evoluție sinuoasă în materie de așezări și de dinamică demografică. Calamitățile invaziilor, mai mult decît epidemiile, au provocat adevărate „rupturi", care nu s-au remediat decît lent și cu întreruperi. Datele demografice sporadice, mai consistente din a doua jumătate a secolului XVIII, redau evoluția sau involuția, singularitatea procesului de creștere a potențialului economic conjugat inerent cu cel demografic, cum subliniau M. D'Hauterive și A. Giuliani (1790) [130]. Intenția a fost de a prezenta, în context larg și cît mai adecvat, datele disparate existente și accesibile și care n-au fost integrate pînă acum într-o expunere organică de genul modelului economico-statistic, cultivat și de istorici polonezi și francezi, cu rezultate care depășesc nivelul descriptiv. Ulterior, în funcție de optică și de un surplus de material informativ, se va putea trasa o imagine mai integrală și mai integrată.

SUR L'ÉVOLUTION DES VILLAGES ET DE LA POPULATION RURALE EN MOLDAVIE AUX XVIIe—XVIIIe SIÈCLES

Résumé

En utilisant l'information documentaire, les écrits des voyageurs étrangers, les données statistiques et la littérature courante d'encadrement, on a réalisé une espèce de modèle économique-démographique pour la Moldavie aux XVIIe—XVIIIe siècles.

Aprés quelques brèves considérations introductives, on analyse les conditions de la formation des établissements ruraux et leur dynamique à commencer du XVe siècle (environ 500 villages). Le nombre des villages a été toujours en croissance, malgré les conditions défavorables, en atteignant, dans la seconde moitié du XVIIIe siècle le chiffre d'environ 2 500 établissements. On a souligné que la rivière de

[127] *Uricarul*, XX, p. 201—202, 219—228.

[128] Hurmuzaki, vol. XVI, p. 833 ; supl. I_3, p. 82, 110—113 (Langeron).

[129] A. Young, *Voyages en France*, t. II, Paris, 1860, p. 316, 330—331, 336, 426—427. Cf. și H. Sée, *La France économique et sociale au XVIIIe siècle*, Paris, 1925, p. 43, 84—87.

[130] Cf. și A. Giuliani, *La vertigine attuale dell'Europa*, Viena, 1790, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prouth n'a pas formé une limite pour les terres des villages, comme aussi pour les districts. On présente des données concernant les noms des villages derivés fréquemment des personnes, mais aussi de la position naturelle, la végétation, la faune, la renommée des habitants. En moyenne un village de „răzeși" avait, comme dans la Pologne contemporaine, environ 20 „maisons", comprenant terres, forêt, étang, vigne. Les villages nouveaux de colonisation avec „vecini" pouvaient avoir un nombre plus grand de cabannes. Un grand nombre de vieux villages habités par „răzeși" a subi au XVIIe siècle, à cause de la crise économique, la domination des boyards et du clergé régulier et les habitants libres sont devenus des serfs. Les invasions des Polonais, Turcs, et Tartares ont détruit frequemment, durant les XVIe—XVIIIe siècles, de nombreux villages et ont forcé la population de chercher de l'abri dans les forêts ou au delà de la frontière du pays. En ces conditions le problème de rémédier le manque d'habitants a été permanent pour l'état féodal, dont l'exploitation fiscale, détérminée aussi par la domination turque, était tout à fait insupportable.

En rapport aux nouvelles conditions économiques et à la croissance démographique remarquées dans l'Europe entière vers la fin du XVIIIe siècle, on peut, aussi, souligner les aspects positifs de même genre dans cette partie de la Roumanie actuelle.

La production des céréales était en croissance vers la fin du XVIIIe siècle, en fonction de l'augmentation des besoins de la population et de la demande pour le marché étranger. Si en 1794 (selon le médecin illuministe A. Wolf) le nombre des familles agricoles était 77.000, en 1803 on a enregistré 112.000 et en 1811 leur nombre était évalué à 120.000 taillables (birnici). On a souligné en 1805, dans un mémoire des boyards moldaves, la „croissance du peuple" et l'enchérissement des vivres, „dans tout le monde". L'exploitation des paysans par les boyards et l'église était toujours, en ces conditions, plus dure.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FILOSOFIA ISTORIEI LA DIMITRIE CANTEMIR

DE

VIRGIL CATARGIU

Printre multiplele valenţe ale personalităţii sale, Dimitrie Cantemir se impune ca un istoric de prestigiu şi ca un gînditor cu o valoroasă filosofie a istoriei, domenii în care a ajuns la o metodă, nivel de interpretare şi concepţie deosebite peentru vremea sa. Iniţiator al reflecţiei ştiinţifice şi filosofice asupra istoriei, depăşindu-şi în multe privinţe epoca, el se desprinde, pe fondul culturii noastre feudale, ca un precursor al gîndirii istorice moderne. Opera cărturarului, de formaţie enciclopedică, marchează — sub aspect filosofic — începutul procesului de eliberare a filosofiei de sub tutela teologiei, în direcţia conturării unei filosofii idealist-raţionaliste, iar prin formularea unei concepţii închegate de filosofia istoriei, într-o manieră şi la un nivel care-l apropie de marii eruditi europeni ai timpului său, debutul acestei discipline în gîndirea românească.

La studiul istoriei Cantemir a fost mînat de un interes intelectual-filosofic, acesta constituind, totodată, pentru el o valoare pragmatică din punctul de vedere al moralei şi al politicii. Interesul intelectual şi filosofic constă în preocupările legate de semnificaţia procesului istoric şi de metodologia cunoaşterii istorice *(Hronicul)*. În ceea ce priveşte valoarea pragmatică, Cantemir a urmărit ca, pe baza evoluţiei naturale (ciclice) a monarhiilor, să dovedească involuţia puterii otomane, misiunea istorică a Rusiei lui Petru I (al cărui aliat era): eliberarea creştinităţii, cu consecinţa firească pentru el — recîştigarea domniei.

Cantemir abordează istoria prin prisma unei *metafizici de natură religioasă* cît şi printr-o *„filosofie fizică"*. Potrivit metafizicii sale — în care lumea concepută în eternitate este sustrasă devenirii şi căutărilor concrete — istoria nu poate fi decît rezultatul unei creaţii divine ce va avea un sfîrşit pe plan terestru. Punctul de plecare al metafizicii sale religioase asupra istoriei îl constituie filosofia Sfîntului Augustin. În *Sacrosanctae* el consideră că „ar fi bine şi în acelaşi timp foarte intereesant să ne bazăm pe părerea Sfîntului Augustin"[1], pe care-l apreciază ca „acel divin bărbat"[2]. În opoziţie cu abordarea de către antici a istoriei ca o veşnică reîntoarcere, concepţia lui Augustin despre un sens predestinat şi ascendent al istoriei a avut ecou în gîndirea istoricului nostru. În istorie, după Cantemir, se realizează ordinea divină. La baza faptelor omeneşti, înseşi, nu stau acţiunile omului, ci o tendinţă care străbate neîntrerupt întreaga istorie a omenirii. Omenirea ca o unică fiinţă, prin continuitatea procesului istoric, realizează o cale prestabilită. Dacă toate acestea constituie obiectul metafizicii, disciplină ce urmăreşte cunoaşterea supranaturalului, „şi pe care — după D. Bădărău — ar

[1] D. Cantemir, *Metafizica*, trad. lucrării *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago*, de N. Locusteanu, Bucureşti, 1928, p. 200.

[2] *Ibidem*, p. 234.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fi putut s-o numească într-un mod mai adecvat teologie (sau chiar teosofie)"[3] pentru „filosofia fizică" obiectul ei îl constituie atît realitatea materială propriu-zisă, cît şi realitatea socială, în scopul de a stabili legile, originea şi evoluţia comunităţilor umane. Aici filosofia fizică se asociază unui punct de vedere politic şi empiric, un punct de vedere care rămîne la fapte. Cantemir „asimilează societăţile umane cu nişte fiinţe vii, şi, acestea se găsesc supuse unei legi supreme valabilă pentru toate, aceea a unei uzuri progresive ce le face să meargă cu paşi repezi spre moarte, după o perioadă de creştere şi prosperitate"[4] punct de vedere expus în *Istoria Imperiului Otoman*. Astfel, el abordează istoria socială plecînd de la istoria naturală. Pentru Cantemir, corpul politic îşi are copilăria, adolescenţa, maturitatea şi bătrîneţea, monarhiile urmînd în evoluţia lor un ciclu aşa după cum se desfăşoară lucrările în realitatea naturală. Acest cadru în care mai devreme sau mai tîrziu intervine moartea nu constituie o veşnică reîntoarcere. nu conţine continuu aceeaşi dimensiune şi natură în condiţiile realităţii social-istorice, ci cuprinde o *tendinţă constantă spre perfecţiune şi progres*. Evoluţia socială conţine la Cantemir o dialectică a noului şi vechiului, este un continuu progres şi tinde spre o instaurare. Astfel, la istoricul şi filosoful român prezentarea evoluţiei naturale, ciclice, a monarhiilor nu se reduce la susţinerea tezei ciclicităţii istoriei în formula clasică a eternei reîntoarceri.

Se pune întrebarea dacă metafizica, care, pe calea revelaţiei urmăreşte supranaturalul, şi filosofia fizică (a naturii), care prin intermeidul raţiunii urmăreşte realitatea naturală şi socială, vizează în ultimă instanţă domenii distincte ? După D. Bădărău, „la această întrebare ar fi prea simplu să răspundem afirmativ. Teologia este ştiinţa despre dumnezeu şi atributele sale, dar ea este pe de altă parte şi aceea a raporturilor lui dumnezeu cu lumea şi cu omul. Dumnezeu este pentru voievodul filosof creatorul lumii şi intervine în toate lucrurile pentru a îndruma creaţia sa spre sfîrşitul ei ; este deci adevăratul motor al lumii în devenire"[5]. Aceste două perspective de abordare a istoriei, cărora le corespund două căi de cunoaştere : raţiunea şi revelaţia (prin raţiune se ajunge la sesizarea natu ralului şi prin revelaţie la supranatural) se conciliază şi se întîlnesc într-un efort comun, acela al recunoaşterii legităţii şi ordinei divine care există în lume. De aceea filosofia istoriei la Cantemir va fi o *străduitoare încercare de a acorda dogma creştină cu exigenţele unei raţiuni naturale*, acţiune realizată la un nivel superior de teoretizare în *Monarchiarum phisica examinatio*.

Istoriografia trecută a recunoscut pe baza analizei celorlalte opere ale sale şi, îndeosebi, a *Istoriei Imperiului Otoman*, existenţa unor importante elemente de filosofie a istoriei aşezîndu-l în acest domeniu alături de erudiţii europeni ai timpului, aşa cum au procedat N. Iorga, Radu Dragnea şi alţii. Primul care a întreprins o analiză mai profundă a gîndirii filosofice a cărturarului, Nicolae Bagdasar, ilustrează existenta unor idei de filosofie a istoriei la Cantemir „amestecate cu elemente alegorice sau confundate cu elemente sociologice"[6]. Totuşi, imaginea pe care ne-a oferit-o N. Bagdasar este incompletă, deoarece are la bază analiza lucrării *Sacrosanctae*, de a cărei traducere, efectuată de Nicodim Locusteanu sub titlul *Metafizica*, se arată nemulţumit. Neutilizînd întreaga creaţie cantemireană, N. Bagdasar, referindu-se la destinul operei analizate, aprecia : „Nu se ştie nici astăzi în mod precis, dacă au fost descoperite toate manuscrisele lui Cantemir şi dacă nu cumva viitorul ne rezervă vreo surpriză plăcută"[7]. O astfel de surpriză plăcută ne-a fost oferită prin descoperirea lucrării *Monarchiarum phisica examinatio*. Lucrarea i-a scăpat lui Gr. Tocilescu care însărcinat de Academie a plecat la Moscova la sfîrşitul secolului trecut pentru a aduna operele şi materialul inedit în legătură cu viaţa şi activitatea principelui Cantemir. Ea va

[3] Dan Bădărău, *Le concept de loi historique chèz Démètre Cantemir*, în „Acta logica", 1961, nr. 4, p. 56.

[4] *Ibidem*, p. 55.

[5] *Ibidem*, p. 56.

[6] N. Bagdasar, *Filosofia românească de la origine pînă astăzi*, (Vol. V din *Istoria filosofiei moderne*), Bucureşti, 1941, p. 319.

[7] *Ibidem*, p. 5—6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fi cunoscută publicului român abia în 1951 printr-o primă prezentare și traducere a manuscrisului latin al acestei scrieri descoperit în biblioteca Academiei de Științe din Leningrad. *Monarchiarum phisica examinatio* conține cea mai avansată concepție a lui Cantemir ca gînditor și filosof al istoriei. Ea este prima lucrare scrisă în Rusia, fiind destinată și închinată lui Petru, o dată cu textul Panegiricului rostit de fiul lui Dimitrie Cantemir, Șerban, în vîrstă de 7 ani, în fața țarului. Această scriere urmează la Cantemir unei tăceri de 9 ani. De la *Istoria Ieroglifică* (1705) și pînă la *Monarchiarum* (1714), Cantemir nu a avut răgaz să scrie, fiind intens antrenat în viața politică. Această perioadă, care a fost cea mai agitată din existența sa, i-a adus un plus de experiență și informație, a contribuit la maturizarea gîndirii sale. Ca fruct al acestui interval, Cantemir ne-a oferit *Monarchiarum*, lucrare foarte restrînsă, dar plină de conținut și care poate fi considerată ca lucrare de filosofia istoriei.

Ceea ce derutează pe exegeții operei cantemiriene este scopul politic practic urmărit de autor în această scriere. După Panaitescu, tîlcul politic al lucrării este ascuns „sub pretextul unui studiu filosofico-științific, care arată că Rusia este predestinată de legile naturale, cele ce cîrmuiesc evoluția monarhiilor", să înlăture singura piedică ce stă în calea „ciclului" ei, Imperiul Otoman" [9]. Este greu de definit în ce măsură lucrarea constituie o manifestare a calităților diplomatice ale domnului român. Cu certitudine se poate afirma că Dimitrie Cantemir s-a vrut a fi *cît mai convingător*. De aceea *se va depăși pe sine însuși în argumentare*. Nici pînă la *Monarchiarum* și nici după, în lucrările sale nu vom întîlni poziții atît de raționaliste și iluministe asupra istoriei. Faptul se explică prin aplicarea la studiul istoriei, într-o manieră intensivă în această lucrare de cîteva pagini, a ideilor sale de filosofie fizică, cum ar fi : ordinea naturii și legea evoluției ciclice, cît și detașării pronunțate de concepția augustiniană în favoarea unei filosofii tomiste : către o cunoaștere rațională a ordinii divine existente în istorie. În *Sacrosanctae* Cantemir respinge aristotelismul și este tributar concepției Sf. Augustin (rolul revelației, al credinței și sentimentului în cunoaștere). *Monarchiarum* ilustrează evoluția concepției sale către tomism, către asimilarea neoaristotelismului. Ca și Toma d'Aquino, Cantemir face distincția dintre domeniul rațiunii și cel al credinței, între „filosofia fizică" și „metafizică". În timp ce filosofia fizică se folosește de argumentele rațiunii, metafizica se folosește de cunoștințele revelate. Ambele căi sînt folosite de Cantemir în *Monarchiarum*. Declarînd că omenirea cunoaște în evoluția ei patru monarhii : orientală, sudică, apuseană și nordică el își propune să analizeze „în chip rațional... și în chip natural această ordine a neamurilor și monarhiilor", părere „întărită în cărțile sfinte" [10]. Faptul că *Monarchiarum* este singura lucrare în care sînt expuse atît de larg „chipul rațional" și „natural" de a cunoaște istoria se explică prin *adaptarea lucrării la* personalitatea lui Petru I, om politic practic și prea puțin receptiv la „adevărurile" revelate, și nu printr-o apropiere a lui Cantemir de teoria dublului adevăr. Cantemir a fost un critic al acestei teorii și partizan al unicității adevărului. Cu toată deosebirea de căi, cea a credinței și cea a rațiunii (metafizica și filosofia fizică), în concepția lui Cantemir omul ajunge la unul și același adevăr : istoria este o creație divină. „Minunat este dumnezeu în lucrările sale — declară Cantemir — el dă uneori grai dobitoacelor... cu atît mai mult va putea să călăuzească ființele raționale spre a îmbrățișa prezicerile profetice, ba chiar spre a mărturisi adevărul fără să-și dea seama" [11].

---

[8] Gh. Haupt, *Studiu asupra nivelului monarhiilor. Un document inedit al lui D. Cantemir*, „Studii", 1951, nr. 1, p. 210—222.

[9] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, Ed. Academiei, 1958, 194.

[10] D. Cantemir, *Interpretarea naturală a monarhiilor*, în vol. *Descrierea Moldovei*, București, Ed. Tineretului, p. 65.

[11] *Ibidem*, p. 62—63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Exponent, în esență, a orînduirii feudale, Cantemir este un idealist, adept al doctrinei religioase asupra istoriei. Concepția filosofică a istoriei în elementele ei fundamentale, este creștină la Dimitrie Cantemir. În concepția sa generală despre natură și existență el afirmă creaționalismul, considerînd, pe linia concepției tradiționale teologice, că Dumnezeu este creatorul și cauza tuturor lucrurilor. „Toate lucrurile firești — arată Cantemir — cît soarele vede, luminează și încălzește, fără pricinuitoriul clătirii nu numai a nu fi, ce așeși nici a să gîndi pot" [12]. Acest adevăr este valabil și în istorie, unde „Puternica dreaptă a celui Preputernic, clătește și mută împărățiile dintr-un neam într-altul" [13].

Această concepție strict „ortodoxă" este amendată printr-o evidentă deschidere spre deism. În accepția sa „legile după care se conduce natura sînt de fapt o poruncă inițială a divinității" [14]. Lumea creată de dumnezeu se află în continuă mișcare, ajungînd să se conducă după legi proprii naturale. „Căci ziditoriul după înțelepciunea și puterea sa, zidirea săvîrșind, de lucru se odihnește și, cu un deplin în putere stăpîn, o dată numai poruncind, din veci și pînă în veci zidirea ca o slujnică după poruncă nepărăsit aleargă" [15]. Lumea, creația divinității, concepută ca o slujnică în *Istoria Ieroglifică*, va ajunge să stea alături de creator în *Monarchiarum*. În această lucrare de cîteva pagini, alăturarea termenilor dumnezeu și natură apare de trei ori: „Dumnezeu și natura nu cunosc și nu fac nimic în van, adică fără ordine" [16]. „Aceasta potrivit cu ordinea care niciodată nu poate fi călcată chiar de natura însăși (căci natura nu-și poate schimba regulile) și trebuie să fie respectate veșnic (cu voia lui dumnezeu) conform legii" [17]. „O, dumnezeule drept și prevăzătoare natură, faceți odată aceasta!" [18]. Aceste note de deism, nu de panteism (la Cantemir dumnezeu și natura nu ajung la identitate) conferă concepției sale conștiința unei legități, a unei ordini raționale, chiar dacă aceasta e impusă de o rațiune divină.

Cantemir subliniază insistent și repetat existența legilor obiective ale naturii, existența unei ordini naturale și necesare care, deși nu exclude existența și voința divină, e guvernată totuși de norma proprie a naturii, fenomenele și procesele istorice explicîndu-se pe baza teoriei cauzalității întemeiată pe legile naturii. Orice lucru trebuie să aibă o explicație cauzală. În Hronic el afirmă categoric: „Zis-am mai denainte o axiomă a filozofilor pomenind că ridicîndu-se pricina să ridică și fapta... iar acum, altă axiomă aducînd, zicem că de pe fapte a lucrărilor ființă se cunoaște, adevăr, cînd vre un lucru iaste făcut, înțelegem că lucrul acela, pricină înainte mergătoare a avut, că nici un lucru fără pricină să facă nu se poate" [19]. Orice lucru are la bază o cauză naturală. Chiar „cele care n-au început în chip natural, nu vor avea viață lungă și în consecință toate vor trebui să se întoarcă la locul propriu și natural" [20]. Privind cauza lucrurilor Cantemir „consideră că deși acestea par a fi de două feluri: necesare și întîmplătoare, în realitate orice lucru are la bază o cauză naturală, obiectivă, nimic nu se produce în realitate în mod întîmplător, ci totul are loc după un stringent determinism cauzal" [21]. „Așadară în lume lucrurile tîmplătoare celor ce rădăcina și pricina dintîi necunoscută le ieste, precum toate fără chiverniseală cuiva și fără nici o pricină a cădea și a se tîmpla să par. Însă fietece de a sa hirișă și adevărată dintîi pricină nu să lipsește" [22]. Această cauzalitate naturală

---

[12] *Idem, Istoria Ieroglifică*, II, București, E. L., 1965, p. 38.

[13] *Idem, Hronicul vechimii a Romano-Moldo-Vlahilor*, București, 1901, p. 169.

[14] I. Verdeș, *Dimitrie Cantemir — filosof și gînditor social*, Revista de filosofie, nr. 11, 1973, p. 1.239.

[15] D. Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, II, E. L., București, 1965, p. 175.

[16] Idem, *Interpretarea naturală a monarhiilor*, în vol. cit. p. 64.

[17] *Ibidem*, p. 66.

[18] *Ibidem*, p. 67.

[19] D. Cantemir, *Hronicul*, p. 392.

[20] Idem, *Interpretarea naturală a monarhiilor*, în vol. cit. p. 67.

[21] I. Verdeș, *Dimitrie Cantemir patriot, gînditor și om de știință*, în *Din istoria filosofiei în România*, vol. II, București, 1957, p. 79.

[22] D. Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, p. 258.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în ordinea lucrurilor, determinismul și necesitatea, sînt susținute cu atîta fervoare, încît, negînd întîmplarea, concepția sa capătă nuanțe fataliste. Fenomenele, evoluînd în virtutea unui determinism imanent propriu naturii lor, se înscriu pe o cale predestinată. Acest fatalism se corelează cu concepția providențialistă asupra istoriei. Providența a hotărît ca toate fenomenele naturale și sociale să apară, să se dezvolte și apoi să piară, lumea se află supusă unui proces evolutiv care se desfășoară într-o direcție determinată, sustrasă hazardului și în care viața statelor, a imperiilor este supusă și ea unei inflexibile legități.

Meritul lui Cantemir constă în faptul că, în calitate de filosof al istoriei, a încercat să explice istoria cu ajutorul unei filosofii naturale, arătînd că tot ceea ce este particular trebuie să se nască, să evolueze și, în cele din urmă, să ajungă la un sfîrșit. În raportul între particular și universal Cantemir consideră că toate cele particulare sînt trecătoare, cele universale fiind singure nepieritoare, tează care constituie oarecum fundamentul filosofic al întregii teorii cantemiriene privitoare la nașterea și pieirea monarhiilor. „...toate cîte se nasc și sînt particulare apar și pier, se schimbă și se transformă, se nasc și mor, sau oricum am spune au pînă la urmă un sfîrșit al existenței lor" [23]. Monarhiile aparțin categoriei particularului, sînt supuse aceluiași ciclu evolutiv propriu celor pieritoare, trecătoare. Ca orice ființă ele sînt supuse unor procese ireversibile, avînd o fază de naștere, creștere, descreștere și dispariție. Expunerea cea mai deplină a acestei legități o realizează în *Monarchiarum* unde și-a propus să examineze „modul natural al nașterii, creșterii, îmbătrînirii și în sfîrșit pieirii acestor monarhii" [24], intenție declarată în titlul lucrării *Monarchiarum phisica examinatio*, a cărei traducere nu întrunește consensul printre istoriografii săi. P. P. Panaitescu, în locul titlului primei traduceri, *Studiu asupra naturii monarhiilor*, propune *Cercetarea monarhiilor pe baza filosofiei fizice*, deoarece „prin *fizică* Dimitrie Cantemir înțelege acea parte a filosofiei care se ocupă cu legile, originea și dezvoltarea lumii materiale, spre deosebire de metafizică, al cărei obiect este lumea eternă și nevăzută" [25]. Titlul propus de P. P. Panaitescu sugerează ideea despărțirii filosofiei fizice de teologie, renunțarea la abordarea teologică în interpretarea monarhiilor. La rîndul său, I. Sulea-Firu, considerînd că Gh. Haupt, prin titlul *Studiu asupra naturii monarhiilor*, concepe lucrarea ca răspunzînd la o problematică ontologică, o traduce sub titlul *Interpretarea naturală a monarhiilor*, ceea ce, după el, „mută problema de pe plan ontologic pe plan epistemologic". După acest autor, Cantemir nu vorbește nici despre natura monarhiilor, ci despre „cunoașterea naturală a monarhiilor" [26]. Fiind lucrare de filosofia istoriei, *Monarchiarum* se încadrează prin conținutul ei atît în ontologie cît și în epistemologia istoriei. Primează, totuși, onticul istoric, deoarece răspunde la problema substanței istoriei și a cauzelor ei. Cantemir formulînd în acest sens teoria evoluției naturale (ciclice) a monarhiilor.

Desigur că ideea nu este nouă. Teza evoluției naturale și ciclice are un lung trecut, fiind o moștenire grecească cunoscută sub numele de palingenezie. In istoriografia veche, greco-romană ea se întîlnește coroborată cu o idee politică: istoria ca succesiune a patru monarhii. Această idee politică „privind legătura ce s-a făcut cu interpretarea profeției lui Daniil, a fost acceptată, cu sens finalist (cele patru imperii predestinate) de istoriografia creștină" [27], la Augustin, Orosin și urmașii lor.

Aplicată la domeniul istoriei Bizanțului ideea evoluției imperiilor o întîlnim în opera lui Chalcocondil, pe care Dimitrie Cantemir îl citează în *Istoria Impe-*

[23] Idem, *Interpretarea naturală a monarhiilor*, în vol. citat, p. 64.

[24] *Ibidem*, p. 65.

[25] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 192.

[26] I. Șulea-Firu, *O scriere inedită a lui D. Cantemir, Monarchiarum phisica examinatio*, „Studii și cercetări de biologie", V, 1963, p. 267—268.

[27] N. A. Constantinescu, *Istoria universală și problemele ei actuale*, București, 1935, p. 58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riului Otoman. De asemenea, istoricul nostru s-a inspirat îndeaproape din filosofia helmontiană. Şi prin această filieră ideea i-a parvenit lui Cantemir, deoarece şi la el întîlnim un determinism biologic ciclic, o concepţie quasi-organicistă pe care se axează filosofia sa asupra istoriei. Sub o formă generală, ideea o întîlnim şi în cultura noastră, la înaintaşii săi, Miron Costin şi Stolnicul Cantacuzino. La această idee Cantemir a ajuns şi în mod intuitiv, personal, datorită capacităţii sale temperamentale de reflecţie şi contemplaţie. De aceea geneza acestei concepţii cuprinde la baza sa, în afara însuşirii unor idei mai vechi sau contemporane, şi o latură cu totul personală legată de ţinuta metafizică contemplativă a lui Cantemir, filosof al istoriei. Observaţia directă i-a permis să judece, după cum remarcă Dan Bădărău, „viitorul unei societăţi după starea sa prezentă, comparată cu trecutul ei. Dacă prezentul este mai strălucitor decît trecutul, comunitatea este încă în plină ascensiune ; în caz contrar, ea aleargă spre ruină la care va ajunge mai degrabă sau mai tîrziu" [28]. Dacă ideea de bază a concepţiei sale nu este întru totul originală, asimilarea ei, corecturile pe care i le aduce Cantemir vor transforma legea evoluţiei ciclice într-o lege universală a evoluţiei ascendente. De aceea ea nu poate fi caracterizată drept „puţin simplistă, fiindcă ne interzice să observăm înălţări şi căderi în mersul unei asociaţii umane" [29]. Dimpotrivă, istoria înţeleasă ca o pedagogie divină are un sens, o direcţie definitivă şi o semnificaţie, ea urmăreşte un scop şi realizează o intenţie, are o finalitate. În succesiunea ciclică a celor patru monarhii, faptele se determină, cele precedente prefigurînd pe cele viitoare. Pentru Cantemir, „în chip natural, tot ceea ce are un început trebuie să aibă un sfîrşit", „o monarhie care moare îşi transmite principiile ei unei alte monarhii", căci din „descompunerea unui urmează naşterea altuia, aceasta ne învaţă şi raţiunea şi experienţa" [30]. În cadrul acestui proces, fiecare monarhie constituie o negare a celei anterioare. După Cantemir, în timpul celei de a treia monarhii, „la bătrîneţea acestei monarhii (încă nu se putea zice că era la vîrsta neputinţei) a prins să-şi arate începuturile monarhatului său asupra celorlalte neamuri din miază-noapte, monarhia rusă" [31] în această monarhie „vor ieşi la lumină fapte mai mari decît în cele trei monarhii trecute" [32].

La Cantemir nu poate fi vorba de o teorie ciclică asupra istoriei, deoarece devenirea circulară a monarhiilor nu constituie o succesiune indefinită de cicluri identice care reproduc aceleaşi situaţii şi aduc în smenă aceleaşi personaje, aşa după cum concepea antichitatea. Însuşindu-şi concepţia, promovată de „foarte înţeleptul Starigit", privind mişcarea „ce prea înaltul creator a poruncit ca însuşi primul Mobil să se mişte de la răsărit la apus" [33] şi coroborînd-o cu tema ciclului celor patru monarhii, Cantemir a urmărit un scop politic determinat.

Susţinerea acestui scop l-a făcut să-şi asimileze concepţia aristotelico-medievală a deplasării centrului, de succesiune a monarhiilor de la răsărit spre apus, potrivit celor patru puncte cardinale, justificînd astfel rolul ce ar reveni monarhiei nordice — Rusiei lui Petru I. „Această demonstraţie este pentru Cantemir esenţa lucrării *Monarchiarum* şi scopul ei : dovedirea pe baza filosofiei istoriei a ridicării Rusiei ca a patra monarhie universală" [34]. Nu numai ideea succesiunii monarhiilor de la răsărit la apus ci şi aprecierea locului Imperiului otoman în istoria lumii ilustrează urmărirea scopului politic al independenţei ţării şi redobîndirea domniei. Imperiul otoman este o abatere de la determinismul istoric, „de la calea naturală", este un „avorton", un „monstru" care nu a apărut „după placul şi ideea naturii" [35] şi care a întîrziat afirmarea monarhiei ruse, de aceea el este destinat să piară.

---

[28] Dan Bădărău, *Le concept de loi historique chez Démètre Cantemir,* în „Acta logica", 1961, nr. 4, p. 58.

[29] *Ibidem,* p. 59.

[30] D. Cantemir, *Interpretarea naturală a monarhiilor,* în vol. citat, p. 67.

[31] *Ibidem,* p. 66.

[32] *Ibidem,* p. 69.

[33] *Ibidem,* p. 65.

[34] P. P. Panaitescu, *op. cit.,* p. 193.

[35] D. Cantemir, *Interpretarea naturală a monarhiilor,* în vol. cit., p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Flatîndu-l pe țar, în vederea atingerii scopului politic, Cantemir va invoca, pe lîngă autoritatea „cărților sfinte", și pe cea a lui Aristotel. Dar, între concepția aristotelică și cea a lui Cantemir cu privire la sensul istoriei, distincția este clară. La Aristotel nu întîlnim, ca la Dimitrie Cantemir, o evoluție ascendentă a istoriei. Odată cu Augusitn, Cantemir a respins eterna reîntoarcere ; omenirea își desfășoară drumul între creația și desăvîrșirea sa, acțiuni ce se petrec în durată, într-un timp etern, atribut al divinității. Dacă pentru Aristotel timpul este măsură a mișcării, pentru Cantemir timpul precede mișcarea, așa „precum părintele precede pe fiu, găina pe ou și lucrul măsurabil pe măsură".

S-a apreciat că Dimitrie Cantemir se ridică la formularea apriorității categoriei de timp atunci cînd spunea : „...primăvara, vara, toamna, iarna nu sînt timp, ba nici părți ale lui, ci sînt vicisitudini meteorologice care se petrec în timp..." „Secolul, lustrul, anul, săptămîna, ziua, ora, minutul și secunda nu sînt, nu cunosc, nici nu arată timp, ci sînt observațiuni sau niște notațiuni ale unor mișcări" [36]. George Călinescu, entuziasmat, credea : „este totuși mîngîietor că Domnul Român a putut participa la acel spiritualism ce a dus la idealismul german"[37]. Problema este mult mai simplă, cartea a IV-a a *Metafizicii (Sacrosanctae)* care se intitulează *Despre timp* nu este întrutotul originală, ci o prelucrare după Van Helmont [38].

Pentru Aristotel, chiar ideea progresului științei și al filosofiei se integrează în cele din urmă într-o mișcare de întoarcere spre un adevăr originar care s-a sfărîmat și care, după cicluri perpetue, se pierde și se regăsește continuu [39]. „Diversele domenii ale artei și ale filosofiei — declară Aristotel, — au fost descoperite și duse, de mai multe ori la gradul de dezvoltare posibil în diferite epoci pentru ca după aceea să piară din nou" [40]. În *Monarchiarum* Cantemir concepe succesiunea evenimentelor nu numai ca o înlănțuire de cauze, ci și o ascensiune spre o împlinire finală ; în cadrul acestui proces, evoluția naturală a monarhiilor „păstrează ordinea necesară a trecutului, a prezentului și a viitorului" [41]. În timp ce antichitatea a conferit istoriei umanității un ritm, ciclitate, Cantemir îi oferă un sens explicînd-o *„prin continuul mers înainte al acțiunii naturale"* [42] (subl. n.).

După cum am specificat, istoriografia noastră trecută l-a așezat pe Cantemir alături de marii săi contemporani europeni, îndeosebi alături de Montesquieu. Înșiși contemporanii europeni ai lui Cantemir, după ce, prin osîrdia lui Antioh Cantemir, ambasador al Rusiei la Londra și Paris, au luat cunoștință prin edițiile engleze din 1734 și 1735, de *Istoria Imperiului Otoman*, au apreciat mult această lucrare. Contemporanii lui Montesquieu (1689—1755) au văzut în istoria lui Cantemir o istorie filosofică și nu o istorie pragmatică, după cum fusese istoriografia franceză de pe atunci. Ediția franceză îi atribuie un sens filosofic în titlul lucrării. Traducătorul francez M. de Jonquières introduce în titlu ideea de „cauze" ; „Histoire de l'empire othoman où se voyent les causes de son agrandissement et de sa décadence". Noțiunea de „cauze" la traducătorul francez arată că contemporanii lui Montesquieu asimilau Istoria Imperiului Otoman genului nou de lucrări care urmăreau cauzalitatea în evenimentele istorice [43].

[36] Idem, *Metafizica*, p. 207—209.

[37] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 44.

[38] D. Bădărău, *Filosofia lui Dimitrie Cantemir, București*, Ed. Acad., 1964, p. 257.

[39] Martial Guerault, *Les postulats de la philosophie de l'histoire*, în *Geist, Welt un Geschichte*, Akten des XIV Internationales Kongresses für Philosophie Wien : 2—9 September 1968, Universität Wien 1968, p. 7.

[40] Aristotel, Metafizica, București, 1965, 1.074.

[41] D. Cantemir, *Interpretarea naturală a monarhiilor*, în vol. cit., p. 64.

[42] *Ibidem*, p. 68.

[43] Radu Dragnea, *Cantemir și filosofia istoriei*, în *Scrisul Românesc*, 1927, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Destinul european al acestei lucrări este interesant. Voltaire, avînd relații cu Antioh, ambasador la Paris, cunoaște și folosește traducerea franceză a *Istoriei creșterii și descreșterii Imperiului otoman* în lucrarea sa *Istoria lui Carol al XII-lea*. În prima jumătate a secolului al XIX-lea *Istoria Imperiului Otoman* mai era citită de Byron, care se inspiră din ea în *Don Juan* și de Victor Hugo care o citează în prefață la ciclul *Orientalelor*. Este menționată în memoriile baronului De Tott I, și apoi a fost luată drept bază în opera anonimului din Viena: Geschichte des osmanischen Reiches... nach D. Kantemir (Wien 1811, 2 col.) etc. Opera lui Dimitrie Cantemir a stîrnit atîta admirație încît a atras mai tîrziu invidia pedantului I. V. Hammer (cf. Journal Asiatique nr. 4/1824, p. 32—35)[44].

O problemă interesantă este aceea de a stabili dacă prin ideea creșterii și descreșterii imperiilor, a monarhiilor, Dimitrie Cantemir influențează contemporanii europeni, în speță pe Montesquieu, idee avansată de Nicolae Iorga. După Minea, *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman* „avea la bază o idee de filosofie biologică împrumutată din opera lui Chalcocondil. De la Cantemir, această concepție de filosofie a istoriei a trecut la Montesquieu care și-a publicat în 1734 *Considerațiile ?*[45] Răspunsul la această întrebare l-a dat Radu Dragnea, care a arătat că avansarea ideii de către Iorga (după acesta lucrarea lui Cantemir ar fi fost cunoscută lui Montesquieu prin intermediul lui Antioh care, fiind ambasador la Londra, i-ar fi pus la dispoziție manuscrisul latin), nu rezistă. „Antioh sosește ambasador la Londra la începutul anului 1734", iar Montesquieu s-a înapoiat de la Londra la Paris în 1731, concepînd încă din 1729 *Considerațiile*[46]. Scrierea lui Montesquieu *Les considerations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* apare în același an cu traducerea engleză a *Istoriei* lui Cantemir, în 1734. Așadar, nimic nu ne îndreptățește să afirmăm o influență asupra lui Montesquieu. Dar oare micșorează aceasta contribuția lui Cantemir la formarea filosofiei istoriei ? — se întreabă Radu Dragnea. „Căci ceea ce trebuie să primeze nu e raportul de influență dintre cei doi istorici ci poziția lui Cantemir față de conceperea nouă a istoriei în mod evoluționist și tratarea ei pe bază de cauzalitate politică de care se leagă numele lui Montesquieu[47]. Însuși Iorga, în 1935, nu va mai vorbi de influența lui Cantemir asupra lui Montesquieu, ci doar de anterioritatea ideii lui Cantemir față de Montesquieu și Vico, căci Dimitrie Cantemir îl „precedează pe Montesquieu în legătură cu perioadele lui Vico, proclamînd că istoria unei lumi politice este cu ridicări și coborîri, într-un anume ritm de ascensiune și descensiune"[48]. Apropierea punctelor de vedere ale lui Montesquieu și Cantemir nu se datorează influenței lui Cantemir asupra lui Montesquieu, eventualitate pe care Radu Dragnea și Marcel Romanescu[49] au înlăturat-o și la care a renunțat și Iorga, ci epocii și surselor comune. Conceperea istoriei statelor într-un proces de ascensiune și decădere, o astfel de viziune, „era încetățenită în acel timp, observîndu-se și în operele lui Marsigli și Montesquieu dar ceva mai tîrziu. Aici nu se poate vorbi de influențe reciproce"[50]. Ideea de creștere și descreștere, de „grandeur et décadence", de „corsi" și „ricorsi" circula în epocă. Atît Montesquieu cît și Cantemir îl cunosc pe istoricul francez Le Croix care în *État généeral de l'Empire othoman*, Paris 1695, enumeră cauzele creșterii puterii otomane, așa cum va face Montesquieu în *Scrisori persane* Apoi, atît Montesquieu cît și Cantemir au cunoscut opera istoricului grec Chalcocondil *Creșterea puterii turcești. Căderea împărăției bizantine*. Montesquieu a

[44] M. Guboglu, *Dimitrie Cantemir și Istoria Imperiului Otoman*, în „Studii și articole de istorie", vol. II, 1957, p. 188.

[45] Ilie Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul — Scriitorul — Domnitorul*, Iași, 1926, p. 10.

[46] Radu Dragnea, op. cit. p. 44.

[47] *Ibidem*, p. 45.

[48] N. Iorga, *Originalitatea lui Dimitrie Cantemir*. Conferința ținută la Universitatea din Iași. Vălenii de Munte, 1935, p. 9—10.

[49] Marcel Romanescu, *Cantemir, Montesquieu și Marsigli*, în vol. *In amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944.

[50] M. Guboglu, op. cit., p. 186.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cunoscut-o din traducerea franceză publicată în 1622 sub titlul *Histoire de la decadence de l'empire grec et etablissement de celui des Turcs*". Acest fapt reiese, după Dragnea, din conținutul capitolului XXII din *Les Considerations* în care Montesquieu declară : „L'empire des Turcs est à présent à peu près dans le même degré de faiblesse où etait autrefois celui des grecs" [51]. Cantemir, de asemenea, a cunoscut lucrarea lui Laonic Chalcocondil, după cum rezultă din izvoarele pe care le menționează în *Hronic*. Istoricul grec și-a dat seama „de marea însemnătate istorică a avîntului puterii turcești și și-a propus să descrie dezvoltarea și creșetrea acestei puteri..." [52].

Marcel Romanescu, nefiind de acord cu această sursă de inspirație, consideră că „dacă Dimitrie Cantemir ar fi luat un principiu fundamental de la Chalcocondil, *ar fi spus-o pe față* [53]. Afirmația nu are nevoie de comentariu. Autorul în schimb lansează prezumpția după care Montesquieu și Cantemir au împrumutat titlurile lucrărilor lor, *Considerațiile și Istoria Imperiului Otoman*, de la contele Marsigli (Cantemir l-ar fi cunoscut personal), autorul unei lucrări apărută postum sub titlul *L'Etat militaire de l'Empire Othoman, ses progrès et sa decadence*, Amsterdam, 1732.

O deosebită semnificație acordăm evidențierii unei alte posibile surse comune. Este vorba de Bossuet cu al său *Discours sur l'histoire universelle*. Această lucrare a stîrnit mare interes în epocă. Ea a cunoscut trei ediții în timpul vieții autorului. Apărută în 1681, reeditată în principalele orașe ale Europei în 1682, ea a cunoscut o a treia ediție, cea mai completă, în 1700 [54]. În mod indubitabil Montesquieu nu a fost străin de această lucrare. Alfred Nettement, care, prefațează și însoțește cu un eseu și comentarii ediția din 1891, Paris, a *Discursului*, apreciază că „două capitole (cap. I și II, partea a III-a) din Bossuet conțin substanța operei lui Mostequieu despre *Măreția și decăderea romanilor*" [55]. Într-adevăr aceste două capitole intitulate : *Revoluțiile (schimbările) imperiilor sînt reglate de providență și servesc la umilirea principilor*, și *Revoluțiile (schimbările) imperiilor au cauze particulare pe care principii trebuie să le studieze*, conțin și afirmă într-o manieră providențială, cîteva idei interesante privind cauzalitatea și progresul în istorie. La încheierea *Discursului*, după ce a trecut în revistă evoluția popoarelor și a imperiilor lumii, Bossuet, lansează o invitație declarînd : „ceea ce va face acest spectacol mai folositor și mai plăcut va fi meditația pe care o veți face, nu numai asupra înălțării și căderii imperiilor ci și asupra cauzelor progresului lor și asupra acelora ale decăderii lor" [56]. Desigur Montesquieu a fost unul dintre primii gînditori europeni care au acceptat invitația dar nu și soluțiile lui Bossuet. Mult mai apropiat de Bossuet este Cantemir, al cărui providențialism subscrie concluziilor lui Bossuet asupra întregului *Discurs* : „această lungă înlănțuire de cauze particulare care fac și desfac imperiile depinde de poruncile secrete ale divinei providențe" [57].

În paralela dintre Cantemir și Montesquieu unii istoriografi ai lui Cantemir (Dragnea, Panaitescu) afirmă inferioritatea acestuia în tratarea prin cauze a istoriei. Specificul lui Cantemir și, poate, superioritatea sa constă în speculația filosofică, el ridicîndu-se la o sferă mai abstractă și mai largă, față de predecesori și contemporani, cu toate că atunci cînd scrie istorie el o face într-o manieră oarecum empirică. Aici întîlnim un aspect negativ al concepției sale,

---

[51] R. Dragnea, op. cit. p. 48.

[52] Vezi Vasile Grecu, *Introducere* la Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice. Creșterea puterii turcești. Căderea Împărăției bizantine*, 1958, Ed. Academiei, p. 17.

[53] Marcel Romanescu, op. cit., p. 428.

[54] Bossuet, *Discours sur l'histoire universelle*, avec une preface, *Essai sur la philosophie de l'histoire* et notes par Alfred Nettement, Paris, 1891, p. IX.

[55] *Ibidem*, p. 355.

[56] *Ibidem*, p. 360—361.

[57] *Ibidem*, p. 448.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deoarece Dimitrie Cantemir, în calitate de istoric, nu se preocupă să studieze sistematic, de exemplu, cauzele decăderii puterii otomane. Totuşi în opera sa se pot descoperi elemente care corespund unor implicaţii cauzale, unor explicaţii apropiate acelora pe care le găsim în opera lui Montesquieu [58]. După Bădărău, „Cantemir este mai riguros în concepţia sa de filosofie a istoriei decît Montesquieu", pentru că filosofia fizică la Cantemir „înglobează atît realitatea materială propriu-zisă cît şi realitatea socială", în timp ce „pentru filosoful francez într-adevăr filosofia fizică se opreşte în pragul lumii sociale" [59]. Apoi, după acelaşi autor, trebuie „să remarcăm mai întîi că o lege naturală nu este în mod obligatoriu cauzală, că ea constituie un principiu de explicaţie ce se mulţumeşte adesea să fie doar prezentarea generală a unor fapte, singulare, un mănunchi de fapte, condensarea lor într-o formulă unică. Legea evoluţiei prin cicluri a societăţilor omeneşti aparţine acestui tip ; ea dirijează şi explică faptele obiective care se raportează la orice comunitate ce la începuturile ei creşte şi se uzează apoi pentru a dispare" [60]. Dar, dacă filosoful francez a putut fi socotit ca un înnoitor al istoriei, în principiile acesteia şi în metodele ei, acest calificativ i se cuvine şi lui Cantemir, care se aşează în timp cu o generaţie înaintea lui Montesquieu şi chiar înaintea lui Vico, a cărei *Scienza Nuova* apare în 1725, în timp ce Cantemir expune teoria evoluţiei naturale încă în *Monarchiarum phisica examinatio*, 1714. În comparaţie cu Vico, remarcăm pozitiv faptul că pentru Dimitrie Cantemir prezentul contemporan lui nu este definit ca termen final al dezvoltării legice a istoriei, aşa cum va fi expus 11 ani mai tîrziu în concepţia gînditorului italian, primul filosof modern al istoriei care, tot în cadrul unei concepţii ciclice şi idealiste, sesizează rolul factorilor materiali şi al luptei de clasă în evoluţia istoriei. Dacă Vico considera că societatea omenească, străbătînd trei faze (vîrsta zeilor, vîrsta eroilor şi vîrsta oamenilor), reia ciclul dezvoltării, Cantemir susţine unitatea procesului istoric atunci cînd afirmă că fiecare din cele patru monarhii reprezintă o negare a celei anterioare. La el istoria evoluează într-o direcţie, are un sens şi o semnificaţie, ea tinde spre o instaurare. Analizînd premisele formulării de către Cantemir a teoriei evoluţiei naturale a monarhiilor, trebuie ilustrată filiaţia ideii şi în istoriografia românească premergătoare lui. Astfel, vom constata că opera istorică a lui Dimitrie Cantemir continuă tradiţia cronicarilor şi, prin comunitatea de idei, se integrează în ambianţa întregii istoriografii româneşti. Existenţa unor naive şi speculative elemente de filosofia istoriei se ilustrează în încercarea premergătorilor lui Cantemir de a răspunde la întrebările : Ce stă la baza procesului istoric ? ; care este sensul vremurilor ? ; care este rolul omului şi al personalităţilor ? ; care este evoluţia împărăţiilor, a statelor ? Meditaţia filosofică asupra istoriei are reprezentanţi de seamă în persoana premergătorilor lui Cantemir, Miron Costin şi Stolnicul Constantin Cantacuzino. Opera lui Miron Costin, ce nu mai este un pur cronicar ci reprezintă o tranziţie ce se afirmă mai ales în *De neamul moldovenilor*, unde el ne apare deja ca istoric (şi modelul lui i-a slujit lui Cantemir), se situează la începuturile filosofiei istoriei în cultura noastră. La el găsim şi o expunere sumară a ideii creşterii şi descreşterii împărăţiilor. Prefigurînd ideea cantemiriană a evoluţiei naturale a monarhiilor, Miron Costin susţine că împărăţiile se dezvoltă pînă la un anumit moment, după care decad şi pier. „Aşa toate împărăţiile cîndu prea se suie la mare tărie, neavîndu loc să mai sus suie, cad şi purced îndărăptu, cum vedem şi crăiia leşească" [61]. Această legitate, expusă sumar de Miron Costin, o găsim amplificată la stolnicul Constantin Cantacuzino. Însuşindu-şi aceeaşi idee, stolnicul o aplică istoriei Imperiului Otoman, pentru a explica celor care contestau originea latină a poporului român faptul că poporul care a dat naştere românilor nu mai este în viaţă. „Însă iaste a să mai şti că toate lucrurile cîte sînt în lume au şi aceste trei stepene dupră ce să fac, adecăte : urcare, stare, şi pogorîre sau cum le zic alţii, adăugire, stare şi plecare. Deci dar nici un lucru nu iaste

[58] Dan Bădărău, *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, p. 351.
[59] Idem, *Le concept de loi historique chez Démètre Cantemir*, p. 59.
[60] *Ibidem*.
[61] M. Costin, *Opere*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958, p. 125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

carele să nu dea printr-acestea ; ci numai unele mai în grabă, altele mai tîrziu le trec, iar toate la un steajăr se adună și se strîng, în cea de apoi, adicăte în stricăciune și perzare deslegîndu-se" [62]. Din afirmația „cum le zic alții" rezultă că ideea unei evoluții naturale, în faze, circula în epocă. Opera cronicarilor demonstrează că ea a fost enunțată în istoriografia noastră în ajunul teoretizării ei de către Cantemir în *Monarchiarum*.

De asemenea nu este exclus faptul că Dimitrie Cantemir să fi luat cunoștință în Rusia de scrierile lui Nicolai Milescu. Îndeosebi ne referim la lucrarea *Chresmologion* (1673) în care se tratează ideea evoluției celor patru monarhii universale [63].

În raport cu predecesorii, prin Cantemir istoriografia noastră face un salt calitativ. Pe lîngă meritele ilustrate anterior cu privire la ontologia istoriei, se adaugă o adevărată teorie a cunoașterii și o metodologie istorică *(Hronicul)*.

Cunoașterea istorică se fundează la Cantemir pe existența legilor obiective ale naturii, pe ordinea naturală a fenomenelor. Intelectul omului poate cunoaște lucrurile și sensul lor datorită faptului că natura lucrează întotdeauna după anumite legi. Pe această bază „nu va fi însă, poate, nimeni care să se îndoiască de faptul că, ...unui intelect bine cultivat și pătrunzător i se poate învedera și deslusi de la sine ceea ce înfăptuiește ordinea neîntreruptă a naturii..." [64]. Afirmarea clară a congnoscibilității și a puterii intelectului de a oglindi fidel realitatea și de a o explica în ordine naturală se face la Cantemir prin intermediul științei profane. Învățatul nu se poate adresa naturii și societății decît prin știința profană. Aceasta are scopul de a sluji drept călăuză în activitatea practică. Astfel, procesul istoric se poate explica pe cale naturală, rațională „din faptul însuși noi putem cunoaște în chip natural și rațional" [65], căci „altfel, și natura ar lucra zădarnic (adică fără rost) și chipul dumnezeiesc (Intelectul, I. Sulea-Firu), în zadar ar împrumuta acea lumină nemuritoare dacă ea n-ar putea să lumineze și să deslușească nimic în întunericul neștiinței" [66].

Cantemir — arată Dan Bădărău — caută mereu rațiunea lucrurilor în desfășurarea istorică a faptelor. Pe baza unei astfel de prezentări, a unei urmăriri a dinamismului intern, el afirmă că se poate avea preștiință pentru fiecare caz în parte dacă se află în faza ascendentă sau în cea descendentă a evoluției sale.

În stadiul de atunci al istoriei ca disciplină Dimitrie Cantemir a inaugurat, asemănător cărturarilor eruditi din alte țări, spiritul critic modern. După Cantemir în istorie nu are ce căuta credința oarbă în autoritatea cuvîntului scris sau în vreo altă autoritate. „Istoria nu poftește credință ; ce știință, că credința trebuie să o avem la lucrurile carile nici dovadă au, nici a să dovedi pot, care lucru, la istorie puțin, și mai nici un loc nu are" [67]. Istoria este domeniul criticii izvoarelor, al analizei lor raționale în scopul descoperirii adevărului. „Sufletul odihnă nu poate avea pînă nu găsește adevărul, carile îl cearcă oricît de departe și oricît de cu trudă i-ar fi a-l nimeri" [68]. Pentru atingerea acestui obiectiv el pune bazele unei metodologii istorice. Elementele acestei medologii sînt formulate în *Hronic* și cele mai importante dintre ele poartă denumirea de „canoane" :

Canoanele sînt astfel formulate :

a) „Tăcerea nici pune, nici ridică lucrul ; iară zisa, îl și pune și-l și ridică".

b) „...Tăcerea după zisă adevereşte zisa odată..." [69].

Pe lîngă aceste conoane, el formulează o serie de principii, de condiții particulare în legătură cu veridicitatea faptelor ce pot fi degajate din izvoare.

---

[62] Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, Craiova, 1945, p. 85.

[63] Vezi P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu (1636—1708)*, în *Mélanges de l'école roumaine en France*, 1925, I, p. 74—75.

[64] D. Cantemir, *Interpretarea naturală a monarhiilor*, în vol. cit., p. 63.

[65] *Ibidem*, p. 64.

[66] *Ibidem*, p. 63—64.

[67] D. Cantemir, *Hronicul vechimii a româno-moldo-vlahilor*, București, 1901, p. 263.

[68] *Ibidem.*

[69] *Ibidem*, p. 182—183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceste condiții sînt: contemporaneitatea izvorului cu faptele și evenimentele expuse, imparțialitatea și prudența obiectivă în interpretare.

Avînd orizontul istoriei universale, Cantemir este cel dintîi în istoriografia noastră care formulează ideea rolului poporului român în această parte a Europei. Cantemir inaugurează ideea, pe care o vom întîlni mai tîrziu, a unui așa-zis mesianism românesc, ca o stavilă în apărarea culturii europene.

Lupta românilor cu cotropitorii turci și asiatici s-a dat pentru apărarea civilizației europene. De altfel Cantemir „anunță de timpuriu una din constantele concepției iluministe, atitudinea politică militantă a istoriei" [70]. El este mîndru să constate, în *Predoslavie* la *Hronic*, că în timp ce turcii au supus pe greci, bulgari, sîrbi, bosnieni, macedonieni, românii au rămas autonomi datorită vitejiei și nobleței lor. Acestea sînt consecințe ale originii latine a poporului român, ale faptului că românii sînt descendenți ai acelora care au întemeiat civilizația clasică greco-romană. *De le vom căuta fire, inima și ce iroicească vitejie aieve iaste* (subl. n.), că a hotarelor lumii românești împotriva sirepelor neamuri tătărăști ca niște ziduri de aramă puși și' nebiruiți apărători s-au socotit" [71]. Prin aceasta au dovedit că sînt vrednici continuatori ai celor care creaseră fundamentul civilizației și culturii europene. „Zic dară ei precum acel de sus pronie purtînd de grijă mîntuirii acestor crivățene noroade, cu niamul romano-moldo-vlahilor, ca un zid pre vîrtos, și nebiruit să să fi slujit: pre carile împotriva a vrăjmașe sărîturile păgînilor punîndu-l cu pieptul lor, întregi încă pînă acu și în scaunele sale înfipți, și odihniți să-i fi păzit" [72].

Analizînd rolul mediului geografic în istoria poporului român, Cantemir constata rolul său favorizant în menținerea independenței naționale și afirmarea ființei sale. În cultura noastră el este un precursor în analiza rolului acestui factor asupra vieții materiale și spirituale a societății [73]. Raportul dintre mediul geografic și viața umană este tratat în *Descrierea Moldovei*, lucrare care ne oferă „descrierea unei țări cu tot ceea ce natura, cu ce adaugă omul, cu toate legăturile vizibile și misterioase între ceea ce natura dăruiește și omul căutînd și luptînd, adaugă la ceea ce a dat natura" [74]. Cantemir a sesizat că, pentru istoria noastră națională, formele de relief, munții și dealurile, vegetația bogată au avut un rol pozitiv în menținerea ființei noastre în încleștarea cu dușmanul. Munții și pădurile au constituit un mediu ambiant extrem de propice menținerii demnității și independenței populației autohtone, favorizînd statornicia ei pe aceste meleaguri. După părereea sa, obștile țărănești libere pe care el le numea republici (Cîmpulung, Vrancea și Tigheciul), s-au menținut și se bucură de o situație privilegiată și datorită condițiilor naturale. Pe cîmpulungeni și pe vrînceni i-au favorizat munții înalți, iar pe tigheceni pădurile dese, „un codru aflat la hotarul cu tătarii din Buceag. Este pavăza cea mai tare a Moldovei" [75].

Cadrul general al filosofiei istoriei la Cantemir este providențialist. Concepția providențialistă este o notă dominantă în istoriografia noastră medievală, prelungindu-se de la Cantemir încă un secol și jumătate, pînă la istoricii pașoptiști. Nicolae Bălcescu, revoluționarul intransigent al mișcării pașoptiste, declara: „bărbăție și credință, frați români: Dumnezeu în cer și omenirea pe pămînt lucrează pentru noi" [76].

Ideea esențială care definește concepția istorică a lui Cantemir este „ideea evoluționistă la baza căreia stătea legea ciclică, convingerea că lumea este supusă

---

[70] Pompiliu Teodor, *Dimitrie Cantemir și preiluminismul sud-est european*. Tribuna, nr. 40, 1973, p. 12.

[71] D. Cantemir, *Hronicul...*, p. 13—14.

[72] *Ibidem*, p. 21.

[73] Vezi Ion Conea, *Dimitrie Cantemir și rolul factorului geografic în istorie*, în Studii și cercetări, Seria Geografie, Tom XIV, 1967, p. 129—139.

[74] N. Iorga, *Originalitatea lui D. Cantemir*, p. 10.

[75] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 203.

[76] N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în Antologia gîndirii românești, partea I-a, București, 1967, p. 282.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unei legități, unui proces evolutiv" [77]. În ciuda faptului că ideea de bază a concepției cantemiriene nu este întrutotul originală, ea este totuși organică gîndirii lui Cantemir și o vom întîlni în diferite variante tot mai perfecționate, în cugetarea românească, ilustrînd poziții materialiste sau idealiste. „Lucru curios, o vom vedea reapărînd în mijlocul secolului al XIX-lea, de data aceasta colorată cu materialism la filosoful Vasile Conta" [78].

Născută într-o perioadă de „criză a conștiinței europene", cum numea Paul Hazard această epocă, gîndirea lui Cantemir reprezintă o conciliere „a *tradiției* românești încă medieval creștine cu *noutatea* lumii moderne" [79].

Tendințele raționaliste ale filosofiei istoriei nu se manifestă la Cantemir printr-o atitudine independentă față de filosofia religioasă, nu prin afirmarea unei opoziții între filosofie și teologie, ci prin concilierea lor, prin concilierea rațiunii și credinței. Aspectul laic al istoriologiei sale se datorește faptului că Dimitrie Cantemir „aplică filosofiei istoriei „noțiunele și tezele naturfilosofiei sale, pe care le cunoaștem („ordinea naturii", legea mișcării ciclice), precum și doctrina aristotelică a generațiunii și corupțiunii" [80].

Deși cadrul general al concepției sale asupra istoriei este providențialist, Cantemir a căutat să interpreteze istoria prin prisma unor legi interne („naturale"). Legitatea în istorie se concretizează într-o succesiune a monarhiilor. El are meritul de a explica „caracterul natural" al apariției, înfloririi, declinului și, în sfîrșit, al dispariției acestor monarhii. Acestei succesiuni naturale îi sînt proprii elemente de dialectică. El are un caracter progresiv și ascendent. Dimitrie Cantemir a întrevăzut caracterul legic, și nu întîmplător al evoluției societății omenești. El a plecat de la ideea remarcabilă că societatea are și ea anumite legi, întocmai ca și natura, dar nu a reușit (și este explicabil pentru epoca sa) să deducă aceste legi din însăși evoluția societății.

Paradoxal este faptul că principiile generale care vizează filosofia istoriei nu găsesc aplicare prea largă în opera istoricului. La Cantemir se constată o anumită discrepanță între opera istoricului, operă cu un caracter relativ empiric, și cugetarea filosofului istoriei. Chiar dacă nu sînt aplicate în opera istoricului decît într-o măsură relativ restrînsă, filosoful istoriei susține legitatea, determinismul și cauzalitatea.

Încrederea în posibilitatea cunoașterii istorice, înarmarea cercetărilor cu o serie de „canoane" și principii metodologice, afirmarea existenței unor legi ale istoriei și fundamentarea filosofică a cognoscibilității lor „naturale", fac din Cantemir un precursor al filosofiei istoriei în cultura națională și-l așează totodată alături de gînditorii europeni ai vremii sale, fondatori ai acestei discipline.

DIMITRIE CANTEMIR ET LA PHILOSOPHIE DE L'HISTOIRE

RÉSUMÉ

Erudit roumain de formation encyclopédique, historien, écrivain, philosophe, géographe, ethnographe, compositeur et orientaliste, Dimitrie Cantemir naquit en 1673 et mourut en 1723. Etant prince régnant de la Moldavie (1710—1711), il tenta de libérer son pays de la dominatios ottomane.

Les ouvrages d'histoire du prince Cantemir sont basés sur une conception de la philosophie de l'histoire, exposée d'une telle manière et é un tel nivau que leur auteur est très proche des grands érudits européens de son temps.

Ce qui amena Cantemir à l'étude de l'histoire, ce fut l'intérêt intellectuel et philosophique qui a eu pour lui une valeur pragmatique du point de vue de

[77] Pompiliu Teodor, op. cit., p. 12.

[78] D. Bădărău, *Le concept de loi historique chez Démètre Cantemir*, p. 57.

[79] M. Ciurdariu, *Recitindu-l pe Cantemir*, Revista de filosofie, nr. 11, 1973, p. 1.254.

[80] P. Vaida, *Dimitrie Cantemir*, în *Istoria filosofiei românești*, vol. I, București, Editura Academiei, 1972, p. 92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la morale et de la politique. L'intérêt intellectuel et philosophique a résidé dans ses préoccupations relatives à la signification du processus historique et à la méthodologie de la connaissance historique. Pour ce qui est de la valeur pragmatique, Cantemir s'est proposé, fondé sur l'évolution naturelle (cyclique) des monarchies, de prouver l'involution du pouvoir ottoman, don la conséquence normale être la libération des pays roumains.

Cantemir aborde l'histoire à travers le prisme d'une *métaphysique de nature religieuse,* ainsi qu'à partir d'une *„philosophie physique"*. Conformément à sa métaphysique, l'histoire ne peut être que le résultat d'une création divine qui consommera sa fin sur le plan terreste. Le point de départ de sa métaphysique religieuse de l'histoire fut la philosophie de Saint Augustin. Dans *Sacrosanctae* (1698), il considère qu'il „serait bon et intéressant à la fois de se fonder sur l'opinion de Saint Augustin", qu'il apprécie comme un „divin homme". Opposée à la conception antique de l'histoire comme éternel retour, la théorie augustinienne sur le sens prédestiné et ascendant de l'histoire a eu une influence certaine sur la pensée de notre historien. Selon Cantemir, dans l'histoire c'est l'ordre divin qui se réalise. A la base même des actions humaines, on ne trouve pas l'activité de l'homme, mais unetendance qui traverse incessamment l'histoire entière de l'humanité. Par la continuité du processus historique, l'humanité, en tant qu'être unique, parcourt une voie préétablie. Si tout cela constituie l'objet de la métaphysique, discipline visant à la connaissance du surnaturel, l'objet de la „philosophie physique" sera la réalité matérielle proprement-dite ainsi que la réalité sociale, dans le but d'établir les lois, l'origine et l'évolution des communautés humaines. Ainsi, la philosophie physique rejoint un point de vue politique et empirique, un point de vue qui se limite aux seuls faits, explique les effets par les causes et l'histoire sociale par l'histoire naturelle. Cette perspective s'est concrétisée de façon explicite dans *Monarchiarum physica examinatio* (1714), ouvrage dans lequel Cantemir formule en ce sens la théorie de l'évolution naturelle des monarchies. Conformément à cette théorie, tous les phénomènes — même sociaux — se développent et ensuite s'évanouissent, le monde est sujet à un processus évolutif qui se déroule dans une direction déterminée, soustraite au hasard, et où la vie des Etats et des empires obéit elle aussi à d'inflexibles lois.

Les monarchies appartenant à la catégorie du particulitr, sont soumises au même cycle évolutif propre aux objets périssables. Pour Cantemir, le corps politique a son enfance, son adolescence, sa maturité et sa vieillesse, et les monarchies parcourent, dans leur évolution, un cycle de la manière dont les choses évoluent dans leur réalité naturelle.

Cettt conception comprend non seulement l'assimilation d'idées plus anciennes ou contemporaines, mais aussi une conviction personnelle découlant de l'attitude métaphysique contemplative de Cantemir, philosophe de l'histoire.

En outre, Cantemir se détache constamment des conceptions cycliques et biologissantes de l'histoire. Il ne se limite pas à soutenir que la société est un organisme dont la structure obéit aux mêmes lois qut les phénomènes biologiques. Le cadre dans lequel — plus tôt ou plus tard — surgit la mort d'une monarchie, ne représente pas un retourt éternel', ne comporte pas perpétuellement la même dimension et la même nature dans les conditions de la réalité sociohistorique, mais contient une *tendance constante à la perfection et au progrès.* L'évolution sociale est sous-tendue chez Cantemir par une dialectique du Nouveau et de l'Ancien, représente un progrès continu et tend à une instauration. Aussi, chez l'historien et le philosophe roumain, la présentation de l'évolution naturelle, cyclique, des monarchies ne se réduit-elle pas à soutenir la thèse du caractère cyclique de l'histoire dans la version clasique du retour éternel.

Le devenir circulaire des monarchies n'équivaut pas à une succesion indéfinie de cycles identiques reproduisant les mêmes situations et faisant apparaître sur la scène les mêmees personnages, comme l'avait pensé l'antiquité. Dans *Monarchiarum,* Cantemir conçoit la succession des événements non seulement comme un enchaînement de causes, mais aussi comme une ascension vers un épanouissement final. Dans le cadre de ce processus, l'évolution naturelle des monarchies observe l'ordre nécessaire du passée, du présent et du futur".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cantemir confère à l'histoire de l'humanité un sens, en l'expliquant „par la continuelle marche en avant de l'action naturelle". Nous soulignons que pour Cantemir, à la différence de Vico, le présent contemporain ne se définit pas comme terme final du développement de l'histoire selon des lois, ainsi que soutiendra onze ans plus tard le philosophe italien. Si Vico pensait que la société humaine, ayant traversé trois phases (l'âge des dieux, l'âge des héros et l'âge des hommes), recommence le cycle du développement, Cantemir conçoit l'unité du processus historique lorsqu'il affirme que chacune des quatre monarchies est apparue par suite de la dialectique du Nouveau et de l'Ancien, enfantant son sommencement dans la période de vieillesse de a précédente et représentant une étape supérieure de l'évolution. L'histoire, selon Cantemir, évolue dans une certaine direction, comporte un sens et une signification.

Bien que la cadre général de sa conception de l'histoire soit providentialiste, Cantemir s'est efforcé à interpréter l'histoire à travers le prisme des lois internes „naturelles". Les lois dans l'histoire se concrétisent dans une succesion des monarchies. Il a le mérite d'avoir expliqué le „caractère naturel" de l'apparition, de l'épanouissement et, enfin, de la disparition de ces monarchies. A cette succesion naturelle correspondent des éléments de dialectique. Elle a un caractère progressif et ascendant.

Dimitrie Cantemir a entrevu que l'évolution de la société humaine a lieu en fonction de certaines lois, et non au gré du hasard. Il est parti de l'idée remarquable que la société est soumise elle aussi à des lois, tout comme la nature, mais il n'est pas parvenu (et cela est explicable pour son époque) à déduire ces lois de l'évolution même de la société.

La conviction qu'il est possible de connaître l'histoire grâce à la „lumière naturelle", l'affirmation catégorique de l'existence de lois de l'histoire et la justification philosophique de la possibilité de les connaître „naturellement", font de Cantemir le plus marquant précurseur de la philosophie de l'histoire dans la culture roumaine, et le mettent en rang avec les penseurs européens de son temps, fondateurs de cette discipline.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PREMISELE INTERNE ALE ISTORIOGRAFIEI PAŞOPTISTE

DE

V. CRISTIAN

Locul deosebit de important al preocupărilor pentru trecut, pentru trecutul naţional îndeosebi, în cadrul ideologiei paşoptiste este o consecinţă logică a trăsăturilor evoluţiei ţărilor române spre mijlocul veacului trecut. Analiza acestor trăsături este, astfel, esenţială pentru înţelegerea caracterului obiectiv, necesar, al apelului pe care generaţia ce a pregătit revoluţia de la 1848 şi a militat ulterior pentru materializarea programului ei îl face la istorie. Ea ne permite, de asemenea, să explicăm şi principalele orientări pe care le constatăm la istoricii din jurul anului 1848, tematica scrierilor lor, concepţiile de la care au pornit şi metodele utilizate.

Analiza acestor premise prezintă însă şi o altă importanţă. Evident, la fel ca şi în alte cazuri, istoriografia paşoptistă constituie o reflectare a trăsăturilor generale de dezvoltare a ţărilor române din acel moment. În acelaşi timp însă, împrejurările care i-au determinat avîntul au asigurat şi mediul deosebit de favorabil pentru acţiunea ei socială, pentru difuziunea şi receptarea cunoştinţelor istorice, pentru acţiunea acestora asupra spiritelor. Analiza pe care ne-o propunem în lucrarea de faţă are, astfel, scopul nu numai de a explica geneza istoriografiei paşoptiste, ci şi de a contribui la înţelegerea importantei sale contribuţii la pregătirea ideologică a marilor evenimente de la mijlocul veacului trecut. Întreprinzînd-o, vom avea în vedere nu numai evoluţia social-economică şi politico-naţională — care constituie tocmai premisa fundamentală a dezvoltării preocupărilor pentru trecut — ci şi particularităţile generale ale vieţii spirituale, determinate tocmai de această evoluţie. Pornind însă de la o bază comună, diferitele domenii ale fenomenului cultural nu sînt izolate unele de altele, ci se află într-un raport de interdependenţă ; istoriografia paşoptistă nu poate fi deci exact înţeleasă decît dacă avem în vedere întregul context spiritual al epocii, asupra căruia, la rîndul lor, manifestările istoriografice exercită o deosebită influenţă.

Premisele acestor manifestări sînt legate de transformările generale care marchează trecerea de la feudalism la capitalism în ţările române. Nu ne-am propus însă aici o expunere de ansamblu a lor. O asemenea expunere care, dealtfel, a fost realizată de mai multe ori [1], ar depăşi scopul pe care îl urmărim în lucrarea de faţă. Iată de ce, ne vom limita doar să semnalăm principalele trăsături ale situaţiei ţărilor române în deceniile de la mijlocul veacului trecut, insis-

[1] În afară de capitolele corespunzătoare din *Istoria României*, vol. III—IV, vezi, îndeosebi, A. Oţetea, *Consideraţii asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova şi Ţara Românească*, „Studii şi materiale de istorie medie", IV, (1960), p. 307—390 ; Dan Berindei, *L'abolition du régime féodal dans les Principautés Roumaines*, „Annales historiques de la Révolution française", nr. 196 (avril-juin), 1969, p. 283—295 ; Gh. Platon, *Domeniul feudal în Moldova în preajma anului 1848*, Ed. Junimea, Iaşi, 1973.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tînd apoi, în mod deosebit, asupra acelor aspecte de natură să explice, în mod concret, avîntul considerabil pe are îl cunoaşte în această perioadă istoriografia.

Elementul esenţial şi în această privinţă îl constituie rapidele transformări care se petrec, în toate domeniile, în deceniile din preajma revoluţiei şi Unirii. Societatea medievală a făcut tot mai mult loc societăţii moderne, sub toate raporturile. Procesul este evident în întreaga viaţă socială şi numai considerarea acestei situaţii este de natură să explice trăsăturile manifestărilor spirituale, inclusiv cele istoriografice. Mai întîi, trebuie să avem în vedere accelerata dezvoltare a economiei, pe care o constatăm în toate cele trei ţări române şi care se manifestă atît în domeniul agriculturii, cît şi în acela al industriei şi comerţului. În mod deosebit, atrage atenţia că agricultura este orientată tot mai mult spre producţia de cereale-marfă. Acest fapt, împreună cu dezvoltarea industriei, contribuie atît la dezvoltarea pieţii interne, cît şi a comerţului extern. Este posibilă, astfel, o dezvoltare a vieţii urbane, populaţia oraşelor deja existente sporind şi înfiinţîndu-se noi centre orăşeneşti [2]. Faptul prezintă un deosebit interes, oraşul reprezentînd mediul cel mai propice pentru o intensă viaţă culturală. În acelaşi sens a influenţat şi intensificarea relaţiilor economice externe care, în Principate, s-au dublat după 1829 într-un interval de 18 ani [3]. Contactele cu piaţa externă erau de natură să lărgească orizontul, prin cunoaşterea realităţilor din alte ţări, să stimuleze gîndirea. Intensificarea comerţului a determinat şi dezvoltarea căilor de comunicaţie [4], putînd fi deci facilitate şi relaţiile culturale, atît în interior, cît şi în exterior. În sfîrşit, dezvoltarea economiei a creat condiţii materiale mai favorabile pentru dezvoltarea vieţii culturale.

În această privinţă, trebuie să avem în vedere însă că noile condiţii au determinat şi o modificare a caracterului culturii. Este adevărat, în cadrul acesteia persistă încă elemente care sînt specifice Evului mediu. În majoritatea ei însă, cultura din jurul anului 1848 constituie o reflectare a necesităţilor şi aspiraţiilor forţelor interesate în dezvoltarea capitalistă a ţărilor române. Cultura de atunci trebuia deci să aibă un caracter în primul rînd burghez, să servească acelor categorii interesate în făurirea unui stat modern.

Se impune însă aici o precizare. Înţeleasă în sensul strict al termenului, burghezia română este relativ slab dezvoltată în preajma anului 1848. În Transilvania ea nu constituie decît o categorie redusă numeric ; în Principate, un rol important îl joacă negustorii străini. Burghezia nu poate deveni deci unica forţă conducătoare a luptei pentru emancipare social-economică şi politică, cu atît mai mult cu cît activitatea sa este, în mare parte, legată de necesităţile administraţiei. Nu putem omite nici faptul că numeroşii supuşi străini din componenţa sa nu puteau lupta hotărît împotriva unei situaţii a cărei răsturnare ar fi antrenat şi pierderea propriilor privilegii. Este adevărat, din rîndurile ei s-au ridicat proeminente personalităţi culturale şi politice. În ansamblu însă, burghezia nu putea aborda singură lupta pentru o transformare moderna a Principatelor, un rol esenţial revenind aici acelor categorii ale boierimii interesate în promovarea relaţiilor capitaliste.

Sub acest raport, ceea ce trebuie avut în vedere, în primul rînd, este poziţia pe care o deţine şi rolul pe care-l îndeplineşte o mare parte a boierimii. Prin natura ei, boierimea este legată de feudalism, dar în Principate ea a avut anumite particularităţi care o deosebesc într-o anumită măsură de ceea ce înţelegem, în mod obişnuit, prin nobilime, fapt care i-a permis să joace un rol destul de important în crearea condiţiilor necesare pentru dezvoltarea capitalismului. Nu este locul să discutăm aici cauzele acestei situaţii, cu asemănări şi în alte regiuni ale Europei. Să observăm doar că, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o mare parte a boierimii române apare într-o dublă ipostază : pe de o parte ea este apărătoarea relaţiilor feudale, în raporturile cu ţăranii, iar pe de altă parte se

[2] *Istoria României*, III, p. 983 şi urm.

[3] *Ibidem*, p. 933.

[4] *Ibidem*, p. 978 şi urm. ; L. Boicu, *Căile de comunicaţie terestre în Moldova între 1834—1848*, „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi, IV, (1976), p. 81—116 ; V (1968), p. 121—144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

integrează în economia de schimb, fiind purtătoare a noilor relații burgheze. Poziția ei este, astfel, contradictorie, dar aceasta a facilitat totuși, chiar dacă în anumite limite, dezvoltarea în sens capitalist a Principatelor. Nu este deci surprinzător că majoritatea conducătorilor revoluției de la 1848, ca și a acelora care, ulterior, au contribuit la aplicarea programului ei au fost recrutați tocmai din această categorie [5].

Poziția boierimii a contribuit, în bună măsură și la determinarea particularităților culturii române din perioada pașoptistă. Chiar dacă din rîndurile ei se ridică proeminente personalități democratice, în ansamblu însă boierimea nu se putea manifesta pentru o rezolvare radicală a situației sociale, ceea ce a determinat ca acest aspect să nu-și găsească decît o relativ slabă reflectare în producțiile spirituale ale reprezentanților ei. În schimb, boierimea era profund interesată în emanciparea națională, domeniu în care se întîlnește cu interesele celorlalte categorii sociale. Profundul caracter național al culturii românești din perioada la care ne referim apare, astfel, și sub acest raport, ca fiind ușor explicabil.

În asemenea condiții, interesul pentru istoria națională se impunea de la sine, mai ales în ceea ce privește aspectul său național-politic. Evident, în majoritatea lor, boierii din prima jumătate a veacului al XIX-lea nu sînt descendenți direcți — chiar dacă există frecvente preocupări de a-și găsi o origine cît mai îndepărtată — din marile familii care s-au ilustrat în timpurile independenței și a luptei împotriva invadatorilor. În ansamblul ei însă, boierimea se consideră ca moștenind categoria respectivă din Evul mediu, putînd să apară, astfel, într-o lumină mai favorabilă ; poziția ei conducătoare era deci justificată de istorie, care putea să demonstreze, în același timp, că singura vinovată de nefericirile care s-au abătut asupra Principatelor este numai stăpînirea străină, al cărei apogeu a coincis tocmai cu înlăturarea de la putere a boierimii autohtone. Recăpătîndu-și vechiul loc, aceasta era forța menită să conducă lupta pentru înlăturarea completă a dominației străine și deci pentru readucerea vechilor vremi de fericire. Apelul la trecut este astfel de natură să servească interesele limitate ale boierimii, dar, în același timp, el servește și interesele general-naționale, avînd un caracter obiectiv progresist.

Ponderea mare a preocupărilor pentru istoria națională este accentuată și datorită situației sociale a Transilvaniei. Aici nu se poate vorbi de o nobilime română ca o categorie bine distinctă. La rîndul său, burghezia, deși cunoaște o anumită dezvoltare în această perioadă, rămîne încă slab dezvoltată. Iată de ce, conducerea luptei pentru emanciparea națională și socială este preluată în cea mai mare parte de intelectualitate, fapt care își va găsi o semnificativă ilustrare și la 1848. Intelectualitatea transilvană are astfel o dublă misiune socială : pe de o parte ea trebuie să îndeplinească funcția culturală care revine în mod obișnuit acestei categorii, pe de altă parte să joace un important rol politic. Această situație a determinat și orientarea preocupărilor sale ; ea se îndreaptă asupra acelor domenii care pot servi în modul cel mai eficient intereselor conaționalilor, limba și istoria națională, domenii pe care le concepe într-un mod evident militant, legîndu-se de obiectivele luptei politico-naționale. Preocuparea pentru trecut apare, astfel, și în cazul cărturarilor transilvăneni, ca rezultînd dintr-o necesitate obiectivă.

Explicînd marea pondere care se acordă acum istoriei naționale, nu putem omite, firește, și un alt element, legat de stuația menționată — procesul de formare a națiunii române. Început în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, acest proces cunoaște o puternică intensificare în deceniile premergătoare anului 1848 [6].

Evident, fenomenul mai necesită, pentru deplina sa elucidare, rezolvarea încă a numeroase probleme [7] ; ceea ce apare însă indiscutabil este faptul că, în perioada la care ne referim, întîlnim, în afara celorlalte elemente care pot defini o națiune,

---

[5] Vezi mai pe larg V. Cristian și V. Russu, *Revoluția de la 1848 și începutul epocii moderne în istoria României*, „Analele Universității „Al. I. Cuza" din Iași" (serie nouă), s. III, a. Istorie, XVIII (1972), fasc. 2, p. 211—212.

[6] Vasile Maciu, Ștefan Pascu, *Formarea națiunii române*, „Revista Învățămîntului Superior", VIII, (1966), nr. 8, p. 10—27.

[7] Vezi, de exemplu, discuțiile care au urmat după prezentarea materialului de mai sus, *Ibidem*, p. 28—33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o puternică conștiință națională, ca și înțelegerea necesității ei. Referirea la „naționalitate" — înțeleasă în sensul de conștiință națională — ca la o premisă indispensabilă pentru conservarea unui popor este deosebit de frecventă în perioada la care ne referim. Această tendință este accentuată și de cunoașterea importanței pe care problema națională a luat-o pe plan general. „De la o vreme încoace, scria Barițiu în 1844, popoarele Europei pricep și cunosc cum că tăria și puterea unui popor, baza sa, politica sa cumpănire, nădejdile sale, prezentul și viitorul său zac în unirea națională [8], ele pricepură că numai naționalitatea e în stare a încheia legătuințe, care dănuie un timp mai îndelungat ca ori care alte legătuințe politice". După cum o demonstrau ultimii patruzeci de ani, armata nu poate realiza o situație sigură. „Din contra, unirea și unimea națională sînt bunuri mari, importante și însuflețitoare, care nu cer mai mult decît voința tare de a fi și de a rămînea un singur popor" [9].

Necesitatea păstrării naționalității, a dezvoltării sentimentului național trebuia să apară cu atît mai puternică pentru gînditorii români cu cît poporul lor era, în același timp, separat prin granițe artificiale și supus dominației străine. Este revelatoare în acest sens importanța care se acordă acum cultivării patriotismului. Ce-i drept, primele lucrări care privesc acest sentiment sînt simple traduceri, dar ele nu rămîn prin aceasta mai puțin semnificative pentru tendințele epocii. Astfel, încă în 1822, se traduce din grecește *Ispita sau cercarea pentru patriotism* [10]. Din aceeași limbă, Nicola Iancu traduce *Manualul de patriotism*, a lui Nicolae Scufos, grec care a locuit și la București [11]. Primul profesor al școlii din Brăila, Ioan Penescu, și-a propus să folosească acest manual drept primă carte didactică, atît pentru ca elevul să se deprindă cu mai vechile caractere de tipar, cît și pentru ca tînărul „citind-o să se înrădăcineze întrînsul iubirea de patrie" [12]. Tendința de a cultiva sentimentul patriotic în rîndurile tinerilor este, dealtfel, generală ; în manualele elementare întîlnim capitole speciale consacrate patriotismului, după cum un capitol special este rezervat acestui aspect chiar într-o lucrare, redactată de Aaron Florian, avînd drept scop educația religioasă a elevilor [13]. Același Aaron Florian este și autorul primei lucrări originale asupra patriotismului în limba română [14]. Este adevărat, el preia numeroase idei ale unor gînditori străini, vechi și noi, Tucidide, Titus Livius, Cicero, Oxenstierna, Rousseau, Haller ș.a., dar are în vedere realitățile românești, fapt care rezultă din întreaga sa lucrare, chiar dacă aceasta privește problema în general.

Procesul de formare a națiunii române, dezvoltarea sentimentului național, a patriatismului au fost elemente de natură să stimuleze, la fel ca și la alte popoare, alături de cultul limbii, pe acel al istoriei naționale [15]. Dealtfel, pentru gînditorii pașoptiști, bunul patriot este inseparabil legat de bunul cunoscător al istoriei naționale [16]. Numai cunoscînd trecutul propriului popor, cu momentele sale de glorie și de nefericire, se poate crea un atașament durabil față de destinele prezente și viitoare ale acestuia, ca și o servire mai eficientă a intereselor sale. Istoria națională primea, astfel, un impuls esențial.

---

[8] În sensul de legătură spirituală națională.

[9] „Foaie pentru minte, inimă și literatură", VII, (1844), p. 399.

[10] G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne. Intîi poeți munteni*, București, 1922, p. 127.

[11] N. Camariano, *Despre un manual de patriotism publicat la Iași în 1829*, „Revista istorică română", XIII, (1843), fasc. IV, 116—126.

[12] *Ibidem*, p. 125. Vezi și Radu I. Ferianu, *Istoria școalelor din orașul și județul Brăila*, București, 1941, p. 12.

[13] *Catehismul omului creștin, moral și social*, București, 1834. Reeditată succesiv, lucrarea a fost utilizată ca manual pînă în preajma Unirii.

[14] *Patria, patriotul și patriotismul*, București, (1843), 62 p.

[15] Vezi și C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, București, 1968, p. V—VI.

[16] Ideea apare la aproape toți gînditorii timpului. Întrucît prin „patrie" se înțelege uneori statul, aceștia preferă uneori să se autodefinească nu ca „patrioți", ci ca „naționaliști".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Intensificarea preocupărilor pentru istorie trebuie raportată însă și la evoluția concretă a țărilor române în deceniile anterioare anului 1848. În această privință trebuie să facem însă o anumită distincție între Principate și Transilvania. Faptul că românii din cele două părți ale Carpaților aveau o poziție internațională diferită, că existau deosebiri între cele două regiuni sub raport social-politic și național, că evoluția istorică, sub acest raport, fusese în parte diferențiată, a determinat și modalitățile specifice de abordare a istoriei naționale de către gînditorii transilvăneni și moldo-munteni, chiar dacă, sub raportul orientării generale, eforturile lor se vor contopi într-o acțiune unitară.

Dealtfel, utilizarea istoriei ca armă de luptă națională nu are un început concomitent în toate cele trei țări, ci se realizează mai întîi în Transilvania, începînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Elementul esențial a fost aici situația social-națională. Faptul că păturile conducătoare sînt recrutate din rîndurile minorităților naționale, că românii, care constituie majoritatea populației, sînt excluși de la drepturile politice, a determinat ca lupta lor să fie dirijată în primul rînd spre planul național. Era evident că fără o emancipare sub acest raport nu se putea întrezări nici o eliberare politică sau socială. Cum nobilimea maghiară și patriciatul săsesc își justificau poziția privilegiată prin dreptul istoric, cum situația social-politică a Transilvaniei era reglementată, în mare parte, prin legi și evenimente vechi, era natural ca lupta să se deplaseze pe terenul istoriei. Românii trebuiau să găsească aici argumente care să dovedească legitimitatea cererilor lor. A fost, astfel, firesc ca, în condițiile efervescenței politice provocate de reformele josefiniste și de izbucnirea Revoluției franceze, argumentul istoric să constituie un element de bază al *Supplexului* [17], ca și al acțiunilor următoare [18]. Cum situația românilor transilvăneni a rămas nemodificată și în prima jumătate a secolului trecut, argumentul istoric și-a păstrat importanța, chiar dacă se apelează și la dreptul natural.

Această orientare a gînditorlior români a fost întărită acum și de alte împrejurări. Cum argumentele istorice ale românilor atacau însăși poziția privilegiată a nobilimii maghiare și a patriciatului săsesc, reprezentanții acestora au dezlănțuit o viguroasă campanie împotriva lor. Ceea ce au urmărit ei a fost, în primul rînd, să infirme principalele teze istorice ale românilor și, în special, ideea latinității și a continuității, deci acele idei care susțineau primatul istoric al populației române în Transilvania, cu toate consecințele care decurgeau de aici. Sugestiv este faptul că aceste idei au început a fi combătute, în mod deosebit, după *Supplex* [19]. Ioan Budai Deleanu putea astfel, în *Introducerea istoricească* la *Lexicon românesc-nemțesc și nemțesc-românesc*, să explice modificarea poziției intervenită la „unii din învățații Ardealului" care combat ideea latinității și a continuității și cu „pre cercate dovezi și multă ură, se silesc a o răzbate, scornindu-se întîi această price dintru nescare privințe naționale și politicești" [20]. Întrebuințarea argumentului istoric, îmbunătățirea lui cu noi dovezi și cu o mai bună documentare apărea astfel ca o chestiune vitală pentru cărturarii români.

Această manieră de abordare a istoriei era necesară și datorită atitudinii nobilimii maghiare din Transilvania în preajma anului 1848. Aceasta cunoaște acum anumite modificări. Criza tot mai accentuată a feudalismului, piedicile existente în calea liberei dezvoltări economice, dominația Imperiului austriac ca și teama de o nouă mișcare țărănească au determinat o parte a nobilimii să ajungă la concluzia că este necesar să se procedeze la anumite modificări ale situației. A luat astfel naștere mișcarea reformatoare care își află apogeul în Dieta din 1834 [21]. Dar această mișcare nu a fost decît limitată și, dealtfel, după 1834 a cunoscut un evi-

[17] Vezi pentru aceasta D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, ediție nouă, refăcută, București, 1967.

[18] Idem, *Încă un Supplex libellus românesc*, Ed. Dacia, Cluj, 1970.

[19] A. Armbruster, *Romanitatea românilor: istoria unei idei*, București, Editura Academiei R.S.R., 1971.

[20] M. Dan, I. Cicală, P. Teodor, *Contribuția istoriografiei ardelene la dezvoltarea culturii și științei noastre*, „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", IX (1966), p. 33.

[21] *Istoria României*, III, p. 1022—1023.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dent reflux. Cauza trebuie căutată în structura național-socială a Transilvaniei. După cum s-a observat, promovarea democrației reprezenta pentru nobilimea de aici primejdia unor răsturnări atît pe plan social, cît și pe plan național, amenințînd deci întreaga construcție politică [22]. Menținerea supremației nobiliare apărea astfel în concepția acesteia, ca o condiție necesară pentru însăși păstrarea națiunii maghiare. Mai mult, în condițiile în care are loc o dezvoltare generală a luptei naționale, nobilimea maghiară ajunge pînă la preconizarea unor soluții extreme, a căror aplicare ar fi determinat completa deznaționalizare a celorlalte naționalități din Transilvania [23].

Promovarea acestor tendințe constituia însă o amenințare evidentă a chiar existenței naționale a românilor. Pentru a o apăra, ei trebuiau să apeleze la acele elemente care erau de natură să contribuie în modul cel mai eficient la întărirea sentimentului național, între care istoria propriului popor ocupa un loc esențial. Este adevărat însă că, în condițiile existenței mai multor naționalități, ca și a ofensivei declanșate de nobilime pentru impunerea limbii maghiare, un loc important a revenit cultivării limbii naționale, preocupările lingvistice depășind uneori ca valoare pe cele istorice [24]. Dar, prin însăși natura lor, aceste preocupări erau menite să stimuleze preocupările pentru trecut ; ideea latinității limbii române era legată în mod strîns și firesc de aceea a romanității românilor, ca și de păstrarea naționalității lor în decursul atîtor vicisitudini rezervate de istorie. Legătura era limpede subliniată de Ioan Maiorescu. „Limba română, scria el în 1847, care ne este numai singurul rămas de la strămunii noștri [...] a fost una mie șapte sute patruzeci de ani muntele peste care atîtea seminții străine n-au putut străbate ca să ne absoarbă" [25]. Legătura strînsă între cele două aspecte ale luptei național-culturale este dovedită și de faptul că toți cei care se ocupă la mijlocul secolului trecut de lingvistică sînt, în același timp, și istorici.

Preocupările pentru trecut erau necesare și pentru combaterea unor atacuri venite din lte părți. Este cazul, de exemplu, unei broșuri redactate de Sava Tököly (Tucalia), redactată mai întîi în germană [26] și apoi tradusă în românește [27], sau a reeditării, într-o publicație germană din 1842 a unei scrisori din vremea *Supplexului*, reeditare care, după cum observa Barițiu, era îndreptată împotriva revendicărilor din acel moment ale românilor [28].

Nu putem reduce însă raporturile istoricilor români cu istoricii de alte naționalități numai la polemică. Preocupările acestora din urmă au putut oferi și anumite avantaje celor dintîi, după cum influența s-a putut exercita și în sens invers. Prin activitatea lor, istoricii maghiari și sași au realizat o importantă contribuție documentară la cunoașterea istoriei Transilvaniei. Istoricii sași, îndeosebi, au publicat multe materiale referitoare la români, unele din ele sprijinind ideile de bază ale istoriografiei române [29]. În special publicațiile lor periodice erau binecunoscute de cărturarii români, care le utilizau frecvent în cercetările lor. Deallfel, atitudinea

---

[22] D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 405.

[23] *Istoria României*, III, p. 1026—1027.

[24] G. Em. Marica. *Foaie pentru minte, inimă și literatură*. Studiu și bibliografie, București, 1970, p. 101.

[25] „Foaie pentru minte, inimă și literatură", X (1874), p. 44—45.

[26] *Erweiss dass din Wallachen nicht Römischer Abkunft sind...*, Halle, 1823.

[27] *Arătarea că Vlahii său rumânii nu-s de viță Romanii și că rădăcina aceaia din linba lor slovenească mestecată cu talienească nu se urmează*, Buda, 1827, 282. Prefața acestui opuscul, într-o limbă română imposibilă — din care titlul nu este decît o mostră palidă — în Bianu-Hodoș, *Bibliografia românească veche*, III, p. 557—559.

[28] „Foaie pentru minte, inimă și literatură", V (1842), p. 270.

[29] Cum este, de pildă, cazul cu articolul lui Thalson, *Românii*, tradus tocmai din acest motiv din „Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde" în „Albina Românească", XIII (1842), p. 361 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unora din ei era favorabilă românilor, cum este aceea a lui Ştefan Ludwig Roth [30], chiar dacă cu anumite inconsecvenţe [31].

Se poate deci considera că întreg mediul în care au activat cărturarii transilvăneni, receptivi şi la climatul spiritual general din Imperiul habsburgic, a trebuit să-i determine la o punere pe primul plan a istoriei naţionale, la cultivarea ei într-o manieră militantă. Dealtfel, impulsul către o nouă istoriografie, pusă în primul rînd în slujba luptei naţionale, a fost dat tocmai de transilvăneni. Treptat însă, centrul de greutate al istoriografiei româneşti s-a deplasat în Principate, acolo unde, în deceniile din preajma anului 1848, condiţiile cultivării ei deveniseră mai favorabile.

Într-adevăr, împrejurările concrete ale evoluţiei Principatelor în deceniile premergătoare anului 1848 erau de natură să stimuleze, într-o măsură mult mai însemnată decît în perioada anterioară, preocupările pentru istorie şi, în acelaşi timp, să le creeze un cadru mult mai favorabil de dezvoltare, chiar dacă cu anumite limite. Esenţial în asigurarea acestei situaţii a fost momentul 1821—1822 şi el trebuie avut în vedere atît pentru a explica avîntul istoriografiei din Principate în anii următori, cît şi anumite trăsături ale sale.

Mişcarea lui Tudor, moment de importanţă majoră în evoluţia ulterioară a ţărilor române, a constituit, în acelaşi timp, reluarea unei viguroase tradiţii de luptă naţională şi socială. De multă vreme, ţările române nu mai asistaseră la o atît de masivă ridicare militară, ai cărei eroi să fie autohtonii. Mişcarea lui Tudor a fost considerată de unii contemporani ca avînd drept ţel recîştigarea vechilor drepturi şi privilegii ale ţării ; într-un document din 23 martie 1821, boierii rămaşi la Bucureşti arătau că poporul s-a ridicat „pentru dreptăţile şi privileghiurile ce din vechime au avut ţara aceasta“ [32]. Şi Tudor prezenta uneori mişcarea sub acest unghi [33]. Chiar ţăranii răsculaţi au putut apărea ca reclamîndu-şi drepturile din epoca cînd strămoşii lor erau liberi [34].

Mişcarea de la 1821 a apărut, astfel, ca refăcînd legătura cu trecutul luptelor glorioase şi, implicit, a fost de natură să determine un interes sporit pentru acest trecut, care părea acum că poate să reînvie. Restaurarea domniilor pămîntene a accentuat şi mai mult această tendinţă. În întreaga perioadă de pînă la 1848, ea a fost considerată ca recăpătarea celui mai important dintre vechile drepturi şi ca marcînd începutul unei noi epoci [35]. Revenirea la domnii pămînteni, chiar dacă ei erau în continuare numiţi de Poartă, reînnoda o tradiţie întreruptă mai bine de un veac. Ea deci firesc ca, în încercarea de a scruta posibilităţile de dezvoltare, în noile condiţii ale Principatelor, cărturarii să încerce găsirea răspunsului printr-o mai bună cunoaştere a trecutului mai îndepărtat al acestora. În acelaşi sens impulsiona şi necesitatea înlăturării dominaţiei otomane, revenirea la domniile pămîntene nefiind decît un prim pas spre recăpătarea unei complete libertăţi, libertate ce era asociată de aceea de care se bucuraseră românii în Evul mediu.

În afară acestor elemente, care rămîn deosebit de importante, trebuie să avem în vedere şi alte elemente de după 1821, ce puteau stimula interesul pentru trecut, chiar dacă într-o mai mică măsură. Faptul că după ce, în timpul primelor domnii pămîntene, mînăstirile închinate au fost puse sub administraţie locală, pentru ca apoi să revină la vechiul lor statut, a adus în discuţie o nouă problemă istorică, neglijată în trecut. La fel, restituirea cetăţilor de pe malul stîng al Dunării, ca

---

[30] Vasile Maciu, *Stephan Ludwig Roth et le problème roumain*, „Nouvelles études d'histoire“, IV (1970), p. 171—183.

[31] Criticate de I. Maiorescu („Foaie pentru minte“, V (1842), p. 299), care aprecia însă simpatia cărturarului sas pentru români.

[32] *Documente privind istoria României, Răscoala din 1821*, I, p. 410.

[33] *Istoria României*, III, p. 410.

[34] N. Iorga, *Istoria Românilor şi a civilizaţiei lor*, Bucureşti, 1930, p. 147.

[35] Grigore Ghica, considera Gr. Pleşoianu, „este cel dintîi de la carele începoace începe epoha mîntuirei noastre şi a întoarcerii în slava strămoşească“ („Albina românească“, I (1829), p. 226). Idei asemănătoare la Aaron Florian *(Manual de istoria Prinţipatului României*, Bucureşti, 1839, p. 194), M. Kogălniceanu *(Opere*, I, Ed. A. Oţetea, Bucureşti, 1946, p. 428), N. Bălcescu *(Opere*, I_1, ed. G. Zane, Bucureşti, 1940, p. 123) ş.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmare a tratatului de la Adrianopol, apărea ca repararea unei nedreptăți istorice și amintea vechi întîmplări legate de aceste locuri. Mai tîrziu, în 1834, cînd a fost creată garda națională, faptul a fost privit, cu evidentă exagerare, ca o renaștere a armatei naționale, instrument și simbol al păstrării neatîrnăiri în Evul mediu [36].

Nu numai transformările de după 1821 au fost de natură să stimuleze preocuparea pentru trecut, ci și necesitatea adîncirii lor, cerința unei evoluții mai rapide conformă cu necesitățile acelui moment istoric. Salutînd modificările produse în regimul politic al țării, contemporanii sînt conștienți de deficiențele sistemului și luptă pentru remedierea lor. Critica realităților sociale trebuia să ducă însă, în mod logic, la analiza modalităților lor de apariție, deci la istorie, pentru a li se putea găsi soluționarea. Pe de altă parte, poziția juridică internațională a Principatelor, atît înainte cît și după Regulamentul Organic, făcea ca principalele lor probleme să nu poată fi rezolvate exclusiv prin acțiuni interne. Era deci necesar să se apeleze și la puterile străine. Pentru aceasta trebuia ca diferitele cerințe să fie argumentate cît mai convingător. Istoria apărea aici ca fiind de o mare utilitate, atît în sprijinirea cererilor către Poartă, cît și a acelora adresate altor puteri. În special, limitele dominației otomane nu putea fi stabilite decît dacă se avea în vedere istoricul evoluției raporturilor româno-turce.

Dealtfel, o asemenea argumentare este mult anterioară anului 1821, ea manifestîndu-se pregnant începînd din vremea războiului ruso-turc din 1868—1774. Acum este momentul cînd apare mult controversata problemă a capitulațiilor. Chestiunea a fost mult discutată, fără a se putea ajunge încă la un consens [37]. Nu este cazul să o reluăm aici. Să observăm numai că, existente sau nu, capitulațiile — despre tratate, așa cum uneori erau ele denumite mai tîrziu, nu poate fi vorba, Poarta neîncheiind asemenea acte în secolele XV—XVI — porneau de fapt de la o situație care corespunsese prevederilor invocate în ele ; numai astfel s-a putut apela la autoritatea lor în actul internațional din 1858 [38].

Și în legătură cu alte chestiuni, cererile adresate unor puteri străine fac apel la istorie. Dealtfel, atunci cînd diferitele documente sînt destinate altor puteri decît celor vecine, se consideră util ca, pentru o mai bună punere în temă, să se facă și un scurt istoric al românilor [39].

Ponderea argumentului istoric în revendicarea unor reforme rezultă foarte clar dintr-o statistică întocmită de Vlad Georgescu. Din cele 208 memorii și proiecte repertoriale pentru perioada 1769—1830, 46 apelează în sprijinul cererilor lor și la istorie [40]. Dacă avem în vedere că multe din aceste memorii se referă la chestiuni curente sau de interes limitat, excluzînd deci necesitatea unei mai ample teoretizări, atunci ponderea argumentului istoric apare cu atît mai amplă.

Prezența acestuia era inevitabilă și în perioada ulterioară. Urmărindu-se crearea unei opinii favorbile românilor în străinătate, mai ales în Franța, trebuia *să se apeleze, în mod firesc, și la prezentarea istoriei lor*, martoră a altor fapte glorioase și nefericiri, ca și a legitimității deziderateloi lor. La fel, istoria este invocată și în acțiunile politice interne. Este interesant de menționat, de exemplu,

---

[36] Încă în primul său studiu. *Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum*, Bălcescu arăta totuși insuficiența noii organizări pentru necesitățile reale (*Opere*, I [1], p. 84 și urm.) ; momentul înființării miliției pămîntene determinase însă un mare entuziasm pentru această instituție, entuziasm manifestat prin discursuri, articole, producții literare ș.a.

[37] O prezentare a stadiului actual al problemei la Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, Editura Academiei R.S.R., București, 1970, p. 101—140.

[38] Stabilind statutul Principatelor, Convenția de la Paris avea în vedere, după cum se spune la începutul art. 2, capitulațiile emanate de la sultanii Baiazid I, Mohamed al II-lea, Selim I și Soliman al II-lea care constituie autonomia lor, reglementîndu-le raporturile cu Sublima Poartă (*Acte și documente relative la istoria Renașterii României*, VII, București, 1892, p. 307).

[39] Vezi textele reunite de Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés roumaines 1769—1830*, București, 1970.

[40] *Ibidem*, p. X—XI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că numele exact al „Asociației Filantropice" era „Fiii coloniei lui Traian despre nord-est a provinciei Moldavia" [41].

Sub un alt raport, preocupările pentru istorie au fost stimulate, chiar dacă în anumite limite, și de oficialitate. În special domnitorii erau tentați să apară în postura de continuatori ai Evului mediu, chiar ai Antichității. Comparațiilor pompoase pe care Asachi le făcea pentru Ioniță Sandu Sturza, le răspundea peste Milcov un obscur scriitor, care făcea din Grigore Ghica un al doilea Traian [42]. Mai ales după 1834, se face o frecventă apropiere a domnilor de marii lor înaintași, domnii încurajînd la rîndul lor asemenea manifestări. La primirea lui Mihail Sturza la Galați (1834), din dispoziția lui Asachi, 120 de școlari au fost îmbrăcați în costumele în care erau reprezentați arcașii înaintea Cetății Neamțului, în tabloul întocmit în acel timp sub îngrijirea sa [43]. Ulterior, profesorii din Iași, în frunte cu același Asachi, ofereau noului domn tabloul intitulat „Testamentul politicesc al lui Ștefan cel Mare" [44]. Tabloul a fost expus în sala în care a avut loc, la 26 august 1834, ceremonia încoronării. În discursul pe care l-a ținut cu acel prilej, Mihail Sturza a încercat să facă o legătură între domnia sa și aceea a marelui voevod. „Prăznuirea zilii de astăzi, spunea el, este începutul unei epohe, precugetată de mărețul suflet a nemuritorului întru pomenire bărbat, a căruia chip aice cu respect se privește" [45]. Legătura este făcută într-un mod cît se poate de direct de episcopul de Roman, Meletie, vorbind în numele mitropolitului. După ce arăta că „învăpăiate sînt inimile noastre de cunoștința mîntuitoarelor isprăvi ale Eroismului și ale virtutei strămoșilor noștri, între carii cu osăbire să însămnează numele fericitului Ștefan, a căruia sfințită închipuire și pomenire cu bucurie și cu evlavie privim, ca pre o visterie de mult preț", el îl considera pe Mihail Sturza ca pe un „fiu și moștean cu adevărat a fericitului întru pomenire Ștefan, numit în analele patrii Ștefan cel Sfînt" [46]. În sfîrșit, în ultima zi a serbărilor prilejuite de acest eveniment a fost reprezentată piesa lui Asachi *Dragoș întîiul suveran al Moldovii*, piesă care „au înfățoșat privitorilor vechea slavă, întîmplările și de nou nașterea acestui pămînt [47], a căria aducere întru împlinire este păstrată ocîrmuirii înaltului nostru Domn [48].

Asemenea manifestări pot apărea astăzi ca o evidentă exagerare. Nu trebuie să uităm însă că Mihail Sturdza din 1834 nu era încă acela din 1848 ; pînă la urcarea sa pe tron el se bucura de frumoase aprecieri, ca urmare mai ales a activității sale de organizare a învățămîntului. Speranțele puse în noua domnie puteau apărea, astfel, pînă la un punct, justificate. Dealtfel, caracterul festiv al acestor manifestări a contribuit, prin însăși natura lor, la exagerări. Faptul însă că ele sînt legate de analogii istorice, vorbește de la sine despre climatul spiritual al epocii, revelator fiind aici apelul la istorie al episcopului Meletie [49].

Asemenea analogii le întîlnim și după 1834. În special Asachi, în calitatea sa de referendar al școalelor, face în mai multe rînduri o paralelă între Mihail Sturdza și Vasile Lupu, considerat ca întemeietor al școlii moldovene. Chiar Negruzzi și Kogălniceanu, atunci cînd își propuseseră publicarea în românește a operelor lui Dimitrie și Antioh Cantemir, încercau să cîștige bunăvoința domnului prin sublinierea meritelor sale culturale și cele ale înaintașilor său pe tronul Mol-

---

[41] G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, „Studii și materiale de istorie modernă", III (1963), p. 218 ; Gh. Platon, *Contribution à la connaissance des mouvements sociaux et politiques antérieurs à l'année révolutionnaire 1848 en Moldavie. La Société (Association) philantropique*, „Revue Roumaine d'histoire" IV (1965), p. 953.

[42] N. Iorga, *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea*, I, București. 1921, p. 104.

[43] *Uricarul*, XVI, p. 427.

[44] „Albina românească", VI (1834), p. 286.

[45] *Ibidem*, p. 281.

[46] *Ibidem*.

[47] „Les vicissitudes et la régénération de ce pays" în textul paralel francez.

[48] *Ibidem*, p. 295.

[49] Este interesant că în „Albina Românească" s-a publicat numai fragmentul în care Meletie încerca o analogie trecut-prezent.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dovei [50]. La rîndul său, domnitorul căuta să-şi dea o strălucire, instituind, în 1840, o comisie însărcinată cu alcătuirea arborelui geneologic al familiei Sturdza [51], comisie care şi-a terminat lucrările la 9 mai 1842 [52] şi care, pe baza unei bogate documentaţii [53], a încercat să-l facă pe Mihail Sturdza descendent din domnitorul muntean „Ioan Vlad Turzo" [54]. Se pare că domnitorul, deşi om atît de practic, era foarte sensibil la compararea sa cu personalităţi ale trecutului ; chiar la începutul anului 1848, un poet de ocazie făcea o paralelă între domnitorul regulamentar şi Traian [55], evident pentru a-i cîştiga bunăvoinţa.

O situaţie asemănătoare o întîlnim şi în Ţara Românească. Elementul istoric este invocat şi la încoronarea lui Alexandru Ghica [56] ; mai tîrziu, prezenţa acestuia la examene publice din 1838 dădea o consacrare oficială vibrantului discurs al lui Aron Florian privind istoria naţională [58].

Cea mai pregnantă încercare de a realiza o legătură între trecutul mai îndepărtat şi prezent o întîlnim însă la începutul domniei lui Bibescu. Faptul este lesne explicabil. Deşi se revenise la domniile pămîntene din 1822, domnitorii erau în continuare numiţi. Abia după înlăturarea lui Alexandru Ghica, domnitorul urma să fie ales de ţară [59], ceea ce a apărut ca un nou şi important pas pe drumul recîştigării vechilor libertăţi ale ţării. Ceremonia încoronării s-a desfăşurat într-o manieră care, după cum scria un contemporan, „rechema timpii Basarabilor, Mircilor şi Mihailor" [60], unele manifestări făcînd o legătură directă între acest moment şi vechea istorie a ţării [61]. În primul său ofis, noul donmitor, înzestrat cu o destul de bună cultură, îşi manifesta intenţiile, nerealizate ulterior, de îndreptare a situaţiei, pornind de la faptul că a fost restatornicit „dreptul cel strămoşesc al ţării de a-şi alege însăşi pe stăpînitorii săi" [62]. Tendinţa de a raporta noul moment la trecutul mai îndepărtat al Ţării Româneşti a fost întărită cu prilejul călătoriilor pe care Gh. Bibescu le face la diferite instituţii de învăţămînt şi monumente istorice

[50] Vezi cererea în D. Simionescu, *M. Kogălniceanu ca tipograf şi editor la Iaşi*, „Studii şi cercetări bibliografice", II (1957), p. 178.

[51] Arh. St. Bucureşti, Manuscrise, 1364, f. 1. Ofisul făcea precizarea că „mai cu dinadinsul Dumnealui Arhivistul Statului să va îndeletnici a cerceta cu scumpătate toate documentele şi delele ce-i sînt încredinţate", pe cele legate de această problemă supunîndu-le celorlalţi membri ai comisiei *(Ibidem*, f. 1 v.).

[52] *Ibidem*, f. 1 v. Genealogia a fost publicată la începutul anului următor („Albina românească", XIV (1843), p. 12).

[53] Dosarul are 293 foi. La sfîrşit este anexat un exemplar din genealogia tipărită la Institutul Albinei.

[54] De fapt Vlad Dracul.

[55] R. Rosetti, *Despre cenzura în Moldova*, III. „An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.", XXIX (1906—1907), p. 393.

[56] „Curierul românesc", VI (1834), p. 89, 93, 107.

[57] V. A. Urechia, *Istoria scoalelor*, II, p. 12.

[58] *Ibidem*, p. 13 şi urm.

[59] Faptul era subliniat, la 20 decembrie 1842, în Adunarea Obştească, de către mitropolit care arăta că „Dumnezeu ca să ne cerce, au iertat a ni se întoarce dreptul cel mai înalt, care poate avea omul în soţietate, de a alege pe bărbatul acela, căruia îi este încredinţată oblăduirea şi cu dînsa fericirea şi viitorimea fiecăruia. Strămoşii noştri au avut acest drept şi l-au pierdut din pricina patimilor şi în aparte interesuri, care însfîrşit amăgiseră inimile lor ; fie-ne nenorocita pildă ce ei ne-au lăsat, drept învăţătură !" („Foaie pentru minte", VI (1843), p. 4—5).

[60] „Gazeta de Transilvania", VI (1843), p. 62.

[61] În cadrul iluminaţiei festive din seara zilei încoronării, pe un transparent erau scrise următoarele versuri foarte sugestive pentru atmosfera în care a avut loc ceremonia încoronării : „Cea de la Negru Vodă la Brîncoveni lăsată / BIBESCU o realţă, coroană-streinată / se unge astăzi prinţul şi dreptul strămoşesc / În patrie se-ntoarce la glasul românesc" *(Ibidem*, p. 62—63).

[62] Ofisul a fost reprodus şi în „Albina Românească", XV (1834), p. 50 şi în „Gazeta de Transilvania", VI (1843), p. 51, redactorii celor două foi apreciind probabil într-o manieră asemănătoare cu cea arătată în text semnificaţia revenirii la alegerea domnitorului de către ţară.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din țară. La Craiova, Ioan Maiorescu ține un discurs care are drept punct de plecare istoria [63]; la Cîmpulung, profesorul Brezoianu salută în orașul lui Negru Vodă pe „urmașul Basarabilor" [64]. Cînd la mînăstirea Dealul domnitorul se închină la mormîntul care păstrează capul lui Mihai Viteazul, faptul determină cîteva producții literare ad-hoc [65].

Toate acestea au fost de natură să stimuleze preocupările pentru trecut și să le transforme într-o manifestare cu caracter oficial. Dar încurajîndu-le, direct sau indirect, oficialitatea nu le putea permite să iasă din anumite limite, nu putea admite ca problemele abordate să poată deveni atacuri fie la adresa stituației interne, fie a celei externe. Scrierea istoriei, așa cum convenea conducerii Principatelor, trebuia să fie în genul aceleia pe care o practica Asachi, adică o romanțare a trecutului, combinată cu o idealizare a prezentului. Atitudinile critice nu puteau fi, evident, acceptate. În felul acesta, lucrările de istorie, mai ales cînd se refereau la o perioadă mai apropiată sau la evenimente care puteau leza interesele curților suzerană sau protectoare nu puteau apare decît după multe dificultăți. Revelatoare sînt în acest sens strădaniile pe care tînărul Kogălniceanu a trebuit să le depună pentru a obține permisiunea lui Mihail Sturdza pentru publicarea *Istoriei*, cu atît mai mult aceasta apărea în străinătate și într-o limbă de largă circulație, anumite afirmații putînd cu atît mai ușor leza unele susceptibilități.

Situația politică a Principatelor, ca și cea a Transilvaniei [66], prezintă astfel un mediu favorabil pentru preocupările istorice, pe care le cantonează însă în anumite limite. Chiar astfel, ea rămîne un factor esențial în orientarea masivă spre istorie a cărturarilor vremii. Înțelegerea fenomenului necesită însă și considerarea contextului cultural în care s-a produs el. Aceasta cu atît mai mult cu cît diferitele manifestări spirituale nu au apărut și nu puteau apare ca fiind izolate, ci într-o strînsă interdependență, cu atît mai accentuată cu cît necesitățile multilaterale ale făuririi unei culturi moderne nu a putut permite o specializare. Aproape toți reprezentanții vieții spirituale din perioada pașoptistă sînt personalități multilaterale, care își îndreaptă eforturile în direcții diferite, într-o acțiune care încearcă rezolvarea de ansamblu a problemelor culturale [67]. În întregul său, contextul cultural s-a dovedit a fi deosebit de stimulator pentru preocupările istoriografice.

În această privință, trebuie să avem în vedere două aspecte. Pe de o parte, este vorba de procesul de răspîndire a culturii, de atragerea la o viață intelectuală, mai mult sau mai puțin intensă, a unor categorii relativ largi ale populației, ceea ce asigură baza pentru o mai dezvoltată activitate spirituală proprie, originală; pe de altă parte, este necesar să avem în vedere trăsăturile acesteia din urmă, orientarea care se manifestă în diferitele ei domenii.

---

[63] *Este interesant că în răspunsul său, Gh. Bibescu, după ce recomanda ca* tineretul să fie educat în „temerea de Dumnezeu", cerea profesorului de istorie: „să-i arătați și slava strămoșească în faptele bărbaților celor mari ai nației; căci slava strămoșească este cel mai bun mijloc de a însufleți pe tinerime pentru fapte folositoare patriei, însă totodată să-i arătați și greșalele strămoșilor, în urma cărora am căzut în starea în care ne aflăm, ca așa să dobîndească o icoană adevărată de accea ce am fost și sîntem acum" („Foaie pentru minte", VII (1834), p. 403).

[64] „Curierul românesc", XVI (1844), p. 403).

[65] O poezie, „O lacrămă pe mormîntul lui Mihai Viteazul" și un poem în proză „Asupra țărînei lui Mihai", din care un fragment este foarte semnificativ: „Saltă însă țărînă sfîntă, saltă simțindu-te azi udată de duioasele lacrămi ale unui al tău urmaș, care suindu-se pe strălucitu-ți scaun a venit să depuie asupra mormîntului tău prinosul recunoștinței și al veneratiei sale și totodată să-ți ceară inspirație mîntuitoare [...]. Este vrednic de a ședea pe scaunul ce tu ai slăvit" („Foaie pentru minte", VII (1844), p. 318—320). Bibescu a restaurat, dealtfel, mînăstirea Dealu.

[66] Unde Barițiu arăta că „folosul politicesc al Gazetei putea fi atîta, pe cît îi era sfera croită de puteri mai înalte", care, adăuga el, tocmai în intenția lor, „ceriului fie mulțămită, la noi sînt iertătoare și blînde" („Foaie pentru minte", V (1842), p. 412)

[67] Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, E.L.U., 1962, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu este locul să discutăm aici dezvoltarea pe care au luat-o, mai ales după 1821, învățămîntul și tiparul, ca și importanța cu totul deosebită pe care a avut-o apariția presei pentru stimularea vieții culturale. Prin utilizarea concomitentă a acestor mijloace, puse tot mai mult în slujba necesităților sociale ale vremii, a fost posibilă crearea unui mediu prielnic și receptiv la acțiunea culturală pe care cărturarii pașoptiști o desfășoară în diferite domenii, inclusiv în acela al istoriografiei. Interesul pentru aceasta este favorizat și de direcțiile generale care se manifestă în cultura românească.

Elementul esențial care trebuie avut aici în vedere este formarea unei culturi esențialmente naționale. Încă din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, în Principate, a început un proces de emancipare de sub influența culturii grecești, proces care s-a definitivat după 1821. Este adevărat că și aceasta putuse contribui la stimularea interesului pentru trecut, prin interesul pe care reprezentanții săi îl acordă antichității eline, ca și prin exemplul preocupărilor cu caracter național, evidente, mai ales, după 1800. Desprinderea de cultura grecească a fost însă un element indispensabil pentru făurirea unei culturi proprii, subordonată în aproape totalitatea sa intereselor naționale ale românilor.

În această privință nu putem neglija, firește, sporirea rolului pe care l-a jucat în continuare cultura occidentală și, mai ales, cea franceză. Influența este indiscutabilă, dar ea nu trebuie exagerată. Gînditorii pașoptiști au putut prelua idei, metode și procedee din cultura apuseană, după cum contactul cu Occidentul mai evoluat a putut contribui la o înțelegere mai exactă a sensului evoluției societății. Această influență nu a fost însă mecanică. Pașoptiștii români au preluat din Apus numai acele elemente care corespundeau necesităților propriului popor și adaptîndu-le tocmai în funcție de aceste interese [68]. Chiar un Ioan Heliade Rădulescu care, după cum s-a remarcat, a manifestat o „capacitate neistovită de a-și culege inspirația din toate punctele cardinale, cu regretul că sînt numai patru" [69], a operat o evidentă selecție, preluînd și prelucrînd numai acele idei care erau în concordanță cu vederile lui [70]. Influența străină a putut deci stimula activitatea spirituală a pașoptiștilor, dar nu i-a putut imprima caracterul, care este o reflectare a necesităților românești ale vremii. În felul acesta, cultura pașoptistă, cu toate altoiurile străine, este un fruct al propriei grădini.

Afirmația este justificată de pronunțata ei tendință națională, de permanenta tendință a cărturarilor pașoptiști de a găsi rezolvările cele mai potrivite la problemele specifice ale țărilor române. Acest efort este condensat, îndeosebi, în cîteva centre, dar el se topește într-o acțiune comună a cărturarilor care, fără a neglija problemele specifice fiecăreia dintre cele trei țări, sau chiar ale unei regiuni mai reduse, își îndreaptă atenția, în primul rînd, asupra acelor chestiuni care îi privesc pe români în ansamblul lor. Unitatea este evidentă nu numai în spațiu, ci și în timp ; pașoptiștii preiau întreaga moștenire culturală a trecutului, în special sub aspectul ei național și militant. Aceasta legătura între diferitele momente istorice ale evoluției noastre culturale, faptul că între ele, cu toate deosebirile inerente, nu există o separație tranșantă, dovedește și mai clar subordonarea activității spirituale intereselor majore ale poporului propriu. Situație care ne interesează aici cu atît mai mult cu cît ea explică și una din trăsăturile istoriografiei pașoptiste.

Aprecierile de mai sus sînt valabile, într-o măsură mai mult sau mai puțin evidentă, pentru aproape toate domeniile particulare ale culturii noastre din jurul anului 1848. Deosebit de semnificativ este aici cazul literaturii. Aflată la începuturile dezvoltării ei moderne, ea apare, în primele decenii ale secolului trecut ca deosebit de tributară străinătății, situația concretizîndu-se în marele număr al traducerilor și adaptărilor. Treptat se produce orientarea către producții avînd drept punct de plecare realitățile proprii, orientare care se impune categoric în preajma anului 1848. Literatura devine acum o literatură cu mesaj, caracterizată

[68] Paul Cornea, *op. cit.*, p. 147 și urm.

[69] *Ibidem*, p. 178.

[70] V. Cristian, *Ioan Heliade Rădulescu și istoria universală*, „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași", s. III, a. Istorie-filologie, XII (1966), p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin „subordonarea creației față de idealul eliberării și unității naționale, prin simpatia pentru clasele dezmoștenite și, în primul rînd, pentru țărănime, prin tendința autohtonizării inspirației, îndrumînd-o spre trecut, folclor și realitatea locală, critica neajunsurilor epocii de tranziție și a viciilor orînduirii feudale și credința în puterea educativă a artei și literaturii, în primatul utilizării asupra esteticului și al interesului obștesc asupra celui personal“ [71]. Or, toate aceste trăsături sînt de natură să stimuleze interesul pentru trecut, ca un cîmp fertil pentru materializarea lor. Dealtfel, inspirația istorică este un element de bază al tematicii scrierilor literare ale vremii. Posibilitățile pe care le putea ea oferi unei literaturi angajate, cum era cea pașoptistă, fuseseră subliniate și, în parte, demonstrate, încă de Heliade și de Asachi ; locul ei în dezvoltarea creației originale a fost și mai pregnant scoasă în evidență în celebra prefață a „Daciei literare“ de Mihail Kogălniceanu. Scrierile inspirate de trecut sînt deosebit de numeroase. În afara acelora, cu o viață mai durabilă, ale lui D. Bolintineanu, Gr. Alexandrescu, C. Negruzzi, au apărut numeroase lucrări [72] în proză și în versuri, inspirate de evenimente trecute, lucrări acoperite curînd de praful uitării, dar care puteau să se bucure atunci de o anumită prețuire și care, mai ales, reflectă o puternică tendință a vremii. Nu poate fi neglijată aici nici literatura ocazională, chiar dacă de o valoare îndoielnică, în care evenimentele la care se face referire sînt raportate aproape întotdeauna la trecut.

Se poate afirma deci că atît prin orientarea sa generală, cît și prin marea pondere a scrierilor de inspirație istorică, literatura pașoptistă a putut spori interesul pentru manifestările istoriografice, după cum la rîndul său a fost stimulată de istoriografie ; să ne amintim, de pildă, cazul revelator al lui Kogălniceanu care, înainte de a iniția o activitate de îndrumare culturală prin „Dacia literară“ se manifestare ca istoric. Și ceilalți literați ai vremii au preocupări istorice. Dealtfel, uneori nici nu se poate face o distincție între literatură și istorie, cazul cel mai cunoscut fiind acela al unor producții date lui Asachi [73], dar exemplele pot fi multiplicate. Deosebit de interesant pentru legătura stabilită de contemporani între literatură și istorie ni se pare faptul că o nuvelă ca *Alexandru Lăpușneanu* a lui Negruzzi a fost publicată în „Dacia literară“ în rubrica „Din vechile cronici ale Moldaviei“. Chiar dacă între cele două domenii se va stabili treptat cuvenita demarcație, se poate considera totuși că literatura inspirată din trecut a contribuit atît la dezvoltarea interesului cărturarilor pentru istorie, cît și la crearea unui mediu prielnic receptării scrierilor istorice propriu-zise.

În același sens au putut impulsiona și alte manifestări artistice. Printre piesele din această perioadă, jucate sau nu, unele sînt de inspirație istorică [74]. La fel, începuturile picturii laice românești sînt legate, în mare parte, de subiecte alese din trecut. Într-o primă fază, este vorba îndeosebi de portrete, mai mult sau mai puțin autentice — ceea ce însă, din punctul de vedere al chestiunii care ne interesează aici, prezintă mai puțină importanță — cum sînt acelea care însoțesc diferitele articole istorice din „Biblioteca Românească“ [75]. Treptat însă, încurajată și de oficialitate [76], se dezvoltă o pictură istorică tematică, legată în bună măsură de numele lui Asachi, la indicațiile și sub îndrumarea căruia se redactează o suită

---

[71] P. Cornea în *Istoria literaturii române*, II, p. 251.

[72] După cum unele rămîn nepublicate („Foaie pentru minte“, II (1839), p. 72).

[73] Ale cărui nuvele sînt considerate de unii istorici literatură, de unii literați istorie ; vezi și Valeriu Ciobanu în *Istoria literaturii române*, II, p. 367.

[74] *Istoria teatrului în România. De la începuturi pînă la 1848*, Editura Academiei R.S.R., 1965, *passim*.

[75] Zaharia Carcalechi anunța, dealtfel, chiar de la început, că cele 12 părți vor apare „de împreună cu o icoană în toată partea a vestiților Prințipi Românești“ („Biblioteca românească“, I (1829), *Către cititori)*.

[76] La 15 martie 1834, generalul Kiseleff arăta în legătură cu pictura istorică că ea urmărește a se „întipări în cugetul tinerilor elevi, spre a-i însufleți cu dragostea patriei și cu virtuțile publice, carele singure înalță o nație și fac înfloritoare ale sale așezămînturi“ *(Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R. Secolul XIX*, Editura Academiei R.P.R., 1958, p. 28). Mulțumiri sînt adresate și mai tîrziu lui Asachi la Adunarea Obștească („Dacia literară“, I (1840), p. 107).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de „tabloane litografite ale istoriei Moldovei", care nu sînt lipsite de defecte atît sub raporul realizării artistice, cît și al reconstituirii atmosferei istorice [77], dar care au putut să se bucure de aprecierea unor contemporani în mod necesar mai puțin pretențioși [78], ca și de o relativ largă răspîndire, datorită multiplicării lor [79]. Este interesant și faptul că, în momentul în care s-a făcut un început al învățămîntului artistic în cadrul Academiei Mihăilene, noua disciplină purta denumirea oficială „desenul figurilor și zugrăvitura istorică în oloiu", profesorilor cerîndu-li-se să cunoască și meșteșugul, de curînd inventat, al litografiei, mijloc foarte potrivit pentru popularizarea, cu ajutorul imaginii, a faptelor și personaltiăților istorice [80], în această acțiune fiind antrenați și elevii [81]. Preocupări similare întîlnim și în Țara Românească, influențate și de Heliade, unde penelul unui Constatnin Lecca sau Carol Valștein încearcă să reînvie momente legate de viața și sfîrșitul lui Mihai Viteazul, alegere care, operată spre mijlocul veacului trecut, apare cît se poate de semnificativă, pentru atitudinea artiștilor. Tocmai intenția educativ națională, împreună cu ponderea mare a subiectelor istorice [82] este aceea care, dincolo de limitele realizării artistice, subliniază și sub acest raport, marele interes al contemporanilor pentru trecut.

Privită în ansamblul său deci, viața artistică a țărilor române și, în primul rînd a Principatelor — în Transilvania, datorită necesităților imediate, manifestările în acest domeniu sînt acum mai firave — oferă un mediu extrem de prielnic dezvoltării istoriografiei. Pentru a schița însă un tablou complet al atmosferei spirituale în care și-au desfășurat istoricii vremii activitatea trebuie să avem în vedere și alte ramuri ale vieții culturale. Nu putem omite, astfel, preocupările pentru filozofie și pentru economie politică : cultivarea acestora trebuia să contribuie la o înțelegere mai generală a procesului istoric ca și, respectiv, la îndreptarea atenției spre un domeniu fundamental al acestuia. La fel, progresele pe care le face geografia [83], editarea unor manuale, hărți, planigloburi ofereau cunoștințe indispensabile pentru studierea istoriei.

În mod deosebit însă, ea a primit un sprijin substanțial de la preocupările lingvistice. Am arătat deja că acestea au o pondere deosebită în Transilvania, dar constituie o preocupare de căpetenie și în Principate. Evident, ele nu prezintă aici, datorită faptului că limba română este limbă oficială, aceeași importanță vitală ca peste munți. Cultivarea limbii nu apărea însă mai puțin ca o chestiune esențială. Pe de altă parte, dezvoltarea culturală generală avea nevoie de un instrument capabil de o exprimare în același timp nuanțată și precisă, în domenii din cele mai

---

[77] *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.*, p. 31.

[78] Depășind pretențiile relativ scăzute ale contemporanilor, Kogălniceanu observa însă ironic în legătură cu tabloul care prezenta „actul solenel și ieremonios în care Alexandru cel Bun primește la Suceava, în anul 1425, coroana și hlamida împărătească din mîna ambasadorilor împăratului Paleolog" : „La vederea acestui tablou, laudele au fost universale ; pîn și cei ce nu l-au văzut îl laudă. Adunarea obștească, în corpore, au mulțămit dumisale Agăi pentru sporul ce *tinerii moldoveni* (sublinierea este a lui Kogălniceanu ; tabloul fusese realizat de Hoffman) au făcut. supt privigherea dumisale, în frumoasele arte" („Dacia literară", I (1840), p. 107).

[79] Remus Niculescu, *Gheorghe Asachi și începuturile litografici în Moldova*, „Studii și cercetări de bibliologie", I (1955), p. 67—110.

[80] *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.*, p. 30.

[81] Unuia dintre aceștia, Nastasan (Năstăseanu), i se publica la Institutul Albinei litografia „Împăcarea romanilor cu sabinenii" („Albina Românească", XV (1843), p. 120). Un altul, Gheorghe Panaiteanu, trimis împreună cu Năstăseanu și Gh. Lemeni la specializare în străinătate, este autorul litografiei din 1845 „Bătălia moldovenilor cu teutonii la Marienburg" *(Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.*, p. 41).

[82] Vezi și Mircea Popescu, *Dezvoltarea picturii istorice românești în secolul al XIX-lea*, „Studii și cercetări de istoria artei", I (1954), nr. 3—4, p. 117—128).

[83] Încă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Amfilohie Hotiniul traducînd, după Claude Buffier, o *De obște gheografie*, îi adăuga lista domnitorilor Moldovei (p. 220—227). Iași, 1795.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

variate, crearea unui limbaj științific adecvat fiind una din preocupările de bază ale cărturarilor vremii [84]. Pe de altă parte, o adevărată educație națională nu putea fi realizată decît în limba patriei. Disputa care s-a purtat atît pentru introducerea limbii române ca limbă de învățămînt, cît și, ulterior, pentru păstrarea sa [85], este cît se poate de semnificativă pentru înțelegerea acestei necesități de către cărturarii vremii.

Prin însăși specificul lor însă, preocupările lingvistice trebuiau să se interfereze cu cele istoriografice. Explicarea latinității limbii române, a pătrunderii în fondul antic a cuvintelor de origine străină nu putea fi concepută fără o directă raportare la împrejurările istorice concrete, după cum argumentul istoric ocupă un loc important și în scrierile istorice, mai ales în acelea care se referă la perioade mai vechi [86]. Lingvistul și istoricul sînt reuniți, adesea, în una și aceeași persoană — să ne gîndim la Ioan Maiorescu, A. Tr. Laurian, Barițiu, Timotei Cipariu, Heliade, Săulescu ș.a. Uneori problemele lingvistice și filologice sînt reunite chiar într-o tratare comună.

În sfîrșit, nu putem omite aici locul pe care, deși substanțial redus, îl păstrează religia. Prin însuși caracterul său, creștinismul apare ca o doctrină teologico-istorică. Evoluția omenirii este concepută ca o reflectare a voinței divine, apărînd ca o urmare a ei și tinzînd spre un țel stabilit de ea. Însăși apariția lui Hristos, elementul fundamental al creștinismului, apare ca o intervenție a divinității în desfășurarea istoriei umane, tradiția cerînd apoi ca faptele sale, ca și ale altor personalități biblice, să fie stabilite în mod riguros istoric. Pe de altă parte, biserica creștină a avut o îndelungată evoluție ca și un important rol în aceea a Europei. Preocuparea pentru istorie, pentru propria ei istorie în primul rînd, apare deci ca firească.

Aceste aprecieri sînt valabile și pentru biserica din țările române. Rolul ei în istoria noastră politică și, mai ales, culturală din Evul mediu este cunoscut, el apărînd ca important chiar în perioada Școlii ardelene, formarea corifeilor acesteia fiind legată, într-o bună măsură, de studiile lor teologice. Dacă biserica a putut constitui o anumită frînă în calea dezvoltării științelor naturii și a filozofiei, nu același lucru se poate spune în privința istoriei. Dimpotrivă, ea se arată preocupată pentru acest domeniu. Este vorba nu numai de istoria ecclesiastică, de care este interesat acum un Veniamin Costache [87], ci și de istoria laică. La Mînăstirea Neamț, de exemplu, a apărut prima ediție românească din *Descrierea Moldovei*. Referirea la istorie este prezentă chiar în scrieri cu caracter pur religios [88]. Dealtfel, clericii, mai ales cei din mînăstiri, dar și preoții, au contribuit la o mai bună documentare a istoricilor prin păstrarea a numeroase manuscrise și tipărituri vechi, letopisețe, hrisoave etc., din care o bună parte au fost puse tocmai acum în circu-

[84] N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.
[85] V. A. Urechia, *Istoria scoalelor*, II, p. 331 și urm.
[86] Este sugestiv în această privință faptul că M. Kogălniceanu a considerat necesar să prezinte în „Arhiva Românească" lucrarea lui Laurian *Tentamen criticum*, ca și o scrisoare a acestuia referitoare la metoda utilizată („Arhiva Românească", I (1840—1841), p. 370—372). Tot aici era anunțată și scrierea lui Heliade, *Paralelismul între dialectele român și italian (Ibidem)*, p. 272—273).
[87] Care, traducînd istoria eclesiastică a arhiepiscopului de Atena, Macarie (1661—1714), intenționa să adauge și un volum suplimentar, al optulea, care trebuia să cuprindă „istoria bisericii daco-române de la descălecarea coloniilor romane, a strămoșilor noștri, pînă astăzi", după cum sîntem informați în apelul la prenumerație, în care se face o legătură și între istoria bisericească și cea profană („Foaie pentru minte", III (1840), p. 61). Dealtfel, traducătorul ținea să sublinieze, printre meritele lucrării și faptul că autorul „tratează cu ageră critică și nepărtinire deodată starea politică a epohei și apoi statul Besericei, încît se poate numi această istorie politico-ecclesiastică (Meletie, *Bisericeasca istorie*, I, Iași, 1843, p. XIV).
[88] Ca, de exemplu, *Antologhicon ce să zice floarea cuvintelor*, Mînăstirea Neamț, 1825 ; *Irmologhicon sau catavasieriu musicesc*, Viena, 1823.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lație. Ei înșiși se transformă, uneori, în autori de scrieri istorice, cum este cazul egumenului mînăstirii Putna, care colaborează la „Arhiva Românească" [89].

Sub multiple raporturi deci, viața spirituală a perioadei este deosebit de favorabilă preocupărilor pentru trecut. Aproape nu mai surprinde că acestea apar în lucrări care nu au nici un fel de tangență cu istoria, cum este prefața unui tratat de medicină [90].

Mediul social-politic și cultural al ideologiei pașoptiste este, astfel, deosebit de propice pentru manifestările istoriografice. Afirmarea acestora trebuie raportată, firește, și la premise de altă natură. Pe de o parte, nu putem concepe deceniile de la mijlocul anului 1848 ca un moment izolat în dezvoltarea istoriografiei noastre. Scrisul istoric la noi avea atunci o îndelungată tradiție, fapt care, reflectînd particularitățile evoluției țărilor române, i-a imprimat anumite trăsături specifice. Firește, istoricii pașoptiști aduc importante noutăți ; în parte însă ei continuă opera predecesorilor, nu numai ca preocupări, ci și ca tendințe. Mai ales, ei nu puteau să nu fie influențați de marele interes pentru trecut al precedentelor generații de cărturari. Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere și un alt element. Istoriografia pașoptistă ne apare ca un fenomen esențialmente românesc, pornind de la realitățile noastre și subordonîndu-li-se aproape complet. Făcînd această subliniere, nu putem omite faptul că dezvoltarea istoriografiei pașoptiste are loc într-un context general european, context deosebit de favorabil studiilor de istorie ; or, istoricii noștri din această perioadă au cunoscut bine mișcarea istoriografică europeană, au întreținut relații cu personalități ale acesteia, fapt care trebuia să aibă un efect stimulator pentru propriile preocupări.

O analiză generală a premiselor istoriografiei pașoptiste nu va putea omite aceste două din urmă aspecte, mai ales că ele sînt esențiale pentru încadrarea reală a acestui moment în evoluția generală a scrisului istoric românesc, ca și în stabilirea locului său în contextul istoriografic european. Nu ne-am propus aici o asemenea analiză ; ea ne conduce totuși la concluzia că premisele esențiale ale istoriografiei pașoptiste trebuie căutat în climatul social-politic și cultural intern, acela care ne-a preocupat în rîndurile de față.

În legătură cu aceasta, se impune o ultimă precizare. Ne-am oprit în lucrarea de față îndeosebi asupra perioadei anterioare anului 1848, considerînd că tocmai ea ne oferă premisele istoriografiei pașoptiste, întrucît reprezentanții ei își încep tocmai acum activitatea, ei continuînd-o doar după revoluție. Și în continuare însă, condițiile concrete ale evoluției țărilor române au întreținut preocupările pentru trecut. Este cazul, mai întîi, a chiar revoluției de la 1848. Într-un moment în care privirile se îndreptau spre viitor, apelul la trecut se dovedea a fi extrem de util. Istoria putea constitui, prin exemplele sale, un tonifiant al luptei revoluționare ; în același timp, ea era menită să sprijine, în fața puterilor străine, legitimitatea deziderateloi românilor. Aproape toate documentele *din perioada revoluției sînt impregnate de un puternic spirit istoric. De altfel*, revoluționarii, educați într-o atmosferă de profundă prețuire a trecutului, și-au manifestat în repetate rînduri convingerea că faptele lor constituie o nouă pagină glorioasă a istoriei românilor. Și în anii de după 1848, condițiile social-politice au făcut necesare preocupările istorice. În mare parte, ele sînt legate de remarcabilul efort întreprins pentru a face cunoscută străinătății situația românilor și aspirațiile lor, prin întreprinderea a numeroase acțiuni și publicarea a numeroase lucrări, în care, pentru justificarea revoluției, argumentul istoric apărea ca indispensabil. Paralel, și situația internă a necesitat apelul la trecut. Evident, domnitorii instituiți în urma Convenției de la Balta Lima nu mai puteau apare, în aceeași măsură ca predecesorii lor, drept continuatori ai marilor personalități ale Evului mediu, în schimb, rapiditatea desfășurării evenimentelor făcea ca interesul pentru trecut să sporească. Dezbaterea soluțiilor pentru viitor cerea ca ele să fie căutate și prin analiza trecutului. Luptele pentru Unire și pentru transformările

[89] Sev. Gheorghiescul, *Mormintele, odoarele, inscripțiile și clopotele mînăstirii Putna din Bucovina*, „Arhiva Românească", II (1845), p. 399—422.

[90] St. V. Piscupescu, *Oglinda sănătății și a frumuseții omenești. Mijloace și leacuri de ocrotirea lor și de îndreptarea stricăciunilor*, București, 1829. Prefața în Bianu-Hodoș, *Bibliografia românească veche*, III, p. 634—648.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care trebuiau să o însoțească sînt asociate, astfel, de o firească prețuire pentru istorie. Multe din intervențiile din divanurile ad-hoc apelează la trecut, după cum în publicațiile vremii apar numeroase materiale istorice. Problema națională este aceea căreia i se acordă, în mod firesc, prioritatea ; în același timp însă, istoria trebuia să fie utilizată și pentru a sublinia necesitatea transformărilor politice și sociale. Climatul se va reflecta în mod pregnant în acea miniaturală capodoperă oratorică care este cuvîntul rostit de Kogălniceanu la urcarea pe tronul Moldovei a lui Alexandru Ioan Cuza, eveniment prezentat ca o încununare a unei evoluții istorice și ale cărui necesare consecințe sînt deduse tocmai din lecțiile trecutului.

Chiar dacă premisele interne ale istoriografiei pașoptiste trebuie căutate, în mod esențial, în deceniile anterioare anului 1848, se poate aprecia deci că întreaga perioadă de afirmare a ei a fost deosebit de favorabilă preocupărilor pentru trecut. Reflex firesc, acestea au trecut pe primul plan al manifestărilor culturale ale epocii. De asemenea, ele au avut un pronunțat caracter militant, apelul la trecut constituind o importantă armă de luptă. Acest caracter s-a accentuat datorită largii acțiuni pentru difuziunea cunoștințelor istorice, una din preocupările fundamentale ale istoriografiei pașoptiste, cu roade deosebit de importante în pregătirea spiritelor pentru transformările de la mijlocul secolului trecut. Și prin aceasta, istoriografia pașoptistă răspundea unor necesități și, în același timp, își afirma înalta ei menire socială.

LES CONDITIONS SOCIALES ET POLITIQUES DANS LESQUELLES FURENT CRÉÉS LES OUVRAGES DES HISTORIENS ROUMAINS DE LA GÉNÉRATION DE 1848

RÉSUMÉ

Au cours des décennies qui ont précédé la révolution de 1848 et l'union de la Valachie et de la Moldavie, réalisée en 1859, les ouvrages d'histoire ont été au premier rang des préoccupations intellectuelles des Roumains. L'explication nous est donnée par l'évolution générale de la société roumaine. C'est là que se trouve la genèse des principales orientations des historiens de la génération de 1848, ainsi que les raisons de la grande diffusion des livres d'histoire.

De profondes transformations se produisirent dans cette période. Au Moyen Age succéda l'époque moderne. Lorsque de grandes transformations sociales et politiques ont lieu, on constate toujours un intérêt accru pour le passé, surtout pour le passé national. Cet intérêt pour l'histoire a grandi en même temps que le développement économique. L'essor de la vie urbaine et la croissance rapide des échanges commerciaux ont facilité les échanges culturels. Presque toutes les catégories sociales ont manifesté un vif intérêt pour l'histoire. Ces préoccupations ont été évidentes non seulement chez les bourgeois et les intellectuels, mais aussi chez les boyards. Ceux-ci ont invoqué les temps d'autrefois pour justifier leurs privilèges et aussi leurs prétentions. Les arguments auxquels les boyards ont eu recours ont été fondés surtout sur l'histoire politique et nationale, et fort peu sur l'histoire sociale.

Le processus de la formation de la nation roumaine a fourni de puissants arguments aux historiens. La conscience nationale est fondée sur la conscience historique. Celle-ci était très développée chez une nation qui luttait en même temps pour son indépendance et pour la réunion de tous ses membres en un seul Etat. Pour la génération d'alors, un vrai patriote devait bien connaître l'histoire nationale. Le passé fournissait des arguments pour les luttes politiques et sociales et justifiait les transformations envisagées dans la situation internationale des Roumains.

Au point de vue politique, les circonstances favorisèrent initialement en Transylvanie les études historiques. Après 1821, la situation devint plus propice dans les Principautés danubiennes, où de nombreux intellectuels transylvains furent fort bien accueillis. La révolution de 1821 a non seulement amélioré les conditions dans lesquelles s'est déroulée la vie politique ; elle a été aussi considérée comme continuant la lutte pour l'indépendance. Les grands événements de l'époque ont été marqués par de constantes références au passé. La plupart des programmes de 1848 sont imprégnés de souvenirs historiques.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Même les gouvernements des Principautés roumaines ont encouragé les études historiques. Après la révolution de 1821, les hospodars de Valachie et de Moldavie, désignés parmi les boyards autochtones, ont voulu être considérés comme les descendants des grands princes du Moyen Age et comme ayant la mission d'accomplir des actes historiques. Au cours de leur règne, ils ont souvent porté aux nues les grandes actions et les illustres personnalités du passé. Evidemment, l'histoire que les cercles officiels ont invoquée et qu'ils ont encouragée, a été une histoire souvent déformée conformément à leurs intérêts. Il faut pourtant reconnaitre que l'attitude des cercles officiels a été propice aux études historiques et leur a conféré une plus grande autorité.

Ces études ont bénéficié aussi des progrès de la culture. Y ont contribué notamment l'extension de la diffusion de la culture par l'enseignement, par les livres et les publications périodiques. Y a contribué aussi le caractère militant des productions de l'esprit. Dans tous les domaines, on a fait un constant appel à l'histoire.

L'évolution générale de la société a accru l'intérêt pour l'histoire. Ainsi a été continuée une ancienne tradition datant du Moyen Age. La culture laïque roumaine s'est manifestée alors par des oeuvres historiques.

Tous ces éléments, auxquels il faut ajouter le contact permanent avec la vie spirituelle européenne de l'époque, ont profondément influencé les historiens roumains de la génération de 1848. Leurs ouvrages ne sont pas seulement l'oeuvre d'érudits, mais aussi celle de personnalités qui ont pris part très activement aux événements de leur temps. Non seulement ils ont écrit, mais ils ont aussi fait l'histoire. La génération de 1848, dans les pays roumains, a considéré l'histoire comme le premier livre de la nation.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN ACTIVITATEA POLITICĂ A LUI ION GHICA ÎN PEDIOADA INSTABILITĂȚII GUVERNAMENTALE ȘI PARLAMENTARE (IULIE 1866 — FEBRUARIE 1867)

de

V. RUSSU

Ion Ghica, personalitate interesantă și contradictorie a veacului trecut, s-a bucurat de o reală atenție din partea vechii și noii noastre istoriografii. Atenția acordată acestei complexe personalități din partea istoricilor, literaților, filozofilor sau economiștilor nu este deloc întîmplătoare, întrucît numele lui Ion Ghica se leagă, într-un fel sau altul, de aproape toate marile evenimente ale istoriei noastre naționale din secolul al XIX-lea : revoluția de la 1848, Unirea, independența. Cu toate acestea, bogata sa activitate, desfășurată pe planuri din cele mai diverse, este încă insuficient cunoscută la noi. Semnificativă în acest sens ni se pare, spre exemplu, atenția redusă ce s-a acordat, în literatura noastră istorică, activității politice desfășurate de Ion Ghica de la 1859 pînă la 1878. Ca urmare a acestei stări de lucruri, sînt puțin și deficitar cunoscute relațiile lui Ion Ghica cu Al. I. Cuza și Carol I, raporturile acestuia cu diferitele grupări politice existente în epocă, metodele de acțiune pe care le-a utilizat sau ideile pe care le-a susținut în presă și parlament. Avînd în vedere doar aceste considerente, la care se pot adăuga multe altele, sînt explicabile deficiențele de interpretare în privința tribulațiilor și evoluției politice sinuoase a fostului prieten al lui Bălcescu.

Pentru a suplini unele din lacunele menționate, în lucrarea de față ne propunem să abordăm cîteva probleme legate de activitatea politică desfășurată de Ion Ghica în cursul agitatei perioade de instabilitate guvernamentală și parlamentară dintre anii 1866 și 1871. Atunci, după cum se știe, Ion Ghica, pe lîngă faptul că *o prezidat* trei din cele zece guverne ce s-au succedat la conducerea statului, a inițiat interesante acțiuni de politică internă și externă, ceea ce l-a impus în ochii contemporanilor ca una din principalele personalități ale epocii. Analiza întregii activități desfășurate de Ion Ghica în cursul perioadei menționate ar fi greu de întreprins în cadrul unui singur studiu. De aceea, în lucrarea noastră ne-am propus să stăruim numai asupra unui singur moment, care este extrem de puțin cunoscut în literatura noastră de specialitate. În esență, este vorba despre cel de al doilea guvern pe care l-a condus Ion Ghica între 15 iulie 1866 și 21 februarie 1867.

În istoria vieții politice din perioada instabilității guvernamentale și parlamentare cel de al doilea minister prezidat de Ion Ghica ocupă un loc deosebit de important. Totuși, în istoriografia noastră, veche sau nouă, nu s-a acordat atenția cuvenită acestui moment însemnat din evoluția frămîntărilor politice ce au urmat instituirii și organizării regimului politic al burgheziei și moșierimii. În genere, toți cercetătorii problemei au considerat cea de a doua guvernare condusă de Ion Ghica drept un episod lipsit de importanță și semnificație.

Ca urmare a acestei concepții, care domină încă în istoriografia noastră, există serioase lacune în legătură cu formarea și activitatea acestui guvern, care a funcționat, totuși, într-o perioadă de mari frămîntări și dificultăți de ordin intern și extern. Cercetarea superficială a problemei nu a îngăduit încă nici mă-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

car elucidarea cauzelor generale, care au concurat la constituirea unui guvern al cărui președinte era aproape lipsit de partizani politici. Astfel, toți cercetătorii problemei sînt unanimi în a susține că aducerea lui Ion Ghica la conducerea ministerului constituit la 15 iulie 1866 s-a datorat unei necesități de natură diplomatică, și anume, continuarea tratativelor cu Poarta otomană în legătură cu recunoașterea lui Carol I în calitate de domnitor al României [1]. Acest punct de vedere, acceptat fără rezerve de toți cercetătorii, își are originea în două elemente. În primul rînd, avînd în vedere condițiile istorice de atunci, recunoașterea de către Turcia a faptului împlinit era o necesitate ce nu poate fi tăgăduită. Or, Ion Ghica, om cu vechi legături la Constantinopol, părea a fi cel mai indicat pentru a înfrînge rezistența Porții. În al doilea rînd, Carol I, explicînd aducerea lui Ion Ghica la conducerea guvernului, a subliniat în memoriile sale că „Prințul chiamă pe Ion Ghica la prezidență, pentru că pînă acum el a tratat cu Poarta asupra chestiei de recunoaștere și de aceea această afacere, pentru moment cea mai importantă, printr-însul poate fi dusă mai bine la sfîrșit, căci el se bucură de încrederea turcilor" [2]. Avînd în vedere aceste elemente, lucrurile par mai mult decît limpezi și nu este greu de precizat de ce nu s-a făcut apel și la alți factori pentru a explica de ce tocmai Ion Ghica a fost considerat omul cel mai potrivit spre a constitui un nou cabinet în urma demisiei lui Lascăr Catargiu.

La prima vedere, explicațiile par limpezi și convingătoare. Totuși, la o analiză mai atentă a faptelor se poate constata că necesitățile de ordin extern nu sînt suficiente pentru a explica constituirea guvernului de la 15 iulie 1866. Mai mult decît atît, păstrăm convingerea că anumiți factori de politică internă au jucat un rol mai însemnat în alegerea lui Ion Ghica în calitate de prim-ministru. Este adevărat că împotriva acestei ipoteze se pot aduce unele argumente ce sînt, în aparență, irefutabile. Între altele, se știe că în iunie-iulie 1866 Ion Ghica a fost la Constantinopol, unde a purtat tratative cu Aali Paşa în legătură cu recunoașterea lui Carol I [3], iar rodul acestor tratative îl găsim în proiectul otoman ce cuprindea condițiile acceptării noii stări de lucruri [4]. Acest proiect, alcătuit din 14 articole, a fost adus de Ion Ghica în țară și prezentat Consiliului de miniștri ce se afla încă sub conducerea lui Lascăr Catargiu [5]. Pînă aici, lucrurile se înlănțuie logic și numirea lui Ion Ghica în fruntea noului minister apare ca un fapt absolut firesc.

Or, tocmai aceste tratative ridică primele semne de întrebare în legătură cu explicațiile date de diferiți cercetători în privința constituirii guvernului de la 15 iulie 1866. Astfel, în majoritatea lucrărilor, în care a fost abordată această problemă, s-a insistat mai mult asupra capacității lui Ion Ghica de *a înțelege* și de *a se înțelege* cu diplomația otomană și mai puțin s-a reliefat valoarea reală a contribuției acestuia în obținerea recunoașterii unui domnitor pe care nu l-a dorit cu sinceritate și l-a acceptat numai de nevoie. Condițiile puse de turci, după cum vom vedea în continuare, au fost de-a dreptul umilitoare și ele vizau stîrbirea autonomiei și crearea unor largi posibilități de amestec ale Turciei în afacerile interne și externe ale României. La timpul său, N. Iorga, apreciind rezultatele obținute de Ion Ghica în timpul tratativelor, critica faptul că acesta, înainte de a se întoarce în țară, „făcu greșala de a da... o aproape totală aprobare acestei manifeste și grele scăderi de situație. Politica lui fanariotă, sublinia marele nostru istoric, ne așeza astfel mult mai jos decît mîndra politică a lui Cuza" [6]. Un alt cercetător al problemei, și anume, T. W. Riker, socotea majoritatea articolelor cuprinse în proiectul otoman drept inadmisibile și își exprimă mirarea „cum a putut da Ghica dovadă de atît puțin patriotism sau pătrun-

[1] Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine...*, Paris, 1900, p. 175; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 34; *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., București, 1964, p. 538; D. Păcurariu, *Ion Ghica*, București, 1965, p. 229; Ion Roman, *Viața lui Ion Ghica*, București, 1970, p. 203.

[2] *Memoriile regelui Carol I al României (De un martor ocular)*, vol. I, p. 116.

[3] T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale. 1856—1866*, București, 1944, p. 680.

[4] *Memoriile regelui Carol I...*, vol. I, p. 110—114.

[5] N. Iorga, *op. cit.*, p. 12.

[6] *Ibidem*, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dere“ [7] în momentul în care a declarat drept acceptabile — dînd și asigurarea că vor fi primite de guvern — niște condiții ce contraveneau flagrant cu interesele fundamentale ale statului român [8].

Într-adevăr, chiar o analiză sumară a proiectului otoman, adus de Ion Ghica la București, confirmă justețea punctelor de vedere exprimate de cei doi istorici menționați mai sus. Turcia, nemulțumită de lărgirea continuă a autonomiei în timpul domniei lui Cuza, a încercat, după 11 februarie 1866, să anuleze o parte din cuceririle obținute de statul român, pentru a-și întări o suzeranitate devenită mai mult nominală. Inițial, diplomația otomană, mult încurajată de Austria și Rusia, s-a preocupat de organizarea unei intervenții militare la nordul Dunării spre a ajunge nu numai la întărirea suzeranității, dar și la desfacerea Unirii. Neputința organizării rapide a unei asemenea intervenții, opoziția categorică a Franței și Angliei față de o tentativă cu consecințe greu de bănuit, precum și mobilizarea armatei române pentru respingerea oricărei invazii, au determinat Turcia, cu toate amenințările ei repetate, să renunțe la ideea ocupării militare a României. Silită să renunțe la măsuri de forță, Turcia a încercat să folosească mijloacele de natură diplomatică pentru a-și realiza o parte din obiectivele urmărite. Astfel, în proiectul predat lui Ion Ghica, Principatele Unite erau considerate drept parte integrantă a Imperiului otoman și în virtutea acestei pretenții li se cerea „a-și da tot concursul, în limitele mijloacelor lor și după gravitatea împrejurărilor, la apărarea drepturilor și intereselor generale ale Imperiului împotriva a tot ce ar fi de natură a le atinge și a da astfel o nouă dovadă de sentimentele lor de lealitate și atașament față de curtea suzerană“ [9]. Mai mult. Diplomația otomană, neliniștită de lupta continuă a românilor pentru independență, a căutat, profitînd de împrejurări, să obțină un angajament formal din partea noului domnitor în sensul că acesta nu va atinge „niciodată legăturile de vasalitate care... unesc Principatele cu Imperiul otoman“ [10]. În plus, pentru a contracara veleitățile de independență ale statului român nu se îngăduia, fără o înțelegere prealabilă cu Poarta, sporirea numărului armatei peste cel stabilit prin Convenția de la Paris. În același timp, se pretindea acceptarea unui consul otoman la București, stabilirea unei severe cenzuri pentru a nu permite campanii de presă ostile Turciei sau celorlalte imperii vecine, subordonarea completă a politicii externe a statului român, căruia nu i se îngăduia să aibă „relații oficiale cu celelalte puteri“ [11]. Totodată, diplomația otomană urmărea să-i creeze noului domnitor o situație din cele mai dificile prin impunerea unor condiții de natură să scoată cît mai mult în evidență situația acestuia de vasal. Între altele, i se refuza ereditatea și i se condiționa recunoașterea de o vizită imediată la Constantinopol de unde urma să primească investitura [12]. Cu asemenea condiții, al căror sens nu este greu de surprins, Turcia urmărea, practic, să șteargă cuceririle anterioare ale statului român pentru a-și recîștiga o influență pierdută încă înainte de Unire. Scopul urmărit de Turcia ne este atestat, între altele, și de articolul final din acest proiect, articol din care răzbate o notă de amenințare la adresa statului român. În articolul 14 se preciza că „orice act contrar dispozițiilor mai sus menționate va fi considerat ca o violare a angajamentului luat și va reda curții suzerane toată libertatea de acțiune, ca să ia orice măsură va crede de cuviință pentru salvarea drepturilor ei“ [13]. Tonul imperativ, folosit în acest articol, lăsa să se înțeleagă că Turcia nu mai era dispusă la alte negocieri și concesii și, în caz de împotrivire din partea guvernului de la București, își rezerva dreptul de a face apel la alte mijloace, mai precis la intervenția militară pentru a restabili „ordinea în Principatele Unite, care deveniseră, după opinia oamenilor politici otomani, prea turbulente și jenante pentru „liniștea vecinilor“ [14].

---

[7] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 685.
[8] *Ibidem.*
[9] *Memoriile regelui Carol I...*, vol. II, p. 110.
[10] *Ibidem*, p. 111.
[11] *Ibidem*, p. 113.
[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem*, p. 114.
[14] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Misiunea lui Ion Ghica la Constantinopol nu a avut darul să contribuie, după cum rezultă din analiza proiectului otoman, nici la dezlegarea problemei recunoașterii nici la crearea unui climat favorabil pentru noi negocieri. Dovada peremptorie pentru eșecul misiunii lui Ion Ghica ne este dată de faptul că atît guvernul Lascăr Catargiu, cît și domnitorul au întîmpinat cu un refuz clar și categoric proiectul otoman [15]. Drept răspuns la „condițiile de necrezut" ale Porții, guvernul român, fără a se lăsa intimidat de amenințările repetate cu invazia, a întocmit un contraproiect ce aducea modificări substanțiale propunerilor turcești [16]. Acest contraproiect, și nu condițiile considerate acceptabile de către Ion Ghica, va sta la baza negocierilor ulterioare dintre statul român și Poarta otomană.

Poziția concesivă a lui Ion Ghica, poziție sever criticată de unii oameni politici [17], nu se înscria pe linia apărării intereselor statului și nu a putut contribui cu nimic la contracararea tendinței Turciei de a restrînge autonomia României, autonomie ce constituia o importantă premisă pentru cucerirea independenței. Dealtfel, nici în cursul tratativelor ulterioare, care s-au desfășurat în august-septembrie 1866, Ion Ghica nu a renunțat la politica conciliantă față de Turcia, iar atunci cînd, în septembrie, negocierile au ajuns la un punct critic, primul ministru, omul considerat cel mai potrivit pentru normalizarea relațiilor dintre cele două părți, nu a găsit nimic mai potrivit decît să-și prezinte demisia domnitorului [18].

Atitudinea conciliantă a lui Ion Ghica față de pretențiile Porții otomane, refuzul guvernului și domnitorului de a accepta condițiile aduse de la Constantinopol, modificarea substanțială a proiectului turcesc, precum și păstrarea unor poziții divergente față de puterea suzerană, ne fac să credem că nu factorul politică externă a jucat rolul principal în constituirea guvernului de la 15 iulie 1866. După eșecul misiunii de la Constantinopol, dar mai ales după respingerea proiectului otoman de către domnitor și guvernul Lascăr Catargiu, ni se pare oarecum stranie numirea lui Ion Ghica, în calitate de prim-ministru, *numai* și *tocmai* pentru a trata cu Turcia. Este greu de acceptat ideea că s-a putut numi un președinte de consiliu pentru valoarea negativă a unui act diplomatic sau pentru „meritul" de a se fi situat pe poziții divergente cu domnitorul și ceilalți oameni politici în problema atitudinii față de Turcia. De aceea, fără a nega complet factorul extern, considerăm că desemnarea lui Ion Ghica pentru constituirea guvernului de la 15 iulie 1866 s-a datorat, cu precădere, unor cauze de natură internă.

După cum se știe, în vara anului 1866 conflictul dintre grupările liberale și conservatoare, mai precis dintre cele ce au participat la instituirea și oaganizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii, ajunsese atît de acut, încît formulele hibride ale așa-numitelor guverne de coaliție s-au dovedit complet falimentare. Experiența guvernării conduse de Lascăr Catargiu (11 mai — 15 iulie) este *mai mult decît elocventă în acest sens. Conflictul era însă mult mai adînc și el* depășea limitele înguste ale disensiunilor existente între membrii guvernului. Lupta se dădea, în esență, între radicali și conservatori, avînd drept obiect problemele fundamentale ale organizării regimului. Neînțelegerile ajunseseră atît de

[15] *Memoriile regelui Carol I...*, vol. I, p. 106; N. Iorga, *op. cit.*, p. 34—35; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 687.

[16] *Memoriile regelui Carol I...*, vol. I, p. 110—114; T. W. Riker, *op. cit.*

[17] Așa, spre exemplu, în ședința Adunării deputaților din 21 februarie 1867, în raportul minorității comisiei constituite pentru a se pronunța asupra votului de blam propus la adresa guvernului se sublinia: „Capul ministerului de astăzi a intrat la guvern în condițiunile aduse de d-sa de la Constantinopole în privirea recunoașterei. Acele condițiuni, pe cît se știe, erau departe de a fi în armonie cu drepturile țării, cu interesele ei și cu demnitatea tronului. Cestiunea recunoașterei compromisă astfel de la început, a fost negreșit cauza că acea recunoaștere a tărăgănit atît de mult și a prelungit pentru țară o poziție politică care nu putea fi decît prejudiciabilă intereselor sale". „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 44 din 24 februarie/8 martie 1867, p. 322.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acute, încît în vara anului 1866, cele două extreme, stînga radicală și dreapta conservatoare, chiar dacă au acceptat de nevoie constituția, păreau a fi pe punctul de a se pregăti pentru o nouă confruntare de natură să tranșeze mai categoric problema puterii. În asemenea condiții nu putea fi vorba de constituirea unui guvern omogen, de orientare radicală sau conservatoare, ci se impunea găsirea unei formule ministeriale care să fie tolerată, cel puțin pentru o perioadă, de principalele grupări politice. Or, după opinia noastră, cel de al doilea guvern Ion Ghica nu reprezintă altceva decît produsul firesc și necesar al acutei crize politice de la începuturile noului regim. Punînd lucrurile pe acest teren, desemnarea lui Ion Ghica în calitate de succesor al guvernului de coaliție condus de Lascăr Catargiu nu ne apare deloc întîmplătoare.

Împrejurările interne din vara anului 1866 au impus la conducere un om politic de orientare moderată. Cel mai potrivit din acest punct de vedere a fost considerat Ion Ghica, un liberal moderat înzestrat cu un respect deosebit pentru formele constituționale. În altă ordine de idei, Ion Ghica mai avea o calitate, care pare să fi jucat un rol important în aducerea lui la conducere. Este știut, spre exemplu, că acest om politic nu avea decît puțini partizani în țară. După calculele cele mai optimiste, numărul aderenților săi politici se ridica la aproximativ 10—12 oameni [19], dar, înafară de Ion Bălăceanu și D. A. Sturdza, care l-au slujit cu fidelitate, nu se cunosc prea multe personalități din ceea ce se numește, de regulă, gruparea liberal moderată condusă de Ion Ghica. Ca urmare a acestui fapt, moderații lui Ion Ghica nu reprezentau un concurent periculos pentru nici una din principalele grupări politice care se pregăteau pentru o confruntare serioasă cu prilejul apropiatelor alegeri ce urmau să aibă loc pe baza noii legi electorale, dimpotrivă. Noul prim-ministru se recomanda a fi omul cel mai potrivit pentru a garanta „libertatea" alegerilor, dat fiind faptul că el nu putea exercita un control serios asupra administrației, deoarece nu avea partizani pe care să-i numească la conducerea județelor. Din această neputință s-a născut, după cum vom vedea, legenda alegerilor libere din timpul acestui minister. Principalelor grupări politice, aflate atunci într-o perioadă de reorganizare, de căutare a unor noi aliați, le convenea o atare situație, care părea să le asigure mai multă libertate de mișcare cu prilejul campaniei electorale. În același timp, noua formulă guvernamentală era convenabilă și domnitorului, care, deși arătase o anumită preferință pentru conservatori, nu făcuse încă o opțiune clară pentru una sau alta din principalele grupări politice. Un general fără soldați, oricît de abil ar fi fost, putea fi mai ușor dominat decît reprezentanții unor puternice formațiuni politice cu veleități de a juca un rol de prim ordin în conducerea statului.

La aceste considerente, care au în vedere numai cîteva aspecte ale raporturilor existente între principalele grupări politice, se pot adăuga, firește, și alte argumente pentru a explica constituirea celui de al doilea guvern condus de Ion Ghica. Semnificativ ni se pare, spre exemplu, faptul că în acel moment anumite grupări politice nu puteau fi aduse la conducerea statului din motive de natură externă. O guvernare radicală, spre exemplu, era imposibilă nu numai din cauza opoziției îndîrjite pe care ar fi întîmpinat-o din partea conservatorilor, dar și ca urmare a aversiunii manifeste a unor puteri garante față de această grupare politică. Revelator este faptul că o parte a puterilor garante condiționa acceptarea schimbărilor survenite în România de înlăturarea radicalilor din guvernul Lascăr Catargiu. Austria [20], Rusia [21], Turcia, la care poate fi adăugată și Franța, vedeau în radicali un real pericol pentru interesele lor. Întrucît aceștia, împreună cu revoluționarii din alte țări, nu ar fi urmărit altceva decît modificarea hărții politice a Europei pe cale insurecțională. Aceste fapte fiind cunoscute, constituirea unui guvern radical ar fi echivalat, nu numai din motive interne, dar mai ales datorită celor de natură externă, cu o elementară lipsă de simț politic. Criza politică internă

[19] Ion Roman, *op. cit.*, p. 205.

[20] Arhiva St. București, Fond Casa regală, dos. nr. 36/1866, f. 85—88; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 685; Paul Henry, *L'abdication du Prince Cuza...*, Paris, 1936, p. 430—431.

[21] Paul Henry, *op. cit.*, p. 407—408.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și conjunctura internațională au impus găsirea unei formule ministeriale, care să nu stîrnească nemulțumire și neliniște. Numai în aceste condiții, Ion Ghica, omul eșecului de la Constantinopol, a putut deveni cel mai indicat pentru constituirea unui guvern menit, în aparență, să continuie tratativele cu Turcia, dar destinat, în realitate, să conducă treburile statului pînă la consumarea alegerilor din toamna anului 1866[22].

Constituit la 15/27 iulie 1866, guvernul condus de Ion Ghica avea o componență eterogenă și în el intrau, alături de liberali moderați, și elemente de orientare conservatoare[23]. Din capul locului se impune să subliniem faptul că noul guvern a preluat conducerea statului într-un moment din cele mai dificile. Situația internă era deosebit de grea din cauza crizei financiare, a foametei ce bîntuia în lumea satelor și datorită luptelor politice ce atinseseră o înaltă tensiune. La acestea, firește, se cuvine să adăugăm existența unei conjuncturi internaționale mai mult decît defavorabilă statului român, care mai era amenințat încă de primejdia unei intervenții străine. Pentru soluționarea acestor importante probleme se impunea din partea guvernului nu numai o intensă activitate, dar și o anumită suplețe și abilitate, mai ales în legătură cu chestiunile de natură externă.

Înainte de a intra în analiza activității guvernului Ion Ghica se impune să precizăm că acesta s-a constituit într-o perioadă de vacanță parlamentară, adică după închiderea lucrărilor Adunării Constituante. Ca urmare a acestui fapt, noul cabinet nu și-a putut face cunoscut programul de guvernămînt în fața corpurilor legiuitoare și a recurs la alte soluții pentru a-și preciza intențiile în domeniul politicii interne și externe. Astfel, la 19 iulie 1866, primul ministru, care deținea și portofoliul internelor, a trimis prefecților o lungă circulară, care poate fi considerată drept un adevărat program de guvernămînt[24]. Cu acest prilej, Ion Ghica le cerea prefecților să-și subsumeze întreaga activitate preocupării de a întrona legalitatea, de a înlocui „sistemul despotismului și al absolutismului prin sistemul libertății"[25]. În vederea atingerii acestui obiectiv li se cerea prefecților să asigure „respectul și garanția drepturilor și a libertății tuturor", în aceasta văzîndu-se „cel mai sigur mijloc de ordine și stabilitate"[26]. Primul ministru se arăta preocupat, în continuare, de realizarea unei adevărate armonii sociale în interiorul țării. De aceea, prefecților, cărora li se cerea să vadă „în constituțiunea de la 1866... evanghelia noastră politică", li se recomanda, în același timp, să fie „un organ de înfrățire", deoarece „societățile civilizate se deosebesc mai cu seamă prin armonia și iubirea ce există între membrii lor"[27].

După asemenea principii generale în legătură cu legalitatea, dreptatea și rolul administrației, precum și după încercarea de fundamentare a teoriei utopice asupra armoniei sociale, primul ministru s-a arătat preocupat de unele chestiuni mai concrete, dar presante pentru acel moment. Astfel, pentru a stăvili valul de nemulțumiri ce cuprinsese țărănimea[28], Ion Ghica a subliniat necesitatea aplicării corecte și integrale a legii rurale de la 1864. Constatînd, după informațiile ce le deținea, că „această lege... nu este încă aplicată în toate punturile și în toate localitățile", primul ministru le pretindea prefecților să cerceteze „unde este încă legea rurală neaplicată în toată a ei întregime" și să ia măsurile necesare pentru a aduce „la îndeplinire toate dispozițiunile zisei legi prin cea mai exactă a lor preocupațiune"[29].

---

[22] *Istoria României*, vol. IV, p. 538.

[23] Astfel, dacă Ion Ghica avea președinția și internele, iar unul dintre colaboratorii săi apropiați, D. A. Sturdza, portofoliul lucrărilor publice, conservatorii G. Știrbei, P. Mavrohgeni și Ion Strat conduceau, în ordine, ministerele de externe, finanțe, culte și instrucțiune publică. În sfîrșit, un apropiat al primului ministru, Ion Cantacuzino, conducea ministerul de justiție, iar cel de război revenea generalului Ion Ghica. *Memoriile regelui Carol I*, vol. II, p. 3; F. Damé, *op. cit.*, p. 170.

[24] „Monitorul Oficial", nr. 158 din 20 iulie/1 august 1866, p. 707.

[25] *Ibidem.*

[26] *Ibidem.*

[27] *Ibidem.*

[28] Constantin C. Corbu, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, Ed. st., București, 1970, p. 107 și urm.

[29] „Monitorul Oficial", nr. 158 din 20 iulie/1 august 1866, p. 707.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Interesul pentru aplicarea integrală a legii rurale nu era izvorît însă din spiritul de dreptate, pe care primul ministru își propunea să-l întroneze, sau din compasiune pentru țărănime, care se găsea într-o situație mai mult decît dificilă, ci din teama de extinderea mișcărilor țărănești. Faptul ne este confirmat chiar de circulara-program, în care se acorda o atenție deosebită „menținerii măsurilor polițienești prin toate comunele", pentru a se înăbuși în fașă izbucnirile de revoltă a acestei clase oprimate. După cum se știe, în anul 1866, ca urmare a foametei și nedreptei aplicări a legii rurale, nemulțumirea în rîndul țărănimii era foarte mare. Aceasta se manifesta prin arderea conacelor, încălcarea izlazurilor și incendierea recoltelor [30]. Escamotînd adevărul, primul ministru punea aceste acțiuni pe seama făcătorilor de rele împotriva cărora cerea „cea mai neadormită priveghere" și luarea celor mai drastice măsuri pentru a se „stîrpi cu desăvîrșire niște fapte atît de condamnabile și ruinătoare pentru agricultori" [31]. În rest, Ion Ghica se mai arăta preocupat de stîrpirea abuzurilor, dezvoltarea agriculturii și înmulțirea căilor de comunicație [32], fără a indica însă și soluțiile necesare pentru realizarea acestor obiective.

Circulara-program din 19 iulie 1866, acest curios amestec de teorii constituționale, apeluri la legalitate și dreptate sau de îndemnuri pentru întărirea măsurilor polițienești în lumea satelor, ni se pare caracteristică pentru noua guvernare. Operă a primului ministru, circulara-program, cu excepția preocupării pentru aplicarea legii rurale, nu cuprindea nici o idee mare, nu anunța nici o reformă esențială din cele pe care necesitățile presante ale momentului le recomandau în mod imperios.

Oricît de limitat ar fi programul anunțat la 19 iulie 1866, realizarea celor cîteva reforme enunțate presupunea, totuși, o oarecare stabilitate internă și existența unui climat de siguranță în ceea ce privește raporturile cu puterile garante. Ambele condiții i-au lipsit guvernului prezidat de Ion Ghica, iar miniștrii n-au fost înzestrați cu calități excepționale pentru a putea domina o situație extrem de complicată. Astfel, în vara și toamna anului 1866 România era confruntată cu dificultăți din cele mai serioase de natură internă și externă. Cercetătorii problemei au redus aceste dificultăți la faptul că Turcia a tărăgănat recunoașterea domnitorului străin. Problema era însă ceva mai complicată. Opoziția Turciei nu se datora numai instalării prințului străin, ci poate mai mult unor prevederi ale Constituției în care se făcea abstracție de orice legături de suzeranitate [33]. Veleitățile de independență ale românilor nu constituiau un secret pentru nimeni și aceasta a contribuit, într-o măsură substanțială, la încordarea raporturilor dintre cele două părți. Totodată, pentru a lămuri mai exact lucrurile, se impune să precizăm că nu este vorba doar de un conflict bilateral, iscat din neînțelegeri în ceea ce privește succesiunea la tron, ci de un conflict cu largi implicații europene [34]. Răsturnarea lui Cuza și schimbările ulterioare din România depășesc cu mult valoarea unui conflict local. Aceste evenimente au contribuit, putem spune, la redeschiderea crizei orientale [35], iar în condițiile izbucnirii războiului austro-prusian au exercitat o influență considerabilă asupra raporturilor dintre marile puteri. Numai analizînd evenimentele din România prin prisma relațiilor internaționale putem să le surprindem adevărata semnificație.

Nu este locul să facem, aici, o amplă analiză asupra evoluției tratativelor și apoi a cauzelor profunde, care au dus la recunoașterea de către Turcia și puterile garante a schimbărilor survenite în România după 11 februarie 1866. Problema a fost analizată pe larg și competent în mai multe lucrări, întemeiate pe o serioasă

---

[30] V. Russu, *Contribuții la cunoașterea legislației agrare din primii ani ai regimului burghezo-moșieresc (1866—1871)*, în „An. șt. ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iași", tom XI, 1965, p. 126—128.

[31] „Monitorul Oficial", nr. 158 din 20 iulie/1 august 1866, p. 707.

[32] *Ibidem.*

[33] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 688.

[34] Vezi, spre exemplu, declarațiile lui Budberg și Prokesch-Osten în legătură cu independența. (Paul Henry, *op. cit.*, p. 91 și 95).

[35] *Ibidem*, p. 97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bază documentară [36]. Aici, ne interesează să lămurim, mai mult, în ce a constat aportul noului guvern în soluționarea complicatelor probleme de natură externă cu care a fost confruntată România în vara și toamna anului 1866. Tratativele cu Poarta, după cum se știe, s-au desfășurat foarte greu, iar prezența lui Ion Ghica la conducerea guvernului nu a contribuit cu nimic la destinderea relațiilor dintre cele două părți. Așa, spre exemplu, în august 1866 tratativele au ajuns într-un adevărat impas, iar un al doilea proiect otoman, obținut mai mult în urma insistențelor lui Lyon și Moustier [37], și nu datorită lui D. A. Sturdza, trimis la Constantinopol [38], a fost declarat inacceptabil la București [39]. Diplomația otomană, cu toate presiunile exercitate asupra ei de către Franța și Anglia, nu s-a arătat prea culantă în august-septembrie 1866, iar față de pretențiile Porții, care nu se deosebeau prea mult de cele cuprinse în proiectul din iulie, primul ministru s-a menținut pe vechea linie a concesiilor. Semnificativ este faptul că rezistența față de pretențiile Porții nu s-a datorat atît membrilor guvernului, cît mai ales domnitorului și conducătorilor principalelor grupări politice. Așa, spre exemplu, la 18/30 septembrie 1866, noile condiții ale Porții au fost respinse cu prilejul unui consiliu la care au luat parte, în afară de miniștri, „bărbații cei mai de frunte ai tuturor partidelor politice : C. A. Rosetti, D. Brătianu, prințul D. Ghica, Boerescu, Costaforu și alții" [40]. La două zile după acest consiliu lărgit, Ion Ghica, considerînd că tratativele cu Turcia au intrat în impas, și-a prezentat demisia [41]. Avînd în vedere aceste elemente ni se pare greu de acceptat teoria potrivit căreia Ion Ghica a jucat un rol esențial în obținerea firmanului pentru recunoașterea lui Carol I [42]. În soluționarea acestei probleme cîștigul de cauză nu s-a datorat dibăciei diplomatice a lui Ion Ghica, ci cu totul altor factori.

Acceptarea schimbărilor survenite în România nu poate fi explicată numai prin prisma tratativelor cu Turcia. Problema era mai complexă și ea prezenta interes pentru toate puterile garante. Ca urmare a acestui fapt, tratativele din vara și toamna anului 1866 pot fi considerate drept o chestiune de interes european. Ele au evoluat nu în funcție de dibăcia lui Ion Ghica, care s-a arătat gata să accepte orice condiții, ci în strînsă legătură cu schimbările survenite în raportul de forțe pe plan european. Înfrîngerea Austriei, ascendentul Prusiei, conturarea unui nou echilibru de forțe, izbucnirea răscoalei din Creta, precum și perspectiva transformării crizei orientale într-un conflict de proporții general-europene, sînt tot atîtea cauze care au silit Turcia, la care trebuie să adăugăm Austria și Rusia, principalele adversare ale menținerii statului național român, să recunoască schimbările survenite după detronarea lui Cuza [42]. Încălcarea unor tratate internaționale, care, de fapt, nu mai erau valabile decît parțial, a fost acceptată pentru a se preîntîmpina declanșarea unui conflict ale cărui consecințe erau greu de bănuit. Tendințele belicoase ale Turciei, Austriei și Rusiei, contracarate, la început, de opoziția fermă a Franței și Angliei, apoi de victoria de la Sadowa și de teama unei insurecții generale în Balcani, au făcut loc, treptat, concesiilor, ceea ce i-a îngăduit statului român să obțină o importantă victorie diplomatică. În evoluția evenimentelor, în cadrul cărora temeri, înfrîngeri și victorii s-au împletit atît de strîns, Ion Ghica s-a dovedit conciliant, favorizînd, în acest fel, nu rezolvarea problemei recunoașterii, ci politica de presiuni a acelor puteri ce nu doreau consolidarea statului român.

Dacă dificultățile externe, cu care a fost confruntată noua guvernare, s-au dovedit atît de grave încît amenințau chiar existența statului, trebuie să precizăm că nici pe plan intern lucrurile nu stăteau mai bine. Criza financiară, agravată de foametea ce bîntuia în majoritatea județelor, datorită urmărilor a trei ani de secetă,

---

[36] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 670—684 ; N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I...*, București, 1915, p. 22—26 ; L. M. Sneerson, *Avstro-pruscaia voina 1866 g, i diplomatia veliko evropeisskih derjav*, Minsk, 1962, p. 188—201, 319—320.

[37] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 690.

[38] *Istoria României*, vol. IV, p. 538.

[39] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 691.

[40] *Memoriile regelui Carol I...*, vol. II, p. 59.

[41] *Ibidem*, p. 59—60.

[42] Paul Henry, *op. cit.*, p. 97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nemulțumirile din armată, agitațiile separatiste, încurajate din cauza nesiguranței ce a domnit până la recunoașterea noii stări de lucruri, luptele dintre grupările politice au dat naștere unei situații extrem de complicate. Noul guvern, începîndu-și activitatea sub auspicii nefavorabile, trebuia să facă față unor nevoi presante și să găsească soluțiile necesare pentru a scoate țara din grava criză ale cărei consecințe puteau fi mai mult decît îngrijorătoare. Statul trecea, atunci, printr-un moment din cele mai dificile și ar fi fost necesară prezența unor oameni energici la conducere. Realitatea a fost cu totul alta și membrii noului guvern s-au mărginit, pe planul politicii interne, mai mult la expediente și nu s-au preocupat de inițierea unor reforme ce se vădeau a fi absolut necesare.

Criza financiară, ale cărei rădăcini trebuie căutate în ultimii ani ai domniei lui Cuza, a devenit atît de acută, încît guvernul era aproape în imposibilitate de a asigura plata salariilor, întreținerea armatei și funcționarea normală a serviciilor din diferite domenii de activitate. Pentru a se ieși din acest impas s-a recurs la soluția contractării unui împrumut în străinătate. Ideea a apărut încă înainte de constituirea celui de al doilea guvern Ion Ghica și a căpătat o consacrare legală prin hotărîrea Adunării Constituante, care, în iulie 1866, prin articolul 36 al legii pentru vînzarea bunurilor statului, a autorizat contractarea unui împrumut în străinătate pînă la suma de 50.000.000 lei [43]. De această hotărîre s-a prevalat noul guvern, atunci cînd a inițiat tratative pentru obținerea unui împrumut pe piața franceză sau engleză. Istoricul acestor tratative este cunoscut și nu este cazul să insistăm, aici, asupra întregii chestiuni [44]. Pentru obiectivul pe care îl urmărim ne interesează, mai mult, maniera în care a acționat guvernul Ion Ghica în cursul tratativelor pentru încheierea împrumutului.

Sarcina contractării împrumutului i-a fost încredințată lui Ion Bălăceanu, care, pe atunci, era agentul nostru diplomatic la Paris. Acesta, pentru a avea acoperirea necesară, a cerut împuterniciri oficiale din partea guvernului. Din capul locului, ne reține atenția faptul că Ion Bălăceanu a solicitat, pentru a avea mînă liberă, pe lîngă împuternicirea oficială și una secretă, cu scopul expres de a putea depăși limitele dobînzii îngăduite de guvern [45]. Momentul în care Bălăceanu a definitivat tratativele pentru împrumutul Oppenheim nu a fost deloc propice. Problema recunoașterii nu era încă definitivată sau, mai precis, nu devenise un fapt de notorietate publică, ceea ce a facilitat emiterea unor pretenții exagerate din partea bancherilor cu care a tratat agentul nostru diplomatic de la Paris. Ion Bălăceanu, fără a ține seama de aceste împrejurări, care își aveau importanța lor, a cerut guvernului, în mod imperativ, la 23 octombrie 1866, să-i răspundă, în termen de 24 de ore, prin da sau nu, dacă acceptă împrumutul pe care l-a contractat [46]. Fără a obține o asemenea aprobare, și fără a trimite guvernului condițiile pretinse de bancherii străini, Bălăceanu, prevelîndu-se de împuternicirile anterioare, a semnat contractul pentru împrumutul Oppenheim [47]. Procedeul este greu de calificat și explicat. În memoriile sale, Ion Bălăceanu a căutat să-i dea o motivație invocînd necesitățile presante ale momentului [48]. În același timp, a încercat să-și creeze aureola de adevărat salvator al unei situații ce părea fără ieșire dacă el nu ar fi încheiat rapid împrumutul [49]. Dincolo de aceste explicații, care vădesc interesul autorului de a se disculpa, se pot desprinde unele elemente ce se înscriu pe linia generală a politicii interne și externe promovată de Ion Ghica și colaboratorii săi apropiați. Împrumutul

[43] Radu Rosetti, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, vol. I, partea II, București, 1907, p.

[44] C. D. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate, 1823—1933*, București, 1933, p. 86—89.

[45] Astfel, guvernul i-a permis contractarea unui împrumut de 18.500.000 franci „cu condiția ca să nu cază în sarcina statului mai mult de 14 la sută cu toate cheltuielile secundare". *Memoriile regelui Carol I*, vol. III, p. 3—4.

[46] *Ibidem*, p. 4.

[47] *Ibidem*.

[48] Ion Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques. 1848—1903*, Biblioteca Acad., Arhiva Bălăceanu, mss. nr. 1, f. 114—115.

[49] *Ibidem*, f. 96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contractat de Ion Bălăceanu a stîrnit nemulțumiri [50], dar, în cele din urmă, guvernul, sub influența primului ministru, l-a aprobat [51]. Se dovedea, în acest fel, că politica de concesii, inaugurată în timpul tratativelor cu Turcia, devenise o constantă a activității acestui guvern, ce se arăta gata să accepte orice condiții, indiferent de consecințele pe care urma să le suporte statul.

Situația internă era agravată nu numai datorită crizei financiare, ci poate mai mult din cauza urmărilor nefaste ale secetei, urmări ce s-au dovedit deosebit de grele mai ales pentru țărănime [52]. Confruntat cu o asemenea situație, care devenea mai mult decît îngrijorătoare, guvernul Ion Ghica a încercat să ia unele măsuri menite, chipurile, să îmbunătățească situația țărănimii prin atenuarea efectelor secetei. În realitate, nu avem de-a face decît cu paleative, care nu au ușurat cu nimic situația grea a țărănimii. În plus, unele măsuri propuse de acest guvern au avut în vedere mai mult apărarea intereselor marilor proprietari și arendași.

Așa, spre exemplu, pentru a se asigura nevoia acută de cereale, guvernul a socotit necesar „a se opri cu desăvîrșire distilarea rachiului din grîu, orz, porumb și secară". Pentru punerea în aplicare a acestei hotărîri, adoptată printr-un jurnal al Consiliului de miniștri din 27 iulie 1866, D. A. Sturdza, ministrul agriculturii, comerțului și lucrărilor publice, le cerea prefecților, printr-o circulară din 11 august 1866, să ia măsurile necesare spre a opri „toate povernele și velnițele... care distilează rachiu din arătatele cereale" [53]. Măsura aceasta, chiar dacă ar fi fost aplicată, nu putea contribui la satisfacerea nevoilor de hrană ale țărănimii înfometate, deoarece nu s-a prevăzut nimic în legătură cu modalitatea de a se da o nouă destinație rezervelor de cereale existente. Mai mult. Măsura menționată n-a putut fi aplicată, iar velnițele marilor proprietari și arendași au continuat să lucreze, după cum recunoștea chiar D. A. Sturdza, „ca în timpurile mănoase și pline de belșug" [54]. Cu toate criticile ce i-au fost aduse, guvernul s-a menținut pe o poziție de pasivitate și n-a luat nici o măsură împotriva proprietarilor și arendașilor care fabricau rachiu din cereale.

Atitudinea de pasivitate, adoptată de guvern în chestiunea interzicerii fabricării rachiului din cereale, nu este deloc întîmplătoare. Lipsa partizanilor politici oferă anumite explicații pentru o asemenea conduită a guvernului, dar nu credem că la aceasta s-ar reduce întregul fond al chestiunii. De aceea, fără a exagera prea mult lucrurile, socotim necesară luarea în discuție și a unor factori de altă natură. Astfel, oricît de discutabil ar părea acest lucru, înclinăm să credem că lipsa partizanilor politici nu echivala, cel puțin la principalii membri ai guvernului, cu inexistența ambițiilor de a juca un rol de oarecare importanță în cadrul noului regim. Or, în situația unui grup minuscul, cum era acela reprezentat de moderații lui Ion Ghica, se impunea, mai ales în preajma alegerilor, adoptarea unei politici interne de natură să capteze bunăvoința acelor categorii sociale ce erau avantajate de noua lege electorală. Punînd lucrurile pe acest teren, se cuvine să precizăm că, prin concepții și poziții social-economice, majoritatea membrilor cabinetului de la 15 iulie 1866 se situa aproape sau înclina către moșierimea conservatoare [55], clasa care obținuse cîștig de cauză cu prilejul organizării noului regim.

Manifestarea unei anumite bunăvoințe față de moșierime ne este dovedită de un șir întreg de acte ale guvernului Ion Ghica. Astfel, deși foametea făcea ravagii în țară nu a fost adoptată nici o măsură pentru a stăvili exportul de cereale și a asigura, în acest fel, aprovizionarea cu precădere a pieții interne. Faptul este cu atît mai surprinzător cu cît, la 26 februarie 1866, deci în timpul unui guvern condus tot de Ion Ghica, s-a adoptat o hotărîre expresă prin care se interzicea, din cauza foametei, exportul de cereale. Cu toate acestea, după 15

[50] Chiar domnitorul s-a arătat „nemulțumit de condițiile apăsătoare ale acestui împrumut". *Memoriile regelui Carol I...*, vol. III, p. 4.

[51] *Ibidem*, p. 7; Cu toate criticile ce i s-au adus pe această temă, Ion Ghica l-a apărat pe Ion Bălăceanu, considerîndu-l ca un foarte bun financiar. „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 16 din 20 ianuarie/1 februarie 1867, p. 88.

[52] Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, București, 1907, p. 450.

[53] „Monitorul Oficial", nr. 177 din 13/25 august, 1866, p. 784.

[54] *Idem*, nr. 267 din 6/18 decembrie 1866, p. 1261.

[55] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 685.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iulie 1866, deşi efectele foametei erau dezastruoase, nu s-a pus nici o piedică exportului de cereale [56]. Referindu-se la acest lucru, M. Kogălniceanu, în şedinţa Adunării deputaţilor din 13 februarie 1867, critica pasivitatea guvernului şi reliefa faptul că „la Giurgiu, Galaţi şi Brăila numai cei ce nu vor nu exportează" [57] Deşi a fost acuzat, în repetate rînduri, de nerespectarea hotărîrilor referitoare la interzicerea exportului de cereale, de abuzuri şi favoritism pentru partizanii guvernului [58], primul ministru nu a manifestat nici o dorinţă de a urma o altă linie politică. Dimpotrivă. Preocuparea pentru apărarea şi favorizarea moşierimii, clasa cea mai interesată în valorificarea cerealelor prin prelucrare sau export, se impune ca o notă dominantă a politicii interne promovată de cel de al doilea guvern condus de Ion Ghica în perioada instabilităţii dintre anii 1866 şi 1871.

Această tendinţă de apărare, cu precădere, a intereselor moşierimii ne este dovedită şi de alte acte ale guvernului Ion Ghica. Revelatoare în acest sens ni se pare, printre altele, legea pentru ajutorarea locuitorilor lipsiţi de hrană. Această lege, rezultat al unor nevoi presante, exprimă numai prin titlu grija guvernului în ceea ce priveşte ajutorarea ţărănimii înfometate şi aflate în pragul răscoalei. Încolo, legea pentru ajutorarea locuitorilor lipsiţi de hrană, votată în Adunarea deputaţilor la 28 ianuarie, iar în Senat la 2 februarie 1867 [59], reprezintă, fără îndoială, una din cele mai importante acţiuni întreprinse de guvernul Ion Ghica spre a se veni în întîmpinarea dorinţei marilor proprietari şi arendaşi în legătură cu intervenţia mai activă a administraţiei în vederea executării învoielilor agricole [60]. Situaţia grea, în care se afla de mai multă vreme ţărănimea, a fost folosită de guvern doar ca pretext pentru găsirea celor mai potrivite soluţii menite să garanteze marilor proprietari şi arendaşi îndeplinirea exactă şi la timp a tuturor obligaţiilor cuprinse în contractele de învoieli agricole, încheiate pe baza legii votată în martie 1866 [61]. „Ajutorul" acordat ţărănimii înfometate se reducea, în ultimă instanţă, la punerea administraţiei în slujba marilor proprietari şi arendaşi. În fond, prin politica promovată faţă de ţărănime, Ion Ghica a dovedit că poate fi şi consecvent. Mare proprietar şi adversar al reformei agrare de la 1864, el a văzut în legea învoielilor agricole de la 1866 o compensaţie pentru „pierderile" suferite de moşierime. De aceea, credem, nu este întîmplător faptul că numele lui este legat, în egală măsură, atît de adoptarea cît şi de aplicarea primei legi de învoieli agricole din vechea Românie.

Pe fondul acestei crize interne, ale cărei linii mari am încercat doar să le schiţăm, s-au adîncit luptele politice dintre principalele grupări liberale şi conservatoare, fapt dovedit, între altele, de rara violenţă cu care s-au desfăşurat alegerile din toamna anului 1866. Guvernul Ion Ghica n-a intervenit prea activ în aceste alegeri, care erau menite să demonstreze valoarea noii legi electorale şi să verifice raportul de forţe existent între diferitele grupări politice. Explicaţia pasivităţii relative a ministerului este căutată de unii cercetători în faptul că „guvernul fusese obligat, pentru a nu se primejdui regimul burghezo-moşieresc proaspăt organizat, să se abţină de a influenţa alegerile în folosul vreuneia dintre grupările politice" [62]. Această opinie este greu de acceptat, deoarece, cu sau fără intervenţia guvernului, luptele politice, în timpul alegerilor, erau inevitabile, iar grupările liberale şi conservatoare s-au pregătit, cu mult înainte, pentru această confruntare socotită aproape hotărîtoare pentru raportul de forţe din cadrul noului regim instituit şi organizat după 11 februarie 1866. Luptele politice erau o realitate, iar resorturile ce le-au generat nu aveau nimic de-a face cu atitudinea pasivă sau activă a ministerului condus de Ion Ghica. Avînd în vedere doar aceste elemente, socotim necesar să precizăm faptul că abţinerea

[56] „Monitorul Oficial", nr. 33 din 11/23 februarie 1867, p. 233.
[57] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 37 din 16/28 februarie 1867, p. 265.
[58] *Ibidem*.
[59] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 23 din 28 ianuarie/9 februarie 1867, p. 197.
[60] V. Russu, *op. cit.*, p. 131.
[61] *Idem, Observaţii privind aplicarea legii învoielilor agricole din 1866*, în „An. şt. ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iaşi", tom. XIX, fasc. 1/1973, p. 103—110.
[62] *Istoria României*, vol. IV, p. 139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

guvernului în timpul alegerilor s-a datorat unor raţiuni ce nu ţineau de grija consolidării noului regim. Astfel, din capul locului, se impune să precizăm faptul că Ion Ghica nu avea partizani pe care să se sprijine spre a-şi asigura o majoritate în corpurile legiuitoare [63]. Ion Ghica, omul care nu a avut suficienţi partizani pentru a constitui un guvern omogen, se găsea, practic, aproape în imposibilitate de a exercita un control serios asupra administraţiei locale, unde dominau adepţii altor grupări politice. Înafară de aceasta, nu trebuie să uităm că primul ministru era un adept convins al sistemului parlamentar englez, ceea ce îl făcea să ţină foarte mult la formele constituţionale [64]. De aceea, nu este surprinzător faptul că Ion Ghica, în calitatea sa de ministru de interne, le cerea prefecţilor, printr-o circulară din 6 octombrie 1866, să ia toate măsurile necesare pentru ca alegătorii „să rămîie liberi a-şi exersa dreptul lor în alegeri, fără nici o influenţă sau amestec din partea oricăruia din împiegaţii guvernului" [65]. Această atitudine se datoreşte însă şi altor factori, care se pare că nu au nimic comun cu parlamentarismul englez. Este vorba, în esenţă, de intervenţia lui Carol I, care, sigur de recunoaşterea din partea Turciei, se străduia tot mai mult să devină arbitrul situaţiei, încercînd să impună chiar o anumită linie de conduită guvernului. Semnificativă în acest sens este scrisoarea publică a lui Carol I, prin care i se cerea lui Ion Ghica să vegheze „cu stăruinţă ca legea electorală să fie executată cu cea mai mare sinceritate, fără o umbră măcar de influenţă administrativă" [66]. Este greu de presupus că acest act al domnitorului a fost dezinteresat şi a izvorît dintr-un impuls generos spre a dovedi că „poporul român... este liber şi prin urmare responsabil de actele sale" [67]. Dimpotrivă. Încercarea de a dirija conduita guvernului în momente de maximă încordare a conflictului dintre liberali şi conservatori demonstra, cît se poate de clar, tendinţa lui Carol I de a se amesteca activ în viaţa politică a ţării, spre a putea ajunge la instituirea unui regim autoritar în România.

Bătălia electorală din toamna anului 1866 a fost extrem de îndîrjită [68]. Cu toată abţinerea relativă a administraţiei [69], conflictele dintre grupările politice n-au putut fi evitate [70]. Cauzele acestei situaţii nu pot fi elucidate dacă privim lucrurile doar în raport cu atitudinea guvernului sau în funcţie de momentul desfăşurării operaţiunilor electorale propriu-zise. Pentru a surprinde semnificaţia „bătăliei" electorale din toamna anului 1866 se impune să analizăm lucrurile puţin mai în profunzime şi să luăm în discuţie toate acele elemente care ne-ar putea oferi argumentele necesare în vederea analizării unuia din momentele importante ale evoluţiei vieţii politice din perioada instabilităţii.

„Bătălia" electorală din toamna anului 1866 nu este un produs accidental al unor împrejurări de moment, ci o continuare firească a frămîntărilor prilejuite de instituirea şi organizarea regimului politic al burgheziei şi moşierimii [71]. Alegerile, care urmau să se desfăşoare pe baza noii legi electorale, interesau într-un grad foarte înalt toate grupările politice, deoarece componenţa corpurilor legiuitoare *urma să aibă consecinţe însemnate atît pentru raportul de forţe din cadrul regi*mului, cît şi pentru impunerea unei anumite orientări în politica internă şi externă a ţării. Atenţia acordată alegerilor izvora din interese şi preocupări bine definite. Astfel, unele grupări, cum ar fi cele conservatoare, se arătau preocupate de consolidarea însemnatelor avantaje obţinute cu prilejul organizării noului regim [72], spre a putea avea un hotărîtor cîştig de cauză în lupta pentru putere. La rîndul lor, liberalii, dar mai ales cei de orientare radicală, urmăreau să pătrundă masiv în

---

[63] Ion Roman, *op. cit.*, p. 205.
[64] N. Iorga, *op. cit.*, p. 39.
[65] „Monitorul Oficial", nr. 220 din 7/19 octombrie 1866, p. 1064.
[66] *Idem*, nr. 233 din 25 octombrie/4 noiembrie 1866, p. 1117.
[67] *Ibidem.*
[68] N. Iorga, *op. cit.*, p. 38.
[69] *Istoria României*, vol. IV, p. 539.
[70] *Ibidem.*
[71] V. Russu, *Din lupta politică în anii instabilităţii guvernamentale: Înţelegerea de la „Concordia" (februarie 1867)*, în „An. şt. ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iaşi, tom XVII, fasc. 1/1971, p. 75—77.
[72] *Ibidem*, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

corpurile legiuitoare pentru a putea ieși din strania situație de „învinși ai lui 11 februarie" [73]

O altă explicație a confruntărilor din toamna anului 1866 trebuie să o căutăm în limitele stabilite de legea electorală în ceea ce privește gradul de participare la viața politică a reprezentanților diferitelor clase și categorii sociale. Aplicarea legii electorale în litera și spiritul ei nu convenea decît conservatorilor, care sperau să devină principalii beneficiari a noii stări de lucruri. Respectarea normelor stabilite prin legea electorală de la 1866 era complet dezavantajoasă pentru liberali și nu întîmplător aceștia s-au văzut nevoiți să recurgă la mijloace violente pentru a-și asigura un număr mai mare de reprezentanți măcar în Adunarea deputaților, întrucît posibilitățile de pătrundere în Senat erau extrem de reduse. Lupta liberalilor împotriva chingilor legii electorale se înscrie, în mod organic, în lupta generală ce se ducea între cele două clase dominante în jurul problemei direcțiilor și ritmului dezvoltării României moderne. Asemenea confruntări spectaculoase, cum au fost alegerile din toamna anului 1866, nu pot fi înțelese în sine, nu pot fi explicate separat, ci numai ca verigi ale unui lanț de conflicte generate de lupta dusă în jurul făuririi bazelor României moderne. Obținerea unor majorități de o anumită culoare politică, în condițiile regimului parlamentar stabilit prin Constituția de la 1866, avea o importanță bine definită în ceea ce privește posibilitatea participării la conducerea statului și impunerea punctului de vedere al uneia sau alteia din cele două clase dominante în legătură cu ritmul și direcțiile dezvoltării statului. De aici, credem, și importanța pe care au acordat-o toate grupările politice alegerilor din toamna anului 1866.

Rezultatul alegerilor nu a mulțumit însă nici una din grupările politice, ceea ce a contribuit la menținerea în continuare a unei atmosfere agitate și încordate. Nici una din grupările politice, luată separat, nu a reușit să-și asigure, în Adunarea deputaților, o majoritate clară și categorică. O statistică exactă a raportului existent între grupările reprezentate în Adunarea deputaților ar fi greu de făcut. Unele date ne îngăduie, totuși, să susținem că în Adunarea deputaților exista o majoritate conservatoare. Această ipoteză poate fi confirmată, între altele, de maniera în care s-au făcut alegerile pentru biroul Camerei. Așa, spre exemplu, în ședința Camerei din 7 decembrie 1866, la al doilea scrutin, drept președinte al Adunării a fost desemnat, cu 65 voturi din 126, cunoscutul fruntaș conservator Lascăr Catargiu. Demn de remarcat este însă și faptul că trei dintre vicepreședinții Adunării au fost aleși tot dintre conservatori și numai unul din rîndul liberalilor „fracționiști" [74]. Acest fapt își are importanța sa deoarece probează că reprezentanții moșierimii conservatoare au reușit să-și asigure majoritatea și conducerea Adunării deputaților, chiar dacă în timpul desfășurării alegerilor, în unele locuri, liberalii au recurs la forță pentru a-și impune candidații. Cu toate eforturile făcute de liberali, legea electorală, după cum era de așteptat, a dat cîștig de cauză conservatorilor, care vor căuta, încă de la deschiderea lucrărilor corpurilor legiuitoare, să dea serioase lovituri adversarilor lor politici [75].

Lucrările corpurilor legiuitoare au fost deschise la 15/27 noiembrie 1866 prin mesajul domnesc, care făcea o trecere în revistă a dificultăților interne și externe cu care a fost și încă mai era confruntată țara. Mesajul amintea de secetă și foamete, de criza financiară și împrumutul Oppenheim, adresînd, în același timp, un apel la împăciuire între grupările politice, pentru a se putea valorifica succesele obținute pe plan extern [76]. Adunarea a răspuns prin parafrazarea mesajului tronului [77], ceea ce nu ne îngăduie să surprindem orientarea Camerei sau intențiile de care erau animați membrii ei.

Apelul la împăciuire făcut de domnitor n-a avut nici un efect, întrucît după deschiderea lucrărilor Adunării deputaților a izbucnit imediat conflictul dintre reprezentanții diferitelor grupări politice. Aceștia s-au arătat preocupați, aproape în exclusivitate, de regruparea forțelor în vederea preluării conducerii și a rezolvării mult disputatei probleme a preponderenței în cadrul noului regim.

[73] V. Russu, *Din lupta politică...*, p. 76—78.
[74] „Monitorul Oficial, nr. 271 din 11/23 decembrie 1966, p. 1288.
[75] V. Russu, *op. cit.*, p. 79—81.
[76] „Monitorul Oficial", nr. 251 din 16/28 noiembrit 1866, p. 1189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceasta explică, printre altele, aprigele dispute prilejuite de validarea alegerilor [78] și sterilitatea legislativă a primei părți a sesiunii parlamentare.

La frămîntările rezultate din rivalitățile existente între grupările politice s-a adăugat lupta împotriva guvernului Ion Ghica, ceea ce a avut darul să complice și mai mult lucrurile. Situația acestui guvern, după deschiderea lucrărilor corpurilor legiuitoare, a fost oarecum stranie. Ministerul nu era agreat de nici o grupare politică, dar nici una din ele nu se arăta încă dispusă să încerce răsturnarea lui, întrucît nu se închegaseră majorități care să poată asigura preluarea moștenirii lui Ion Ghica. Cu toate acestea, reprezentanții diferitelor grupări refuzau să colaboreze cu guvernul, opunîndu-se votării bugetului și hărțuindu-l continuu cu numeroase interpelări [79]. De aceea, de la 15 noiembrie 1866, după propria declarație a lui Ion Ghica, a existat o continuă criză ministerială [80], dar guvernul, cu toate atacurile la care a fost supus, nu va cădea decît la sfîrșitul lunii februarie 1867. Situația este cu atît mai surprinzătoare, cu cît chiar primul ministru a încercat, fără a reuși însă, să grăbească sfîrșitul crizei pentru a pune capăt unei stări de lucruri ce era, într-adevăr, anormală. Astfel, în ședința Adunării deputaților din 21 decembrie 1866, Ion Ghica, spre surprinderea mai multor membri ai Camerei, și-a prezentat demisia [81], dar aceasta n-a fost acceptată întrucît tratativele dintre diferitele grupări politice, în legătură cu constituirea unei coaliții guvernamentale, erau încă în plină desfășurare [82]. Fărîmițarea politică a întîrziat soluționarea crizei și a influențat în mod negativ activitatea corpurilor legiuitoare. Lipsa unor partide politice unitare era evidentă și din această cauză nu era posibilă funcționarea normală a sistemului parlamentar, fapt cu însemnate consecințe pentru întreaga perioadă a instabilității.

Raporturile dintre guvern și grupările politice nu s-au îmbunătățit cu nimic după ce reprezentanții acestora au refuzat să-i accepte demisia. Era vorba doar de amînarea unui desnodămînt pe care îl aștepta toată lumea. Deosebiri de vederi existau numai în ceea ce privește momentul și succesorul ce trebuia să ia locul unui guvern în a cărui stabilite nu credea nimeni, dar pe care toți îl acceptau, de nevoie, pînă la limpezirea situației. Dealtfel, după prima încercare de demisionare a guvernului Ion Ghica, criza politică, care începuse de la deschiderea sesiunii parlamentare, a intrat în faza sa finală. Căderea guvernului Ion Ghica a fost grăbită de criticile aduse împrumutului Oppenheim de către comisia bugetară, dar mai ales ca urmare a constituirii coaliției grupărilor liberale, coaliție cunoscută sub numele de înțelegerea de la „Concordia".

Împrumutul Oppenheim, încheiat în condiții oneroase, a prilejuit numeroase atacuri la adresa guvernului, dar mai ales a primului ministru, considerat drept principalul sprijinitor a lui Ion Bălăceanu omul care a procedat, cu atîta ușurință, la încheierea unei tranzacții financiare cu grave consecințe pentru interesele statului român. Împrumutul a fost aprobat de guvern, dar comisia bugetară, alcătuită din Gr. M. Sturdza, N. Pîcleanu, Andrei Prijbeanu, Al. Gheorghiu, Grigore Balș și M. Kogălniceanu [83], l-a criticat cu multă asprime, cerînd darea în judecată a lui Ion Bălăceanu, care urma să fie făcut răspunzător pentru pagubele aduse țării „cu persoana și avutul său" [84]. Nici guvernul n-a scăpat criticilor comisiei bugetare, care nu a ezitat să declare că, acesta, pentru acceptarea împrumutului „merita toată dezaprobarea reprezentațiunii naționale" [85]. Mai mult decît atît membrii comisiei bugetare, pentru a lovi în guvern, au dat publicității toată corespondența purtată cu Ion Bălăceanu în legătură cu mult criticatul îm-

[77] N. Iorga, *op. cit.*, p. 39.

[78] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 39 din 18 februarie/2 martie 1867, p. 279.

[79] D. Păcurariu, *op. cit.*, p. 230.

[80] În ședința Camerei din 20 februarie 1867, Ion Ghica sublinia că „de la începutul acestei sesiuni trăim într-o criză ministerială și sîntem într-o stare anormală". „Monitorul Oficial", nr. 44 din 23 februarie/7 martie 1867, p. 319.

[81] *Idem*, nr. 295 din 31 decembrie/12 ianuarie 1866, p. 1356.

[82] *Memoriile regelui Carol I...*, vol. III, p. 22.

[83] „Monitorul Oficial", nr. 14 din 18/30 ianuarie 1867, p. 67.

[84] *Ibidem.*

[85] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prumut Oppenheim[86]. Raportul comisiei bugetare conținea acuzații foarte grave la adresa guvernului, dar mai ales a primului ministru[87], ceea ce l-a determinat pe Ion Ghica să ceară dezbaterea publică a unui act ce putea să-i aducă, în caz de aprobare, trimiterea în fața Curții de Casație[88]. Cererea primului ministru izvora din rațiuni bine definite. Recurgînd la acest procedeu, Ion Ghica urmărea, prin amenințarea cu demisionarea, să obțină sancționarea împrumutului de către Adunarea deputaților și absolvirea lui Ion Bălăceanu de gravele acuzații ce i se aduceau.

Intervenția primului ministru, făcută în ședința Camerei din 15 ianuarie 1867, a dat naștere la vii și întinse dezbateri. În zilele de 13 și 15 ianuarie 1867, Adunarea deputaților a fost teatrul unuia din cele mai îndîrjite dueluri oratorice între partizanii și adversarii acceptării condițiilor împrumutului și conduitei guvernului Ion Ghica. Cea mai mare parte a deputaților conservatori, care nu doreau încă răsturnarea guvernului, au sprijinit împrumutul și au cerut modificarea concluziilor comisiei bugetare[89]. Discuțiile purtate în jurul raportului comisiei bugetare sînt semnificative pentru a surprinde raporturile exustente între diferitele grupări reprezentate în Cameră, lipsa de unitate a fracțiunilor liberale și nesiguranța ce domnea în privința soluționării crizei ministeriale. Demn de remarcat este faptul că numai partizanii lui Kogălniceanu și „fracționiștii" au condamnat atitudinea adoptată de guvern față de împrumutul Oppenheim[89], în timp ce deputații radicali, în mod aparent surprinzător, au sprijinit ministerul și au criticat concluziile comisiei bugetare. Așa, spre exemplu, I. C. Brătianu, unul din conducătorii grupării radicale, în ședința Camerei din 14 ianuarie 1867, a apărat guvernul declarînd că acesta a avut carte blanche în privința contractării unui împrumut, iar tranzacția încheiată de Ion Bălăceanu o considera drept legală și constituțională[90]. Totodată, I. C. Brătianu se opunea categoric concluziilor comisiei bugetare, apreciind că aceasta și-a depășit atribuțiile, deoarece n-a avut „misiunea să provoace o criză ministtrială, să dea un blam sau un vot de neîncredere", întrucît „noi nu cunoaștem să se fi format în această Cameră o majoritate, cu o programă cunoscută, care să poată da cel nou minister"[91]. Ce rațiuni să-l fi determinat pe Brătianu să sprijine un guvern în a cărui viabilitate nu credea și cu ale cărui principii de politică internă și externă nu era deloc de acord? Cert este că fruntașul radical nu urmărea consolidarea guvernului și nici colaborarea cu acesta[92], dar declarațiile sale sînt elocvente pentru a proba că la jumătatea lunii ianuarie 1867 între grupările liberale nu se ajunsese la un acord de principii în ceea ce privește unirea eforturilor în vederea preluării succesiunii ministerului Ion Ghica. Deosebirile de vederi ale reprezentanților diferitelor nuanțe liberale în problema împrumutului Oppenheim sînt elocvente în acest sens.

Într-adevăr, situația era neobișnuită și extrem de complicată. Astfel, un guvern lipsit de partizani și autoritate, își dădea mereu demisia și provoca Adunarea deputaților ca să pună capăt unei situații anormale, dar reprezentanții puterii legiuitoare se mărgineau să-l critice și-i refuzau retragerea de la condu-

[86] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 15 din 19/31 ianuarie 1867, p. 76.
[87] „Monitorul Oficial", nr. 14 din 18/30 ianuarie 1867, p. 67.
[88] Manolache Kostache Epureanu, spre exemplu, considera împrumutul perfect legal și contesta valabilitatea concluziilor raportului comisiei bugetare. „Desfid pe fiecare din d-voastră, preciza cunoscutul fruntaș conservator, să poată susține că în cestiunea aceasta guvernul a călcat legea". Mai mult decît atît, același deputat pretindea că „Adunarea nu ar fi nici în dreptate, nici în cunoștință de cauză cînd ar da un asemenea vot de blam guvernului". *Idem*, nr. 16 din 20 ianuarie/1 februarie 1867, p. 82.
[89] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 15 din 19/31 ianuarie 1867, p. 77—79; „Monitorul Oficial", nr. 16 din 20 ianuarie/1 februarie 1867, p. 83.
[90] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 16 din 20 ianuarie/1 februarie 1867, p. 86.
[91] *Ibidem*.
[92] *Memoriile regelui Carol I...*, vol. III, p. 29.
[93] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 16 din 20 ianuarie/1 februarie 1867, p. 88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cere. Nici declarațiile categorice, referitoare la existența unui dezacord total între guvern și Adunare, nu i-au convins pe deputați să renunțe la strania lor atitudine. Primul ministru, exasperat de criticile aduse împrumutului Oppenheim, i-a sfidat pe membrii Adunării deputaților, declarînd că „guvernul... va fi mai mulțumit de votul de blam al d-voastră decît de votul de confiență“ [93]. Adunarea deputaților s-a mărginit să murmure, dar în aceeași ședință, mai precis la 14 ianuarie 1867, a acceptat, cu 58 voturi pentru și 40 contra, un amendament al lui V. Boerescu, care propunea înscrierea anuității împrumutului Oppenheim în buget și trecerea la ordinea zilei [94].

Victoria obținută de guvern era însă iluzorie. Împrumutul a fost acceptat, în cele din urmă, pentru că asupra lui nu se mai putea reveni din motive de politică internă și externă [95]. Acceptarea împrumutului, ca fapt împlinit, n-a contribuit cu nimic la consolidarea situației guvernului, care continua să fie atacat din toate părțile. Mai mult. În a doua jumătate a lunii ianuarie 1867, reprezentanții diferitelor grupări liberale, convinși de imposibilitatea menținerii guvernului Ion Ghica și dornici să-i devină succesori, au început pregătiri febrile în vederea constituirii unei coaliții de natură să îngăduie răsturnarea ministerului și preluarea frînelor conducerii. Demn de remarcat este faptul că pregătirile s-au făcut înafara Adunării deputaților și ele au durat destul de mult, ceea ce demonstrează, odată în plus, existența unor deosebiri de vederi destul de pronunțate între grupările liberale existente în epocă. În plus, radicalii, prin I. C. Brătianu, au inițiat, pe lîngă domnitor, o campanie de denigrare a lui Ion Ghica pe care n-au ezitat să-l acuze că ar nutri chiar gînduri ascunse în legătură cu ocuparea tronului [96]. La jumătatea lunii februarie 1867 pregătirile în vederea răsturnării guvernului Ion Ghica erau terminate, ceea ce explică de ce în cîteva zile s-a putut ajunge la soluționarea unei crize ministeriale, care dura încă de la deschiderea sesiunii parlamentare.

Astfel, este îndeobște cunoscut faptul că Adunarea deputaților, din motive ce țineau de interesele fiecărei grupări, a tărăgănat votarea bugetului, împiedecînd, în acest fel, desfășurarea activității normale a guvernului. Pentru a ieși din acest impas, primul ministru, încurajat probabil de refuzul deputaților de a-i da un vot de blam, a somat Adunarea, în ședința din 14 februarie 1867, să voteze bugetul în termen de zece zile. În eventualitatea întîmpinării unui refuz, Ion Ghica, omul care prin mijloace mici a vrut să ajungă la lucruri mari [97], a recurs la arma sa preferată : amenințarea cu demisia. Guvernul concesiilor, cedărilor și renunțărilor va fi ascultat de data aceasta, cel puțin de partea liberală a Adunării, care va face tot posibilul pentru a-l răsturna de la conducere.

Într-adevăr, la 20 februarie 1867, adică în momentul în care la ordinea zilei se afla problema votării bugetului de venituri și cheltuieli, tînărul deputat Petre Grădișteanu, unul din cei mai zeloși susținători ai lui Kogălniceanu, a cerut să se dea un vot de blam guvernului, pentru a se putea ajunge la constituirea unui minister, care să aibă încrederea Adunării [98]. În sprijinul acestei propuneri s-au adus și argumente de altă natură. Tînărul deputat Petre Grădișteanu a criticat guvernul pentru lipsă de activitate, dar mai ales pentru nerespectarea articolului 132 din Constituție, care prevedea introducerea unor legi speciale menite să

[94] *Ibidem.*

[95] În propunerile făcute pentru modificarea concluziilor inițiale ale raportului comisiei bugetare se sublinia, între altele : „Comisiunea conchide că deși împrumutul Oppenheim este făcut într-un mod neregulat și ruinător pentru țară, după însăși declararea guvernului, însă ca fapt împlinit, și numai spre ferirea discreditului financiar al țării, ea este nevoită a propune Adunării înscrierea în bugetul ministerului de finanțe a anuității de 8.425.105 lei, parale 11“. „Supliment la Monitorul Oficial“, nr. 15 din 19/31 ianuarie 1867, p. 79.

[96] Ion Bălăceanu, *op. cit.*, f. 134 ; Al. Candiano-Popescu, *Amintiri din viața-mi*, vol. I, p. 150.

[97] *Memoriile regelui Carol I...*, vol. III, p. 35.

[98] „Monitorul Oficial“, nr. 44 din 23 februarie/7 martie 1867, p. 319.

[99] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contribuie la instituirea garanțiilor necesare în vederea consolidării libertăților publice [99].

Propunerea, deși era așteptată de toată lumea, a dat naștere, totuși, la discuții destul de aprinse, fiind cu greu acceptată de Adunarea deputaților. Astfel, din capul locului, ne reține atenția faptul că Adunarea deputaților nu s-a pronunțat imediat asupra propunerii lui Grădișteanu, care a fost înaintată de birou spre dezbatere în secțiuni. Un motiv de tergiversare sau speranța de a da o anumită soluționare crizei ministeriale? Greu de spus. Cert este că secțiunile Camerei, după cum o reflectă raportul prezentat de D. Ghica, n-au fost toate de acord cu votul de blam [100]. Ca urmare a acestui fapt, minoritatea comitetului secțiunilor Camerei, alcătuită din I. C. Brătianu, A. Vericeanu și D. Pruncu, a prezentat Adunării un raport separat prin care căuta să justifice necesitatea acceptării propunerii făcute de Petre Grădișteanu. Cu acest prilej, s-au adus severe critici guvernului în legătură cu împrumutul Oppenheim, politica concesivă față de Turcia, suprimarea impozitelor votate de Constituantă, suspendarea aplicării legii de vînzare a bunurilor statului etc. [101]. Pentru a lovi și mai mult în guvern, minoritatea comisiei secțiunilor Camerei n-a ezitat să-i atribuie acestuia chiar intenția dizolvării Adunării în vederea înfrîngerii oricărei opoziții față de actele de politică internă sau externă [102]. Cele mai multe din criticile aduse guvernului Ion Ghica erau drepte și justificate, iar în raportul menționat se răsfrîng, ca într-o oglindă, toate deficiențele unui minister lipsit de energie și autoritate, dar menținut la conducere din calcule ce-și aveau izvorul nu numai în criza politică internă și externă, ci și în neputința grupărilor liberale și conservatoare de a domina situația.

Imposibilitatea menținerii guvernului Ion Ghica devenise un fapt de notorietate publică, dar aceasta nu i-a împiedecat pe deputații conservatori să depună serioase eforturi în vederea prelungirii existenței acestui hărțuit minister. Atitudinea adoptată de reprezentanții moșierimii conservatoare nu avea în sine nimic surprinzător sau întîmplător. În condițiile specifice existente la începutul anului 1867 venirea conservatorilor la conducere nu era probabilă și nici posibilă [103]. Ca urmare a acestui fapt, menținerea guvernului Ion Ghica, în care conservatorii își aveau reprezentanții lor, le apărea acestora drept soluția cea mai potrivită, cel puțin pentru moment, spre a putea contracara veleitățile liberalilor legate de preluarea conducerii și asigurarea mult doritei preponderențe în cadrul regimului politic existent. Un guvern lipsit de autoritate, dar mai ales de inițiativă, le convenea cel mai mult conservatorilor, care, în această perioadă, se arătau tot mai ostili continuării procesului de modernizare ce fusese început în timpul domniei lui Cuza. Pasivitatea guvernului Ion Ghica convenea, întru totul, dorinței conservatorilor de a menține cît mai multă vreme statu quo-ul, spre a putea împiedeca transformările rapide, prefacerile bruște. Elocventă în acest sens, ni se pare disputa angajată în Cameră în jurul unora din acuzațiile aduse guvernului de către Petre Grădișteanu cu prilejul propunerii votului de blam. Astfel, așa după cum am mai menționat, guvernului Ion Ghica i s-a imputat lipsa de activitate, dar mai ales nerespectarea prevederilor Constituției de la 1866 în legătură cu anumite reforme socotite absolut necesare pentru ca legea fundamentală să nu rămînă literă moartă. Deputații conservatori, în frunte cu D. Ghica, N. Blaremberg M. Kostache Epureanu, au refuzat să ia în considerație argumente de asemenea natură, pronunțîndu-se, totodată, cu totul împotriva introducerii unor noi reforme. Lipsa de activitate a guvernului, pasivitatea ori incapacitatea lui, erau considerate acum, de către deputații conservatori, drept merite ce putea să justifice și să legitimeze menținerea la conducere. Demn de relevat este faptul că guvernul începea să fie lăudat pentru prudență și maturitate [104], pentru o politică contrară celei urmate de predecesori, care, nerespectînd „tradițiunile, moravurile și geniul națiunii", au introdus atîtea inovații, încît

[100] „Monitorul Oficial", nr. 44 din 23 februarie/7 martie 1867, p. 320.
[101] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 44, p. 322.
[102] *Ibidem.*
[103] V. Russu, *op. cit.*, p. 89.
[104] „Monitorul Oficial", nr. 44 din 24 februarie/8 martie 1867, p. 320.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apărea drept justificată „repulsiunea pentru ele" [105]. Pentru a se preîntîmpina alte încălcări ale tradiției, deputații conservatori, prin N. Blaremberg și D. Ghica, s-au opus introducerii unor noi reforme, invocînd necesitatea unei perioade îndelungat de chibzuire, spre a se putea vedea dacă mai erau justificate și alte transformări față de cele ce fuseseră deja înfăptuite în cadrul societății românești [106].

Teoriile puse în circulație de conservatori reflectau, cît se poate de clar, intenția acestora de a impune un ritm lent și o anumită direcție dezvoltării țării pentru a putea apăra cît mai bine interesele clasei pe care o reprezentau. Atitudinea lor față de guvernul Ion Ghica era dictată de rațiuni legate de linia pe care voiau să o impună politicii interne și externe a țării. Eforturile făcute de conservatori, pe plan teoretic sau practic, s-au dovedit însă zadarnice. Teoriile conservatoare, referitoare la prudență, chibzuire matură sau respectarea tradiției, au fost criticate și respinse de liberali, care au reliefat intersele ce stăteap în spatele acestor formule. Combătînd teoriile deputaților conservatori, referitoare la momentul și maniera de adoptare a unor noi reforme, tînărul Petre Grădișteanu, spre exmplu, a căutat să sublinieze că toate acestea erau elocvente pentru a proba dorința „nu de a se conforma în totul cu expresiunile constituțiunii, care cere ca acele legi să fie făcute în cel mai scurt timp, ci de a le vedea cît mai departe, cît mai tîrziu făcute poate chiar la calendele grecești" [107].

Conflictul dintre grupările liberale și conservatoare își avea temeiuri mai adînci decît s-ar putea crede la prima vedere. Lupta ce se ducea pentru răsturnarea sau menținerea guvernului Ion Ghica avea semnificații ce depășeau însemnătatea unei simple crize ministeriale. Atitudinile adoptate față de guvernul prezidat de Ion Ghica aveau resorturi intime ce țineau de interese mai largi și mai înalte decît acelea legate strict de persoanele care urmau să preia conducerea în cazul în care Adunarea s-ar fi declarat de acord cu votul de blam. Însăși durata neobișnuită a acestei crize ministeriale constituie, fără îndoială, un argument ce nu poate fi neglijat, atunci cînd încercăm să surprindem natura luptei ce se desfășura în acel moment între diferitele grupări de orientare liberală sau conservatoare. De asemenea, soluționarea crizei este suficient de elocventă pentru a proba faptul că nu avem de-a face doar cu rivalități personale, pe care, firește, nu le excludem, ci cu un conflict mult mai adînc cu implicații din cele mai însemnate pentru evoluția ulterioară a politicii interne și externe.

După cum se știe, guvernul Ion Ghica a fost răsturnat, la 21 februarie 1867, în urma unui vot de blam ce a întrunit, cu destulă greutate, majoritatea necesară. Astfel, din 115 deputați prezenți la ședința respectivă, 59 au sprijinit moțiunea de neîncredere, iar 56 au votat împotrivă [108]. Răsturnarea guvernului a fost posibilă, întrucît în februarie 1867 se constituise coaliția de la „Concordia", în care intrau reprzentanții radicalilor, „maiștilor" și „fracțiuniștilor". Încheganea coaliției dintre principalele grupări liberale nu a rămas fără urmări. O primă consecință a închegării acesti alianțe poate fi surprinsă în legătură cu modificarea raportului de forțe din cadrul Adunării deputaților, ceea ce a îngăduit formarea unei majorități necesare în vederea înlăturării ministerului Ion Ghica, fapt cu implicații însemnate pentru evoluția ulterioară a vieții politice.

Răsturnarea guvernului Ion Ghica s-a datorat nu numai constituirii coaliției grupărilor liberale, ci și complicațiilor ivite în acea perioadă pe plan european. Într-adevăr, la sfîrșitul anului 1866 și la începutul lui 1867 situația internațională era extrem de complicată și încordată, deoarece atît în est, cît și în vest se îngrămădeau la orizont norii tot mai amenințători ai războiului. În sud-estul Europei, spre exemplu, răscoala izbucnită în Creta, încă din vara anului 1866, amenința să ducă la redeschiderea crizei orientale, fapt ce ar fi avut urmări din cele mai însemnate atît pentru harta politică a continentului, cît și pentru raportul de

[105] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 44, p. 321.
[106] *Ibidem*; *Idem*, nr. 45 din 25 februarie/9 martie 1867, p. 325.
[107] *Idem*, nr. 41 din 25 februarie/9 martie 1867, p. 324.
[108] *Memoriile regelui Carol I...*, vol. III, p. 44—45; N. Iorga, *op. cit.*, p. 40; *Istoria României*, vol. IV, p. 540.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

forțe dintre marile puteri [109]. Insurecția cretană, puternic sprijinită de Grecia, a avut un puternic răsunet în Balcani, unde se făceau febrile pregătiri în vederea declanșării unei mișcări generale de emancipare [110]. Popoarele mici din această parte a Europei suportau tot mai greu dominația străină, manifestîndu-și din ce în ce mai deschis și energic dorința de a-și obține independența. Remarcabil este faptul că în rîndul conducătoriloracestor popoare, care au dat un tribut atît de greu luptei pentru libertate, se încetățenea tot mai mult ideea necesității închegării unei alianțe în vederea obținerii independenței cu forțe proprii, fără amestecul marilor puteri [111]. Ideea soluționării problemei orientale cu forțe proprii este meritorie și apariția ei reflectă, cu prisosință, faptul că popoarele mici din această zonă a continentului, ajunse la conștiința de sine, refuzau să se mai mulțumească cu firmiturile ce cădeau de la masa reprzentanților marilor puteri, care, prin conferințe și congrese europene, încercau să-și păstreze. cît mai multă vreme posibil, privilegiul de a hotărî asupra schimbărilor ce urmau să fie aduse hărții politice a continentului. Moartea „omului bolnav" era doar o chestiune de timp, dar executarea testamentului acestuia ridica probleme extrem de complicate. În configurația europeană de atunci, interesul marilor puteri pentru sud-estul continentului a crescut extrem de mult, fapt ce impunea popoarelor mici din această zonă prudență, abilitate și serioase pregătiri pentru a nu deveni obiect de compensație în numele așa-numitului echilibru european. De aceea, lupta împotriva Imperiului otoman trebuia pregătită cu minuțiozitate pentru a se evita înlocuirea unei dominații străine cu alta.

În aceste condiții, menținerea guvernului condus de Ion Ghica devenise imposibilă. Guvernul concesiilor, tergiversărilor și renunțărilor trebuia să facă loc unor oameni politeii activi, capabili să facă față, la nevoie, unor împrejurări cu caracter excepțional. Ca urmare a acestui fapt, nu întîmplător, succesiunea guvernului Ion Ghica va fi preluată de către liberalii radicali, considerați cei mai potriviți pentru acel moment de cumpănă prin care se părea că trece Europa celui de al VII-lea deceniu al veacului trecut.

Cea de a doua guvernare Ion Ghica, deși nu s-a remarcat prin realizări importante de politică internă și externă, ocupă, totuși, un loc important în cadrul frămîntatei perioade de instabilitate dintre anii 1866 și 1871. În timpul acestei guvernări, asupra căreia ne-am oprit doar în linii generale, s-a conturat mai exact raportul de forțe dintre principalele grupări politice, ceea ce a îngăduit delimitarea mai clară a direcțiilor pe care acestea doreau să le imprime dezvoltării României moderne. Din acest punct de vedere, cel de al doilea minister prezidat de Ion Ghica în perioada instabilității a reprezentat mai mult un paravan, care a îngăduit grupări și regrupări de forțe, fapt cu urmări din cele mai importante pentru evoluția ulterioară a vieții politice din România.

L'ACTIVITÉ POLITIQUE DE JEAN GHICA DANS LA PÉRIODE D'INSTABILITÉ MINISTÉRIELLE DE JUILLET 1866 À FÉVRITR 1867

RESUMÉ

L'auteur se basant sur de nombreux documents, la plupart inédits, a abordé, dans cet article, une période peu connue de l'activité politique de Jean Ghica, un personnage de plus intéressants de la Roumanie du XIXe siècle. Il s'agit notamment de la période du 15 juillet 1866 au 1er mars 1867, lorsque, pour la seconde fois, Jean Ghica fut président du conseil des ministres.

Les actes de ce deuxième gouvernement dirigé par Jean Ghica n'ont pas encore fait l'objet d'études approfondies. C'est pourquoi ne correspondent pas à la réalité les motifs indiqués jusqu'à présent comme ayant déterminé la constitution de cette formation ministérielle.

[109] N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, p. 44—45 ; A. Dj. P. Taylor, *Boriba za gospodstvo v Evrope. 1848—1918*, Moskva, 1958, p. 207—209.

[110] *Ibidem*.

[111] N. Iorga, *op. cit.*, p. 52—53, 59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Contrairement à une opinion assez répandue, l'auteur met en évidence que le ministère du 15 juillet 1866 n'a pas été constitué pour des raisons de politique étrangère, c'est-à-dire pour continuer les négociations avec la Turquie afin d'obtenir l'investiture par la Sublime Porte de Charles de Hohenzollern comme prince règnant des Principautés-Unies de Valachie et de Moldavie. La nomination de Jean Ghica, le 15 juillet 1866, fut favorisée par la lutte entre les partis politiques, après l'entrée en vigueur de la Constitution du 30 juin 1866 qui fut l'oeuvre de la bourgeoisie et des grands propriétaires fonciers. Jean Ghica n'avait pas adhéré à un parti politique. Il avait peu de partisans. Il ne fut donc pas considéré comme un adversaire dangereux ni par les libéraux, ni par les conservateurs, qui luttaient les uns contre les autres et s'efforçaient de remporter une victoire décisive aux prochaines élections pour la Chambre des députés et le Sénat. Ces élections qui devaient avoir lieu en automne 1866, en conférant la majorité des mandats soit aux libéraux, soit aux conservateurs, leur donnaient la possibilité de conquérir une position prédominante dans la vie politique de la Roumanie.

Jean Ghica, durant son deuxième ministère, a manifesté ostensiblement ses préférences pour les grands propriétaires fonciers. Ils furent favorisés par les lois agraires que Jean Ghica réussit à faire adopter par les Chambres. Ils furent aussi favorisés par les très sévères mesures administratives que Jean Ghica n'hésita pas à prendre pour imposer l'exécution des clauses draconiennes des contrats agricoles que les paysans avaient été contraints de conclure avec les propriétaires fonciers. Jean Ghica espérait ainsi obtenir le concours des éléments conservateurs pour prolonger la durée de son ministère. Ses espérances ne se réalisèrent pas.

Les élections pour les deux Assemblées eurent lieu à la fin du mois d'octobre et au début du mois de novembre 1866. Aucun des groupes politiques représentés à la Chambre et au Sénat n'accepta de collaborer avec le ministère Jean Ghica. Harcelé par d'incessantes interpéllations et continuellement critiqué pour la plupart de ses actes, Jean Ghica ne put que fort difficilement se maintenir au pouvoir. Les groupes libéraux représentés dans les deux Chambres, après de longues négociations, parvinrent à se mettre d'accord, en février 1867. A la suite de cet accord, Jean Ghica fut contraint de démissioner le 1er mars 1867 et un nouveau ministère fut constitué au sein duquel l'influence des radicaux fut prépondérante. Ainsi succomba le deuxième ministère Jean Ghica, sans avoir obtenu aucun résultat suffisamment important pour être mentionné dans l'histoire de la Roumanie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROLUL STATULUI ÎN ECONOMIA NAȚIONALĂ (1922—1928)

DE

I. SAIZU

Problema dacă statul trebuia să-și sporească funcția sa în domeniul economic s-a impus în chip imperios în primul război mondial, dar mai cu seamă după înfăptuirea actului de la 1 decembrie 1918. Punerea ei la noi, ca și în toate țările, trăda — după cum sublinia unul din contemporani [1] — completa nepregătire a autorității centrale pentru atribuțiuni și funcțiuni economice. Paralel, deci, cu accentuarea între anii 1922 și 1928 a disputei pentru hotărîrea căilor și a mijloacelor de dezvoltare a economiei s-a intensificat polemica asupra fixării rolului statului în procesul de producție. Gîndirea progresistă, luînd în considerație cerințele obiective ale dezvoltării puternice a forțelor de producție, cu implicații, în ansamblu, asupra societății românești, faptul că asigurarea progresului producției și cîștigarea unui loc de frunte în demarajul economic al statelor nu puteau fi lăsate la bunul plac al inițiativei private, a pledat pentru intervenția activă a statului în această materie. Extrem de concludentă pentru reliefarea necesității de a-i *reforma* rostul și funcțiile, de a-l face să fie legat indisolubil de concret, de viață, era mențiunea din programul partidului lui N. Iorga, potrivit căreia organizația sa politică trebuia să se sprijine pe societatea organică din care se ridica puterea centrală, iar nu pe statul abstract care „nu poate da putere de viață societății" [2].

În cadrul unui program axat în mare parte pe interesele fundamentale ale țării (dezvoltarea forțelor de producție, consolidarea statului, apărarea integrității teritoriale, protecția în fața presiunilor capitalului străin), cei mai mulți au *sprijinit documentat* teza necesității întăririi rolului lui în valorificarea bogățiilor, în exercitarea în toată plenitudinea a funcției sale economice, atît pentru a încuraja industria, cît și pentru a da țării instrumentele mari de care o economie modernă avea trebuință (transporturi, comerț etc.). „Necesitatea valorificării întregii avuții — se remarca în una din lucrările timpului — impune statului *datoria* de a nu lăsa neutilizat nici un izvor de energie și avere aflătoare în cuprinsul hotarelor românești" [3]. În consecință, statul era chemat nu numai să ducă o politică generală de încurajare a vieții economice, dar să aibă și o politică proprie, situată deasupra prevederilor din programele partidelor.

Deși necesități obiective și practice subliniaseră insuficiențele liberalismului și, ca urmare, nevoia imperioasă a intervenției statului, partidele burgheze, oamenii politici și de știință au privit în mod diferit rolul lui în procesul eco-

---

[1] C. Popper, *Reforma Camerelor de comerț și de industrie*, în „Independența economică", an VI (1923), nr. 1—2, p. 23—24.

[2] Partidul național, *Programul și Congresul partidului de la 5 februarie 1928*, Vălenii de Munte, 1928, p. 27, 31.

[3] M. N. Constantinescu, Al. Velescu și N. M. Pesseacov, *Memoriu privitor la cointeresarea statului la întreprinderile de valorificare a avuției naționale*, București, 1921, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nomic. Cele mai concludente prevederi la nivelul burgheziei le găsim în programul P.N.L.; sub masca însă a intervenției nepărtinitoare, independente în materie de îndrumare și control a activității economice a tuturor întreprinderilor se ascundea interesul de a face din stat un instrument subordonat marii burghezii dornică să-și întărească poziția. De pe urma unui asemenea fenomen avea de cîștigat în ansamblu și procesul de consolidare a națiunii. Spre deosebire de alte partide burgheze, P.N.L. a tins să lege cît mai strîns politica sa de țelurile autorității centrale, fără însă să se confunde. De aceea, și prevederile sale erau mai bine ancorate în politica economică a statului. Stimularea atributelor productive ale puterii centrale a fost susținută și de organizațiile de dreapta, îndeosebi de L.A.N.C., care s-a pronunțat pentru un sistem economic pus sub conducerea statului cu înfăptuirea însă a proporționalității etnice [4].

În apărarea intervenționismului statului în materie economică s-au angajat și cei mai de seamă teoreticieni ai timpului. Raportînd conceptul de stat la diversele etape istorice pe care le-a străbătut, autori de diverse orientări politice au remarcat evoluția acestuia de la prevederile doctrinei liberalismului economic la aceea a intervenționismului integral. Modificarea în sens calitativ a fost impusă de cerințe incomparabil mai mari. După cum se știe, liberalismul român a plecat și el de la principiul „laissez faire, laissez passer!", care presupunea libertatea absolută la începutul organizării economice a statelor, spre a ajunge la intervenționism, ca necesitate izvorîtă din complexitatea economiei moderne, ca și din interesul, manifestat numai aparent, de a „apăra pe cel slab împotriva celui tare" [5]. Semnificația etică a acestei afirmații nu a constituit nici un moment un ideal în practica guvernamentală.

Aprecieri concludente cu privire la rolul statului în economie le-au formulat V. Brătianu și Șt. Zeletin. Cerința fundamentală a propășirii și a neatîrnării putea fi satisfăcută — în concepția celui dintîi — numai printr-o colaborare cu statul a tuturor factorilor [6], prin îndeplinirea funcției sale economice, astfel încît, dezvoltînd propria activitate, să o înlesnească pe aceea privată [7]. De asemenea, Șt. Zeletin, plecînd de la constatarea că în faza de plămădire a statelor moderne era caracteristică tutela energică a puterii centrale [8], a subliniat că progresul României cerea în mod imperios intervenția activă a statului printr-o politică economică protecționistă, încurajatoare. Pentru a se clădi un stat de sine stătător — releia el în continuare — „trebuie să i se creeze o forță materială proprie, ceea ce nu e cu putință decît printr-o îndelungată și viguroasă intervenție a puterii centrale" [9].

În consecință, interesul de a nu se refuza României dreptul la o viață proprie și a i se comprima evoluția a stimulat etatismul unor factori politici și de știință, care a sporit în momentul cînd, prin Constituția din 1923, statul a devenit, grație în primul rînd naționalizării subsolului minier, un mare proprietar, ceea ce-l obliga să-și mărească și mai mult rostul economic, impunînd în cadrul programului de valorificare a bogățiilor țării activitatea sa proprie.

Luînd în seamă că intervenționismul de stat izvora din complexitatea economiei moderne [10], contemporanii au și fixat domeniile în care acesta putea fi acceptat. Din capul locului se cere subliniat faptul că rolul dinamizator a fost

[4] L.A.N.C., *Programul, statutul și regulamentul*, Cîmpulung Muscel, 1926, p. 15.

[5] *Doctrinele partidelor politice*, București, 1923, p. 109; P. H. Suciu, *Evoluția gîndirii economice*, București, 1946, p. 9.

[6] *Noua Constituție a României, 25 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*, București, s.a., p. 29; „Informațiuni economice", 31 martie 1927, p. 1.

[7] V. I. Brătianu, *Economia națională a României*, în „Democrația", an XV (1927), nr. 1, p. 45.

[8] Șt. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 85.

[9] *Ibidem*.

[10] *Doctrinele partidelor politice...*, p. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conceput cu precădere pentru industrie, spre punerea în valoare a avuțiilor, domenii în care erau interesați în primul rînd liberalii. În raportul adresat în 1923 celorlalți miniștri, V. Brătianu sublinia că politica de valorificare a bogățiilor patriei nu se putea înfăptui decît prin sporirea rolului statului, care trebuia mai întîi să inventarieze toate avuțiile sale și să le clasifice după importanța ce o au în economie [11]. Se preconiza astfel punerea în valoare a energiilor latente (petrol, gaz metan, căderi de apă, cărbune) și distribuirea lor pe tot cuprinsul țării pentru a se reduce investițiile făcute la motoare și forță motrice [12]. După concepția sa, unele bogății, deși susțineau industriile de bază, trebuiau puse în valoare prin comercializare, formă prin care statul putea da nu numai pildă și încredere, ci și asocia, ajuta și îndruma inițiativa națională. În această direcție, el era chemat să pună imediat în exploatare intensivă Uzinele de la Hunedoara și Cugir, Uzinele sale de la Petroșani (Lonea), exploatările miniere de la Baia Mare și din Munții Apuseni, fie direct, fie prin transformarea lor în regii naționale cointeresate [13]. Legat de căile valorificării bogățiilor țării s-a enunțat teza [14] că sfera activității economice a statului, sub forma regiei proprii, era o chestiune de oportunitate, în raport cu dezvoltarea României, putînd forma, așadar, obiectul programelor partidelor politice, însă ceea ce se referea la siguranța publică și apărarea națională, la tot ceea ce condiționa viața economică și salubritatea publică nu putea fi lăsat în domeniul întreprinderilor private, ci trebuia să constituie un vast cîmp de activitate directă a statului.

Într-un asemenea context, economiștii de frunte au considerat că procesul de industrializare nu se putea realiza numai pe baza inițiativei private; se impunea participarea nemijlocită a statului în sensul încurajării industriei private și preluării acelor unități și ramuri de mare importanță pentru economia națională. În acest proces, rolul statului trebuia îndreptat spre elaborarea unei legislații referitoare la regimul minier, la folosirea generatorilor de energie, la stabilirea obligativității de a se produce în țară articolele necesare consumului intern. Întărirea funcției sale era cu atît mai necesară, cu cît industria nu ajunsese la punctul maturizării; ea avea nevoie de concurs pentru înființarea de noi obiective, pentru încurajare și protecție. Însuși statul, pentru a face din industrie un suport de consolidare a națiunii, era dator să-i grăbească dezvoltarea prin perfecționarea regimului vamal, prin înlăturarea nesiguranței provocată de fluctuațiile valutare, prin sporirea volumului capitalului, prin inaugurarea unei noi politici a materiilor prime, prin raționalizarea exportului, apărarea intereselor economiei naționale și intensificarea activității transporturilor, îndeosebi a căilor ferate [15]. Principiile politicii industriale impuneau ca statul să-și asume un rol important pe acest tărîm, să subordoneze regimul industrial politicii economice a întregii națiuni, pentru ca ea să poată progresa, să sprijine mai cu seamă unitățile mari, puternice, viabile. Aceasta nu era o acțiune proprie statului român, ci reprezenta un curent, „ceva în care statele civilizate concurează chiar, tocmai în vederea foloaselor reale ce pot fi culese de pe urma unui aparat de producție industrial bine organizat" [16]. De aceea, în opera importantă de refacere a industriei, statul nu trebuia să se mărginească numai la reconstruirea a ceea ce războiul a distrus, ci să încurajeze și protejeze dezvoltarea ei rațională [17], mai cu seamă că nici o industrie nu se putea naște de la sine în fața puternicei concurențe străine [18].

---

[11] Arh. St. București, fond Casa regală, dosar 9/1923, f. 3—4.

[12] V. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 46.

[13] Arh. St. București, fond Casa regală, dosar 9/1923, f. 4.

[14] I. N. Angelescu, *Politica economică a României față de politica economică imperialistă*, București, 1923, p. 61.

[15] B. Diamand-Mentor, *Independența economică, garanția independenței politice*, București, 1927, p. 31.

[16] Al. Topliceanu, *În contra parazitismului industrial*, în „Buletinul industriei", an II (1927), nr. 8, p. 581.

[17] C. Casassovici, *Refacerea industriei*, București, 1919, p. 62.

[18] Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Exercitarea funcției economice a statului pe tărîm industrial a fost privită foarte diferit. Cei mai mulți au reclamat acest rol pentru industria petrolului. „Nu cred — scria unul din contemporani — să fie o altă industrie la noi care să justifice mai mult ca industria petrolului intervenția statului“ [19] în producție, circulație, repartiție și consum. Ceea ce interesa în primul rînd statul era — potrivit aceluiași autor — ca bogăția petrolului să nu fie exploatată în mod irațional și contrar intereselor sale, ca elementele autohtone să aibe o cît mai largă participare la dezvoltarea acestei bogății [20].

Necesitatea obiectivă a întăririi funcției economice a statului a fost susținută și pentru alte ramuri de activitate. În domeniul agriculturii, bunăoară, statul era „invitat“ să organizeze cîmpuri de experiență, să introducă plante noi de cultură, să contribuie la redresarea gospodăriilor agricole pentru a le face să corespundă progresului ; de asemenea, pentru ca ramura respectivă să fie mereu la curent cu progresul științelor agricole, statul era dator să înființeze în mod treptat, alături de societăți științifice, stațiuni pentru studii și experiență în diferite regiuni ale țării, să încurajeze creșterea vitelor, a păsărilor etc. Numai lipsa acestora putea explica de ce România, țară agricolă, nu reușea să aibe un comerț de ouă și derivatele laptelui, de exemplu, tot atît de important ca Olanda a cărei suprafață era însă mai mică [21].

Paralel și în strînsă legătură cu funcția economică a statului în sporirea eficienței agriculturii s-a demonstrat însemnătatea aceluiași rost al autorității centrale pentru a determina politica silvică, dreptul și datoria de a adopta măsuri de intervenție, de protecție și punere în valoare a aurului verde, creînd o organizație economică, financiară și tehnică de exploatare [22].

Participarea statului, reclamată și în transporturi, trebuia să ducă la organizarea comunicațiilor pe uscat și apă, la creșterea instalațiilor și a parcului de material rulant și de altă natură, fără de care nu se putea înlesni și ieftini procurarea materiilor prime, desfacerea produselor în interior și în afară, îndeosebi în regiunile orientale ale Mării Mediteraniene [23]. Aprecierea rolului statului pe acest tărîm nu apare în formulări categorice în programele partidelor burgheze, nici chiar la P.N.L., care, după cum am arătat mai sus, a manifestat mai mult interes de a-i spori funcția în procesul economic. Ceva mai conturate sînt prevederile la Partidul poporului, în sensul fixării formelor de activitate ale statului, ale partenerilor economici și ale altor factori interni. Potrivit concepției sale, mai mult ca în oricare alt sector, colaborarea inițiativelor și a experiențelor particulare trebuia chemată în ajutorul statului ; era vorba mai mult, după cum se poate constata, de conlucrare, nu de a i se rezerva calitatea de ferment al vieții economice.

În domeniul finanțelor, intervenția statului era dorită cu scopul organizării creditului pentru instalații, investiții și fond de rulment. Numai prin folosirea mai bună a unora din averile sale, statul putea să „alimenteze“ piața financiară internă și să „asigure“ acoperirea împrumuturilor externe. B.N.R., Banca pentru Comerț, Creditul Industrial, Casa Centrală a Cooperației și Creditul Funciar Rural aveau datoria ca, alături de stat, să dea pilde de încredere, îndrumare și sprijinire a inițiativei naționale [24].

Informațiile documentare la care ne-am referit demonstrează, prin urmare, că toate posibilitățile economice ale statului și rolul său dominant în procesul de producție și circulație au fost concepute ca pîrghii subordonate întăririi pozițiilor de clasă ale burgheziei. Marea burghezie era hotărîtă să intervină prin stat

[19] N. Constantinescu, *Chestiunea petrolului. Naționalizarea și reorganizarea exploatării și industriei petrolului*, București, 1919, p. 19—20.

[20] *Ibidem*, p. 35—36.

[21] D. Șt. Emilian, *Încurajați agricultura*, București, 1923, p. 12.

[22] C. Bungețianu, *Piața mondială a lemnelor*, București, 1921, p. 132, 135 ; Horia Manole, *Comerțul de lemne*, în „Revista pădurilor“, an. XXXVI (1924), nr. 2, p. 98.

[23] V. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 46 ; vezi și Gr. Antipa, *Paralizia generală progresivă a economiei naționale și remedierea ei*, București, 1923, p. 30.

[24] V. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 46—47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu măsuri restrictive pentru limitarea penetrației capitalului străin, pentru încurajarea pe orice cale a procesului de aplicare a formulei „prin noi înșine". V. Brătianu, ca unul din teoreticienii de seamă ai partidului liberal, subliniase tocmai în acest sens necesitatea ca prin stat să se realizeze imperativul ca orice activitate să se desfășoare conform intereselor românilor.

Axat teoreticește pe ideea îndrumării întregii activități economice, financiare, culturale și sociale a „neamului", intervenționismul etatist și-a trădat cu repeziciune caracterul de clasă, deoarece, nu numai pentru masele populare, dar și pentru anumite categorii ale burgheziei era mai mult decît evident că mobilizarea tuturor factorilor productivi ai societății avea drept substrat consolidarea și dezvoltarea poziției economice și politice a unei minorități exploatatoare. Exercitarea funcției economice a statului nu se întemeia, cum bine s-a subliniat [25], pe cunoașterea și folosirea conștientă a legilor evoluției sociale, ci pe o acțiune în interesul burgheziei, al consolidării relațiilor capitaliste, al atenuării contradicțiilor ireductibile ale societății, intervenție care s-a soldat de mult ori cu rezultate eficiente, dar limitate. Militanții comuniști [26] au reliefat în acel timp teza că, în cadrul proprietății private, amestecul statului în procesul de producție, ca și încercarea lui de a reglementa consumul, nu putea avea decît un efect redus, că statul tindea să devină expresia intereselor unui grup capitalist centralizat, de întărire a burgheziei și de ofensivă concentrată împotriva claselor producătoare.

Pentru limitarea sau schimbarea conținutului intervenției statului în conducerea și controlul economiei naționale, îndeosebi în domeniul industrial, s-au pronunțat unele partide burgheze de opoziție, ca și diferite cercuri de afaceri, deși se recunoșcuse că fără o atare preocupare producția „merge din rău în mai rău" [27]. Ele au interzis, de regulă, exercitarea funcțiilor economice în sectoarele capitale ale procesului de producție. Atitudinea era, înainte de toate, o expresie a luptei împotriva supremației liberale. Dintr-un asemenea considerent, într-o adunare ținută la Cluj, I. Maniu și I. Lupaș, enunțînd punctul de vedere al Partidului național, au cerut ca statul să înceteze de a fi domeniul exclusiv al unei familii, al unei coterii politice și să devină un „patrimoniu obștesc" [28]. Liderul partidului, vorbind în numele „democrației", înțelegea în sens paradoxal intervenționismul de stat, ca o acțiune care să apere și să sprijine „pe cei slabi și mici", fără a se opune mersului înainte „al celor tari" [29]; era cît se poate de evidentă dorința de a consolida în primul rînd interesele claselor dominante.

Poziția antiliberală a țărăniștilor în problema statului se reflecta în speranța de a-i „preface" rostul și atributele. Pe de o parte, partidul lor a reclamat să se facă o cît mai distinctă separație între funcțiile pur politice și cele economice ale statului [30], iar pe de altă parte, în raport cu perceptele sale doctrinare, a căutat să demonstreze că organizația de stat trebuia să satisfacă în mod desăvîrșit problemele economice ale țărănimii care întruchipa o dublă însușire: era factorul productiv în cea mai importantă ramură a economiei și reprezenta forța numărului [31]. Totodată, el a tins să canalizeze și să concentreze rolul statului *numai* spre intensificarea producției ramurilor de industrie care găseau condiții prielnice de dezvoltare, îndeosebi a industriei agricole [32]. Teza oglindește, după cum ușor se poate observa, concepția asupra atributelor statului țărănesc cu privire la evoluția economică a țării.

---

[25] I. Rădulescu, *Evoluția capitalismului și intervenția statului în economie*, în „Lupta de clasă", an XLVII (1967), nr. 1, p. 42; O. Clătici, *În legătură cu funcția economică a statului capitalist*, în „Anale de istorie", an XIV (1968), nr. 5, p. 120—121.

[26] Ilie Cristea, *Articole (1923—1936)*, București, Editura politică, 1961, p. 56.

[27] I. D. Clinceanu, *Banca Națională a României și criza de numerar. Un mod de remediere a crizei*, București, 1927, p. 11.

[28] „Adevărul", 22 noiembrie 1922.

[29] Idem, 13 decembrie 1922.

[30] „Aurora", 29 octombrie 1924.

[31] Idem, 13 februarie 1924.

[32] Partidul țărănesc, *Programul și statutele*, București, 1922, p. 13—15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acceptarea parțială a amestecului statului apărea și în programul partidului condus de N. Iorga, care, în 1922, s-a pronunțat pentru un intervenționism al puterii centrale doar în sectorul financiar, în sensul exercitării unui control asupra raporturilor de schimb dintre instituțiile de credit și întreprinderile industriale, pe de o parte, și străinătate, pe de alta [33]. Programul din acel an preciza clar interesul ca îndrumarea politicii economice să aibe drept țel dezvoltarea inițiativelor particulare în industrie, în comerț și în agricultură, interzicîndu-se în special pentru stat, județ și comună comercializarea produselor întreprinderilor industriei naționale. Plecîndu-se de la asemenea considerente, statului i se interzicea și amestecul în administrarea fabricilor [34].

Aprecierea rostului puterii centrale a suferit modificări în raport de epoca istorică. Astfel, în timp ce unii fundamentau ideologia statului țărănesc [35], alții demonstrau, fie cît de necesar era ca statul român să se orienteze și să se reorganizeze în așa grad încît să devină motorul și diriguitorul economiei naționale, adaptîndu-se timpului [36], fie cît de criticabil era amestecul său în sectoarele industrial și comercial, oricît ar fi fost aceasta de justificat pentru rațiuni superioare de ordin economic [37].

O poziție categorică împotriva întăririi intervenției statului în economie se află inserată în programul Partidului poporului [38], cu excepția mențiunilor consacrate agriculturii și comunicațiilor. Astfel, deși la congresul de la Sibiu (1922) s-a pronunțat pentru întărirea rolului statului ca proces obligatoriu pentru a garanta apărarea individului și a colectivității [39], în care scop a trecut în program și participarea autorității centrale sub forma regiei cointeresate, ca o îndrumare spre „socializarea" parțială, la veniturile dobîndite din exploatarea căderilor de apă, a petrolului, a cărbunilor, a gazului metan, a fierului, în genere la oricare întreprindere de utilitate economică publică [40], s-a decis împotriva amestecului factorului etatist în aprovizionare, în producție și în comerț [41]. În comerțul cerealelor, vitelor și fructelor, statul era dator să înlesnească prin instituții proprii asigurarea înmagazinării și condiționării produselor, procedînd totodată la clasificarea lor după cerințele pieții internaționale [42]. După concepția sa, primul război mondial, și cu deosebire anii care au urmat, au învederat că intervenția excesivă în conducerea și controlul economiei naționale nu a dat rezultatele sperate. De aceea — conchidea — amestecul statului în aprovizionare, producție și comerț nu mai putea fi continuat; el era chemat, atît cît exista cel puțin prezumția că industriașii cunoșteau mai bine decît administrațiile publice propriile lor interese, să nu se amestece direct în industrie, să nu ia parte activă la procesul de producție, să nu conducă efectiv întreprinderile industriale. Toate unitățile productive sau de desfacere urmau să fie scoase treptat de sub conducerea statului, eliberate de amestecul numeroaselor organe de stat și de toate poverile care stînjeneau activitatea lor, de rolul de jandarm al statului, și predate inițiativei capitalului privat. Statul urma să-și mărginească rolul în legătura cu capitalul străin, dar numai la controlul, la fixarea taxelor, la apărarea și „armonizarea" intereselor sociale și naționale [43]. Concepția Partidului poporului cu privire

[33] *Programul Partidului național-democrat*, București, 1922, p. 18.

[34] *Ibidem*, p. 18—19.

[35] Vezi, între alții, C. Rădulescu-Motru, *Ideologia statului român*, București, 1934, p. 16—18.

[36] I. Mihalache, *Adîncind brazda !...*, București, 1933, p. 31.

[37] Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate, 1823—1933*, București, 1934, p. 412.

[38] *Programul Partidului poporului*, s. 1, 1923, p. 4.

[39] „Adevărul", 24 decembrie 1922.

[40] Idem, 15 noiembrie 1922.

[41] *Programul Partidului poporului...*, p. 6.

[42] *Programul Partidului poporului. Anteproiect*, s. 1, s.a., p. VI.

[43] O. C. Tăslăuanu, *Producția. Un program economic. Epoca generalului Averescu. 1920*, Cluj, 1924, p. 99; *Programul Partidului poporului. Anteproiect ...*, p. VIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la stat și la încurajarea inițiativei private l-a determinat pe M. Manoilescu, alături de alte argumente de aceeași factură, să considere acest partid ca exponentul tipic al doctrinei neoliberaliste.

Teza ca statul să predea inițiativa a polarizat mulți autori ; ea a fost extinsă și la alte domenii de activitate decît cele preconizate de unele partide. Thoma I. Gilcă, bunăoară, a cerut ca sarcina dezvoltării flotei naționale să fie trecută particularilor, întrucît aceștia au mai multă mobilitate în exploatare și tranzacții, modificînd tarifele după necesități. Rolul statului, limitat prin urmare, s-ar reduce numai la controlul, îndrumarea și sprijinirea inițiativei particulare, fără însă să-i îngăduie crearea unui monopol [44]. În bună parte, cu acest precept se confunda și teza lui N. P. Arcadian, formulată mai tîrziu [45]. Grăitor este faptul că unii din cei mai exclusiviști susținători ai concepției de a se acorda libertate inițiativei private n-au putut tăgădui că, fie și numai în rolul limitat de „făuritor" de legi, de apărător al „ordinei" interne, al independenței și suveranității naționale, statul intervenea activ în viața economică și socială.

Așadar, fixarea poziției și funcției statului în procesul producției materiale a constituit o altă latură esențială în cadrul disputei programatice de punere în valoare a potențialului economic și uman al României întregite. Asemenea confruntare a fost impusă de înseși cerințele obiective ale epocii. Marea burghezie era direct interesată în „perfectarea" societății prin adaptarea și renovarea, între altele, a sistemului legislativ, făcîndu-l capabil să contribuie la îndeplinirea programului ei în direcție economică, financiară, școlară, administrativă, socială, militară etc. Politică sau economică, orice lege poartă, de aceea, amprenta caracterului de clasă.

Opera de refacere și dezvoltare reclama nu numai întărirea rolului intervenționist al statului, ci și o politică economică întemeiată pe realități, bine definită. Din această exigență s-a născut una din cele mai înaintate teze ale epocii : necesitatea coordonării economiei naționale. Faptul că prin desăvîrșirea statului, piața internă s-a lărgit și că trebuiau satisfăcute mult mai multe nevoi, a impus ca economia să fie reorganizată în evoluția sa. Problemele care preocupau atunci toate cercurile conducătoare și de specialitate nu se puteau rezolva la întîmplare. Încă din 1919, V. Brătianu subliniase, în conformitate cu principiile formulei „prin noi înșine", că în condițiile în care statul a devenit prin actul de la 1 decembrie 1918 o entitate politică și economică, erau necesare noi directive în politica economică a țării [46]. În legătură cu aceasta, mulți specialiști burghezi (C. Garoflid, M. Manoilescu, I. N. Angelescu, G. Tașcă, V. N. Madgearu, N. G. Leon, Gr. Mladenatz și alții) și-au lărgit preocupările lor. Plecînd de la teza că bogățiile naționale determină politica economică a statului [47], I. N. Angelescu, alături de alți economiști și oameni politici, s-a pronunțat pentru o cunoaștere temeinică a realităților, pentru fundamentarea științifică a politicii economice și pentru respingerea fermă a rețetelor propuse de specialiștii străini. Numai cunoașterea realităților economice de la noi — arăta I. N. Angelescu — „poate să ne servească drept călăuză" [48] în alegerea unei politici economice legată de interesele țării. O politică economică — relevă același economist [49] — cere utilizarea maximă și optimă a bogățiilor țării și energiei poporului, fapt care nu se poate dobîndi decît supunînd-o legilor vieții economice, necesităților hotărîtoare, fără spirit de imitație. Numai aceasta putea să susțină lupta de interese, de întrecere cu alte popoare, „pentru a nu fi înlocuiți pe pămîntul nostru și excluși de la viața și

[44] *Th. I. Gilcă, Problema transporturilor și căile de comunicație din România*, București, 1927, p. 27.

[45] N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, ed. a II-a, București, 1936, p. 284.

[46] V. I. Brătianu, *Economia națională a României Mari*, în „Democrația", an VII (1919), nr. 4, p. 195.

[47] I. N. Angelescu, *L'accroissement de la production et son influence sur les variations du change en Roumanie*, București, 1924, p. 5.

[48] Idem, *Politica economică a României față de politica...*, p. 39.

[49] Idem, *Politica economică a României*, București, 1919, p. 6—7, 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

civilizația vremii" [50]. În baza concepției că manifestările economice nu sînt fenomene cu apariție întîmplătoare, ci elemente componente ale societății, care-i pot asigura triumful sau pieirea, că prosperitatea țării depinde de dezvoltarea forțelor de producție, s-a cerut să se fixeze și la noi o politică bine chibzuită în materie economică pentru a obține protecția și sporirea producției de orice fel [51]. Apărînd aceeași cauză, s-a subliniat că România nu mai putea aștepta „în liniște" sau să lase ca economia să evolueze „de la sine", și aceasta cu atît mai mult cu cît orice bogăție se judeca atunci, mai mult ca în trecut, în lumina valorii ei mondiale. „Problemele economice ale țării noastre — scria Gr. Antipa cu privire la aceasta — nu mai pot fi, dar, nici ele judecate decît din punctul de vedere mondial și al rolului ce are această țară a-l îndeplini în producția și comerțul mondial" [52].

Valorificarea bogățiilor patriei însă nu putea fi asigurată, în condițiile în care întreaga lume capitalistă intrase în cursa de refacere și dezvoltare, decît printr-o politică de exploatare rațională, cu apărarea intereselor superioare ale țării. În acele împrejurări trebuiau afirmate, mai hotărît ca oricînd, țelurile politicii economice naționale: protejarea muncii, valorificarea bogățiilor și a situației geografice (îndeosebi deschiderea la Marea Neagră și la colectorul internațional — Dunărea), făcîndu-se să se înțeleagă că *„zonă de influență a vreunei mari puteri, oricare ar fi ea, nu putem și nu trebuie să fim"* [53]. Evident, în spatele acestei teze progresiste, exprimînd o cerință obiectivă a epocii, se ascundea în primul rînd interesele de partid și de clasă ale marii burghezii.

Necesitatea coordonării era dictată și de interesul de a recupera rămînerea în urmă, de a recîștiga timpul pierdut prin vitregia vremurilor. Greutatea consta în a satisface nevoile de bază ale României păstrînd neatîrnarea pe toate planurile [54]. Aceasta însemna că politica economică a României nu se putea hotărî excluzînd legăturile ei cu economia internațională, dar nici supunînd-o tendințelor ei acaparatoare.

Coordonarea economiei a fost înțeleasă ca o necesitate nu numai la nivelul național, dar și la nivelul fiecărui compartiment, al fiecărei ramuri, ca o cale de a asigura progresul. Coordonarea este necesară — se sublinia atunci — întrucît „vedem că în fiecare ramură se lucrează independent de cealaltă și prea de multe ori una în dauna celeilalte" [55]. În asemenea condiții, chestiunea coordonării și educației naționale a devenit vitală pentru popor și țară [56]. Coordonarea economiei trebuie să aibă ca obiectiv major valorificarea complexă și intensivă a bogățiilor naționale [57].

Ținînd seama de importanța coordonării economiei s-a enunțat teza necesară, dar imposibil de realizat în cadrul orînduirii capitaliste, cînd clasa dominantă este măcinată de interese de grup, ca partidele politice să nu aibă decît o singură țintă finală: satisfacerea cerințelor evoluției României, care nu sînt inventate de partide, ci „izvorăsc din cauze cu mult mai profunde și care își au originea lor în firea poporului și a aspirațiilor care decurg din aceasta, în natura țării și în rostul ei între țările și popoarele lumii" [58]. După concepția lui Gr. Antipa, constatarea și formularea precisă a necesităților în fiecare moment al evoluției României era o îndatorire a omului de știință, iar înfăptuirea lor trebuia să cadă în sarcina partidelor politice [59].

---

[50] I. N. Angelescu, *Politica economică a României*, București, 1919, p. 22.

[51] G. Popescu, *Dunărea din punct de vedere economic*, București, 1928, p. 5.

[52] Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, București, 1949, p. 298.

[53] I. N. Angelescu, *România și actuala politică economică internațională*, în „Buletinul Institutului economic românesc", an VI (1927), nr. 2, p. 109.

[54] V. I. Brătianu, *Situația financiară a României*, București, 1925, p. 8—9.

[55] P. N. Panaitescu, *Îndrumarea economică și educația economică națională*, în „Buletinul Institutului economic românesc", an VII (1928), nr. 1—2, p. 13.

[56] *Ibidem*, p. 4.

[57] P. Nicoresco, *La Roumanie nouvelle*, București, 1924, p. 154—155.

[58] Gr. Antipa, *Paralizia generală progresivă...*, p. 3.

[59] *Ibidem*, p. 3—4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În consecință, pentru conducerea unitară a politicii economice s-a propus constituirea unui Consiliu Economic Superior cu menirea de a studia, coordona, sistematiza și armoniza întreaga activitate a tuturor departamentelor și factorilor economici interesați, de a fixa directivele, de a dispune de măsuri și de a supraveghea executarea lor. De asemenea, el urma să studieze necesitățile fiecărei ramuri de producție și să stimuleze crearea de organizații și întreprinderi pentru punerea grabnică în valoare a tuturor izvoarelor de bogăție ale țării [60]. Alții au numit acest organism Consiliul Economic Național, cu sarcina de a asigura controlul organizării și funcționării întreprinderilor cointeresate, fie direct, fie prin delegații săi din diferite consilii, să centralizeze datele experimentale spre a fi ținute în seamă la elaborarea de noi norme legislative și tehnice. În componența lui urmau să intre cei mai buni economiști, tehnicieni și juriști, delegați de stat, de camere de comerț, industrie și de muncă, de asociațiile tehnice profesionale și de comisiile parlamentare [61]. S-a mai recomandat și crearea imediată a unui Oficiu Special al Economiei Naționale, sau a unei Administrații Speciale a Economiei Naționale, puse sub controlul Consiliului Economic Superior. Oficiul sau administrația respectivă trebuia să aibă libertatea de inițiativă și să fie investită cu largi puteri de execuție, urmînd să concentreze specialiști din toate ramurile de activitate economică; în compartimentele deficitare sub acest raport, specialiștii trebuiau aduși din străinătate [62].

La nivelul programelor organizațiilor politice, numai Partidul poporului insera prevederi în legătură cu un asemenea organism. Pentru conducerea unitară a politicii economice, preconizase instituirea unui Consiliu Economic pe lîngă Președinția Consiliului de Miniștri, care numai el să aibe căderea de a fixa întreaga politică economică, controlînd în același timp aplicarea ei. În plus, același partid înțelegea să ajute constituirea și consolidarea asociațiilor pur profesionale ale producătorilor cu scopul de a face din ele factori de organizare economică și adevărați auxiliari ai politicii de stat.

Tezele susținute în legătură cu necesitatea coordonării economici naționale, deși formulate și apărate singular, dezvăluie un aspect pozitiv al gîndirii economice românești, nu atît pe linia sugerării alcătuirii unor planuri economice, cît, mai cu seamă, a fixării unor directive economice și a controlării modului de îndeplinire a lor.

Întărirea rolului statului în economie și constituirea unor asemenea organisme centrale nu erau posibile fără elaborarea mai întîi a unei noi constituții, care să consfințească prefacerile, sarcinile fundamentale și cadrul juridic al progresului statului unitar român. Tendința de a da prioritate factorilor interni a generat un număr mare de măsuri (decrete, legi, regulamente și Jurnale ale Consiliului de Miniștri) chemate să asigure o poziție de apărare și încurajare a capitalului și muncii naționale. Măsurile respective se caracterizează, în primul rînd, prin faptul că, paralel cu extinderea pe tot cuprinsul țării a unor legi vechi, fără a cuprinde însă toate compartimentele de activitate, s-a elaborat, în raport cu cerințele postbelice, o nouă legislație, legată îndeosebi de valorificarea bogățiilor subsolului. În al doilea rînd, se cere menționat că, în ceea ce privește greutatea specifică a legislației pe ramuri, agricultura și comerțul au intrat în sfera preocupărilor secundare. În al treilea rînd, că ponderea de bază a legislației economice se plasează în timpul primei guvernări liberale (1922—1926), dar mai ales în anii 1923—1924. Atotputernicia P.N.L. s-a reflectat și sub aspect legislativ prin aceea că în perioada guvernării, Averescu nu a modificat, mai bine zis nu a putut modifica, decît în mică parte cadrul juridic preluat. În al patrulea rînd, că măsurile luate reflectă numai parțial programul cu care cele două partide s-au prezentat în fața corpului electoral. În fine, că datorită unor factori interni și externi, a contradicțiilor din sînul burgheziei române și a presiunilor capitalului străin care s-a manifestat permanent ostil promovării și emancipării capitalului național, unele măsuri nu au fost aplicate

[60] Gr. Antipa, *Paralizia generală progresivă...*, p. 46—47.

[61] M. N. Constantinescu, Al. Velescu și M. N. Pesseacov, *op. cit.*, p. 29.

[62] Gr. Antipa, *Necesitatea înființării unei organizații a economiei naționale*, București, 1918, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nici un moment, altele au fost înlocuite înainte de a se fi așteptat rezultatele aplicării lor, iar cele mai puține au rămas în vigoare, suferind însă dese modificări. Chiar la acest nivel, măsurile luate în domeniul economic, ca în oricare alt domeniu, au jucat un rol important în procesul unificării sistemului legislativ, în consolidarea statului, și aceasta, înainte de toate, pentru motivul că au trebuit să se ia în considerație prefacerile structurale postbelice petrecute pe plan economic, politic, social, cultural.

Menținînd în cursul perioadei, cu o întrerupere de 14 luni în 1926/1927, guvernări liberale la conducerea statului, capitalul autohton a putut, și aceasta este dominanta legislației economice din anii 1922—1928, crea cadrul juridic pentru întărirea supremației marii burghezii; el a înființat comisii, organe și instituții la nivel național, paralel cu aplicarea de măsuri pentru fiecare ramură. Astfel, prin Jurnalul din 19 august 1922 al Consiliului de Miniștri s-a constituit o comisie specială economică pe lîngă Ministerul industriei și comerțului, ca organ consultativ al acestui ministeri și al celui de finanțe[63] cu menirea de a aviza asupra înființării unor sedii secundare ale societăților anonime străine, asupra validării de tranzacții industriale și miniere, strămutării de sedii principale, sporirii de capitaluri, autorizării funcționării unor întreprinderi, precum și asupra tuturor chestiunilor similare supuse spre aprobare guvernului. Totodată, au fost elaborate legile din 27 martie 1924 pentru organizarea Ministerului de industrie și comerț[64], din 26 februarie 1925 pentru structurarea și funcționarea Consiliului legislativ[65], din 8 decembrie 1925 pentru înființarea pe lîngă Ministerul de industrie și comerț a Institutului de statistică generală[66] și din 23 mai 1928 pentru organizarea Ministerului de finanțe[67]. După cum se vede, măsurile aveau drept scop perfectarea organizatorică a unor organe centrale, stabilirea rolului consultativ al altora și îmbunătățirea pe plan național a evidenței statistice. Deosebit de acestea, întărirea rolului intervenționist al statului în economie a fost în parte asigurat printr-o serie de alte legi, pe ramuri, de care vom vorbi cu alt prilej.

Întreaga perioadă 1922—1928 formează o unitate istorică bine delimitată, definită din punct de vedere economic, înainte de toate, de faptul că, cu mici excepții, a guvernat marea burghezie, care a dus o politică de întărire a pozițiilor sale, de consolidare a statului capitalist șubrezit în urma primului război mondial și a valului revoluționar care i-a urmat. Elaborînd legislația pe ramuri economice în spiritul formulei „prin noi înșine", marea burghezie a desfășurat o ofensivă pentru „naționalizarea" întreprinderilor cu capital străin, mai bine zis pentru cointeresarea în acele întreprinderi a creditului românesc alături de grupările financiare externe; ea a aplicat o serie de alte măsuri monetare, administrative, sociale, politice pentru monopolizarea vieții economice și funcționarea mecanismului reproducției capitaliste, pentru înlăturarea distrugerilor și a altor urmări grave lăsate de război.

Interesată în reabilitarea și dezvoltarea potențialului economic, a proprietății și a producției privat capitaliste, de pe urma cărora dorea să profite din plin, marea burghezie era conștientă că la aceasta nu se putea ajunge izolat de contextul economiei naționale, de raporturile de producție, circulație și schimb, de relațiile financiare interne și externe[68]. Trebuie reținut, ca o caracteristică fundamentală, faptul că *dezvoltarea producției naționale în acei ani nu s-a datorat în exclusivitate aplicării programelor partidelor care au guvernat țara, ci acțiunii legilor economice obiective proprii orînduirii capitaliste*, cărora au căutat să le corespundă într-o măsură mai mică sau mai mare, înainte de toate cu scopul de a „perfecta" societatea și a întări pozițiile clasei dominante.

[63] C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XIII—XIV, p. 264—265; *Legiuirile miniere vechi și noi ale României*, vol. X, București, 1925, p. 34—35.

[64] C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XIII—XIV, p. 748—756.

[65] Idem, vol. XI—XII, p. 20—36.

[66] Idem, vol. XIII—XIV, p. 1160—1166

[67] Idem, vol. XV—XVI, p. 1106—1134.

[68] V. Axenciuc, *Situația economică-socială a României în perioada 1919—1924*, în „Anale de istorie", an XII (1966), nr. 4, p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dominant sub raport economic a fost faptul că în perioada 1922—1928 a avut loc un efectiv progres al forțelor de producție, un salt al României spre civilizație. Avansul societății capitaliste, creșterea proletariatului și a salariaților de tot felul — se arăta în acest sens într-o chemare din 1928 a Partidului Socialist — atestau o autonomie a procesului istoric de dezvoltare a economiei naționale [69]. Într-adevăr, după atingerea în 1924, în principalele ramuri, a nivelului antebelic de producție, a urmat o perioadă care s-a caracterizat prin accelerarea dezvoltării industriei și a întregii economii, prin diversificarea ei, deși ca structură a continuat să fie dominată de industria bunurilor de consum și de ramura extractivă. A sporit, totodată, volumul capitalului investit, s-a îmbunătățit înzestrarea tehnică a întreprinderilor, a crescut ponderea industriei în produsul social și în venitul național, s-a intensificat procesul de concentrare și centralizare a capitalului.

În acest fel, deși capitalul național s-a dovedit insuficient pentru acoperirea necesarului în industrie, iar penetrația celui străin a fost limitată și condiționată prin lege, toate sectoarele industriei mari au înregistrat creșteri însemnate sub raportul numărului de întreprinderi, forță motrice, personal, valoarea combustibilului, a materiilor prime și a producției [70]. Transformate în valori relative, cifrele ne arată că în 1928 față de 1922, numărul întreprinderilor a sporit cu 35%, forța motrice cu 25%, personalul cu 26%, valoarea combustibilului cu 37%, a materiilor prime cu 128% și a producției cu 146%. Punctul maxim al fiecărei categorii oscilează în cadrul perioadei. Astfel, la personal, el se află în 1924, la număr întreprinderilor și valoarea combustibilului în 1927, iar la forță motrice, valoarea materiilor prime și a producției în ultimul an al perioadei. Progresele simțitoare ale industriei se vădesc în faptul că în timp ce numărul întreprinderilor mari din ramura transformatoare a crescut cu numai 3% în 1928 față de 1924, volumul forței motrice întrebuințate pe întreaga industriei transformatoare a sporit cu 21%, ceea ce pune în evidență accentuarea gradului de utilare tehnică a lor. Repartizată pe cap de muncitor, forța motrice exprimată în H.P. a crescut de la 1,8 în 1924 la 2,6 în 1928 [71], prin urmare, o nouă dovadă asupra pătrunderii tehnicizării în industrie. Cifrele de mai sus demonstrează că industria, în genere economia, nu s-a artificializat, cum au căutat să susțină unii din contemporani [72], în jurul deprecierii monetare, ci s-a dezvoltat, corespunzînd „unor nevoi capitale, propășirii economice și existenței naționale" [73]. Cu toate greutățile existente, industria a fost pusă în situația de a produce diversificat și cît mai mult.

Spre deosebire de industrie, în agricultură semnele refacerii și progresului au fost mai puțin evidente [74]. Reținem, de asemenea, restabilirea în parte a căilor de comunicație [75], asigurarea unei balanțe comerciale excedentare încă din 1922 (ea a rămas excedentară în toată perioada, cu excepția anilor agricoli slabi), soldarea cu excedente masive a bugetelor ordinare ale statului în intervalul 1922/1923—1927. Datorită fluctuațiilor monetare, excedentele declarate și cuantumul lor redau în mod deformat măsura redresării economice și financiare a țării.

---

[69] Arh. St. București, fond M.A.I., dosar 700/1928, f. 8.

[70] *Aspecte ale economiei românești*, București, 1939, p. 286; Florin Em. Manoliu, *Politica prețurilor în economia românească*, București, 1939, p. 31.

[71] Calculat după *Anuarul statistic al României 1925*, p. 155; Idem, 1929, p. 187.

[72] V. V. Protopopescu, *Întreprinderile românești de credit sub influența conjuncturii 1919—1932*, București, 1936, p. 36.

[73] Stavri C. Cunescu, *Mina de lucru în producția națională*, București, 1926, p. 4.

[74] I. Saizu, *Agricultura României între anii 1922—1928*, în *Terra Nostra*, vol. III, București, 1973, p. 93—114.

[75] Idem, *Situația căilor de comunicație ale României între anii 1922—1928*, în „Studii", an XXII, (1969), nr. 2, p. 249—270.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşadar, în condiţiile cînd, pe plan intern, dezvoltarea forţelor de producţie era favorizată de încheierea acţiunii de desăvîrşire a unităţii de stat, iar, pe plan mondial, capitalismul intrase în criza sa generală, care şi-a pus amprenta asupra statelor burgheze indiferent de mărime şi gradul lor de dezvoltare, România a adoptat şi aplicat în anii 1922—1928 legi şi reforme cu importante consecinţe pentru evoluţia sa economică, socială şi politică. În acelaşi timp, perioada respectivă s-a mai caracterizat „prin accentuarea opoziţiei marii burghezii autohtone împotriva capitalului străin, prin întărirea poziţiei sale într-o serie de ramuri ale industriei şi circulaţiei" [76], monopolurile internaţionale păstrînd însă o pondere importantă în economie. Cu toate progresele înregistrate, România continua să rămînă pe mai departe un stat slab industrializat. Paralel cu fortificarea puterii economice, „asistăm şi la întărirea dominaţiei politice a marii burghezii industrial-financiare, la accentuarea caracterlui reacţionar al puterii de stat" [77].

Venitul naţional — ca reflectare a stadiului de dezvoltare a economiei, ca indice concentrat ce caracterizează activitatea productivă — prezintă o deosebită importanţă în ilustrarea celor expuse sintetic mai sus, întrucît prin fixarea modului de producere, de distribuire şi utilizare a lui se pun în lumină particularităţile dezvoltării producţiei materiale, nivelul tehnic, formele de proprietate, relaţiile între clase, nivelul de trai şi spiritual, precum şi perspectivele vieţii economice şi social-politice [78]. Cu intenţia de a glorifica politica economică a marii burghezii, de a „armoniza şi ornamenta" capitalismul, unii economişti din trecut au aplicat metode „originale" în calcularea venitului naţional, din rîndul cărora amintim: gruparea eronată a categoriilor (industrie+comerţ, comerţ+bănci), calcularea venitului în lei stabilizaţi în 1929 sau nestabilizaţi, includerea lui în preţul de cost sau de desfacere [79].

În consecinţă, s-a ajuns la o diversitate de rezultate în ceea ce priveşte volumul valoric al venitului naţional. Pentru anul 1928, diversitatea este dată de următoarele cifre (în miliarde lei): 244,8 [80]; 200,9 [81]; 292,568 [82]. În aceste condiţii este şi firesc ca folosirea datelor să se facă cu rezerve. Pentru a se ajunge cît de cît aproape de nivelul unor cifre reale, specialiştii din zilele noastre au recalculat venitul naţional pentru anii 1927—1928, el minînd sumele acelor servicii care nu produceau venit naţional. Cel mai bine se potrivesc operaţiunilor de recalculare cifrele din *Enciclopedia României* şi aceasta pentru faptul că sînt prezentate defalcat. În acest scop, au fost scăzute din produsul social total sumele reprezentînd „alte servicii", „servicii publice", comerţul, îndeletnicirile din sectoarele bancar şi asigurări.

Eliminîndu-se din produsul social global valoarea activităţilor ce nu intră în sfera materială şi reducîndu-se cheltuielile care nu fac parte din procesul de producţie s-a obţinut o cifră cu mult mai apropiată de realitate. Calculele arată că diferenţa între venitul naţional, inclusiv serviciile neproductive, şi cel fără asemenea servicii este de 29,6% în 1927 şi 27,9% în anul următor. Prin urmare, cuantumul venitului naţional a fost, într-o cifră mai apropiată de realitate, de 185,511 miliarde lei în 1927, în loc de 263,721, şi de 210,808 miliarde lei în 1928, în loc de 292,568 miliarde lei [83]. Procentele de mai sus demonstrează cu cît au fost „umflate" calculele pe anii 1927—1928. Aplicarea aceleaşi metodologii ar îngădui recalcularea şi a venitului naţional pentru ceilalţi ani din perioada cercetată dacă cifrele nu ne-ar lipsi.

---

[76] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul dezvoltării construcţiei socialiste*, vol. I, Bucureşti, Editura politică, 1968, p. 355.

[77] *Ibidem*, p. 356.

[78] D. Grindea, *Despre venitul naţional în capitalism*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1956, p. 97.

[79] *Ibidem*, p. 197—198.

[80] N. P. Arcadian, *op. cit.*, p. 216.

[81] *Contribuţiuni la problema reorganizării creditului în România*, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 21; V. Madgearu, *Drumul echilibrului financiar. Problemele actuale ale economiei româneşti*, Bucureşti, 1935, p. 174.

[82] *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 964.

[83] D. Grindea, *op. cit.*, p. 203.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Diversitatea de care am pomenit mai sus devine mai frapantă odată cu defalcarea cifrelor pe compartimente. Astfel, în timp ce N.P. Arcadian grupează pentru anul 1928 agricultura cu creșterea vitelor (61,10% din venitul național)[84], industriile cu minele (19,5%) și transporturile cu comerțul (3,49%)[85], *Enciclopedia României* aplică o soluție mai apropiată de normal, adică unifică agricultura cu silvicultura (61% din venitul național) și industria mare cu industria mică și meseriile (39%)[86]. Chiar numai limitîndu-ne la cifrele cuprinse în *Enciclopedia României* — singura sursă care merită atenție în legătură cu această chestiune — putem sublinia că valoarea producției industriale, inclusiv a micii industrii și a meseriilor, a reprezentat, din total, 37% în 1926, 42% în 1927 și 39% în 1928[87]. Celelalte procente (63% în 1926, 58% în 1927 și 61% în 1928) erau deținute de producția agricolă și silvică. Venitul pe cap de locuitor a crescut, în consecință, cu 59% în 1928 față de anii 1913—1914[88].

După cum se vede, dezvoltarea industriei nu a modificat în sens radical structura venitului național. Valoarea producției agricole continua să ocupe primul loc — și încă la mare distanță — în cadrul structurii valorice a producției globale, fapt ilustrat și de ponderea mare a populației existente în lumea satelor. Acesta este argumentul hotărîtor și covîrșitor în același timp că multe din opiniile expuse în legătură cu industrializarea țării și cu programul de dezvoltare economică, deși avansate, au rămas în faza expunerii.

LE RÔLE DE L'ETAT DANS L'ÉCONOMIE NATIONALE DE LA ROUMANIE DE 1922 À 1928

RÉSUMÉ

Pendant la première guerre mondiale et surtout après le 1-er decembre 1918, lorsque fut réalisée l'union en un Etat unitaire de tous les territoires habités en grande majorité par les Roumains, la question fut posée de savoir s'il était opportun d'accroître l'intervention de l'Etat dans la vie économique. La discussion engagée à cet égard s'amplifia de 1922 à 1928, lorsque à l'ordre du jour fut le problème des meilleurs voies et moyens pour assurer le développement de l'économie nationale.

Les milieux progressistes ont soutenu alors qu'il était nécessaire que l'Etat intervienne de plus en plus activement dans ce domaine, car pour réaliser l'augmentation de la production et pour conquérir un meilleur rang dans la concurrence entre les Etats, on ne devait pas compter seulement sur l'initiative privée.

Nombreux furent alors les économistes roumains qui ont été d'avis que pour développer les forces de production, consolider l'Etat, assurer sa défense contre les contraintes exercées par les capitaux étrangers et maintenir l'intégrité territoriale, il était indispensable d'accroître les pouvoirs de l'autorité centrale pour la mise en valeur des richesses de la Roumanie, pour venir en aide à l'industrie, au commerce et à l'agriculture, ainsi que pour doter le pays des moyens nécessaires au progrès économique.

L'expérience acquise avait prouvé l'insuffisance du libéralisme classique. L'intervention de l'Etat fut donc considérée inéluctable. Cependant les différents partis bourgeois, les hommes politiques et les économistes proposèrent diverses solutions qui mirent en évidence leur désaccord. Très intéressantes ont été les solutions adoptées par le parti national-libéral. Sous prétexte d'accorder une aide impartiale à l'industrie, au commerce et à l'agriculture et tout en affirmant que

[84] Gruparea agriculturii cu creșterea vitelor o găsim și în altă sursă, cu valoarea însă de 61,12% *(Contribuțiuni la problema reorganizării creditului în România*, vol. I..., p. 21).

[85] N. P. Arcadian, *op. cit.*, p. 217.

[86] Calculat după *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 964.

[87] *Ibidem.*

[88] A. Petric, *Trăsăturile generale ale dezvoltării României în primul deceniu interbelic*, în „Cumidava", II, Brașov, 1968, p. 316.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'ingérence de l'Etat ne porterait pas atteinte à l'indépendance des entreprises, le parti national-libéral s'est efforcé de transformer l'Etat en un instrument de la grande bourgeoisie qui assurerait ainsi sa prédominance dans tous les domaines.

En dirigeant l'activité économique, culturelle et sociale de „la nation", l'interventionisme de l'Etat a prouvé rapidement son caractère de classe. Non seulement pour les masses ouvrières mais aussi pour certaines catégories de la bourgeoisie il fut bientôt évident que la mainmise par une minorité d'exploiteurs sur tous le éléments productifs de la société avait eu uniquement pour but de consolider les privilèges économiques et politiques de cette minorité.

Les militants communistes ont soutenu alors la thèse que, sous le régime de la propriété privée des instruments de production, l'Etat étant l'organe d'un groupe capitaliste centralisé, par son immixtion dans la vie économique il consolidait la bourgeoisie au profit de laquelle il facilitait l'exploitation de la classe ouvrière.

Les adversaires du parti national-libéral ont déclenché une âpre campagne pour que soit modifiée l'intervention de l'Etat dans la vie économique, surtout dans le domaine de l'industrie. Ils ont lutté ainsi contre la suprématie acquise par les nationaux-libéraux.

Les capitalistes autochtones ont réussi à maintenir au pouvoir, de 1922 à 1928, avec une interruption de 14 mois en 1926—1927, des ministères constitués par le parti national-libéral. Sous ce régime furent mises en application d'importantes lois économiques qui créèrent le cadre juridique pour affermir la suprématie de la grande bourgeoisie. Ces lois favorisèrent surtout l'industrie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PARTIDUL POPORULUI ÎN PERIOADA CELEI DE A DOUA GUVERNĂRI (MARTIE 1926 — IUNIE 1927)

DE

GH. I. FLORESCU

1. *Cabinetul Al. Averescu față în față cu noua conjunctură politică.* Retragerea liberalilor de la conducerea țării, în martie 1926, a avut loc la o dată dinainte cunoscută de toate forțele politice opoziționiste, astfel încît, surpriza ce caracteriza de obicei orice schimbare de guvern a fost, din acest punct de vedere, înlăturată. Pentru prima dată după război, o formațiune guvernamentală era înlocuită în virtuitea prevederilor constituționale și nu ca rezultat al unor manevre politicianiste, fapt care justifica, într-o oarecare măsură, afirmația acelora care declarau că România reușise a depăși criza politică ce a urmat conflagrației mondiale [1]. Totuși, instabilitatea vieții politice continua a se manifesta, ajungînd uneori a lua forme agravante, fapt ce impunea adoptarea, de către diriguitorii mecanismului politic românesc, a unei atitudini de prevedere. Așa se și explică dealtfel dejucarea tuturor calculelor, făcute timp de patru ani de partidele politice, prin aducerea la guvern a generalului Al. Averescu. Dezorientarea a fost atît de mare, încît, pentru început, toate forțele politice au rămas deconcertate, deși, încă de la jumătatea lunii martie, în diverse cercuri oficiale se dădea ca singură formula unui cabinet al Partidului Poporului [2]. Cei mai mulți așteptau un guvern național sau național-țărănesc, acceptînd mai degrabă rămînerea în continuare a liberalilor decît aducerea generalului [3]. Surprinderea fostelor grupări opoziționiste s-a transformat într-o adevărată consternare, în momentul în care printre ministeriabili apăreau V. Goldiș, I. Lupaș și I. Lapedatu, toți fruntași ai Partidului Național [4]. Dacă pentru transilvăneni, consecințele acestei defecțiuni nu puteau fi deocamdată apreciate, pentru guvern, alăturarea acestei fracțiuni a naționalilor avea o semnificație deosebită. Unii s-au și grăbit dealtfel să declare că aducerea la guvern a generalului se datora, în exclusivitate, colaborării cu V. Goldiș și gruparea sa [5]. Dincolo de această exagerare, care nu putea fi acceptată nici de guvern și nici de forțele opoziționiste, trebuie să arătăm că gestul celor trei transilvăneni nu pleca de la o hotărîre de moment, imprevizibilă pînă atunci. V. Goldiș manifestase o atitudine diferită de cea a lui Iuliu

[1] Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 20/1926, f. 20.

[2] Arh. St. București, Fond Dr. S. Mănuilă, dosar 834/2; Aureliu Ion Popescu, *Partidele noastre politice*, în „Ideea europeană", VII, 1926, nr. 185, p. 3.

[3] Arh. St. București, Colecția microfilme S. U. A., T. 120, rola 3959, K 114 147—114 148; Corvin Petrescu, *Noul guvern Averescu*, în „Ghiara", V. 1926, 75, p. 2.

[4] Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 20/1926, f. 22.

[5] Idem, Fond Dr. S. Mănuilă, dosar 186/I/1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Maniu încă din 1921 și chiar mai dinainte [6]. Neconcordanțele dintre cei doi fruntași politici s-au accentuat treptat, ajungîndu-se ca, la 24 martie 1926, adepții orientării dirijate de V. Goldiș să prezinte liderului transilvănean un comunicat în care se cerea o clarificare a situației. Octavian Goga, la curent cu starea de spirit a naționalilor și dornic să submineze autoritatea lui Maniu, a inițiat, încă din februarie 1926, negocieri cu transilvănenii care afișau intenții centrifuge, în vederea participării acestora la un guvern Averescu. Totul a fost însă ținut în secret, așa încît, în momentul în care lista ministerială a fost dată publicității, orice încercare de reconciliere devenise tardivă [7]. Declarînd că nu părăsesc Partidul Național, noii colaboratori ai guvernului Averescu precizau, justificîndu-și gestul, că un refuz, în cazul acestei oferte, ar fi constituit o greșeală politică greu de îndreptat. Prelungirea opoziției Transilvaniei, în loc de a contribui la opera de unificare și fortificare națională, adăugau ei, ar fi dăunat intereselor țării [8].

Odată depășit momentul schimbării guvernamentale, au intervenit primele clarificări de natură politică, conturîndu-se deja atmosfera în care urma a-și desfășura activitatea Partidul Poporului. Împrejurările interne și externe erau dintre cele mai grele. Noul cabinet era prezentat ca un rezultat al parodierii regimului parlamentar și reprezentativ și calfiicat drept „un ultragiu adus nației" [9]. Dacă în țară, atitudinea față de Al. Averescu era determinată de calculul unor „intrigi balcanice", cum le caracteriza un observator străin" [10], în exterior, totul pleca de la raționamente legate de interesele diverselor state față de România. În timp ce unii îl calificau pe general drept „delegat" al lui I. I. C. Brătianu, iar guvernarea sa un interimat al liberalilor, alții afișau cu totul o altă atitudine [11]. În general, datorită faptului că Averescu se declarase adeptul colaborării cu capitalurile străine, cele mai multe cercuri politice din diverse țări europene salutau venirea la guvern a Partidului Poporului. Astfel, presa britanică se arăta favorabilă noului cabinet, condus, cum remarca un comentator englez, de șeful unui partid politic neînsemnat, a cărui prezență la guvern va depinde de modalitatea în care vor acționa naționalii și țărăniștii [12]. Peste Ocean, lumea politică americană aborda o atitudine asemănătoare [13]. Țările vecine afișau poziții diferențiate, în funcție de raporturile deja existente, acordînd o mare atenție modificărilor politice survenite în țara noastră. Astfel, în Polonia, formula ministerială averescană era considerată capabilă să evite, în materie politică, „toate improvizațiile grăbite", în timp ce în Bulgaria, instalarea la guvern a generalului era primită cu deosebită bucurie, sperîndu-se într-o lărgire a relațiilor româno-bulgare [14]. Alta era reacția Iugoslaviei, care nu se arăta favorabilă generalului, știindu-l orientat către o apropiere de Italia, țară ce urmărea, după opinia presei belgrădene, completa izolare a vecinilor noștri [15]. În sfîrșit, dar nu în ultimul rînd, trebuie să evidențiem atenția deosebită de care s-a bucurat în Italia venirea la conducerea României a generalului Averescu, cunoscut ca prieten statornic al țării în care se mai păstra columna traiană [16].

Readucerea la cîrma țării a Partidului Poporului a determinat o nouă modificare a raporturilor intervenite în 1922—1926 între diversele formațiuni politice. Pe lîngă faptul că, ajungînd la guvern, gruparea averescană își ridicase împotrivă-i

[6] Ion Clopoțel, *Criza democrației în România*, Cluj, 1926, p. 12—13 ; „Îndreptarea" din 8.IV.1926, p. 3.

[7] Pamfil Șeicaru, *Poezie și politică. Octavian Goga*, Madrid, 1956, p. 21 ; „Îndreptarea" din 12.IV.1926, p. 3.

[8] *Un cuvînt lămuritor*, în „Țara noastră", VII, 1926, nr. 15, p. 473—475 ; „Îndreptarea" din 8.IV.1926, p. 3.

[9] N. Dașcovici, *Anul politic 1926*, în „Import-Export", VII, 1927, nr. 1, p. 11 ; Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național-țărănist*, vol. I, Madrid, 1963, p. 14.

[10] Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3 959, K. 114 147.

[11] Maurice Pernot, *Balkans nouveaux, III, La grande Roumanie*, în „Revue de deux mondes", tome XLVIII, 15 novembre 1928, Paris, p. 350.

[12] Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 345, f. 80—83.

[13] *Ibidem*, f. 64.

[14] *Ibidem*, f. 70, 75, 132 ; „Îndreptarea" din 3.IV.1926, p. 4.

[15] Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 343, f. 148, 154—157.

[16] „Îndreptarea" din 4.IV.1926, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întregul front opoziționist, noua schimbare de guvern a provocat clarificări de atitudini și în rîndurile celorlalte partide politice și simplificări în mecanismul vieții noastre publice. Aducerea lui Al. Averescu la guvern a avut o influență deosebită, în primul rînd, asupra naționalilor. Aceștia s-au trezit dintr-o dată dezorganizați. Toate grupările care se alăturaseră transilvănenilor, în intenția de a ajunge la guvern, s-au reorganizat în jurul șefilor lor, destrămîndu-se astfel tot ceea ce se realizase în cei patru ani de așteptare [17]. Dezorientat serios, Partidul Național se vedea adus în situația de a accepta orice invitație la colaborare, indiferent de unde pornea aceasta. Înainte de orice, însă, se punea problema reluării tratativelor de fuziune cu țărăniștii [18]. Nici gruparea condusă de I. Mihalache n-a fost ocolită de urmările manevrei liberale. Dar, în acest caz, totul s-a redus la consecințe de moment, ușor de depășit. Oricum, prelungirea ipostazei opoziționiste readucea, și în tabăra țărănistă, ideea colaborării cu naționalii [19]. Toate aceste prefaceri pe care le suporta de obicei mecanismul vieții politice românești în cazul schimbărilor de guvern erau determinate, așa cum se conchidea încă de atunci, de faptul că partidele politice nu urmăreau altceva decît puterea. De aici, instabilitatea sentimentelor, lipsa de continuitate, neîncrederea și toate celelalte caracteristici ale vieții politice românești, care depindeau, în ultimă instanță, de apropierea sau îndepărtarea de guvern [20].

Campania electorală din primăvara anului 1926 accentua frămîntările intervenite imediat după ce succesiunea liberală fusese rezolvată. Astfel, în timp ce o parte a conservatorilor democrați se desprindeau de cei cu care fuzionaseră în 1922, naționaliștii democrați căutau alianțe în afara celor pe care le propuneau naționalii, iar disidența argetoianistă se afla în pragul lichidării [21]. Cartelul electoral național-țărănesc nu aducea nici o clarificare a relațiilor dintre cele două importante grupări opoziționiste. Lipsa unei conduite a raporturilor politice intervenite în această perioadă îl determina pe Nicolae Iorga să conchidă că „niciodată această societate politică n-a căzut așa de jos" [22].

În aceste împrejurări, formațiunea guvernamentală, care era preocupată mai mult de criza naționalilor decît de propria-i situație, trecea prin momente dificile. Neînțelegerile și revendicările personale, accentuate de prezența în guvern a celor trei transilvăneni, amenințau, încă de la început, unitatea și stabilitatea cabinetului Averescu [23]. Fără a reuși o colaborare, pe care a negociat-o la un moment dat cu naționalii, Partidul Poporului privea cu destulă neliniște confruntarea electorală ce urma a experimenta noul sistem de aplicare a sufragiului universal [24]. Dar, înainte de toate, temerile guvernanților erau provocate de pericolul permanent ce-l reprezenta pentru orice cabinet Partidul Național Liberal. Dealtfel, nu mult timp după instalare, oficiosul averescan declara că „guvernul luptă în alegeri împotriva partidului liberal fiindcă partidul liberal e adversarul lui firesc și de totdeauna" [25]. Referindu-se la raporturile dintre Al. Averescu și I. I. C. Brătianu, cele care fixau de fapt cadrele evoluției viitoare a vieții politice, C. Argetoianu arăta că partizanii generalului se vor menține la conducere atîta timp cît nu vor reuși să-și consolideze puterea, deoarece, numai în acest caz liberalii îi vor tolera ca guvernanți [26]. De data aceasta, raporturile averescano-brătieniste păreau a se clari-

[17] Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri*, partea a VI-a, nr. 5, caiet 36, p. 2456—2457.

[18] Arh. St. București, Fond Dr. S. Mănuilă, dosar 834/2 ; Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, Ed. politică, 1969, p. 49—50.

[19] Arh. C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 2458 ; Joseph S. Roucek, *Contemporary Roumania and Her Problems*, California, 1932, p. 111.

[20] *Pe pragul anului nou*, în „Săptămîna politică", I, 1927, nr. 7, p. 1—3.

[21] N. Iorga, *Memorii*, vol. V, s. l., s.a., p. 121—128.

[22] *Ibidem*, p. 129 ; „Îndreptarea" din 16.V.1926, p. 4.

[23] „Îndreptarea" din 6.IV.1926 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 122 ; *Le noveau gonvernement*, în „La Roumanie nouvelle", 2-ème année, no. 13, 15 avril 1920, p. 3.

[24] Arh. St. București, Fond Dr. S. Mănuilă, dosar 188/I/1926 ; „Îndreptarea" din 26.V.1926, p. 1.

[25] „Îndreptarea" din 9.V.1926, p. 1.

[26] Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, partea a VII-a, nr. 1, caiet 37, f. 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fica mult mai devreme, comparativ cu situația din 1920—1921. Generalul intenționa, fără a-și mărturisi încă gîndurile, a desfășura o politică proprie, singura care i-ar fi permis să-și refacă formațiunea sa politică. Rezultatele alegerilor, care i-au asigurat o majoritate confortabilă l-au făcut să creadă că acest lucru va fi posibil. Partidul Poporului obținea 52,09% din voturi și 75,5% din numărul mandatelor pentru Cameră, în timp ce liberalii dobîndeau abia 7,34% din voturi și 4,28% din locurile de deputați [27]. Dar, nu trebuie să uităm că Partidul Poporului a obținut majoritatea parlamentară necesară în virtutea noii legi electorale, iar, în cazul Partidului Național Liberal, s-a văzut că întotdeauna calculele politice nu trebuiau făcute în funcție de rezultatele confruntărilor electorale. Dealtminteri, imediat după alegeri, începuseră a se manifesta temeri în legătură cu stabilitatea guvernului. Tot mai mulți se convingeau că durata noii formule guvernamentale va depinde de voința liberalilor. Și, legat de aceasta, trebuie să arătăm că, imediat după alegeri, unii afirmau deja că „este clar din cele ce s-au întîmplat, că după Averescu, iarăși liberalii o să ajungă la putere" [28].

În afară de acestea, confruntarea electorală, desfășurată după sistemul primei majoritare, evidența faptul că mulțimea partidelor sau fragmentarea lor nu reprezenta o soluție în rezolvarea crizei politice, detemirnînd orientarea către o simplificare, prin concentrări de cadre și fuziuni de programe [29]. Partidul Național se va convinge dealtfel de necesitatea fuziunii sale cu țărăniștii, iar partenerii „mixturii", cum era numită gruparea transilvănenilor, vor încerca și ei o regrupare, în funcție de noua conjunctură [30]. Nici formațiunea politică guvernamentală nu va rămîne în afara noului curent. Tatonările unei colaborări averescano-țărăniste erau mai mult decît un flirt politic, deși noua direcție a preferințelor manifestate de general părea pentru unii surprinzătoare și opusă cursului firesc al raporturilor politice anterioare [31]. Intervenția acesteia însă a grăbit clarificarea ulterioară a relațiilor dintre partidele politice burgheze. Odată cu deschiderea lucrărilor Corpurilor legiuitoare, viața politică a intrat într-o nouă fază de limpezire a raporturilor ce o caracterizau. Partidul Poporului se vedea nevoit să apeleze la colaborare, apăsat de „tutela liberală", cum o numea C. Argetoianu, fără însă a veni cu propuneri concrete. Unitatea guvernului era deja zdruncinată de prezența lui I. Lapedatu, „agentul" lui Vintilă Brătianu, care nu putea fi acceptat de M. Manoilescu și C. Garofild, reprezentanții unei orientări economice și financiare ce nu respecta întru totul linia impusă de liberali [32]. Schimbările intervenite în compoziția cabinetului și, de aici, nemulțumirile rezultate au complicat circumstanțele în care se găsea noul guvern, la sfîrșitul scurtei sesiuni parlamentare din vara anului 1926 [33].

2. *Programul de guvernare. Promisiuni și intenții.* Dacă în martie 1920, Liga Poporului, lipsită de un program de guvernare, ajungea la conducerea țării în virtutea unei popularități necunoscute încă vieții politice românești, sprijinită doar pe cîteva principii programatice, în martie 1926, se putea afirma că *noua succesiune* guvernamentală se întemeia pe un program care-și propunea îndrumarea economică, socială și politică a țării. Dar, și într-un caz și în celălalt, schimbarea de guvern nu s-a prevalat de existența sau conținutul programului de guvernare. Totul s-a hotărît în funcție de diverse calcule politicianiste. Dacă în 1920, prezența la guvern a generalului Al. Averescu era justificată de evoluția situației interne și de necesitatea unei verificări a noului curent politic, apărut după război, în 1926, guvernarea sa a fost determinată de circumstanțele în care se impunea o refacere a liberalilor, uzați de cei patru ani petrecuți în fotoliile ministeriale. Ho-

[27] Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 28/1926, f. 209—226 ; „Îndreptarea" din 5.VI.1926, p. 3.

[28] Arh. St. București, Fond Dr. S. Mănuilă, dosar 192/I/1926.

[29] N. Dașcovici, *op. cit.*, p. 11—12 ; Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K. 114 162—114 165.

[30] N. Iorga, *op. cit.*, p. 136—137 ; „Îndreptarea" din 10.VI.1926, p. 1.

[31] Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K. 114 191—114 193 ; „Îndreptarea" din 4.VII.1926, p. 4.

[32] Arhiva C.C.al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 36—37.

[33] *Ibidem*, p. 34 ; „Îndreptarea" din 16.VII.1926, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tărîtoare, în amîndouă cazurile, au rămas, în ultimă instanță, interesele liberale. Programul de guvernare interesa deci numai în măsura în care garanta sau nu o continuitate a operei guvernamentale liberale. În funcție de aceste considerente, acceptate de general, s-au purtat toate desciițiile premergătoare instalării Partidului Popoporului la conducerea țării. Dealtfel, chiar cercurile politice străine judecau succesiunea guvernamentală în funcție de această clauză, stabilită încă din iunie 1924 [34]. Lucrurile se vor schimba însă imediat ce Al. Averescu va avea succesiunea asigurată.

De la început, în manifestul către țară, noul guvern făcea apel la colaborarea tuturor partidelor politice, arătînd că *„orice încercare de a se tulbura ordinea publică, pe orice cale și prin orice mijloc, va fi nu numai stăvilită cu ultima energie, dar va fi și reprimată la nevoie fără cruțare"* [35]. Dacă în 1920, generalul se angaja să restabilească „liniștea internă", de această dată el se oblgia să o păstreze, conferind prin aceasta noii formule ministeriale caracterul de „guvern politist menit să apere o *situație* pe care celelalte partide o amenințau", cum remarca C. Argetoianu [36]. Guvernul își propunea să adopte o serie de măsuri eficiente, care să contribuie la stabilizarea situației economcie a țării. Fără a revoluționa legislația economică, Al. Averescu vedea necesare unele modificări impuse de împrejurări. Așadar, noul prim-ministru începuse a judeca lucrurile în funcție de interesele grupării sale și nu de promisiunile făcute liberalilor. În același timp, generalul dădea asigurări că va rezolva criza politică manifestată în ultimul timp, normalizînd și viața publică românească [37]. Soluțiile adoptate de programul de guvernare reluau principiile fixate în decembrie 1922, propunînd continuarea operei începută în martie 1920. Din nou, vorbind de continuitatea guvernării, Partidul Poporului se referea la propria-i guvernare și nu la cea liberală, cum se angajase anterior.

Programul de muncă al noului cabinet propunea desăvîrșirea aplicării reformei agrare, începută în 1921, și extinderea ei în regiunile de bălți și păduri [38]. Declarîndu-se pentru colaborarea cu capitalul străin, noul cabinet își propunea să înlăture toate măsurile adoptate de guvernul precedent, care împiedicau normalizarea acestei colaborări. De asemenea, se preconiza o nouă orientare a comerțului desfășurat de România atît în interior cît și în exterior, stabilindu-se principiile unui nou tarif vamal [39]. Erau prevăzute, totodată, stabilizarea monetară, refacerea căilor ferate, normalizarea bugetului, revizuirea cheltuielilor etc. [40]. Programul de guvernare adoptat de Al. Averescu, prin multe dintre soluțiile ce și le propunea, încălca, după cum lesne se poate observa, promisiunile de continuare a operei începută de liberali, în ianuarie 1922. Încă nu fuseseră date publicității principiile care urmau a călăuzi acțiunea noii formațiuni ministeriale, cînd, în paginile ziarului „Îndreptarea", începuse a se formula unele corective la adresa legislației economice și financiare liberale [41]. Replica liberarilor nu s-a lăsat mult așteptată. Văzîndu-se înșelați și amenințați de atitudinea de independență afișată de Partidul Poporului, ei s-au ridicat imediat împotriva intențiilor generalului, care se arăta hotărît să desfășoare o acțiune guvernamentală descătușată de „tutela" brătienistă [42]. Criticînd direcțiile programatice ale noului guvern, liberalii declarau că „în loc să concureze la continuitatea legislației liberale, după cum s-a

[34] Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 343, f. 93—95, 143; Eugen Wolbe, *Ferdinand I der Begründer Grostrumäniens*, Verbano-Verlag Locarno-Leipzig, 1938, p. 256.

[35] „Îndreptarea" din 31.III.1926, p. 1 și 3.IV.1926, p. 4.

[36] Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, partea a VI-a, nr. 5, caiet 36, f. 2350—2351.

[37] „Îndreptarea" din 3.IV.1926, p. 1, 4.

[38] Arh. St. București, Fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 107/1926, f. 6; „Îndreptarea" din 14.IV.1926, p. 4.

[39] „Îndreptarea" din 29.IV.1926, p. 4.

[40] Arh. St. București, Fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 107/1926, f. 6.

[41] „Îndreptarea" din 11.IV.1926, p. 1; Joseph S. Roucek, *op. cit.*, p. 112.

[42] „Viitorul" din 21.III.1927, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

legat față de rege și de partidul liberal — programul guvernului de la 30 martie 1926 — s-a străduit parcă anume să spargă continuitatea", proclamînd lozinca luptei contra acelora care i-au facilitat aducerea la cîrma țării [43].

Odată cu încheierea confruntărilor electorale, Al. Averescu, fără a ține seama de observațiile liberale, dădea un comunicat în care anunța trecerea la aplicarea programului enunțat [44]. Aceeași atitudine o va afirma și în plenul Camerei, cu care ocazie preciza că soluțiile concrete ce le va pune în practică guvernul său urmau a fi expuse abia în toamnă [45].

Se poate conchide, deci, că, chiar de la începutul guvernării sale, Al. Averescu își ridicase împotrivă-i Partidul Național Liberal care, deși reacționa uneori, nu trecuse încă la o campanie antiguvernamentală. În diverse împrejurări, generalul se bucura încă de sprijinul liberarilor sau de manifestarea unei atitudini conciliante din partea acestora [46]. Dar, perioada tatonărilor odată depășită, raporturile politice urmau a intra în faza clarificărilor definitive. Conștient de acest lucru, generalul făcea o ultimă încercare, în care își punea, desigur, multe speranțe. Dealtfel, declarațiile sale relevau, cu destulă elocvență, această constatare. *„Dacă mai am o dorință în viața mea*, se confesa, emoționant, generalul, *doresc din suflet ca acest partid care s-a format sub ochii mei, să fie menit să trăiască ca un organism normal, adică sănătos, viguros și folositor pentru țară"* [47] (subl. ns. — Gh. I. F.). Acestea erau deci intențiile generalului, ușor de descifrat, dealtminteri, din tot ceea ce făcuse de la aducerea sa la guvern. Fără a schimba nimic din doctrină și sprijinindu-se pe aceeași bază socială, lărgită oarecum odată cu venirea la cîrma țării [48], Al. Averescu făcea ultima încercare de a transforma Partidul Poporului, care se modificase cu anii, devenind o grupare personală, într-o formațiune politică în stare să contrabalanseze autoritatea liberală. Or, afirmarea Partidului Poporului, ca un al doilea partid de guvernămînt, nu putea fi hotărîtă de voința unui singur om sau de înscrierea unor stipulații, indiferent de conținutul acestora, într-un program de guvernare.

3. *Partidul Poporului între refacere și compromitere.* Spre deosebire de ceilalți ani, cînd în perioada de vară se realiza obișnuitul armistițiu pentru vacanța politică, în 1926, configurația vieții politice nu numai că a rămas neschimbată, dar, odată cu închiderea Camerelor, se putea observa chiar o intensificare a tratativelor și negocierilor purtate între diverse partide burgheze. Lumea politică românească era convinsă că evolua spre o clarificare. În acest context, măsurile de prevedere, care încercau să preîntîmpine eventualitatea unei situații neprevăzute, au determinat inițierea a nenumărate și interminabile întrevederi și pertractări politice. Surprinși de curba ultimelor evenimente, care amenințau să permanentizeze starea lor de opoziție, naționalii și țărăniștii reluau tratativele de fuziune [49]. Dar, nu după mult timp, nemulțumiți de desfășurarea acestora, care nu lăsa să se întrevadă deocamdată vreo finalitate, o parte a fruntașilor naționali propuneau o fuziune imediată și fără condiții cu liberalii [50]. În același timp, Partidul Țărănesc examina o propunere asemănătoare — fuziunea cu liberalii — prin sacrificarea lui C. Stere [51]. Deși, în discuții erau aduse și formule neașteptate, tendințele de regrupare a forțelor politice erau evidente. În această fază a clarificărilor, se putea observa intenția predilectă a celor mai multe grupări politice de a se pre-

[43] *Cronica lunii*, în „Revista pentru toți", X, 1927, nr. 4—6, p. 2.

[44] „Îndreptarea" din 30.V.1926, p. 1.

[45] Cf. *Dezbaterile Adunării Deputaților* (D.A.D.), 21 iunie 1926, p. 2561 și 13 iulie 1926, p. 396.

[46] „Îndreptarea" din 6.VII.1926, p. 1.

[47] Idem din 28.VI.1926, p. 4.

[48] Cf. *Doctrina Partidului Poporului*, în „Îndreptarea" din 7.VII.1926, p. 1; Arh. St. București, Fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 107/1926, f. 6; Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 8/1926, f. 331, 449.

[49] „Viitorul" din 25.VIII.1926, p. 3; Z. Ornea, *op. cit.*, p. 50.

[50] Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, vol. II, p. 15—16; „Îndreptarea" din 9.VIII.1926, p. 1.

[51] „Îndreptarea" din 9.VIII.1926, p. 1.

[52] „Viitorul" din 10.VIII.1926, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zenta la masa tratativelor ca partenere ale liberalilor. Alegerea nu era întîmplătoare. Liberalii se dovediseră a fi adevăraţii arbitri ai vieţii politice, alături de care ajungerea la guvern era asigurată, astfel încît, în funcţie de aceasta, puteau interveni şi unele reorientări. Dar, totul era încă la început, iar perspectivele nu se arătau promiţătoare [52].

În acest context al raporturilor stabilite între forţele componente ale sistemului politic burghez, Partidul Poporului, afirmîndu-şi tot mai evident independenţa, încerca să se impună ca a doua formaţiune guvernamentală, convins că o nereuşită l-ar arunca la periferia vieţii politice româneşti. Dar, I. I. C. Brătianu nu putea accepta să se treacă peste voinţa sa, chiar dacă cel în cauză era generalul Al. Averescu. Astfel că, încă din primele zile ale lunii august 1926, liberalii au început să atace Partidul Poporului şi guvernarea acestuia, care se afla, afirmau ei, în pragul unei crize determinată de rivalităţi şi patimi personale. Criticile liberale nu erau lipsite de adevăr. Rivalitatea izbucnită între Octavian Goga şi ceilalţi miniştri transilvăneni, din chiar ziua intrării acestora în guvern, ameninţa să se transforme într-un conflict ireconciliabil. Dezacordul între I. Lapedatu şi C. Garoflid — M. Manoilescu, în probleme de ordin financiar, antrena şi interese de stat, fapt care impunea o grabnică aplanare, înainte de a se ajunge la o remaniere ministerială. La toate acestea se mai adăuga disensiunea intervenită între I. Petrovici şi P. P. Negulescu, care reclamau pretenţia de a conduce departamentul instrucţiunii [53]. Atitudinea antiguvernamentală a liberalilor, devenită tot mai ameninţătoare, îngrijora nu numai cercurile guvernamentale româneşti ci şi unele sfere politice străine [54]. Faptul în sine însă nu putea determina o reorientare a raporturilor averescano-brătieniste, atîta timp cît evoluţia acestora venea în întîmpinarea voinţei celorlalte partide politice. Cum fuziunea, deşi se găsea în faza negocierilor decisive, întîmpina încă destule dificultăţi, iar liberalii nu ajunseseră să se refacă, orice acţiune antiguvernamentală, indiferent de unde pornea, avea acordul întregii opoziţii [54]. În această situaţie, criticînd tratativele fuzioniste, Al. Averescu tatona terenul unei înţelegeri cu N. Iorga, prezentîndu-şi partidul ca întărit în urma alegerilor parţiale şi a ultimelor înscrieri, între care se numărau şi personalităţi ca M. Sadoveanu, G. Topârceanu ş.a. [56]. Totodată, încheierea tratatului cu Italia era recomandată drept una dintre marile reuşite ale diplomaţiei româneşti, care urma a redimensiona rolul României în contextul noilor relaţii internaţionale. Nemulţumiţi de noul curs al orientării politicii externe şi de atitudinea generală a Partidului Poporului, liberalii au căutat să transforme actul semnării tratatului cu Italia într-un act asemănător celui din 14 iulie 1921, cînd, după încercarea de ratificare a „Reşiţei", au trecut în fruntea forţelor opoziţioniste, declanşînd acea acţiune politică, care a grăbit înlăturarea cabinetului Averescu [57]. Dezlăţuind, pe această temă, o puternică campanie antiguvernamentală, la care se adăuga atitudinea asemănătoare a ţărăniştilor şi naţionalilor, precum şi cea a unor cercuri politice occidentale, I.I.C. Brătianu încerca o solidarizare a întregii opoziţii, care să impună intervenţia regelui împotriva acelora care ar fi subminat, insinua el, interesele ţării [58]. La începutul lunii octombrie 1926, unii observatori străini, ca şi o parte a lumii politice româneşti, erau convinşi că pactul cu Italia va constitui un punct de referinţă pentru evoluţia ulterioară a raporturilor dintre partidele politice burgheze. În acest context, mai ales după audienţa lui I.I.C. Brătianu la rege, începuse a se vorbi de eventualitatea retragerii generalului, locul său urmînd a fi luat de C. Coandă [59].

---

[53] „Viitorul" din 1.VIII.1926, p. 3 şi 5.VIII.1926, p. 3.

[54] Arhiva M.A.E., Fond 71, Italia, Relaţii cu România, vol. 62, f. 30.

[55] Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, partea a VII-a, nr. 1, caiet 37, f. 85, 114; Arh. St. Bucureşti, Colecţia microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K. 114211—114212.

[56] „Îndreptarea" din 13.IX.1926, p. 1 şi 29.IX.1926, p. 4; N. Iorga, *op. cit.*, p. 150.

[57] N. Iorga, *op. cit.*, p. 151.

[58] „Viitorul" din 25.IX.1926, p. 3; N. Iorga, *op. cit.*, p. 151.

[59] Arh. St. Bucureşti, Colecţia microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K.114214—114 215.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fuziunea național-țărănistă a complicat situația formațiunii ministeriale, deși a simplificat întrucîtva configurația vieții politice românești [60]. Odată cu ratificarea fondării formațiunii politice național-țărăniste, problema celui de al doilea partid de guvernămînt părea a fi rezolvată în favoarea celor ce fuzionaseră. Partidul Poporului își vedea astfel spulberată șansa afirmării și a refacerii autorității pierdute în 1920—1921, chiar dacă se afla la conducerea țării [61]. Dacă înainte de 10 octombrie 1926, generalul se putea considera încă unul dintre factorii determinanți ai cursului raporturilor dintre partidele politice burgheze, după această dată va interveni o restructurare valorică, care, treptat, va determina o deplasare a Partidului Poporului spre o poziție colaterală în cadrul structurii politice românești. Așa încît, Al. Averescu era nevoit să reia avansurile de colaborare făcute anterior lui N. Iorga, cu atît mai mult cu cît se vedea părăsit și de Partidul Maghiar și atacat tot mai insistent de liberali [62]. Dar, atîta timp cît nu se clarificase situația creată în urma fuziunii național-țărăniste, tratativele purtate între Partidul Poporului și N. Iorga înaintau anevoios, fără a se ajunge la colaborarea scontată [63].

Deschiderea sesiunii parlamentare din toamna anului 1926 a evidențiat o accentuare a disensiunilor care existau între formațiunea ministerială și grupările opoziționiste [64]. La toate acestea se adăuga neliniștea intervenită în urma agravării bolii regelui, care readucea în actualitate spectrul unor noi frămîntări politice [65]. Cu toate încercările generalului de a-și prezenta cabinetul și gruparea pe care o conducea ca nedepinzînd de conjunctura politică intervenită, destinul Partidului Poporului urma a fi pecetluit tocmai de evoluția acesteia. Dealtfel, imediat ce I.I.C. Brătianu va declara deschisă acțiunea de răsturnare a guvernului, acest fapt va fi considerat ca reprezentînd „primul pas spre limpezirea unei atmosfere încărcate", obligîndu-l pe Al. Averescu să formuleze noi invitații de colaborare [66].

Sfîrșitul anului 1926 nu prevedea nimic îmbucurător pentru Partidul Poporului. Deși aflat în fruntea țării, el nu reușea să se impună în viața politică, minată de interese de grup și lipsită de orice perspectivă de îndreptare [67]. Toate acestea făceau ca Al. Averescu, pe lîngă negocierile cu N. Iorga, să încerce o colaborare cu Iuliu Maniu, discutîndu-se chiar și eventualitatea unei fuziuni. Dar, multitudinea punctelor de vedere rezultate în urma convorbirilor Averescu—Maniu a făcut imposibilă adoptarea vreunei soluții [68].

Procesul de refacere inițiat de Partidul Poporului era stînjenit, în mare parte, de raporturile cu facțiunea V. Goldiș, care nu optase încă pentru o atitudine clară față de formațiunea politică guvernamentală, deși i se adresase în acest sens o invitație ultimativă [69]. Se adăugau, apoi, nemulțumirile survenite în interiorul formațiunii averescane, care întreținea un curent potrivnic intențiilor mărturisite de Al. Averescu [70]. Dacă adăugăm la toate acestea atacurile tot mai insistente proferate de liberali la adresa Partidului Poporului, vom avea imaginea exactă a conjuncturii politice în care se afla la acea dată formațiunea ministerială [71]. De aceea, apărea, poate, ca justificată opinia celor care considerau ca iminentă formula unui guvern

---

[60] Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K.114218—114221 ; „Viitorul" din 20.X.1926, p. 3.

[61] „Îndreptarea" din 13.X.1926, p. 1 și 14.X.1926, p. 1.

[62] N. Iorga, *op. cit.*, p. 155, 159 ; „Îndreptarea" din 14.X.1926, p. 4 ; Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K.114221.

[63] Bibl. Acad., Arhiva Gh. Kirileanu, II, ms. 5/3, actul 179 ; N. Iorga, *op. cit.*,

[64] D.A.D., 14 noiembrie 1926, p. 1—2 ; Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 27/1926, f. 128—133.

[65] Eugen Wolbe, *op. cit.*, p. 257.

[66] „Săptămîna politică", I, 1926, nr. 2, p. 12 ; Arh. St. București, Fond Casa Regală. Ferdinand, dosar 3/1926, f. 1.

[67] P. P. Panaitescu, *Pagini de jurnal (1921—1927)*, Cluj, Ed. Dacia, 1974, p. 151.

[68] „Viitorul" din 16.XII.1926, p. 3 ; 19.XII.1926, p. 5 și 25.XII.1926, p. 5.

[69] Idem din 12.XII.1926, p. 3 și 31.XII.1926, p. 3, 5.

[70] Idem din 8.XII.1926, p. 5.

[71] Idem din 10.XII.1925, p. 4—5 ; vezi și C. Argetoianu, *Lamentabila trilogie*, în „Săptămîna politică", 1, 1926, nr. 5, p. 2—3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

național, deși oficiosul averescan prezenta această idee ca pe un „postulat absurd" [72]. Generalul, care nu putea accepta să împartă cu cineva puterea, se vedea ajuns într-o situație limită, care-i spulbera multe dintre speranțele inițiale. Ajuns în aceste împrejurări, el relua tratativele cu Partidul Național Țărănesc sau cu unele dintre grupările componente ale acestuia, acceptînd orice formă de colaborare, în afara unui guvern național [73]. În această conjunctură a situației interne, complicată de perspectiva succesiunii tronului regal, de măsurile dictatoriale ale generalului și de nemulțumirea opiniei publice, se impunea cu acuitate o clarificare a sensului evoluției viitoare a vieții politice românești. Acalmia politică, remarcată de Octavian Goga, prevestea nu stabilitatea sperată, ci frămîntările care vor interveni nu peste mult timp [74]. Dealtfel, în luna următoare, au și început a se manifesta simptomele modificărilor viitoare. Gruparea Dr. N. Lupu se desprindea de Partidul Național Țărănesc, iar cea condusă de V. Goldiș se afla în ajunul adoptării unei decizii definitive [75]. În același timp, atacurile liberale ajunseseră a lua forme amenințătoare pentru un guvern pe care-l prezentau ca fiind deja compromis și condus de un general cu concepții de plutonier [76]. La începutul primăverii anului 1927, totuși, Averescu era considerat ca stăpîn pe situație, fapt care contravenea intereselor liberale [77]. Intrarea în Partidul Poporului, la 10 martie 1927, a disidenței conduse de V. Goldiș întărea impresia stabilității guvernamentale [78]. Acest fapt era evidențiat și de reluarea pertractărilor dintre guvern și unii fruntași țărăniști, cu toate că inițiativa nemulțumea pe naționali, adîncind contradicțiile eixstente deja în rîndurile celor fuzionați [79]. Dacă adăugăm apoi că, prin îndepărtarea din guvern a ministrului de finanțe I. Lapedatu s-a înlăturat unul dintre motivele discordiei permanente manifestate în sînul cabinetului Averescu, am putea crede că Partidul Poporului își consolidase situația [80], putînd trece fără teamă la punerea în practică a programului său economic. Înscrierea, nu după mult timp, în formațiunea politică averescană a lui I. Agârbiceanu, fostul director al oficiosului transilvănean „Patria", constituia încă un pretins indiciu al trăiniciei guvernamentale [81]. Se părea că Partidul Poporului va reuși să se impună, în sfîrșit, ca al doilea partid politic de guvernămînt, aruncînd astfel pe național-țărăniști într-o opoziție *sine die*. Dar, totul nu era altceva decît o impresie de moment, ce prefața frămîntările ulterioare [82]. Deocamdată, viața politică se desfășura într-o atmosferă de liniște relativă, care întreținea un curent favorabil guvernului. Generalul știa însă că liberalii nu vor întîrzia să treacă la atacuri antiguvernamentale deschise, care puteau hotărî oricînd soarta ministerului său. De aceea, ca o primă măsură de prevedere, a căutat să-și apropie sau să se apropie de Partidul Național Țărănesc, căruia îi propunea chiar fuziunea [83]. Liberalii, alarmați de cursul tratativelor, au acționat în așa fel încît să prefințîmpine eventualitatea contopirii celor două partide, fapt îngrijorător pentru dominația lor politică. Tratativele purtate între Partidul Po-

[72] Arh. St. București, Fond Casa Regală. Ferdinand, dosar 3/1926, f. 37; *Posibilitatea unui guvern național*, în „Garda veche", III, 1926, nr. 33, p. 4; „Îndreptarea" din 24.XI.1926, p. 1.

[73] „Viitorul" din 8.I.1927, p. 5 și 13.I.1927, p. 5.

[74] Joseph S. Roucek, *op. cit.*, p. 112—113; „Viitorul" din 12.I.1927, p. 5.

[75] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 52; Dr. I. Mateiu, *Lichidarea grupării Goldiș*, în „Democrația", XV, 1927, nr. 4, p. 82—85.

[76] Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 35/1927, f. 14; Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K.114254—114258.

[77] N. Iorga, *op. cit.*, p. 191.

[78] Odată cu V. Goldiș intrau în Partidul Poporului I. Lupaș, Silviu Dragomir, Onisifor Ghibu ș.a.; „Îndreptarea" din 12.III.1927, p. 4; *Un act politic*, în „Țara noastră", VIII, 1927, nr. 8, p. 189—190.

[79] „Viitorul" din 28.III.1927, p. 5.

[80] *Cronica politică, economică și socială*, în „Economia națională", XLVIII, 1927, nr. 3, p. 173.

[81] „Patria" din 22.III.1927, p. 1; „Îndreptarea" din 21.III.1927, p. 5.

[82] D. Munteanu-Râmnic, *Viața politică de azi*, în „Buletinul Partidului Național din Prahova", I, 1927, nr. 1, p. 1.

[83] „Viitorul" din 5.IV.1927, p. 5; „Îndreptarea" din 8.IV.1927, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

porului și național-țărăniști au fost abandonate înaintea adoptării vreunei soluții, afară de faptul că în cursul acestora, foștii conservatori democrați, în frunte cu Gr. N. Filipescu, Gh. Lucasievici, Emanoil Antonescu etc., au hotărît, cu excepția lui M. Cantacuzino, să intre în formațiunea guvernamentală [84]. Fără a reprezenta un act de consolidare a Partidului Poporului și de limpezire a relațiilor politice, cum încercau să-l prezinte cercurile guvernamentale, documentul adoptat la 17 aprilie 1927 consemna mai degrabă alunecarea generalului spre un conservatorism care, cum arăta „Viitorul", compromitea aspirația de partid de guvernămînt, la care rîvnea gruparea averescană [85]. Forțele politice care aderaseră în ultimul timp la acțiunea Partidului Poporului erau atît de compromise și neînsemnate, încît, în loc să-l fortifice, îl slăbeau și-l îndepărtau de rolul pe care i l-ar fi putut conferi alte împrejurări.

La sfîrșitul lunii aprilie 1927, situația politică internă cunoștea o bruscă agravare. Boala regelui devenise îngrijorătoare, readucînd în actualitate simptomele unei crize guvernamentale latente, dar care impunea o soluționare grabnică [86]. În același timp, tot mai multe cercuri politice străine se arătau alarmate de circumstanțele politice survenite în România, fapt care compromitea autoritatea guvernului [87]. Apoi, conjunctura politică internațională, care a rezultat în urma apropierii între Italia și Ungaria, a compromis linia impusă de general în diplomația românească, infestînd întreaga politică externă a ministerului Averescu [88]. În aceste împrejurări, I.I.C. Brătianu, convins că generalul va încerca să se folosească de noile împrejurări pentru a-și prelungi prezența în guvern, supraveghea îndeaproape desfășurarea evenimentelor, pentru ca, atunci cînd acestea ar impune vreo intervenție, să intre imediat în acțiune. Amestecul liberalilor în soluționarea succesiunii, așteptată a surveni odată cu moartea regelui, i-a făcut pe unii să creadă că ar fi vorba de o apropiere a acestora de guvern, prin reluarea raporturilor fixate în martie 1926. Dar, totul nu reprezenta altceva decît o ultimă acțiune de tatonare, înainte de adoptarea unor măsuri definitive. Soarta guvernului nu mai depindea, de fapt, de propria-i voință. Împrejurările interne generale erau acelea care urmau o hotărî rolul și locul Partidului Poporului în viitoarea configurație politică a României.

4. *Activitatea guvernamentală în contextul situației social-economice a țării.* În martie 1926, cînd Partidul Poporului a fost adus pentru a doua oară la conducerea țării, România depășise deja în unele domenii ale vieții interne procesul de refacere, inițiat imediat după război, angajîndu-se pe linia unei continue ascensiuni social-economice. Perioada guvernării liberale din 1922—1926 a creat cadrul legislativ necesar accentuării evoluției capitaliste a țării, îndrumînd-o către consolidarea procesului desăvîrșirii unificării sale politico-economice. Caracteristicile situației interne erau mult deosebite față de anul 1920, astfel încît, în momentul revenirii lui Al. Averescu în fotoliul prezidențial, nu putea fi vorba de o continuare a operei guvernamentale întreruptă în decembrie 1921. Dealtfel, revizuirile și readaptările programatice operate de general între 1922 și 1926 modificaseră multe dintre principiile afișate la început de Partidul Poporului, care se angaja, de această dată, la adoptarea unui program de guvernare racordat la cerințele noilor condiții social-economice. Efluviile liberaliste, care își făcuseră loc în noul program averescan și acordul intervenit între general și I.I.C. Brătianu lăsau să se înțeleagă că în intervalul în care urma a conduce destinele țării, Partidul Poporului va continua opera guvernamentală liberală. În unele privințe, așteptările au fost confirmate. Dacă în domeniul politicii economice, Al. Averescu va încerca să pună în practică unele măsuri ce inaugurau o direcție opusă uneori principiilor liberale, în politica socială, noul guvern va continua întru totul linia cabinetului precedent. Dealtfel, acesta a fost și unul dintre punctele comune ale celor

[84] „Îndreptarea" din 18.IV.1927, p. 4.

[85] *Ibidem*, p. 1 ; „Viitorul" din 30.IV.1927, p. 5.

[86] Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K.114266—114268 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 196.

[87] Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 343, f. 191—192 ; Arh. St. București, Fond Casa Regală. Ferdinand, dosar 31/1925, f. 226.

[88] Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K.114 266.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

două guvernări ale Partidului Poporului. Ca și în martie 1920, Al. Averescu considera menținerea ordinii ca unul dintre principalele puncte ale operei sale guvernamentale. Așa se explică îngrijorarea Partidului Comunist Român care arăta că „venirea la guvern a generalului Averescu a fost semnalul unei ofensive noi a oligarhiei stăpînitoare, semnalul unui nou val de teroare sălbatică împotriva clasei muncitoare din România“ [89]. Ridicîndu-se contra instituirii politicii de mînă forte, partidul comunist chema masele de oameni ai muncii la luptă hotărîtă contra acelora care, nesocotind interesele generale ale țării, puneau totul în slujba salvării regimului politic existent. Partidul Poporului era caracterizat ca „agent de dizolvare politică“, iar prezența sa la guvern era considerată drept „încoronarea tacticei pe care oligarhia o urmează cu tenacitate și — datorită nevolniciei conducătorilor «democrației» noastre naționale — cu succes de la război încoace“ [90].

O primă verificare practică a politicii antisociale desfășurată de Partidul Poporului a putut fi observată în timpul campaniei electorale și apoi în zilele desfășurării alegerilor. Al. Averescu și ministrul său de interne, Octavian Goga, care declara, sfidător, că regele i-a ordonat să organizeze în așa fel confruntarea Corpului electoral încît guvernul să-și asigure victoria [91], au avut grijă, încă de la început, să zădărnicească acțiunea electorală a Blocului Muncitoresc Țărănesc [92]. Cu toate acestea, 39 203 oameni ai muncii de la orașe și sate n-au putut fi împiedicați, chiar în condițiile noului regim electoral, să se declare pentru această organizație politică a clasei muncitoare [93]. Dar, așa cum își propuneau legiuitorii, comuniștii și socialiștii au fost împiedicați de a pătrunde în Parlament, acolo unde și-ar fi afirmat punctul de vedere față de marile probleme ridicate în fața țării [94]. Confruntarea electorală din mai 1926, criticată de toate partidele politice burgheze, îl făcea pe Armand Călinescu, gîndindu-se la judecata ineluctabilă a viitorului, să atragă atenția guvernului, arătînd că, „în fața istoriei, desigur, veți îngriji d-voastre poate, ...«să vă faceți formele»“ [95], forme care nu vor putea tăinui însă adevărul.

Fără a înceta lupta împotriva regimului politic existent, Blocul Muncitoresc Țărănesc făcea apel la crearea unui front unic al muncii, care urma a acționa împotriva politicii antimuncitorești desfășurată de guvernul Averescu [96]. Demascînd intențiile cercurilor guvernante, Partidul Comunist Român remarca faptul că formațiunea ministerială averescană avea rolul de a continua politica antimuncitorească liberală, „de a lichida, de va fi nevoie, și ultimele rămășițe democratice ce au mai rămas, de a institui dictatura deschisă, mărturisită, neacoperită“ [97]. O primă măsură în acest sens a fost introducerea unei cenzuri aspre, care mergea în unele cazuri pînă la suprimarea acelei prese care afișa o „poziție de rebeliune“

---

[89] Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., A X-2.

[90] *„Al doilea mare partid de guvernămînt“ sau frontul unic al maselor muncitoare“*, în „Lupta de clasă“, nr. 2—3, 1926, p. 11.

[91] N. Iorga, *op. cit.*, p. 132.

[92] *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene. 1918—1944*, Arad, 1972, p. 125—126.

[93] Cf. I. Teodorescu, *Considerațiuni statistice asupra rezultatelor alegerilor pentru Adunarea Deputaților din 25 mai 1926, pe baza noii legi electorale*, în „Analele economice și statistice“, IX, 1926, nr. 7—8, p. 5.

[94] Cf. Tancred Constantinescu, *Efectele legii electorale și învățămintele ce decurg din alegerile făcute după război*, în „Democrația“, XIV, 1926, nr. 10—12, p. 106.

[95] Ar. M. Călinescu, *Discursuri parlamentare. 1926—1933*, vol. I, București, 1938, p. 40.

[96] *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1923—1928*, vol. II, București, E.P.L.P., 1953, p. 464—465.

[97] C. Stelian, *Însemnătatea alegerilor apropiate și tactica Partidului Comunist*, în „Lupta de clasă“, nr. 1, iunie 1926, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împotriva instituțiilor ce garantau existența statului și a națiunii [98]. Regimul de represiune impus de guvern și arestarea fruntașilor mișcării muncitorești făceau ca, în vara anului 1926, personalități marcante ale culturii europene ca Henri Barbusse, Romain Rolland, Marcel Willard ș.a. să intervină pe lîngă primul ministru pentru a se pune capăt unei politici antisociale care compromitea nu numai guvernul ci întreaga țară [99].

Nici măsurile antimuncitorești instituite de guvern, nici politica de sfidare și ilegalitate a claselor dominante n-au reușit să înfrîngă voința celor care reprezentau de fapt viitorul țării. Grevele și manifestările de solidaritate cu mișcarea muncitorească europeană demonstrau maturitatea acelora care îndrumau și conduceau toate acțiunile oamenilor muncii din țara noastră [100]. În rîndul intelectualilor cu vederi democratice, mișcarea de protest împotriva terorii și a dizolvării sindicatelor unitare lua în toamna anului 1926 o mare amploare [101]. Totuși, guvernul continua a desfășura aceeași politică pe tărîm social, criticată chiar și de oficiosul liberal, din raționamente, bineînțeles, politicianiste [102]. Sporind impozitele, guvernul Averescu încerca să demonstreze că prin toate aceste măsuri urmărea „salvarea țării", făcînd apel la înțelegere și renunțare la demagogie [103]. Dar, nu mult timp după ce reclama renunțarea la demagogie, Al. Averescu dispunea dizolvarea sindicatelor unitare, arătînd că „organizațiile comuniste... s-au constituit în sindicate unitare, acționînd împotriva ordinei și siguranței statului" [104]. Așadar, „salvarea țării" impunea, după părerea generalului, desființarea oricărui organism politic muncitoresc, înainte ca guvernul să fi discutat măcar punerea în practică a vreuneia dintre soluțiile preconizate în timpul celor patru ani de opoziție. Antidemocratismul acestor acte guvernamentale era atît de evident, încît mișcarea sindicală europeană și personalități politice ca Marcel Cachin ș.a. s-au simțit obligați să intervină, protestînd împotriva dizolvării sindicatelor unitare și a proceselor intentate unor fruntași ai mișcării muncitorești din România [105].

În primăvara anului 1927, politica economică a cabinetului Al. Averescu a agravat condițiile de existență ale oamenilor muncii de la orașe și sate. Sporirea numărului șomerilor, înrăutățirea situației funcționarilor publici, prin introducerea noilor taxe și prestații, creșterea prețurilor, a chiriei etc. [106], au făcut ca, în iunie 1927, să se conchidă că „nicăieri mai mult ca în România nu bîntuie cu atîta furie teroarea împotriva clasei muncitoare..." [107]. Presa franceză, vorbind despre ultima sesiune parlamentară averescană, arăta că „aceasta va rămîne memorabilă prin avalanșa de impozite care s-au revărsat asupra cetățenilor, impozite de toate calibrele ieșite dintr-o imaginație fecundă" [108]. Toate acestea au determinat o intensificare a mișcării greviste, ducînd uneori și la declanșarea unor frămîntări țărănești [109].

---

[98] *O gravă problemă națională. Presa și rolul ei*, în „Îndreptarea" din 11.VI.1926, p. 1.

[99] Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 9/1926, f. 249.

[100] *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1923—1928*, p. 478—482.

[101] *Le Gouvernement et La Ligue contre la terreur*, în „L.Agence des Balkans", nr. 40, 9 octombrie 1926, p. 6, 8.

[102] Cf. „Viitorul" din 6.XI.1926, p. 3.

[103] *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, p. 137; „Îndreptarea" din 19.I.1927, p. 4.

[104] „Îndreptarea" din 16.IV.1927, p. 4.

[105] Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 344, f. 343—348; Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 19/1927, f. 10—11.

[106] I. Fr. Botez, *Șomajul. Studiu comparat de politică socială*, Iași, 1932, p. 93; „Viitorul" din 22.IV.1927, p. 5.

[107] *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1923—1928*, p. 501.

[108] „L'Information" (Paris) din 1.V.1927, apud „Informațiuni economice", V, 1927, nr. 113, p. 4.

[109] Vezi Gheorghe Popa, *Răscoala țăranilor din Mavrodin-Teleorman din anul 1927*, în „Anale de istorie", 1974, nr. 6, p. 137—138.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În perioada cît s-a aflat la conducerea țării, Partidul Poporului a continuat, deci, în domeniul social, opera liberală [110]. Ca și în anii 1920—1921, Al. Averescu a îmbinat în politica socială represiunile împotriva celor mai largi mase de oameni ai muncii cu acordarea unor concesii și a unor libertăți democratice. Adus la guvern, el a fost preocupat în primul rînd de refacerea proprie-i grupări politice, încercînd, pentru aceasta, să rămînă cît mai mult timp la conducerea țării. Dar, prin politica socială și economică desfășurată în cele 14 luni de guvernare, Partidul Poporului, în loc să-și refacă autoritatea, s-a compromis definitiv.

În domeniul politicii economice, Partidul Poporului a încercat să adopte o atitudine de independență, fapt care a determinat o accentuare a manifestărilor antiguvernamentale afișate de întregul front opozițional, dar în primul rînd de liberali. Activitatea economică a guvernului Averescu a fost, de fapt, destul de restrînsă, deoarece perioada legiferării propriu-zise n-a depășit o jumătate de an. Într-un timp atît de scurt, nu putea fi realizat un amplu program de guvernare, deși conjunctura internă favoriza acest lucru [111]. Apoi, diferențele de opinii manifestate în soluționarea problemelor economice sau financiare au întîrziat verificarea în practica guvernamentală a tuturor principiilor programatice adoptate de cabinetul Averescu. Este vorba de preconizarea celor două alternative care priveau evoluția economică a țării, dintre care una milita pentru prioritatea agriculturii, în timp ce cealaltă susținea industrializarea [112]. Exponenții celor două tendințe, C. Garoflid și I. Lapedatu, nu exprimau, de fapt, amîndoi, punctul de vedere afirmat de Partidul Poporului. În timp ce primul era unul dintre membrii marcanți ai grupării averescane, doctrinar recunoscut de întreg partidul, ultimul nu era decît component al formațiunii ministeriale, fără a fi fost înscris însă în Partidul Poporului. I. Lapedatu, așa cum remarca C. Argetoianu, „era observatorul și agentul lui Vintilă Brătianu" [113], acela care trebuia de fapt să asigure continuitatea guvernării liberale și de la care vor porni atîtea conflicte în sînul noului cabinet. Așadar, programul pe care-l propunea Al. Averescu în domeniul vieții economice și financiare întîmpina, din primele zile ale guvernării, împotrivirea tuturor forțelor politice opoziționiste, dar mai ales obstacolul tutelei liberale. În momentul în care I. I. C. Brătianu observă că noul guvern încerca a se abate de la linia indicată de legislația liberală, cabinetul Averescu era prezentat ca aflîndu-se deja în fața unei crize ministeriale. Opoziția liberală devenea mult mai categorică atunci cînd hotărîrile guvernului contraveneau intereselor liberale [114]. Reclamînd mereu nevoia unei politici unitare, presa brătienistă se ridica împotriva oricăror tendințe de independență manifestate de guvern, încercînd prin aceasta să compromită procesul refacerii Partidului Poporului [115]. Același lucru s-a putut observa și în cazul semnării de către general a tratatului româno-italian, act în care șeful guvernului vedea un nou prilej de a se afirma ca exponent al Partidului Poporului și nu ca interimar al liberalilor [116]. Evoluția relațiilor averescano-brătieniste lua o altă turnură în momentul în care guvernul anunța modificarea autonomiei poștelor, căilor ferate și a reformei administrative [117]. Înainte ca aceste puncte înscrise în programul de guvernare să ajungă a fi puse în discuția Corpurilor legiuitoare, liberalii declarau că țara se afla „în fața unei dezorientări, care nu poate decît să fie prejudiciabilă intereselor generale ale țării" [118].

---

[110] *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1923—1928*, p. 507.

[111] Cf. J. Aulneau, *Historie de L'Europe centrale*, Paris, 1926, p. 521.

[112] Cf. I. Saizu, *Contradicții între partidele burgheze din România în domeniul politicii economice (1922—1928)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", VIII, 1971, p. 310.

[113] Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, partea a VII-a, nr. 1, caiet 37, f. 32—33.

[114] „Viitorul" din 1.VIII.1926, p. 3 și 2.VIII.1926, p. 3.

[115] Idem din 4.VIII.1926, p. 1 și 11.VIII.1926, p. 3.

[116] Idem din 22.IX.1926, p. 1 și 23.IX.1926, p. 3.

[117] D.A.D., 14 noiembrie 1926, p. 1—2.

[118] „Viitorul" din 12.X.1926, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă activitatea guvernamentală era atît de atent urmărită de Partidul Național Liberal, nu la fel era privită și de celelalte forțe politice opoziționiste. Acestea, considerînd guvernul „un mandatar temporar și limitat al partidului liberal", manifestau o altă atitudine față de acțiunile unui guvern care „a transformat în obediență pasivă obligațiile politicei de continuitate" [119].

Opera guvernamentală, care se rezuma mai ales la latura legislativă și mai puțin la cea aplicativă, se consuma într-o dispută prelungită, purtată între Partidul Poporului și cel liberal. La aceasta se adăugau acuzațiile formulate de Partidul Național Țărănesc și de celelalte formațiuni politice opoziționiste, care făceau totul pentru a-și asigura succesiunea [120].

O nouă tentativă de afirmare a independenței guvernamentale a constituit-o modificarea legii de organizare a căilor ferate. Noul proiect de lege era învinuit că introduce arbitrariul într-un domeniu în care autonomia înlăturase pînă atunci politicianismul [121]. Acuzînd guvernul de inactivitate și nesocotire a intereselor statului, opoziția întreținea un climat de critică și atacuri politice de partid, anulînd astfel caracterul constructiv al acțiunilor sale. Formațiunea guvernamentală era așadar împiedicată să-și pună în valoare programul economic și financiar anunțat [122]. De aceea, în momentul în care noua lege a căilor ferate a fost adoptată, actul era prezentat drept „prima bătălie cîștigată de guvern contra opoziției și în special contra partidului liberal" [123]. Reacția celorlalte forțe politice n-a întîrziat. În Parlament și în presa de partid, activitatea guvernului era pur și simplu ignorată, iar succesiunea declarată deschisă [124].

În perioada scurtă care a urmat pînă la înlăturarea generalului Averescu, guvernul a desfășurat o largă activitate legislativă, încercînd să-și impună punctul de vedere în disputa cu liberalii [125]. Noul tarif vamal, legea armonizării salariilor, legile cu caracter agrar etc. sînt doar cîteva dintre măsurile care urmăreau acest lucru, sperîndu-se că astfel se va asigura și stabilitatea guvernamentală. Dar, totul venea prea tîrziu. Nimic nu mai putea schimba hotărîrea regelui, care se declarase pentru soluția guvernului național. Liberalii reușeau să-și impună și de această dată supremația politică.

Activînd în condiții deosebite, guvernul Al. Averescu a izbutit totuși, în scurta perioadă cît a condus destinele țării, să realizeze o serie de progrese în domeniul vieții economice și financiare [126]. În 1926—1927, s-a accentuat procesul dezvoltării forțelor de producție, proces care se încadra de fapt în tendința prefacerilor generale ale epocii [127]. Opera guvernamentală averescană, oscilînd între continuitatea reclamată de liberali și tentativa de aplicare a unei politici social-economice proprii, a reprezentat de fapt o încercare de refacere a Partidului

---

[119] Al. Radian, *Săptămîna parlamentară*, în „Săptămîna politică", I, 1926, nr. 1, p. 16.

[120] C. Argetoianu, *Discuția la adresă*, în „Săptămîna politică", I, 1926, nr. 3, p. 3.

[121] D.A.D., 18 decembrie 1926, p. 489; „Viitorul" din 16.XII.1926, p. 3.

[122] D.A.D., 18 decembrie 1926, p. 478 și urm.; Ar. M. Călinescu, *op. cit.*, p. 37—54.

[123] Alexandru Cusin, *Legea organizării căilor ferate române în Parlament*, în „Analele economice și statistice", X, 1927, nr. 1—2, p. 92.

[124] D.A.D., 15 ianuarie 1927, p. 489 și urm.; Constant Georgescu, *Două bugete — două concepții*, în „Democrația", XV, 1927, nr. 4, p. 54—57.

[125] „Îndreptarea" din 3.IV.1927, p. 3 și 20.V.1927, p. 3.

[126] Vezi N. Istrate, *Situația economică a României în anul 1927*, în „Buletinul statistic al României", nr. 4, octombrie 1927, p. 31—50; *Situația agricolă a României în anul 1927, în comparație cu anii 1920—1926 și cu privire asupra trecutului*, în „Buletinul statistic al României", nr. 1, ianuarie-martie 1928, p. 101—117; Al. Cazacu, *Industria mare în România, privită din punct de vedere al rentabilității, la finele anului 1927*, în „Buletinul statistic al României", nr. 4, octombrie-decembrie 1928, p. 48—71.

[127] Cf. *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Ed. politică, 1975, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Poporului și de afirmare a acestuia ca a doua formațiune politică guvernamentală. Acestea aerau intențiile, mărturisite între timp, pe care le-a urmărit Al. Averescu în guvernarea din 1926—1927. Dacă I. I. C. Brătianu vedea în general pe virtualul său continuator sau, mai bine zis, interimar, șeful Partidului Poporului considera ajungerea la guvern ca o ultimă șansă de reafirmare în viața politică a României. Între aceste două alternative s-a consumat opera ultimei guvernări averescane.

5. *„Uzurparea de la 4 iunie...“*. Evoluția situației interne, la începutul anului 1927, prezenta o serie de particularități, care constituiau de fapt simptomele unor nu prea îndepărtate prefaceri politice. Totul părea a pleca de la agravarea bolii regelui, detaliu care impunea adoptarea unei formule guvernamentale potrivită noilor împrejurări. Lucrurile, însă, erau mult mai complicate. Partidul Poporului încerca, cu tot mai multă insistență, o acțiune guvernamentală independentă, fapt care nu convenea lui I. I. C. Brătianu. Național-țărăniștii își consolidau situația, amenințînd să devină o forță politică în stare să contrabalanseze supremația liberală. Neînțelegerile între guvern și opoziție nu lăsau să se întrevadă posibilitatea unei colaborări parlamentare și, eventual, a unei conlucrări ministeriale. Apoi, liberalii, îngrijorați de cursul noilor evenimente politice, se arătau tot mai nerăbdători de a reveni la conducerea țării. În aceste circumstanțe, încă din ianuarie 1927, indicațiile unei schimbări guvernamentale deveniseră tot mai evidente. În luna următoare, într-un cerc restrîns, regina și I. I. C. Brătianu discutau imi nența alcătuirii unui guvern național, ce urma a fi condus de generalul C. Prezan. Dar, toate aceste avertismente nu-l îngrijorau, deocamdată, prea mult pe Al. Averescu, considerîndu-le obișnuite manevre politice [128]. Prima dată cînd generalul a sesizat dimensiunile exacte ale pericolului de care era amenințată prezența sa la guvern a fost atunci cînd, în dezbaterile Camerelor, a fost adusă legea căilor ferate. Liberalii au considerat gestul ca un „act de rebeliune“, cum va mărturisi chiar Al. Averescu, declarînd deschisă lupta antiguvernamentală [129]. În aceste condiții, la sfîrșitul lunii martie 1927, cînd și-a dat seama că în momentele importante I. I. C. Brătianu trecea înaintea sa, deși el era primul ministru, generalul s-a gîndit chiar să părăsească guvernul. Agravarea bolii regelui i-a modificat însă hotărîrea [130]. Oricum, schimbarea formulei guvernamentale devenise o necesitate evidentă. La jumătatea lunii martie 1927, șeful guvernului era avertizat că în cel mult două săptămîni va fi înlăturat de la putere [131]. Neavînd de ales, Al. Averescu s-a hotărît să înfrunte toate acuzațiile, adoptînd o poziție de forță în fața atitudinii de dominație, afișată de I. I. C. Brătianu [132]. Afirmînd că nimic nu justifica îngrijorarea întreținută de opoziție, generalul respingea formula guvernului național, invocată de liberali, ca urmare a bolii regelui [133]. De fapt, nu de succesiunea în sine erau interesați liberalii. Dovadă că au acceptat interimatul Barbu Știrbey. Ei erau îngrijorați de faptul că, intervenind moartea suveranului, Averescu, care deținea majoritatea în Parlament, putea oricînd anula actul de la 4 ianuarie 1926 și proclama rege pe Carol. O asemenea perspectivă echivala cu „o lovitură mortală pentru partidul liberal, obligat să se supună sau să accepte transformarea lui în partid republican“ [134]. Ajuns în acest punct, I. I. C. Brătianu a manevrat în așa fel lucrurile încît regele să impună formarea unui guvern național [135]. În același timp, generalul era învinuit de tendințe dictatoriale,

[128] *Cronica lunii*, în „Revista pentru toți“, X, 1927, nr. 4—6, p. 2.

[129] Generalul Al. Averescu, *Criza politică și cauzele ei*, s. 1, 1927, p. 8—9.

[130] *Cuvîntul domnului general Averescu rostit în ședința Senatului de la 4 și 5 noiembrie 1927*, București, s.a., p. 34—35.

[131] *Cronica lunii*, p. 2.

[132] General Al. Averescu, *Criza politică și cauzele ei*, p. 9.

[133] Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, partea a VII-a, nr. 1, caiet 37, f. 401—409, G. G. Joanescu, *Pagini de istorie. Din trecutul partidelor noastre istorice*, s.l., s.a., p. 67.

[134] Pamfil Șeicaru, *Poezie și politică. Octavian Goga*, p. 22; Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 417—418.

[135] Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 343, f. 194; vol. 344, f. 33, 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fapt care l-a compromis atît în țară cît și în străinătate [136]. Confiscarea de către guvern a presei opoziționiste și serbările de la 10 mai au oferit liberalilor motivul loviturii decisive [137]. Diversiunea brătienistă, foarte bine dirijată, a dat rezultatele scontate.

La 27 mai 1927, regele părăsea Bucureștii, plecînd la Scroviștea, una dintre reședințele sale de vară. Cu această ocazie, discutînd cu primul ministru, Ferdinand îi propunea interlocutorului său formarea unui guvern național, care ar fi evitat campania violentă a opoziției coalizate [138]. Averescu nu s-a arătat dispus să accepte sugestia regelui, cunoscută fiind aversiunea sa față de orice coaliție guvernamentală [139]. Dar, în după amiaza zilei de 31 mai, C. Hiott, ministrul Casei Regale, îi înmîna generalului o scrisoare în care suveranul reînnoia cererea de formare a unui guvern național. Totodată, premierul era avertizat că C. Hiott a fost însărcinat să ia legătura cu șefii de partide, solicitîndu-le concursul pentru realizarea cabinetului național. Regele solicita ca, pe 4 iunie, Averescu să-i prezinte lista noului cabinet [140]. Dîndu-și seama că de data aceasta nu mai era vorba de o sugestie ci de o dispoziție formulată în mod și termeni precișii, generalul a luat imediat legătura cu principalele partide politice. În același timp, C. Hiott făcea demersuri pe lîngă șefii de partide, cerîndu-le să sprijine mandatul generalului, care reprezenta voința regelui. Ca urmare a recomandărilor formulate de general și de emisarul regelui, unii șefi de partide au convocat comitetele de direcție, pentru consultări. Cu această ocazie, s-a putut constata că majoritatea formațiunilor politice opoziționiste acceptau, în principiu, formula guvernului național, diferind doar modalitatea realizării acestuia [141]. Deși fruntașii politici opoziționiști se arătau destul de conciliant, facilitînd misiunea generalului, șeful Partidului Poporului continua a susține că alcătuirea unui guvern național era greu, dacă nu chiar imposibil, de realizat. Examinînd această chestiune într-o ședință a guvernului și a președinților Corpurilor legiuitoare, la 2 iunie 1927, Averescu considera ca inoportun un guvern național, hotărînd să remită regelui mandatul încredințat, înaintînd totodată și demisia guvernului. Dar, împotriva ideii de rezistență, preconizată pare-se de Octavian Goga, s-au ridicat majoritatea colaboratorilor generalului, arătînd că o asemenea atitudine ar avea rezultate dezastruoase pentru partid. Fără a fi convins să renunțe la opinia sa, generalul amîna adoptarea unei hotărîri definitive, așteptînd rezultatul întrevederii cu șefii de partide. În aceeași zi, Averescu se întîlnea cu N. Iorga, iar C. Garofild negocia cu național-țărăniștii, cărora le comunica că generalul le va accepta orice condiții. Dar, Iuliu Maniu respingea propunerea, ca tardivă pentru a mai putea fi examinată. Întrevederea generalului se încheia fără succes, iar Dr. N. Lupu refuza să trateze cu Partidul Poporului. În această situație, Al. Averescu adresa o scrisoare lui I. I. C. Brătianu, Iuliu Maniu, Dr. N. Lupu, N. Iorga și A. C. Cuza, convocîndu-i pentru a doua zi la o întrevedere comună, unde urma a se discuta posibilitatea și modalitatea realizării dorintei suveranului [142]. Au răspuns doar ultimii doi, ceilalți considerînd că procedura consultațiilor individuale era de preferat. Însă, N. Iorga părăsea după puțin timp palatul Președinției Consiliului de Miniștri, iar A. C. Cuza, după o convorbire mai îndelungată cu Al. Averescu, se declara împotriva alcătuirii guvernului național, considerînd că acesta nu putea avea în acele împrejurări politice viabilitate și durabilitate, propunînd un cabinet autoritar [143]. Generalului nu-i mai rămînea altceva de făcut decît să-și prezinte demisia. Totuși, spera încă să se ajungă, în cele din urmă, la un consens general, intenționînd, de asemenea, ca înaintea hotărîrii definitive să-și mai consulte o dată

[136] Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 344, f. 20, 167, 309; Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K.114283.

[137] „Viitorul" din 18.VI.1927, p. 5; „Îndreptarea" din 21.VI.1927, p. 1.

[138] Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 412—413.

[139] General Al. Averescu, *op. cit.*, p. 13; N. Iorga, *op. cit.*, p. 219—220.

[140] Bibl. Acad., Arhiva Gh. Kirileanu, Arhiva Palatului, XXXIII, varia 2.

[141] „Viitorul" din 4.XI.1927, p. 5; B.C.S., Fond St. Georges, Pachet CCIX, dosar 1.

[142] „Îndreptarea" din 3.VI.1927, p. 4.

[143] „Viitorul" din 5.VI.1927, p. 5; N. Iorga, *op. cit.*, p. 221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

colaboratorii. De aceea, a cerut regelui o amînare de două zile, urmînd ca pe 6 iunie să-i prezinte răspunsul, indiferent care ar fi fost acesta. Ferdinand, însă, n-a acceptat nici o amînare. Astfel încît, pe 4 iunie, Al. Averescu s-a deplasat la Scroviștea, expunîndu-i rezultatul misiunii sale și plecînd fără a demisiona. Dar, la scurt timp, C. Hiott se prezenta la Președinția Consiliului de Miniștri, înmînînd generalului decretul prin care Barbu Știrbey era însărcinat să formeze noul guvern. Vechiul cabinet era astfel demis [144]. Misiunea generalului se încheia destul de neașteptat.

„Uzurparea de la 4 iunie", cum va numi Averescu actul demiterii sale, a avut un larg ecou în lumea politică internă și externă. Presa occidentală comenta schimbarea de guvern în funcție de orientarea externă a generalului, de politica economică a României, de relațiile diplomatice stabilite și de interesele fiecărei țări. La toate acestea se adăugau speranțele unora sau nemulțumirile altora, în fața noii formule ministeriale. Astfel, în Anglia, se aprecia că actul de la 4 iunie „ar fi introdus un element de logică și de realitate în politica română" [145]. În Germania, succesiunea guvernamentală era comentată în funcție de direcția spre care urma a fi îndreptată viitoarea politică externă a României [146]. Franța, țară în care generalul nu fusese niciodată bine privit, resentimentele evidențiindu-se mai ales după apropierea de Italia, se felicita pentru căderea lui Averescu [147]. Presa franceză, sesizînd adevăratele cauze ale înlocuirii generalului, nu putea trece cu vederea faptul că acesta încheiase pactul româno-italian, ale cărui repercusiuni s-au răsfrînt și asupra raporturilor franco-române [148]. Cu totul alta era impresia opiniei publice italiene despre evenimentele intervenite în România la începutul lunii iunie 1927. Retragerea generalului era considerată ca o pierdere pentru peninsulari, pierdere care agrava situația internațională a țării, în urma complicațiilor politice interne [149]. În Cehoslovacia, guvernarea abia încheiată era considerată un experiment, care, chiar dacă a obținut unele realizări, trebuia înlocuită cu o formulă de stabilitate [150]. Observatorii politici polonezi vedeau în noua conjunctură internă o dovadă a autorității de care se bucura Ferdinand, considerînd pentru aceasta România „o țară fericită" [151]. În Bulgaria, evenimentele lunii iunie 1927 erau interpretate cu totul altfel. Căderea generalului era considerată drept primul act al unei drame care se va încheia odată cu revenirea lui I. I. C. Brătianu la conducerea țării [152]. Și în celelalte țări europene, „uzurparea" generalului a fost îndelung comentată. Convingerea evasiunanimă a cercurilor politice străine era aceea că autorul schimbărilor survenite în România era liderul liberal [153].

În interior, comentată în chip diferit, regretată sau aprobată, înlăturarea lui Averescu de la conducerea țării a determinat, dincolo de reacțiile de moment, manifestarea unor prefaceri imanente în configurația politică a țării. În primul rînd, Partidul Poporului se vedea transformat dintr-o dată într-o grupare politică oarecare, compromis definitiv și izolat de restul forțelor politice. Dacă în decembrie 1921, cînd se punea capăt primei experiențe guvernamentale a Partidului Poporului, mai existau speranțe de refacere și reafirmare, în iunie 1927, situația era cu totul alta. Lovitura primită îl scotea pentru totdeauna din cursa pentru revenirea la conducerea țării. În urmă cu cinci ani și jumătate, procesul de regrupare a forțelor politice era abia la început. Se putea spera, cum s-a și întîm-

[144] Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 428, 437; N. Iorga, *op. cit.*, p. 222.

[145] Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 344, f. 61—62.

[146] *Ibidem*, f. 134.

[147] Cf. „Viitorul" din 10.VI.1927, p. 6.

[148] Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 344, f. 29; *Cronica lunii*, în „Revista pentru toți", XI, 1928, nr. 2, p. 6.

[149] „Îndreptarea" din 16.VII.1927, p. 4.

[150] Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 344, f. 66, 188; „Îndreptarea" din 22.VI.1927, p. 4 și 7.VII.1927, p. 2.

[151] Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 344, f. 76.

[152] *Ibidem*, f. 138.

[153] *Ibidem*, f. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plat, că Partidul Poporului va reuși să absoarbă noi grupări și personalități politice, refăcîndu-și rîndurile și reușind a se impune drept virtual succesor guvernamental.

De această dată, orice speranță era sinonimă cu utopia. Resemnați, partizanii generalului începuseră deja a-și calcula viitoarele șanse politice, reorientîndu-se, bineînțeles, în funcție de noua conjunctură. Al. Averescu, care deziluzionase ca om politic încă din 1920, a sperat, odată ajuns la guvern, într-o reabilitare. Jucîndu-și ultima carte, el a crezut la un moment dat că, ignorînd voința liberalilor, va reuși, dacă nu să-i domine, cel puțin să se impună. Pentru moment, nu mai voia să recunoască că grație acestora, fotoliile ministeriale erau ocupate de membrii grupării sale. Nemaisuportînd vasalitatea brătienistă, generalul Averescu, fostul comandant militar, neobișnuit cu raporturile de subordonare, plănuise transformarea Partidului Poporului într-un al doilea partid de guvernămînt, fapt care ar fi determinat ca el să devină una dintre principalele personalități politice ale țării. Realitățile guvernării însă au transformat toate intențiile generalului în tot atîtea eșecuri. Partidul Poporului intra în perioada declinului irevocabil, încheindu-și de fapt rolul pe care-l avusese de jucat pe scena vieții politice românești.

Pentru celelalte partide politice, schimbarea dictată de rege, la 4 iunie 1927, a avut semnificații diferite. Partidului Național Liberal i-a reînnoit, pentru o anumită perioadă, supremația politică, recomandîndu-l încă o dată ca diriguitor al întregului sistem al partidelor politice burgheze. I. I. C. Brătianu, prevăzător, a procedat în așa fel încît, la moartea regelui, el să devină arhitectul principal al edificiului politic burghez din România. Național-țărăniștii, încă nesudați ca organism politic și resimțind efectele bicefaliei Maniu-Mihalache, încercau prima acțiune de amploare, înaintea asaltului decisiv, spre fotoliile guvernamentale. Prezența lor alături de liberali, surprinzătoare dacă se au în vedere raporturile de pînă atunci, nu constituia și o conciliere a vechilor rivalități. Formula ministerială acceptată de rege, departe de a fi un guvern național, era o formulă de compromis. O colaborare era exclusă. Grupările politice mici, conduse de Dr. N. Lupu, N. Iorga etc., ajungeau, alături de Partidul Poporului, la periferia vieții politice.

Deși preconizase, în întreaga perioadă a domniei sale, ideea guvernului național, regele n-a reușit, nici în ultimele zile ale vieții, să-și impună voința. Complext și intimidat de autoritatea lui I. I. C. Brătianu, de care fusese totdeauna puternic influențat, Ferdinand accepta pe Barbu Știrbey ca succesorul guvernului, nu pentru că acesta ar fi fost în stare să dea o nouă orientare vieții politice românești, ci pentru că îi fusese impus de șeful liberal. Noul guvern nu putea fi considerat guvern național. Dar, generalul fusese înlăturat și nu mai conta formula succesiunii. Ziua de 4 iunie 1927 readucea speranța în rîndurile tuturor partidelor politice. Singur Partidul Poporului, cel care nu cu mult timp în urmă reprezenta viitorul vieții politice românești, ajunsese la capătul puterilor.

LE DEUXIÈME MINISTÈRE DU PARTI DU PEUPLE (MARS 1926—JUIN 1927)

RÉSUMÉ

L'auteur retrace les circonstances dans lesquelles, en Roumanie, le deuxième ministère du parti du peuple fut constitué, en mars 1926, sous la présidence du général Alexandre Averesco. Il décrit les relations qui s'étaient alors établies entre les partis politiques et les conditions dans lesquelles le général Averesco allait gouverner. Il met en évidence que le général Averesco fut nommé premier ministre grâce aux manoeuvres du parti national-libéral. Les libéraux espéraient que le général Averesco servirait leurs intérêts.

De l'analyse du programme du nouveau gouvernement, ainsi que de ses promesses et de ses intentions, il ressort que le général Averesco s'efforça de profiter des circonstances pour transformer le parti du peuple, abaissé au rang d'un

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

groupe de personnes au service d'intérêts privés, en un véritable partid de gouvernement qui contrebalancerait les très puissants nationau-libéraux.

C'est pourquoi, en matière économique, le ministère Averesco, tout en maintenant les principales directives tracées par le régime libéral qui l'avait précédé, fit quelques timides pas dans de nouvelles voies, en manifestant des velléités d'indépendance. Ces tentatives furent de courte durée, car la Chambre des députés et le Sénat qui soutenaient le ministère Averesco et qui avaient la mission de voter les nouvelles lois, ne siègèrent que six mois.

Si en matière économique le général Averesco a essayé d'appliquer certaines solutions qui ne furent pas approuvées par les nationaux-libéraux, sa politique sociale a été à tous les égards la continuation de celle du gouvernement précédent.

Quoique n'ayant réussi a se maintenir au pouvoir que pendant quatorze mois, le ministère Averesco a quand même réalisé quelques réformes qui se sont soldées par des résultats positifs économiques et surtout financiers.

Dans la dernière partie du présent article, l'auteur indique les motifs qui ont déterminé, en juin 1927, la chute du ministère Averesco et les conséquences qui en découlèrent pour l'évolution de la vie politique en Roumanie. Le parti du peuple a subi alors une si grande défaite que son influence en Roumanie a été presque totalement annihilée.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FORMAREA PARTIDULUI NAȚIONAL ȚĂRĂNESC (I)

de

I. CIUPERCĂ

Formarea Partidului național țărănesc poate fi privită ca un rezultat al relațiilor dintre partidele politice burgheze aflate în opoziție față de guvernul liberal și angrenate în lupta pentru putere. Perspectiva de mai sus permite sesizarea unei anumite coerențe a activității oamenilor politici preocupați — fiecare în felul și cu mijloacele lui — să contribuie la făurirea unui instrument de guvernare care să servească drept contrapondere Partidului liberal care preluase puterea în ianuarie 1922.

De asemenea, unghiul de mai sus dă posibilitatea unor nuanțări în raport cu contribuțiile anterioare [1].

De la început se impune precizarea că recompunerea contextului politic și, într-o oarecare măsură, economic și social în care a avut loc realizarea treptată a Partidului național țărănesc trebuie să aibă în vedere că activitatea partidelor burgheze din opoziție se desfășoară într-o atmosferă în care Partidul liberal — expresie politică a burgheziei românești financiare și industriale — aflat la putere, imprima punctul său de vedere formării ideilor de „stat național unitar", de „stat român democratic" și a celei de „ordine" în România. Pe de altă parte, același context politic conține activitatea P.C.R. de negare principială a regimului politic burghez din România, de afirmare consecventă a necesității răsturnării prin forța clasei muncitoare organizată și a aliaților ei a acestui regim. Cele două forțe politice antinomice vor delimita cadrul de afirmare a concepției politice și a liniei tactice atît a fiecăruia dintre partidele și grupările ce vor compune Partidul național țărănesc cît și a Partidului național țărănesc considerat partid unitar.

Însfîrșit, studiul de față continuă investigațiile noastre privind relațiile dintre partidele politice burgheze [2] și va avea drept limite cronologice aproximative: aprilie 1923 — octombrie 1926.

Campania organizată de partidele burgheze din opoziție împotriva adoptării constituției din 1923 sfîrșea cu un eșec. Se înfiripa convingerea, rămasă și în scris [3], că acțiunile opoziției și mai ales ceea ce se aprecia drept excesele lor [4] n-au făcut

---

[1] Lipsa spațiului ne obligă să citățm numai nume de autori în ordinea alfabetică: I. Ardeleanu, V. Liveanu, M. Mușat, M. Nedelea, Z. Ornea, Aron Petric, Lucrețiu Pătrășcanu, Stanciu Stoian, Al. Gh. Savu, I. Saizu, Ioan Scurtu, Șerban Voinea, Ștefan Zeletin ș.a.

[2] I. Ciupercă, *Împrejurările venirii liberalilor la putere în ianuarie 1922 (Relații între partidele politice burgheze)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" Iași, tom. IX, 1972, p. 349 și urm. Idem, *Relații între partidele politice burgheze în timpul elaborării Constituției din 1923*, în „Anuarul ...", tom. X, 1973, p. 337—361.

[3] „Revista Vremii", an. III, nr. 7, din 22 aprilie 1923, p. 16. „Țara Noastră", Cluj, an. IV, nr. 13, din 18 aprilie 1923, p. 426—427.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decît să contribuie la o întărire vremelnică a guvernului liberal şi, respectiv, a Partidului liberal. Decepţia eşecului acestei campanii impunea unele concluzii politice partidelor ţărănesc şi naţional-român, partide care prin acordul din 3 martie 1923 [5] hotărîseră că acţioneze împreună. Astfel, una din observaţiile ce se impuneau celor două partide şi mai ales celui ţărănesc viza relaţiile cu masa ţărănească ; exprima nemulţumirea în legătură cu faptul că ţărănimea nu i-a urmat [6]. Apoi, se acumulau noi argumente în sprijinul ideii că o unire prin fuziune a celor două partide ar spori şansa răsturnării guvernului şi a preluării puterii — obiectiv politic din perspectiva căruia urmărim formarea Partidului naţional ţărănesc. În sfîrşit, campania de propagandă, începută de Partidul naţional român în Vechiul Regat, stînjenea organizarea Partidului ţărănesc ai cărui fruntaşi vor încerca să o anihileze prin deschiderea unor tratative de fuziune (mai—iunie 1923). C. Stere era cel care propunea începerea tratativelor de fuziune cu Partidul naţional român [7] şi congresul extraordinar al Partidului ţărănesc din 24 mai 1923 acceptînd-o, hotăra în privinţa relaţiilor cu Partidul naţional român : încetarea acordului opoziţional din 3 martie 1923 în ziua închiderii Parlamentului (1 iunie 1923) ; începerea tratativelor de fuziune „pe baza principiilor călăuzitoare din doctrina şi programul Partidului ţărănesc". Tratativele urmau să fie încheiate pînă la 15 iunie 1923 „spre a avea o situaţie complet limpede în activitatea de vacanţă" [8].

Conducerea Partidului naţional român a respins propunerea de fuziune şi într-un expozeu făcut de Iuliu Maniu la Sibiu (iulie 1923) se arăta că două au fost cauzele eşecului fuziunii : principiul luptei de clasă din programul şi doctrina ţărănistă şi felul cum ţărăniştii concepeau organizarea armatei şi a poliţiei. Astfel, în jurul datei de 23 iunie 1923 tratativele între cele două partide fiind întrerupte, fiecare îşi relua libertatea de acţiune concretizată în încercarea extinderii pe tot teritoriul României [9].

Ruperea tratativelor cît şi felul în care au decurs demonstra că pentru oamenii politici realizarea fuziunii implica stabilirea unui raport de forţe. Cu alte cuvinte, fiecare din partide încerca să absoarbă în propria-i structură partenerul de tratative — lucru ce se va definitiva abia în octombrie 1926. Deocamdată eşuarea tratativelor lua forma unei divergenţe de principii care va prilejui o recrudescenţă a dezbaterilor referitoare la rolul politic al ţărănimii şi la viabilitatea şi implicaţiile politice ale principiului luptei de clasă adoptat de ţărănişti.

Relevarea unor puncte de vedere afirmate în această dezbatere de lungă durată, pe al cărui fond va avea loc «deplasarea spre dreapta» a Partidului ţărănesc, are în vedere sesizarea modificării din oportunitate politică a unor principii de propagandă ţărăniste. Vom încerca să dovedim că în 1926 nu era vorba de o deplasare spre dreapta a Partidului ţărănesc ci numai de o clarificare şi consacrare a locului pe care se găsea şi pe care îl alesese în martie 1924 în urma respingerii propunerii de front unic formultă de conducerea P. C. R.

Partidul liberal, deţinator al puterii în perioada 1922—1926 şi, în sensul celor ce vom afirma, am putea spune chiar pînă în 1928, a încercat să se identifice cu ideea conservării statului naţional unitar [10] şi din această perspectivă, conducerea partidului aprecia drept periculoasă atît activitatea partidelor provinciilor unite

[4] „Aurora", an. III, nr. 444, din 18 aprilie 1923.

[5] I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 358.

[6] Vezi observaţiile dr. N. Lupu la congresul organizaţiei Ilfov a Partidului ţărănesc („Aurora", an. IV, nr. 902 din 23 octombrie 1924). Şt. Zeletin, *Finanţa naţională şi politică de stat*, în „Dreptatea Socială", an. I, nr. 7, din 15 aprilie 1923, p. 216. Petre Suciu, *Ne putem bizui politiceşte pe ţărănimea noastră ?* în „Ideia Europeană", an. V, nr. 132, din 18—25 noiembrie 1923, p. 2—3.

[7] Spre indignarea lui M. B. Cantacuzino, proaspăt ţărănist (16.XII.1923 — 26.01.1925), care îi prescria „un rol mai mult cultural şi doctrinar", deoarece amestecul lui într-un asemenea act politic nu poate fi decît dăunător („Adevărul", an. XXXVI, nr. 12062, din 4 iunie 1923).

[8] Cf. „Adevărul", an. XXXVI, nr. 12082, din 24 iunie 1923.

[9] Bibl. Acad., Arhiva Victor Moldovan, vol. II, p. 154. „Aurora", an. III, nr. 503, din 29 mai 1923.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu Vechiul Regat în 1918 și în speță a Partidului național român, precum și a Partidului țărănesc care ar fi frînat procesul consolidării unității statului român prin acceptarea, în doctrina și în programul său, a principiului luptei de clasă. Se înțelege că în practica luptei politice argumente de natura celor de mai sus serveau și Partidului liberal, ca partid, în organizarea propagandei potrivnice celorlalte partide din opoziție, în înlăturarea lor de la putere sau chiar în încercarea de a le anihila [11]. Anumite elemente ale situației internaționale ținînd de natura relațiilor României cu țările vecine, de prezența în imediata vecinătate a primului stat socialist din lume — realitate care nu îngrijora numai România burgheză ci mai multe țări europene, chiar dintre cele mari [12], confereau oarecare greutate felului liberalilor de a aprecia situația politică. Observațiile de mai sus pot contribui la înțelegerea faptului că politicienii de orientare țărănistă au trebuit să mediteze cu seriozitate la termenii dilemei : *partid revoluționar* sau *partid de ordine* [13] (subl. ns.), mentalitatea vremii stabilind, cum era și firesc, din punct de vedere *burghez*, o antinomie între calitatea de *revoluționar* și cea de *om de ordine* (subl. ns.), în cadrul aceleiași mentalități similară cu cea de patriot sau de bun român [14].

S-a demonstrat că din punct de vedere materialist dialectic țărănismul s-a întemeiat pe o eroare sociologică în aprecierea structurii capitaliste a României și a mobilității acestei structuri [15] și că noțiunile de „clasă" și „partid de clasă" erau, de asemenea, eronat aplicate țărănimii și partidului ei [16].

Că noțiunile au fost luate din doctrina marxistă s-a remarcat atunci, în epocă. Ar mai trebui subliniat că un anumit context politic care avea drept dominantă atotputernicia Partidului liberal, influent și la Palat, a silit pe unii politicieni neliberali să vorbească în numele țărănimii — acum proprietară și cu drept de vot — cu aparatul logic și doctrinar marxist. Același context politic însă a relevat necesitatea stăvilirii valului de ostilitate ce se revărsa asupra țărăniștilor și necesitatea înlesnirii apropierii lor de alte partide politice burgheze și mai ales de cel aflat sub conducerea lui Iuliu Maniu. Necesitățile de mai sus au determinat precizări și atenuări ale sensurilor noțiunilor de „partid de clasă" și „luptă de clasă", precizări făcute de țărăniștii înșiși sau de oameni de alte orientări politice interesați să absoarbă sau să capteze țărănismul.

Fără a întreprinde aici o cercetare sistematică, care n-ar fi lipsită de interes în cadrul unei istorii a ideilor epocii — atîtea cîte au fost —, notăm doar cîteva asemenea demersuri selectate și apreciate numai din punct de vedere al conclu-

---

[10] Dovezile sînt numeroase. Ne mărginim a exemplifica prin afirmarea acestei concepții de către Ionel Brătianu în scrisoarea din 5 decembrie 1921 trimisă lui Eduard Ghica, la Vaslui, în legătură cu atragerea generalului Moșoiu în Partidul liberal (Bibl. Acad., Fond. I.I.C. Brătianu, S $\frac{32}{CCLXXII}$).

[11] Am remarcat cu alt prilej (vezi I. Ciupercă, *Imprejurările venirii liberalilor* ..., p. 356), că ostilitatea față de principiul luptei de clasă indică și îngrijorarea clasei conducătoare românești în fața creșterii forței și organizării clasei muncitoare.

[12] Vezi Paul Mantoux, *Les Délibérations du Conseil des Quatre*, tóme I—II, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1955, *passim*.

[13] Postura de partid revoluționar pentru partidul țărănesc era o virtualitate plauzibilă în epocă. Partidul țărănesc se folosea în propaganda sa de fraze al căror conținut dădeau impresia unui mod marxist de a pune problema. În epocă (Șt. Zeletin ș.a.) și astăzi (Z. Ornea) s-a demonstrat că este vorba de o demagogie țărănistă. Prin recunoașterea rolului conducător al proletariatului, Partidul țărănesc ar fi pus la dispoziția P.C.R. rezervele revoluționare din mediul rural aflate sub influența sa.

[14] N. Iorga, replica astfel în Cameră primului ministru I.I.C. Brătianu : „Revoluția ați văzut că nu voim să o trezim (puteau ? ! — n. ns.), deși sîntem mult mai răi patrioți decît domniile voastre ..." (vezi Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților — în continuare se va cita D.A.N.C.D. — ședința din 5 mai 1923, p. 3060).

[15] Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, Editura Politică, 1969, p. 347.

[16] *Ibidem*, p. 275. Vezi și St. Zeletin, *Țărănism și marxism*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială", an. V (1924), nr. 1—2, p. 192 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ziilor politice imediate ce le conţin. Realitatea era una singură : ţărănimea română numeroasă, proprietară şi cu drept de vot. Oameni politici de toate nuanţele simt aici o rezervă utilă luptei pentru putere şi încearcă şi o justificare teoretică, doctrinară, a folosirii de fapt sau eventuale a acestei rezerve. Nu trebuie exclusă dorinţa sinceră a unora dintre oamenii politici de a realiza o îmbunătăţire a situaţiei materiale şi o ridicare a nivelului intelectual al ţărănimii chiar dacă mijloacele preconizate n-au fost totdeauna cele mai adecvate.

Un conservator progresist (marghilomanist) — A. Corteanu — semnala confuzia care se face în mediul nostru politic între „lupta de clasă" şi ideea războiului civil şi de aici ostilitatea faţă de ideea luptei de clasă. Nota autorul în continuare că în măsura în care Partidului ţărănesc ca partid de clasă i-ar reveni, după reforma agrară, „sarcina de a organiza noua proprietate", atunci Partidul ţărănesc nu este încă un partid de clasă, ci numai o posibilitate şi că rămîne încă un deziderat realizarea „unităţii de gîndire şi aspiraţiuni" între ţărani şi ţărănişti [17]. Ideile lui A. Corteanu prezintă unele similitudini cu cele afirmate de Al. Marghiloman [18], C. Rădulescu-Motru [19] şi alţi conservatori cărora nu le lipsea intenţia pregătirii teoretice a unui reviriment al mişcării conservatoare în condiţiile create de reforma agrară din 1921.

Şt. Zeletin venea în întîmpinarea modului guvernamental de a privi lucrurile cînd afirma că „concepţia revoluţionară a luptei de clasă aplicată la pătura ţărănească, este — din punct de vedere teoretic — un nonsens, iar din punct de vedere practic poate deveni un mijloc lesnicios de a merge împotriva scopului urmărit" [20]. Un punct de vedere apropiat de cel guvernamental dacă nu chiar confundîndu-se parţial cu el, era formulat de D. Drăghicescu, directorul revistei „Dreptatea socială" [21], care afirma că societatea burgheză de atunci nu era viabilă şi că urma să evolueze nu spre comunism ci către o formă ce trebuie să constituie un interimat între socialismul ortodox şi liberalismul clasic, formă în care între clasele şi cetăţenii României să se stabilească raporturi de echitate care să prevină războiul social preconizat de I. Mihalache. Autorul sublinia caracterul periculos al programului ţărănist, mai ales că ideea luptei de clasă era înţeleasă ca „o luptă a satelor împotriva orfaşelor" şi, respectiv, ca un mijloc de a se ajunge la dictatura satelor [22].

Dintre naţionalii conduşi de Iuliu Maniu, Voicu Niţescu [23] exprima dezacordul cu schimbarea de către Partidul naţional român „a steagului luptei de clasă cu acela al armoniei sociale" [24], arătînd că toate partidele sînt de clasă şi aici avea dreptate în sensul că erau fie ale proletariatului, fie ale burgheziei (mari, mijlocii sau mici).

O atenuare a repulsiei burgheze faţă de ideea luptei de clasă din propaganda demagogică ţărănistă într-un mediu politic în care se preconiza cu atîta zel „armonia socială" se urmărea desigur, prin observaţia că mai corect ar fi să se spună în loc de „lupta de clasă", „apărare de clasă" deoarece într-un regim ţărănesc" (?!) lupta de clasă este *o problemă de circulaţie* (subl. ns), pe cînd într-un regim socialist este una de repartiţie a avuţiilor [25]. Ideea este însuşită de conducerea Partidului ţărănesc [26]

[17] „Revista Vremii", an. III, nr. 2, din 4 februarie 1923, p. 15.

[18] „Le Progres", 3—ème année, nr. 801, din 13 noiembrie 1921.

[19] Arh. St. Bucureşti, Fond C. Meissner, pachet VI, dosar 63, f. 9, C. Rădulescu-Motru, *Ţărănismul un suflet şi o politică*, Bucureşti, 1924, 60 p. Vezi şi „Ţara Noastră", Cluj, an. V, nr. 15, din 13 aprilie 1924, p. 474—475, „Pagini agrare şi sociale", an. I, nr. 9, din 10 septembrie 1924, p. 167.

[20] Şt. Zeletin, *Ţărănism şi marxism*, în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", an. V (1924), nr. 1—2, p. 220. Vezi şi „Pagini agrare şi sociale", an. I, nr. 9, din 10 septembrie 1924, p. 169.

[21] „Dreptatea Socială", an. I, nr. 1, din 15 ianuarie 1923, p. 7 *(Ce voim)*.

[22] „Dreptatea Socială", an. I, nr. 12—13, din 1—15 iulie 1923, p. 375—377.

[23] „Semănătorul", Braşov, an. VIII, nr. 7—8, iulie—august 1923, p. 222—223.

[24] *Doctrinele partidelor politice*, Bucureşti, 1924, (Conferinţă ţinută de M. Popovici).

[25] „Ideea Europeană", an. V, nr. 122, din 8 iulie 1923, p. 13. Vezi o observaţie similară a lui Garabet Ibrăileanu („Viaţa Românească", an. XV, nr. 10—11, octombrie—noiembrie 1923, p. 195—196).

[26] D.A.N.C.D., şedinţa din 19 noiembrie 1923, p. 268 şi urm. (C. Spinişteanu, un viitor disident ţărănist după eşuarea fuziunii din iunie 1924, dezvoltă un punct de vedere în multe privinţe similar).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și este semnificativ că dr. N. Lupu explicînd la Moreni ideea luptei de clasă, găsea util să insiste asupra distincției ce trebuie făcută între lupta de clasă și revoluție. Afirma că țărăniștii nu vor o revoluție care „ar fi o catastrofă" și că lupta de clasă nu este altceva decît „tocmeala zilnică dintre producătorii de la țară și cei de la oraș, tocmeala dintre sărac și bogat, fiecare avînd interese specifice dar tinzînd spre armonizare" [27].

Cercetări mai vechi și recente [28] au relevat nuanța de diversiune în activitatea Partidului țărănesc de sub conducerea lui Mihalache, Stere și dr. N. Lupu ; s-a atras atenția asupra faptului că „mișcarea politică a burgheziei sătești (și a micii burghezii orășenești — n. ns.) — țărănismul — nu se confundă cu lupta revoluționară a țărănimii pentru pămînt și o viață mai bună" [29]. Un argument în sprijinul afirmației de mai sus se poate neîndoielnic sesiza în felul cum I. Mihalache concepe lupta „clasei" țărănești și a partidului ei în programul agrar din octombrie 1924. Ca și alți țărăniști (C. Stere, V. Madgearu ș.a.), I. Mihalache pretindea că trebuie să se stabilească „un nou echilibru scocial-politic în stat", echilibru în care țărănimea, prin forța covîrșitoare a numărului și a rolului ei în producția națională ... are mijlocul de a deveni clasă stăpînitoare".

In acest document programatic [30], se face pasul hotărîtor pe plan teoretic pentru realizarea fuziunii cu Partidul național român condus de Iuliu Maniu, hotărîtor în sensul unei anumite atenuări a ideii că Partidul țărănesc reprezintă *numai* interesele țărănimii. Aparent, argumentația lui I. Mihalache capătă „o coloratură de stînga" sau, altfel spus, tindea a nu lăsa „la stînga" nici o forță politică. În acest sens Mihalache scria : „noii stăpîni de pămînt — țăranii — sînt în aparență «burghezi», adică stăpîni de proprietate individuală. În fapt, ei sînt «muncitori», muncitori care și-au realizat scopul, intrînd în «stăpînirea mijloacelor de producție» — constituind clasa care nu trăiește din exploatarea muncii altora. Clasa (!? — n. ns.) care le stă în cale este plutocrația bancară... Ca urmare, interesele țăranilor cînd nu sînt identice cu ale proletariatului industrial sînt comune în fața capitalismului ce tinde a le exploata pe amîndouă : pe muncitor la ușa fabricii (în însuși procesul de producție sub formă de salarii reduse), pe

---

[27] Cf. „Adevărul", an. XXXVI, nr. 12105, din 17 iulie 1923. Dezbaterea în jurul ideii „luptei de clasă", un reflex, credem noi, al răspîndirii concepției materialist dialectice și mai ales a unirii acestei concepții cu mișcarea muncitorească concretizată în apariția partidelor comuniste, nu era specifică numai mediului nostru politic. Să amintim, de exemplu, că la sfîrșitul lunii septembrie 1924 economistul german W. Sombart, socotit în perioada interbelică o competență în materie, combătea în cadrul „Societății de politică socială" din Stuttgart ideea luptei de clasă indicînd „să fie înlocuită această superstiție cu o credință adevărată, cu credința în Dumnezeu" (Cf. „Societatea de mîine", an. I, nr. 33, din 30 noiembrie 1924, p. 659).

[28] Ioan Scurtu, *Intemeierea și activitatea Partidului țărănesc (1918—1926)*, în „Studii — revistă de istorie", tom. 26, nr. 4, 1973, p. 785 și urm.

[29] Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 786. Conducerea P.C.R. chema țărănimea aflată sub influența Partidului țărănesc (un partid burghez) la înfăptuirea unui front unic al proletariatului (vezi *Ce vor țăranii și cum îi trădează conducătorii partidului țărănesc*, în *Documente din istoria Partidului comunist din România. 1923—1928*, București, Editura pentru literatură politică, 1953, p. 201 și urm. *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România, mai 1921 — august 1924*, Editura Politică, București, 1970, p. 648). Conducerea Partidului social-democrat formula aprecierea potrivit căreia trebuie știut dacă „astăzi, în condițiile date, puterea țărănimii va contribui la menținerea sau la înlăturarea oligarhiei. Aici ne aflăm în fața unei probleme de ordin *politic (subl. aut.)*. Dacă cu privire la viitor ne despart de țărăniști profunde deosebiri teoretice, *în privința practicei politice imediate ne aflăm în deplin acord* (subl. ns.), (Vezi Șerban Voinea, *Marxism oligarhic*, București, 1926, p. 239 și urm.).

[30] I. Mihalache, *Noul regim agrar. Raport aprobat de congresul Partidul țărănesc român din 27—28 octombrie 1924*, București, 1925, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țăran la piață (în procesul de circulațiune, sub forma prețului comprimat, monopolul vînzării, taxe vamale etc.). I. Mihalache conchidea că țărănimea și proletariatul „trebuie să se ajute reciproc" [31], [32].

Mai tîrziu, împrejurări politice concrete asupra cărora vom reveni determinau pe I. Mihalache să precizeze că „dacă Partidul țărănesc are înscris în programul lui lupta contra capitalismului ca unealtă de stoarcere *a claselor muncitorești* (subl. ns.) [33], el însă nu poate fi contra capitalului ca instrument de producție în organizația de astăzi a societății omenești" și că Partidul țărănesc nu înțelege să umble „cu capul în nori, ci el înțelege să fie un partid politic, *pentru ceea ce este putînd fi chemat în orice moment să ia răspunderea guvernării acestei țări*" [34]. În preajma realizării fuziunii, chiar într-un moment de tensiune în relațiile cu *Partidul național*, cînd țărăniștii reluau tentativa extinderii în Transilvania, precizau populației de peste munți că „Partidul țărănesc se reazemă pe *țărănimea producătoare* și în genere pe toate clasele producătoare și muncitoare și urmărește desrobirea lor economică ..." [35].

Fuziunea însăși va consacra această formulă [36] care concretizează felul cum Partidul țărănesc a acceptat să se supună cerințelor luptelor politice din România burgheză sacrificînd nu numai persoane (este vorba de C. Stere), ci atenuînd și principiile propagandei sale electorale. De fapt Partidul țărănesc, fuzionînd cu Partidul național, în forma în care s-a făcut, s-a recunoscut drept ceea ce era: un instrument politic al micii burghezii. Acuzat în Parlament de oportunism politic [37], I. Mihalache replica arătînd că lupta de clasă nu-i o problemă de program; ea este și este sociologic demonstrată; problema este o recunoști sau nu".

Cercetarea constituirii treptate a Partidului național țărănesc va prilejui relevarea și a altor argumente cu care conducătorii Partidului țărănesc și ai Partidului național voiau să demonstreze că merită calificativele de „partid național" și „partid de ordine" în accepțiunea pe care Partidul liberal o dădea noțiunii; că noului partid — Partidul național țărănesc — i s-ar putea încredința puterea. Aceasta impune reluarea investigațiilor în direcția sublinierii cauzelor eșuării tratativelor de fuziune din iunie 1923.

Ar trebui remarcat că Partidul național țărănesc nu s-a format la un moment politic oportun, înțelegînd prin aceasta un moment în care șansa venirii la putere să fie maximă, ci atunci cînd s-a desprins concluzia că fuziunea dintre Partidul țărănesc și Partidul național este una din ultimele soluții și cea mai bună. Acum, în iunie 1923, nu se demonstrase încă faptul că nici unul din cele două partide nu va fi chemat singur la putere; fiecare din oamenii politici ai celor două partide și mai ales Iuliu Maniu mai nutrea speranța că prin anumite alianțe — adică anexări de grupări politice — va putea convinge pe rege să hotărască în favoarea lui. Fiecare șef de partid și om politic mai de seamă „lucrînd pe cont propriu" pentru a-și pregăti momentul venirii la putere, contribuia la realizarea unei atmosfere politice încărcate și contradictorii, mediu în care liberalii aflați la guvern puteau manevra cu abilitate. Cum era și firesc, de-a lungul unei guvernări de patru ani au fost și momente dificile ca cel al pregătirii și votării constituției din 1923.

---

[31] Z. Ornea a remarcat diversiunea inversării raporturilor între proletariat și țărănime în sensul acordării rolului conducător țărănimii (Z. Ornea, *op. cit.*, p. 285).

[32] Pornind de aici, Șt. Zeletin aprecia țărănismul drept „o tălmăcire în termeni țărănești a doctrinei socialiste", *(Țărănism și marxism*, în „Arhiva...", an V (1924), nr. 1—2, p. 202).

[33] De remarcat faptul că oficiosul P.N.R. — „Patria" — replica atacurilor asupra schimbării „coloraturii" partidului după fuziunea cu gruparea foștilor takiști arătînd că programul P.N.R. — acceptat integral și de takiști — are un reazem *„în toate clasele vii de națiuni, în rîndul cel dintîi în țărănime și în intelectualii ieșiți din sînul său"* (subl. ns.), (Cf. „Adevărul", an XXXVI, nr. 12084, din 6 iulie 1923). I. Mihalache, *op. cit.*, p. 3.

[35] „Aurora", an VI, nr. 1 326, din 10 aprilie 1926, „Adevărul", an XXXIX, nr. 12 983, din 13 aprilie 1926.

[36] „Țărănismul", an II, nr. 26, din 17 octombrie 1926, p. 2 și urm. D.A.N.C.D., ședința din 13—14 decembrie 1926, p. 322 și urm.

[37] D.A.N.C.D., ședința din 13—14 decembrie 1926, p. 322 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

momentul remanierii guvernului în 1923 [38], cel creat prin interpelările în „afacerea pașapoartelor" [39], cel creat prin intervenția ministrului S.U.A., Jay, în legătură cu legea minelor din 1924 [40] sau cel legat de incidentul de la Zguriția (1925) [41] etc. Nu este însă mai puțin adevărat că se și întreținea o anumită atmosferă favorabilă creșterii speranțelor unuia sau altuia din oamenii politici, a celor apreciați de conducerea Partidului național liberal [42]. În această atmosferă rezidă cel puțin unul din elementele care explică de ce fiecare din momentele tratativelor național-țărăniste conține de regulă duplicitatea unuia sau altuia din parteneri care se angaja în tratative cu alte partide. Există mărturii care arată că în mai 1923 Iuliu Maniu, în numele partidului său, ducea tratative și cu generalul Averescu [43]. Atacul oficiosului țărănist împotriva lui C. Argetoianu [44] putea fi în egală măsură un indiciu al apropierii de Partidul poporului sau o manieră de a zădărnici convorbirile Maniu—Averescu. În 1925, V. Goldiș, intervievat, recunoștea că s-a opus fuziunii cu țărăniștii cînd „partidul lor avea drept principiu fundamental lupta de clasă și capitalizarea muncii, cînd voiau *să facă din țărani clasă stăpînitoare* (subl. ns.) și nu înțelegeau că toți trebuie să fie deopotrivă" [45].

Odată eșuate tratativele de fuziune din 1923 problema formării unui al doilea partid puternic rămînea deschisă. Continuarea efortului fiecărui partid de a-și spori prizа în masa electorală pe întinsul întregii țări era un lucru firesc [46]. Merită relevat doar faptul că foștii parteneri ai tratativelor (Partidul țărănesc și Partidul național român) se atacau furios în campaniile de propagandă. Astfel, la 8 iulie 1923, I. Mihalache califica Partidul național român în întrunirea de la Reșița [47]

---

[38] D.A.N.C.D., ședința din 30 octombrie 1923, p. 9. Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 407, f. 66—69.

[39] Bibl. Acad., Arhiva Victor Moldovan, vol. II, p. 221, *passim*. S-a încercat dovedirea corupției guvernului prin complicitatea lui R. Franasovici și Artur Văitoianu în emiterea de pașapoarte pentru S.U.A. de către societatea „Petrolul Național".

[40] Gh. Buzatu, *Unele aspecte privind lupta pentru petrolul românesc*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" Iași, tom. VI, 1969, p. 78, 82—83.

[41] D.A.N.C.D., ședința din 29 aprilie 1925, p. 273 și urm. Greșala brutalizării lui Pan Hallipa era folosită în argumentarea tezei că guvernul persevereză în încălcarea celor mai elementare drepturi democratice, că este un regim dictatorial și abuziv.

[42] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 320, p. 531.

[43] N. Iorga, *Memorii*, IV, p. 89. Octavian C. Tăslăuanu, *Valuri politice*, București, 1933, p. 151. „Adevărul", an XXXVI, nr. 12 122, din 3 august 1923.

[44] „Aurora", an. III, nr. 472, din 23 mai 1923.

[45] „Adevărul", an. XXXVIII, nr. 12 592, din 15 ianuarie 1925. Într-adevăr, V. Goldiș ceruse la întrunirea de la Băile Herculane să se facă fuziunea „la lumina zilei" (Cf. „Adevărul", an. XXXVI, nr. 12 777, din 19 iunie 1923).

[46] O strîngere de rînduri țărănistă avea loc în congresul Partidului țărănist din Bucovina. Cu acest prilej grupul țărănesc independent din Hotin în frunte cu senatorul Policarp Bețianu se unea cu Partidul țărănesc bucovinean în frunte cu D. V. Bodnărescu („Aurora", an. III, nr. 489 din 13 iunie 1923). Partidul conservator progresist se organiza la Făgăraș prin dr. N. Șerban și la Timișoara prin dr. Linția (Cf. „Țara Noastră", Cluj, an. IV, nr. 21, din 27 mai 1923), iar Al. Marghiloman, la Craiova, îndemna către un guvern al *partidelor de ordine* (subl. ns.) la care să participe și Partidul țărănesc cu condiția să scoată din program *„Tot ce poate neliniști, tot ce poate sdruncina astăzi"* (subl. ns.), (Cf. „Adevărul", an. XXXVI, nr. 12 077 din 19 iunie 1923). La 7 octombrie 1923, la Timișoara, C. Meissner mai sublinia odată că Al. Marghiloman este „ultima rezervă" și îi sugera și lui să se considere astfel arătînd că „momentele sînt așa de grele din punct de vedere financiar că trebuie să se facă apel la ea" (Arh. St. București, Fond C. Meissner, pachet V, dosar 239, nepaginat).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

drept „un partid de strigoi și o jucărie în mîna liberalilor" [46]. Partidul național român începuse înaintea tratativelor de fuziune campania de propagandă în Moldova cu întruniri ținute la Botoșani și Dorohoi unde Maniu cerea puterea și îmbia și alți oameni politici să colaboreze la o viitoare guvernare care să fie călăuzită „de practica și principiile Partidului național român" [49, 50].

Din punctul nostru de vedere, al urmăririi formării Partidului național țărănesc din perspectiva luptei pentru putere, este utilă cercetarea activității Partidului naționalist democrat și în special a șefului partidului — N. Iorga —, evident, în strînsă legătură cu desidența C. Argetoianu din Partidul poporului. Necesitatea acestei investigații se justifică în primul rînd prin legăturile ce le-au avut oamenii politici de mai sus cu tratativele de fuziune, cu formarea Partidului național țărănesc și cu greutățile de început ale noului partid.

Cu toată hotărîrea partidelor politice burgheze, semnalată mai sus, de a-și asigura o creștere a influenței fiecăruia dintre ele pînă la a putea discuta „de la egal la egal" cu Partidul național liberal, un anume realism politic indica epuizarea tuturor posibilităților de unire a mai multor partide. Vedem aici reflexul pe plan politic al dezechilibrului de forțe dintre marea burghezie și burghezia mică și mijlocie din România. Pe fondul prospectării acestor soluții de „unire contra oligarhiei" [51] N. Iorga manifesta tenacitate în ideea de a deveni prim ministru. Suprafața lui intelectuală îl întărea în convingerea că i se cuvine să ajungă acolo „de unde se poate face binele...".

În vara anului 1923, cînd începuseră să se intensifice divergențele dintre C. Argetoianu și generalul Averescu [56], N. Iorga reușise să potolească în Partidul naționalist democrat curentul favorabil unei alianțe cît mai grabnice cu Partidul poporului [57]. În perspectiva venirii la putere a Partidului naționalist democrat — una din soluțiile discutate atunci [58] —, C. Cihodariu, secretarul partidului, era preocupat

---

Grupul I. Pelivan din Partidul țărănesc basarabean se declara fuzionat cu Partidul național român sub președinția de onoare a lui V. Stroiescu („Adevărul", an. XXXVI, nr. 12 169, din 29 septembrie 1923). Partidul poporului se considera unica realitate politică în Transilvania (Cf. „Țara Noastră", Cluj, an. IV, nr. 37, din 16 septembrie 1923, p. 1 169—1 172).

[47] În luna iulie țărăniștii au ținut întruniri în Banat (Reșița, Mehadia, Sasca, Oravița, Vărădia și Bozovici). În luna august 1923 țin întruniri în diferite localități din Transilvania.

[48] Bibl. Acad., Arhiva Victor Moldova, vol. II, p. 154. Se pretindea a se ști chiar de la Al. Constantinescu că o consolidare a situației politice prin colaborarea P.N.L. cu P.N.R. este concepută de cercuri liberale ca posibilă („Adevărul", an. XXXVI, nr. 12 121, din 2 august 1923).

[49] Cf. „Adevărul", an. XXXVI, nr. 12 050, din 23 mai 1923.

[50] I. Mihalache: „Astăzi nu găsim în Partidul național român o concepție socială de bază. De aceea acest partid poate trata cu toate partidele" („Aurora", an. III, nr. 503, din 29 mai 1923).

[51] Presa care își spunea „democrată" („Adevărul", „Lupta", „Dimineața" etc.), a avut un rol de catalizator în încurajarea tendințelor de apropiere dintre partidele politice burgheze care făceau opoziție guvernului liberal. Realizatori ai fuziunii din octombrie 1926 (Maniu, Pan Halippa ș.a.) exprimau gratitudine față de activitatea ziarelor de mai sus, activitate în care St. Zeletin era tentat să vadă — și nu se înșela întrutotul — reflexul conflictului dintre două grupări financiare; Banca Românească și Banca Marmorosch-Blank.

[53] Bibl. Acad. *Coresp. N. Iorga*, vol. 304, p. 35—36.

[54] *Idem*, vol. 309, p. 55—58, 355; vol. 305, p. 52.

[55] D.A.N.C.D., ședința din 23 decembrie 1930, p. 565.

[56] Bibl. Acad., *Coresp. Al. Averescu*, nr. 107 429 (C. Argetoianu către Al. Averescu, la 13 august 1923).

[57] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 304, fila 35—36.

[58] „Dreptatea Socială", an. I, nr. 12—13, din 1—15 iunie 1923, p. 378—379. În cercurile liberale se discuta și ideea alcătuirii unui partid „de schimb" în frunte cu N. Iorga dar se considera necesară alăturarea unui bun organizator, a unui om de acțiune.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de strîngerea „valorilor din toate regiunile țării“ [59], crezînd că numai astfel poate căpăta partidul un ascendent față de Al. Averescu și ar putea cere regelui misiunea formării „guvernului de alegeri libere“. Cînd, în convorbirea de la Vălenii de Munte din 5 august 1923 [60], G. T. Kirileanu sugera lui N. Iorga [61] necesitatea unirii mai multor oameni politici deoarece altfel „nu se poate guverna căci liberalii ar fi tari la Palat și prin ministerele împănate cu de-ai lor“, Iorga primea cu un oarecare interes precizarea că Argetoianu ar fi gata oricînd să se împace [62]. C. Argetoianu a și început demersurile acestei apropieri. Între convorbirile avute în acest sens cea cu Șaban Făgețel [63] conține elemente interesante. Argetoianu promitea lui N. Iorga sprijin necondiționat, „lucru ce va comunica și acolo unde trebuie“ (adică la Palat, de unde el însuși primise sugestii — n.ns.) în cazul în care lui N. Iorga i se va încredința puterea [64].

Se impun cîteva observații asupra sensurilor disidenței C. Argetoianu. Atît în privința numărului cît și a valorii oamenilor ce l-au urmat, informațiile sînt incomplete și contradictorii [65]. În privința semnificației, șirul ipotezelor este nelimitat. Noi pornim de la aprecierea că Partidul național liberal și într-o măsură considerabilă și cercurile Palatului sub influența, verificabilă uneori, a acestui partid, n-au dorit formarea „partidului de schimb“ prin fuziunea Partidului național român cu Partidul țărănesc. Încurajarea desprinderii lui C. Argetoianu [66], pe care noi o postulăm, deschidea nenumărate posibilități favorabile planurilor guvernului Brătianu care avea nevoie de timp pentru a înfăptui consolidarea unității națio-

---

[59] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 309, p. 55—58 și 97—98.

[60] Bibl. Acad., Arh. Gh. Kirileanu, mapa II, mss. 5, plicul 2 nepaginat.

[61] Putea fi o sugestie a cercurilor Palatului și în concordanță cu vederile primului ministru. Era în perioada cînd relațiile istoricului cu G. T. Kirileanu suferiseră ușoare alterări pe motivul că N. Iorga avea aversiune pentru relația Știrbei—Kirileanu—N. Mișu.

[62] Dacă Kirileanu a avut și postura unui emisar al Palatului — și noi credem că da — convorbirea cu N. Iorga oferea cîteva elemente utile primului ministru Ionel Brătianu : a) Iorga consideră o greșeală a Palatului faptul că nu i se încredințează puterea pe care el o merită. b) N. Iorga ar accepta să discute cu C. Argetoianu. c) N. Iorga înțelege să fie „un om al ordinei“, calitate în care noi vedem o punte de apropiere față de conducerea Partidului național liberal. Este semnificativ că N. Iorga se opunea propriilor lui partizani în consfătuirea din *5 august 1923* care cereau o unire cu Partidul național român condus de Iuliu Maniu (N. Iorga, *Memorii*, IV, p. 93).

[63] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 305, p. 52.

[64] C. Argetoianu concepea un guvern prezidat de N. Iorga, în care să intre el și Octavian Goga care „deocamdată susține integritatea Partidului poporului (Idem, vol. 307, fila 77—78).

[65] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 306, p. 21“—215. „Îndreptarea“ an. VI, nr. 293 din 18 decembrie 1923. „Îndrumarea“, (Oficiosul grupării Argetoianu), an. I, nr. 6 din 21 decembrie 1923 ; nr. 16 din 5 ianuarie 1924. „Țara Noastră“, Cluj, an. VI, nr. 5 din 3 februarie 1924, p. 159.

[66] În atmosfera epocii această încurajare n-a fost exclusă. Faptul că în ședința din 1 octombrie 1923 Vintilă Brătianu vorbea în fața Consiliului de miniștri despre convenția de anulare a bonului de tezaur emis de C. Argetoianu — mobilul divergențelor cu Partidul poporului — ar proba contrariul, adică dorința menținerii lui Argetoianu în Partidul poporului, ipoteză deopotrivă discutată. Pe de altă parte C. Argetoianu era sigur că fără el Averescu nu ajunge la putere. De unde atîta siguranță ? Apoi : la Cameră (D.A.N.C.D., ședința din 17 noiembrie 1923, p. 147), Gr. P. Perieșeanu arăta că venirea la putere a Partidului poporului „este o imposibilitate“. N. Iorga, fără replică, îl găsea pe Gr. I. Perieșeanu în dezacord cu primul ministru. Așadar, aparentă incertitudine.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nale — obiectiv pentru îndeplinirea căruia se socotea singurul chemat [67]. Mai întîi, plecarea lui C. Argetoianu din Partidul poporului putea să frîneze graba generalului Averescu „unul din cei vizați pentru guvernarea de schimb" [68], de a veni la putere mai devreme de sfîrșitul legislaturii sau, oricum, într-un moment nedorit de Partidul național liberal. Apoi, C. Argetoianu, disident, ar fi putut provoca modificări ale echilibrului politic existent în a doua jumătate a anului 1923, și în perspectivă, în sensul înlesnirii îndeplinirii a cel puțin două obiective pe care guvernul și Palatul nu le-au pierdut din vedere pînă la realizarea fuziunii, un moment politic sau altul impunînd, se înțelege, schimbarea mijloacelor de realizare: atragerea Transilvaniei (adică a Partidului național român condus de Iuliu Maniu — n.ns.) la ceea ce se numea o „politică constructivă" și izolarea și, pe cît posibil, anihilarea influenței Partidului țărănesc [69].

Oricum ar fi acționat Argetoianu, în care noi nu vedem numai un pion al Palatului sau al guvernului, ci, în primul rînd, un politician abil căruia îi plăcea să arate ce vrea în forme care mergeau pînă la cinism, interesele partidului și guvernului liberal erau destul de puțin lezate dacă nu chiar favorizate. Astfel, tentativa grupării elementelor conservatoare, nelipsită firește de dificultăți, putea să cuprindă și Partidul național român dar nu și pe cel țărănesc. Atragerea Partidului țărănesc la o asemenea grupare, din multe puncte de vedere imposibilă, era deopotrivă de utilă în sensul că influența țărăniștilor ar fi diminuat nemaiputîndu-se susține calitatea, eficientă în organizarea propagandei, de partid „al clasei țărănești". Plecarea grupării Argetoianu [70] putea să catalizeze tratativele în curs între Averescu și Iuliu Maniu [71], tratative care neizbutite însemnau *statu-quo* și cîștig de timp. Izbutite în sensul dorit acum și de generalul Averescu, al respectării constituției așa cum a fost dată și, în general, a ideii continuității de guvernare, însemnau atragerea lui Iuliu Maniu la o „politică constructivă" și, din nou, izolarea Partidului țărănesc.

---

[67] Surprindem o contradicție în preocupările guvernului de a împăca pe C. Argetoianu cu Al. Averescu și secvența notată de N. Iorga *(Memorii*, IV, p. 115) în care Brătianu, discutînd cu regele la începutul lunii noiembrie 1923, se arăta gata să părăsească puterea dar că nu are cine-l înlocui și că dacă regele ar încredința puterea lui Al. Constantinescu s-ar rupe unitatea unui partid puternic.

[68] Vezi interviul lui Al. Constantinescu („Adevărul", an. XXXVII, nr. 12305 din 8 martie 1924).

[69] Socotim semnificativă nota lui N. Iorga din 5 septembrie 1923 *(Memorii*, IV, p. 100) în legătură cu replica pe care Vintilă Brătianu o dădea lui C. Banu care îi sugera o altă succesiune decît cea averescană (nu spune care și nu interesează acum — n. ns.): „Întîi interesele partidului" adică *„distrugerea țărăniștilor"* (subl. ns.). Încă *un fapt care merită relevat: în mai 1922 (vezi D.N.A.C.D., ședința din 21 mai 1922*, p. 2108) se desprindea din Partidul național liberal disidența I. Gîrcoleșcu cu intenția de a se constitui un nou partid avînd drept bază *județul Muscel și celelalte județe de munte*. Programul acestei alcătuiri politice (cf. „Adevărul", an. XXXVI, nr. 12179 din 10 octombrie 1923) cuprindea, între altele: revizuirea exproprierii și reașezarea impozitelor. Este semnificativ că în 1924 I. Mihalache ținea să afirme în fața Congresului Partidului țărănesc că nu există decît *„contradicții forțate"* (subl. ns.), între țăranul de la cîmp și cel de la munte (I. Mihalache, *op. cit.*, București, 1925, p. 23).

[70] Va avea loc la 17 decembrie 1923. Ipotezele discutate vizează mai ales perioada incertă, august-decembrie, cînd o împăcare Averescu-Argetoianu era posibilă.

[71] Vezi scrisoarea trimisă de Al. Averescu participanților la întrunirea de la Oradea-Mare intitulată *Ideea fuziunii Partidului național cu Partidul poporului*, în „Țara Noastră", Cluj, an. IV, nr. 38 din 23 septembrie 1923, p. 1201 și urm. De asemenea, *acum*, V. Goldiș, ales președinte al „Astrei", reamintește utilitatea reînvierii formulei *blocului ardelenesc* (cf. „Adevărul", an. XXXVI, nr. 12154 din 11 septembrie 1923) și este de presupus că viza fie aplanarea diferendelor Goga-Maniu, utilă tratativelor Maniu-Averescu, fie o inițiativă proprie pe deasupra Partidului național român și a Partidului poporului. Tot acum sînt semnalate convorbiri între Octavian Goga și între Ionel Brătianu ca și între Goga și Vasile Goldiș (cf. „Adevărul", an. XXXVI, nr. 12300 din 3 noiembrie 1923).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În sfîrșit, încercarea de a grupa pe Argetoianu, Iorga și Iuliu Maniu, care va fi urmărită și realizată și datorită activității lui C. Argetoianu, se dovedea utilă dacă nu din alte motive, pentru faptul că o apropiere și cu țărăniștii era socotită imposibilă datorită conflictului Iorga-C. Stere care contribuise și la eșuarea încercării de grupare a partidelor participante la guvernarea Vaida Voievod din 1920. De altfel, acest conflict va persista de-a lungul tratativelor pentru realizarea Partidului național țărănesc. Așadar, din punctul nostru de vedere, disidența Argetoianu, contrar aparențelor, se dovedea mai utilă remanierii guvernului Brătianu și perspectivei combinării forțelor politice potrivnice acestui guvern decît păstrarea unității Partidului poporului ; acum, ca și în tot timpul guvernării, s-a vegheat de către conducerea Partidului național liberal la prepararea și folosirea argumentelor că, peste toate dificultățile, Partidul liberal este singura forță politică în stare să conducă.

Cercetarea împrejurărilor apropierii grupărilor conduse de N. Iorga, și C. Argetoianu, care din punct de vedere cronologic trece prin momentul desprinderii oficiale de Partidul poporului (17 decembrie 1923), al organizării de sine stătătoare a grupării Argetoianu [72], cuprinzînd și tratativele încheiate cu oficializarea fuziunii sub denumirea de Partidul naționalist al poporului (11 mai 1924) [73], trebuie făcută în contextul relațiilor cu celelalte partide politice în care noi urmărim mai ales tratativele de apropiere dintre Partidul național român și Partidul țărănesc.

Plecăm de la observația că Partidul național țărănesc a rezultat în urma ultimelor tratative desfășurate între Partidul țărănesc și Partidul național, denumire sub care fuzionaseră la 8 aprilie 1925 Partidul național român condus de Iuliu Maniu și Partidul naționalist al poporului, condus de N. Iorga.

Ca să se ajungă la partidul „bicefal" (adică avînd la conducere pe Iuliu Maniu și pe Iorga) cîteva elemente au fost indispensabile. Guvernul liberal a trebuit să se mențină iar adunările naționale constituante alese în 1922, să legifereze pe linia intereselor naționale confundate uneori în mod voit cu cele ale burgheziei liberale. Apoi, a trebuit să eșueze și fuziunea tratată de Partidul național român cu Partidul țărănesc în mai-iunie 1924 [74].

Pentru a se realiza Partidul național țărănesc, expresie și el a unui compromis, au mai fost necesare trecerea legilor administrativă și în special electorală (1925—1926) și preluarea puterii, după liberali, de către Partidul poporului condus de generalul Al. Averescu. Așadar, sesizăm pluritatea unghiurilor sub care trebuie privită formarea Partidului naționalist al poporului și anume : reflex și consecință a evoluției tratativelor între Partidul național român și Partidul țărănesc ; etapă în formarea Partidului național țărănesc și concretizare a dorinței lui N. Iorga și C. Argetoianu de a ajunge la putere. Pe linia dorințelor subiective de a lua locul liberalilor, elementul care obligă oamenii politici burghezi din opoziție să ia inițiative, să facă ceva pentru înlăturarea guvernării liberale, socotită periculoasă pentru țară, cunoscută fiind maniera fiecărui om politic de partid de a susține că numai el se identifică de fapt cu interesele țării, este dat de hotărîrea guvernului de a trece legi privitoare la dezvoltarea economică a României [75].

---

[72] „Îndrumarea", an. II, nr. 16 din 5 ianuarie 1924.

[73] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 316, p. 481—482. „Viitorul", an. XVI, nr. 4853 din 14 mai 1924.

[74] Vom reveni asupra contextului acestui eșec.

[75] Între argumentele care întemeiază afirmația de mai sus, trebuie subliniat că Al. Marghiloman fusese cel care, în atmosfera nereușitei campanii împotriva constituției din 1923, indica drept obiectiv de propagandă antiguvernamentală, problemele economice (vezi cuvîntarea rostită la întrunirea de la Craiova — cf. „Adevărul", an XXXVI, nr. 12 077 din 19 iunie 1923 și *Note politice*, vol. V, 1920—1944, București, 1927, p. 200—201). Apoi, la organizarea măririi tirajului „Neamului Românesc", ziar care trebuia să devină o armă de luptă în condițiile în care „chestiunile economice sînt la ordinea zilei", se căuta un redactor *priceput în probleme economice* (subl. ns.) (Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 315, p. 441). În sfîrșit, legile economice liberale, se spunea între oamenii politici ai epocii. „tind la acapararea tuturor bogățiilor țării de societăți puse în slujba Partidului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Contextul hotărîrii de mai sus, alături de unele sugestii pe care le-au putut da guvernul și Palatul, determină pe N. Iorga să accepte compromisul unirii cu gruparea C. Argetoianu, el însuși mărturisind esențialul acestei înțelegeri : „ideologia s-a isprăvit, chestiunile economice ocupă locul întîiu ; lumea nu mai luptă pe baricade pentru un crez ci se străduiește dureros pentru interesele ei" [76]. De asemenea, legiferarea în domeniul economic sporește amplitudinea conflictului dintre Partidul liberal și Partidul țărănesc prin reafirmarea și întărirea hotărîrii acestuia din urmă de a nu respecta actele de guvernămînt (mai ales legile privind dezvoltarea economică) înfăptuite de liberali [77]. Atitudinea țărăniștilor, după cum vom vedea, îi va izola și îi va depărta și mai mult de putere.

Legiferarea în domeniul economic accentuează și dubiile lui Iuliu Maniu și ale Partidului național român în legătură cu căile pe unde se poate ajunge la putere : prin „forța maselor" ce ar fi putut rezulta din colaborarea sau fuziunea cu Partidul țărănesc [78], sau prin chemarea „de sus" și în acest caz trebuia îndepărtat calificativul, care mai persista încă, de partid „regionalist" și trebuia să se renunțe la nerecunoașterea înfăptuirilor guvernului [79].

În același context, Partidul poporului, în urma mai multor înțelegeri ratate cu unul sau altul dintre oamenii politici de la Al. Marghiloman pînă la dr. N. Lupu, hotărîse să-și demonstreze public forța [80] printr-o suită de întruniri ce se vor încheia cu cea din București (2 iunie 1924) [81]. Se cuvine explicat de ce nu s-a realizat acum nici Partidul național țărănesc și nici, cel puțin, fuziunea și cu Iuliu Maniu, ci numai Partidul naționalist al poporului. Discutarea inițiativelor de grupare a opoziției va releva elemente importante.

Conducerea Partidului țărănesc este cea care, exprimînd preponderența în partid a curentului hotărît să se întreprindă orice [82] pentru a se ajunge la putere, [83], propune formarea unui „bloc al opoziției" [84]. Erau invitate la colaborare

---

liberal", crează drepturi „asupra cărora ar fi greu să se mai revină fără perturbări serioase" ; sînt legi care vor da liberalilor „o putere ce nu va mai putea fi controlată multă vreme" (Bibl. Acad. *Coresp. N. Iorga*, vol. 315, p. 441, 496—497. Vezi și Arh.St. București, Fond Casa Regală, Ferdinand, dosar nr. 4/1924, fila 1—3. „Democrația", an. XII, nr. 1, ianuarie 1924, p. 39).

[76] N. Iorga, *O viață de om*, vol. III, București, 1934, p. 100.

[77] „Aurora", an. I, nr. 710 din 5 martie 1924 ; „Adevărul", an. XXXVI, nr. 12302 din 5 februarie 1924 ; „Viitorul", an. VI, nr. 4770 din 2 februarie 1924.

[78] Negocierile dintre cele două partide, țintă a atacurilor ironice în epocă, au fost aproape permanente. Vom selecta numai momentele semnificative.

[79] La începutul lunii februarie 1924, C. Argetoianu obținuse, de-a lungul convorbirilor cu Iuliu Maniu, recunoașterea actelor guvernului (Bibl. Acad. *Coresp. N. Iorga*, vol. 315, p. 407 și urm.).

[80] Hotărîrea generalului a putut fi influențată și de răspîndirea între guvernamentali a părerii că odată ruptă gruparea Argetoianu nu i se mai poate încredința puterea (vezi interviul lui Al. Constantinescu în „Adevărul", an. XXXVII, nr. 12305 din 8 martie 1924).

[81] „Țara Noastră", Cluj, an. V, nr. 5 din 3 februarie 1924, p. 157. Idem, nr. 15 din 13 aprilie 1924, p. 473. Idem, nr. 23 din 8 iunie 1924, p. 701—703. „L'Europe Nouvelle", 7e année, nr. 329 din 7 iunie 1924, p. 726. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe — în continuare se va cita Arh. M.A.E., Fond 71, 1920—1944, România, Politica internă, 1920—2924, vol. 342, p. 189, *passim*.

[82] Că existau asemenea curente, dovezi sînt mai multe. Mai întîi, V. N. Madgearu le nega („Adevărul", an. XXXVI, nr. 12188 din 20 octombrie 1923) ceea ce, după noi, în cazul acesta, spune contrarul. Apoi, articolul lui Petru Suciu *(op. cit., passim)* confirmă pe deplin existența acestor curente.

[83] „... chiar și *o diminuare de program* (subl. n.s) e admisibilă" scria Petre Suciu *(op. cit.*, p. 2—3).

[84] „Viitorul", an. XVI, nr. 4778 din 12 februarie 1924 : „O înjghebare politică urmărită de capitalurile aventuriere străine în complicitate cu cele înstrăinate".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toate partidele politice burgheze și Partidul social-democrat în vederea înfăptuirii următoarelor obiective: 1) Împiedicarea planului guvernului liberal de a realiza legiuirile de aplicare a constituției sale; 2) Răsturnarea guvernului liberal; 3) Stabilirea regimului legal și constituțional [85]. Obiectivul răsturnării era limpede, iar în privința noului guvern, țărăniștii nutreau speranța unei victorii proprii ascunsă sub formula „guvern de alegeri libere" [86] și propuneau obligativitatea pentru partidele care vor accepta formula „blocului" de a nu primi puterea „decît în condițiile care le-ar îngădui anularea legislației liberale". În contextul discutării și elaborării hotărîrii Comitetului Executiv al Partidului țărănesc din 10 februarie 1924 referitoare la „blocul opoziției" [87], conducerea P.C.R., lansează formula alcătuirii unui „bloc revoluționar muncitoresc-țărănesc" [88].

Momentul lansării propunerilor țărăniste determină exprimarea pozițiilor și intereselor celorlalte partide [89]. Conducerea Partidului național român este de acord *in principiu* (subl. n.s). Partidul poporului, prin Al. Averescu, constată că propunerea „nu corespnde necesităților politice impuse de împrejurările actuale" și generalul Averescu se arăta dispus să examineze fuziunea partidelor: țărănesc, național român și al poporului. Argetoianu și Marghiloman au răspuns evaziv. Ilie Moscovici n-a răspuns propunerii țărăniste. Întrevievat, la Paris, în preajma publicării propunerii țărăniste, N. Iorga, sfătuit asiduu de colaboratori, uneori cu argumente seducătoare [90], arăta că și opoziția are nevoie de un șef și o idee cum au liberalii. La puțin timp după aceea se declara adeptul sistemului bipartid deoarece „între mai multe partide poporul nu poate să aleagă și regele nu vrea să aleagă" [91] și lansa ideea necesității de a se forma „o stîngă *nerevoluționară, monarhică, democrată și culturală* (subl. ns) [92], care să contra-

[85] „Aurora", an. IV, nr. 710 din 5 martie 1924. „Adevărul", an. XXXVI, nr. 12302 din 5 martie 1924 (se comunicau hotărîrile Comitetului Executiv al Partidului țărănesc din 10 februarie 1924).

[86] Bibl. Acad. *Coresp. N. Iorga*, vol. 315, p. 522—523; 514.

[87] Dezacordul lui N. Iorga cu ideea „blocului", idee devenită publică la 5 martie 1924, era cunoscut înainte de această dată așa cum reiese din transcrierea, într-o scrisoare către N. Iorga, a convorbirii dintre C. Cihodariu — secretarul Partidului naționalist democrat — și I. Berbecaru, țărănist. În această convorbire Cihodariu preciza că persoana lui C. Stere „este o imposibilitate de discutare măcar, iar persoana lui Lupu, o dificultate" (Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 315, p. 522—523).

[88] „Socialismul", an. XX, nr. 16 din 13 februarie 1924

[89] „Aurora", an. IV, nr. 717 din 13 martie 1924. „Adevărul", an. XXXVII, nr. 12301 din 4 martie 1924.

[90] Bibl. Acad. *Coresp. N Iorga*, vol. 315, p. 497.

[91] Cf. „Adevărul", an. XXXVII, nr. 12303 din 6 martie 1924.

[92] Sînt deosebit de semnificative calitățile pe care N. Iorga le dorea partidului „de stînga". Ele indică o anumită ostilitate a istoricului față de Partidul țărănesc și mai ales față de unele dintre personalitățile acestui partid. În același timp, calitățile indicate de Iorga constituie reflexul înțelegerii faptului că o preluare a puterii în România de atunci era greu de conceput fără asentimentul Partidului liberal. Trebuie stăruit asupra calității de stîngă *monarhică*. Pentru gîndirea politică a epocii monarhia era socotită o instituție menită să sporească soliditatea unității statale abia desăvîrșite. Calificarea activității Partidului țărănesc drept „antimonarhică" a apărut de-a lungul luptelor politice și servea și intereselor Partidului liberal. Între elementele ce puteau să facă plauzibilă o asemenea caracterizare amintim pe cel rezultat din activitatea lui C. Stere în timpul primului război mondial (Bibl. Acad., Manuscrise, A 2080; „Aurora", an. II, nr. 35 din 23 decembrie 1922; „Viitorul", an. XVI, nr. 4766 din 28 ianuarie 1924). Apoi, concepția de organizare a statului cu accentuarea necesității precizării riguroase a prerogativelor coroanei afirmată de același C. Stere în antiproiectul său de constituție a avut aceleași efecte. În sfîrșit, s-au mai adăugat și excesele de limbaj la care ajungeau liderii țărăniști

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

balanseze Partidul liberal. Ajuns în țară, N. Iorga face noi declarații, la Craiova [92bis] în care precizează și faptul că, în concepția sa, acest partid unic de stînga ar putea cuprinde, pe lîngă Partidul naționalist democrat, partidul condus de Iuliu Maniu și gruparea Argetoianu, excluzînd Partidul poporului și pe țărăniști. Atitudinea și propunerile lui N. Iorga au contribuit la nereușita încercării țărănite de grupare a poziției înscriindu-se tot mai vizibil în sfera concepțiilor liberale asupra continuității de guvernare în România [93].

Atitudinea țărăniștilor continuă să rămînă hotărîtoare pentru aprecierea fizionomiei viitoarelor regrupări ale opoziției chiar dacă pe moment se înregistra eșecul propunerii Partidului țărănesc. Contextul acestui eșec reliefînd izolarea temporară a Partidului țărănesc între celelalte partide burgheze, conducerea P.C.R., creează posibilitatea clarificării naturii reale a mișcării țărăniste din România prin formularea unui „apel de front unic pentru doborîrea regimului liberal și înlocuirea lui printr-un guvern al muncitorilor și țăranilor" [94]. Scrisoarea semnată de Gh. Cristescu și care conține propunerea de mai sus [95] relevă drept mobil al formulării apelului de front unic [96] faptul că Partidul țărănesc „recunoaște lupta de clasă" și propune ca bază de discuție un program imediat de acțiune și un alt program al viitorului guvern muncitoresc-țărănesc, ce ar urma să înlocuiască pe cel liberal. Explicarea respingerii propunerii Partidului Comunist Român de către conducerea Partidului țărănesc obligă, din nou, la formularea unor observații asupra forțelor politice în conflict în România Am arătat că Partidul național liberal a avut abilitatea să afirme hotărît că se identifică cu interesele României — stat național unitar. Postura de mai sus crea avantajul pentru liberali de a-și putea devansa adversarii politici de toate nuanțele, de la comuniști pînă la conservatori, cu

---

înfierînd influența — reală — a Partidului liberal asupra coroanei cît și afirmarea constantă în campaniile de propagandă a ideii, puțin cam nebuloasă la ei, că vor să ajungă la putere nu chemați „de sus", adică de rege, ci impuși „de jos", de forța „clasei țărănești". Cum din ultimile formulări se alimenta mai ales calificarea Partidului țărănesc drept antimonarhic, fruntașii lui au nuanțat-o arătînd că Partidul țărănesc va fi chemat la putere tot de rege dar că regele va trebui să se obișnuiască să vadă bine de partea cărui partid este forța reală într-un stat preponderent agrar în care țărănimea are drept de vot universal. Și sub acest unghi, al atitudinii față de coroană, se relevă constatarea că principiul luptei de clasă, împrumutat din doctrina marxistă, răspundea unei necesități politice resimțită de mica burghezie românească devansată de forța economică și politică a Partidului liberal și de influența acestui partid asupra coroanei.

[92bis] Cf. „Adevărul", an. XXXVI, nr. 12308 din 12 martie 1924.

[93] Veracitatea afirmației de mai sus este temeinic ilustrată prin compararea proiectului de declarație pe care parlamentarii iorghiști îl pregăteau, în lipsa lui Iorga care se afla la Paris, și care urma să fie cetit la începutul discutării proiectului legii comercializării (Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 315, p. 441) și cuvîntarea lui N. Iorga la Cameră la încheierea discutării acestei legi (D.A.N.C.D., ședința din 6 aprilie 1924, p. 2470). Nu numai că pasajul referitor la angajarea partidului de a modifica „toate acele dispoziții care tind la aservirea țării în folosul unui grup politic" rămîne nefolosit. N. Iorga merge mai departe și afirmă, aplaudat de majorități, că ar fi o nenorocire pentru țară „dacă transmiterea puterii de la un guvern la altul, s-ar face prin zguduirea liniștei și a bunei orînduieli. Sîntem pentru a ne succeda, sîntem pentru a ne îndrepta, nu pentru a ne distruge".

[94] „Socialismul", an. XX, nr. 23 din 12 martie 1924; nr. 29 din 14 martie 1924. M. Rusenescu, *Les relations du Parti communiste roumain, avec d'autres partis politiques durant la période 1922—1928*, în *Études d'Histoire contemporaine de la Roumanie*, vol. II, Bucarest 1971, p. 30 și urm. Ioan Scurtu, *O tentativă eșuată de fuziune între naționali și țărăniști*, în „Magazin Istoric", an. VII, nr. 5 (74), mai 1973 p. 71.

[95] Apelul era adresat atît Partidului țărănesc cît și partidului social-democrat.

[96] Un front unic care „nu va fi de la început un bloc muncitoresc țărănesc".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nuanțările de rigoare ce se impun, prin formularea acuzației de incompatibilitate a activității fiecăruia cu „interesele neamului" — de aici decurgînd prescrierea perspectivei de „moarte politică" pentru acești adversari. Dacă adăugăm lîngă această postură favorabilă forța de represiune a statului burghez aflată în bună măsură în mîna Partidului liberal, putem sesiza atît dificultățile activității partidelor din opoziție, în genere, cît mai ales temeritatea afirmării necesității răsturnării ordinei burgheze de către partidele clasei muncitoare și în primul rînd de către Partidul Comunist Român. Pe acest plan se relevă inconvenientul cuprinderii în inventarierea forțelor politice antiliberale a naționalităților conlocuitoare [97] și a partidelor provinciilor unite cu Vechiul Regat cît și al punerii în discuție a formei organizării de stat a României (monarhie, republică federativă etc.) [98]. Hotărîrea conducerii Partidului țărănesc de a respinge propunerea formării de front unic a trebuit să traverseze două dileme ; să aleagă între ordinea burgheză existentă și între răsturnarea ei, și, între recunoașterea sau nerecunoașterea realității României ca stat național unitar [99]. Această hotărîre se concretiza în preferința pentru o democrație „chibzuită, adaptată realităților și îngrădită în limitele principiului sacru al proprietății individuale" și în menținerea Partidului țărănesc „în cadrul unei lupte politice constituționale și legale, respingînd tactica revoluționară" [100]. De fapt, conducerea Partidului țărănesc efectuase *acum* deplasarea «spre dreapta» de care se vorbește în mod obișnuit în legătură cu momentul realizării fuziunii cu Partidul național — 10 octombrie 1926. Prin însuși acest fapt sporea calitatea Partidului țărănesc de aliat virtual cu fiecare dintre partidele burgheze din opoziție și în special cu Partidul național român pe care îl „hipnotiza" (termenul epocii). Avînd a alege între convertirea la o „politică pozitivă" spre care îl atrăgeau convorbirile inițiate de N. Iorga și C. Argetoianu [101] și persistența, alături de Partidul țărănesc, în nerecunoașterea constituției și a celorlalte acte liberale de guvernămînt, Iuliu Maniu a ales soluția din urmă. A respins propunerea de fuziune făcută de N. Iorga [102] pe motivul că partidul lui este plasat suficient „la stînga" așa încît nu mai este loc pentru un partid nou (cel propus de N. Iorga). Preciza, de asemenea, că, în concepția sa, orice înțelegere nu ar putea exclude alte partide democratice — era vizat Partidul țărănesc [103], n.ns. — de la o colaborare sau chiar de la o fuziune cu partidele noastre". În acest fel încercările de grupare a opoziției inițiate de Partidul țărănesc, de N. Iorga și de conducerea P.C.R. lăsau drept unic rezultat formarea Partidului naționalist al poporului [104] — o etapă spre constituirea Partidului național țărănesc.

---

[97] „Socialismul", an. XX, nr. 724 din 14 martie 1924. Șerban Voinea, *Marxism oligarhic*, București, 1926, p. 249.

[98] Vezi și M. Rusenescu, *op. cit.*, p. 30—31.

[99] Partidul țărănesc era acuzat că se află în slujba unor interese străine statului român. Fruntașii acestui partid se străduiesc să risipească asemenea acuzații. Exemplele sînt numeroase. Vezi D.A.N.C.D., ședințele din 12—13.02 1925, p. 1383 și urm. ; p. 1421.

[100] „Aurora", an. IV, nr. 724 din 21 martie 1924. Conducerea P.C.R. va fi obligată să diferențieze rezerva revoluționară aflată sub influența Partidului țărănesc de conducerea burgheză a acestui partid.

[101] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 317, p. 443. „Țara Noastră", Cluj, an. V, nr. 13 din 30 martie 1924, p. 399—400 ; nr. 14 din 6 aprilie 1924, p. 453—454.

[102] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 317, p. 424 (Iuliu Maniu către N. Iorga, la 3 aprilie 1924).

[103] Vezi și „Adevărul", an, XXXVII, nr. 12330 din 6 aprilie 1924.

[104] Vorbim de fuziunea celor două grupări în accepțiunea realizării ei „la centru". Nenumărate greutăți în organizațiile locale, unde, de asemenea se stabilea anevoios un raport de forțe, prelungesc istoricul acestei fuziuni cu detalii mai puțin semnificative acum.

tions fondamentales de la société roumaine d'alors : la contradiction entre le prolétariat et la bourgeoisie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LA CRÉATION DU PARTI NATIONAL-PAYSAN (I)

RÉSUMÉ

L'auteur se propose d'analyser les relations entre les partis politiques bourgeois et d'exposer les essais tentés, durant les dix années qui suivirent la première guerre mondiale, pour créer, en Roumanie, un second parti qui puisse constituer un ministère viable. Continuant d'autres études publiées antérieurement et consacrées au même sujet, études citées dans le présent article, l'auteur décrit ces relations pendant la période avril 1923 — octobre 1926 en ayant recours à diverses sources d'information, telles que les journaux des partis politiques (qui contiennent de nombreux renseignements insuffisamment utilisés jusqu'à aujourd hui), les souvenirs de plusieurs politiciens, les lettres qu'ils échangèrent et qui sont restées inédites, enfin les livres et articles déjà publiés relativement à la fondation du second parti de gouvernement.

Le présent article commence par certaines remarques formulées par l'auteur pour indiquer le cadre rigoureux de l'analyse qu'il effectuera. Il considère que l'évolution des partis politiques qui constitueront le second parti de gouvernement — c'est-à-dire le parti national-paysan — a été caractérisée par la lutte du parti libéral contre le parti communiste roumain, au cours de laquelle s'est manifestée politiquement entre les deux guerres mondiales une des contradictions fondamentales de la société roumaine d'alors ; la contradiction entre le prolétariat et la bourgeoisie.

Cette constatation permet d'établir avec précision la position de chacun des partis qui, par leur fusion, créèrent le parti national-paysan. Le procédé d'analyse auquel l'auteur a recours met en évidence la voie suivie par les politiciens roumains préoccupés de trouver une solution au problème de la constitution d'un parti qui puisse faire front à celui dont Jean J. C. Bratiano était le chef.

L'auteur décrit les luttes des partis politiques pour conquérir le pouvoir. Il procède à une sélection des éléments qui caractérisent l'activité des principaux partis qui, par leur fusion, ont créé le parti national-paysan, notamment le parti national roumain de Transylvanie, dont le chef a été Jules Maniu, et le parti paysan qui a été puissant surtout en Valachie et en Moldavie et dont les principaux leaders ont été Jean Mihalache, le docteur Nicolas Lupu et Constantin Stere.

L'évolution du parti paysan est soumise à un examen approfondi. L'auteur énumère les concessions que ce parti a accepté de faire en modifiant son programme et en introduisant une note modérée dans sa propagande. La manière dont les chefs de ce parti se sont convertis aux principes de „l'ordre bourgeois" en Roumanie est présentée dans ses principales phases. Un déplacement a eu lieu de gauche à droite. Les leaders du parti paysan ont renoncé aux formules qu'ils avaient empruntés à la doctrine marxiste, telles que la „lutte des classes". Ils ont voulu ainsi montrer qu'ils étaient disposés à s'unir à d'autres partis politiques bourgeois afin de fonder le second parti de gouvernement en Roumanie.

Comme preuve à l'appui, l'auteur analyse l'échec de la fusion tentée en juin 1923 par le parti national roumain de Transylvanie et le parti paysan. Il analyse ensuite les essais qui ont été faits au début de 1924 pour grouper en une alliance les partis politiques de l'opposition. Ainsi, il décrit les circonstances dans lesquelles a été fondé „le parti nationaliste du peuple" par la fusion du parti nationaliste démocrate (ayant pour chef Nicolas Iorga) et le groupe de Constantin Argetoyanu qui s'était séparé du général Averesco.

La fusion des partis de Iorga et d'Argetoyanu a été, selon l'auteur, une étape dans la voie qui a mené à la création du parti national-paysan en octobre 1926 et qui fait l'objet de la seconde et de la troisième partie de cette étude.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROLUL CANCELARIEI MOLDOVENEŞTI ÎN SLAVIZAREA NUMELOR DE LOCURI ÎN SECOLUL XIV–XVI (ORIGINEA ISTORICĂ A COBÎLELOR)

DE

ALEXANDRU I. GONŢA

Explicarea numelor de locuri a preocupat deopotrivă pe geografi, lingvişti, etnologi şi pe istorici.

În studiul de faţă vom prezenta un singur termen slav, apărut ca nume al mai multor localităţi din Moldova secolelor XV şi XVI. Este vorba de toponimul *Cobile*, apărut în textele slave pentru a indica un centru, de care ţin o serie de sate din ţinuturile Bacău şi Roman de pe stînga Siretului, altul din ţinutul Tutovei, altul din ţinutul Neamţ, şi unul din ţinutul Dorohoi.

Deşi două din aceste aşezări numite *Cobile*, lăsate moştenire de textele slave supravieţuiesc şi astăzi, ele au format de puţine ori obiectul cercetărilor. Emil Petrovici este singurul dintre lingvişti, care s-a ocupat de această problemă. Într-un studiu intitulat *Adjective posesive slave în j-ca toponimice în R.P.R.*[1], el arată că, în Moldova, *Cobile* sînt numele unui sat din judeţul Botoşani. În secolul al XV-lea la 1436, mai exista încă un sat pe Bîrlad cu acest nume, azi dispărut. „Alte nume de pîrae şi sate, nume azi dispărute apar încă în anul 1414, în documente sub forma **на Кобꙑлѣ** ; **в Кобꙑлѣ** (1481) ; **от Кобꙑлѣ** (1491 ; **от Кобꙑлеѫ** (1494). Forma **кобꙑлѣ** pare a reda mai degrabă un nominativ plural. E probabil că erau două pîrae în vecinătate care aveau acelaşi nume, unul numindu-se cel de sus (**сѣло Кишнѣи Кобꙑлѣи**) anul 1467, iar al doilea cel de jos". De reţinut este concluzia la care ajunge autorul cu privire la originea cuvîntului *Cobila*, care în româneşte are corespondentul de „iapă". „Originea acestui toponimic este slavul *Kobyla* = iapă. Vocala *a* din forma românească indică altă origine slavă decît cea slavă meridională ... Forma *Cobîlia* are la bază adjectivul posesiv slav, mai exact ucrainian, *Kobylja* = a iepei.

Aceasta trebuie să fi fost forma veche a toponimicului. Forma din 1467 pare a fi chiar forma românească de genetiv-dativ **Кобꙑлѣи** (*Cobilei*) corespunzătoare unui nominativ *Cobilia*. Forma din urmă pune însă următoarea problemă. De ce astăzi toponimicul are o formă identică cu cea de nominativ a substantivului *Cobîlia*? De ce nu s-a păstrat adjectivul derivat de la acest substantiv şi care astăzi ar trebui să sune româneşte Cobîlia (cf. *Cobîia* din Muntenia) ? La această grea întrebare autorul răspunde că „românii n-au putut înlocui forma de adjectiv posesiv pentru *Cobîlia* prin forma de substantiv *Cobîla*, deoarece ei nu aveau de unde să ştie ce formă de substantiv corespunde adjectivului".

Dintre istorici şi-au expus opiniile numai autorii unor volume de documente în comentariile lor.

I. Bogdan, referindu-se la numele *Cobile* din ţinutul Bacău, afirmă la publicarea primului volum de documente de la Ştefan cel Mare, că nu-şi poate explica acest nume. „De ce acestei

[1] În „Studii şi cercetări lingvistice", IV (1953), p. 68 — 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

localități i s-a zis" „Ѕ Кобыла la Cobîla, adică la *Iapa* sau la *Iepe* (Кобыла este sau nu loc. sing. Кобылѣ din Кобыла sau un nom. plural) nu înțeleg"[2].

La editarea volumului al doilea însă, el e de părere că, „se numeau astfel, probabil, locurile unde se creșteau herghelille de cai, cu mult mai numeroase în secolul al XV-lea decît astăzi", socotind originea de la slavul *Kobyla* = *iapă*[3].

Gh. Ghibănescu, discutînd originea Cobilelor din ținutul Sorocăi, arată că ele sînt o denumire topografică slavă, ca foarte multe altele din toponimia țării noastre. „Numele de Cobîle — scrie Ghibănescu — se găsește în cele mai vechi documente ale secolului al XV-lea și desigur că e anterior descălecatului, cînd populațiunile slavone de prin văi și munți se îndeletniceau cu herghelille lor de iepe, pentru prăsila vestiților cai moldovenești, cai sirepi și iepe moldovenești... La considerentul comercial al nevoii de a crește herghelii de cai și iepe al secolului al XV-lea, trebuie să adăugăm necesitatea militară, căci din vechi armata era mai mult călărească, alcătuită din boieri și fiecare boier erau îndatorat să dea 3 călărești pe seama domniei în caz de război... Numai așa ne explicăm noi întinderea acestei denumiri date și la munte (Bacăul) și la dealuri (Roman, Dorohoi) și la răsărit în părțile Nistrului (Soroca)[4]".

Același autor, analizînd documetele satului *Cobîla* din ținutul Dorohoiului, spune că toate aceste localități numite *Cobîle* erau moșii întinse pe o vale întreagă, pustie de sate, bună de pășune și numele și l-au luat nu după proprietar, ci după întrebuințarea pămîntului".

La întrebarea „de ce atîtea Cobîle înspre Bacău?, înspre Cernăuți?, înspre Dorohoi, înspre Soroca?," el răspunde „Tratatul comercial al lui Alexandru cel Bun ne dă explicația. Articolul care era mai căutat la export în regiunea Cernăuți și Hotin, deci spre Galiția și Podolia erau caii și iepele moldovenești. Marii boieri în secolul al XIV-lea și al XV-lea se îndeletniceau cu prăsila iepelor în regiunile mai apropiate de frontieră și de vamă. Dorohoiul, căzînd pe drumul Hotinului ce ducea la Camenița, s-a deszvoltat aici pe moșiile lui Stan Babici, acele întinse herghelii de iepe de prasilă, care-și aveau un singur debușeu, la Camenița. Și atunci nenumărați negustori și argați maloruși au fost venit prin țară, pe la noi și au numit locurile cu nume slave după trahtul cel mare de care și căruțe cu herghelii ce treceau spre frontieră... Transporturile fiind făcute cu caravane de cai, trebuiau nenumăraților negustori, nenumărați cai și iepe ca să poată face față negoțului lor. Și atunci cărăușii maloruși venind în țară după cumpărături de cai și iepe au dat nume slave, atît locului unde se creșteau iepele „Ѕ Кобыла", cît și șleahului celui mare ce ducea la Hotin și Camenița, numindu-l Dorohoi, „Дорога" „drum"[5].

Ultimul autor, care a discutat numele acestor toponime a fost M. Costăchescu.

Comentînd denumirea Cobilelor din ținutul Bacău, el afirmă că așa se numeau așezările vechi pe care erau crescătorii de cai. Ele se numesc așa de la slavul Кобыла = iapă. În ce privește identificarea toponimului, el este singurul care se apropie de realitatea geografică fixînd că numele *Cobîle* din documente corespunde localității *Iapa* din com. Boteșți județul Bacău[6]. Avînd la dispoziție o serie de date cu privire la acest nume, M. Costăchescu, conchide că regiunea *Cobilelor* era foarte întinsă, de la Gîndiți pînă la Silvestri, de la miazănoapte la miază-zi, și de la Misihănești și Ruși la Călinești, de la răsărit la apus[7]. Acestea sînt toate datele scrise despre numele și istoricul acestor toponime.. Dar pe temeiul acestor scurte comentarii nimeni nu poate ști cîte localități cu asemenea denumire s-au păstrat în documentele moldovenești, nici de unde erau ele, afară de cazul celor care au rămas pînă astăzi sub acest nume, și nici dacă a existat vreo corelație între ele.

De aceea, socotim necesar o stringere a tuturor datelor documentare privitoare la Cobilele Moldovei din secolul al XV-lea și al XVI-lea.

Cobîla din ținutul Roman — Bacău. Numele de *Cobîla* apare în documente pentru prima oară la 1 august 1403, cînd Alexandru cel Bun dăruiește lui Baliță Mudricica, *Pîrîul Frumos, care este la Cobîle*, de la gură pînă la obîrșie, și, „pe acest pîrîu, două sate Comănești și Cărmănești, cu hotarul de la Siret, din gura pîrîului... iar de la Ilieșți, iarăși de cealaltă parte, de

[2] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1913, I, p. 250

[3] *Ibidem*, II, p. 36.

[4] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, Iași, 1914, vol. IX, p. II.

[5] Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, Iași, 1924, vol. XII, p. VI.

[6] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, 1931, vol. I, p. 105.

[7] Idem, *Doc. mold. de la Ștefăniță voievod*, Ia și, 1943, p. 341.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la obîrșia pîrîului prin dumbravă pînă la Siret, la gura pîrîului, și încă un sat la Slava, pe Muncel, acesta cu hotarul în ocolul întregei Bucovine"[8] (**Красныи Потокъ што на Ковыли**).

A doua oară același toponim apare la 2 august 1414. La această dată Alexandru cel Bun dăruiește lui Toader Pitic, două sate pe Cobîle, unul unde îi este casa (**на Ковылѣ, гдѣ мѣ ѣст дом**)[9] și altul unde a fost Veariș Stanislav[10] (**гдѣ ѣс<т> быль Кѣрнишь Станиславь**). A două oară este menționată la 3 iunie 1429, cînd același voievod întărește fiilor lui Oană vornic de Suceava, Lazăr, Stanciul și Costea, satul Gîndinți (**и Гѣдинци на Ковжлѣ**)[11].

Sub urmașii lui Alexandru cel Bun satele cu mențiunea de *„la Cobîle"* se înmulțesc. La 10 mai 1436, Iliaș și Ștefan voievozi întăresc lui Ivan Cautiș satul Iliașăști „la Cobîle", unde este casa lui[12].

Dintr-un document din 19 septembrie 1436 aflăm că la Cobîle sînt și satele Roza sau Ruja Petru, Oneștii, Cîteștii, Virișeștii și Selevestreanii, dăruite de domn lui Dan Mesehnă **Дан Месѣхнъ, села на имѧ Роза Петръ, на Ковылѣ, и Онѣщи и Кытѣщи и Вирѣшѣщи и Селевестрѣнѣи**[13].

În anul următor, la 7 februarie 1437, se întărește lui Dragomir și fratelui său Simeon, satul lor, care este ocina lor, unde este casa lui Dragomir, „pe Cobîle", anume Călinești cu vie și mănăstire **иѣ отнина гдѣ домь Драгомировь, на Ковылѣѣ, на имѧ Калѣанѣщи**[14].

Pe data de 12 noiembrie 1440, același Dragomir este înstărit stăpîn în satul Ceritieni, pe Cobîle" cumpărat de la Ciumuleasa „din Cobîle"[15] și din nou peste satul Calianești.

La 17 ianuarie 1491 satul Calianești este vîndut de Dragolea, fata lui Dragomir de la Cobîle, lui Cozma ușerul[16], iar satul Ceriticani, cumpărat de tatăl ei, Dragomir, de la femeia lui Ciumală, fraților Petru și Ion (**села на имѣ Чѣретѣмни, в Ковыле,... от жѣни Чюмалевича от Ковыле**).

Într-un document emis probabil în 1434, pentru un destinatar pe care nu-l cunoaștem din cauză că nu ni s-a păstrat originalul, vedem că mai apare un sat „pe Cobîle", cu indicația lîngă Movilă[17]. E foarte posibil ca acesta să fie satul „unde a fost jude Oancîu", menționat ca fiind „pe Cobîle", dar mai sus de Movile, la 6 noiembrie 1491, cînd Ștefan cel Mare îl întărește lui Mihul Pojar și urmașilor săi, împreună cu Săcuianii, Bogdănăștii, Năneștii și Rusciori „de la Cobîle" (**села на Ковылѣѣ, на имѣ Сѣкѣшѣни, и, вишѣ моѓилы, гдѣ был жѣде Ѳанчю, и Богдѣнѣщѣи, и, на Сиретѣ, Нанѣщи, гдѣ был жѣде Ѳанча, и, пониже Рѣчорѣи, гдѣ был жѣде Стан**)[18], ori satul sub Moghilă „la Cobîle", unde a fost Ivan la Ulmi (**село в Ковылѣх, на имѣ под моѓилѣ, гдѣ был Иван, в Бырести**)[19]. Năneștii de pe Siret aparțin de Cobîle și la 11 aprilie 1555[20]. În secolul al XV-lea în regiunea Cobîle lor de pe Siret mai sînt menționați Drăgeștii, întărit la 15 martie 1489, Anușicăi și Mușei, nepoatele lui Petru Tudora[21], aceleași persoane care stăpînesc în 1495 și selișlea Ivancea din ho-

---

[8] D. G. Ionescu, *Un document necunoscut de la Alexandru cel Bun*, în „Romano-slavica," IV, București, 1960, p. 339.

[9] M. Costăchescu, *Documente înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 103.

[10] *Ibidem*, vol. I, p. 103 și Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, Iași 1914, vol. IX, p. 24.

[11] *Ibidem*, I, p. 269 și *D.I.R.A*, XIV – XV vol. I, p. 83.

[12] *Ibidem*, I, p. 438 și *D.I.R.A*, XIV, vol. I, p. 125.

[13] *Ibidem*, I, p. 488 și *D.I.R.A*, XIV – XV, vol. Ip. 137; XV, vol. II, p. 25 (Selivestrii).

[14] P. Mihailovici, *Opt documente moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, în „Cercetări istorice", anul VIII – IX (1932 – 1933), Iași, p. 203 și *D.I.R.A*, XIV – XV, vol. I, p. 140.

[15] M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 73 – 74; M. Costăchescu, *Doc. de la Ștefăniță voievod* p. 475 – 477 și *D.I.R.A*, XIV – XV, vol. I, p. 173.

[16] I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 456 – 457.

[17] *D.I.R.,A*, XIV vol. I, p. 107.

[18] M. Costăchescu, *Doc. de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1948, p. 37 și *D.I.R.A*, XV, vol II, p. 172.

[19] I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1913, II, p. 36; *D.I.R.A*, XV, vol. II p. 207.

[20] *D.I.R.,A*, XVI – II, p. 75.

[21] M. Costăchescu, *Doc. Mold. de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933 p. 136 – 7; *D.I.R.A*, XV, vol. II, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarul Bîrladului[22], apoi Cîrneștii (село на КобылеХ, на имѣ Крънещїи)[23], vîndut de nepoții lui Mihul Cîrnul, lui Mihăilă și Ghițul, la 11 martie 1494.

Satul Rușii de la Cobîle (село ѡт Рѹси, ѹ КобилеХ) apare sub acest nume abia la 10 martie 1522 și la 10 aprilie 1524, cînd intră în stăpînirea lui Toader Bubuiog pîrcălab de Roman[24] și a nepoților lui Petea Gotcă pîrcălabul[25], la 23 februarie 1554. Se pare că acest *Ruși*, probabil același cu celălalt sat Ruși, de la Cobîle, întărit la 20 și 30 noiembrie 1569 lui Goia pîrcălab de Cotnari[26], din hotar cu Poieni, nu trebuie confundat cu, Rușii Zavului[27], din hotar cu Dămieneștii, inclus astăzi în Călugăreni, din același ținut

Tot în secolul al XVI-lea mai apar, „la Cobîle", și Avereștii[28], într-o traducere a unui document emis în 17 aprilie 1576 de Petru Șchiopu, pentru aceiași membri ai familiei Cîrlig, de la care cumpărase Toader Bubuiog satul Ruși, strănepoții lui Oancea Averescul și rude și copărtași cu urmașii Anușcăi și ai Mușei, la 18 aprilie 1558 în Drăgești[19]. În sfîrșit, la 4 mai 1604, mai este menționat „la Cobîle" și Ciutureștii[30], întărit de Ieremia Movilă lui Pătrașco și Toader ureadnici.

Aceste sînt cele dintîi informații documentare privind satele grupate după mențiune, ca fiind de la Cobîle, din ținutul Bacău și Roman de pe stînga Siretului.

Identificarea lor geografică este greu de făcut, dacă pornim numai cu informațiile de pe teren, chiar dacă avem la îndemînă hărțile necesare și dicționarele geografice, deoarece denumirile satelor nu sînt formulate precis în toate documentele și apoi, astăzi, unele din aceste sate se ascund sub alte denumiri decît cele inițiale. De aceea, călăuze în aflarea denumirii satelor din această regiune vor trebui să ne fie tot documentele emise de cancelarie urmașilor celor dintîi proprietari cunoscuți.

Cercetînd actele nepoților lui Balica Măndricica, am putut constata că satelor Comănești și Cărmănești de pe Pîrîul Frumos, de la 1 august 1403, diacul din cancelarie le-a schimbat numele la 1 iulie 1436 în Glodeni și Plugari[31], cînd au intrat în stăpînirea lui Alexandru spătar, primul după forma reliefului iar celălalt din pricina unei colonii de bulgari așezată între timp în Cărmănești. Ambele sate se află incluse în Bătrînești.

Satul lui Slava de pe Muncel a fost denumit simplu Muncel după relief și se află și astăzi pe Siret în județul Neamț cu această denumire. Numele *Pîrîului Frumos* însă tradus greșit cu „pîrîul Crasna" într-un regest tîrziu al unui document din 2 iulie 1519 și într-o tălmăcire din 1813 a lui Pavel Debrici de pe actul din 9 aprilie 1552, al strănepoților primului stăpîn[32] a luat numele satului și se numește și astăzi Glodeni. Completarea greșită făcută de M. Costăchescu în textul rupt al documentului din 1 iulie 1436 — cu *pîrîul Crasna*[33] на имѣ <на Краснои, Ґлодѣнїи и <Блоґары în loc de *Pîrîul Frumos* на имѣ <на Краснои потокъ, Глодѣнїи> и Блоґары provine de la influența regestului și a traducerii inexacte făcute de Pavel Debrici.

Urmărind suita privilegiilor date urmașilor lui Toader Pitic vedem că satul de la Cobîle în care Toader Pitic își avea casa, a fost denumit Piticeani de cancelarie după numele de familie, Pitic, al lui Toader. Acesta o aflăm dintr-un document din 1 martie 1528, prin care Petru Rareș înstărește lui Roman Hamza pîrcălabul parte din satul Piticeani la Cobîle (ѡґ Питичан, ѹ КобылеХ)[34]. La 23 martie 1548, Ilieș Rareș, și la 5 aprilie 1552, Ștefan Rareș, întărind lui Lupe Berheci jumătate din satul Piticeani, la Cobîle, cumpărat de la strănepoții

---

[22] N. Iorga, *Studii și doc.*, VIII, p. 206; *D.I.R.A*, XV, vol. II, p. 211.
[23] I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 34; *D.I.R.A*, XV, vol, II, p. 206.
[24] M. Costăchescu, *Doc. Mold. de la Ștefăniță voievod*, p., 334, 440 — 445.
[25] *D.I.R.,A*, XVI, vol. II, p. 41 — 42.
[26] *D.I.R.,A*, XVI, vol. II, p. 212, 213; III, p. 117.
[27] *Ibidem*, XVII — V, p. 268 — 269, 302.
[28] *Ibidem*, XVI, vol. III, p. 63 și 65.
[29] *Ibiddm*, XVI, vol. II, p. 117.
[30] *Ibidem*, XVII, vol. II, p. 145.
[31] M. Costăchescu, *Doc. mold. în de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 154 — 455.
[32] *D.I.R.,A*, *veac XVI*, vol. I, p. 151; vol. II, p.18.
[33] M. Costăchescu, *op. cit.*, *p.* 454.
[34] *Uricariul*, XVIII, p. 104; *D.I.R,A*, *Moldova*, XVI, vol. I, p. 250; III, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui, Toader Pitic, precizează că ,acolo a fost curtea lui Petrea Pitic și a lui Toader Pitic (**оуси прѣкоунѹчата Тоадера Питика ѡт половина села що на Ковъле, где быль двор прѣдѣда их, що сѣ тепер завоут Питичанїи**)[35].

Coborînd pe teren sau căutînd pe hartă, pregătiți cu asemenea informații, aflăm ușor că, numele satului „unde a fost casa lui Toader Pitic", denumit mai apoi, Piticeani, se numește astăzi Chiticeni[36], prin palatizarea labialei *p* = înaintea vocalei *i*, și se află în fostul ținut al Bacăului, astăzi județul Bacău.

Satul Gîndiți, denumit așa, probabil, după stăpînul său Gidea[37], cum avem dealtfel un boier cu asemenea nume, ca martor la 30 martie 1392, cînd Roman voievod dăruiește trei sate lui Ioaniș Vitezul, nu și-a mai schimbat numele după noii proprietari, din cauza efemerei lor stăpîniri. Așa apare el la 21 ianuarie 1633 în stăpînirea lui Dumitru Buhuși [38] și tot Gidinți se numește și astăzi[39].

Din privilegiile primite de Sofiica, fiica Marinii, nepoata lui Cautiș, pentru satul Ilișăști, vedem că la 3 martie 1535 acest sat se numește Iliașești sau Căuteșani[40], iar la 12 aprilie 1546 un document de întărire dat de Petru Rareș lui Toader Baloș logofăt arată că diecii i-au schimbat numele în Căutișani, după numele lui Ivan Cautiș, Ilieșești pe Cobîle care acum se numesc Căutișanii (**половина село ѡт Илїешещи, на Ковилѣ<Х>, що сѣ тепер завоу<т> Къоутишанїи**)[41]. Astăzi găsim în județul Bacău și, firește, și în dicționarul geografic satul Căutișeni[42] și nu Ilieșești.

Satul lui Roza sau Ruja Petru, dăruit lui Dan Mesehnă, la 19 septembrie 1436, nu trebuie confundat cu satul „unde a fost Stan jude", numit Rusciori, întărit la 6 noiembrie 1491 și 17 aprilie 1522, lui Mihul Pojar[43], fiul sau, Tăbuci Mititelul și urmașilor lor[44], ci, probabil satul cunoscut astăzi sub numele de Roșiori[45].

Oneștilor li s-a schimbat denumirea în Misihănești, după numele de familie al proprietarului său, Dan Mesehnă, și așa-l găsim și astăzi[46], în județul Bacău.

Satul „unde a fost Veariș Stanislav" de la 1 august 1414, Virișești (de la 29 septembrie 1436), întărit la 29 martie 1546 de Petru Rareș nepoților lui Ion Odobă[47], au primit numele de Odobești, după acesată dată și așa îl păstrează și astăzi [48].

Citeștii, întărit la 2 mai 1546 de Petru Rareș Micăi, fata judelui Negul Malai[49] se numește azi Negușeni[50], după numele mic al stăpînului.

Selevestrii, ajunși în stăpînirea lui Dragoș Viteazul și a urmașilor săi[51], au rămas cu același nume și astăzi[52] după acela al primului stăpîn, Silvestru[53].

Satul Călinești, unde își avea casa Dragomir de la Cobîle, vîndut la 17 ianuarie 1491 de Dragolea, fiica acestuia, rudei sale, Cozma ușer, își are numele după un stăpîn feudal, Caliian sau Călin așa după cum avem și Calianăuții de pe Siret, care-și trag numele de la alt Caliian

---

35 *Uricariul*, XVIII, p. 135 ; *D.I.R,A*, *Moldova*, XVI, vol. I, p. 568 ; II, p. 16.
36 *Macle Dicț. Geogr. al Romănici*, Buc., 1899 III, p. 390.
37 *D.I.R.,A*, XIV – XV, vol. I, p. 3.
38 *D.I.R.,A*, XVII, vol. V, p. 178.
39 *Marele Dicț. Geogr*, p. 549.
40 *D.I.R,A*, XVI, vol. I, p. 368.
41 *Ibidem*, XVI, vol. I, p. 459 ; M. Costăchescu, *Doc. de la Ștefăniță voievod*, p. 339, nota 6.
42 *Marele Dicț. Geogr.*, II, p. 307.
43 *D.I.R.,A*, XV, vol. II, p. 172.
44 *Ibidem*, XVI, vol. I, p. 196 – 197.
45 *Marele Dicț. Geogr.*, vol. V, p. 277 – 278.
46 *Ibidem*, vol. IV, p. 353.
47 Gh. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 24 ; *D.I.R,A*, XVI, vol. I, p. 431.
48 *Marele Dicț. Geogr.* vol. IV, p. 548.
49 *D.I.R.,A*, XVI, vol. I, p. 489.
50 *Marele Dicț. Geogr.*, vol. IV, p. 491.
51 *D.I.R.,A*, XV, vol. II, p. 25.
52 *Marele Dicț. Geogr.*, vol. V, p. 601 ; Tisa-Silvestri.
53 M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 491, 523 ; *D.I.R,A*, vol. II, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(село на имѧ Калїановци... ѡт ѹнѹкѡве Калїановых)[54], își păstrează și astăzi numele acesta[55] din cauză că la 1 iunie 1521, intră, prin dania lui Cozmea ușerul, în stăpînirea mănăstirii Bistrița[56].

Certienii se află în același județ Bacău, suferind numai o mică schimbare în pronunțare (numindu-se astăzi Hertioana)[57].

Săcuienii, care-își trag numele de la același neam al lui Iachim Dragotă săcuianul[58], urmaș el însuși al lui Dragoș Vitezul, și-a păstrat și astăzi numele[59], după neamul stăpînitorilor dintîi, ca și Bogdăneștii, denumiți[60] așa după vreun Bogdan.

În schimb Năneștii, care-și trag numele dintr-un Nan, cum sînt și Năneștii de pe Răcătău al lui Nan Clucerul[61], și-au schimbat numele în Prăjești și așa îi avem și astăzi[62], — după familia Praja[63], căreia i-a fost întărit de Alexandru Lăpușneanu, la 11 aprilie 1555.

Satul lui „Ivan de la Ulmi", de sub Movilă, se va fi ascunzînd sub numele mai nou al vreunui sat de lîngă Săcuieni din județul Bacău.

Nu știm ce se va fi pretecut cu satul Cîrnești, denumit așa după Mihul Cîrnul, pe care nu-l mai găsim astăzi pe hartă sub acest nume și nici din documente nu putem afla cum se va fi denumit apoi.

De dispariția lui nu poate fi vorba căci din această regiune bine adăpostită nu avem nici un sat dispărut. Probabil că a fost inclus în vreun sat mai mare și astăzi este un cătun, dacă nu va fi chiar Rușii de astăzi, după numele unui om Roșu care stîlpise hotarul satului la 11 martie 1494 (în text „Stîlpii Roșului")[64].

Nu și-a schimbat numele satul Rușii lui Toader logofăt și Fetea Gotcă.

Satul Drăgești, denumit așa după un Drag (cum era Drag, fratele lui Toader Pitic, de la 2 august 1414 (и братѹ єго, Драгѹлови)[65], din stăpînirea nepoților lui Petru Tudora, ajuns în mîinile strănepoților lui Oancea Averescu[66] la 18 aprilie 1558 și au păstrat vechiul nume ca și Avereștii, denumiți așa după Aver, tatăl lui Oancea. La fel își păstrează numele Ciutureștii[67].

Venind acum la identificarea toponimului, „Cobîle", menționat întotdeauna după numele satelor trecute în revistă mai sus, ca și după acela al unor stăpîni feudali, putem observa pe hartă că, pe stînga Siretului, în ținutul Bacău, în partea de vest a acestei regiuni și centrul ei unde sînt așezate aceste sate, se află satul Iapa[68].

Deși repetat în documente de dieci întotdeauna după aceste sate, cuvîntul „Cobîle" ne apare numai ca un punct de reper geografic, de centru indicator al unei regiuni, dar niciodată satul Iapa, tradus în limba slavă prin Cobîla sau Cobîle nu apare dăruit de domn vreunui feudal al său, el fiind de ocol și deci proprietate domnească.

Satul era deci centrul administrativ de regiune păstrat încă din vremuri îndepărtate.

Locul numit în popor Iapa — și așa îl avem și astăzi lîngă com. Boțești din județul Bacău — fiind însă accesibil la traducere, diecii din cancelaria domnească l-au redat în documente, nu după numele romînesc, Iapa, ci în forma slavă, Cobîla sau Cobîle. Ne aflăm deci în fața unei slavizări a unui nume românesc, făcută de diecii moldoveni în cancelaria țării, fără alt scop, decît acela de a reda sensul adevărat al cuvîntului românesc, Iapa, și aceasta numai pentru că limba oficială a Cancelariei o cerea. După înlocuirea limbii slave, numele satului nu va mai apare sunb forma Cobîla, ci sub numele românesc Iapa[69].

---

[54] M. Costăchescu, *Doc. moldovenești de la Ștefăniță voievod*, p. 151 — 7; idem *Doc. mold. inainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 299; I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 246 — 247.

[55] *Marele Dicț. Geogr.*, II, p. 266.

[56] M. Costăchescu, *Doc. de la Ștefăniță voievod*, p. 457 — 7.

[57] *Marele Dicț. Geogr.* III, p. 705.

[58] M. Costăchescu, *Doc. mold. de la Ștefăniță voievod*, p. 128 — 133.

[59] *Marele Dicț. Geogr.*, vol. V, p. 330.

[60] *Ibidem*, I, p. 498.

[61] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 403 — 404, II, p. 53; M. Costăchescu, *Doc. mold. de la Bogdan voievod*, Buc., 1940, p. 158 — 159 și 211 — 212.

[62] *Marele Dicț. Geogr.*, vol. V, p. 83.

[63] *D.I.R.,A*, XVI, vol. II, p. 75.

[64] I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 34; *D.I.R.,A.*, XV, vol. II, p. 206.

[65] M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 103.

[66] *D.I.R.,A*, XVI, vol. II, p. 117; XVI, vol. III, p. 63 și 65.

[67] *Marele dicțD. Geogr.* II, p. 465 — 466, sub *voce*.

[68] *Ibidem*, IV, p. 18.

[69] *Marele Dicț. Geogr.*, IV, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din documentele analizate mai sus s-a putut observa deci că diecii înregistrează satele în cancelaria domnească la alcătuirea textului cîteodată prin formula:

I. „unde a fost"... menţionînd numele propriu al fostului stăpîn.

II. alteori cu indicaţia, „unde este casa lui"... ori „curtea lui".... indicînd uneori astfel numele propriu al stăpînului feudal, căruia i se întăreşte satul respectiv;

III. uneori după forma plurală a urmaşilor fostului stăpîn al locului, de ex. Virişeşti, după Veariş, Drăgeşti, după Drag, Gîdiţi, după Gîdea, Calianeşti, după Calian, Piticeni după Pitic etc.

IV Cînd însă numele satului este un nume comun, în cazul de faţă satul Iapa, diecii moldoveni au tradus numele în limba oficială a cancelariei, în limba slavă, respectiv Cobîla. Dat fiind însă faptul că satul era locuit de români, iar numele satului Iapa mai vechi decît limba oficială a cancelariei, urmaşii locuitorilor lui au restabilit şi păstrat denumirea românească. Documentele secolului al XVII-lea, după adoptarea limbii româneşti ca limbă oficială în cancelaria domnească, nu mai înregistrează topicul în forma slavă, Cobîla, ci sub acela românesc, Iapa, forma în care o avem şi astăzi.

Cobîlea de pe Bîrlad cea dea doua localitate, menţionată în documentele moldoveneşti în ordine cronologică, după aceea de la Bacău, este Cobîla sau Cobîlele de pe Bîrlad.

La aceeaşi dată de 2 august 1414, în care Alexandru cel Bun îi întărea lui Toader Pitic satul unde era casa lui, unde a fost Veaiş Stanislav, de la Cobîle, din ţinutul Bacău, în document se arată că i se mai dau încă un sat la gura Jeravăţului, unde acesta cade în Bîrlad, unde au fost cneji Lie şi Ţigăneşti şi altul la Bîrlad, unde îi este altă casă, unde sînt Tamaş şi Ivan cneji (**а дрꙋґое село, на ꙋстїи Жеравцѣ, ґде ꙋпадаеть на Брълад, на име ґде быль Лие и Циґанещїи кнѧзове, а третїе село, на Бръладѣ, ґде мꙋ ест дрꙋґы домь, ґде ест Тамашь и Иван кнѧзове**)[70].

Din contextul privilegiului nu reiese că vreunul din aceste sate erau la Cobîle, dar la 13 iunie 1436 cînd Ilie şi Ştefan voievozi dăruiesc lui Mihail Stîngaciu, mai multe sate se precizează că se dă şi un loc între Leurinţi şi Bîcsăneşti şi mai în sus „de Cobîla", unde se împreună trei văi, un loc din pustie (**и на Бръладѣ една мѣсто междꙋ Леꙋринцемь и Бъксънещь и повыше Кобыла, ґде сѧ снима<ют> три долины, мѣсто ѡ<т> пꙋстини**)[71].

Localitatea este apoi menţiontă şi la 15 iunie 1436, cînd aceeaşi voievozi dăruiesc lui Moica vornic de gloate şi fratelui său Toader spătar, satul „la Cobîle", unde a fost Iucaş şi, pe Bîrlad, „unde este Lorinţ" (**и на Кобылѣ, ґде быль Юкаш, и, на Бръладѣ, где ест Лоринц**)[72].

Din simpla expunere a acestor pasagii răzleţe, nu ne dăm seama unde ar putea fi Cobîla de pe Bîrlad, pentru că nu avem un document care să întrunească toate elementele şi să ne indice exact locul.

Satul de la gura Jeravaţului, unde au fost cneji Lie şi Ţigăneşti, al lui Toader Pitic, de la 2 august 1414, a fost denumit de dieci în cancelarie, Lieşti, după numele cneazului Lie, cînd a fost întărit, la 19 septembrie 1436, lui Dan Mesehnă[73] (cu care ne-am întîlnit şi la Cobîlele Bacăului).

Despre celălalt sat al lui Toader Pitic de pe Bîrlad, nu avem ştiri din secolul al XV-lea pentru că ne lipseşte un privilegiu de la Ştefan cel Mare. Abia dintr-un document emis la 28 martie 1528 aflăm că el se numea, Pitici, cînd Petru Rareş întărea Stancăi, fiica Neagăi, nepoata lui Toader Pitic, partea din mijloc a satului, din împărţeala ce a avut mama ei, Neaga, de la Ştefan cel Mare[74], şi din altul, de la 29 martie 1552, în care se arată că, Ion, fiul Neagşei, fiica lui Costea Posadnic, dă partea sa din Pitici lui Gheorghe diac pentru satul Valea Neagră de la Nistru[75], unde vom vedea mai jos că se găseşte o altă localitate Cobîla.

Gh. Ghibănescu, încercînd să indentifice satele lui Toader Pitic, deşi documentul din 2 august spune clar că i se dau acestuia trei sate şi în locuri diferite, afirmă că: „avem două forme, Pitici şi Piticeni, care-s acelaşi sat, atît numai că pe partea de jos era proprietar Sima Vistier, iar pe cea de mijloc, Toader Pitic"[76], făcînd din două sate aşezate în regiuni diferite, unul singur, numai pentru simplu motiv că sînt denumite după cognomenul de Pitic.

---

[70] M. Costăchescu, *Doc. mold. inainte de Ştefan cel Mare*, I, p. 103 — 104.

[71] *Ibidem*

[72] *Ibidem*, p. 448

[73] *Ibidem*, p. 488.

[74] Gh. Ghibănescu, *Uricarul*, XVIII, p. 108 — 109; *D.I.R,A*, XVI, vol. I. p. 287.

[75] *D.I.R.,A*, XVI, vol. II, p. 12.

[76] Gh. Ghibănescu, *Uricarul*, XVIII, p. 111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă ținem seama însă de elementele geografice care însoțesc cele două sate și mai ales de completările ulterioare din documentele fiecărui sat în parte, vedem că diecii din cancelaria domnească au dat satului de la Cobîle din Bacău, unde Toader Pitic își avea o casă, numele de Piticeni, iar celui de pe Bîrlad, unde-și avea altă casă, numele de Pitici, tocmai pentru a le deosebi unul de celălalt. Forma slavă în care apar Piticenii de la Cobîle am văzut-o mai sus, cînd am cercetat documentele Cobîlelor de la ținutul Bacăului, dar pentru Piticii de pe Bîrlad, textul slav al documentului dat de Petru Rareș arată că era Pitici (**Станка, дочка Нѣґина внѹка Тоадера Питика... ѡт половина село ѡт Питич**)[77].

Ne aflăm deci fără nici o îndoială în fața a două sate diferite, unul Piticeni numit azi Chiticen pe care l-am văzut mai sus și altul numit Pitici, pe Bîrlad, pe care urmează să-l identificăm. Locul geografic pe care se află așezat acest sat e greu de precizat.

Satul de la gura Jeravațului de pe Bîrlad, unde au fost cneji Lie și Țigănești al lui Toader Pitic de la 2 august 1914, am văzut că a primit numele de Liești, prin cancelarie la 19 sept. 1436, cînd a fost întărit lui Dan Mesehnă. Astăzi satul se numește Grivița și se află în județul Vaslui.

Unde se aflau atunci celelalte sate cu indicația la Cobîle și Pitici? Din două documente emine de Ștefan cel Mare, unul la 1488 și altul la 16 martie 1495 observăm că, sub Alexandru cel Bun și fiii săi, Ilieș și Ștefan voievozi, satul „unde a fost jude Bora" de la gura Horăeții și satul Grijlivii fuseseră întărite lui Oana și Julea Pîntece împreună cu Mărceștii[78]. În secolul al XVII-lea, după un document din 8 septembrie 1679, vedem că acest sat, Grijlivii, menționat ca fiind în stăpînirea Tudosicăi Jora, împreună cu Borăștii de la gura Horăiații, se aflau lîngă gura pîrîului Iapa[79]. Ținînd seama de aceste precizări documentare putem localiza astăzi satul Pitici de pe Bîrlad al lui Toader Pitic, locul lui Mihail Stîngaciul dintre Leurinți și Bîcsănești, ca și celelalte sate, unde a fost Incaș (Ilcaș?) și unde este Lorinț (care este același cu Leurinț) din stăpînirea lui Moica vornic de gloate și a fratelui său Toader spătar, cu indicația că sînt *„la Cobîle, pe Bîrlad"* în ținutul Tutovei, la nord de tîrgul Bîrladului, începînd de la gura Smilei în sus pe valea Bîrladului, în jurul gurii Horăiații pînă la gura Iadriciului.

De la gura Iadriciului în sus pînă la gura Crasnei se afla *Pîrîul Mînzului* sau *Mînzei* tradus în limba slavă prin strijnic[80] (mînz între un an și trei ani de zile cu coama retezată).

În documentul emis de Ștefan voievod fiul lui Alexandru cel Bun pentru protopopul Iuga se arată că unul din satele lui, „unde este jude Mihai" se afla la obîrșia Strajnicului (**на верХ Стражницѣ, ґде ест жѹде МиХаю**)[81]. Regiunea mai era cunoscută și sub denumirea *La Conovăț*"[82] = *Legătura cailor*, cuvînt păstrat și astăzi în vocabularul militar românesc pentru a indica locul unde sînt legați caii în bivuac[83].

În documentul de la 7 decembrie 1436 de întărire a satelor aceluiași protopop Iuga, satul unde este jude Mihail Colici e arătat ca fiind „La Conovițe" (**и на КоновицеХ, ґде ест МиХаило Колич**)[84].

După numele judelui Mihai Colici satul va primi prin cancelaria denumirea de Coliceni a 19 februarie 1607, iar locului dintre Strajnic și Iadrici, care pînă la această dată s-a numit Fauri, i se va da numele de Iugani, după numele protopopului Iuga, stăpînul feudal[85].

---

[77] *Ibidem*, p. 108 — 109.

[78] *D.I.R.,A*, XV, vol. II, p. 79 și 245.

[79] N. Iorga, *Studii și documente*, VI, Buc., 1904 p. 31 — 35 și 47.

[80] Fr. Miklosich, *op. cit.*, p.890, sub *voce*; H. Tiktin; *Dicționar romîn-german*, Buc., 1903, vol. III, p. 1515, sub *voce*. *Dicționarul limbii romîne literare contemporane*, Buc, 1957, vol. IV, p. 265 sub *voce*.

81 M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 386.

[82] *Dicționarul limbii romîne ...*, vol. I, p. 534 sub *voce*.

[83] M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 498. H. Tiktin, *op cit.*, p. 403, sub *voce*.

[84] M. Costăchescu, *op. cit.*, I, *p.* 498. H. Tiktin, *op. cit.*, p. 403 sub *voce*.

[85] *D.I.R.,A*, A, XVII, vol. II, p. 90. Ștefan cel Mare confiscînd satele lui Mihul logofăt fiul lui Iuga protopop, dăruiește aceste sate lui Petru Vranici, iar nepoții acestuia vînd „două părți din șase părți din satul Coliceani și din Fauri, care acum se numește Iugani, pe Iadrici" lui Dumitrache Chiriță mare postelnic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe Bîrlad la Gura Strajnicului se mai aflau satele „unde a fost jude Radoslav", denumit de cancelarie apoi Radoslaveşti şi mai jos de acesta, Găureşti, ambele cu mori în Bîrlad, dăruite de Ştefan cel Mare lui Clănău spătarul[85].

Ne lipsesc pînă acum documente ulterioare din sec. XVII scrise în limba română în care „*Pîrîul Strajnicului*" şi locul denumit „*la Conovăț*" să apară sub denumirea de Pîrîul Mînzului şi Legătura Cailor. O confirmare a denumirilor româneşti s-ar putea avea numai după o cercetare pe teren, aşa cum am putut constata personal că locul de la gura Voronei este denumit şi astăzi de localnici : „La Cioroi"[87].

În nici un caz ele nu mai apar sub denumirile slave în documentele din sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea pe care le avem publicate în prezent. Lucrurile se schimbă însă cînd e vorba de numele Cobîla. În centrul acestei mari întinderi se afla un sat şi un pîrîu, cu numele Iapa, tradus de dieci în cancelarie prin Cobîla sau Cobîle.

În secolul al XV-lea acest topic apare sub forma slavă Cobîle, dar dintr-un document din 30 martie 1606 emis de Ieremia Movilă, vedem că el se numeşte *Iapa*[89] şi fusese stăpînit sub Alexandru cel Bun şi Iliaş voievod de aceleaşi persoane, Oană şi Julea Pîntece, care au stăpînit satul unde a fost jude Bora de la gura Horăiatii, numit apoi Borăşti şi satul Grijlivii de lîngă gura Iepii. La 30 martie 1606, satul şi Seliştea cu loc de moară pe Bîrlad e vîndută de strănepoții lui Oană Giulici căminarului Toader Chiriac împreună cu satele Borăşti de la gura Horăiatii, cu Mastatici de alături şi Picigani de la Gura Bancii. Dar dacă asupra acestui document, în care satul apare cu numele româneşe *Iapa*, sar putea ridica îndoiala că este păstrat într-o traducere din 1809, o serie de documente din secolele al XVII-lea, al XVIII-lea şi al XIX-lea scrise în româneşte (din ianuarie 1623, 8 septembrie 1679, 3 iulie 1693, 20 iulie 1759 şi din 29 noiembrie 1814) ne arată că numele adevărat păstrat de popor din vechime era Iapa şi nu Cobîla.

Din aceste puține date documentare putem să conchidem, ca şi la Cobîlele de la Bacău. că dieții au dat în cancelarie :

I. nume satelor după acela al stăpînilor feudali ; de ex. : Lieşti, după cneazul Lie. Pitici după Toader Pitic, Borăşti, după Bora jude etc.

II. în ce priveşte denumirea de Cobîle, ei au tradus numele satului Iapa, existent, ca şi pîrîul Iapa, pe Bîrlad în apropiere de gura Horăiatii şi a Bancii în limba slavă.

Odată cu înlocuirea limbii oficiale slave, în secolul al XVII-lea, cu limba română, satul, centru de regiune, apare sub numele străvechi Iapa.

Cobîlele din ținutul Neamț. A treia localitate cunoscută în documentele moldoveneşti sub numele de Cobîle, este aceea de la Neamț. Spre deosebire de celelalte două centre de regiuni, denumite Cobîle, cea de la Neamț este menționaă pentru prima şi ultima dată în actul fals cu data de 11 iulie 1428. Printre bisericile enumerate sînt şi două „la Cobîle" (**дв҃к цр҃квн҃ ѡ҃ Кобнли**)[90]. Documente ulterioare care să conțină indicativul „la Cobîle" pentru" aceste sate din ținutul Neamț, nu mai sînt. Cele două sate, cu biserici „de la Cobîle" „închinate, mănăstirii de la Piatra lui Crăciun, se găsesc şi astăzi în județul Neamț în partea muntelui dar *nu sub forma redată de textul slav prin Cobîle, ci sub numele de Iapa şi Calul*. Numele satului *Iapa*[91] a fost tradus de diac prin forma plurală, *Cobîle*, înglobînd şi satul Calul[92], de alături. După înlocuirea limbii slave în secolul al XVII-lea, numele satelor nu va mai apare „la Cobîle ci sub numele româneşe *Calul* şi *Iapa*[94], aşa cum le avem şi astăzi în Marele Dicționar Geografic.

---

[86] *D.I.R.,A*, A, XV, vol. II, p. 116, doc din ian-febr. 1940 XVI, vol. I, p. 75 doc din 2 martie 1508.

[87] Fr. Miklosich, *op. cit.*, p. 75, Vrana = corb, cioroi, sub *voce*.

[88] *D.I.R.,A*, XVII-II, p. 19 ; V, p. 179 ; M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 94.

[89] N. Iorga, *Studii şi Documente*, VI, p. 31, 35, 47, 52, XVI, p. 182 183-4, 199—211.

[90] P. Mihailovici, *Opt. doc. mold....* în „Cercetări istoricee", VIII-IV, (1932 — 1933) nr.1, Iaşi, 1933, p. 200—201; *D.I.R.,A*, XIV—XV, vol. I, p. 67 falsul datează de la sfîrşitul sec. al XVI-lea (cf. C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Simanschi, *Documente Romaniae Historica*, A vol. I, Buc., 1975, nr. VI.

[91] *Marele Dicț. Geogr.*, Buc., 1899, vol. II, p. 15 şi vol. IV, p. 18.

[92] *Ibidem*.

[93] *Ibidem*, vol. II, p. 155 — 156 sub *voce*.

[94] C. A. Stoide şi Constantin Turcu, *Documente şi regestre din ținutul Neamțului secolele XVI, XVII, XVIII*, estras din rev. „Apostolul", nr. 9 — 11, P. Neamț, 1938, p. 25, „Holarul satului Săvuleşti al m-rii Bistrița merge „pre Iapa în gios"... (doc. de la 1661 — 1655).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cuprinderea celor două sate, Calul și Iapa, sub denumirea Cobîle confirmă teza că, mai înainte, pe teren existău aceste sate românești (așa cum există și în Maramureș, Transilvania și Dobrogea, satele Iapa[95])și că ele au îmbrăcat forma slavă numai în cancelaria moldovenească prin traducere. Regiunea în care se află ele se întinde între Cîmpul lui Dragoș, de care se desparte la sud prin pîrîul Nechid, rîul, Bistrița la răsărit, branișteа mănăstirii Bistrița la nord și pîrîul Tarcăului la apus. În interiorul acestei regiuni găsim, izvorul, pîrîul, valea și pădurea Iapa, pîrîul, pădurea și deaul Calul, lîngă satele Iapa și Calul (ambele trecute în *Marele Dicționar Geografic*), alături de care se află și pîrîul cu Valea Mînzăi nemenționate în dicționar, dar existente și astăzi pe teren.

Prezența acestor trei toponime : Iapa, Calul și Mînza în această regiune, provine de la aceea că, oamenii pămîntului au ales locuri diferite, unde-și duceau primăvara și vara iepele, caii și mînzii la păscut, în zilele de sărbătoare și în cele de lucru[96], cînd nu foloseau caii la servicii, în gospodăriile lor.

Despărțirea locurilor după genul cailor s-a făcut dintr-o necesitate obiectivă. Primăvara îndeosebi, cînd iepele sînt fătătoare ori au mînzi sînt despărțite de cai și aduse într-un anumit loc, al iepei, spre a fi ferite de bătaia cailor, care pentru a nu aduce pagube sînt ținuți în alt loc, al calului, iar Valea Mînzei este în legătură cu locul unde pasc mînjii după înțărcare.

Ne aflăm deci în fața unor sate românești al căror nume se păstrează și astăzi, provenite de la locurile unde păsteau caii și iepele, care în textul slav au fost redate de diac în cancelaria domnească prin termenul de Cobîle.

Cobîla din ținutul Dorohoi. La 2 octombrie 1467, s-a prezentat în fața scaunului domnesc de la Suceava Albu fost spătar și a cedat, în fața lui Ștefan cel Mare, satul său, unde a fost casa lui Stan Babiș, pentru doi cai buni prețuiți la 280 zloți tătărești, panului Luca Cauteș și femeii sale, Luna, fiica lui Stan Babiș, și fratelui ei, Ivanco, fiul lui Stan Babiș, rude apropiate lui Albu spătar.

Textul slav al documentului precizează că satul lui Albu, unde avusese casa Stan Babiș a primit atunci denumirea de Cobîlia de Sus (**село Кишнїи Кобълїои, гдѣ бил домъ Стана Бабиша**)[97]. Așa va mai apare el la 5 august și 18 noiembrie 1620, cînd este menționat ca fiind în hotar cu satul Șendriceni[98] din ținutul Hîrlău, fost ascultător de ocolul Dorohoiului.

Dacă citim atent documentul din 2 octombrie 1467, observăm că satul lui Albu, unde-și avea casa Stan Babiș, era cunoscut cancelariei sub indicativul „unde a fost casa lui Stan Babiș, cum am mai văzut și în cazurile unor sate de la Cobîlele Bacăului și ale Bîrladului.

Potrivit obiceiului cancelariei, de a denumi satele după numele stăpînului feudal, ar fi trebuit ca satul lui Stan Babici să fie chemat, Stănești, după numele mic ori Băbiceni după acela de familie, dacă nu Albești ori Spătărești după numele sau funcția lui Albul spătar.

Deși Stan Babici vornicul, boier în sfatul domnesc începînd cu data de 2 august 1414, cînd i se dă lui Toader Pitic satele de la Cobîlele[99] Bacăului și Bîrladului, era stăpîn a multe sate din nordul Moldovei[100] și era în viață la 1467, trăind chiar în martie 1493[101], totuși cancelaria nu se fixează asupra niciunui nume dintre acestea, purtate de el, spre a denumi satul Stănești ori Băbiceni. Dar nu rămîne nici la acela al lui Luca Cauteș, spre a-l denumi, Lucani ori Căutișani, cum am văzut că satul Iliașești de la Cobîle din ținutul Bacău din stăpînirea lui Ivan Cauteș la 10 mai 1436 se numește și astăzi Căutișani[102], deoarece acesta nu avea urmași, care

---

[95] *Indicator alfabetic al localităților din R.P.R.*, Buc., 1956, p. 303 — 304.

[96] Pînă mai dăunăzi, țăranii moldoveni, sub influența unei credințe mistice, sărbătoreau toate joile de după Paște pînă la „Înălțarea Domnului" de teama de a nu fi bătute de grindină ogoarele în timpul verii. Pentru faptul că în aceste zile lucrătoare caii erau scoși la păscut, ca și în zilele de duminică, toate joile de după Paște au fost denumite în popor Paștele Cailor, de unde și proverbul popular de „a-și achita datoriile la Paștele Cailor".

[97] I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 122 — 123 ; *D.I.R,A*, A, XIV — XV, vol. I. p. 358 — 359.

[98] *D.I.R.,A*, XVII, vol. IV, p. 493 ; V, p. 507.

[99] M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 102 105, 468—9, 508 și 509.

[100] M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 177 — 178, 420 — 423, 441 — 442, 468 — 469 și 508—509 I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 82, 111 — 112, 122 — 123 și 462.

[101] I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 462 ; *D.I.R,R*, XV, vol. II, p. 184 — 185.

[102] M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel mare*, I, p. 438 ; *D.I.R,A*, XIV — XV, vol. I, p. 125 ; XVI, vol. I, p. 369.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să predomine satul cu numele lor, adoptînd însă numele regiunii Iapa de la Bacău în traducerea slavă Cobîla din care este originar Luca Cauteș — probabil fiu sau nepot lui Ivan Cauteș de la Cobîle — și dă satului lui Stan Babiș numele de Cobîlia de Sus, în raport cu Cobîlia de jos, din ținutul Bacău, de unde venea Luca Cauteș. Astăzi satul se află sub același nume pe pîrîul Cobîla, lîngă Dorohoi, județul Botoșani.

Numele de Cobîla pentru satul lui Babiș a fost dat deci de cancelarie, prin transplantarea cuvîntului Iapa, dar tradus în limba slavă după locul de origine al noului stăpîn feudal Luca Cauteș, de la Cobîlele din județul Bacău, care în mintea diacului erau — de Jos, în raport cu acelea — de Sus, pe care avea să le stăpînească de acum înainte Luca Cauteș.

Iată deci un al treilea procedeu folosit în cancelaria moldovenească de a denumi satele: transplantarea numelui locului de origine al stăpînului feudal în noul sat, peste care este întărit. Fenomenul acesta poate fi urmărit în documentele moldovenești ulterioare privind satele Scîndureni, Vorniceni cum și denumirile omonime ale satelor așezate față în față pe văile marilor rîuri, de ex Sculeni, Petrești, Ungheni, Măcărești, Sarata de pe valea Prutului ș.a.

Cobîlele Sorocăi. Am văzut mai sus ,la Cobîlele Bîrladului, cum la 29 martie 1552, Ion fiul Neacșei și nepot lui Costea Posadnic și Oană Pîntece, dă partea sa din satul *Valea Neagră*, de pe Nistru (**село цо на Нистри, по имѣ Чорна Долина**)[103] lui Gheorghe diac, în schimbul unei jumătăți din satul Pitici de la Cobîle, pe Bîrlad.

Satul — *Valea Neagră* — de pe Nistru, tradus de diecii moldoveni în limba slavă sub numele de *Ciorna Dolina*, denumit astăzi, *Ciorna* — de la gura pîrîului cu același nume din raionul Rezina, Republica Sovietică Socialistă Moldovenească[104], își trage numele de la Negrea vornic, boier în sfatul lui Alexandru cel Bun de la 7 ianuarie 1403 pînă la 24 septembrie 1429[105]

Acesta își avea curtea sa la Gîdinți, pe Siret (**на Сиретѣ, на имѣ Гъдинци, гдѣ быль дворъ Негринь**)[106], menționat într-un document din 22 martie 1500, dar satul se afla la 3 iunie 1429 la *Cobîle* (**и Гъдинци, на Кобмле**)[107]. Boierul Negrea, mai stăpînea, afară de Gîndinți, împreună cu fratele său, Cananău, satele Negrești, Alexești și, la Vaslui, Cosîlăuți și Stanulauți la Hotin, și Cinișeuți, Horodiște, Zagorna, și Rizina, la Nistru[108]. Satul de pe Vilna din ținutul Vaslui, dat de Negrea unui fiu al său, Alexa, unde acesta își avea casa, apare la 7 martie 1493 în proprietatea copiilor acestuia, Robotă și Sora (**отъ оурика дѣда ихъ пана Негрин, даанѣж пана Негрн, одно село на Кинион, на имѣ гдѣ бил дом Плѣдин**)[109], după cedarea de către Mihul, fiul lui Cananău, vărul lor, a părții sale în schimbul altor sate, probabil.

Satele Stanulăuți de sub Nesfou și Cosîlăuți de pe Prut, ambele în ținutul Hotin, (astăzi în raionul Noua Suliță al R.S.S.Ucrainene) au fost date de Negrea la 4 ianuarie 1432 fiicei sale. Ana, căsătorită cu pan Vană. Pe hotarul satului Cosîlăuți, unde Negrea își avea o prisacă (**около Негрин пасикы**)[110] s-a format satul Negreni (existent și astăzi).

Valea Rezinei cu satul de pe Nistru de la gura pîrîului a fost moștenit de o altă fiică a lui Negrea, numită Maria, și de Alexa, care a îndeplinit acolo dregătoria de căpitan de oaste *la graniță*. *La 5 februarie 1495 satul* de pe *Nistru*, *Rezina*, *de la gura Rezinei* cu *indicația* „*unde a fost Alexa vataman*" a fost vîndută de Donea, din ocinele străbunicului ei, pan Negrea, vărului ei Toader, pisar domnesc (**одно село на Днистрѣ, на оустїе Рязинѣ, на имѣ село Рязина, гдѣ бил Олѣда катаман, цо сѣ прихоодило тое село в ин част отъ отнины прѣдѣда ин, пана Негрн**)[111]. Mai sus și paralele cu Valea Rezinei s-a păstrat de la înaintașii lui Negrea vornicul pîrîului sau *Valea lui Negrea*, avînd la gura satul cu același nume, tradus de dieci în cancelarie, la 29 martie 1552, prin *Ciorna Dolina*.

---

[103] Bibl. Acad. XLVII/231 ; D.I.R.,A, XVI, vol. II, p. 12.

[104] *Молдавская С.С.Р. Административнотерриториальное деление*, Chișinău, 1956 p. 63.

[105] M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 48 — 291.

[106] I. Bogdan, *op. cit*, II. p. 173.

[107] M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 269.

[108] *Ibidem*, I. p. 334 — 336 ; idem, *Doc. de la Ștefan cel Mare*, 1933, p. 189 — 192.

[109] I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 14 ; *D.I.R,A*, XV XV, vol. II, p. 193.

[110] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 330 ; *D.I.R.,A*, XIV, vol. I, p. 97.

[111] I. Bogdan, *op. cit.*, II, 70 — 71 ; M. Cosctăchescl, *Doc. de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 197 — 201 ; *D.I.R,A*, XV, vol. II. p. 238.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Valea ca și dealurile care o domină au fost denumite de tătari după familia care le stăpînea și în secolele al XIII-lea și al XIV-lea *Caragine*, cuvînt, care în limba mongolilor înseamnă Negru sau Negriciosul[112]. Acest dublet *Caragine* al familiei *Negrea*, ca și *Ciorna*, dat de dieci în cancelaria vornicului Negrea, s-a păstrat și într-un document din 20 decembrie 1437 emis de Ilei și Ștefan voievozi lui Mihail de la Dorohoi, cînd i se întăresc acestuia mai multe sate cu indicația, sub *Caragine* „Încă satul sub Caragine, unde este Simeon cneaz, la obîrșia Dobrusei, încă sub Caragine, Dobrușa, și satul sub Caragine, Mordvina, încă sătul mai jos de Mordvina, sub Caragine, Dobrușa, unde sînt Fîntînele, încă satul lui Oleșco (Olișcanii) sub Caragine **еще село поу<д> Каражиномь, ґде Симѣѡ<н> кнѣ<з> оу верхъ Добрꙋши, еще село по<д> Каражиномь, Доброуша, и село по<д> Каражиномь, Мордвина, еще село пониже Мордвина, по<д> Каражиномь, на Доброуши, ґде сꙋ<т> Кръници еще село Олешкови, под Каражиномь**)[113].

La obîrșia Văii lui Negrea se află Cotiugenii, întărit la 26 noiembrie 1470 lui Ivanco hotnog și fratelui său, Cupcea Marco Cavadiu[114].

La împărțirea satelor, peste Valea lui Negrea, a rămas stăpîn un nepot de frate al lui Negrea vornicul, numit Mihul, fiul lui Cananău[115] (a cărui fată, ceda la 7 martie 1493 fiilor lui Alexa, nepoților ei de văr, jumătate din Alexești pe Vilna) (**Маґда, дочка Михꙋлова, ꙋнꙋка пана Неґри**)[116] avînd centru de reședință în satul, care după aceea, i-a luat numele, Mihuleni.

Privilegiile din veacurile al XV-lea și al XVI-lea pentru Mihuleni s-au pierdut, din vitregia vremurilor. El ajunge mai tîrziu în stăpînirea urmașilor lui Cozma, Șarpe postelnicul, ca și Dobrușa[117] și Mordvina, care-l vînd, la 15 mai 1609, lui Toader Boul vistier[120].

Pîrîul lui Negrea sau Valea lui Negrea, deși n-avea nimic comun cu apa neagră a pîraelor, tulburi a devenit mai tîrziu în mintea diecilor, Pîrîul Negru, iar prin simpla traducere în limba oficială a cancelariei, pîrîul Ciorna (**село Матеꙋци, на Нистрꙋ, съ млини на Чорна**)[121], la 20 aprilie 1554, sau Cernavodă (**село Глицѣнїи, ꙋ волост Сороцкои, сѣ млени ꙋ Чернавода**)[122], la 25 martie 1654. Astăzi pîrîul nu mai amintește cu nimic prin numele său Ciorna că el a fost cîndva Pîrîul lui Negrea vornicul sau al înaintașiilor săi denumiți de tătari Caragine.

Pe Valea lui Negrea mai sînt așezate satele Cotiugeni[123], Mateuți și Gligeni[124], din care ultimele au ajuns în stăpînirea lui Ieremia Movilă voievod, împreună cu satul Cobîlia.

Numele acestui din urmă sat, Cobîlia, este menționat pentru prima oară la 18 februarie 1456. La această dată, Petru Aron voievod, dăruiește lui Ioil protopop al Iașilor și fiului său Giurgiu gramatic, mai multe sate la Cîrligătura, iar „la Nistru Cunicea, amîndouă cătunele, și Cobîlia (**на Днистри, Кꙋниґа...и Кобылїѧ**)[123]. Cum a ajuns Ioil protopopul — stăpîn peste satul Cunicea și peste satul Cobîlia de pe Valea lui Negrea nu știm. Nu putem afla nici cînd și în ce împrejurări a devenit stăpîn peste el boierul Cămilă, probabil acel Toader Cămilă, martor în sfatul domnesc al lui Ilie și Ștefan voievozi (la 5 martie 1438[124], 30 iulie

---

[112] Divan Kelekian, *Dicționainre turco-francais*, Constantinopole, 1911, p. 957, Kara-Cay = pîrîul negru, lectură făcută de colegul Mehmet Mustafa de la Institutul de iatorie din București.

[113] M. Costăchescu, *op cit.*, I, p. 541.

[114] *D.I.R.,A*, XIV vol. I, p, 377.

[115] M. Costăchescu, *Doc. de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 189 — 190.

[116] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 14 ; *D.I.R,A*, XV, vol. II, p. 193.

[117] *D.I.R.,A*, XVI, I, p. 151 ; M. Costăchescu, *Doc. de la Ștefăniță*, p. 143 — 144.

[118] *D.I.R.,A*, XVII, vol. II, p. 214 — 215 ; V, p. 317.

[119] Bibl. Peceți nr. 42 ; *D.I.R.,A.*, XVI, vol. II, p. 238

[120] Arh. St. București, Ms. 628 *Condica Asachi*)(, f. 690 — 692 ; *D.I.R.,A.*, XVII, vol. IV, 32, 368, V, 276.

[121] *D.I.R.,A.*, XIV — XV I, p. 377.

[122] *Ibidem*, XVI-I, 592, — 593 ; II, 238 ; III, 189, XVII-III, 41 ; IV 32 112, 368 ; V, 276.

[123] M. Costăchescu, *op. cit.* II, p. 569 — 570 ; *D.I.R.,A.*,, XIV — XVvol. I, p. 285.

[124] *D.I.R.,A.*, XIV, XV, vol. I p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1439[125] 16 aprilie și 14 iunie 1443[126] de la care va fi rămas numele Cămilești de la Tecuci[127], a cărui fată, Fetca, căsătorită cu Șteful Spineanu, vinde la 15 aprilie 1482, din uricul ei drept și propriu, rudei sale, Cozma ușer, același Cozma ușerul pe care-l găsim la 17 ianuarie 1491 stăpîn și la Cobîle din Bacău, satul Cobîlia pe Nistru (**ѡдино село на имѣ Кобылїа, на Днистри, ѡчина Фєткова, дочка Камилока**)[128].

Mai tîrziu, la 25 martie 1529, Petru Rareș dăruiește satul Cobîlea din ținutul Soroca lui Pavel Scripcă brănișterul, luat de la Gonțea vornicul, care-l cumpărase de la Toma paharnicel și de la fratele său, Gherasim călugărul, nepoții de frate ai lui Cozma ușerul, dar ajuns în proprietate domnească la această dată, fiind confiscat de Ștefăniță voievod, la 1523, de la Gonțea vornicul, fiul lui Păcurar și nepotul lui Cozma, care „a pierdut acest sat în hiclenie cînd și-a pus sie nume de domn și și-a pus capul[129], fiindcă Gonțea s-a ridicat singur cu nume de domn[130] Petru Rareș îl obligă pe Gonțea să vîndă satul lui Ion Moghilă logofăt[131], în timpul celei de a doua domnii a lui. Satul Cobîlia rămîne împreună cu celelalte sate de pe Valea lui Negrea, Gligeni, Mateuți și Stodolna, la 20 mai 1528, în stăpînirea fiilor lui, Ion Moghilă logofăt[132], Ieremia vornicul și Simion ceașnicul, viitorii voievozi, apoi în aceia a mănăstirii Pantocrator de la Burdujeni[133], dăruit de Toader Moghilă (fiul cel mare al lui Ion Moghilă de la soția dintîi, rudă cu Pavel Scripcă brănișterul).

Abia la 10 mai 1620, Ionașcu Paicul pîrcălab, strănepot al lui Gonțea vornic și al lui Cozma ușer, după un proces lung început sub Ion Vodă cel viteaz, continuat sub Petru Șchiopul, Aron-Vodă și Radu Mihnea, intră din nou în proprietatea satului, după ce jură cu 24 jurători, boieri de curte[134].

Despre satul Cunicea, ajuns la 18 februarie 1456 în stăpînirea lui Ioil protopop, știm că este denumit așa, după numele lui Cunici (**Ꙗдроугоє села Коуничєє, под Бинєва...**)[135], stăpînul feudal al locului, la 20 decembrie 1437, cînd i s-a întărit lui Mihail de la Dorohoi și celelalte sate de sub Caragine printre care și satul lui Oleșco, Olișcanii de astăzi.

În ce privește proveniența numelui Cobîlia de pe Valea Neagră pe Nistru, el trebuie să fie transportat de la Cobîlele din Bacău de către cancelarie.

Potrivit obiceiului cancelariei de a da denumirea satelor după numele stăpînului feudal cum am mai văzut că s-a întîmplat aproape la toate satele din regiunea Cobîlelor de la Bacău și Bîrlad, satul ar fi trebuit să se numească Ioilești ori Protopopeni după numele sau funcția feudalului, cum avem satele Protopopeni pe Siret, după protopopul Daniil Hearțeg[136] sau cel de la Vaslui după Simeon protopop[137] ori Giurgești după Giurgiu, fiul Ioil. El nu a fost numit însă nici Cămilești, după Cămilă, tatăl Fedcăi, cum este acela de la Tecuci[138], nici Cozmești,

125 *Ibidem*, XIV – XV, vol. p. 166.
126 *Ibidem*, XIV – XV vol. I, p. 187 și 190.
127 *Ibidem*, XVI, vol. III, 83 și 461, XVII, vol. V, p. 324.
128 I. Bogdan, *op. cit.* I, p. 262; D.I.R.,A., XV, vol. II, p. 35.
129 Gh. Coriolan, *Petru Rareș înainte de urcarea sa pe tron și Petru pribeagul*, București, 1909, p. 29, 41 – 44; D.I.R.,A., XVI, vol. I, p. 318.
130 Despre pretenția la domnie a lui Gonțea vornicul, vezi polemica dintre Ilie Minea în *„Cercetări istorice“*, anul V – VII (1929 – 1931), Iași, 1932, p. 355 – 361; VIII – IX (1932 – 1933), nr. 2, p. 215 – 219; VIII – IX (1932 – 1933), nr. 3. p. 353 – 360 și C.A. Stoide în rev. *„Arhiva“*, Iași, Anul 40, nr, 3 – 4, iul – oct. 1933, p. 132 – 135; Anul 41 nr. 12, ian – apr., p. 56 – 60.
131 *D.I.R.,A.*, XVI, II, p. 238 – 239.
132 *D.I.R.,A.*, XVI, vol. I, 614; II, 238; Gh. Coriolan, *Logofeții Mari Teodor Bubuiog și Teodor Băloș*, în „Neamul romînesc literar“, II, 1910, p. 87, n. 6.
133 *D.I.R.,A.*, XVI, vol. III, 189, Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade, IX*, prefața p. V – X și p. 25 – 30, 57, 59, 99 – 101, 110 – 111, 129 – 132.
134 *D.I.R.,A.*, XVII, vol. IV, p. 32; I. Minea, *Despre mănăstirea Todireni*; în „Cercet. istorice“, IV, vol. I, p. 310, N. Iorga, *Studii și doc.* VI, p. 414.
135 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 541; *D.I.R.,A.*, XIV – XV, vol. I, 147.
136 *D.I.R.,A.*, XVI, vol. I p. 406, 480:
137 *Ibidem*, XIV, vol. I, p. 59 (fost satul Trîmedecii).
138 *D.I.R.,A.*, XVI, vol. III, 83, 461; XVII, vol. V, p. 324.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după Cozma uşerul şi nici Gonţeşti, aşa cum avem un sat în Ţara Românească[139]. El a primit numele de Cobîlia[140], pe care-l poartă şi astăzi[141].

Explicaţia cea mai probabilă cred că stă în transportarea de către Negrea vornicul a numelui Cobîlia de la ţinutul Romanului şi Bacăului, aşa cum s-a întîmplat şi în cazul Cobîlicei de la Dorohoi.

Motivele care ne determină să ne gîndim la aşa ceva sînt două. Mai întîi pentru că satul Gîndinţi, în care Negrea vornicul îşi avea curtea, se află la Cobîle, şi al doilea, pentru că satul ajunge la 15 aprilie 1482 în proprietatea lui Cozma uşerul, care la 17 ianuarie 1491 stăpîneşte şi satul Călineşti de la Cobîlele Bacăului, ceea ce înseamnă că şi înaintaşii săi stăpînii Ioil cu fiul său Giurgiu şi Toader Cămilă trebuie să fi provenit tot din regiunea Cobîlelor de la Bacău, de unde era el.

În felul acesta nu numai că se confirmă din nou rolul cancelariei domeneşti în fixarea numelor satelor, dar se explică de ce numele Cobîlia de pe Valea Neagră s-a păstrat în forma slavă ca şi la Cobîlia din Dorohoi, chiar în documentele româneşti din secolele XVII-lea şi al XVIII-lea.

Locuitorii satelor din Cobîlia de pe valea Neagră, ca şi cei din Cobîlia Dorohoiului, neştiind că termenul exprimă corespondenul românesc Iapa, au primit şi transcris acest nume poate neînţeles de urmaşii lor, dar pe care îl ştiau numai diecii din cancelarie în secolul al XV-lea că era traducerea numelui Iapa, centrul regiunii de la Roman-Bacău, de unde erau originari stăpînii lor.

În ce priveşte etimologia cuvintelor prin care este exprimată în româneşte specia cabalinelor, *calul* şi *iapa*, cuvinte date ca nume unor sate de către popor, încă înainte de introducerea limbii slave ca limbă oficială în cancelaria moldovenească o socotim ca fiind indoeuropeană ca şi la greci, latini, slavi ş.a.

Cuvintele *calul* şi *iapa*, moştenite de la strămoşii noştri din marea familie indoeuropeană de către români păstrează acelaşi înţeles ca şi cuvintele cu aceleaşi rădăcini, pe care le găsim la greci, latini şi slavi.

Dacă facem o incursiune în limbile vorbite de aceste popoare vedem că pentru a desemna cele două genuri ale acestei specii, grecii au termenii ὁ καβλλης-ου [142] şi ὁ ἵππος-ου[143] latinii, Caballus-i[144], şi equus-i[145] iar slavii, **конь**[146] şi **кобыла**[147]. Făcînd o comparaţie între aceste cuvinte şi cele româneşti vedem că termenul autohton *Calus* (provenit din căderea lui *b* intervocalic şi contragerea unui *a* din cuvîntul indoeuropean *cavallys* sau Caballus a păstrat acelaşi sens, ca şi cel grecesc şi latinesc, el exprimînd genul masculin al speciei ; iar cuvîntul *iapa* există în acelaşi timp şi cu acelaşi sens, pe care-l au grecii pentru ἵππος şi latinii pentru *equa*. O singură şi mică deosebire trebuie remarcată între limba slavă şi cea românească, deoarece slavii au în vocabularul lor termenul **конн** pentru genul masculin şi **кобыла** pentru cel feminin, păstrînd deci pentru genul feminin un termen, care în toate celelalte trei limbi are sensul genului masculin Cu acest înţeles l-au moştenit de la vechii slavi şi popoarele slave de astăzi, ruşii[148], ucrainienii bulgarii sîrbii cehii şi polonii[149] avînd cuvîntul **конь** pentru *cal* şi **кобыла** pentru *iapa*. Din această comparaţie se poate observa că termenul *cal* din limba română exprimă aceeaşi noţiune pe care o redau cuvîntul grecesc *Cavalis*, şi cel latinesc *caballus*, iar termenul *iapa* din limba română corespunde aceluiaşi sens pe care îl au în greceşte „ἵππος" în latineşte *equa* şi în slavă *cobila*.

---

[139] La 6 iun. 1545, Mircea Ciobanul voievod întăreşte lui Cană, Capotă şi Gonţa satul Negoşina, care astăzi se numesc Căneşti şi Contesti ; *D.I.R.,A.*, Ţara Românească, XVI-II, 329 ; *Marele Dict. Geogr.* Buc., 1899, vol. II, p, 283 — 284 ; III, p. 597 sub *voce*.

[140] Молдавскаи С.С.Р. *op. cit.* p. 43.

[141] *Ibidem*

[142] M.A. Bailly, *Dictionaire grec-français*, Paris, 1906, p. 989, sub *voce*.

[143] *Ibidem*, p. 976, sub *voce*.

[144] L. Quicherat, *Dictionaire latin-français*, Paris, 1870, p. 135 sub *voce*.

[145] *Ibidem*, p. 408, sub *voce*.

[146] Fr. Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-greco-latinum*, Vindobonae, 1862 — 1865, p. 301, sub *voce*.

[147] *Ibidem*, p. 294, sub *voce*.

[148] N.G. Korlăţeanu şi E.M. Russef, ру сско-румынскии словарь Moacova, 1954 p. 318 şi 358.

[149] Fr. Miklosich, Краткіи Словарь, S. Peterburg, 1885, p. 290 şi 298, sub *voce*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe baza acestui paralelism existent în vocabularele grecesc, latinesc, slav și cel românesc vedem că termenii *calul* și *iapa* nu pot fi moșteniți de la greci, români sau slavi și că trebuie să conchidem că ei fac parte din același tezaur comun indo-european vorbit de strămoșii noștri carpi, tezaur de care s-au folosit în același timp și celelalte popoare cu care se înrudeau.

Concluzii. Din cele cîteva documente analizate mai sus s-a putut observa că ele conțin date privind existența în Moldova în secolele al XV-lea și al XVI-lea a cinci așezări denumite Cobîle: trei din ele au fost centre de regiune, celelalte două numai sate.

Regiunile menționate în documente sînt, în ordinea cronologică în care apar, una pe stînga Siretului, pe teritoriul vechilor ținuturi Roman și Bacău, cuprinzînd satele de la Gîndinți pînă la Bogdănești și Iapa; a doua, pe Valea Bîrladului, între tîrgul Bîrlad și gura Iadricului; a treia pe dreapta Bistriței, la nord de Cîmpul lui Dragoș, între Tarcău și branișstea mănăstirii Bistrița.

Denumirea satelor din regiunile Cobîlelor de la Bacău, Roman și Bîrlad a fost dată de dieci în cancelarie după numele foștilor stăpîni feudali sau al celor prezenți cărora li se întărea așezarea.

Centrele celor trei regiuni, unde pe teren existau satele denumite românește *Iapa*, înainte de adoptarea limbii slave ca limbă oficială în cancelaria țării, au fost traduse de dieci în momentul scrierii documentelor pentru destinatari, prin corespondentul slav *Cobîla*. Denumirea slavă *Cobîle* a dispărut însă din documente în secolul al XVII-lea îndată ce cancelaria moldovenească a adoptat limba română ca limbă oficială și a reprodus sub numele românesc *Iapa* denumirea satelor pe care și astăzi le avem sub această formă la locurile indicate de documente.

Acolo unde se mai păstrează în continuare denumirea de Cobîle pentru satele Cobîla din ținuturile Dorohoi și Soroca, faptul provine de la dieci din cancelarie, care în loc să dea nume acestor sate după acela al stăpînilor feudali, cum făceau de obicei, au tradus numele regiunii Iapa de la Bacău, de unde erau originari Luca Cauteș, ginerele lui Stan Babiș și înaintașii lui Cozma ușerul, stăpînul Calineștilor de la Cobîle și al Cobîlelor din Soroca și au transplatat numele românesc Iapa din Bacău, tradus în limba slavă prin Cobîla odată cu întzrirea în stăpînire a destinatarilor.

Fenomenul denumirii satelor în unele cazuri de către administrație este arhicunoscut în istorie. Așa au făcut romanii după cucerirea Daciei, schimbînd vechile denumiri dacice printr-o nouă nomenclatură, așa s-a întîmplat și în istoria satelor românești din Moldova.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PRECIZĂRI CU PRIVIRE LA LUPTA LUI ŞTEFAN CEL MARE PENTRU OCUPAREA DOMNIEI

DE

EMIL DIACONESCU

Încă în 1939 am precizat că lupta lui Ştefan cel Mare pentru ocuparea domniei n-a putut avea loc la Dolheşti — Roman, ci în altă localitate pe care o presupunem a fi pe şesul de la Joldeşti, din judeţul Botoşani, aproape de confluenţa rîului Sucevа cu Siretul [1]. Am exprimat această părere nu numai datorită menţiunii lui A. D. Xenopol, care în Istoria Românilor (p. 11), reproduce pasajul din cronica lui Grigore Ureche şi scrie că lupta a avut loc la Dolheşti, iar la p. 270 arată, după ms. 3 al aceleiaşi cronici, că bătălia a fost la Joldeşti. De aici, apoi, Ştefan cel Mare a trecut tocmai la Orbic în ţinutul Neamţului, unde ar fi dat a doua bătălie [2].

N. Iorga în *Istoria lui Ştefan cel Mare*, ca şi în alte lucrări ale lui, menţionează că o bătălie ar fi avut loc la *Dolheşti* şi alta apoi la *Orbic*, în ţinutul Neamţ. Deci prima confruntare avu loc „la vadul de la Hreasca în mărăciniş, în marginea satului Dolheşti (Roman), unde astăzi se ridică o *mare biserică refăcută*...", iar în Letopiseţul de la Putna „se adaugă încă o ciocnire la Orbic (Arbic) în judeţul Neamţ". Ulterior, spre a confirma părerea că lupta ar fi avut loc la Dolheşti, N. Iorga, arată că „în această localitate s-a construit o mare biserică pe locul unde a fost *biserica veche înălţată de Ştefan cel Mare*". În 1918, N. Iorga revine iarăşi, scriind că „Ştefan cel Mare, după obiceiul lui, a făcut, *a trebuit să facă*, aici o biserică" [3]. Dar la Dolheşti n-a existat nici o biserică din vremea marelui voievod, cea actuală datînd de la sfîrşitul sec. XVII [4].

Alţi istorici luînd informaţia din Analele putnene, Letopiseţul de la Bistriţa şi îndeosebi din Cronica lui Grigore Ureche, scriu invariabil că tînărul voievod ar fi avut la 1457 două lupte cu Petru Aron, la Dolheşti — Roman, şi la Orbic — Neamţ. Astfel scriu I. Bogdan [5], D. Onciul [6], I. Minea [7], R. Rosetti [8], M. Costăchescu [9] ş.a. La

---

[1] Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldoveneşti. Contribuţii în legătură cu luptele lui Ştefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, Iaşi, 1939.

[2] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. IV, ed. a III-a, p. 270.

[3] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul românesc*, Bucureşti, 1904, p. 65—66; Idem, *Istoria armatei româneşti*, vol. I, ed. II, Bucureşti, 1929, p. 101—102; Idem, *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1937, p. 124.

[4] Preot Athanasie Vasilescu, *Monografia mănăstirii şi comunii Dolheşti*. Roman, 1930, p. 18, 21—23.

[5] I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti*, Bucureşti, 1891, p. 253, notele 16 şi 254. *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895, p. 37 şi 51.

[6] D. Onciul, Curs universitar.

[7] I. Minea, *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, în „Cercetări istorice", II, Iaşi, 1925. p. 234.

[8] R. Rosetti, *Despre unele precizări recente a locurilor bătăliilor de la Dolheşti, Vaslui şi Şcheia*, A.A.R., XV — 1933, Mem. Secţ. Ist., p. 3—4.

[9] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1933, p. 4 şi 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fel scrie și colonelul I. Cupșa [10]. Gen. R. Rosetti examinînd informația dată de pr. Ath. Vasilescu și folosind și cîteva din izvoarele istorice ale timpului, îndeosebi Letopisețul de la Bistrița și Cronica breviter scripta, precizează că *nici un izvor nu arată locul precis unde ar fi avut loc lupta*. Faptul că acolo s-au găsit oseminte și vase de lut, dar nu s-au găsit arme sau resturi de arme, vine în sprijinul tradiției locale că acolo ar fi fost vatra satului Doljești și nu locul luptei.

În ultimă analiză, generalul R. Rosetti precizează că dacă lupta a avut loc aici, s-a dat „în tufișurile" din lunca Siretului *și nu la Doljești*. I. Ursu, după ce scrie că Ștefan cel Mare a avut două lupte, la Doljești și Orbic, în aceeași lucrare, într-o notă, precizează că Doljești este Dolhești [11].

Dintre istoricii mai noi, I. Vlădescu notează locul luptei „pe Siret, la Vadu de la Doljești" [12]. Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu scriu la fel că „în lupta de la Doljești pe Siret, la 12 aprilie, și în cea următoare de la Orbic în ținutul Neamțului, la 14 aprilie, în Joia mare, armata lui Ștefan cel Mare învinse, iar Petru Aron luă calea pribegiei în Polonia" [13]. În tratatul de Istoria României se relatează că „bătălia hotărîtoare" dintre Ștefan cel Mare și oastea, cîtă mai rămăsese credincioasă lui Petru Aron, „s-a dat în ziua de 12 aprilie, la locul numit Hreasca, la Doljești" [14]. Or, Hreasca nu-i tot una cu Doljești și nu există în partea locului o localitate cu acest nume.

În alte lucrări de istoria românilor se menționează că Ștefan cel Mare „după o ciocnire victorioasă la Doljești (12 aprilie) au biruit Ștefan voevod și a luat schiptrul moldovenesc, cum povestește bătrînul cronicar Ureche" [15].

Izvoarele istorice nu informează la fel asupra acțiunii lui Ștefan pentru ocuparea domniei. Astfel, Letopisețul slavo-român cunoscut sub titlul de *Letopisețul de la Bistrița* [16], „de exactitate oficială" cum scrie Ilie Minea, arată că „în anul 6955 — 1457 — luna lui aprilie în 12, în Marțea mare, a venit Ștefan voevod, fiul lui Bogdan voevod, asupra lui Aron voevod la locul numit Hreasca, la Doljești, și cu ajutorul lui Dumnezeu a biruit Ștefan voevod și au luat schiptrul Moldovei", fără să menționeze de apa Siretului sau de Orbic [17]. În versiunea Letopisețului de la Putna, care duce povestirea pînă la domnia lui Ștefăniță vodă (1526), se amplifică relatarea cuprinsă în Letopisețul de la Bistrița astfel: „În anul 6965, luna aprilie în 12, în Joia Mare, Ștefan voevod, fiul lui Bogdan voevod, veni de la munteni și a dobîndit întîia biruință asupra lui Aron voevod pe Siret, la tină, la Doljești. A doua luptă a purtat-o cu dînsul la Arbic [18] și iarăși a biruit Ștefan voevod, cu ajutorul lui Dumnezeu" [19]. În schimb, în Cronica epocii lui Ștefan cel Mare, publicată de O. Gorka, care, spre deosebire de Gr. Ureche, se informează mai mult din letopisețul de la Bistrița și dă mai bogate amănunte interne și militare, unele noi, cu privire la începutul domniei lui Ștefan scrie că „în anul cînd se scrie de la nașterea lui Hristos 1457, în luna aprilie în ziua de 11 (?) într-o marți, în Săptămîna mare dinaintea Paștilor, veni Ștefan vodă, un fiu a lui Bogdan Vodă, care veni cu putere mică, cu muntenii și cu Țara de Jos, la vreo 6000 de oameni. Și se întîlni cu Aron vodă la un pîriu sau o apă, cu numele Hreasca, la Doljești. Acolo Ștefan vodă îl izgoni pe Aron vodă și rămase el însuși domn în putere" etc. [20].

---

[10] Colonel I. Cupșa, *Arta militară a moldovenilor în a doua jumătate a sec. al XV-lea, Ștefan cel Mare*, București, 1959.

[11] I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 12—13 și p. 301, nota 1.

[12] I. Vlădescu, *Izvoarele istoriei românilor*, I. *Let. de la Bistrița și cel de la Putna*, p. 116.

[13] Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, București, 1971, p. 308.

[14] *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 489. După P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, București, 1959, p. 28.

[15] Miron Constantinescu, Const. Daicoviciu, Ștefan Pascu, *Istoria României*, ed. a II-a, București, 1971, p. 131.

[61] P. P. Panaitescu, *Letopisețele slavo-române...*, București, 1969.

[17] *Ibidem*, p. 15, I. Bogdan, *Cronici inedite...*, p. 51.

[18] În loc de Orbic.

[19] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 49 și 61. I. Bogdan, *op. cit.*, p. 194.

[20] O. Gorka, *Cronica breviter scripta* (1458—1499), ed. I. C. Chițimia, București, 1937, p. 110 și nota 2 și p. 145; P. P. Panaitescu, *Cronicile...*, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A doua luptă a avut loc la Orbic, dar în 1469, cînd Petru Aron a venit din secuime, a fost prins şi decapitat [21].

Localităţile citate mai sus au o vechime diferită. Astfel, Doljeşti e menţionat spre sfîrşitul domniei lui Ştefan cel Mare [22]. Orbicul era un pîrîu iar numele satului a apărut abia în secolul al XVI-lea [23]. Hreasca e o veche aşezare răzăşească menţionată lîngă tîrgul Sucevii, la începutul sec. XV [24]. Dar nicăieri nu se pomeneşte de un sat Hreasca în preajma satului Doljeşti — Roman. Satul Dolheşti este cunoscut în preajma anului 1400.

Părerea exprimată de istoricii noştri pleacă, îndeosebi, de la textul cronicii lui Gr. Ureche. Acesta cunoscînd versiunea din Letopiseţul de la Bistriţa, din Analele putnene şi din alte surse informaţii a descris lupta lui Ştefan cel Mare pentru ocuparea domniei „pe Siretiu, la Doljăşti, la tină... şi al doilea rîndu să lovi la Orbic şi iară birui Ştefan vodă. Şi-l prinse pe Petru Aron Vodă şi-i tăie capul" [25]. Izvoarele cele mai sigure şi mai precise cu privire la aceste lupte. Letopiseţul de la Bistriţa şi Cronica breviter scripta menţionează numai o singură luptă dată de Ştefan cel Mare „la locul numit Hreasca în Doljeşti" [26].

Pornind de la o examinare mai atentă a izvoarelor şi cu cercetări pe teren, pentru prima oară am precizat că prima luptă a lui Ştefan cel Mare n-a putut avea loc la Doljeşti pe Siret, ci în altă localitate, indicînd satul Joldeşti din judeţul Botoşani, unde este un larg cîmp deschis, pe care s-au găsit urmele unei lupte : arme şi resturi de arme, muniţii şi alte obiecte ostăşeşti. Ulterior însă, cercetînd mai de aproape această problemă am găsit că lupta n-a avut loc la Joldeşti şi nici la Doljeşti. Într-adevăr, pe teren, satul Doljeşti — Roman este aşezat pe terasa superioară a malului stîng al Siretului, în preajma lui nefiind nici o „tină" şi nici „vad". De asemenea, lîngă Doljeşti nu există nici o localitate cu numele de Hreasca, menţionată de izvoarele istorice. Localitatea Hreasca este pe drumul spre Suceava, ce merge de la Dolheşti.

În dreptul localităţii Doljeşti, valea Siretului se strîmtează, iar la vreo 200 m de această apă se ridică un deal, constituindu-se o mică platformă între Siret şi acest deal unde s-a presupus că ar fi avut loc lupte ; dar terenul aici este foarte îngust. Pe acest loc s-au găsit oseminte, bolovani de piatră şi vase de lut. Nici urmă de resturi de arme ca după o bătălie. Preotul Athanasie Vasilescu arată în monografia satului că Ştefan cel Mare nu este ctitorul bisericii locale [27]. Cronicile şi îndeosebi Grigore Ureche au servit istoricilor noştri, ca izvor puţin controlat, ca să precizeze locul luptelor lui Ştefan cel Mare pentru ocuparea domniei : la Doljeşti pe Siret şi la Orbic în ţinutul Neamţului, ceea ce nu se poate susţine după confruntarea mai atentă a izvoarelor şi a hărţilor.

În urma expunerii mele şi a înlăturării ipotezei că lupta ar fi avut loc la Doljeşti — Roman, un cercetător ieşean, cu prilejul comemorării lui Ştefan cel Mare în 1957, conchide că e „probabil" că această luptă s-ar fi dat la Dolheşti, sat aflat pe partea dreaptă a Siretului, ca şi Hreasca [28]. El adaugă însă că Ştefan cel Mare *n-a înaintat* asupra Sucevei, ci, fiind atacat de Petru Aron (?), a trebuit să dea lupta şi a biruit [29]. Mai departe scrie că „a fost deci o singură luptă, la Hreasca, lîngă Dolheşti, în Ţara de Sus" [30]. Autorul propune să se citească Dolheşti în loc de Doljeşti şi revine apoi cu altă afirmaţie că bătălia ar fi avut loc la Hreasca şi Pîrîul Glodului pe Şomuzul Mic ; deci informaţia izvoarelor că lupta a avut loc „la tină" este confirmată de situaţia locală de lîngă Dolheşti [31]. La rîndul său, Const. Ciho-

[21] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 42.

[22] *Documente privind istoria României*, Moldova, XV—II, p. 6—7.

[23] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 269 şi 273 ; I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, p. 244—245 ; N. Iorga. *Studii şi documente*, XVI, p. 237.

[24] *Ibidem*, p. 48—49, I. Bogdan, *op. cit.*, p. 48.

[25] Grigore Ureche, *ed. cit.*, p. 83.

[26] I. Bogdan, *Cronici inedite*, p. 51 ; O. Gorka, *op. cit.*, p. 145.

[27] Ath. Vasilescu, *op. cit.*, p. 21.

[28] N. Grigoraş, *Începuturile domniei lui Ştefan cel Mare*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, Iaşi, an. VIII, nr. 1, p. 49.

[29] *Ibidem*, p. 37.

[30] *Ibidem*, p. 50.

[31] *Ibidem*, p. 49, nota 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

daru precizează că a doua luptă, la Orbic, n-a putut avea loc în 1457 „ci în 1469 sau 1470", cînd Petru Aron a fost decapitat [32].

Un alt cercetător, Al. Gonța, se ocupă și el de această chestiune afirmînd că prima luptă a lui Ștefan cel Mare n-a avut loc la Doljești — Roman [33].

Pe hartă, pe drumul de pe valea Siretului de la Dolhasca se ramifica un drum mai mic, pe valea Șomuzului Mare, care prin *Dolhești*, Preutești, Pleșești, *Hreasca* și Bunești ajungea tot la Suceava. Deci pe la Dolhești era un drum ușor de circulat spre reședința principală a țării. Hreasca pe slavonește înseamnă și tină, mocirlă. acest termen corespunde și cu numele satului Hreasca, menționat în vechile noastre documente, încă la 7 ianuarie 1403, ca fiind lîngă tîrgul Suvecii [34], iar în Letopisețul de la Bistrița ca și în Cronica breviter scripta se precizează că lupta a avut loc *„la locul numit Hreasca, la Doljești"* [35]. Al. Gonța înregistrează că satul Dolhești era în hotar cu gura Șomuzului Mocirlos [36], hotar existent încă de la Șendrea, bunicul lui Șendrea portarul, în 1398 și 1404 [37]. Dar poate fi vorba de moșia Dolhești, căci satul e ceva mai departe de vărsarea Șomuzului Mocirlos, iar la 1502 satul e menționat Dolhești și nu Doljești [38].

Al. Gonța interpretează expresia din O. Gorka că lupta a avut loc la un pîrîu Hreasca, nu localitate, care nu putea fi decît Șomuzul Mocirlos ce curgea pe lîngă satul numit Dolschecht — Doljești, și conchide că bătălia a avut loc pe *Siret*, mai jos de Gura Șomuzului Mocirlos în hotarul satului Dolhești și anume la cotul Poiana, din sus de Poiana Raftivanului (Rahtivanului) și de Dolhasca, ambele sate fiind așezate în hotarul satului Dolhești, care în vremea lui Ștefan cel Mare s-ar fi mărginit cu Litenii [39]. Deci, bătălia ar fi avut loc la vărsarea Șomuzului Mic (Mocirlos), în Siret, la cotul Poiana și că în orice caz, Dolhești este identic cu Doljești din cronicile amintite. Acolo este vad în Siret „mereu amintit și pomenit ca vadul Siretului" [40]. Este inexact că Dolhasca s-ar fi numit Dolhești pînă la 1840—1850, căci în harta lui Otzellowicz din 1789—1790, ca și în cea rusească din 1835 apare cu numele său. Ștefan și-ar fi așezat tabăra cu fața spre Suceava pe dealul împădurit al Cornilor, de lîngă Poiana Raftivanului (Rahtivanului) și Dolhasca, pe a doua terasă a Siretului în hotarul satului Dolhești [41].

După această expunere se naște întrebarea : unde a avut loc lupta lui Ștefan cel Mare cu Petru Aron : la Dolhești, pe Șomuzul Mare, la Hreasca, în Țara de Sus, localitate mai depărtată de Siret și de Dolhești și care nu-i la vad, ori la Valea Glodului care nu exista atunci ca sat, pîrîul Glodului fiind departe de Siret și vărsîndu-se în Șomuzul Mic. Putem afirma că Dolhești (Doljești) se impune ca loc al luptei, prin formațiile precizate în toate cronicile, inclusiv în cea a lui Grigore Ureche.

Hearsca înseamnă tină, mocirlă, iar ca denumire corespunde și cu numele satului Hreasca, menționat în vechile noastre documente încă la 7 ianuarie 1403 ca fiind „lîngă tîrgul Sucevei" [42]. Acest sat e cam la 28 km depărtare de Siret și peste *20 km de Dolhești, fiind la 5 km departe de pîrîul Șomuzul mic (Mocirlos)* [43].

---

[32] C. Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467—1474*, în „Studii și cercetări științifice, istorie, Iași, VIII (1957), fasc. 1, p. 15.

[33] Al. Gonța, *O problemă de geografie istorică : Locul unde s-a dat bătălia între Ștefan cel Mare și Petru Aron*, „Studii. Revistă de istorie", XI (1958), nr. 6, p. 197—198.

[34] M. Costăchescu, *Documente moldovenești...*, I, p. 48.

[35] I. Bogdan, *Cronici inedite*, p. 51 ; P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române*, p. 50.

[36] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 16 și 50 ; Al. Gonța, *op. cit.*, p. 198.

[37] *Ibidem*, p. 50.

[38] Idem, *Documente de la Ștefan cel Mare*, p. 13—14. Sever Zotta. *Arhiva genealogică*, II, p. 72—73 ; I. Bogdan, *Documente de la Ștefan cel Mare*, II, p. 196.

[39] Al. Gonța, *op. cit.*, p. 198—199.

[40] *Ibidem.*

[41] *Ibidem*, p. 200.

[42] M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 48.

[43] Al. Gonța, *op. cit.*, p. 197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Satul Dolheştii Mari este aşezat puţin la nord de Şomuzul Mare, numit şi cel vechi, (vezi harta), care este la vreo 5 km de Şomuzul Mic şi la 8 km de Dolhasca şi de Siret. Între Şomuzul Mare şi cel Mic se află un şir de dealuri, care erau împădurite pe o lărgime de 5—600 de metri, putînd servi de un bun adăpost. Desigur că din valea Siretului, apropiindu-se de Suceava, Ştefan cel Mare nu şi-a continuat drumul larg deschis spre Suceava, ci a mers prin defileul Dolhasca—Fălticeni, s-a oprit şi şi-a ales locul de luptă la tina-Hreasca — de la Dolheşti. Camuflat şi de pădure, l-a atacat pe Petru Aron, l-a biruit şi uşor a ajuns apoi la Suceava.

Expresia „la tină" menţionată în izvoare, se explică deci prin faptul că valea Şomuzului Mare spre Dolheştii Mari era parţial puţin mlăştinoasă, dar largă pînă la 600 m, proprie deci pentru o luptă de proporţii mai reduse, cum erau forţele care se înfruntau atunci. Localnicii păstrează tradiţia că aici a fost „locul luptelor" [44].

Şomuzul Mare are o vale mai largă, în vreme ce Şomuzul Mic sau Mocirlos are cursul pe o vale mult mai îngustă, care, la Giurgeşti, se strîmtează şi mai mult, spre a deveni foarte accidentată spre Pleşeşti şi mai sus spre Hreasca, în orice caz impracticabilă pentru o luptă, cu un drum, pe atunci, mai mult ca o potecă. Între aceste două ape este o distanţă de vreo 5 km. În Letopiseţul re la Bistriţa se scrie despre lupta lui Ştefan cel Mare cu Ţepeluş de la Rîmnicul Sărat, din 8 iulie 1481, că „atunci au căzut şi Şendrea, în acel război, şi au fost dus şi îngropat lîngă tatăl său „la Dolj eşti". Apare evident că cronicarul a scris Dolj eşti în loc de Dolheşti [45]. Într-adevăr la Dolheştii Mari se află o biserică veche din sec. XV a familiei Şendrea, care era înrudită cu Ştefan cel Mare. Două pietre tombale din sec. XV nu se pot citi una este a lui Şendrea-tatăl şi alta aflată în pronaos, în dreapta, este a lui Şendrea portarul, cumnatul lui Ştefan cel Mare.

Precizarea Letopiseţului de la Bistrica este foarte preţioasă, căci ea este o confirmare asupra denumirii localităţii Dolheşti ca Dolj eşti, unde a avut loc lupta din 1457. Această localitate este menţionată de două ori şi cu atîta precizie în acest letopiseţ, privind două evenimente deosebite şi fiind o localitate foarte veche, dinaintea secolului XV. În 1502 e menţionată cu numele de Dolheşti şi nu Dolj eşti [46].

Dar nu e numai atît : în pomelnicul de la Bistriţa este citat un „popa Petru, popă ot Dolj eşti", care este trecut împreună cu boierii din prima jumătate a sec. XV [47]. Părerea exprimată de I. Bogdan că Ştefan cel Mare ar fi ridicat o biserică la Dolj eşti—Roman, în care „pare a fi fost îngropat hatmanul Şendrea" şi deci locul mormîntului acestui boier ar trebui să se citească „la biserica din Dolj eşti". în loc de Dolheşti [48], nu se poate susţine ; iar acel popă Petru nu poate fi decît din acest sat Dolheşti—Dolj eşti.

Dealtfel, drumul de circulaţie, care, din valea Siretului, se abătea spre Baia, în valea Moldovei, ca şi spre Suceava, pe cursul Şomuzului Mare, este foarte vechi şi a fost mult circulat. Această ramificaţie, în legătură cu marele drum moldovenesc al Siretului, trecea pe la Dolheşti, Tămîrtăşeşti, Fălticeni şi pe lîngă Hreasca, ajungea la Suceava [49]. Pe aici au trecut armate de invazie spre vechea cetate de scaun, precum şi soli şi călători străini, care, venind dinspre sud, se îndreptau spre Suceava, din valea Siretului, pe cursul fie al Sucevii, fie al Şomuzului Mare. Nu era vorba deci de o potecă oarecare ci de un drum cunoscut, urmat, desigur, şi de Ştefan cel Mare în 1457. Cursul Şomuzului Mare este în parte mocirlos în regiunea Dolheştilor, ceea ce explică precizarea din Cronica editată de O. Gorka că lupta a

[44] Serafim Ionescu, *Dicţionarul geografic al judeţului Suceava*, Bucureşti, 1894 (localitatea Dolheşti e pe Şomuzul Mare) şi comunicarea preotului N. Manoliu, din Dolheştii Mari, în acelaşi sens, căruia îi aduc mulţumirile mele.

[45] I. Bogdan, *Cronici inedite*, p. 37, 57.

[46] Sever Zotta, *Arhiva genealogică*, II, p. 72—73. I. Bogdan, *Doc. de la Ştefan cel Mare*, II. p. 196 ; M. Costăchescu, *Documente de la Ştefan cel Mare*, p. 13.

[47] Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, p. 60 şi 61.

[48] I. Bogdan, *Vechile cronice ;* p. 253—254 ; N. Iorga, *Inscripţii ...*, I., p. 62—63, Idem, *Istoria bisericii româneşti*, I, ed. a II-a, p. 104.

[49] I. Bogdan, *Documente de la Ştefan cel Mare*, I, p. 402 ; II, p. 177—178 ; M. Costăchescu, *Doc. moldoveneşti ...*, I, p. 93—94 ; Em. Diaconescu, *Vechi drumuri moldoveneşti*, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

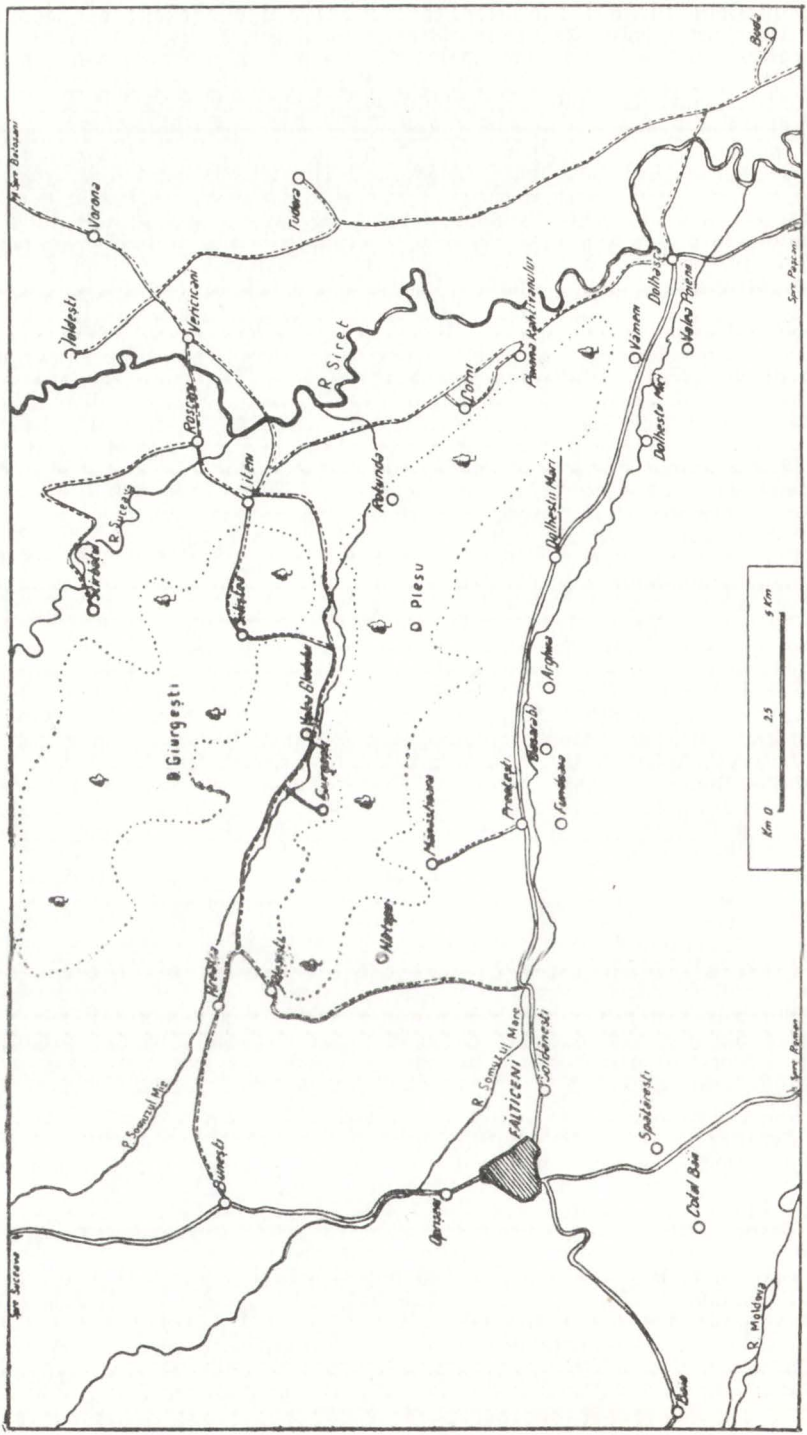

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avut loc „la un pîrîu sau o apă cu numele Hreasca, la Doljești". Or, cum Hreasca înseamnă mlaștină, tină și o localitate cu acest nume nu există în preajma satului Doljești determinînd și prin aceasta localizarea satului Dolhești, apare și mai evident că bătălia a avut loc la Dolhești, în drumul spre cetarea de scaun a Moldovei.

Asupra luptei de la Orbic, autorii mai noi, confruntînd izvoarele, ajung la concluzia că a avut loc mai tîrziu, în 1469, cînd Petru Aron, atras în cursă, a fost decapitat [50].

Mai e de adăugat că în cronica lui Gr. Ureche, editată de P. P. Panaitescu, la indice, editorul nu notează două localități distincte : Dolhești și Doljești, ci localizează una singură astfel : „Dolhăști—Dolhești—Doljești, sat în județul Suceava ; apoi Doljești—Dolhești [51]. Indirect, autorul confirmă ceea ce susținem noi mai sus. Dealtfel, localitatea Doljești—Roman nu e citată de loc de acest autor.

Coroborînd informația prețioasă din Letopisețul de la Bistrița și din Cronica breviter scripta că lupta s-a dat „ la un pîrîu sau o apă cu numele Hreasca, lîngă Doljești", cu aceea că „hatmanul Șendrea s-a fost dus și îngropat lîngă tatăl său, la Doljești" și cu însemnarea din pomelnicul de la Bistrița despre „popa Petru din Doljești, se poate conchide că *această luptă a avut loc pe cîmpia de lîngă Dolhești.*

[50] C. Cihodaru, *loc. cit.;* C. Chițimia, *Cronica breviter scripta,* p. 71, nota 7.
[51] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei,* p. 217, Indice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DESPRE CONTRIBUȚIA SOLILOR LA LUPTA PENTRU APĂRAREA ȚĂRILOR ROMÂNE

DE

ȘTEFAN LEMNY

Lupta țărilor române pentru păstrarea libertății și ființei lor statale a constituit una din temele predilecte ale istoriografiei noastre. Bogata literatură științifică a reliefat, pe larg, caracterul permanent și dinamic al acestui proces, surprinzîndu-i resursele interne, elementele particulare, precum și rolul configurației externe. Complexitatea temei reclamă însă, în continuare, cercetarea unor aspecte noi, care să contribuie, în ultimă instanță, la înțelegerea aprofundată a istoriei patriei. Un asemenea aspect îl reprezintă și activitatea de informare, căreia i-a revenit un rol de seamă în lupta pentru asigurarea securității și libertății. Însemnătatea acestei activități a fost, în mare măsură, influențată de poziția geografică și situația politică a țărilor române. Aflate într-o zonă în care interesele Porții interferau vital cu cele ale statelor vecine antiotomane, în Moldova și în Țara Românească se concentrau și se vehiculau știri dintre cele mai diverse, referitoare la evenimentele din cele două tabere. Decurgînd din aceeași situație, primejdia continuă a cuceririi și desființării ca state a făcut ca țările române să-și apere existența nu numai prin faptele de arme sau prin talentul diplomatic, dar și prin o sporită vigilență față de planurile și intențiile dușmanilor. Fără a avea un caracter instituționalizat și specializat, întocmai ca și în celelalte state europene [1], activitatea de obținere a informațiilor a răspuns, așadar, în primul rînd, cerințelor proprii de preîntîmpinare a pericolului extern, servind totodată *interesele generale ale luptei antiotomane* [2].

Unele preocupări pentru latura aceasta au existat în istoriografia noastră, la început, sub forma unor considerații generale, fără o investigare a izvoarelor evului mediu [3], apoi, într-o manieră științifică, în lucrările de istorie ale lui Radu Rosetti [4], D. I. Georgescu [5] și alții [6], precum și în lucrările de istorie a diplomației ale lui

[1] E. Cerneak, *Cinci secole de război secret*, Editura politică, București, 1968, p. 38.

[2] Ștefan Lemny, *Contribuția Moldovei și Țării Românești la transmiterea informațiilor necesare luptei antiotomane*, în *Opinia studențească*, Iași, III, 1976, nr. 16, p. 5.

[3] Tudor Sylvan, *„Rețeaua morței". Destăinuiri senzaționale asupra spionajului. Mari spioni ai vremurilor*, Craiova [1933]; Gheorghe Florin Hodinăuanu, *Spionaj și siguranță de stat*, Zalău [f.a.]; Silvian Alexandru, *Tainele războiului nevăzut*, București [1935].

[4] R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, București, 1947, p. 134.

[5] D. I. Georgescu, *Istoria armatei române și a războaielor poporului românesc*, ediția a II-a, București [1936], p. 55.

[6] Ion Cupșa, *Arta militară a moldovenilor în a doua jumătate a secolului al XV-lea (Ștefan cel Mare)*, Editura militară, București, 1959, p. 13, 62; *Arta mili-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ioan D. Condurachi [7]. Ar trebui amintite, totodată, referințele cu privire la această activitate, cuprinse în diferite studii [8] și două cărți recente, consacrate special acestei teme, neîncadrate însă literaturii științifice [9].

Fără a ne propune aici discutarea însemnătății și neajunsurilor lucrărilor amintite, menționăm că ele au în vedere și rolul solilor în activitatea de informare, neinsistînd însă asupra acestui aspect, datorită modului general în care este consemnată întreaga activitate de informare. În condițiile specifice evului mediu, alături de elementele „specializate" (iscoadele) au fost intens folosite, pentru obținerea informațiilor, și acele elemente, care, prin natura activității lor, puteau oferi un sprijin prețios în acest sens. Din aceste motive considerăm necesar să supunem atenției rolul care a revenit solilor, datorită locului aparte și important pe care ei l-au avut în această îndeletnicire.

Pe plan european, solii au participat intens la activitatea de informare în special pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea (dar și după aceea), cînd o parte a rolului lor a trecut ambasadorilor permanenți [10], exponenți ai unei noi etape în istoria relațiilor diplomatice. Moștenitorul unor vechi și binecunoscute tradiții în acest sens a fost Imperiul bizantin, cartea lui Constantin al VII-lea Porphirogenetul, *De administrando Imperio* (sec. X), conținînd prețioase instrucțiuni în legătură cu acțiunile de spionaj ale solilor [11]. Exemplul cel mai elocvent îl oferă însă republica venețiană. Aici, activitatea pur diplomatică a solilor se îmbina cu misiuni secrete de obținere a informațiilor [12]. Necesitățile de informare proprii fiecărui stat la care se adaugă influența exercitată de școala diplomatică bizantină, apoi de cea venețiană, au făcut ca asemenea tendințe să se generalizeze în întreaga Europă, acolo unde activitatea solilor era reglementată. În 1561, în Rusia a fost creat departamentul solilor (Posolskii prikaz) care, prin reorganizări succesive, va constitui la mijlocul secolului al XVII-lea „ochiul întregii Rusii mari [13], după expresia lui Afanasie Lavrentiovici Ordin-Nașciokin acel „Richelieu al Rusiei" [14], cum îl numeau suedezii.

Activitatea de informare a solilor — ca parte componentă a tradițiilor diplomației românești — a fost determinată de felul în care au evoluat raporturile cu Poarta otomană. Pînă la instaurarea dominației otomane la nordul Dunării, la mijlocul secolului al XVI-lea [15], soliile țărilor române aveau un caracter oficial

țară a moldovenilor în perioada domniei lui Ion Vodă „cel Cumplit", Editura militară, București, 1959; Traian Mutașcu, *Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea. Radu Șerban*, Editura militară, București, 1961 etc.

[7] Ioan D. Condurachi, *Soli și agenți ai domnilor moldoveni la Poartă în secolul al XVII-lea*, București, 1920, p. 18—31; Idem, *Diplomați români în trecut (sec. XIV—XVII)*, Brașov, 1937, p. 5—7.

[8] Carol Göllner, *Despre aparatul diplomatic a lui Mihai Viteazul*, în *Anuarul Institutului de istorie*, Cluj, IX, 1966, p. 85—107; N. Grigoraș, *Ștefan Vodă cel Tînăr și Luca Arbore* în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"*, Iași, IX, 1972, p. 1—26 etc.

[9] Ion Bodunescu, Ion Rusu-Șirianu, *Descifrarea unei istorii necunoscute*, Editura militară, București, 1973 și prezentarea lui Ștefan Alexandru *(Cronica*, 1973, nr. 405); C. Neagu, Dr. D. Marinescu, R. Georgescu, *Fapte din umbră*, Editura politică, București, 1975 și prezentarea, Ștefan Lemny în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"*, Iași, XII, 1976.

[10] Mircea Maliță, *Diplomația. Școli și instituții*. Editura didactică și pedagogică, București, 1970, p. 98.

[11] *The Cambridge Medieval History, vol. IV. The Byzantine Empire, part. II, Governement, churce and civilisation*, edited by I. M. Hussey..., Cambridge, 1967, p. 52.

[12] Nicolson Harold, *Arta diplomatică*, Editura politică, București, 1966, p. 22.

[13] Mircea Maliță, *op. cit.*, p. 123.

[14] *Ibidem.*

[15] Ștefan Andreescu, *Limitele cronologice ale dominației otomane în țările române*, în *Revista de istorie*, T. 27, 1974, nr. 3, p. 409—410.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

recunoscut. După această dată ele capătă un caracter secret, desfășurîndu-se în condițiile interdicțiilor impuse de Poartă : domnii Moldovei și ai Țării Românești „să nu mai îndrăznească în viitor să trimită soli la mine, de asemenea nici un sol nu trebuie să meargă la ei ; dacă cineva are vreo afacere cu ei, acela trebuie să se adreseze puternicei noastre Porți", îi spunea regelui Poloniei sultanul Soliman, într-o scrisoare din 1531 [16]. Cu toate acestea, trimiterea și primirea solilor continuă, ei acționînd în așa fel încît să nu fie depistați de Poartă, ceea ce indică, odată mai mult, caracterul secret al activității desfășurate de soli, chiar și atunci cînd misiunea lor avea un scop exclusiv diplomatic : „m-am înfățișat — scria Ștefan Glinćići, solul lui Ferdinand de Habsburg la domnul Țării Românești (1527) — cît am putut mai degrabă, deși cam mult timp, cu mari greutăți și numai folosind anumite șiretlicuri în orașul său, Tîrgoviște, înaintea sa singur, în taină, ca să nu afle solii și iscoadele voievodului (Transilvaniei — Șt. L.) și ai sultanului" [17].

În mod firesc, și în țările române solii au fost folosiți în acțiunile de informare întreprinse de domnie, ei constituind principala categorie angajată în variatele misiuni diplomatice.

Condițiile care au favorizat această activitate sînt în strînsă legătură cu misiunile lor oficiale. Se înțelege de la sine că, în felul acesta, ei erau antrenați în viața politică și culesele ei, avînd un acces net superior la obținerea informațiilor. Un alt aspect privește *existența regimului de imunități* de care solul beneficia. La el se referă Ieremia Movilă într-o scrisoare către Ioan Zamoisky, în legătură cu ofensarea solului moldovean Luca Stroici de către un sol polon : „Nu mai este necesar să mai amintim domniei tale... de carii drepturi, pace și siguranță se bucură tot solul" [18].

Respectarea imunităților diplomatice era de natură să sporească prestigiul și încrederea diplomatică ale fiecărui stat. Și în Imperiul otoman, privit cu mai multă suspiciune în materie diplomatică, se respectau aceste imunități : „căci știm — scria Ali-pașa Maghiaroglu către brașovenii care-i rețineau un ceauș — că solii niciodată n-au opreală" [19]. În mod asemănător remarca și Ioan Kemény principelui Ardealului : „păgînii nu obișnuiesc să se atingă de soli" [20]. Se cunosc cazuri însă cînd Poarta nesocotea imunitățile. Pentru uciderea grecului Dimo, solul lui Mihai Viteazul, Poarta s-a dezvinovățit acuzînd solia de spionaj, singura situație cînd imunitățile încetau a mai fi respectate [21]. Respectarea imunităților de către turci a fost folosită chiar ca exemplu în împrejurările cînd ele erau nesocotite de creștini. În legătură cu oprirea de către Ștefan Báthory a unei solii trimise la brașoveni, Laiotă Basarab scria : „Așa obiceie n-am văzut nici la turci, nici la leși... în nici o țară nu se opresc solii. Turcii că sînt turci, nu sînt creștini, și tot se duc acum solii lui Ștefan voievod la ei și nu-i opresc" [22], iar Neagu, fost vornic, scria brașovenilor care opriseră o solie a lui Basarab III cel Tînăr : „că sînt bătrîn și nicăieri n-am văzut nici n-am auzit că voi ați început a opri solii" [23].

Garantarea imunităților diplomatice ale solilor era încetățenită și în țările române. Scriindu-i lui Stanislav Zolkiewski pentru a protesta față de oprirea postelnicului Agapie, trimis ca sol la poloni, pîrcălabul de Suceava, Udrea, arăta că : „Noi știm că solii niciodată nu se opresc și nici noi nu vrem să oprim... căci așa se cuvine unui sol să meargă în pace și să nu fie oprit de nimeni" [24].

[16] Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 26 ; Iorga-Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 21.

[17] *Călători străini despre țările române*, I, volum îngrijit de Maria Holban, Editura științifică, București, 1968, p. 239.

[18] P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 69.

[19] N. Iorga, *Brașovul și românii. Scrisori și lămuriri*, București, 1905, p. 287.

[20] *Călători străini...*, V, p. 287.

[21] Hurmuzaki, *Documente* IV/2, p. 32.

[22] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, București, 1905, p. 117.

[23] *Ibidem*, p. 275.

[24] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Garantarea imunităţilor solilor constituia o clauză din dreptul scris românesc. „Pentru cei ce vor sudui sau vor vătăma solii", se menţiona în *Îndreptarea legii* şi în *Cartea românească de învăţătură*, „den afară de pedepsirea ce dau pravilele ceale mireneşti... să se afurisească după pravila besearicii" iar, în alt loc, „cela ce va sudui sau va vătăma pre solii cei urgisiţi, acela cum ar sudui pre domnie, aşa să se pedepsească" [25].

Dar faptul de care a depins cel mai mult reuşita acţiunilor de obţinere şi transmitere a informaţiilor îndeplinite de soli trebuie pus în legătură cu acele calităţi, avute în vedere, în general, de domni cînd le încredinţau asemenea misiuni. Acestea îi deosebeau de solii folosiţi în misiuni exclusiv diplomatice. De aceea, în unele locuri, ei apar şi sub numele de soli speciali. Hatmanul Ivan Samuilovici scria ţarului (28 februarie 1678) că a trimis „un *sol special* (subl. n.) ...care va trece prin Iaşi şi prin alte oraşe româneşti, dar va căuta să pătrundă şi dincolo de Dunăre, în Turcia pînă la Adrianopol, ca să aducă în Ucraina informaţiuni de mare importanţă" [26]. În altă parte, Mihai Viteazul, cerînd sprijinul cazacilor scria (martie 1596) că ar fi apelat la acest ajutor mai demult dar „n-am avut un curier sigur care să-mi poată împlini această solie către domniile voastre. Acum trimit... *oameni speciali* (subl. n.)" [27].

O calitate cerută solului — la care se referea şi Neagoe Basarab în *Învăţăturile* sale — era memoria deosebită [28]. Pentru a se evita capturarea corespondenţei, atunci cînd erau atacaţi, solii memorau textul pe care domnul lor voiau să-l transmită. Aşa procedase Despot Vodă cînd a trimis în Transilvania pe Prokopie Sieniawski cu n'şte răspunsuri — relatează Belsius — „din gură fără de scrisori ca să nu fie interceptate prin locurile de munte" [29].

Situaţiile cînd solii erau transmiţători orali ai mesajelor domneşti sînt foarte frecvente, cum atestă documentele medievale externe. Aşa au procedat Ion Ţamblac, trimis în 1477 la Veneţia, fără scrisori „pentru ca să nu cadă în mîinile duşmanului" [30], solul boierilor de frunte ai lui Ştefan cel Mare la braşoveni (1468) ş.a. [31]. Scriind judeţului Braşovului, spre a-l încredinţa de îndeplinirea misiunii solului său, Oprea logofătul mărturisea: „În ceea ce a vorbit (solul — St. L.)... noi am înţeles cuvintele domniei tale" [32].

Situaţiile dificile la care erau adesea expuşi, obligau solii la dibăcie şi talent pentru depăşirea lor. Astfel, la întoarcerea de la împărat, solia lui Mihai Viteazul, alcătuită din Ştefan Pethneházy şi Petru Armeanul a fost prinsă de principele Transilvaniei, Andrei Báthory, cu vădit scop de a afla obiectivul şi rezultatul misiunii lor. Duşi la cardinal, Ştefan Pethneházy „neputînd distruge sau ascunde scrisoarea arhiducelui ...a înghiţit-o pe drum... (iar Petru Armeanul — Şt. L.) cu o şiretenie uimitoare a dus scrisoarea pînă la voievod (Mihai Viteazul — St. L.)" [33].

Un procedeu obişnuit în smulgerea informaţiilor se baza pe „exploatarea" discuţiilor cu solii. De aceea ei trebuiau să înţeleagă bine sensul discuţiilor, pentru

---

[25] *Îndreptarea legii*, 1652, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1962, p. 102; *Carte românească de învăţătură*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1961, p. 83.

[26] I. Nistor, *Contribuţii la relaţiunile dintre Moldova şi Ucraina în veacul al XVIII-lea*, Academia Română. Mem. Sect. Ist., S, III, T. XIII, p. 221.

[27] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 124.

[28] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Editura Minerva, Bucureşti, 1970, p. 270—271.

[29] *Călători străini...*, II, p. 161.

[30] N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ediţia a III-a, Vălenii de Munte, 1931, p. 172.

[31] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II..., Bucureşti, 1913, p. 299; Idem, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească* ..., p. 53, 116, etc.

[32] Şt. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI...*, Bucureşti, 1905, p. 75.

[33] *Călători străini...*, IV, p. 118—119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a nu furniza din neatenție anumite informații. Intenția lui Vasile Lupu de a afla, printr-un boier al său, scopul unei solii poloneze la Poartă, n-a reușit „căci solul a înțeles ce voia" [34].

Dar, în același timp, solii trebuiau să știe să folosească discuțiile pentru obținerea informațiilor dorite de ei. Marini, în solie la Aron Tiranul, a obținut „cu dibăcie știri și mărturisiri" [35] de la ceaușii turci care sosiseră în Iași, iar pe Erich Lassota, agentul Habsburgilor în Țara Românească, îl vedem „exploatînd discuția — după propria-i mărturisire — cu solul Petru Armeanul care dădea în vileag secretul discuțiilor purtate cu imperialii în problema Transilvaniei" [36].

Rezultă din aceste situații că, în mod ideal, arta de a obține și de a evita furnizarea informațiilor secrete trebuia să fie bine stăpînită de soli. În sfîrșit, importanța deosebită a solilor cu misiuni secrete făcea ca ei să se recruteze dintre oamenii de mare încredere ai domnului, indiferent de rang : mari dregători sau simpli dieci [37]. Astfel, solii trimiși de Ștefan cel Mare în 1497 la Ioan Albert, Tăutul logofătul și Isac vistiernicul sînt „credincioșii săi" [38] după cum scrie Grigore Ureche.

Motivele schițate mai sus au făcut ca solii să constituie în activitatea de informare din evul mediu elementul cel mai activ. După atribuțiile care le reveneau în acest sens distingem, fără ca delimitarea să fie absolută :

— soli care, în mod deschis, transmiteau sau solicitau anumite informații și

— soli care urmăreau, în secret, spionînd obținerea de informații.

Cei dintîi sînt simpli mijlocitori ai informațiilor pe care domnii le solicitau sau le transmiteau statelor vecine. Această activitate intensă era generată de condițiile obiective interne și exerne, fiind în legătură cu necesitățile țărilor române de a cunoaște bine intențiile politice și militare ale statelor vecine, în special ale Porții, pentru a putea apoi preîntîmpina pericolul extern.

Circulația informațiilor era însă mult mai largă cuprinzînd și statele mari vecine. Putem vorbi astfel de existența unui schimb de informații între domnii Moldovei și ai Țării Românești și suveranii statelor vecine realizat cu mult succes prin intermediul solilor. Nicolae Costin scria că Ștefan cel Mare a fost anunțat de solii regelui Ungariei despre adevăratul scop al expediției lui Ioan Albert, astfel că domnul Moldovei a putut să organizeze la timp apărarea : „iară boierii ungurești, cunoscînd că leșii umblă și ia țara Moldovii... îndată, prin solii săi, dau știre lui Ștefan Vodă să fie treaz pregiur sine, că Albrecht, craiul lăsescu, nu asupra turcilor, ce asupra lui face oaste" [39].

Un capitol în activitatea de informare prin intermediul solilor îl constituie trimiterea unor soli cu informații false, cu scopul de a distrage atenția adversarilor. Așa a procedat Bogdan al II-lea, a cărui victorie, la Crasna, contra oștilor Poloniei, mult superioare numeric, se explică și prin folosirea solilor plecați „cu înșelăciune în tabăra polonezilor" [40]. Un rol asemănător au avut solii trimiși de Mihai Viteazul, din Ardeal, la Ieremia Movilă în preajma cuceririi Moldovei [41], ca și solii lui Gheorghe Ștefan trimiși la Bogdan Hmelnițchi „făgăduindu-i acestuia — ca să-l înșele — că și el este gata să se supună țarului" [42].

---

[34] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, Academia română, București, 1930, p. 25.

[35] Nicolae Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, Ediție îngrijită de N. Gheran și V. Iova, Editura militară, București, 1968, p. 129.

[36] *Călători străini...*, IV, p. 58.

[37] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II..., p. 43, 48, 80, 409, 454—455.

[38] Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv... de P. P. Panaitescu, Ediția a II-a revăzută, E.S.P.L.A., București, 1958, p. 110.

[39] Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711 ;* în *Opere*, I, Editura Junimea, Iași, 1976, p. 127.

[40] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 69.

[41] N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ediție îngrijită de N. Gheran și V. Iova, Editura militară, București, 1970, p. 258—259.

[42] *Călători străini...*, V, p. 512.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Indiferent de caracterul oficial sau secret al activităţii lor, de conţinutul diplomatic sau de transmiterea unor informaţii referitoare la misiunea lor, solii au desfăşurat şi acţiuni de spionaj, adică obţineau şi transmiteau informaţii care constituiau secrete de stat [43].

Prin posibilitatea de a intra în contact cu cercurile conducerii politice, solii puteau ajunge în posesia unor informaţii oficiale mai sigure, greu accesibile altor categorii de informatori. În plus, ei beneficiau de anumite imunităţi diplomatice care le asigurau securitatea persoanei. Este motivul pentru care, în activitatea de informare cu caracter secret se va apela adesea la serviciile solilor.

Fără a se putea reconstitui modalitatea în care s-a desfăşurat, este atestată existenţa unor activităţi de informare efectuată de soli în dublu sens :

— soli străini veniţi pentru a spiona în Moldova şi Ţara Românească ;

— soli trimişi de domnii acestor ţări pentru a se informa în străinătate.

Primul caz este în legătură cu poziţia avantajoasă a celor două ţări pentru furnizarea de informaţii. Astfel, din Moldova şi Ţara Românească se puteau obţine, direct sau indirect, informaţii secrete referitoare la situaţia din Imperiul otoman.

Interesul principal al solilor se îndrepta însă spre situaţia internă a ţărilor române în legătură, de cele mai multe ori, cu sondarea posibilităţilor de participare sau cu verificarea participării efective la lupta antiotomană. În acest sens este citată solia lui Guillebert de Lannoy trimisă de ducele Burgundiei în ţările din răsăritul Europei pentru pregătirea noii cruciade [44]. Asemenea misiuni secrete de informare rezultă mai clar din instrucţiunile primite de Emanuel Gerardo, solul Veneţiei la Ştefan cel Mare : „Să cerceteze numărul populaţiei române în genere şi în special acel al armatei, puterea de apărare şi de atac a ţării, mijloacele ei de luptă, trecătorile de pe Dunăre, prieteniile lui Ştefan, mai ales în ce fel de relaţii se va fi aflînd cu regele maghiar, Matei Corvin, şi despre toate acestea să raporteze cu de-amănuntul" [45]. Pentru perioada lui Mihai Viteazul, cînd politica aparent duplicitară era de natură să creeze suspiciuni atît în rîndul statelor Ligii Sfinte cît şi în Imperiul otoman, pare să se intensifice procedura folosirii misiunilor de informare prin trimiterea de soli. Toma Csomorthány a fost trimis în Ţara Românească „să spioneze de aproape pe Mihai Vodă, nu numai după ce zice, ci şi după ochi şi după înfăţişarea lui" [46], la fel procedînd şi alte misiuni ardelene venite acum la Mihai Viteazul. Într-una din scrierile sale (17 septembrie 1597) Carlo Magno scria că „la curtea lui Mihai, se află un trimis al cancelarului Poloniei venit mai degrabă pentru a spiona" [47]. În termeni asemănători se exprimă Erich Lassota (iulie 1597) despre Andrei Taranowski care „a fost pus de cancelar ca să iscodească gîndul şi dispoziţia domnului" [48].

La rîndul lor, domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti au căutat să folosească solii trimişi de ei în activitate de informare. Ei se îndreptau în mod special către Imperiul otoman. Un asemenea obiectiv este în legătură cu intenţiile de luptă antiotomane ale domnilor acestor ţări sau cu necesitatea de a fi înştiinţaţi din timp asupra acelor planuri ale Porţii care vizau ţările române. Recunoaşterea dreptului de a trimite soli către Poartă, beneficiind de imunităţile diplomatice corespunzătoare, a favorizat desfăşurarea unei asemenea activităţi. Astfel, pentru a se informa asupra intenţiilor Porţii după lupta de la Vaslui, Ştefan cel Mare

[43] *Mic dicţionar diplomatic român*, Editura politică, Bucureşti, 1967, p. 288 ; *Dicţionar militar. Termeni tactic-operativ*, Editura militară, Bucureşti, 1972, p. 286—287.

[44] *Călători străini...*, *I*, p. 59.

[45] Hurmuzaki, *Documente*, p. 12—13, cf. A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediţia a II-a, vol. IV (Epoca lui Ştefan cel Mare. 1457—1546), Bucureşti, 1914, p. 96.

[46] Ion Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, domn al Ţării Româneşti*, Editura „Facla", 1976, p. 286.

[47] *Călători străini...*, IV, p. 13 v. şi p. 6.

[48] *Ibidem*, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a trimis la Mahomed al II-lea o solie încărcată cu daruri. Solii nu au fost uciși, ci s-au întors la Ștefan cu vești despre „mînia și despre oștile mari pe care le adună sultanul să le trimită asupra sa" [49].

Trimiterea de soli pentru adunarea de informații continua și după Ștefan cel Mare. Astfel, solul Moldovei la Poartă aflase de la Piri-pașa despre intențiile ascunse ale lui Soliman Magnificul de a cuceri Belgradul [50]. Ștefăniță Vodă trimise la sangeacul Sil'strei pe Iurie vornicul „să afle și să cerceteze ce-i cu vorbele, de care am fost cercetați de acel sol al sangeacului" [51], iar Constantin Șerban scria lui Bogdan Hmelnițchi (29 mai 1657) că „solii săi s-au înapoiat din Stambul cu știri foarte favorabile" [52].

Dar Imperiul otoman n-a constituit singurul stat față de care domnii moldoveni au considerat necesar să-și trimită solii cu misiunea de a obține informațiile dorite. Hanatul tătărăsc a fost în acest sens un permanent focar de neliniște. Folosind solii pentru a se informa asupra intențiilor hanului, domnii Moldovei au răspuns nu numai unor necesități proprii, ci și necesităților de apărare ale altor state vecine. Într-o scrisoare către polonezi (18 decembrie 1599) Ieremia Movilă scria că a trimis la han „pe solul nostru ca să ia știri mai sigure despre toate" [53]. Solii au fost trimiși însă tot cu asemenea misiuni și spre celelalte state vecine în funcție de schimbările survenite în evoluția vieții politice. Atunci cînd Ioan Albert anunța intenția sa de a trece prin Moldova pentru a elibera Caffa și Cetatea Albă „trimise domnul Ștefan voevod soli la craiul pe credincioșii săi boieri jupînul Tăutul logofătul și jupînul Isac vistiernicul, cu multe și mari daruri" [54]. Solii au fost prinși însă și reținuți la Liow. Ioan Albert luase astfel o măsură de prevedere fiindcă, așa cum scria mai tîrziu Grigore Ureche, scopul soliei era „ca să poată dintrînsul (se referă la Ioan Albert — Șt. L.) cunoaște ceva, ce ieste voia să facă" [55]. Mai tîrziu, solii lui Mihai Viteazul la curtea vieneză, între care se remarcă banul Mihalcea, desfășurau o intensă activitate de informare alături de cea diplomatică [56].

La mijlocul secolului al XVII-lea, cu prilejul frămîntărilor din Ucraina, în mod asemănător a procedat și Gheorghe Ștefan care trimise „un sol ca spion" la Hmelnițchi spre a afla intențiile hatmanului [57]. Relațiile diplomatice cu Rusia, începute din anii 1482—1505, cum arată „cărțile moldovenești" (Knigi voloskie) [58], se accentuează cu domnia lui Miron Barnovschi (1626—1629) pentru ca la mijlocul secolului al XVII-lea ele să devină și mai strînse, justificînd astfel existența slujbașilor „volohi" la *Posolski prikaz* [59]. Numeroasele solii din această perioadă probează rolul domnilor țărilor române în furnizarea și obținerea de știri și mijlocirea tratativelor dintre statul rus și celelalte puteri vecine.

Solii cu misiuni de spionaj obișnuiau să se trimită și între domnii Moldovei și ai Țării Românești, mai ales în momente de rivalitate. Ioan Bogdan presupunea că solia trimisă de Vlad Dracul (1431—1433) „voia să ia informații asupra intențiilor lui Alexandru cel Bun, al cărui vornic se apropiase prin iunie 1431 cu numeroase trupe de Țara Românească" [60].

---

[49] Ion Bodunescu, Ion Rusu-Șirianu, *Descifrarea unei istorii necunoscute...*,

[50] *Ibidem*, p. 63.

[51] Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voevod (1517—1527)*, Iași, 1943, p. 546.

[52] I. Nistor, *loc. cit.*, p. 209.

[53] P. P. Panitescu, *op. cit.*, p. 93

[54] *Letopisețul anonim al Moldovei* în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVII publicate de Ion Bogdan*, ediția revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Ed. Academiei, R.P.R., 1959, p. 20.

[55] Grigore Urecie, *op. cit.*, p. 110.

[56] Ion Bodunescu, Ion Rusu-Șirianu, *op. cit.*, p. 129.

[57] *Călători străini...*, V, p. 512.

[58] G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri pînă la mijlocul secolului al XIX-lea)*, București, 1962, p. 38.

[59] *Ibidem*, p. 67.

[60] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească...*, p. 58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rolul solilor în activitatea secretă de informare se reflectă în unele dintre măsurile luate de domnie, în Moldova și în Țara Românească. Ea s-a preocupat de limitarea posibilităților de informare ale solilor sau chiar de folosirea acestora în favoarea propriilor interese de informare. Atitudinea rezervată și uneori chiar ostilă în fața solilor, era determinată de suspiciunile existente în legătură cu adevăratele intenții ale misiunilor. Astfel, Miron Costin scria că „au trimis craiu (Poloniei — Șt. L.) un sol de la sine la turci, mai multu să vadză și cu ochii, este adevăratu gătirea turcilor să vie, au numai sintu cuvente ? Ce pe solul la Impărăție nice cu veziru nu l-a adunat, ce numai i-au răspunsu cu scîrbă și l-au pornitu înapoi" [61]. La fel a procedat Vasile Lupu cu Bandini, „căci mă îndoiesc — a zis domnul — să nu fie vreun iscoditor al țării mele" [62], acestuia lipsindu-i de altfel însemnele papale pentru tratative. În cîteva rînduri, sub același motiv au fost oprite unele solii. Astfel, solul episcopului de Cracovia, Wierzbicki, întorcîndu-se dintr-o misiune la Poartă, a fost reținut de oamenii domnului Moldovei (în 1557) [63]. De aceea, pentru ca soliile să nu fie oprite din drum, domnii interveneau pentru obținerea unor salv-conducte prin care se ofereau solilor „liber et salvus transitus" [64]. Ele constituiau o practică curentă, căci în salv-conductul din 1503, dat de Ștefan cel Mare trimișilor Poloniei în Moldova se afirma că „se obișnuiește a se da pe întreg pămîntul" [65]. De regulă, asemenea acte cuprindeau și traseul pe care solul era obligat să-l urmeze [66]. Orice abatere de la traseul indicat atrăgea după sine prejudicii în privința drepturilor de care dispuneau solii. În instrucțiunile primite de Petru Zborowski, trimisul Poloniei la Constantinopol (1567), se spunea că „dacă turcii s-ar plînge de niște nedreptăți ce s-ar fi făcut unor soli ai lui Alexandru în Polonia, ambasadorul regelui să răspundă că ei singuri au fost de vină, căci *n-au vrut să meargă pe calea indicată lor* de oamenii regelui (subl. n.)" [67]. Accentul care se punea pe obligativitatea respectării întocmai a traseului fixat în salv-conducte trebuie înțeles și în legătură cu preocuparea de a se asigura o mai bună supraveghere a solilor aflați în trecere. Din același motiv, salv-conductele includeau și obligația de a se asigura însoțirea solilor pentru a li se garanta securitatea. În realitate, adeseori acești însoțitori sau paznici supravegheau solii „pentru a vedea cu cine iau contact și cam ce intenții au" [68]. În același sens ar putea fi privită și porunca adresată de Vlad Țepeș vameșilor din Rucăr, de unde urma să vină un sol brașovean către voievod : „și dacă solul acela va vrea să vină la domnia mea, să vie cu el și vameșul ce se va duce la Brașov. Altfel să nu fie" [69]. Faptul că Alexandru cel Bun puse la dispoziția solului Ghillbert de Lannoy „o escortă tălmaci și călăuză" și că acesta încearcă să se elibereze de compania lor probează, în măsura în care faptele relatate sînt autentice, că însoțitorii îndeplineau misiunea de supraveghetori, stînjenind activitatea de informare a burgundului [70]. De altfel, în capitolul VIII din *Învățăturile*

[61] Miron Costin, *Letopisețul țării Moldovei de la Aaron-vodă încoace*, în *Opere*, vol. I, ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu, Editura pentru literatură, București, 1965, p. 49.

[62] *Călători străini...*, V, p. 308.

[63] *Ibidem* ..., II, p. 120—121.

[64] Ioan D. Condurachi, *Diplomați români...*, p. 14.

[65] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 469.

[66] *Ibidem*, p. 412—413 ; P.P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, Academia Română, Mem. Sect. Ist., III, T. XV, p. 71.

[67] Ioan Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1895, p. 114.

[68] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 395, p. 395, 412—413 vezi Ioan D. Condurachi, *op. cit.*, p. 18.

[69] Idem, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească...*, p. 95.

[70] *Călători străini...*, I, p. 50 și 59. Opinia după care Alexandru cel Bun însuși „l-a urmărit tot timpul pe suspectul călător" (Ion Budunescu, Ion Rusu-Șirianu, *op. cit.*, p. 38) ni se pare exagerată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Neagoe Basarab — un cod al manierelor și procedurii diplomatice — se afirma că domnul trebuie să dea oameni „să-l petreacă (pe sol — Șt. L.) pînă va ieși din țara sa. Cum ai trimis și înainte la întîmpinare așa fă și la petrecanie, ca să se mire de unde i-a sosit atîta cinste de care el nu să nădăjduia" [71].

Tot pentru supravegherea intrării solilor în țară ni se pare interesant de menționat situația existentă la hotarul dintre Țara Românească și Transilvania unde, deși erau mai multe schele (Rucăr-Dragoslavele, Cîineni, Valea Prahovei), solilor li se îngăduia să treacă doar pe la aceea de la Rucăr-Dragoslavele. Măsura urmărea să faciliteze supravegherea solilor care intrau sau plecau din Țara Românească" [72].

Supravegherea solilor era completată de îngrădirea posibilităților lor de informare. Din această cauză Neagoe Basarab cerea ca „gazda solilor să nu fie aproape de voi, nici de grădinile care vă primblați de voi cu sfetnicii voștri" [73].

Rezultă clar din pasajul de mai sus că domnul muntean se referea la situații reale și posibile în activitatea solilor, împotriva cărora sugera măsuri de securitate.

În sfîrșit, momentul audienței solilor la domni nu era lipsit de posibilitatea obținerii unor informații. Prin abilitățile lor diplomatice, aceștia reușeau uneori să obțină o parte din informațiile rîvnite chiar de la domn, în timpul discuțiilor. Șeful statului trebuia să dea dovadă, în aceste împrejurări, de o vigilență deosebită și de mult tact. Așa procedase Ioan Albert în fața soliei trimise în 1946, de Ștefan cel Mare: „Craiul cumu-și umbla cu înșelăciune, ascuzindu cuvîntu" scria Grigore Ureche [74]. În acest spirit sînt și indicațiile cuprinse în *Învățăturile* lui Neagoe Basarab: domnul să nu-și dezvăluie sentimentele în fața solului, să afișeze jovialitate, indiferent de știrile aduse de solie, „măcar bune, măcar rele" iar în timpul mesei „nu cumva să vorbești niscare lucruri făr de ispravă... căci că vinul amestecă inima omului" [75]. Aceste măsuri urmăreau, se spunea mai departe, ca la întoarcere solul să poată spune stăpînului său: „și mai mult nu poți să-i ispitești cu cuvîntul pentru că ne-au încuiat cu totul" [76].

După primirea soliei domnul se retrăgea cu boierii într-un „loc de taină" [77] pentru ca să judece împreună asupra răspunsului ce trebuia dat. Locul de taină era iarăși o măsură menită să asigure caracterul secret al adevăratei atitudini ce urma a fi adoptată față de misiunea solici.

Teama continuă a domnului față de posibilitățile de informare ale solilor asupra unor chestiuni de natură secretă a fost motivul pentru care lor li s-a interzis o ședere prea îndelungată înainte și după încheierea misiunii lor pe lîngă domn: odată găzduit, solul „să nu-l ții mult, nici să-l zăbovești, ci numai 2 zile sau 3 pînă să va odihni, după aceia să-l chemi" [78]. Vechiul drept românesc prevedea că „solul deaca-și va da solia și-i vor da răspunsul și-i vor da și cărțile, și de nu va purceade ce se va zăbovi într-acel loc, de-l va sudui sau-l va vătăma cineva, atunce acela nu se va pedepsi ca un suduitoriu de domnie" [79].

Rolul care revenea solilor în acțiunile de informare rezultă clar din toate aceste măsuri luate de domnie în vederea supravegherii lor cît mai atente. Supravegherea se realiza și pe alte căi — greu de cunoscut — care atestă în orice caz, o activitate „contra-informațională". Astfel, în legătură cu solia poloneză în 1531 la

---

[71] *Învățăturile lui Neagoe Basarb către fiul său Theodosie...*, p. 271.

[72] N. Stoicescu, *Despre organizarea pazei hotarelor în Țara Românească în sec. XV—XVII*, în *SCIM*, IV, 1960, p. 209. Situația exista și pe partea cealaltă a granței, cum atestă socotelile de impozite ale satelor din Țara Bîrsei, Lidia A. Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară ? 1655. Țara Românească*, Editura științifică, București, 1968, p. 91.

[73] *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie...*, p. 266.

[74] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 110.

[75] *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie...*, p. 270.

[76] *Ibidem*, p. 380.

[77] *Ibidem*, p. 267.

[78] *Ibidem*, p. 266.

[79] *Îndreptarea legii...*, p. 102; *Carte românească de învățătură...*, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Poartă, pentru a sonda atitudinea faţă de problema Pocuţiei, aflăm că domnul Moldovei îi întinde mai multe curse „în acel drum pe care-l ştia că-l voi face" cum scria Jan Ocieski, personajul principal al soliei [80]. De altfel, chiar şi dreptul scris românesc se referă la tratamentul la care se expuneau solii atunci cînd depăşeau conţinutul diplomatic al misiunii lor. „Cela ce va sudui sau va vătăma pre sol căce nu va fi îmblat într-acea solie cu credinţă şi cu cinste, cum se cade, acela iară nu se va pedepsi ca un suduitoriu de domnie" [81]. În mod obişnuit însă, cînd domnii întrevedeau de la început primejdia ca solii să obţină informaţii se proceda la oprirea acelor solii. Arestarea, din porunca lui Ştefan cel Mare a consulului genovez Grigore de Reza, în 1464, în trecere prin Moldova, şi reţinerea noului consul Antoniotto de Gabella [82] (1473) apar ca măsuri justificate în condiţiile ostilităţilor moldo-genoveze.

În acelaşi timp, domnii ţărilor române au căutat să se folosească de solii aflaţi în trecere prin ţările noastre pentru a obţine informaţii, încălcînd astfel şi regimul imunităţilor de care aceştia dispuneau. Dreptul scris medieval recunoştea existenţa unei asemenea situaţii, cînd se referea la măsurile aplicate celor „ce vor sminti solii de pre cale viind sau de le vor lua cărţile ce aduc... mai vîtos cînd vor face aceasta pentru... să cunoască den cărţi taina acelui domn" [83].

Practic însă reţinerea solilor era organizată de domnie. Importanta acestei acţiuni rezultă clar dintr-o relatare a solului polonez la Poartă, Petre Opalinski, căruia Vlad Vintilă i-ar fi comunicat intenţia domnului Moldovei de a-l prinde: „căci dacă eu voi avea în mînă pe acest sol care este magistrul curţii şi care ştie secretele regelui şi ştie de la Poartă ce se va întîmpla cu [noi]... le vom şti pe toate" [84]. La fel, în legătură cu solii lui Mihai Viteazul care se întorceau de la Rudolf II, Ioan Darahi scria lui Moise Székely „să puneţi de îndată să fie prinşi oriunde vor putea fi ajunşi solii şi curierii stăpînului meu (Mihai Viteazul — Şt. L.) căci sînt trădători ascunşi fată de... ţară" [85]. Nu întîmplătoare ni se par, din aceste considerente, măsurile de precauţie pe care le lua Andrei Bathory trimiţîndu-şi soli la Poartă prin Moldova şi nu prin Ţara Românească, „pe calea... obişnuită" [86]. El se temea ca Mihai Viteazul să nu-i descopere adevăratele intenţii politice, prin folosirea solilor trimişi. În ceea ce priveşte mijloacele de obţinere a informaţiilor de la soli, ele corespund practicii medievale, caracterizîndu-se prin multă simplitate. În general, ele variază de la respectarea imunităţilor diplomatice pînă la încălcarea lor [87]. Prima situaţie este posibilă atunci cînd domnia dispunea de elemente suficient de pregătite în această direcţie. Este vorba în special de iscusinta acelor oameni care reuseau să conducă discuţiile cu solul în aşa fel încît să obţină informaţiile dorite. Boierul grec Catargiu trimis de Vasile Lupu să discute cu solul polon Krasinski „a căutat să afle care era scopul soliei, ceea ce desigur făcea din porunca domnului" [88]. Atunci cînd asemenea metodă nu reuşea prin „arma" care dezleagă limbile, oferită în timpul ospătării, solii divulgau infirmaţii care aveau un caracter secret. În legătură cu un sol polon şi un sol tătar care mergeau spre hanatul Crimeii aflăm de la Arsenie Suhanov că „au fost la Vasile Voievod (Lupu — Şt. L.) şi Vasile i-a îmbătat şi ei i-au descoperit toate tainele lor" [89]. La fel, îngrijorat de scopul misiunii unui sol turcesc (1523), Ştefăniţă îl îmbată „să afle de la dînsul

[80] *Călători străini...*, I, p. 307.

[81] *Îndreptarea legii...*; *Carte românească de învăţătură...*

[82] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc. Drumuri, mărfuri, negustori şi oraşe...*, I. Vălenii de Munte, 1915, p. 137.

[83] *Îndreptarea legii...*, *Carte românească de învăţătură...*

[84] *Călători străini...*, I., p. 348.

[85] *Ibidem*, IV, p. 119.

[86] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 437 şi Nicolae Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul...*, p. 259.

[87] Ioan D. Condurachi, *op. cit.*, p. 31.

[88] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române...*, p. 25.

[89] *Călători străini...*, V, p. 408.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce-i cu acele vorbe"[90]. Interesant ni se pare să reproducem aici, pentru ilustrarea acestei practici un raport al comisarilor imperiali aflați la Mihai Viteazul: „Ieri am fost poftiți de Mihai Voevodul la un ospăț la care au luat parte și solii tătari. Noi însă ne-am îngrijit ca să aducem din Brașov, pentru acest ospăț atîta vin ales de Malvasia încît să le dăm lor să bea. Și după ce l-au sorbit și s-au înveselit primul dintre ei... a început să spună multe în sensul acesta, că... hanul a început să se apropie de creștini și are de gînd în viitor să fie de partea lor și să-i apere..."[91].

Cînd nici în felul acesta domnii nu ajungeau în posesia informațiilor dorite se încerca mituirea solilor. Astfel Vasile Lupu după insuccesul amintitei misiuni a boierului Catargiu a încercat să-l cumpere pe acesta, și pe ceilalți membri ai solici, precum și corespondența lor cu o mare sumă de bani[92]. Tot așa a procedat, spre exemplu, împăratul Rudolf II și Erich Lassota cu George Racz, fost în solie la tătari, căruia i se oferise un lanț de aur, cerîndu-i-se, în schimb, informații despre Zamoyski și despre atitudinea polonilor față de imperiali[93].

Se apela, în mod obișnuit, și la metode brutale: confiscarea corespondenței sau torturarea solilor[94]. Cum ele intrau în practica obișnuită evului mediu, al cărei scop era obținerea de informații, putem presupune că au fost folosite și de domnii noștri, chiar dacă momentan documentele nu oferă exemple în acest sens.

Putem considera, așadar, pe baza documentelor de care dispunem, că, în evul mediu, solii au constituit o categorie importantă folosită în activitatea de informare. Edificatoare pentru spiritul de sacrificiu de care au dat dovadă oamenii diplomației noastre, faptele dovedesc, cu prisosință, contribuția lor valoroasă la lupta de apărare a țărilor române.

[90] Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță vocvod...*, p. 546.
[91] *Călători străini...*, IV, p. 97.
[92] P. P. Panaitescu, *op. cit.*
[93] *Călători străini...*, IV, p. 58.
[94] Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin vodă Brîncoveanu, Viața, domnia, epoca*, Editura științifică, București, 1969, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CRANIUL VOIEVODULUI MIHAI VITEAZUL

DE

SCARLAT PORCESCU

După ce Mihai Viteazul a fost ucis mișelește pe Cîmpia Turdei, generalul Basta a poruncit să se taie capul temerarului voievod care, pentru prima dată în istoria noastră, înfăptuise unirea politică a Țării Românești cu Transilvania și Moldova. Corpul său neînsuflețit a fost „aruncat într-un șanț", cu necinste, iar capul, luat, în ascuns de postelnicul Turturea, a fost înmormîntat, cu pietate, la Mănăstirea Dealu de lîngă Tîrgoviște [1].

Spre a se evita o nouă profanare, în împrejurările dramatice prin care trecea țara noastră, în anul 1916, relicva scumpă a neamului a fost adăpostită la Mitropolia din Iași. „Se întorcea astfel, din nou, în Iașul unde, ca și în Suceava, Mihai intrase triumfător în iunie 1600" [2]. Ilie Dumitrescu și Constantin Cîrjan, în articolul *„Odiseea capului viteazului"* [3], arată peripețiile și condițiile grele în care „doi profesori pioși" au transportat craniul lui Mihai Viteazul la Iași. Unul din ei a fost Preotul Alexandru Dolinescu, profesor la Liceul militar de la Mănăstirea Dealu [4], care, ajutat de soția sa, a transportat capul voievodului la Iași, „pe la sfîrșitul lui octombrie sau începutul lui noiembrie 1916" și l-a predat la Mitropolie [5]. Al doilea profesor, care a adus la îndeplinire această misiune patriotică, a fost Teodor Naum. Acesta „a plecat înainte cu adresele oficiale pentru prevenirea autorităților locale... În dimineața zilei de 17 octombrie 1916, cînd Dolinescu a sosit la Iași, Profesorul Naum l-a întîmpinat la gară, și apoi, împreună, în cursul aceleiași zile, au predat relicva la Mitropolie" [6]. N. Iorga scria că „rătăcirile martirului nu se isprăviseră. Ca să nu cadă prins și în această ultimă frîntură din trupul său, Mihai trecu, în zilele de supremă criză, în Rusia. Cînd se întoarse se făcea de ziuă asupra idealului nostru și al său... Bucovina ne revenise, cum de mai mult timp făcuse Basarabia, dar Ardealul nu se rostise încă" [7].

Criza la care se referea N. Iorga era, fără îndoială, perioada dramatică din istoria țării noastre, și anume cînd se vorbea de un triunghi al morții [8]. Ilie Dumitrescu și Constantin Cîrjan, în articolul amintit, se întreabă cine a strămutat relicva

---

[1] St. Nicolaescu, *Cum a murit Mihai Viteazul*, București, 1932, p. 11; Ilie Dumitrescu, Constantin Cîrjan, *Odiseea capului viteazului*, în „Magazin istoric" nr. 8 din 1976, p. 23.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem*; relatările soției Pr. prof. Al. Dolinescu.

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem.*

[8] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în Rusia, cînd anume și unde a fost ea adăpostită !? Potrivit unor păreri, afirmă autorii articolului, capul lui Mihai Viteazul ar fi fost adăpostit la Odesa sau la Kerson [9].

Prof. Maria Munteanu Breasta, într-un mic articol intitulat „Completări la Odiseea capului viteazului", aduce unele amănunte interesante. Condițiile grele din vara anului 1917 puneau problema evacuării autorităților române de la Iași în Rusia. În 8 ale lunii august din acel an au și plecat, din Iași, trenuri cu refugiați care s-au stabilit la Kerson. Preotul Profesor Grigore Popescu Breasta a primit din partea ministrului Cultelor, I. G. Duca, misiunea de a însoți refugiații în Rusia și de a le da, acolo, asistență religioasă. „În ajunul plecării, relatează Maria Munteanu Breasta, reproducînd din autobiografia tatălui ei, ministrul I. G. Duca m-a chemat și mi-a încredințat, de față fiind Prof. Petre Gîrboviceanu, cutia ce păstra relicva sfîntă a neamului, capul lui Mihai Viteazul, cu obligația : „să-l am în toată grija și să-l aduc intact înapoi". Despre această delicată și grea însărcinare n-a știut nimeni, afară de administratorul Casei Bisericii, Prof. Petre Gîrboviceanu, fratele soției mele.

„Ajunși la Kerson, am ascuns cutia sub poala acoperămîntului Sfintei Mese a Altarului, la care am oficiat în tot timpul ședерii mele la Kerson. Aici a stat pînă în ziua reîntoarcerii noastre în țară... În tot timpul pribegiei, ascuns în altarul bisericii, capul marelui nostru voievod, în care a încolțit pentru prima dată ideea unirii tuturor românilor și care a fost ucis pentru această măreață idee, îmi da curaj să lupt și să sper, împreună cu compatrioții mei, în izbînda cauzei noastre drepte.

„La 19 martie 1918, am fost repatriați. Am ajuns la Iași la 3 aprilie 1918. Peste două zile, la 5 aprilie, la indicația lui I. G. Duca, tatăl meu împreună cu P. Gîrboviceanu au predat mitropolitului Pimen al Moldovei capul voievodului" [10].

În arhiva Mitropoliei Moldovei și Sucevei se păstrează cîteva documente care cuprind știri referitoare la primirea craniului voievodal, cum și la plecarea sa din Iași. Aceste piese de arhivă confirmă ceea ce anumite persoane contemporane evenimentului au notat în legătură cu predarea și cu peripețiile prin care a trecut această prețioasă relicvă. Astfel, în ziua de 17 octombrie 1916, se întocmea la Mitropolia din Iași următorul „Jurnal", cu nr. 3512, semnat de Mitropolitul Pimen, Preotul Alexandru Dolinescu, Marele eclesiarh Policarp Luca și Profesorul T. Naum : „Se constată de Noi prin acest jurnal că astăzi, Duminică 16 octombrie 1916, ora 3 după amiază, a sosit la Iași Părintele Alexandru Dolinescu, preot și profesor la Școala militară de la Mănăstirea Dealului, și Ne-a predat capul Voievodului Mihai Viteazul, din două piese, tigva și maxilarul de jos, așezat într-o cutie de lemn încuiată.

După ce am văzut capul l-am așezat în cutie și l-am depus în o ladă de fer, aflată în o taină a Metropoliei formată la părețele de răsărit a Sf. Altar, încredințîndu-l Marelui eclesiarh al Metropoliei, Protosincelul Policarp Luca.

Despre aceasta am dresat prezentul jurnal în trei exemplare, iscălite de Noi, Părintele Dolinescu și marele eclesiarh precum și de Profesorul T. Naum și am rînduit a se păstra un exemplar la Metropolia Noastră, unul la Ministerul de Culte și altul la Ministerul de Război.

Făcut la Metropolia Moldovei și Sucevei din Iași" [11].

Taina despre care s-a făcut mențiune în jurnal este, de bună seamă, una din încăperile situate, la oarecare înălțime, la dreapta și la stînga altarului.

Nu se află, în arhiva Mitropoliei, nici un act cu privire la strămutarea craniului, în 1917, în Rusia, din cauza evenimentelor dureroase prin care trecea țara noastră. Nu s-a publicat nimic în legătură cu strămutarea capului voievodal în Rusia, desigur, spre a nu se ivi stări de neliniște și panică.

La 24 martie 1918, Mitropolia trimitea Ministerului Cultelor o adresă cu nr. 782 prin care aducea la cunoștință că, la timpul potrivit, mai multe odoare de la bisericile și mănăstirile din Moldova „au fost duse pentru siguranță, la Moscova, în Rusia".

---

[9] *Ibidem*, p. 24.

[10] „Magazin Istoric" nr. 10 din 1977, p. 32.

[11] Arhiva Mitropoliei Moldovei și Sucevei Iași, dosar „Războiul 1916", vol. II.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Tot printr- aceasta vă facem cunoscut, se arată în menționata adresă, că, capul lui Mihai Viteazul care ne fusese încredințat spre păstrare de către Ministerul de Război, în timpul luptelor de la hotarul țării, a fost luat de către Dl. P. Gîrboviceanu, administratorul Casei Bisericii și probabil dus cu D-sa în Rusia pentru siguranță" [12].

Pe copia acestei adrese, la 5 aprilie 1918, Mitropolitul Pimen nota, cu propria sa mînă următoarele: „Capul lui Mihai Viteazul a fost predat mie și se va păstra pînă cînd se va crede de Ministerul de Război care ni l-a trimis spre a fi păstrat la Metropolie. Pimen" [13]. Ziua de 5 aprilie 1918, cînd Mitropolitul Pimen semna nota, reprodusă, coincide cu aceea menționată de preotul profesor Grigore Breasta.

Strămutarea craniului voievodal, în Rusia, s-a făcut în august 1917, la o dată necunoscută. Revenirea acestei relicve, la Mitropolia din Iași, a avut loc, sigur, în ziua de 5 aprilie 1918.

În catedrala mitropolitană a Iașului, capul viteazului domnitor Mihai a stat pînă în ziua de 23 august 1920. Între timp, s-a înfăptuit unirea tuturor românilor, așa cum dorise voievodul martir. Potrivit actelor păstrate în arhiva Mitropoliei Moldovei și Sucevei, capul voievodului trebuia să fie readus la Mănăstirea Dealu în luna noiembrie 1919. Pentru desfășurarea acestui eveniment s-au luat măsurile cuvenite. În ziua de 15 noiembrie a acelui an, „la orele 10 dimineața", trebuia să se oficieze „cu mare solemnitate slujba pentru ridicarea capului": au fost, din timp, anunțate persoanele oficiale care aveau să asiste la solemnități; s-a întocmit itinerariul pe care trebuia să-l parcurgă trenul pînă la Mănăstirea Dealu: Ruginoasa — Pașcani — Suceava — Roman — Bacău — Adjud — Tg. Ocna — Turda — Alba-Iulia — Sibiu — Mănăstirea Dealu; s-a hotărît să se oficieze scurte servicii religioase în toate localitățile prin care avea să treacă trenul cu scumpa relicvă. Din motive care nu se cunosc, strămutarea s-a amînat [14].

Festivitățile de readucere a capului voievodal la Dealu au fost fixate de către autoritățile timpului pentru ziua de 20 august 1920. Mitropolia a intervenit pe lîngă Primăria orașului pentru a da catedralei curent electric în ziua de vineri 20 august cînd are loc „ridicarea capului" [15]; s-a intervenit la Epitropia Sf. Spiridon pentru a aproba participarea corului la această ceremonie; s-au trimis invitații tuturor autorităților de a lua parte la festivități; Garnizoana Iași comunica Mitropoliei că guvernul a stabilit itinerarul pe care urma să fie transportat capul și anume prin Ardeal, comemorîndu-se, în localitățile prin care avea să treacă „marile acte săvîrșite de acest erou prin serbări naționale" [16].

Festivitatea ridicării capului s-a amînat pentru ziua de 23 august 1920. S-a fixat și itinerarul pe care avea să-l parcurgă trenul special de la Iași la Tîrgoviște: Iași — Ruginoasa — Pașcani — Mircești — Roman — Bacău — Mărășești — Focșani — R. Sărat — Buzău — Ploiești — Tîrgoviște. Ministerul de Război, prin adresa nr. 9213 din 16 august 1920, aducea mulțumiri mitropolitului Pimen „pentru că a păstrat cu cinste capul lui Mihai Viteazul". Mitropolitul scria pe această adresă, următoarele: „Această adresă a Domnului ministru de Război, General Rășcanu, se va păstra la dosar ca un document foarte prețios pentru noi din timpul marelui război ca păstrător al capului lui Mihai Viteazul la Metropolia Iași" [17].

Prin grija comandamentului Corpului 4 Armată Iași s-a pregătit un afet de tun pe care urma să fie transportat craniul de la Mitropolie la gara Iași, un piedestal de stejar pe care se va „depune lădița ce poartă capul marelui erou", s-a drapat vagonul mortuar cu drapele cernite și cu coroane de flori naturale, s-a pregătit și „o lădiță cu pereții de geam" în care craniul lui Mihai Viteazul „va

[12] Idem, vol. VIII.
[13] *Ibidem.*
[14] *Ibidem*; A se vedea și *Istoria lui Mihai Viteazul*, de N. Iorga, vol. II, București, 1935, p. 178.
[15] *Ibidem.*
[16] *Ibidem.*
[17] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fi expus publicului", s-a intervenit la Institutul de Anatomie al Facultății de Medicină din cadrul Universității ieșene ca „să fie prinse oasele craniului" care, între timp, se deslipiseră etc. [18].

În ziarele care apăreau în acea vreme — „Evenimentul", „Universul", „Adevărul", „Dimineața" ș.a. — au apărut relatări sumare în legătură cu transportarea craniului voievodal de la Iași la Mănăstirea Dealu. Astfel, în vederea festivităților, scriau ziarele, au sosit, la Iași, în ziua de 22 august 1920, Mitropolitul primat Miron Cristea, profesorul N. Iorga și alți reprezentanți ai autorităților de stat, ai universităților din țară și ai societăților culturale. Seara, la Teatrul Național din Iași, profesorul N. Iorga a ținut o conferință despre marele și temerarul voievod Mihai Viteazul.

În ziua de 23 august, potrivit programului stabilit, dimineața, la orele 9, s-a oficiat, în Catedrala mitropolitană, un serviciu religios după care Mitropolitul primat Miron Costea și Mitropolitul Pimen au rostit cuvîntări, apoi craniul voievodal a fost așezat pe afetul de tun și transportat la gară. Străzile pe care a trecut cortegiul — Ștefan cel Mare, Cuza Vodă, Piața Unirii și Arcului — erau pavoazate cu drapele cernite; din loc în loc au fost înălțate arcuri de flori și ramuri verzi. S-au aliniat, în acest cortegiu, trupe din Garnizoana Iași, elevii școlilor primare și medii, studenți, muzici militare, coruri, clerul, profesori din învățămîntul mediu și superior, membri ai societăților culturale și corporațiilor muncitorești, mii de locuitori ai orașului Iași. În piața gării a avut loc o grandioasă defilare.

Pe ruta stabilită, trenul, care transporta relicva scumpă a neamului nostru spre Mănăstirea Dealu, a făcut, potrivit unor știri apărute în diferite ziare, primul popas la Ruginoasa unde toți cei ce făceau parte din impunătorul cortegiu au vizitat mormîntul lui Alexandru Ioan Cuza, domnitorul unirii. Spre seară, al doilea popas s-a făcut la Mircești, unde a fost vizitat mormîntul poetului Vasile Alecsandri și casa în care a locuit el.

A doua zi, 24 august 1920, trenul a oprit mai mult, în gările Roman, Bacău, Mărășești, Focșani. Peste tot s-au organizat primiri oficiale, s-au rostit cuvîntări, s-au dat onorurile militare. La Mărășești, au fost vizitate mormintele eroilor din războiul pentru întregire și locurile pe care s-au desfășurat lupte.

În ziua de 25 august s-au făcut primiri festive la Rîmnicul Sărat, Buzău și Ploiești. La Tîrgoviște, în ziua de 26 august, s-a desfășurat ceremonia de primire a craniului și de depunere în cripta „anume făcută", după programul fixat, s-au rostit cuvîntări — la Mănăstirea Dealu a vorbit și regele Ferdinand — și s-au dat cuvenitele onoruri eroului care înfăptuise, cu trei sute douăzeci de ani înainte, unirea Țării Românești cu Transilvania și Moldova.

[18] *Ibidem*; A se vedea și *De-a lungul unei vieți, Amintiri* de I Petrovici, București, 1966, p. 286.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DESPRE MIGRAȚIILE TEMPORARE ÎN MEDIUL URBAN DIN MOLDOVA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

ECATERINA NEGRUȚI

Migrațiile temporare în secolele trecute au fost puțin studiate, deși ele au avut un rol important atît din punct de vedere demografic cît și economic, social și național. În genere, s-a răspîndit opinia potrivit căruia populația, mai ales cea rurală, în secolele trecute a fost foarte puțin mobilă, fiind puternic legată de pămînt. Documentele însă, privind secolul trecut, dovedesc că situația se prezenta altfel. Țăranii erau atunci obișnuiți să circule și nu numai acele categorii lipsite de obligații de boieresc, dar și clăcașii care, sub un motiv sau altul, se deplasau în regiunile apropiate și uneori mai îndepărtate, fie în căutarea unor cîștiguri suplimentare cu munca brațelor, cu cărăușia sau cu vînzarea produselor gospodăriilor lor, fie cu sarcini impuse de nevoile administrative sau cu interese familiare. Aceste depalsări de o durată mai mult sau mai puțin îndelungată nu însemnau o separare definitivă de pămînt, de casă sau de familie. Mulți nu plecau decît pentru cîteva săptămîni sau luni și nu abandonau meseria agricolă.

Mobilitatea era însă cert mult mai accentuată pentru orășeni. Toate categoriile socio-profesionale din orașe erau, mai mult sau mai puțin, mobile, deplasîndu-se temporar atît în alte orașe, cît și la sate.

Aceste migrații temporare au avut consecințe foarte importante în stabilirea contactelor între orașe și sate și între diferitele regiuni ale țării. Aceste contacte au fost cu atît mai importante cu cît circulau nu numai oamenii, dar și bunurile materiale, banii și mai ales cunoștințele, ideile. De aceea astăzi migrațiile temporare sînt considerate, în general, ca un fenomen de civilizație.

Deși migrațiile temporare au fost întotdeauna mai puternice decît cele permanente, documentarea asupra lor este mult mai săracă și mai ales imprecisă. În general, fenomenul migrațiilor temporare a scăpat statisticienilor și celor care au efectuat recensămintele în acea perioadă. Singura statistică de pînă la mijlocul secolului trecut în care se face o estimare aproximativă a populației flotante din toate localitățile urbane este aceea din 1832. Numărul de „nestatornici" înregistrat atunci la fiecare localitate urbană cuprindea desigur, în primul rînd, sătenii veniți temporar și fără ocupații certe în orașe și, în al doilea rînd, indivizii veniți temporar din alte localități urbane. Numărul total al populației nestatornice în orașe, la acea dată era evaluat între 4 083 și 6 656 suflete, o proporție destul de însemnată, ea reprezentînd la totalul orășenilor de atunci circa 5,14%. Cei mai numeroși dintre aceștia erau în orașele mari și în acelea unde anumite activități productive atrăgeau un număr mai mare de indivizi cu interese diferite. Astfel, cei mai mulți erau în Iași, între 1 000 și 1 500, în Galați, între 800 și 1 200, în Tg. Ocna între 500 și 1 000. Un număr mare de indivizi flotanți era menționat la Odobești, între 250 și 600, probabil negustori de vin și muncitori veniți la lucrul viilor. Peste 100 locuitori nestatornici erau menționați și în orașele Focșani, Tg. Frumos, Roman,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bîrlad. În genere, tîrgurile aveau cel mai redus număr de nestatornici, cu excepția tîrgurilor din regiunea viticolă (Odobești, Panciu) [1]. Evident numărul acestor nestatornici este cu totul aproximativ, organele administrative dînd o cifră globală, de cele mai multe ori evaluată nu pe baza unui calcul efectuat în urma unei înregistrări, măcar parțiale, a celor veniți temporar în orașe. Dat fiind însă, că această statistică este unica care ne prezintă, chiar aproximativ, numărul indivizilor flotanți în toate localitățile urbane de atunci, ea merită să fie menționată și datele ei folosite pentru referință. Informațiile noastre privind migrațiile temporare, cu excepția statisticii de mai sus, sînt fragmentare și mai mult de valoare calitativă decît cantitativă. Nici datele oferite de registrele de intrări și ieșiri a persoanelor din diferite localități urbane sau pe la punctele de frontieră nu sînt de natură să ne ofere o situație cifrică globală și exactă asupra acestui aspect al mobilității urbane din prima jumătate a secolului trecut. Deaceea estimările noastre rămîn parțiale, așa cum ni le prezintă diferitele documente ale timpului, credem însă că ele pot da o imagine reprezentativă a intensității mobilității temporare în orașele moldovenești de acum mai bine de un secol. Evident, cu informațiile ce le deținem, nu ne putem permite să abordăm toate cazurile de migrații temporare de la sate la orașe, de la orașe la sate ca și de la o localitate urbană la alta, dar vom încerca să redăm unele din aspectele cele mai importante din punct de vedere demografic și social-economic.

1. *Migrațiile temporare de la sate la orașe.*

Din mediul rural se deplasau temporar la orașe atît clăcașii, cît și proprietarii mici (răzeși) sau mari (boieri, inclusiv arendași). Aceste deplasări aveau ca motive principale fie angajarea la diferite munci și servicii, fie interese comerciale, sau familiare. Deobicei țăranii veneau temporar în orașe pentru a realiza unele cîștiguri suplimentare. Migrațiile temporare ale țăranilor aveau loc, în special iarna, cînd muncile agricole încetau. Deși ziua era mai scurtă și cîștigurile mai reduse, țăranii săraci, care munceau cu brațele și aveau familii grele, erau bucuroși să obțină un cîștig suplimentar ca tăietori de lemne, paznici, hamali etc. în orașele mai apropiate. În cazul țăranilor care posedau care și vite mai numeroase cîștigurile provenite din cărăușie erau importante, în acele timpuri, cînd principalul mijloc de transport era trăsura sau căruța. Negustorii și proprietarii care aveau nevoie de transporturi de mărfuri, cereale etc., în diferite localități urbane, angajau din timp cărăușii necesari dintre țărani. Cărăușii țărani parcurgea distanțe mari, uneori din satele de la extremitatea nordică a țării pînă în sud, trecînd prin mai multe orașe. De exemplu, erau frecvente deplasările țăranilor din diferite colțuri ale țării la Galați, cu carele încărcate de cereale destinate exportului. De asemenea, transportul sării, a păcurii spre vînzare aduceau temporar și periodic în orașe cărăuși din zona subcarpatică.

Între deplasările țăranilor la lucru menționăm și pe aceea în orașele și tîrgurile cu importantă producție viticolă, ca de exemplu, la Huși, Odobești, Nicorești. În unele din aceste localități lucrătorii veneau din regiuni îndepărtate și uneori și de peste hotare, mai ales toamna la cules și îngropat viile. Astfel, în prima jumătate a secolului trecut veneau lucrători din Valahia și Transilvania la lucrul viilor din Odobești [2].

O deplasare mai îndelungată la orașe o făceau țăranii fără familii și fără locuri de hrană care se angajau ca slugi pe mai multe luni și chiar ani de zile. Între aceștia un loc important, mai ales către mijlocul secolului al XIX-lea, îl ocupau femeile angajate în serviciul domestic. Cele mai multe emigrau temporar la orașe cu scopul de a strînge bani, intenționînd să se reîntoarcă apoi în sat și să întemeieze o gospodărie proprie. Numărul slugilor în orașele Moldovei în această perioadă a fost deosebit de ridicat. De exemplu, în 1832 numărul slugilor din orașe

[1] E. Negruți-Munteanu, *Date noi privind structura demografică a tîrgurilor și orașelor moldovenești la 1832*, în „Populație și societate", vol. I, Cluj, 1972, p. 256, anexa nr. 1 și 2.

[2] Idem, *Aspecte din administrația tîrgurilor și ținuturilor Moldovei în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice", Iași, 1958, nr. 1—2, p. 131. În 1855, prin trecătoarea Soveja au intrat în Moldova 11 transilvăneni „la muncă" la Odobești. (Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 33309).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și tîrguri cu familiile lor ajunsese la 23 471 suflete, ceea ce venea circa 18,14% din populația urbană. Din acestea mai mult de jumătate se găseau în Iași [3]. La mijlocul secolului al XIX-lea numărul slugilor și slujnicilor era atît de important încît conducerea a dispus, mai ales în capitală, să se facă o înscriere atentă a acestora. La 1851 poliția capitalei era însărcinată să numească un staroste asupra slugilor și să elibereze tuturor slugilor un „manual" cu numele și locul de origine al lor, persoanele care dădeau chezășii pentru ele, locurile unde au mai slujit și aprecierea stăpînilor pentru purtarea lor [4]. Desigur, nu toate slugile erau migranți temporari, multe dintre ele erau angajate dintre tîrgoveții fără ocupații. Este greu de stabilit din numărul total al slugilor proporția celor veniți numai temporar în orașe. În genere, categoria migranților temporari angajați ca slugi sau slujnice a dat cei mai numeroși migranți definitivi la orașe. Cei mai mulți dintre argații, vizitii, paznicii, slugile, vierii (la viile din preajma tîrgurilor și orașelor) s-au recrutat din categoria fiscală a „căpătîierilor". Această categorie de oameni era definită de Regulamentul Organic ca avînd „o petrecere" nestatornică și care „în alte locuri vărează și în alte iernează [5]. Căpătîierii, de multe ori, treceau de la o localitate la alta, etapele durînd ani de zile. Reveneau în sate, se căsătoreau și iarăși plecau în căutarea cîștigului. Mulți din aceștia, plecați cu gîndul de a se reîntoarce, rămîneau definitiv la orașe.

La începutul secolului trecut existau și unele migrații cu caracter alternant, desigur incomparabil mai puține ca cele din perioadele mai tîrzii. Între migrațiile temporare cu caracter alternant era aceea a țăranilor angajați ca slujitori și care făceau slujba pe lîngă dregătoriile centrale din capitală sau pe lîngă cele ținutale, isprăvnicii, în orașele de reședință ale ținuturilor. Slujitorii își îndeplineau serviciul deplasîndu-se o săptămînă din trei (uneori din patru) în orașul unde era sediul dregătoriei la care lucrau [6]. Numărul acestor slujitori la 1828 se ridica la 8 024 din care 348 aveau locuința în Iași, restul (7 676) fiind recrutați în mare majoritate din sate (foarte puțini dintre aceștia locuiau în alte orașe și tîrguri). Printre breslele de slujitori erau și lăturașii la salinele din Tg. Ocna care săpau și curățau gurile ocnei, descărcau sarea din ocnă, transportau lemnele necesare etc. [8]. Ei lucrau în aceleași condiții ca și ceilalți slujitori, deplasîndu-se alternant cîte o săptămînă din trei la Tg. Ocna. De exemplu, la 1820 erau 258 lăturași din care mai mult de jumătate (152) locuiau în sate (16 la Brătești, 58 la Viișoara, 78 la Tg. Trotuș) iar restul 106 în orașul Tg. Ocna [9]. Erau cazuri cînd în satele din care se recrutau breslele de slujitori, odată la trei săptămîni rămîneau numai femeile, copiii și bătrînii, bărbații plecînd toți la slujbă în orașe [10]. După aplicarea Regulamentului Organic numărul țăranilor recrutați ca slujitori la instituțiile publice a scăzut considerabil, mai ales a celor ce slujeau în capitală. De asemenea, s-a desființat sistemul slujbei cu rîndul, slujba devenind permanentă [11]. Numai pe lîngă isprăvnicii a continuat un timp să vină săptămînal cîte un număr de țărani, pînă către mijlocul secolului, cînd s-a putut introduce și în administrația ținuturilor sistemul modern de recrutare a slujbașilor.

---

[3] E. Negruți-Munteanu, *Date noi privind structura demografică a tîrgurilor și orașelor moldovenești la 1832*, în loc. cit., p. 251.

[4] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, t. I, nr. 225, p. 356—357 ; nr. 226, p. 357—358.

[5] Arh. St. Iași, Mss. 1665, *Reglement Organicesc al Moldovei*, 1831, Original, cap. III (Reglement de finanțe), secț. V, art. 100.

[6] E. Negruți-Munteanu, *Prestațiile breslelor de slujitori din Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în „Studii", București, 1969, nr. 2, p. 223—224.

[7] Idem, *Numărul slujitorilor din Moldova în informațiile statistice de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în „Revista arhivelor", București, 1968, an. XI, nr. 1, p. 92—93.

[8] Arh. St. Iași, dos. 0, nr. 2, f. 24—27.

[9] Idem, Catagrafia din 1820, tr. 166, op. 184, nr. 10.

[10] E. Negruți-Munteanu, *Prestațiile breslelor de slujitori din Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în loc. cit., p. 223—224.

[11] Idem, *„Breslele" de slujitori din Moldova și aplicarea Regulamentului Organic*, în „Cercetări istorice", seria nouă, Iași, 1972, p. 118—119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Caracter periodic aveau și deplasările țăranilor în orașe la zilele de tîrg fixate săptămînal și la iarmaroacele anuale. Cu acest prilej se adunau țăranii, în special din împrejurimi, atît ca vînzători ai produselor gospodăriilor lor (fie articole alimentare, fie obiecte meșteșugărești lucrate de ei), cît și în calitate de cumpărători ai diferitelor produse, mai ales industriale (unelte agricole, obiecte casnice, articole de îmbrăcăminte etc.). În genere, zilele de tîrg stabilite săptămînal de conducere pentru fiecare localitate urbană aveau ca scop principal aducerea pe piața orășenească de către țărani a produselor alimentare necesare orășenilor. De exemplu, în 1832 ministerul de interne cerea isprăvniciei Iași să facă publicație ca să îndemne pe țărani să vină cu mărfurile lor la ziua de tîrg înființată joia la Iași [12]. În 1839, cămara ocnelor cerea visteriei să înlesnească venirea țăranilor cu produse de vînzare în Tg. Ocna [13].

În prima jumătate a secolului trecut piața internă cunoaște o dezvoltare deosebită. Aproape fiecare localitate urbană și semiurbană obținuse de la conducere dreptul de a avea săptămînal o zi sau două de tîrg, în afara iarmaroacelor, cînd se adunau țăranii din împrejurimi, negustorii localnici și străini, moșierii, arendașii etc. Țăranii știau în fiecare zi din săptămînă în ce localitate urbană din apropiere era zi de tîrg ; cînd și unde puteau să-și ducă produsele la vînzare. Aceste zile de tîrg înviorau întreaga activitate comercială a orașelor. Dealtfel, erau localități semiurbane a căror viață urbană părea să învie numai în zilele de tîrg, în restul săptămînii aceste localități avînd aspectul obișnuit al satelor, doar cu mai multe dugheni în ulița principală. Unele din aceste dugheni se deschideau numai în zilele de tîrg, posesorii lor în celelalte zile ale săptămînii se deplasau în alte localități.

Migranții temporari nu se recrutau numai din categoriile cele mai sărace ale societății. Sînt frecvente deplasările la orașe și a țăranilor fruntași, răzeși, proprietari. Unii dintre aceștia aveau case sau dugheni în tîrguri, locuind alternativ la orașe și la sate. De exemplu, unii din locuitorii satelor Ruși, Manole, Homița, Pașcani și Cristești, mai ales lipoveni, în deceniul al patrulea al secolului trecut, aveau dugheni în Roman, Fălticeni, Piatra Neamț și Tg. Frumos. Ei plăteau la sat birul, iar la oraș darea fumăritului pentru dugheni [14]. De asemenea, erau mulți care se deplasau în orașe nu numai pentru a-și procura venituri suplimentare, dar și din motive familiare, de sănătate sau pur și simplu să profite de atracțiile pe care le oferea orașul în perioade cînd lucrările agricole nu-i solicitau. Este cazul, mai ales al boierilor mari care-și petreceau iernile cu familiile în casele ce le aveau în orașe și mai ales în capitală, primăvara deplasîndu-se la țară, la moșii. O descriere pitorească a modului în care se desfășura o astfel de deplasare a unei familii boierești, cu toată gospodăria pentru sezonul de iarnă la oraș, ne-a lăsat-o Radu Rosetti în ale sale „Amintiri" [15].

Numeroși boieri aveau proprietăți la țară și case în orașe. De exemplu, la 1848, în orașul Roman se aflau 13 boieri cu locuința în oraș și proprietăți în ținut, deci care locuiau periodic la oraș (în numărul acestor boieri nu au fost cuprinși acei care aveau case în Roman și proprietăți în alte ținuturi) [16]. În 1856, în ținutul Bacău locuiau 95 boieri, din care 15 viețuiau „la moșie și la tîrg". La Fălticeni erau 12 boieri care aveau moșii în ținuturi [17].

Așa cum am arătat mai sus, în zilele de tîrg și iarmaroc populația orașelor și tîrgurilor sporea considerabil datorită oamenilor din toate categoriile care se adunau cu acest prilej. Atunci se puteau vinde și cumpăra mărfuri extrem de variate, se încheiau afaceri rentabile și, de asemenea, lumea găsea prilej de distracție. În astfel de împrejurări, mai ales la iarmaroace, se adunau și negustorii din toate colțurile țării, meșteșugarii, arendașii, artiștii ambulanți, etc., români din

[12] *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și tîrguri, Moldova*, vol. II, București, 1960, nr. 101, p. 157—158.

[13] *Ibidem*, nr. 152, p. 240—241.

[14] *Ibidem*, nr. 93, p. 140—150.

[15] Radu Rosetti, *Amintiri. (Ce-am auzit de la alții)*, Iași, vol. I, p. 65—66. Cu acest prilej porneau mai multe trăsuri, brașovence și harabale încărcate cu familia boierului, dădace, guvernante, profesori, fete în casă, bucătari, spălătorese etc.

[16] Arh. St. Iași, Isprăvnicia Roman, tr. 1312, op. 1483, nr. 301, f. 2, 5.

[17] Idem, tr. 1772, op. 2020, nr. 45337.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldova și din afara granițelor Moldovei, ca și numeroșii străini de peste hotare. La mijlocul secolului trecut erau renumite iarmaroacele din Bîrlad, Fălticeni, Roman, Tg. Neamț, Odobești etc. De exemplu, iarmarocul din luna iulie (de Sfîntul Ilie) din Fălticeni, era cunoscut pentru comerțul de vite, cereale și obiecte ale industriei casnice țărănești. Cu acest prilej veneau aici nu numai moldoveni, mai ales din Țara de sus, dar, de asemenea, transilvăneni, bucovineni și străini din Austria, Germania, ținuturile poloneze și cehe. Aceștia intrau în țară pe la punctele de frontieră din nord : Nimirceni, Cornu Luncii, Mihăileni, Mamorniță. De exemplu, în 1855, numai pe la punctul de vamă Nimirceni, au intrat cu destinația Fălticeni 1 123 pasageri în 10 luni (datele pentru luna mai și iunie ne lipsesc), din care 650, deci mai mult de jumătate (57,7%) au intrat în luna iulie cu specificația „la iarmaroc" [18].

Iată graficul pasagerilor străini intrați în 1855, numai pe la punctul de vamă Nimirceni cu destinația Fălticeni :

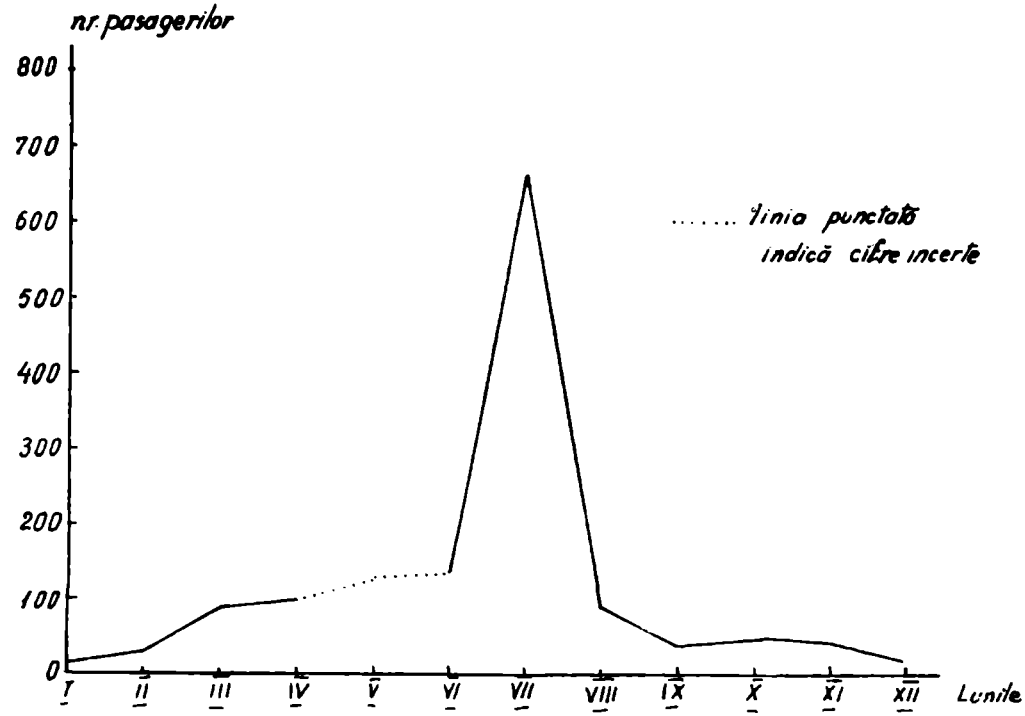

Pasagerii intrați în țară pe la vama Nimirceni cu destinația Fălticeni în anul 1855.

Străinii numeroși care veneau în astfel de împrejurări puneau probleme importante administrației cu privire la cazarea, paza și securitatea lor.

La Odobești, între 14 septembrie și 1 noiembrie, se desfășura unul din cele mai lungi iarmaroace anuale, avînd ca obiect principal producția viticolă a regiunii [19]. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea la Lunca Mare (ținutul Bacău) s-a instituit un serviciu special de pază

[18] Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 33309, 33169.

[19] *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și tîrguri*, vol. II, nr. 81, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru „neguțitorii ce merg la Odobești de fac vinață ca să nu pătimească la drum". Paza se afla sub conducerea unui polcovnic cu „arnăuți ce i se dau de către hătmănie" [20].

Pentru ilustrarea numărului mare de negustori străini veniți cu acest prilej la Odobești indicăm numărul celor intrați cu această destinație în țară pe la punctele de vamă : Nimirceni, Mihăileni și Cornu Luncii în 1855, pe timp de 10 luni (pe lunile mai și iunie ne lipsesc datele) [21] :

Punctele de vamă	Nr. pasagerilor intrați pe timp de 10 luni în 1855	Din care intrați în luna septembrie
Nimirceni	221	218
Mihăileni	81	71
Cornu Lunci	47	47
Total	349	336

Deci din totalul pasagerilor intrați pe la aceste puncte de vamă 93% au venit în luna septembrie. Subliniem, cu acest prilej, că localitatea Odobești era situată în sudul Moldovei, numai negustorii care veneau din părțile nordice (Austria, Bucovina, regiunile germane și poloneze) intrau pe la punctele de vamă indicate, mulți alții veneau însă din părțile răsăritene, pe la granița din sud-est, mai ales negustori ruși, „cazacli".

Nu este cazul aici să insistăm asupra negustorilor străini care veneau în orașele și tîrgurile Moldovei atrași și de alte produse ale țării (cereale, vite, cherestea etc.) și care în drumul lor se opreau un timp mai scurt sau mai îndelungat, în funcție de natura afacerilor ce le aveau, în principalele orașe ale țării. De asemenea, nici asupra meșterilor străini aduși la diferite întreprinderi industriale din orașe de către unii proprietari pe termene mai mult sau mai puțin îndelungate.

În ceea ce privește deplasările temporare ale țăranilor la orașe observăm că ele nu erau specifice numai secolului al XIX-lea. De exemplu, cărăușia era o ocupație străveche, iarmaroacele se desfășurau și în secolele precedente cu participarea masivă a țărănimii, săteni cu sarcini administrative se întîlnesc în orașe și în perioadele anterioare. Important însă, pentru prima jumătate a secolului trecut, este că această formă de mobilitate a țărănimii a crescut în mod considerabil. Cantitățile de cereale și alte produse agricole care se exportau în secolul al XIX-lea și care se cereau transportate cu carele țăranilor sporiseră incomparabil față de secolele trecute. Piața externă și în același timp și cea internă, în urma tratatelor de pace de la Kuciuk-Kainargi (1774) și mai ales de la Adrianopol (1829), a cunoscut o dezvoltare fără precedent, ca urmare cărăușia devenise una din ocupațiile deosebit de solicitate. În același timp, numărul iarmaroacelor, această formă de desfacere, mai ales a produselor interne, s-a mărit. Aproape fiecare localitate urbană avea stabilit anual zilele de iarmaroc. Iarmaroacele se țineau atunci lanț, de la un oraș la altul, începînd din primăvară pînă toamna tîrziu. Zilele de tîrg au sporit, de asemenea, considerabil, nu numai orașele aveau cîte o zi sau două de tîrg săptămînal, dar și toate localitățile semiurbane — tîrguri —, care apăruseră puzderie în prima jumătate a secolului al XIX-lea. De exemplu, în Moldova dintre Prut și Carpați apăruseră nu mai puțin

[20] În 1784, existau 42 „potirași ot Lunca Mare" (Arh. St. Iași, tr. 1768, op. II, 2018, nr. 2, f. 4). Vezi și T. G. Bulat, *Boieriile slujbe în țările române la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea*, în „Arhivele Basarabiei", Chișinău, an. IV, 1932, nr. 3, p. 197—198.

[21] Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 33309, 33169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de 56 astfel de așezări semiurbane [22]. La dezvoltarea migrațiilor temporare a țărănimii, în prima jumătate a secolului trecut, a contribuit nu numai situația economică în plină înflorire a Moldovei, datorită începuturilor producției capitaliste, dar și faptul că prin legiuirile agrare din acea perioadă, mai ales după 1832, clăcașii beneficiau de mult mai mare libertate de deplasare decît o avuseseră, de pildă, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, înainte de desființarea veciniei de C. Mavrocordat.

2. *Migrații temporare de la orașe la sate.*

Deplasările temporare de la orașe la sate erau determinate în primul rînd de necesitățile impuse de ocupațiile orășenilor mai ales de agricultură și apoi de comerț și meșteșuguri [23]. Deplasările temporare de la orașe la sate erau mai frecvente pentru persoanele a căror îndeletniciri erau legate de agricultură și numărul acestora în orașele Moldovei de atunci era încă destul de important. Ne vom referi aici în special la acei locuitori ai orașelor, numeroși atunci, care își cîștigau existența lucrînd cu brațele pe moșiile din apropierea orașelor. Astfel, mulți dintre birnicii și căpătăierii cu locuințe stabile în oraș, în perioada semănatului, a prășitului și, mai ales, a secerișului și cositului se deplasau pe moșiile acelor proprietari care aveau nevoie de forțe de muncă. În perioade de criză economică migrațiile temporare la lucru se accentuau. Uneori în împrejurări grele și unii dintre meșteșugarii și negustorii mai săraci recurgeau la practicarea agriculturii temporar pe unele moșii [24]. Cîteva exemple credem că vor fi suficiente pentru a ilustra situația. În luna mai 1855, în cvartalul I din capitală, 10 căpătăieri, angajați de boieri ca argați vizitii, vieri, erau plecați cu stăpînii lor la țară. În cvartalul III, 63 căpătăieri „nu să află în capitalie ci duși vremelnicește pe afară", iar în cvartalul IV alți 10 căpătăieri erau plecați în diferite sate fiind angajați pe la moșii [25]. Exemple se pot da numeroase și pentru birnici.

Migrațiile temporare la munci agricole erau mai numeroase pentru seceriș, cosit și treier. Pentru cosit, de multe ori, proprietarii erau nevoiți să angajeze cu bani un număr important de lucrători, țăranii de pe moșiile lor neputînd face față, în cadrul muncii de clacă, nevoilor moșiilor. De exemplu, în 1846 locuitorii din mahalalele orașului Huși se tocmiseră la seceră pe moșia Holboca (ținutul Iași). La o cercetare a isprăvniciei, la 24 septembrie 1848, s-a constatat că 3/4 din locuitorii mahalalelor aceluiași oraș erau împrăștiați la lucru în diferite localități, iar 1/4 din ei aveau obligații la proprietarii din apropierea orașului [26]. Se știe că proprietarii, pentru astfel de munci, angajau de multe ori cosași aduși de peste hotare, mai ales bucovineni [27]. La treier, muncă neprevăzută între obligațiile de clacă, proprietarii angajau muncitori cu vite, atît din sate, cît și din orașe și tîrguri. La această muncă, de exemplu, se cunosc angajați și lucrători care domiciliau în Botoșani, Huși, Piatra Neamț, Tg. Frumos, Lespezi. De exemplu, la mijlocul secolului trecut, Gh. Beraru din tîrgul Lespezi care avea o „căldare de făcut bere" obișnuia vara să se tocmească, cu copiii săi, la treier pe moșiile din împrejurimi. Acei ce nu erau legați de o meserie sau ocupație specială se angajau și pe moșii mai îndepărtate. De exemplu, lipovenii din tîrgul Podul-Turcului (ținutul Tecuci), s-au tocmit la treier în ținutul Botoșani. Se întîlnesc printre tîrgoveții angajați la treier nu numai moldoveni, dar și supuși străini, evrei, lipo-

[22] E. Negruți, *Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Considerații demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", Iași, t. XII, 1975, p. 1—2.

[23] Nu ne ocupăm aici de migrările temporare la sate provocate de unele împrejurări excepționale, ca, de exemplu, de epidemii de ciumă și holeră, de război etc.

[24] Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica", Bacău, 1970, vol. III, p. 11.

[25] Arh. St. Iași, tr. 1768, op. 2017, nr. 2046, f. 54—63, 105—107 și 218.

[26] Idem, isprăvnicia Fălciu, tr. 1339, op. 1521, dos. 1087, f. 212

[27] E. Negruți, *Despre munca salariată în agricultura Moldovei în preajma legii agrare din 1864*, în „Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, 1959, fasc. 1—2, p. 96—101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

veni etc. În unele cazuri se organizau dintre orășeni echipe alcătuite din mai mulți oameni, de obicei cu vite, care se angajau din timp la treier la mai mulți proprietari [28].

Printre migrațiile sezoniere din orașe la sate menționăm și pe acelea ale sîrbo-bulgarilor stabiliți în orașele Fălciu și Huși și a căror ocupație era grădinăritul. Aceștia plecau primăvara în regiuni mai propice grădinăritului, de exemplu spre lunca Prutului, și se reîntorceau toamna. Fenomenul este întîlnit și la începutul secolului nostru. O descriere a acestei migrații, în timpurile mai noi, a geografului ieșean I. Gugiuman, este interesantă, ea petrecîndu-se probabil aproape la fel și cu un secol mai înainte. Astfel, bulgarii din Huși la începutul lunii martie, închideau casele și plecau cu căruțe imense cu 2—3 cai, cu păsări, cîini, vaci, și se întorceau la casele din Huși după sf. Dumitru și uneori chiar după sf. Neculai (în decembrie). Produsele de legume le cărau cu căruțele în orașele și tîrgurile din apropiere : Iași, Vaslui, Bîrlad, Fălciu, Murgeni, Negrești, Urdești etc. și mai departe spre Roman, Bacău sau peste Prut, de exemplu la Chișinău [29].

În genere, dintre negustori, două categorii se deplasau frecvent la sate : în primul rînd acei ce achiziționau produse alimentare și agricole de la sate, între aceștia erau precupeții care cumpărau de la țărani produse alimentare și le speculau apoi pe piața orășenească, ca și negustorii de cereale sau de vite care cumpărau de la țărani, dar mai ales de la moșieri, cerealele și vitele fiind destinate atît pieții interne, cît și celei externe. În al doilea rînd, negustorii care vindeau diferite obiecte prelucrate, de producție internă sau de import, la sate, între aceștia erau și negustorii ambulanți veniți din orașele și tîrgurile țării.

De asemenea, mulți dintre arendașii moșiilor aveau locuințe permanente în orașe și temporar pe moșiile pe care le țineau în arendă. Arendașii locuiau uneori pe moșii cu familia timp de ani de zile, deși aveau case în oraș. De exemplu, în 1838, trei armeni din Botoșani erau arendași pe moșiile Pașcani, Căcăceni și Tătăreni. În același an trei lipoveni marchitani din Botoșani locuiau vremelnic în satele Ruginoasa și Manole (ținutul Suceava) [30].

Meșterii migrau mai puțin temporar la sate. Dintre aceștia menționăm, în special, pe cei în domeniul construcției, aduși de obicei de proprietari sau de obștea satelor pentru zidirea conacelor sau a bisericilor din sate. De exemplu, în 1847 teslarul Vasile Rîpă din Iași a lucrat la o biserică din satul Ruseni (ținutul Tutova) timp de șase luni [31]. Pentru a evita dificultățile în strîngerea dărilor de la patentatarii care se deplasau din Iași în diferite alte localități, la 1832, departamentul de interne cerea agiei să elibereze biletele de drum celor ce mergeau cu „speculații" în afara orașului, numai pe baza chezășiilor din partea starostilor de corporații sau, în lipsa acestora a unor „fețe vrednice de credință" din breaslă [32].

3. *Migrații temporare interurbane.*

Mai frecvente decît migrațiile temporare de la orașe la sate erau acelea interurbane. Deplasările interurbane cele mai numeroase erau ale negustorilor, ale unor categorii de funcționari administrativi și apoi ale meșterilor. În genere negustorii circulau atît la sate cît și din oraș în oraș așa cum le cereau afacerile comerțului. La 20 iulie 1820 un număr de 31 negustori din Galați primiseră hrisov din partea conducerii, ca ei, frații, feciorii lor, precum și calfele și argații lor să fie slobozi „cînd vor umbla pe la iarmaroace, zile de tîrg și prin sate pe la alte ținuturi" și să nu fie impuși la dări deoarece le plăteau în orașul Galați [33].

[28] *Ibidem*, p. 95.

[29] I. Gugiuman, *Migrațiunea sezonală a bulgarilor hușeni*, în „Sociologia românească", București, an IV, 1939, nr. 1—3, p. 74—76.

[30] Arh. St. Iași, Catagrafia din 1838, tr. 1316, op. 1488, nr. 1175, f. 1—88.

[31] Idem, tr. 875, op. 997, nr. 192, f. 13—14. În 1855, doi meșteri din Roman s-au angajat să facă „sobele trebuitoare la casele de pe moșia Ruginoasa" (A. Macovei, *Unele precizări privitoare la palatul de la Ruginoasa*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", Iași, t. XI, 1974, p. 283).

[32] Arh. St. Iași, Eforia Iași, nr. 40 din 1832, f. 2, 12.

[33] *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și tîrguri*, vol. II, nr. 49, p. 80—81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În 1823 erau menționați în Piatra Neamț negustori desăgari veniți din alte localități, care-și vindeau marfa în oraș în afara zilelor de tîrg și iarmaroc, făcînd concurență negustorilor localnici [34].

Între aceste deplasări temporare un loc important îl ocupau acelea ale negustorilor armeni, mai ales ale celor din Botoșani. Deplasările frecvente ale armenilor care-și deschideau dugheni periodic în diferite localități urbane, de obicei erau determinate de necesitatea de a obține venituri mai mari, acolo unde mărfurile lor erau mai puțin concurate. În mare măsură, concurența pe care o aveau de întîmpinat din partea unor negustori mai puternici din localitățile mari îi determinau să se deplaseze periodic, pe timp de cîteva luni, în localitățile mai mici. Astfel de deplasări erau cunoscute și la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. În 1774, de pildă, au fost înregistrați în orașul Cernăuți, 7 armeni „străini", care „șed cu casele lor la Snetin, iar cu dughenili's aicia în tîrg" [35]. La aceeași dată în Botoșani erau 36 „neguțitori cu șederea în Botoșani și rînduielile își dau cu neguțitorii de Iași" [36]. În secolul următor cazurile acestea devin mai numeroase. De exemplu, la 1820, în Bacău aveau „dugheni vremelnice" 21 armeni, din care 8 locuiau în Botoșani, iar 13 la Roman. La aceeași dată în Fălticeni aveau dugheni 3 armeni cavafi din Botoșani [37]. Cu accentuarea imigrației din Galiția, a evreilor, în orașele din nordul Moldovei, migrația temporară a armenilor din Botoșani, spre orașele din regiunea mai sudică devine mai frecventă. În 1830 s-au găsit în Hîrlău 3 armeni veniți de mai bine de un an din Botoșani, unde își aveau domiciliu stabil [38]. În 1834 în același oraș se găsea „neguțitorind vremelnicește" Andriaș Bogos din Botoșani [39]. În 1838, 15 armeni din Botoșani locuiau temporar în alte localități urbane (3 la Hîrlău, 3 la Focșani, 2 la Herța, 1 la Fălticeni, 1 la Tg. Frumos, 1 la Roman, 1 la Burdujeni și 3 la sate). Între aceștia erau atît negustori (bogasieri, brașoveni, cavafi), cît și meșteri (de exemplu, cizmari). De obicei, vara și-o petreceau în localitățile indicate, iar „iarna aici", adică în Botoșani [40]. În același an la Focșani se aflau cu locuință „vremelnică" 7 armeni : 3 din Botoșani, 2 din Panciu, 1 din Tecuci și 1 din Roman [41]. Se cunosc și cazuri de negustori armeni bogați care își deschideau dugheni și în alte localități mai mici, ca un fel de sucursale, unde își trimiteau vechili, reprezentanți, ca să desfacă marfa. Este cazul unui armean din Botoșani care în 1830 se afla de un an de zile în Hîrlău ca vechil la o cîrciumă ce aparținea unui confrate din Botoșani [42].

Sistemul acesta de a deschide periodic dugheni în alte localități urbane, atît de des întîlnit la armeni, era folosit și de alți orășeni. De exemplu, la 1834, Neculai Gheorghe, negustor de starea a doua, obișnuia, ca și alți negustori din împrejurimi, să meargă toamna la Nicorești timp de două luni „spre a pute face alișveriș" [43]. La 1838 este menționat un negustor din Iași cu „locuință vremelnică" în Tg. Frumos [44]. În 1850 doi patentari din breasla chitarilor și bacalilor din Huși, dat fiind dificultățile economice prin care trecea orașul, s-au mutat temporar la Negrești [45]. Exemple se pot da încă numeroase. Din nefericire, în documentele timpului nu avem o cifră precisă privind numărul total al celor cu locuință temporară în alte localități. Într-o înregistrare a evreilor din orașul Ba-

[34] *Ibidem*, nr. 54, p. 88.
[35] P. G. Dimitriev, *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772—1773 și 1774*, partea I, Chișinău, 1975, p. 373.
[36] *Ibidem*, partea a II-a, p. 206.
[37] Arh. St. Iași, Catagrafia din 1820, tr. 166, op. 189, nr. 7, f. 103—165, nr. 10, f. 220—221.
[38] Idem, dos. S., nr. 131, f. 57.
[39] Idem, tr. 875, op. 997, nr. 192, f. 77.
[40] Idem, Catagrafia din 1838, tr. 1316, op. 1488, nr. 1175, f. 1—88.
[41] *Ibidem*, nr. 1231, f. 5—60.
[42] Idem, dos. S. nr. 131, f. 57.
[43] Idem, tr. 875, op. 997, nr. 192, f. 28.
[44] Idem, Catagrafia din 1838, tr. 1316, op. 1488, nr. 1293, f. 318.
[45] Idem, Isprăvnicia Fălciu, tr. 1339, op. 1521, nr. 1497, f. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cău, la 1854, din 714 persoane cu locuința în oraș, s-au găsit 89 plecați. Cei mai mulți erau la Botoșani (30%), Iași (22%) și Roman (11%) majoritatea cu afaceri negustorești [46].

Deseori negustorii treceau frontiera după mărfuri în țări mai îndepărtate unde zăboveau luni de zile. În orașele apropiate, schimbul de negustori era frecvent, mai ales dacă se aflau în state diferite. De exemplu, la 1842 negustorii gălățeni mergeau în Brăila de două și trei ori pe săptămînă, „alte dăți și în toate zilele", cîrmuirea prevăzuse pentru ușurarea trecerii peste graniță, „ca acei ce merg pe uscat de la Galați la Ibrăila pentru zilnice trebuinți să fie întovărășiți de bileturi sub adeverințele pîrcălăbiei și a comandirului graniței numai" [47]. Erau negustori care-și petreceau tot anul umblînd din oraș în oraș cu negoțul [48].

Meșterii, în general, se deplasau temporar mai puțin decît negustorii. Dintre aceștia, cei în domeniul construcției aveau o mobilitate mai mare. De exemplu, în 1838 se aflau temporar în Iași 2 pietrari din Botoșani [49]. Dintre celelalte categorii de meșteri se deplasau mai frecvent acei care aveau o situație materială mai proastă și mai ales calfele. Am menționat mai sus cazul armenilor cizmari din Botoșani cu dugheni „vremelnice" în alte localități. În 1837 sînt menționați și 2 abăgeri din Iași care „au slujit vremelnicește pe la unii neguțitorii din Botoșani" [50].

Pentru a da o imagine mai completă asupra mobilității populației urbane din acea vreme vom prezenta cîteva din datele oferite de registrele de intrare și ieșire pe la principalele puncte de vamă și, de asemenea, în orașul capitală a Moldovei. Deplasările frecvente erau atît ale negustorilor, meșterilor, cît și ale boierilor, clericilor, funcționarilor, militarilor etc. Deosebit de numeroase erau călătoriile pe termen scurt de 48 ore sau 1—7 zile pentru interese mai ales familiare, vizitarea rudelor etc., în ținuturile românești de dincolo de granițele Moldovei impuse de vicisitudinile politice ale timpului [51]. De exemplu, în 1846 isprăvnicia Suceava a eliberat 59 bilete de trecere în Bucovina pe timp de 48 de ore, dintre acestea 35 erau pentru persoane din Fălticeni, iar restul din sate, deci 60% erau pentru orășeni. Aceste 35 persoane erau însoțite de alte 41 (soții, rude, copii, slugi) [52]. În lunile ianuarie, februarie și martie 1855 au venit din Dobrogea în Galați, cu pașapoarte pe termene scurte (de la 1 la 7 zile) 191 pasageri din totalul de 418 pasageri intrați în Galați (deci 45,45%) [53]. În același timp și locuitorii din Galați, Cahul, Ismail, Reni luau pașapoarte pe termene scurte de la un agent otoman din Galați ca să-și poată vizita rudele din dreapta Dunării, sau să-și rezolve unele afaceri, ca pescari sau grădinari în grindurile din deltă [54]. În orașele de pe lîngă graniță, ca de altfel și în unele orașe mai mari, era un continuu du-te vino de pasageri care intrau și ieșeau pe termene mai mult sau mai puțin îndelungate.

Într-un dosar cu numărul pasagerilor intrați și ieșiți din Iași la 1860, pe la barierele Socola și Nicolina, Păcurari, Podu Verde și Salhana s-a înregistrat un număr important de intrări și ieșiri mai ales a funcționarilor de stat, a boierilor cu diferite ranguri, clerici, militari, înalți demnitari [55]. Cei mai mulți veneau și plecau în oraș. De exemplu, în curs de 3 luni: ianuarie, iulie și septembrie, au intrat în oraș 490 indivizi din această categorie și au ieșit 504:

[46] Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 31981, f. 1—81.
[47] Manualul administrativ al Principatului Moldovei, t. II, nr. 927, p. 603.
[48] Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 42170, f. 20.
[49] Idem, Isprăvnicia Iași, tr. 653, op. 718, nr. 202, f. 68.
[50] *Ibidem*, nr. 195, f. 83.
[51] Vezi în această privință măsurile administrative pentru eliberarea biletelor de liberă trecere a graniței pe timp de 48 de ore în *Manualul administrativ al principatului Moldovei*, t. II, nr. 700, p. 193.
[52] Arh. St. Iași, Secretariatul de stat, dos. 1568, f. 29—33.
[53] Idem, tr. 1772, op. 2020, nr. 33309.
[54] *Ibidem*, nr. 39650.
[55] *Ibidem*, nr. 46065, f. 1—38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Locurile de unde veneau și unde plecau	Intrați în Iași		Ieșiți din Iași	
	Nr.	%	Nr.	%
sate	193	39,38	170	33,75
orașe	271	55,30	304	60,32
tîrguri	3	0,61	11	2,18
peste hotare	13	2,66	16	3,18
nespecificat	10	2,05	3	0,60
total	490	100,00	504	100,00

Orașele în care circulația oamenilor a fost mai intensă erau următoarele :

Orașele	Veniți		Plecați	
	Nr.	%	Nr.	%
Botoșani	35	12,90	53	17,43
Bîrlad	33	12,18	33	10,85
Roman	29	10,70	35	10,20
Vaslui	22	8,12	30	9,87
Bacău	26	9,59	18	5,92
Huși	25	9,22	20	6,57
Galați	20	7,38	26	8,55
Fălticeni	16	5,91	18	5,92
Focșani	14	5,18	15	4,93
. . . .	. .	. . .	. . .	. . .

Nu putem trage concluzii generale privind numărul total al celor intrați și ieșiți din capitală după aceste date, dosarul necuprinzînd pe toți cei care s-au deplasat în și din Iași, de asemenea, nici cîți dintre aceștia s-au deplasat temporar sau definitiv. În orice caz, din aceste date se desprinde cert o mobilitate ridicată a populației din capitală la mijlocul secolului trecut, deși ele nu au în vedere toate elementele lucrative din oraș. Aceste deplasări fiind în majoritate temporare erau în cea mai mare proporție interurbane. Pentru capitală toate localitățile urbane erau reprezentate în acest continuu dute-vino, dar în special orașele apropiate : Bîrlad, Roman, Vaslui, Huși, ca și cele mai importante economic și demografic, Botoșani și Galați. Numărul mare de pasageri care intrau, mai cu seamă în capitală, a determinat măsurile polițienești privind răvașele de drum și regulile stabilite pentru hoteluri și hanuri. De exemplu, în 1850, avîndu-se în vedere această importantă mobilitate a populației, în toate orașele, sfatul domnesc a dispus, în vederea sporirii mijloacelor bănești ale eforiilor, ca „aceeași dare de giumătate sorocovăț pentru slobozirea unui răvaș de drum și de un sorocovăț de viza unui pașaport de intrare și ieșire, care se aplica în capitală, să se aplice și la tîrgurile de afară, care să se adune pe unde vor fi eforii în folosul acelora, iar pe unde nu în folosul cutiilor tîrgurilor" [56].

În ceea ce privesc hanurile și hotelurile conducerea a luat succesiv măsuri relativ la modul de închiriere al camerelor, la garanția obiectelor aparținînd pasagerilor, asigurarea liniștei publice, interzicerea jocurilor de cărți și de noroc și anunțarea la timp a poliției orășenești de numărul și numele celor găzduiți etc. [57]. În treacăt fie zis, numărul acestor hoteluri și hanuri în localitățile mai mari era deo-

[56] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, t. I, nr. 93, p. 148.
[57] *Ibidem*, nr. 222, 223, p. 352—355.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sebit de important. De exemplu în Iași, la 1853 erau menționate 12 hanuri și hoteluri din care 8 de categoria I-a ; în Ulița Mare : hotelul San Petersburg, hotelul Pîrlitei, hotelul lui Petru Bacalul și hanul turcesc ; apoi pe celelalte străzi erau : hanul lui Vanghele în ulița Feredeul Turcesc, hanul lui Ghimici Karamalău în str. Lozonschi, hotelul lui Ilie Armanu în str. Baston și hanul lui Misir în Podul Verde, la acestea se adăugau trei hanuri de clasa a II-a (în str. sf. Spiridon, în Ulița Mare și str. Cherestegii) și un han de clasa a IV-a tot în str. Cherestegii [58].

Evident, sîntem departe de a fi epuizat suma observațiilor care se pot desprinde din urmărirea documentelor privind migrațiile temporare ale populației urbane în prima jumătate a secolului trecut. Materialul de care dispunem nu ne-a permis să facem o estimare generală, cifrică, a acestui proces, dar documentele și datele statistice parțiale ce le-am prezentat socotim că demonstrează în suficientă măsură un proces de mobilitate temporară mai puternică decît s-a crezut. Această migrație temporară contrabalansa, în oarecare măsură, migrația definitivă. Mobilitatea temporară de la sate în orașe era tot atît de puternică ca și cea a tîrgoveților la sate sau în alte orașe. Ea era mai accentuată la categoriile noi venite în orașe și încă nestabilite definitiv. Motivele principale care au determinat migrațiile temporare erau cele impuse de ocupație, de afaceri, servicii etc. Observăm cu acest prilej că, în general, migrațiile sezoniere în oraș și mai ales din oraș la sate erau mai frecvente decît cele alternante. O caracteristică specifică migrațiilor temporare urbane din prima jumătate a secolului trecut este aceea că un număr important dintre locuitorii orașelor migrau sezonier la muncile agricole de pe moșiile din jurul orașelor. Ceea ce dovedește că slaba dezvoltare economică a orașului de atunci impunea unora din locuitorii săi să continuie să practice agricultura pentru a-și putea asigura existența.

Migrațiile temporare au precedat și adesea au pregătit migrațiile definitive. Cei ce plecau de la sate au ajuns, în multe cazuri, să prefere viața urbană. De asemenea și unii dintre tîrgoveții care se deplasau în alte localități urbane temporar, de multe ori, rămîneau definitiv acolo. Șansele de cîștig pe care le găseau, eventual o căsătorie avantajoasă, transforma migrația temporară în una definitivă.

Deplasările acestea au avut consecințe economice importante atît pentru regiunile de unde plecau cît și pentru acelea unde se duceau migranții. Cei ce se deplasau aduceau cu ei bunuri materiale și bani și contribuiau cu munca lor la dezvoltarea economică a regiunilor unde se duceau provizoriu. În același timp ei răspîndeau cunoștințe și idei noi, gusturi deosebite, cărți etc. Astfel aceste migrații temporare au contribuit la lărgirea orizontului spiritual al populației, la răspîndirea ideilor înaintate ale timpului, la stabilirea unor contacte importante între regiuni diferite ale țării, factori care au avut rolul lor în procesul de unificare și de afirmare a națiunii noastre.

[58] *Listele caselor și a dughenilor captialiei supuse la vremelnicească dare a sumelor pentru îmbunătățirea ulițelor capitalei legiuite de divanul obștesc și încuviințate de prea înălțatul Domn*, Iași, 1853.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADMINISTRAȚIA ORAȘULUI IAȘI LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE

DE

DUMITRU D. RUSU

Sfîrșitul epocii feudale și prima parte a epocii moderne din istoria României constituie pentru Iași, ca și pentru alte centre urbane mai însemnate din țară, cadrul istoric de naștere și dezvoltare a orașului modern, cu toate atributele specifice urbanismului. Acum, organizarea administrativă, alături de îmbunătățirile edilitare și urbanistice, se bucură de mai mare atenție din partea autorităților orășenești. Noua administrație a Iașului, crează cadrul favorabil de manifestare și dezvoltare a formelor economiei capitaliste care se impun cu tot mai multă vigoare.

Așa cum vom vedea, Iașul din perioada care a precedat revoluției de la 1848 și Unirii Principatelor devenise centrul vieții economice, politice și — ceea ce era foarte semnificativ — leagăn al ideologiei naționale, receptiv la necesitățile vremii, centru național al luptelor pentru libertate și progres. Paralel cu aceasta, s-au produs transformări structurale fundamentale în ansamblul vieții orășenești. Sîntem în perioada efectuării schimbărilor esențiale în toate compartimentele vieții orășenești. Orașul își extinde teritoriul și își schimbă înfățișarea prin construirea unor noi edificii, modernizarea străzilor, introducerea noului sistem de iluminat și alte îmbunătățiri similare. Toate acestea s-au efectuat paralel cu creșterea rolului orașului, cu întărirea funcțiilor sale administrative, cu impunerea sa ca diriguitor al vieții economice, administrative și spirituale din întreaga Moldovă. În condițiile creșterii atribuțiilor statului și a existenței unei multitudini de probleme pe care le ridica conducerea orașului se vor institui, spre deosebire de perioada anterioară, unele organisme destinate conducerii treburilor orășenești, organisme separate de administrația statului. Astfel, printr-o legiuire specială, adoptată în 1831—1832, se va institui Eforia, instituție administrativă centrală a Iașului pentru anii care au urmat pînă la legea de organizare comunală din 1864.

Eforia, acest prim organ administrativ mai complet din istoria cîrmuirii Iașului, va continua să rămînă subordonată domniei. Totuși, în activitatea sa, manifestă o largă independență, inițiind multiple acțiuni de înfrumusețare a orașului, reușind, treptat, să conducă întreaga viață economică, socială, politică și culturală. În cele ce urmează vom stărui asupra unor aspecte, mai puțin cercetate din activitatea Eforiei și a instituțiilor care depindeau de aceasta pentru întreaga perioadă cît a ființat.

După 1832, regimul feudal, aflat în plin proces de descompunere, treptat, cedează locul noilor forme și practici burgheze. Epoca pașoptistă și anii Unirii se caracterizează, și în privința vieții orășenești, prin contradicția între vechi și nou, prin impunerea, tot mai stăruitoare, a formelor administrației moderne. Fie că s-au creat noi instituții, fie că asistăm la transformarea unora în funcție de nevoile epocii, totul ducea către promovarea noului. În acest cadru se înscrie și legiferarea referitoare la conducerea orașului Iași.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Regulamentul municipal pentru orașul Iași din 1832 — cuprins în Capitolul al III-lea (Anexe) din Regulamentul Organic al Moldovei [1] — care statua noua administrație a Iașului, rămîne actul de bază după care a fost condus orașul pînă la legea comunală din 1864.

Primele articole ale regulamentului precizează că se instituie, pentru conducerea orașului, un sfat municipal — care, de fapt, se va numi Eforie — compus din membri aleși pe timp de un an, un secretar și doi scriitori. Eforia trebuia să se îngrijească de buna rînduială, curățenia, înfrumusețarea și bugetul orașului. Urmează apoi prevederi amănunțite și deosebit de interesante referitoare la împărțirea administrativă a orașului, construirea de străzi și edificii publice și particulare, curățenia și înfrumusețarea orașului, aprovizionarea cu apă, iluminat, măsuri împotriva pericolului de foc, organizarea „sfatului doftoricesc" și al poliției orășenești.

Acest regulament, prin ansamblul prevederilor sale, are valoarea unui adevărat plan de modernizare și dezvoltare a orașului. Transpus în viață, regulamentul citat ar fi adus Iașul, de la mijlocul secolului trecut, la nivelul unui centru urban modern de talie europeană. Condițiile interne defavorabile și unele împrejurări externe au stăvilit însă transpunerea în viață a multora din îmbunătățirile preconizate. Pe undeva, era totuși și o discrepanță între realitățile epocii în care se începea clădirea României moderne și conținutul înaintat al transformărilor preconizate.

Scurt timp după adoptarea regulamentului de organizare a Eforiei, se stabilește ca dată pentru alegerile membrilor acesteia 11 noiembrie 1832. Alegerile nu vor mai avea însă loc [2]. Orașul nu era încă organizat pentru a putea asigura ținerea alegerilor conform cu prevederile regulamentare. În aceste condiții, s-a recurs la numirea provizorie a unui Sfat municipal — sub președinția vornicului Ștefan Catargiu — care, împreună cu Agia, urma să se ocupe de administrația Iașului pînă la instituirea Eforiei, realizată în anul următor [3]. Totuși, primele înfăptuiri, în direcțiile deja enunțate, nu întîrzie. Sfatul municipal ia măsuri pentru „îndestularea" locuitorilor, așezarea fînarelor pe uliți, instituirea slujbașilor comunali, stabilirea măsurilor și greutăților în control public, cartiruirea ostașilor ruși, angajarea doctorilor și moașelor, alinierea ulițelor și construirea noilor edificii, perceperea de taxe și dări etc [4].

La mijlocul anului 1832, orașul este divizat în patru cvartaluri [5]. Fiecare cvartal cuprindea cîte două din cele opt „ciastii" în care fusese împărțit orașul pînă atunci. Potrivit rapoartelor comisarilor de cvartale, adresate Sfatului orășenesc, acestea cuprindeau următoarele zone : I — centrul orașului cu Ulița Mare, în jos pînă la Bahlui, Podul Roș, podul Nicolinei ; II — zona de sub palat pînă la Frumoasa, Bucșinescu, Tîrgul Cucului ; III — între primele două cvartale, în jos de la Galata pînă la Podul de Piatră ; IV — de la podul Albinețului în *Păcurari, prin zona de deasupra Ciricului, Moara de Vînt.* Pînă în 1864, orașul nu se extindea prea mult în raport cu limitele amintite [6]. Tot acum, se iau măsuri pentru organizarea sanitară și a serviciului polițieti orășenești. După constituirea acestor organisme, se va închiria un local în care își vor desfășura activitatea atît „Sfatul orășenesc", Agia cît și „Sfatul doftoricesc" [7].

---

[1] „Analele parlamentare ale României", tomul 1/2, București, 1890, p. 130—140; vezi și N. A. Bogdan, *Cea dintîi legiuire comunală în orașul Iași și în principalele tîrguri din Moldova*, în „Ioan Neculce", anul I, fasc. II, iulie 1922, p. 240—250.

[2] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 58/1835, f. 3.

[3] *Ibidem*, dosar nr. 40/1833 ; „Albina românească", nr. 4, 14 ianuarie 1832, p. 13. Pentru aspecte din activitatea Eforiei în perioada 1832—1856, a se vedea și : Ibidem, tr. 1764, op. 2013, dosar nr. 310, 530 f.

[4] N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 241.

[5] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 11/1832, f. 156—165.

[6] *Ibidem*, f. 157—162. Continuîndu-se încercările mai vechi se vor realiza și după 1800 două planuri ale orașului : în 1819 și 1844. Pentru întinderea orașului Iași după 185 a se vedea : N. A. Bogdan, *Imașul tîrgului Iașilor*, în „Ioan Neculce", nr. 4/1924, p. 56.

[7] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 26/1832 și nr. 15/1833.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anul 1833 marchează noi inițiative în direcția asigurării unei mai eficiente conduceri orășenești. În martie, Sfatul Administrativ al Principatului Moldovei, printr-o proclamație către locuitorii orașelor făcea cunoscută „Pravila pentru închegarea Sfaturilor municipale care de acum se vor numi Eforii orășenești". Cele cinci secțiuni ale pravilei, în limitele fixate prin Regulamentul Organic, stabileau modul de alcătuire a Eforiei, datoriile, veniturile și cheltuielile [8].

Mai departe, la 23 martie, se publică proclamația similară către locuitorii Iașului, în care, după ce sînt stabilite îndatoririle Eforiei, în sensul celor fixate prin regulamentul de organizare — ocrotirea comerțului și industriei — primirea plîngerilor și facerea dreptății, îngrijirea de drumuri, venituri și cheltuieli — se precizează că această slujbă, „fiind în cea mai mare parte de încredere obștească — o onoare (n.n. — D.R.) — nu poate fi primitoare de nici o plată". În continuare, alegătorii sînt solicitați ca, la alegerile care vor avea loc, „glasurile să cadă numai asupra persoanelor acelor în care aveți toată încrederea voastră și care vor fi destoinice cinstirei noastre" [9]. Alte instrucțiuni ale Sfatului administrativ, din mai, același an, se refereau, amănunțit, la sarcinile financiare ale Eforiei [10]. Încă de la început, se urmărea investirea noii administrații orășenești cu însărcinări care vizau aspecte esențiale din viața orașului. După primele alegeri de la începutul lunii aprilie 1833, președinte al Eforiei este numit, printr-un ordin special al cîrmuirii centrale, spătarul Vasile Beldiman [11].

În fiecare toamnă la începutul lunii noiembrie se vor desfășura alegerile pentru membrii Eforiei [12]. Pentru evitarea abuzurilor, la 11 decembrie 1843, Departamentul din Lăuntru aprobă *Instrucțiunile pentru chipul alegerii mădularilor Eforicești*. În cele 16 puncte ale instrucțiunilor, se fac precizări pe marginea prevederilor referitoare la alegeri din regulamentul elaborat în 1832 [13].

Eforia, instituită — așa cum am văzut — în 1833, se va menține sub aceeași formă timp de trei decenii cu modificări neesențiale în privința modalității de organizare și a atribuțiilor ei. În ianuarie 1851, se va schimba doar titulatura, din „Eforie" în „Sfat orășenesc" [14], cu care prilej se vor face noi precizări asupra îndatoririlor administrației comunale [15] care sînt menținute, în forma stabilită acum, pînă la 1864.

Încă din 1833, se va institui un corp de funcționari permanenți între 8—12, pentru cancelaria Eforiei [16] și un număr de slujitori pentru fiecare din cele patru cvartaluri. Cancelariile cvartalelor aveau în subordine directă cioclii (slujitori cu diferite însărcinări), fanaragii, pojarnicii, tulumbagii, totalizînd, în 1832, aproape 50 de oameni, iar în 1833 peste 120 [17].

Obișnuit, în slujba Eforiei intrau orășenii, dar erau larg folosiți și sătenii veniți din jurul Iașului și din județele învecinate. Salahorii pentru diferite munci erau, în genere, săteni, plătiți cu sume foarte reduse [18].

---

[8] N. A. Bogdan, *Cea dintîi legiuire comunală în orașul Iași și în principalele tîrguri din Moldova*, în „Ioan Neculce", anul I, fasc. II, iulie 1922, p. 242—248.

[9] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 40/1833, f. 199; vezi și *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tomul I, Iași, 1855, p. 126—127.

[10] „Instrucțiuni pentru încasarea veniturilor eforicești și darea de seamă", din 30 mai 1833, în *Manualul administrativ*, tomul I, p. 161—164.

[11] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 30/1833; textul integral al ordinului generalului Kisseleff, din 14 martie 1833, este publicat și în N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, ediția a II-a, Iași, 1914, p. 366—367.

[12] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 58/1835; nr. 121/1836; nr. 44/1837.

[13] *Manualul administrativ*, tomul I, p. 127—131.

[14] *Ibidem*, p. 126.

[15] *Ibidem*, vol. II, p. 171—173.

[16] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 60/1833, f. 1—3.

[17] *Ibidem*, nr. 8/1833; nr. 43/1834.

[18] *Ibidem*, dosar nr. 25/1834, 200 f.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lipsa de bani va duce în 1834 la micşorarea numărului slujitorilor [19]. În continuare, fluctuaţiile sînt frecvente. Un raport din 1861, plecînd de la deficitele bugetare cronice, propune reducerea substanţială a numărului funcţionarilor şi diferiţilor slujitori ai municipalităţii Iaşi [30].

În deceniile IV—VI din secolul trecut, au fost organizate diferite servicii orăşeneşti care, împreună cu Eforia şi sub conducerea acesteia, se îngrijeau de principalele aspecte ale vieţii publice. Abordînd cîteva aspecte din diferite sectoare de activitate ale administraţie oraşului precizăm că sarcinile erau multiple şi complexe. Răspunderile diverselor instituţii şi servicii nu erau încă precis delimitate, toate conlucrau sub egida Eforiei pentru îndeplinirea unui grup de activităţi şi sarcini.

Dintre instituţiile pedinte de Eforie mai importantă era poliţia oraşului, cu o sferă largă de atribuţii. Ea avea rolul de supraveghere, aproape generală, asupra diferitelor aspecte ale vieţii orăşeneşti. Mai multe circulare ale Departamentului de Interne către Eforie, din 1832—1834, stabilesc amănunţit organizarea şi atribuţiile poliţiei orăşeneşti [21]. În fruntea poliţiei orăşeneşti se afla marele agă de care depindeau cei patru comisari din cvartaluri şi epistaţii de la „despărţituri". Tot de poliţie mai depindeau cioclii, fanaragii, tulumbagii ş.a. În principal, aga avea în grijă ordinea, liniştea şi curăţenia oraşului, supravegherea străinilor şi suspecţiilor, aprovizionarea şi vînzările în oraş, paza contra incendiilor ş.a. [22]. După cum se preciza, într-un ordin din 1832, „toati pricinile de bunile orînduieli publice sînt drituite poliţiei şi toate aceli cari privesc la iconomia oraşului sînt drituite Eforiei". Între ambele organisme trebuia să fie o strînsă colaborare. „Aşadar — continua documentul menţionat — poliţia şi Eforia sînt datoare a se împreuni întru tot ceea ce priveşte la ţinerea orînduielii şi la publiceasca linişte" [23].

Poliţia capitalei va fi reorganizată prin aşezămîntul din ianuarie 1851 [24]. Alcătuit după toate principiile cuprinse în regulamentul din 1832 aşezămîntul stabilea, în mod precis şi amănunţit, organizarea şi activitatea organelor poliţieneşti. Şef al poliţiei din Iaşi rămînea tot aga, care era ajutat de un sfat poliţienesc compus din doi membri şi un comisar, toţi numiţi de domnitor. Oraşul este împărţit în şase districte, avînd fiecare în frunte cîte un comisar de poliţie [25]. Potrivit tradiţiei, atribuţiile poliţiei rămîn diverse: păstrarea ordinei şi liniştei, supravegherea circulaţiei, paşapoartele, curăţenia oraşului, controlul iluminatului, situaţia pieţelor şi mărfurilor, aprovizionarea oraşului cu cele necesare pentru hrană ş.a. [26]. Aceste multiple atribuţii face ca poliţia oraşului să rămînă, în continuare, principala instituţie municipală după Eforie.

Aplicarea noului aşezămînt, cu începere din anul 1852, impune împărţirea oraşului în şase despărţituri cu cîte patru secţii [27]. Se organizează un corp al sergenţilor al căror număr, în 1860, va ajunge la 150 [28].

---

[19] Arh. St. Iaşi, Eforia Iaşi, dosar nr. 18 şi 66/1834.

[20] *Lămurirea comitetului comunei capitalei despre starea în care s-au găsit municipalitatea Iaşului*, Iaşi, 1861, 15 p.; *Răspuns din partea municipalităţii de Iaşi la „Lămurirea comitetului comunei capitalei (...)"*, Iaşi, 1861, 34 p. (ambele broşuri în Arhiva istorică centrală, fond M.A.I. Moldova, dosar nr. 92/1861).

[21] Arh. St. Iaşi, Eforia Iaşi, dosar nr. 82/1833, f. 1—7; dosar nr. 18/1834, f. 18—36; dosar nr. 47/1834.

[22] *Ibidem*, dosar nr. 47/1834, f. 2—5; dosar nr. 81/1834, f. 2—3.

[23] *Ibidem*, dosar nr. 47/1834, f. 4; vezi şi dosar nr. 59/1834, f. 7.

[24] *Manualul adiministrativ*, vol. I, p. 304—305.

[25] *Ibidem*, p. 171—173.

[26] *Ibidem*, p. 304—305.

[27] *Ibidem*, p. 325—326. Pentru împărţirea oraşului în 6 ciastii, cerută încă din 1844, vezi: Gh. Platon, *Populaţia oraşului Iaşi de la jumătatea secolului al XVIII-lea pînă la 1859*, în *Populaţie şi societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, Editura „Dacia", Cluj, 1972, p. 307—308.

[28] Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I., Moldova, dosar nr. 196/1860.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Paralel cu poliția se va organiza și serviciul de pompieri al orașului. Măsurile luate în anii 1832—1834 priveau atît prevenirea incendiilor, cît și asigurarea mijloacelor de stingere a acestora [29]. Pornindu-se de la prevederile regulamentului municipial din 1832, în anul 1835, se dă un așezămînt „pentru organizarea comandei de pompieri din capitală" [30], aplicat apoi și la celelalte tîrguri și orașe din Moldova [31]. Se înființa o companie de soldați, condusă de un ofițer, subordonată poliției orașului, care se ocupa atît cu preîntîmpinarea, cît și cu stingerea incendiilor. Urmau, apoi, dispoziții amănunțite și severe pentru prevenirea incendiilor [32]. După 1850, instituția se va dezvolta : se stabilesc puncte de observație lărgindu-se și dotarea materială.

În preajma Unirii, serviciul organizat pe baze militare se va consolida. În acest sens, în 1860, Ministerul Trebilor Militare preciza : „trupa de pompieri face parte din puterea armată a țării" [33]. În acest an, divizia de pompieri din Iași, organizată pe șapte plutoane (Centru, Păcurari, Sărărie, Tîrgul de Sus, Tătărași, Beilic, Podul Lung), era compusă din 223 de soldați și ofițeri [34]. Pompierii aveau în dotare un întreg arsenal de instrumente în diferite puncte ale orașului.

Reorganizarea serviciului medical este efectuată, tot pe baza prevederilor regulamentului municipal. Vechea casă a doctorilor este înlocuită cu „sfatul doftoricesc", compus din cei patru doctori din cvartale, cele patru moașe și chirurgul orașului, sub președinția unui protomedic [35]. De fapt, în rîndul personalului medical, erau cuprinși și spițerii și bărbierii. La fiecare cvartal era cîte o casă destinată acestui servici. Deja, încă din cursul anilor 1832—1833, serviciile medicale au fost organizate în cele patru cvartale ale orașului [36]. Comitetul sănătății Principatului Moldovei, ca organ sanitar central, urmărea îndeaproape activitatea similară din capitală. Informațiile documentare demonstrează preocuparea, cu precădere, pentru starea sănătății populației din Iași. În această privință, bilunar, comisarii de cvartaluri împreună cu medicii întocmeau rapoarte, care, centralizate de Eforie, erau trimise Comitetului Sănătății [37]. În atribuțiile „sfatului" intrau și farmaciile din oraș, cîte două în fiecare cvartal.

Această organizare se va menține în toată perioada de activitate a Eforiei. În 1862 au fost alcătuite mai multe proiecte de organizare sanitară. Prezintă mai mult interes acela pentru „Consiliul de igienă și salubritate publică", din București și Iași, extins, apoi, la încă șase orașe din țară [38]. Se preconiza constituirea unui organ de coordonare a activității sanitare cu atribuții mai largi și mai bine definite, care, peste puțin timp, va fi înfăptuit. Referitor la instituțiile spitalicești, alături de vechiul spital de pe lîngă mănăstirea Sf. Spiridon, între anii 1850—1854 se va construi un nou spital, în zona Tătărași, prin grija logofătului Dimitrie Cantacuzino Pașcanu [39].

Pe lîngă coordonarea activității diferitelor instituții și servicii, Eforia, în strînsă conlucrare cu Agia și cei patru comisari de la cvartaluri, se ocupa și de aprovizionarea orașului cu pîine, carne și lumînări. În întreaga perioadă la care ne referim, cu unele excepții, doar, aceasta s-a realizat pe bază de antrepriză, fapt

---

[29] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosare nr. 5, 18/1834 ; nr. 8/1835.

[30] *Manualul administrativ*, vol. I, p. 269—281.

[31] Pentru unele amănunte asupra organizării și activității pompierilor, vezi : Gh. Ungureanu, *Contribuție la istoria pompierilor (Înființarea și organizarea lor în Moldova)*, în „Revista arhivelor", nr. 2/1958, p. 51—68.

[32] Între anii 1836—1851 s-au eliberat o serie de regulamente cuprinzînd măsuri de natură să prevină incendiile din oraș *(Manualul administrativ*, vol. I, p. 291—297).

[33] Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I. Moldova, dosar nr. 97/1860, f. 6.

[34] *Ibidem*, dosar nr. 12/1860, f. 13—28.

[35] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 11/1832.

[36] *Ibidem*, f. 1—17, 156—165.

[37] *Ibidem*, f. 119—125 ; dosar nr. 22 și 34/1834.

[38] Iona M. Bujoreanu, *Colecțiune de legile României*, vol. I, București, 1873, p. 1103—1104 și 1145—1146.

[39] A se vedea documentele din buletinul „Ioan Neculce", fasc. 9, partea I, Iași, 1931, p. 182—184.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care a generat numeroase dificultăți [40]. Obișnuit, antrepriza se acorda pe timp de un an pentru fiecare produs în parte, cu condiții cît mai avantajoase pentru consumatori. Cele mai multe contracte erau încheiate cu breslele respective : brutari, casapi, lumînărari, asigurîndu-se acestora dreptul de monopol pentru fabricarea și vînzarea produselor în oraș. Contractele stipulau, cu precizie, cantitatea, calitatea, prețurile, sistemul de distribuire ș.a. Dar, din dorința de cîștig și profitînd de dreptul de monopol, antreprenorii nu-și respectau contractele. Întreaga perioadă cunoaște o adevărată luptă a organelor administrative cu antreprenorii pentru a-i sili să respecte clauzele contractelor [41].

Cu începere din 1859, renunțîndu-se la sistemul contractărilor, se va trece la vînzarea liberă a acestor produse. Cu toate încercările și străduințele din anii 1860—1862, organele administrației centrale nu mai aprobă revenirea la antrepriză, un sistem care, de altfel, devenise anacronic [42].

Una din atribuțiile principale ale administrației orașului privea și lucrările edilitar-urbanistice. Acțiunile edilitare mai însemnate aveau în vedere curățenia orașului, refacerea pavajului, sistematizarea construcțiilor, îmbunătățirea iluminatului și a aprovizionării orașului cu apă.

O privire generală asupra activității edilitar-urbanistice a Eforiei ne duce la constatarea unor realizări însemnate pentru acea epocă. La începutul secolului trecut, Iașul însuma cîteva zeci de mii de locuitori [43]. Ulițele sale se întindeau de la actuala Universitate în jos, pînă la Palat, către gară, pîrîul Nicolina și în vale — sub Eternitate, pe o suprafață de circa 800 de ha. Ca aspect general, Iașul oferea imaginea unui amestec de clădiri de cărămidă, paiantă sau simple construcții din lemn, cu străzi, în mare majoritate, fără nici un pavaj. Semnificativă este impresia unui călător străin care, vizitînd Iașul în 1840, consemna : „Lîngă clădiri splendide, ca palaturi, stau sute de colibe sărăcăcioase, gata să cază ; pe lîngă avuție și eleganță ele par și mai sărace și mai murade" [44]. Odată cu accelerarea dezvoltării generale a Moldovei, începe o perioadă de continui căutări și încercări pe linia modernizării și înfrumusețării orașului. Frecventele frămîntări și tulburări interne și externe, nesiguranța și instabilitatea caracteristice epocii, existența rînduielelor feudale, rolul redus al centrului urban în contextul general al activității economice și sociale, lipsa unor condiții favorabile pentru acțiuni mai largi de natură urbanistică nu îngăduie decît un slab nivel de dezvoltare în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. Suflul înnoitor de după 1821, accentuat în anii 1829—1832, se va resimți și în creșterea preocupărilor pentru aspectul general al orașului [45].

Începînd din deceniul al patrulea, Iașul cunoaște o reală dezvoltare sub aspect edilitar-urbanistic. Începe o perioadă de relativă stabilitate, cînd orașul își va exercita plenar funcțiile sale de centru al vieții administrative și spirituale, centru de producție și de schimb. Iașul, după 1840, cu cei aproape 60 000 de locuitori, avea totuși o înfățișare pitorească, care impresiona plăcut pe vizitatori [46].

Regulamentul municipal pentru orașul Iași se referă, pe larg, și la clădiri și străzi [47]. Măsurile preconizate încep cu stabilirea sumei de 125.000 lei în bugetul orașului pentru pavele ; se rînduiește o epitropie alcătuită din cîte doi boieri, cu sarcina de a se îngriji de această activitate. În afară de Ulița Mare, mai trebuiau pavate trei șosele. Toate străzile trebuiau să poarte nume, iar casele nu-

[40] Pentru unele date referitoare la aprovizionarea orașului cu pîine, carne, și lumînări vezi : Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 14, 17, 32/1834 ; nr. 46, 60, 119/1836 ; 17/1837 ; 1/1838 ș.a. ; Arhiva Istorică Centrală, fond. M.A.I. Moldova, dosar nr. 386 și 503/1860 ; nr. 371/1861 ș.a.

[41] *Ibidem.*

[42] Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I. Moldova, dosar nr. 371/1861, 200 f.

[43] Gh. Platon, *op. cit., loc. cit.*, p. 319—327.

[44] Dr. ing. Weinberg, *Iașii în vara anului 1840*, în „Convorbiri literare", septembrie 1926, p. 641.

[45] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 197—200.

[46] Dr. ing. Weinberg, *op. cit., loc. cit.*, p. 640—648 ; A. Russo, *Iașii și locuitorii lui în 1840*, „Minerva", București, 1915, p. 74—80.

[47] „Analele parlamentare", vol. I$_2$, București ,i1890, p. 131—133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mere. Referitor la zidiri se reia vechea prevedere de a se opri construcțiile din lemn sau paiantă ; construcțiile existente clădite cu asemenea materiale, urmau să fie distruse în termen variind de la 6 luni la 3 ani. Pentru străzi, se prevedea alinierea și lărgimea care trebuiau respectate la facerea noilor construcții. Nu este neglijată nici curățirea străzilor, aflată în seama locuitorilor. Pentru transportul gunoiului, Eforia trebuia să întrețină 36 de cotige.

Scurt timp după instituirea Sfatului orășenesc, în primele luni ale anului 1832, se manifestă o grijă deosebită pentru aplicarea dispozițiilor regulamentare în privința străzilor și clădirilor din Iași. Supravegherea tuturor operațiunilor în această materie este încredințată Agiei. Numeroase adrese ale Sfatului către Agie, din februarie-martie 1832 [48], aduc precizări în plus privind îmbunătățirile de natură edilitară : aprobarea de către Sfat a planurilor de construcție privind astuparea pivnițelor și gropilor existente în oraș, supravegherea menținerii curățeniei ș.a. Se insista din nou asupra necesității de a înlătura construcțiile din lemn, precum și acele care strică linia străzilor. Pe viitor, clădirile trebuiau acoperite cu olane în loc de draniță.

Cu începere din anul următor — 1833 — se trece la acțiunea pentru îndeplinirea prevederilor arătate mai sus. În acord cu un proiect pentru „pavalele și șoselele orașului Iași", din februarie 1832, care preconiza pavarea cu piatră a ulițelor principale : Ulița Mare, Sf. Spiridon, Podul Vechi, Golia, Sf. Vineri [49], la 1 iunie 1833 se încheie un contract cu Petru Mavrogheni, „pentru pavarea cu piatră și facerea canturilor pentru scurgerea apei de pe uliți'. Cele cinci puncte ale contractului prevedeau pavarea cu piatră cubică a ulițelor principale, în lungime de peste 4 000 de stînjeni, sub supravegherea inginerului Singurof. Lucrarea trebuia terminată în 7 ani [50]. Pentru vremea aceea, planul era îndrăzneț ; îndeplinit, ar fi dus la schimbarea aspectului întregului oraș. Deși erau puține șanse de realizare, se adoptă măsuri suplimentare pentru asigurarea fondurilor necesare [51].

De la început s-au ivit greutăți de natură financiară, care s-au menținut în tot parcursul perioadei [52]. De asemenea, nerespectarea regulamentelor și instrucțiunilor referitoare la străzi și clădiri a determinat dese intervenții din partea Eforiei și Agiei pentru îndeplinirea contractelor încheiate.

În 1834, se revine cu o circulară care reamintește dispozițiile privitoare la păstrarea lărgimii ulițelor în condițiile efectuării unor construcții, a căror planuri trebuiau să aibă aprobarea Eforiei [53]. O altă pravilă, din martie 1834, prevedea începerea, de către Eforie, în regie proprie, a unor lucrări pentru refacerea ulițelor ; pentru muncă și cărăușie, urmau să fie utilizați sătenii din jurul orașului [54].

Numirea domnitorului Mihail Sturdza, în martie 1834, va asigura o oarecare stabilitate : preocupările acestuia pentru înfrumusețarea capitalei vor deter-

[48] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 14/1832, f. 8—32.

[49] „Analele parlamentare", vol. III_2, București, 1892, p. 293—296.

[50] *Ibidem*, vol. V_2, București, 1895, p. 787—788 ; Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 22/1833, f. 2—45 ; pentru problema pavării ulițelor orașului Iași cu piatră a se vedea și „Tabla ulițelor ce au a se pardosi cu piatră, cu arătare cuprinderei a părților lor îndeosebi pentru fiștecare proprietar" (15 mai 1833) în N. A. Bogdan, *Cu prilejul pavării cîtorva uliți din Iași în 1833*, în „Ioan Neculce", anul I, fasc. 1, octombrie 1921, p. 42—60.

[51] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 22/1833, 46/1834, 13/1835.

[52] Bugetele Eforiei sînt aproape constant deficitare (Arh. St. Iași, tr. 1764, op. 2013, dosar nr. 310, 530, f.).

[53] *Manualul administrativ*, vol. I, p. 190—191 ; Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 15/1834, f. 114.

[54] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 31/1834, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mina o intensificare a activității urbanistice. La solicitările Departamentului din Lăuntru, în decembrie 1834, Eforia vine cu noi precizări menite să asigure zidirea clădirilor din cărămidă, după un plan aprobat în prealabil [55].

Rezultatele acestor prime strădanii nu sînt mulțumitoare. La 7 martie 1835, comisia rînduită pentru a cerceta situația pavajului, raporta Obștești adunări [56], că „au găsit că pavelele pînă acum lucrate sînt cu totul rele și netrebnice, încît nici cu meremt nu se pot îndrepta, ci trebuie a se preface din nou. Se ajungea la concluzia că sistemul preconizat, de pavare cu piatră cubică, nu este cel mai nimerit. Cu toate aceste insuccese, după adăugarea altor clauze în contractul din 1833 (obligația pentru antreprenor de a aduce meșteri străini și de a reface pavelele făcute), la 11 martie 1835, Adunarea Obștească decide asupra acordării, în continuare a concesiei pavajului ulițelor orașului lui Mavrogheni [57]. Pînă la urmă, sistemul de pavaj cu piatră nu se va bucura de succes ; s-a renunțat în favoarea pavajului cu lemn, care permitea realizarea unei suprafețe mult mai netede pentru străzi. Printr-un hrisov din 10 iulie 1845 se acorda lui Fenic Barbero, privilegiul pe 10 ani pentru „paveluirea cu lemn pus în prisme după modelul ce acum se paveluiesc ulițele orașului Ieși supt a sa direcție după osăbită alcătuire ce are cîrmuire" a tuturor localităților din Moldova [58]. În deceniul al cincilea, exista, deja, o fabrică de pavele din lemn pentru străzile centrale. „Mahalalele" au continuat să fie pavate cu piatră.

Pentru curățenia orașului, în anii 1833—1834, s-a instituit un servici de salubritate cu un număr limitat de oameni — de regulă săteni — care asigurau, cu carele proprii, transportul gunoiului din oraș [59]. De asemenea, au fost emise circulare pentru scoaterea în afara orașului a „fabricelor" de lumînări și cărămizi [60].

Pînă la 1850, ca și după această dată, preocuparea pentru refacerea, alinierea și lărgirea străzilor precum și măsurile luate pentru curățenie și dărîmarea clădirilor necorespunzătoare nu duc la rezultate deosebite. Faptul este probat de numeroasele reveniri asupra acestor prevederi [61]. După eșuarea repetatelor încercări de a îmbunătăți situația întregului oraș, în 1845, dispozițiile sînt limitate la alinierea Uliței Mari, de la bariera Copou pînă la Palat [62]. În 1846, sînt prezentate opt planuri model pentru edificii publice și particulare după care urmau să se facă construcțiile în centrul orașului. De asemenea, se iau măsuri pentru fixarea prețelor orașului. Cu începere din 1852, sînt angajați 88 de cantoniști, cîte 2—8 pe fiecare stradă, pentru a supraveghea întreținerea, curățenia și repararea străzilor [63].

Rezultatele acestor strădanii sînt evidente. După cum probează documentele, față de 35 de străzi principale în 1819, în 1844 se ajunge la un număr de 72 dintre care 19 paveluite și 17 șoseluite [64]. De fapt, la mijlocul secolului trecut, erau modernizate, Ulița Mare, Podul Vechi, Sf. Vineri, Podul Lung, Beilicul, Podul Verde. O situație statistică din 1853 consemnează existența a 5 227 stînjeni de uliți paveluite și 6 338 stînjeni de uliți șoseluite [65].

---

[55] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 15/1834, f. 1037—1040 ; Asupra unor realități din timpul domniei lui Mihail Sturdza, vezi : D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, Iași, 1947, 260 p.

[56] „Analele parlamentare", vol. V_2, București, 1895, p. 784—185.

[57] *Ibidem*, p. 789.

[58] „Ioan Neculce", fasc. V/1925, p. 319—320.

[59] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 17/1833 ; nr. 74/1834 ; *Manualul administrativ*, vol. I, p. 339.

[60] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 74/1834, f. 1—12 ; nr. 23/1834, f. 1—8.

[61] Sînt foarte multe asemenea instrucțiuni, porunci, etc., publicate în *Manualul administrativ*, vol. I, p. 200—202 și urm.

[62] *Ibidem*, p. 203.

[63] *Ibidem*, p. 343—345.

[64] N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, 1914, p. 85—88.

[65] „Ioan Neculce", fasc. 9, partea a II-a, Iași, 1933, p. 312—313.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În legătură cu aceasta trebuie notată și grija pentru starea celor peste 25 poduri și podețe din oraș, care traversau Bahluiul, pîrîul Nicolina ș.a. Podul Roș, făcut din lemn, deteriorat în mare măsură, este înlocuit în 1835 cu o construcție nouă din piatră [66]. Pînă la 1864, au mai fost reclădite și alte poduri [67].

În perioada la care ne referim, orașul se va îmbogăți cu noi edificii monumentale. Printre primele realizări de la începutul domniei lui Mihail Sturdza se înscrie Grădina Copou, proiectată din 1833 [68]. După o perioadă mai lungă de discuții, prelungite pînă în 1842, se va termina construirea monumentului din grădina Copou, după planurile lui Gh. Asachi [69]. De asemenea, „palatul ocîrmuirii", zidit, în anii 1841—1843, pe locul Curții domnești, distrusă în incendiul din 1827, va adăposti, începînd din 1844, organele administrative centrale și unele instituții orășenești [70]. Menționăm și construirea noului teatru din Copou, inaugurat la 6 iunie 1846 și distrus de incendiu la 17 februarie 1888. Propunerea pentru ridicarea unei cazărmi la Copou, făcută în 1845, se va materializa după 1852 cînd a început construcția edificiului, terminat după 1864.

Din succinta prezentare de mai sus se desprinde adevărul în conformitate cu care procesul de înnoire, de modernizare atît de puternic în viața materială și spirituală, în structura socială, își pune amprenta în măsură egală și pe fizionomia generală a orașului. Înființarea serviciilor publice, modernizarea străzilor și a construcțiilor, sistematizarea și planurile de perspectivă, chiar fără efecte practice spectaculare, sînt tot atîtea expresii a unor necesități cu caracter obiectiv. Preocupările și realizările pe drumul modernizării vieții urbane sînt generate de nevoia stabilirii unui echilibru firesc între toate laturile dezvoltării pe care Iașul se angajase cu atîta fermitate.

Sporul demografic și stratificarea socială, noile funcții economice, sociale, administrative și politice ale orașului impuneau în mod necesar o dezvoltare corespunzătoare pe plan edilitar și urbanistic. Pe această linie se înscriu eforturile a căror rezultate le-am schițat în succintele notații de mai sus.

Pe linia eforturilor de sistematizare, de modernizare se înscriu și preocupările de îmbunătățire a sistemului de alimentare a orașului cu apă.

Înfăptuirile în acest sector sînt mai vechi decît începutul secolului trecut. Încă din secolele XVII—XVIII, în afara fîntînelor a fost utilizat sistemul captărilor apei în rezervoare ; de aici, prin conducte, pe principiul diferenței de nivel, apa era distribuită la cișmele din oraș. De la 1804, pînă la 1832, nu se mai întreprind alte acțiuni. Pentru colectarea apei a fost menținut, în continuare, sistemul captărilor rudimentare, sistem care, cu mici îmbunătățiri, va fi folosit, în tot cursul secolului al XIX-lea.

Referitor la „chestiunea apelor", Regulamentul Organic, în capitolul al III-lea, secția a IV-a, prevede alocarea sumei anuale de 75.000 lei pentru întreținerea serviciului ; de asemenea era înființată o epitropie alcătuită din trei persoane, desemnate de domn. Serviciul apelor intra în atribuțiile Ministerului de Interne.

Cu toate acestea, practic timp de patru decenii, pînă la 1872, nu se întreprinde nimic deosebit pentru extinderea rețelei de alimentare cu apă și găsirea unor noi surse de aprovizionare. Unele mici îmbunătățiri din perioada regulamentară privesc tot izvoarele din dealurile Aron-Vodă, Șapte Oameni, Copou și Galata [71].

Dintre acțiunile întreprinse după 1832, merită menționate cele desfășurate de Mihalie de Hodocin, care a condus direct lucrările de modernizare a rețelei de

---

[66] Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 86/1833, f. 92, 93 ; nr. 5/1835, 198 f.

[67] Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I. Moldova, dosar nr. 97/1860.

[68] Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 51/1833, 32 f.

[69] Ibidem, dosar nr. 26/1839, 36 f. ; „Albina românească", nr. 96—97, din 15/27 noiembrie 1834, p. 574—575.

[70] Al. Papadopol-Calimah, *Amintiri despre curtea domnească din Iași*, în „Convorbiri literare", anul XVIII, nr .10, 1 ianuarie 1885, p. 407.

[71] Constantin I. Andreescu, *Știri noi asupra aducerii apei la Iași*, București, 1939, p. 25—26. Pentru problema alimentării orașului Iași cu apă a se vedea și N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, Iași, 1914, p. 383—391.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conducte, între anii 1843—1847. Pentru cele 14 cișmele publice și 33 particulare și pentru scurgerea apei de la Ciric la Golia, au fost instalați 4.686 de stînjeni țevi de fier în locul celor de lut.

Întreținerea și îmbunătățirea rețelei de alimentare cu apă a orașului s-a realizat prin sistemul arendării pentru perioade mai lungi [72]. Epitropia casei apelor — a cărei existență datează din 1832 — avea sarcina de a supraveghea întreaga activitate.

După 1850, serviciul apelor trece în grija Departamentului Lucrărilor Publice. Pînă la 1853, au mai fost înființate încă 15 cișmele ; s-a refăcut, pe baza unor inițiative private, întreg sistemul de conducte care aproviziona cu apă zona Copou [73] ; s-a ajuns, în cele din urmă, la 62 de cișmele cu un debit de 250 m^3 pe zi. Față de cei 218 m^3 apă care intrau zilnic în Iași, la începutul secolului, pe parcursul a cinci decenii se constată o creștere neînsemnată. Progrese sensibile în aducerea apei în Iași se vor înregistra abia în primul deceniu al secolului al XX-lea.

Pînă la începutul secolului al XIX-lea, iluminatul orașului nu a cunoscut o reglementare precisă și eficace. Doar proprietarii dughenelor erau îndatorați să pună noaptea, în ferestre, o lumînare pentru ca să lumineze ulița. Măsurile luate în anii 1802—1804 pot constitui, într-adevăr, începutul reglementării acestui serviciu public. Felinarele instalate pe uliți, cu lumînări de seu, apoi cu ulei și gaz, vor lumina străzile Iașului timp de aproape 100 de ani, pînă la sfîrșitul secolului trecut cînd încep să lumineze primele becuri electrice [74].

Odată cu instituirea noii administrații, după 1831, între multiplele atribuții care cădeau în seama Eforiei, un loc aparte îl ocupa și „luminarea orașului". În „Regulamentul municipal pentru orașul Iași" se preciza că „luminarea ulițelor" era necesară ca „ajutor de priveghere și de ușurință pentru comunicația lăcuitorilor" și se stabilea, în acest scop, utilizarea a „cinci sute fînare în care vor arde lumînări de seu în toate nopțile anului, afară de acele cînd va fi lună plină, la care vreme va arde numai jumătate din lumînări". Supravegherea felinarelor — așezate, „în oraș, în depărtare de 12 stînjeni unul de altul și prin mahalale de 15 stînjeni" — revenea celor 40 de fanaragii [75]. Mai importantă, poate, decît aceste reglementări — care nu fac decît să statornicească, în termeni mai precișii, o situație deja existentă — este prevederea referitoare la necesitatea îmbunătățirii iluminatului. „Sfatul municipal — se preciza în regulament — va face toate ispitele cîte vor povățui către aflarea unei îndemănatice închipuri pentru iluminarea orașului cu chipul cel mai lesnicios, mai economicos și mai sigur despre tot felul de primejdii".

Odată cu aplicarea noii reglementări și instituirea Sfatului municipal, în ianuarie 1832, se iau măsuri pentru sporirea pînă la 500 a numărului de felinare și așezarea acestora în locuri corespunzătoare. Totodată, se fac investigații de natură să se constate procedeul mai economic de luminare a orașului cu lumînări de seu sau cu ulei de cînepă [76]. *Deși nu au lipsit unele propuneri de îmbunătățire a iluminatului*, în acest domeniu, timp de aproape un deceniu, nu se vor produce schimbări esențiale [77]. Acțiunea de căutare a unui sistem mai propice și mai ieftin,

---

[72] Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 18/1834, nr. 44/1836, nr. 27/1837, nr. 3/1838, nr. 4/1839 ș.a.

[73] „Ioan Neculce", fasc. 8/1930, p. 134—137.

[74] Vezi și Dumitru D. Rusu, *Îmbunătățirea iluminatului public din orașul Iași în secolul al XIX-lea*, în Analele Univ. „Al. I. Cuza" Iași, Istorie, fasc. 2/1972, p. 157—165.

[75] Regulamentul pentru organizarea Eforiei, conține în partea a II-a, secțiunea „Despre luminarea orașului" (art. 56—59). („Analele parlamentare ale României", tomul I, partea a II-a, București, 1893, p. 130—140).

[76] Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 3/1833, f. 1—10 (citatul la f. 5) ; „Albina românească", nr. 11 din 7 februarie 1832, p. 44.

[77] În 1834 se face o propunere pentru iluminat cu ulei (Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 21/1834, f. 76, 77), precum și altele care vizau îmbunătățiri substanțiale ale sistemului de iluminat (Ibidem, dosar nr. 4/1833, f. 24—29 ș.a. ; dosar nr. 10/1835, f. 32—42 ș.a.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

duce, în aprilie 1839, la înlocuirea lumînărilor de seu cu uleiul vegetal [78], care va fi utilizat timp de două decenii. Acțiunea de înlocuire a felinarelor vechi — cu reverbere (lămpi cu ulei, situate pe mijlocul străzilor) întreprinsă în cursul anilor 1841—1843 nu s-a putut materializa din cauza costului ridicat al aparaturii [79]. Renunțîndu-se la introducerea sistemului, se străduie pentru îmbunătățirea situației existente. Astfel, începînd cu anul 1842, centrul orașului este iluminat de 240 felinare mari, iar cartierele mărginașe de 400 felinare mici [80]. Pînă la sfîrșitul perioadei de care ne ocupăm, numărul felinarelor va crește pînă la 750 [81].

Pentru întreținerea acestui serviciu public, se va recurge, și în acest caz, la sistemul arendării; sistemul va genera multe neajunsuri, reliefate din plin de situația precară a iluminatului. După 1848, pe linia intensificării activității edilitare, se fac noi încercări pentru realizarea de progrese în sistemul iluminatului [82]. Un pas mai departe va fi făcut, în anii din preajma Unirii Principatelor, cînd se înlocuiește uleiul cu petrol lampant, produs prin distilarea țițeiului. Acest combustibil era mult mai propriu pentru ars și, în plus, mai lesne de obținut.

În urma unor solicitări anterioare pentru iluminarea cu petrol lampant, avîndu-se în vedere exemplul Bucureștilor — unde din 1856 se folosea noul combustibil pentru iluminat [83] — în ianuarie 1857, Sfatul municipal decide să procedeze la înmulțirea numărului de felinare și fanaragii, urmînd ca la începutul anului următor, să se statornicească „luminarea pe o soliditate mai întinsă după un înadins proiect (...) întemeiat pe baza înlesnirilor ci să vor dizvălui" [84]. Evident, de data aceasta se avea în vedere „prefacerea totală" a iluminatului public, prin utilizarea noului combustibil [85].

Pentru înfăptuirea acestui plan, se primește oferta negustorului ieșean Iohan Levandovschi. Acesta, la 24 ianuarie 1857, solicita antrepriza iluminării orașului cu „gaz-fotogen" (cum îl numea el) pe timp de cinci ani, în schimbul sumei de 240.000 de lei pe an. Sporul de 110.000 de lei, față de cei 130.000 de lei anual, cît costa iluminatul orașului cu ulei, era justificat prin prețul mai mare al gazului și cheltuielele datorate „prefacerii mașinilor înlăuntru fînarelor" [86]. Dificultățile financiare și tulburările datorate acțiunilor separatiste în vederea alegerilor pentru Adunarea ad-hoc a Moldovei au amînat luarea unei hotărîri imediate. O nouă propunere din septembrie 1857 [87], în condițiile existenței unui climat de stabilitate, determină ocîrmuirea să grăbească lucrările în vederea acordării antreprizei.

---

[78] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 11/1838, f. 108; dosar nr. 6/1833, f. 1—82.

[79] *Ibidem*, dosar nr. 7/1841, f. 2—4; „Buletin foaie oficială", nr. 5, 16 ianuarie 1841, p. 19.

[80] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 7/1842, f. 140 și 196, dosar nr. 12/1843, 91 f.

[81] *Ibidem*, dosar nr. 4/1857, f. 15, 17.

[82] *Manualul administrativ*, tomul I, Iași, 1855, p. 297—299; Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 37/1853, f. 77—83; dosar nr. 3/1854, f. 10—12; dosar nr. 65/1854, f. 1; dosar nr. 4/1855, f. 103, ș.a.

[83] Constantin M. Boncu, *Contribuții la istoria petrolului românesc*, Editura Academiei R.S.R., București, 1971, p. 99.

[84] Jurnalul Sfatului orășenesc Iași din 14 ianuarie 1857 (Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 37/1853, f. 77—83; dosar nr. 3/1854, f. 10—12; dosar

[85] Pentru detalii referitoare la introducerea iluminatului cu petrol lampant în Iași la 1858, vezi: Valerian Popovici, *Inceputurile exploatării capitaliste a petrolului în Moldova* în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, Edit. Acad. R.S.R., București, 1957, p. 271 și 274; Constantin M. Boncu, *op. cit.*, p. 108—112 și 387—394.

[86] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 4/1857, f. 10.

[87] *Ibidem*, dosar nr. 64/1857, f. 1 și 10; Constantin M. Boncu, *op. cit.*, p. 387—388.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Referatul favorabil al Comisiei instituite pentru cercetarea propunerii lui Levandovschi [88], determină hotărîrea Sfatului orășenesc, din 26 octombrie 1857, „ca luminarisirea orașului să se antreprizuiască de a se face cu gaz fotogen" [89]. La 5 decembrie 1857, erau deja încheiate lucrările referitoare la acordrea concesiunii asociației compuse din Iohan Levandovschi, serdarul Gh. Müller și Simion Iosipovici [90]. Cu o întîrziere de trei luni față de termenul precizat în contract, la mijlocul lunii aprilie 1858, se încheie operația instalării în felinare a celor 820 de „mașini" aduse de la Berlin [91].

În primii ani de exploatare, noul sistem de iluminat satisface în mică măsură așteptările, datorită lipsei de grijă din partea antreprenorilor și calității inferioare a gazului, fabricat rudimentar din păcura de pe moșia Solonț (Bacău) [92]. Oricum, cu toate neajunsurile care s-au ivit — explicabile, în parte, pentru acea epocă — folosirea petrolului lampant aducea cu sine, pe lîngă îmbunătățirea calitativă și posibilitatea extinderii iluminatului public, creșterea preocupărilor pentru exploatarea și prelucrarea țițeiului în țara noastră [93].

Perioada regulamentară din istoria Iașului se înscrie ca un moment de tranziție de la orașul feudal spre centrul urban modern. Transformările petrecute în ansamblul vieții orășenești, multiplele încercări și planuri — care, deși realizate doar parțial, rămîn expresii ale noului — lupta continuă între vechi și nou, reliefează linia ascendentă a dezvoltării pe calea modernă, capitalistă.

În calea unui progres mai rapid stăteau încă numeroase piedici ridicate, în mare parte, de existența prelungită a elementelor feudale. Cu toate breșele create în sistemul vechi, înnoirile își fac loc cu greutate. Instituțiile și practicile feudale au suferit un îndelung proces de evoluție și transformare. Înnoirile, deși cu caracter ireversibil, s-au impus cu greu ; nu a existat corespondent exact între modificarea structurii economice și sociale și a regimului politic — constituit în laturile sale esențiale — și modernizarea vieții orășenești în multiplele sale aspecte. Practic, lucrul era imposibil în condițiile în care veniturile municipalității — realizate doar prin exercitarea monopolului asupra băuturilor sau prin perceperea altor taxe — erau extrem de reduse. De altfel, în întreaga perioadă asupra căreia se extind observațiile noastre — pînă la 1864 — bugetele Eforiei se mențin deficitare [94]. Inițiativele particulare, individuale nu puteau suplini nevoile multiple solicitate de dezvoltarea unui oraș modern, centru important al activității materiale și spirituale românești.

În condițiile complexe de la mijlocul secolului trecut, Eforiei, această primă instituție administrativă modernă a Iașului, în fruntea căreia au fost oameni de seamă, ca spătarul Costache Negruzzi (1840—1841), aga Theodor Codrescu (1859—1861), vornicul Teodor Burada (1862—1863), i-a revenit un important rol în inițiativele care vor contribui la dezvoltarea orașului Iași, pe baze noi, la impunerea formelor și instituțiilor moderne de conducere. Realitățile istorice de după Unire, progresul rapid al vieții de stat, creșterea însemnătății orașelor în societatea românească, stabilirea capitalei Principatelor Unite la București au impus organizarea mai temeinică a administrației Iașului. Acestei cerințe îi va răspunde legea comunală din 1864.

---

[88] Prin „Jurnalul" din 25 octombrie 1857, Comisia se declara de acord cu proiectul iluminării orașului cu gaz, insistînd ca aceasta să se prepare în țară. Se mai propune sporirea fînarelor la 820 de bucăți (Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 64/1857, f. 35—36).

[89] Jurnalul Sfatului municipal Iași nr. 22 din 26 octombrie 1967 (Ibidem, f. 37).

[90] *Ibidem*, f. 86—88 și 106 ; Constantin M. Boncu, *op. cit.*, p. 389—394.

[91] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 64/1857, f. 108, 141, 144, 246 ș.a. ; „Gazeta de Moldavia", nr. 15, 20 februarie 1858, p. 58.

[92] Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 64/1857, f. 361, 362, 445 ș.a.

[93] Valerian Popovici, *Începuturile exploatării capitaliste a petrolului în Moldova*, *loc. cit.*, p. 247—283.

[94] Pentru unele date, vezi : Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 3/1835, tr. 1764, op. 2013, dosar nr. 310, 530 f. ; Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I. Moldova, dosar nr. 97, 223, 452, 276/1860 ; nr. 60/1862 ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Instalarea noului organ administrativ — Primăria — atribuțele largi ale Consiliului Comunal — vor da un impuls sporit acțiunilor de modernizare, solicitate de stadiul istoric de dezvoltare.

Perioada jalonată de marile evenimente social-politice din deceniul IV—VII ale secolului trecut este marcată în istoria Iașului, în mod firesc, de progrese substanțiale în domeniul vieții economico-sociale, reprezintă o expresie directă a procesului general de dezvoltare internă. Creșterea substanțială a populației și modificările aduse pe planul structurilor sociale — înlăturarea treptată a barierelor feudale — consolidarea pieței interne — dezvoltarea schimbului, au sporit rolul capitalei — a Iașului — ca centru administrativ și comercial al Moldovei.

Anii cuprinși între 1832 și 1864 delimitează o perioadă istorică relativ scurtă, dar bogată în evenimente și transformări care, în totalitatea lor, au consemnat trecerea de la orașul medieval la cel modern. Însăși organizarea noii administrații compartimentată pe diverse servicii, reprezintă o însemnată cucerire în direcția asigurării progresului. Măsurile privind îmbunătățirile edilitare, grija pentru alimentarea cu apă și dezvoltarea iluminatului public, ameliorarea stării străzilor și atenția acordată construirii unor edificii publice, alături de organizarea Agiei, serviciului sanitar a pazei împotriva incendiilor, serviciului tehnic al orașului ș.a. sînt tot atîtea înfăptuiri pe linia transformării Iașului într-un adevărat centru urban, modern, al Moldovei.

Sub raport economic, perioada la care ne referim cunoaște o accentuată dezvoltare a raporturilor de producție și de schimb de tip capitalist. Iașul se remarcă printr-o sporire marcantă a producției meșteșugărești și industriale, devine centru comercial și financiar puternic, polarizînd viața economică a unor întinse zone geografice.

În raport cu necesitățile timpului, firește, înfăptuirile sînt limitate. Nici nu se putea realiza mai mult într-o perioadă atît de frămîntată, martora unor evenimente cruciale din istoria poporului român. Revoluția de la 1848, lupta pentru unitate națională, acțiunile în vederea rezolvării problemei agrare, au concentrat adesea întregul potențial material și spiritual al Iașului și al Moldovei. În calea progresului mai rapid au stat și numeroase piedici generate de persistența rînduielilor și mentalităților feudale. Toate acestea nu au putut stăvili noul. Valoroase sînt înfăptuirile prezentate succint de noi, dar tot atît de prețioase sînt și inițiativele și ideile lansate acum, care se vor materializa în anii de după 1864.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DATE NOI PRIVITOARE LA ISTORIA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ROMÂNESC

DE

MIHAI BORDEIANU

Faptul că în Biblioteca centrală universitară se păstrează două lucrări referitoare la învățămîntul din Iași și din Moldova, lucrări neluate în considerare de către specialiștii care s-au ocupat pînă astăzi de istoria învățămîntului românesc, ne îndreptățește să le semnalăm [1], mai întîi, și apoi să facem cîteva considerații asupra lor.

Valoarea documentară a acestor două lucrări este evidentă și faptul că nici cei mai buni specialiști nu le-au cunoscut ne face să ne ocupăm aici de ele și să arătăm că învățămîntul superior din Iași nu poate fi fixat în anul 1860, așa cum au procedat autorii monografiei *1860—1960 Universitatea „Al. I. Cuza" Iași* [2]. De învățămînt superior la Iași ar trebui să vorbim încă din 1640, data înființării *Academiei Vasiliene*, dar lăsăm specialiștilor să studieze și să discute această problemă ; ceea ce ne propunem noi aici este faptul, constatat prin documente ,că Academia Mihăileană avea și profil de universitate. Este adevărat că A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, în cunoscuta *Serbare* [3] *școlară de la Iași* susțin că începutul învățămîntului superior în Moldova a avut loc în 1835, odată cu întemeierea Academiei Mihăilene, dar ei spun că : „Nu ni s-a păstrat programul cursurilor înființate la Academia Mihăileană chiar la întemeierea ei [4] ; pentru ca mai încolo să

---

[1] Aceste două lucrări necunoscute specialiștilor sînt : a). *Tablo generalnic a materiilor de învățătură care să paradosesc în Academia Mihăilană* [sic] *și shoalile publice din Moldova*, Eșii, în Tipografia Albinei, 1835, o broșură în 4°, de 4 foi ; b. *Programme des objets d'instruction enseignes à l'Academie Michel et dans les Écoles publiques en Moldavie*, Jassy, À l'Imprimérie de l'Abeille, 1835, o broșură în 4° de 4 foi. (Pentru aceasta din urmă cf. și Mihai Bordeianu, *O pagină din Istoria învățămîntului românesc*, în *Cronica*, Iași, anul XI. nr. 45 (562), vineri, 5 noiembrie 1976, p. 8). Aceste două lucrări citate în această notă îi sînt necunoscute și lui N. Iorga, care în lucrarea : *Gheorghe Asachi ca tipograf și editor — după «Catalogul» lui din 1847*, în *Analele Academiei Române* Seria II, Tom. XXXIV. *Memoriile Secțiunii Istorice*, București, 1912, *passim*, nu le citează. Dar amîndouă sînt citate în : Cezar Calanescu, *Catalogul general al Bibliotecii centrale din Iassi*,. Iassi, Tipografia Societății Junimea, 1868, la p. 107, nr. 15 și respectiv p. 108, nr. 52.

[2] Și în mod special autorii capitolului *Istoricul Universității „Al. I. Cuza"*, p. 57 și urm. Iași, [1960].

[3] *Serbarea școlară de la Iași, cu ocazia* [...], Iași, Tip. Națională, 1885, p. 145 și urm.

[4] O programă succintă, pentru anul universitar 1837/1838, se va publica totuși în *Albina Românească*, suplimentul la nr. 75 din 23 sep. 1837, p. 315—318.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încerce, mai ales după mărturiile lui Vasile Popescu (fostul rector de mai tîrziu al Seminariului de la Socola) să reconstituie programul cursurilor şi lista primilor profesori de la Academia Mihăileană [5].

Cele două documente, descoperite de noi şi descrise aici, dau dreptate lui A. D. Xenopol şi C. Erbiceanu în ceea ce priveşte adevărul că înfiinţarea la Iaşi a învăţămîntului superior are loc în 1835 (cu rezerva noastră că trebuie să vorbim de învăţămînt superior în Moldova încă de la Academia Vasiliană — 1640 !) şi nu în 1860, cum au încercat să afirme autorii monografiei : UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA" Iaşi [6].

Manuscrisul VI—60, intitulat *Reglement al sholelor publice din Prinţipatul Moldovei* [...] o spune expres chiar : *Scara materiilor,* pe care o transcriem aici integral : „INTRODUCERE. Cap. I. Secţia I. *Despre shoalile publice în Prinţipat. A lor împărţire. I. Shoala elementară laucastrică. 2. Normală. 3. Ghimnazială. Clasul I, II. Umaniore : Clasul III—IV.*

SHOALILE ACADEMICE : *Facultatea filosofică. Clas. I—II. Facultatea juridică. Clas. I, II, III, Cursuri extraordinare. Cursul Gheometropractic. Clas. I, II. Cursul iconomic. Clas. I—II. Institutul tehnic.*

Acest REGLEMENT A SHOLELOR PUBLICE a fost publicat de către V. A. Urechia în tomul al IV-lea din *Istoria şcoalelor de la 1800—1864* (p. 389—421). Dar în tomul I (p. 295) acelaşi Urechia publicase un scurt program de 1 pagină pentru cele 2 prime clase de umaniore, pe care mulţi cercetători, printre care şi V. Popovici, le-au considerat ale facultăţilor de la Academie ! Valerian Popovici [7], ultimul dintre cercetătorii care s-au ocupat mai pe larg de Academia Mihăileană, consideră că nu poate fi vorba decît de un început de învăţămînt superior aici, făcînd confuzie între programa citată de V. A. Urechia [8] (pe care o considera a întregii Academii şi nu a *primelor două clase de umaniore,* cum le indica pe bună dreptate V. A. Urechia) şi neluînd în serios acel faimos *REGLEMENT A SHOLELOR publice din prinţipatul Moldovii, subt auspiţiile prea înălţatului domn Mihail Grigoriu Sturza V-vd., întocmit de Epitropia Învăţăturilor publice,* Iaşi, 1 iunie, 1835 [9], pe care A. D. Xenopol şi C. Erbiceanu nu l-au cunoscut, la data cînd au scris *Serbarea şcolară de la Iaşi* [10].

---

[5] Deşi Cezar Catanescu, în *Catalogul general al Bibliotecii centrale din Iassi* (citat şi la nota 1), la p. 107, sub nr. 15 citează acest program în 1 exemplar, iar la p. 108, sub nr. 52 citează 6 exemplare din programul în l. franceză !

[6] [Iaşi, 1962], p. 3 şi urm. ; în ceea ce priveşte istoria învăţămîntului superior în Moldova, cf. şi *G. Cihodaru, Învăţămîntul în Moldova în sec. XV—XVIII. Şcoala domnească din Iaşi,* în *Contribuţii la Istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi 1860—1960,* vol. I, Bucureşti, 1960, p. 9—32, cu o bogată bibliografie ; cf. asemenea şi Nicos Gaidagis, *Contribuţii la istoricul Bibliotecii centrale universitare din Iaşi,* în *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol",* XIII, 1976, p. 93—118 ; cf. şi V. Popovici, *Învăţămîntul în limba naţională pînă la 1860,* în *Contribuţii la Istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi — 1860—1960,* p. 33—81 ; Xenopol este categoric în a susţine că Academia Mihăileană era, „un aşezămînt de învăţături superioare, universitare". (*Serbarea,* p. 141).

[7] Cf. *infra,* nota 6, p. 51 şi urm.

[8] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor de la 1800—1864,* Tom. I, p. 295.

[9] Acest manuscris [Ms. — VI 60], existent în Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu" din Iaşi încă din anul 1868, cînd avea cota : *Manus. 83,* este un in folio 4° de 47 foi nenumerotate ; este olograful lui Gheorghe Asachi, semnat de acesta şi de către Veniamin Costache. A fost publicat integral, cu mici erori de lectură, de către acelaşi V. A. Urechia, în *Istoria şcoalelor de la 1800—1864,* tom. IV, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1901, p. 389—421.

[10] Nici Constantin I. Andreescu în cunoscuta şi valoroasa contribuţie : *De la Academia Mihăileană la Liceul Naţional. 100 de ani. 1835—1935,* Iaşi, Brawo, (1935—1936), mai ales p. 66—88. Dar, ceea ce este mai curios este faptul că nici autorii volumului : *ISTORIA ÎNVĂŢĂMÎNTULUI DIN ROMÂNIA,* editat de *Ministerul învăţămîntului, Bucureşti,* E.D.P., 1971, p. 112 şi urm., nu cunosc aceste două programe citate aici de noi şi par să ignore manuscrisul *Regulamentului* publicat de V. A. Urechia ; vezi *infra,* nota 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cum însă programele descoperite de noi nu mai lasă nici un dubiu asupra faptului că la Academia Mihăileană se predau cursuri universitare, transcriem aici, în mod integral, varianta în limba română : *TABLO GHENERALNIC A MATERIILOR DE ÎNVĂȚĂTURĂ CARE SĂ PARADOSESC ÎN ACADEMIA MIHĂILEANĂ ȘI SHOALILE PUBLICE DIN MOLDOVA ;* Eșii, în Tipografia Albinei, 1835 :

Shoala începătoare

Anul I. Materiile : 1 Citirea ; 2. Scrierea ; 3. Numărarea, adiția și substracția practică. 4. Sfintele rugăciuni.

Shoala normală

Anul II. Materiile : 1. Scrierea după dictando ; 2. Cetirea de pe orînduite cărți ; 3. Caligrafia ; 4. Din gramatica românească — etimologhia ; 5. Cetirea latinească ; 6. Patru speții din aritmetică ; 7. Catihisis — partea I.

Anul III. Materiile : 1. Gramatica românească. Sintaxul vulgar ; 2. Elementele gheografiei pe scurt ; 3. Din aritmetică pîn la fracții incluzive ; 4. Scrierea și declinația latină ; 5. Din istoria naturală : rigatul animalelor.

Shoala reală.

Anul IV. Materiile : 1. Sintaxul limbii românești ; 2. Gheorgrafia Moldovei și Țării Românești ; 3. Eczerciții în alcătuiri ; 4. Din istoria naturală urmare ; 5. Din aritmetică regula de trii, purtarea registrilor ; 6. Gheometria și mehanica populară ; 7. Desenul.

Shoala elementară pentru fete.

Anul I. Materiile : 1. Citirea și scrierea românească ; 2. Cunoașterea, răspunderea numerilor cu cele 4 lucrări ale aritmeticii ; 3. Catihisis.

Anul II. Materiile : 1. Cetirea după ton din cărțile orînduite ; 2. Scrierea după dictando ; 3. Caligrafia ; 4. Gramatica românească — partea etimologică ; 5. Aritmetica cu numere complexe ; 6. Din istoria naturală — rigatul animalelor ; 7. Lecții morale și Simbolul credinții.

Anul III. Materiile : 1. Sintaxul limbei românești vulgariu ; 2. Alcătuiri de trebuință pentru viața de obște ; 3. Fracțiile pîn la regula de trii incluzive, împreună cu ținerea reghistrelor ; 4. Istoria naturală pîn la sfîrșit ; 5. Moralul după orînduită carte ; 6. Pe lîngă aceste, în toate trii clasuri vor învăța lucrul de mînă, trebuincios pentru partea fimeiască.

Clasuri ghimnaziale pregătitoare.

Anul I. Materiile : Sintaxul românesc ; 2. Gramatica latină, etimologia ; 3. Gheografia universală și spețială a Moldovii și Țării Românești, Turciei evropiene, Rosiei și Prusiei ; 4. Istoria naturală, rigatul plantelor ; 5. Aritmetica pîn la regula de trii ; Istoria biblică.

Anul II. Materiile : 1. Din filologhia rom. — compunerea de periode și narații ; 2. Din gramat. latină — sintaxul vulgar ; 3. Din gheografie — statul Austriei, Ghermanii și Italii ; 4. Din istoria hronolog. de la urzirea lumei pîn la căderea imperiei romane ; 5. Istoria naturală — rigatul mineralilor ; 6. Din aritm.— regula de trii cu toate spețiile, învățătura despre măsuri ; 7. Din relighie — istoria sfîntă.

Clasuri umaniore.

Anul III. Materiile : 1. Ritorica ; 2. Sintaxul ornat a limbii latine și anume auct. . ritorii ; 3. Arheologhia eghipt., grecilor și a ghermanilor ; 4. Prințipiile alghebrii practice ; Gheografia Franții, Belghii, Olandei, Ispanii, Portugalii, Anglii. După aceia America și Australia ; Din istor. urma hronolog. — de la căderea imperii Romei pîn în timpul nostru ; 7. Din relighie — învățăturile moralului creștinesc ; 8. Limbile eilnească — începuturile și partea etimologică.

Anul IV. Materiile : 1. Poezia ; 2. Mitologia ; 3. Cetirea și analisul autor. celor poetici a romanilor ; 4. Gheografia Asiei, Africei, după aceia gheografia matematică și cea veche ; Gheometria ; 6. Relighia — urma moralului creștinesc ; 7 Urmarea limbei elinești — sintax. vulgar și analisuri.

ACADEMIE

FACULTATEA FILOSOFICĂ

Anul I. Materiile : 1. Introducerea în filosofie, filosofia, loghica și metafizica cea curată ; 2. Alghebra și gheometria ; 3. Istoria programatică universală.

Anul II. Materiile : 1. Fizica cu toate ramurile ei ; 2. Metafizica cea aplicată și filosofia morală ; Încheierea istoriei universale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FACULTATEA JURIDICĂ.

Anul I. Materiile: 1. Dreptul naturii, dreptul public universal şi cel particularnic al ţării; 2. Statistica staturilor atît a celor din Evropa, cît şi a celor din afară de Evropa; 3. Dreptul metalic.

Anul III. Materiile: 1. Dreptul ţivil privat al Moldovii; 2. Dreptul criminalicesc; 3. Proţedura — precum cea ţivilă — aşa şi cea criminală; 3. Dreptul comerţial şi dreptul cambial; 5. Stilul politico-giudecătoresc.

CURSURI EXTRAORDINARE

I. CURSUL GHEOMETRICO-PRACTIC

Anul. I. Matematica elementară; 2. Arhitectura; 3. Desenul topografic; Gheodesia.

Anul II. Materiile: 1. Aplicaţia alghebrei la gheometrie; 2. Calculul diferenţial şi integral; 3. Cursul de Gheometrie descriptivă cu aplicaţiile ei; 4. Desenul topografic şi de arhitectură.

Anul III. Materiile: 1. Fzica-mehanică; 2. Hemia; 3. Astronomia; 4. Cursul zidirilor şi a drumurilor de comunicaţie; 5. Compoziţie de planuri şi de devisă (tahminuri) *.

II. CURSUL ICONOMIC

Anul I. Materiile: 1. Istoria naturală; 2. Iconomia cîmpului îndeobşte.

Anul II. Materiile: 1. Urma iconomii; 2. Ştiinţa forestrală; 3. Veterinaria.

III. SHOALA DE ZUGRĂVITURĂ

IV. INSTITUTUL TEHNIC

V. CLASUL PEDAGOGIC DE UN AN.

III. CURSURI FILOLOGHICE

LIMBA ELINEASCĂ: 1. Clas elementar; 2. Cl. Literaturii.
LIMBA FRANŢEZĂ: 1. Clas elementar; 2. Cl. Literaturii.
LIMBA GHERMANĂ: 1. Cl elementară; 2. Cl literaturii.
LIMBA ROSIANĂ
LIMBA ITALIANĂ

STATUL PROFESORILOR

Shoale începătoare:

1. D. N. Simionescu, prof. de lancastru.
2. D. F. Gheţul, prof. în normă pentru aritmetică şi gheografie.
3. D-l V. Peltechi, prof. de gram. românească şi cetirea latină.
4. Sf. sa P. iconom Ioan Mielul, catihet.
5. D. Adler, prof. de caligrafie.
6. D. A. Fraivald, prof. de arhitectură şi gheometrie.
7. D. doctor Cihac, prof. de istorie naturală.

X

1. D. C. Boteţat, fiiul prof. la Shoala de fete.
2. Sf. sa P. iconom Ioan Mielul, catihet şi prof. al doile.
3. D. Elisaveta Alecsandreasca, învăţătoare lucrului de mînă.
4. Sf. sa maica Susana, privighetoare la această shoală.

Profesorii ţinuturilor

1. D. Ioan Nanul, la Roman.
2. D. Alexandru Corlaţanu, la Botoşani.
3. Sf. sa P. Iiconom Ioan Silvescu, la Huşi.
4. D. Ioan Zăhărescul, la Bîrlad.
5. D. Neculai Dimitriu, la Focşani.
6. D. Toma Giuşcă, la Galaţi.

GHIMNAZIA

1. D. I. Stavrat, prof. de filologhie şi hronologhie.
2. D. N. Draghinici, prof. limbei latine.
3. D. V. Paulini, prof. de aritmetică şi gheografie.
4. D. N. Porfiroghenit, prof. de limba elinească.
5. D. T. Veresçu, catiheta.

* Din turc. *tahmin* „aproximaţie", „socoteală".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UMANIORA

6. D. G. Săulescu, prof. de ritorică și arheologhie.
7. D. V. Fabian, prof. pentru matematică, liter. latină și poezie.
8. D. doctor Cihac, prof. de istorie naturală.

FILOSOFIA

1. D. doctor E. Murgul, profesor de filosofie.
2. D. Gheorghie Seulescu, prof. istorii pragmatice.
3. D. V. Fabian, prof. de matematică.

X

1. D. cam. Flehtemaher, prof. de legi.

CURSURI EXTRAORDINARE

1. D. maiorul Singurov, prof. de matematică aplicată.
2. D. A. Fraivald, prof. de arhitectură și desenului planurilor.
3. D. I. Miler, prof. de zugrăvia istorică.
4. D. sard. Nicu, prof. de musichia bisericească.

FILOLOGHIA

1. D. Samuil Botezatu, prog. de gram. ghermană.
2. D. Gherasim Crassa, prof. de limba italiană.
3. D. Cuculi, prof. de literatura elinească.
4. D. Vasile Peltechi, prof. de limba rosiană.
5. D. Repé, prof. de literatura franțeză.
6. D. Tiso, prof. de gramatica franțuză.
7. D. doctor Tolhauzen, prof. de literatură ghermană.

X

După cum se poate vedea și din acest program de învățămînt, pentru anul 1835/1836, publicat aici integral, învățămîntul superior la Academia Mihăileană avea un profil foarte larg, universitar. În afară de facultatea filosofică și cea juridică se făceau cursuri de inginerie, de economie agrară, medicină veterinară, pictura și de asemenea se pregăteau profesori pentru limbile elină, franceză, germană, rusă și italiană.

Programul este important și prin aceea că notează statutul învățătorilor și profesorilor din Iași și din Moldova anului 1835 și mai ales ai celor de la Academia Mihăileană, precum și *toate cursurile ținute* în primul an de activitate de la Universitatea de atunci a Iașului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IDEEA DACO-ROMÂNIEI ÎN CONȘTIINȚA GENERAȚIEI DE LA 1848. GENEZĂ ȘI CONTINUITATE

DE

GH. PLATON

S-a spus, cu temei, că generația de la 1848, „supt influența ideilor celor nouă", a fost pătrunsă nu de patriotism muntenesc sau moldovenesc, ci de patriotism *românesc*; în *românismul* ei a înțeles pe Românii de oriunde; Moldovean și Muntean erau expresii care jigneau", erau considerate „o piedică pentru realizarea idealului". În epocă, nu se vorbea decît de „Români" și de „România". Deși, din rațiuni bine determinate, termenul avea în vedere doar cele două Principate, reprezentanții generației „înțelegeau că această Românie viitoare era nu numai un centru luminos liber, dar, în același timp, și o penumbră, pînă la marginile cele mai depărtate ale pămîntului românesc" [1].

Aprecierea marelui nostru istoric — referința este, lesne se poate observa, la N. Iorga — cuprinde în ea datele esențiale ale problemei care ne interesează. Cu unele precizări, cu sublinierea, mai cu seamă, a dezvoltării factorului intern, care a determinat evoluția și impunerea ideii daco-române, cercetările în această direcție au confirmat constatările de mai sus. Ceea ce N. Iorga a desprins, mai mult, prin intuiție, s-a conturat prin numeroasele lucrări contemporane, ale noii noastre istoriografii, consacrate studierii fenomenului atît de complex al formării națiunii române. Verificînd rezultatele anterioare, cercetările în acest sens deschid orizonturi noi, îngăduie ca, într-o viziune largă, urmărirea evoluției istoriei în devenirea ei multiseculară, cu toate interdependențele și implicațiile, să se definească, mai exact, *contururile problemei, să se precizeze mai aproape de realitatea vremii sensurile reale ale evenimentelor și manifestările epocii.*

Intervenția noastră nu are drept obiectiv rediscutarea și reconstituirea problemei; prin analiza succesiunii istorice, ne vom mărgini să facem doar cîteva sublinieri de natură să călăuzească la înțelegerea mai deplină a sensului exact pe care generația de la 1848 îl atribuia Daco-României. Constituirea Daciei sau, mai bine zis, reconstituirea acesteia, în noul ciclu al istoriei contemporane, nu reprezenta un obiectiv abstract, prezent doar în dezbateri teoretice sterile, ci o soluție politică, expresie a unei națiuni care căpătase conștiință de sine. În epoca anterioară, deja, fuseseră conturate diverse posibilități de realizare; prezentul indica limitele în care puteau să fie încadrate eforturile acțiunilor politice. Epoca anterioară revoluției este dominată de tumultul luptei politice pentru realizarea dezideratului național. Lupta politică nu este o consecință a maturizării ideii politice; acțiunea politică nu a urmat ideii; a însoțit-o, a verificat-o și i-a dat contururi mai depline, a dezvoltat-o și a justificat-o, oferindu-i adevăratele dimensiuni; în același timp, practica politică a îmbogățit și a înnobilat conținutul ideologic al luptei naționale impunînd-o conștiinței europene. Sînt, acestea, con-

[1] N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a Românilor. Lecții făcute la Universitatea din București*, București, Edit. Casei Școalelor, 1915, p. 48—49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statări ce dorim să le desprindem din cercetarea noastră. Aceasta urmărește, mai mult, să reliefeze cîștigul ce l-ar putea înregistra cercetarea istorică nu numai din *afirmarea* legăturii existente între epoci, a unității devenirii istorice, ci, mai cu seamă, din *adoptarea* acestui principiu ca manieră de lucru, pentru înțelegerea mai exactă a istoriei naționale.

La început, considerăm util să formulăm cîteva observații cu caracter preliminar. Cunoașterea realității istorice, a faptelor de conștiință, mai cu seamă, nu este posibilă fără definirea profilului spiritual al poporului, fără reliefarea factorilor care au contribuit la structurarea și modelarea acestuia. Astfel, în acest sens, se știe, de mult și mereu, în scrisul românesc, ca și în cel al străinilor care ne-au cunoscut, relația dintre *spațiul fizic* și *stilul sufletesc* a făcut obiectul unor interesante analize și reflecții. Geografii, mai întîi, români sau străini, au subliniat caracterul „armonios", „contrastele ispititoare" și „variațiunile bogate" ale naturii românești, în care formele de relief se completează ca părțile unei simfonii, într-o distribuție pe cît de simetrică, pe atît de armonioasă, care conferă pămîntului românesc aspectul unui tot indivizibil [2]. În cuprinsul acestui complex organic, Carpații", cei mai umani și mai plini de istorie mută munții" — după expresia geografului Emmanuelle de Martonne [3] — au format „elementul central", nucleul", „inima pămîntului românesc și a națiunii", „axa neamului", coloana vertebrală a întregului pămînt și popor [4].

Acest spațiu geografic, atît de unitar și de armonios în structura sa, a imprimat conștiinței oamenilor trăitori pe aceste meleaguri o anumită factură. Peisajul „variat și echilibrat, de o autentică noblețe și frumusețe" a contribuit la modelarea unei anumite structuri psihice [5]. În egală măsură, configurația pămîntului românesc, la care s-a adăugat, desigur și așezarea în spațiul european, a influențat și destinul istoric al poporului român. „Istoria poporului român este adînc împlîntată în geografia lui", rostește un istoric ; la rîndul său un geograf, subliniind și mai apăsat această relație notează convins : „nu există istorie și nu există popor, care să fie așa de mult expresii ale pămîntului lor cum este istoria românească și cum este poporul român" [6].

Fără să intrăm în analiza trăsăturilor definitorii, trebuie reținută constatarea în conformitate cu care, în regiunea carpato-dunăreană, „din cele mai îndepărtate timpuri, s-a format o vastă și adînc structurată unitate de cultură căreia i-a corespuns, permanent, o unitate etnică" ; aceasta „s-a sprijinit pe o unitate geografică avînd în centrul său inima naturală a Transilvaniei care a pulsat mereu viață tracică, geto-dacică, daco-romană și apoi, pentru totdeauna, românească" [7].

Legătura dintre om și vatra strămoșească, care a condiționat așa-zisul miracol al existenței și continuității poporului român, raportul strîns de interdependență dintre unitatea mediului și cea a poporului, care a asigurat supraviețuirea

---

[2] George Vîlsan, *Conștiință națională și geografie*, Edit. revistei „Satul și școala", *Biblioteca învățătorului*, nr. 6, Cluj, 1937, p. 41—42, C. Brătescu, *L'unité et l'individualité du pays roumains au point de vue de la géographie phisyque*, în vol. *L'unité et les fonctions du pays et du peuple roumain*, Edit. „Cartea Românească, București, 1943, p. 25, J. L. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une disértation sur l'état actuel de ces deux provinces*, Iassy, 1777, R. Netzhammer, *Viitoarea hartă a României*, București, 1910, ș.a.

[3] Em. de Martonne, *La nouvelle Roumanie dans la nouvelle Europe*, Bucarest, 1922, p. 19 și passim.

[4] Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, ediția a II-a, vol. I, București, 1938, p. 9. Idem, *Formarea poporului român*, „Scrisul Românesc", Craiova, 1973, p. 7, N. A. Rădulescu, *L'unité de la Roumanie au point de vue de la géographie humaine*, în vol. *L'unité et les fonctions du pays et du peuple roumain*, p. 58—59, V. Mihăilescu, *România*, București, 1936, p. 24 ș.a.

[5] Const. Ciopraga, *Personalitatea literaturii române*, Iași, Edit. Junimea, 1973, p. 16.

[6] I. Conea, *Geografie și istorie românească*, Colecția „Luceafărul", București, s.a., p. 42.

[7] D. Berciu, *Unitatea străveche carpato-dunăreană bază a dezvoltării istorice ulterioare*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1968, p. 31—32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și permanența istorică aici, *în calea tuturor răutăților* (după expresia cronicarului Gr. Ureche), reprezintă, deci, o trăsătură definitorie pe care românii au moștenit-o din timpuri imemoriale și care s-a format în cursul dezvoltării istorice. Contactul oamenilor de pe întregul pămînt care alcătuia vatra strămoșească a poporului român a fost intens și continuu; despărțirea arbitrară politică, determinată, mai tîrziu, de legile proprii feudalismului și de vrăjmășiile din afară, nu au alterat cu nimic unitatea limbii, a tradițiilor, a însușirilor spirituale, create în cursul unei viețuiri mai mult decît milenare.

Dintotdeauna — adevărul nu mai solicită a fi argumentat — românii au știut că aparțin aceluiași popor. Conștiința de neam a fost alimentată continuu de distincțiile specifice care i-au particularizat, i-au individualizat: limba, portul, obiceiurile, credința, cultura, numele de români cu care s-au numit între dînșii [8]. Așa cum, pe drept, s-a observat, în crearea numelui modern al țării — România — care exprimă concentrat romanitatea românilor, unitatea lor lingvistică, etnică, teritorială, spirituală și politică, au concurat toate provinciile românești. *„O întreagă istorie a unui popor se ascunde într-un singur cuvînt"* [9] (s.n. Gh. P.).

În egală măsură — faptul se cere a fi reliefat pentru explicarea permanenței conștiinței de neam — înainte de constituirea formațiunilor politice, unitatea și continuitatea vieții materiale și spirituale în spațiul de formare a poporului român a fost înlesnită, în mileniul tulbure al migrațiilor și de *discontinuitatea* dominației străine. Migratorii, în continuă mișcare, s-au anihilat reciproc, rămînînd mereu în inferioritate față de autohtoni care și-au sporit constant ponderea, prin asimilare. Procesul de constituire a vieții organizate în *Țări*, pornit de la unitatea inițială a obștiei, reprezintă, fără îndoială de tăgadă, rezultatul necontestat al continuității și unității poporului român [10].

Cînd s-au constituit statele feudale de sine stătătoare, distincte din punct de vedere politic, *unitatea*, realizată într-o atît de îndelungată evoluție anterioară, nu putea dispare; ea s-a întărit în decursul evului mediu adăugîndu-și valori noi, întărind conștiința de neam și, probabil, și pe cea a genezei care, cu siguranță, a existat alături de conștiința românilor că alcătuiesc un corp unitar comun, pe întregul spațiu dinspre Carpați și Dunăre. Alături de *conștiința unității neamului*, *conștiința originii* acestuia reprezintă o altă formă de manifestare a conștiinței de neam [11]. Credința în latinitate și prețuirea nobleței de origine i-au fost poporului român ajutor mîntuitor în împrejurări care, n-au seamăn, poate, în istoria lumii. Fără credința în latinitate nu s-ar fi putut forma, din conștiința etnicului românesc, *conștiința națională*.

Dacă teritoriul, configurația geografică, așa cum am constatat mai sus, a înlesnit supraviețuirea și menținut unitatea, într-o măsură care, poate, nu a fost reliefată cu toată stăruința, alții au fost factorii determinanți care au întreținut mereu trează ideea comunității de neam, au cimentat, în cursul dezvoltării istorice, coeziunea poporului care avea să manifeste o atît de admirabilă unitate în zorii vieții moderne. Pentru înțelegerea mai deplină a faptelor, socotim utilă enumerarea unora dintre aceștia; prin evoluția lor istorică interacțiunea, interdependențele proprii, ei au contribuit la conturarea națiunii române și a conștiinței naționale care, în preajma revoluției de la 1848, a dat expresie nu doar unei idei ci *voinței* de a reconstitui unitatea Daciei strămoșești.

Am vrea să amintim, în primul rînd, transferul continuu al populației românești deoparte și de alta a Carpaților. Un cercetător al acestui important proces

---

[8] P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1960, p. 68 și D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1967, p. 77.

[9] Vasile Arvinte, *Numele etnic Român și crearea statului național România*, în „Cronica", nr. 27 (544), an. XI, 2 iulie 1976.

[10] Aurelian Sacerdoțeanu, *Elemente de unitate și continuitate în istoria medievală a românilor*, în vol. *Unitate și continuitate...*, p. 105—134.

[11] Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești*, *Român-românesc în textele românești din veacurile XV—XVII*, în „Studii", Revistă de istorie, t. 17, 1964, nr. 5, p. 998.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

demografic constată că, la fel ca și în atmosferă, între zonele de înaltă și de joasă presiune, între regiunile românești inegal populate s-a căutat permanent să se realizeze un echilibru. Acest fenomen, asemănător cu cel al vaselor comunicante, „explică nu numai unitatea dar și rezistența poporului român în fața atîtor primejdii, puterea de asimilare în organismul său a unor populații străine" [12]. Istoria, pînă în timpurile moderne tîrzii, conține nenumărate dovezi în acest sens, pentru a nu mai face necesară stăruința noastră.

Transilvania, deși, din cauza stăpînirii maghiare, nu a putut — așa cum menirea sa o indică — să fie nucleul statului românesc, a continuat să propulseze energii umane peste Carpați. La rîndul lor, posesiunile concedate în Transilvania domnitorilor Moldovei și ai Țării Românești au înlesnit, și ele, osmoza elementului românesc din cele trei țări și, prin aceasta, au menținut trează conștiința că locuitorii lor aparțin aceluiași popor [13].

În afara transferului continuu de populație, definitiv sau temporar — Carpații, prin *nedeile* ale căror tradiție se păstrează pînă în zilele noastre, au înlesnit contactul românilor de pe ambele sale versante — *legăturile economice* durabile, schimbul permanent și intens de mărfuri, generat de caracterul complementar al economiei, a fost un puternic factor stimulator al ideii de unitate. Unitatea limbii și a credinței, felul de viață și tradițiile comune au făcut firești schimburile de bunuri, atît materiale, cît și spirituale. În vremea cînd Mihai a realizat Unirea — care nu poate fi concepută în afara acestei realități și a evoluției organice și unitare a vieții românești în secolele anterioare — comuniunea economică a celor trei țări românești, cu adînci rădăcini istorice, constituia o realitate care s-a dezvoltat neîntrerupt, reprezentînd o trăsătură permanentă și marcantă a evoluției lor istorice. În secolul al XVI-lei, încă, se poate vorbi de un început al pieței unice românești, care va evolua spre piața națională în secolul al XIX-lea ; în cuprinsul acesteia, Brașovul a jucat rolul unei veritabile plăci turnante [14].

Conștiința unității a fost puternic întreținută de *necesitatea luptei comune pentru apărarea independenței*. În decursul istoriei, adeseori, românii s-au găsit alături. Unirea realizată de Mihai, episod remarcabil al acestei unități, va rămîne temeinic în conștiința posterității.

Unitatea de cultură a reprezentat o altă realitate puternică în viața poporului nostru și trebuie înțeleasă și ea ca manifestare a uneia și aceleiași spiritualități românești, rezultat al unei îndelungate experiențe istorice. Nu mai trebuie demonstrat caracterul unitar al creației populare. Capodoperele geniului popular românesc au avut o circulație largă, pe întreg spațiul etnic. Este suficient să amintim că *Miorița* cunoaște nu mai puțin de 900 variante, răspîndite pe întreaga arie românească. Izvorîtă din aceeași experiență de viață, comună întregului neam, creația populară, mărturie a unei puternice și bogate unități spirituale, a contribuit la păstrarea și perpetuarea ideii de unitate a poporului nostru. Același rol, mărturisit, de astă dată, l-a avut literatura scrisă. Impunerea și triumful limbii române în biserică, împotriva slavonismului, fenomen determinat de un îndelung proces intern de dezvoltare istorică, a însemnat transformarea literaturii într-un puternic instrument de cunoaștere și de afirmare a spiritualității etnice. Monumentele cele mai de seamă ale culturii laice sau eclesiastice nu sînt particulare, regionale, ci *românești*. Indiferent de provincia în care sînt tipărite, ele se adresează întregii spiritualități cu scopul puternic subliniat de a întreține coeziunea între ramurile risipite — prin vicisitudinile istoriei — ale unuia și aceluiași popor.

---

[12] Șt. Ștefănescu, *Mișcări demografice în Țările Române pînă în secolul al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, în vol. *Unitate și continuitate...*, p. 187—207. A se vedea și Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, Edit. științifică, București, 1971, vol. *Populație și societate, Studii de demografie istorică*, sub redacția lui Șt. Pascu, Edit. Dacia, Cluj, 1972.

[13] Șt. Ștefănescu, *op. cit.*

[14] Radu Manolescu, *Unitatea economică a țărilor române în evul mediu (sec. XIV—XVI)*, în vol. *Unitate și continuitate...*, p. 135—152.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nenumărate sînt mărturisirile istorice, atestate de izvoarele interne sau de cele străine, care dau expresie sentimentului comun al unității, romanității și continuității. Cronicarii și istoricii români din secolul al XVII-lea vor realiza, pentru prima oară, sinteza între fondul conștiinței autohtone a romanității și unității și argumentarea științifică a originii latine a poporului român.

„Proces istoric unitar, *lupta pentru independență, lupta pentru unitate* și *pentru cultură* — toate la un loc — alcătuiesc o unitate care dă sens conținutului de evenimente ale veacurilor XV—XVII" distingîndu-i pe români pe planul vieții europene. Cuprins în timp între secolele XV—XVII, procesul istoric al definirii conștiinței de neam se extinde în spațiu, fără excepție, în toate regiunile vechii Dacii [15]. Constituirea națiunii române nu poate fi înțeleasă în afara acestei acumulări care i-au alcătuit substanța, i-au definit structura.

Ideile s-au definit, s-au dezvoltat și maturizat odată cu evoluția istoriei. In epoca asupra căreia am stăruit pînă acum, stările de spirit, așa cum am constatat, nu aveau doar *tendința* de a se transforma, se transformaseră, deja, în idei, iar mentalitatea în ideologie. Conștiința de sine care începe să-și găsească expresie în *năzuințe și frămîntări* [16], îmbracă, nu mult mai tîrziu, forme politice de manifestare.

Succintul excurs de mai sus, indispensabil pentru înțelegerea evoluției care a urmat în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului următor — în cursul căruia a fost afirmată, distinct, tendința reconstituirii unității în cuprinsul Daco-României — a reliefat, credem, adevărul în conformitate cu care națiunea și conștiința națională s-au cristalizat într-o îndelungată evoluție, din premise puternic constituite. *Conștiința politică* a veacului al XIX-lea, produs al epocii moderne, s-a conturat în timp, reprezintă, în egală măsură, rezultatul unei îndelungate evoluții, firești și continui [17]. D. Cantemir, referindu-se la *unitatea politică* inițială a românilor, nu face decît să dea expresie unei concepții noi, moderne, menite să orienteze spiritele, să fixeze obiectivele luptei pentru independență și unitate, pe făgașul nou, care începe să devină, național.

Țările române nu au rămas în afara procesului impetuos și complex al dezvoltării Europei în secolul al XVIII-lea. Transformările spectaculare — în esență, cel puțin, dacă nu și în forme de manifestare — veritabile *revoluții* [18], au modificat structural fizionomia societății românești solicitînd, la începutul secolului al XIX-lea, o acomodare tot mai deplină, în raport cu *spiritul veacului*. Aceste transformări, care însoțesc procesul dezvoltării istorice, drumul spre nou, spre societatea capitalistă, desăvîrșesc și dau sensuri noi, moderne, premiselor anterioare conturînd *națiunea română* cu atributele sale fundamentale, cu formele de manifestare care-i sînt proprii.

Deși istoria i-a despărțit din punct de vedere politic, așa cum am constatat, românii s-au dezvoltat nu numai spiritual dar și material pe aceleași coordonate străduindu-se continuu să-și refacă unitatea, să-și mențină și să-și desăvîrșească independența. În epoca modernă, dezvoltarea societății românești devine mai organică, mai unitară, sporește necesitatea reconstituirii unității politice, pe care o impun condițiile înseși ale dezvoltării istorice — *Lupta politică, națională*, devine o realitate, expresie a noului stadiu al istoriei, a prezenței națiunii. Se naște și se dezvoltă o *chestiune românească* în Imperiul habsburgic, căruia-i fusese încorporată Transilvania. Lupta românilor, pentru conferirea de drepturi politice națiunii, inițiată de Inochentie Micu, își găsește o înaltă expresie în *Supplexul* din 1791 și în cele care i-au succedat [19]. De asemenea, în Principate, numeroasele demersuri — memorii și proiecte de reformă, de ordinul

[15] Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 999—1000.

[16] *Ibidem*, p. 997.

[17] *Ibidem*, p. 1000.

[18] O expunere în acest sens în lucrarea noastră *Rădăcinile istorice ale revoluției de la 1848*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, an, XI, 1974, p. 37—42.

[19] D. Prodan, *op. cit.*, Idem, *Încă un supplex libellus românesc. 1804*, Edit. Dacia, Cluj, 1970 și Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémant, *Supplex libellus valachorum în variantele de la Șchei*, Edit. Dacia, Cluj, 1975.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sutelor[20] — invocarea dreptului istoric, al integrității teritoriale, lupta împotriva regimului fanariot și a jurisdicției consulare, pentru autonomie eclesiastică, pentru forțe militare pămîntene, exprimă aceleași țeluri politice naționale, după cum apelul la capitulații are în vedere aceeași dorință a neatîrnării statale[21].

Mișcările sociale din Transilvania, inclusiv marea ridicare a lui Horea, au o subliniată patină națională, după cum revoluția în fruntea căreia s-a aflat Tudor Vladimirescu reprezintă expresia cea mai înaltă a luptei naționale, pentru unitate și independență, act viguros al tinerei națiuni române. El nu poate fi înțeleasă și apreciată decît în legătură cu întreaga desfășurare a istoriei anterioare, ca rezultat al unei îndelungate și complexe acumulări.

O primă constatare care se desprinde din notațiile de mai sus este că nu putem aprecia strădaniile de realizare a unității politice din deceniile care au precedat revoluției de la 1848 în afara procesului complex de constituire a națiunii, a dezvoltării premiselor acesteia în cursul desfășurării istorice. În conștiința generației de la 1848, crescută în umbra revoluției de la 1821, *ideea* de unitate depășise stadiul abstract, sentimental. *Voința de unitate* își găsește expresie fermă în *practica politică* (în condițiile în care aceasta era proprie situației Principatelor). Dacă procesul complicat al transformării ideii în acțiune politică poate fi urmărit în dezvoltarea însești a istoriei noastre, trebuie reținut rolul important în acest sens pe care l-a avut factorul extern, impulsurile din afară. În dezvoltarea largă a capitalismului, Europa se concentrează, tinde să devină, tot mai mult, o unitate, o piață unică. Țările române nu rămîn în afara procesului general de integrare. Dezvoltarea capitalismului este însoțită, totodată, de un continuu proces de apropiere de Europa. Conștiința europeană, a apartenenței la Europa, atît de puternică pe continent, încă din cel de al XVII-lea secol[22], începe să devină o componentă a ideologiei românești. Pentru cărturarii epocii luminilor, așa cum, pe drept, s-a observat, sentimentul modernismului, al civilizației și libertății, este în strînsă legătură cu ideea de Europa[23].

În timp de românii erau conduși spre reconstituirea unității de rațiuni care decurgeau din logica desfășurării propriei lor istorii, puterile europene, de timpuriu, încă, din considerente în acord cu interesele lor politice și strategice, în condițiile noului raport de forțe și al noului echilibru impus de declinul ireversibil al Imperiului otoman, au elaborat diverse proiecte. În cuprinsul acestor proiecte și planuri, țărilor române, Principatelor, în speță, le este rezervat un loc special; acestea devin, se poate spune, un fel de placă turnantă a proiectelor politice care vizau sud-estul Europei, din care decurge și importanța pe care acestea o capătă în obiectivele marilor puteri implicate[24]. Fără să intrăm în detalii, faptele sînt cunoscute, este suficient să remarcăm aici că „ideea creării unui stat românesc ca alternativă capabilă să ofere o ieșire din labirintul contradicțiilor și confruntărilor dintre puteri, cîștigă teren impunîndu-se tot mai mult ca un element constant în politica internațională din estul continentului"[25]. *Ideea restaurării Daciei, într-o formă sau alta, servind interese, departe, de* multe ori, de cele naționale românești, devine tot mai frecventă, alimentată de cunoașterea tot mai deplină a realităților românești, inspirîndu-se din acestea, din soluțiile sugerate de români înșiși; proiectele de acest gen contribuie la conturarea liniei politice adoptate de factorii politici responsabili ai intereselor naționale românești, ajută la definirea și înțelegerea pozițiilor puterilor.

[20] Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1768—1830*, București, 1970 și *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumains 1831—1859. Avec un supplément pour les années 1769—1830*, București, 1972.

[21] L. Boicu, *Geneza „chestiunii române" ca problemă internațională*, Edit. Junimea, Iași, 1975, p. 31.

[22] Cf. Denis de Rougemont, *Vingt-huit siècle d Europe. La conscience européenne à travers les textes d Hesiode à nos jours*, Paris, Payot, passim.

[23] Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1972, p. 36, 39.

[24] L. Boicu, *op. cit.*, p. 56 și urm.

[25] *Ibidem*, p. 38.

[26] *Ibidem, passim.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Modificarea raportului de forțe dintre puteri în secolul al XVIII-lea, locul ocupat de Principate în cadrul *Problemei orientale*, politica acaparatoare a marilor puteri — ale celor limitrofe, mai ales — a impus, de timpuriu, încă, ideea neutralității și a protectoratului european asupra unui stat românesc tampon; soluția echivala în fond, cu o internaționalizare a regimului juridic al noului stat. Românii s-au pronunțat în acest sens încă din 1772 [27].

Împrejurările internaționale, poziția țărilor române, la confluența unor interese multiple, condițiile suzeranității Porții, apoi ale protectoratului Rusiei asupra Principatelor, stăpînirea Habsburgilor asupra Transilvaniei, care se adaugă luptei românilor înșiși, transformă *chestiunea românească* în sensul său național, într-o problemă internațională, de importanță continentală; totodată, îi determină pe români să-și limiteze obiectivele și să-și schițeze linia tactică în raport cu posibilitățile de realizare. De timpuriu, reconstituirea Daciei — înțeleasă mereu în limitele firești ale vetrei strămoșești — este circumscrisă la cele două Principate. Această strategie, considerată ca definind o primă etapă în acțiunea de constituire a statului național, urmărită în deceniile care au precedat revoluția, își va găsi formulările corespunzătoare în programele revoluționare de la 1848.

Generația de la 1848 *răsărită*, așa cum apreciază Alecu Russo, „în larma ideilor nouă" [28], elaborînd programul de constituire al României moderne, va fi beneficiara întregii acumulări de care am pomenit pînă aici; își precizează obiectivele și își definește tactica valorificînd această moștenire, trecută prin focul catalizator al revoluției din 1821 care a accelerat puternic cadența dezvoltării istorice. Influența copleșitoare asupra societății exercitată de acest eveniment de sinteză a istoriei românești este exprimată limpede de Chezarie al Rîmnicului, la 1825, în cuvintele: *„O anule cu leatul 1821! Tu adevărat, prin intrarea-ți, de ai și pricinuit Românilor amărăciune, dar deodată și deșteptare; Lunile tale academii s-au închipuit pentru Români, zilele tale învățături [...] ceasurile tale dascăli... iar minuturile tale, ca niște sori luminători s-au înfipt în simțurile Românilor [...]"* [30].

Ajunși la acest punct al expunerii noastre, considerăm utilă o nouă precizare. Din motive asupra cărora nu este locul să stăruim aici, conducătorii luptei naționale a românilor din Transilvania au pus accentul pe *romanitatea* poporului român, pe *latinitatea* limbii, pe *continuitatea* pe teritoriul vechii Dacii. Afirmarea unității poporului și a teritoriului nu lipsește în operele reprezentanților *Școlii Ardelene*. Accentul se pune însă pe recunoașterea românilor ca *națiune politică, cu* toate consecințele care decurg de aici. În Principate însă, al căror statut juridic internațional a fost deosebit, accentul cade pe unitate, chiar dacă aceasta este limitată, pentru o primă etapă, numai la Moldova și Țara Românească. Aici, nimeni nu contesta românilor originea, limba și tradițiile. Beneficiind de situația specială în care se aflau, de autonomia largă-știrbită dar nu anulată, chiar sub rigorile regimului fanariot — Principatele s-au situat în fruntea luptei pentru unitate introducînd, de timpuriu în vocabularul luptei naționale noțiunea de *Daco-România*. Aceasta cu atît mai mult cu cît, în perioada regulamentară — în cuprinsul chiar al Regulamentului — principiul unirii fusese recunoscut de cele două puteri, protectoare și suzerană.

Nu intenționăm să analizăm aici — în limitele observațiilor generale la care ne-am restrîns intervenția noastră — împrejurările în care a început să fie utilizată noțiunea; problema este cunoscută, de altfel [31]. Este deajuns să constatăm că termenul, prin el însuși, exprimă limpede dorința revenirii la uni-

[27] *Ibidem*, p. 38 și Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul...*, p. 157.

[28] Alecu Russo, *Scrieri*, Craiova, Edit. „Scrisul Românesc, s.a., p. 101—102.

[29] Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780—1840*, București, Edit. Minerva, 1972 (Momente și sinteze).

[30] E. Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu. Glose, fapte și documente noi (1821)*, București, 1927, p. 5. Vezi și Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul...*, p. 35 și urm.

[31] Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul...*, p. 173—175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tatea inițială a pământului strămoșesc, este o justificare a opțiunii generale pentru unitate politică și independență. Este departe, deci, a exprima o simplă dorință abstractă, o idee; expresia reprezintă afirmarea unei concepții politice pentru realizarea căreia se desfășurau eforturile concentrate ale întregii societăți românești. *Istoria pentru începuturile românilor în Dacia*, este considerată de cel de al doilea editor al ei, moldoveanu Iordache Mălinescu, „cea mai dintâi istorie a nației românești", care „i-au dat haractir înaintea neamurilor străine luminate [...] au învățat națiia a-și cunoaște trupina și au deșteptat într-însa iubirea de nație și de patrie" [32]. În egală măsură, *Hronicul româno-moldo-vlahilor* al lui Cantemir, așa cum consideră editorul Gh. Săulescu, în 1835, reprezintă „*speția istorie a Daco-Românei „patriei noastre"*, care „luminează întunerecul ceților revărsate peste istoria Daciei", punînd „prea capul acestui nobil arbure împărătească coroană a strămoșilor" [33].

Aceleași obiective le mărturisește și M. Kogălniceanu în paginile *Daciei literare* [34].

Cînd Principatele intră în perioada regulamentară se parcursese, deci, o importantă etapă în cristalizarea năzuințelor interne, în impunerea pe plan european a *chestiunii românești*, a importanței și necesității creării unui stat național românesc, expresie și a dorinței și hotărîrii românilor dar și a nevoii de menținere a echilibrului european. Este limpede, deci, că generația de la 1848, practic, s-a născut în momentul în care unitate devenise o necesitate, condiția *sine qua non* a împlinirii națiunii, a dezvoltării istorice a acesteia. Reprezentanții cei mai autorizați ai acesteia nu au făcut decît să răspîndească ideea, să o amplifice — prin intermediul mijloacelor epocii — să o transforme în componentă esențială a conștiinței naționale, în sfîrșit, să facă din ea elementul principal al acțiunilor politice, în perioada care a premers revoluției. Se poate spune, cu temei, că „istoria ideii de unitate a poporului român este istoria etapelor în care gîndirea social-politică a românilor a dobîndit treptat conștiința tot mai deplină a identității intereselor poporului român" [35]. Revoluția a probat limpede identitatea acestor interese.

Așa cum, pe drept, s-a remarcat, generația de la 1848 „face saltul de la constatările Școlii ardelene despre unitatea noastră ca națiune la ideea unei solidarități politice" [36]. În scrisul și în acțiunile lor, reprezentanții generației dau expresie, fără echivoc, acestei transformări. În viziunea lui Bălcescu și a lui Kogălniceanu, a lui F. Aaron, G. Barițiu sau S. Bărnuțiu, cîțiva din iluștrii reprezentanți a nu mai puțin ilustrei generații, *Dacia* nu reprezenta trecutul, „avea semnificația viitorului, a unui stat național", reprezenta realizarea unei unități organice între trecut, prezent și viitor, pe drumul ascendent al împlinirii naționale. *Magazinul istoric pentru Dacia*, ca și *Dacia literară*, *Arhiva românească*, *Romănia* sau *Biblioteca Românească*, exprimau nu numai prin titlul viziunea unificatoare a generației, prin însuși conținutul lor, aforeau argumente și arme necesare voinței de a o transpune în practică. „*O națiie* — constată Vasile Pop, învățat transilvănean — *nu se poate osebi prin munți înalți, rîuri mari sau alte hotară politicești, ci numai acolo încetează a fi o națiie, unde încetează limba care o vorbește*" [37] (s.n. Gh. P.). „*Ținta noastră* — declară N. Bălcescu, unul din cei mai străluciți reprezentanți ai generației sale — *socotesc că nu poate fi alta decît Unitatea Națională a Românilor*" [38] (s.n. Gh. P.).

---

[32] P. Maior, *Istoria pentru începuturile românilor în Dacia*, Buda, 1834, p. VII—VIII (precuvîntarea lui I. Mălinescu).

[33] D. Cantemir, *Hronicul româno-moldo-vlahilor*, Iași, 1835 (Gh. Săulescu în „înștiințarea" primului volum).

[34] N. Iorga, *op. cit.*, p. 48—50.

[35] A. Rădulțiu, P. Teodor, *Ideea de unitate politică la români*, Edit. științifică, Orizonturi, București, 1968, p. 11—12.

[36] *Ibidem*, p. 87.

[37] *Ibidem*, p. 85—86.

[38] Nicolae Bălcescu, *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului patriei noastre*, Ediție de Cornelia Bodea, Bălcești pe Topolog, 1970, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Obiectivele, dar și temeiurile naționale pandacice românești sînt reliefate și de străinii care ne-au cunoscut. Explicații cuprinzătoare oferă diplomatul francez Bois le Comte în documentatul său raport din 1834, F. Colson, în activitatea sa practică, precum și în lucrările consacrate Principatelor, J. A. Vaillant, în a sa celebră *La Romanie*, precum și H. Desprez care, în 1848 mărturisea că vastul teritoriu locuit de români „se numește, pe bună dreptate, România [...] în limba patriotismului" [39].

Revoluția de la 1848 a fost, mai mult decît o încercare de răsturnare violentă; a fost, înainte de toate, o vastă acțiune politică, de transpunere în viață a unui program îndelung chibzuit, în cuprinsul căruia unitatea reprezenta un punct fundamental; continuarea unor acțiuni politice desfășurate sistematic, cu stăruință, în deceniile precedente. Demersurile și acțiunile politice românești din perioada care a stat sub semnul Regulamentului organic, orientate spre realizarea unității, sînt cît se poate de semnificative cu privire la drumul parcurs în procesul de maturizare a conștiinței naționale. *Acțiunea practică, politică*, pentru înfăptuirea Daciei reliefează existența națiunii române conștientă de *misia* și destinul său istoric. În condițiile complicate create de sporirea influenței puterii protectoare, de neputința intervenției directe și a sprijinului puterilor occidentale a Franței și al Angliei, mai cu seamă — acțiunile românești — cele oficiale — sînt prudente, fără să piardă nimic însă din semnificația lor. Lupta politică, legală sau conspirativă, devine, acum, o componentă a mișcării naționale, o componentă fundamentală.

Un rol important în desfășurarea acesteia îi revine lui M. Sturza care și-a manifestat opțiunea înainte încă de a deveni domn regulamentar al Moldovei. Cînd, în perioada elaborării legiuirii, M. Sturza se pronunță deschis în favoarea Unirii, pentru constituirea unui regat al Daciei — formulă pe care N. Roset-Roznovanu o susținuse în 1826 [40] — își afirmase și el, de mult, încă, concepția pandacică, pe care o împărtășeau, firește, și reprezentanții clasei sale [41]. Același Sturza, în numele boierilor, puțin mai tîrziu, solicită sprijinul Angliei pentru garantrea securității și a independenței Principatelor [42].

Demersuri diplomatice îndreptate în același sens, pentru contracararea influenței exclusive a puterii protectoare, face și domnitorul muntean Alex. Ghica. Anglia, dar mai ales Franța au încurajat opoziția internă împotriva puterii protectoare, sprijinind — prin reprezentanții lor: Colquhoun, Billecocq și Huber — realizarea unei unități de acțiune între Moldova și Țara Românească. Desfășurarea acestor demersuri este cît se poate de semnificativă pentru problema care ne interesează [43].

Acțiunea condusă de I. Cîmpineanu, din 1838, al cărei program este atît de limpede formulat în *Declarația de principii* a partidei naționale, este cea mai înaltă expresie a luptei naționale românești din perioada în discuție. Tratativele politice desfășurate în capitalele europene, realizarea unei înțelegeri depline a forțelor interne, prin atribuirea tronului statului unit lui M. Sturza, reliefează mai mult, poate, decît toate celelalte acțiuni faptul că Daco-România, chiar în limitele reduse ale celor două Principate, constituia obiectivul unor acțiuni politice concertate. Ideea devenise, categoric, obiectiv politic național [44].

---

[39] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională 1834—1849*, București, 1967, p. 100.

[40] N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, Iassy, 1917, p. 273 și Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 401—532.

[41] Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. IV, *(Considérations sur la Moldavie et la Valachie au commencement de 1825* — memoriu înaintat țarului Rusiei, p. 63—69.

[42] I. C. Filitti, *Corespondența consulilor englezi în Principate. (1828—1836).* extras din „Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice", seria a II-a, t. XXXVIII, București, 1916.

[43] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, *passim.*

[44] Pe larg, asupra acestei probleme, stăruim într-o lucrare aflată în curs de publicare, intitulată *România în relațiile internaționale (1815—1853)* — capitol dintr-o monografie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Demersurile diplomatice întreprinse de Cîmpineanu, purtate în numele *românilor* și nu doar a uneia din provinciile locuite de aceștia, reprezintă, în măsură egală, prima încercare deschisă de internaționalizare a *problemei românești*, a dreptului românilor de a se constitui într-un stat unitar și independent.

Acțiunile politice — continuate, în secret, în cadrul *Frăției* (societate secretă), amplificate în afara hotarelor țării prin activitatea *Asociației studenților români din Paris* — filială externă a Frăției — s-a dezvoltat cu stăruință în afirmarea deziderатului național de unitate. În favoarea unității românești a început să se pronunțe, cu tot mai multă fermitate, opinia europeană pentru atragerea căreia s-au făcut eforturi continue și consistente.

Sînt, toate acestea, fapte pe care istoria le-a consemnat, pe care le-am semnalat doar pentru a sublinia, din nou, stadiul dezvoltat al luptei naționale în perioada care a precedat revoluției de la 1848.

Departe de noi intenția de a discuta complet problema, în toate laturile și în întreaga sa complexitate. Am dorit doar să reliefăm, prin cîteva notații, că generației de la 1848 îi revine meritul de a fi conștientizat sentimentele ascunse în sufletul poporului. Ea a dat expresie, pe înțelesul tuturor, ideii de unitate națională care se cristalizase în decursul unei evoluții îndelungate. A adaptat ideea la cerințele epocii dezvoltînd o amplă luptă politică, pe diverse planuri, pentru transpunerea sa în practică. Ideea de unitate nu aparține epocii moderne ; poporul român s-a născut cu conștiința unității, la care n-a renunțat niciodată, cu toate vicisitudinile istorici. Epoca modernă a dat ideii semnificațiile și dimensiunile sale reale, a definit căile de înfăptuire a Daco-României, a statului național, pentru realizarea istorică a națiunii române, una și indivizibilă.

Rememorarea acestor adevăruri sînt întotdeauna oportune pentru că ele capătă semnificații și sensuri mereu noi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN ÎNCEPUTURILE MIȘCĂRII SOCIALISTE LA IAȘI

DE

DUMITRU VITCU

În strînsă interdependență cu dezvoltarea economică, politică, științifică și culturală a țării, cu progresul forțelor de producție, cu acțiunea legilor sociale obiective și a diferiților factori interni și internaționali care ne-au influențat istoria, procesul de organizare și unire a forțelor proletariatului român a fost rezultatul firesc al adîncirii contradicțiilor sociale, al intensificării luptei de clasă și al răspîndirii ideilor socialiste într-o vreme cînd societatea românească, în ansamblul ei, intrase pe făgașul unor transformări structurale profunde. Generate de aceleași condiții și acționînd — deși inițial izolat — în același sens, mișcarea muncitorească și cea socialistă din România au preluat tradițiile luptei revoluționare și patriotice a generației pașoptiste, le-au continuat și ridicat pe o treaptă superioară, militînd activ pentru înfăptuirea deziderateloi majore ale revoluției burghezo-democratice, abia începută dar nedesăvîrșită încă.

În deceniile care au urmat constituirii statului român unitar, paralel cu apariția primelor forme de organizare a proletariatului, și independent de acestea, au apărut și s-au dezvoltat în diferite centre ale țării cercuri revoluționare secrete, alcătuite din tineri intelectuali receptivi la ideile înaintate ale timpului, cercuri care au marcat începutul mișcării socialiste în România. Constituindu-se într-o perioadă cînd pe plan internațional avea loc transferul centrului revoluționar din apusul Europei în răsăritul ei, cercurile revoluționare de la noi au fost influențate ideologic de mișcarea revoluționar-democratică din Rusia, influență condiționată de comunitatea sarcinilor luptei revoluționare, pentru etapa respectivă, atît în Rusia cît și în România[1]. Exprimînd starea de spirit antifeudală a maselor largi populare, membrii acestor cercuri, deși dominați de idei ale socialismului utopic premarxist, își propuneau spre rezolvare cea mai acută problemă a vieții sociale, lupta pentru lichidarea rămășițelor feudale, împotriva arbitrariului politic, pentru rezolvarea revoluționară a problemei agrare, pentru cucerirea libertăților democratice.

Între primele centre din țară unde au apărut și s-au dezvoltat asemenea cercuri revoluționare s-a situat și orașul Iași, urbe cu bogate și străvechi tradiții culturale, care a devenit în deceniul al VIII-lea „adevăratul leagăn al mișcării socialiste române"[2]. Astfel, în anul 1875 lua ființă aici cel dintîi cerc revoluționar din țară, alcătuit din cîțiva studenți ai Facultăților de drept și de medicină (Eugen Lupu, C. Gheorghiu, C. Stăuceanu, un funcționar de la căile ferate, I. Hubert, și

---

[1] A. Deac și I. Felea, *Legături între mișcarea socialistă din România și mișcarea revoluționară rusă la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Anale de istorie", nr. 5/1963, p. 81—96.

[2] I. C. Atanasiu, *Pagini din istoria contemporană a României. Mișcarea socialistă, 1881—1900*, vol. 1, București, 1932, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poetul Bonifaciu Hetrat, pe atunci student în litere). Condus de Eugen Lupu, care i-a direcționat acțiunile îndeosebi spre „Clubul studenților Universității din Iași" înființat la 5 martie 1875[3], acest cerc a desfășurat o bogată activitate propagandistică în rîndurile tineretului din licee și Universitate. Nu întîmplător, în lunile imediat următoare, s-au făcut auzite glasuri, în cadrul conferințelor organizate de către membrii clubului, dezaprobînd iminenta tranzacție comercială dintre România și Austro-Ungaria, atitudine ce l-a determinat pe ministrul de atunci al instrucțiunii, Titu Maiorescu, să reproșeze conducerii Universității îngăduința față de amestecul studenților în „politica militantă"[4]. Activitatea de propagandă a socialiștilor ieșeni a fost dublată de sprijinul efectiv ce-l acordau mișcării revoluționare ruse prin înlesnirea tranzitului de literatură socialistă, provenind din apus, peste granițele imperiului țarist. De altfel, încă din anul 1872, Eugen Lupu întreținea legături — prin G. F. Zdanovici — cu centrul revoluționar rus din Geneva și crease, probabil la cererea acestuia, un depozit de literatură revoluționară la Iași[5]. La rîndul lor, tinerii socialiști ieșeni au primit un ajutor prețios în activitatea ce-o desfășurau din partea revoluționarilor ruși pe care prigoana țaristă îi silise să emigreze la noi, unii dintre aceștia constituind totodată verigi de legătură între cercurile revoluționare ce activau la Geneva, Paris și Londra și cele din Rusia. Dintre ei, un rol însemnat în activizarea tineretului intelectual ieșean au jucat N. Zubcu-Codreanu, sosit la Iași încă din anul 1874[6], dr. N. Russel, C. Dobrogeanu-Gherea, Zamfir C. Arbore s.a., veniți în anul următor. Cei mai mulți locuiau în casa unui emigrant polonez din mahalaua Broscăriei și lucrau, „parte din lipsă de mijloace, parte din principii, din dragoste și respect față de muncă, la zidirea unui mal de lîngă vechea Academie Mihăileană"[7]. Datorită și influenței lor pe lîngă cercurile din Iași și București, s-au format în anii 1876—1877 alte nuclee revoluționare la Ploiești și Galați.

Condițiile social-economice și politice din România burghezo-moșierească de atunci au asigurat fertilitatea solului pe care au fost semănate primele idei socialiste. Într-o corespondență anonimă — provenind din cercul socialiștilor români — publicată în gazeta emigranților ruși din Elveția în 1875[8] era înfățișată Europei mizeria maselor țărănești și a păturilor muncitorești din România, condamnate la moarte prin înfometare datorită secetei și holerei care bîntuiseră nu de mult și îndeosebi județele Moldovei și Bucovina[9]. Rădăcinile răului, a stării de înapoiere a țării, semnatarul corespondenței (probabil Zubcu Codreanu) le vedea în însăși „baza economică a societății actuale". Pornind de la analiza minuțioasă a situației economico-sociale din țară, autorul conchidea că „numai revoluția socială ne va putea duce și pe noi românii pe drumul luminos al fericirii și bunei stări a muncitorilor". Pentru aceasta însă era necesar „a trezi pe oamenii înaintați din România din indiferența lor, a le arăta tabloul nedreptăților strigătoare la cer, precum și scopurile luptei, îndreptîndu-le privirile spre viitor"[10]. Revoluționarii români de atunci trebuiau, așadar, să recruteze forțe noi, capabile să întărească frontul încă restrîns al luptei pentru înfăptuirea idealului numit de ei „bunăstarea tuturora".

Ca rezultat al propagandei desfășurate pe un teren și într-un climat general prielnic, în scurtă vreme cercul socialiștilor ieșeni s-a lărgit considerabil. În preajma izbucnirii războiului pentru independență, de pildă, Eugen Lupu îi scria

---

[3] Aurel Loghin, *Din tradițiile democratice și revoluționare ale studențimii ieșene*, „Cercetări istorice" (seria nouă) III, Iași, 1972, p. 269.

[4] D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 pînă la 1918*, în vol. *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, București, 1960, p. 202—203

[5] Zamfir C. Arbore, *În exil. Din amintirile mele*, Craiova, 1896, p. 115.

[6] *O pagină din socialismul român: viața și activitatea lui Zubcu-Codreanu*, București, s.a., p. 14.

[7] Sofia Nădejde, *Amintiri*, publicate în „Adevărul" din 24 februarie 1935.

[8] *Din istoricul legăturilor revoluționare româno-ruse, 1849—1881*, București, Ed. Academiei, 1955, p. 139.

[9] Vezi și „Adevărul" din 14 februarie 1935.

[10] *Din istoricul legăturilor revoluționare...*, p. 140.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui N. Codreanu (funcționînd pe atunci ca medic de plasă în județul Argeș) că un întreg cerc secret de tineret studios în frunte cu frații Nădejde — prozeliți ai filozofului de prestigiu Vasile Conta — aderase la mișcarea socialistă [11]. Neîndoielnic, războiul cu întregul său cortegiu de abuzuri și nedreptăți din partea claselor posedante a contribuit într-o măsură însemnată la atragerea tot mai multor aderenți de partea noului crez, socialist, care dobîndise deja consistența unui curent. Iluziile că în urma războiului se vor efectua reforme sociale menite să îmbunătățească situația maselor, să înlăture viața economică și să asigure bunăstarea țării aveau să fie spulberate în perioada imediat următoare. Referindu-se la situația creată după război, un contemporan scria: „dacă anul 1877 a fost anul entuziasmului, al speranțelor mari și al victoriilor, în schimb, anul 1878 fu anul decepțiilor și al deziluziilor" [12].

În atmosfera de nemulțumire generală, generată de criza economică și politică de după război, firește, interesul pentru viața socială a sporit necontenit, stimulînd activitatea propagandistică și organizatorică a cercurilor revoluționare. A fost formulată chiar, de către N. Codreanu, propunerea creării unei mari organizații legale socialiste prin unirea cercurilor revoluționare din diferite orașe ale țării [13]. Desigur, sensul conferit termenului nu corespundea atunci ideii de partid proletar însă el dădea expresie năzuinței de afirmare organizatorică și mai largă a socialismului ca un curent de gîndire. Tendința aceasta este confirmată și de faptul că tot mai multe cercuri revoluționare secrete s-au transformat, curînd, în cercuri socialiste puternice, bine organizate, activînd pe baze legale și luînd contact direct cu unele scrieri marxiste [14]. De altfel, în particular, unii socialiști ieșeni cunoscuseră încă din anii 1875—1876 lucrări ale lui Marx, pe care le studiaseră „pagină cu pagină" [15].

O deosebită amploare a luat activitatea propagandistică a cercului din Iași unde, după moartea lui N. Codreanu (1878), s-au adunat mulți dintre fruntașii pînă atunci risipiți ai socialismului românesc. În scurt timp propaganda lor s-a intensificat într-atît încît la clubul studenților s-a trecut la ținerea de referate publice în care erau abordate, îndeosebi, problemele sociale majore ale epocii, dar și altele precum: știința, religia, patriotismul etc. [16]. Scopul final al acestei acțiuni avea să fie ulterior mărturisit de Sofia Nădejde: „se spera că, cultivîndu-se mai întîi spiritele acestea vor deveni mai receptive și pentru ideile sociale mai înaintate" [17]. Deși ideile răspîndite în acea vreme de socialiști țineau de cele mai diverse curente ce pretindeau a fi socialiste (ca de exemplu, poporanismul, lassallianismul, proudhonismul, bakuninismul) înglobîndu-se materialismului vulgar [18], totuși propagarea lor a avut atunci o importanță politică și științifică deosebită, exercitînd, mai ales printre intelectualitatea cu starea de spirit democratică, un efect eliberator. Astfel, socialiștii opuneau apologiei pe care clasele dominante o făceau proprietății private ideea necesității desființării ei, teoriilor burgheze despre stat le opuneau teza caracterului de clasă al statului român. „democrației" regimului burghezo-moșieresc îi opuneau democrația poporului exploatat și asuprit, iar concepțiilor mistico-religioase despre lume le opuneau vederi materialiste, ateiste. Prin acțiunea lor, socialiștii nu numai că au împărtășit tineretului înaintat noi cunoștințe, dar l-au și mobilizat la luptă efectivă împotriva tuturor manifestațiilor reacționare și retrograde din viața socială și politică a țării. În numele lozincii „să luminăm poporul" [19], cercul socialist din Iași a

[11] *Primii socialiști români*, în „Calendarul muncii", 1913.

[12] C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. 1, București, 1927, p. 215.

[13] *Din istoricul legăturilor revoluționare...*, p. 226—227.

[14] D. Hurezeanu, *Răspîndirea ideilor „Capitalului" în România și influența lor asupra mișcării muncitorești la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Anale...", nr. 3/1967, p. 97.

[15] Georgeta Tudoran, *Aportul socialiștilor ieșeni la răspîndirea marxismului în România*, în „Cercetări istorice", (seria nouă), I, Iași, 1970, p. 220.

[16] C. Mille, *Dinu Millian*, București, 1885, p. 139.

[17] „Adevărul", din 5 mai 1935.

[18] Vezi *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, București, Ed. Academiei, 1964, p. 322 și urm.

[19] *Sentința Comisiunii judiciare a Universității din Iassy în procesul fraților Nădejde*, Iași, 1881, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

editat, sub redacția dr. Russel și a fraților Nădejde, una dintre primele publicații periodice socialiste din România, „Besarabia", care, în pofida promovării unor teze narodnice în primele ei numere, a avut merite de netăgăduit în răspîndirea ideilor considerate de către cercurile guvernamentale drept „social-democratice sau mai bine zis comunarde" [20]. Chiar de la început ziarul și-a cîștigat ca adepți „mulți studenți și profesori, atît de aice, cît și din alte localități" [21].

Nu mult timp după apariția acestei publicații, în octombrie 1879, a avut loc la Iași o consfătuire conspirativă cu participarea celor mai de seamă socialiști din localitate (dr. Russel, Ion și Gheorghe Nădejde, Eugen Lupu, Th. Speranța, A. Văleanu, Dumitrescu, Pastia ș.a.) și a lui Zamfir C. Arbore „venit anume de la București" [22]. Discuțiile, avînd ca obiect programul acțiunilor viitoare, s-au desfășurat într-o atmosferă furtunoasă, evidențiind lupta de opinii manifestată în sînul mișcării socialiste de la noi și prefigurînd deja existența unor curente. Un grup era pentru desfășurarea propagandei exclusiv în rîndurile tineretului studios, întrezărind „ridicarea poporului" prin intermediul intelectualității. Altul, opina „să fie luminați muncitorii, adevărații interesați în cauză" [23].

Dar hotărîrea finală luată cu acel prilej, deși aparent justă — propaganda socialistă urmînd a se face deopotrivă în rîndul tineretului studios și al muncitorilor — era, în fond, narodnică, întrucît estompa rolul istoric al proletariatului și evita, astfel, să ridice problema viitorului clasei muncitoare din România. Meritul incontestabil al consfătuirii constă însă în faptul că pentru prima oară la noi s-au făcut auzite glasuri cerînd dirijarea atenției socialiștilor spre lupta muncitorimii aflată în plin proces de transformare dintr-o clasă „în sine" într-o clasă „pentru sine".

După constituire, gazeta socialiștilor ieșeni, „Besarabia", conturîndu-și un profil mai apropiat necesităților imediate de ordin social-economic și politic ale epocii, și-a atras adversitatea cercurilor guvernante și a presei oficiale [24]. La aceasta a contribuit și faptul că propaganda revoluționară în rîndul maselor devenise sistematică după înființarea, în aceeași vreme, a unei tipografii proprii, care îngăduia socialiștilor ieșeni să publice „o mulțime de broșuri și foi volante litografiate și centigrafiate" [25]. Larga răspîndire a ziarului și a celorlalte publicații socialiste, dar mai ales teama de urmările posibile, l-au determinat pe prefectul din Iași de atunci, L. Negruzzi, să impună redactorilor, sub amenințări, desființarea gazetei după numai trei luni de existență.

Reacțiunea a fost cuprinsă de o mai mare îngrijorare atunci cînd s-a constatat că propaganda socialistă prinsese rădăcini și se răspîndise larg în rîndurile elevilor din toate liceele din Iași [26]. Printre elevi circulau broșuri socialiste litografiate ca: „Pericolul social", „Valoarea de schimb" ș.a., al căror material era luat de cele mai multe ori chiar din referatele ținute la clubul studențesc. Elevii nu numai că-și expuneau cu curaj, chiar în cadrul orelor de clasă, ideile înaintate, dar în unele locuri, ca de exemplu la Liceul Național, parte dintre ei au creat un club secret [27]. În urma propagandei și a activității iluministe duse de către socialiști în rîndurile tineretului studios din Iași, s-a ridicat un val de nemulțumire împotriva sistemului de învățămînt înapoiat și a apărut năzuința însușirii adevăratelor cunoștințe, năzuința spre știința pusă în slujba poporului.

---

[20] *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I *(1865—1879)*, București, Ed. politică, 1964, p. 49.

[21] Georgeta Tudoran, *op. cit.*, p. 270.

[22] „Adevărul" din 24 februarie 1935.

[23] *Ibidem.*

[24] I. C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 18—19.

[25] „Dacia viitoare", 1883, nr. 11, p. 169.

[26] G. G. Maxim, *Istoria socialismului la noi. Amintiri din adolescență* în „Apărarea socială", nr. 6 din 31 august 1919.

[27] *Sentința comisiunii judiciare...*, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aplicarea hotărîrilor adoptate la consfătuirea din toamna anului 1879, în condițiile menținerii și chiar a accentuării disputelor lăuntrice de opinii, a dus la consolidarea organizatorică a mișcării socialiste în numeroase orașe ale țării. Greva studenților ieșeni din octombrie 1880, îndreptată împotriva rectorului de atunci al Universității, P. Suciu [28], deși înfrîntă, a avut o considerabilă importanță. Pentru prima oară în România studenții au lovit direct într-una din citadelele ideologice ale clasei dominante și au acționat sub conducerea socialiștilor. Nereușita grevei echivala totodată cu înfrîngerea acelor elemente din sînul mișcării care se manifestaseră ca susținători, în exclusivitate, ai propagandei în rîndurile tineretului studios. Această concluzie au desprins-o și unii dintre socialiștii de la Iași, în speță dr. Russel, care, în perioada imediat următoare, încercînd să expună sistematic esența noului curent, formula, în broșura „Un studiu psihiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase", primele puncte programatice ale mișcării socialiste din țara noastră [29]. Necesitatea elaborării unui program în toamna anului 1880, cu toate limitele inerente unei astfel de încercări în acea vreme, se explică, în primul rînd, prin intensificarea mișcării socialiste în România și îndeosebi prin întărirea acelui curent care voia să transfere centrul de greutate al activității propagandistice în rîndurile muncitorilor. Unele elemente de analiză a societății capitaliste prezente în broșură arată apropierea lui Russel de înțelegerea luptei organizate a maselor împotriva ordinei capitaliste. El afirma necesitatea ca socialiștii, depășind simpla propagandă, să contribuie efectiv la organizarea maselor pentru a opune, la momentul potrivit, „forțelor organizate ale minorității capitaliste, puterea și mai bine organizată a poporului și să poată chiar, fără a vărsa o picătură de sînge, a sfărîma ordinea socială actuală" [30].

Apariția broșurii lui Russel, prilejuită de campania împotriva socialismului inițiată în paginile foii reacționare ieșene „Mișcarea națională", a stimulat pe plan național propaganda socialistă și în afara intelectualității, în rîndul muncitorilor industriali, pregătind astfel terenul pentru unificarea mișcării muncitorești cu cea socialistă. În Iași, autorul amintitei broșuri, împreună cu Constantin Mille și Th. Speranța, țineau periodic conferințe educative cu caracter socialist în fața muncitorilor adunați la cafenelele populare („La Meissner" și cea din str. Băncii) sfătuindu-i și ajutîndu-i să se organizeze în asociații profesionale bazate pe principiul luptei de clasă. Drept rezultat, încă de la finele anului 1880, lucrătorii brutari, apoi caretași, lăcătuși, rotari, fierari și cizmari s-au organizat în societăți proprii avînd și case de ajutorare reciprocă [31]. Mai mult chiar, societatea lucrărilor ciobotari și cea a lucrătorilor caretași și cizmari și-au elaborat, fiecare, un statut propriu, încercînd pe acest temei să-și dobîndească legalitatea [32].

Constituirea societăților de lucrători și noile coordonate ale propagandei socialiste au provocat o justificată neliniște în rîndul claselor dominante. Autoritățile ieșene trimiteau numeroase denunțări guvernului, cerînd să fie luate imediat măsurile cele mai energice împotriva socialiștilor [33]. Folosind ca pretext manifestația organizată de către socialiști la Iași cu prilejul aniversării a zece ani de la proclamarea Comunei din Paris [34] și stimulat de intervențiile repetate ale consulului rus, guvernul a recurs la primele măsuri represive: activitatea organizațiilor socialiste a fost interzisă, cîțiva fruntași ai acestora, între care dr. N. Russel, Andrei Dumitrescu, P. Axelrod ș.a., au fost expulzați din țară în baza „legii contra străinilor", promulgată în aprilie 1881 [35], profesorii Ion și Gheorghe

---

[28] G. G. Maxim, *op. cit.*, în *loc. cit.*; vezi și C. Bacalbașa, *op. cit.*, p. 272.

[29] Dr. Russel, *Un studiu psihiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase*, Iași, 1880.

[30] *Ibidem*, p. 31—32.

[31] *Documente privind Istoria României. Războiul de independență*, vol. 1, partea II-a, p. 685, 689, 837; C. Mille, *op. cit.*, p. 257; dr. Russel, *op. cit.*, p. 24.

[32] „Dacia viitoare", 1883, nr. 11, p. 163.

[33] A. D. Holban, *Socialismul în România și proprietatea mare*, Iași, 1907, p. 39.

[34] Vezi A. Loghin, *Aniversarea la Iași, în 1881, a comunei din Paris*, în „Analele științifice ale Univ. „Al. I. Cuza", Iași, tom. XI, 1965, p. 117—124.

[35] Barbu Lăzăreanu, *Expulzări*, în „Cuvîntul liber", seria II-a, 1924, p. 16—17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nădejde și Th. Speranța, calificați drept „colectiviști revoluționari", au fost suspendați (primul definitiv) din învățămînt, fiind trimiși în judecata consiliului profesoral, iar studenții C. Mille, Al. Bădărău și N. Mihail au fost eliminați din Universitate [36]. Numeroasele percheziții, arestări și expulzări n-au înfrînt însă elanul revoluționar al socialiștilor. „Sîntem convinși — declara la proces Ion Nădejde — că am fost condamnați numai pentru că sîntem socialiști. Momentul e solemn, să ia seama acei care fac acest pas, pe urmă vor trebui să facă și altele. Lupta ce o încep nu se poate sfîrși decît prin victoria socialismului" [37]. Dimpotrivă, începînd cu aceste evenimente, potrivit constatărilor unui contemporan, „cercurile socialiste răsar pretutindeni, fără ca cei din centru să știe cine le-a făcut" [38]. Adversitatea cercurilor politice guvernante nu numai că a dat socialismului „atracția fructului oprit" [39], dar semnifica recunoașterea oficială a mișcării ca o forță ce exercita o deosebită înrîurire în rîndurile unor pături sociale tot mai largi [40]. În același timp, ea a scos cu putere în evidență necesitatea stringentă a clarificării pozițiilor ideologice în sînul mișcării. În pofida prigoanelor mereu sporite, legăturile dintre socialiști și muncitorime, care existau inițial pe linia conferințelor educative, s-au dezvoltat și au luat forma participării tot mai numeroase a reprezentanților mișcării socialiste la acțiunea de organizare profesională a lucrătorilor, acțiune ce a dat un puternic imbold deșteptării conștiinței de clasă a acestora. Nu a fost neglijată nici categoria socială cea mai numeroasă, țărănimea, a cărei capacitate de luptă verificată în vremea războiului pentru independență națională și a cărei situație materială de după război a apropiat-o de socialiști. Lansînd lozinca marxistă „pămîntul trebuie să aparțină celor ce-l muncesc" [41], aceștia au răspîndit diverse materiale de propagandă în lumea satelor, materiale care, prin conținutul lor, s-au bucurat de o largă circulație [42].

Perspectivele creării partidului politic al clasei muncitoare erau, așadar, strîns legate de pregătirea unor premise ideologice și teoretice, iar acestea, de trecerea mișcării socialiste pe pozițiile marxismului. În răspîndirea ideilor marxiste un rol important l-au avut tipăriturile socialiste, îndeosebi organele periodice de presă. Între acestea s-au impus revistele ieșene „Contemporanul" (1881) și, mai ales, „Revista socială" (1884). Prima, apreciată de contemporani drept „evanghelia acelei vremi" [43], grupînd în juru-i tineretul universitar : C. Mille, Al. Bădărău, Gheorghe din Moldova, V. Lateș, Garabet Ibrăileanu, Raicu Ionescu-Rion, Șt. Stîncă ș.a., cărora li s-au adăugat C. Dobrogeanu-Gherea, N. G. Țurcanovici, E. Grubner ș.a., a fost o adevărată tribună a materialismului militant, popularizînd, vreme de un deceniu, cele mai înaintate cuceriri ale științei. În primii ani de existență „Contemporanul" s-a manifestat în limitele programului precizat încă din întîiul său număr, militînd de pe poziții general-democratice pentru răspîndirea științei și culturii, împotriva misticismului și a ignoranței, pentru demascarea și lichidarea „șarlatanismului" științific de orice fel.

Anul 1885 avea să marcheze o cotitură radicală în activitatea revistei, pregătită de întreaga sa orientare de pînă atunci, reflectînd procesul de trecere a cercurilor socialiste pe poziții marxiste. În perioada care a urmat pînă la încetarea apariției sale, revista a contribuit din plin la răspîndirea ideilor socialismului științific, atît prin publicarea unor traduceri din scrierile lui Engels, îndeosebi *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, cît și prin încercări de aplicare a învățăturii marxiste la analiza fenomenului social și cultural din țara noastră [44]. Privit prin prisma problematicii abordate și în perspectiva

[36] *Sentința Comisiunii judiciare...*, p. 26.

[37] *Socialismul înaintea justiției. Procesul fraților Nădejde*, Iași, 1881, p. 12.

[38] „Dacia viitoare", 1883, nr. 11, p. 169.

[39] „Adevărul" din 5 mai 1935.

[40] Ovidiu Bădina, *Ideologia mișcării socialiste premarxiste din România (1875 1883/1884)*, în „Cercetări filozofice", nr. 5, 1963, p. 1234.

[41] Gr. Munteanu, *Opt scrisori către țărani*, Iași, 1882.

[42] Vezi „Dacia viitoare", 1883, nr. 11, p. 169.

[43] „Adevărul" din 8 mai 1935.

[44] I. Felea, *Despre revista „Contemporanul" și răspîndirea ideilor înaintate ale vremii (1881—1891)* în „Anale...", nr. 4/1956.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

timpului, „Contemporanul" — acest „formidabil uragan de idei și sentimente", după cum îl caracteriza, la începutul secolului nostru, savantul I. Cantacuzino — a contribuit la „fixarea cinstită a valorilor, a creat un punct de raliere a setoșilor de știință, a împins tineretul la studiu, a pus pe tapet problemele sociale, a dezvoltat nevoia de a căuta și afla adevărul, a recomandat atenției tineretului român toate noile curente ce animau intelectualitatea străină" [45].

Cealaltă publicație ieșeană, „Revista socială", care a fost dealtfel cea mai importantă revistă teoretică marxistă din țară la sfîrșitul secolului trecut [46], se angaja, încă de la apariția primului ei număr (10 aprilie 1884), să ducă o muncă de clarificare ideologică în rîndurile maselor proletare, dar și în cele ale socialiștilor, să înlăture confuziile, să combată de pe pozițiile socialismului științific teoriile „nereale" despre socialism, ca și calomniile adversarilor declarați. Pe această linie se situează și studiul cu caracter polemic al lui Gherea, *Karl Marx și economiștii noștri* [47], valoroasă lucrare de economie politică marxistă pentru acea perioadă, care a contribuit la demascarea caracterului reacționar și antiștiințific al teoriilor economice vulgare profesate de unele cadre universitare, înlesnind, în același timp, cunoașterea marxismului de cercuri mai largi de cititori. În coloanele aceleiași reviste, Gherea, pornind de la analiza realităților obiective din țara noastră, a particularităților sociale, economice, politice și culturale, de dezvoltare a societății românești, a elaborat — în funcție de coordonatele amintite și pe baza socialismului științific — programul teoretic și practic al cercurilor socialiste, în studiul *Ce vor socialiștii români ?*. În esență, programul preconiza ca tactică de luptă calea legală, prin dobîndirea dreptului de vot universal, de aici decurgînd direcția în care trebuia orientată propaganda socialistă [48]. Mai important este însă faptul că în lucrare, Gherea formula, prima dată în țara noastră, ideea inevitabilității revoluției sociale și a necesității dictaturii proletariatului pentru perioada de tranziție de la capitalism la socialism, marcînd astfel un pas important pe calea evoluției gîndirii social-politice a socialiștilor români [49]. Cu toate limitele și erorile pe care le conține, dealtfel greu de evitat în condițiile specifice acelei epoci, programul socialist din 1886 a fost, netăgăduit, cel mai înaintat program din România burghezo-moșierească de atunci. Privite în ansamblu, și cu mici excepții, materialele publicate în paginile „Revistei sociale", dezvăluind deosebirile principale dintre marxism și anarhism și luînd atitudine împotriva acestuia din urmă, au contribuit la pregătirea ideologică a terenului în vederea creării partidului muncitoresc. Acționînd în spiritul tacticei impusă prin programul alcătuit de Gherea, socialiștii din Iași și-au intensificat activitatea în rîndurile păturilor sărace, a căror compoziție eterogenă avea să se răsfrîngă însă asupra eficacității acțiunilor lor.

În anul în care luau ființă în principalele centre ale țării primele cercuri muncitorești — germenii organizațiilor politice ale clasei muncitoare — s-a constituit și la Iași, cu sprijinul direct și sub conducerea elementelor socialiste din mișcarea muncitorească, un asemenea cerc, care, începînd de la 1 noiembrie 1887, își avea gazetă proprie, „Muncitorul" (redactor V. G. Morțun). Însuși subtitlul ei, „Organ al partidului muncitorilor [50], evidenția faptul că problema organizării pe scară națională a unui partid muncitoresc începuse să fie ridicată cu tot mai multă stăruință. În coloanele ziarului au fost dezbătute pe larg chestiuni de interes general ca, de pildă, situația clasei muncitoare și mijloacele de organizare și de luptă, situația țărănimii — preconizîndu-se organizarea acesteia în societăți de tipul celor profesionale muncitorești — și atitudinea proletariatului în campania electorală din anul 1888.

Cu prilejul vizitei întreprinsă de regele Carol I la Iași, în aprilie 1887, Ion Nădejde și V. G. Morțun au redactat, „în numele partidei socialiste ieșene", un manifest, cu o largă răspîndire [51] și care îndemna pe muncitori să se desolida-

[45] Vezi *Presa muncitorească și socialistă...*, *vol.* I_1, p. 125.
[46] *Ibidem*, p. 285.
[47] *Ibidem*, p. 288 și urm.
[48] „Revista socială", nr. 8—9/1885.
[49] Georgeta Tudoran, *op. cit.*, p. 222—223.
[50] *Presa muncitorească și socialistă...*, I_1, p. 492.
[51] Georgeta Tudoran, *op. cit.*, p. 223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rizeze de acțiunile întreprinse de partidele politice de guvernămînt și să se constituie în organizații proprii de clasă. Ostilitatea cu care a fost întîmpinat suveranul atunci în vechea capitală a Moldovei, afișată îndeosebi de către intelectualitatea progresistă, a servit drept călăuză tineretului studios, atras în număr tot mai mare de partea crezului socialist. Printre noii aderenți s-a remarcat și elevul în vîrstă de 16 ani al Liceului Național, Nicolae Iorga, care, din anul 1888 avea să participe la ședințele cercului socialist din str. Păcurari ori la întrunirile amicale de la berăria „Zimbru", prezidate de socialistul Carol Mayer [52]. Văzînd în socialism „singurul izvor de idealism, de umanitate, de morală mai înaltă" [53], savantul de mai tîrziu și-a început prodigioasa-i activitate multilaterală prin conferința ținută la cercul socialist din str. Păcurari, în 1888, avînd ca temă însăși „biblia socialismului", cum era calificată opera fundamentală a lui Marx [54]. Discuțiile purtate în cadrul cercului erau în general teoretice, abstracte, iar participanții — izolați de acțiunile practice de luptă ale clasei muncitoare — nu înțelegeau încă esența revoluționară a teoriei socialiste [55].

Deosebit de intens activau reprezentanții cercului muncitorilor din Iași pe tărîm propagandistic, printre țărani. În „Amintirile" sale, Sofia Nădejde mărturisea că „partea cea mai însemnată în acea perioadă a fost propaganda pentru votul universal și pentru darea de pămînt țăranilor. Între săteni, relativ în scurtă vreme, mii și mii alergau să asculte cuvîntul de mîntuire. Propaganda printre săteni a fost o fază nouă în mișcarea socialistă" [56]. Dar conținutul acestei propagande nu depășea limitele legalității. Chiar și în manifestul lansat cu ocazia răscoalelor țărănești din 1888, conducerea cercului muncitorilor din Iași, deși recunoștea faptul că țărănimea s-a ridicat la luptă mînată fiind de nevoi materiale extrem de grele, făcea apel la liniște încercînd să canalizeze acțiunile țărănești nu în direcția revoluționară ci în cea petiționară [57]. Evident, socialiștii ieșeni acordau mai mulți sorți de izbîndă luptei parlamentare — influențați poate de succesele electorale ale socialiștilor din alte țări — și de aceea, înfruntînd sistemul de vot cenzitar, au hotărît să-și impună proprii candidați pe listele electorale.

Este știut că în urma propagandei desfășurate și a acțiunilor practice întreprinse de către socialiști, prestigiul mișcării în care aceștia erau înregimentați a sporit într-atît, încît anul 1888 a consemnat pătrunderea primilor socialiști în parlamentul țării. Încurajați de succesul lui V. G. Morțun, ales deputat al colegiului II de Roman [58], socialiștii din Iași au inițiat o vie propagandă pentru „cultivarea maselor electorale" din cartierele mărginașe și satele vecine. Manifestul electoral editat cu acel prilej, „Manifestul partidului muncitorilor", îndemna pe lucrătorii de orice fel „la organizare, la luptă, la cîștigarea drepturilor lor, la dezrobire" [59]. Ei au reușit astfel să asigure victoria în alegeri a unui alt reprezentant socialist, Ion Nădejde, ca deputat al colegiului III de Iași [60]. Pătrunderea în Cameră a celor doi nou aleși, ca fapt în sine, a însemnat o incontestabilă victorie nu numai a socialiștilor ieșeni, ci a socialismului român în general, care începea să se afirme pe noi coordonate politice ca o forță capabilă să influențeze cursul istoriei. Activitatea lor parlamentară, grefată pe realitățile existente în domeniul vieții noastre social-politice și cu toate limitele izvorîte din propriile concepții ori dictate de însuși stadiul de dezvoltare al mișcării muncitorești și socialiste la noi, a purtat pecetea noului, a progresului, chiar dacă

[52] Pentru detalii, vezi A. Karetchi, *Tinerețea socialistă a lui Nicolae Iorga*, în vol. *Nicolae Iorga. Omul și opera*, Ed. Junimea, Iași, 1971, p. 32—33.

[53] N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. I, București, 1934, p. 133.

[54] Idem, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 83.

[55] A. Karetchi, *op. cit.*, p. 36.

[56] „Adevărul" din 18 mai 1935 ; vezi și D. Hurezeanu, *Cu privire la poziția mișcării socialiste față de răscoala țăranilor din anul 1888*, în „Studii", nr. 3/1962, p. 579.

[57] *Documente din mișcarea muncitorească. 1872—1916*, București, Ed. C. G. M., 1947, p. 107.

[58] I. C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 40.

[59] G. Tudoran, *op. cit.*, p. 224.

[60] I. C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noțiunea de progres era privită și înțeleasă prin prisma unor interese de grup. Semnificativ este faptul că în anii următori principalele organe de presă socialiste vor acorda un credit sporit luptei parlamentare. „Munca", de exemplu, sublinia în repetate rînduri că „muncitorii trebuie să intre în Camera deputaților, acolo unde se făuresc legile și aceste legi să le facă în interesul lor" [61] sau că „socialiștii trebuie să organizeze puterile muncitoare, să trimită reprezentanți în Cameră, în consiliile județene și comunale" [62].

Neîndoielnic, participarea unor socialiști la activitatea politică parlamentară era de natură mobilizatoare pentru clasa muncitoare, dar ea nu se putea substitui luptei de clasă. Or, tocmai înțelegerea greșită a rolului luptei de clasă, în sensul subestimării ei în perioadă, avea să genereze greșelile în care au căzut, nu peste multă vreme, conducătorii socialiști de la Iași.

Pe plan general, începînd cu anul 1890 lupta clasei muncitoare pentru crearea unui partid propriu intra într-o fază nouă, hotărîtoare. După București, în alte centre ale țării, ca Iași, Botoșani, Bacău, Roman, Vaslui, Galați etc. au luat ființă cluburi muncitorești [63], organizații politice concepute pe baze mai largi decît cercurile muncitorești de pînă atunci, menite, laolaltă, să asigure ultimele preparative dinaintea creării partidului unic. Activitatea desfășurată la Iași de către clubul muncitorilor, prin mijloacele ce-i stăteau la îndemînă, a impulsionat dezvoltarea spiritului revoluționar în rîndul lucrătorilor industriali, dar și în lumea satelor, de unde adeseori veneau țăranii săraci spre a participa la manifestațiile organizate de club [64].

Pentru discutarea și lămurirea chestiunilor de ordin economic, politic și social ce interesau pe muncitori sau țărani, cum și a unor probleme teoretice, clubul muncitorilor din Iași a editat în 1891 revista „Critica socială". Publicația își propunea încă de la apariția primului ei număr, aidoma „Revistei sociale", să fie „un mijloc de a cunoaște teoria socialismului științific în toată adîncimea ei" [65]. Beneficiind de colaborarea unor socialiști de prestigiu, revista a popularizat aproape toate ideile fundamentale, de mai largă circulație pînă atunci, ale învățăturii marxiste. Publicate în timp ce muncitorimea își intensifica eforturile pentru crearea propriului partid, articolele din „Critica socială" au contribuit la clarificarea multor probleme politico-ideologice.

Activitatea desfășurată de către clubul muncitorilor din Iași pentru răspîndirea marxismului, reliefată și prin editarea unor opere ale lui Marx și Engels, între care *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință* și *Manifestul Partidului Comunist*, ambele traduceri și editări datorate lui Panait Mușoiu, s-a împletit strîns, în preajma creării partidului, cu acțiunea de mobilizare a muncitorilor la lupta pentru revendicări economice și politice. Succesele înregistrate în acest domeniu la Iași, reportîndu-se celor dobîndite de către clasa muncitoare din întreaga țară, au sporit necontenit prestigiul cluburilor, le-a consolidat și înmulțit, încît, pe bună dreptate, ziarul „Munca" consemna, în pragul importantului eveniment: „între muncitori se vede o frămîntare puternică în privința organizării lor mai temeinice. Oriunde te duci [...] în ateliere, în mahalale, peste tot locul auzi vorbindu-se de socialism, de partidul muncitorilor" [66].

Întîlnirile și discuțiile prealabile de la Iași din toamna anului 1892 și primăvara celui următor, între delegații socialiștilor bucureșteni (dr. Radovici, C. Dobrogeanu-Gherea, V. G. Morțun, Vișan ș.a.) și cei din localitate (Ion și Gheorghe Nădejde, D. A. Teodoru, V. Lateș, Corjescu, Iamandi ș.a.), discuții axate pe pro-

[61] „Munca" din 11 martie 1890.
[62] Idem, din 27 ianuarie 1891.
[63] V. Rață, *Lupta clasei muncitoare pentru crearea Partidului Social-Democrat al muncitorilor din România*, în *Mișcarea muncitorească din România, 1893—1900*, București, Ed. Politică, 1965, p. 46.
[64] *Ibidem*.
[65] *Presa muncitorească și socialistă...*, II, p. 159.
[66] „Munca" din 8 martie 1892.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gramul și tactica de luptă a viitorului partid[67], au scos la iveală divergențele existente în sînul mișcării, îndeosebi în privința tacticii de adoptat, divergențe ce se vor repercuta asupra activității partidului în anii următori.

Constituirea Partidului Social Democrat al muncitorilor din România, în primăvara anului 1893, avea să încheie prima etapă în evoluția mișcării socialiste și muncitorești din țara noastră, etapă bogată în idei și fapte, care a situat Iașii pe un loc de frunte între centrele revoluționare cu tradiție la noi. În următoarea etapă, prestigiul revoluționar al Iașilor a crescut datorită suflului nou pe care l-au impus mișcării unele elemente tinere din rîndurile muncitorilor și ale intelectualilor, ca Mihai Gheorghiu-Bujor sau Ottoi Călin, care, încadrîndu-se valului revoluționar de la începutul secolului nostru — ce avea să culmineze cu crearea Partidului Comunist Român — au purtat mai departe steagul luptei socialiste.

[67] „Adevărul" din 12 iunie 1935.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSIDERAȚII PRIVIND APARIȚIA CONTRACTULUI COLECTIV ÎN ROMÂNIA

DE

SORIN MUREȘANU

Drumul pe care l-a parcurs contractul colectiv de muncă, afirma B. Raynaud în „Le contrat collectif du travail", s-ar putea asemui cu dezvoltarea înceată a unei plante plăpînde supusă tuturor intemperiilor [1].

Fără a relua în discuție unele aspecte deja analizate în istoriografia noastră burgheză și marxistă, articolul de față își propune ca în spiritul sugestivei comparații a juristului francez, să reconstituie în liniile sale caracteristice și oarecum particulare drumul pe care l-a parcurs contractul colectiv de muncă în România. O asemenea preocupare își are mobilul în convingerea că evaluarea obiectivă, în limite rezonabile, a inițiativei legislative a național-țărăniștilor din 1929 — legiferarea contractelor colective de muncă — nu se poate dispensa de argumentele unei înțelegeri de ansamblu, cu accentele sale generale, dar și specifice.

Confruntat cu realități complexe, procesul de apariție și extindere a contractelor colective de muncă a îmbrăcat în România un caracter oarecum particular, deși, în linii generale, a urmat aceleași etape evolutive cunoscute pe plan universal.

Una din trăsăturile esențiale care conferă caracterul specific acestui proces o constituie afirmarea mai anevoioasă a contractelor colective pe scena social-economică a României. Este de altfel semnificativ că în momentul apariției primului contract colectiv în România, el constituia — încă din ultimul deceniu al secolului trecut — o realitate a lumii capitaliste dezvoltate. Mai mult, momentul coincidea cu o amplă acțiune de legiferare a noii instituții sociale în o serie de țări europene puternic industrializate [2].

Cauzele decalajului sînt, în general, cunoscute. După părerea unora, ele s-ar ascunde doar în substratul unor interese politicianiste de care s-ar fi cramponat clasa conducătoare pentru menținerea dominației sale economice și politice. Explicația, deși facilă, nu este lipsită de un sîmbure de adevăr, dar ea trădează, totodată, o viziune simplistă asupra ansamblului complex al vieții economice, sociale și politice a României în perioada care face obiectul atenției noastre.

---

[1] G. I. Emandi, *Contractul colectiv de muncă*, Tip. „Universul", București, 1935, p. 8—9.

[2] Primele legi asupra contractelor de muncă din Europa au fost adoptate în Austria (1900), Elveția (1911). Ele se refereau la angajarea funcționarilor comerciali. Acțiunea devine mai generală după primul război mondial: Germania (1918), Franța (1919), Finlanda (1919), Luxemburg (1919), Polonia (1919), Grecia (1920), Norvegia (1921), Belgia (1922), ș.a.; vezi I. Ceaușescu, *Din istoria contractului colectiv în România*, Ed. politică, București, 1970, pp. 19—21; vezi și Arhivele Statului București, fond „Oficiul de studii sociale și relații internaționale", dosar 179/1922—1924, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Studierea aprofundată, străină de denaturări și etichetări facile dar nu totdeauna justificate, evidențiază, fără echivoc, faptul că procesul de apariție, dezvoltare și legiferare a contractelor colective și a altor legi sociale în România a constituit, în primul rînd, emanația realităților economice și sociale în continuă prefacere. Ele au impus cu necesitate modernizarea unor instituții sociale burgheze depășite de ritmul transformărilor multiple ale societății românești.

Contractul colectiv constituie însă, în același timp, rezultanta confruntărilor permanente dintre proletariat și burghezie, al schimbărilor produse în raporturile sociale și de producție. Conjugate, aceste elemente, au impus factorilor responsabili ai politicii sociale a statului român, adoptarea noii instituții a muncii.

Era firesc, deci, ca un proces ce-și trăgea seva din condițiile concrete ale țării, să poarte amprenta specificului dezvoltării acesteia. Așa se explică, între altele, apariția mai tîrzie a contractului colectiv în România, într-un moment corespunzător maturizării condițiilor care să facă necesară adoptarea sa.

Într-adevăr, efectele caracterului specific al dezvoltării capitalismului în România au fost inițial resimțite în economie, ceea ce a influențat ulterior toate celelalte resorturi ale societății românești. Este un adevăr incontestabil că la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul secolului nostru, societatea românească traversa o perioadă intensă de dezvoltare, în conformitate cu posibilitățile interne ale perioadei amintite. În mod firesc, în condițiile desfășurării revoluției industriale, a promulgării legilor de încurajare a industriei autohtone, dezvoltarea economiei românești a cunoscut o potențare deosebită. Fără a afecta profund caracterul preponderent agrar al economiei — orientarea guvernelor spre legislația specială cu caracter agrar nu este întîmplătoare — faptul a avut serioase implicații de substanță asupra fizionomiei economice a României. Mașinismul și-a croit tot mai viguros drumul în atelierele manufacturiere determinînd transformarea lor treptată în fabrici capitaliste [3].

Decalajul care ne despărțea de țările industrializate ale Europei persista însă și avea să persiste și după primul război mondial. Numărul întreprinderilor industriale puternice era încă redus. Dezvoltarea industriei mecanizate și ofensiva ei în economia românească, procesul de concentrare a producției în mari întreprinderi industriale, deși afirmate încă timid în peisajul economic al României, au antrenat, în mod firesc, profunde mutații și în raporturile sociale și de producție. Introducerea mașinilor a diminuat, treptat, rolul măiestriei profesionale în activitatea productivă, contribuind la atenuarea deosebirilor lucrative dintre muncitori. Totodată, în noile condiții, patronul părăsea sfera strict productivă, desprinzîndu-se din mijlocul lucrătorilor săi. Și aceasta, în condițiile în care procesul de proletarizare se intensificase, iar transformarea atelierelor în fabrici și uzine determina concentrarea unui număr tot mai mare de muncitori în stabilimente industriale. Ca expresie a transformărilor economice, a apărut, este adevărat, încă în germene, proletariatul modern de fabrică, „sîmburele mișcării muncitorești", după expresia lui Engels. Totodată, în condițiile concentrării proletariatului, dar și a agravării situației lui materiale, procesul de organizare și maturizare politică a noii clase sociale făcea progrese evidente. Muncitorii au devenit mult mai solidari, ceea ce a avut serioase implicații și asupra fenomenului sindicalizării care a cunoscut o extensiune deosebită. Cîștigînd adeziunea unui număr tot mai mare de muncitori [4], sindicatele au devenit adevărate bas-

[3] În perioada 1902—1915 numărul întreprinderilor industriale a crescut de la 625 la 847, marcînd acumulări apreciabile și sub raport calitativ. Astfel, forța motrice a sporit de la 45 211,5 C.P. la 119 166 C.P., determinînd o creștere corespunzătoare a valorii producției: 547 104 799 în 1915 față de 231.650.401 în 1901—1902 (N. N. Constantinescu, *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România (pînă la primul război mondial)*, Ed. politică, București, 1959, p. 278).

[4] În anul 1906 erau 30 sindicate, numărînd 4 466 membri. În anul următor, numărul sindicatelor sporise deja la 55, cuprinzînd 8 470 membri. În sfîrșit, la data intrării României în primul război mondial, numărul sindicaliștilor se ridica

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tioane ale luptei revendicative cu caracter economic și politic. Raportul de forțe pe plan social tindea, așadar, să se modifice în favoarea forței colective a proletariatului, devenit nu numai factorul principal al producției, dar și o forță tot mai activă pe scena politică a țării. Tendința era firească și evidentă. Realitățile nu o puteau însă consacra. Stadiul desfășurării revoluției industriale, ca și cel al organizării mișcării muncitorești nu conturaseră încă suficient cadrul care să impună contractul colectiv pe prim-planul vieții social-economice românești. Nerecunoscute ca persoane juridice, sindicatele erau preocupate nu numai de organizarea profesională a muncii ci și de a rezista contra celor care tindeau să le desființeze. Într-un moment cînd ofensiva mașinismului deschisese larg în fața muncitorilor „porțile șomajului"[5], muncitorul apărea singur, neputincios, în fața unui patron ce-l domina nu numai prin situația sa socială, dar și prin aceea că se afla în posesia mijloacelor în măsură să asigure minimul necesar familiei proletare. Individualismul prevala încă asupra colectivismului. Acceptarea condițiilor de muncă și salarizare, chiar oneroase, impuse de patron, constituiau, așadar, singura soluție rezonabilă ce se oferea lucrătorului. Contractul încheiat în asemenea condiții între două părți complet inegale din punct de vedere social nu putea fi decît un contract individual de muncă. Prin însăși caracterul încheierii lor, contractele individuale constituiau însă acte unilaterale, consacrînd puterea discreționară a patronilor față de lucrători.

Proiectul legii asupra contractelor de muncă — este vorba despre contracte individuale de muncă — depus în Parlament de Orleanu în 1910 apărea, așadar, ca o consacrare firească, legică, a afirmării unei instituții sociale noi în viața societății românești, o instituție corespunzătoare stadiului de dezvoltare a acesteia și răspunzînd, în același timp, unor imperative sociale și politice precise. Fără a marca o schimbare radicală a opticii cercurilor conducătoare în domeniul raporturilor de producție, spiritul legii lui Orleanu și, mai ales, expunerea de motive care o însoțea, oferă posibilitatea sesizării unor nuanțe revelatoare din punctul de vedere care ne interesează. Astfel, declarația autorului „legii sceleratе" că *„alcătuirea contractului colectiv al muncii* (subl. ns.) încredințată în mîini serioase ar face mult pentru pacea socială"[6] — chiar dacă în practică respingea ideea acestora — demonstrează că în sînul opiniei românești problematica contractelor colective se afirmase și cîștiga aderență, pe măsură ce evoluția realităților interne le recomandau necesitatea. Evoluția raporturilor de producție care creau noi probleme sociale ca și dezvoltarea mișcării muncitorești acționau evident în acest sens.

Tocmai în această perioadă, proletariatul, principala forță economică a societății, se manifesta tot mai puternic în viața politică ca un organism unit, afirmîndu-și insistent drepturile la condiții mai bune de muncă și salarizare. Acțiunile sale amenințau să perturbeze în intimitate evoluția raporturilor de producție. Or, perpetuarea acestora în afara oricăror stări conflictuale constituia însăși placa turnantă a evoluției firești, recte, consolidării și conservării ordinii sociale burgheze. În aceste condiții, ideea contractelor colective găsea un teren favorabil de afirmare. Introducerea sa în practica raporturilor de muncă era de natură să satisfacă, pe de o parte, revendicările proletariatului, dar putea constitui, totodată, un antidot contra degenerării unor conflicte de muncă în acțiuni sociale mai ample. De aceea, contractul colectiv de muncă nu numai că a fost înscris în documentele programatice ale mișcării muncitorești[7] din această perioadă, dar, în același timp, ideile lui erau îmbrățișate și de factorii responsabili ai politicii sociale a guvernelor române și nu numai de aceștia.

---

la 15 000, grupați în 69 sindicate. (G. Vlădescu-Răcoasa, *Mișcarea sindicală și începuturile sindicalismului român*, în „Independența economică", nr. 11—12, noiembrie-decembrie, 1934, p. 271).

[5] G. I. Emandi, *op. cit.*, p. 7—8.

[6] I. Ceaușescu, *op. cit.*, p. 39.

[7] Încă la sfîrșitul sec. al XIX-lea, în documentele programatice ale mișcării muncitorești au fost înscrise revendicările majore ale muncitorilor și care făceau obiectul contractelor colective: lege pentru protejarea muncitorilor în fabrici și ateliere, reglementarea repaosului duminical și a sărbătorilor, inspecția sanitară

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În perioada de la sfîrșitul sec. al XIX-lea, pînă la primul război mondial, se poate astfel constata extinderea unor așa-numite „aranjamente", „acte de învoială" între antreprenori și lucrători, „angajamente" sau „regulamente" ale unor ateliere și fabrici care prin conținutul lor pot fi considerate ca embrioane ale contractelor colective.

Adîncirea fenomenelor care se conturaseră deja la sfîrșitul sec. al XIX-lea și primele două decenii ale secolului nostru, convergeau și ele spre înlocuirea contractelor individuale cu cele colective. Faptul este evident în perioada care a urmat primului război mondial. Sub acest raport, desăvîrșirea unității național-statale a contribuit — pe lîngă multiplele sale consecințe — și la impulsionarea procesului de apariție a contractelor colective. Afirmația nu surprinde dacă avem în vedere specificul evoluției generale a provinciilor românești și, cu prcădere, a Transilvaniei. Limitîndu-ne strict la problema care ne interesează, se poate constata că sub raportul regimului juridic aplicat clasei muncitoare, al legislației sociale în general, unele provincii românești erau — sub un anumit raport — superioare Vechiului Regat. Existența acestor decalaje și-a pus amprenta și asupra procesului de apariție a contractelor colective de muncă pe întreg teritoriul statului național român desăvîrșit.

Dezvoltarea economică superioară a Transilvaniei, în special, a transformat-o firesc în centrul de greutate al economiei românești care cunoaște o potențare deosebită. Devenind o caracteristică a economiei românești din această perioadă, dezvoltarea industriei moderne pe baza mașinismului — cu toate limitele sale — a antrenat adîncirea procesului anterior de prefacere a economiei românești, de modificare a raporturilor de producție, ca și a raportului de forțe pe plan social. În aceste condiții, procesul de uniformizare a muncii, început anterior, s-a dezvoltat, contribuind în mai mare măsură la dispariția diferențierilor lucrative individuale. Marea industrie modernă subsituia astfel muncii individuale, munca colectivă. Totodată, ca urmare a dezvoltăr i regimului industrial modern, în România se crease un curent de opinie conform căruia pentru dezvoltarea țării era nevoie de un muncitor calificat și viguros. Or, lăsarea forței de muncă, factor determinant al producției materiale, la discreția patronatului, punea în pericol existența muncitorilor prin degradarea lor fizică și morală, ceea ce periclita însăși producția de bunuri. „Pericolele — scria D. R. Ioanițescu — erau prea mari pentru întreaga organizație socială, iar sănătatea rasei, bunăstarea păturilor largi populare tot atît de prețioase pentru stat, ca și pentru înflorirea întreprinderilor industriale" [8].

Pe de altă parte, pe fondul favorabil afirmării sale, proletariatul se consolidase atît sub raport numeric cît și organizatoric. Unirea adăugase proletariatului din Vechiul Regat importante contingente ale unui proletariat organizat, pentru care contractul colectiv nu constituia doar o revendicare, ci devenise, adesea, o realitate [9]. Nu este de aceea întîmplător faptul că în acțiunile sale, proletariatul din Vechea Românie solicita acum tot mai insistent adoptarea contractelor colective de muncă. Problemele salarizării, ale reglementării muncii, acordarea concediului, reducerea amenzilor etc. — revendicări ce făceau obiectul contractelor colective — figurau, cel mai adesea, între cauzele mișcărilor grevi ste.

---

a condițiilor de muncă, interzicerea muncii copiilor pînă la 14 ani, fixarea zilei de muncă de 8 ore, etc. (vezi „Manifestul, program al partidului muncitorilor", publicat de cluburile muncitorești în 1891 ; Programul P.S.D.M.R.). Programul adoptat de Congresul P.S.D. din 1910 consemna, între altele : recunoașterea sindicatelor ca persoane juridice, *introducerea contractului colectiv* (subl. ns.), ziua de muncă de 8 ore, legi ocrotitoare pentru ucenici și minori, fixarea minimului de salariu, etc. În memoriul adresat Corpurilor legiuitoare în 1913 de Consiliul General al Sindicatelor din România se cerea „consacrarea prin lege a contractului colectiv de muncă"... (I. Ceaușescu, *op. cit.*, p. 34—36).

[8] „Buletinul Muncii și Asigurărilor Sociale", an. XII, 1932.

[9] Este semnificativ faptul că în 1920 în Transilvina și Banat existau 67 contracte colective la care participau 27 498 muncitori, în timp ce în Vechiul Regat numărul contractelor încheiate și aplicate era doar de 3. *(Zece ani de politică socială în România. 1920—1930*, p. 67).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Amploarea acestora a crescut considerabil în anii ce au urmat primului război mondial, perturbînd activitatea economică, amenințînd interesele patronilor, dar și ale statului. Totodată, programele mișcării muncitorești consacrau un spațiu tot mai larg problematicii contractelor colective. În acest spirit, capitolul „Legislația muncii", a programului Partidului Socialist din mai 1919, se ocupa de : problema salariilor, a condițiilor de muncă, asigurări muncitorești, camere de muncă, rolul sindicatelor în problematica legislației muncii [10]. Importanța care se acorda sindicatelor în soluționarea unor probleme ale legislației muncii nu era întîmplătoare în condițiile în care sindicalizarea se extinsese. Ponderea, rolul și orientarea lor se modificaseră într-un sens ce favoriza mai mult apărarea intereselor economice ale membrilor și, totodată, acțiunea lor mai hotărîtă, concertată, în vederea acestui obiectiv.

În fața ofensivei muncitorești pentru o legislație a muncii, patronii se coalizau și ei. „De acum înainte — observa Marco Barasch — sînt două colectivități care stau față în față : de o parte clasa stăpînitoare care își caută adăpost sub flamura dreptului individualist, pe de altă parte clasa salariaților care își revendică un drept nou" [11]. Față de noile realități postbelice, contractul individual de muncă, oferind, practic, puteri discreționare patronilor, căzuse în desuetudine. El devenise incompatibil cu noul raport de forțe dintre capital și muncă. Frînat la început de mentalitatea unor patroni care considerau că încheierea contractelor colective i-ar priva de dreptul de proprietate asupra întreprinderilor [12], procesul de apariție și extindere a acestora a luat, totuși, amploare.

Contractul colectiv de muncă, piatra unghiulară a legislației muncii, se impunea, așadar, ca „rezultatul natural și firesc al regimului industrial modern" [13], ca o instituție capabilă să ofere soluții multiplelor probleme care confruntau statul român angajat pe calea moderizării sale instituționale. Nu contestăm — am sfida o realitate evidentă — valabilitatea concluziei formulată de literatura burgheză pe această temă. Considerăm însă utilă și întru totul întemeiată amendarea ei în sensul că noua instituție a muncii a răspuns unor necesități reclamate nu numai de evoluția unor raporturi strict economice, productive, ci a constituit — în măsură cel puțin egală — corolarul unei situații de fapt mult mai complexe în care relațiile capital-muncă au trebuit să recepționeze prefacerile substanțiale din sfera social-politică și național-juridică.

Într-adevăr, desăvîrșirea unității național-statale, cum bine este știut, punea în fața cercurilor guvernante române necesitatea uniformizării tuturor instituțiilor sociale, care să permită dezvoltarea organică a statului. Or, așa cum deja am precizat, instituțiile sociale din noile provincii și cu precădere cele din Transilvania, între care și contractul colectiv, erau — într-o măsură — superioare celor din Vechea Românie, corespunzînd în același timp mai bine necesităților sociale în continuă prefacere.

Modernizarea instituțiilor sociale, punerea lor de acord cu noile realități postbelice din România reprezintă, așadar, o altă fațetă a problemei aflată în atenția noastră. Ele explică și din acest punct de vedere preocupările factorilor de decizie pentru reglementarea raporturilor dintre muncă și capital.

De altfel, reglementarea relațiilor dintre patroni și muncitori prin introducerea contractului colectiv se impunea în mod necesar cu atît mai mult cu cît răspundea — chiar dacă din rațiuni diferite — intereselor tuturor factorilor de producție. Pentru muncitori, contractul colectiv prezenta avantajul că la masa tratativelor nu se mai întîlneau două părți complet inegale din punct de vedere social. Muncitorii sindicalizați constituiau acum o forță capabilă nu numai să înfrunte ofensiva patronală împotriva condițiilor de muncă și salarizare, dar chiar să forțeze voința patronilor în cursul tratativelor. Patronii, pe de altă parte, aveau asigurată mîna de lucru pe un timp și la un salariu determinat, oferindu-li-se și garanții contra ruperii intempestive a contractelor de muncă. În sfîrșit,

[10] I. Ceaușescu, *op. cit.*, p. 45.

[11] M. Barasch, *Contractul de muncă*, „Institutul de arte grafice", „Universala", București, 1929, p. 8—9.

[12] G. I. Emandi, *op. cit.*, p. 8—9.

[13] I. Popovici, *Convenția colectivă de muncă*, Tip. „Albina", Iași, 1921, p. 8—9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în condițiile creșterii avîntului mișcării muncitorești, contractul colectiv oferea statului burghez un „antidot contra grevei și lock-out-ului" [14], prețios element în cadrul preocupărilor pentru instaurarea — iluzorie de altfel — a mult doritei „păci sociale".

Contractul colectiv de muncă se afirma, așadar, ca o instituție socială capabilă să răspundă unor interese de ordin general. Iată de ce, în ciuda unor obstacole inerente de altminteri unui fenomen nou și înnoitor, contractul colectiv de muncă a apărut și s-a extins continuu, chiar în lipsa unei legislații care să-l consacre ca o realitate *de jure*.

Apariția contractului colectiv a fost un *proces* care a dat expresie unor realități complexe ale societății românești și s-a dezvoltat corespunzător maturizării condițiilor care să-i favorizeze afirmarea plenară. Statul nu putea și, inițial, nu avea nici interesul să adopte pe cale legislativă o instituție socială care parcurgea drumul evoluției sale în cadența condițiilor social-economice și politice ale țării.

Cînd necesitatea legiferării contractului colectiv s-a impus, preocupările în acest domeniu s-au amplificat. Conjunctura politică internă, unele deosebiri de nuanță în concepția asupra politicii sociale, ca și anumite interese politicianiste au fost totuși factori care au frînat un timp legiferarea. Fenomen complex, cerut de evoluția ascendentă a societății, contractul colectiv a cîștigat însă, continuu, teren. Iată de ce, legea lui I. Răducanu din aprilie 1929 nu a făcut decît să consfințească în norme juridice o realitate deja existentă.

[14] V. I. Godeanu, *Convenția colectivă relativă la condițiile muncii*, Ed. „Adevărul", S. A., București, 1927, p. 168—172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UNELE ASPECTE DIN ISTORIA UNIVERSITĂȚII IEȘENE (1918—1919)

DE

ADRIAN MACOVEI

Desfășurarea operațiunilor militare după intrarea României în război alături de Antantă s-au soldat, după cum bine este cunoscut, cu ocuparea a două treimi din teritoriul țării de către trupele germane și cele aliate lor.

Pe lîngă dezorganizarea economică, concentrarea în Moldova, în afară de armată, a instituțiilor centrale din București, a unor întreprinderi evacuate din Muntenia și a unei părți din populația civilă refugiată — în condițiile insuficientelor rezerve de alimente și materii prime — a dus la creșterea rapidă a prețurilor, la înflorirea speculei, la cronicizarea foametei ce a cuprins populația de la orașe și sate. Semnificativ în acest sens ni se par rîndurile unui contemporan, care, referindu-se la perioada de la începutul intrării României în război, nota că: „...legile ce se făureau, mai mult sau mai puțin pe bază constituțională, ordinele diferite, frămîntările sau frecăturile dintre autorități, mișcările militare, manevrele și transporturile, rechizitele și apucăturile cu hapca — loveau din ce în ce tot mai mult în bunul mers al întregii societăți" [1].

La greutățile și lipsurile amintite, s-a adăugat și criza de locuințe, Iașul fiind populat în perioada la care ne referim de aproximativ 400 000 — 450 000 locuitori, în afară de militari [2]. O serie de instituții locale, în special de cultură, au fost nevoite să-și reducă sau chiar să-și întrerupă activitatea. Dintre acestea a făcut parte și prima Universitate românească înființată la Iași în 1860, a cărei facultăți și-au închis porțile, cu excepția Facultății de drept care a funcționat mai mult simbolic și a Facultății de medicină, care a continuat să pregătească cadrele necesare atît frontului, cît și pentru combaterea epidemiilor ce începuseră să bîntuie în Moldova [3].

Despre o reluare cît de cît a vieții universitare, serios perturbată de împrejurările de război — cea mai mare parte dintre cadrele didactice și studenți fiind mobilizați — nu a putut fi vorba decît abia după încetarea ostilităților de pe front, intervenită în urma armistițiului între guvernul român și Puterile Centrale (decembrie 1917). Deschiderea cursurilor a ridicat mari probleme conducerii Universității ieșene, mai ales că aproape toate clădirile destinate procesului de învățămînt au fost ocupate de alte instituții.

În cele ce urmează, folosindu-ne de noi informații documentare, vom căuta să reîntregim tabloul străduințelor depuse de conducerea și profesorii Universității din Iași, avînd și concursul comitetelor studențești, pentru reluarea activității științifice și înlesnirea continuării studiilor întrerupte din cauza războiului de toți studenții români, inclusiv cei aflați în afara granițelor României anului

---

[1] Arh. St. Iași, Colecția N. A. Bogdan, nr. 1, f. 16—17.

[2] „Opinia", an. XIII (1917), nr. 2 959 din 13 ianuarie, p. 1.

[3] J. Benditer, *Universitatea din Iași de la 1918 pînă la 1944* în *Contribuții la dezvoltarea Universității din Iași, 1860—1960*, vol. I, București, 1960, p. 263.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1914. Nu ne vom ocupa în schimb de organizarea Universității, de programul de învățămînt pe anul 1918—1919 și de situația cadrelor didactice, întrucît acestea au fost prezentate pe larg cu un alt prilej[4]. În măsura în care materialul documentar ne permite, vom scoate în evidență activitatea comitetelor studențești în care au fost reprezentați studenții din toate provinciile românești, comitete în cadrul cărora — după cum singuri au afirmat — urma să se dea tonul realizării armoniei sufletești, generată de conștiința unității etnice a tuturor studenților români. Se cuvine să precizăm că analiza succintă a condițiilor extrem de grele în care au fost reluate cursurile Universității s-a impus cu necesitate, întrucît acestea reflectă climatul în care urma să se pună bazele unității spirituale între toți studenții români veniți la Universitatea din Iași, mai ales în anul 1918. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că guvernul germanofil prezidat de Marghiloman, care încheiase pacea înrobitoare de la București (7 mai 1918), a făcut totul pentru a sugruma orice activitate națională[5].

Acuitatea cu care s-a pus problema normalizării, fie și parțială, a procesului de învățămînt era determinată, în primul rînd, de numărul mare de studenți ce fuseseră demobilizați în vara anului 1918 și care au bătut la porțile Universității în vederea reluării studiilor. Între aceștia s-au aflat și mulți transilvăneni și bucovineni. Unii, animați de idealuri naționale, s-au înrolat în batalioanele de voluntari formate din prizonierii români luați de armata rusă pe frontul austro-ungar[6] și care au venit în Moldova, în vara anului 1917, pentru a participa cu arma în mînă la lupta pentru eliberarea Transilvaniei și Bucovinei. O altă categorie a fost cea a studenților transilvăneni înscriși la diferite facultăți din Cluj și Sibiu, ce au însoțit armata română în retragerea ei din Ardeal, ajungînd pînă în cele din urmă, purtați de fluctuațiile frontului, în Moldova[7]. În sfîrșit, un număr însemnat de absolvenți de liceu refugiați din provinciile românești aflate sub stăpînire austro-ungară, s-au îndreptat spre Universitatea din Iași, alături de numeroși tineri români care au dezertat din armata imperială încă din primele zile ale izbucnirii războiului.

Deschiderea cursurilor pentru anul școlar 1918—1919 a întîmpinat mari dificultăți, mai ales că ocupantul temporar al palatului universitar, Ministerul de Război, a pricinuit — în cele 16 luni cît a deținut localul — pagube însemnate prin dezafectarea laboratoarelor, sălilor de curs și seminarii și adaptarea acestora la specificul activității lui. La o evaluare a distrugerilor, puse și pe seama războiului, s-a constatat că la Facultatea de medicină stricăciunile s-au ridicat la 434 135 lei, iar la cea de științe la 175 956 lei[8]. Pe de altă parte, afluența unui număr foarte mare de studenți care au solicitat, începînd cu vara anului 1818, înscrierea la una din cele patru facultăți ale Universității, a impus cu o necesitate stringentă înlăturarea oricăror factori care împiedecau reluarea cursurilor universitare.

Primele inițiative în vederea pregătirii deschiderii anului de învățămînt universitar au fost înregistrate încă din septembrie 1917, cînd Al. Philippide a cerut Ministerului Instrucțiunii să admită deschiderea Facultății de litere, al

---

[4] J. Benditer, *op. cit.*, p. 263 și urm.

[5] Nu ne vom opri, în schimb, la activitatea profesorilor universitari aflați în străinătate, fie emigrați, fie în urma unor misiuni încredințate din țară, activitate închinată în exclusivitate susținerii pe toate căile a drepturilor românilor din teritoriile aflate sub ocupație străină de a se uni cu patria mamă, întrucît acest aspect a fost tratat de Silvia Ioanid : *Contribuția Universităților din București și Iași la unirea Transilvaniei cu România*, în „Analele Universității București. Istorie", anul XVIII (1969), p. 51—72 ; vezi și recenzia la acest articol din „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" Iași, tom. VIII (1971), p. 476—482.

[6] Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iași, fond Rectorat, dosar 2/1918, f. 119 ; 3/1918, f. 19, 167 ; cf. Constantin Enea, *Organizarea și acțiunile prizonierilor români transilvăneni din Rusia (1917—1918)*, în „Studii și articole de istorie", vol. XI/1968, p. 157—158.

[7] Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iași, Fond Rectorat, dosar 2/1918, f. 91.

[8] *Ibidem*, dosar 2/1919, f. 17, 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cărei decan era, chiar dacă vor fi studenți puțini [9]. În anul următor, la 14 martie, decanul Facultății de științe, Paul Bujor, aduce la cunoștința rectorului, dr. N. Leon, hotărîrea Consiliului facultății de a se relua cursurile secțiilor de fizică și chimie și de științe naturale [10].

Pentru a reînnoda firul activității prestigioasei instituții, conducerea Universității a făcut propuneri concrete de evacuare în alte clădiri din oraș a direcțiilor și serviciilor Ministerului de Război, cerînd totodată ca acesta să suporte și cheltuielile remedierii deteriorărilor aduse localului [11]. Determinat de tergiversarea exagerată a eliberării clădirii, Senatul Universității a decis în ședința din 21 iunie să fie interpelat în Parlament ministrul de război, iar o lună mai tîrziu, Colegiul universitar a însărcinat o comisie formată din trei profesori, care împreună cu rectorul să aducă la cunoștința Ministerului Instrucțiunii imposibilitatea reluării activității didactice dacă pînă la 15 august situația existentă nu va fi înlăturată [12]. Neobținîndu-se nici un rezultat în urma acestor demersuri, rectorul dr. N. Leon, în semn de protest, își depune demisia [13], care însă nu i-a fost acceptată.

Pentru a facilita înscrierea la Universitate a studenților care, animați de idealul național, și-au întrerupt studiile îmbrăcînd haina militară, Rectoratul și decanatele facultăților au adoptat o serie de hotărîri. Încă din luna martie 1918, Consiliul Facultății de științe, avînd în vedere situația grea creată de război, a decis înscrierea din oficiu la facultate a tinerilor care sînt pe front și nu se pot prezenta individual pentru a îndeplini această formalitate. Totodată, vor putea fi înscriși ca studenți în anul I toți cei pentru care Marele Cartier General al Armatei garantează că posedă diploma de absolvire a liceului. Cu același prilej, Consiliul a mai hotărît ca, începînd de la 1 aprilie, să fie reluate cursurile secțiilor de fizică și chimie și de științe naturale, alături de cele de la secția de matematici începute încă de la 1 noiembrie 1917 [14]. În adresa prin care se făcea cunoscut Rectoratului inițiativele de mai sus, decanul Facultății de științe, Paul Bujor, amintește că pentru a asigura deschiderea cursurilor la toate secțiile a intervenit prin Ministerul Instrucțiunii la Marele Cartier General al Armatei în vederea demobilizării tuturor studenților acestei Facultăți.

Pe de altă parte, în aprilie 1918, Rectoratul a decis alcătuirea unui instrument de orientare prin imprimarea „Anuarului" Universității pe anul 1918—1919, menit să folosească ca un *vade-mecum* pentru toți tinerii care doresc să se înscrie la una din facultăți. Pentru aceasta, profesorii universitari au fost invitați să comunice la timp programele cursurilor ce se vor ține la toate disciplinele, lucrările ce se vor face la seminarii, laboratoare și clinici, precum și modul cum sînt organizate, titlurile lucrărilor personale elaborate în ultimii trei ani, timp în care „Anuarul" nu a apărut [15].

Dar facilitățile nu aveau să se oprească aici. Cea mai mare parte dintre studenții și absolvenții de liceu și ai diferitelor școli secundare, transilvăneni și bucovineni, care s-au prezentat pentru a fi înscriși la Universitate, au fost puși în imposibilitatea de a putea justifica prin acte autentice situația lor școlară, așa cum o cerea legea Instrucțiunii publice în vigoare la acea dată, din cauză că atît Transilvania cît și Bucovina se aflau încă sub ocupație străină. Pornind de la această situație, comisia Universității pentru echivalarea diplomelor din țară și din străinătate a decis, în ședința din 28 iunie 1918, ca înscrierea studenților transilvăneni și bucovineni în anul I și susținerea examenelor de la orice facultate să fie trecute sub rezerva prezentării ulterioare a actelor cerute de lege și regulamentul de înscriere [16].

Numărul mare de cereri de înscriere la facultățile Universității, venite din partea transilvănenilor și bucovinenilor, absolvenți ai diferitelor școli secundare sau speciale cu programe diferite, a determinat aceeași comisie să ia hotărîrea

[9] J. Benditer, *op. cit.*, p. 263.
[10] Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iași, Fond Rectorat, dosar 1/1919, f. 74.
[11] *Ibidem*, dosar 4/1918, f. 31—32.
[12] *Ibidem*, dosar 7/1918, f. 21, 32.
[13] *Ibidem*, dosar 6/1918, f. 30—32.
[14] *Ibidem*, dosar 1/1918, f. 74.
[15] *Ibidem*, dosar 5/1918, f. 27
[16] *Ibidem*, dosar 7/1918, f. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca, față de împrejurările cu totul excepționale, echivalarea tuturor certificatelor și diplomelor prezentate pentru înscriere să se facă în anii 1918 și 1919 fără nici un examen de diferență [17]. O decizie similară a fost luată de comisia de echivalare a diplomelor și pentru studenții transilvăneni și bucovineni care și-au întrerupt studiile, cu obligația de a prezenta dovezile necesare cînd împrejurările o vor permite [18].

Cererile de înscriere la Universitate și de echivalare a studiilor din partea studenților transilvăneni și bucovineni au asaltat comisia alcătuită în acest scop. La 29 septembrie 1918, studentul în litere Ardeleanu Vichente intervine la Rectorat în numele a 44 de studenți transilvăneni și bucovineni pentru a li se aproba, pe baza foilor matricole eliberate de „Biroul central al voluntarilor români ardeleni și bucovineni", echivalarea studiilor și înlesnirea continuării lor prin primirea gratuită în căminul studențesc. Acest grup, ca și altul pentru care a fost depusă o listă la Rectorat în luna iunie, era alcătuit din ofițeri voluntari veniți în Moldova cu un an în urmă pentru a se alătura armatei române în lupta împotriva dușmanilor cotropitori [19]. Cea mai mare parte însă din cererile studenților transilvăneni și bucovineni pentru înscriere la Universitate și echivalarea studiilor au fost înaintate individual sau prin intermediul Ministerului Instrucțiunii, care a intervenit cu recomandări favorabile [20].

Din păcate nu dispunem de o situație exactă a numărului de cereri depuse și nici de informații complete asupra activității comisiei de la Universitatea din Iași pentru echivalarea diplomelor din țară și din străinătate. Faptul că e existat o grijă permanentă din partea conducerii Universității pentru înlesnirea înscrieri la diferite facultăți a studenților transilvăneni și bucovineni, precum și pentru a le asigura cazarea și masa în căminele și cantinele studențești pe cale de a se înființa, atestă că numărul acestora nu era deloc neglijabil. O comparație între numărul total al studenților înscriși la cele 4 facultăți în anul de învățămînt premergător intrării României în război și anul 1919, vine în sprijinul aserțiunii noastre de mai sus. Dacă în 1915—1916 totalul studenților Universității ieșene era de 1 230 [21], în martie 1919, cînd a fost întocmită o situație generală a celor înscriși, numărul studenților s-a ridicat la 3 163 [22]. Această dublare a numărului de studenți s-a datorat atît celor veniți de la Universitatea din București și Chișinău și unele universități din străinătate (Liov, Odesa, Paris ș.a.), cît și a studenților transilvăneni și bucovineni. Pe de altă parte, dintr-un raport al rectorului Universității din Iași, C. Stere, înaintat Ministerului Instrucțiunii la 2 februarie 1916, se arăta, între altele, că din cei 87 de studenți care serveau masa la cantina nou înființată, majoritatea o formau studenții transilvăneni și bucovineni [23]. O lună mai tîrziu, N. B. Cantacuzino, care l-a succedat în postul de rector pe C. Stere, a intervenit la Minister pentru augmentarea fondului de întreținere a cantinei, motivînd acest lucru prin sporirea la 120 a numărului de studenți cărora li se servește masa, datorită îndeosebi numeroșilor studenți români veniți din teritoriile aflate încă sub ocupație „lipsiți cu totul de mijloace — studenți merituoși care ne-au fost cu insistență recomandați de d-nii decani ai facultăților respective" [24]. Consemnăm deci ca indubitabil faptul că numărul acestora a crescut la sfîrșitul anului 1918 și începutul lui 1919, mai ales o

[17] Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iași, Fond Rectorat, dosar 7/1918, f. 56.

[18] *Ibidem*, dosar 7/1918, f. 294.

[19] *Ibidem*, dosar 2/1918, f. 118—119.

[20] *Ibidem*, vezi dosarele 1/1917, 2/1918, 3/1918, 7/1918, 1/1919, 2/1919, 3/1919.

[21] Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, dosar 3 252, f. 9.

[22] Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iași, Fond Rectorat, dosar 3/1919, f. 264—267. Defalcat pe facultăți, numărul studenților înscriși se prezenta astfel : Facultatea de științe 673, Facultatea de drept 1 180, din care 220 înscriși la doctorat, Facultatea de litere și filozofie 395, Facultatea de medicină 915, din care 149 la secția farmacie.

[23] Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, dosar 3 252, f. 3.

[24] Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iași, Fond Rectorat, dosar 6/1916, f. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dată cu demobilizarea ostașilor transilvăneni și bucovineni [25], sosiți în Moldova cu batalioanele de voluntari în vara anului 1917.

În ciuda intervențiilor repetate, la sfîrșitul lunii septembrie 1918 Ministerul de Război eliberase de abia o parte din palatul Universității [26]. Cu toate acestea, Colegiul universitar, în speranța apropiatei deschideri a cursurilor, a decis la 26 octombrie 1918, ca solemnității prilejuite de această ocazie să i se dea un caracter deosebit, „potrivit evenimentului istoric național, care e pe cale de desăvîrșită înfăptuire", subliniindu-se faptul că această însemnătate excepțională este dată și de „marele număr de studenți din provinciile realipite, care au cerut înscrierea la facultățile noastre" [27]. Rectorul dr. N. Leon a fost invitat să facă cunoscut prof. D. Gusti de la Facultatea de litere și filozofie, dorința Colegiului de a ține dizertația pentru deschiderea cursurilor cu un subiect legat de marele act al desăvîrșirii unității naționale a României [28].

Prelungirea exagerată însă a încheierii lucrărilor de reparații la care s-a adăugat lipsa de combustibil necesar încălzirii, a constituit cauzele amînărilor repetate a deschiderii cursurilor și — după cum reiese dintr-un raport al rectorului din 28 decembrie 1918 — au determinat pe o parte din studenții înscriși să se retragă [29].

Față de această deplorabilă stare de lucruri, studențimea ieșeană nu a rămas indiferentă. Pe baza hotărîrilor luate la întrunirea din 30 ianuarie 1919 — organizată din inițiativa „Centrului studențesc" — a fost redactat un memoriu către profesorii universitari, în care s-a arătat că în „noua eră ce se deschide României prin *Unire*", nu se poate admite ca Universitatea să rămînă închisă în fața tuturor studenților români „care au venit cu dragoste și în număr mare să se lumineze de la vechiul nostru focar de cultură românească". Invocînd anii de studii pierduți, convinsă că nu cu mari sacrificii și „dacă ar fi mai multă bunăvoință din partea guvernului" s-ar putea dispune reluarea cursurilor, studențimea ieșeană a făcut un apel călduros profesorilor universitari pentru a fi sprijinită în acțiunea de obținere neîntîrziată a deschiderii anului de învățămînt universitar, „aceasta spre binele țării care are nevoie acum, mai mult ca oricînd, de oameni luminați, care să o conducă în viitor spre înălțare și nemurire" [30].

Paralel cu demersurile pentru reluarea cursurilor universitare, conducerea Universității a luat atitudine față de mobilizarea decretată de guvernul român în toamna anului 1918, la care urmau să răspundă aproape 600 de studenți înscriși la diferite facultăți, cu excepția celor de la medicină. Prin memoriul din 2 noiembrie înaintat primului ministru, Senatul universitar considera că sustragerea de la preocupările intelectuale a tinerilor încă pentru un an de zile, pe lîngă cei doi pierduți, va atrage după sine grave repercusiuni în viitor, mai ales că mobilizarea are un „caracter mai mult demonstrativ". Propunînd soluția mobilizării studenților pe loc, Senatul a accentuat asupra faptului că țara va avea mai mult de folosit de pe urma activității lor din laboratoare, sălile de curs și biblioteci, a căror ambianță oferă un bun prilej pentru „realizarea cît mai luminoasă și desăvîrșită a unității culturale și a armonizării sufletești între ramurile și tulpina neamului nostru" [31].

---

[25] Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iași, Fond Rectorat, dosar 2/1918, f. 119, 207; 3/1918, f. 19, 167.

[26] *Ibidem*, dosar 6/1918, f. 121.

[27] *Ibidem*, Condica de procese verbale ale ședințelor Senatului și Colegiului universitar, 1918—1919, p. 36.

[28] *Ibidem*; cf. A. Loghin, *Iașul în istoria constituirii statului unitar român* în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași (serie nouă), Istorie, t. XV (1969), fasc. 1, p. 51.

[29] Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iași, Fond Rectorat, dosar 7/1918, f. 459—460.

[30] Ibidem, dosar 2/1919, f. 62. În cele din urmă deschiderea anului de învățămînt universitar 1918—1919 a avut loc la 1 martie 1919 (J. Benditer, *op. cit.*, p. 263).

[31] Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iași, Fond Rectorat, dosar 7/1918, f. 110—111. Memoriul și-a atins scopul deoarece, la 9 noiembrie 1918, rectorul a cerut decanilor facultăților să întocmească listele cu studenții ce urmează să fie mobilizați pe loc (*ibidem*, f. 153; cf. A. Loghin, *op. cit.*, p. 50).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă problemă, tot atît de însemnată, care a stat în fața conducerii Universității ieșene și de care a depins deschiderea anului de învățămînt, a constituit-o reînființarea căminului și cantinei studențești, mai ales că — în condițiile scumpirii traiului, a lipsei de alimente și de locuințe — cea mai mare parte dintre studenții înscriși la Universitate erau privați de orice posibilități materiale [32]. Intervențiile făcute de Rectorat pînă la mijlocul anului 1918 pentru organizarea unui cămin studențesc au întîmpinat „piedici de neînvins", în primul rînd din cauza negăsirii unui local corespunzător și, în al doilea rînd, din lipsă de fonduri. Luînd în dezbatere situația îngrijorătoare creată de numărul mare de studenți lipsiți de mijloace materiale, în special a celor veniți din teritoriile românești aflate încă sub ocupație străină. Senatul universitar, întrunit la 5 septembrie, a hotărît ca prin Ministerul Instrucțiunii să se obțină un credit special din partea Consiliului de Miniștri pentru organizarea unui cămin și a unei cantine [33]. Deoarece cu fondul Universității nu se putea asigura gratuitatea decît a cel mult 25 de studenți, la 6 septembrie, rectorul a atras atenția Ministerului Instrucțiunii că situația studenților din Transilvania și Bucovina „reprezintă o chestie națională" care privește și interesează statul român [34]. În cele din urmă, s-a reușit să se organizeze un cămin studențesc cu două secții, care au funcționat în clădiri separate, începînd cu 1 noiembrie 1918 [35]. Fără amenajări prealabile, deschiderea precipitată a căminului și cantinei s-a dovedit a fi o improvizație. Aceasta nu a împiedecat însă ca, la 22 octombrie, Senatul universitar să aprobe primirea în cămin a primului lot de 238 de studenți, din care 182 erau scutiți de orice taxă. Din ultima categorie au făcut parte 27 studenți transilvăneni și 10 bucovineni [36]. Nu dispunem, din lipsă de informații, de numărul exact al studenților transilvăneni și bucovineni primiți în cămin pînă la deschiderea cursurilor universitare. Faptul că cererile acestora prin care solicitau intrarea în cămin erau tot mai numeroase este ilustrat de proporția de 25% din totalul locurilor rezervate lor, fixată printr-un proiect de organizare și funcționare a căminului studențesc [37].

Din cauza unei administrații slabe, căminul fiind lipsit de cel mai elementar confort (lumină, instalații sanitare etc.), la care s-a adăugat aprovizionarea necorespunzătoare a cantinei, ce fusese dată prin licitație în atrepriză [38], au produs, de la bun început, mari nemulțumiri în rîndul studenților. Aceștia, întruniți la 11 noiembrie 1918, au înființat asociația „Căminul studențesc" și au ales un comitet compus din cîte un reprezentant al studenților din fiecare provincie românească, organ care să exprime doleanțele în numele lor și, în același timp, să conducă și să reprezinte interesele căminului [39]. Cu acest prilej au fost expuse

---

[32] În iulie 1918, Rectoratul a atras atenția Ministerului Instrucțiunii că „scumpetea covîrșitoare a chiriilor și a alimentelor vor fi piedici hotărîtoare, care vor face imposibil traiul în localitate al studenților din provincie, care în marea lor majoritate fiind feciori de părinți plugari, învățători și modești funcționari, chiar în timpurile normale trăiesc în tainică nevoie și suferință, luptînd eroic cu dureroase și istovitoare privațiuni" (Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iași, Fond Rectorat, dosar 6/1918, f. 3).

[33] Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, dosar 188/1916, f. 3.

[34] *Ibidem.*

[35] Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iași, Fond Rectorat, dosar 7/1918, f. 90. Într-un local din str. Lascăr Catargi, (astăzi b-dul Karl Marx) a fost instalată secția de studente *(ibidem,* dosar 2/1918, f. 114). Pentru deschiderea secției de studenți, Ministerul Instrucțiunii a mijlocit punerea la lispoziția Universității a clădirii școlii secundare de fete „Oltea doamna", care, dotată cu mobilierul necesar, urma să servească în același timp și de cantină pentru 400 de persoane *(ibidem,* f. 157).

[36] *Ibidem,* dosar 7a/1918, f. 52.

[37] *Ibidem,* dosar 12/1918, f. 10.

[38] *Ibidem,* dosar 7/1918, f. 28.

[39] Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, dosar 188/1916, f. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în scris și prezentate direct Ministerului Instrucțiunii o serie de lipsuri constatate în administrarea căminului și cantinei, cerîndu-se ca întreaga conducere a lor să fie încredințată comitetului asociației [40].

O lună mai tîrziu, la 14 decembrie 1918, același comitet a depus pe masa rectorului un memoriu [41] prin care, în numele studenților nevoiași, „recrutați mai întotdeauna din clasele sărace ale țării, căci cei bogați umpleau străinătatea...", se protesta asupra formei însăși cum a fost instituit căminul, care nu făcea altceva decît să „strice tot rostul unei astfel de instituții". Votarea de către Parlament a unui credit cu titlu precis, în valoarea de 400 000 lei, pentru a fi folosit la finanțarea căminului destinat în exclusivitate studenților veniți în număr foarte mare din Basarabia era în dezacord cu „sentimentele cele mai vii și de actualitate, care toate sînt azi de Unire (subl. în text) — se arăta în același memoriu — în care se topesc, „nemaicunoscîndu-se decît români", toți fiii țării sosiți din colțurile cele mai îndepărtate, iar căminul, ca formă de sprijin material, trebuie oferit tuturor celor lipsiți de mijloace [42]. Alături de o serie de propuneri menite să înlăture minusurile din organizarea cantinei și căminului, în memoriul citat a fost criticat sistemul învechit al aprovizionării cantinei prin antrepriză, care a avut drept rezultat să „stoarcă maximum de foloase, făcînd din alimentarea studenților un mijloc de cîștig peste măsură" [43]. Necesitatea absolută a lichidării acestor stări de fapte a fost subliniată și legată nemijlocit de momentul de desăvîrșire a unificării statului național și a sarcinii ce revine în viitor tinerei generații de intelectuali pentru propășirea țării. „Azi — se arăta în încheierea memoriului — s-a făcut unirea unui popor întreg grație sîngelui vărsat și principiilor confirmate prin sînge. Mîine se va dovedi puterea de viață și dreptul de a trăi a fiecărui popor prin calitățile sufletești și intelectuale ce va fi în stare să dezvolte [...]. Să nu uităm că Universitatea prin numele ei își are rolul cel mai de seamă în progresul țării și acei care azi sînt studenți, mîine vor fi cîrmuitori sub toate formele și vor reprezenta România care vine. Cum îi clădește Universitatea azi așa îi va avea țara mîine..." [44].

Pentru situația deosebit de grea în care se aflau căminul și cantina, revelatoare sînt motivele care l-au determinat pe prof. C. Fideleș să demisioneze din postul de director în care a fost numit la 14 noiembrie 1918 [45]. Lipsa combustibilului, a mobilierului strict necesar și a alocației de hrană pe luna decembrie — arăta în cererea sa de demisie — se datoresc „unor neglijențe și indiferențe pe care nu îndrăznesc a le cerceta". Imensele greutăți create pentru aprovizionarea din timp și asigurarea spațiului necesar studenților, „pentru educația morală a unei tinerimi chemate din ținuturile liberate, pentru a-i arăta spectacolul indolenței noastre, silind-o a trăi cerșind pe la porțile oamenilor zilei, găsesc că un astfel de cămin studențesc este un scandal public și o primejdie națională, morală și socială..." [46]. De altfel, „dezinteresarea înaltelor autorități școlare ca și a acelora din aprovizionare", veneau parcă să sfideze — arăta prof. I. Borcea în una din ședințele Colegiului universitar — efortul depus de Senat pentru amenajarea unui adăpost cît de modest pentru studenții nevoiași veniți din toate părțile țării [47]. Tot cu un asemenea prilej, prof. Al. Myller, a subliniat că starea anormală a căminului a constituit încă de la deschiderea lui un veșnic și întemeiat prilej de nemulțumiri din partea studenților [48].

Cum o asemenea situație deosebit de gravă, care a constituit — după cum am văzut — izvorul protestelor vehemente, nu putea fi tolerată, Colegiul și Senatul universitar au inițiat o serie de măsuri pentru a redresa, pe cît posibil, starea de dezorganizare în care se aflau cele două secții ale căminului. În pri-

[40] Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, dosar 188/1916, f. 21.
[41] Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iași, Fond Rectorat, dosar 3/1918, f. 207—210.
[42] *Ibidem*, f. 207.
[43] *Ibidem*, f. 210.
[44] *Ibidem*, f. 208.
[45] *Ibidem*, dosar 7a/1918, f. 70.
[46] *Ibidem*, dosar nr. 3/1919, f. 12.
[47] *Ibidem*, Condica de procese verbale ale ședințelor Colegiului și Senatului universitar, 1918—1919, f. 57.
[48] *Ibidem*, f. 58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mul rînd, în plină iarnă, s-a decis închiderea acestuia pînă la terminarea lucrărilor de amenajare și înzestrare [49]. Autoritatea universitară a fost declarată singura în măsură să administreze căminul și cantina, acțiune la care vor fi asociați și studenții, renunțîndu-se pentru totdeauna la sistemul anacronic al antreprizei. Pentru ca Universitatea să poată anunța deschiderea cursurilor după sărsărbătorile de iarnă, a fost constituită o comisie care, prezentînd Ministerului Instrucțiunii un memoriu iscălit de toți profesorii universitari asupra situației studențimii ieșene, să stăruiască totodată să fie puse la dispoziție mijloacele necesare reînceperii unei funcționări normale a căminului [50]. Acestor inițiative s-a alăturat și comitetul căminului „Unirea" — denumire semnificativă adoptată între timp de studenți — care, la 12 ianuarie 1919, a propus conducerii Universității ca președinția comitetului să fie încredințată unui profesor universitar. În acest mod se puteau realiza contacte mai strînse cu Rectoratul și alte autorități pentru soluționarea problemelor ridicate de reorganizarea și administrarea căminului și cantinei. Totodată, s-a mai sugerat, ca același comitet să exercite un control asupra întregii gospodării a acestora, să alcătuiască un regulament și să ia hotărîri în toate chestiunile legate de buna lor funcționare [51]. Nedesprinși de realitățile evenimentelor ce se desfășurau sub ochii lor, membrii comitetului format din reprezentanții studenților din toate provinciile românești, afirmau în memoriul cu data mai sus amintită că aveau în vedere, pe lîngă ameliorările propuse, atingerea și a unui alt scop, de interes național, acela al unificării sufletești „mai întîi noi în de noi cei din comitet", care apoi cuprinzînd „sufletele grosului studențimii din fiecare provincie întreolaltă, vom putea ajunge la o adevărată unire și sufletească, pe lîngă cea de teritoriu" [52].

Pentru a obține un ajutor din partea organelor centrale de stat, studenții transilvăneni și bucovineni au inițiat o acțiune care a întrunit aprobarea unanimă a celorlalți studenți. La 1 februarie 1919, studenții bucovineni au cerut președintelui guvernului Bucovinei, Iancu Flondor, să intervină pe lîngă guvernul din București pentru a oferi prin toți factorii săi un sprijin real în vederea deschiderii Universității din Iași și a îmbunătățirii condițiilor din cămin [53]. Același lucru a fost solicitat Consiliului Dirigent din Sibiu de studenții transilvăneni [54]. Așa se și explică de ce ministrul instrucțiunii publice, I. G. Duca, a cerut prorectorului Universității din Iași, Iulian Teodorescu, prin telegrama din 6 februarie, să avizeze imediat asupra măsurile de îmbunătățire sub toate aspectele a situației studenților transilvăneni și bucovineni [55]. În același timp, Vasile Goldiș, șeful resortului de instrucție publică și culte din cadrul Consiliului Dirigent al Transilvaniei, anunțînd că a intervenit la București în favoarea studenților din Iași, a sugerat conducerii Universității să încerce pentru ajutorarea lor și inițiativa socială. Pusă în practică, la apelul pentru susținerea căminului studențesc, Banca Națională a României a pus la dispoziția Universității suma de 200 000 lei, specificînd ca aceasta să fie folosită pentru ospitalitatea studenților transilvăneni si bucovineni [56]. Și Administrația Bucovinei a acordat pentru aceeași studenți un ajutor bănesc, însă ceva mai tîrziu, în octombrie 1919 [57], cînd numărul transilvănenilor și bucovinenilor înscriși la Universitatea din Iași a scăzut, datorită deschiderii Universităților din Cluj și București [58].

Cu toate acestea, mărirea spațiului destinat căminului studențesc, ca și îmbunătățirea aprovizionării cantinei, n-au cunoscut un progres simțitor, în ciuda intervențiilor repetate făcute pe diferite căi atît din partea conducerii Universității, cît și a studenților. Lăsînd la o parte dezinteresul celor vizați de a spri-

[49] Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iași, Fond Rectorat, dosar 7a/1918, f. 64.
[50] *Ibidem*, f. 70—71.
[51] *Ibidem*, dosar 1/1918, f. 26—29.
[52] *Ibidem*, f. 26—27.
[53] *Ibidem*, dosar 8/1919, f. 183.
[54] *Ibidem*.
[55] *Ibidem*, dosar 2/1919, f. 36.
[56] *Ibidem*, dosar 3/1919, f. 566.
[57] *Ibidem*, Condica de procese verbale ale ședințelor Colegiului și Senatului universitar, 1918—1919, f. 114.
[58] *Ibidem*, dosar 7/1919, f. 111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jini asemenea acțiuni, nu-i mai puțin adevărat — și aceasta fără a încerca o scuză — că lipsa generală de fonduri, ca și distrugerile imense cauzate de război, au tras greu în cumpănă în normalizarea vieții economice a țării și deci și a celei universitare. De altfel, nici în următorul an de învățământ 1919—1920, cu fondurile puse la dispoziția Universității nu s-au putut asigura un număr de locuri în cămin pe măsura solicitărilor, cu toate că au fost închiriate sau cumpărate noi clădiri. Așa de pildă, în ședința din 20 decembrie 1919, Senatul universitar a hotărît să ceară noi fonduri Ministerului Instrucțiunii pentru satisfacerea barem în parte a cererilor numeroșilor studenți de a intra în cămin, mai ales că alocațiile bugetare s-au dovedit a fi cu totul insuficiente, față de marele număr de studenți veniți la Universitate [59]. Totodată, membrii „Cercului studenților transilvăneni și bucovineni", ce luase ființă între timp, în memoriul înaintat Ministerului Instrucțiunii, considerau ca indispensabil sprijinul statului pentru satisfacerea celor mai elementare exigențe ale existenței materiale a acestora. Neputînd rămîne indiferenți față de „stabilirea unității sufletești pregătitoare a prefacerilor continuie în viața noastră socială", ei și-au oferit concursul pentru organizarea căminului în noul an de învățământ universitar [60].

Dar realizarea unității spirituale a tuturor studenților români aflați la Universitatea din Iași, odată cu cea de teritoriu a României, ce a revenit — după cum am văzut — ca un lait motiv și a stat la baza fiecărei acțiuni întreprinse, avea să figureze printre obiectivele principale ale societăților studențești ce au luat ființă în prima jumătate a anului 1919 [61]. Revelator în acest sens este memoriul studenților în drept înaintat Senatului universitar în care au fost expuse motivele înființării societății lor. Alături de completarea cunoștințelor de specialitate, încurajarea pentru cercetări originale și a dragostei față de muncă, este subliniat și pus pe același plan rolul pe care trebuie să-l îndeplinească „Societatea studenților în drept români", în condițiile noi ale desăvîrșirii unificării statului național. Acesta consta — avînd în vedere prezența la Universitate a studenților din toate provinciile românești — în apropierea și contopirea ce trebuie să se săvîrșească între toți studenții, unitate care să constituie apoi principiul director și unicul ideal al celor ce se vor răspîndi pe tot cuprinsul țării pentru a-și exercita meseria. Societatea — se arăta în acest memoriu — își propune să fie o școală pentru cultivarea sentimentelor patriotice, caracterul ei național fiind ilustrat de dezvoltarea și menținerea conștiinței de „solidaritate frățească între studenții români de pretutindeni, în vederea colaborării viitoare pentru înălțarea prin cultură a neamului românesc" [62].

*

Un alt aspect asupra căruia ne vom opri este acela al poziției unor profesori universitari față de politica internă postbelică dusă de cercurile guvernante. *Venit la guvern în 29 noiembrie 1918*, cabinetul liberal condus de Ion I. C. Brătianu a promovat o politică de îngrădire a drepturilor de organizare și de întrunire, a libertății presei, de interzicere a manifestațiilor muncitorești și democratice. Au fost menținute cu toată rigoarea starea de asediu și cenzura, fapt explicabil datorită ecoului pe care l-a avut în țara noastră Marea Revoluție Socialistă din Octombrie căzut pe terenul efervescent al nemulțumirilor profunde în care se aflau masele populare, ca urmare a stării de mizerie și exploatare.

Cu toate că aveau convingeri politice eterogene, luarea de atitudine din partea unor profesori universitari față de situația creată pe plan intern de greutățile războiului, deasupra cărora greva o guvernare ce menținea vechile prac-

---

[59] Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iași, Condica de procese verbale ale ședințelor Colegiului și Senatului universitar, 1918—1919, f. 98 ; dosar 10/1919, f. 72.

[60] *Ibidem*, dosar 7/1919, f. 65.

[61] Astfel s-au format următoarele societăți : a studenților în drept, electrotehnică, agronomie, a studenților interni de la Facultatea de medicină și a celor de la Facultatea de litere și filozofie. (*Ibidem*, Condica de procese verbale ale ședințelor Colegiului și Senatului universitar 1918—1919, f. 84—85, 91).

[62] *Ibidem*, dosar 3/1919, f. 134—135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tici şi măsuri, poate fi explicată mai ales prin atmosfera de avînt revoluţionar din aceşti ani, cînd opinia publică şi, îndeosebi, curentele general democratice cunosc un puternic reviriment odată cu sfărîmarea îngrădirilor electorale.

În şedinţa din 21 decembrie 1918, Colegiul universitar a dezbătut cererea generalului Petala, comandantul Corpului IV de armată şi al pieţii Iaşi, referitoare la stabilirea unei colaborări a Universităţii la „măsurile de preîntîmpinare a curentului de dezordine socială" ce ameninţa ţara [63]. Majoritatea profesorilor prezenţi la această şedinţă şi-au exprimat odată cu nedumerirea faţă de o astfel de propunere, indignarea unei asemenea colaborări, considerînd că a accepta o discuţie cu reprezentantul stării de asediu însemna o recunoaştere tacită a legitimităţii acestei stări anticonstituţionale, ce a suprimat, între altele, libertatea scrisului şi a cuvîntului. Pe de altă parte, agitaţiile maselor populare din întreaga ţară au fost explicate ca fiind datorate grelei situaţii interne a României, ca urmare a imenselor sacrificii materiale din timpul războiului, a lipsei generale de alimente şi a samavolniciilor organelor administrative.

În cuvîntul său, prof. I. Borcea, care făcea parte din Partidul Muncii, prezentînd constatările personale făcute în satele şi comunele judeţului Bacău, a arătat că datorită nemulţumirilor existente, lipsurilor de care suferă şi nedreptăţilor pe care le îndură, ţărănimea este pătrunsă de „o neînvinsă lipsă de încredere, de altminteri explicabilă şi justificată, asupra chipului cum se va efectua viitoarea parcelare a pămîntului", anunţată prin decretul legii din 14 decembrie 1918. Ţăranii nu cunosc nimic despre legea electorală din 1 decembrie 1918, prin care a fost desfiinţat sistemul electoral cenzitar, pentru că nimeni nu le dă o lămurire dezinteresată asupra mecanismului, procedurii şi secretului votului şi nici asupra felului cum trebuie mînuită această armă în interesul lor. Iar dacă cineva se încumetă să o facă, este trimis, în virtutea legii excepţionale, în faţa curţii marţiale [64]. Peste toate acestea, el a remarcat că în „cuprinsul judeţului, ca şi desigur în restul ţării, se practică fără teamă de răspunderi, fără rezervă, vechea şcoală şi poate cu mai multă strășnicie, a terorizării, a oprimărilor şi a nedreptăţilor din România dinainte de războiul unităţii noastre naţionale". În urma celor expuse, prof. I. Borcea a cerut ca răspunsul negativ al Universităţii la apelul generalului Petala trebuie să fie fără înconjur, sincer, avizînd măsurile împotriva „teroarei şi ilegalităţilor de tot felul care se practică la sate ca şi la oraşe" [65].

Universitatea este datoare să atragă atenţia asupra „cauzelor fără număr care au dat naştere la profunde nemulţumiri, în totul legitime" în sînul maselor muncitoare din mediul urban şi rural, a arătat prof. dr. I. Tănăsescu, invocînd convorbirile „foarte preţioase" pe care le-a avut cu muncitorii şi ţăranii în calitate de pacienţi [66].

Prof. dr. Menzincescu, în cuvîntul său, a considerat că răspunsul care se va da de către profesorii celui mai înalt aşezămînt de învăţămînt va trebui să fie „hotărît, precis şi zugrăvit cu toată sinceritatea impusă oamenilor de ştiinţă, oricît de sever şi neplăcut va trebui să fie înalţilor factori responsabili" [67].

O atitudine similară, datorată însă numai oportunităţii politice, a avut-o şi prof. M. B. Cantacuzino, pe care îl găsim, în aprilie 1918, printre semnatarii actului de constituire a Ligii Poporului, la care a aderat împreună cu un grup de conservatori [68]. Cele afirmate în scrisoarea trimisă rectorului (el neparticipînd la această şedinţă a Colegiului universitar), în care îşi exprimase părerea că cea mai urgentă măsură pentru a „îndulci" o „nedreaptă stare de suferinţi" constă

---

[63] Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iaşi, Fond Rectorat, Condica de procese verbale..., f. 47—52.

[64] *Ibidem*, f. 48.

[65] *Ibidem*, f. 49.

[66] *Ibidem*.

[67] *Ibidem*.

[68] Eufrosina Popescu, *Crearea Ligii Poporului şi activitatea ei pînă în martie 1920*, în „Studii, revistă de istorie", Tom. XXI (1968), nr. 2, p. 343.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în combaterea tuturor abuzurilor de putere, a privilegiilor nelegitime și a profiturilor necinstite [69], se înscriau în cadrul propagandei de popularizare desfășurată de noul partid politic.

În cele din urmă, Colegiul universitar a adoptat o moțiune ca răspuns la colaborarea propusă de generalul Petala, în care s-a atras atenția guvernului asupra cauzelor reale ale nemulțumirilor generale, cerîndu-se, totodată, să se ia măsuri imediate pentru înlăturarea lor. „Agitațiunile din țară — se arăta în moțiune — se datoresc, în primul rînd, pe de o parte, lipsei, nevoilor și nedreptăților pe care le îndură de atîta vreme toate clasele sociale și care apasă mai cu seamă asupra populației nevoiașe de la sate și de la orașe, datorită abuzurilor și incuriei administrației, iar pe de altă parte, situațiunei anormale în care ne aflăm, continuîndu-se vechiul sistem de guvernare, atunci cînd toată lumea așteptă o rupere desăvîrșită cu relele trecutului..." [70]. Deși au fost voci care s-au pronunțat pentru redactarea unui manifest ce „ar putea împăca pe toți", din 27 de profesori universitari prezenți la întrunirea Colegiului din 21 decembrie 1918, 19 au votat pentru textul moțiunii (între care dr. N. Leon, Ilie Bărbulescu, I. Borcea, dr. M. Mezincescu, dr. I. Tănăsescu, Paul Bujor, N. Costăchescu, Traian Bratu, dr. C. Parhon, I. Petrovici și alții), 8 contra și unul s-a abținut [71].

Curba ascendentă a traficului general în perioada interbelică și în special motivele arătate la 1 martie 1919, unele cercuri burgheze ce promovau o politică șovină au căutat să atragă pe studenți în vîltoarea acestui curent reacționar. Un grup de profesori de la Facultatea de litere și filozofie: Al. Phillippide, Ilie Bărbulescu, Traian Bratu, Dimitrie Gusti, G. Ibrăileanu și I. Petrovici, remarcabili oameni de știință, au protestat împotriva creării în Universitate a unei atmosfere neprielnice muncii cinstite și rodnice, datorită încercărilor de a se otrăvi spiritele prin atîtare la ură și discriminare. Declarîndu-se factorii direcți responsabili în procesul de educație a viitorilor intelectuali, acești profesori au atenționat conducerea Universității, la 10 martie 1919, că menirea cea mai înaltă și nobilă a ei constă în desfășurarea unei munci pozitive „pentru a forma oameni de caracter, cetățeni luminați și slujitori cu folos ai neamului, cît și pentru cultivarea științei cu toată seninătatea..." [72] și nu a promova ura împotriva naționalităților minoritare.

•

Eforturile pentru reluarea activității Universității ieșene, în condițiile de desăvîrșire a unificării statului național român, s-au înscris ca o contribuție a acestui înalt for de cultură, al cărui rol trebuia să răspundă dimensiunilor actului de la 1 decembrie 1918, la pregătirea viitorilor intelectuali ai țării și la crearea totodată a unui climat propice înfăptuirii unității culturale și sufletești a tuturor studenților români ce au bătut la porțile ei. Pe de altă parte, atitudinea profesorilor universitari, recunoscuți prin ideile lor general democratice, față de *politica internă a cercurilor guvernante*, vine să *confirme* încă o dată poziția înaintată a unor intelectuali de marcă progresiști, ce s-au ridicat în numeroase rînduri împotriva nedreptăților sociale.

---

[69] Arh. Univ. „Al. I. Cuza" Iași, Fond Rectorat, dosar 1918, f. 272.
[70] *Ibidem*, Condica de procese versale..., f. 51.
[71] *Ibidem*, f. 52.
[72] *Ibidem*, dosar 2/1919, f. 360.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIȘCAREA FEMINISTĂ IEȘEANĂ ÎNTRE ANII 1918 și 1921

DE

GH. I. FLORESCU

În perioada ce a urmat primului război mondial, lupta pentru emanciparea civilă și politică a femeilor a căpătat dimensiuni noi, ocupînd, treptat, un loc aparte în cadrul marilor probleme sociale românești [1].

Fără a reprezenta, așa cum s-a încercat să se afirme la un moment dat, un curent sau o modă impuse de influențe străine, chestiunea drepturilor civile și politice ale femeilor a determinat continuarea, într-un cadru lărgit, a unei mișcări politice mai vechi, al cărei caracter profund social atrăgea după sine diverse interpretări și atitudini manifestate de forțele politice conducătoare ale României [2].

Deși războiul constituise prilejul unei demonstrații elocvente a egalității existente între bărbați și femei, și, cu atît mai mult cu cît în foarte multe țări importante cercuri și personalități politice militau pentru emanciparea și acordarea drepturilor politice ale femeilor, la noi, această problemă continua a fi discutată, formulîndu-se păreri contradictorii în legătură cu importanța și modalitățile ei de rezolvare [3]. Cu toate acestea, acțiunile revendicative ale unei părți atît de însemnate a populației țării au determinat o revizuire a tendințelor conservatoriste, transformînd mișcarea feministă într-o importantă problemă socială, a cărei soluționare impunea acordarea, în primul rînd, a independenței economice, urmînd apoi ca drepturile politice și ridicarea din punct de vedere cultural să desăvîrșească emanciparea integrală a femeii [4]. În această perioadă au fost depășite limitele programului care preconiza egalitatea între sexe doar în viața civilă, feminismul înscriind în aria sa de luptă participarea femeii la viața publică și intrarea ei în cea politică [5].

---

[1] *Dezbaterile Senatului*, ședința din 26 februarie 1920, p. 362; C. Rădulescu-Motru, *Drepturile femeii*, în „Ideea europeană", an. I (1920), nr. 31, 18 ianuarie, p. 1—2; Maria C. Buțureanu, *Femeia. Studiu social*, Ed. a II-a revăzută, București, 1921, p. 11, 340; Ion G. Dumitrescu, *Drepturile femeilor*, în „Politica", an. I (1919), nr. 4, 29 martie, p. 5.

[2] Dimitrie Xenopol, *Reforma electorală*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială", an. II (1921), nr. 4, ianuarie, p. 591; Calypso C. Botez, *Drepturile femeii în Constituția viitoare*, în *Noua Constituție a României*, București, p. 76; Sanda Filitti, *Păreri asura problemei feministe*, în „Buletinul Asociației pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române", an. I (1919), nr. 3, iulie, p. 3.

[3] Odette Laguerre, *Le féminisme*, s.l., s.a., p. 2—3; Maria C. Buțureanu, *Cauzele antifeminismului*, în „Buletinul Asociației pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române", an. I (1919), nr. 3, iulie, p. 5—7.

[4] Maria C. Buțureanu, *Femeia. Studiu social...*, p. 338—340; C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 1—2.

[5] Calypso Botez, *Rapport sur la situation juridique de la femme dans la législation roumain*, Bucarest, 1932, p. 4; idem, *Problema drepturilor femeii române*, 1919, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Desăvîrşirea unităţii naţionale a reprezentat încă un motiv pentru revizuirea rolului şi a locului femeii în viaţa politică, mai ales în noile condiţii, care reclamau o unificare a legislaţiei feministe pentru întreg teritoriul ţării [6]. De fapt, situaţia creată la sfîrşitul primei conflagraţii mondiale impunea o schimbare a orientării problemei feministe, schimbare care se baza însă nu numai pe cauze de ordin imediat ci şi pe concluziile unei tradiţii ale acestei mişcări manifestate atît în România cît şi în alte ţări europene.

În cadrul luptei generale pentru emanciparea civilă şi politică a unei părţi însemnate a populaţiei ţării, feminismul ieşean a ocupat, totdeauna, un loc distinct, determinat de continuarea unei cunoscute mişcări care îmbina tradiţia cu acţiunile impuse de noul stadiu evolutiv al României. Mişcarea feministă desfăşurată în oraşul Iaşi, începută odată cu manifestarea primelor acţiuni întreprinse pe plan naţional, în sensul acordării drepturilor femeilor [7], a urmat o linie ascendentă, ajungîndu-se ca, la începutul secolului al XX-lea, vechea capitală a Moldovei să devină unul dintre principalele centre ale mişcării feministe româneşti [8].

Asociaţiile şi diversele organizaţii cu caracter feminist care au fiinţat în Iaşi pînă la primul război mondial au fost preocupate atît de emanciparea civilă cît şi de cea politică a femeii [9]. Dacă la început feminismul ieşean s-a manifestat ca o mişcare ce încă nu-şi formulase precis principiile programatice [10], treptat, au început să se contureze idei tot mai clare asupra sensului, a căilor şi a scopului urmărit de acţiunile feministe iniţiate în acest oraş [11]. Noul cadru creat mişcării feministe ieşene la sfîrşitul primului război mondial a făcut ca această mişcare să capete un caracter mult mai larg, avansîndu-se chiar ideea solidarizării internaţionale a mişcării feministe [12]. Acţiunile întreprinse în această perioadă, în vederea cîştigării drepturilor politice ale femeilor, reluînd, de fapt, în noile condiţii istorice, cunoscutele deziderate feministe, transformate într-o problemă de interes naţional, conferau Iaşilor aureola de centru al mişcării femi-

---

[6] Calypso Corneliu Botez, *Problema feminismului — o sistematizare a elementelor ei*, în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", an. II (1920), nr. 1—2, aprilie-octombrie, p. 67—68.

[7] Cora Barbu, Lenormanda Benari, Gheorghe Popescu, *Izabela Sadoveanu. Viaţa şi opera*, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1970, p. 172—176; Sofia Nădejde, *Către femei*, în „Contemporanul", Iaşi, 1881, nr. 1, p. 2—6; idem; *Trebuie să lucreze femeile pentru drepturile politice?*, în „Contemporanul", Iaşi, 1884, nr. 21, p. 815—819; *Emanciparea femeii*, în „Lumina" Iaşi, 1895, nr. 1, iulie, p. 3.

[8] Cf. Elena B. Popovici, *Evoluţiunea socială a femeii*, în „Revista noastră", Bucureşti, an. I (1905), nr. 3, 15 aprilie, p. 35—37; Dora Breazu, *Emanciparea femeii*, în „Revista noastră", an. I (1905), nr. 13, 15 septembrie, p. 99—200; E. Humpel, *O pătrime de secol*, în „Unirea femeilor române", Iaşi, an. I (1909), nr. 1, 24 ianuarie, p. 13—19; Adela Xenopol, *Regim politic*, în „Viitorul românceior", Iaşi, an. I (1912), nr. 3, martie, p. 34; Maria C. Buţureanu, *Situaţia femeii în România*, în „Unirea femeilor române", an. IV (1912), nr. 6 şi 7, iunie şi iulie, p. 316—328; Eleonora Stratilescu, *Progrese în dreptul de vot pentru femei*, în „Unirea femeilor române", an. VII (1915), nr. 7—8, iulie şi august, p. 313—319; N. Iorga, *Datoria femeilor României*, în „Unirea femeilor române", an. VII (1915), nr. 12, decembrie, p. 569—580.

[9] Vezi *Societăţi culturale şi de binefacere. Oraşul Iaşi*, în „Unirea femeilor române", an. I (1909), nr. 1, 24 ianuarie, p. 38—62; Sofia Nădejde, *O nouă societate*, în „Revista noastră", an. IV (1915), nr. 2, 1 octombrie, p. 17—18; Adela Xenopol, *Ce vor politicienii*, în „Viitorul românceior", an. III (1914), februarie, p. 17.

[10] Adela Xenopol, *Cînd vom răzbate*, în „Viitorul românceior", an. I (1912), nr. 2, 1 februarie, p. 18.

[11] Virginia Tomescu, *Oarecari păreri în chestia feministă*, în „Viitorul românceior", an. II (1913), nr. 1, ianuarie, p. 4 şi nr. 2, februarie, p. 19—20; *O petiţie la Cameră*, în „Viitorul românceior", an. III (1914), nr. 4, aprilie, p. 49.

[12] Calypso Corneliu Botez, *Problema drepturilor femeii române*, 1919, p. 8—9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

niste româneşti. Chiar dacă mai erau emise unele rezerve, oricum, majoritatea formaţiunilor politice şi cei mai de seamă reprezentanţi ai spiritualităţii româneşti se declarau pentru atragerea în viaţa politică a ţării a acestui „element de rezervă naţional", cum era considerată femeia [13]. Diversitatea punctelor de vedere exprimate în această direcţie demonstra atît complexitatea chestiunii dezbătute cît şi preocuparea deosebită pentru aceasta, rămînînd în discuţie doar modalitatea în care urma a se rezolva.

Primele măsuri preconizate de mişcarea feministă ieşeană în vederea mobilizării femeii la rezolvarea problemelor generale ale ţării erau acelea referitoare la ridicarea culturală a maselor de femei şi îndrumarea lor spre diferite ramuri ale producţiei materiale [14]. Dar, existau şi păreri care recomandau limitarea participării femeii doar la viaţa publică, întrucît, altfel, „ar introduce elemente de turburare în organizaţia politică a societăţilor moderne" [15]. În afară de cei care se declarau pentru unele măsuri tranzitorii sau pentru o rezolvare parţială a aspiraţiilor feministe, fără a exclude, pentru viitor, posibilitatea unei soluţionări radicale, erau exprimate şi puncte de vedere opuse. Reprezentanţii feminismului ieşean, adepţi ai acestei poziţii limitate la interese de clasă, vedeau în mişcarea generală a femeilor un pericol, mai ales pentru anii imediat următori războiului, cînd accentuarea tendinţelor democratice impunea, chipurile, adoptarea unor principii programatice prea avansate, atrăgînd atenţia opiniei publice asupra măsurilor ce se cuveneau a fi adoptate pentru evitarea formulării unor pretenţii revendicative extreme [16]. Cu toate acestea, Iaşii continuau a polariza întreaga mişcare feministă, reprezentînd centrul principalelor manifestări protestatare ale femeilor române. Astfel, în decembrie 1918, un grup de ieşence, dintre care majoritatea erau profesoare, adresau Consiliului de Miniştri şi şefilor partidelor politice un memoriu în care, după ce precizau că „starea femeii sub actuala lege civilă este un anacronism", revendicau îndreptarea grabnică a acestei stări de lucruri [17]. În afară de aceasta, memoriul sublinia că pătrunderea femeii în viaţa politică reprezenta, la acea dată, o necesitate, recunoscînd însă că soluţia atragerii masive a celor cîteva milioane de femei în viaţa politică ar determina unele perturbări ale acesteia. În consecinţă, erau recomandate o serie de soluţii tranzitorii, printre care încetăţenirea individuală şi acordarea de drepturi politice ca o răsplată a meritelor personale [18]. Dincolo de caracterul limitat al cererilor formulate de semnatarele memoriului, merită a fi subliniată acţiunea în sine, care se încadra în mişcarea revendicativă de după primul război mondial, manifestată atît pe plan naţional, cît mai ales pe plan european.

Paralel cu acţiunea petiţionară [19], feminismul ieşean a iniţiat imediat după terminarea războiului, adoptarea unor măsuri care au urmărit reorganizarea pe baze noi a mişcării feministe. Astfel, în iulie 1918, a fost constituit un comitet care a fondat apoi *Asociaţia pentru emanciparea civilă şi politică a femeilor române*, organizaţie care îşi propunea de la început să răspîndească ideile feministe în întreaga ţară [20]. Prima formă de manifestare publică a acestui *organism* feminist a reprezentat-o întocmirea unui memoriu adresat guvernului, în noiembrie 1918, în care se cerea ca şi femeile să fie consultate în alegerile parlamentare ce urmau a fi organizate [21].

---

[13] Calypso Corneliu Botez, *op. cit.*, p. 10.

[14] Dimitrie Xenopol, *op. cit.*, p. 591 ; Maria C. Buţureanu, *Şcoale agronomice feminine*, în „Renaşterea română". an. I (1918), vol. II, nr. 10, decembrie, p. 205—208.

[15] Dimitrie Xenopol, *op. cit.*, p. 589 ; Ion G. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 5.

[16] Arhivele Statului Bucureşti, Fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 1, vol. II/1922, f. 33—34 (în continuare Arh. St. Bucureşti, Fond M.A.I.) ; Sanda Filitti, *op. cit.*, p. 3.

[17] *Drepturile cetăţeneşti ale femeilor*, în „Renaşterea română", an. I (1918), vol. II, nr. 10, decembrie, p. 247.

[18] *Ibidem*, p. 247—248.

[19] *Istoric*, în „Buletinul Asociaţiei..." an. I (1919), nr. 1, ianuarie, p. 1—2.

[20] Laura Zaharia, *Activitatea Comitetului Central al Asociaţiei pentru emanciparea civilă şi politică a femeilor române din Iaşi*, în „Buletinul Asociaţiei...", an. I (1919), nr. 4, octombrie, p. 17.

[21] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scopul *Asociației* era acela de a activa pentru emanciparea civilă și politică a femeii, conchizîndu-se că „vom lupta pentru acordarea drepturilor cetățenești pe temeiul sufragiului universal cu reprezentarea proporțională atît pentru corpurile legiuitoare, cît și pentru județ și comună“ [22]. Toate acestea aveau în vedere faptul, subliniat dealtfel de liderele feminismului ieșean, că partidele politice își înscriseseră deja în programele lor principiul emancipării femeii, recunoscînd că acest lucru era imposibil de realizat fără acordarea dreptului de vot [23]. Programul acestei organizații, care-și propunea să desfășoare o mișcare reformistă, în afară de orice curent politic, a avut imediat un larg ecou în întreaga țară, așa încît la începutul anului 1919 numeroase cercuri feministe din țară aderaseră la mișcarea femeilor ieșene [24].

După ce la începutul lunii decembrie 1918, *Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române* fusese convocată de N. Iorga pentru a-și fixa principiile programatice și punctele de vedere asupra dreptului de vot al femeilor [25], reprezentantele feminismului ieșean au organizat un cerc de studii feministe, inițiind în același timp și unele forme de activitate în rîndul femeilor de la țară [26].

Cu toate acestea, nici *Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române*, care se pronunța, constant, pentru lărgirea revendicărilor feministe [27], nu depășea o anumită limită în formularea soluțiilor propuse pentru încadrarea deplină a femeilor în viața economică, socială și politică a țării. Așa, de pildă, considerîndu-se că revendicările reclamate după război aveau un caracter extremist, se preconiza că „în problema emancipării femeii, trebuie evitate soluțiile extreme, care încolțesc ca o reacțiune împotriva unei nedreptăți de veacuri“ [28]. Programul acestei organizații preconiza, așadar, adoptarea unei soluții de compromis, trăsătură caracteristică dealtfel tuturor programelor de înnoire, formulate după război, în această direcție.

La sfîrșitul anului 1919 și începutul anului 1920, deși acordarea dreptului de vot pentru femei devenise un punct de propagandă pentru majoritatea grupărilor politice [29], femeile continuau să rămînă excluse din viața politică a țării. În aceste împrejurări, comisia instituită de guvernul Al. Vaida Voevod, în scopul elaborării unei legi electorale pentru întreaga țară, deși se declara, în principiu, pentru acordarea drepturilor pentru femei, amîna mereu data adoptării unor măsuri concrete în această direcție, pentru ca, la 5 februarie 1920, să supună la vot problema drepturilor feministe, fără a se discuta în prealabil despre ce

---

[22] Maria C. Butureanu, *Scopul asociației*, în „Buletinul Asociației...“, an. I (1919), nr. 1, ianuarie, p. 8.

[23] *Ibidem*, p. 5, 8.

[24] *Asociația noastră către Suverană*, în „Buletinul Asociației...“, an. I (1919), nr. 3, iulie, p. 24; Sanda Filitti, *Feminismul în România*, în „Viața românească“, an. XII (1920), nr. 2, aprilie, p. 301.

[25] *Din activitatea noastră politică*, în „Buletinul Asociației...“, an. I (1919), nr. I, ianuarie, p. 13.

[26] Laura Zaharia, *Cercul de studii feminine*, în „Buletinul Asociației...“, an. I (1919), nr. 3, iulie, p. 16—19; M. C. Butureanu, *Cercul gospodinelor de la țară*, în „Buletinul Asociației...“, an. I (1919), nr. 3, iulie, p. 21—23.

[27] Maria C. Butureanu, *Sufragism*, în „Buletinul Asociației...“, an. I (1919), nr. 4, octombrie, p. 3—9; *Autonomia noastră politică*, în „Buletinul Asociației...,“ an. I (1919), nr. 3, iulie, p. 3.

[28] Sanda Filitti, *Păreri asupra problemei feministe*, în „Buletinul Asociației...“, an. I (1919), nr. 3, p. 3.

[29] „Monitorul Oficial, nr. 103 din 26.VIII.1919, p. 5724—5727, 5734—5744; vezi și Maria Pop, *Votul femeilor înaintea marelui Sfat din Sibiu*, în „Buletinul Asociației...“, an. I (1919), nr. 4, octombrie, p. 15—16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anume drepturi era vorba [30]. S-a ajuns astfel ca, în februarie 1920, femeile din Iași să înainteze Parlamentului un alt memoriu, în care reluau conținutul celui din decembrie 1918, lărgindu-i însă cadrul revendicativ [31].

Observăm însă că în acest memoriu, ca și în celelalte, deși se discuta rezolvarea problemei feministe în totalitatea ei, nu se preconiza o soluționare deplină a acesteia, acceptîndu-se acordarea drepturilor politice doar anumitor categorii de femei [32]. Trecînd însă peste limitele semnalate, acest memoriu reprezenta totuși o acțiune concretă, înscrisă în contextul mișcării feministe generale și care demonstra încă o dată necesitatea participării femeii la viața socială și politică a țării. Aceasta cu atît mai mult cu cît, în momentul în care a fost înaintat Parlamentului, memoriul era însoțit de semnăturile unor personalități prestigioase ca: A. D. Xenopol, D. Gusti, Eduard Caudella, Dr. N. Leon, Ilie Bărbulescu, Aug. Scriban, Xenofon Gheorghiu, Ilie Ghibănescu și alții, precum și de semnăturile Coraliei A. D. Xenopol, a Elenei G. Ibrăileanu, a Elenei Th. Emandi etc. Cei care aderaseră la propunerile memoriului proveneau din cele mai diverse categorii sociale, de la muncitori și studenți pînă la mari proprietari, din peste 30 de centre urbane și rurale [33].

Schimbarea guvernului, intervenită în martie 1920, a lăsat în suspensie tot ceea ce își propusese să înfăptuiască în domeniul drepturilor feministe guvernul „Blocului parlamentar". Formațiunea ministerială averescană, care a preluat puterea, nu a mai intervenit cu nimic în această direcție [34]. Așa încît, acțiunile feministe ieșene continuau să aibă același conținut, fără a depăși, în manifestările lor, formula conferințelor sau cea a memoriilor adresate cercurilor conducătoare românești [35].

Acreditîndu-se ideea după care orice reformă feministă internă ar fi influențată de realizările obținute, în acest domeniu, pe plan european, în primăvara anului 1920, Comitetul central al Asociației din Iași a luat legătură, prin intermediul unei delegații, cu secțiunea din București, în scopul de a se prezenta guvernului, președinților Corpurilor legiuitoare și altor personalități politice și a hotărî asupra formulei de rezolvare a problemei feministe românești [36]. În același timp, stabilind relații de colaborare cu forurile feministe internaționale [37], *Asociația* era reprezentată de Elena Văcărescu la congresul *Alianței internaționale a femeii*, care avea loc în acea perioadă în capitala Spaniei [38].

În primăvara anului 1920, mișcarea feministă ieșeană căpătase o amploare deosebită, după ce liderele ei precizau că, „cerem... drepturile politice, nu dintr-o dorință deșartă de egalizare cu bărbații, ci din convingerea că interesele superioare ale neamului voiesc ca jumătate din forțele vii ale națiunii să nu fie înlăturate de la putința de a munci și de a-și înfăptui ideile prin toate mijloacele legale pe care organizația de stat le pune la dispoziția cetățenilor care se bucură de plenitudinea drepturilor" [39]. Totodată, comitetul *Asociației pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române* se străduia cu consecvență să facă cunoscută în străinătate mișcarea feministă din țara noastră. În acest sens, a luat legătura cu *Alianța internațională pentru sufragiul femeilor*, adresîndu-i o cerere

---

[30] Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 1, vol. I/1922, f. 143, 163.

[31] *Ibidem*, vol. II/1922, f. 33—34; A. Conta Kernbach, *În chestiunea feministă*, în „Renașterea română", an. III (1920), vol. IV, nr. 2, iunie, iulie și august, p. 112—116.

[32] Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 1, vol. II/1922, f. 33—34.

[33] *Ibidem*.

[34] *Dezbaterile Adunării Deputaților*, ședința din 27 iulie 1920, p. 503.

[35] Cf. „Buletinul Asociației...", an. II (1920), nr. 2, aprilie, p. 2—10.

[36] C. Vraja, *În zigzag*, în „Viața românească", an. XII (1920), nr. 1, martie, p. 146; *Activitatea noastră politică*, în „Buletinul Asociației...", an. II (1920), nr. 2, aprilie, p. 17.

[37] *Asociația noastră către Suverană*, p. 24.

[38] Cf. „Buletinul Asociației...", an. II (1920), nr. 2, aprilie, p. 27—28.

[39] Sanda Filitti, *Feminismul în România*, p. 302; vezi și Ana Conta Kernbach, *Revendicări*, în „Viața românească", an. XII (1920), nr. 3, mai, p. 454—456.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de afiliere, înaintînd în același timp celui de al VIII-lea congres al acestei organizații, la care au participat delegații din 33 de țări, un raport asupra situației femeii din România, susținut de Elena Văcărescu [40].

Acțiuni asemănătoare au fost organizate și în cursul anului 1921. Tergiversarea rezolvării chestiunii feministe întreținea o atmosferă de permanentă nemulțumire, reclamîndu-se cu insistență soluționarea unei probleme sociale care privea aproape jumătate din populația țării. Cînd în întreaga lume voci tot mai autorizate se pronunțau pentru acordarea drepturilor civile și politice pentru femei [41], în România, la sfîrșitul anului 1921, după ce guvernul Partidului Poporului depusese în Camere un nou proiect de lege electorală, se discuta doar dreptul de alegător al femeilor, nu și cel de ales, fără a se adopta vreo măsură concretă [42]. Mai mult încă, n-au fost acceptate nici soluțiile tranzitorii propuse, iar raportorul legii preciza că, deși lipsa dreptului de vot pentru femei, din legea pe care o prezenta Camerei, putea surprinde, o altă soluție nu era posibilă atîta timp cît în străinătate nu se admisese acest principiu, iar păturile largi ale populației nu erau familiarizate cu caracteristicile vieții politice moderne [43]. În consecință, rezolvarea acestei probleme, considerată totuși ca un principiu de echitate, era amînată, conchizîndu-se că o revenire va fi posibilă numai atunci cînd partidele politice vor hotărî să soluționeze chestiunea feministă [44].

În acest context general, mișcarea feministă ieșeană nu a încetat să militeze pentru înscrierea în Constituție a drepturilor reclamate de partizanele sale [45]. Cum o parte atît de însemnată a populației României rămînea lipsită de posibilitatea participării active la viața socială și politică, deși mișcarea generală feministă căpătase o și mai mare amploare, acțiunile desfășurate în orașul Iași au cunoscut, în anii ce au urmat, o largă participare, ridicînd pe o nouă treaptă lupta pentru emanciparea civilă și politică a femeii.

---

[40] *Congresul de la Geneva*, în „Buletinul Asociației...", an. II (1920), nr. 3—4, iulie-octombrie, p. 19—20; vezi și „Buletinul Asociației...", an. II (1920), nr. 3—4, iulie și octombrie, p. 5.

[41] Dimitrie Xenopol, *op. cit.*, p. 589.

[42] *Dezbaterile Adunării Deputaților*, ședința din 10 decembrie 1921, p. 115.

[43] *Ibidem*, p. 124.

[44] *Ibidem*, p. 115.

[45] Ana Conta Kernbach, *Cronica feministă*, în „Viața românească", an. XIII (1921), nr. 6, iunie, p. 426—429.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSIDERAȚII ASUPRA TRAFICULUI ȘI A MIȘCĂRII MARITIME DIN PORTUL CONSTANȚA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

DE

VALENTIN CIORBEA

Ceea ce caracterizează în primul rînd activitatea unui port este curba traficului său [1], natura și valoarea mărfurilor, numărul pasagerilor, al vaselor intrate și ieșite, capacitatea și direcțiile de navigație ale acestora, precum și locul pavilionului național în cadrul mișcării maritime. Toate aceste elemente joacă un rol important în progresul portului, ele fiind expresia stadiului la care a ajuns economia unei țări. În aceeași măsură portul reflectă prin întreaga sa activitate, întocmai ca un seismograf, toate modulațiile ce le cunoaște economia în anumite perioade.

Fără pretenția de a fi exhaustiv, ne propunem pe baza studierii unei largi bibliografii, a cercetării și interpretării unor materiale din Arhivele Statului Constanța, fondurile Direcției Navigației Maritime (în continuare D.N.M.), Căpitănia Portului în mare parte inedite, evidențierea factorilor ce au concurat în perioada interbelică la evoluția și traficul mișcării maritime a portului Constanța.

Traficul. Urmărind mișcarea comercială și maritimă a portului Constanța în perioada interbelică, observăm că dinamica sa a înregistrat un progres continuu, punctat însă și de neregularități determinate de circumstanțe economice (*crize, restricții vamale, stadiul relațiilor comerciale externe*) și politice. De la bun început se impune sublinierea că portul Constanța, a fost în primul rînd un port de export prin care circa 90% din volumul total al mărfurilor lua drumul pieților străine [2], fiind în același timp singurul port de escală pentru pasageri [3].

Pînă la primul război mondial, pe măsură ce au fost date în exploatare instalațiile portuare traficul va spori neîncetat atingînd maximul în 1911 [4], cînd importul deținea 16% din importul general al țării iar exportul 29% [5].

Intrarea României în război în vara anului 1916 și declanșarea ostilităților

---

[1] Virgil Cotovu, *Portul Constanța*, București, 1936, p. 17.

[2] Z. Benone, *Traficul de mărfuri prin portul Constanța în trecut și astăzi*, în „Revista de statistică", an. XVI 1967), nr. 9, p. 83.

[3] Virgil Cotovu, *op. cit.*, p. 59.

[4] Majoritatea cercetătorilor mai vechi și mai noi, plecînd de la surse greșite, consideră anul 1913 ca fiind an de vîrf al traficului înainte de război. Studiul documentelor de arhivă coroborat cu alte informații duc la concluzia că anul 1911 reprezintă anul de trafic maxim.

[5] Conform calculelor C. H. Zambaccian, *Activitatea portului Constanța în 1922*, Constanța, f.a., p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

militare în Dobrogea, urmată de ocuparea pentru doi ani a orașului și portului de către armatele Puterilor Centrale a impus „sistematice acțiuni de distrugere" [6], orașul trăind de azi pe mîine, iar portului încetarea activității [7].

După război, activitatea portului trebuie privită „atît prin prisma împrejurărilor economice generale, cît și prin prisma situațiunii speciale create portului nostru maritim de economia țării românești" [8], aflată într-o perioadă de criză.

Reluarea traficului și navigației s-a făcut în condiții dificile marcate prin distrugerea podului peste Dunăre și, de aici, izolarea Dobrogei, de starea jalnică în care se găsea orașul și portul, „el ne mai putînd servi în mod util intereselor economiei noastre naționale" [9]. Situație generală a Europei, instabilitatea valutară, regimul exporturilor, frămîntările politice din Orient și conflictele sociale din diferite porturi, lărgesc sfera factorilor care „au avut o simțitoare repercusiune asupra tranzacțiilor și traficului maritim" [10].

Factorii enumerați mai sus și nevoile consumului intern au impus reluarea traficului prin importul a 46.294 tone mărfuri, în majoritatea lor alimente. După cum se observă din tabelul de la pagina 3, exportul se reia în anul următor cu numai 12.825 tone, cu mult sub cuantumul importului, care în același an a fost de 80.384 tone. Comparînd cifrele din tabelele statistice pe care le deținem pînă în prezent, menționăm că importul se situa în 1918 cu puțin peste cel din anul 1895 (30 751 tone) [11], iar exportul la nivelul anului 1881 (12 332 tone), ceea ce însemna o reducere în timp între 24 și, respectiv, 39 de ani.

Deși criza nu este depășită, se înregistrează ușoare sporuri.

Astfel, în 1922, importul depășește cu 50% nivelul anului precedent, avînd o valoare de trafic ce se ridică la 3,5 miliarde lei, iar exportul a sporit cu 20% față de același an depășind cu puțin cifra de 2 miliarde lei [13].

Traficul se efectua cu deficite mari de valori, în dezavantajul economiei, „deoarece fabricațiile și articolele alimentare pe care le importăm sunt mult mai scumpe decît cerealele, petrolul și lemnul" [14]. Se exportau produse de volum mare, dar valoare mică, și se importau produse de valoare mare, dar de volum mic [15].

Reechilibrarea exportului și trecerea sa pe primul loc în cadrul traficului general o va realiza petrolul și derivatele sale. Cuantumul exportului la acest produs a crescut an de an pe măsura refacerii și completării instalațiilor de la stația de petrol și a sporirii producției de țiței forat și rafinat. Astfel între 1919—1922 media a fost de 234.999 tone, pentru ca în anii 1924—1928 să sporească la 1.040.233 tone, iar între anii 1929—1933 la 3.655.639 tone [16].

După cum relevă datele statistice, exportul de petrol prin portul Constanța a sporit substanțial atingînd în 1935 cifra de 5,5 milioane tone, ceea ce reprezintă aproximativ 92% din producția totală a țării [17]. Statistica produselor derivate în

---

[6] Ion Bitoleanu, *Situația economică a orașului Constanța la sfîrșitul primului război mondial*, în „Studii și cercetări dobrogene", Constanța, 1971, p. 164.

[7] Marius Țigoiu, *Dezvoltarea orașului Constanța*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie", 1939, p. 49 și 212, Georges Cioriceanu, *Les grands ports de Roumanie*, Paris, 1928, p. 55.

[8] A. B. Plopul, *Mișcarea maritimă și comerțul exterior prin portul Constanța în 1922*, în „Dobrogea economică", 1922, nr. 1—2, p. 17.

[9] Dr Mircea Roșculeț, *Evoluția portului Constanța. Construcția și exploatarea lui*, București, 1939, p. 681, vezi și „Buletinul Camerei de comerț și industrie Constanța" Circa a X-a, 1924, XXXV, nr. 5, p. 10.

[10] V. Moscu, *Transporturile maritime în 1923*, în „Dobrogea economică", 1924, III, nr. 3—5, p. 8.

[11] M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 893.

[12] Arh. St. Constanța, Fond Direcția Navigației Maritime (în continuare D.N.M.), dosar 39/1937, f. 124—125.

[13] K. H. Zambaccian, *op. cit.*, p. 3—4.

[14] *Ibidem*, p. 4.

[15] C. Mihailopol, *Porturi și navigație*, în „Buletinul Porturilor și căilor de comunicație pe apă" (în continuare, Buletinul P.C.A.), 1936, VI, nr. 2, p.3.

[16] Cf. calculelor Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 125.

[17] Z. Benone, *op. cit.*, p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Trafic, venituri şi cheltuieli de exploatare ale portului Constanţa[12]:

Anii	Import tone	Export tone	Total tone	Venituri	Cheltuieli pt. întreţinere şi expl.
1909	89 832	693 895	784 727	1 224 628	1 075 757 lei
1910	106 382	1 167 820	1 274 202	2 931 574	1 549 974 aur
1911	145 186	1 255 500	1 400 686	3 539 203	1 651 318
1912	210 367	1 168 453	1 378 820	2 943 651	1 740 639
1913	238 611	1 140 358	1 378 969	3 223 416	1 655 121
1914	112 237	426 293	538 530	1 270 834	1 496 246
1915	29 047	23 085	52 132	1 006 461	1 478 178
1916	Portul sub ocupaţie inamică			354 435	901 919
1917					763 341
1918	46 294	—	46 294	85 627	921 733 lei
1919	80 384	12 825	93 209	1 219 984	2 978 371
1920	90 737	236 515	327 253	6 209 992	5 397 639
1921	71 358	496 767	568 125	21 760 134	12 144 471
1922	144 587	608 845	753 432	36 516 100	13 796 464
* 1923	118 342	492 562	610 904	40 487 704	24 931 413
1924	155 006	543 068	698 074	66 332 828	32 234 110
1925	156 274	707 292	863 566	83 776 110	35 098 092
1926	234 128	1 631 485	1 865 613	156 776 478	43 336 410
** 1927	168 211	1 861 892	2 030 103	162 859 110	68 553 626
1928	139 421	2 057 133	2 196 554	174 848 155	78 414 515
1929	174 141	2 606 296	2 780 437	214 836 834	66 517 407
1930	156 317	3 548 402	3 713 719	243 037 418	73 777 318
1931	119 152	4 577 790	4 696 942	254 141 432	72 844 169
1932	80 901	5 101 581	5 182 482	256 652 752	68 799 357
*** 1 — 31 I	II				
1933	22 239	1 438 139	1 460 378	72 226 809	57 754 758
1933/1934	96 716	5 669 380	5 776 096	279 157 936	75 196 973
1934/1935	118 352	5 972 092	6 100 444	262 557 076	71 014 531
1935/1936	114 819	5 625 728	5 740 247	236 617 313	71 084 487
1936/1937	135 522	6 418 254	6 551 776	363 777 054	94 182 946

* Exerciţiul din 1923 a fost de 9 luni — 1 aprilie — 31 decembrie, dar datele s-au raportat la 12 luni.

** La veniturile pe 1927 suma de 10.000.000 cît ar fi revenit încasărilor pe 2 luni — mai şi iunie din taxa 1/2 %.

*** Din 1933 exerciţiul bugetar începe la 1 aprilie al fiecărui an.

acest an de vîrf se prezintă astfel: păcură: 31,9%, benzină: 29,2%, motorină: 18,8%, petrol: 16%, ţiţei: 2,6%, ulei: 0,8%, exportate în cea mai mare parte prin staţie iar de pe platforme în bidoane numai 0,6%.

Traficul nu s-a făcut fără inconveniente, ele rezultînd din dificultăţile operaţiunilor de transport pînă în port, primirea şi predarea la vapoare.

Cerealele au reprezentat între cele două războaie mondiale, după petrol, a doua marfă de trafic a portului Constanţa, ale cărei operaţiuni comerciale au fost influenţate de „străduinţa generală de sporire cantitativă a acestuia... paralel cu considerabila scădere a valorii totale a exporturilor"[19]. Instalaţiile moderne au permis ca circa 80% din produsele cerealiere să se exporte din silozuri, iar 20%, în special produse leguminoase şi oleaginoase, să se exporte direct la vapoare din căruţe şi vagoane[20].

[18] Dr. Mircea Roşculeţ, *op. cit.*, p. 125.

[19] Vasile Bozga, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, Bucureşti, Ed. Acad. R.S.R., 1975, p. 114.

[20] Dr. Mircea Roşculeţ, *op. cit.*, p. 126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În perioada următoare războiului, 1919—1924 media anuală a exportului de cereale a fost de 175.850 tone, pentru ca între 1925—1928 să crească la 251.724 tone, iar în 1929—1933, cu toate că criza a lovit puternic prețurile agricole, recoltele bune (cu excepția anului 1932), primele de export și reducerea tarifului de magazinaj [21], au determinat „o forțare a exportului... în ciuda valorilor ce se puteau obține" [22] susținînd o medie sporită de 566.500 tone [23].

După criză, anii secetoși, greutățile la export și orientarea acestuia pe Dunăre spre centrul Europei au determinat o scădere a traficului de cereale în portul Constanța la 212.549 tone [24].

Exportul de cereale va cunoaște un „boom" de 545.095 tone abia în 1936 datorat grîului, care își reciștigă locul întîi în cadrul traficului cerealier pierdut în 1932. S-au exportat 39,8% grîu, 15,1% porumb, 33,5% orz [25].

Prețurile de export ale produselor cerealiere au fost scăzute după cum am subliniat, în ele reflectîndu-se atît criza agrară internă cît și cea de pe plan internațional. O puternică scădere a prețurilor s-a manifestat între anii 1935—1936 [26] care, alături de factorii enumerați mai sus, au impus reducerea traficului cerealier prin portul Constanța. Cea mai mare parte din produsele cerealiere proveneau din județele Dobrogei și cele limitrofe acesteia, deși trebuie subliniat că raza de activitate a portului Constanța s-a extins după marea criză economică asupra tuturor județelor țării [27].

Luînd în considerație posibilitatea atragerii unor cantități tot mai mari de cereale din producția județelor la export precum și conservarea acestora în condiții bune pînă în momentul exportului, Administrația Porturilor și Căilor de Comunicație pe Ape, a început, în aprilie 1938, studiul construirii unei rețele de silozuri regionale [28]. S-a întocmit un proiect care prevedea construirea în toată țara a 80 de silozuri cu o capacitate de 500.000 tone, realizabil în două tranșe [29].

În traficul portului Constanța o pondere însemnată au avut-o și produsele animaliere precum și animalele vii, a căror curbă comercială s-a aflat, în general, sub influența acelorași factori care au condiționat exportul produselor agricole vegetale românești. Majoritatea animalelor mari proveneau din Banat și Transilvania, iar cele mici (oi, capre, miei, etc.) din Dobrogea.

---

[21] *Dare de seamă a Camerei de Comerț Constanța (1 ianuarie 1932 — 1 aprilie 1933)*, Constanța, f.a., p. 104.

[22] Vasile Bozga, *op. cit.*, p. 173.

[23] Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 127—128.

[24] Virgil Cotovu, *op. cit.*, p. 24 și 27.

[25] Arh. St. Constanța, Fond D.N.M., dos. 39/1937, f. 6.

[26] Vasile Bozga, *op. cit.*, p. 124 și 126.

[27] Spre exemplificare notăm: în 1931 Ialomița dădea 28% din exportul de cereale al portului, Constanța 27%, Brăila 9%, județul Neamț 10 tone; în 1933 Constanța exporta prin port 18,8%, Ialomița 18,8%, Caliacra 9,29% . În 1936 din toate județele țării au venit cereale, Constanța 17,4%, Ialomița 11% , Timiș-Torontai 9,8%, Caliacra 6,6%, Arad 5,8%, Bihor 4,8%, Tulcea 3,3%, Telcorman 2,9% , Soroca 2,3%, Satu Mare 2,2%. Județele Constanța, Caliacra, Ialomița și Tulcea au dat peste 60% din exportul de cereale al portului Constanța. Vezi pe larg Virgil Cotovu, *op. cit.*, p. 60; Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 152; *Organizarea Serviciului Porturilor Maritime* (în continuare S.R.M.), în „Buletinul P.C.A.", 1934, IV, nr. 9, p. 9.

[28] Problema fusese luată în studiu și trecută în rezoluțiile Conferinței agrare de la Varșovia. Vezi I. Ciupercă, *România și conferințele agrare din 1930—1932*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, VII, (1970), p. 313.

[29] Proiectul se ridica la circa 1 miliard lei. În prima tranșă trebuiau construite 34 silozuri de diferite capacități: Lehliu — 5000 tone; Ianca — 8000 tone; Urziceni — 6000 tine; Făurei — 6000 tone ș.a.; în toamna anului 1940 erau prevăzute a intra în folosință silozurile din tranșa a doua. Cf. *Activitatea și realizările Administrației P.C.A. de la 1 aprilie 1939 pînă azi*, în „Marea Noastră", Revista Ligii Navale Române, 1940, IX, nr. 1, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prohibit în primii ani de după război (1919—1924), exportul animalelor vii va creşte în 1925 la 6.675 tone [30], pentru ca în timpul crizei să scadă la 604 tone. Amenajarea grajdurilor în port, crearea unor debuşee avantajoase pe pieţele ţărilor din Orientul Apropiat şi creşterea traficului de tranzit din Polonia a permis creşterea acestui gen de trafic la 31.076 tone în 1935. Se mai exportau, de asemenea, produse animaliere ca: brînzeturi de provenienţă dobrogeană, peşte, unt, lapte, ouă etc. [31].

Pînă în ajunul celui de al doilea război mondial traficul produselor forestiere prin portul Constanţa s-a menţinut scăzut, în comparaţie cu alte produse, datorită greutăţilor la export, lipsei platformelor şi a faptului că portul Galaţi continua să deţină prioritate în exportul acestor produse. În primele luni ale celui de al doilea război mondial, datorită unor factori de excepţie între care enumerăm: noua conjunctură a pieţei mondiale, închiderea marilor porturi Danzig şi Hamburg, dublarea preţurilor şi încheierea unor acorduri comerciale cu Turcia, U.R.S.S. şi Anglia, exportul de cherestea va cunoaşte o creştere apreciabilă. Astfel, în 1939, se exportau 106.566 tone. Avantajele financiare care se puteau obţine au determinat firmele comerciale din Constanţa să ceară „sporirea suprafeţelor acordate", ceea ce produce la un moment dat „o supraîncărcare a danelor şi blocarea portului" [32].

Curba ascendentă a traficului poate fi urmărită şi analizată şi prin totalul general al mărfurilor ieşite şi intrate prin portul Constanţa. Depăşind dificultăţile de trafic, în 1926 portul Constanţa consemnează un tonaj de 1.865.613 tone, depăşind maximul atins în 1911, de 1.400.686 tone, cu 45.927 tone. În următorii ani, traficul total a fost în continuă creştere, de la 2.196.554 tone, în 1927 la 5.766.096, în 1934, (vezi tabelul pagina 3) cu toate că, după cum am subliniat, criza „s-a resimţit destul de acut" [33] mai ales în domeniul preţurilor. Puternica scădere a preţurilor în perioada crizei a determinat pe exportatori să nu mai încheie tranzacţii ferme cu străinătatea, să aştepte momentele de reviriment, producînd atunci o puternică îngrămădire la export [34]. Criza s-a resimţit şi în veniturile medii obţinute la traficul unei tone/marfă, a cărui preţ scăzuse, în 1932, la 49,52 lei, faţă de 54,11, în 1931 [35].

Punctul maxim de trafic general a fost atins în cursul exerciţiului 1936/1937, cînd datele statistice consemnează cifra de 6.551.776 tone, cu un surplus de 771.259 tone faţă de exerciţiul anterior. Petrolul, cerealele şi cheresteaua au reprezentat 99% din trafic. Numai petrolul exportat s-a ridicat la 5.519.402 tone, reprezentînd 89% din totalul traficului [36].

Urmărind drumul principalelor noastre produse de export prin portul Constanţa spre piaţa mondială, se constată că el s-a încadrat în evoluţia exportului nostru în general, al relaţiilor noastre comerciale externe. După primul război mondial, cele mai mari cantităţi de petrol s-au exportat în Italia, Anglia, Germania, Egipt şi Olanda. Cerealele erau absorbite de piaţa Angliei, Franţei, Olandei şi Germaniei, produsele animaliere de Grecia şi Israel, iar cele forestiere se exportau în special spre Egipt, Grecia şi Israel [37].

Pentru formarea unei imagini mai ample asupra pieţelor de desfacere ale principalelor produse de trafic ale portului Constanţa redăm mai jos un tabel cu repartizarea pe ţări a principalelor produse pe anul 1937, găsit în fondul D.N.M. [38]:

---

[30] Dr. Mircea Roşculeţ, *op. cit.*, p. 130.

[31] *Ibidem*, p. 131.

[32] Blocarea s-a produs şi datorită lipsei de vapoare, închiderii unor linii de navigaţie, Anglia neputînd să-şi ridice cheresteaua contractată. Arh. St. Constanţa, fond D.N.M., dosar 53/1939, f. 46 şi 160.

[33] *Dare de seamă asupra activităţii Administraţiei P.C.A.*, în „Buletinul P.C.A.", 1935, V, nr. 1, p. 4.

[34] Arh. St. Constanţa, fond D.N.M., dosar 54/1932, f. 168.

[35] *Dare de seamă a Camerei de Comerţ Constanţa*, p. 104.

[36] Arh. St. Constanţa, fond D.N.M., dosar 39/1937, f. 6.

[37] *Ibidem*, fond Căpităţia portului Constanţa, dosar 6/1930, f. 102; Virgil Cotovu, *op, cit.*, p. 36.

[38] Arh. St. Constanţa, fond D.N.M., dosar 39/1938, f. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Trafic — export

Țara	Petrol/tone	%	Cereale/tone	%	Cherestea/ tone	%	Alte mărfuri tone	%	Total export	%
Anglia	910 306	16,5	1 163 880	30,2	3.937	4,6	2 287	4,7	2 080 410	17,4
Germania	891 799	16,2	97 679	18	4 884	6	4 821	9,9	998 483	16,1
Franța	995 118	17,9	45 603	8	3 105	4	3 523	7,2	1 047 742	16,9
Grecia	72 903	1,3	60 992	11,2	7 609	6,7	9 988	19,9	151 392	2,6
Israel	47 048	0,9	3 513	0,6	46 633	53,9	19 858	39,9	117 262	1,9
Olanda	333 961	6,1	28 095	5,1	304	0,3	45	0,2	362 405	5,9
Egipt	274 925	5	413	—	11 211	12,1	677	0,1	287 226	4,6
Belgia	226 064	2	77 263	15	366	0,4	787	0,3	773 060	12,5
* Italia	726 800	13,2	44 840	8,2	613	0,8	1 050	2,1	304 743	5
Turcia	126 887	4,3	3 065	0,6	4 460	5	668	1,2	135 080	2,2
Spania	76 344	1,4	516	0,1	888	1	40	0,1	77 788	1,2
Malta	395 815	7,1	1 586	0,3	69	—	138	0,3	397 208	6,4
S.U.A.	902	—	13	—	62	—	3 650	7,2	4 627	—
Siria	98 498	1,8	26	—	371	0,4	—	—	98 394	1,6
Norvegia	11 313	1,2	—	—	—	—	—	—	11 313	0,1
Portugalia	27 569	0,5	—	—	—	—	—	—	27 569	0,4
Iugoslavia	4 322	0,1	—	—	—	—	—	—	4 322	—
Albania	5 029	0,1	781	0,1	—	—	—	—	5 810	0,1
Suedia	19 901	0,4	—	—	—	—	—	—	19 901	0,3
Maroa	14 148	0,2	—	—	—	—	—	—	14 148	0,2
Japonia	10 600	0,2	—	—	—	—	—	—	10 600	0,2
Ins. Canare	43 424	0,8	—	—	—	—	—	—	43 424	0,7
Algeria	55 052	1	—	—	—	—	—	—	55 052	0,9
URSS	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Danemarca	103 039	2	13 520	2,5	—	—	2 532	5	114 091	1,9
Alte țări	48 037	0,8	1 401	0,1	2 866	3,8	59	—	52 361	0,9
Total	5 519 402	100	1 583 186	100	87 266	100	50 128	100	6 199 891	100

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Importul prin portul Constanţa, deşi n-a fost ridicat, a avut, ca şi exportul, o curbă sinuoasă. Se importau produse finite, maşini, unelte, uleiuri, coloniale, articole farmaceutice şi drogherie mai ales din Anglia, Franţa, Egipt, Grecia, S.U.A., Germania [39].

În perioada de refacere, 1919—1924, media importului a fost de 31 495 tone, în anii 1929—1933 de 55 470 tone, deşi, pe ani importul a fost scăzut, în 1932 scăzînd la 80 901 tone (vezi tabelul pagina 3). Maximul la import a fost atins în 1926, cînd prin portul Constanţa au intrat în ţară 234 128 tone [40], nedepăşind anul 1913 cînd s-a importat cea mai mare cantitate de mărfuri. Dintre produsele care au cunoscut o scădere serioasă la import după război a fost cărbunele, întrucît s-au pus în valoare mai mare resursele naţionale în special de pe Valea Jiului [41]. Se menţine ridicat importul fierului vechi, care deţine în 1936 17% din totalul acestuia, ca urmare a necesităţilor din industria metalurgică.

Analizînd datele statistice se poate concluziona că între cele două războaie mondiale importul prin portul Constanţa a ocupat o pondere mică în comparaţie cu exportul, exceptînd anii 1918—1919, nedepăşind 10% din traficul general.

Politica făţişă revanşardă promovată de statele fasciste începînd cu anul 1936 va produce o serioasă incertitudine în lumea comercială, în activitatea porturilor, „mărind nesiguranţa şi neîncrederea atît de dăunătoare vieţii economice a acestei ţări" [42]. Apar, începînd cu exerciţiul 1937/1938, primele semne de criză, iar curba traficului general scade la 4 138 978 tone, ca urmare a mişcării exportului produselor petrolifere şi a celor agricole [43], cam la nivelul anului 1931 (vezi tabelul pagina 3).

Declanşarea operaţiunilor militare ale celui de al doilea război mondial, schimbările produse pe plan intern şi internaţional au afectat în mod direct viaţa portului. Închiderea unor pieţe ale comerţului internaţional şi intrarea României în orbita Germaniei „va aduce mari prejudicii economiei naţionale, poporului român" [44]. Traficul portului Constanţa scade în mod vertiginos, de la 3 475 518 tone, în 1939, la 1 839 945 tone, în 1940. În acelaşi an, cuantumul exportului de petrol scăzuse la 1,4 milioane tone, iar în 1941 ajunge la 0,47 milioane tone [46]. Portul Giurgiu preia locul portului Constanţa în exportul acestui produs ca urmare a acaparării petrolului românesc de către Germania [47].

Scăderea masivă a operaţiunilor comerciale şi maritime în primele luni de război a alarmat conducerea portului şi societăţile interesate în afaceri portuare, ceea ce determină căutarea de soluţii pentru susţinerea traficului de mărfuri prin portul Constanţa. Discuţiile purtate în ziua de 13 august 1940 de către cei doi factori au scos în evidenţă că posibilităţi sigure le oferă numai pieţele din Turcia şi Grecia [48].

În perioada care face atenţia studiului nostru traficul de pasageri a fost în creştere, mai ales datorită călătorilor spre Israel, emigranţi sau vizitatori.

---

[39] În 1938 din Anglia s-au importat prin portul Constanţa 2 725 tone (2%); Germania: 15 112 (11%); Grecia: 23 605 (17,1%); Egipt: 28 324 (21%); Italia: 13 239 (9%); Turcia: 13 699 (9%); U.R.S.S.: 6 978 (5%). Arh. St. Constanţa, fond D.N.M., dosar 39/1938, f. 109.

[40] Virgil Cotovu, *op. cit.*, p. 31; Dr. Mircea Roşculeţ, *op. cit.*, p. 133.

[41] În 1926 se importau numai 31 904 tone, faţă de 131 781, în 1912.

[42] „De la un număr la altul — 15.II.1936 — 15.III1936", în „Marea Noastră", Revista L.M.R., 1936, V, nr. 3, p. 55.

[43] În 1937/1938 s-au exportat numai 3 299 tone petrol iar de cereale 501 005 tone. Arh. St. Constanţa, fond D.N.M., dosar 46/1939, f. 47.

[44] Ilie Puia, *Relaţiile comerciale externe ale României între anii 1932—1939*, în „Studii", 1972, 25, nr. 3, p. 551.

[45] Arh. St. Constanţa, fond D.N.M., dosar 54/1941, f. 219.

[46] D. Şandru, J. Benditer, I. Saizu, *Contribuţii la cunoaşterea situaţiei economice a României în perioada dictaturii militaro-fasciste (6 sept. 1940 — 23 August 1944)*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie: „A. D. Xenopol" — Iaşi, III, (1966), p. 119.

[47] *Ibidem.*

[48] Arh. St. Constanţa, fond D.N.M., dosar 57/1940, f. 31 şi 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Progresele traficului și mișcării maritime în portul Constanța au influențat în mod curent curba veniturilor și cheltuielilor acestuia. Cifra maximă la venituri înainte de primul război mondial s-a înregistrat în 1911, fiind de 3 529 203 lei (vezi tabelul pagina 3). După război, veniturile au crescut, „treptat și în proporții mari, ceea ce se datorește refacerii instalațiilor, creșterea traficului și revizuirii tarifelor spre a le pune în concordanță cu situația valutară" [50] obținîndu-se astfel o rentabilitate sporită a portului. După cum se observă din tabel veniturile au sporit de la 85 627 lei, în 1918, la 363 777 054 lei, în cursul exercițiului 1936/1937, ceea ce înseamnă o creștere de 363 691 421 lei.

Cheltuielile pentru întreținere și exploatare vor spori treptat, pe măsura necesităților. În anii 1918—1919 cheltuielile au depășit veniturile cu 836 096 lei și, respectiv, 1 758 387 lei, ca urmare a cerințelor impuse de refacerea instalațiilor portuare. În anii următori, cu excepția crizei din 1929—1933, cheltuielile se vor situa cu mult sub venituri, dar în creștere, dovedind că portul a fost una din cele mai rentabile întreprinderi de stat [51].

Curba ascendentă a traficului general în perioada interbelică și în special a petrolului și cerealelor, posibilitatea obținerii unor profituri substanțiale a determinat la Constanța o sporire considerabilă a numărului caselor și agențiilor exportatoare [52]. Relațiile acestora cu conducerea portului „n-au fost întotdeauna bune fie datorită perceperii taxelor fie relațiilor privitoare la vînzare" [53].

Urmărind să obțină profituri cît mai mari și sigure, agențiile și comercianții au încercat de multe ori eludarea taxelor, prin luări de poziție, mijlocite de Camera de comerț, împotriva prețurilor maximale [54], imobilizărilor, rechizițiilor din primii ani după război, și cereau libertate completă a comerțului [55]. Pe această linie, discuții frecvente s-au purtat în jurul lărgirii autonomiei portului Constanța și creării unor zone libere [56], care să le creeze condiții pentru sporirea cuantumului de afaceri și implicit, a veniturilor.

---

[49] Virgil Cotovu, *op. cit.*, p. 73.

[50] *Portul Constanța (Activitatea lui maritimă și comercială)*, în „Buletinul Camerei de comerț și industrie", 1925, 36, nr. 10, 11, 12, p. 103.

[51] Arh. St. Constanța, fond D.N.M., dosar 37/1939, f. 124—125.

[52] Numai pentru exportul cerealelor în 1930/1931 existau 71 de agenții din care cele mai importante sînt : „Agenția Witson & Youlle Soc", „Agențiile Maritime Unite", „Agenția Lloyd Triestino", Agențiile : „Fraissinet", „Gattorno", „M. Embiricos", „M. G. Kiriakides", „Lazăr Bercovici", „S.M.R.". Nu puteau lipsi marile bănci românești : „Banca Agricolă", „Banca de Scont", „Chrisovelloni", „Marmorosch Blank". Li se alăturau marile societăți petrolifere ce exportau petrol prin portul Constanța între care amintim : „Astra Română", „Concordia", „Româno-Americană", „Steaua-Română", „Unirea", „Columbia", „Creditul Minier", „Redevența" s.a. *Ibidem*, dosar 19/1931, f. 16 ; dosar 18/1930, f. 52 ; dosar 16/1926, f. 162—163 ; dosar 17/1930, f. 21 ; dosar 47/1937, f. 85 ; dosar 46/1939, f. 75.

[53] *Ibidem*, dosar 19/1930, f. 217 ; dosar 20/1932, f. 10 și 11.

[54] Tulea Weisbach, *Exces de fiscalitate în comerțul cu cereale*, în „Dobrogea economică", 1922, I, nr. 2, p. 103.

[55] Georgescu I. Georgescu, *Regimul de cereale și derivate*, în „Dobrogea economică", 1922, I, nr. 2, p. 53—54.

[56] Pentru mulți comercianți, lărgirea autonomiei porturilor și crearea de „zone libere" chiar cu prețul de a mai îndulci aplicarea termenului „prin noi înșine" apar ca singurele soluții pentru o dezvoltare puternică a portului. M. Dașcovici, *Constanța porto-franco*, în „Buletinul Camerei de comerț și industrie Constanța", 1925, XXXV, nr. 3, p. 5 ; Politica „porților deschise" adoptată de guvernarea țărănistă inaugurează în 1929 o eră „politică nouă pentru porturi" care avea „în vedere interesele generale ale țării cît și interesele locale ale porturilor". Prin „Legea pentru crearea Regiei Autonome a Porturilor și Căilor de Comunicație pe apă" se dădea satisfacție celor care se pronunțaseră ani de-a rîndul pentru o largă autonomie, prin posibilitatea amenajării unor zone libere în porturi. Vezi *Legea pentru crearea Regiei Autonome a Porturilor și Căilor de Comunicație pe apă. Expunerea de motive a d-lui ministru Virgil Madgearu.* București, 1939, p. 31 ; C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XVII, București, Ed. „Alcalay".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu putem încheia aceste succinte consideraţii asupra traficului în portul Constanţa în perioada interbelică, fără a sublinia că în acest domeniu de activitate s-au manifestat şi serioase carenţe. Deşi traficul a fost în continuă creştere, aşa după cum sublinia un economist „avec son outilage rudimentaire, sont peu propice à un trafic considérable“ [57]. Lipsa unui număr corespunzător de dane, staţionarea îndelungată a vaselor în radă, manipularea unor importante produse de trafic prin intermediul muncitorilor portuari, a determinat o creştere serioasă a preţurilor la mărfurile de trafic ale portului Constanţa.

•

Mişcarea maritimă. În progresul unui port, al dezvoltării traficului său, un rol de maximă importanţă îl are mişcarea maritimă. În reorganizarea transporturilor maritime, începută la sfîrşitul secolului al XIX-lea, s-a pornit de la premisa că „porturile primează asupra flotei“ [58], acordîndu-se astfel importanţa cuvenită amenajării şi dotării portului Constanţa, condiţie „sine qua non“ a unei navigaţii maritime.

Caracterizată ca fiind „cel mai preţios auxiliar al economiei naţionale a unei ţări“ [59], marina comercială nu s-a putut dezvolta decît în urma cuceririi independenţei naţionale, a unirii Dobrogei la România, a creării unor condiţii noi progresului economico-social al ţării.

Cu toate eforturile făcute între 1895—1916 pentru dotarea Serviciului Maritim Român (în continuare S.M.R.) cu vapoarele necesare, marina comercială era „departe, foarte departe de a putea satisface trebuinţele transporturilor mărfurilor ce alcătuiesc comerţul nostru exterior“ [60], traficul mărfurilor portului Constanţa aflîndu-se în mîna pavilionului străin.

Pavilionul naţional a deţinut pînă la război, în cadrul mişcării generale maritime a porturilor noastre, o pondere de 5%, pentru ca apoi să crească, între anii 1919—1930, la 9,6%, „ceea ce înseamnă că în acest cîmp de activitate rămîne aproape totul de făcut“ [61].

Exploatarea pînă dincolo de limitele normale ale vaselor, „lipsa unei politici maritime bine definite“ [62], au dus S.M.R. într-o stare falimentară, deficitele ridicîndu-se, între anii 1903—1928, la cifra de 962 833 446 lei [63], ceea ce constituia o sarcină grea pentru bugetul P.C.A. şi se repercuta negativ asupra dezvoltării flotei şi traficului porturilor noastre.

În primii ani după război, traficul maritim în portul Constanţa fiind scăzut, activitatea S.M.R. a fost redusă. În primele luni ale anului 1922 vasele româneşti făceau numai o cursă pe săptămînă. Ulterior, odată cu creşterea traficului de mărfuri, numărul vaselor care ating porturile a crescut simţitor. Între anii 1918—1935 portul a primit 20 090 vase, deci într-o medie de 802 pe an [64].

Redăm mai jos un tabel cu numărul vaselor pe pavilioane intrate în portul Constanţa între anii 1931—1937 [65]:

---

[57] Georges D. Cioriceanu, *Les grands ports de Roumanie*, Paris, 1928, p. 49; Eugen Lumbeanu, *Probleme economice dobrogene*, în „Dobrogea economică“, 1922, I, nr. 4, p. 23.

[58] C. Mihailopol, *Porturile şi căile de comunicaţie pe apă ca factor de progres*, Bucureşti, f.a., p. 23.

[59] *Marina Comercială*, în „Marea Noastră“. Revista L.N.R.“, 1936, V, nr. 7—8, p. 126.

[60] G. Cristodorescu, *Portul Constanţa. Mişcarea comercială şi maritimă în anul 1903*, Constanţa, 1905, p. 138.

[61] Alex. Marius Gheorghiu, *op. cit.*, p. 86.

[62] Virgil Vasiliu, *Problema marinei comerciale în cadrul planului economic*, în „Marea Noastră“. Revista L.N.R.“, 1938, VII, nr. 10, p. 389.

[63] Alex. Marius Gheorghiu, *op. cit.*, p. 77; numai pe anul 1930 deficitele se ridicau la suma de 52 386 219, apărute din sumele enorme cheltuite pentru întreţinere, sume ce se situau peste linia randamentului; vezi *Darea de seamă asupra activităţii Regiei Autonome P.C.A. în exerciţiul 1930*, în „Buletinul P.C.A.“, 1931, I, nr. 5, p. 13.

[64] Dr. Mircea Roşculeţ, *op. cit.*, p. 141.

[65] *Breviarul statistic al României*, vol. I, 1938, Editura Centrală de Statistică, Bucureşti, 1938, p. 176.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pavilionul	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
TOTAL	1 626	1 628	1 737	1 850	1 895	1 937	1 765
Român	261	239	241	246	248	248	230
Italian	372	410	435	465	454	339	361
Englez	286	295	314	373	360	350	360
Olandez	89	67	80	87	116	115	98
American	37	24	22	24	28	26	37
German	96	61	96	104	70	88	124
Francez	65	39	31	32	16	80	62
Grec	125	142	130	136	266	267	30
Norvegian	127	190	215	204	154	209	108
Egiptean	13	18	29	24	15	13	8
Suedez	36	33	9	24	20	24	6
Turc	28	28	30	59	45	38	33
Persan	—	—	6	—	—	—	—
Spaniol	31	24	13	5	19	4	9
Belgian	16	15	7	7	10	6	6
Bulgar	3	2	6	5	14	35	19
Iugoslav	18	9	7	5	—	1	1
Danez	15	5	14	8	6	12	2
Polon	—	8	25	30	43	30	21
Peruvian	—	—	4	—	—	—	—
Dantzig	2	13	3	—	—	—	—
Finlandez	—	1	3	—	—	1	—
Ungur	6	5	8	—	4	7	1
Portughez	—	—	9	2	—	—	—
Palestinean	—	—	—	10	5	33	24
U.R.S.S.	—	—	—	—	—	5	2
Panama	—	—	—	—	—	6	23

După cum se observă, din total, în frunte s-a situat pavilionul italian, urmat de cel englez, norvegian şi apoi român. Vasele italiene au ocupat şi păstrat mult timp locul fruntaş datorită tancurilor petroliere şi liniilor poştale legate de portul Constanţa.

Flota noastră a avut de luptat în permanenţă cu concurenţa pavilionului străin, cu dificultăţile care stăteau în faţa exportului românesc, motive ce îl de-

Denumirea vaporului	Capacitatea tone		C.P.	Viteză mijlocie în noduri	Încărcămînt în tone
	brut	net			
Total	50.088	29.222	44.902	—	51.490
Regele Carol	2 369	839	6 500	18,5	450
Principesa Maria	1 605	502	4 112	17,5	240
România	3 152	1 328	7 200	18,5	650
Dacia	3 147	1 416	7 290	18,5	650
Durostor	1 309	784	800	10,5	900
Bucureşti	2 267	1 451	1 050	9,5	3 150
Dobrogea	2 268	1 450	1 050	9,5	3 150
Carpaţi	4 336	2 799	2 200	10	6 400
Bucegi	4 330	2 865	2 200	10	6 400
Oituz	2 525	2 102	1 100	10	3 500
Ardeal	5 695	3 421	2 850	11,5	6 500
Alba-Iulia	5 695	3 421	2 850	11,5	6 500
Peleş	5 695	3 421	2 850	11,5	6 500
Suceava	5 695	3 421	2 850	11,5	6 500

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

termină pe Virgil Cotovu, director al portului (din 1931) să sublinieze că „este profund regretabil că povilionul român ocupă un loc redus“ [66].

Analizînd capacitatea vaselor flotei S.M.R. [67], după tabelul redat mai sus, în comparaţie cu traficul general al portului Constanţa în 1935, fără a urmări strict ieşirile şi intrările, putem afirma că ele nu satisfăceau decît jumătate din traficul de import şi extrem de puţin din cel de export.

Cu toate că în anii următori S.M.R. a fost dotat cu noi vapoare [68], ele deserveau cu greu cele şase linii de navigaţie [69] şi aceasta datorită unor companii puternice care concurau vasele româneşti [70].

Declanşarea celui de al doilea război mondial a produs mutaţii serioase în toate domeniile de activitate umană, lovind în munca paşnică a oamenilor. Comerţul, traficul maritim de mărfuri se reduce simţitor pe principalele linii de navigaţie europene. În lipsa altor vase, pavilionul naţional urcă pe locul întîi în traficul maritim al portului Constanţa, într-un moment cînd „navigaţia pe Marea Neagră era foarte redusă“ [70] şi cînd doar 4—5 vapoare româneşti şi străine atingeau portul Constanţa. Curba mişcării maritime scade de la 1 510 în 1939, la 775 vase, în 1940, şi 257, în 1941 [71].

Unele vase comerciale au primit obligaţii militare, altele au fost puse la dispoziţia serviciilor germane sub formă de închiriere [72], iar cele disponibile traficului maritim puteau părăsi portul Constanţa numai după aprobări date de Ministerul Marinei şi Marele Stat-Major [73].

Necesitatea de a menţine România în circuitul maritim a determinat, pe lîngă preocupări la nivelul conducerii portului, ca cele două ministere să hotărască, la 14 februarie 1941, că atît timp cît „situaţia internaţională va permite, navigaţia să se menţină prin vasele S.M.R.“ [74].

Dificultăţile prin care a trecut pavilionul românesc în perioada interbelică, se explică, în primul rînd, prin politica arbitrariului care domnea în acest compartiment important al transporturilor. Cercetători ai problemei susţineau, pe bună dreptate, că transporturile pe apă în România au fost create „nu dintr-o concepţie unitară şi bine definită, ci în mod cu totul empiric şi incidental“ [75]. Soluţia era căutată întotdeauna în comercializarea serviciilor de navigaţie.

Preocupări serioase pentru dezvoltarea marinei comerciale în strînsă legătură cu necesităţile porturilor româneşti se manifestă abia în 1938, cînd Căpitănia portului Constanţa este însărcinată cu studierea şi soluţionarea problemei.

---

[66] Virgil Cotovu, *op. cit.*, p. 31.

[67] *Breviarul statistic al României*, vol. II, Bucureşti, 1938, p. 172.

[68] În 1936 s-a construit în ţară la Turnu Severin vaporul „Carol al II-lea“, cel mai mare vapor de pasageri din dotarea flotei. De la Copenhaga, în 1938 s-au adus vapoarele „Transilvania“ şi „Basarabia“. În acelaşi an s-a construit în ţară vasul de cabotaj „Cetatea Albă“, şi s-au comandat în Italia patru cargouri moderne: „Balcic“, „Cavarna“, „Mangalia“ şi „Sulina“, care ulterior vor face curse între Constanţa şi porturile americane. (Vezi *Marina în cei zece ani de domnie a M. S. Regele Carol al II-lea 1930—1940*. Publicaţia a 29-a a L.N.R. Bucureşti, 1940, p. 10—12).

[69] Aceste linii erau: 1) Linia Constanţa-Istanbul-Pireu-Alexandria-Tel-Aviv-Haifa-Beirut-Pireu; 2) Constanţa-Istanbul-Haifa-Beirut-Pireu-Istanbul-Constanţa; 3) Dunăre-Mediterana Occidentală; 4) Dunăre-Levant; 5) Dunăre-Constanţa-Marea Egee; 6) Dunăre-Constanţa-Occident. *(Breviarul statistic al României*, vol. II, p. 330).

[70] Între aceste companii se pot enumera: „Compania Mesageriers Maritimes“, „Compagnia Genovese di Navigazione“, „Compagnia Adriatica“, „Compania Johnstone“, „Compania Gdinia America“ etc. (Arh. St. Constanţa, fond D.N.M., dosar 34/1937, f. 105.

[71] *Ibidem*, dosar 23/1940, f. 68; dosar 54/1941, f. 72 şi 109.

[72] D. Şandru, J. Benditer, I. Saizu, *op. cit.*, p. 117.

[73] Arh. St. Constanţa, fond D.N.M., dosar 23/1940, f. 68; dosar 54/1941, f. 72 şi 109.

[74] *Ibidem*, dosar 50/1941, f. 103.

[75] George Constant, *Politica de stat în materie de transporturi pe apă*, Bucureşti, 1937, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-un memoriu bine sintetizat, înaintat forurilor superioare, Căpitănia Constanța sublinia de la bun început că transportul produselor economiei noastre trebuie făcut cu mijloace proprii [76]. Pentru îndeplinirea acestui deziderat se impuneau măsuri în vederea dezvoltării industriei construcțiilor navale, și în amenajarea șantierului naval Constanța „nu numai pentru reparații, dar mai ales pentru construcții" [77]. Memoriul sublinia, în continuare, necesitatea de a construi vase rezistente, de toate tipurile și mărimile, capabile să transporte mărfurile și pasagerii ce intră în traficul porturilor noastre, pe toate mările și oceanele. În acest scop, se impunea a fi antrenate marile fabrici ale industriei metalurgice în special Reșița unde trebuia creată o secție specială pentru construcția pieselor mari necesare vapoarelor [78]. Odată îndeplinite aceste cerințe, în funcție de piețele de desfacere ale principalelor produse ce intrau în componența comerțului exterior [79], trebuia stabilite liniile noastre comerciale.

Căpitănia Constanța considera că numai în acest mod se putea da un nou impuls comerțului exterior pe apă, întări flota comercială și pavilionul românesc, rezolva problema șomajului printre marinari, stimula substanțial activitatea porturilor.

Planul propus n-a fost pus în aplicare, întrucît pericolul unui nou război va canaliza preocupările spre necesitățile de apărare împotriva bombardamentelor sau altor operațiuni militare.

Incontestabil, Constanța a fost între cele două războaie mondiale cel mai important port al României, pe unde s-au scurs importante produse de export, și unul din principalele porturi maritime europene [80].

Prin funcțiile sale principale de trafic și mișcare maritimă, portul a atins la Constanța proliferarea instituțiilor specializate în tranzacții comerciale, apariția de burse, asociații, tîrguri, deschiderea de sucursale bancare interesate în afaceri portuare. El a devenit, ca și alte principale instituții de stat, locul unde s-au împletit interesele particulare cu cele ale statului, cu toate neînțelegerile apărute, izvorîte din dorința celor doi parteneri portuari de cîștiguri substanțiale.

Cu toate că traficul și navigația nu s-au dezvoltat pe bază de plan, ținînd cont de perspectivele economiei naționale, portul Constanța a avut în perioada interbelică o reală contribuție la sudarea pieței naționale, la creșterea rolului Dobrogei în cadrul acestui proces, la întărirea legăturilor comerciale externe ale României.

Prin intermediul portului și a S.M.R. s-au format generații de specialiști în construcții hidrotehnice, marinari pricepuți, s-a întărit clasa muncitoare din România, s-a stimulat dragostea pentru nemărginirea apelor, poporul român căpătînd o nouă „înțelegere a mării și a trecutului său" [81].

---

[76] Arh. St. Constanța, fond Căpitănia portului Constanța, dosar 63/1938, f. 46.
[77] *Ibidem*, f. 47.
[78] *Ibidem.*
[79] *Ibidem.*
[80] Virgil Cotovu, *Le port de Constanța*, București, 1937, p. 18.
[81] Nic. Ștefan, *Problema porturilor maritime Galați, Brăila, Constanța. Nevoile Constanței*, Constanța, 1936, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DESPRE UNITATEA DE ACȚIUNE A COMUNIȘTILOR ȘI SOCIAL-DEMOCRAȚILOR ÎN ANII 1926—1928

DE

ANDREI CARDAȘ

Istoriografia noastră, care tratează problemele luptei pentru realizarea frontului unic muncitoresc în România, s-a ocupat în mod deosebit de acțiuni și evenimente care au avut loc în anii 1932—1933, 1935—1936 și, în special, de perioada 1944—1948, cînd acestea au fost mai ilustrative și cînd s-au finalizat în diverse acorduri, înțelegeri și, în ultimă instanță, în realizarea partidului unic al clasei muncitoare. Dar și în primii ani de după crearea Partidului Comunist Român au existat asemenea preocupări, care s-au concretizat, într-o perioadă sau alta, în acțiuni comune ale comuniștilor și social-democraților în diverse domenii și pe diferite planuri. Amintim, în legătură cu aceasta, acțiunile greviste din anii 1923—1928 la care s-au aflat de aceeași parte a baricadei muncitorii comuniști și social-democrați. Prezintă interes, de asemenea, evidențierea preocupărilor Partidului Comunist Român pentru realizarea unor acțiuni comune cu social-democrații în timpul campaniilor electorale din anii 1926—1928.

Deși scos în afara legilor, Partidul Comunist Român a acordat o deosebită atenție participării sale la viața politică a țării. Campaniile electorale ofereau, din acest punct de vedere, prilej pentru o activitate politică mai intensă în mase, pentru afirmarea programului său de luptă și a opiniilor sale în legătură cu diversele probleme ce frămîntau viața economică și social-politică a țării, pentru demascarea politicii partidelor burgheze și a orînduirii capitaliste, pentru mobilizarea maselor la luptă în vederea apărării și lărgirii libertăților democratice, pentru revendicări cu caracter economic și profesional.

Partidul Comunist Român a luat parte la toate campaniile electorale care au avut loc în anii 1926—1928. Este lesne de înțeles, că în condițiile în care partidul era ilegal, participarea sa în lista electorală nu a avut loc direct, ci prin intermediul Blocului Muncitoresc Țărănesc, organizație politică legală, creată de P.C.R. la sfîrșitul anului 1925.

O primă afirmare a P.C.R. pe arena luptelor electorale, după ilegalizarea sa, au constituit-o alegerile comunale din februarie 1926. Cu acest prilej, P.C.R. a militat, prin intermediul B.M.Ț., pentru coalizarea tuturor forțelor adversare guvernării liberale, care se pronunțau pentru aplicarea în viață și lărgirea libertăților democratice, pentru satisfacerea anumitor revendicări politice și economice ale maselor. În cadrul acestor preocupări, partidul comunist a acordat o deosebită atenție realizării, în primul rînd, a unității de acțiune a forțelor muncitorești, a comuniștilor și social-democraților, pentru ca aceștia să se prezinte uniți în lupta electorală, pe baza unui program comun.

La începutul lunii ianuarie 1926, Comitetul Blocului Democrației Muncitorești Țărănești din București (B.D.M.Ț.), a adresat o scrisoare conferinței Partidului Socialist din România, prin care se propunea, acestuia din urmă, încheierea unei înțelegeri de front unic, la baza căruia să stea lupta pentru restabilirea și lărgirea libertăților democratice, amnistie generală, înfăptuirea unei reforme agra-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

re largi, în favoarea și sub controlul țărănimii, adoptarea unei legislații sociale în folosul muncitorimii etc. „B.D.M.Ț., vă adresează acest apel, în modul cel mai sincer și cu dorința cea mai vie de a contribui împreună cu Partidul Socialist la mobilizarea și la lupta proletariatului și a celorlalte pături care suferă sub călcîiul oligarhiei" [1], se menționa în scrisoarea amintită.

În urma unui apel adresat muncitorimii din întreaga țară de către Partidul Socialist, publicat în „Socialismul" la 24 ianuarie 1926, care chema la realizarea frontului unic în vederea luptei pentru amnistie, Comitetul B.D.M.Ț. din Capitală a trimis în ziua de 30 ianuarie o nouă scrisoare conducerii Partidului Socialist, în care subliniindu-se că „B.D.M.Ț. privește cu o deosebită bucurie apelul făcut de Partidul Socialist", se propunea formarea unui comitet de acțiune cu ocazia alegerilor comunale, care să ducă lupta comună atît în alegeri, cît și pentru obținerea amnistiei [2].

Propunerea B.D.M.Ț. a fost acceptată de Partidul Socialist și în ziua de 2 februarie 1926 au început tratativele în vederea colaborării în alegerile comunale, între o delegație a B.D.M.Ț., formată din Gheorghe Cristescu, Solomon Schein și Petre Crăciun și o delegație a P.S.R., compusă din C. Titel-Petrescu, Ștefan Voitec, N. Damian-Bălănescu și Lothar Rădăceanu. În urma discuțiilor purtate, s-a ajuns la un acord de principiu ca, în baza programului politic al B.D.M.Ț. și a programului comunal al P.S.R. să se ducă lupta împreună în alegerile comunale, sub rezerva acceptării acordului și de către reprezentanții „opoziției unite", cu care P.S.R. încheiase deja o înțelegere [3].

Convorbirile au continuat în ziua de 3 februarie, cînd reprezentanții B.D.M.Ț. au venit cu propunerea ca cele două organizații să formeze un „Bloc muncitoresc", care să intre în frontul comun anti-liberal al „Opoziției unite", urmînd ca fiecare organizație componentă să-și păstreze propria sa individualitate. În ultima zi a convorbirilor, la 4 februarie, s-a hotărît încheierea unui acord pentru colaborarea în alegerile comunale din București, sub denumirea de „Blocul socialist-unitarist", constituindu-se un comitet comun de conducere din care făceau parte cîte trei reprezentanți ai celor două formațiuni participante.

Ambele părți s-au angajat ca în lupta comună să înlăture orice polemică de partid. Pe baza acordului anterior între P.S.R. și „Opoziția unită", Blocul socialist-unitarist a participat în alegeri pe listele comune ale opoziției, cu un număr de 9 candidați, dintre care 5 ai P.S.R. și 4 ai B.D.M.Ț. S-a stabilit ca Blocul socialist-unitarist, în afară de activitatea ce o va desfășura înlăuntrul „Blocului opoziției", să desfășoare și o activitate separată" [4].

În preajma alegerilor, la 15 februarie, Blocul socialist-unitarist a lansat un manifest, în care se afirmau principalele revendicări politice din programul B.D.M.Ț. (amnistia generală, asigurarea și lărgirea libertăților democratice, alegeri libere, *legislație socială modernă etc.*) și se *definea poziția față de partidele burgheze* din opoziție, îndemnîndu-se muncitorimea să nu-și pună nădejdea în aceste partide, „care rămîn partide burgheze, adversare de clasă ale proletariatului", ci numai în puterea ei organizată de clasă [5].

Încheierea Blocului socialist-unitarist, precum și activitatea comună desfășurată de comuniști și social-democrați în timpul alegerilor comunale, au dovedit posibilitățile reale ce existau pentru colaborarea între cele două partide muncitorești, pentru desfășurarea unor acțiuni comune, pe baza multiplelor cerințe cuprinse atît în programul P.C.R. cît și în cel al social-democraților, cu condiția existenței unei dorințe sincere de colaborare și a punerii pe prim plan a ceea ce era comun în activitatea lor. Încheierea acestui acord s-a datorat, în primul rînd, eforturilor susținute pentru realizarea frontului unic făcute de către P.C.R., prin B.D.M.Ț., cît și spiritului realist al unor cadre din conducerea P.S.R.

---

[1] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 21, dosar 4078, f. 16—18.
[2] *Ibidem*, f. 20—21.
[3] *Ibidem*, f. 44.
[4] *Ibidem*, f. 54.
[5] „Facla" nr. 244, din 15 februarie 1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Referindu-se la realizarea acordului de front unic între B.D.M.Ț. și Partidul Socialist, Marcel Leonin, secretarul B.D.M.Ț. spunea că „Este prima încercare reușită de front unic al muncitorimii de la noi din țară" [6]. În afară de acordul încheiat la București, comuniștii și social-democrații au mai acționat în comun, în perioada campaniei electorale, și în alte localități din țară printre care Timișoara, Ploiești, Galați, Arad, Oradea, Iași etc. [7].

Acțiunea unită a forțelor muncitorești în timpul campaniei electorale a avut o deosebită însemnătate, atît din punct de vedere politic, cît și al activității practice. Unindu-și forțele, comuniștii și social-democrații au desfășurat o fructuoasă activitate în campania electorală, adresîndu-se maselor și chemîndu-le la luptă pentru revendicările lor vitale. Presa muncitorească, atît cea scrisă de comuniști cît și cea scrisă de social-democrați, a popularizat larg în paginile sale programul de revendicări ale muncitorimii. O largă propagandă în favoarea programului comun de revendicări au desfășurat comuniștii și social-democrații în cadrul adunărilor electorale organizate de „Opoziția unită", prezentînd cerințele maselor și făcînd un aspru rechizitoriu conducătorilor partidelor burgheze din opoziție pentru atitudinea lor echivocă [8]. În afară de propaganda largă făcută programului de revendicări al muncitorimii, de afirmarea opiniilor în legătură cu problemele majore care stăteau la ordinea zilei, participarea comuniștilor în campania electorală s-a soldat cu un cîștig demn de consemnat: alegerea pentru prima dată, a 27 de consilieri comunali și a unui număr de supleanți dintre candidații propuși de comuniști. Printre aceștia se aflau militanți cunoscuți ai P.C.R. și ai Sindicatelor Unitare ca Gh. Cristescu, E. Rozvan, I. Niculi, Gh. Voștinar, C. Neniță ș.a. [9]. De asemenea, în consiliile comunale au intrat peste 150 consilieri social-democrați [10].

După încheierea campaniei electorale, o direcție principală în care P.C.R. a orientat activitatea comitetelor B.D.M.Ț. și a comitetelor de front unic a fost aceea a menținerii unității de acțiune dintre comuniști și social-democrați. În articolul „Frontul unic trebuie să continue", publicat în „Viața muncitoare" după ce se sublinia că acțiunea comună a muncitorimii în campania electorală a dat naștere unui mare entuziasm, se lansa îndemnul la continuarea frontului unic în lupta pentru revendicările politice momentane, ca acesta să nu se oprească în fața urnelor [11]. În același sens s-au pronunțat și unele cadre din conducerea F.P.S. cu o viziune realistă. Astfel, Ștefan Voitec, referindu-se la colaborarea dintre comuniști și social-democrați în timpul alegerilor comunale, scria: „Am luptat împreună cu muncitorimea unitaristă și ne încumetăm să proclamăm sus și tare că această conlucrare a dat rezultate bune. Nu ne vom opri la acele mici neînțelegeri, inevitabile în situația delicată creată înlăuntrul mișcării muncitorești printr-o luptă fratricidă dusă cu patimă și fără cruțare timp de 6 ani. Acțiunea comună s-a dovedit posibilă, calea către apropiere sufletească a început să se netezească" [12].

Din păcate, în conducerea F.P.S., elementele cu orientare de dreapta și cu stare de spirit anticomunistă, considerînd acordul care a dus la închegarea Blocului socialist-unitarist doar ca o înțelegere cu caracter vremelnic, cu scop pur electoral, au impus abandonarea acestuia.

Anul 1926 consemnează noi tentative ale P.C.R. pentru a face din acțiunea comună a comuniștilor și social-democraților o realitate permanentă. Eforturile în acest sens s-au intensificat, mai ales, în perioada pregătirii în vederea participării la campania electorală pentru alegerile parlamentare din mai 1926. Încă la 24 februarie 1926, Comitetul B.D.M.Ț. din București propunea Partidului So-

---

[6] *Ibidem*, nr. 238, din 10 februarie 1926.

[7] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inv. 8, dosar 50, f. 18—27; „Facla" nr. 240, din 12 februarie 1926.

[8] „Facla" nr. 238, din 10 februarie 1926; nr. 243 din 14 februarie 1926; nr. 244 din 15 februarie și nr. 245 din 25 febr. 1926.

[9] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inv. 8, dosar 50, f. 18—27.

[10] „Socialismul", nr. 14, din 4 aprilie 1926.

[11] „Viața muncitoare", nr. 21, din 1 martie 1926.

[12] „Socialismul", nr. 13, din 28 martie 1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cialist continuarea acţiunilor comune şi în viitor, pe baza programului politic al Blocului [13]. În urma acestor propuneri, pe data de 10 martie 1926, a avut loc o întîlnire între o delegaţie a B.D.M.Ţ. şi o delegaţie a Partidului Socialist, unde s-au discutat problemele privind realizarea frontului unic a celor două organizaţii în timpul campaniei electorale. Discuţiile nu au dus însă la nici un rezultat [14].

Cu toate încercările făcute în continuare de către P.C.R. şi în ciuda faptului că în cadrul conferinţei F.P.S., ţinută pe 18 aprilie 1926 în vederea fixării tacticii electorale, unii militanţi printre care dr. L. Ghelerter, Toma Constantinescu ş.a. au insistat pentru a se merge în alegeri împreună cu B.M.Ţ., nu s-a putut ajunge la realizarea unui acord în acest sens între comunişti şi social-democraţi, datorită, în primul rînd, opoziţiei ireductibile pe care o făceau unele elemente de dreapta, cu stare de spirit anticomunistă din conducerea F.P.S. [15]. Neajungîndu-se la realizarea unei înţelegeri, cele două organizaţii au participat în alegeri pe liste separate. Aceasta a fărîmiţat forţele muncitoreşti şi le-a slăbit în faţa reacţiunii. Mergînd în alegeri cu liste separate, B.M.Ţ. a obţinut 39.273 voturi, iar social-democraţii 40.594 [16]. Dacă comuniştii şi social-democraţii ar fi acţionat în front unic, succesele ar fi fost mult mai mari. Dar, chiar numai cu acest număr de voturi, dacă s-ar fi mers în cartel electoral, muncitorimea unită ar fi putut trimite în parlament cel puţin 6 deputaţi. Din păcate, forţele muncitoreşti nu numai că nu au acţionat unite, ci, dimpotrivă, în timpul campaniei electorale s-a cheltuit multă energie de ambele părţi pentru atacuri reciproce. De menţionat că B.M.Ţ., credincios dorinţei sale sincere de front unic, a dat indicaţii aderenţilor săi ca, acolo unde nu are depuse listele electorale, aceştia să voteze pentru listele social-democrate [17].

Campania alegerilor parlamentare din iulie 1927 a prilejuit noi încercări din partea P.C.R. pentru a se realiza frontul unic cu social-democraţii. Pregătindu-se pentru a participa la alegeri şi pornind de la constatarea că în programul P.S.D. existau multe din revendicările şi cerinţele cuprinse şi în programul B.M.Ţ., mai ales în ce priveşte revendicările cu caracter general democratic şi cele privind nevoile zilnice ale maselor, precum şi de la experienţa colaborării realizată în alegerile comunale din 1926, care dovediseră că atunci cînd exista dorinţă de înţelegere şi colaborare din partea ambelor părţi se puteau găsi multe puncte comune pe baza cărora să se desfăşoare acţiuni unite, B.M.Ţ. s-a adresat, la 9 iunie 1927, P.S.D. pentru încheierea unui front unic în vederea participării pe liste comune în alegeri precum şi pentru activitatea ulterioară [18]. Conducerea P.S.D. a cerut o întrevedere cu caracter informativ, la care au participat din partea P.S.D. Ilie Moscovici, Iosif Jumanca şi Lothar Rădăceanu. În cadrul întrevederii, delegaţii P.S.D. au propus încheierea unui cartel electoral numai pentru durata alegerilor, la care delegaţii B.M.Ţ. au atras atenţia că ei au cerut un front unic, care nu se poate mărgini numai la campania electorală ci pe întreaga durată reclamată de realizarea programului [19]. Discuţiile au continuat mai multe zile, fără a se ajunge la un acord. Spiritul neconciliant, tendinţa fiecăruia dintre părţi de a impune celeilalte propriul său program şi condiţii, considerîndu-le ca singurele juste, a făcut ca şi în campania electorală din 1927 forţele muncitoreşti să se prezinte dezbinate, cu toate că existau suficiente puncte comune pentru o acţiune unită. Încercările ulterioare ale lui Gh. Cristescu de a media o înţelegere între P.S.D. şi B.M.Ţ. nu au dus nici ele la vreun rezultat [20]. De altfel, trebuie menţionat,

---

[13] „Facla" nr. 252, din 26 februarie 1926.

[14] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 21, dosar 4078, f. 63.

[15] *Idem*, f. 153—154 ; „Dezrobirea" nr. 5, din 6 mai 1926.

[16] „Monitorul oficial" nr. 122, din 5 iunie 1926.

[17] „Lupta de calsă" nr. 1/1926, p. 30.

[18] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 8, dosar 1674, f. 74 ; „Înainte" nr. 1 din 12 iunie 1927.

[19] „Înainte" nr. 2 din 19 iunie 1927.

[20] „Înainte" nr. 3, din 23 iunie 1927. Între timp, în iunie 1927, Gh. Cristescu întemeiase un nou partid cu denumirea „Partidul Socialist", avînd organ de presă ziarul „Izbînda Socialistă". Acest partid a avut o existenţă efemeră.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că între timp, între cele două partide muncitorești se acumulaseră destule animozități, se iviseră multe puncte de discordie și neîncredere în perioada scursă de la scindarea mișcării muncitorești.

Nereușind să încheie frontul unic de sus cu P.S.D., Blocul muncitoresc țărănesc a desfășurat, în continuare, acțiuni insistente pentru realizarea frontului unic de jos, adresînd chemări muncitorilor, țăranilor, micilor meseriași și altor categorii sociale din P.S.D., să se alăture luptei pentru realizarea frontului unic al muncii [21]. „Nu vom ierta nici un moment pe acei șefi social-democrați, care din interese meschine și birocratice se pun în calea realizării frontului unic — scria ziarul „Înainte" — și sîntem gata să dăm mîna cinstit cu acei social-democrați care, cu toată deosebirea de concepție politică dintre noi și ei, înțeleg să lupte, laolaltă cu noi, pentru revendicările imediate ale maselor" [22].

La Iași, comitetul local al B.M.Ț. a propus front unic social-democraților, oferind capul listei cunoscutului fruntaș social-democrat, dr. L. Ghelerter, pe baza faptului că în 1926, la toate întrunirile, el se pronunțase în favoarea frontului unic [23]. Activitatea perseverentă a B.M.Ț. în vederea realizării frontului unic s-a concretizat în atragerea a numeroși muncitori social-democrați să candideze pe listele B.M.Ț. la Arad, Oradea, Turda, Timișoara, Focșani, Tg. Mureș, Putna etc. [24].

Momente semnificative ale luptei pentru front unic și ale posibilităților reale existente în acest sens, ne pun în evidență discuțiile, tratativele și acțiunile comune realizate de comuniști și socialiști în timpul campaniei electorale din decembrie 1928. În condițiile campaniei electorale din 1928, cînd șefii cu orientare de dreapta ai P.S.D., urmînd tactica lor colaboraționistă, au hotărît să participe la alegeri pe listele guvernului, fapt ce a stîrnit un puternic val de nemulțumiri în masa membrilor de rînd ai acestui partid, încheierea frontului unic de sus cu social-democrații nu mai era posibilă [25].

Existau încă condiții pentru colaborare și pentru o acțiune comună cu Partidul Socialist al Muncitorilor din România (P.S.M.R.), care înfiera politica oportunistă și tactica colaboraționistă a șefilor de dreapta ai P.S.D.

Imediat după anunțarea noilor alegeri, P.S.M.R. a propus B.M.Ț. să se meargă în campania electorală pe liste comune [26]. Militanți ai P.S.M.R. și membrii de rînd s-au pronunțat în întruniri ale acestui partid, ca și în întruniri ale B.M.Ț., în favoarea frontului unic, declarînd că acceptă să acționeze în perioada alegerilor pe baza programului B.M.Ț. [27].

În ziua de 18 noiembrie 1928 au loc tratative între delegați ai B.M.Ț. și ai P.S.M.R. unde se discută condițiile participării pe liste comune în alegeri. Delegații Blocului au propus ca listele să fie depuse sub numele B.M.Ț. Delegații P.S.M.R. au admis cu condiția să se specifice că din Bloc face parte și P.S.M.R. fapt pe care nu l-au admis reprezentanții B.M.Ț. Discutîndu-se problema capilor de listă, ambele părți au admis ca ei să fie desemnați de către B.M.Ț. [28], în schimb delegații P.S.M.R. au pretins conducerea campaniei electorale pentru dr. Ghelerter președintele acestui partid, lucru pe care reprezentanții Blocului nu l-au acceptat [29]. Discuțiile purtate între cele două delegații n-au dus în final la realizarea

---

[21] „Înainte" nr. 1 din 12 iunie 1927, nr. 5 din 30 iunie 1927.

[22] *Ibidem*, nr. 5 din 30 iunie 1927.

[23] *Ibidem*, nr. 4 din 26 iunie 1927.

[24] *Ibidem*, nr. 5 din 30 iunie 1927 ; nr. 7 din 6 iulie 1927. În unele studii publicate se afirmă că în localitățile menționate au fost realizate înțelegeri între organizațiile B.M.Ț. și P.S.D. În realitate nu este vorba de înțelegeri între organizații ci de atragerea unor membri ai P.S.D. să candideze pe listele B.M.Ț.

[25] La începutul campaniei electorale au avut loc tratative între B.M.Ț. și P.S.D. în vederea colaborării în alegeri. Social-democrații au pus condiția încheierii înțelegerii numai pe timpul alegerilor și fixarea tuturor capilor de listă de către P.S.D., condiție inacceptabilă pentru B.M.Ț. Ca urmare, nu s-a ajuns la realizarea unei înțelegeri, P.S.D. încheind ulterior cartel electoral cu P.N.Ț. (Arh. C.C. al P.C.R. fond 21, dosar 4084, f. 212).

[26] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 65, f. 307.

[27] „Înainte" nr. 9 din 15 noiembrie 1928.

[28] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 21, dosar 4084, f. 258.

[29] *Ibidem*, fond 18, dosar 4066, f. 303.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unui acord. Neajungîndu-se la o înţelegere pentru colaborare în campania electorală P.S.M.R. a hotărît să nu depună liste separate, dînd indicaţii aderenţilor săi să voteze pentru listele B.M.Ţ.[30]. Aceasta a dat posibilitatea, ca, fără existenţa unui acord scris, comuniştii şi socialiştii să se prezinte uniţi în timpul campaniei electorale.

În rîndul militanţilor B.M.Ţ. a existat iniţial o concepţie mai realistă, mergîndu-se pe linia acceptării frontului unic cu P.S.M.R. Ulterior însă, ca urmare a presiunii unor elemente stîngiste şi a indicaţiilor primite de la Comintern[31], Blocul a refuzat să mai ducă tratative cu conducerea P.S.M.R., invocîndu-se diferite pretexte şi punîndu-se condiţii care de la început se ştia că nu vor fi acceptate. De altfel, în P.C.R. intervine o schimbare în tactica luptei pentru front unic, în urma indicaţiilor primite de la Internaţionala Comunistă. Dacă pînă în anul 1928 P.C.R. a promovat linia realizării frontului unic, atît prin tratative la nivel de conducere cît şi prin acţiuni de jos, ulterior s-a renunţat, pentru o vreme, la tactica frontului unic de sus, insistîndu-se doar pentru realizarea frontului unic de jos.

În timpul campaniei electorale din 1928 s-au făcut totuşi paşi importanţi pe linia realizării unei coalizări a organizaţiilor democratice în cadrul unui front unic de luptă pe baza programului B.M.Ţ. În afară de linia dată de către conducerea P.S.M.R. aderenţilor săi de a vota pentru listele B.M.Ţ., Blocul a mai fost sprijinit de Sindicatele Unitare[32], secţiunea ucraineană a P.S.D.[33], Federaţia culturală evreiască[34] şi de către diferite asociaţii de mici industriaşi şi mici comercianţi din Ardeal[35].

Aspectele înfăţişate în mod sumar mai sus, privind lupta pentru front unic a comuniştilor, social-democraţilor şi socialiştilor în timpul campaniilor electorale din anii 1926—1928 pun în evidenţă, în primul rînd, faptul că P.C.R. a acţionat, încă din primii ani după crearea sa, pentru realizarea unităţii de acţiune a tuturor forţelor muncitoreşti. Ele ne reliefează, totodată, că şi în rîndul social-democraţilor au existat elemente cu orientare realistă care militau în mod sincer în acest scop.

Discuţiile, tratativele şi acţiunile comune din această perioadă, duse de comunişti, social-democraţi şi socialişti, demonstrează că din punct de vedere obiectiv, existau condiţii parţiale, cu condiţia promovării unei tactici elastice, conciliante, de ambele părţi, a punerii pe prim plan a acelor elemente care erau comune în activitatea partidelor muncitoreşti şi nu a celor ce le deosebeau. Dacă în această perioadă nu s-a ajuns la realizarea unor înţelegeri pe scară naţională şi pe durată mai mare între comunişti şi social-democraţi, aceasta se datoreşte, pe de o parte, stării de spirit anticomuniste a unor cadre din conducerea social-democraţiei, politicii lor reformiste, precum şi spiritului neconciliant, lipsit de elasticitate, de care au dat dovadă, în unele momente, o parte din militanţii comunişti. La acestea trebuie adăugate, de asemenea, influenţele care s-au exercitat din afară, repercusiunile pe care le-a avut asupra mişcării muncitoreşti din România, situaţia existentă în acea vreme în mişcarea muncitorească internaţională.

Fiind primele încercări de front unic ale comuniştilor şi social-democraţilor după scindarea mişcării muncitoreşti din ţara noastră, acţiunile comune realizate în timpul campaniilor electorale din anii 1926—1928 au dovedit că existau posibilităţi de înţelegere şi colaborare între cele două partide muncitoreşti, ele constituind, din acest punct de vedere, preludiul luptelor comune duse de comunişti, socialişti şi social-democraţi în anii 1932—1933, al acordurilor şi înţelegerilor realizate în anii 1934—1936, al înfăptuirii frontului unic muncitoresc în anul 1944, proces încheiat prin realizarea, în 1948, a partidului unic al clasei muncitoare.

[30] „Proletarul" nr. 8 din 2 decembrie 1928.
[31] „Lupta de clasă" nr. 8—9/1928, articolul: „Despre alegerile parlamentare şi sarcinile noastre".
[32] „Înainte" nr. 10 din 18 noiembrie 1928.
[33] *Ibidem*, nr. 12 din 25 noiembrie 1928.
[34] *Ibidem*, nr. 11 din 21 noiembrie 1928.
[35] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PARTIDELE POLITICE ÎN ALEGERILE PARLAMENTARE DIN IULIE 1927

DE

IOAN SCURTU

În primele luni ale anului 1927 situaţia politică din România s-a complicat considerabil. Agravarea bolii regelui Ferdinand readucea pe primul plan al vieţii politice problema crizei dinastice.

Venit la putere cu sprijinul lui I. I. C. Brătianu, Al. Averescu încerca să promoveze o politică economică independentă şi să stabilească legături cu principele Carol, înlăturat de la succesiune în urma actului de la 4 ianuarie 1926. Pe de altă parte, Partidul Naţional-Ţărănesc, în lupta sa pentru succesiune, nu ezita să agite problema crizei dinastice.

Întemeiat pe puternica sa bază economică (îndeosebi financiară), pe capacitatea cadrelor de care dispunea, pe influenţa pe care o exercita la Palat, Partidul Naţional Liberal a ieşit din rezerva pe care şi-o impusese, trecînd la ofensivă.

În urma unor manevre de culise, guvernul Al. Averescu a fost demis la 4 iunie 1927. A doua zi s-a constituit un guvern de „uniune naţională" prezidat de Barbu Ştirbey, cumnatul lui I.I.C. Brătianu şi unul dintre cei mai fervenţi apărători ai actului de la 4 ianuarie.

B. Ştirbey a reuşit să obţină sprijinul P.N.L., P.N.Ţ., Partidul Ţărănesc — dr. N. Lupu, precum şi a lui Stelian Popescu şi C. Argetoianu (independenţi). Partidul Poporului a refuzat să adere la ideea guvernului de „uniune naţională", iar Partidul Naţional răspundea, prin N. Iorga, că „după legăturile pe care le-am avut cu prinţul (Carol — n. ns.) ar fi o infamie să stau lîngă călăul lui"[1].

La 6 iunie apărea decretul de dizolvare a Parlamentului şi de convocare a corpului electoral pentru a alege Adunarea Deputaţilor la 7 iulie şi Senatul în zilele de 10—14 iulie.

Imediat după constituirea sa, guvernul a dat publicităţii un manifest către ţară prin care-şi exprima hotărîrea de a asigura „temeiurile dinastiei naţionale, urmînd în totul hotărîrii M. S. Regelui relative la succesiunea la Tron şi la desemnarea Regenţei"[2]. Astfel, printr-o abilă manevră, I. I. C. Brătianu a reuşit să solidarizeze public pe naţional-ţărănişti cu actul de la 4 ianuarie. Din acest moment, viitorul cabinetului era foarte nesigur. N. Iorga scria despre „harţa de fiecare clipă între miniştrii care se urau între ei şi n-aveau nici un sentiment şi nici o stimă pentru un conducător răsărit prin surprindere, mulţămită unor uneltiri personale pe dreptate osîndite de conştiinţa publică"[3]. Se punea problema relaţiilor dintre partidele politice, participante la guvern, în campania electorală. În timp ce P.N.L. şi Partidul Ţărănesc — dr. N. Lupu susţineau necesitatea unui cartel electoral, P.N.Ţ. preconiza liste separate.

---

[1] N. Iorga, *Memorii*, vol. V, p. 223.

[2] Arh. St. Bucureşti, Fond Preşed. Cons. de Miniştri, dosar 16/1927, f. 95.

[3] N. Iorga, *O viaţă de om. Aşa cum a fost*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1972, p. 693.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe de altă parte, I. Maniu declara că P.N.Ț. era îndreptățit să pretindă „oricînd conducerea țării" [4], iar I. I. C. Brătianu afirma că nu s-a întîmplat niciodată ca P.N.L. să ceară guvernul și să nu-l obțină, conchizînd : „Ei bine, îl revendicăm în aceste împrejurări" [5].

Boala regelui avansa foarte rapid, astfel încît Brătianu era hotărît să precipite lucrurile pentru a se instala la cîrma statului. Sub motiv că nu se realizase acordul electoral necesar, la 20 iunie miniștrii liberali, precum și C. Argetoianu, Stelian Popescu și dr. N. Lupu au demisionat din guvern. În fața acestei situații, B. Știrbey și-a depus mandatul.

La 21 iunie 1927, I. I. C. Brătianu depunea la Scroviște, în fața unui rege muribund, jurămîntul în calitate de președinte al Consiliului de Miniștri. De acum înainte, atenția partidelor politice era concentrată spre alegerile parlamentare. Acestea prezentau o importanță deosebită : cîștigarea lor de către P.N.L. însemna impunerea actului de la 4 ianuarie 1926, în timp ce succesul opoziției deschidea perspectiva readucerii lui Carol în țară, pentru a chema pe național-țărăniști la putere și a pune capăt dominației liberale. Pe de altă parte, avea loc prima înfruntare între cele două mari partide burgheze : P.N.L. (care avea de partea sa aparatul de stat) și P.N.Ț., recent înființat, a cărui popularitate cunoștea cote tot mai înalte.

Un alt element inedit îl constituia prezența în lupta electorală a celui de al doilea mare partid politic al clasei muncitoare — Partidul Social-Democrat — întemeiat în mai 1927.

Se adăuga, desigur, dorința fiecărui partid de a avea o poziție cît mai bună în Parlament, pentru a susține cu succes punctul de vedere al grupării sociale pe care o reprezenta.

La începutul campaniei electorale pe primul plan s-a aflat problema acordurilor și cartelurilor în vederea alegerilor. P.N.L. a realizat un cartel electoral cu Partidul Țărănesc — dr. N. Lupu, partener în guvern, căruia i-a oferit 28 de locuri în Adunarea Deputaților și 4 în Senat [6].

De asemenea, la 16 iunie, Partidul Maghiar a încheiat un cartel electoral cu Partidul German.

Propunerea lui Al. Averescu de a se crea un „front unic pasiv" al partidelor politice din opoziție și abținerea lor de la alegeri n-a întrunit adeziunea sperată. În fond, toate partidele politice doreau să participe cît mai activ la campania electorală, să-și sporească influența asupra maselor de alegători.

Aflat în ilegalitate, P.C.R. a acționat prin intermediul Blocului Muncitoresc Țărănesc. Acesta a propus P.S.D. „strîngerea tuturor păturilor muncitoare... de la sate și orașe într-un front unic de luptă", pe baza programului B.M.Ț. [8]. În răspunsul său, Consiliul General al P.S.D. se declara în principiu de acord cu această propunere, dar cerea ca social-democrații să aibă dreptul de a înlătura de pe listele comune pe unii candidați propuși de B.M.T. si ca în județele Arad. Timiș-Torontal și Lăpușna, membrii P.S.D. să fie în fruntea listelor electorale. B.M.Ț. nu a acceptat aceste condiții [9], astfel că forțele democratice muncitorești se prezentau din nou dezbinate în alegeri. Au existat însă unele acorduri de front unic, pe plan local, la Timișoara, Arad, Focșani, Oradea și Tîrgu Mureș [10].

Comisia electorală a B.M.Ț. s-a bazat pe manifestul intitulat *Partidul Comunist Român către toți muncitorii și plugarii, către toți micii meseriași, micii funcționari și intelectualii cinstiți.* În acest document se preconiza : respectarea dreptului de organizare și de întrunire ; desființarea stării de asediu și a cenzurii ; abrogarea legilor excepționale, amnistie generală politică, militară și agrară ; ziua

[4] „Patria", IX (1927), nr. 105 din 17 iunie.
[5] „Viitorul", XXV (1927), nr. 5784 din 9 iunie.
[6] „Aurora", VII (1927), nr. 1686 din 20 iunie.
[7] Alexandru Averescu, *Uzurparea de la 4 iunie*, București, 1927, p. 50.
[8] „Înainte", II .1927), nr. 1 din 12 iunie.
[9] Florea Dragne, *Blocul Muncitoresc-Țărănesc*, în *Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R. 1921—1944*, vol. I, București, Ed. politică, 1970, p. 273.
[10] „Înainte", II (1927), nr. 5 din 30 iunie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de lucru de 8 ore, îmbunătățirea situației materiale a clasei muncitoare. Manifestul cerea ca pământul să aparțină celor care îl cultivă. Pentru realizarea acestor deziderate, se preconiza instaurarea unui guvern muncitoresc-țărănesc [11].

În activitatea concretă, B.M.Ț. a nuanțat unele lozinci, adaptîndu-le la condițiile concret-istorice. Astfel, în problema agrară se cerea „Expropierea fără despăgubiri a marilor moșieri și împărțirea gratuită a pământului populației muncitorești sătești. Lichidarea rămășițelor feudale" [12].

P.C.R. a folosit campania electorală pentru a-și face cunoscută poziția față de principalele probleme economice, sociale și politice ale țării, pentru a stabili un contact trainic cu masele. Ziarul „Înainte", organul de presă al B.M.Ț., vedea în campania electorală „un minunat prilej de luptă împotriva oligarhiei și deci pentru cucerirea tuturor revendicărilor necesare maselor muncitoare de la sate și orașe" [13]. B.M.Ț. a organizat un număr mare de întruniri politice, în orașe și în sate, a editat manifeste și broșuri de propagandă, a fost o prezență vie, dinamică, în campania electorală.

Partidul Social-Democrat se prezenta pentru prima dată în fața alegătorilor. Programul [14] său (aprobat de Congresul din mai 1927) cuprindea o seamă de deziderate democratice ca: votul universal, egal, direct și secret pentru toți cetățenii de la 20 de ani în sus, fără deosebire de neam, religie sau sex; desființarea Senatului; descentralizarea administrativă, cu autonomia județelor și comunelor; despărțirea bisericii de stat; gratuitatea învățămîntului; o justiție corectă, dreaptă și independentă; desființarea justiției militare; protejarea industriei naționale prin credite ieftine, înlesniri de transport, scutiri de taxe vamale pentru mașini și utilaje moderne; etatizarea Băncii Naționale a României și a instituțiilor de credit; democratizarea armatei; interzicerea prin lege a militarizării întreprinderilor în timp de pace; desființarea Siguranței generale și înlocuirea jandarmeriei cu o poliție rurală; deplina libertate a presei, a întrunirilor, desființarea stării de asediu; respectarea dreptului de asociație; amnistie generală pentru toți condamnații și cei urmăriți pe motive politice; abrogarea tuturor legilor excepționade, în mod special a legii pentru menținerea ordinei publice; recunoașterea dreptului la grevă; consultarea Confederației Generale a Muncii la elaborarea tuturor legilor cu caracter muncitoresc; legiferarea contractului colectiv de muncă, a zilei de lucru de 8 ore, a salariului minim; concedii anuale plătite; asigurări în caz de boală, accidente, șomaj; recunoașterea consiliilor muncitorești de întreprinderi ș.a. În problema agrară, P.S.D. preconiza: revizuirea reformei agrare, pentru repararea ilegalităților și abuzurilor săvîrșite cu ocazia aplicării ei; ridicarea inalienabilității pământului țărănesc; înzestrarea țăranilor cu unelte, vite de muncă și semințe; înființarea de ferme model ca centre de educație agricolă pentru micile gospodării țărănești; înființarea unui institut de credit ieftin pentru țărani; înzestrarea tuturor comunelor cu izlazuri și păduri comunale; abrogarea legii învoielilor agricole; desființarea învoielilor în natură, extinderea legilor muncitorești de ocrotire socială asupra muncitorilor agricoli, ținînd seama de condițiile speciale din agricultură.

După cum se observă, P.S.D. preconiza un amplu program de îmbunătățire a situației maselor, de reorganizare a aparatului de stat și de extindere a drepturilor și libertăților democratice, în cadrele societății existente. Dealtfel, P.S.D. socotea că „dezvoltarea capitalistă a României este o necesitate istorică" și nu-și propunea să desfășoare o acțiune revoluționară.

---

[11] Arhiva Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota A—b, XX—1.

[12] Florian Tănăsescu, *Partidul Comunist Român și alegerile parlamentare (1922—1938)*, în „Anale de istorie", nr. 2/1973, p. 97.

[13] „Înainte", II (1927), nr. 1 din 12 iunie.

[14] *Programul și statutul Partidului Social-Democrat din România*, Cluj, 1927; vezi și Eufrosina Popescu, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (ianuarie 1922 — noiembrie 1928)*, Centrul de multiplicare al Universității București, 1974, pp. 181—192.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În timpul campaniei electorale, P.S.D. a criticat partidele burgheze, îndeosebi P.N.L., pentru politica promovată la guvern, precum și organizațiile de extremă dreaptă — Liga Apărării Național Creștine și Liga Arhanghelului Mihail — care „se pretează la orice aventură iresponsabilă" [15].

Partidul Național (reînființat de N. Iorga în septembrie 1926) se prezenta înaintea cetățenilor cu puternica personalitate a șefului său. El nu avea un program propriu-zis, ci insista asupra necesității de a se asigura „buna rînduială a banului public" și „întronarea dreptății și cinstei în țara noastră" [16]. În timpul campaniei electorale, Partidul Național a cerut în mod deschis anularea actului de la 4 ianuarie, pentru a se asigura „continuitatea firească a dinastiei" [17].

N. Iorga nu-și făcea iluzii în legătură cu rezultatul scrutinului, dar își exprima speranța că partidul său va obține măcar 2% din totalul voturilor pe țară pentru a avea reprezentanți în Parlament [18].

Partidul Poporului își baza campania electorală pe supralicitarea succeselor obținute în perioada guvernării abia încheiate: semnarea tratatelor de prietenie cu Italia și cu Franța; echilibrarea balanței comerciale; adoptarea unui nou tarif vamal; reglementarea problemei datoriilor externe; contractarea unui împrumut în Italia; înființarea Camerelor de Muncă ș.a. [19]. Desigur, el ascundea cu grijă nerealizările și aspectele negative ale guvernului Al. Averescu. Masele însă priveau neîncrezătoare spre Partidul Poporului, care devenise o umbră a vigurosului partid din anii 1918—1920.

L.A.N.C. era zguduită de puternice frămîntări interne, ca urmare a desprinderii, în mai 1927, a unei grupări în frunte cu Corneliu Zelea Codreanu, Ion Zelea Codreanu, Corneliu Șumuleanu, Paul Iliescu, Valer Pop ș.a. Campania electorală a L.A.N.C. era îndreptată cu precădere împotriva „trădătorilor", care constituiseră Legiunea Arhanghelului Mihail. Pe lîngă obișnuitele sloganе antisemite, L.A.N.C încerca să speculeze numele președintelui său pe viață, care ar fi „urmaș al desrobitorului Cuza Vodă" [20].

Liga Arhanghelului Mihail, care s-a prezentat în alegeri sub numele de Gruparea Corneliu Zelea Codreanu, nu avea un program de acțiune. Manevrînd cu cîteva lozinci diversioniste, ea căuta să profite de campania electorală pentru a-și face simțită prezența în viața politică a României.

Partidul Maghiar și Partidul German își întemeiau propaganda electorală pe susținerea unor revendicări specifice burgheziei naționalităților respective. Formînd un așa zis „bloc minoritar", cele două partide propagau ideea izolării naționale, urmărind spargerea unității de luptă a oamenilor muncii români și de alte naționalități.

Principalul partid burghez de opoziție, singurul care putea înfrunta cu succes guvernul liberal, era Partidul Național-Țărănesc. Programul adoptat în octombrie 1926 [21], cu ocazia fuziunii Partidului Național cu Partidul Țărănesc, cerea: o nouă constituție, „care să izvorască din consensul voinței cetățenilor, liber manifestat", „să cuprindă toate garanțiile drepturilor și libertăților cetățenești"; reforma administrativă pe baza descentralizării și a autonomiei locale; revizuirea administrativă a modului de aplicare a reformei agrare, în scopul de a se înlătura abuzurile săvîrșite și revizuirea ei legislativă la „timpul oportun"; asigurarea liberei circulații a pămîntului țărănesc „în scop de selectare naturală a cultivatorilor serioși"; dezvoltarea cooperației; dezvoltarea industriei țărănești, a industriei mijlocii și mari, îndeosebi a acelor ramuri legate de valorificarea produselor agricole; stabilizarea monetară și echilibrarea reală a bugetului; reorganizarea Băncii Naționale a României, pentru a i se asigura independența față de guvern, ca și față de organizațiile politice sau financiare particulare; reorga-

---

[15] Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 628/1927, f. 22.
[16] *Ibidem*, dosar 630/1927, f. 10.
[17] „Neamul românesc", XXII (1927), nr. 73 din 1 iulie.
[18] *Ibidem*.
[19] „Îndreptarea", IX (1927), nr. 154 din 7 iulie.
[20] „Apărarea națională", V (1927) nr. 9 din 20 iunie.
[21] *Principiile, programul și statutul votate de Congresele extraordinare pentru ratificarea fuziunii partidelor național și țărănesc la 10 octombrie 1926 în București*, Tip. Reforma socială, București, (f.a.)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nizarea monopolurilor statului pe baze comerciale ș.a. Un capitol special al programului era consacrat colaborării cu capitalul străin. În ce privește „politica muncitorească" se preconiza : recunoașterea sindicatelor, înființarea de instituții de împăciuire și arbitraj, reorganizarea Camerelor de Muncă pentru a „înlesni dezvoltarea raporturilor normale între muncă și capital" ; organizarea inspecției muncii, asigurări sociale în caz de boală, accidente, invaliditate, bătrînețe etc.

Pe baza acestui program — de esență burghezo-democratică, cu o accentuată tentă demagogică — P.N.Ț. a desfășurat o intensă propagandă în rîndul maselor, căutînd să profite cît mai mult de nemulțumirea lor față de politica liberalilor. De asemenea, național-țărăniștii au repus în discuție actul de la 4 ianuarie 1926. Al. Vaida-Voevod declara în plină campanie electorală : „Cînd însă voința unui întreg neam ar pretinde revizuirea actului de la 4 ianuarie, oare ce putere ar mai reprezenta acel «petic de hîrtie» "[22].

Partidul Național-Liberal a reluat în timpul campaniei electorală vechile sloganе : a întregit țara, a dat pămînt țăranilor, a înfăptuit votul obștesc. Dintre punctele de program afișate, reținem atenția : desăvîrșirea unificării legislative și administrative ; apărarea liniștii și avutului cetățenilor ; lichidarea risipei ; revizuirea impozitelor puse de guvernul Al. Averescu pentru „a se ajunge la o ușurare și la o mai dreaptă repartizare a sarcinilor fiscale" ; acordarea de credite pentru țărani ; dezvoltarea cooperației ; ocrotirea industriei românești ; adoptarea unui cod al muncii care să statornicească drepturile muncitorilor și meseriașilor ; îmbunătățirea situației funcționarilor publici [23].

In fond, P.N.L. nu avea un veritabil program de **guvernare, nu preconiza** soluții noi pentru rezolvarea problemelor esențiale ale României. Principalul scop al P.N.L. era acela de a asigura „liniștea în țară și buna ei îndrumare" [24]. Pe de altă parte, I. C. Brătianu era hotărît să împiedice venirea național-țărăniștilor la putere, deoarece aceștia urmăreau revizuirea „problemei dinastice" și aplicarea unui program ce afecta interesele marii burghezii industriale și financiare înregimentată în P.N.L.

Partidul Țărănesc — dr. N. Lupu sprijinea întru totul P.N.L., afirmînd că, în acele împrejurări, problema fundamentală era „menținerea ordinei și liniștei publice". Drept este că Partidul Țărănesc avea un program în care erau cuprinse o seamă de deziderate burghezo-democratice (înlăturarea abuzurilor săvîrșite cu prilejul aplicării reformei agrare, înființarea unei vaste rețele de credit pentru țărani, generalizarea învățămîntului agricol, aplicarea legislației muncitorești adoptată de Biroul Internațional al Muncii, sprijinirea mișcării cooperatiste etc.), dar ele erau acum trecute pe al doilea plan, deoarece multe veneau în contradicție cu programul P.N.L., alături de care se prezenta în fața alegătorilor [25].

Pentru a cîștiga alegerile, P.N.L. a folosit din plin concursul aparatului de stat. Comandantul jandarmeriei, generalul Davidoglu, a convocat comandanții de brigăzi și regimente, precum și cîțiva ofițeri superiori de jandarmi, declarîndu-le că dorința regelui era ca P.N.L. să iasă victorios în alegeri. El le-a cerut să se prezinte la prefecții liberali, iar unde ei nu erau liberali, la șeful organizației P.N.L. din județ spre a se pune la dispoziția lor [26]. La 25 iunie, Ministerul de Interne trimitea o telegramă cifrată către prefecții de județe, prin care le cerea să confiște afișele și manifestele electorale „incendiare și subversive", iar autorii lor să fie deferiți justiției [27]. Trebuiau urmăriți îndeaproape cei care agitau problema crizei dinastice, precum și cei care militau pentru răsturnarea pe cale revoluționară a societății capitaliste.

---

[22] „Patria", IX (1927), nr. 120 din 7 iulie.

[23] „Viitorul", XXV (1927), nr. 5797 din 24 iunie.

[24] *Ibidem*, nr. 5791 din 17 iunie.

[25] Ioan Scurtu, *Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc — dr. N. Lupu (1927—1934)*, în „Revista de istorie", nr. 5/1976, pp. 698—699.

[26] „Neamul românesc', XXII (1927), nr. 75 din 3 iulie.

[27] Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 606/1927, f. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cele mai mari piedici au fost puse B.M.Ț.[28]. Într-o telegramă din 24 iunie 1927 — semnată de M. Macavei, Al. Mihăileanu, M. Cruceanu, N. Popescu-Doreanu, Coloman Müler — se aduceau la cunoștința Ministerului de Interne următoarele ilegalități: în București, parchetul a confiscat manifestul lansat de C.C. al B.M.Ț.; la Craiova au fost confiscate anunțurile, deși ele nu conțineau decît ziua și ora unei întruniri; la Focșani a fost confiscat ziarul „Înainte", iar muncitorul Ion Negrea a fost „arestat și schingiuit de poliție"; la Oradea s-au interzis întrunirile B.M.Ț.; la Brașov președintele organizației locale a fost arestat; la Iași au fost confiscate manifestele; la Ploiești s-a încercat împiedicarea întrunirilor B.M.Ț.[29]. Organele de ordine au dat răspunsuri dintre cele mai semnificative[30]. La Oradea, de pildă, aflăm că manifestele B.M.Ț., admise de cenzură, au fost confiscate sub motiv că „atacă ordinea publică și socială și organizația de stat"[31].

Încă de la debutul său electoral, Partidul Social-Democrat a avut de făcut față presiunilor guvernamentale. Constantin Titel Petrescu informa Ministerul de Interne asupra următoarelor abuzuri: la Cîmpulung Moldovenesc autoritățile au interzis întrunirile și difuzarea manifestelor P.S.D.; la Turnu Severin s-au interzis întrunirile convocate de P.S.D.; la Dicio Sîn Martin s-au confiscat manifestele electorale; la Sighet au fost arestați 17 cetățeni care au propus în alegeri lista P.S.D.; la Satu Mare s-a interzis difuzarea manifestelor social-democraților; la Oradea au fost arestați 36 muncitori, sub motiv că fac propagandă electorală![32].

Abuzurile s-au îndreptat și împotriva patridelor burgheze de opoziție, îndeosebi a P.N.Ț., sub motiv că agitau spiritele[33].

Un document al P.C.R. aprecia că liberalii urmăreau „să zdrobească fără milă toate acele grupări care au vrut să folosească problema succesiunii la Tron ca o unealtă a luptei politice. Căci în situația dată tocmai această problemă este aceea care pentru liberali constituie un punct nevralgic, întrucît viitorul nestingherit al dominației lor depinde de felul cum vor rezolva această problemă"[34].

În acest context, se cuvin a fi subliniate două aspecte noi apărute în timpul campaniei electorale din 1927: înlocuirea de către guvern a unor funcționari administrativi care au comis abuzuri flagrante și activizarea maselor în lupta pentru apărarea votului exprimat. Cel mai grăitor exemplu este următorul: în ziua de 8 iulie, deci a doua zi după alegeri, circa 1 000 de cetățeni s-au adunat în orașul Făgăraș pentru a protesta împotriva ingerințelor electorale practicate de guvern. Îndemnați de liderul național-țărănist, Aurel Dobrescu, ei au luat cu asalt prefectura județului, în care se aflau ministrul comunicațiilor (C. Dimitriu), prefectul cu delegație (Ștefănescu) și alte autorități. Forțelor de ordine locale li s-au adăugat cele ale regimentului de infanterie din Brașov care au reușit să ocupe centrul orașului, să ia sub pază prefectura, gara, poșta și locuințele fruntașilor politici, să împrăștie mulțimea revoltată. „Lecția de la Făgăraș" a rămas însă un puternic avertisment pentru cei tentați să falsifice voința cetățenilor[35]. Acte similare au avut loc și în județele Brașov, Vaslui și Mehedinți[36]. Ele dovedeau o indiscutabilă creștere a conștiinței politice a maselor, a hotărîrii de a impune respectarea opiniei lor exprimate prin vot.

---

[28] Ion Saizu și Leon Eșanu, *Momente din istoria regimului electoral în România (1922—1928)*, în „Analele de istorie", nr. 3/1970, p. 92—93.

[29] Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 605/1927, f. 1.

[30] *Ibidem*, dos. 617/1927, f. 6.

[31] *Ibidem*, dos. 612/1927, f. 4.

[32] *Ibidem*, dosar 605/1927, f. 13.

[33] *Ibidem*, Fond Ministerul de Justiție, dosar 109/1927, f. 4; dosar 71/1927—1930, f. 24.

[34] Arh. C.C. al P.C.R., Fond 1/1927, mapa nr. 119.

[35] „Patria", IX (1927), nr. 124 din 12 iulie.

[36] „Îndreptarea", IX (1927), nr. 157 din 11 iulie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În urma alegerilor parlamentare din 7 iulie 1927 s-au înregistrat următoarele rezultate :

alegători înscriși : 3.586.086
voturi exprimate : 2.762.779

Nr. crt.	Partidul	Număr voturi*	%	Nr. mandate
1	P.N.L.	1 704 435	61,69	318
2	P.N.Ț.	610 149	22,09	54
3	Blocul Maghiar-German	173 517	6,28	15
4	Partidul Poporului	53 371	1,93	—
5	L.A.N.C.	52 841	1,90	—
6	P.S.D.	50.059	1,81	—
7	B.M.Ț.	31 505	1,14	—
8	P.N. (Iorga)	28 157	1,02	—
9	Gruparea C. Z. Codreanu	10 761	0,39	—

Din analiza acestor rezultate se desprind următoarele concluzii :

1. P.N.L. a obținut o „suspectă" victorie [37], ca să folosim aprecierea unui ziar contemporan ; cu acest prilej, ministrul de interne I. G. Duca „a ținut să demonstreze posibilitatea unei mîini puternice ascunsă în mănușa celei mai corecte politeți" [38]. P.N.L. a obținut voturile marii burghezii industriale și financiare, ale celor interesați în menținerea actului de la 4 ianuarie 1926 ; el și-a adăugat obișnuita „zestre guvernamentală", precum și voturile ce se îndreptau spre Partidul Țărănesc — dr. N. Lupu cu care a încheiat cartel electoral s-au a unor categorii sociale neîncadrate în vreo organizație politică.

2. P.N.Ț. a obținut majoritatea absolută în județele : Someș, Năsăud, Alba, Severin, Cluj și Sălaj, cîștigînd astfel 17 mandate. Reține atenția faptul că ingerințele guvernamentale au afectat în special gruparea țărănistă, cu vădita intenție de a crea surse de animozitate între țărăniști și naționali. Într-adevăr, din cei 54 deputați, 33 proveneau din Transilvania și Bucovina și 21 din vechea Românie și Basarabia. Astfel, aripa națională a cîștigat un important ascendent moral și politic asupra țărăniștilor, ceea ce se va reflecta în orientarea generală a P.N.Ț.

3. Blocul Maghiar-German a repurtat un important succes electoral, beneficiind și de concursul binevoitor al guvernului, care căuta să menajeze susceptibilitățile liderilor celor două partide, îndeosebi ai Partidului Maghiar, care nu ezitau să se adreseze Societății Națiunilor pentru orice diferend, oricît de mic. Reține atenția faptul că lista Partidului Maghiar și Partidului German a obținut majoritatea aboslută în județul Ciuc (cu 59,22% din totalul voturilor). Din cele 15 mandate, 8 aparțineau Partidului Maghiar și 7 Partidului German.

4. Partidul Poporului a înregistrat o adevărată catastrofă electorală. Așa cum remarca ziarul „Neamul românesc", „Brătianu a crezut că este momentul venit să dea o lecție averescanilor pentru necredința lor" [39], manifestată, îndeosebi,

---

* La Senat, mandatele au fost repartizate astfel : PNL — 92 ; PNȚ — 17 ; Blocul Maghiar-German — 1 ; independenți — 3. La consiliile comunale și județene PNL a obținut 66 mandate, PNȚ — 3, independenți — 2. Se adaugă 4 senatori desemnați de Camerele de agricultură, 8 de Camerele de industrie și comerț, 4 de universități, precum și cei 43 senatori de drept. Astfel, se ajungea la cifra de 243 senatori.

[37] „Cuvîntul", III (1927), nr. 806 din 11 iulie.

[38] *Ibidem.*

[39] „Neamul românesc", XII (1927), nr. 86 din 16 iulie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atunci cînd, aflați la guvern, se credeau stăpîni pe situație. Din forță politică de guvernămînt, Partidul Poporului nici nu putea pătrunde în Parlament, ceea ce constituie, desigur, una din curiozitățile vieții electorale din România. În fond, alegerile din iulie 1927 marcau falimentul acestui partid, care nu va mai reuși să revină pe primul plan al vieții politice.

5. Nemaibucurîndu-se de sprijinul guvernului (ca în 1926), L.A.N.C. a suferit un eșec usturător, ca și Gruparea C. Z. Codreanu, care și-a făcut un debut electoral dezastruos. Poziția lor ultrareacționară, ca și disensiunile interne, explică, de asemenea, numărul mic de voturi obținut.

6. Partidul Național (N. Iorga) n-a rezistat tensiunii electorale. Guvernul „pedepsise" astfel pe iorghiști — pentru carlismul lor. N. Iorga nu a fost ales în Adunarea Deputaților, ceea ce a constituit un element „de senzație", mult comentat de ziariști *.

7. Organizațiile clasei muncitoare au obținut împreună 2,96% din totalul voturilor pe țară, dar prezentîndu-se dezbinate n-au putut să-și trimită reprezentanți în Parlament. Era și aceasta o expresie clară a efectelor negative pe care le avea lipsa de unitate a clasei muncitoare. Pozitivă rămîne intensa propagandă electorală desfășurată de B.M.Ț. și P.S.D., faptul că au oferit o alternativă cu adevărat democratică la toate marile probleme ce confruntau România.

8. Reține atenția faptul că în alegerile parlamentare din iulie 1927 numai trei liste au întrunit peste 2% din totalul voturilor pe țară ; acesta a fost momentul culminat al concentrării forțelor politice burgheze în perioada interbelică. Totuși, chiar în această componență, Parlamentul avea să fie teatrul unor vii dezbateri politice.

* El avea să fie ales în alegerile parlamentare parțiale din județul Ismail, unde nu i s-a pus contracandidat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SITUAȚIA ȚĂRILOR DIN SUD-ESTUL EUROPEI OGLINDITĂ ÎN DOCUMENTE GERMANE (1940—1944)

DE

J. BENDITER

Interesul Germaniei pentru țările balcanice și cele din sud-estul Europei, datează cu mult timp înaintea instaurării regimului nazist. De la planurile elaborate în decursul secolului trecut, prin care cercurile de decizie urmăreau stăpînirea și organizarea economică a bogățiilor din aceste țări, pînă la cele elaborate în preajma și în timpul celui de al doilea război mondial, exista în mod cert un continuum istoric. Corespunzînd evoluției istorice a Germaniei, ceea ce le-a conferit o serie de elemente specifice, planurile elaborate în anii imperiului pînă la cele ale regimului nazist, au cuprins în ansamblu relațiile economice, financiare, industriale, agricole, comerciale. De-a lungul timpului, ele au fost elaborate nu numai de grupurile restrînse care au purtat nemijlocit răspunderea activității economice și financiare a Germaniei, ci și de cercuri mult mai largi. Între aceștia se aflau funcționari superiori ai diferitelor ministere, industriași, bancheri, mari comercianți, militari, profesori universitari și cercetători ai unor institute specializate. Toți și-au asumat prin planurile sau proiectele lor responsabilități „teoretice", dar mai ales practice în subjugarea și organizarea bogățiilor țărilor balcanice și din sud-estul continentului.

Ideea că aceste țări erau în măsură să asigure Germaniei materii prime și produse alimentare, ca și cea a unei strînse cooperări între agricultura lor și industria germană a fost preluată de naziști și dezvoltată în noile condiții istorice. Încadrarea lor într-un spațiu economic continental a constituit cu mult înainte de 1933 unul din fundamentele politicii preconizate de industria grea germană. Regimul condus de partidul nazist va încerca încă de la începuturile sale o reorientare și uneori o ierarhizare a priorităților bogățiilor din țările balcanice și cele din sud-est, după nevoile dictate de pregătirile pentru cel de al doilea război mondial.

Pe baza documentelor germane și a unor studii mai speciale, ne propunem în cele ce urmează să subliniem locul și rolul rezervat acestor țări în anii celui de al doilea război mondial, ca și în „noua ordine europeană", pe care naziștii sperau să o instaureze după asigurarea victoriei.

În momentul cînd cercurile politice și economice naziste au ajuns la concluzia că Germania nu va putea rezista în condițiile unui import sub nivelul nevoilor impuse de pregătirile de război, presiunea asupra țărilor din sud-estul Europei a crescut puternic. Războiul îndreptat împotriva unor state industrializate sau mai bogate în materii prime, a impus imperativul unui potențial economic capabil să situeze Germania în tabăra învingătorilor.

Politica economică a celui de al treilea Reich, marcată prin intrarea în vigoare a prevederilor planului de patru ani a pus în evidență necesitatea cre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ării unui spațiu economic din țările balcanice [1]. „I. G. Farbenindustrie A. .G." — una din cele mai interesate industrii germane în spațiul balcanic — considera că relațiile Germaniei cu statele agrare din sud-estul Europei sînt nu numai „utile", ci „chiar vitale" [2].

Drumul străbătut de cel de al treilea Reich spre dominarea economică și politică a acestor țări nu a fost nici pe departe presărat numai de succese. De la prevederlie înscrise în „Planul nou" — elaborat de Schacht, ministrul economiei —, care urmăreau adaptarea producției țărilor balcanice și de sud-est la nevoile Germaniei, pînă la proiectele și propunerile elaborate între 1940—1944, ele au fost întîmpinate nu o dată cu rezistență. Sub imperiul forțelor care s-au confruntat de-a lungul perioadei de dominație nazistă și care erau în măsură să decidă evoluția relațiilor dintre state, succesele și insuccesele țărilor mici și mijlocii în lupta contra expansiunii germane au pus în evidență posibilitățile și mijloacele pe care ele puteau conta în fața evenimentelor.

Anexarea Austriei a deschis în mod sigur „poarta spre sud-estul Europei". Trebuie subliniat faptul că la Berlin se considera că „deocamdată" această poartă „a fost întrucîtva mai deschisă", urmînd ca peste cîtva timp „să fie deschisă complet" [3]. Consecințele părăsirii treptate a acestor țări de către puterile occidentale și dezmembrarea Cehoslovaciei au grăbit, cum este cunoscut, procesul de slăbire și de supunere. În acest sens se poate aprecia că anexarea Austriei a decis soarta luptei Germaniei pentru stăpînirea țărilor din sud-estul Europei, înlăturînd orice altă concurență, iar dezmembrarea Cehoslovaciei a pus capăt acestei evoluții. Folosind „mijloace mai simple" [4] în lupta împotriva expansiunii germane în toate aceste țări, „mașinațiile naziste erau foarte nepopulare" [5]. Avantajele conferite Germaniei de superioritatea militară și economică în 1940, au asigurat premisele necesare — după părerea Berlinului — ca ele să fie considerate ca elemente componente „ale marelui spațiu economic german". În acest sens, au fost luate unele măsuri care priveau „viitorul" acestor țări, altele care aveau în vedere asigurarea stăpînirii imediate a bogățiilor lor.

În „noua ordine europeană" viitorul țărilor balcanice — se credea la Berlin — nu va impune preocupări speciale. Era vorba numai de „o largă acțiune de administrație", deci, nu va fi nevoie să se creeze „o nouă formă politică și economică" [6]. În ceea ce privește însă organizarea lor imediată, în sensul ca economia să corespundă eminamente nevoilor războiului, primele măsuri care trebuiau luate se refereau îndeosebi la asigurarea securității și priorității Reichului în stăpînirea bogățiilor solului și subsolului.

Însărcinatul cu problemele speciale ale țărilor balcanice, M. F. von Killinger, propunea în mai 1940, printre alte măsuri, în primul rînd de a „obliga aceste țări să nu se mai abată de la cererile Germaniei". Convins că în momentul în care Germania era angajată în războiul din est „dușmanii nu vor cruța nici un mijloc de a încerca organizarea unei rezistențe a statelor balcanice", Killinger preconiza înlăturarea fără întîrziere a acestor guverne sau persoane care nu prezentau garanție pentru cel de al treilea Reich. Orice tendință de compromis față de aceste guverne — arată el — trebuiau înlocuite cu măsurile cele mai energice. Chiar cetățenii germani care locuiau în țările balcanice trebuiau făcuți

---

[1] Dietrich Eichholtz, *Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939—1945*, Band I, 1939—1941, Berlin, 1969, p. XII.

[2] Anton Reithinger, *Le visage économique de l'Europe*, Paris, 1937, p. 19 ; I. E. Du Bois, *The Devil's chemists*, Boston, 1952, p. 83.

[3] Martin Broszat, *Deutschland, Ungarn, Rumänien, Entwicklung und Gründfaktoren Nationalsozialistischer Hegemonial und Bundespolitik 1938—1941*, în Historische Zeitschrift Bd. 206, München, 1968, p. 54.

[4] Otfried Ulshöfer, *Ein flussnahme auf Wortschaftsunternehmen in den besetzten Nord-West und Sudosteuropäischen Landern wärend des 2 Weltkrieges* in besondere der Erwerb von Beteilungen (Verflichtung) in Tübingen, 1958, p. 43, 44, 59.

[5] E. Klinkmüller und M. G. Ruhan, *Die Wirtschaftlichen Zusamenarbeit des Ostblokstaaten*, Berlin, 1960, p. 125, 128—139 ; Fritz Scherik, *Magie der Planwirtschaft*, Cologne, 1960, p. 84, p. 97.

[6] *Anatomie des Krieges*, p. 213.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să înțeleagă că „ei sînt soldații unui front" și că luptă „pentru viitorul Germaniei" [7]. Această îngrijorare — credem noi — a fost într-o anumită măsură slăbită odată cu înfrîngerea Franței, care a asigurat „libertatea deplină" a reorganizării economiei țărilor balcanice. De data aceasta era vorba de măsuri prin care să se identifice economia lor cu sfera de interese germane. În primul rînd trebuiau consolidate pozițiile cîștigate pînă în 1940, împiedicată orice fel de înstrăinare sau orice inițiativă de naționalizare [8].

În acest sens prezintă interes afirmația lui Hitler făcută în cadrul unei conferințe din iulie 1941 cu privire la relațiile cu România. Referindu-se „deocamdată la relațiile bune" dintre cele două țări, Hitler adăuga „nimeni nu știe cum vor fi ele în viitor. Noi nu trebuie să depindem de bunăvoința altor popoare, în acest sens trebuie aranjate și relațiile noastre cu România" [9]. Țara noastră intra și ea în „gigantica prăjitură" pe care Germania — cum spunea Hitler — „trebuie să se pregătească să o taie după nevoile noastre". Aceasta impunea, ca Germania „în primul rînd să domine, în al doilea rînd să administreze și în sfîrșit să exploateze" [10]. De asemenea, trebuia întărită și lărgită participarea firmelor germane în stăpînirea și exploatarea bogățiilor. În sfîrșit, trebuia realizată o mai strînsă colaborare între diferitele grupări ale capitalului german interesat în această parte a continentului. În realizarea acestor sarcini un rol important trebuiau să aibă cetățenii germani care locuiau în diferitele țări. Decretul din 7 octombrie 1938, adresat acestora, prevedea între altele și obligația cetățenilor germani din țările baltice, U.R.S.S. și țările balcanice „să consolideze din punct de vedere politic și economic" cuceririle făcute de Germania. În acest scop ei primeau însemnate fonduri bănești din Berlin [11].

Metodele de control economic în regiunile ocupate din Balcani erau în mare măsură similare cu cele folosite în protectoratul Boemiei și Moraviei. Guvernele instaurate erau îndeaproape supravegheate de administrația militară nazistă. Ca un rezultat al importanței bogățiilor balcanice pentru economia de război, în aceste țări au existat trimiși speciali ai concernului I. G. Farben, ai ministerului de externe, ai unor bănci, ai unor industrii metalurgice.

Între diferitele organisme sortite să conducă și să planifice acest spațiu, a existat o puternică și, nu o dată, stînjenitoare concurență. Legați prin același obiectiv de jefuire cît mai grabnică a bogățiilor, ele se deosebeau în ceea ce privește mijloacele și prioritățile pentru stăpînirea lor.

În 1940, în Germania, „Reichsgruppe Industrie" ocupa locul cel mai important în conducerea spațiului economic german. Vizînd crearea unui spațiu economic european pe cît posibil mai independent de alte spații economice, mondiale, formațiunea marei industrii germane considera că nici una din țările învinse, ocupate sau aliate nu trebuia să aibă nici prezent și nici viitor în afara intereselor Reichului. Ungaria, Iugoslavia, Grecia, Bulgaria, România, trebuiau să renunțe de a avea industrie proprie, să primească produse manufacturate numai din Germania. Întregul lor potențial economic trebuia să se îndrepte spre Germania. Asemenea planuri au fost elaborate și de cercurile ministerului economiei, a celui de externe, de unele cercuri ale partidului nazist, de către unele servicii speciale ale unor mari concerne.

Ministerul economiei a creat în 1940 o serie de organisme, ca „Abteilung V.O." (Vorberlitung und Ordnung), „Reichsant für Wirtschafts aufbau", „Gesselschaft für europäische Wirtschafts plannung und Grossraumwirtschaft", care aveau misiune organizării economiei teritoriilor „încorporate" la cel de al treilea Reich.

---

[7] *Griff nach Südosteuropa. Neue Dokumente*, hrsg. von Wolfgang Schumann, Berlin, 1973, doc. 4, p. 75—76.

[8] *Ibidem*, doc. 12, p. 87.

[9] *Documents on nazism*, 1919—1945, edited by Jeremy Noakes and Geoffrey Prudhom, London, 1974, p. 629.

[10] *Ibidem*, p. 623.

[11] Survey of International Affairs 1939—1946, *Hitler's Europa*, edited by Arnold Toynbee and Veronica M. Toynbee, London, New York—Toronto, 1964, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Existau de asemenea o serie de servicii şi organizaţii speciale ale Ministerului de externe, a „Asociaţiei marilor agricultori", a „Asociaţiei industriilor de oţel" a cărbunelui care aveau mari interese în ţările din sud-estul Europei. Concernul Göring care conducea întreg sistemul economic preconizat prin planul de patru ani a fost nu o dată în opoziţie şi chiar în conflict cu serviciile speciale ale ministerului economiei, sau al afacerilor externe în ceea ce priveşte „rezolvarea" problemelor din aceste ţări.

Nevoile impuse de război, necesitatea de a asigura cît mai repede resursele necesare, au impus crearea unui organ special care să dea o contribuţie importantă deocamdată la administrarea şi, mai tîrziu, la stabilirea „noii ordini" în ţările din sud-estul continentului. Creată în februarie 1940, „Südosteurope Gesselschaft" (S.O.E.G.), cu sediul la Viena, a devenit în scurt timp una din cele mai importante instrumente pentru aplicarea politicii de dominaţie şi jaf [12].

Apărută în momentul cînd relaţiile dintre statele din sud-estul Europei şi Germania au avut un caracter de dependenţă, S.O.E.G. a făcut parte din organele de execuţie a unui sistem larg de planuri ale dominaţiei germane [13]. În mod oficial, ea avea menirea „să întărească, să cultive relaţiile Germaniei cu ţările din sud-estul Europei". Ea avea legătură cu toate instituţiile, societăţile, asociaţiile care aveau interese de natură economică sau culturală cu ţările amintite. Prezentată de propaganda nazistă drept un for ştiinţific cu misiunea de prospectare, mai ales, a viitorului, S.O.E.G. a luat la început forma unui club în care dominau preocupările culturale şi de cercetare [14]. Pentru a salva această aparenţă au fost iniţiate în 1940 o serie de conferinţe la Sofia, Atena, Bucureşti, Belgrad, legate mai ales de probleme economice, de transport, ţinute de diferiţi specialişti germani sau din ţările respective. Cu ajutorul, aprobat de Hitler, al Academiei germane S.O.E.G. a iniţiat chiar organizarea în sud-estul Europei a unui seminar de cultivarea limbii germane. Acest „unic factor care va pregăti ştiinţific planurile de reorganizare a ţărilor din sud-estul Europei în cadrul noii ordini" [15], se afla oficial sub conducerea ministrului economiei, Walther Funk. Din prezidiumul societăţii făceau parte reprezentanţii industriei chimice, a industriei din Boemia şi Moravia, reprezentantul ministerului de externe, reprezentanţi principalelor bănci germane, Reichscomisarul pentru preţuri, inspectorul general al problemelor economice a armatei, reprezentanţii ministerului comerţului, Ernst Kaltenbrunner, conducătorul poliţiei şi al S.S. din Viena, reprezentanţii aprovizionării Reichului, ai Camerei de Comerţ, ai Ministerului Muncii, ai propagandei, ai diferitelor servicii pentru ţinuturile ocupate, preşedintele „Asociaţiei prietenilor Academiei germane" etc. În cadrul Societăţii sud-esteuropene, au fost incluse pînă în 1942 „Cercul pentru problemele Dunării", „Institutul de drept al ţărilor din sud-est", „Cercul cultural-politic", „Asociaţia pentru cercetarea economică a spaţiului sud-est european", „Cercul Ulmansky pentru problemele de raţionalizare a creşterii porumbului în ţările din sud-est", „Serviciul de ştiri şi de informaţii literare, teatrale şi muzicale", „Institutul agrar pentru sud-est", „Institutul pentru cercetări în domeniul lemnului", „Institutul pentru cercetarea minelor", „Asociaţia pentru navigaţia pe Dunăre", „Asociaţia S.O.E.G. pentru prietenie cu ţările din sud-estul Europei".

În vîrful acestei „piramide" se afla Reichsgruppe Industrie, care era în acelaşi timp „factorul de legătură şi mortalul necesar acestei mari construcţii" [16], cum declara reprezentantul industriei grele în noiembrie 1941.

---

[12] „American Political Science Review", LIX (dec.), 1960, p. 921—933.

[13] Lothar Gruchmann, *Nationalsozialistische Grossraumordnung*, Stuttgart 1962, p. 105—109.

[14] A. B. Zeman, *Nazi Propaganda*, London/New York, 1964, p. 113.

[15] A. B. Zeman, *op. cit.*, p. 111.

[16] *Anatomie der Agression Neue Dokumente zu den Kriegszielen des faschistischen deutschen Imperialismus im zweiten Weltkrieg*, hrsg, v. G. Hass und W. Schumann, Berlin, 1972, p. 157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Stabilirea sediului societății la Viena a urmărit să descongestioneze Berlinul care după socotelile naziste trebuia să devină capitala Europei. Considerată ca unul din serviciile regionale ale economiei germane, ea a fost situată din punct de vedere geografic în apropierea teritoriilor pe care trebuia să le „studieze".

În timp ce armatele germane înaintau în Europa, „Sudosteuropa Gesselschaft" a primit misiunea de a strînge propuneri de la toate cercurile interesate în această zonă, în vederea întocmirii unor planuri speciale, cu toate detaliile regionale și locale. În elaborarea lor trebuiau ținute în seamă o serie de directive. Ele trebuiau să aibă în vedere că țările din sud-estul Europei erau socotite de naziști drept țări „de categoria a doua sau a treia". În viitor deci, ele urmau să dispară de pe hartă. În al doilea rînd, fiecare dintre ele erau sortite să fie numai „obiect de exploatare" în interesul exclusiv al Germaniei. În al treilea rînd, economia acestor țări trebuia „studiată" și planificată numai din punct de vedere al materiilor prime. În consecință planurile trebuiau să ilustreze o cunoaștere amănunțită a tuturor bogățiilor prezente ca și posibilitățile de descoperire a unora noi.

Grupe speciale, sub conducerea S.O.E.G., s-au ocupat cu „studierea" bogățiilor chimice, metalice, cu industria lemnului, a hîrtie, ceramicei, sticlei. O atenție deosebită trebuia acordată agriculturii, care în aceste țări avea să rămînă preocuparea principală. Sub nici o formă planurile nu trebuiau să se ocupe cu probleme de industrializare. Trebuia avut în vedere că cele mai multe din aceste popoare erau „inferioare din punct de vedere rasial" și deci incapabile de a construi industrii [17]. Datorită unor caracteristici rasiale, popoarele din sud-estul continentului „erau lipsite de spirit de răspundere și de inteligență", capabile numai „de o gîndire primară". Muncitorii nu puteau fi comparați cu cei din restul Europei [18]. În consecință, planurile trebuiau îndreptate spre agricultură, iar investițiile preconizate trebuiau să exprime numai „interesul și nevoile Germaniei" [19]. Comisia care răspundea de „viitorul" țărilor din sud-estul Europei, din cadrul planului de patru ani, a ținut să precizeze mai concret că „interesele Germaniei nu au nimic comun cu ideea nutrită de popoarele respective despre îmbunătățirea nivelului lor de viață". Această idee „nu poate în nici un caz să se afle pe prim plan". Trebuia înlăturată și ideea că de pe urma colaborării cu Germania în aceste țări se va înlătura șomajul. Toți acei „care nu vor avea de lucru, vor fi prețioase obiecte de export". Germania era dispusă acum, ca și în viitor „să primească aceste obiecte". Plină de grijă și dispusă la o analiză amănuntită, comisia planului de patru ani socotea chiar că din Bulgaria, România și Iugoslavia ar putea veni în Germania vreo trei milioane și jumătate de țărani. Pentru plata înrobirii lor, naziștii erau hotărîți să dea pluguri și alte mașini și astfel „datoria noastră față de ele va fi mai mică". În plus, țăranii „vor învăța agricultura" [20]. „Banca Germană" atrăgea atenția planificatorilor că era categoric împotriva oricărui export de capital german spre aceste țări [21]. Pentru realizarea unor planuri „atente" și mai ales „convenabile" Reichului — cum recomanda marea finanță — trebuiau ținute în seamă și pretențiile Italiei față de bogățiile acestor țări. Comitetul economic al concernului chimic preciza în acest sens, că „în spațiul dunărean nu putea fi vorba de egalitate între interesele germane și cele italiene". Trebuia înlăturată părerea că Italia „ar putea să stea alături de Germania" în această zonă. Dealtfel, reprezentanții lui I. G. Farben erau convinși că Italia nu putea oferi ceea ce aveau nevoie aceste țări, nici în prezent și nici în viitor" [22].

---

[17] Dietrich Orlow, *The nazis in the Balkans. A case study of totalitarian Politics*, Pittsburg, 1968, p. 118.

[18] F. Zeck, *Die Deutsche Wirtschaft und Sudosteuropa*, Leipzig, 1942, p. 29.

[19] *Griff nach Sudosteuropa*, doc. 64, p. 157.

[20] *Ibidem*, doc. 25, p. 109—112.

[21] *Ibidem*, doc. 5, p. 156.

[22] *Ibidem*, doc. 5, p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În timp ce echipele S.O.E.G. adunau în grabă „propuneri și dorințe" pentru asigurarea jafului din țările ocupate din sud-estul Europei, organele de represiune naziste întăreau teroarea împotriva „surprinzătoarei activități a populației îndreptată contra armatelor de ocupație" [23].

După atacarea Uniunii Sovietice, situația acestor țări a devenit deosebit de grea. Evenimentele din anul 1941 au pus în evidență că cel de al doilea război mondial a devenit pentru națiunile mici o adevărată catastrofă. Exercitarea politicii de hegemon, metodele de teroare, lipsa oricărui scrupul al naziștilor și proporțiile jafului amenințau însăși existența acestor țări.

Strategia războiului fulger, impusă de faptul că economia germană nu avea resursele necesare unui război de lungă durată, era în 1941 falimentară. Consecințele catastrofale ale eșecului războiului fulger pentru aliații și popoarele vremelnic ocupate de Germania, au fost pînă azi prea puțin subliniate, din cauză că noțiunea de război fulger a fost și este încă înțeleasă în scopul tactic al luptei rapide contra vrăjmașului.

Strategia războiului fulger a fost considerată în planurile militare și economice germane ca principalul mijloc de purtare a războiului care să asigure neîmpovărarea Germaniei cu uriașele cheltuieli impuse de un asemenea eveniment. El trebuia să aducă celui de al treilea Reich stăpînirea fermă a materiilor prime și un acces larg la piața mondială. Realizarea acestor obiective erau singurele în stare să contribuie la menținerea și întărirea regimului nazist.

Eșecul războiului fulger a produs în Germania una din primele crize cu grave consecințe pentru întreg regimul nazist. Între altele a devenit clar că înarmarea Germaniei, făcută mai mult în lărgime decît în profunzime, avea să sufere într-un viitor apropiat din cauza lipsei rezervelor de materii prime. Încă în ianuarie 1940 Hitler, în cadrul unei conferințe restrînse, atrăgea atenția că lipsa rezervelor de materii prime „ne obligă să exploatăm la maximum toate posibilitățile pe care le avem" [24]. In acest spirit, generalul Thomas nota în vara anului 1941, cînd situația se înrăutățise că „trebuie să ne asigurăm teritoriile care au pentru noi interes special pentru economia de război" [25].

Chiar dacă puterile axei exercitau în 1941 autoritatea lor asupra Europei, atît în Germania cît și în Italia existau grave probleme legate atît de lipsa materiilor prime, cît și de întreținerea unui uriaș aparat industrial. Uzura economică prezenta mari pericole pentru fiecare dintre ele.

În fața situației de a alege între vastele planuri și imperioasele nevoi imediate impuse de un război greu și lung, Germania nazistă a hotărît să sacrifice totul pentru victorie.

În acest sens, jaful economic din țările ocupate a luat proporții aproape neîntîlnite pînă atunci. Göring ordona atunci comisarilor Reichului pentru teritoriile ocupate să prade totul. „voi trebuie — spunea el — să fiți ca ciinii de vînătoare ; unde rămîne ceva care ar putea să servească poporului german trebuie imediat să luați și să expediați în Germania" [26].

Darea de seamă făcută de „Sudosteuropa Gesselschaft", în ianuarie 1942, pierduse aproape cu totul orice colorit „științific". Ea pare să fie o chemare adresată tuturor factorilor care o compun la o „comunitate de interese" pentru o mai bună și mai grabnică exploatare a țărilor din sud-estul Europei. Prin ea se amintea parcă încă o dată că „în cadrul nelimitatei hegemonii continentale a Germaniei, țările din sud-est i-au deschis niște posibilități la care Germania nici nu s-a gîndit". Era vorba de importanța bogățiilor și a forței de muncă [27].

Nu este deloc întîmplător că în momentul cînd se hotărăște intensificarea cererilor față de aceste țări, au apărut și „propunerile" ca în viitor țările bal-

---

[23] *Ibidem*, doc. 41, p. 138.

[24] *Documents on Nazism*, 1919—1945, Edited by Jeremy Noakes and Geoffrey Pridham, London, 1974, p. 631—632.

[25] *Ibidem*, p. 633.

[26] *Procés des grands criminels de guerre devant le Tribunal militaire international*, Tome IX, edité à Nürenberg, Allemagne, 1947, p. 670.

[27] *Griff nach Sudosteuropa*, doc. 72, p. 171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

canice să rămînă sub ocupație militară, iar formațiuni speciale S.S. să asigure granițele respective. Aceste propuneri ar fi trebuit, după părerea unor factori de răspundere, să fie aplicate imediat [28].

Materialul de lucru prezentat de I. G. Farben pentru dezvoltarea industriei chimice din țările amintite se ocupă pe larg de bazele energetice, petrol, cărbune, gaz metan, minereurile de fier, de zinc, de crom, de natriu, sare, bauxită, superfosfați, de valorificarea celulozei din Delta Dunării [29]. De-a lungul anului 1941, Grecia este jefuită cumplit. Dezastrul care a urmat acestui jaf a fost atît de mare încît autoritățile naziste de ocupație au trebuit să recunoască „că au mers prea departe" [30].

Noi condiții sînt impuse României de către comisia specială a „Reichsgruppe Industrie". Se impunea raționalizarea economiei, prelungirea investițiilor germane în agricultură, îmbunătățirea transportului, urgentarea fabricării de conserve de carne și pește, urgentarea valorificării legumelor și a fructelor.

Pe măsură ce lipsurile din armată și din interiorul Germaniei creșteau, împuternicitul planului de patru ani și reprezentantul economic al Ministerului de externe primesc mandatul de a comunica primului ministru al Ungariei [31] că „a sosit momentul cînd nevoile interne ale Ungariei să treacă pe ultimul plan", adică să se realizeze imediat o „acțiune de mari rezerve pentru nevoile noastre de pe front". Această decizie foarte curînd se va întinde asupra tuturor țărilor din această zonă. Se specifica că ele „vor trebui să considere prioritare nevoile Germaniei de materii prime și forță de muncă" [32].

În fața încercărilor premierului ungar de a folosi „presiunile fiscului" și de a sublinia propriile greutăți interne, reprezentanții Germaniei au protestat cu energie și au cerut lui Göring să cheme la ordine autoritățile ungare. Atît de supărați au fost reprezentanții Berlinului din cauza atitudinii unora din guverne încît în iunie 1942 s-a considerat că, dat fiind că „eforturile conducerii Germaniei nu au dat toate rezultatele scontate" în aceste țări ar trebui instaurată o politică colonială „așa cum au făcut turcii altădată" [33].

Vînzarea de către România unor țări neutre a semințelor de sfeclă și rapiță a fost tricț interzisă la cererea comisiei de comerț a Ministerului de externe. Deși autoritățile românești au motivat că din cîștigul realizat se cumpără arme, hotărîrea Berlinului a rămas neclintită [34]. Dealtfel, trebuie menționat că în 1942, presiunile germane asupra României erau din ce în ce mai mari. Dat fiind că petrolul de la Maikop și Grosny era pierdut pentru Germania, cantitățile de petrol produse de România prezentau o mare importanță.

„Gigantica mobilizare" hotărîtă de cercurile conducătoare naziste încă în aprilie 1942, care privea toate țările ocupate și în mare măsură și pe cele aliate Germaniei, însemna folosirea tuturor materiilor prime, a fertilității teritoriilor și exploatarea brațelor de muncă în beneficiul Germaniei [35]. În cadrul acestei *mobilizări, toți prizonierii de război trebuiau încorporați în industria de armament* germană, „iar productivitatea lor trebuia să atingă cel mai înalt nivel posibil" [36]. Toți bărbații și femeile de la vîrsta de 15 ani „trebuiau rechiziționați pentru muncă". Fără „nici o urmă de fals sentimentalism munca lor trebuia exploatată la maximum pentru producția de arme și cea alimentară" [37].

Conferința de la Weimar, din ianuarie 1943, condusă de Saukel cu participarea conducătorilor din țările ocupate, a pus la punct măsurile pentru realizarea „giganticei mobilizări". Saukel a dat cu această ocazie suficiente explicații pentru a se înțelege că mobilizarea era făcută efectiv pe spinarea țărilor ocu-

[28] *Ibidem*, doc. 64, p. 157.
[29] *Ibidem*, doc. 71, p. 163—164.
[30] *Procès des grands criminels*, Tome VIII, p. 21.
[31] *Griff nach Sudosteuropa*, doc. 67, 68, p. 163—164.
[32] *Ibidem*, doc. 75, p. 176.
[33] *Ibidem*, doc. 83, p. 182.
[34] *Ibidem*, doc. 85, p. 185.
[35] *Documents on nazism*, op. cit., p. 650.
[36] *Ibidem*.
[37] *Ibidem*, p. 651.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pate și satelite. Înființarea în decembrie 1942 a organizației speciale „Europeamt für den Arbeitseinsatz", un fel de centrală care trebuia să adune cu forța oameni din toată Europa la muncă în Germania, avea să ușureze — după părerea lui Saukel — realizarea unei din principalele sarcini ale mobilizării. Pentru cei aduși din țările satelite s-a hotărît să se folosească termenul de Gastarbeiter, adică „musafir care lucrează". În cadrul conferinței s-a acordat o atenție specială țărilor din sud-estul Europei. S-a insistat mai ales asupra faptul că pentru realizarea mobilizării era nevoie „de ordine și liniște", ceea ce lipsea în țările din sud-estul continentului [38].

În Croația, generalul Lüthers a dat ordin de prindere a bărbaților și femeilor care trebuiau imediat expediate în Germania. Orice fel de rezistență — se specifica în ordin — trebuia pedepsită pe loc cu împușcarea, spînzurătoarea sau incendierea caselor sau a satelor [39]. Nemulțumită de „rezultatele" aplicării măsurilor generalului Lüthers, conducerea centrală a Wehrmachtului face noi propuneri pentru înăsprirea regimului din Croația. Influența exercitată „de propaganda cu talent făcută de Tito" era atît de mare, încît se recunoștea că trupele germane existente acolo nu puteau face față fără noi întăriri.

În spațiul balcanic, unde Germania avea din ce în ce mai multe greutăți, se adaugă la sfîrșitul anului 1942 și insistențele Italiei de a căpăta cel puțin unele precizări în legătură cu împărțirea prăzii, nu atîta pentru viitor, cît mai ales în prezent. Italia, aliata Germaniei, căreia de la început i-a fost rezervat un tratament de indiferență și dispreț, devenea prin demersurile ei stînjenitoare.

Pentru ca să se „precizeze poziția celor două țări", avea să aibă loc o întîlnire între cei doi dicatori. Ambasadorul german la Zagreb este însărcinat să pregătească în acest scop un aide-memoire pentru Hitler [40]. Directivele date ambasadorului pentru întocmirea aide-memoire-ului dezvăluie și sinceritatea alianței.

Cu toate menajamentele, Italia trebuia să înțeleagă că ea nu este în stare să apere ordinea din această zonă. Situația din Croația trebuia să constituie un exemplu. Interesele Germaniei pentru materii prime, interesele militare o obligă să mențină în prezent și viitor trupe. Pentru menținerea ordinei, colaborarea germano-italiană ar fi de dorit, dar conducerea nu poate aparține decît generali-germani. Pentru a liniști pe Mussolini, Hitler, în scrisoarea trimisă la 16 februarie 1943 [41], este silit să-i scrie cîteva adevăruri despre situația din Balcani. „Oricît — scrie el — ar fi de îmbietoare tentația de a aița aceste țări una împotriva alteia, cred că nu merită pentru că pe ele le unește ura fără limite împotriva Italiei și Germaniei". Îngrijorat de faptul că deși cucerite, în țările din această zonă s-au format organizații armate „gata să ne lovească cînd se va ivi ocazia". Hitler lăsa să înțeleagă pe aliatul său că singura lor colaborare trebuie să urmărească numai „pacificarea lor".

După catastrofa de la Stalingrad, la Berlin era cunoscut că țările din sud-estul Europei erau dispuse „să nu mai facă din cauza Reichului și cauza lor" [42]. Conversațiile care au avut loc în ianuarie 1943 la Berlin între reprezentanții României, Bulgariei și Ungariei marchează chiar „începutul unei noi faze care exprimă dorința acestor țări de a se salva de catastrofă" [43]. Comunicatul german transmis pe calea undelor la sfîrșitul acestor conversații ținea să precizeze că Germania va acorda avantaje țărilor mici aliate după cîștigarea victoriei în raport direct cu „meritele pe care le va cîștiga fiecare din ele" [44].

Lupta antigermană și cea antifascistă care se desfășura sub diferite forme în România, Ungaria, Bulgaria, Iugoslavia nu mai era un secret pentru Berlin. Berlinul a fost în repetate rînduri informat de greutățile ivite în calea celor

---

[38] *Documents on nazism*, op. cit., p. 652.
[39] *Griff nach Sudosteuropa*, doc. 102, 104, p. 209, 212.
[40] *Ibidem*, doc. 92, 93, p. 169, 198.
[41] *Les lettres secrets échangées par Hitler et Mussolini*, Paris, 1946, p. 150.
[42] Dietrich Orlow, *op. cit.* p. 153.
[43] Arnold Toynbee and Veronica M. Toynbee, *Hitler's Europe*, London-New York-Toronto, 1954, p. 621.
[44] Arnold Toynbee, *op. cit.*, p. 621.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care se ocupau cu jefuirea bogățiilor. Nepublicarea exactă a situației din agricultură, falsificarea statisticilor privitoare la producția agricolă, se îndreptau direct împotriva jafului de cereale a Germaniei [45].

Micșorarea sferei de jefuire, pierderea treptată a grînarului ucrainean, au impus ca toate organizațiile, societățile, comitetele care se ocupau oficial cu „planificarea viitorului acestor țări", să intensifice la maximum activitatea pentru asigurarea Germaniei cu grîne, materii prime și brațe de muncă. Situația din ce în ce mai puțin sigură pentru Germania în țările balcanice, încercările făcute de România pentru ieșirea din război determină căpeteniile naziste să fie deosebit de îngrijorate. Această caracudă de state mici — declara Hitler la 8 mai 1943 în fața vîrfurilor naziste — „va trebui cît mai curînd lichidată" [46]. Pînă atunci însă, conducerea nazistă, îngrijorată de situația de pe frontul de răsărit, de situația din Italia, de pericolul unei debarcări a aliaților în Balcani, mai avea nevoie — cum declara Hitler — „să păstrăm Balcanii nu numai pentru cupru, petrol, bauxită, crom, cereale, ci și pentru ca să asigurăm că aici nu se va produce un enorm faliment în ziua cînd Italia ne va face figura" [47].

După ieșirea Italiei din război, Berlinul decretează introducerea în Balcani a unui „tratament riguros" [48]. El era necesar pentru că — cum arăta Jodl la 7 noiembrie 1943 în consfătuirea cu Gauleiterii — în această zonă „se duce un război mic împotriva Germaniei" [49]. Era vorba, cum explica el, în continuare, de lupta de rezistență din Iugoslavia, Grecia, de faptul că în România „există o lume devotată Germaniei și una care trebuie să ne dea de gîndit", că în Ungaria exista un teren „favorabil răspîndirii comunismului" [50].

În toamna anului 1943, mișcarea de rezistență din Iugoslavia dispunea de 26 de divizii, zece brigăzi independente și peste o sută de unități autonome, cei peste 250.000 de combatanți controlau jumătate din teritoriul țării. Constituirea „Consiliului antifascist de eliberare națională" sublinia hotărîrea combatanților de a înlătura vechiul regim și să creeze pe pămîntul eliberat prin lupta lor noi condiții de viață. Comandamentul german făcea eforturi considerabile pentru a păstra cît mai mult posibil dreptul de a jefui și controlul liniei de la Morava și Vardar, necesar aprovizionării sau retragerii trupelor naziste angajate în Grecia.

Lupta de eliberare din Grecia, rezistența antifascistă din România în înțelesul cel mai larg al cuvîntului, măsurile draconice luate în Ungaria, care au mărit valul de nemulțumiri a civililor și chiar a unei părți a militarilor, au înrăutățit situația și așa foarte grea a Germaniei. Pentru a sili țările balcanice să se supună în continuare ordinelor Berlinului, generalul Löhr împuternicea la 14 iulie 1943 pe „toți comandanții și pe toți soldații să ucidă populația civilă din Iugoslavia și Grecia" pentru că „în cele mai multe cazuri ea se alătură bandelor de dușmani ai Germaniei" [51].

În același timp, Hitler și Ribbentrop amenințau conducerile celorlalte țări cu distrugerea în cazul cînd nu vor lupta „cu încăpățînare" pînă la sfîrșit [52].

„Cercetările științifice" ale S.O.E.G. se îndreptau în 1943 spre a pune în evidență noile cantități de materii prime și mai ales de brațe de muncă care „trebuiau rechiziționate" din Serbia, Slovacia, Ungaria, România, Bulgaria și Gre-

---

[45] B. Alexander Bilimovitch, *The Agricultural Economy of the Danube Countries, 1933—1945*, Stanfort, 1955, p. 123.

[46] *Göebbels Tagebücher*, hrsg. von L. Lochner, 1948, Zürich, p. 326.

[47] *Hitler parle a ses generaux*. Comptes rendus stenografiques de rapports journaliers du Q.G. du Führer 1942—1945, Paris, 1956, p. 112.

[48] *Annette Fax, The Power of Small States*, Chicago, 1954, p. 117.

[49] *Soverseno Secretno Tolko dly Komandavanie*, Dokumentă i materială, Moscva, 1967, p. 544.

[50] *Ibidem*, p. 547.

[51] *Griff nach Sudosteuropa*, doc. 112, p. 223.

[52] Elisabeth Barker, *Macedonia*, London, 1950, p. 78—79.

[53] *Griff nach Sudosteuropa*, doc. 111, p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cia [53]. Serviciile conduse de A. Rosenberg, în plină concurență cu cele ale lui Ribbentrop, dau ordine de jefuire a bunurilor de artă și cultură din Iugoslavia și Grecia [54].

„Provocările latente contra Germaniei" [55] — cum notau colaboratorii lui Ribbentrop — se referau și la „greutățile" pe care aceste țări le făceau atunci cînd aminteau Berlinului despre imensele sale datorii rezultate din comerțul prin clearing. În locul oricărei reglementări, în martie 1944, Walter Funk declara că toate datoriile trebuiesc considerate drept „contribuția acestor state la purtarea războiului". În nici un caz — arăta el — „livrările către Germania nu trebuie să fie influențate de faptul că datoria Germaniei crește sau nu" [56]. El cerea atunci cercurilor conducătoare din țările din sud-estul continentului să înțeleagă că „Germania a făcut mari sacrificii pentru acest război", care a urmărit îndeosebi „să apere cultura milenară a Europei și pentru ca Europa să rămînă patria culturii".

„Înțelegerea" cercurilor conducătoare nu a prezentat nici un fel de interes în fața hotărîrii popoarelor din sud-estul Europei care în 1944 au decis singure soarta lor. Hotărîrea lor a constituit o lovitură decisivă împotriva nazismului care, ani în șir, a acționat pentru distrugerea lor fizică și națională.

[54] Hor Kamentky, *Secret nazi Plans for Eastern Europa*, New York, 1961, p. 97.

[55] *Ibidem*, p. 99.

[56] *Griff nach Sudosteuropa*, doc. 127, p. 245.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚII LA ISTORIA RAPORTURILOR ROMÂNO-POLONEZE (1945—1947)

DE

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

La sfîrșitul primului război mondial România a acordat o atenție specială raporturilor cu țările ce izbutiseră, în anul 1918, să-și desăvîrșească unitatea de stat sau să se constituie în state naționale. Mai mulți factori au contribuit la apropierea României de aceste state. Mai întîi, apărarea în comun a *statu-quo* ului teritorial, stabilit prin sistemul tratatelor de pace de la Paris, a înlesnit apropierea celor două țări. Aceste state se pronunțau pentru stabilirea unor norme noi de conduită internațională, prin instituirea egalității reale între state, indiferent de mărimea lor, pentru măsuri care să oprească orice acțiune revizionist-revanșardă. De aici, o politică comună și la Liga Națiunilor în care vedeau o garanție a integrității teritoriale și suveranității lor naționale, un organism politic capabil să instituționalizeze normele de drept internațional, care să le apere de amenințarea cu forța. De fapt, întreaga lor activitate politico-diplomatică constituie o parte integrantă a acțiunii de afirmare, pe plan internațional, a țărilor mici și mijlocii, constantă a veacului nostru.

Pe aceste coordonate au evoluat și raporturile României cu statul polon. Unii oameni politici români au considerat că, printr-o convenție cu această țară, Polonia ar putea fi atrasă spre Mica Înțelegere, astfel adăugîndu-se noi verigi lanțului ce o lega de acele națiuni care urmăreau cu adevărat o politică de securitate internațională. Convenția de alianță cu Polonia, din 1921, a fost înlocuită, la 26 martie 1926, printr-un tratat de garanție, în care a fost introdusă clauza „erga omnes", prevedere pe care Polonia nu a vrut niciodată să o pună în practică. În concepția diplomației române convenția și tratatul erau considerate instrumente politice ce aveau în vedere nu numai apărarea frontierelor orientale, ci securitatea europeană, în general. Nu întotdeauna România a împărtășit acțiunile de politică externă ale Poloniei. Astfel, statul nostru a respins ideea de a participa la războiul Poloniei împotriva Rusiei Sovietice, în pofida repetatelor cereri ale Franței [1].

În preajma izbucnirii celui de al doilea război mondial România a făcut eforturi deosebite pentru a preîntîmpina revizuirea tratatelor. Refuzînd oferta de a participa la dezmembrarea în continuare a Cehoslovaciei, statul nostru a încercat să atragă Polonia spre politica antirevizionistă și să creeze astfel un bloc antinazist. Cu toate că acțiunile desfășurate de România au fost handicapate de politica de concesii a marilor puteri, statul nostru a continuat să condamne orice acțiune de revizuire a tratatelor, încercînd, în condiții internaționale vitrege, să-și ajute aliații.

---

[1] Eliza Campus, *Politica externă a României în perioada interbelică*, București, Ed. politică, 1975, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dispariția Poloniei, ca stat, de pe harta Europei, în cursul celui de al doilea război mondial, nu a avut repercusiuni asupra menținerii unor legături între cetățenii acestei țări și România. Poporul și autoritățile române au acordat un sprijin substanțial, moral și material, națiunii poloneze care trăia o adevărată dramă națională. Ospitalitatea poporului român față de cei peste 100 000 de refugiați polonezi civili, militari sau demnitari, atitudinea guvernului nostru concretizată în ajutorul moral și material acordat Poloniei, neprevăzut în vreun tratat internațional, își aveau suportul în starea de spirit antihitleristă predominantă în țară, în tradițiile de prietenie și colaborare cu statul vecin. De altfel, aceste probleme au constituit, pînă în prezent, obiectul unor interesante contribuții, studii și comunicări [2] motiv pentru care noi nu mai insistăm asupra lor. Poziția fermă a României angajată în sprijinul Poloniei cotropită de trupele hitleriste nu s-a modificat, cu toate ripostele și amenințările Germaniei. Alegerea țării noastre ca loc de refugiu pentru conducătorii Poloniei era urmarea atitudinii antihitleriste pe care o adoptase guvernul român, precum și a simpatiei și sprijinului pe care îl acorda, în condițiile neutralității, statului și a poporului polonez [3]. Faptul acesta a fost evidențiat, în octombrie 1976, și de primul secretar al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Socialist Unit Polonez, Edward Gierek, care cu prilejul vizitei sale în România, spunea : „Istoria ambelor noastre popoare nu a fost ușoară, dar nu despre asta vreau să vorbesc. Dacă îmi permite-ți însă pentru o clipă poate voi aduce în amintire anul 1939, cînd, în urma invaziei hitleriste asupra Poloniei, o parte dintre polonezi, cît și o parte dintre forțele militare și-au găsit ocrotire în România. Mulți dintre acești oameni trăiesc și-și amintesc de simpatia cu care au fost înconjurați în momentele acelea grele pentru ei" [4].

În timpul războiului, problemele poloneze au reținut, de mai multe ori, oficial sau oficios, atenția României. Mai ales, a interesat modul cum evoluau legăturile Poloniei cu Uniunea Sovietică și consecințele pe care aceste relații le aveau asupra evoluției raporturilor internaționale din răsăritul și sud-estul Europei [5]. În acest context, era urmărit modul cum evolua raportul dintre aspirațiile naționale poloneze și chestiunile teritoriale, ambele fiind importante chestiuni politice pentru Europa de mîine [6].

Mai multe discuții s-au purtat, îndeosebi, cu privire la tratamentul aplicat colonelului Iosif Beck, fost ministru de externe, care după 1 septembrie 1939 s-a stabilit în România [7].

Un alt moment în care problemele românești au intervenit în discuțiile oficialităților poloneze a fost acela al vizitei premierului Sikorsky în anul 1941 la Washington. Memoriul înmînat de acesta lui Roosvelt conținea, după surse

---

[2] Vezi : Raymund Kulinski, *Culisele internării guvernului polonez în România*, în „Lumea", anul IV, nr. 51 (161), din 15 decembrie 1966, p. 23—25 ; A. Loghin, D. Tuțui, *Sprijinul acordat de România refugiaților polonezi în anii celui de al doilea război mondial*, „Anale de istorie", 4/1968, p. 41—55 ; I. Vatamanu, D. Mâță, *Președintele Poloniei I. Moscicki la Bicaz*, „Memoria Antiquitatis", Piatra Neamț, 1970, p. 545—549 ; A. Karetchi, L. Eșanu, *100 de zile pe pământul ospitalier al României*, în „Magazin istoric", an VIII, nr. 10 (91), octombrie 1974, p. 14—18 ; idem, *Poporul român în sprijinul refugiaților polonezi în anii celui de al doilea război mondial*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", VII, 1970, p. 317—326 ; idem, *Demnitari polonezi refugiați în România la începutul celui de al doilea război mondial*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, XII, 1975, p. 145—164.

[3] A. Karetchi, L. Eșanu, *Demnitari*. . ., p. 149.

[4] „Scînteia" din 9 octombrie 1976.

[5] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare se va cita Arh. M.A.E.), fond 71, Suedia, 1943, vol. 5, Telegrame, f. 151 ; idem, vol. 6, 1939—1944, f. 508 ; idem, Ankara, vol. 5/1943, f. 90.

[6] Idem, Suedia, vol. 5/1943, Telegrame, f. 71 ; vol. 6/1939—1944, f. 452.

[7] Idem, Ankara, vol. 6/1944, f. 40—41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oficiale, și referiri la România postbelică [8], la discuțiile controversate dintre Marile Puteri privind configurația politico-diplomatică și teritorială a lumii de după război [9].

Cetățenii polonezi rămași pe teritoriul României, după 1 septembrie 1939, s-au remarcat prin atitudinea lor consecvent antihitleristă, antifascistă. Astfel, la București, pe strada Paris nr. 51, aveau loc manifestări cu caracter antifascist la sediul studenților polonezi, cu scopul „de a menține în cercurile refugiaților o stare de spirit profund antigermană, precum și un îndemn la luptă împotriva Reichului" [10]. Într-o convorbire purtată cu ministrul român în Turcia, Al. Cretzianu, la 8 aprilie 1944, ambasadorul Poloniei își exprima credința că între cele două țări „vor trebui să se restabilească legăturile din trecut" [11].

De asemenea, remarcabil, pe linia tradiționalelor legături de prietenie polono-române, de solidaritate internaționalistă, ni se pare atitudinea cetățenilor și militarilor poloni aflați la 23 august 1944 pe teritoriul țării noastre. Printr-un memoriu, din septembrie 1944, un grup de ofițeri polonezi, aflat la Craiova, (trei colonei, doi maiori, cinci căpitani, zece locotenenți, cinci sublocotenenți, 40 subofițeri, și 450 soldați), solicita „să se constituie într-o unitate, care să lupte alături de armata română împotriva Germaniei" [12].

Polonia a fost, fără îndoială, țara care a suscitat cele mai mari controverse și discuții între Marile Puteri în timpul războiului și în primii ani postbelici [13]. Pentru Polonia renăscută, două erau problemele esențiale: frontierele [14] și situația guvernului [15]. Între cele două guverne, de la Lublin și Londra, s-au ivit neînțelegeri legate, mai ales, de stabilirea frontierelor viitoare ale Poloniei. Ceea ce în spiritul anglo-saxon trebuia să rămînă provizoriu, era considerat ca definitiv de guvernele sovietic și polonez. Problemelor complexe, interne și externe, cu care era confruntată Polonia căutau să le dea rezolvare, mai ales, formațiunile politice patriotice grupate în Comitetul Polonez de Eliberare Națională. Un lucru rămîne cert, că fără sprijinul poporului, guvernul polonez nu ar fi putut face față grelelor probleme interne și internaționale [16]. Ședința Plenară a C.C. al Partidului Comunist Polonez, din 11—12 iulie 1945, făcea o amplă analiză problemelor internaționale complexe cu care era confruntat statul. „Hotărîrile Conferinței de la Yalta — au subliniat în cuvîntările lor mai mulți vorbitori — precedate de o serie de tratative, fără participarea țării noastre... conțin elemente de pericol, care trebuiesc văzute la fel și chiar mai clar decît cîștigarea acordului" [17].

Politica externă a Poloniei democratice a fost orientată către cooperarea cu U.R.S.S., începînd cu semnarea tratatului de asistență mutuală, din 21 aprilie

---

[8] Idem, S.U.A., vol. 41/1941—1944, f. 261—262.

[9] Idem, Anglia, vol. 42/1941—1944, f. 47.

[10] Arh. St. București, fond P.C.M., d. 1325/1943, f. 12—13.

[11] Arh. M.A.E., Ankara, vol. 6/1944, f. 90.

[12] Arh. M.A.E., Fond 71, 1939, EA XX România, vol. 352/1944—1947, f. 134—135.

[13] H. Truman, *Mémoires*, t. I, Paris, Plon, 1955, p. 48—49, 98—99.

[14] Arhiva Ministerului Apărării Naționale (în continuare se va cita Arh. M.A.N.), M. St., Mj., S 2 Inf., d. 1611/1946, P. 1659, f. 70; J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Cinquième Edition, Paris, Dalloz, 1971, p. 432; *Corespondența Președintelui Consiliului de Miniștri al U.R.S.S. cu președinții S.U.A. și cu primii miniștri ai Marii Britanii în timpul Marelui Război pentru apărarea patriei*, vol. I, București, E.P.L.P., 1958, p. 333; *Rezistența europeană în anii celui de al doilea război mondial* 1938—1945, vol. I, *Țările din Europa centrală și de sud-est*, București, Ed. Militară, 1973, p. 207—208; R. Aron, *L'Historire contemporaine depuis 1945*, Paris, Larousse, 1969, p. 120; W. T. Kowalski, *La Pologne et Les Alliés. 1939—1945*, „Revue de la deuxième guerre mondiale", 78, avril, 1970, p. 34.

[15] J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 432.

[16] K. Hartmann, *Polens Geist Zwischen Ost-und West*, Hannover, 1962, p. 16.

[17] Arh. C.C. al P.C.R., Fond. 1, d. 220/1945, f. 113, 118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1945, și confirmată prin încheierea unui acord economic cu statul sovietic. Totodată, ea a acordat o atenție specială cooperării cu celelalte state democratice, urmărind, în principal, prin colaborarea economică, reconstrucția țării.

După insurecția națională armată, antifascistă și antiimperialistă s-a produs o schimbare în orientarea politicii externe a României spre aliații firești, tradiționali, și o revenire la ideile testamentare cu valoare de practică diplomatică ale lui Nicolae Titulescu. În acest cadru reluarea relațiilor politico-diplomatice și economice cu țări care se aflaseră sub dominație germană și de care ne legau raporturi tradiționale de prietenie, se impunea ca o necesitate obiectivă. Elementul care ne apropia cel mai mult de aceste state era legat de modificările survenite în baza social-economică și politică, rezultantă a luptei maselor populare sub conducerea partidelor comuniste și muncitorești. De altfel, în primele săptămîni de după insurecție, forțele democratice, conduse de P.C.R., și-au formulat cu precizie poziția față de problemele internaționale ale României. Programul de guvernare al F.N.D. cuprindea ideea stabilirii unor legături de prietenie sincere și durabile cu toate țările democrate [18]. În acest context se arăta importanța pe care o avea stabilirea unor *schimburi comerciale normale* cu toate țările democratice în vederea aprovizionării României cu materii prime și cu utilajul necesar pentru refacerea sa economică. Aceste obiective aveau să-și primească reconfirmarea în marele forum al comuniștilor, din octombrie 1945, care a elaborat principiile de bază ale orientării internaționale a statului. Partidul comunist se pronunța hotărît pentru „respectarea voinței fiecărui popor de a-și făuri singur regimul său social, prin respectarea independenței naționale și neamestecul în afacerile interne ale altor state" [19]. În documentele Conferinței se sublinia că, pe plan mondial, este necesară „nu o politică de echilibru al forțelor, nu o politică de împărțire a lumii în „blocuri", ci una de înțelegere și colaborare între popoare și între state", în care scop era esențial „spiritul de colaborare și voința de a rezolva toate problemele prin bună înțelegere". Orientînd politica externă spre întărirea prieteniei cu marele popor sovietic, cu popoarele înconjurătoare și cu toate popoarele iubitoare de libertate", partidul a formulat în esență constante de bază ale activității externe a statului nostru — prietenie și colaborare frățească cu țările democrate, cooperare cu toate statele lumii, indiferent de orînduirea lor socială, pentru întărirea păcii și progresului mondial [20]. Conferința a caracterizat cuprinzător relațiile României cu Uniunea Sovietică, Bulgaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, *Polonia* și Ungaria, definindu-le ca „un complex de prietenii folositoare, care crează perspectiva unei pașnice și rodnice dezvoltări" și contribuie la „independența noastră ca popor și ca stat" [21]. Totodată, Conferința atrăgea atenția asupra multitudinii formelor de colaborare care trebuie să țină cont de diversitatea social-economică și politică a statelor. „Divergențe — se sublinia la Conferință — pot exista și între membrii uneia și aceeași grupări politice — cu atît mai mult între statele deosebite ca structură — esențial este însă spiritul de colaborare și voința de a rezolva toate problemele în bună înțelegere" [22]. Toate acestea arătau — așa cum spunea la 10 mai 1945 Lucrețiu Pătrășcanu — că poporul român înțelege că *„viitorul lui, independența lui, dorința lui de mai bine sînt strîns legate de felul în care își va pregăti singur și prin propria-i forță politica lui internă și externă"* (subl. ns.) [23].

În acel moment, România era animată nu numai de hotărîrea de a-și îndeplini obligațiile care decurgeau din noua ei situație internațională, ci și de dorința de a-și reglementa cît mai curînd posibil relațiile cu Puterile Aliate și cu celelalte state. Acest deziderat avea să fie mai greu de realizat, deoarece România, prin statutul juridic creat la 12 septembrie 1944, se găsea în stare de belige-

[18] „Scînteia" din 29 ianuarie 1945.

[19] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ediția a IV-a, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 8.

[20] *Conferința Națională a Partidului Comunist Român. Octombrie' 1945*, București, Ed. politică, 1970, p. 125—126.

[21] Gh. Țuțui, *Participarea României la Conferința de la Paris în vederea încheierii tratatului de pace cu Națiunile Unite*, în „Revista de istorie", Tom. 28, 5/1975, p. 673.

[22] *Ibidem*.

[23] „Scînteia" din 13 mai 1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ranță cu Națiunile Unite. Din aceste motive procesul de normalizare a relațiilor sale cu statele coaliției antihitleriste a parcurs un drum sinuos suferind o întîrziere, el începînd să se contureze abia în a doua jumătate a anului 1945 și să se dezvolte în 1946. În acest cadru, s-a pus problema reluării vechilor legături de prietenie cu popoarele care căzuseră victime fascismului german, Cehoslovacia, *Polonia* și Iugoslavia, stabilirea unor relații de strînsă colaborare cu Bulgaria și Ungaria, țări care se aflau într-un intens proces de transformări revoluționare, precum și dezvoltarea colaborării cu celelalte state ale lumii.

În articolul de față atenția noastră se va opri asupra raporturilor româno-polone dintre anii 1945—1947. Sînt ani în care atît Polonia cît și România fac importanți pași spre socialism. Acest proces de democratizare a vieții social-politice și economice conjugat cu legăturile tradiționale de prietenie dintre cele două state nu puteau decît să influențeze favorabil asupra relațiilor dintre cele două țări și popoare. După război, România și Polonia, datorită configurației teritoriale stabilite prin tratatele de pace nu mai erau țări vecine. Cu toate acestea, raporturile dintre ele s-au menținut într-un cadru favorabil, care își avea sorgintea în dorința ambelor popoare de a le oferi multiple posibilități de dezvoltare. Dat fiind faptul că România a avut, pînă în preajma încheierii Tratatului de Pace, prin obligațiile asumate în Convenția de armistițiu, o libertate de acțiune politico-diplomatică mai limitată, articolul nostru va aborda, mai ales, raporturile economice și financiare care au fost dominante în acest timp. Acest lucru este justificat și pentru simplul motiv că în centrul preocupărilor lor cele două state puneau problema refacerii economice, de aici necesitatea asigurării unui cadru propice acestui proces, prin amplificarea legăturilor economice. Desigur, atît Polonia, dar mai ales România, care trebuia să achite importante contribuțiuni prin Convenția de armistițiu, au avut dificultăți în respectarea acordurilor lor economice, cele mai multe fiind însă obiective. Cu toate aceste dificultăți, raporturile pe plan economic dintre cele două țări și popoare au putut să se dezvolte, creînd un cadru nou, favorabil relațiilor politico-diplomatice de mai tîrziu. Așa cum remarca Edward Gierek *„în perioada postbelică această simpatie și prietenie din trecut s-a întărit și a devenit o prietenie a popoarelor care edifică socialismul, care își construiesc, în noile condiții, viitorul lor"* (subl. ns.) [24].

Statul nostru a reluat raporturile diplomatice cu Polonia la 18 septembrie 1945, la rang de legație, iar la 11 noiembrie, același an, la nivel de ambasadă [25].

Un rol deosebit în întărirea prieteniei dintre cele două popoare l-a avut Comitetul Patriotic Polon, cu sediul în București. Avînd ca președinte pe Henryk Bigoszt și ca secretar pe Kazimierz Szymonowics, Comitetul a fost autorizat de Ministerul de interne, la 22 octombrie 1945 „ca organism de reprezentare a intereselor polone atît pe lîngă autoritățile române cît și cele aliate, și, îndeosebi, sovietice". Activitatea acestui Comitet urmărea „adîncirea relațiilor polono-române și polono-aliate și pregătirea cadrului viitoarei colaborări dintre cele două popoare" [26].

Înțelegerea raporturilor româno-polone, dintre anii 1945—1947, nu poate fi surprinsă fără cunoașterea detaliată a unor probleme aparținînd perioadei anterioare: întreținerea refugiaților polonezi, materialele de război, soldul clearingului româno-polon, chestiunea tezaurului etc., și care se cereau acum rezolvate.

În perioada septembrie 1939 — 31 martie 1946, guvernul român a alocat polonezilor refugiați ajutoare lunare în valoare de 2 115 914 769 lei; reducînd fiecare tranșă lunară a acestei sume la valoarea de cumpărare din 1 septembrie 1939, s-a obținut suma de 1 016 369 703 lei [27]. Tot în septembrie 1939, Banca Na-

---

[24] Idem, din 9 octombrie 1976.

[25] C. Popișteanu, *Cronologie politico-diplomatică românească 1944—1947*, București, Ed. politică, 1976, p. 82, 83; „Scînteia" din 16 septembrie 1945; Arh. M.A.N., M. St. Mj., S. 2 Inf., d. 1601/1946, P. 1651, f. 50—54. Imobilul ambasadei române din Varșovia se afla pe Aleja Ujadowskie, nr. 22 (Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, 1945/1946, vol. 10, nepag.).

[26] Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, 1945—1946, vol. 10, nepag.

[27] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţională a României, la sugestia guvernului, a acceptat să cumpere de la refugiaţi zloţi, 1 zlot pentru 20 lei. Suma debursată cu acest prilej a fost în valoare de 240 163 877 lei [28].

O altă problemă a fost aceea a soldului clearingului româno-polon. Întrerupt, în 1939, din cauza războiului, în februarie 1941, printr-un acord cu soldul debitor s-a vărsat misiunii germane 27 994 436 lei (aproximativ 200 000 dolari). Juridic, situaţia comporta pentru rezolvare numeroase dificultăţi [29]. Părerea guvernului român era că se punea problema obligativităţii plătirii, încă o dată, a soldului clearingului antebelic. De asemenea, mai multe discuţii au fost legate de materialele de război poloneze aduse de refugiaţi, avînd o valoare de 563 800 000 lei (1939). Guvernul polonez avea pretenţii mai ridicate. Prin articolul 24 al Tratatului de Pace, România se obliga să restituie drepturile şi interesele Naţiunilor Unite, începînd cu 22 iunie 1941 (în prima formă). Delegaţia poloneză a obţinut să fie acceptată data de 1 septembrie 1939, prin scrisoarea Lychnowski [30].

Problema cea mai importantă, însă, a fost aceea a aurului polonez. La 10 octombrie 1939 s-au predat României 51 lăzi sigilate conţinînd 2 738,10426 kg aur fin, valorînd 578 044 170 lei, (1939) sau 3 080 000 dolari. În interpretarea Băncii Naţionale a României, aurul reprezenta o garanţie a emisiunilor suplimentare de bancnote pentru a acoperi nevoile refugiaţilor polonezi. La 20 aprilie 1940, Banca Naţională a Poloniei, cu sediul la Paris—Londra, a comunicat B.N.R., că a cedat aurul unei organizaţii de într-ajutorare a refugiaţilor polonezi „Polish Food Comission Inc." New York, care urma să-l ridice. Printr-un Jurnal al Consiliului de Miniştri, la 6 mai 1940, aurul a fost blocat cu titlu de garanţie. Solicitat de către germani nu a fost cedat acestora, între interesele politice şi nota verbală germană existînd un caracter litigios. Printr-un jurnal — din 8 august 1940 — B.N.R. îşi asuma responsabilitatea deţinerii aurului pînă la lămurirea dreptului de proprietate. În urma procesului intentat de Polish, instituţiile americane au obţinut o poprire de 4 milioane dolari, ce avea B.N.R. la diverse bănci din America. La 14 februarie 1946, B.N.R. comunica avocaţilor din New York că restituie aurul dacă se ridică sechestrul asupra celor 4 milioane dolari. După părerea noastră, poziţia adoptată de B.N.R. în problema aurului a fost justă, ea eliminînd orice posibilitate ca acest bun al poporului polonez să ajungă în mîinile germanilor sau a unor persoane particulare.

Guvernul român, în şedinţa din 26 septembrie 1947, luînd în discuţie adresa nr. 10 262, din 4 septembrie acelaşi an, a B.N.R., Serviciul Acordurilor, decidea „să se restituie Băncii Poloneze, — „Bank Polski", — prin reprezentanţii săi legali, depozitul celor 51 — cincizeci şi una — casete, constituit de aceasta din urmă, la data de 10 octombrie 1939, în schimbul obligaţiunii ce-şi va lua Bank Polski — de a face demersurile necesare pentru stingerea, în cel mai scurt timp, a procesului intentat B.N.R. de către „Commission for Polish Relief, Ltd", din New York, şi pentru ridicarea tuturor popririlor instituite asupra disponibilităţilor din S.U.A. ale B.N.R. în legătură cu acest proces". Cu aducerea la îndeplinire a dispoziţiunilor prezentului jurnal erau însărcinaţi miniştrii secretari de stat din Departamentele Industriei şi Comerţului, Finanţelor şi Afacerilor Străine [31]. Printr-o convenţie specială, din noiembrie 1947, guvernul român restituia aurul depozitat în B.N.R. — în valoare de 3 miliarde dolari, considerînd că prin acest act raporturile dintre cele două ţări nu pot decît să progreseze" [32].

Prezentăm o situaţie cifrică a problemelor financiare pendinte între Polonia şi România :

---

[28] *Ibidem.*
[29] *Ibidem.*
[30] *Ibidem.*
[31] „Monitorul Oficial", Partea I, anul CXV, nr. 232, 8 oct. 1947, p. 9045.
[32] Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, 1945/1946, vol. 10, nepag.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Debit — sold clearing 27 944 436 (val. 1939)		
Materiale război	563 800 000	
Total	591 744 436	
Credit zloți cumpărați	240 163 877	(val. 1939)
Ajutoare refugiați	1 016 369 703	
Total	1 256 533 580	

Soldul în favoarea noastră era de 664 789 144 lei (val. 1939), adică 4 653 524 dolari [33].

Alte probleme pendinte în raporturile României cu statul polon au fost legate de aplicarea Tratatului de Pace (art. 24 și 30). Guvernul nostru a încuviințat ca la Paris, începînd cu 30 septembrie 1946, să se recunoască existența unei creanțe „reciproce", care urmau să fie discutate cu ocazia unor negocieri ulterioare. Față de această problemă, încă de la 17 iulie 1946, ambasada română de la Varșovia înaintase un raport detaliat. Situația s-a reglementat printr-un schimb de scrisori ce a avut loc, la Conferința Păcii, între delegatul polonez Lychnowski și I. Christu, la sfîrșitul lunii septembrie 1946 [34].

Chestiunile privitoare la creanța României provenită din tranzitul de mărfuri U.N.N.R.A. au suscitat, de asemenea, mai multe discuții. Creanța României asupra 7118 vagoane se ridica la 1 344 357 dolari/1939, convențional în capacitatea de cumpărare a dolarului în 1946. La acestea se adăuga valoarea combustibilului consumat cu transportul — circa 60 000 tone. Față de această situație, guvernul român a propus mai multe soluții : a numerarului, a compensației prin mărfuri și o a treia, considerată drept cea mai justă, a compensației creanței poloneze prin reducerea acesteia din datoriile României față de Polonia (problema atinsă verbal în mai 1947). Pentru lichidarea creanței U.N.N.R.A. au fost făcute mai multe propuneri din partea României. Numai în perioada aprilie 1945 — mai 1946 au fost transportate pentru Polonia 95 405 tone mărfuri. Suma oferită de delegația poloneză, în urma negocierilor din 1945, 120 000 dolari, a fost considerată de C.F.R. ca insuficientă. În august 1946 valoarea transporturilor atingea 1 344 357 dolari/1939. U.N.N.R.A. a intervenit personal la Comisia Aliată de Control, la 26 august 1946, iar la 6 noiembrie la reprezentanții militari americani. Guvernul român, a făcut, la 9 februarie 1947, o nouă propunere de lichidare, prin ambasadorul I. Raiciu [34].

Un rol deosebit în întărirea raporturilor dintre Polonia și România l-au avut schimburile economice. Raporturile comerciale cu Polonia au fost reluate în virtutea unei convenții de schimburi de produse, încheiată la Moscova, la 7 iulie 1945, de Ion Gheorghe Maurer și Mino Hilary. Convenția între guvernul regal român și guvernul provizoriu polonez de unitate națională, privind livrarea mutuală de mărfuri, cuprindea 10 articole și trei anexe, și era valabilă pînă la 1 iulie 1946. Negocierile economice româno-poloneze, ce s-au purtat între 7—27 septembrie, la Varșovia, au completat convenția prin texte suplimentare. Prin această convenție, Polonia se obliga să livreze 830 000 tone cărbune și cocs metalurgic în schimbul a 50 000 tone țiței, lemn de construcție pentru mine, fructe și produse oleaginoase [35], valoarea totală a importului, prevăzută în clauzele acordului, ridicîndu-se la 6.940.000 dolari. Trei protocoale adiționale, au însoțit convenția. Protocolul adițional 1, conținînd șase articole, a fost semnat la Varșovia, la 27 septembrie 1945, de Titus Cristureanu și Ștefan Jendrychowski. Totalul livrărilor românești prevăzute la Varșovia însuma 641 620 200 lei, pe cînd cel al livrărilor poloneze 1 309 922 600 lei [36]. Reieșea că livrările românești nu ar fi putut acoperi nici jumătate din contravaloarea cantității de 830 000 tone cărbune. Protocolul adițional 2 se referea la transportul mărfurilor, reciproc livrate, și unele plăți rezultînd din prestații de transport. Acest protocol, semnat

---

[33] *Ibidem.*

[34] *Ibidem.* Ion Raiciu a fost numit ambasador extraordinar în Polonia la 1 martie 1946 („Monitorul Oficial", Partea I-a, nr. 60, 12 martie 1946, p. 2186).

[35] *Les relations économiques de la Roumanie avec l'étranger,* Bucarest, Éditions de la Revue Roumaine, 1946, p. 14 ; vezi și „Economia Română", anul XXIX, 1—4, ianuarie-aprilie, 1947, p. 28.

[36] Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, 1945/1946, vol. 10, nepag.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la 31 decembrie 1945, la București, de Mircea Solacolu și Z. Wyrozemski, prelungea convenția pînă la 31 decembrie 1946, contractele semnate în baza ei rămînînd valabile pînă la 31 decembrie 1947. Prețurile erau calculate după cotele mondiale ale perioadei 10—15 iunie 1945. Plățile trebuiau să se efectueze prin Băncile Naționale ale României și Poloniei, care puneau la dispoziția importatorilor sau exportatorilor conturi în lei [37]. Plățile se făceau printr-un clearing ținut în „lei de bază", soldul debitor la sfîrșitul perioadei convenționale urmînd să fie lichidat în devize libere.

Din cauza dificultăților, datorate situației grele economice a celor două țări, schimburile nu s-au putut dezvolta normal. Astfel, producția de cărbuni a Poloniei întîmpina mari greutăți. Cu toate acestea, livrări de cărbuni s-au făcut, lucru semnalat și într-o telegramă din 7 noiembrie 1945 a ministrului român de externe, Gheorghe Tătărăscu, adresată omologului său polonez Wrzymowski. Ministrul român își exprima satisfacția în legătură cu punerea în aplicare, începînd cu 27 septembrie 1945, a Convenției privind începerea livrărilor de cărbuni din Silezia [38]. Pe de altă parte, era o problemă tranzitul prin Cehoslovacia [39].

Existau, de asemenea, mari dificultăți și în plata prin devize.

Prezentăm mai jos, situația livrărilor organizate în cadrul Convenției :

Import	Convenția din 7 iulie 1945	Protocol adițional 27 sept. 1945	Protocol adițional 31 decemb. 1945	Efectuați 31 dec 1946.	Preț unitar
Cărbuni	830 000 tone	530 000 t	163 000 t	109 163 t	8,25
Cocs	—	50 000 l	20 000 t	5 789 t	9,50

Valoarea, în dolari, a importului, pînă la 31 decembrie 1946, a fost de 955 590,25 (900 594,75 + 54 995,50) dolari. În aceeași perioadă România a exportat :

Export	Convenția din 7 iulie 1945	Protocol adițional 27 sept. 1945	Protocol adițional 34 decemb. 1945	Efectuați 31 dec. 1946	Preț unitar
Petrol	50 000 t.	50 000 t.	30 000 t	10 593 t	11 $

Totalul exportului (petrol) s-a ridicat la 116 523,00 dolari [40].

Totalul general al exportului României s-a ridicat la 655 826,80 dolari, soldul debitor fiind 299 763,45 dolari (adică 54 344 152,51 lei) [41]. Cauzele neîndeplinirii de către România a unora din prevederile convenției se găseau în scăderea producției petroliere, îndeosebi [42], și a celei agricole. România avea, atunci, de predat însemnate cantități de petrol în cadrul convenției de armistițiu. De asemenea, experții noștri economici considerau destul de neobișnuit a se cumpăra 183 000 tone dintr-un combustibil de produse calorice și randament insuficient, cu plata a 50 000 t, dintr-un combustibil nobil.

[37] *Les relations...*, p. 14.
[38] Arh. M.A.E., Fond 71, Polonia, 1945—1946, vol. 10, nepag.
[39] *Ibidem.*
[40] *Ibidem.*
[41] *Ibidem.*
[42] Valeriu Florin Dobrinescu, *Cu privire la industria extractivă din Moldova în anii 1944—1947*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", XII/1975, p. 223—224.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Direcția Generală C.F.R. avea, la 31 decembrie 1946, un sold în defavoarea noastră de „lei de bază" 22 760 000 (aproximativ 119 000 dolari). Deficitul se datora, în bună parte, refuzului Ministerului Minelor și Petrolului de a autoriza livrările de țiței, lucru ce se datora scăderii generale a producției de petrol și necesității de a asigura, în primul rînd, cotele prevăzute în convenția de armistițiu. În schimb, C.F.R. posedau asupra guvernului polonez o creanță recunoscută de 1 376 000 dolari (1939), care, la puterea de cumpărare a anului 1945, ajunsese la 2 200 000 dolari. Pe de altă parte, transporturile U.N.N.R.A. garantau cu prisosință acțiunea soldului debitor al balanței schimburilor polono-române. Față de această situație, guvernul polonez a micșorat simțitor expedițiile lunare de cărbune și a amenințat cu sistarea completă. În acest cadru, experții români considerau necesar să se ceară continuarea livrării cărbunilor contractați, adică 73 000 tone, în cote lunare de 25 000 tone și să lichideze creanța. Totodată, guvernul român își lua obligația să livreze cîte 3 000 tone țiței lunar, pentru a lichida cele 19 200 tone, cît mai rămăseseră de exportat. Convenția comercială a expirat la 31 decembrie 1946, iar la 31 martie 1947 a expirat însăși valabilitatea contractului [43]. De aici, necesitatea unor noi convorbiri cu caracter economic. Menționăm că, la începutul anului 1947, din exportul României către statul polonez 50% îl constituia petrolul, 40% mangalul și 10% alimentele. În schimb, cărbunele forma baza importului, el reprezentînd 89% din total [44].

O delegație economică română a sosit la 28 iulie 1947, la Varșovia, pentru prelungirea convenției din 7 iulie 1945 și pentru reglementarea lichidării datoriilor statului polon, în special cele referitoare la transportul de mărfuri U.N.N.R.A. Discuțiile au continuat apoi în capitala României. La 26 septembrie 1947, Consiliul de Miniștri a aprobat, la București, textul Convenției privind schimbul de mărfuri între România și Polonia, cu Protocoalele anexă, instrumente convenționale încheiate cu Republica Polonă la 9 septembrie 1947 și a dispus punerea lor în aplicare. Prin convenție se urmărea dezvoltarea schimburilor comerciale dintre cele două state, precizîndu-se „egalitatea completă între valoarea mărfurilor livrate de către fiecare parte". O comisie mixtă urma să examineze, la sfîrșitul fiecărui trimestru din anul convențional, situația schimburilor comerciale și a mărfurilor oferite (articolul 6). Convenția, semnată la 9 septembrie 1947 la București de Alexandru Bîrlădeanu și Ștefan Wenghierow, era însoțită de un protocol privind aranjamentul de plăți între România și Republica Polonă [45]. Acordul împreună cu Protocolul asupra aranjamentului de plăți comerciale și a listelor de mărfuri anexe au fost ratificate la 9 octombrie 1947. Valoarea mărfurilor, în urma schimburilor, urma să atingă suma de 4 milioane de dolari, industria grea românească urmînd să fie aprovizionată cu materii prime. În schimb, România urma să furnizeze Poloniei îndeosebi produse alimentare și petrol [46].

Raporturile româno-polone cunosc, în anii 1946—1947, noi momente de apropiere. Astfel, într-o convorbire cu ambasadorul român la Varșovia, viceministrul afacerilor externe al Poloniei i-a spus că statul său a ținut foarte mult ca să trimită, mai întîi, o misiune politică în România, înainte de a proceda similar cu alte țări din Europa centrală și de sud-est. Identitatea de comunitate social-economică și politică și relațiile bune existente între cele două state erau evidențiate și de președintele Consiliului Național al Republicii Polone, Boleslaw Beirut, care, la mijlocul anului 1946, aprecia că „nimic nu ne desparte și totul ne apropie" [47]. La 14 august 1947, doctor Piotr Szymanski, în calitate de ambasador extraordinar și plenipotențiar al Republicii Polone la București, și-a prezentat scrisorile de acreditare șefului statului român [48].

Atît Polonia cît și România erau convinse de rolul pe care O.N.U. îl putea avea în organizarea păcii în lume, în promovarea între state, indiferent de mă-

---

[43] Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, 1945—1946, vol. 10, nepag.

[44] Idem, Iugoslavia, 1945—1948, vol. 4, nepag.; „Economia română" anul XXIX, 1—4, ian.-aprilie 1947, p. 30.

[45] „Monitorul Oficial", Partea I-a, anul CXV, Nr. 232, 8 oct. 1947, f. 9043.

[46] Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, 1945—1946, vol. 10, nepag.

[47] *Ibidem.*

[48] „Monitorul Oficial", Partea I-a, anul CXV, Nr. 187, 16 august 1947, f. 7342.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rimea lor, a unor raporturi echitabile bazate pe respectarea normelor de drept internațional. Pe de altă parte, intrarea în această comunitate nu putea decît să întărească poziția internațională a statului respectiv. Acesta este și motivul pentru care, la 22 septembrie 1947, ministrul polonez de externe Medzehwski, printr-o scrisoare adresată președintelui Consiliului de Securitate, Andrei Gromîko, a cerut acestuia ca la viitoarea sesiune să se reexamineze posibilitatea admiterii României în O.N.U., întrucît Tratatele de Pace au intrat în vigoare, ele fiind ratificate [49] (la 13 iulie 1947 România ceruse oficial admiterea în O.N.U.).

Transformările politice petrecute la sfîrșitul anului 1947 în România, au fost favorabil primite și în Polonia prietenă. Astfel, ziarul „Glos Ludu" scria într-un editorial că „ele au fost rezultatul schimbărilor democratice din această țară" [50]. Fără îndoială, abolirea monarhiei în România crea un cadru nou, mai favorabil raporturilor dintre cele două țări și popoare.

•

Așadar, analiza evoluției raporturilor româno-polone dintre anii 1945—1947 ne arată dorința celor două state de a imprima un cadru nou raporturilor lor politico-diplomatice și economice, care să ofere putința dezvoltării fiecăreia dintre ele. Evident, în conturarea unei atari situații legăturile tradiționale de prietenie dintre cele două țări și-au avut partea lor de contribuție. Pe de altă parte, profundele schimbări produse în structura social-economică și politică, în procesul de democratizare au favorizat aceste legături. Cercetarea noastră a insistat asupra raporturilor comerciale și financiare, mai evidente în această perioadă, atît Polonia cît și România urmărind ca prin amplificarea lor să contribuie la propria refacere economică și, în felul acesta, la întărirea țărilor democratice.

În raporturile dintre Polonia și România au existat și dificultăți, unele probleme rămase nesoluționate, din perioada anterioară, trebuind să-și găsească atunci rezolvarea. Cert rămîne un lucru, și anume acela că Polonia și România au căutat să rezolve problemele pendinte dintre ele principial, înțelegînd greutatea unora sau altora și oferind, în felul acesta, o bază durabilă raporturilor lor mutuale viitoare.

---

[49] Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, 1945—1946, vol. 10, nepag.

[50] E. Popescu, M. Rusenescu, *Ecoul internațional al proclamării Republicii Populare Române*, „Studii", Tom. 20, 6/1967, p. 1119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GENEZA ÎNSEMNULUI *CAP DE BOUR* (I)

DE

I. FILIPCIUC

Însemnul heraldic *cap de bour*, în pofida unei serii întinse de cercetări asupra semnificațiilor sale, asupra raportului dintre realitatea desemnată și semn, sau a structurii și evoluției stilistice unitar proliferate în delunga și zbuciumata istorie a Moldovei, rămîne încă una dintre marile enigme ale poporului român.

Cert este că acest însemn apare ca o funcție social-politică și juridică marcantă într-un anumit stadiu istoric din dezvoltarea națiunii române ; drept însemn al luptei și victoriei moldovenilor pentru neatîrnare, drept semn al independenței și suveranității cîștigate de Bogdan de Cuhea. Acest adevăr este conținut în legenda despre vînătoarea lui Dragoș „descălecătorul", fabula nefiind în fondul ei cognitiv-comunicant decît un întîi sîmbure de semiotică din cultura noastră [1].

Prețios și interesant e că, prin această poveste, însăși comunitatea etnică, încercînd să dezlege taina semnului cap de bour din stema statului moldovean, ne oferă totodată și temeiul științific pentru ceea ce azi se cheamă *decodarea semnului*. Astfel, legenda lui Dragoș rămîne și pentru semnul cap de bour, ca pentru oricare problemă privitoare la începuturile statului independent, horoscopul fără de care nu se poate porni sau sfîrși vreo investigație.

Cei ce s-au pronunțat în mod serios în legătură cu această legendă și a diverselor ei variante, n-au găsit decît dubii la confruntarea cu datele istoriei. Povestea lui Dragoș are un substrat real, fără îndoială, altfel n-ar fi rezistat prin veacuri. Dar, survine întrebarea, ar fi rezistat oare legenda fără rezistența semnului cap de bour ?

Se știe, de pildă, că înaintea „descălecării" de către vînătorii bourului Moldova exista ca formațiune prestatală iar capitala Baia, consemnată în documente cu numele *Moldavia* (1334) avea ca sigiliu imaginea unui cerb decapitat, cu capul (din față) așezat deasupra trupului (din profil) fugind spre stînga purtătorului [2].

---

[1] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1959, p. 159—160 ; Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. șt., Buc., 1967, p. 12.

[2] E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în D.I.R. Introducere, II, Ed. Acad., p. 460 : „stema din sigiliul orașului Baia este, cum s-a mai spus, în directă legătură cu legenda sf. Hubert, ceea ce arată că la temelia legendară a orașului Baia stă un cerb urmărit de vînători, așa cum la temelia legendară a Moldovei stă povestea unui bour urmărit de Dragoș vodă. În stema Băii, capul cerbului, care — despărțit de trup — privește din față, purtînd un crucifix între coarne, seamănă, din toate punctele de vedere, cu capul de bour din stema Moldovei ; iar steaua dintre coarnele bourului corespunde — ca mod de așezare și semnificație — crucifixului aflat între coarnele cerbului. Acestea sînt temeiuri serioase care să ne facă să bănuim că stema Moldovei a fost alcătuită în strînsă legătură cu stema orașului Baia, adică avînd în față, drept model,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca motiv etnografic, cerbul apare în legendele medieval-creştine, indiferent de sorgintea lor europeană, indică, japoneză, drept o metaforă a credinţei şi bisericii, fondarea mai multor cetăţi, oraşe, mănăstiri, ţinuturi fiind localizată datorită vedeniei unui cerb purtînd între coarne lumini, stele, cruce [3]. Ar fi suficient sigiliul tîrgului Baia ca să afirmăm că, asemenea altor oraşe întemeiate în urma vînătorii cerbului din viziunea creştină, şi Baia moldovenilor a avut această legendă precum o atestă emblema [4].

La apariţia *capului de bour* ca însemn oficial instituit de „descălecători", poporul nu a făcut decît să înlocuiască din vechea legendă a vînătorii cerbului, numele vînătorului prin Dragoş şi animalul prin bour. Analizată în această relaţie, legenda lui Dragoş, în consemnarea lapidară a lui Grigore Ureche, ar fi compusă din :

1. legenda vînătorii cerbului (înlocuit cu bour) pentru întemeierea oraşului (ţinutului) Baia (Moldavia) ; „păstorii... au dat de o fiară ce să chiamă bour şi după multă goană ce o au gonit pren munţi cu dulăi, o au scos la şesul apei Moldovei" ;

2. legenda numelui apei Moldovei şi a ţării : „Şi căţeaoa cu carea au gonit fiara aceea, au crăpat, pre carea o au chiemat Molda. Iar apei, de pre numele căţelii Moldiei, i-au zis Molda sau, cumu-i zic unii, Moldova. Aşijderea şi ţării, de pre numele apei, i-au pus numele Moldova." ;

3. legenda toponimicului *Boureni :* „Acolea fiind şi fiara obosită au ucis-o la locul unde să chiamă acum Buoreni, deaca s-au descălecat sat" ;

4. legenda însemnului heraldic al Moldovei : „Şi hierul sau pecetea cap de bour însemnează." [5]

Altfel spus, după o tehnică folosită prea ades în folclorul nostru, într-o creaţie nouă sînt integrate creaţii mai vechi şi structurate spre expresia unui obiectiv imediat, nou, cum e cazul aici, în special cu capul de bour. Legenda lui Dragoş are o unitate, ar fi imposibil de contestat, dar această unitate, la o confruntare cu datele furnizate de istorie, toponimie, folclor, sigilografie, arheologie ş.a.m.d., nu rezistă decît ca structură etno-semiotică. Asta înseamnă că la vremea constituirii statului moldovean poporul nu cunoştea geneza a cel puţin două semne direct legate de procesul întemeierii : numele ţării — *Moldova* — şi însemnul ei heraldic — *capul de bour.*

Dacă originea lor ar fi fost recentă sau convenţională, adevărul n-ar fi putut scăpa atît de uşor ; faptul că pentru explicarea lor poporul formulează o legendă dovedeşte mai mult că aceste semne existau cu suficient timp înainte

---

stema oraşului Baia, la o dată şi în împrejurări pe care încă nu le putem determina ; şi că între aceste două steme există o foarte pronunţată înrudire directă, în ceea ce priveşte emblema, prin adaptarea motivului cu cap de cerb, din stema oraşului Baia, la specificul de atunci al regiunii : bourul, pentru a cărui prezenţă locală pledează şi toponimicul Boureni, sat vechi, aflat nu prea departe de Baia şi în fiinţă pînă astăzi".

[3] Cea mai veche consemnare a legendei cerbului o datorăm lui Iordanes, *De Getarum sive Gotharum*, cap. 24 ; alta în *Cronicum Pictum* din Viena, cap. 59 din care cităm : „Stînd Geiza cu fratele său Ladislau, s-a ivit un cerb, ale cărui coarne erau pline de lumini aprinse, şi a fugit spre o pădure unde s-a oprit. Fiind zărit de soldaţi, aceştia au început să tragă săgeţi după el, iar cerbul a sărit în Dunăre şi a dispărut. Ladislau şi Geiza au considerat apariţia cerbului ca un semn dumnezeiesc, care le-a arătat locul unde să zidească biserica" (Sf. Petru din Vaţ) după Romulus Vuia, *Legenda lui Dragoş*, în „Studii de etnografie şi folclor", Ed. Minerva, Buc., 1975, p. 106 ; vezi şi Mircea Eliade, *Le Prince Dragoş et la „chasse" rituelle* în „De Zalmoxis à Gengis Khan", Paris, 1970 ; Octavian Buhociu, *Die Jagd des Auerochsen, der Mythos und seine Magie, die Legende* şi *Der Lowe, die Hierschkun*-der *Hirsch, der Adler, der Delfin* în „Die rumänische Volkskultur und ihre Mythologie", Wiesbaden, 1974 ; S. Fl. Marian, *Legenda lui Dragoş*, în „Tradiţiuni poporane din Bucovina, Buc., 1895.

[4] Ştefan S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan*, Ed. Militară, Buc., 1973, p. 83—86.

[5] Gr. Ureche, *loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca să fie uitată originea lor dar au fost impuse atenției abia odată cu întemeierea, cînd devin semne ale suzeranității unei comunități distincte din punct de vedere etnic, teritorial și politic.

Explicația încercată de tradiția populară prin această legendă prezintă cîteva adevăruri încă nedepășite de vreo cercetare științifică ulterioară și oarecum modernă; anume, poporul decoda niște semne de origine necunoscută pe baza altor semne cunoscute în mod sigur. Distincția între aceste semne va înlesni apropierea de adevărul istoric conținut în structura etno-semiotică a legendei despre vînătoarea bourului lui Dragoș.

1. Legenda vînătorii cerbului probată de sigiliul tîrgului Baia exclude vînătoarea bourului de către Dragoș. Pe lîngă aceasta, condițiile social-economice ale voievodatelor de sat din Maramureș nu puteau să fi generat în comportamentul voievozilor neaoși imitarea nobilimii maghiare amatoare de „vînători regale", să practice adică o competiție cinegetică, după cum pretinde legenda. Bruma aceea de funcție politică conducătoare a acestor voievozi peste obște nu-i scotea din rîndul celor ce munceau efectiv. Că se ocupau cu vînarea bourilor ne-am putea îndoi de vreme ce urme de bour nu s-au determinat cu precizie încă pentru timpurile istorice [6], dar bourul era capturat mai degrabă cu ajutorul lasoului, al plaselor sau gonit spre ocoale pentru înzdrăvenirea cirezilor de vite. Dacă acest animal va fi existat, dispariția lui se explică nu prin distrugere, ci prin domesticire. Că nu-i vorba de o vînătoare ad-hoc ne sugerează și Gr. Ureche cînd notează că „îmblînd păstorii de la Ardeal, ce se chiiamă Maramoroș, în munți cu dobitoacele, au dat de o hiară...". Adevărul a fost sondat și de Miron Costin care se înduioșează: „mare năpaste îi este să fie păstor, pre mărturia maramoroșenilor cu urechile mele am auzit că au fost feciorul unui Bogdan Vodă" de originea modestă a „descălecătorului" Dragoș [7].

Cronica scrie că al doilea drum al „descălecătorilor" s-a făcut anevoie, „cînd tăind pădurea, cînd dînd pietrele în lături" [8], ori într-un asemenea peisaj, a ține urma unui animal de la Sighet măcar la Cîmpulung nu-i decît o faptă demnă de legendă, nicidecum de crezare. Fabulația se răstoarnă și prin aceea că Dragoș a venit în Moldova, se pare, trimis de rege în urma armatei maghiare, căci nici un document nu-l menționează alături de armată [9].

Vînătoarea bourului lui Dragoș n-ar fi decît vînătoarea cerbului din legendele hagiografice creștine, din legenda tîrgului Baia, adaptată la o realitate autohtonă imediată, anume apariția capului de bour ca însemn oficial. Posibil însă ca legenda să se fi restructurat odată cu venirea și instalarea lui Bogdan de Cuhea, singurul care ar fi putut folosi pretextul îmblatului cu dobitoacele prin munți, cu toată familia și averea mobilă, spre a trece în Moldova fără să stîrnească bănuieli asupra necredinței de care va fi acuzat în 1365, cînd faptul era bine împlinit.

În nici un caz legenda vînătorii bourului nu era în circulație în vremea cît Dragoș ar fi stat în Moldova, fiindcă, atestînd documentele că ai lui Dragoș s-au întors în Maramureș, este imposibil ca urmașii să nu-i fi glorificat faptele vitejești, dacă le-a săvîrșit: pe de altă parte, spiritul conservator al folclorului maramureșean nu stîrnește îndoieli asupra puterii sale depozitare. Or pe aceste temeiuri, virtutea cinegetică a lui Dragoș, imortalizată în folclorul moldovenesc, ni se pare mult depărtată de adevărul istoric. Dacă maramureșenii nu au cunoscut această poveste [10], înseamnă că faptele eroului n-au fost săvîrșite de el

---

[6] V. Pârvulescu, *Cercetări asupra filogeniei vitelor albe de „Transilvania"*, Buletin Acad. Stud. Agr., Cluj, IV, 1933.

[7] Miron Costin, *Opere*, E.S.P.L.A., 1958, p. 209.

[8] *Cronicile slavo-române*, loc. cit.

[9] Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 70: „Tăcerea asupra lui ne dă dreptul să credem că Dragoș a venit în urma oștilor, ca înalt dregător regal".

[10] Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului* în „Din viața poporului", XXXIII, Acad. Română, București, 1925, constată în urma unor anchete: „Din ciclul faptelor vitejești, de remarcat că tradiție maramureșeană posedă prea puțin. Tradiția istorică e aproape inexistentă: nici o umbră de amintire în legătură cu legendarul Dragoș-vodă", p. XLV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și că legenda s-a format după plecarea Drăgoșeștilor din Moldova și nu cu prea mult timp după venirea și victoria lui Bogdan de Cuhea.

Oricum vînătoarea bourului din povestea „descălecării" nu trebuie împinsă spre reproducerea unui fapt real al istoriei deoarece *vînătoarea* și uciderea animalului (căprioară, cerb, bour) ca jertfă pentru întemeierea unei familii, case, cetăți sau pod este un motiv general în folclorul românesc, orațiile de nuntă și colindele probînd și o vechime considerabilă.

În toate acestea ni se relatează despre o vînătoare al cărei scop este jertfa zidirii fie că animalul e cerb: „Lin, mai lin, cerbe stretin, / C-ai mei frați de te-or vedea / o să-mi facă nuntița / cu sărmana carnea ta. / Cerbule, cu oasele / mi-or dulgheri casele. / Cerbule, cu pielea ta / mi-or înveli căsuța. / Cerbule, cu sîngele / mi-or zugrăvi casele." [11] sau chiar bour: „Bour, pe tine te-or prinde, / Bour pe tine te-or tăia, / Bour, cu cornița ta, / Pune-or frunți / La dalbe curți" [12].

Negreșit că există o legătură substractivă între asemenea producții folclorice și legenda vînătorii lui Dragoș, în versiunea consemnată de cronică. Cum colindele cu motivul cerbului sau al bourului aparțin întregii arii locuite de români iar legenda lui Dragoș doar moldovenilor, nu încape îndoială că aceasta din urmă ar putea să provină din primele și nicidecum altfel.

Înainte de toate însă bănuim un fond ritualic străvechi. Una dintre dovezile incontestabile în acest sens o aflăm pe Columna lui Traian în scena în care împăratul se pregătește să oficieze sacrificiul taurului la inaugurarea podului de peste Dunăre de la Drobeta. Mult mai tîrziu în timp, dar foarte apropiat ca semnificație, într-una din colindele noastre unui bour i se prevestește: „Dar din trupu, dintr-a-tău, / Face-ar dalb un pod mereu, / Să treacă și bun și rău, / Să treacă și-un frate-al meu. / Mai la urmă, mai la urmă, / Să treacă și Ștefan-Vodă" [13].

Că acest ritual a fost adus de romani nu mai încape discuție; faptul că a proliferat o serie de creații folclorice stîrnește întrebarea în ce măsură ritualul roman desfășurat ulterior, fără îndoială, în întreaga Dacie a găsit un teren propice, un ritual dacic autohton asemănător ca structură cultică. Fiindcă, la o privire a mai multor piese arheologice descoperite pe pămîntul strămoșesc, piese prezentînd motivul bovideului, vom fi nevoiți să admitem că dacii au practicat un cult al taurului în directă legătură cu schimbarea anului, muncile agricole de primăvară și proslăvirea luminii solare [14]. Obiceiurile noastre de iarnă nu mai trebuiesc invocate, argumentația lor fiind fără echivoc.

Așadar, vînătoarea din legenda lui Dragoș nu este relatarea unui fapt real, ci reproducerea unui *dat etnografic* — ritualul jertfei pentru întemeiere — care a parcurs istoria poporului român atestîndu-i formarea, continuitatea și unitatea.

2. Legenda numelui Moldova este și ea o fabulă împrumutată și sudată, chiar foarte măiestrit, la legenda vînătorii cerbului și a bourului. Faptul se justifică și prin interesul acut al strămoșilor pentru numele țării — Moldova —, dar mai ales prin structura ritualului întemeierii, unde un moment important îl constituia rostirea numelui a ceea ce s-a întemeiat (biserică, cetate, oraș, ținut). Care este originea cuvîntului *Moldova* încă nu știm. Pentru descifrarea numelui *Moldova* important este să observăm că rîului i se spunea *Molda*, fără sufixul *-va*, „cumu-i zic unii, Moldova". Cu alte cuvinte, rîului i se spunea *Molda* iar țării *Moldova* și precizarea lui Grigore Ureche a rămas neprețuită totuși. Pe de o parte, pentru că, din întreaga poveste, s-a acordat atenție doar expediției vînătorești,

---

[11] G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, București, 1885, p. 61.

[12] După O. Buhociu, *op. cit.*, p. 124, care afirma că „melodia acestor colinde aparține aceleiași familii ca și cele al căror text se referă la vînătoarea de cerbi și căprioare, a leului, nisetrului și la prinderea altor pești fabuloși din Dunăre", p. 123.

[13] P. V. Ștefănucă, *Cercetări folclorice pe valea Nistrului de jos*, în „Anuarul Arhivei de Folclor", nr. 4/1937, text 79.

[14] D. Berciu, *Arta traco-geților*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1971, p. 121; J. R. Conrad, *Le culte du Taureau*, Payot, Paris, 1961; Al. I. Odobescu, *Capul de bou întrebuințat ca ornament simbolic în antichitate*, în „Arhiva Societății Științifice și literare din Iași", 1891.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar pe de alta, fiindcă în decodarea numelui *Moldova* s-au căutat cuvinte asemănătoare în limba română sau în alte limbi, după cum procedase şi Miron Costin cînd afirma existenţa unui rîu Molda aiurea [15].

În această din urmă direcţie se înscrie şi recenta afirmaţie a lui Vasile Maciu, cum că în secolul al XIV-lea coloniştii saşi s-au aşezat în apropiere de Baia şi „au întemeiat un oraş numit în limba lor *Stadt Mulde*, ceea ce putea să însemne *Oraşul Adînciturii* (celei făcute pentru căutarea minereului). Numele oraşului a fost dat, credem noi, după acela al exploatării miniere — una din dovezi fiind şi numele de azi, românesc, al localităţii Baia (Mină)" [16].

Nici această ipoteză nu se susţine cînd ne întrebăm cum au putut locuitorii întregului ţinut să-şi însuşească apelativul *mulde*-ni, *mulde* -veni, de proveniență străină, şi nu şi-au zis ţării *Baia* iar lor înşişi *băieşi ?* A fost influenţa saşilor atît de puternică încît să schimbe numele ţării şi al populaţiei statornicite, precum atestă probele arheologice, de veacuri pe aceste locuri. Drept dovadă că *Molda, Moldova* nu putea să provină şi să se împămînteneasca dintr-un *Stadt Mulde* pentru Baia invocăm numele *Moldovlahia* atestat cu suficient timp înainte de a fi fost reperaţi coloniştii saşi pe teritoriul moldovenilor [17].

Sigur însă că saşii colonizaţi la Baia au căutat să-şi explice şi să traducă în limba lor numele *Moldova*, Moldavia, cum se chema pe atunci tîrgul capitală a ţării Moldovei, existentă ca formaţiune prestatală înaintea venirii vînătorilor maramureşeni ; saşii au descoperit că *Mulde* ar dezlega enigma *moldo*-venilor şi l-au tradus prin românescul *Baia*, mai de înţeles decît Moldova, ceea ce a şi dus la folosirea cuvîntului *Baia* de către autohtoni. Dar acest proces a avut loc pe o suprafaţă restrînsă şi cu mult mai tîrziu faţă de epoca în care cuvîntul *Moldova* se statornicise puternic în limba română iar *moldovenii* nu mai puteau fi urniţi din pămîntul lor de veacuri. Atît de tîrziu încît numele *Moldova* nu mai putea fi descifrat.

Pentru etimologia acestui cuvînt rămînem încă la opinia lui E. Vîrtosu care era convins „că afirmaţia cronicarului Gr. Ureche, care deriva numele Moldova din numele Molda — atribuit unei legendare căţele — cuprinde în ea însăşi dezlegarea enigmei" [18], cu specificarea că ceea ce reproduce cronicarul este documentul tradiţiei folclorice. Or, în legenda lui Dragoş poporul încerca să decodeze numele rîului Moldova şi al ţării cu ajutorul unei legende mai vechi despre *rîul unei căţele*. Acest rîu se chema şi se cheamă *Suceava* şi azi.

În mod sigur legenda acestui rîu cuprindea, sau cel puţin poporul pretinde, o fabulă despre o *căţea* pentru că *suka* în slavă veche, *cyka* în rusă (*sabaka* mai apoi), *suka* în poloneză, *szuka* în maghiară înseamnă *căţea* iar *sucika* în slavă veche şi *suczaka* în poloneză, *căţeluşă* [19]. Cum Grigore Ureche precizează că rîului în care s-a turnat fiara vînată de Dragoş i se zicea *Molda*, şi doar de către unii *Moldova*, ar urma că şi *Sucevei* ca nume la rîului i se spunea *Suca*. Faptul poate fi verificat prin aceea că ţinuturile udate de un rîu erau numite *ţara* rîului respectiv ; Ţara Oltului, Ţara Maramureşului, Ţara Sepeniţului, Ţara Bîrladului [20], Ţara Moldovei şi probabil chiar şi Ţara Sucevei, *ţara rîului căţelei.*

[15] Miron Costin, *Opere*, E.S.P.L.A., 1958 : „un rîu Molda este în ţara Nemţească ; nu departe de aceste locuri", p. 209 ; vezi şi Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Ed. Albatros, 1975 : „Moldova, numită astfel de la rîul Moldova (acest nume vine, se pare de la molid), p. 210.

[16] Vasile Maciu, *Acea parte a Ţării Româneşti numită Moldova*, în „Magazin istoric", X, nr. 6 (111), 1976, p. 6. Ipoteza este infirmată şi de concluziile la care a ajuns D. Ciurea : „Prin urmare exploatarea minieră n-a fost suficientă pentru dezvoltarea şi existenţa însăşi a tîrgului, ci alte meserii au contribuit în mod esenţial la aceasta. „v. D. Ciurea, *Noi contribuţii la istoricul oraşului Baia*, în „Studii şi cercetări istorice, an. VI, 1955, Iaşi, p. 35.

[17] B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, I, Bucureşti, 1875, p. 124.

[18] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 469.

[19] Franz Miklosich, *Lexicon palaeoslavenico-graeco-latinum*, Vindobonae, 1866 şi *Etymologisches Wörterbuch der Slavichen*, Sprachen, Wien, 1886.

[20] Alexandru V. Boldur, *Ţara Birlad, numele şi unele momente din istoria ei*, în „Revista arhivelor", An. LI, vol. XXXVI, nr. 3, 1974, pp. 429—435.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din spusa cronicarului, din numele *țărilor* celorlalte rîuri românești și din etimonul *suka* ar rezulta că particula *-va* alăturată la numele rîului *Molda* sau *Suca* are valoarea lexicală de *țară*. De unde poate veni acest *-va* — țară e o problemă rezolvabilă de către specialiști ; cert este că orientalistul german Forrer descifrase în 1924 o serie de nume grecești în tăblițele de lut ars de la Bogoz-Köy, lîngă Ancara, și între cuvintele textelor hitite chiar numele țării aheilor — *Ahiijava*, regat aflat la vest de statul hitit [21]. Comparația numelor *Moldova* și *Suceava* cu *Ahhijava* ne îndreptățește să credem că *-va* însemna și pentru locuitorii pămîntului românesc *țară* și că numele *Moldova* aparține unei epoci destul de depărtate în timp ca să fi fost posibilă descifrarea lui de cei din secolul al XV-lea. Folclorul pierduse orice fir explicativ pentru *Moldova* și încerca să dezlege enigma prin analogie cu *Suceava*, care era o formație mai recentă, dacă nu chiar o traducere sau un calc pentru un nume mai vechi, anterior slavului *suka*, de vreme ce particula *-va* se menține.

Nu încape îndoială, așadar, că *Moldova* este mai vechi ca *Suceava*. Ce va fi însemnînd *moldo* sau *Molda* rămîne o taină. Spre dezlegarea ei, poporul a înlocuit doar substantivul comun *suka* — cățea, prin cel propriu *Molda*, numele cățelei lui Dragoș, iar faptul că e vorba de canis femina atît în *Suceava* cît și în *Moldova* e încă o probă.

3. Legenda toponimicului *Buoreni* (Boureni) este cea mai firavă dintre cele care au slujit la realizarea legendei lui Dragoș. Mai curios este că acest toponimic a fost folosit ca argument în susținerea realității reproduse în fabulă [22].

Urmărind toponimicele *Boureni*, *Zimbru* sau *...lui Dragoș*, Dragoș vom obține un itinerariu al acestui legendar bour de-a dreptul fantastic și nu numai din Maramureș către Moldova. Un sat *Boura* în județul Neamț, altul *Boureni* în județul Dolj, altele *Zimbru* pe Siret, *Zimbrești* în Neamț, *Zimbreasca* în Teleorman dezamăgesc pe oricine ar încerca să creadă că *Bourenii* din Moldova își datorează numele animalului ucis de Dragoș [23]. Mai degrabă am crede, în temeiul unor date pe care nu le putem prezenta aici, că originea acestor *Boura*, *Boureni* și *Zimbru*, care le va fi tradus pe primele, are, în măsura în care vechimea lor nu e dubioasă, un substrat ancestral comun, anume reminiscențe din ritualurile cultului solar-agrar al taurului (bourului).

4. Legenda însemnului heraldic al țării Moldovei — capul de bour — este mobilul, liantul și adevărul care structurează celelalte trei legende într-o unitate aproape desăvîrșită atît din punct de vedere dramatic, ceea ce a urmat ca fabula să fie interpretată drept reproducerea realității istorice, cît mai ales din punct de vedere semiotic. În acest din urmă sens, intuiția pe care a avut-o Dimitrie Onciul nu suportă nici un fel de comentariu : „Tot ce este istoric într-un mit nu se află la început, ci la urmă" [24].

Spre a nu ni se lua în nume de rău faptul că în descompunerea legendei lui Dragoș am operat o schimbare a ordinii în care cele patru legende au fost redactate de cronicar, reproducem fidel textul : .....îmblînd păstorii de la Ardeal, ce să chiamă Maramurăș, în munți cu dobitoacele, au dat de o fiară ce să chiiamă *bour* și, după multă goană ce o au gonit pren munți cu dulăi, o au scos la șăsul

---

[21] Fr. Matz, *Creta, Micene, Troia*. Introducere de Petre Alexandrescu, Ed. șt., București, 1969, p. 33.

[22] Vezi nota 2.

[23] Dimitrie Frunzescu, *Dicționaru toponimicu și statistică al României*, București, 1873 ; *Indicatorul alfabetic al localităților din R.P.R.*, Ed. șt., București, 1956 ; G. Vâlsan, *Distribuția în România a trei animale azi dispărute — bour-zimbru-breb* în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie", 1938, p. 26.

[24] D. Onciul, *Dragoș și Bogdan fondatorii principatului moldovenesc*, în „Scrieri istorice", I, Ed. șt., București, 1968, p. 114 în urma convingerii că „Nu este greu a cunoaște natura acestei tradiții. Naivă și simplă precum este, ea ni se prezintă d-îndată în parte ca mit etiologic, în care numirile topografice Boureni și Moldova, cum și marca țării, spre a căror explicare s-a scos povestea cu Zimbru (numit și Bour) și cu Molda, sînt puncte de purcedere ale fabulistului. Precum cățeaua Molda, așa și vînatul zimbrului de la Boureni și din marca țării, aparțin deci domeniului fabulei", la p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apei Moldovei. Acolea fiind şi fiara obosită, au ucis-o la locul unde să chiamă acum Buorenii, deaca s-au descălecat sat. Şi hierul sau pecetea cap de bour însemnează. Şi căţeaoa cu carea au gonit fiara aceea, au crăpat, pre care o au chiemat Molda. Iar apei, de pre numele căţelii Moldiei, i-au zis Molda sau, cumu-i zic unii, Moldova. Aşijderea şi ţării, de pre numele apei, i-au pus numele Moldova".

Lesne se va observa mai sus cum că legenda căţelei Molda (legenda 3 în ordinea dată de noi) a fost colportată ulterior din necesitatea de a explica numele *Moldova*. Autorul fabulei se simte dator cu această explicaţie, care de fapt nu face parte din structura dramatică a povestirii sau cel puţin ar trebui înserată imediat după numele *Moldova*, şi o adaogă spre sfîrşit. Dovada cea mai grăitoare în acest sens o constituie absenţa legendei căţelei Molda şi a toponimicului Boureni în textul *Cronicii moldo-ruse*, scris în prima jumătate a secolului al XVI-lea [25].

Prea posibil, dacă nu chiar sigur, ca la început, legenda lui Dragoş să fi circulat în forma dată de legenda vînătorii bourului şi legenda semnului *cap de bour*, care au o unitate substanţială ; şi, de asemenea, ca în procesul circulaţiei orale, transmiţătorii să fi adăugat amănunte noi şi locale, legenda căţelei şi deci a numelui *Moldova* precum şi toponimicul *Boureni*, drept argumente în sprijinul verosimilului istoric.

Singurul fapt istoric real consemnat în legenda lui Dragoş este că odată cu venirea acestuia din Maramureş însemnul *cap de bour* se impune drept însemn oficial al ţării Moldovei. Poporul a simţit nevoia unei explicaţii imediate şi spre un asemenea obiectiv a restructurat legendele de care dispunea la acea dată (a cerbului sau a bourului şi a căţelei) într-o nouă creaţie. Că acest însemn este adus de Dragoş ne-ar dovedi şi sabia de la Ieski-Serai (Turcia) ; în vîrful mînerului, în centrul unei stele cu şase colţuri prinse într-un cerc, se află pe o parte stema familiei Dragffy (urmaşi lui Dragoş) — săgeata aşezată pe semilună şi două stele — iar pe partea cealaltă — capul de bour [26]. Indiferent cui a aparţinut, lui Dragoş sau lui Sas ori chiar altuia dintre Drăgoşeştii din secolul următor, sabia de la Ieski-Serai atestă material că însemnul statal al Moldovei — capul de bour — era revendicat de un nobil din Maramureş, unul din familia Dragffy, mai precis, şi nicidecum de vreun urmaş de-al lui Bogdan de Cuhea.

Faptul de apare firesc întrucît, avînd ţinutaşii din Moldova aceeaşi limbă, aceeaşi ocupaţie, acelaşi port şi aceleaşi obiceiuri cu ale maramureşenilor, era absolut normal ca regele maghiar, ţintind la anexarea Moldovei alături de Maramureş la regatul Ungariei, să-l trimită pe Dragoş ca guvernator regal şi purtător al însemnului maramureşean — capul de bour — drept semn al unui domeniu unitar, întregit şi supus.

Ceea ce nu poate fi contestat este că maramureşenii aduc în Moldova acest însemn heraldic înzestrat cu o funcţie politică, fie din însărcinarea regelui ma-

---

[25] „Dragoş... a pornit cu drujina lui la vînătoare de fiare şi au aflat sub munţii înalţi urma unui bour şi au pornit pe urma bourului... şi au prins din urmă călări pe bour la un rîu, pe mal, sub o salcie şi l-au omorît şi s-au ospătat din vînatul lor. Şi le-a venit de la Dumnezeu în inimă gîndul să-şi caute loc de trai şi s-au aşezat aici şi s-au unit într-un singur gînd şi au hotărît cu toţii să rămînă aici. Şi s-au întors înapoi şi au spus tuturor alor săi... Şi au pornit ei din Maramureş cu toată drujina şi cu femeile şi cu copiii... şi au ajuns la locul în care Dragoş ucisese bourul şi le-a plăcut şi s-au aşezat acolo. Şi au ales din drujina lor un bărbat înţelept, anume Dragoş, şi l-au ridicat domn şi voievod al lor. Şi de atunci s-a început, vu voia lui Dumnezeu, ţara Moldovei.

Şi Dragoş voievod a întemeiat cel dintîi oraş pe rîul Moldova şi după aceea a întemeiat oraşul Baia şi alte oraşe, pe rîuri şi la izvoare. Şi şi-a făcut pecetie voievodală în toată ţara, cu capul de bour", v. nota 1.

[26] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 103, cu toate că I. N. Mănescu *(Stema Moldovei*, în „Magazin istoric", nr. 1/1972, p. 7—9) se exprimase hotărît : „Stema cu cap de bour nu poate fi atribuită lui Dragoş. În sec. XV, urmaşii acestuia, atît cei din Ungaria (familia Dragffy) cît şi cei din Polonia (grupaţi în herbul Sas) purtau o stemă cu totul diferită ; în cîmp albastru o săgeată de argint, deasupra unei semilune de aur ale cărei vîrfuri susţin cîte o stea, de asemenea de aur".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ghiar prin Dragoş, fie prin calitatea de voievod avută de Bogdan şi familia sa în Ţara Maramureşului, cînd acesta din urmă va săvîrşi actul întemeierii Moldovei independente. E de presupus însă că, dacă nu Dragoş, cel trimis de rege, măcar Bogdan de Cuhea va fi oficiat la instalarea pe tronul Moldovei independente, în urma ultimilor lupte cu Drăgoşeştii, o serbare în care ritualul sacrificiului pentru întemeiere nu putea să lipsească. Obiceiurile pămîntului românesc îl vor fi cerut. Era şi un mod de a cîştiga încrederea comunităţii autohtone de partea noului cîrmuitor. Semnul *cap de bour* trebuie să fi fost la mare cinste într-un asemenea moment. Cum poporul îl văzuse la Dragoş, acesta a fost numele care intra în legendă, poate chiar în vremea lui Bogdan Întîiul.

Dar, de vreme ce Moldova exista ca formaţiune prestatală iar moldovenii puteau avea în circulaţie şi aveau, nu încape îndoială, ca toţi românii, colindele despre cerb şi bour, precum şi ritualul roman atestat al sacrificiului taurului drept jertfă la întemeiere (casă, cetate, pod etc.), nu e posibil oare ca însemnul cap de bour să fi existat în această parte a ţării noastre, Moldova, înainte de venirea maramureşenilor... ? [27].

Un răspuns afirmativ n-ar fi exclus să fie dat de viitoarele descoperiri arheologice. Oricum, în explicarea legendei lui Dragoş trebuie luată în considerare o serie mai largă de factori ; sigiliul tîrgului Baia şi legendele hagiografice creştine, vînătoarea şi sacrificiul cerbului şi bourului ca jertfă pentru întemeiere din colindele româneşti, precum şi circumstanţele etnografice în care se va fi desfăşurat actul independenţei Moldovei sub Bogdan Întîiul, ar fi cele mai importante surse, fără să fie şi singurele, *datele etnografice* rămînînd să slujească *datelor istorice*.

În ultimă instanţă, legenda lui Dragoş se arată a fi o variantă bine definită în timp şi spaţiu din acel trup de colinde şi practici legate de cultul solar-agrar al taurului (boului) la poporul român ; adevărul pe care îl conţine şi documentează este acela al precizării momentului istoric şi geografic în care semnul *cap de bour* devine semnul ieşirii Moldovei de sub jurisdicţia regatului ungar, un semn de drept internaţional prin care se legifera semiotic independenţa cucerită de Moldova sub conducerea lui Bogdan de Cuhea. Restructurarea *datelor etnografice* străvechi (legenda vînătorii bourului şi a rîului căţelei) într-o legendă a semnului *cap de bour* dovedeşte că poporul creator al acestei fabule despre întemeiere a participat cu braţul şi cu spiritul la obţinerea neatîrnării. Semnul acestui act exprima heraldic [28] maturitatea condiţiilor social-economice şi politice în care Moldova se afirma drept o putere feudală organizată conform normelor relaţiilor politice interne şi externe din epocă. Semnul *cap de bour* primea o nouă funcţie semiotică, expresia juridic-politică a independenţei statului Moldova

[27] Gh. I. Brătianu, *Originea stemelor Moldovii şi Ţării Româneşti*, în „Revista istorică română", an, I, Bucureşti. 1931, p. 59, se întreba naiv dacă nu cumva „o podoabă aflată de voevodul „descălecării" pe pămîntul cuceririi sale să-l fi determinat să-şi însuşească această emblemă ?", fiind vorba de motivul ornamental al capului de bou atestat la români încă din vechime.

[28] E. Vîrtosu, *L'apparition et le role politique et juridique du sceau princier*, în „Revue roumaine d'histoire", nr. 1, 1967, p. 57—65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ECOURI ALE STĂPÎNIRII OTOMANE ÎN PAREMIOLOGIA BALCANICĂ

DE

DUMITRU GH. STANCIU

Legate de teme mai largi ca : istorie și literatură, real și imaginar, teoriile estetice moderne [1] s-au purificat treptat de sentimentalisme, de romantisme și și-au ornat existența cu umor și cu atitudine critică.

Astăzi, fiind mai bine înțeles mecanismul raportului real-imaginar, istorie (politică) — cultură, cercetătorul este mai atent la natura izvoarelor, la dimensiunea lor, mai circumspect cînd este vorba de a face evaluări și mai înclinat spre o realativiza și circumstanțializa rezultatele investigațiilor sale.

Epoca în care se putea afirma cu încredere că *folclorul este arhiva popoarelor* s-a dus. Produsele folclorice sînt și ele creații și anume creații artistice, iar ca creații artistice rostul lor este înanite de toate să întrețină sensibilitatea oamenilor și nu să informeze pur și simplu.

În cadrul produselor folclorice, proverbul — tratat multă vreme ca o specie despre care nu se poate spune prea mult — a constituit o preocupare pentru alcătuirea unor liste, care, treptat, s-au extins, s-au completat și s-au sistematizat (aproximativ) în colecții.

Colecțiile existente astăzi au început apoi să fie circulate, comparate [2], din aceste raportări s-a născut ideea de a le grupa după conținut în tipologii, în modele abstracte în care să se introducă și să încapă experiența umană în variata ei înfățișare.

Cu ocazia creării unor modele abstracte, eforturile cercetătorilor sînt orientate spre „formal", părăsind treptat detaliul specificator, concret, situațional. Se cuvine însă să precizăm că nivelul la care a ajuns cercetarea în paremiologie a fost atins numai după o lungă perioadă de acumulări (realizarea de colecții monoculturale sau monolingve) și că perioada actuală a formalizărilor s-a născut pe un fond de cercetare comparativistă (pluriculturală, multiligvă).

Abrevieri :

A = albanez ; Ar = aromân ; B = bulgar ; At. söz = *Ata sözleri ve özlä sözler*, Sofia, 1960 ; Folk. shq. = *Folclor shqiptar*, vol. I, 1961, vol. II, Tirana, 1962 ; Folc. alb. *Folclor albanez — Cetatea Rozafat*, București, 1974 ; G = grec ; Ik. = Ikonomov , N. I., *Înțelepciunea popoarelor din Balcani*, Sofia, 1968 ; K = Vuk Stefanovici Karagici ; M = Muntean, George, *Proverbe românești*, București, 1966 ; R = Rezuș, Petre, *Dacă poți rîde, să rîzi*, Timișoara, 1974 ; S = iugoslav ; Sl. = Slaveicov, P. R., *Proverbe și zicători bulgărești*, Sofia, 1954 ; T = Tocilescu, Grigore, *Proverbele aromânilor*, în *Materialuri folcloristice* ; Z = Zanne, Iuliu, *Proverbele românilor...*, vol. I—X, București, 1895—1903.

[1] [14].

[2] [7], [11].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Preocupările din paremiologia contemporană au deschis calea și în direcția reexaminării raportului dintre produsul cultural artistic (în cazul nostru proverbul) și realitatea social-istorică care l-a produs, conservat și vehiculat [3].

Drumul acesta al reconstituirii realului din și prin intermediul imaginarului pare mai îngust astăzi cînd știm mai multe lucruri despre el, decît ieri sau cîndva, cînd nu știam prea mult și credeam orice [4].

Este drumul refacerii unui obiect pur (istoria), din altul incifrat (alterat, falsificat) din cauze fortuite (uitarea, pierderea documentelor realului) sau voite: artistizarea realității. Întreprinderea este grea în epoca aceasta a maturizării culturii noastre, dar nu imposibilă. Cît de lungă va fi calea spre reușite adevărate nu știm. Trebuie început totuși cu ceva, ceva care ne este mai la îndemînă: refacerea unor perioade care au avut existență (timpul memoriei) istorică (atestată) apropiată, slab uitată dar și slab inventată (artistizată).

Paralel cu scientifizarea metodoligcă în cîmpul cercetării estetice (în cazul nostru în paremiologie) se deschide mai larg drumul spre o antropologie științifică.

Consecvent convinși că era speculației pure s-a dus, fără însă ca speculația să dispară complet, încercăm nu să refacem istoria unei zone geografice, ci numai să adăugăm eventuale detalii acolo unde documentele lipsesc sau se contrazic, adică în domeniul dimensiunilor valorilor (axiologic).

Ocupația turcească în Balcani aparține unei perioade istorice destul de recente. Nici nu s-a împlinit un veac de cînd ea a fost desființată. N-a durat nici prea mult încît să se piardă topită în mituri și mitologii.

În ce măsură adevărul frust și crud al acestei perioade istorice a putut fi alterat în maniere în care îi rămîne calea să dăinuiască transfigurat în artă? În ce măsură creațiile artistice sînt totuși expresia detașării față de o experiență grea și în ce măsură această experiență este totuși prezentă în limbajul artei? Acestor întrebări încercăm să răspundem examinînd un corpus din paremiologia balcanică [6].

Conexiunea între stările de lucruri din perioada ocupației otomane în Balcani și proverbul balcanic nu a fost stabilită în urma unei intuiții întîmplătoare. Lucrarea de față face parte dintr-o serie de studii similare, în parte publicate, în parte sub tipar, serie care ar putea fixa ușor contururile unor particularități sau similitudini culturale existente în zona balcanică, particularități și similitudini explicabile prin experiențe istorice similare.

Corpusul paremiologic folosit [7] este destul de neomogen și inegal, așa că și din acest motiv tot ce ne poate oferi el privitor la stările de lucruri legate de ocupația otomană trebuie privit cu rezerva și circumspecția cuvenită [8]. Prin urmare, oricît de transparente ar părea unele esantioane ale corpusului si oricît de utile ar apărea pentru clarificări istorice, din cauza inegalității ponderii și a gradului de sistematizare a corpusului paremiologic de care dispunem, vom atenua concluziile cu prudența cuvenită [9] atunci cînd trebuie să operăm cu instrumente slabe și relativ insuficiente.

---

[3] [2, vol. XIII, p. 1—67].

[4] [2, § 4].

[5] [2, § 1].

[6] Pentru proverbul românesc cîmpul paremiologic a fost în ce privește ocupația turcească bazat pe colecția Zanne, pentru cel bulgar culegerea lui Slaveicov și antologia lui Ikonomov care ne-a fost de un real folos, și pentru proverbul sîrbesc, albanez și grecesc, cel aromân lipsind.

[7] [1], [3], [4], [5], [6], [8], [9], [12], [13], [15], [16].

[8] În sensul că popoarele suddunărene poate au o zestre paremiologică cu ocupația otomană mai bogată și mai nuanțată decît am putut sesiza noi.

[9] Celelalte genuri folclorice purtătoare de cîntece voinicești, haiducești, balade etc. au o mai mare sensibilitate și au prins mai deplin fenomenul, așa se explică că a și atras pe cercetători.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Privitor la modul în care poate fi folosit totuşi acest corpus în scopurile menţionate, este de la sine înţeles că sîntem, de la început, siliţi să optăm pentru o anumită ordine a folosirii eşantioanelor din corpusul paremiologic balcanic, ordine străină structurii oricăreia dintre colecţiile folosite.

Să introducem mai întîi un criteriu de clasificare a cîmpului problematic legat de ocupaţia otomană în Balcani, care poate fi discutat mai mult în rigoarea lui şi mai puţin sub aspectul rezultatelor la care se ajunge.

I. Asprimea ocupaţiei otomane este simţită mai intens la sud de Dunăre

1 — Ar. Aravdă şi taţi, macă vrei z-bînédi (T., 89).
2 — Ar. Ai turc tu hóră, cu ghetlu la inima vai bînézi. (Z. VI, 14.368).
3 — A. Ku turku ve kambënë aty s'del bar (Folk. shq., p. 15).
4 — B. Дето стъля, трева не никне (Слав, p. 219). Дека мине, трева не ниче. (Ик. 476).
5 — R. Pe tot ce pune mîna se usucă. (Z. II, 3779).
6 — Ar. Ascipăşi di mîn' furcşti, s-cadi tu mîn' tuţeşti. (T. 2214).
7 — Ar. Di-l' vrei ară'u alîntúi, tu mîn' turţeşti s-lu vedi. (T. 2210).
8 — Ar. Dă ş-fudi di turcu. (T. 2195).
9 — Ar. Ti nel'inăşi, la turcu, ma rău va ti calcă. (T. 2201).
10 — B. Ако в гора — вуци, ако в село—турци. Радомир. (Слав., p. 89).
11 — S. Ако у селу турци, ако у пољу вуци (K., N 138).
12 — R. Turcului să-i dai bani şi să-i scoţi ochii. (Z. VI, 14357).
13 — R. Turcul te bate, turcul te judecă. (Z. VI, 14353).
14 — R. Bun e Dumnezeu, aproape-i pădurea. (Z. X, 10826).
15 — B. Ако на криво, не смея от бога : ако на право, не смеем от бега (Слав. p. 97).
16 — S. Ако пу криво, не имијем од бога, ако пу право, нејсми ем од бега (K., N 137).
17 — B. Попът с книга, а турчинът със сила (Слав., p. 466).
18 — S. Нешто поп књигом, нешто турчин силом, еле сиромаху не пста ништа. (K., N 7 635 и N 5 032).
19 — B. Кучето, като му наближи смъртта, отива да пикае на джамията пи вратата (Слав., p. 327).
20 — T. Eceli gelen köpek cami duvarini pisler. (At. söz., p. 58).
20 a Ar. Ci'nili, cîndu-l' v'ini s-psusească, s-ch'işi la g'imie. (T. 380).
21 — R. Cîinele uneori intră în biserică, dar nici biserica nu se spurcă, nici cîinele nu se sfinţeşte. (M. 2259).
22 — B. Минава като през турски гробища. Разград. Софил. (Ик., 1 214).
23 — S. Пролази као мимо турско гроблье. (K., N 5 226).
24 — B. Ако влезе прав, не излиза здрав. (Слав., p. 89.).
25 — S. Ко ульезе прав, не изльезе здрав: ко ульезе крив, не излезе жив. Върху тъмниците и затворите в тувско и общо върху правосъдието им. (K., N 3 032 и N 14).
26 — R. Cum e turcul şi pistolul. (Z. VI, 14356 şi III 7703).
27 — R. Au venit turcii. (Z. VI, 14377).
28 — R. Parcă-i aleargă turcii. (Z. VI, 14378).
29 — R. Doar nu vin turcii. (Z. VI, 14379).
30 — R. Nu mai e în timpul turcului. (Z. VI. 14382).
31 — R. A fi dat turcii. (Z. VI, 14391).
32 — R. Bate vîntul din Balcani / De o mulţime de ani. (Z. VI, 14483).
33 — R. Numai Dunărea ştia / Cîte ţara suferea. (Z. VI, 13398).
34 — R. Te trec Dunărea. (Z. VI, 13401).
35 — R. Parcă eşti de la Plevna. (Z. VI, 13894).
36 — R. Ca Osman Paşa / Care a căcat cămaşa. (Z. VI, 13840).

Din examinarea exemplelor (1—36) poate rezulta :

a Sentimentul unei crunte apăsări din partea ocupaţiei otomane este general prezent în sudul Dunării (A, Ar, B, S).

b În zona sud-dunăreană albanezii şi aromânii prezintă — legat de ocu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

paţia otomană, o reacţie mai vehementă, explicabilă, poate, temperamental, pentru că ocupaţia nu s-a dovedit mai blîndă cu bulgarii sau sîrbii.

c În sudul Dunării ocupaţia este simţită ca ceva statornic, pe cînd la români ocupaţia are aerul de a fi periodică, trecătoare (12, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34) sau sînt semnalate chiar şi momente ale înfrîngerii otomane (35, 36).

d Ocupaţia turcească este simţită în sudul Dunării ca o stare implacabilă, ca un sumum al răului, incomparabil cu oricare alt rău (1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 15, 16, 17, 24, 25).

e Suddunărenii, spre deosebire de români, nu consideră pădurea ca pe un loc al salvării : a se compara 10 şi 11 cu 14.

f Nu există în sudul Dunării, privind, în sine, ocupaţia turcească, loc pentru umor, ci numa spaimă împinsă pînă la deznădejde, respingere totală a tot ce este turcesc (cimitir, geamie etc.) ; în schimb, la români stăpînirea otomană nu apare chiar ca o stăpînire, ci ca un rău trecător de care se poate eventual scăpa prin negociere şi pe seama căruia se poate chiar glumi (26, 35, 36).

g În nordul Dunării lipsesc proverbe şi zicători legate de indicii unei aşezări turceşti depline : cimitir, geamie, închisoare turcească etc., aşa se explică faptul că nu avem corespondente pentru proverbele suddunărene (15, 16, 19, 20, 22, 23, 24, 25).

II. Ironie la adresa turcului

37 — B. Духа тиквите отдалеч. Парен каша духа. (Слав., p. 439; 316 и 235)

38 — S. Пуха ка и хоца иа тикву. — Приповиједа се како се некакъв хоца опарио једупи кухане тикве (бундеве), па послије парио на тикву и кад је випео на пољу на вријежи (К., н 5 289).

39 — R. Cine s-a ars cu ciorba, suflă şi-n iaurt. (M. 2097).

40 — B. Биното прави везиря резил (Слав., p. 154).

41 — T. Şarap veziri rezil yapar, ficida durdugu gibi durmaz. (At. söz. p. 130).

42 — R. Unde intră vinul, ruşinea iese de acolo. (Z. IV, 9448).

43 — A. Bea rachiul, dar nu mintea. (Folc. alb., p. 250).

44 — Ar. Şi z-beai şi numă bună s-ai, nu s-faţi. (T. 178).

45 — B. До толкоз кусур и у кадиевата дьщеря се намярва (Слав., 223).

46 — T. Bu kadar kusur kadi kizinda bile bulunur. (At. söz., p. 17 şi 37).

47 — B. Искаш ли на тунчин злото, благославяй го да пропие (Слав., p. 285)

48 — S. Ако пеш да се осветиш турчиу, млои бога да почие пити ракију : ако пеш да се осветиш србину, моли бога да оде у хајдуке.
Јер турчин, кад почне пити, он пије, док не пропазне, сасвии; а србин каоко оде у хајдуке, већ је купу своју раскупио, а и глава му је готово на кону (К., н 135).

49 — B. На турчин даслукът е на коляното му (Слав., p. 365).

50 — S. У турбина вјера на кољену. — Не можеш му се ослонити на вјеру и на ријеч. Може бити да се мисли : док сједи, кад ти вјеру задаје дотле му и вјера стоји на кољену ; а како устане, онда и вјера с колена сладне и нестане је (К., н 6 864).

51 — B. Да знае кадия какво је ракия, не би станал кадий, станал би бекрия (Слав., p. 139).
Да зна кадија што је ракија, он би мјесто питапа држао бардак под главом (К., н 920).

52 — S.

53 — R. Barem de m-aş turci să mă fac paşă. (Z. IV, 10557).

54 — B. Аз му казвам „Скдпен съм", а той пита колко деца имам. — Кога някой не разбира, или не рачи да вникне в положението на другиго (Слав. p. 85).

55 — S. Ја (му) кажем адумац сам, а он пита колико пеце имам. (К., н 2 052).

56 — R. Cel scopit nu cunoaşte cinstea fetei. (Z. II, 5896).

57 — B. Дека сете турци, и гол Хасан. Шип (Слав., p. 216).

58 — S. Куд сви турци, туд и пелави Мрјо (К,, н 3 133).

59 — Ar. Iu toţi turţil'i şi Asan. (Z. VI, 14371).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Proverbele grupate sub II (37—59) exprimă idei şi atitudini în care mintea, liberată de mari pasiuni, ură, spaimă, disperare, reuşeşte să prindă cu umor pe turcul privit ca om, nu ca un simbol al autorităţii, cu toate slăbiciunile lui. Este poate în aceasta şi o răzbunare pe alt plan, însă plecîndu-se totuşi de la nişte realităţi.

a Lăcomia şi graba turcului la mîncare (37, 38).
b Tentaţia faţă de licoarea oprită (alcoolul), (40, 41, 42, 43, 47, 48, 51, 52).
c Infirmităţile şi sluţeniile nu ocolesc nici pe cei de sus (45, 46, 49, 50).
d Efemeritatea cinstei, onoarei, a cuvîntului dat la turc (49, 50).
e Starea infirmităţii sexuale (eunucul) a putut genera gluma în zona balcanică (54, 55).
f Trebuinţele fiziologice nu separă pe oameni (57, 58, 59).
g Se cuvine să se menţioneze că românii au totuşi o poziţie aparte în toate cazurile menţionate la (a—f), astfel (39) raportat la (37) şi 38); (42) raportat la (40, 41, 42, 43, 47, 48, 51, 52); (53) raportat la toate proverbele din II; (56) raportat la (54,55) prezintă pe români fixaţi într-un sistem de valori mai larg, valori aproape rupte de conţinutul balcanic: legat de lăcomie *(Cine s-a fript cu ciorbă suflă şi în iaurt)*, nu este satirizat nici hogea, nici vreun aliment turcesc; beţia este un cusur cu consecinţe pentru mintea omenească în genere şi nu numai pentru mintea turcului sau a demnitarului turc (42, 44) este reprezentativ pentru o gîndire eliberată, detaşată, nereţinută de umbra vreunei anxietăţi sau sentiment de jenă faţă de poporul care a stăpînit Balcanii; nici o barieră nu l-ar împiedica (53) pe român să ajungă paşă, dacă ar face concesia să se turcească; infirmitatea eunucului nu constituie un pretext pentru a ironiza imbecilitatea celui care n-o înţelege, ci pe eunuc însuşi ca frustat în raport cu viaţa.

III. Moravuri legate sau generate de autorităţile otomane

60 — Ar. Turcul la sîrgl'aşti brînlu si-l' lu calţi. (T. 2203).
62 — Ar. Canda v'in v'anţarli ! (T. 2341).
62 — Ar. Ca v'aniţar face. (T. 2342).
63 — R. Dă-i punga sultanului / şi eşti mai marele divanului. (R., p. 45).
64 — Ar. Co-arusfetea asccách' şi di cap di om. (T. 2445).
65 — Ar. Ca subaşi s-poartă. (T. 2702).
66 — Ar. Ti vatîm şi ţ-umplu ch'alea cu flurii. (T. 319).
67 — Ar. V-aţi treacă, ca porcul în Larsa. (T. 1906).
68 — B. Вързаха му теneке на опашката. Соф. Ик. н 306).
69 — T. Kuyruğuna teneke bağladilar. (At. söz., p. 110).
70 — Ar. L'i spindurară tinich'elu. (T. 2160).
71 — R. I-a pus tinicheaua de coadă. (Z. III, 7917).
72 — B. (Пе) *Пишим пръть, тугас ълвъть.* Ик., н 1 715).
73 — R. Pe bani peşin (pe bani gata). (Z. 1959).
74 — B. Който са враща от пилафа, да му се строши лъжицата (Слав., p. 317)
75 — T. Pilâvdan dönenin kaşigi kirilsin (At. söz., p. 122).
76 — B. На съдилището отряан пръст не боли (Ик., № 1323).
77 — T. Şeriatin (cemaatin) kestigi parmak kanamaz. (At. söz., p. 130).
78 — B. Днес везир, утре резил (Слав., p. 221).
79 — S. Данас везир, сјутра резил (К., № 967).
80 — R. Azi Stan, mîine căpitan. (M. 1288).
81 — B. Стани, дядо поне да седне граматикът (Слав., p. 538).
82 — A. Ngreu o prift të rrijë hoxha. (Folk. shq., p. 212).
83 — B. С питане Цариград се намира (Слав., p. 503).
84 — S. Питаупи у Цариград (може се отипи). (К., № 4 486)
85 — T. Sora sora kâbe bulunur. (At. söz., p. 127).
86 — A. Me të pyetur vete ne Stamboll. (Folk. shp., p. 207).
87 — R. Întrebarea trece marea. (M. 4277).

Proverbele de la § III au fost selectate pentru a se întregi conturul periferic al unei ocupaţii străine. Ele se referă mai mult la un ecou în moravuri,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ecou născut dintr-un contact direct între culturi de autoritate politică inegală.

Chiar şi dintr-o listă redusă de proverbe, ca cele din § III (60—87), se poat vedea o parte a moravurilor balcanice datorate stăpînirii otomane şi anume :

a Atitudinea provocatoare a ocupantului (60, 61, 62, 65).
b Corupţia (63, 64).
c Apărarea autorităţii prin corupţie (67).
d Bigotismul religios turc (77).
e Publicitatea situaţiilor prin stîrnirea hazului public (68, 69, 70, 71).
f Lipsa creditului în comerţ (72, 73).
g Atitudini faţă de mîncarea naţională turcească (pilaful) (74, 75).
h Ideea de culpabilitate (76, 77).
i Instabilitatea socială (78, 79, 80).
j Prioritatea pretoului turc (81, 82).
k Puncte de referinţă extrase din recuzita turcească (83, 84, 85, 86).

Desigur că etichetările de la (a—k) sînt sumare, excesiv de simplificatoare. Este cunoscut că mai toate proverbele sînt eşantioane esenţializate ale unor naraţiuni, dar nu insistăm asupra rigorii şi exactităţii acestei etichetări, cît asupra caracterului variat şi cuprinzător al acestuia faţă de moravurile balcanice. Cu ironie sau fără ironie, tabloul e sumbru, proverbele vorbesc de la sine.

IV. Rezervă şi prudenţă în relaţiile personale cu turcii

88 — B. Турчии почратим не хващай, Ик.- на жена тайната си не казвай и чуждо чедо не посинвай (Ик., № 2 458).

89 — G. Să nu spui nevestei secretele şi să nu-ţi faci jandarmul prieten (Lucatos, nr. 337, p. 54).

90 — B. Турчин вяара има ли? Или : Турчин вяра няма (Слав.' p. 577).

91 — A. S'duhete me (i) zanë besë as uijt, as turkut. (Folk. shq., p. 16)

92 — B. Бейчето е бейче, ако би ще без парица ; а магарето е магаре, ако би ще и в жълтица (Слав., p. 120).

93 — S. Беговац е беговац, ако непе имаси ни новац ; а уагарац е магарац, ако пе имати и златаи покровац (K., № 175).

94 — R. Decît unealta străinului mai bine robul turcului. (Z VI 14104).

Lista de proverbe de la § IV este şi mai sumară, dar oricît s-ar lungi, ea rămîne tot atît de concludentă.

Menţionăm numai că românii nu au corespondente pentru situaţiile prezentate la (88—93) la modul acesta circumstanţializat (relaţii român-turc). Scepticismul, rezerva, prudenţa în relaţiile cu semenii sînt prezentate şi în proverbele româneşti, dar românii preferă pe turci altor străini (94). Nu întîmplător au făcut alegerea şi marii noştri voievozi în problema capitulaţiilor.

•

Problemele ridicate de cercetarea comparată a proverbelor din Balcani privitoare la stăpînirea otomană fac parte din influenţa turcă în general, care şi-a lăsat amprenta în memoria şi psihologia popoarelor. Problema beneficiază de o bibliografie vastă, însă n-am apelat la ea, ci ne-am mărginit la conţinutul proverbelor, căutînd, pe cît s-a putut să evităm speculaţia, oricît de tentativă ar fi fost la un moment dat.

Am grupat corpusul de proverbe selectat din colecţiile menţionate într-o ordine descrescătoare : de la relaţii între popoare (turc — popoare balcanice) la relaţii interindividuale.

Fie că avem în vedere întregul corpus de proverbe discutat, fie că luăm în considerare pe indiferent oricare grup din cele patru § (I—IV), rămîne evident că situaţiile din nordul Dunării sînt diferite de cele din sudul Dunării.

În relaţiile cu turcii, la oricare nivel ne-am referi din cele prezentate aici, românii nu manifestă în proverbele lor psihologia omului fără ieşire.

Chiar dacă avem în vedere circulaţia motivelor, contaminarea, radiaţia sau poligeneza creaţiilor folclorice, fenomene care ar fi putut să dea un mai accentuat caracter de omogenitate tabloului vieţii pe care o exprimă, totuşi ne separă pe noi, românii, chiar în problema relaţiilor cu turcii, o notă de seninătate, încredere, care a generat umor, de lumea din sudul Dunării.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BIBLIOGRAFIE

1. *Ata sözleri ve özlü sözler*, Sofia, 1960.
2 Bounouri, Vincent, *Le mythe*, în *Enciclopédie thématique Weber*, vol. III, Barcelona, 1972, p. 1—67.
3 *Folklor Shqiptar*, 2 vol., Tirana, 1961—1962.
4 *Folclor albanez*, *Cetatea Rozafat*, Bucureşti, 1974.
5 Ikonomov, N., *Înţelepciunea populară balcanică*, Sofia, 1968.
6 Karagici, Vuk Stefanovici, *Proverbe sîrbeşti*, Beograd, 1900.
7 Kuusi, Matti, *Towards an international type-system of proverbs*, în *Proverbium*, 19/1972, p. 698—735.
8 Lucatu, Dimitrie, *Maxime chefalonice, proverbe practice şi filosofice împărţite pe capitole, după tema lor*, Atena, 1952.
9 Muntean, George, *Proverbele românilor*, Bucureşti, 1967.
10 Piaget, J., *Epistémologie des sciences de l'homme*, Paris, 1971, cap. I.
11 Permiakov, G. L., *De la proverbe la poveşti (note privind teoria generală a clişeelor)*, Moscova, 1970.
12 Rezuş, Petru, *Dacă poţi rîde, să rîzi*, Timişoara, 1974.
13 Slaveicov, P. R., *Bălgarski pritcii i noclovиţi i harakterni dymi*, Sofia, 1954.
14 Tagliabue — Malpurgo, *Estetica contemporană*, Bucureşti, 1976, 2 vol.
15 Tocilescu, Grigore, *Proverbele aromânilor*, în *Materialuri folcloristice*, p. 415—705.
16. Zanne, Iuliu, *Proverbele românilor...*, I—X, Bucureşti, 1895—1903.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DRUMUL ROMÂNILOR SPRE INDEPENDENȚA DE STAT

DE

L. BOICU și GH. PLATON

Lupta popoarelor pentru cucerirea independenței de stat, pentru menținerea și consolidarea ei constituie una dintre trăsăturile esențiale ale istoriei relațiilor internaționale, ale istoriei în general. Cum este și firesc, lupta fiecărui popor pentru independență statală a îmbrăcat forme diferite, s-a definit prin particularități proprii, ce țin de factori istorici și naturali, de timp și de loc.

Lupta românilor pentru independență statală a dezvăluit trăsături specifice care n-au fost, nu sînt și nu pot fi ignorate de istoricul avizat. Acele trăsături specifice au ca punct de pornire un șir de *factori distinctivi*, care-i deosebesc pe români de popoarele înconjurătoare. Este vorba de originea, limba, obiceiurile românilor, care s-au circumscris într-un cadru de unitate etnico-teritorială și care au întreținut un puternic sentiment al individualității, nealterat însă de exclusivism. Așa se explică de ce, în decursul întregii istorii, lupta românilor pentru independență statală a fost însoțită de aspirația și acțiunea practică spre *unitate* [1], peste granițele politice vremelnice impuse de fărîmițarea ce caracterizează orînduirea feudală.

O altă trăsătură specifică, de cea mai mare însemnătate, a istoriei poporului român constă în aceea că de la constituirea primelor state feudale (secolul al XIV-lea) și în pofida unor rapturi teritoriale sau dominații străine, de-a lungul secolelor, românii nu au pierdut, nici un moment, ființa statală. Ce-i drept, aceasta din urmă, în anumite perioade istorice, a fost lipsită de atributul suveranității, dar lupta pentru dobîndirea deplinei independențe și suveranități n-a fost niciodată abandonată. Această luptă a îmbrăcat forme și a utilizat căi și mijloace specifice, în funcție de modificarea împrejurărilor istorice.

După mai bine de două secole de lupte, Transilvania a fost cucerită în secolul al XIII-lea de maghiari, dar ea a devenit, cu începere din 1526 (bătălia de la Mohacs) — și în forme depline în 1541 — un principat autonom, cu un statut politic asemănător principatelor surori, Moldova și Țara Românească. Aceasta din urmă și-a cîștigat independența pe calea armelor în 1330, prin înfrîngerea lui Carol Robert, la Posada, în vreme ce Moldova a obținut independența la mijlocul secolului al XIV-lea. Este de observat că statele feudale românești s-au constituit, ca pretutindeni în Europa, ca rezultat al maturizării condițiilor economice și social-politice interne, dar una dintre trăsăturile definitorii ale acestui proces este tocmai lupta victorioasă împotriva forțelor expansioniste externe.

Este adevărat că domnitorii Moldovei și ai Țării Românești au fost și vasali ai coroanei ungare ; însă, așa cum bine s-a observat [2], nu pentru teritoriile țărilor lor, ci pentru cele stăpînite în Transilvania (Amlaș, Făgăraș, Vințul, Geoagiul,

---

[1] Cf. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Editura Academiei R.S.R., București, 1968.

[2] Alex. Lapedatu, *Antecedentele istorice ale independenței române*, București, 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rodna, Bistriţa ş.a.), după cum Mircea cel Bătrîn (1386—1418) a fost vasal al Porţii pentru teritoriile pe care le stăpînea în dreapta Dunării. De altfel, ţările române exercitau atribuţiile esenţiale ale suveranităţii şi independenţei[3] :libertatea de a dispune în afacerile interne şi externe, alegerea domnitorului, armate proprii, încheierea de legăminte şi tratate, baterea de monede ş.a.

Starea de independenţă era menţinută prin războaie de apărare care se sfîrşeau numai pentru a reîncepe şi care au intrat într-o nouă fază odată cu conturarea primejdiei otomane. De la sfîrşitul secolului al XIV-lea, Mircea cel Bătrîn va purta războaie cu turcii timp de trei decenii ; două decenii a luptat Iancu de Hunedoara în Transilvania ; cînd Iancu şi-a încheiat cariera şi viaţa cu victoria de la Belgrad, în 1456,a apărut, în Moldova, Ştefan cel Mare[4]. Conducătorii români ai acelor bătălii au urmărit, adeseori, o contopire a tuturor forţelor şi atragerea ţărilor vecine şi chiar a puterilor europene. Românii din cele trei provincii, nu o dată, s-au găsit uniţi, în lupta pentru independenţă, sub conducerea lui Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Ştefan cel Mare, apoi Mihai Viteazul ; alături de ei s-au aflat naţionalităţile conlocuitoare : maghiari, germani ş.a.

De la primele ciocniri cu turcii, românii au purtat războaie mai bine de un secol, asigurîndu-şi, în acest fel, existenţa statală[5]. Disproporţia de forţe era însă prea mare ; în cele din urmă, Principatele Române — Dobrogea fusese anexată de Poartă în 1429 — au fost nevoite să accepte suzeranitatea otomană ,în anumite condiţii. În raporturile cu Poarta otomană, Principatele Române au ajuns prin a fi tributare ; aceasta însă „nu atingea cîtuşi de puţin drepturile lor suverane, căci tributul pe vremea aceea, ca şi mai tîrziu, de altfel, nu însemna în dreptul ginţilor pierderea suveranităţii. Tribut a plătit Veneţia, tribut a plătit Casa de Habsburg"[6]. Noi vom preciza că turcii înşişi considerau tributul numai o „plată a păcii", adică o răscumpărare a stării de pace. De la condiţia tributară, Principatele Române au trecut către mijlocul secolului al XVI-lea la o condiţie de vasalitate. Cum însă această trecere nu s-a făcut prin cucerire armată, vasalitatea a îmbrăcat un caracter şi o formă *sui generis*, dînd Principatelor Române un statut juridic pe care nu-l întîlnim la nici unul din statele sau provinciile Turciei europene. În 1815, de pildă, Poarta otomană a răspuns ea însăşi, în repetate rînduri, Petersburgului şi Vienei că nu va acorda Serbiei privilegiile pe care le aveau Moldova şi Ţara Românească deoarece Serbia era o provincie cucerită, pe cînd cele două principate române erau „provincii" care „s-au dat" prin capitulaţii „scrupulos observate" în toate timpurile[8].

Statutul special al Principatelor Române se poate explica parţial şi prin aceea că dreptul musulman, de esenţă exclusivist-religioasă, nu se aplica pe teritoriul lor, dar hotărîtor în definirea acestui statut a fost faptul că relaţiile cu Poarta au avut un caracter contractual, indiferent dacă au fost sau nu încheiate capitulaţii[9]. A rezultat un statut juridic internaţional propriu : autonomie internă, domnitori şi administraţii de stat, un teritoriu separat care nu forma corp comun cu cel atoman, nici măcar din punct de vedere vamal, turcilor fiindu-le interzise achiziţionarea de bunuri imobiliare, practicarea cultului musulman, ocu-

---

[3] *Ibidem.*

[4] Cf. Constantin C. Giurescu, *Lupta poporului român pentru independenţă politică înainte de 1877*, în „Analele Universităţii Bucureşti", seria ştiinţe sociale, Istorie, an XVI, 1967, p. 56.

[5] *Ibidem.*

[6] Alex. Lapedatu, *op. cit.*, p. 297.

[7] Pe larg la Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumaines*, în „Revue des études Sud-Est européennes", nr. 1, 1972, p. 65—81 şi nr. 1, 1973, p. 81, 95.

[8] N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, II, Bucureşti, 1896, p. 501. Aceleaşi explicaţii pentru statutul particular al Principatelor Române au fost date de turci şi la încheierea păcii de la Carlovitz, din 1699. Cf. Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, Bucureşti, 1955, p. 210—211 (ediţie Iorgu Iordan).

[9] Mircea Maliţa, *Independenţa României şi acţiunea pentru desfiinţarea jurisdicţiei consulare*, în „Analele Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", nr. 2, 1967, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parea armată ș.a. ; în vreme ce legile otomane n-aveau nici o autoritate în Principate, românii se bucurau în Turcia de imunități asemănătoare cu cele ale supușilor statelor suverane. De asemenea, domnitorii români aveau reprezentanți personali la Varșovia, Constantinopol etc. Ce-i drept, în capitala Imperiului otoman își aveau reprezentanți („capuchehaie") toți guvernatorii sultanului, numai că cei ai domnitorilor români exercitau atribuții ce-i apropiau de trimișii plenipotențiari ai statelor străine.

Statutul particular al Principatelor Române a întreținut speranța deplinei suveranități, iar încălcările lui au sporit avîntul luptei pentru totala emancipare. De aici, ridicările la luptă, ca cele conduse de Radu de la Afumați (1522—1525), care a purtat 20 războaie, ca cele înscrise cu litere de aur în epopeea națională conduse de Ioan Vodă Viteazul (1572—1574), Mihai Viteazul (1593—1601), care *reunește*, în 1600, sub sceptrul său, Țara Românească, Moldova și Transilvania. În secolul al XVII-lea și la începutul celui următor, lupta este continuată de Radu Șerban (1602—1611), Mihnea al III-lea (1658—1659), Dimitrie Cantemir (1710—1711) care se alătură, în 1711, lui Petru cel Mare ș.a.

După 1699, centrul de greutate al politicii europene se mută în estul continentului. Pornită pe calea reculului ireversibil, hotărîtă să pună capăt „trădării" domnitorilor români, al căror teritoriu reprezenta un culoar ce conducea spre Constantinopol, Poarta otomană a instaurat în Principatele Române regimul fanariot, care a constituit o gravă alterare a statului lor politic ; domnitorii, de pildă, numiți de Poartă și nu aleși de țară, urmau să joace rolul unor funcționari ai sultanului. Dar chiar și în acele împrejurări, cînd „funcțiunea de politică externă și cea de apărare a statului era, teoretic, îndeplinită în Țara Românească și în Moldova de guvernul otoman, se poate vorbi de o activitate diplomatică la noi, și mai mult încă — de o diplomație românească. Răspunsul pozitiv este dat de mărturiile documentare, din care rezultă că vasalitatea Principatelor din nordul Dunării, atît cît ea a durat, implică faptul că ele erau exceptate de la protecția Coranului, în afară de menținerea suveranității interne — o formă de autonomie politică, teoretic combătută, dar în același timp tolerată de turci și utilizată de prinți în funcție de circumstanțe, potrivit posibilităților fiecăruia, mergînd uneori pînă la independență" [10].

Avansul Austriei, apoi, îndeosebi, al Rusiei, pe fondul adîncirii crizei Imperiului otoman, a pus în repetate rînduri și problema soartei Principatelor Române. Calcule politice izvorîte din mentalități feudale au vehiculat proiecte de anexări sau împărțiri, dar un loc crescînd avea să-l ocupe soluția unirii, explicabilă prin luarea în considerare a factorilor etnic, așezarea geografică și statut juridico-politic internațional al Principatelor Române, de unde și perseverența și amplitudinea ideilor și chiar a concepțiilor privitoare la transformarea acestora din urmă într-un stat tampon unit și independent (regatul *Daciei*, de pildă). Este de menționat că la *Nemirov, în 1737, a fost inclusă, pentru prima dată într-o conferință internațională, problema independenței Principatelor Române* [11], unirea și independența acestora rămînînd un punct permanent pe agenda preocupărilor personalităților și a cercurilor politice implicate în „chestiunea orientală".

Este de la sine înțeles — nu facem decît să amintim fapte de mult cunoscute — că războaiele victorioase ale Austriei și mai ales ale Rusiei [12] au dus la slăbirea Imperiului otoman, înlesnind popoarelor aflate sub dominația Porții lupta pentru desprinderea de acel jug secular.

Făcînd cea dintîi breșă în monopolul economic otoman asupra comerțului extern românesc, reglementînd totalitatea raporturilor româno-otomane, tratatul de la Kuciuk-Kainardji (1774) prezuma desprinderea totală a Principatelor Române de Imperiul Otoman. Pe de altă parte, confruntarea între protectoratul țarist și suzeranitatea otomană a prelungit situația Principatelor Române ca obiect

[10] V. Mihordea, *Les lignes du développement de la diplomatie Roumaine au XVIIIe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 1, 1970, p. 43.

[11] Vezi, L. Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*, Iași, Editura Junimea, 1975, p. 27.

[12] Pentru politica sud-est europeană a Rusiei în secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor, vezi E. I. Drujinina, *Kuciuk Kainardjiskii mir 1774 goda*, Moskva, 1955 ; I. S. Dostian, *Rossia i Balkanskii vopros*, Moskva, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de litigiu ruso-turc, în care amestecul celorlalte puteri va evalua crescînd, oferind românilor un mai larg cîmp de manevră pe calea luptei pentru independenţă.

Firește, războaiele Austriei şi, îndeosebi, ale Rusiei au contribuit, cum s-a mai spus, la deteriorarea dominaţiei otomane asupra românilor şi celorlalte popoare într-o măsură unanim recunoscută ; ancorarea decisivă pe calea care ducea la independenţă este însă opera popoarelor înseşi, rod al prefacerilor economice şi social-politice prin care treceau, al formării şi dezvoltării conştiinţei lor naţionale.

În secolul al XVIII-lea, cronicarii, cărturarii (între care, un loc de frunte l-a ocupat Dimitrie Cantemir), reprezentanţii curentului cunoscut sub denumirea de *Şcoală Ardeleană*, iluminiştiri în general, au definit, cu o maturitate deplină, bazele demonstraţiei originii, unităţii etnice şi apoi naţionale a românilor. Către sfîrşitul secolului şi începutul celui următor, românii manifestă, deja, conştiinţa necesităţii unităţii lor naţional-politice, peste graniţele vremelnice. Documentele care dau expresie tumultoasei activităţi a episcopului Inochentie Micu, la jumătatea secolului al XVIII-lea, opera *Şcolii Ardelene*, *Supplex libellus Valachorum* — cel din 1791, ca şi al doilea, din 1804 [13], memoriul trimis din Iaşi lui Napoleon în 1807 [14] ş.a. sînt acte politice ale conştiinţei naţionale.

Lupta românilor pentru independenţă în acea perioadă istorică îmbracă cele mai diferite forme : de la cereri şi memorii, la angajare armată şi răscoală. Date fiind dificultăţile, care se înfăţişau ca insurmontabile realizării idealului naţional, românii au căutat căi şi trepte intermediare care să conducă spre deplina emancipare naţională. Totuşi, din cele 209 de proiecte româneşti de reformă (cîte a numărat Vlad Georgescu [15]) între 1769 şi 1830 — adresate marilor puteri, zece revendicau independenţa (dintre acestea, patru aparţin anilor 1772—1791), iar restul, aproape în totalitate, întărirea autonomiei, treaptă necesară spre independenţă. Aceluiaşi ţel final îi serveau şi răscoala populară antihabsburgică din Banat (1737—1739) [16] şi marea ridicare a poporului român din Transilvania de sub conducerea lui Horea, Cloşca şi Crişan (1784), ca şi lupta antifanariotă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, prin mijlocirea unor organizaţii politice clandestine [17].

După cum se ştie, la războaiele ruso-austriaco-turce au participat şi voluntari români [18]. În războiul din 1787—1792, aceştia au alcătuit chiar corpuri aparte cu efective notabile [19] : în bătălia de la Focşani, de pildă, din cei 4 000 de oameni ai lui Suvorov, 800 erau voluntari români ; de asemenea, din efectivele austriece de 1 800 de oameni, 1 500 erau români. În egală măsură, în bătălia de la Rîmnicul-Sărat, din cei 7 000 de oameni ai lui Suvorov, 1 600 erau români, în timp ce la Ismail, din cei 30 000 de ostaşi, 1 500 erau români [20]. Mihail Cantacuzino, în secolul al XVIII-lea, Tudor Vladimirescu — conducătorul şi eroul revoluţiei de la 1821 — pentru a nu-i pomeni decît pe aceştia, au comandat detaşamente de voluntari în armata rusă.

Anul 1821 a deschis o nouă fază a luptei pentru emancipare socială şi naţională în sud-estul Europei. Eteria şi revoluţia din Principate au readus această regiune pe primul plan al preocupărilor marilor puteri. În ceea ce-i priveşte pe români, după răscoala lui Horea, cea condusă de Tudor Vladimirescu este a doua mare ridicare a poporului înarmat, în zorile epocii moderne, pentru dreptate so-

---

[13] D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1967 ; Idem, *Încă un Suplex Libellus Valachorum*, Editura Dacia, Cluj, 1970.

[14] Emil Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte şi dorinţele moldovenilor la 1807*, în „Studii", nr. 2, 1965, p. 415, 416.

[15] Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de reforme dans les Principautés Roumaines 1769—1830*, Bucureşti, 1970, p. IV—V, XVII.

[16] Cf. Bujor Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat (1737—1739)*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, 2, 1957.

[17] Al. Vianu, *Manifestări antifanariote în Moldova la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*, în „Studii", nr. 4, 1962.

[18] Idem, *Note privitoare la participarea voluntarilor români la războiul ruso-austriaco-turc 1787—1792*, în „Analele româno-sovietice", Istorie, nr. 3, 1956.

[19] Idem, *Mişcarea naţional-eliberatoare şi Nicolae Mavrogheni (1787—1790)*, în „Studii", nr. 5, 1956, p. 58.

[20] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cială și emancipare națională. Înțelegerea încheiată la București, în 1821, între Tudor Vladimirescu, Iordachi Olimpiotul și Ioan Farmache stipula la primul punct că semnatarii au hotărît „ca prin puterea armelor noastre să ne eliberăm de sub jugul apăsător al barbarilor" [21].

Deși înfrîntă, revoluția din 1821 a ridicat în vîrful săbiei și în fața puterilor europene revendicări specifice românești, pentru care poporul a plătit tribut de sînge, impunînd domnitori naționali și tendințe vădite către o administrație și școală naționale.

Împrejurările politice, cultivarea, în țară și în străinătate, a conceptului de națiune română, cererile de unire și independență a Principatelor [22], de constituire a *Daciei* sau *României* lărgesc și adîncesc individualizarea unei „chestiuni române". Pentru prima dată se introduce într-o convenție internațională — în cea de la Akerman, din 1826 — un *Act separat* relativ la Principate, procedură repetată trei ani mai tîrziu, în Tratatul de la Adrianopol. De asemenea, Regulamentul Organic (1831), constatînd, practic, existența aceleiași națiuni române, prevedea eventualitatea unirii Principatelor și confirma, totodată, realitatea unei administrații naționale, a vieții social-politice, spirituale românești, rezultat al unei îndelungate evoluții istorice. În anii de care vorbim, vasalitatea era redusă doar la plata tributului către Poartă și la interdicția unei politici extenre pe deplin independente.

Firește, românii au privit ceea ce dobîndiseră atunci doar ca un nou pas pe calea deplinei emancipări. Între 1831 și 1848, ei au elaborat 96 de memorii și proiecte de reformă [23] care angajau modificarea statului juridic internațional al Principatelor ; dintre acestea, un număr de 79 au fost adresate puterilor europene, în unele cerîndu-se independența, chiar în schimbul plății către Poartă a unei însemnate sume de bani (a fost oferită suma de 3 milioane guldeni) [24].

O dată cu sfîrșitul deceniului al treilea al secolului al XIX-lea și în deceniul următor, lupta românilor pentru crearea unui stat național unitar și, în perspectivă, pentru independență, a intrat în faza deplinei maturizări [25]. Transformările din viața economico-socială, implantarea bazelor literaturii și ideologiei naționale, a culturii naționale în general, progresele unității de acțiune îngăduie să se atribuie acelei perioade istorice împlinirea procesului de formare a națiunii române. Este o epocă în care abundă scrierile revendicative, cînd iau naștere, în țară și în străinătate, asociații și societăți, cînd se organizează conjurații, se alcătuiesc proiecte „subversive".

Acele puternice frămîntări aveau să culmineze, după cum se știe, cu revoluția din 1848—1849. Emanciparea socială și națională a fost țelul suprem al revoluției române, ai cărei emisari au negociat constituirea statului național la Constantinopol și Viena, Paris și Frankfurt am Main ș.a. — țel pentru care și-au jertfit viața ostașii în ciocnirea de la București cu trupele otomane, pentru care au purtat grele și îndelungate bătălii transilvănenii conduși de Avram Iancu. Nicolae Bălcescu a fundamentat tactica și strategia românilor în lupta pentru deplina emancipare socială și națională, stabilind succesiunea obiectivelor ce urmau să fie atinse prin două revoluții : o revoluție care să ducă la formarea statului național unitar și o alta prin care să se cucerească independența.

Într-adevăr, în deceniul al VI-lea al secolului trecut lupta românilor a pus pe primul plan și drept țel imediat unirea Moldovei cu Țara Românească, văzută ca o etapă menită să formeze baza de pornire către independență și desăvîrșirea unității național-statale, prin cuprinderea tuturor provinciilor românești. Referindu-se la lupta românilor pentru constituirea statului național, istoricul

---

[21] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, I, Editura Acad. R.S.R., București, 1959, p. 193.

[22] *Hurmuzaki*, X, p. 647—649 ; XXI, p. 146 ; Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 19.

[23] Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de reforme dans les Principautés Roumaines 1831—1848*, București, 1972, p. 8.

[24] *Hurmuzaki*, XXI, p. 526 ; XVII, p. 303, 305.

[25] Detalii la Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională 1834—1849*, Editura Acad. R.S.R., București, 1967.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

american T. W. Riker ajungea la concluzia, confirmată de fapte, potrivit căreia „nici un popor însă n-a luptat mai mult ca românii pentru susținerea țelurilor sale naționale“ [26].

Această luptă, desfășurată în țară și în afara hotarelor acesteia, la care se adaugă jocul de interese al marilor puteri, au impus congresului de pace de la Paris (1856) reconfirmarea deplinei autonomii naționale a Principatelor Române sub garanția puterilor europene semnatare ale tratatului de pace și introducerea unei inovații în raporturile internaționale ale epocii ; consultarea voinței poporului român în legătură cu viitorul său politic. Înfruntînd opoziția acerbă („dusă pînă la epilepsie“ — cum se notează în cazul diplomaților austrieci) și manevrele puterilor dușmănoase Unirii, exploatînd în interes propriu și cu mare abilitate actele internaționale hibride (Convenția de la Paris din august 1858), românii au ridicat „chestiunea română“ pe primul loc al agendei diplomatice europene [27], obligînd puterile garante, în 1859, să recunoască pe colonelul Alexandru Ioan Cuza drept unic domnitor al statului național român, ales prin voința poporului.

Constituirea statului național român a reprezentat un pas decisiv spre independență, prima etapă pe drumul desăvîrșirii unității. În primul rînd, instituirea garanției colective anihila influența exclusivă pe care Rusia și-o instituise prin intermediul protectoratului și reducea substanțial efectele suzeranității Porții, devenită, de multă vreme, în bună măsură nominală. În același timp însă, normele generale de organizare internă incluse în Convenția de la Paris împiedicau adoptarea unor măsuri radicale, de natură să favorizeze dezvoltarea și modernizarea rapidă a societății românești. În egală măsură, amestecul puterilor în treburile interne ale noului stat și menținerea jurisdicției consulare, expresie a tratatelor încheiate de aceste puteri cu Poarta, au creat serioase dificultăți în opera de guvernare a alesului de la 5 și 24 ianuarie 1859.

Desăvîrșirea Unirii din 1859 — care, prin încălcarea spiritului Convenției de la Paris, se făcuse doar în persoana lui Alexandru Ioan Cuza — absolut necesară pentru aplicarea programului general de modernizare, ca și legile fundamentale — cea agrară și cea electorală — menite să asigure progresul, nu se puteau realiza în limitele strîmte ale actului internațional care era Convenția de la Paris.

Politica înțeleaptă a domnitorului, tactul diplomatic, dar și fermitatea de care a dat dovadă în numeroasele momente grele ale domniei sale, adeziunea poporului la această politică, sprijinul de care s-a bucurat din partea unor puteri — din partea Franței, mai cu seamă — au îngăduit, practic, înlăturarea definitivă a Convenției de la Paris impusă de puteri și înlocuirea acesteia cu legi care au corespuns intereselor și năzuințelor naționale.

Desăvîrșind ceea ce fusese început în 1859, domnitorul Al. I. Cuza a inițiat sau a patronat un vast program de reforme care, într-un timp scurt, a modificat din temelie structura statului. În numai șapte ani, s-a săvîrșit o adevărată revoluție care a creat temeliile României moderne. Întărindu-i bazele interne, organizîndu-l și în conformitate cu *spiritul veacului*, domnitorul a făcut din tînărul stat român un puternic instrument pentru realizarea independenței și a unității depline. Aceste două obiective majore au reprezentat, încă de la început, elemente esențiale în strategia politică a cercurilor conducătoare, în frunte cu Al. I. Cuza. Reformele, ele însele — am amintit doar pe cea a secularizării averilor mănăstirești — se înscriu pe această linie.

Încă din aprilie 1859, avînd convingerea că războiul pe care Franța îl pregătea împotriva Austriei vă îngădui modificarea hărții Europei și accesul românilor spre unitate deplină și independență, domnitorul, într-o scrisoare adresată ministrului său de externe, V. Alecsandri, aflat în misiune la Paris, reliefînd adeziunea Principatelor la politica Franței, sublinia : „ca român, simt nevoia să înalț țara mea în ochii națiunilor și în propria ei stimă ; ca principe, sînt convins de necesitatea acțiunii cu vigoare și sînt hotărît să trag pentru fericirea și *in-*

[26] T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, București, 1944 (Ediția în limba română), p. 61.

[27] Cf. Gh. Platon, *Le problème Roumaine dans le politique européenne dans les années de la lutte pour l'Union (1856—1859)*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, nr. 1, 1975.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dependența poporului meu tot folosul posibil din evenimentele care se pregătesc" [28].

Împrejurările care au urmat nu au împlinit însă așteptările românilor.

Al. I. Cuza, ca om al epocii sale, care împărtășea, fără rezerve, principiile fundamentale ale evoluției societății moderne în viziune liberală, milita ferm pentru alcătuirea statelor naționale, pentru lichidarea imperiilor multinaționale, a căror dislocare reprezenta, totodată, o condiție indispensabilă pentru desăvîrșirea unității naționale și independența României. Acest din urmă țel nu mai era un secret pentru nimeni, fiind mărturisit, adeseori, de domnitorul însuși. Eder, consulul Austriei la București, consemnează în repetate rînduri că românii nu se gîndesc numai la faptul împlinit, al unirii Moldovei cu Muntenia, ci și la crearea unui stat independent daco-român, care să cuprindă pe toți conaționalii ; de asemenea, ambasadorii Rusiei și Austriei la Constantinopol, exagerînd, firește, îi atribuiau lui Cuza intenția de a se proclama rege al românilor, de a coopera cu Ungaria și Polonia, transformînd teritoriul românesc în „centrul unei revoluții care se va întinde în cele trei imperii vecine" [29]. Constatările se întemeiau pe cunoașterea sprijinului pe care tînărul stat român și domnitorul Unirii îl acordau luptei revoluționare a popoarelor bulgar, sîrb, polonez și maghiar [30], a obiectivelor nedisimulate legate de unirea pilitică a Transilvaniei cu cele două Principate [31].

Pătruns de responsabilitatea pe care o contractase la urcarea pe tron, de a desăvîrși unitatea și de a cîștiga independența României, întinsă în hotarele sale firești, Al. I. Cuza s-a opus unei acțiuni precipitate, de natură să pună în primejdie existența statului, viitorul acestuia. De aceea, și-a pregătit cu minuțiozitate fiecare act, cîntărind cu luciditate condițiile politice, posibilitățile de realizare.

Alături de obiectivele notate mai sus, încercările domnitorului Unirii de a institui un nou sistem monetar românesc și o decorație națională reprezintă, în egală măsură, manifestări ale independenței și suveranității naționale [32], după cum afirmarea dreptului de a încheia tratate, a dreptului de legație, limitarea și apoi lichidarea în practică a jurisdicției consulare sînt tot atîtea componente importante în procesul desăvîrșirii unității naționale, de realizare a independenței României [33].

Pe fondul unui puternic curent de opinie, care viza transformarea idealului independenței statale într-un obiectiv nemijlocit al practicii politice, în epoca lui Cuza, așa cum am observat mai sus, s-a deschis lupta pentru abolirea suzeranității otomane și pentru reducerea garanției colective a puterilor la limitele sale firești, printr-un șir de acte energice de consolidare a autonomiei statale [34]. Adeziunea deplină a poporului la actele de demnitate ale domniei a creat o puternică bază pentru declanșarea unei acțiuni multiple de integrare a poporului român în drepturile sale suverane [35]. Nu este locul să analizăm aici cauzele care au dus la detronarea lui Alexandru Ioan Cuza [36]. Este util să notăm doar

---

[28] R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza-Vodă*, București, 1931, p. 165—166.

[29] Franz Pulszki, *Meine zeit, mein Leben*, IV Band, Pressburg-Leipzig, 1883, p. 48.

[30] Pentru detalii, vezi L. Boicu, *Cuza-Vodă față de lupta popoarelor pentru emancipare națională*, în *Cuza-Vodă, In memoriam*, Editura Junimea, Iași, 1973, p. 235—260 ; Vasile Maciu, *La Roumanie et le pacte dualiste austro-hongrois de 1867*, în *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, Éditions de l'Academie de la R.S.R., Bucarest, 1971, p. 108—114.

[31] Cf. V. Curticăpeanu, *Alexandru Ioan Cuza și Transilvania*, în *Cuza-Vodă. In memoriam*, p. 409—444.

[32] Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1970, p. 61.

[33] Mircea Maliță, *op. cit.*, p. 25—31.

[34] Apostol Stan, *Independența statală în gîndirea și practica politică a anilor 1859—1877*, în „Revista de istorie", tom. 28, nr. 10, 1975, p. 1508.

[35] *Ibidem.*

[36] Pentru detalii, vezi V. Russu, *Monstruoasa coaliție și răsturnarea lui Al. I. Cuza*, în *Cuza-Vodă. In Memoriam*, p. 503—549.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că actul de la 11 februarie 1866 şi, apoi, aducerea pe tronul României a unui principe străin, Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, au fost considerate, atît de autorii loviturii de stat, cît şi de unele puteri, drept o „adevărată revoluţie"; expresia „adevărată revoluţie" viza faptul că românii îşi afirmaseră din nou voinţa de independenţă, răzvrătindu-se împotriva statutului juridic internaţional impus de puterile europene prin convenţia de la Paris (1858), protestînd în contra regimului de garanţie colectivă a puterilor care întreţinea o falsă stare de provizorat şi care devenise o piedică în calea dezvoltării statului român. Aducerea prinţului străin — actul consacra o doleanţă mai veche, formulată de Adunările *ad-hoc*, în 1857 — însemna, aşadar, o nouă încălcare a dispoziţiilor Convenţiei de la Paris şi, în acelaşi timp, o nouă şi hotărîtă manifestare a dorinţei de independenţă, atît faţă de Poartă, cît şi faţă de tutela puterilor garante [37]. Practic, actul a reprezentat „o extindere a atributelor de suveranitate statală" şi a contribuit efectiv la consolidarea poziţiei forţelor interne angajate deschis pe calea obţinerii independenţei [38]. Exista credinţa potrivit căreia, prin alegerea lui Carol de Hohenzollern pe tronul ţării, România va obţine sprijinul Prusiei şi al Franţei, două din puterile garante cu a căror monarhi prinţul era înrudit, în vederea proclamării independenţei şi desăvîrşirii unităţii naţional-statale. Speranţa părea să fie confirmată de victoria Prusiei împotriva Austriei în vara anului 1866 [39].

Evenimentele însă, se ştie, au luat o întorsătură care nu a avut consecinţele scontate iniţial. Cu toate concesiile care au trebuit să fie făcute Porţii — a cărei suzeranitate principele Carol a acceptat-o, în schimbul recunoaşterii faptului împlinit — actul în sine îşi păstrează deplin semnificaţia, pe linia care ne preocupă. În fruntea României, de acord cu factorii de decizie, noul principe a mers pe calea deschisă în timpul domniei lui Cuza, acţionînd pentru cucerirea treptată a independenţei. Nu întîmplător, încă de la înscăunarea sa pe tronul României, liberalii radicali, angajaţi în acel moment cel mai puternic pe această cale, au văzut în principele străin pe viitorul şef al statului naţional român independent [40]. Carol şi guvernele României nu puteau să nu meargă pe drumul ireversibil pe care poporul român se angajase de multă vreme cu fermitate: cucerirea independenţei. Numai că prinţul Carol nu se confunda cu Al. I. Cuza. Acesta din urmă se contopise cu interesele vitale ale poporului român din care descindea, în vreme ce pentru cel dintîi (un principe străin) independenţa României corespundea, înainte de toate, unor interese legate de prestigiul personal şi consolidarea tronului, după cum o deosebire de interes în cucerirea independenţei exista între popor, care spera în deplina emancipare socială, şi clasele posedante, care urmăreau întărirea neîngrădită a propriei lor dominaţii.

Deşi nu toţi factorii de răspundere şi decizie au fost de acord cu *mijloacele* de realizare a independenţei, cu *căile* ce trebuiau parcurse şi cu *alegerea momentului*, emanciparea deplină a reprezentat totuşi *principalul obiectiv* al practicii guvernamentale şi al politicii externe în deceniul care a precedat războiul de neatîrnare. Au fost desfăşurate acţiuni diplomatice perseverente cu scopul de a face din România un subiect de drept internaţional, de asemenea, abolirea jurisdicţiei consulare — care stătea în centrul atenţiei încă din timpul domniei lui Cuza — devine obiectul unor stăruitoare eforturi. În egală măsură, redobîndirea unor drepturi încălcate de Poartă, ca acela de reprezentare diplomatică, de a încheia tratate, de a institui decoraţii, de a bate monedă, de a consacra în practica internaţională numele de România şi de a se recunoaşte individualitatea politică a acesteia, în cadrul diverselor reuniuni internaţionale, se înscriu ca imperative majore ale politicii externe româneşti [41].

---

[37] *Ibidem*, p. 548—549.

[38] Apostol Stan, *op. cit.*, p. 1508.

[39] Vasile Maciu, *Acţiunea diplomatică a României pentru obţinerea dreptului de a încheia convenţii comerciale (1873—1875)*, în vol. *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Scrisul Românesc, Craiova, 1973, p. 295.

[40] Apostol Stan, *op. cit.*, p. 1508.

[41] *Ibidem*, p. 1509; vezi şi V. Slăvescu, *Recunoaşterea dreptului de a bate monetă. Acţiunea diplomatică a României în 1866—1870*, Bucureşti, 1941. Încheierea de aranjamente între România şi alte state independente începe chiar din 1866; menţionăm convenţia referitoare la navigaţia pe Prut, încheiată la Bucureşti, la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Liberalii radicali au fost aceia care, în timpul cînd s-au aflat la guvern — martie 1867 — noiembrie 1868 — au întreprins acțiuni energice pentru ca, într-un context internațional favorabil, să descătușeze România de legăturile care o uneau cu Poarta otomană, folosind chiar forța armelor. Slăbirea Austriei, în urma războiului cu Prusia, mișcările naționale care zguduiau Imperiul Habsburgic și cel otoman, creau o situație care îndreptățea speranțele în putința eliberării.

Popoarele din Balcani au încercat acum ca, prin luptă revoluționară, dusă prin mijloace proprii, prin excluderea amestecului marilor puteri, să ajungă la deplină independență. În acest scop, în România s-a desfășurat o acțiune complexă. De la pregătirea opiniei publice, prin intermediul presei, la sprijinirea comitetelor secrete bulgare, organizate pe teritoriul țării, la înarmarea detașamentelor de patrioți bulgari care, cu ajutorul tacit al guvernului român, treceau Dunărea pentru a participa la lupta de eliberare, toate mijloacele au fost folosite pentru a realiza o cooperare strînsă cu popoarele interesate în abolirea dominației Porții. Pe această linie trebuie consemnată și promulgarea *Legii pentru organizarea puterii armate*, la 17/29 iulie 1868, care, practic, prevedea înarmarea întregului popor, precum și comenzile de armament făcute în Prusia, Belgia și chiar în Statele Unite ale Americii [42].

În acțiunile care aveau drept obiectiv cucerirea independenței țării, radicalii se bazau nu numai pe stimularea mișcării insurecționale din Imperiul otoman, ci, în mod egal, aveau în vedere și eventualul nou echilibru european generat de tendința Prusiei care, așa cum se părea, de acord cu Rusia, urmărea să modifice *statu-quo*-ul existent. În condițiile în care Franța devenise atît de intransigentă în apărarea integrității Imperiului otoman, unele cercuri considerau necesară reorientarea politicii externe a României [43].

Acțiunile de sprijinire a luptei naționale a românilor din Transilvania, protestul susținut și puternic împotriva dualismului austro-ungar se situau pe linia

---

3/15 decembrie 1866, cu Austria și Rusia, convenția telegrafică încheiată la Viena, la 9/21 iulie 1868, cu Germania de Nord, Austro-Ungaria, Franța, Belgia, Spania. În egală măsură, în același an, au fost semnate trei convenții postale cu Germania de Nord, Austro-Ungaria și Rusia. De asemenea, în noiembrie 1869 a fost semnată o convenție consulară cu Rusia. Cf. Vasile Maciu, *Premisele proclamării independenței României*, în „Studii", tom. 20, nr. 3, 1967, p. 431—432.

[42] *Ibidem*, p. 429. În legătură cu atitudinea României față de popoarele din Balcani, vezi N. Ciachir și C. Bușe, *Cu privire la tratatul de alianță româno-sîrb din 1868*, în „Revista Arhivelor", an. 9, 1966, nr. 1; Vladimir Diculescu, *Rumänien und die Frage der bulgarischen Freischaren (1866—1868)*, în „Revue des Études des Sud-Est européennes", 1963, 1, nr. 3—4, p. 463—483; Constantin V. Velichi, *Relațiile româno-turce în perioada februarie-iulie 1866. Înființarea Comitetului central secret bulgar de la București și legăturile acestuia cu guvernul român*, în „Studii", 16, nr. 4, 1963, p. 843—866; Dan Berindei, *Les Principautés Roumaines Unies et la lutte de libération nationale du sud-est de l'Europe*, în „Actes du premier congrès international des études balkaniques et Sud-Est européennes", Sofia, 1969, vol. IV, p. 319—325; Nicolae Ciachir, *București — important centru de sprijin al luptei popoarelor din Balcani (1875—1877)* în *Materiale de istorie și muzeografie* (Muzeul de istorie al municipiului București), 1972, p. 259—265 ș.a.

[43] Apostol Stan, *op. cit.*, p. 1510—1512.

[44] Cf. Vasile Maciu, *La Roumanie et le pacte dualiste austro-hongrois de 1867*, în vol. *Mouvements nationaux...*, p. 102—137 și V. Russu *Din lupta opiniei publice românești împotriva constituirii dualismului austro-ungar (1866—1868)*, în „Analele Universității „Al. I. Cuza" din Iași, a. Istorie, t. XIV, 1968; Vezi și Gh. Platon și V. Russu, *Grigore Sîlași luptător pentru cauza națională a românilor*, „Analele universității „Al. I. Cuza". Istorie, t. XIX, 1973.

[45] Apostol Stan, *O acțiune politică pentru cucerirea independenței naționale în timpul războiului franco-prusian (1870—1871)*, în „Studii", t. 26, nr. 4, 1973, p. 749—765.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acelorași obiective generale ale politicii cercurilor conducătoare [44]. La începutul anului 1868, se vorbea, chiar în cercurile diplomatice, de intenția guvernului radical de a proclama independența.

Obiectivele politice ale liberalilor radicali nu au găsit audiență la puterile europene care favorizau o politică conservatoare, îndreptată deschis împotriva luptei de eliberare a popoarelor. Îndepărtarea radicalilor de la putere și aducerea unor guverne moderate au reactualizat calea demersurilor diplomatice. Războiul franco-prusian, modificarea raportului de forțe pe plan european, rolul preponderent al Prusiei, intenția Rusiei de a denunța hotărîrile Congresului de la Paris, din 1856, referitoare la neutralizarea Mării Negre, credința că un nou congres va reglementa problemele europene într-o manieră nouă, luînd în discuție și situația României, al cărei statut fusese hotărît de Congresul de la Paris, au determinat cercurile conducătoare românești să-și precizeze din timp poziția.

În aceste împrejurări se plasează acțiunea inițiată de Vasile Boerescu ce dă expresie tendințelor acelui curent politic care urmărea să folosească noua situație creată pe plan european pentru obținerea suveranității depline a statului român. Punctul de vedere românesc este reliefat în campania inițiată de ziarul *Pressa* (al cărui proprietar era Vasile Boerescu) în toamna anului 1870, menită să orienteze, totodată, și opinia publică românească. Se preconiza *neutralitatea* României în conflictul în curs de desfășurare, ca și în eventualitatea generalizării acestuia. Viitorul congres european, se aprecia în același sens, continuînd opera celui din 1856, trebuie să acorde României același statut de care se bucura Belgia. Crearea unui regat independent, sub dinastia de Hohenzollern, asigurat prin garanția colectivă a puterilor, ar reprezenta un element indispensabil pentru securitatea Imperiului otoman și echilibrul continentului [45]. În același timp, domnitorul Carol, căruia, firește, nu-i convenea situația de vasal al sultanului, încerca să determine puterile să accepte modificarea constituției țării și proclamarea independenței României [46].

Evenimentele n-au evoluat însă în sensul așteptat de români. Conferința de la Londra n-a modificat statutul juridic al țării și nici demersiurile domnitorului Carol nu s-au bucurat de audiență [47]; „mișcarea de descătușare deplină de sub suzeranitatea turcească și de proclamare a unui regat român independent cu concursul marilor puteri a marcat, în schimb, o nouă etapă în procesul de dezvoltare a conștiinței politice naționale" [48].

Alianța celor trei împărați, în cadrul căreia Germania juca rolul precumpănitor și care, practic, neutraliza tendințele în politica balcanică a celor două imperii care se învecinau cu România [49], a îngăduit reluarea eforturilor începute în 1870 și o mai decisă orientare a politicii externe spre Germania și Austro-Ungaria, pe al căror sprijin contau cercurile conducătoare de la București.

Încă de la începutul anului 1873, Carol I reîncepe tentativele în favoarea independenței țării. Cunoscînd opiniile și contribuția lui Vasile Boerescu în acest sens și de acord cu mijloacele de care acesta înțelegea să uzeze pentru realizarea importantului obiectiv național, domnitorul îi încredințează portofoliul externelor, punîndu-l la curent cu intențiile sale.

După ce planul domnitorului, de proclamare a independenței, a fost adus la cunoștința tuturor membrilor guvernului conservator, la 13/25 mai a fost pus în discuția consiliului de miniștri, fără să obțină însă adeziunea unanimă, din cauza riscurilor care le-ar fi implicat. În iunie 1873, cu prilejul vizitei în Austro-Ungaria și Germania, Carol I sondează atitudinea celor două puteri, declarînd deschis că relațiile României cu Poarta „încep să fie de nesuferit" și că „plă-

---

[46] *Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular)*, t. V, București, 1912, p. 133—134.

[47] *Ibidem*.

[48] Apostol Stan. *O acțiune politică...*, *loc. cit.*, p. 764.

[49] Cf. Gh. Platon. *Afirmarea suveranității României în preajma războiului din 1877—1878. Mărturii din arhivele diplomatice ale Belgiei*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. V, București, 1975, p. 141 și urm. Vezi și N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, Lecții ținute la Universitatea din București, 1923, p. 130, 131.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nuiește serios să proclame neatîrnarea țării" [50]. Pus din nou în discuția consiliului de miniștri, la 24 august / 5 septembrie 1873, proiectul de declarare a independenței nu întrunește majoritatea ; consecințele ce ar fi putut decurge din pierderea garanției colective europene a sporit spiritul de prevedere.

Renunțînd de a proclama independența fără sprijinul efectiv al puterilor — care nu dădeau garanțiile necesare — guvernul român, prin intermediul aceluiași V. Boerescu, întreprinde din nou, la sfîrșitul anului 1873 și în prima parte a anului 1874, o largă campanie, cu deosebit ecou, în interior și în afară, pentru afirmarea drepturilor suverane ale României. Demersuri diplomatice, dezbateri în corpurile legiuitoare, articole de presă, toate mijloacele au fost folosite pentru a combate pretențiile absurde ale Porții, cu care relațiile devin deosebit de încordate [51]. Paralel, se angajează negocieri economice pentru a determina marile puteri să încheie cu România acorduri pe bază de egalitate. Încheierea la 22 iunie/4 iulie 1875 a Convenției comerciale, vamale și de navigație cu Austro-Ungaria, pe timp de 10 ani (convenția a fost pusă în aplicare la 1 iulie 1876), a reprezentat un pas spre independența politică a statului român. Cu toate clauzele sale oneroase, actul justifică aspirațiile României de a urma o politică externă independentă [52], reprezenta redobîndirea unui drept suveran care — așa cum afirma V. Boerescu — nu mai fusese exercitat de trei secole [53].

În cursul anului 1876 a fost încheiată și cu Rusia, tot pe termen de 10 ani, o convenție comercială și de navigație și o serie de aranjamente comerciale cu Franța, Italia ș.a. Semnînd convențiile amintite, statele respective fie că recunoșteau *de fapt* existența României ca stat de sină stătător, fie că deschideau calea spre independența acesteia [54], ceea ce nu avea să rămînă fără urmări.

Din cele consemnate succint pînă aici s-a putut desprinde faptul că grupările moderate și conservatoare care au condus destinele României după înlăturarea liberalilor radicali, cu începere din toamna anului 1868, desfășurau în vederea înfăptuirii independenței o politică externă care folosea exclusiv calea tratativelor diplomatice, bazîndu-se pe sprijinul Austro-Ungariei și al Germaniei. Liberalii însă, ale căror grupări s-au unit în primăvara anului 1875, formînd un puternic partid de opoziție — luptînd pentru realizarea aceluiași obiectiv — din aversiune pentru politica conservatoare a celor două mari puteri și, mai ales, din cauza asupririi naționale la care erau supuși românii din Transilvania, se pronunțau pentru o politică externă îndreptată, cu precădere, spre puterile occidentale. Solidaritatea cu națiunile latine, considerau ei, reprezintă „garanția cea mai puternică a naționalității române" [57].

Cu toate deosebirile de vederi, esențial rămîne faptul că toate grupările politice, indiferent de nuanță, împreună cu domnitorul, acționau, cu perseverență și fermitate, spre înfăptuirea independenței care reprezenta expresia dorinței unanime a întregului popor român.

Izbucnirea crizei orientale, prin răscoalele din Bosnia și Herțegovina, din vara anului 1875, urmate de războiul Serbiei și al Muntenegrului, de răscoala bulgarilor împotriva Porții (1876) și preparativele de război ale Rusiei au situat din nou sud-estul Europei și Imperiul otoman în centrul politicii continentale, au creat împrejurări politice noi care puteau fi utilizate de România în vederea cuceririi independenței absolute.

---

[50] *Memoriile regelui Carol I*, vol. VII, p. 33.

[51] Gh. Platon, *op. cit.*, și Apostol Stan, *Independența statală în gîndirea și practica politică...*, *loc. cit.*, *passim*.

[52] Frederick Kellog, *Convenția comercială din 1875 un pas către independență ?* „Studii", t. 25, 1972, nr. 5, p. 1002, și *Memoriile regelui Carol*, VIII$_1$, p. 12—13.

[53] Cf. „Pressa", an. VIII, 1875, nr. 135. 142.

[54] Vasile Maciu, *Premisele proclamării independenței...*, *loc. cit.*, p. 433—434, și *Acțiunea diplomatică a României pentru obținerea dreptului de a încheia convenții comerciale...*, *loc. cit.*, *p. 293*.

[55] Gh. Platon, *op. cit.*

[56] Apostol Stan, *Independența statală...*, *loc. cit.*, p. 1528.

[57] *Ibidem*, p. 1529.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Înainte de a opta pentru calea războiului, a colaborării militare cu Rusia, cercurile conducătoare, pe linia vechilor strădanii, au epuizat întreaga gamă a demersurilor diplomatice pentru a convinge puterile garante, inclusiv Poarta, asupra oportunităţii recunoaşterii independenţei României, a neutralităţii acesteia în conflictul care se anunţa. Guvernul român, deşi avea vechi şi durabile legături cu Serbia şi Muntenegru, nu a dat curs favorabil cererii de participare comună la lupta armată pe care a sprijinit-o însă, atît direct, cît şi indirect. Moderaţia manifestată de cercurile conducătoare ale României, fără să fie lipsită de fermitate şi de demnitate corespunzătoare, era generată şi de grija ce o inspira activitatea diplomatică a Rusiei, desfăşurată cu scopul de a se asigura de neutralitatea puterilor în eventualitatea războiului cu Turcia şi a evita repetarea greşelelor care-i opuseseră, în 1853, o coaliţie europeană. Factorii responsabili ai politicii româneşti, îngrijoraţi de tranzacţiile teritoriale ce puteau să intervină între Rusia şi Austro-Ungaria, cu consimţămîntul Germaniei, ne natură, eventual, să afecteze teritoriul românesc — se aveau în vedere cele trei judeţe din sudul Basarabiei, retrocedate Moldovei în urma tratatului de la Paris — au desfăşurat demersuri stăruitoare pe lîngă puterile europene cu scopul de a se recunoaşte *neutralitatea* şi *inviolabilitatea* teritoriului românesc, în caz de război, ceea ce ar fi echivalat, în fapt, cu acceptarea independenţei ţării. Toate aceste încercări s-au izbit, mereu, de refuzul obstinat al Porţii de a admite evidenţa faptelor, de incapacitatea puterilor de a privi lucrurile altfel decît prin optica îngustă a intereselor care se ascundeau în spatele formulei de integritate a Imperiului otoman.

Prelungirea crizei, tratativele dintre Rusia şi Austro-Ungaria în vederea realizării unei intervenţii comune a puterilor pe lîngă Poartă, indignarea opiniei publice europene, a celei româneşti în special, faţă de atrocităţile comise de armatele otomane împotriva răsculaţilor, pregătirile de război ale Rusiei, toate au contribuit la definirea mai limpede a curentului de înfăptuire a independenţei pe calea armelor [58]. Alternativa, discutată în consiliul de miniştri şi examinată de corpurile legiuitoare, în urma preciziunilor cu privire la atitudinea României, solicitate de Curtea de la Petersburg [59], nu a întrunit adeziunea majorităţii conservatoare care, din prudenţă, a adoptat, în continuare, politica de expectativă.

Eventualitatea unei ocupaţii militare, pe care Ignatiev [60], ambasadorul rus la Constantinopol, o sugera, consecinţele care puteau decurge pentru viitorul ţării, determină intervenţia energică a guvernului conservator. Într-o notă, adresată agenţilor diplomatici români la 4/16 ianuarie 1876, exprimînd regretul pentru faptul că puterile, în 1856, „nu şi-au desăvîrşit opera" prin crearea „la porţile Orientului" a unui stat cu un statut juridic asemănător cu cel al Belgiei, „puternic şi complet independent", guvernul român afirmă suveranitatea ţării la care România nu a înţeles să renunţe niciodată. În eventualitatea încălcării teritoriului naţional, se notează în continuare în document, poporul român se va opune cu armele, pentru a face să i se respecte neutralitatea, fiind gata să coopereze cu puterile în cazul unui război general, cu condiţia garantării integrităţii teritoriului său şi a tuturor drepturilor seculare [61].

Precipitarea evenimentelor din Balcani şi necesitatea adoptării unei atitudini mai hotărîte în legătură cu evoluţia situaţiei au impus la sfîrşitul lunii

---

[58] Vasile Maciu, *La Roumanie et la réouverture de la question d'Orient*, în *Mouvements nationaux...*, p. 213.

[59] Cf. Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, Bucureşti, 1897, p. 20—21 şi *Memoriile regelui Carol I...*, t. VIII, p. 26—27.

[60] *Memoriile regelui Carol I...*, t. VIII, p. 28. În *Memoriile* sale, referitoare la perioada anterioară evenimentelor de care ne ocupăm, diplomatul sugera împrejurările care pot face posibilă o intervenţie militară în România, pentru ocuparea celor trei judeţe din sudul Basarabiei. Cf. *Zapiski grafa I. P. Ignatjeva (1864—1874)*, în „Izvestija Ministerstva Inostrannîh del", V, Petrograd, 1914, p. 145, apud Vasile Maciu, *La Roumanie et la réouverture...*, *loc. cit.*, p. 45.

[61] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, vol. I_2, Editura Acad. R.S.R., Bucureşti, 1954, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aprilie 1876 venirea la conducere a unui guvern liberal. Acesta, bucurîndu-se de un larg sprijin intern, avea posibilitatea să desfășoare acțiuni politice mai eficace în vederea cuceririi independenței.

Acțiunea diplomatică în acest sens a continuat ; pe această linie se înscriu notele ministrului de externe Mihail Kogălniceanu, din 16/28 iunie, 20 iulie/1 august în care, din nou, sînt afirmate drepturile legitime ale României" [62], se exprimă, cu fermitate, poziția față de evenimentele în curs de desfășurare în Balcani. Paralel însă, date fiind evoluția situației internaționale și atitudinea puterilor, guvernul român, prezidat de I. C. Brătianu, întreprinde contacte diplomatice directe. Pe această linie se plasează „vizita de curtuazie" făcută împăratului Frantz Joseph la Sibiu, la sfîrșitul lunii august 1876, precum și întîlnirile de la Livadia cu factorii de decizie ai politicii Rusiei țariste. Aici, în Crimeia, s-au discutat, în principiu, condițiile trecerii armatelor ruse pe teritoriul României, în eventualitatea războiului ; aceste condiții au fost inserate în textul unei convenții al cărei proiect a fost stabilit în cursul lunii noiembrie, la București, de către reprezentanții celor două părți. În același timp, în țară, se desfășurau active pregătiri militare.

Eșecul conferințelor de la Constantinopol și de la Londra [63], din primele luni ale anului 1877, au deschis Rusiei calea războiului. Intransigența Turciei, încurajată de guvernul englez, grava atingere adusă demnității României, considerată — în noua constituție otomană, promulgată la 11/23 decembrie 1876 — drept o „provincie privilegiată", au produs în țară o puternică agitație și indignare în rîndul opiniei publice ; s-a desprins limpede faptul că independența de stat nu putea fi obținută decît printr-o înfrîngere militară a Turciei [64].

Sub presiunea evenimentelor, la cererea guvernului rus — care se hotărîse să înceapă războiul — după discutarea alternativelor, în cadrul unui consiliu lărgit, în care Carol I, membrii guvernului și C. A. Rosetti s-au pronunțat ferm în favoarea semnării convenției cu Rusia, la 4/6 aprilie 1877 documentul este semnat. Potrivit acestei convenții, se asigura armatei ruse „libera trecere pe teritoriul României și tratamentul rezervat armatelor amice" ; la rîndul său, guvernul de la Petersburg se angaja să respecte „drepturile politice ale statului român astfel cum rezultă din legile interioare și tratatele existente, precum și a menține și apăra integritatea actuală a României".

În același timp, a fost decretată și mobilizarea armatei ; trupele au fost amplasate în sudul capitalei și în jurul orașului Calafat, pentru a contracara o eventuală invazie otomană, care ar fi transformat țara în teatru de război. La 12/24 aprilie 1877 Rusia declara război Turciei ; armatele ruse, trecînd frontiera României, au fost dispuse pe țărmul stîng al Dunării. În aceste împrejurări, turcii au început să bombardeze orașele românești de pe malul fulviului ; la rîndul lor, românii au răspuns bombardînd Vidinul. S-a ajuns, *în fapt*, la o adevărată stare de război.

La 29—30 aprilie/11—12 mai 1877, corpurile legiuitoare au votat o moțiune prin care constatau starea de război între România și Turcia și recomandau guvernului „să pună toată stăruința și să ia toate măsurile spre a apăra și a asigura existența statului român, astfel ca la viitoarea pace România să iasă cu o poziție politică bine definită și națiunea de sine stătătoare să poată împlini misiunea sa istorică" [66]. Cîteva zile mai tîrziu de la moțiunea de mai sus, care reprezenta, în fond, declarația camuflată a independenței, la 9/21 mai 1877, în numele guvernului, M. Kogălniceanu făcea declarația oficială în acest sens ; *Sîntem independenți*, afirma bărbatul de stat, *sîntem națiune de sine stătătoare* [...]

---

[62] *Ibidem*, p. 192—194, 195—208, 292—294.

[63] Pentru tratativele diplomatice și implicațiile lor, vezi *Histoires des relations internationales*, t. V[e] (1815—1871), t. VIe (1871—1914) (publiés sous la direction de Pierre Renouvin), Paris, 1974, 1975.

[64] Vasile Maciu, *Comment la Roumanie a conquie son indépendance*, în *Mouvements nationaux...*, p. 296.

[65] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. II, București, 1952, p. 112.

[66] „Monitorul oficial al României" (1877), nr. 110, din 15/27 mai, p. 3264.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sîntem o naţiune liberă şi independentă". După declaraţia ministrului de externe, Adunarea Deputaţilor a votat următoarea moţiune, prin care proclama independenţa absolută a României : „Camera, mulţumită de explicările guvernului asupra urmărilor ce a dat votului de la 29 aprilie [...], ia act că rezbelul între România şi Turcia, că ruperea legăturilor noastre cu Poarta şi independenţa absolută a României au primit consacrarea lor oficială" [67]. În aceeaşi zi, Senatul a votat o moţiune similară.

Expresie a dorinţei şi voinţei unanime a poporului român, proclamarea independenţei a fost primită într-o atmosferă de elevat entuziasm patriotic [68]. Puterile garante însă, din raţiuni care decurgeau din interese ce le erau proprii, au adoptat o atitudine rezervată — ostilă, chiar, în cazul Angliei — faţă de actul de voinţă împlinit de naţiunea română, considerat de Turcia drept o „rebeliune". În faţa acestei situaţii, era limpede că independenţa trebuia impusă prin participarea la război şi înfrîngerea forţelor otomane, prin jertfa de sînge.

Proclamarea independenţei nu însemna însă, totodată, şi cooperarea militară a României cu Rusia. În repetate rînduri, marele duce Nicolae, comandantul suprem al armatelor ruse, îşi manifestase dorinţa în acest sens, declarînd că „l'armée mise à sa disposition n'est pas assez nombreuse pour s'acquiter de la mision qui lui incombait" [69]. I s-a răspuns că românii ard de dorinţa de „a intra în acţiune" ; participarea la război presupunea însă discutarea prealabilă a condiţiilor.

Formal, guvernul român a cerut „o bază de operaţie proprie şi menţinerea aripei stîngi pe Isker [70]" ; cercurile politice de la Petersburg au respins însă aceste propuneri. La 17/29 mai, guvernul român a primit din partea cancelarului Gorceakov o notă, redactată în termeni duri, în care se arăta că împăratul „ne conviait point la Roumanie à une coopération au-delà du Danube, mais que, si le Gouvernement roumain voulait entreprendre une semblable action à ses propres frais et à ses risques et périls, elle ne saurait avoir lieu qu'à la condition absolue de l'unité du commandament supérieur qui resterait entre les mains du général en chef de l'armée impériale [...]. *La Russie n'a pas besoin du concours de l'armée roumaine*. Les forces qu'elle a mises en mouvement, à l'effet de combattre la Turquie, sont *plus que suffisantes* pour atteindre ce but..." [71].

Încrederea în sfîrşitul grabnic al războiului, generată de evaluarea superficială a posibilităţilor de ripostă ale adversarului, neîncrederea în capacitatea armatei române, dorinţa de a nu împărţi laurii victoriei, de a nu admite participarea României la tratativele de pace — care, potrivit acordurilor prealabile cu puterile, trebuiau să stabilească anexarea de către Rusia a unei părţi a teritoriului său — sînt factori care au determinat poziţia sus amintită. În faţa acestei situaţii, comandamentul rus s-a decis să întreprindă ofensiva în sudul Dunării.

Pentru a se preveni transformarea teritoriului naţional în teatru de război, trupele române au ocupat poziţii pe linia Dunării. Cînd trupele ruse au atins fluviul, românii au preluat sarcina de a apăra malul din dreapta Oltului. Armata română a sprijinit trupele ruse cu focul artileriei sale şi cu cel al infanteriei, atît la trecerea fluviului, cît şi în luptele pentru cucerirea cetăţii Nicopol. După primul eşec al trupelor ruse în faţa Plevnei, la 8/20 iulie 1877, deşi nu se încheiase nici un *acord* de colaborare militară, guvernul român, la cererea expresă a comandamentului rus, a consimţit să ocupe Nicopolul pentru a elibera trupele ruse care urmau să participe la un al doilea atac împotriva Plevnei. Respingerea atacului poziţiilor puternice pe care Osman Paşa le deţinea la Plevna, armata numeroasă şi bine echipată şi instruită pe care o avea la dispoziţie, în-

---

[67] *Ibidem*, nr. 118, din 27 mai/8 iunie p. 3451—3.

[68] O expunere sintetică a faptelor şi a problemelor importante legate de cucerirea independenţei la N. Adăniloaie, *Cucerirea independenţei de stat a României 1877—1878*, colecţia „File de istorie", Editura politică, Bucureşti, 1973.

[69] *Memoriile regelui Carol I*, vol. IX (1912), p. 78.

[70] *Ibidem* şi Vasile Maciu, *Comment la Roumanie a conqui son independance*, *loc. cit.*, p. 299—300.

[71] Démètre A. Sturdza, *Charles I-er Roi de Roumanie. Chronique. Actes. Documents*, publiés par..., t. II, 1876—1878, Bucarest 1904, p. 788 şi N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, p. 233, nota 1, p. 234.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

frîngerea generalului Gurko la Stara Zagora, creau o situație extrem de periculoasă pe frontul de luptă din Balcani. În aceste împrejurări critice, la 19/31 iulie, marele duce Nicolae trimite o telegramă principelui Carol în care, în următorii termeni, solicită sprijinul armatei române: „...*Les Turcs ayant amassé les plus grandes masses à Plevna, nous abîment. Prie de faire fusion, démonstration, et, si possible, passage du Danube que tu désires faire entre le Jiul et Corabia. Cette démonstration est indispensable pour faciliter nos mouvements*“ [72].

Deși, așa cum s-a mai arătat, nu se încheiase o convenție militară, care să cuprindă condițiile colaborării, guvernul român a hotărît să acorde ajutorul solicitat; așa cum am remarcat deja, războiul împotriva Turciei, în condițiile existente, reprezenta un imperativ național. Cancelarul Gorceakov însuși, venit la București, pe un ton care diferea esențial de cel în care fusese redactată nota diplomatică amintită mai sus, își exprima satisfacția „pentru trecerea iminentă a Dunării de către forțele românești, cu atît mai mult cu cît situația militară a armatei ruse îi inspira cea mai vie neliniște“ [73].

În urma convorbirilor dintre domnitorul Carol și I. C. Brătianu, pe de o parte, țarul Alexandru al II-lea și marele duce Nicolae, pe de alta, au fost stabilite condițiile generale ale cooperării, armata română păstrîndu-și individualitatea și comandamentul ei superior [74]. Forțele armate româno-ruse din fața Plevnei au fost puse sub comanda domnitorului Carol I, asistat de generalul rus Zotov, ca șef de stat major și de generalul Cernat, comandantul trupelor operative românești. (Efectivul total al armatei române depășea 100.000 de oameni; dintre aceștia, 58.700 soldați constituiau armata operativă, adică trupele de prima linie) [75].

Războiul românilor a fost, prin excelență, un război popular, a solicitat participarea întregii națiuni și a obținut adeziunea deplină a acesteia. În situația financiară grea în care se găsea țara, întreaga populație, cu generozitate și entuziasm, prin subscrieri benevole, donații, ofrande, rechiziții, a oferit sumele necesare cumpărării de arme, a alimentelor și medicamentelor, întreținerii armatei și purtării campaniei. Țăranii români au înscris în cartea războiului pagini de autentic eroism, asigurînd continuu transporturile necesare armatei. Muncitorii de toate categoriile, medici și scriitori, pictori sau funcționari și învățători, prin diverse mijloace, au susținut purtarea războiului, au întreținut elanul și capacitatea combativă a armatei, au demonstrat înaltele valențe ale patriotismului [76]. Apelul lui Mihai Kogălniceanu, care exprima încrederea că „*patriotismul român va birui chiar sărăcia*“ [77], a avut o finalitate care a întrecut cele mai optimiste așteptări. Apreciind aceste înalte forme de manifestare a eroismului colectiv, primul ministru, I. Brătianu, declara, la 18/30 ianuarie 1878, că România, „fără să fi avut munițiuni de rezbel, nici mantale, nici intendență, nici servicii de spitale, nici nimic, a pus deodată o armată atît de numeroasă pe picior de război și le-a făcut toate într-un moment și cu mijloace atît de restrînse [...] fără nici un împrumut, într-o stare financiară din cele mai grele“. Numai Franța, adăuga omul de stat, a putut face în 1793 un război în condiții asemănătoare. Arătînd că armata a ridicat „prestigiul țării în fața Europei“, primul ministru încheia cu constatarea că, la 1877, „poporul român, în întregul său, și-a făcut datoria...“ [78].

Intrarea țării în război a fost apreciată pozitiv și de către socialiștii români, organizați în numeroase cercuri, răspîndite pe întregul teritoriu al țării. La 26

---

[72] *Memoriile regelui Carol I...*, vol. X, p. 38—39, N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, p. 247—248.

[73] *Memoriile regelui Carol I*, vol. X, p. 38—39 și Vasile Maciu, *Comment la Roumanie a conquie son indépendance*, *loc. cit.*, p. 302.

[74] N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, p. 249.

[75] N. Adăniloaiei, *Cucerirea independenței de stat a României*, p. 49.

[76] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. III—VII, *passim*, (1953—1954).

[77] „Românul“, 1 septembrie, 1877.

[78] Ion C. Brătianu, *Acte și cuvîntări*, vol. III, București. 1930, p. 154—155; N. Adăniloaie, *Contribuția maselor populare la susținerea războiului de independență*, în „Studii“, tom. 20, nr. 3, 1967, p. 440. Pentru detalii, p. 439—445.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai/7 iunie 1877, la Bucureşti apărea prima publicaţie socialistă din România, intitulată *Socialistul*, editată de cercul care-şi desfăşura activitatea în capitala ţării. În articolul *Rezbelul*, exprimîndu-se adeziunea cu lupta eliberatoare a poporului, se făcea un cald apel la omenie şi demnitate ; se exprima convingerea că „va veni timpul păcii", cînd istoria „nu-şi va mai începe epocile din luptă". Dînd expresie umanismului de care erau animaţi socialiştii, articolul sublinia : „trebuje ca omul de orice rasă, în orice parte a continentelor, să nu mai fie decît cetăţean al lumii paşnice şi egalitare".

Nicolae Zubcu-Codreanu, medic, unul dintre conducătorii de frunte ai mişcării socialiste, s-a înrolat ca voluntar, alături de numeroşi alţi medici, în serviciul Crucii roşii româneşti, organizată, cu deosebită competenţă, de Carol Davila ; în declaraţia făcută cu acest prilej el sublinia că, în aceste clipe grele, doreşte să fie „vrednic de un adevărat fiu al naţiunii române" [79].

Ostaşii români, demni de virtuţile strămoşilor lor, au săvîrşit fapte de un înalt eroism în faţa Plevnei, la Grivita, la Rahova sau la Smîrdan, aducînd o contribuţie preţioasă la lupta împotriva duşmanului comun. Corespondenţii străini au apreciat în unanimitate valoarea acestei contribuţii, spiritul de sacrificiu, elanul combativ şi patriotismul ostaşului român. „Niciodată n-aşi fi crezut, scria corespondentul ziarului Bund, să văd atîta bravură la o trupă. Astăzi am ferma convingere că armata română merită să fie pusă lîngă oricare altă armată a Europei". La rîndul său, Neue Freie Presse, pentru a ne limita doar la aceste mărturii, consemna că „...ajutorul ce-l dau românii ruşilor [...] e însemnat şi cade greu în cumpănă..." [80].

Entuziasmul şi încrederea cu care românii din provinciile care se aflau încă sub stăpînirea străină au urmărit lupta fraţilor lor, afluxul de voluntari din aceste teritorii înrolaţi sub drapelul românesc, au verificat măsura în care independenţa naţională a României a reprezentat cauza întregului popor, a fost considerată drept o premisă indispensabilă a desăvîrşirii unităţii de stat. *Telegraful român* din Sibiu, din 16/28 iunie 1877, afirma puternic „iubirea pentru fraţii din România [...] care se jertfesc pentru gloria şi viitorul neamului românesc şi legătura de sînge care nu se vor dizolva odată cu viaţa", în timp ce revista *Familia*, din Oradea, îşi exprima convingerea că „din sîngele ostaşilor români vărsat la Plevna va răsări cereasca libertate unind pe fraţi cu fraţi". Exista nădejdea, explicabilă, că după Plevna balcanică va urma o Plevnă transilvană. În rîndul poporului circula versiunea potrivit căreia armata română se va întoarce pentru a cuceri Ardealul ; „crăişorul de la răsărit" va „bate pe împăratul cel mare" şi ei (românii) vor fi ai crăişorului. La rîndul ei, *Gazeta de Transilvania*, din 2/14 iunie 1877, afirma răspicat : „Cauza ostaşului român este o cauză generală română, victoria lui e a întregii naţiuni, fie aceea risipită în oricare parte a lumii". Publicaţia îşi exprima încrederea că poporul român va ajunge acel moment „în care să poată serba şi marea sărbătoare a reconstituirii, a unităţii sale" [81].

Eroismul şi sacrificiile armatei române — ale cărei pierderi s-au ridicat la 10.000 oameni, morţi şi răniţi — aşa cum s-a consemnat şi mai sus, au fost viu

---

[79] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, vol. I$_1$, Bucureşti, 1952, p. 529 şi *passim*. Vezi şi N. Adăniloaie, *Cucerirea independenţei de stat...*, p. 61—62.

[80] N. Iorga, *Războiul pentru independenţa României. Acţiuni diplomatice şi stări de spirit*, Bucureşti, 1927, p. 135 şi urm. În legătură cu participarea armatei române la război, o bună sinteză la N. Adăniloaie, *La participation de l'armée roumaine à la guerre russo-turque 1877—1878*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tom. 1, nr. 1, 1962, p. 99—123.

[81] N. Adăniloaie, *Contribuţia maselor populare...*, loc. cit., p. 450—451. Vezi şi Gheorghe Zaharia şi Mircea Muşat, *Lupta pentru independenţă şi unitate statală permanentă a istoriei poporului român*, în „Anale de istorie", an XXI, nr. 1, 1975, p. 66—67 ; Ştefan Pascu, *Marea adunare naţională de la Alba-Iulia — Încununarea ideii, a tendinţelor şi a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 143—144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apreciate pe plan internațional. Numeroase organe de presă și reprezentanți de frunte ai vieții publice de pe continent s-au pronunțat, cu fermitate, în favoarea independenței țării [82].

Cu toată contribuția militară deosebită, mai ales în unele momente hotărîtoare ale purtării războiului, delegații români nu au fost admiși să participe la negocierile de armistițiu și de pace, sub pretextul că țării nu-i fusese încă *recunoscută* independența. Desfășurate în lipsa reprezentanților români, negocierile s-au încheiat prin pacea de la San Ștefano, la 19 februarie/3 martie 1878. Încheierea acestui tratat a produs o vie reacție în opinia românească și în rîndul cercurilor conducătoare, accentuată de prefigurarea unor intenții anexioniste [83]. La rîndul lor, marile puteri, nemulțumite, au impus reluarea negocierilor cu o participare mai largă, de natură să stabilească *compensațiile* ce urmau să revină fiecăreia, în vederea menținerii așa numitului *echilibru* al Europei. În felul acesta, la 1/13 iunie 1878 s-a deschis Congresul de pace de la Berlin, după ce condițiile păcii fuseseră stabilite, deja, prin tratative bilaterale [84].

Nici de data aceasta România nu a fost admisă să participe în calitate de beligerantă. Reprezentanții săi, după expresia lui Bismark, au fost numai *auziți* nu și *ascultați*. Cei doi delegați ai țării, I. C. Brătianu și M. Kogălniceanu, au apărat cauza independenței și a integrității teritoriului acesteia, insistînd asupra faptului că nu era vorba de a se *dărui* României independența, ci *„de a se recunoaște, după «dreptul cel vechi» și potrivit cu jertfele făcute în război"*. Reliefînd condițiile convenției încheiate între România și Rusia la începutul războiului, cooperarea armatelor române cu cele ruse pe cîmpul de luptă, M. Kogălniceanu, ministrul de externe al țării, afirma dorința României de a i se păstra integritatea teritorială, a i se oferi îndemnizațiile corespunzătoare, a i se recunoaște independența și a i se da garanții reale pentru neutralitatea țării [85]. Deși competența plenipotențiarilor României a fost viu apreciată, Congresul nu a revenit asupra nici uneia din hotărîrile asupra cărora se căzuse de acord în tratativele preliminare.

Prin tratatul încheiat la Berlin a fost recunoscută independența României; Dobrogea, străvechi pămînt românesc, împreună cu delta Dunării, intrau în componența statului român. În același timp, cele trei județe din sudul Basarabiei (Cahul, Bolgrad și Ismail), restituite Moldovei în 1856, sînt încorporate din nou la Rusia [86].

Așa cum se poate constata din succinta prezentare de mai sus, independența, recunoscută României prin tratatul de pace de la Berlin, nu a fost un dar al Europei; ea a reprezentat o năzuință a întregului popor și lupta pentru realizarea ei străbate ca un fir roșu întreaga istorie a cărei componentă esențială este. Actul, declarat în fața țării la 9 mai 1877, cucerit de ostașii români pe cîmpul de luptă, recunoscut de Europa prin Congresul internațional, a fost îndelung pregătit, prin eforturi continui și stăruitoare, pecetluit prin o grea jertfă de sînge.

Operă de progres, independența României a deschis largi posibilități de dezvoltare, de afirmare a capacităților creatoare ale poporului român, fiind, totodată, un moment de seamă în istoria continentului.

---

[82] *Aprecieri rusești asupra comportării soldaților români*, la M. M. Zalîșkin, *Vneșncea politika Rumînii i rumano-ruskie otnoșenia 1875—1878*, Moskva, 1974, p. 271 și urm.

[83] Barbara Jelavich, *Austria-Hungary. Rumania and the Eastern crisis 1876—1878*, în „Südost-Forschungen", Band XXX, R. Oldenbourg München, 1971, p. 111—140.

[84] O succintă analiză a împrejurărilor și evenimentelor la Dan Berindei, *Cucerirea independenței României 1877—1878*, Editura științifică, București, 1967, p. 78—79.

[85] *Documents diplomatiques. Affaires d'Orient. Congrès de Berlin*, 1878, Paris, MDCCCLXXVII, p. 163—167. Vezi și Vasile Maciu, *Comment la Roumanie a conquie son indépendance*, *loc. cit.*, p. 306—307.

[86] *Documents diplomatiques...*, *loc. cit.*, p. 290—291 și Vasile Maciu, *Comment la Roumanie...*, *loc. cit.*, p. 307.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN PRECURSOR AL NEATÎRNĂRII : ALEXANDRU BĂNCESCUL

DE

IONEL DÎRDALĂ

În istorie a intrat în cea de a doua etapă a revoluției de la 1848 din monarhia austriacă, dar în istoriografie n-a pătruns decît foarte t'rziu prin două mențiuni sumare [1]. În cele ce urmează, încercăm să reconstituim activitatea social-politică a lui Alexandru Băncescul și rolul său în istoria luptei pentru neatîrnare, pe baza unui recurs al său înaintat în anul 1871 Curții supreme de justiție din Lemberg [2], document inedit, printre puținele acte salvate de la vicisitudinele vremii, din arhiva sa personală [3].

S-a născut în anul 1829 la Bănceşti lîngă Rădăuți dintr-o veche și numeroasă familie românească. Primele contacte cu realitățile politice și lupta națională le-a luat în timpul revoluției de la 1848, ca elev în ultimul an al liceului real din Cernăuți. Probabil că a participat la adunarea națională de la 20 mai, printre miile de preoți, tineri și intelectuali români din Bucovina de sud.

La îndemnul lui Eudoxiu Hurmuzaki, cunoscutul cărturar român, în toamna anului 1848 s-a înscris la Facultatea de filosofie din Viena unde studiază, printre altele, matematica, limba latină și științele naturii. Se pare că Eudoxiu Hurmuzaki ca și Aron Pumnul intenționau să facă din el un apărător al cauzei naționale pe calea culturii de la tribuna unei catedre de liceu, sau poate universitare.

Primul an de studii l-a absolvit cu rezultate strălucite. În timpul anului, la Viena se restabilise calmul, dar în restul monarhiei revoluția nu se terminase, iar împăratul, pentru lichidarea ei definitivă a recurs la un nou contingent de recruți. În Transilvania armatele revoluționare maghiare fuseseră înfrînte la începutul lunii august, dar pentru lichidarea ultimelor focare au fost aduși recruți din ținuturile îndepărtate ale monarhiei.

---

[1] I. Nistor, *Lupta noastră pentru limbă*, în „Junimea literară", an. X. 1913, nr. 4—5, p. 56—60 și Ionel Dîrdală, *Domeniul Cîmpulungului și deposedarea țărănimii după anul 1848*, în *„Revista Arhivelor"*, 1970, nr. 2, p. 617—627.

[2] Documentul a fost descoperit în arhiva familiei Băncescu din Cîmpulung Moldovenesc, căreia îi aducem viile noastre mulțumiri pentru bunăvoința cu care ni l-a pus la dispoziție. Între timp a fost predat Arhivelor Statului din Suceava.

[3] Recursul este redactat în limba germană. Fără ultima filă pierdută cuprinde 48 de pagini și reprezintă o copie autentică a originalului înaintat Curții supreme de justiție. Spre regretul nostru, autorul recursului n-a reținut și copii de pe anexele înaintate, constituite din declarații ale populației, procese-verbale, copii de pe rapoarte și ordine oficiale, cereri și un memoriu către împărat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După doi ani de represiuni, Transilvania a fost „pacificată", viața a reintrat în normal într-o lume resemnată cu forța. În anul 1851 baronul Ludwig Wohlgemuth, după ce își îndeplinise cu prisosință misiunea, a fost înlocuit cu prințul Karl von Schwarzenberg, sub a cărui autoritate Alexandru Băncescul poate să-și reia studiile. N-a mai revenit la filosofie. Deși absolvise cu succes primul an de studii, se îndreaptă spre științele juridice și este admis student în anul II al Facultății de drept din Viena. Contactul dur cu politica națională a monarhiei din primii ani sub arme, într-o misiune deplorabilă, îl determină să nu se mai gîndească la o carieră liniștită și se îndreaptă pe o cale care avea să-l transforme într-un apărător al drepturilor istorice ale națiunii sale. După ani de învățătură, luptînd cu greutăți de neînchipuit, sub arme, susține examenul de judecător și de notar cezaro-crăiasc.

La trecerea în rezervă, în anul 1857, a fost numit judecător-ajutor, la Odorhei. Pe vremea aceea, în funcțiile publice nu se numeau decît oameni devotați împăratului iar la Odorhei, unde populația secuiască, încă în plină frămîntare după revoluție, continua să creeze complicații guvernului absolutist, a fost trimis, pentru că servise monarhia și la ideea că în această funcție va proteja populația românească față de secui. Dar Alexandru Băncescul avusese suficient timp să se edifice asupra adevăratului dușman al naționalităților supuse monarhiei. Trăise din plin suferințele țăranilor români alături de cei maghiari supuși represiunilor pentru participare la revoluție, pentru a nu înțelege politica de învrăjbire națională cultivată de Coroana habsburgică. În toamna acelui an, după înfrîngerile militare și a pierderilor teritoriale din nordul Italiei în favoarea unității națiunii italiene, împăratul Austriei a fost silit să înlăture sistemul absolutist de guvernare și să adopte un regim constituțional. Goluchovski, autoputernicul ministru, a fost înlocuit cu Anton de Schmerling, iar parlamentul austriac a fost completat cu reprezentanții tuturor naționalităților din monarhie.

În februarie 1861 Bucovina și-a redobîndit autonomia constituțională, iar bucovinenii ca și sîrbii din Voivodina au căutat s-o transforme într-una de fapt, reală.

În aceste împrejurări, Alexandru Băncescul demisionează la Odorhei și se întoarce în sudul Bucovinei, unde obținuse funcția de notar cezaro-crăiesc în vechiul ocol liber al Cîmpulungului-Moldovenesc, cu gîndul să se avînte în viața politică, pentru redobîndirea drepturilor la neatîrnare ale națiunii române și dezrobirea socială.

În primăvara anului 1861, după votarea noii constituții, s-a deschis campania alegerilor de deputați pentru prima dietă a Bucovinei. În alegeri, românii îndepărtați pînă atunci cu desăvîrșire din viața politică s-au prezentat fără o organizație proprie. În circumscripția electorală Cîmpulung și Vatra Dornei, printre candidaturile germane a candidat și Eudoxiu Hurmuzaki, la acea dată mai cunoscut la Viena decît în circumscripția în care candida. A fost o campanie intensă, transformată de Alexandru Băncescul într-o adevărată mișcare social-națională și, într-o luptă inegală cu autoritățile austriece, reușește alegerea lui Eudoxiu Hurmuzaki. Tînărul luptător a extins propaganda și prin părțile Rădăuților, locurile sale natale. Dacă pretutindeni, în ținuturile cu populație compactă românească s-ar fi acționat la fel, rezultatele alegerilor ar fi fost cu totul altele.

În prima Dietă deputații români erau în minoritate, dar Alexandru Băncescul, ca și Eudoxiu Hurmuzaki, știa că românii formau majoritatea în țară și purtau „sus și cu mîndrie steagul național" al libertății — așa cum afirma Eudoxiu Hurmuzaki în prima ședință a Dietei din aprilie 1861.

Încurajați de Alexandru Băncescul, țăranii români — populația românească era formată în majoritatea din țărani — în timpul campaniei și mai ales după au devenit îndrăzneți și au acționat împotriva aparatului politic, administrativ și judecătoresc în întregime străin, intrat în derută. Românii cer dreptul de guvernare, reîntroducerea limbii române ca limbă oficială, justiție românească, eliberarea de jugul iobăgiei, în care îi menținea de 80 de ani Domeniul ca-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

meral [4] și dreptul de a se folosi liberi, ca pe vremea domnitorilor Moldovei, de pădurile și pășunile supuse administrației domeniului. Se crease o atmosferă asemenea celei premergătoare revoluției de la 1848, sub a cărei amenințare, guvernul imperial a fost constrîns să treacă la măsuri politice și social-economice.

Românii cereau dreptul la autoguvernare. Față de acest imperativ, Coroana încearcă o soluție de compromis. În 1862 numește guvernator pe Eugeniu Hacman, episcopul Bucovinei, iar în funcția de vice guvernator, pe Eudoxiu Hurmuzaki, dar cum într-o epocă de redeșteptare națională poporul nu mai putea fi înșelat, în anul 1864 Eudoxiu Hurmuzaki este numit guvernator [5].

Încă din timpul alegerilor, cu asentimentul lui Hurmuzaki, Alexandru Băncescul promisese țăranilor soluționarea problemei agrare și restituirea în proprietate devălmașe a pădurilor, pășunilor și tuturor pămînturilor răpite în anul 1783 și trecute în proprietatea statului sub administrația Domeniului cameral. Pentru soluționarea acestei chestiuni, tot în timpul campaniei s-a redactat un memoriu către împărat cu titlul : *Strigătul după ajutor al comunelor Ocolului Cîmpulungului Moldovenesc din Bucovina* prin care se cerea restituirea pămînturilor sustrase prin înființarea Domeniului ca și recunoașterea drepturilor politice ale românilor. Memoriul a fost semnat de Miron Ciupercovici și Ilie Niculiță, doi fruntași ai țăranilor în timpul revoluției de la 1848. Istoriografii anteriori, printre care cel mai însemnat și mai recent Teodor Bălan [6], au atribuit acest memoriu lui Eudoxiu Hurmuzaki, dar el rămîne operă colectivă a cărturarului, a notarului și a celor doi fruntași ai țăranilor, care cunoșteau mai bine decît ei istoria supunerii și a suferințelor țăranilor. Pe lîngă aceasta, dispuneau, în original, de toate hrisoavele și documentele de care s-au servit în susținerea drepturilor țărănești.

În urma memoriului, împăratul a dispus, cu rezoluția din data de 9 octombrie 1862, numirea unei comisii de soluționare a chestiunii țărănești, constituită din reprezentantul statului și reprezentanții comunelor. Pentru liniștirea spiritelor, în această comisie a fost numit și Eudoxiu Hurmuzaki. Se hotărîse desființarea Domeniului și dotarea comunelor cu pămînturile eliberate. Cu ocazia lichidării lui, țăranii au cerut comisiei să li se restituie și toate proprietățile individuale ocupate ilegal. În vederea rezolvării acestei probleme, Alexandru Băncescul a cercetat registrele cadastrale, a depistat pămînturile incluse silnic în Domeniu, a autentificat vechile titluri și acte de proprietate, a reconstituit, în spiritul legilor, titluri noi pe bază de mărturii, a identificat drepturile de proprietate ale unor țărani, dobîndite prin hotărîri judecătorești, a forțat, susținut de țărani, atît administrația Domeniului cît și comisia de lichidare, să restituie în proprietate individuală, toate aceste pămînturi. În același timp, tribunul țăranilor dezvăluia și condamna corupția lipsită de scrupule a autorităților austriece. Sub pretext că puneau ordine în „tulburările proprietății", șefii oficiilor făceau „mii„ de descinderi în toate localitățile districtului și storceau bani de la țărani, în vederea recunoașterii drepturilor de proprietate asupra pămînturilor luate în posesiune.

Alexandru Băncescul a denunțat și condamnat autoritățile politice pentru lipsa de rușine cu care traficau slujbele mărunte ca și parohiile, și viața de desfrîu întreținută din veniturile realizate prin delapidări din banii publici. Descoperit cu numeroase fraude, Eduard Kromer, șeful districtului Cîmpulung, s-a sinucis în ianuarie 1867. Alții, șefi de preturi sau magistrați, au ajuns în fața justiției și trimiși la temniță. Cu spiritul său pătrunzător, Alexandru Băncescul dezvăluie și acuză starea de descompunere a sistemului austriac de guvernare. Autoritățile împleteau goana după cîștiguri cu lupta pentru putere. Șefii oficiilor se sfîșiau între ei pentru consolidarea poziției sau întîietate în funcții.

---

[4] Domeniul statului, constituit în anul 1783, dintr-o parte din averile mănăstirești și episcopale, plus pădurile și pășunile, care pînă la 1775 fuseseră proprietate domnească, folosită în devălmășie de țărani.

[5] Vechea istoriografie a considerat numirea cărturarului român în funcția de guvernator consecința legăturilor sale de prietenie cu noul ministru președinte, Anton de Schemerling.

[6] *Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1960, p. 275.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tribunul român condamnă legislația, justiția în general, modul judecătorilor de a împărți dreptate și lipsa de apărare a împricinaților din rîndul populației române. Dezvăluie și condamnă lacunele unor legi și dispoziții legale, neclaritatea lor, ca și interpretarea și aplicarea lor după bunul plac al magistraților, în funcție de clasă și neam. În majoritate, românii formau clasa celor împilați atît sub raport social, cît și național. Autorul recursului condamnă Tribunalul din Cernăuți și Curtea de apel din Lemberg pentru sentințele de condamnare date împotriva acuzaților români lipsiți de depozițiile martorilor și de apărătorii legali. Alexandru Băncescul nu cruță nici pe ministrul austriac al justiției, căruia îi denunță duplicitatea și perfidia.

O luptă necruțătoare a dus și pentru repunerea limbii române în drepturile ei. Deși prin convenția de cedare a Bucovinei din 1775, încheiată cu Turcia, guvernul austriac se obligă să respecte limba națională, treptat limba română a fost înlocuită cu cea germană, ca principală cale de desnaționalizare. Epoca cea mai critică a fost cea cuprinsă între anii 1849 și 1860. Faptul nu i-a scăpat trubunului popular. El a înțeles că prin înlăturarea limbii române și introducerea oficială și obligatorie a limbii germane în viața publică, în școală, justiție, pînă și în corespondența oficială a episcopiei, se urmărea grăbirea procesului desnaționalizator al populației. În această vreme doar I. G. Sbierea, cunoscutul cărturar român, în calitate de custode al „Bibliotecii țării" refuzase să țină registrele și să poarte corespondență în limba germană. Într-un memoriu înaintat Dietei la începutul anului 1863, Alexandru Băncescul condamna sistemul de numire în conducerea preturilor și districtelor a slujbașilor străini, care nu cunoșteau limba poporului și nutreau sentimente ostile față de români. Acești străini dădeau dispoziții, impuneau hotărîri, judecau și pronunțau condamnări într-o limbă în care țăranul român nu se putea apăra. Memoriul a fost discutat în ședința Dietei din 4 martie 1863, și trimis guvernului austriac cu propunerea ca în funcțiile de șefi ai oficiilor de pretură sau districte, în condiții egale, să fie numiți și români[7]. Cu privire la limbă, Dieta nu s-a pronunțat, probabil datorită faptului că și în Dietă se vorbea tot în limba germană.

Dar pentru ideile sale avîntate și îndrăzneala de a le impune, Alexandru Băncescul a avut de suferit ca un adevărat erou al nației. N-a fost tratat ca un adversar politic, sau ca un apărător al drepturilor unei populații oropsite, ci ca un răufăcător ordinar și periculos. Tratamentul tîlharilor era mai blînd decît al său. Din 1861 pînă în 1867 a fost supus unui adevărat regim de teroare, de tortură înceată dar permanentă și distrugătoare. Autoritățile guvernamentale au urmărit degradarea lui publică, fizică și morală, au căutat să-l facă odios în fața populației și să-l îndepărteze de popor. De-a lungul întregii sale perioade de acțiune a fost supus unui interminabil șir de anchete publice, compromițătoare, cu martori culeși din rîndul hoților de vite, a celor pierduți din cauza alcoolismului, sau lipsiți de orice onoare. Pentru că apăra proprietățile țărănești cotropite prin silnicie de administrația Domeniului statului, Pietkowschi, consilier la Curtea de apel din Lemberg, la intervenția lui Clement, șeful oficiului preturii Vatra Dornei, l-a supus în anul 1865 unei severe anchete pentru falsuri și abateri în serviciu. În 1863, în timp ce se afla la Siret pentru înmormîntarea unei rude apropiate, i se făcea, în lipsă, o percheziție la sediul notariatului. Se căutau acte compromițătoare. A fost acuzat de calomnie, de instigare la revoltă și abateri de drept comun. Cu prilțul unei anchete a fost pedepsit și cu bătaia, ca un tîlhar ordinar, în văzul martorilor și al populației ocazionale. Autoritățile căutau să-l înspăimînte și să-l compromită în ochii populației prin discreditare civică și morală. În 1863 i se puseseră în sarcină denunțuri calomnioase față de cîteva figuri politice trimise ulterior în judecată.

Asemenea acuzații i s-au adus necontenit. De fiecare dată urma o anchetă deschisă, cu insulte și demoralizare psihică. Permanent este condamnat pentru presupusă „aviditate de cîștig", deși ducea o viață plină de privațiuni, și calificat

[7] I. Nistor, *Lupta noastră pentru limbă*, în „Junimea literară", 1913, nr. 4—5, p. 56—60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un „răstălmăcitor" cinic al legilor „în scopuri personale", fiindcă îndrăznise în repetate rînduri să acuze imperfecțiunea unor legi și dispoziții, ca și modul arbitrar al magistraților străini de interpretare a legilor. Încă din 1861 fusese învinuit de instigare la revoltă. Această acuzație — singura întemeiată — l-a urmărit pînă la condamnarea sa la moarte.

Pentru degradarea fizică, autoritățile austriece au căutat să-i submineze sursele de cîștig, să-l oblige împreună cu familia să trăiască în lipsuri materiale. Prin fiecare anchetă s-a urmărit, dacă nu scoaterea lui din slujbă așa cum s-a încercat și în noiembrie 1864, cu ocazia unei călătorii a lui la Viena, cel puțin uzura autorității profesionale pentru a fi ocolit de cei ce aveau nevoie de serviciile lui. O bună parte din drepturile legale bănești cuvenite din taxele notariale erau ori sustrase de șefii săi, ori vărsate visteriei statului, sub diferite pretexte. Permanent era în restanță cu plata impozitului pe veniturile realizate din profesiune. Pentru a-l constrînge să demisioneze din funcție, fiscul austriac nu-i calcula impozitele la valoarea veniturilor reale, ci prin asimilare cu veniturile unui notar public din Cernăuți, cu o cifră de afaceri foarte ridicată. Pentru neplata impozitelor profesionale, fiscul i-a sechestrat și vîndut prin licitație publică, în 1864, lucrurile din casă. Nici familia tribunului n-a fost scutită. Pe căile cele mai josnice s-a încercat descompunerea ei.

Oricînd și în orice situație Alexandru Băncescu a fost supus șicanelor de tot soiul. Situațiile analizate nu reprezintă decît o parte din ele. Am încercat să selectăm pe cele care aduc o rază de lumină în mecanismul complicat al unui sistem inchizitorial modernizat, folosit cu tot sîngele rece de aparatura guvernamentală a Coroanei habsburgice împotriva tendințelor centrifuge și de emancipare a popoarelor supuse.

În anul 1867 Coroana slăbită a încheiat compromisul cu aristocrația maghiară. Împăratul Austriei s-a încoronat rege al Ungariei și noul imperiu a primit o nouă constituție. După dualism s-a trecut la restaurarea autorității puterii centrale, în special în rîndul naționalităților. Era redeșteptării politice a popoarelor trecuse. Românilor bucovineni le-a rămas doar tînăra vioară de la Stupca, care prin acordurile sale va întreține dorul de libertate și independență al poporului român. Șefii aparatului politic local, redeveniți autotputernici, au pornit la refacerea autorităților știrbite, prin pedepsirea celor care sub regimul liberal au îndrăznit să-și manifeste deschis tendința de independență, iar Alexandru Băncescul a fost trimis în fața Curții criminale din Cernăuți, transformată ad-hoc într-un tribunal de „sînge" și condamnat la moarte, fără drept de apărare și recurs, la 8 iulie 1867. La fel fusese condamnat Eftimie Murgu, capul revoluției bănățene în anul 1849. Nu era un proces de drept comun. Curtea criminală n-a judecat presupusele infracțiuni ale unui notar public ; prin actul de acuzare, Curtea a condamnat lupta socială și națională, afirmată prea intens sub influența acestui notar. Prin acest proces intentat poporului român, Eudoxiu Hurmuzaki în calitate de guvernator a fost obligat să subscrie actul de supunere față de coroană a naționalității române din Bucovina. Era un act de intimidare. Coroana nu avea nimic de cîștigat de pe urma unei victime. Printr-un decret de grațiere, împăratul comută pedeapsa condamnatului la moarte în suspendarea pe viață din orice funcție publică. Decretul era pregătit anterior. O națiune nu mai putea fi ucisă. Condamnarea lui la moarte trebuia să însemne numai îngenuncherea ei. Odată cu suprimarea dreptului de a mai ocupa o funcție în stat, i s-au ridicat și toate titlurile cîștigate care îi dădeau acest drept. Printre actele lui de studii și ordinele de numire în funcția de judecător și notar Cezaro-crăiesc nu se mai găsește decît certificatul de absolvire a anului I, al Facultății de filosofie, în baza căruia a fost admis în anul II la Facultatea juridică. Prin anularea actelor i s-a luat și posibilitatea de a se mai întoarce în Transilvania, unde ar fi putut ocupa vechea funcție.

După 4 ani de viață, sub o strictă supraveghere polițienească, în anul 1871 a solicitat reabilitarea Curții de apel din Lemberg. Curtea i-a respins apelul și se vede silit să încerce un recurs la Curtea supremă de justiție. Deși în actul său acuză autoritățile politice provinciale și în final, sub amenințarea mizeriei, solicită înțelegere, recursul reprezintă un aspru rechizitoriu împotriva jugului social-național al națiunii române. Dar la data aceea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

guvernul imperial nu se mai temea de revoluție, se restabilise și după spaima provocată de Comuna din Paris, pentru ca justiția habsburgică să-i mai admită recursul. Spiritul său revoluționar și mișcarea declanșată în anii redeșteptării periclitaseră prea mult ordinea imperială în acest ținut românesc, pentru ca guvernanții să-i mai admită reîntregrarea în drepturile sale civile și politice. Trecuseră patru ani de la condamnarea lui la moarte. După tot atîția ani Eftimie Murgu fusese reabilitat. Tribunul bucovinean sperase, probabil, într-un tratament cel puțin egal cu al capului revoluției bănățene de la 1848, dar se vede că în conjunctura politică austriacă și europeană de la 1871 era mai periculos decît Eftimie Murgu după revoluție. A încetat din viață opt ani mai tîrziu, în 1879, de mizerie și suferință, cînd nu împlinise încă cincizeci de ani. Ultimii ani de viață ca și sfîrșitul au fost similari cu ai lui Avram Iancu, cu care desigur se întîlnise în anii petrecuți în Transilvania.

Memoriul[8] adresat Curții supreme de justiție, în recurs, este un document judiciar, redactat într-o ordine perfectă, dar ca sursă de informare istorică reprezintă un noian de documente cu sute de informații, multe din ele intenționat incomplete sau reținute. Printre actele rămase de la el s-au găsit, îngălbenite de vreme, numerele revistei „Familia" apărute în anii 1877 și 1878. Dacă în timpul războiului de independență nu ar fi fost cu sănătatea ruinată și în pragul veșniciei, la o vîrstă destul de tînără, l-am fi găsit printre eroii de la Plevna sau de la Smîrdan, unde au luptat voluntarii bucovineni. În starea în care se afla, s-a mulțumit să urmărească doar, în revista lui Iosif Vulcan, actele de vitejie ale bravilor ostași români și să se bucure de cucerirea independenței de stat a României.

Epoca în care a acționat a însemnat o adevărată redeșteptare națională. În acest scurt răstimp, elementul românesc a pătruns în viața politică și administrativă. Domeniile statului, instituții feudale perimate, au fost desființate, țăranii eliberați de servitutile domeniale și înzestrați cu pămînturi în obște sau individual. Economia a luat avînt ca și cultura și conștiința națională. Nu i se pot atribui aceste merite. Eudoxiu Hurmuzaki a jucat un rol preponderent — ca în vremuri de legendă țăranii din Cîmpulung i-au înălțat și o movilă de pămînt — dar nu trebuie să scape din vedere faptul că și ascensiunea lui la putere a fost o consecință a mișcărilor populare încurajate neîntrerupt de acest tribun. Alexandru Băncescul a fost un spirit revoluționar, cu idei evoluate și țeluri precise necesare în revoluțiile de la 1848 și foarte curajoase pentru vremea sa.

[8] Actul de bază în această cercetare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PRELUDIILE DIPLOMATICE ALE RĂZBOIULUI DIN 1877

DE

D. CIUREA

Războiul din 1877, un episod în cadrul aşa-zisei probleme şi crize orientale, menţinută permanent actuală, timp de mai bine de un secol, pe agenda diplomaţiei europene, s-a încheiat cu tratatul de pace de la Berlin, semnat la 13 iulie 1878, cu semnificaţia sfîrşitului dominaţiei turceşti în Europa. Congresul de la Berlin a fost considerat de unii autori „un areopag de cîrpaci şi de şarlatani" (H. Wendel). A fost cauzat de anacronismul dominaţiei turceşti (Marriott) în sud-estul european, de recrudescenţa fanatismului musulman contra „raialelor" şi de amestecul şi intervenţia directă a unor puteri ca Rusia, care s-a erijat, în atmosfera de panslavism exaltat, de după 1870, în protectoare a slavilor din Balcani, oprimaţi de turci, şi care urmărea anularea clauzelor considerate umilitoare ale tratatului de la Paris din 1856. Austro-Ungaria, în schimbul neutralităţii oferite Rusiei, viza noi achiziţii teritoriale în zona balcanică. S-a vorbit, cu o notă de umorism, în scrierile unor contemporani ai acestor evenimente, de „omul bolnav de la Bosfor", la căpătîiul căruia stăteau Austria şi Rusia. Anglia, cea de a treia putere interesată direct, continua, prin Disraëli (lord Beaconsfield), liderul conservatorilor aflaţi la guvern, să apere „dogma" politicii sale externe în Orientul apropiat, „integritatea otomană", în schimbul unor concesii, cum a fost cazul cu Ciprul, obţinut în 1878, şi transformat în bază strategică a talasocraţiei britanice pentru calea spre India, declarată imperiu din 1876. Noua Germanie bismarkiană, ridicată pe ruinele celui de al doilea imperiu francez, a dat Turciei ofiţeri de geniu, instructori şi armament greu Krupp, contribuind, alături de Anglia, la refacerea potenţialului defensiv al Turciei şi la transformarea noii armate turceşti din una de „operetă" într-o forţă combativă modernă. Turcii au organizat, cu sprijin efectiv german, linia strategică defensivă Rusciuc-Vidin-Sofia. Bismarck ar fi spus, totuşi, cu ipocrizie că „chestia balcanică" nu merită oasele unui grenadier prusian, iar în 1878 îşi oferea serviciile de „samsar onest", în „imbroglio" diplomatic creat, spre deosebire de Disraëli-Beaconsfield, dar cu premizele pentru Drang nach Osten.

Situaţia internaţională din anii 1876—1877 nu poate fi just intuită dacă nu se fac referiri şi la transformările de ordin politic şi militar, care au avut loc la Istanbul în cursul secolului XIX. O serie de sultani, Mahmud II, numit „sultan ghiaur" de elemente exaltate, dervişi şi ulemale, Abd-ul Medjid, Abd-ul Azis şi Abd-ul Hamid al II-lea au căutat, prin procedee diferite, să redreseze imperiul, al cărui sfîrşit inevitabil era prevăzut ca cert, şi de turci şi de străini, cum se arată şi în imensa literatură istorică a epocii. Între alţii, Henri Mathieu (La Turquie et ses differentes peuples, Paris, 1857), sublinia că Moldova şi Ţara Românească n-au făcut parte integrantă din Imperiul otoman şi se vor elibera curînd de legăturile slabe cu Turcia şi vor contribui la desmembrarea Turciei, mai probabilă atunci cum n-a fost niciodată. Adaptare, dar nu şi capitulare în faţa solicitărilor presante ale diplomaţiei europene, era linia politică a Istanbu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lului. Mahmud II a ordonat asasinarea ienicerilor rebeli în 1826, pe Etmeidan, şi lichidarea corpului spahiilor şi lua măsuri pentru constituirea unei armate noi. Numele ienicerilor a fost proscris. Abd-ul Medjid, prin hattişeriful de la Ghiulhané (1839) aplica noi măsuri de europenizare a statului (minister, bancă, universitate, carantine) şi ştergerea diferenţei între „raiele" şi musulmani, inspirat de Reşid-Paşa, fost diplomat la Paris şi Londra, adept al monarhiei parlamentare. Abd-ul Azis, introducea o nouă constituţie, din 1876, opera lui Midhat-Paşa (vizir) promulgată la 24 decembrie 1876. Acestei ere a „tanzimatului" i-a pus însă capăt brutal Abd-ul Hamid II, sultanul cu redingotă europeană şi zîmbet turcesc, de despot asiatic, tiran şi laş, care se apăra de atentate prin camere cu oglinzi, care a introdus regimul „zulumului", contrar liniei progresiste a „junilor turci", intelectuali influenţaţi de „juna Italie" a lui Mazzini. Cum sublinia istoricul francez Paul Imbert (La rénovation de l'Empire ottoman, Paris, 1909), din criza de modernism Turcia ieşea mai musulmană, mai absolutistă, mai orientală. Era „tanzimatului" era încheiată, constituţia nu era abrogată, dar cădea în uitare pînă va fi repusă în vigoare de comitetul „Unire şi progres" (Itihad ve Teraki). Situaţia confuză din Istanbul era redată şi de călători străini (James Baker, 1874). Revoltele, urmate de reprimări sîngeroase, erau un fenomen endemic în Imperiul otoman. În 1861 au avut loc masacrele din Siria. În anii 1866—1869 a avut loc insurecţia cretană. Evenimentele din iulie 1875—1876, răscoalele din sate din Bosnia şi Herţegovina şi Bulgaria din mai 1876 şi represiunea cu başibuzuci şi cerchezi, cauzate şi de seceta din 1874 şi de mărirea contribuţiilor (Imperiul otoman trecea printr-o grea criză financiară, criza era de proporţii mondiale, şi datoria externă a Porţii se ridica la 6 1/4 miliarde franci), de intervenţia rusă şi austriacă, prin agenţi din 1873, au contribuit la agravarea acestei situaţii extrem de încordate. Gladstone, liderul liberal englez în opoziţie, publica o broşură privind „Ororile din Bulgaria şi problema Orientului, în septembrie 1876, difuzată în zeci de mii de exemplare, în care cerea înlăturarea dominaţiei turceşti din teritoriile unde au fost comise masacre. Represiunea turcă a făcut în Bulgaria, în 1876, pînă la 12 000 de victime, iar în 1877 cifra s-a ridicat pînă la 30 000. Evenimentele din Imperiul otoman au determinat o intensă activitate diplomatică, la nivel european, în anii 1875—1877. În urma unor consultări între Germania, Rusia şi Austro-Ungaria, Andrassy expedia, la 30 decembrie 1875, din Buda-Pesta nota de reforme a celor trei împăraţi, care se referea la anxietatea puterilor în legătură cu extinderea insurecţiei în Balcani şi ameninţarea păcii europene. Se cerea sultanului să pună în aplicare reformele promise, în materie de cult şi fiscală. Guvernul englez şi-a dat adeziunea la această notă, prezentată Porţii la sfîrşitul lui ianuarie 1876. La 11 mai 1876 a avut loc o conferinţă austro-ruso-germană la Berlin, cu participarea lui Bismarck, pentru noi demersuri la sultan. Franţa şi Italia au aderat la notă. Guvernul englez n-a aderat la „memorandumul de la Berlin", n-a fost invitat să colaboreze şi trimitea flota de război în Marmara. În 1867 Turcia îşi retrăsese din Kalemegdan, fortăreaţa Belgradului, garnizoana. La refuzul Turciei de a renunţa la măsurile represive din Bosnia şi Herţegovina, micile state Serbia şi Muntenegru, respectiv principii Milan şi Nicolae, i-au declarat război la 1—2 iulie 1876. Serbia avea un acord anti-turc cu Grecia şi România din 1867. Numai un ultimatum al Rusiei a oprit intrarea turcilor, cu Osman-Paşa de Vidin şi Abd-ul Kerim, din nou, în Belgrad pentru pedepsirea „vasalului rebel". În această atmosferă încordată se deschidea, la 23 decembrie 1876, conferinţa diplomatică de la Constantinopol, cu aspectul unui consult de medici, la nivel de ambasadori, cu reprezentanţii Rusiei, respectiv generalul Ignatiev, Angliei lord Salisbury, Austro-Ungariei, Franţei, Italiei şi Germaniei. În mod ostentativ, în dimineaţa aceleiaşi zile, salve de artilerie anunţau în capitala otomană constituţia, cu sistemul bicameral şi egalitatea tuturor „otomanilor", dar pe baza integrităţii teritoriale. „Omul bolnav de la Bosfor" dădea semne de vitalitate. Sultanul Abdul Hamid a speculat contradicţiile dintre participanţii la conferinţă şi, în cele din urmă, cu avizul parlamentului fantomă, convocat ad-hoc, a refuzat, la 20 ianuarie 1877, adoptarea protocolului elaborat de conferinţă, care era considerat „contrar demnităţii statului turc". Salisbury declara, la închiderea conferinţei, că puterile au voit să salveze Turcia dar ea a refuzat să fie salvată. Adb-ul Hamid II îşi crea faima celui mai

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

energic sultan, pe care l-a avut imperiul din secolul al XVI-lea înainte. La 8 iulie 1876, au avut loc la castelul Reichstadt (Boemia) o întrevedere și negocieri secrete între Alexandru II și Franz Iosif. La 15 ianuarie 1877 era încheiată la Buda-Pesta o convenție secretă, în problema balcanică, semnată de Andrassy-Gorciakoff, urmată de convenția suplimentară de la Viena din 18 martie 1877. Intervenția țaristă directă, generalul Cerneaev cu voluntari ruși era prezent în Serbia din 1876, era prevăzută și organizată minuțios cu ani înainte. Marele duce Nicolai Nicolaevici „Starșii" fratele țarului Alexandru II, după o vizită curtenitoare sultanului Abd-ul Aziz, în octombrie 1876, făcea și un pelerinaj la Ierusalim, pentru a primi, ca „pravoslavnic", „binecuvîntarea", știind că el va deține comanda generală pe teatrul de luptă din Balcani, avînd în subordine 10 generali și o armată cu un efectiv de circa 200 000 oameni. (N. M. Zatvornițki).

În aceste condiții, România de atunci, considerată la conferința de la Istanbul, din 1876, ca avînd statutul de „provincie privilegiată", și în constituția turcă, cu toate protestele, nu se putea lăsa laminată de marile puteri, care nu-i recunoșteau nici neutralitatea, nici independența, și nu mai avea de ales, ci de folosit momentul propice, dar cu mari sacrificii materiale și umane, pentru înlăturarea „jugului de lemn" turcesc, care mai apăsa încă pe grumazul poporului român. Se ajungea, astfel, prin Mihail Kogălniceanu, la semnarea convenției militare româno-ruse, din 4/16 aprilie 1877, privitoare la condițiile trecerii armatei ruse pe teritoriul românesc, spre teatrul de luptă din Balcani și la participarea României la război. Țarul Alexandru II se angaja să mențină și să apere integritatea teritorială a României. Așa cum sublinia istoricul englez William Miller (1923) România era atunci „cheia situației". Istoricul englez Marriott (1924) a subliniat faptul că o colaborare mai strînsă și fără ambiguități între Rusia și Anglia, în ianuarie 1877, ar fi putut preveni izbucnirea războiului, ceea ce apare puțin probabil. Anglia a insistat să nu se deschidă ostilitățile. La 1 martie 1877 a obținut semnarea acordului de pace între Turcia și Serbia. Prin nota din 31 martie 1877 (protocolul de la Londra), Poarta era solicitată, din nou, să introducă reformele promise și să readucă armata pe picior de pace. La 10 aprilie 1877, într-o notă-răspuns, Poarta accepta aplicarea reformelor și dezarmarea, dacă Rusia dezarmă și protesta contra „tutelei umilitoare" a Europei. La 12/24 aprilie 1877 guvernul țarist declara război Turciei, iar la 15/27 iunie trupele ruse treceau Dunărea, la Zimnicea-Șistov, prin surprindere. Anterior la 10/22 iunie au trecut-o pe la Brăila-Galați. La 27 mai/8 iunie Rusia se angajase față de Anglia să nu ocupe Constantinopolul și strîmtorile și să nu intervină în zona Canalului de Suez, vitală pentru Anglia, care acaparase deja majoritatea acțiunilor Canalului. Țărmul drept al Dunării, mai înalt, era apărat cu fortificații și un efectiv de circa 200 000 turci sub comanda lui Ahmed-Eyub-Pașa. Serbia era izolată. Armata țaristă a trecut fluviul, înfruntînd rezistența opusă de torpiloare și de artileria turcă. Vasele de război turcești de pe Dunăre au fost distruse. În manifestul său din 12/24 aprilie, țarul Rusiei declara războiul necesar „pentru a obține prin forță ceea ce eforturile unite ale puterilor nu au reușit să realizeze prin persuasiune". Cum s-a mai subliniat, războiul din 1877 „era angajat în condiții morale mai favorabile decît celelalte anterioare". În acest context diplomatic și militar, Mihail Kogălniceanu, ministrul de externe al României, anunța, la 9/21 mai, în parlament declarația de independență, expresie fidelă a voinței poporului român, pe care Turcia nu o accepta, iar puterile europene o primeau cu răceală și ostilitate. Alte demersuri diplomatice ulterioare ale lui Mihail Kogălniceanu n-au avut un rezultat favorabil. România avea o ultimă confruntare cu dominatorul de secole, care ceda după o rezistență îndîrjită (9 iulie—10 decembrie 1877) prin capitularea de la Plevna. „România putea zice că și-a căpătat neatîrnarea cu sîngele său iar nu ca un dar și milă de la una sau alta din puteri", scria istoricul Grigore Tocilescu în 1900.

*

În abundenta publicistică a timpului, între alții, V. Deadlov (Vokrug Rossii, Petersburg, 1895, p. 107—112) se referea la teritoriul, de forma unui cerc, locuit de români, peste 10 milioane atunci, care trăiau cu deviza „Romun no pere!".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În memoriile sale, publicate la Paris în 1908, fostul guvernator S. D. Urussov, fost la Iași în 1904, se referea la perspectivele favorabile pentru poporul român, după 1878, ca și G. Gueroult (1889).

Bibliografie sumară

1. La Question d'Orient et la nation Roumaine, Paris, 1867.
2. Russes et Turcs. La guerre d'Orient. Paris, 1877, p. 81—126.
3. A. Cahuet, La Question d'Orient dans l'histoire contemporaine (1821—1905), Paris, 1905.
4. W. Miller, The Ottoman Empire and its successors (1801—1922), Cambridge, 1923.
5. J. A. R. Marriott, The Eastern Question. An historical study in European Diplomacy, ed. III, Oxford, 1940.
6. D. Harris, Diplomatic history of the Balkan crisis of 1875—1878, Londra, 1936.
7 H. Hauser, Histoire diplomatique de l'Europe (1871—1914), Paris, 1929.
8 I. V. Fuller, Bismarck's diplomacy at its Zenith. Cambridge, 1922.
9. Julian Klaczko (Viena), Deux chanceliers (Le prince Gortchakof et le prince Bismarck) Paris, 1877, p. 112, 325, 347.
10. H. Hearder (Londra), L'Europe au XIXe siècle (1830—1880), Paris, 1973.
11. H. Wendel, Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit. Frankfurt am Main, 1925, p. 388—402.
12. James Baker. La Turquie, Paris, 1877.
13. A. Beaure-H. Mathorel, La Roumanie, Paris, 1888.
14. E. Collas, La Question d'Orient Paris, 1878.
15. F. Lecomte, Guerre d'Orient en 1876—1877, Paris, 1877.
16. M. Choublier, La Question d'Orient depuis le traité de Berlin, Paris, 1899.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OAMENI ŞI FAPTE DIN RĂZBOIUL DE INDEPENDENŢĂ

DE

GH. SIBECHI

I. TINERETUL ÎN SPRIJINUL RĂZBOIULUI DE INDEPENDENŢĂ

Cîteva consideraţiuni justifică abordarea acestei probleme între care trebuie amintite : necesitatea cunoaşterii stării de spirit a tinerei generaţii, deci a unei considerabile părţi a populaţiei şi, implicit, a atitudinii adoptate faţă de războiul de independenţă şi a gradului de educaţie civică şi patriotică a acesteia ; concomitent, relevînd amploarea şi conţinutul iniţiativelor tinerilor, putem stabili gradul de popularitate a războiului neatîrnării ; în sfîrşit, cum bine se ştie, cei ce au consfinţit prin grele jertfe de sînge independenţa proclamată, datorită specificului oştirii, a cerinţelor cîmpului de luptă, erau într-o imensă majoritate tineri.

Caracterului popular al războiului de independenţă i s-a consacrat un şir de studii în care s-a acordat prioritate mai ales voluntariatului [1]. Materialul informativ, deosebit de abundent, îngăduie întregirea temei prin studiul aportului activ al tinerei generaţii (de la cei mai mici şcolari pînă la tinerii integraţi deja în viaţa socială).

Fără a insista, trebuie menţionat, că acei ce-au asaltat vitejeşte într-un admirabil elan redutele erau într-un procent apreciabil tineri. Cîteva date sînt edificatoare. Astfel, contingentul 1876 a fost de 15 000 de tineri [2], cel al anului 1877 însuma 14 000 de oameni [3], iar cel din anul 1878 totaliza 14 100 tineri [4]. Jertfa de sînge a poporului român în războiul neatîrnării de circa *10 000* oameni (dintre

---

[1] V. Teodorescu, *Studenţi pe front*, în „Viaţa Studenţească", XII, nr. 18, din 6 mai 1967, p. 6—7 ; I. Şendrulescu, *Atitudinea Studenţilor Universităţii din Bucureşti faţă de războiul de independenţă din 1877—1878*, în „Analele Universităţii Bucureşti", Ştiinţe Sociale, Istorie, XVI, 1967, p. 75—83 ; N. Adăniloaie, *Contribuţia maselor populare la susţinerea războiului de independenţă*, în „Studii", 1967, nr. 3, p. 439—455 ; *Voluntari transilvăneni în războiul de independenţă*, în „Magazin istoric", IV, 1970, nr. 4, p. 98 ; N. Niculae, *Acţiuni ale maselor populare în vederea sprijinirii războiului pentru independenţă*, în „Oastea cea Mare", Buc., 1972, p. 169—189 ; P. Abrudan, *Aspecte ale sprijinului acordat de românii din Transilvania războiului pentru cucerirea independenţei de stat a României*, în „Revista de istorie", 1976, nr. 4, p. 587—594 etc.

[2] Colonel dr. Vasile Mocanu, *Dobîndirea independenţei impunea întărirea oştirii*, în „Apărarea patriei", XXXII, nr. 38, din 22 sept. 1976, p. 9.

[3] *Istorie militară românească*, Buc., 1973, p. 197.

[4] Colonel Leonida Loghin, Locotenent-colonel Constantin Ucrain, *Plevna 1877*, Buc., 1967, p. 160—161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care 4 293 soldați și 36 ofițeri — morți pe cîmpul de onoare)[5] cuprinde incontestabil sacrificiul generos al unui mare număr de tineri, pentru toți acești eroi posteritatea aducîndu-și prinosul său de recunoștință. Un alt număr important de tineri a contribuit la activitatea miliților — în fiecare județ decretîndu-se, la 11 aprilie 1877, să se înființeze cîte un batalion[6]. În conformitate cu legea din 1872 în prima clasă a miliției intrau cetățeni în vîrstă de 21—29 ani[7]. Cum milițiile au cuprins circa 33 000 oameni[8], putem admite că și aici tineretul a constituit baza acestor formațiuni care au contribuit la paza teritoriului[9], la „diferitele servicii în locul armatei regulate, care acum este absentă“ [10], prin corpul sanitar, prin ofițeri care au intrat în rîndurile armatei, cît și a diverșilor meseriași care au completat trupele de administrație[11]. Vom insista în sublinierea eforturilor generale ale acelor tineri cărora nu li s-a solicitat prezența în campanie fie datorită vîrstei (fiind minori), fie că nu era posibilă încorporarea lor în oștire ale cărei efective (inclusiv cei mobilizați în țară) n-au depășit cifra de 100 000 oameni, mai ales datorită impedimentelor de factură economică, deoarece, dacă se aplica legislația în vigoare, România putea forma o armată de peste 200 000 oameni[12].

Înainte de a prezenta acțiunile concrete ale tinerilor socotim util a puncta starea de spirit a acestora, suportul moral care a generat-o. Integrarea tinerilor la efortul general de susținere a războiului s-a datorat profundei efervescențe patriotice, omniprezentă în rîndurile acestora. S-a evidențiat această admirabilă stare de spirit mai ales în rîndul oștirii[13]. Alte relatări interesante sînt în presa vremii. Astfel, în articolul redacțional intitulat „Resbelul“, ziarul „Socialistul“ menționa „entuziasmul care domină noua generație“, se referea la „junimea entuziasmată“, la „noua generație electrizată“ [14] din țara noastră — deci la tineretul profund preocupat de perspectiva vieții într-o patrie liberă, care înțelegea să se bucure sincer de proclamarea independenței absolute a țării, care înțelegea la justa valoare momentul de rezonanță istorică ce-l traversa țara noastră și la care dorea cu ardoare să participe efectiv. Incontestabil, un rol important, alături de alți factori, în cultivarea acestei stări de spirit l-a avut presa progresistă, în coloanele căreia au fost publicate apeluri vibrante adresate cugetelor celor mai receptive la ideile de progres. Iată un apel deosebit venit din partea lui Garibaldi, care scria lui T. Dunka: „spune tinerimii române că și voi, ca și bulgarii, grecii, macedonenii, tesalienii, albanezii, epiroții și celelalte popoare ale orientului trebuie să combateți sub drapelul libertății pînă veți goni semiluna...“ [15].

Emoționant era și apelul lansat de un grup de brașoveni, în care se spunea: „apelăm cu deosebire la tine, junime română, garanția viitorului și visul de aur al simțămintelor nealterate! Adu-ți aminte că antecesorii tăi și-au pus o pagină de aur în analele poporului român“ [16]. Numeroasele apeluri din presă, intensa propagandă desfășurată de intelectualitate, flacăra vie a dorinței de libertate

---

[5] Dan Berindei, *Cucerirea independenței României (1877—1878)*, Buc., 1967, p. 77.

[6] „Monitorul oastei“, an. XVIII, nr. 10, din 1877, p. 313—314.

[7] *Ibidem*, an XIII, nr. 14, din 1872, p. 224—225.

[8] *Istoricul războiului din 1877—1878. Participarea României la acest război.* Partea I, Buc., 1887, p. 75.

[9] R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878*, Buc., 1926, p. 38.

[10] „Curierul“, an V, nr. 34, din 5 mai 1877.

[11] *„Istoricul războiului...“*, p. 74.

[12] N. Adăniloaie, I. Gh. Cupșa, *Războiul pentru independența națională a României, 1877—1878*, Buc., 1967, p. 35.

[13] Sextil Pușcariu, *Douăzeci scrisori ale lui Moise Grozea din războiul de la 1877*, Buc., 1927, p. 231—232; Ion Gheorghe Maurer, *90 de ani de la cucerirea independenței de stat a României*, Buc., 1967, p. 11.

[14] „Socialistul“, an I, nr. din 26 mai 1877.

[15] „Telegraful“, an VII, nr. 1521, din 7 mai 1877.

[16] „Telegraful român“, an XXV, nr. 47, din 16 (28) iun. 1877.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

transmisă prin secole, de generaţii, de la inimă la inimă au generat acea însufleţire generală pentru nobilul ideal de libertate naţională. Urmarea ? O găsim reflectată din nou în presa vremii : „Încă din primele zile ale intrării în acţiune a românilor am văzut cu plăcere că mai mulţi tineri români animaţi de focul patriotismului şi convinşi de sfînta cauză ce apără armata română s-au grăbit a se înrola ca voluntari [17] în rîndul luptătorilor de la Plevna" [18]. Au solicitat să meargă în campanie şi diverşi funcţionari necesari unor servicii ale armatei [19]. Cu deosebită însufleţire au răspuns şi tinerii chemaţi în miliţii. Aceştia, „la primul apel ce li s-au făcut s-au grăbit a alerga sub steaguri şi-i vedem mergînd cu cea mai mare mulţumire la exerciţii şi făcînd diferite servicii în locul armatei regulate care acum este absentă. Sîntem siguri că, chiar dacă ar fi chemaţi a merge la fruntarii pentru apărarea ţării ei nu vor ezita nici un minut. De ce zicem ? Mulţi aşteaptă chiar cu nerăbdare momentul să-şi poată vărsa sîngele pentru patrie" [20]. Cît se poate de bună era şi starea morală a recruţilor chemaţi să-şi facă sacra datorie faţă de ţară. Relatînd că, la 24 august 1877, „au plecat din Iaşi spre teatrul luptei 600 de recruţi luaţi cu a doua chemare", un organ de presă menţiona că „toţi mergeau veseli şi cîntau" [21]. Hotărîrea de împlinire a misiunii încredinţate de patrie era dovedită cu fermitate de tineretul aflat sub arme. Spre exemplu, la Oltenita, ostaşii regimentului 16 Dorobanţi „ieşiră în gloate pe străzi, căutînd pe şefii lor şi rugîndu-i să le dea voie să treacă Dunărea ca să se bată cu turcii. Unii strigau : „trecem înot. Ofiţerii fură nevoiţi a se lua binişor pe lîngă soldaţii lor pentru a nu jigni un atît de nobil şi vitejesc avînt". Această dovadă de fierbinte patriotism, scria ziarul ce însera ştirea, „trebuie să facă să bată de fericire inima oricărui român" [22]. Precizăm, de asemenea, că şi minorii erau animaţi de acelaşi cald patriotism. „Junimea noastră care nu este încă în stare a purta arma vine totuşi a plăti tributul său către patrie după putinţa sa" [23], hotărîtă fiind să se integreze şuvoiului general de susţinere prin diverse forme ale luptei oştirii române.

Starea de spirit a generaţiei tinere ni se dezvăluie şi prin participarea spontană a acesteia la diferite manifestaţii. Astfel, cu prilejul proclamării independenţei „junimea universitară din Bucureşti a organizat o manifestaţiune cu torţe, cea mai frumoasă şi mai impozantă ce s-a făcut de asemenea fel pînă astăzi în România" [24]. La Iaşi, cu toate că timpul a fost ploios, „un grup de tineri, urmat de un număr imens de cetăţeni, merse cu torţele aprinse şi cu muzica străbătînd toate străzile" [25]. Vestea capitulării lui Osman paşa cu întreaga sa armată a declanşat, de asemenea, manifestări entuziaste. Elevii liceului din Craiova „porniră cu muzica în cap, cu stindarde tricolore şi cu torţe străbătură oraşul şi se opriră la clubul junimii", iar după cîteva discursuri, „se întoarseră la liceu, unde întinseră o horă mare care ţinu pînă tîrziu". Şi în seara următoare ei făcură „o manifestare" [26]. La Bucureşti, studenţii în frunte cu C. Dimulescu, Th. Vasiliad, C. D. Ştefănescu şi C. Nisipeanu făcură rost de vreo 20 de steaguri şi, împreună cu muzica, au străbătut bulevardele aclamaţi de

[17] Carol I scria tatăl său în luna aprilie : „tinerii [...] s-au angajat în mare număr ca voluntari şi toţi ard de nerăbdare de a primi botezul de foc" (*„30 de ani din domnia militară a regelui Carol I al României, 1866—1896"*, Buc., 1899, p. 122).

[18] „Telegraful", an. VII, nr. 1642, din 1 oct. 1877 ; „Românul", an. XXI, din 2 oct. 1877.

[19] Constantin N. Minescu, *Istoria poştelor române*, Buc., 1916, p. 365 ; S. Perieţeanu, *Amintiri din războiul din 1877 cu privire la serviciul de poştă şi telegraf*, Ploieşti, 1909, p. 4.

[20] „Curierul", an. V, nr. 34, din 5 mai 1877.

[21] „Figaro", an. V, nr. 41, din 25 aug. 1877.

[22] „Curierul", an. V, nr. 35, din 8 mai 1877.

[23] *Ibidem*, nr. 34, din 5 mai 1877.

[25] „Românul", an. XXI, din 12 mai 1877.

[26] „Figaro", an. V, nr. 27, din 15 mai 1877.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mulțime, oprindu-se la statuia lui Mihai Viteazul. Aici, profesorul Ionescu a ținut un discurs după care studenții urmați de mulțime s-au îndreptat spre Cotroceni [27].

La întoarcerea armatei de pe front, tinerii s-au alăturat maselor de cetățeni, făcînd o călduroasă primire bravilor de la redute. Una din primele unități revenită în garnizoana de reședință a fost bravul regiment 13 Dorobanți din Iași. În întîmpinarea acestuia, la gară se aflau și „Corporațiile studențești cu stindarde", iar fostul student Șendrea arăta în alocuțiunea sa că „junimea studioasă, cu inima plină de lacrimile bucuriei, salută pe frații ei" [29] din acest regiment încărcat de glorie.

Demonstrații de acest gen au avut loc cu prilejul proclamării independenței, căderii Plevnei și întoarcerii armatei în țară și în alte localități din țară, cît și-n localitățile românești din Austro-Ungaria.

Manifestîndu-și în proporții de masă adeziunea la cauza sacră a recunoașterii prin luptă armată a independenței — demersurile diplomatice în acest sens încheindu-se infructuos —, tînăra generație a întreprins o largă gamă de inițiative menite a susține material și moral lupta armatei române cît și îngrijirea răniților.

În numeroase localități se constituie cu această menire cluburi, asociații, comitete, societăți, care se remarcă printr-o vie activitate. Astfel, studenții români de la Paris, hotărîți „a-și face datoria pînă la unul în momentul cînd serviciile lor vor fi cerute pentru apărarea căminelor strămoșești", aleg o delegațiune (compusă din C. Cantacuzin, I. Crăciunescu, G. Panu, C. M. Mironescu, A. Lambrior), care „să se țină în curentul evenimentelor" și „să se ocupe de mijloacele materiale pentru plecare ca să fie gata cu toții a-și împlini cu sfințenie datoria cînd ora va sosi". Ulterior, aceștia expediau la 5 noiembrie Mariei Rosetti suma de 845 lei (colectați pe liste de Ant. Nenoveanu—265 lei, C. Rămniceanu—185 lei, C. E. Disescu—295 lei și D. Pesiacov—100 lei), menționînd că „sperăm a vă putea trimite curînd încă o sumă" [31].

Datorită poziției ostile a Austro-Ungariei față de cauza independenței României, a atitudinii ei fățiș turcofile, Comitetul studenților români din Viena (președinte Oct. Blăjan, B. Mihail-Lazăr — casier, Șt. Ciurcu, I. Popescu, V. Niculescu, C. Pop, Al. Delimarc, Ion Cornea, Nic. Negură, I. Cloje — membri) adresa în iulie o a doua petiție guvernului pentru a li se îngădui să adune ofrande benevole de la românii din Austro-Ungaria [32]. Cu toate opreliștile autorităților, studenții români de la universitățile din Viena, Budapesta, Cluj și Cernăuți au găsit modalitățile adecvate de a-și exprima fraternitatea și sprijinul cu cei ce luptau pentru neatîrnarea patriei [33].

La 7 mai 1877, mai mulți tineri din Botoșani au creat un Comitet pentru a veni în ajutorul armatei „pe tot timpul cît va ține resbelul", președinte fiind V. Buzilă, vicepreședinte Dim. Ivașcu, secretari G. Ivașcu și N. Adam, iar casier Nicolae G. Ivașcu. [34]

Societatea „Clubul tinerimii" din Craiova, în unire cu alți locuitori din fosta bănie, a oferit „pentru armata concentrată" 600 pîini și 5 vedre cu vin [35].

[27] „Românul", an. XXI, din 1 dec. 1877 ; „Telegraful", an. VII, nr. 1690, din 30 nov. 1877 ; nr. 1691, din 1 dec. 1877.

[28] „Steaua României", an. II, nr. 3, din 5 ian. 1878.

[29] „Curierul", an. VI, din 6 ian. 1878.

[30] „Curierul de Iași", an. X, nr. 40, din 15 aprilie 1877.

[31] „Românul" an. XXI, nr. din 2 nov. 1877 ; „Unirea democratică", an. I, nr. 130 din 13 apr. 1877, nr. 133, din 16 apr. 1877 ; „Vestea", an I, nr. 8, din 13 apr. 1877 ; Au venit în țară „spre a merge la fruntarii", C. Cantacuzino, C. Calligari, Vasile Vîrnav, Grant, frații Sturza, frații Rosetti, frații Lambru Vasilescu, (Cf. „Românul", nr. XXI, din 27 sept. 1877). Menționăm că studenta în medicină Maria V. Cuțarida trimitea de la Zürich 100 franci „pentru brava noastră oștire al cărei eroism este admirat de toți străinii" (Cf. „Monitorul oficial al României", nr. 44, din 24 febr. (8 mart.), 1878, p. 1186.

[32] *Ibidem*, nr. din 14 iulie 1877.

[33] C. Petculescu, *op. cit.*, p. 3.

[34] „Românul", an. XXI, nr. din 25 mai 1877.

[35] „Telegraful", an. VII, nr. 1511, din 24 aprilie 1877.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La Bîrlad s-a constituit Comitetul „Junimea israelito-română", avînd ca preşedinte pe D. Goliger deoarece, afirmau ei, „ni se impune sacra datorie de a alerga în ajutorul bravilor soldaţi". Reuşind să colecteze 225 lei, aceştia invitau să se creeze comitete similare şi în alte localităţi [36].

În Bucureşti, „Clubul tinerimii" a oferit 4 000 lei „pentru trebuinţele materiale ale armatei" [37]. Şi, cînd la 11 iunie, pleca din Bucureşti spre Craiova ambulanţa societăţii „Crucea Roşie", compusă din 15 trăsuri, între ele se afla şi cea a „Clubului Tinerimea" din Capitală [38].

Substanţial a fost şi aportul unor tineri din Ploieşti. Aici s-a fondat pentru trei luni „Asociaţia junilor comercianţi din Ploieşti" cu scopul de a aduna ofrande pentru armată [39]. Fiecare membru trebuia să cotizeze cu cel puţin 2 lei lunar. La cea de-a treia întrunire, asociaţia număra deja 40 de persoane care, acţionînd „cu mult zel", la o singură subscriere au realizat 400 lei [40]. În luna iulie, asociaţia a vărsat 1 226 lei „pentru ospiciul independenţei" [41]. Ulterior, „junimea comercială din Ploieşti — scria Românul — ne trimite şi-n această lună suma de 1 379,55 lei pentru „ospiciul independenţei" [42]. De asemenea, şi în Bucureşti un număr însemnat de comercianţi tineri au hotărît să contribuie lunar cu cîte o sumă pentru „ospiciul independenţei" [43].

Tinerimea de la magistratura din Buzău, „împinsă de un simţămînt care în împrejurările de faţă animează pe toţi românii, a luat iniţiativa unei subscripţiuni lunare" de 232,90 lei, la care fiecare „să poată depune obolul său pentru a uşura greutăţile ce ţara are şi va avea încă a întîmpina". Preşedinte al acestei asociaţiuni a fost ales C. N. Furcă, subscriind cu 40 lei lunar [44].

La Bacău a existat, de asemenea, o societate a tinerimii [45]. Aflăm tot din presă că Societatea „Junimea" de aici a oferit armatei, fiind apoi expediate companiei a cincea din Regimentul 14 Dorobanţi, 100 mîndire, 7 cojoace, 4 prosoape, 12 cămăşi şi 17 perechi indispensabili [46].

Înălţătoare sentimente patriotice au probat şi elevii, [47] între care s-au remarcat cei de la liceul „Matei Basarab" din Capitală. Aceştia, „pătrunşi de gravitatea situaţiunii, convinşi că momentul în care orice suflet românesc e dator

[36] „Telegraful", nr. 1550, din 11 iunie 1877.
[37] „Românul", an. XXI, nr. din 2 iunie 1877.
[38] *Ibidem*, din 12 iunie 1877.
[39] „Telegraful", an. VII, nr. 1572, din 8 iulie 1877; „Curierul de seară", an. I, nr. 8, din 8 iulie 1877; nr. 11, din 11 iulie 1877.
[40] „Românul", an. XXI, nr. din 7 iulie 1877.
[41] *Ibidem*, nr. din 16 iulie 1877.
[42] *Ibidem*, nr. din 3 sept. 1877.
[43] *Ibidem*, nr. din 14 iulie 1877.
[44] *Ibidem*, din 18 iunie 1877.
[45] Al. Pencovici, *Reguisiţiunile şi ofrandele pentru trebuinţele armatei române în războiul din 1877—1878*, Buc., 1879, p. VIII.
[46] „Monitorul oficial al României", nr. 259, din 18 (30) nov. 1877, p. 6506.
[47] Numărul tinerilor cuprinşi în reţeaua de învăţămînt în anul şcolar 1876—1877 rezultă din următorul tabel (cf. „Românul", an. XXI, nr. din 2 iulie 1877); „Monitorul oficial al României", nr. 145, din 28 iun. (10 iul.) 1877, p. 4123.

Gradul şcolii	Tipul şcolii				Nr. elevilor (studenţi)		
	de băieţi	de fete	mixte	Total	Băieţi	Fete	Total
Primare Rurale	1 240	153	597	1 990	47 331	4 915	52 246
Urbane	134	110	—	244	19 022	8 263	27 285
Secundare	35	10	—	45	6 854	900	7 754
Specieale	24	—	2	26	1 565	70	1 635
Superioare	2	—	—	2	569	—	569
Private	113	85	16	214	8 283	4 584	12 867
TOTAL	1 548	358	615	2 521	83 624	18 732	102 356

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a depune obolul său pe altarul patriei, a sosit şi dorind din toată inima a veni şi dînşii după puteri, în ajutorul eroilor apărători ai independenţei au constituit spre acest scop un comitet", care conduce lucrările „Asociaţiunii şcolarilor de la Matei Basarab pentru ajutorarea răniţilor". Informînd despre aceasta pe Maria Rosetti, îi expediau şi suma de 500 lei, adăugînd că „suma ce o oferim [...] e în adevăr mică, bunăvoinţa însă cu care conşcolarii mei au contribuit fiind foarte mare", şi „ne dă curajul a merge înainte", nota preşedintele comitetului, Alexandru G. Radovici din clasa a VII-a. Din comitet mai făceau parte : Ion Găvănescu şi George Florian — vicepreşedinţi, Alexandru S. Mareş — casier, P. Popovici şi Bacinsky — secretari, Costovici şi H. Vericeanu — membri [48]. Tot în Bucureşti a existat o altă iniţiativă a elevilor : „tinerimea din şcolile secundare" a fondat societatea „Independenţa", avînd ca preşedinte pe I. Carallea [49].

Adăugăm, că 70 studenţi din facultatea de litere din Bucureşti au fondat o societate pentru ajutorarea Crucii Roşii, numărul de membri al societăţii putînd fi nelimitat [50]. La Iaşi, studenţii organizaţi într-un club s-au grăbit să ofere suma de 106 franci în ajutorul ostaşilor români răniţi, specificînd să „fie încredinţat oricine că o dăm cu toată bunăvoinţa" [51].

Iubind frumosul exprimat prin mijloacele specifice artei, mulţi tineri talentaţi susţin, în această perioadă, diferite reprezentaţii teatrale şi muzicale. Menite să contribuie la colectarea de fonduri, aceste manifestări artistice au avut şi rolul de a transmite în mase elemente de cultură, suscitînd interesul evident al publicului concretizat prin cîştigurile nete realizate.

Astfel, elevii gimnaziului „Văcăreşti" din Tîrgovişte îşi propuneau să dea mai multe reprezentaţii teatrale, prima constituind în montarea piesei „Cetatea Neamţului" de V. Alecsandri [52]. Elevii Conservatorului din Bucureşti anunţau pentru sfîrşitul lunii iunie o reprezentaţie „la teatrul cel mare în profitul răniţilor" [53], încheiată cu realizarea sumei de 100,90 lei [54].

Profesorul I. Popescu, directorul şcolii normale din Bîrlad, scria că „elevii liceului din această urbe în unire cu cei de la şcoala normală, împinşi de sentimentul iubirii de patrie [...], dorind a contribui şi ei după putinţă în ajutorul militarilor români răniţi pe cîmpul de luptă la 16 ale trecutei luni iunie, au dat o reprezentaţie teatrală al cărui venit curat de 603,89 lei" a fost încredinţat comitetului doamnelor bîrlădene [55]. Mai mulţi studenţi din Focşani, între care I. A. Mironescu, S. C. Tancovici, I. Rason, C. Jecu, G. Costescu, V. Dimitriu, I. I. Theodor, Şt. Nistorescu şi N. Costescu, au dat două reprezentaţii în folosul armatei cu concursul tinerelor Maria C. Petrescu, Sofia Pereţ şi Maria Maloş [56], rezultînd 438,05 lei pe care i-au trimis Ministerului de Război [57]. Ulterior, studenţii focşăneni mai dau o reprezentaţie la care s-au încasat 129,60 lei [58], oferiţi Crucii Roşii.

Tineri şi tinere din diferite localităţi participă şi ei la diverse acţiuni cultural-artistice. Spre exemplu, la 5 iunie, cînd a avut loc un concert în Bucureşti, sub bagheta dirijorului Wiest, pentru încasarea de fonduri în vederea formării ambulanţelor, a evoluat şi tînăra Niculescu [60]. Tinerele Alexandrina şi Virginia Fusea, Elena Negoescu, Smaranda şi Elisa Bădulescu, Maria Cîmpeanu, Maria, Lucreţia şi Matilda Grecescu din Tîrgovişte au dat în folosul Crucii Roşii,

[48] „Românul", an. XXI, din 21 oct. 1877.
[49] *Ibidem*, din 22 nov. 1877.
[50] *Ibidem*, din 21 sept. 1877.
[51] „Curierul", an. V, nr. 80, din 16 oct. 1877.
[52] „Românul", an. XXI, din 20 mai 1877.
[53] *Ibidem*, nr. din 28 iunie 1877.
[54] „Monitorul oficial al României", nr. 192, din 26 aug. (7 sept.), 1877, p. 5208.
[55] „Românul", an. XXI, din 28 iulie 1877.
[56] „Monitorul oficial al României", nr. 210, din 18 (30) sept. 1877. p. 5522.
[57] „Telegraful", an. VII, nr. 1631, din 18 sept. 1877.
[58] „Monitorul oficial al României", nr. 216, din 25 sept. (7 oct.) 1877, p. 5637.
[59] „Telegraful", an. VII, nr. 1631, din 18 sept. 1877.
[60] „Românul", an. XXI, din 24 mai 1877.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2 concerte din care au rezultat venituri de 383,45 lei [61]. Asemenea acţiuni au întreprins tinerii din numeroase localităţi din ţară. Insistăm însă mai ales asupra iniţiativelor tineretului studios.

Comitetul bărbaţilor din judeţul Dîmboviţa pentru ajutorul armatei a primit de la Ion Pietraru suma de 40 lei, reprezentînd „produsul teatrului dat de elevi" [62]. Elevele de la institutul S. Maria au pregătit un concert ce a inclus lucrări de Beethoven, Weber, Rossini, Kalkbrener [63], în urma căruia s-a realizat suma de 1 000 lei ce a fost predată lui D. Ghica, preşedintele societăţii Crucea Roşie [64].

Spre sfîrşitul lunii octombrie, dr. Nacef din Bolgrad expedia un mandat de 340 lei ospiciului „Independenţa" de la T. Măgurele, „sumă rezultată din reprezentaţia teatrală a elevilor şcolii centrale din Bolgrad" [65].

La 2 noiembrie 1877, artiştii amatori din rîndurile tinerimii şcolilor secundare bucureştene au evoluat într-un spectacol susţinut în localul circului [66], reuşind să vîndă bilete în valoare de 1 557,50, rezultatul final al acestei acţiuni fiind de 2 314,15 lei [67].

Elevele institutului „Familia" din Ploieşti anunţau pentru data de 13 noiembrie 1877 o serată muzicală şi literară „în folosul spitalului înfiinţat în oraş pentru ostaşii răniţi", elevele fiind felicitate „pentru frumoasa lor faptă" şi „patriotică iniţiativă" [68].

Alteori, tinerii au evoluat în spectacole alături de artişti consacraţi sau individual. La 25 august 1877, elevul N. Petraşcu de la liceul din Bîrlad a participat împreună cu artiştii C. G. Robescu şi D. M. Serrea la o reprezentaţie teatrală ce a adus un venit de 100,25 lei [69]. „Distinsul pianist M. Rosenthal, în vîrstă de 13 ani", anunţa „Românul" va susţine un concert din ale cărei încasări va oferi jumătate pentru răniţi [70]. În urma recitalului de la teatrul cel mare, micul pianist a oferit suma de 500 lei [71].

Situaţia financiară dificilă a ţării care începe să se redreseze treptat odată cu luna mai 1877 [72], determină masele din toate colţurile ţării să vină în ajutorul statului cu diverse donaţii în bani şi obiecte. După datele oficiale s-a colectat importanta sumă de 1.639.798,52 lei [73], tineretul aducîndu-şi partea sa de contribuţie. În afară de ofrandele făcute de diverse grupări ale tinerilor, nu pot fi omise contribuţiile băneşti ale elevilor care, deşi de multe ori modeste, demonstrează o admirabilă generozitate, un minunat exemplu de patriotism. Informaţiile sînt deosebit de numeroase, conducînd la concluzia că, practic, majoritatea şcolilor a ţinut să contribuie după posibilităţi cu diverse sume. Astfel, elevele de la institutul Fayard din Iaşi s-au hotărît să cotizeze lunar, fiecare cu cît poate, pentru ambulanţe şi, totodată, să consacre o oră zilnic pentru a face scamă [74]. Doi elevi de la Institutul academic ieşean din cursul superior, avînd perspectiva de a fi premiaţi, cu consimţămîntul şi în numele colegilor lor premiaţi din întreaga şcoală, au renunţat la premii în folosul răniţilor, premii ce însumau

---

[61] „Monitorul oficial al României", nr. 187, din 20 aug. (1 sept.), 1877, p. 5124.

[62] „Monitorul oficial al României", nr. 234, din 18 (30) oct. 1877, p. 5978.

[63] „Românul", an. XXI, din 23 oct. 1877.

[64] *Ibidem*, din 28 oct. 1877.

[65] *Ibidem*, din 26 oct. 1877.

[66] *Ibidem*, din 22 oct. 1877.

[67] *Ibidem*, din 27 nov. 1877.

[68] *Ibidem*, din 11 nov. 1877.

[69] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, vol V, p. 633.

[70] „Românul", an. XXI, din 3 dec. 1877.

[71] *Ibidem*, nr. din 19 dec. 1877.

[72] V. Mihordea, *Echiparea armatei şi finanţarea războiului pentru independenţă*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", vol. III, Buc., 1963, p. 144.

[73] Al. Pencovici, *op. cit.*, p. VII.

[74] „Curierul", an. V, nr. 35, din 8 mai 1877; „Românul", an. XXI, din 20 mai 1877.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

350 franci, „lipsindu-se astfel de această dulce răsplată a muncii lor de un an“ [75]. La festivitatea de premiere de la sfîrşitul anului şcolar un grup de elevi de la liceul nou din Iaşi a luat iniţiativa de a colecta pe liste fonduri, adunînd astfel 102,75 lei, „sumă închinată soţiei generalului Cernat, prezentă la serbare“ [76]. Un grup de eleve de la Institutul nou normal au donat pentru Crucea Roşie 22,50 lei [77], iar mai multe eleve de la pensionul Humpel au oferit 61,50 lei [78]. Nerămînînd mai prejos, elevii din clasele I—IV de la liceul din Craiova au adunat 114,90 lei şi 705 gr. scamă [79].

Confruntarea de la Griviţa determină intensificarea acestor donaţii, mărturie a dorinţei tineretului şcolar de a veni în ajutorul armatei. Spre exemplu, elevii din clasa IV-a a liceului Matei Basarab au depus la redacţia ziarului „România liberă“, suma de 31,50 lei [80]. Elogiind generoasele fapte ale micilor patrioţi, un cotidian bucureştean nota că „şcolarii de la liceul Matei Basarab şi sf. Sava, precum şi cei de la una din şcolile primare din Bucureşti, şi-au adus obolul lor pentru ajutorarea soldaţilor răniţi“ [81]. Era vorba de elevii clasei a VI-a de la liceul sf. Sava, care au depus la „România liberă“ 97,50 lei şi de cei din clasa a II-a de la şcoala nr. 2, care prin învăţătorul T. Petrescu oferiseră 11,50 lei [82]. Exemplul a fost urmat şi de alte şcoli. Astfel, elevele „şcolii de limbi străine“ contribuiau pentru răniţii din Spitalul de la Caracal cu 33 franci şi 450 gr. scamă [83]. Le urmează pilda de patriotism elevii din clasele I—IV de la gimnaziul Matei Basarab, care oferă 100,40 lei [84]. Cu o generoasă ofrandă pentru Crucea Roşie s-au înscris elevii de la seminarul central (clasa I—156 lei, clasa II-a—175 lei; clasa III-a—181 lei; clasa IV-a—224 lei, clasele a V-a şi a VI-a—23,50 lei) [85]. Uneori, elevii găsesc de cuviinţă să trimită ofrandele lor direct acelor ce patronau spitalele de răniţi. Aşa au procedat 11 elevi din clasa a II-a de la liceul sf. Sava, care au expediat Mariei Rosetti la T. Măgurele, suma de 33 lei (la care elevul Custof Alexandru a contribuit cu lei 10) [86], sau 31 de elevi din clasele I—IV de la gimnaziul Mihai Bravu care, prin C. S. Stoicescu, au trimis aceleaşi Maria Rosetti 277,35 lei [87]. La rîndul lor, 33 elevi din clasa a IV-a a liceului sf. Sava au colectat pentru ospiciul „Independenţa“ 73,15 lei [88].

Importantă a fost ofranda şcolii primare din Brăila, care în detaliu se prezintă astfel: clasa a I—46,50 lei, 1 prosop, 140 gr. scamă; clasa II-a—16 lei, 300 gr. scamă; clasa III-a—16 lei; clasa a IV-a 19 lei şi 600 gr. scamă [89]. Ofrande în bani şi diverse obiecte au mai făcut şi elevele pensionului Penetiş şi Zurmale din aceeaşi localitate [90], elevii liceului din Craiova [91], de la gimnaziul din Buzău [92] şi Ismail [93]. Apreciind şi, totodată, încurajînd aceste acte de veritabil patriotism,

[75] „Curierul de Iaşi“, an. X, din 17 iunie 1877.

[76] „Românul“, an. XXI, din 13 iunie; „Curierul“, an. V, nr. 50, din 3 iulie 1877.

[77] „Monitorul oficial al României“, nr. 129, din 9 (21) iun. 1877, p. 3739.

[78] „Curierul“, an. V, nr. 41, din 2 iunie 1877.

[79] „Românul“, an. XXI, din 5 iulie 1877.

[80] *Ibidem*, an. XXI, din 24 mai 1877.

[81] *Ibidem*, din 7 oct. 1877.

[82] *Ibidem*, din 11 oct. 1877.

[83] „Monitorul oficial al României“, nr. 232, din 14 (26) oct. 1877, p. 5945.

[84] „Românul“, an. XXI, din 19 oct. 1877.

[85] „Monitorul oficial al României“, nr. 254, din 12 (24) nov. 1877, p. 6428; vezi şi nr. 263, din 24 nov. (6 dec.) 1877, p. 6605, unde se menţionează doar clasa I cu 156 lei şi clasa II-a cu 471,30 lei.

[86] „Românul“, an. XXI, din 14 nov. 1877.

[87] *Ibidem*, din 17 nov. 1877.

[88] *Ibidem*, din 19 nov. 1877.

[89] „Monitorul oficial al României“, nr. 267, din 29 nov. (11 dec.), 1877, p. 7003.

[90] *Ibidem*.

[91] „Românul“, an. XXI, din 10 dec. 1877.

[92] *Ibidem*, din 14 dec. 1877.

[93] *Ibidem*.

[94] „Curierul“, an. V, nr. 42, din 5 iunie 1877.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

presa vremii transmitea mulţumirile şi felicitările redacţiilor sau cele venite din partea diverselor comitete şi asociaţiuni de sprijinire a războiului. Spre exemplu, comitetul doamnelor din Iaşi aducea „călduroasele sale mulţumiri bravilor elevi din clasele a III-a şi a IV-a a institutului Alexandru cel Bun pentru graţioasa lor ofrandă în bani şi natură" [94]. Asemenea cuvinte, pline de simţire, găseau rezonanţă în inimile tinerei generaţii.

Receptivitatea tineretului studios la apelurile lansate pentru sprijinirea frontului e dovedită prin contribuţia acestuia la ajutorarea vindecării răniţilor. Chemările străbătute de sincer umanism: „vă rugăm daţi-ne scamă" le-au răspuns cu însufleţire tinerii aflaţi pe băncile multor şcoli, grăbindu-se să ofere diverse cantităţi de scamă. Din numărul impresionant de şcoli care au participat la această acţiune organizată la scară naţională enumerăm doar cîteva: Şcoala din Mihăileni [95], institutul academic din Iaşi [96], şcoala armeană de fete din Botoşani [97], şcoala de fete din Tecuci [98], şcoala de fete nr. 1 din Alexandria [99], liceul statului din Iaşi [100], şcoala de fete nr. 3 din Capitală [101], şcoala de fete din Odobeşti [102], şcoala de fete din Rîmnicul Sărat [103], elevii de la institutul Radu (jud. Covurlui) [104], şcoala normală din Capitală [105], gimnaziul şi liceul din Craiova [106], şcoala de fete nr. 1 din Fălticeni [107], şcoala secundară a Societăţii pentru învăţătura poporului român, secţiunea Prahova [108], elevi de la diverse şcoli din Bucureşti [109], şcoala primară din Salinele Mari [101], diverse clase [111] cît şi întreaga şcoală de băieţi nr. 2 (jud. Dolj) [112], şcoala de fete nr. 1 din Bucureşti [113] ş.a. În afara acestor donaţii realizate prin conjugarea eforturilor diferitelor grupuri de tineri, materialul informativ dezvăluie şi multiplele contribuţii individuale. Deşi, uneori, au fost modeste ca valoare — datorită posibilităţilor materiale limitate — ele constituie încă un aspect, deloc neglijabil, al adeziunii depline a tinerilor faţă de cauza sacră a poporului nostru, devenită problema numărul unu a zilei: dobîndirea independenţei. Dintre numeroşi tineri care au făcut diverse donaţii individuale în bani, scamă şi diverse obiecte, iată cîteva mai semnificative: elevele Cornelia Streinescu şi Mari S. Călinescu din Craiova [114], Virginia Stoianovici „copilă mică" din Botoşani [115], studentul Mihai C. Pantazi din Piteşti [116], elevul Antonescu Georgiu de la liceul Matei Basarab [117], Maria A. Vetra (în vîrstă de 8 ani) din Hîrleşti [118], studenţii Constantin G. Demetriadis şi George

[95] „Curierul", nr. 34, din 5 mai 1877.
[96] „Curierul de Iaşi", an. X, din 17 iunie 1877.
[97] „Curierul", an. V, nr. 48, din 26 iunie 1877.
[98] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, vol. III, nr. 253, p. 429.
[99] „Monitorul oficial al României", nr. 187, din 20 aug. (1 sept.) 1877, p. 5126.
[100] „Curierul", an. V, nr. 63 din 18 aug. 1877.
[101] „Monitorul oficial al României", nr. 215, din 24 sept. (6 oct.) 1877, p. 5610.
[102] *Ibidem*, p. 5611.
[103] *Ibidem*, nr. 225, din 6 (18) oct. 1877, p. 5771.
[104] *Ibidem*, nr. 233, din 16 (28) oct. 1877, p. 5964.
[105] *Ibidem*, nr. 221 din 1 (13) oct. 1877, p. 5717.
[106] *Ibidem*, nr. 237, din 21 oct. (2 nob.) 1877, p. 6027.
[107] *Ibidem*, nr. 243, din 28 oct. (9 nov.) 1877, p. 6136.
[108] *Ibidem*, p. 6135.
[109] „Românul", an. XXI, din 19 nov. 1877.
[110] *Ibidem*, din 27 nov. 1877.
[111] „Monitorul oficial al României, nr. 268, din 30 nov. (12 dec.) 1877, p. 7018
[112] *Ibidem*, p. 7019.
[113] „România liberă", an. I, din 21 dec. 1877.
[114] „Românul", an. XXI, din 22 iunie 1877.
[115] „Curierul", an. V, nr. 48, din 26 iunie 1877.
[116] „Monitorul oficial al României), nr. 166, din 25 iul. (5 aug), 1877, p. 4656.
[117] „Românul", an. XXI, din 12 aug. 1877.
[118] „Monitorul oficial al României", nr. 193, din 27 aug. (8 sept.) 1877, p. 5245.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

G. Demetriadis [119], Ecaterina Bujoreanu (în vîrstă de 6 ani) [120], Elisabeta D. Rădulescu (12 ani) şi Zoe Cristescu (5 ani) [121], elevul Anton Holban din şcoala militară [122], Elinescu Ecaterina, elevă în clasa IV-a, şcoala de fete nr. 3, Craiova [123], Nicolae Nicolau, elev de şcoală normală [124], Lucia Nicolau (în vîrstă de 6 ani) din Cîmpulung [125], Alexandru Giurcăneanu, elev la gimnaziul Ştefan cel Mare [126], Elena Paplica (de 9 ani) din Bucureşti [127], Al. Alexandrescu, elev în clasa I la gimnaziul Lazăr [128], Alexandru Cociu (9 ani), Maria Cociu (8 ani) şi Margareta C. Ocneascu (9 ani) [129] şi mulţi, mulţi alţii.

Toate aceste exemple pledează pentru concluzia că tineretul rămas în ţară, prin numeroase donaţii, fiind mai ales reflectate în presă cele făcute de tineretul studios, a susţinut activ, în limita posibilităţilor sale, frontul, spre care erau polarizate toate nădejdile poporului român.

Problema supusă discuţiei n-ar fi întregită dacă nu am sublinia aportul tinerilor la dotarea armatei române. Se ştie că la începutul lunii septembrie 1877, Kogălniceanu a lansat cunoscutul apel către popor: „avem braţe, n-avem puşti; ni se oferă ocaziunea rară de a completa armătura noastră cu puşti Peabody, care, experienţa în faţa inamicului, ne-a dovedit, ca cele mai bune în mîna soldatului român", în care scop „în numele guvernului, în numele ţării, fac apel la patriotismul dvs", închind cu convingerea: „credem că patriotismul român va birui chiar sărăcia" [130]. Ecoul acestui patetic apel în rîndul tinerilor a fost impresionant. Astfel, iniţiindu-se în comuna Poiana subscripţii pentru cumpărare de arme la care s-au grăbit a răspunde sătenii „nici elevii şcolii, fragezi copilaşi n-au rămas străini celor pînă aici arătate, după cum se probează din lista de subscripţiuni". Cu acel prilej, 23 de elevi din comună au oferit pentru cumpărarea de arme suma de 61 lei [131]. În scopul achiziţionării de arme, mai mulţi elevi de la gimnaziul din Focşani au oferit suma de 40,40 lei [132]. La Iaşi, sub auspiciile clubului studenţilor, G. C. Răileanu, student al Universităţii, a ţinut în aulă, la 11 septembrie, conferinţa „Spiritul de luptă al românilor", urmînd ca banii adunaţi prin taxa de intrare să fie încredinţaţi comitetului din Iaşi pentru cumpărare de arme [133]. Prin această acţiune s-a realizat suma de 666,70 lei [134], studenţii fiind felicitaţi pentru puternicele lor sentimente patriotice [135].

La rîndul lor, elevii liceului din Craiova au contribuit cu 364,85 lei pentru arme, primind felicitări pentru atitudinea de a se „asocia la manifestarea patriotică ce s-a întreprins pentru vitejia oştirii noastre" [136]. N-au lipsit nici în această privinţă subscrierile individuale. Astfel, Iancu Iorgu Ghica, student în Elveţia, a oferit bani pentru cumpărarea unei puşti (60 lei) [137], iar studentul

[119] „Monitorul oficial al României" nr. 190, din 3 (15) sept. 1877, p. 5325.
[120] *Ibidem*, nr. 213, din 22 sept. (4 oct.) 1877, p. 5585.
[121] *Ibidem*, p. 5588.
[122] „Curierul", an. V, nr. 80, din 16 oct. 1877.
[123] „Monitorul oficial al României", din 21 oct. (2 nov.) 1877, p. 6027.
[124] *Ibidem*, nr. 238, din 22 oct. (3 nov.) 1877, p. 6052.
[125] *Ibidem*, nr. 244, din 30 oct. (11 nov.) 1877, p. 6175.
[126] „Curierul", an. V, nr. 87, din 10 nov. 1877.
[127] „Monitorul oficial al României" din 18 (30) dec. 1877, p. 7372.
[128] „Românul", an. XXI, din 20 dec. 1877.
[129] *Ibidem*, din 21 dec. 1877.
[130] *Ibidem*, din 11 sept. 1877.
[131] „Telegraful", an. VII, nr. 1638, din 27 sept. 1877.
[132] „Monitorul oficial al României", nr. 287, din 24 dec. 1877 (6 ian. 1878), p. 7479.
[133] „Curierul", an. V, nr. 69, din 8 sept. 1877.
[134] „Figaro", an. V, nr. 45, din 29 sept. 1877.
[135] *Ibidem*.
[136] „Românul", an. XXI, din 7 oct. 1877.
[137] „Monitorul oficial al României", nr. 263, din 24 nov. (6 dec.) 1877, p. 6593.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Costache Em. Crupenschi din Roman a oferit pentru achiziţia de arme 120,25 lei [138].

Fără îndoială că la suma de 1.312.661,50 lei [139], adunată de la populaţie pentru procurare de arme au subscris numeroşi tineri. Cum însă s-a omis, de cele mai multe ori, specificarea vîrstei contribuabililor, nu se poate stabili cu rigurozitate aportul financiar al tinerei generaţii la înzestrarea armatei române cu armament modern.

Urmînd exemplul diverselor comitete şi societăţi în vederea colectării de fonduri, şi tinerii au organizat, după posibilităţile lor, mici tombole. Astfel, la institutul de fete al Martei Blaumont, cu prilejul unei reprezentaţii teatrale susţinute de eleve s-a organizat şi o tombolă, din ambele acţiuni rezultînd în folosul răniţilor suma de 873 lei [140]. Elevii de la liceul Matei Basarab au avut ideea de a organiza mici loterii pe clase (cu o carte, un ceas, un briceag), iniţiativă din care a rezultat suma de 109,50 lei [141]. O tombolă organizată tot cu prilejul unei reprezentaţii teatrale susţinută la 2 noiembrie 1877, elevii de la societatea „Independenţa tinerimii şcolilor secundare din Bucureşti", au realizat din această acţiune suma de 1 408,60 lei [142]. Cei 10 elevi de la şcoala de Belle Arte din Iaşi [143], inaugurînd la 21 noiembrie, o expoziţie în folosul răniţilor [144] ce a fost deschisă pînă la 8 ianuarie 1878 [145], au organizat şi o tombolă cu 37 de tablouri [146].

Semnalăm, ca un înalt gen de iniţiative ale tinerilor, susţinerea unor conferinţe. În aula Universităţii din Iaşi a conferenţiat studentul Răileanu în scopul adunării de fonduri pentru procurarea de arme [147]. La Bucureşti, în sala clasei a I-a a liceului Matei Basarab a conferenţiat, la 1 octombrie, Culceru Nicolae, membru al comitetului elevilor din acel liceu „despre instrucţie şi educaţie", prilej cu care s-a realizat suma de 83 lei [148].

Materialul cercetat permite cîteva concluzii : tînăra generaţie animată de înalte idealuri a înţeles justeţea şi necesitatea războiului pentru independenţă şi, în consecinţă, şi-a exprimat adeziunea totală faţă de istorica hotărîre a Adunării Deputaţilor. Răspunzînd la apelul patriei, tinerii chemaţi sub arme şi-au făcut cu cinste datoria faţă de ţară, dînd un greu tribut de sînge, iar cei rămaşi în ţară, în marea majoritate, au contribuit, prin diverse mijloace, la susţinerea frontului, integrîndu-se în efortul masiv făcut de întregul popor român în acel an de importanţă unică în istoria noastră modernă.

Prin patriotsimul ardent, prin credinţa fermă în izbîndă, prin sublimul spirit de sacrificiu, prin numărul impresionant de acţiuni menite să sprijine frontul, tînăra generaţie de la 1877 a fost la înălţimea momentului istoric la care a participat, faptele ei fiind un luminos şi pilduitor exemplu pentru toate generaţiile ce i-au urmat, care au menţinut şi vor menţine prin veacuri slobozenia deplină a acestor meleaguri.

II. CADRELE DIDACTICE ÎN SPRIJINUL RĂZBOIULUI PENTRU INDEPENDENŢĂ

În eforturile maselor populare, animate de un fierbinte patriotism pentru susţinerea războiului de independenţă [1], s-au încorporat organic şi multilaterale

[138] „Monitorul oficial al României", nr. 264, din 25 nov. (7 dec.) 1877, p. 6603.
[139] Al. Pencovici, *op. cit.*, p. VII.
[140] „Monitorul oficial al României", nr. 290, din 30 dec. 1877 (11 ian. 1877), p. 7529.
[141] „Românul", an. XXI, din 20 oct. 1877.
[142] *Ibidem*, din 27 nov. 1877.
[143] *Ibidem*, din 2 iulie 1877.
[144] „Curierul de Iaşi", an. X,din 30 nov. 1877.
[145] „Steaua României", an. II, nr. 18, din 25 ian. 1878.
[146] „Curierul de Iaşi", an. X, din 30 nov. 1877 şi 2 dec. 1877.
[147] „Curierul", an. V, nr. 69, din 8 sept. 1877.
[148] „Românul", an. XXI, din 20 oct. 1877.

[1] N. Adăniloaie, *Contribuţia maselor populare la susţinerea războiului de independenţă*, în „Studii", nr. 3, 1967, p. 439—455.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

inițiative ale cadrelor didactice care, după posibilități, au sprijinit într-un fel sau altul [2] lupta plină de jertfe pentru recunoașterea independenței absolute proclamate de Adunarea Deputaților la 9 Mai 1877. Atunci, cînd toate meleagurile românești vibrau la unison de bucurie și entuziasm și detașamentul de cadre didactice compuse din 4 347 persoane [3] s-a alăturat, firesc, elanului general. Este concludentă, în acest sens, atitudinea corpului didactic din Iași, care arăta că: „drapelul independenței ridicat cu tărie [...] grupează în jur pe toți românii și noi, ca și toată națiunea, sîntem gata la orice sacrificii pentru [...] apărarea independenței patriei" [4].

În acele momente de efervescență și elan patriotic, corpul profesoral al Universității ieșene își exprima dorința vie ca „România să poată înainta pe calea progresului și a-și păstra neatinsă existența națională, scumpele sale drepturi strămoșești" [5]. La rîndul lor, profesorii liceului din Craiova, „participînd la entuziasmul general al națiunii", emiteau convingerea că fiii României vor merge „cu constanță și abnegație pe calea datoriei patriotice și a gloriei naționale" [6]. Vibrante sentimente de satisfacție și bucurie, prilejuite de proclamarea independenței absolute, au manifestat profesorii liceului din Bîrlad [7], profesorii de la Conservatorul de muzică și declamațiune din Iași [8] și din alte localități. Încă înainte de declanșarea ostilităților, multe cadre didactice din mediul rural, cît și din cel urban au exercitat o amplă influență, ce va crește în amploare pe măsură ce confruntările militare se accentuează, asupra tinerei generații, ridicîndu-i moralul, însuflețind-o. Rezultatele au fost emoționante. Astfel, cîțiva elevi din Suceava și din alte centre bucovinene, animați de profesorii lor, au venit în România solicitînd înrolarea în armată pentru a participa la război [9]. La Cîrțișoara „șapte tineri povățuiți de învățătorul din sat trec munții și reușesc să fie primiți ca voluntari în armata română [10]. Aceeași ardentă activitate de întețire a patriotismului au depus cadrele didactice și în celelalte localități românești, continuînd, dimpreună cu alți factori, la dezvoltarea elanului general în rîndul tineretului. Dimensiunile însuflețirii generale, rod și al cuvîntului înflăcărat al zecilor de învățători și profesori, sînt surprinse plastic de presa vremii în care

[2] N. Adăniloaie, Gh. Smarandache, *O pagină luminoasă în istoria tradițiilor progresiste ale școlii românești*, în „Gazeta învățămîntului", nr. 987, din 5 mai 1967, p. 2.

[3] Cifră rezultînd din următoarea situație:

Nr. crt.	Felul școlilor	Nr. de școli	Cadre didactice		
			Profesori	Profesoare	Total
1	Primare rurale	1 990	1 857	157	2 014
	urbane	244	345	221	566
2	Secundare	45	416	52	468
3	Specialitate	26	212	1	213
4	Superioare	2	63	—	63
5	Private	214	775	248	1 023
	TOTAL	2 521	3 668	678	4 347

cf. „Monitorul oficial al României", nr. 145, din 28 iunie (10 iulie) 1877, p. 4123.

[4] *Ibidem*, nr. 110, din 15 (27) mai 1877, p. 3252.

[5] *Ibidem*, nr. 109, din 14 (26) mai 1877, p. 3219.

[6] *Ibidem*, nr. 110, din 15 (27) mai 1877, p. 3250; Românul, an. XXI, din 18 mai 1877.

[7] „Monitorul oficial al României", nr. 111, din 18 (30) mai 1877, p. 3294.

[8] *Ibidem*, nr. 110, din 15 (27) mai 1877, p. 3250.

[9] I. Dîrdală, *Conștiința națională a românilor bucovineni*, în „Anuarul institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol", Iași, XII, 1975, p. 182.

[10] P. Abrudan, *Românii din Transilvania și războiul de independență*, în „Revista de istorie", nr. 4, 1976, p. 591.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se arată „cînd recruţii ştiu că sînt luaţi pentru a fi trimişi să-şi verse sîngele în apărarea ţării, îi vezi venind cîntînd şi jucînd şi abia dacă la un număr de 50 se zăreşte şi vreun jandarm sau dorobanţ, cei mai mulţi vin însă singuri, destul numai ca primarele să le facă cunoscut că sînt chemaţi" [11].

Pe lîngă sprijinul moral, atît de necesar în aceste momente de înaltă tensiune în viaţa spirituală a ţării, corpul didactic a oferit şi un impresionant ajutor material. Impedimente de factură economică, determinate de mobilizarea la 6 aprilie a armatei „fără să fi avut muniţiuni de resbel, nici mantale, nici intendenţă, nici serviciu de spitale, nici nimic [...], într-o stare financiară din cele mai grele" şi cu „creditul sleit în străinătate", după cum recunoştea prim-ministrul Brătianu la 18 ianuarie 1878 [12], au solicitat întregului popor un sprijin substanţial, un efort deosebit pentru a se realiza echiparea, hrănirea şi dotarea armatei. În acest context se distinge activitatea întinsă şi neobosită depusă cu mult suflet de numeroase cadre didactice, orientată în sensul colectării fondurilor şi obiectelor atît de necesare armatei române, sau altele, menite să aline suferinţele răniţilor de pe cîmpul de onoare. Astfel, una din modalităţi a fost susţinerea de conferinţe publice. La 25 august 1877, Elisabeta Soreanu anunţa că va conferenţia la Ateneu despre unele momente esenţiale din istoria României, urmînd ca suma realizată prin taxa de intrare să fie destinată ajutorării soldaţilor răniţi [13]. Directoarea Şcolii de fete din Rîmnicul Sărat, Efrosina Homoriceanu, a conferenţiat la Iaşi în ziua de 8 decembrie, în sala tronului din Palatul Administrativ, „în folosul ostaşilor români răniţi [14], dovedindu-şi cu acest prilej „elocventele ei inspiraţiuni asupra bravurei române", suma realizată fiind pusă la dispoziţia Comitetului doamnelor din Iaşi [15]. Aceeaşi, înflăcăra opinia publică şi prin intermediul cuvîntului scris, publicînd peste cîteva zile poemul „Armata română în 1877", cu versuri încărcate de adînci sentimente [16].

O rodnică iniţiativă a manifestat D. Panaiteanu-Bardasare, directorul Şcolii de Belle Arte din Iaşi. Sub îndrumarea şi cu concursul său, studenţii au organizat în 3 săli din incinta Universităţii ieşene o expoziţie de pictură şi sculptură cu lucrări personale incluzînd 454 piese. Inaugurată la 21 noiembrie 1877, expoziţia, (taxa de intrare era de 50 bani) urmărea strîngerea de fonduri pentru ostaşii români răniţi. Tot în acest scop umanitar, studenţii au cedat 37 de picturi pentru organizarea unei loterii cu bilete tot în valoare de 50 bani [17].

A fost primită cu interes şi bunăvoinţă de către public o altă iniţiativă a cadrelor didactice: organizarea de reprezentaţii teatrale şi concerte susţinute de profesori, alături de care evoluau şi cei mai talentaţi elevi. Astfel, la 22 mai 1877 profesorii Conservatorului ieşean au susţinut în grădina „Chateau aux fleurs" un concert în favoarea răniţilor români, încasîndu-se drept beneficiu 3 000 lei [18], concert la care „publicul s-au grăbit a răspunde cu multă căldură" [19]. Mai multe tinere din Rîmnicul Vîlcea, între care C. Zagrafos, Elena C. Zgrăvescu, Elena şi Ecaterina H. Zgrăvescu, unele fiind profesoare, au susţinut în localul şcolii publice din oraş un concert muzical în folosul armatei române, sumele încasate cu acest prilej fiind apoi înaintate Ministerului de Război şi Crucii Roşii [20]. La data de 12 iunie 1877, mai mulţi membri ai corpului didactic din Piteşti

[11] „Curierul", an. V, nr. 65, din 25 august 1877.

[12] N. Adăniloaie şi I. Gh. Cupşa, *Războiul pentru independenţă naţională a României 1877—1878*, Bucureşti, 1967, p. 88.

[13] „Telegraful", an. VII, nr. 1612, din 25 august 1877.

[14] „Curierul", an. V, nr. 94, din 4 decembrie 1877.

[15] *Ibidem*, nr. 96, din 11 decembrie 1877.

[16] „Femeia română", an. I, nr. 3, din 9 ianuarie 1878. Aceeaşi, publica peste cîteva zile poezia „Românii au învins", scrisă la 29 noiembrie 1877 la Rîmnicul Sărat (*ibidem*, nr. 6, din 19 ianuarie 1878).

[17] „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 130, din 30 nov., nr. 131, din 2 dec., şi nr. 132, din 4 dec. 1877.

[18] *Ibidem*, nr. 54, din 25 mai 1877; „Telegraful", an. VII, nr. 1539, din 29 mai 1877.

[19] „Curierul", an. V, nr. 39, din 26 mai 1877.

[20] „Telegraful", an. VII, nr. 1543, din 3 iunie 1877.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au evoluat într-o reprezentație teatrală, al cărei beneficiu, de 300 lei, a fost pus la dispoziția armatei [21]. La Piatra Neamț, profesoara Maria Sampalbert a pregătit împreună cu elevele sale o reprezentație concert la care s-au încasat 180 lei utilizați „ca ajutor soldaților români răniți în resbel" [22]. Mai menționăm, de asemenea, inițiativa Martei Beaumont, directoarea Institutului de fete din București, care a organizat o reprezentație de teatru cu elevele sale, precum și o tombolă, reușind astfel să adune pentru răniți suma de 873 lei, pe care i-a depus la casieria din București [23]. O serată muzicală și teatrală a organizat, la 12 februarie 1878 în sala Ateneului, Maria Gackstattor, directoarea Institutului de fete la care și-au dat concursul, alături de eleve cunoscuții L. Wiest și P. Nițescu, din această acțiune realizîndu-se 800 lei [24].

Prestigiul real de care se bucurau cadrele didactice le-a permis și altă inițiativă fructuoasă : colectarea pe listele de subscripție a diferitelor ofrande. Este impresionant gestul învățătorului Marin Marian din comuna Poiana care, adresînd un puternic apel consătenilor săi, a colectat suma de 214 lei [25]. Cu acel prilej el spunea : „frații noștri și-au lăsat părinți, femei și copilași și au alergat [...] cu arma în mînă ca să-și facă datoria către mama noastră a tuturor și să ne apere de primejdia și focul vrăjmașului [...]. Să-i ajutăm pentru că ei s-au dus să-și verse sîngele ca să ne facă o soartă mai bună și să asigure viitorul țării românești" [26]. Într-un mod asemănător a procedat și învățătorul Gheorghe Dumitru din comuna Cordeni (jud. Romna), care a adunat de la consăteni suma de 350 lei [27]. Au contribuit la colectarea de ofrande și alte cadre didactice : Ecaterina Petrescu, directoarea Școlii de fete nr. 2 din Brăila, care a adunat 481,60 lei [28], profesorul I. Ionescu de la orfelinatul din Schitu Brebu (jud. Prahova), care a adunat 56 lei și diverse obiecte [29], Efrosina Homoriceanu, directoarea școlii de fete din Rîmnicul Sărat, care a mobilizat pompierii din oraș să subscrie cu diverse sume [30], Maria Bădescu, directoarea Școlii nr. 1 din Alexandria, care a prezentat o listă cu 62,67 lei și diverse obiecte [31], învățătorul D. Păunescu din comuna Salcia, care a predat o listă cu 70 lei, învățătorul I. Marițoiu din comuna Burila Mare, care a colectat 23,50 lei [32], profesorul Cetățeanu, directorul liceului din Galați care a adunat de la corpul profesoral 172 lei [33] și mulți alții. Participînd la campania de strîngere de fonduri, învățătorii și profesorii au concurat la asigurarea într-un timp realmente scurt cu cele necesare combatanților de pe cîmpul de luptă.

Manifestînd mult simț patriotic, membrii ai cercului profesoral, îndeosebi femeile, au îndrumat elevii pentru ca și aceștia să contribuie la sprijinirea celor ce dădeau greul tribut de sînge pe cîmpul de luptă. Astfel, la 15 mai, învățătoarea I. Contraky de la Școala de fete nr. 1 din Tecuci anunța pe Elena Plitos că elevele sale din clasa I și a II-a au realizat „cu supravegherea" sa 850 gr. scamă [34]. La sugestia dascălilor lor, elevii de la numeroase școli s-au angajat să pună la dispoziția răniților, scamă și diferite obiecte. Din numeroasele știri

[21] „Monitorul oficial al României", nr. 190, din 24 aug. (5 sept.), 1877, p. 5177.

[22] *Ibidem*, nr. 179, din 10 (22) aug. 1877, p. 4984.

[23] *Ibidem*, nr. 290, din 30 dec. 1877 (11 ian. 1878), p. 7529.

[24] *Ibidem*, nr. 33, din 11 (23) februarie 1878, p. 839 și nr. 47, din 28 feb. (12 martie) 1878, p. 1290.

[25] „Telegraful", an. VII, nr. 1537, din 27 mai 1877.

[26] „Românul", an. XXI, din 25 mai 1877.

[27] „Monitorul oficial al României", nr. 237, din 21 oct. (2 nov.) 1877, p. 6026.

[28] *Ibidem*, nr. 124, din 3 (15) iunie 1877, p. 3612.

[29] *Ibidem*, nr. 256, din 15 (27) nov. 1877, p. 6469.

[30] „Curierul",an. V, nr. 96, din 11 dec. 1877.

[31] „Monitorul oficial al României", nr. 187, din 20 aug. (1 sept.) 1877, p. 5126.

[32] *Ibidem*, nr. 226, din 7 (19) oct. 1877, p. 5848.

[33] *Ibidem*, nr. 50, din 3 (15) martie 1878, p. 1405.

[34] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. III, nr. 253, p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe această temă găzduite de presa vremii consemnăm doar cîteva. Elevele de la Institutul Fayard din Iaşi s-au decis ca zilnic să consacre o oră pentru a face scamă [35], elevele de la Şcoala armeană din Botoşani au oferit în luna iunie 200 gr. scamă [36], iar elevii interni de la liceul statului din Iaşi au predat în luna august o oca de scamă [37]. Safta Livescu, directoarea şcolii de fete (jud. Putna) şi Anastasia Tîrnăuceanu, de la aceeaşi şcoală, au realizat împreună cu elevele lor cantitatea de 371 gr. scamă [38]. Merită a fi semnalată ofranda şcolii normale din Bucureşti — realizată cu concursul cadrelor didactice — constînd în 60 scufe albe, 40 cămăşi, 40 perne, 24 capoturi şi altele [39]. Tot în Bucureşti, elevele din clasa I de la Şcoala de fete nr. 1 au realizat sub îndrumarea învăţătoarea Maria D. Droc un număr de 10 cămăşi destinate răniţilor [40].

La Piatra Neamţ învăţătoarele de la şcolile nr. 1 şi 2 au luat de la Comitetul doamnelor din localitate mai multă pînză spre a face scamă „cu elevele în timpul cîtorva ore destinate pentru lucru de mînă" [41].

Notabilă este contribuţia bănească a cadrelor didactice în favoarea armatei române. Deşi salariile erau mici, pentru unii constituind unicul mijloc de existenţă, mulţi oameni de la catedră nu au ezitat să rupă din acest puţin pentru a face ofrande de valoare. Sub acest aspect distingem faptul că unii învăţători, spre exemplu, renunţă la salariile lor pe mai multe luni. Este cazul învăţătorului G. Stoian din comuna Scheia (judeţul Roman) care a donat salariul său pe lunile iulie şi august [42] sau al lui N. Niculescu şi I. Ştefănescu, învăţători rurali din judeţul Prahova, care au oferit de asemenea lefile lor pe lunile iulie şi august [43].

În acea vară fierbinte, cînd fiecare dăruia obolul său, mai mulţi învăţători anunţau în coloanele presei că renunţă la salariul lor pe o lună, în folosul armatei. Aşa a procedat, spre exemplu, învăţătorul I. Tomescu din comuna Cetatea, judeţul Dolj, care animat de convingerea de a da „fiecare ajutoarele noastre binevoitoare posibile fraţilor noştri de arme care se luptă pentru independenţa patriei comune", oferea salariul său pe luna martie 1877 [44], ceea ce a făcut şi învăţătorul I. Ionescu din comuna Cetatea (Dolj) [45], iar T. Marinescu, învăţător din comuna Ştirbei (jud. Romanaţi), a donat „solda sa pe trimestrul aprilie" [46], ca şi Tomescu Tofanu, învăţător din comuna Drăguteşti [47], Dimitrie Zgrăvescu de la şcoala din Jiblea (judeţul Argeş) a donat din luna iulie [48], iar David Climescu, directorul şcolii urbane din Moineşti a oferit suma de 127,50 lei echivalînd cu salariul său pe „trimestrul I" [49]. Concludentă pentru înţelegerea eforturilor pecuniare făcute de oamenii de la catedră este relatarea învăţătorului C. C. Petrov din comuna Brusturoasa, jud. Bacău, care menţiona ca „nedispunînd de alte mijloace materiale cu cari în aste grele împrejurări să pot veni şi eu în ajutorul iubitei noastre patrii", dona salarul pe luna iunie [50]. Este vorba aşadar

[35] „Românul", an. XXI, din 20 mai 1877.
[36] „Curierul", an. V, nr. 48, din 26 iulie 1877.
[37] *Ibidem*, nr. 62, din 14 august 1877.
[38] „Monitorul oficial al României", nr. 224, din 5 (17) oct. 1877, p. 5753.
[39] *Ibidem*, nr. 221, din 1 (13) oct. 1877, p. 5717.
[40] „România liberă", an. I, din 21 dec. 1877.
[41] „Corespondenţa provincială", an. IV, nr. 7, din 18 sept. 1877.
[42] „Monitorul oficial al României", nr. 228, din 9 (21) oct. 1877, p. 5882.
[43] *Ibidem*, nr. 236, din 20 octombrie (1 nov.) 1877, p. 6009.
[44] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independenţă*, vol. IV, nr. 262, p. 135.
[45] „Monitorul oficial al României", nr. 146, din 29 iun. (11 iul.) 1877, p. 4160.
[46] *Ibidem*, nr. 196, din 31 aug. (12 sept.) 1877, p. 5272; nr. 146, din 29 iun. (11 iul.) 1877, p. 4160.
[47] *Ibidem*, nr. 192, din 26 aug. (7 sept.) 1877, p. 5208.
[48] *Ibidem*, nr. 219, 18 (30 sept.) 1877, p. 5523.
[49] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independenţă*, vol. II, nr. 862, p. 483. „Telegraful", an. VII, nr. 1534, din 24 mai 1877.
[50] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independenţă*, vol. III, nr. 257, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de înțelegerea superioară a datoriei morale față de patrie și de a acționa în sensul împlinirii ei cu prețul unor sacrificii materiale. De altfel, se poate spune că în rîndurile întregului corp didactic era o stare de spirit elevată, înfățișată în ziarul „Telegraful" care, într-unul din numerele sale, își anunța cititorii că „mai mulți învățători sătești au renunțat la salariile lor pe luna curentă (mai — n.n.) în favoarea armatei" [51].

Această stare de spirit este pregnant reflectată și de numeroasele ofrande colective, acțiuni care demonstrează încă o dată în mod convingător ce dimensiuni ample avea elanul patriotic care anima această categorie de intelectuali. Astfel, 7 profesori de la Școala centrală de fete din Craiova, „considerînd faza dificilă prin care trece patria și datoria ce incumbă fiecăruia de a contribui în limitele medielor sale la salvarea ei" [52] a oferit fiecare cîte 20 lei din salariu de la 1 iunie și pînă la sfîrșitul războiului [53]. Corpul profesoral de la gimnaziul și școala comercială din Ploiești a pus la dispoziția armatei suma de 175 lei [54]. Profesorii liceului din Craiova, menționînd că „am crezul a fi de a noastră datoria patriotică, ca să contribuim și însine în mod extraordinar pentru multiplele necesități ale armatei naționale" [55], s-au decis să ofere din salariile lor diverse procentaje [56]. La data de 3 august 1877, un grup de 92 învățători de la școlile rurale din jud. Dolj au remis armatei suma de 2 584 lei [57], din care 14 persoane a oferit cîte 42,50 lei fiecare [58]. Profesorii de la gimnaziul din Buzău au donat suma de 105 lei [59], în timp ce profesorii și elevii de la seminarul din Rîmnicul Vîlcea au vărsat în contul armatei suma de 534,15 lei [60], iar profesorii de la seminarul din Huși au contribuit cu suma de 342,90 lei [61]. Cîțiva profesori de liceu, fără să cunoaștem din ce localitate, „în vederea marilor dificultăți financiare prin care trece actualmente țara noastră" [62], s-au decis să concure la satisfacerea nevoilor armatei cu 10% din salariul lor pînă la finele războiului [63]. Din județul Gorj, 42 de învățători, „gîndindu-ne cîte sacrificii trebuie făcute de tot cetățeanul" pentru a susține pe „frații noștri", care „sînt deja pe teritoriul inamicului", au pus mînă de la mînă, colectînd 830 lei din salariile lunii iulie [64]. Cinci profesori de la diverse școli din București au cedat 10% din salariile lor „în ajutorarea fraților care se luptă pe pămîntul străin pentru neatîrnarea patriei române" [65]. Interesantă este opinia exprimată de 13 învățători din plasa Loviștea (jud. Argeș), care arătau că „bravii noștri ostași au răspuns cu devotament la

[51] „Telegraful", an. VII, nr. 1535, din 25 mai 1877.

[52] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. III, nr. 840, p. 453—454.

[53] „Monitorul oficial al României", nr. 146, din 29 iun. (11 iul.) 1877, p. 4160.

[54] „Telegraful", an. VII, nr. 1537, din 27 mai 1877; „Românul", an. XXI, din 25 mai 1877.

[55] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. III, nr. 1043, p. 563—565.

[56] „Monitorul oficial al României", nr. 138, din 19 iunie (1 iul.) 1877, p. 3935; nr. 154, din 9 (21) iul. 1877, p. 4342.

[57] *Ibidem*, nr. 178, din 9 (21) aug. 1877, p. 4970; nr. 192, din 26 aug. (7 sept.) 1877, p. 5207.

[58] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. V, nr. 536, p. 273—274.

[59] „Monitorul oficial al României", nr. 142, din 24 iun. (6 iul.) 1877, p. 4051.

[60] *Ibidem*, nr. 166, din 24 iul. (5 aug.) 1877, p. 4655.

[61] *Ibidem*, nr. 192, din 26 aug. (57 sept.) 1877, p. 5207.

[62] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. V, nr. 717, p. 372—373.

[63] „Monitorul oficial al României", nr. 178, din 9 (21 aug.) 1877, p. 4970.

[64] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. V, nr. 1216, p. 607; „Monitorul oficial al României", nr. 207, din 14 (26) sept. 1877, p. 5443.

[65] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. VI, nr. 47, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apelul ce le-a făcut ţara, lăsînd cămine, soţii şi copii, au luat arma pentru a birui impilatorul secular", fapt pentru care s-au hotărît să renunţe la „tot salarul ce ni se cuvine pe luna septembrie", considerînd astfel că „am făcut şi noi ceea ce ne-a fost posibil" [66].

Un număr impresionant de mare îl constituie ofrandele individuale ale cadrelor didactice. Din bogatele ştiri pe această temă furnizate de documentele şi presa vremii se remarcă donarea unor sume variabile din salariile lunare de regulă pînă la terminarea războiului sau a diverse procentaje [67].

Majorarea lefilor învăţătorilor în luna septembrie a marcat un nou prilej pentru a se face diferite ofrande colective.

Semnalăm, în acest sens, că învăţătorii din jud. Vîlcea au oferit „adausul de la lefi ce li s-a făcut prin buget în luna septembrie" [68]. O donaţie similară au făcut în folosul armatei române şi învăţătorii de la mai multe şcoli din jud. Bolgrad [69], precum şi 14 învăţători din plasa Argeş (jud. Arge) [70]. Aprigele lupte din 30 august 1877 au demonstrat necesitatea ca eroismul ostaşilor noştri să fie dublat de dotarea cu armament la înălţimea cerinţelor cîmpului de luptă, cu caracteristici tactico-tehnice superioare şi cantităţi suficiente. În atari condiţii, la scurtă vreme, M. Kogălniceanu lansează înflăcăratul apel către mase : „avem braţe dar n-avem puşti" [71], îndemnînd prin vibrante cuvinte poporul să contribuie cu bani pentru achiziţionarea armamentului, necesar din străinătate. Este ştiut că apelul ministrului de externe s-a bucurat de un larg ecou în rîndul maselor care, prin donaţii generale, a pus la dispoziţia statului suma de 1 212 661 lei şi 50 bani [72], echivalentul a 50 000 puşti. La acest impresionant efort au răspuns, de asemenea, „prezent" numeroşi învăţători şi profesori de pe întreg cuprinsul ţării. Remarcăm, în acest sens, multe donaţii individuale condiţionate, desigur, de posibilităţile materiale ale donatorilor. Cîteva exemple ni se par concludente. Astfel, participînd la întrunirea din data de 4 septembrie 1877 ţinută la Roman cu scopul de a se colecta fonduri pentru cumpărarea de puşti Peabody, profesorul

---

[66] *Ibidem*, vol. VIII, nr. 212, p. 116.

[67] Vezi „Monitorul oficial al României" din 1877, nr. 136 din 17 (29 iun.) ; nr. 143, din 26 iun. (8 iul.), p. 4056 ; nr. 152, din 7 (19 iul.) ; p. 4299 ; nr. 153, din 8 (20 iul.), p. 4320 ; nr. 155, din 10 (22 iul.), p. 4367 ; nr. 161, din 17 (29 iul.), p. 4506 ; nr. 167, din 26 iul. (7 aug.), p. 4685 ; nr. 176, din 5 (17 aug.), p. 4936 ; nr. 178, din 9 (21 aug.), p. 4970 ; nr. 182, din 13 (25 aug.), p. 5031 ; nr. 192, din 26 aug. (7 sept.), p. 5208 ; nr. 194, din 28 aug. (9 sept.), p. 5250 ; nr. 196, din 31 aug. (12 sept.), p. 5272 ; nr. 197, din 1 (13 sept.), p. 5289 ; nr. 202 din 7 (19 sept.), p. 5361 ; nr. 205, din 11 (23 sept.), p. 5411 ; nr. 206, din 13 (25 sept.), p. 5429 ; nr. 207, din 14 (26 sept.), p. 5443 ; nr. 213, din 22 sept. (4 oct.), p. 5576 ; nr. 215, din 24 sept. (6 oct.), p. 5610 ; nr. 219, din 29 sept. (11 oct.), p. 5673 ; nr. 222, din 2 (14 oct.), p. 5723 ; nr. 225, din 6 (18 oct.), p. 5768 ; nr. 228, din 9 (21 oct.), p. 5882 ; nr. 235, din 19 (31 oct.), p. 5903 ; nr. 236, din 20 oct. (1 nov.), p. 6009 ; nr. 237, din 21 oct. (2 nov.), p. 6026 ; nr. 238 din 22 oct. (3 nov.), p. 6043 ; nr. 241, din 26 oct. (7 nov.), p. 6106 ; nr. 243, din 29 oct. (10 nov.), p. 6155 ; nr. 249, din 5 (17 nov.), p. 6285 ; nr. 251, din 8 (20 nov.), p. 6338 ; nr. 252, din 10 (22 nov.), p. 6376 ; nr. 258, din 17 (29 nov.), p. 6494 ; nr. 259, din 18 (30 nov.), p. 6506 ; nr. 262, din 23 nov. (5 dec.), p. 6564 ; nr. 263, din 24 nov. (6 dec.), p. 6593 ; nr. 275, din 10 (22 dec.), p. 7206 ; nr. 282, din 18 (30 dec.), p. 7372, etc. ; *Documente privind istoria României, Războiul pentru independenţă*, vol. II, nr. 1255, p. 624 ; vol. III, nr. 256, p. 131—132 ; nr. 183, p. 473 ; nr. 1204, p. 646 ; vol. IV, nr. 151, p. 81 ; nr. 403, p. 212—213 ; nr. 585, p. 332 ; nr. 762, p. 722 ; vol. V, nr. 1133, p. 565—566 ; vol. VI, nr. 467, p. 234 ; nr. 518, p. 259 ; nr. 660, p. 326 ; nr. 712, p. 352 ; nr. 743, p. 368 ; nr. 767, p. 378 ; nr. 1135, p. 576—577 ; vol. VII, nr. 441, p. 240 ; nr. 936, p. 519 ; nr. 962, p. 535—536.

[68] „Monitorul oficial al României", nr. 209, din 17 (29 sept.) 1877, p. 5511.

[69] *Ibidem*, nr. 241, din 26 oct. (7 nov.) 1877, p. 6106.

[70] *Ibidem*, nr. 287, din 24 dec. 1877 (6 ian. 1878), p. 7479.

[71] „Românul", an. XXI, din 11 sept. 1877.

[72] *Războiul pentru independenţă naţională, 1877—1878, Documente militare*, Bucureşti, 1971, p. 635.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Costache Copăcineanu a declarat că oferă bani pentru cumpărarea unei arme (60) lei [73]. La rîndul său, învățătorul Vasile Iftimescu din comuna Soveja (jud. Putna) oferea 10 lei [74], în timp ce Antonina Hubert, directoarea școlii primare din Caracal, contribuind cu 5% din salarul său pe timp de trei luni [75]. Menționînd că armele sînt „necesare ostașilor români ce actualmente luptă pentru apărarea patriei" [76], învățătorul I. Chiru din comuna Păunești (jud. Putna) dona 20 lei [77], declarînd că are „în vedere că armata română se luptă pentru cîștigarea drepturilor noastre"; învățătorul I. Ștefănescu din Breaza de Jos (jud. Prahova) oferea 51 lei drept „micul meu obol" pentru cumpărarea de arme necesare armatei române [78]. Înțelegerea superioară a necesității acestor eforturi este specificată de profesorul G. Mihăilescu de la Școala comercială din Galați care, oferind suma de 100 lei pentru „cumpărare de arme la bravii noștri ostași", sublinia că „astăzi nu mai trăiesc [...] decît națiunile ce știu să se jertfească. Acest adevăr noi, profesorii, mai mult ca oricine sîntem datori a-l înțelege și a-l urma fiecare în limita putințelor sale" [79]. De asemenea, învățătorul Grigore Stupeanu din comuna Tazlău, județul Neamț, a oferit pentru achiziționare de arme suma de 93,50 lei, adică întregul său salariu de pe trimestrul III 1877 [80].

Nici de această dată nu au lipsit donațiile colective. Astfel, mai mulți profesori de la gimnaziul Mihai Bravul au oferit pentru arme suma de 500 lei, dintre care profesorii C. S. Stoicescu, I. Marescu și G. Mereanu au contribuit cu cîte 100 lei fiecare [81], declarînd că „nu am putut rămîne impasibili [...], iar dacă suma oferită nu-i prea mare, este însă dată din toată inima" [82]. La fel a procedat și personalul școlii de agricultură de la Herestrău, care s-a înscris cu 125 lei pentru procurarea de arme [83]. Semnalăm, de asemenea, că mai mulți profesori de la liceul „Matei Basarab" au oferit pentru procurarea de arme suma de 600 lei dintre care 6 dintre ei cîte 60 lei [84].

Nutrind profunde sentimente umanitare, cadrele didactice au contribuit cu diverse sume la societatea „Crucea Roșie" și, de asemenea, au făcut donații exprese pentru răniți. Astfel, Dimitrie Popa, învățător din Stănești (jud. Tutova), a contribuit benevol pentru răniți cu 5 lei lunar din octombrie și pînă la terminarea războiului [85], iar D. Pătrașcu, învățător din Costangalia, cu cîte 4 lei lunar, tot în același interval de timp [86]. Aceste contribuții, deși modeste, însumate cu alte ofrande ale maselor largi îmbunătățeau tratamentul celor imobilizați pe patul suferinței.

Paralel cu donațiile în bani, intelectualitatea din școli a furnizat armatei ofrande în natură. C. Rădulescu, învățător în Salinele Mari (jud. Vîlcea), a oferit o vacă [87], Maria Cacanri, directoarea școlii de fete nr. 2 din Focșani, a con-

[73] „Monitorul oficial al României", nr. 256, din 15 (27 nov.), 1877, p. 6461.
[74] *Ibidem*, nr. 228, din 9 (21 oct.) 1877, p. 5882.
[75] *Ibidem*, nr. 235, din 19 (31 oct.) 1877, p. 5903.
[76] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. VI, nr. 1003, p. 507.
[77] „Monitorul oficial al României", nr. 231 din 13 (25) oct. 1877, p. 5928.
[78] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. VI, nr. 660, p. 326.
[79] *Ibidem*, nr. 240, p. 129.
[80] „Monitorul oficial al României", nr. 10, din 14 (26) ian. 1878, p. 183.
[81] *Ibidem*, nr. 244, 30 oct. (11 nov.), 1877, p. 6174.
[82] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. VII, nr. 171, p. 95.
[83] „Monitorul oficial al României", nr. 253, din 11 (23) nov. 1877, p. 6394.
[84] *Ibidem*, nr. 14, din 19(31) ian. 1878, p. 270.
[85] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. VII, nr. 693, p. 392.
[86] „Monitorul oficial al României", nr. 249, din 5 (17) nov. 1877, p. 6285.
[87] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. VI, nr. 467, p. 234.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tribuit cu 1,700 gr. scamă [88], Elena Florescu, profesoară în Urziceni, cu 100 gr. scamă [89], iar Ana C. Poenaru, directoarea şcolii de fete din Tg. Jiu, a donat 14 cămăşi şi 14 indispensabili „pentru soldaţii de peste Dunăre" [90].

Remarcăm o donaţie aparte făcută de M. C. Străinescu, revizor şcolar din judeţul Ilfov: acesta a oferit 120 exemplare din lucrarea sa „Geografia judeţului Ilfov" [91].

În fine, se poate constata ajutorul direct dat răniţilor sau familiilor acestora. De un generos umanism sînt iniţiativele profesorului de la Seminarul central arh. Enăceanu, care s-a oferit să întreţină şi să îngrijească la domiciliul său doi răniţi [92] şi a lui Ştefan Velescu, care anunţa că instruieşte şi întreţine în Institutul Heliade, unde era director şi profesor, trei copii ai căror părinţi s-au jertfit pe cîmpul de onoare [93].

Nobilele acţiuni ale cadrelor didactice de acum un veac relevă o fărîmă din dorinţa de a ctitori o Românie liberă şi suverană, în care scop armata şi poporul formau un tot indestructibil redat expresiv de un îndemn adresat celor ce pe front: „Înainte Români; Fraţii voştri vă vor trimite arme, cămeşi, cojoace, ei vă trimit inima lor, sufletul lor. Toată ţara e cu voi, patria vă priveşte dar cu încredere. Bravi soldaţi ai României, amintiţi-vă un lucru: au trecut hunii, au trecut tătarii, au trecut barbarii, au trecut sălbatici şi românul tot trăieşte. Ei bine, românul nu va pieri nici de astă dată oricare ar fi soarta războiului şi dacă ungurii se încearcă prin proclamaţiile, prin manifestele lor monstre, să ne ! sperie e numai şi numai pentru că prevăd gloriosul nostru viitor" [94].

Din această succintă trecere în revistă a acţiunilor intelectualilor de la catedră întreprinse acum un veac, se degajă cîteva concluzii: Înţelegerea profundă de către cadrele didactice a semnificaţiei deosebite a războiului de independenţă, atît pentru prezent cît şi pentru evoluţia ulterioară a României, a justeţei sale; drept urmare, printr-o întreagă gamă de acţiuni, cadrele didactice au avut un impresionant aport moral şi material la susţinerea războiului pentru neatîrnare, înscriind prin munca lor neobosită, prin sacrificiile materiale făcute, o pagină luminoasă în cartea tradiţiilor învăţămîntului românesc, pagină, ce a rămas pentru viitorime, un model de slujire cu devotament şi dăruire a patriei în momentele decisive ale istoriei sale.

III. CÎTEVA DATE NOI DESPRE VOLUNTARIAT ÎN RĂZBOIUL INDEPENDENŢEI

Dorind din toată fiinţa, să contribuie la făurirea independenţei României, numeroşi tineri şi maturi s-au înrolat voluntar în armată. Deşi pînă în prezent această problemă a mai fost abordată [1], ea nu a fost epuizată, fapt pentru care ne propunem să prezentăm şi alte aspecte ale voluntariatului, mai puţin cunoscute.

În perioada anterioară războiului a existat o legislaţie care reglementa înrolarea voluntară în armată, pregătind, din acest punct de vedere, opinia publică. Astfel, la 9 iulie 1865 Consiliul Miniştrilor a aprobat „Regulamentul privitor la înscrierea de bună voie în serviciul armatei". Între alte condiţii, era prevăzută vîrsta amatorilor (minimum 17 ani — cel mult 30) iar durata de angajare, 4 ani [2]. În 1866, cînd s-a realizat concentrarea armatei române pe

[88] „Telegraful", an. VII, numărul 1534, din 24 mai 1877.
[89] „Monitorul oficial al României", nr. 238, din 22 oct. (3 nov.) 1877, p. 6052.
[90] *Ibidem*, nr. 275, din 10 (22) dec.1877, p. 7207.
[91] *Ibidem*, nr. 14, din 19 (31) ian. 1878, p. 271.
[92] *Ibidem*, nr. 210, din 18 (30) sept. 1877, p. 5523.
[93] *Ibidem*.
[94] „România literară", an. 1, nr. 8, din 9 oct. 1877, p. 61.

[1] Vezi mai înainte *„Tineretul în sprijinul războiului de independenţă"*, nota 1.
[2] „Monitorul, jurnal oficial al Principatelor Unite Române", nr. 156, din 17 (29) iulie 1865, p. 707, col. 1 şi 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Argeş (3 brigăzi de infanterie şi una de cavalerie)[3], s-a emis, la 28 mai, un decret prin care se aproba formarea unui corp de voluntari ce urmau să primească de la guvern „armele, muniţia şi hrana pe timp cît vor fi în operaţie"[4]. Ulterior, prin legea din 27 martie 1872, la articolul 7 s-a instituit voluntariatul de un an în armata permanentă şi de doi ani în cea teritorială[5]. În baza aceleaşi legi, la 29 martie 1875, s-a publicat decretul referitor la condiţiile de angajare ca voluntari. Între altele, era necesară vîrsta de 18—21 ani, iar studii, minim 4 clase cu examen[6].

În acest context trebuie menţionat că voluntariatul nu a fost un fenomen incidental[7], de vreme ce sute de tineri şi-au exprimat, pe această cale, adeziunea totală la cauza independenţei. O sursă de primă mînă pledează în acest sens. Este vorba de o scrisoare a lui Carol I adresată în luna aprilie tatălui său, principele Carol Anton: „tinerii [...] s-au angajat în mare număr ca voluntari şi toţi ard de nerăbdare de a primi botezul de foc. Armata noastră place ruşilor"[8]. Nu putem să ne îndoim de veridicitatea celor arătate în scrisoare, întrucît era o scrisoare de familie şi nu a fost concepută pentru a fi dată publicităţii. În plus, această apreciere concordă cu alte mărturii de epocă. Însăşi starea generală de spirit determina pe mulţi cetăţeni să solicite înrolarea sub drapelele oştirii. „De la o margine a ţării la alta, toate inimile sînt cuprinse de un nespus entuziasm. Autorităţile şi corpurile constituite, oraşele, satele, cătunele, toţi într-un cuvînt de la mic pînă la mare se rostesc gata la orice jertfe"[9], nota unul din cei mai avizaţi martori oculari.

Remarcînd ampla iniţiativă a voluntariatului, ziarul „L'Orient", după ce consemna numele mai multor voluntari, preciza că erau „şi sute alţii care servesc ca voluntari"[10]. Toate aceste aprecieri ale epocii au condus la concluzia justă că „sute şi sute de voluntari" din Transilvania, Bucovina[11] şi din vechea Românie, dovedind un nemărginit devotament şi spirit de sacrificiu, au contribuit la cucerirea libertăţii patriei.

Presa vremii ne oferă numeroase exemple de voluntari, dînd o înaltă apreciere faptelor lor de autentic patriotism. Astfel, ziarul „L'Orient" scria: „cîte nume am putea să adăugăm lîngă ale domnului Grigore Sturza, Grigore Ghica, Constantin Manu, Dimitrie Manu, Ioan N. Lahovary, Ioan Bălăceanu, Constantin Polizu, Ioan Polizu, Mihail Rioşanu, Ştefanopol, Vasile Vîrnav, Moruzi, Ioan Ghica",[12] menţionînd că, pe lîngă aceştia, sînt sute înrolaţi de bună voie în oştire.

Deosebit de semnificativ e faptul că unii cetăţeni, animaţi de cauza sfîntă a libertăţii, şi-au dat demisia din funcţia ce-o ocupau pentru a se înrola în armată. Între alţii, menţionăm pe oficiantul clasa III-a Aslan Constantin, care în luna iunie 1877, a renunţat la serviciul ce-l ocupa la poştă, pentru ca să devină „voluntar în armată"[13].

Alţi tineri aflaţi în străinătate, la studii, şi-au întrerupt activitatea pentru a veni în ţara. Este cazul lui C. Cantacuzino şi C. Calligari, care, încadraţi în

---

[3] „Monitorul, jurnal oficial al Principatelor Unite Române", nr. 115, din 28 mai (9 iunie) 1866, p. 507, col. 1 şi 2.

[4] *Ibidem*, nr. 116, din 29 mai (10 iunie) 1866, p. 511, col. 2.

[5] „Monitorul Oastei", an. XIII, nr. 14, din 1872, p. 223 şi urm.

[6] „Monitorul oficial al României", nr. 71, din 29 martie (10 aprilie) 1875, p. 1743 şi urm.

[7] Radu R. Rosetti aprecia numărul voluntarilor la 100—200 (Cf. N. Niculae, *Acţiuni ale maselor populare în vederea sprijinirii războiului pentru independenţă* în *Oastea cea mare*, Buc., 1972, p. 180, nota 35.

[8] *30 de ani din domnia militară a regelui Carol I al României, 1866—1896*, Buc., 1899, p. 122.

[9] T. C. Văcărescu, *Luptele românilor în rezbelul din 1877—1878*, Buc., 1887, p. 62.

[10] „Curierul", an. V, nr. 49, din 30 iunie 1877.

[11] Ion Gheorghe Maurer, *90 de ani de la cucerirea independenţei de stat a României*, Buc., 1967, p. 13.

[12] „Curierul", an. V, nr. 49, din 30 iunie 1877.

[13] „Buletinul telegrafo-poştal", an. VII, nr. 5—7, din 1877, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unităţi militare, probînd fapte de bravură, au fost decoraţi cu „Virtutea militară“ [14]. Dintre acei înflăcăraţi patrioţi „care au părăsit Parisul spre a merge la fruntarii“ pot fi amintiţi Vasile Vîrnav, Grant, fraţii Sturza, fraţii Rosetti, fraţii Lambru Vasilescu [15]. Presa vremii a elogiat în mod deosebit pe Vasile Vîrnav care n-a ezitat să se situieze în primele rînduri ale combatanţilor, fiind „rănit la picior în ultimele lupte“ [16] (din 30 august — n.ns.).

Demnă de admiraţiune a fost fapta unui grup de tineri bucovineni. În număr de 156, au venit la Bucureşti în pitoreşti costume ţărăneşti, reuşind să biruie toate opreliştile puse de autorităţile austro-ungare, solicitînd să se înroleze în armata română [17]. Cu acelaşi scop au trecut munţii şi numeroşi transilvăneni. Un român din Seghedin, Iosif Negru, scria din Turnu Măgurele, în august 1877, că este înrolat în armata română împreună cu alţi 90 români transilvăneni şi aşteaptă momentul trecerii Dunării pentru a lupta contra turcilor [18]. Unii voluntari de peste munţi s-au distins prin deosebite fapte de bravură. Astfel, Damaschin Popa Radu, Gh. Bîrzea şi Neculai Patrişor, după ce-au trecut graniţa pe la Cîmpulung, au reuşit să se înroleze în regimentul 8 linie. Luînd parte „la toate luptele, au fost decoraţi cu „Virtutea militară“ [19]. Bucurîndu-se de longevitate şi apreciindu-i-se meritele pentru că a fost voluntar în războiul independenţei, Damaschin Popa Radu a fost decorat şi în 1931 [20].

Elogiată în presa vremii a fost şi fapta unor tineri din judeţul Fălciu, despre care se scria : „mai mulţi tineri români animaţi de focul patriotismului şi convinşi de sfînta cauză ce apără armata română, s-au grăbit a se înrola ca voluntari în rîndul luptătorilor de la Plevna. Azi ni se comunică, între altele, că Nicolae Bolintineanu, Nicolae Codreanu şi Teodor Zaharia, locuitori din judeţul Fălciu, au făcut asemenea să fie înrolaţi şi, găsindu-se buni, au şi fost trimişi pe cîmpul de luptă“ [21]. Cererile de înrolare în armată au continuat pe toată durata războiului. Astfel, la începutul lunii decembrie, „doi rezervişti din Capitală, Vasilescu Toma (fost soldat în batalionul de pompieri) şi B. S. Candiescu (fost caporal) declară că se pun la dispoziţia guvernului în ce priveşte apărarea ţării şi cer a se face apel la ei“ [22].

În afară de tinerii care s-au oferit să se înroleze în rîndurile combatanţilor, merită a fi evidenţiaţi şi acei care au însoţit armata română în timpul campaniei antiotomane pentru a presta diferite servicii de importanţă deosebită pentru luptători. Dintre aceştia pot fi menţionaţi lucrătorii din domeniul telegrafo-poştal, care au contribuit la încadrarea oficiilor înfiinţate atît pentru satisfacerea nevoilor de legături ale armatei, cît şi pentru realizarea unor trasee telegrafice. Numai din Bucureşti, în preajma zilei de 18 aprilie 1877, un număr de 20 de persoane s-au oferit „să meargă în campanie pentru a încadra oficiile“ [23]. Cum asemenea cereri au fost numeroase „direcţiunea (poştelor — n.ns.) n-a avut decît greutatea alegerii şi a înlocuirii lor pe la oficiile unde trebuiau luaţi“ [24]. Printre cei care au deservit oficiile poştale de la Verbiţa, Poradim, Rahova şi din alte localităţi au fost oficianţii Manu Constantin, Dim. Eliad, Gherman Ioan, Pop Constantin, Mincopol Al., Tănăsescu G., elevii Brădeanu Constantin, Boboiceanu Gr., Panescu şi alţii [25], care îndurînd greutăţile campaniei, au asigurat transmiterea şi primirea unui amplu volum de comunicări. La data de 8 aprilie 1878 erau propuşi pentru avansare, „atît pentru serviciul ce unii

[14] „Românul“, an. XXI, din 27 septembrie 1877.
[15] *Ibidem.*
[16] *Ibidem*, din 10 septembrie 1877.
[17] „Vestea“, an. I, nr. 43, din 18 mai 1877.
[18] „Clipe de repaos“, I, Braşov, 1901, p. 3 şi urm.
[19] „Mişcarea“ (Iaşi), an. VIII, nr. 183, din 20 august 1916.
[20] „Gazeta voluntarilor“ (Cluj), an. VI, nr. 9, din 1 mai 1931, p. 3.
[21] „Telegraful“, an. VII, nr. 1642, din 1 octombrie 1877.
[22] „Dorobanţul“, an. I, nr. 22, din 7 decembrie 1877.
[3] S. Perieţeanu, *Amintiri din războiul din 1877—1878 cu privire la serviciul de poştă şi telegraf*, Ploieşti, 1909, p. 4.
[24] C. N. Minescu, *Istoria poştelor române*, Buc., 1916, p. 365.
[25] *Ibidem*, p. 368—369.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au făcut în Bulgaria, cît şi pentru meritele şi vechimea în serviciu, Pop Grigore, Pitner Leopold, Constantinescu Benedict, Frăsineanu Iosif, Manoilescu Vasiliu, Brădeanu O., Cirişeanu C." [26] şi alţii.

Apreciind gestul voluntarilor, Senatul a votat o lege la 30 martie, iar Adunarea Deputaţilor la 3 aprilie 1878, în care se prevedea că „tinerii care s-au angajat ca voluntari în armată pe diferite termene şi au luat parte la resbel au dreptul a trece imediat în miliţii" [27]. Este şi aceasta încă o mărturie despre numărul însemnat de voluntari aflaţi la acea vreme în armată.

Cele cîteva exemple prezentate constituie noi argumente ce ilustrează adevărul că războiul de independenţă a avut un caracter larg, de masă, demonstrat şi prin numărul apreciabil de voluntari care şi-au oferit mintea şi braţul în slujba nobilei cauze a poporului român : dobîndirea neatîrnării depline a patriei.

IV. ACŢIUNI IEŞENE PENTRU SUSŢINEREA RĂZBOIULUI DE INDEPENDENŢĂ

Deşi tema abordată suscită mai mult un interes local, prin detalierea unor iniţiative se întregeşte cunoaşterea stării de spirit a epocii şi, totodată, se pun în circulaţie elemente noi ce demonstrează caracterul popular al războiului de independenţă.

Evenimentele de cotitură în istoria ţării noastre din anul 1877 au fost urmărite cu deosebit interes de ieşeni, generînd un amplu ecou. Astfel, încă din 18 aprilie, 35 de ieşence „în vederea gravelor evenimente ce se pregătesc pentru ţara română şi a atitudinei ce ea poate fi chemată a lua faţă cu acele evenimente, au decis a forma un comitet central pentru a veni în ajutorul ostaşilor noştri" [1], comitet condus de Maria Rosetti Roznovanu. În acelaşi timp era lansat un patetic apel către femeile române unde se specifica : „nu ne îndoim că românii îşi vor face datoria dacă mai ales şi româncele vor îngrija de a lor [...], nouă, româncelor, ne revine sarcina şi onorul de a aduce alinare suferinţei, de a veghea lîngă răniţi şi a-i reda ţării lor ; pentru aceasta nu trebuie să cruţăm nici bani, nici stăruinţi. Rolul nostru este de a fi peste tot locul unde se va cere acel spirit de adînc şi curajos devotament" pentru „a fi avut şi noi, ca fiice ale acestui pămînt, partea noastră în îndeplinirea măreţei misiuni de a apăra moşia strămoşească" [2].

În acest context, ştirea proclamării independenţei absolute a patriei a declanşat un entuziasm de nedescris. Stă mărturie, în acest sens, telegrama citorva sute de ieşeni. După ce arătau că atitudinea Turciei „ne pustiază şi ne sîngeră inima", drept răspuns, reprezentanţii aleşi ai poporului au hotărît independenţa ţării — ce" a răsunat din plaiuri şi pînă la mare". Adeziunea ieşenilor la acest istoric act a fost deplină : „un strigăt ca o furtună zbucneşte din bătrînii ruruchi ai Iaşului şi acest strigăt este : Independenţa României. Fie ca el să înfăcăre întreaga ţară, şi se adaugă la mărirea naţiunii ca şi strigătul unirii ce tot el întîi l-a rostit [...] astăzi împreună cu Iaşul, cu întreaga ţară [...] strigaţi împreună cu noi : Trăiască independenţa României". La rîndul lor, avocaţii ieşeni, arătînd că au primit măreaţa veste cu vie bucurie sufletească, menţionau că „sute de ani parcurse de cînd românii înăduşiau în piepturile lor dorinţa de a rumpe odată aceste legături cu Turcia" [3].

Sărbătorirea primei zile a independenţei a avut loc la Iaşi în condiţii deosebite : „seara, oraşul a fost splendid iluminat şi bande de muzică cutreierau stradele. Mai multe banchete au avut loc la care s-au ridicat toaste pentru inde-

---

[26] „Buletinul telegrafo-poştal", an. VIII, nr. 4—5, din 1878, p. 5.

[27] „Monitorul oficial al României", nr. 84, din 13 (25) aprilie 1878, p. 2412.

[1] „Curierul", an. V, nr. 31, din 24 aprilie 1877 ; R. Rosetti, *Ambulanţa doamnelor din Iaşi, 1877—1878*, Buc., 1940, p. 3.

[2] „Curierul", an. V, nr. 31, din 24 aprilie 1877.

[3] *Ibidem*, nr. 36, din 12 mai 1877 ; A. P. Alessi, Masimu Popu, *Resbelulu orientale ilustratu*, Graz, 1878, p. 380, „Românul", an. XXI, din 16 mai 1877.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pendenţa română“ [4]. Deşi a plouat în tot cursul zilei [...], „poporul furnică pe strade şi fiecare om se felicită mutualmente pentru noul rang creat ţării în concertul european“, euforia generală continuînd şi noaptea „pînă despre ziuă“ [5].

Izbînda regimentului 13 Dorobanţi la 27 august 1877 prin cucerirea redanului, determină pe M. Kogălniceanu să adreseze ieşenilor o caldă telegramă de felicitare [6]. La acest gest, 69 de ieşeni i-au scris ministrului de externe următoarele : „cetăţenii ieşeni, fericiţi ca şi dvs., de vitejia cu care regimentul al 13-lea s-a luptat la Plevna, făcînd prin eroismul său a reînvia gloria armatelor noastre străbune, se felicită că România a putut încă da naştere unor asemenea fii şi celebrează cu inima plină de bucurie pe cei ce au arătat că eroismul oştenilor lui Ştefan cel Mare şi Mihai Bravul trăieşte încă. Vă rugăm domnule Kogălniceanu, pe dvs., care sunteţi un fiu al Iaşilor, de a fi interpretul nemărginitului nostru entuziasm şi a transmite felicitările noastre vitejilor oşteni ai regimentului ieşean precum şi întregii armate române“ [7].

Victoria de la Rahova cucerită de militarii detaşamentului Slăniceanu în cooperare cu alte forţe (Lupu, Meyendorf), a prilejuit o nouă sărbătoare la Iaşi. Oraşul este seara iluminat, cheltuindu-se pentru aceasta 50,40 lei [8]. Şi de astă dată, mai mulţi ieşeni (peste 150) îşi exprimă în scris simţămintele : „noi, cetăţeni ai Iaşului, la auzirea acestei biruinţi am fost răpiţi de bucurie şi cu entuziasmul datorat faptei, salutăm pe campoducele Domnitor şi pe armata ţării“ [9].

Capitularea lui Osman Paşa şi a întregii sale armate a „făcut să tresalte bătrînul municipiu al Iaşilor“ arătau mai mulţi cetăţeni, care exprimau „căldurosele noastre felicitări“, menţionînd că „prin succesele militare căpătate în Bulgaria se deschide era măririi naţionale“ [10]. Primăria se grăbeşte să anunţe prin afişe că se va serba „Strălucita victorie a armatelor aliate cu ocaziunea căderii Plevnei“, organizîndu-se, între altele, în ziua de 30 noiembrie, „sara la 6 ore, în piaţa Palatului comunal [...], un banchet poporului în onoarea armatelor aliate“ [11]. În acea zi, „în mai puţin de jumătate de oră (de la aflarea ştirii căderii Plevnei — n.ns.), tot oraşul era în sărbătoare ; toate stradele şi edificiile decorate cu stindarde tricolore“ [12]. Au trimis telegrame de felicitare Maria Roznovanu [13], prefectul Gheorghian [14], comunitatea armeană [15], garda civică [16], etc.

Existenţa acestei stări de spirit, de altfel nu numai în Iaşi, ci şi în întreaga Românie, mai mult, pe toate teritoriile locuite de români, a imprimit o participare deosebit de activă a populaţiei la susţinerea războiului de independenţă. Cea mai concludentă dovadă este înţelegerea necesităţii de contribuţie la rechiziţii pentru satisfacerea nevoilor armatei. Încă de la data de 11 aprilie a început în municipiu şi judeţ rechiziţia de cai. Consemnînd aceasta, presa a intervenit prompt pentru a nu-şi face loc, în această privinţă, abuzurile, întrucît acestea „nu se fac nici cum în condiţiile prescrise de acea lege [a rechiziţiilor, publicată în „Monitorul oficial“ din 8 aprilie 1877 — n.ns.] mai ales prin comunele rurale“ [17]. În acest scop, în luna mai a fost numită comisia pentru supravegherea aplicării legii rechiziţiilor compusă din Alecu Ghica (preşedinte), Dim. Gusti, V. Pogor, L. Negruzzi şi Dim. Anghel [18]. Ulterior, în locul lui Dim. Anghel demisionat şi

---

[4] „Curierul“, an. V, nr. 36, din 12 mai 1877.

[5] „Figaro“, an. V, nr. 27, din 15 mai 1877.

[6] Aug. Z. N. Pop, *Kogălniceanu şi Iaşii*, în „Iaşul literar“, nr. 6, 1956, p. 137 ; „Curierul de Iaşi“, an. X, nr. 94, din 31 aug. 1877.

[7] „Românul“, an. XXI, din 6 sept. 1877.

[8] Arh. St. Iaşi, Fond primărie, ds. 11/1877, f. 90—91.

[9] „Monitorul oficial al României“.

[10] Arh. St. Iaşi, Fond primărie, ds. 11/1877, f. 84.

[11] *Ibidem*, f. 77, ds. 36/1877, f. 355.

[12] „Monitorul oficial al României“, nr. din 4 (16) dec. 1877, p. 7127.

[13] *Ibidem*, nr. din 3(15) dec. 1877, p. 7095.

[14] *Ibidem*, nr. din 4 (16) dec. 1877, p. 7127.

[15] *Ibidem*, p. 7128.

[16] *Ibidem*, nr. 9 (21) dec. 1877, p. 7183.

[17] „Curierul“, an. V, nr. 28, din 14 aprilie 1877.

[18] „Curierul de Iaşi“, an. X, nr. 54, din 25 mai 1877.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a lui Pogor, care era plecat în străinătate, au fost numiți Nicolae Gane și Sandu Dudescu [19].

Cu toate greutățile existente, s-a răspuns cu însuflețire de către mase la această acțiune de răspundere pe plan național. Astfel, informînd că la Iași a avut loc rechiziția a treia, în urma căreia s-au adunat 200 boi, 1 000 kg. grîu, 300 kg. orz, pastramă și brînză, un cotidian bucureștean specifica: „fiecare s-a grăbit a da partea de vite sau cereale cu care a fost taxat" [20]. Că s-a contribuit în funcție de posibilități, rezultă și din rechiziția din 7 oct. 1877, cînd, de la 20 de persoane din Iași, s-au adunat 150 cojoace (4 mari noi, 93 mari vechi, 11 mijlocii vechi, 42 mici vechi) în valoare de 1 145 lei [21], fiind predate comandantului escadronului II din oraș [22] spre a fi expediate la Slatina de către sergentul Gherman [23]. În detaliu, bunurile rechiziționate din județul Iași sînt prezentate în anexa 1, rezultînd că valoric se situează pe locul 22 din cele 33 de județe [24].

În afara acestor contribuții obligatorii, populația județului Iași a venit în întîmpinarea trebuințelor armatei cu numeroase și diverse ofrande. Unele au fost în bani: S. Ch. Daniel a oferit 5 000 lei [25], Comitetul israelit din Iași adunase pînă în luna iunie 12 812,19 lei [26], iar Comitetul central al doamnelor din Iași a colectat importanta sumă de 108 760,19 lei [27], iar după evaluări recente 109 000 lei [28] etc.

Alte ofrande au fost în natură: I. I. Machedon a donat 2 cai și 1 000 lei [29], G. M. Cimara a oferit 4 cai [30], G. V. Gafiencu și V. Trohin cîte 50 de oca de brînză fiecare [31], primăria municipiului Iași a votat un credit de 7 000 lei necesar pentru a oferi armatei 40 000 pîini [32], expediate între 8—20 aprilie [33], pentru care colonelul Fălcoianu mulțumea cu recunoștință „pentru patriotica ofrandă a onor primăriei" [34].

Să mai adăugăm faptul că femeile din Comitetul central al doamnelor din Iași „a trimis armatei cămăși cu mile" [35]. Numeroase donații s-au făcut pentru tratarea răniților. Astfel, farmacistul Gustav Schüller a oferit gratis medicamentele necesare spitalului societății de binefacere de la 1 decembrie 1877 pînă la închiderea acestuia [36], comitetul central al doamnelor din Iași a oferit în septembrie 1877 — 61 oca și 50 gr. scamă [37], în timp ce inginerul S. Vîrnav, G. Rosetti [38] și Smaranda Carp [39] s-au oferit să întrețină cîte un rănit din spitalul societății de binefacere pe diferite termene. O încercare de totalizare a ofrandelor ieșene prezintă anexa 2, pe baza datelor oficiale publicate imediat după război, dar este lacunară, deoarece nu înglobează ofrandele colectate de comitetul cen-

---

[19] *Ibidem*, nr. 67, din 24 iunie 1877.
[20] „Telegraful", an. VII, nr. 1582, din 20 iulie 1877.
[21] Arh. St. Iași, Fond primărie, ds. 142/1877, f. 17.
[22] *Ibidem*, f. 7.
[23] *Ibidem*, f. 3.
[24] *Războiul pentru independență națională (1877—1878). Documente militare*, București, 1971, p. 632—633.
[25] „Dorobanțul", an. I, nr. 74, din 30 ian. 1878.
[26] „Steaua României", an. I, nr. 22, din 16 iunie 1877.
[27] R. Rosetti, *Asnbulanța doamnelor din Iași, 1877—1878*, Buc., 1940, p. 9.
[29] „Curierul de Iași", an. X, nr. 40, din 20 aprilie 1877.
Crucea Roșie din România, 1876—1976, București, 1976, p. 45.
[30] „Figaro", an. V, nr. 28, din 21 mai 1877.
[31] „Monitorul oficial al României", din 28 sept. (10 oct.) 1877, p. 5658.
[32] Arh. St. Iași, Fond primărie, ds. 101/1877, f. 3—4.
[33] *Ibidem*, f. 84.
[34] *Ibidem*, f. 23.
[35] „Curierul de Iași", an. X, nr. 88, din 14 aug. 1877.
[36] *Ibidem*, nr. 132, din 4 dec. 1877; nr. 139, din 23 dec. 1877.
[37] „Monitorul oficial al României", din 24 sept. (6 oct.) 1877, p. 5610.
[38] „Curierul de Iași", an. X, nr. 138, din 21 dec. 1877.
[39] *Ibidem*, nr. 139, din 23 dec. 1877.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tral al doamnelor, de societatea de binefacere, de comitetul central israelit etc. Cu toate aceste deficienţe, ne putem forma o imagine de ansamblu asupra contribuţiei benevole a ieşenilor pentru susţinerea războiului de independenţă.

Un alt grup de acţiuni distincte au fost cele pentru colectarea de fonduri în scopul achiziţionării armamentului modern din străinătate cu care să fie înzestrată armata română.

Înainte ca M. Kogălniceanu să lanseze către popor vibrantul apel patriotic „avem braţe, n-avem puşti [...] în numele guvernului, în numele ţării fac apel la patriotismul dvs" convins fiind că „patriotismul român va birui chiar sărăcia" [40], la Iaşi s-a manifestat o frumoasă iniţiativă. Un grup format din 20 de personalităţi ieşene hotărăşte „formarea unui fond destinat pentru cumpărarea de arme" [41]. Cu această ocazie, aceştia au adresat concetăţenilor lor următorul apel : „Armata română se află în faţa inamicului ; fraţii noştri îşi varsă sîngele nu numai pentru gloria numelui român, dar şi pentru apărarea căminului părintesc. Dacă primele ei succese au făcut să tresalte de bucurie inimile tuturor, nu trebuie să uităm că trebuinţele unei armate sînt nenumărate şi de îndeplinirea lor atîrnă în parte izbînda definitivă. Ţara, prin mijloacele ordinare ale bugetului nu este în stare a face faţă întotdeauna acestor trebuinţi ; cîte arme, cîte muniţiuni nu se pierd, nu se strică într-un război ? Este dar de datoria fiecărui român ca să contribuiască după mijloacele sale, ca fraţii noştri pe cîmpul luptei şi în tot cursul ei să fie prevăzuţi cu prisosinţă cu tot materialul şi echipamentul reclamat de necesităţile războiului. Subscrişii, convinşi de simţămintele dvs. patriotice, îşi permit a vă ruga să binevoiţi a veni sîmbătă, 3 septembrie, la orele 7, în Sala tronului pentru ca, împreună cu ceilalţi cetăţeni ce vor asista la întrunire, să chibzuim alegerea unui comitet care să se ocupe de adunarea fondurilor reclamate de situaţiunea gravă în care se află scumpa noastră patrie" [42].

Întrunirea a avut loc la data stabilită [43], alegîndu-se „prin aclamaţiune, un comitet de 50 de persoane". Preşedinte a fost desemnat Dim. Gusti, iar casier I. Bogdan. În comitet au fost cooptate distinse personalităţi ieşene între care V. Pogor, V. Conta, Iacob Negruzzi, N. Gane şi alţii [44]. Cît de fierbinte a fost atmosfera în care a avut loc această întrunire rezultă şi din faptul că pe loc a fost subscrisă suma de 12 480 lei la care au contribuit : D. Mavrocordat cu 2 000 lei, Sc. Pastia cu 1 200 lei, D. Ciuperescu, Sculi Logotetides şi C. Corjescu cu cîte 1 000 lei fiecare, D. I. Ciurea şi C. Langa cu cîte 500 lei fiecare etc. [45]. Pentru generalizarea acţiunii, un ziar bucureştean scria că „ieşenii aleseră persoanele care vor fi însărcinate cu strîngerea generoaselor ofrande ale celei de-a doua capitală a ţării" [46].

Comitetul ales a desfăşurat o vie activitate. Astfel, la 8 octombrie adunase 26 850,90 lei [47], peste o săptămînă totalul încasărilor urca la 28 410,35 lei [48], la 2 noiembrie era de 30 789 lei [49], iar la 14 decembrie suma adunată pentru cumpărarea de arme era de *40 061*,25 lei [50]. *În final, populaţia municipiului şi judeţului Iaşi* a subscris pentru arme suma de 53 292,13 lei [51] cu care se putea achita costul [52] a 888 puşti „Peabody".

---

[40] „Românul", an. XXI, din 11 sept. 1877.
[41] „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 96, din 4 sept. 1877.
[42] *Ibidem.*
[43] „Steaua României", an. I, nr. 86, din 4 (16 sept.) 1877 ; „Românul", an. XXI, din 6 sept. 1877.
[44] „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 97, din 7 sept. 1877.
[45] „Românul", an. XXI, din 7 sept. 1877.
[46] *Ibidem*, nr. din 16 sept. 1877.
[47] *Ibidem*, din 8 oct. 1877.
[48] *Ibidem*, din 15 oct. 1877.
[49] *Ibidem*, din 2 nov. 1877.
[50] „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 135, din 14 dec. 1877.
[51] Al. Pencovici, *Requisiţiunile şi ofrandele pentru trebuinţele armatei române în resboiul din 1877—1878*, Bucureşti, 1879, p. 66—67.
[52] După datele comunicate presei, sumele oferite pentru cumpărarea de arme au evoluat astfel : 43 366,26 lei („Ştafeta", an. I, nr. 6, din 15 ian. 1878), 44 763,25 lei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ştirea că armata rusă a trecut Prutul sosind la Iaşi s-a răspîndit repede în ţară [53].

Pe data de 12 aprilie, „pe la orele 4 după amiază a intrat în Iaşi cartierul g neral rus compus din 800 oameni" [54].

Ieşenii şi-au adus, de asemenea, o contribuţie însemnată la cartiruirea trupelor ruseşti ce afluiau spre Balcani încă din luna aprilie 1877. În acest scop, A. Dica şi maiorul I. Constantinov au fost „însărcinaţi din partea comunei cu începere de la 14 ale curentei (aprilie — n.ns.) cu primirea armatei ruseşti şi împărţirea ei pe la cfartire" [55]. Efectivele numeroase ale armatei ruse, cît şi spaţiul de cazare limitat de care dispunea oraşul la acea dată au confruntat municipalitatea cu unele dificultăţi care, spre a soluţiona temporar cartiruirea trupelor, a fost obligată să utilizeze spaţiul unor instituţii publice. Un document de epocă reflectă această stare de lucruri : „Şcoala de băieţi a găsit ograda acelei şcoli plină de soldaţi ruşi şi trăsuri, încît nu mai rămase loc liber pentru circulaţia elevilor" [56].

Pe parcursul războiului au existat numai anumite perioade cînd s-a înregistrat un flux deosebit al trupelor ţarului prin Iaşi. Ele au fost surprinse şi de presa vremii, redîndu-se totodată contribuţia populaţiei la cartiruire. „De vreo 5 zile mai cu seamă, trecerea armatei ruseşti spre teatrul războiului nu mai conteneşte. De unde înainte veneau cîte 2—3 regimente, astăzi vin cîte 10, astfel că marţi şi miercuri, în 3 cvartale din Iaşi, se dăduse la gvartir cîte 3 şi 4 soldaţi de fiecare casă ; cartiruirea se dă acelor trupe care pleacă pe drumul Bîrladului ; trupele ce vin cu trenul [57] de la Ungheni nu stau decît cel mult o oră şi jumătate, ceea ce face a se întrerupe circulaţia trenurilor de persoane" [58]. Adoptarea hotărîrii de încercuire completă a Plevnei înteţeşte deplasarea trupelor ţariste către front. „De vreo 3 zile — consemna un ziar ieşean — iarăşi a început a veni armată. Luni seara chiar au sosit în Iaşi 3 regimente de infanterie şi un batalion de sapieri [59], efective care, bineînţeles, au trebuit cartiruite. Această situaţie s-a continuat : „de vreo săptămînă mai cu seamă — consemna un cotidian — au început iarăşi a curge din Rusia spre teatrul luptei numeroase corpuri de armată" [60]. Fără a avea posibilitatea să realizăm o statistică riguroasă a cartiruirilor din această perioadă, utilizăm informaţii de ordin general pentru a ne forma o imagine de ansamblu. Astfel, la 9 septembrie a sosit în Iaşi, cu trenul de dimineaţă, „un mare număr de ofiţeri ruşi" [61]. Ulterior, „sîmbătă în 26 a.c. (noiembrie — deci cu 2 zile înainte de căderea Plevnei — n.ns.) numărul soldaţilor ruşi, fără ofiţeri şi alte grade superioare, aflaţi în oraşul nostru s-a urcat la 16 000" [62]. Concludentă este şi altă ştire apărută către sfîrşitul războiului. „Trupe ruseşti sosesc necontenit. Avem marinari, trupe de infanterie, cazaci, unele staţionare şi altele care pleacă" [63].

(Ibidem, nr. 12, din 22 ian. 1878) ; 45 111,55 lei *(Ibidem*, nr. 15, din 26 ian. 1878) ; 45 727,35 lei *(Ibidem*, nr. 27, din 11 febr. 1878).

[53] „Vocea Prahovei", an. III, nr. 27, din 14 apr. 1877.

[54] „Unirea democratică", an. I, nr. 131, din 14 aprilie 1877.

[55] Arh. St. Iaşi, fond primărie, ds. 104/1877, vol. I, f. 4.

[56] *Ibidem*, ds. 104/1877, vol. I, f. 65.

[57] Astfel, în intervalul 12 aprilie—21 august 1877, au trecut prin gara Iaşi : 144 247 soldaţi, 209 generali, 3 788 ofiţeri, 37 189 cai, 3 636 trăsuri de ambulanţă şi bagaje, 2 780 chesoane, 456 tunuri, 32 368 tone muniţiuni, 210 bombe mari de sorţi, 1 042 bombe de tun pline, 214 tone praf pentru tunuri, 110 tone monede 92 pontoane, 2 vagoane proiectile, 126 tone maşinărie pentru tunuri şi 169 granate Cf. *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, vol. V, nr. 1 237, p. 615.

[58] „Figaro", an. V, nr. 45, din 29 sept. 1877.

[59] *Ibidem*, nr. 50, din 12 oct. 1877.

[60] *Ibidem*, nr. 52, din 18 oct. 1877.

[61] „Vestea", an. I, nr. 158, din 10 septembrie 1877.

[62] „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 129, din 27 nov. 1877.

[63] „Ştafeta", an. I, nr. 1, din 1 ian. 1878.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În fine, menţionăm că şi în februarie 1878 s-au continuat cartiruirile armatei ruse. Astfel, la 7 februarie „au trecut prin oraşul nostru peste 3 000 ruşi care au şi fost daţi prin cvartire“ [64].

Este necesar să se menţioneze cu acest prilej şi asistenţa unor răniţi din armata rusă. În luna iunie, în acest scop, „pe platoul Copoului“ se construia „un spital în paiante“ cu o capacitate de 300 paturi [65]. La începutul lunii, mai precis la data de 4 iunie „au venit în Iaşi din armata rusă de la Dunăre mai mulţi soldaţi bolnavi şi răniţi, care au fost pe dată internaţi în spitalul Sfîntul Spiridon“ [66]. Încă din iulie 1877 în raionul gării ieşene s-a amenajat un spital „din nişte mari şi întinse încăperi care serveau mai înainte de magazii“, personalul dovedind o „călduroasă sîrguinţă în îngrijirea răniţilor“ [67].

Ulterior, în Iaşi încep să funcţioneze mai multe spitale ruseşti, numărul lor ajungînd, în februarie 1878, la 39. Considerîndu-se că prin aceasta este „afectată higena şi salubritatea publică“, s-a luat hotărîrea ca 2 din spitale să fie amplasate afară de oraş [68].

Asistenţă medicală s-a acordat la Iaşi răniţilor turci încă din iunie 1877. Astfel, o ştire din presă menţiona internarea în spitalul din gară a cîtorva răniţi turci care, fiind trataţi omeneşte „binecuvîntau ora cînd au fost răniţi“ [69].

La 10 ianuarie 1878 se anunţa sosirea în curînd a unui lot de 57 turci bolnavi care urmau să fie trataţi în spitalul militar ce depindea de Epitropia sfîntul Spiridon [70].

La 12 ianuarie au sosit, pe lîngă aproape 100 de bolnavi şi răniţi români, şi 39 turci „răniţi foarte grav“. Aceşti răniţi au fost conduşi la spital „unde au primit imediat cele mai bune îngrijiri“ [71].

Meritorie a fost activitatea ieşenilor pentru tratarea militarilor români răniţi. Rodnica activitate a comitetului central al doamnelor din Iaşi s-a concretizat prin terminarea, în luna iunie, a acţiunilor de constituire a ambulanţei doamnelor din Iaşi [72], ambulanţă ce a sosit în Bucureşti în seara zilei de 24 iunie 1877 [73], fiind afectată Diviziei a IV-a [74]. O altă iniţiativă a femeilor ieşene a fost înfiinţarea spitalului de la T. Măgurele. Acest aşezămînt, „cu tot personalul şi materialul pentru 80 paturi“, a fost iniţial organizat „în 2 secţii, una la Nicopole, alta la Măgurele“ [75]. În acest scop, a plecat din Iaşi, la începutul lunii august, Eliza Liteanu şi Natalia Suţu, urmînd a-l instala cu concursul lui Nicu Ceaur Aslan [76]. Directoarea spitalului, Eliza Liteanu, arăta că în luna septembrie 1877 au fost îngrijiţi 61 răniţi dintre care „27 evacuaţi, 33 prezenţi“ [77]. În noiembrie 1877 se aflau în acest spital 34 răniţi şi 3 bolnavi ; pe parcurs au fost internaţi 31 (2 ofiţeri, 29 trupă) ; au fost evacuaţi 22 (5 ofiţeri, 17 trupă ; au murit 2 ; la sfîrşitul lunii erau în spital 25 (3 ofiţeri, 22 trupă) [78].

Acest aşezămînt spitalicesc a funcţionat pînă la data de 20 decembrie 1877 [79].

---

[64] „Ştafeta“, nr. 24, din 8 febr. 1878.
[65] „Românul“, an. XXI, din 23 iunie 1877.
[66] „Figaro“, an. V, nr. 30, din 5 iunie 1877.
[67] „Românul“, an. XXI, nr. din 1 iulie 1877.
[68] „Steaua României“, an. II, nr. 24, din 2 februarie 1878.
[69] „Românul“, an. XXI, nr. din 18, 19 iunie 1877.
[70] „Ştafeta“, an. I, nr. 1, din 10 ian. 1878.
[71] *Ibidem*, nr. 30, din 12 ian. 1878.
[72] „Curierul“, an. V, nr. 45, din 16 iunie 1877.
[73] „Românul“, an. XXI, din 25 iunie 1877.
[74] Vezi detalii la R. Rosetti, *Ambulanţa doamnelor din Iaşi, 1877—78*, Buc., 1940 ; *Crucea Roşie din România, 1876—1976*, Buc., 1976, p. 41—43.
[75] „Curierul de Iaşi“, an. X, nr. 88, din 14 aug. 1877.
[76] *Ibidem*, nr. 85, din 5 aug. 1877.
[77] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independenţă*, vol. VI, nr. 937.
[78] „Monitorul oficial al României“, din 29 dec. 1877 (10 ian. 1878), p. 7516.
[79] *Crucea Roşie...*, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Evreii ieşeni au constituit, încă de la 1 mai 1877, un comitet pentru ajutorarea răniţilor români (preşedinte I. Ch. Daniel)[80]. La începutul lunii iulie comitetul israelit ieşean constituit pentru a veni în ajutorul soldaţilor români răniţi anunţa că din sumele colective va forma un spital de campanie[81].

Acest comitet, colectînd suma de 14 000 lei, a înfiinţat 2 spitale — unul ambulant de 30 de paturi şi altul la Cotroceni — ultimul inaugurat la 31 august de către Dr. Prosner, spital ce urma ca, după război, să devină proprietatea azilului Elena Doamna[82]. În noiembrie 1877, spitalul evreilor ieşeni se afla la T. Măgurele, avînd internaţi 2 răniţi şi 8 bolnavi. În cursul aceleiaşi luni au fost internaţi 11 răniţi şi 3 bolnavi, au fost evacuaţi 9, a murit 1, rămînînd la sfîrşitul lunii 9 răniţi şi 5 bolnavi[83].

Asistenţă medicală s-a acordat militarilor răniţi şi în aşezămintele spitaliceşti din Iaşi. Primul lot de răniţi a venit în municipiul nostru în a doua decadă a lunii septembrie, fiind aşteptaţi în gară de un numeros public. Cum călătoriseră în condiţii vitrege (într-un vagon de marfă), s-a găsit de cuviinţă să fie transportaţi prin grija căpitanului Manolescu, comandantul pieţei, în cea mai mare grabă la spitalul militar „unde li se preparase toate cele necesare"[84].

La 12 octombrie presa ieşeană anunţa că „un tren esprè (sic) va aduce în oraşul nostru de la Plevna mai mulţi soldaţi români răniţi"[85]. Activitatea femeilor ieşene sporeşte în dinamism. Membrele „Societăţii de binefacere" se pregătesc pentru înfiinţarea unui spital. Un anume Goldenthal anunţa că pune la dispoziţie o casă cu 19 odăi pentru a fi transformată în spital[86], casă ce avea de fapt 16 camere, 20 paturi de fier şi alte mobile[87]. Din nou ieşenii îşi demonstrează generozitatea. Constantin Gh. Rosetti Solescu se oferă să supravegheze instalarea spitalului, dr. Fieischlen să asigure asistenţa medicală, fraţii Konya să asigure medicamente cu 50% reducere[88], farmacistul Lochman să dea medicamente cu 55% reducere, iar Solomonică Zarafu donează un stînjen de lemne[89]. Presa publică apeluri către femeile care doresc să facă de serviciu la spital ziua şi noaptea[90]. În fine, la 30 octombrie, la 6 ore, în gara Iaşi au sosit aproape 100 de răniţi[91], peste 70 au fost internaţi la spitalul sf. Spiridon, iar 23 în spitalul „Societăţii de binefacere" din casele Goldenthal situate în strada Podul Beilicului[92]. Moralul răniţilor e excelent: „mulţi pretind că sînt bine şi că ar fi vrut să rămîie pe cîmpul de război spre a se bate"[93]. În fine, Comitetul doamnelor din Iaşi a reuşit să mai înfiinţeze un aşezămînt spitalicesc în casele Elenei Mălinescu din strada Romană, spital ce a fost inaugurat la 20 noiembrie 1877 orele 12[94]. La festivitatea de deschidere a participat prefectul Gheorghian, care a ţinut un discurs ce „mişcă inima auditoriului". Capacitatea spitalului permitea tratarea a 60 de bolnavi[95]. Numit „Ospiciul Santa Maria", în acest aşezămînt spitalicesc au lucrat medicii I. A. Ciurea, Filipescu, Gh. Iuliano, C. Bucşenescu, Buicliu — şi a funcţionat pînă la 31 martie 1878[96].

[80] „Curierul", an. V, nr. 34, din 5 mai 1877.
[81] „Curierul de seară", an. I, nr. 1, din 1 iulie 1877.
[82] „Steaua României", an. I, nr. 86, din 4 (16 sept.) 1877, „Monitorul oficial al României", din 26 aug. (7 sept.) 1877, p. 5207.
[83] „Monitorul oficial al României", din 29 dec. 1877 (10 ian. 1878), p. 7516.
[84] „Figaro", an. V, nr. 43, din 15 sept. 1877.
[85] *Ibidem*, nr. 50, din 12 oct. 1877.
[86] „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 111, din 12 oct. 1877.
[87] *Ibidem*, nr. 115, din 21 oct. 1877.
[88] *Ibidem*.
[89] *Ibidem*, nr. 116, din 23 oct. 1877.
[90] *Ibidem*, nr. 117, din 26 oct. 1877; nr. 119, din 2 nov. 1877.
[91] *Ibidem*, nr. 119, din 2 nov. 1877.
[92] *Ibidem*, nr. 121, din 6 nov. 1877.
[93] *Ibidem*, nr. 119, din 2 nov. 1877.
[94] Arh. St. Iaşi, Fond primărie, ds. 107/1877, f. 12.
[95] „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 129, din 27 nov. 1877.
[96] *Crucea Roşie...*, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Subliniem faptul că în Iaşi s-a acordat asistenţă medicală de înaltă calitate unui număr însemnat de militari. Numai la Spitalul militar aflat sub auspiciile epitropiei Sf. Spiridon au fost trataţi de la 1 octombrie 1877 la 1 ianuarie 1878, 165 soldaţi [97]. Cît priveşte calitatea asistenţei medicale a subliniat-o generalul Cernat care, vizitînd spitalul Santa Maria la 20 februarie 1878 şi-a exprimat „deplina sa satisfacţie pentru buna rînduială, curăţenie şi îngrijirea cea de aproape ce răniţii află în spital" [98].

Dispunînd de un important detaşament de intelectuali [99], Iaşul, centru cultural de primă mărime al ţării, cunoştea o intensă viaţă cultural-artistică. În situaţia creată, unele manifestări au fost dedicate în exclusivitate adunării de fonduri pentru armată. Seria aceasta de acţiuni a fost inaugurată la 22 mai 1877 cînd, în grădina „Chateau — aux fleurs", profesorii de la conservator au susţinut un concert destinat ajutorării răniţilor români [100]. Rezultatul acestei serate a depăşit aşteptările organizatorilor, fiind „neaşteptat de mare" [101] deoarece s-a realizat un cîştig de 3 287,70 lei [102]. Aceasta a fost posibil deoarece „publicul a răspuns cu multă căldură" [103].

La 29 mai 1877, artiştii ieşeni, cu concursul lui E. Caudella, şeful orchestrei, al unor profesori de la conservator şi cu participarea unor studenţi, au prezentat un spectacol de asemenea în folosul răniţilor [104], estimîndu-se un cîştig de 1 200 lei [105]. Aflîndu-se în trecere prin Iaşi, artistul D. Dumitrescu anunţa că susţine în seara zilei de 14 iulie la grădina „Pomul verde" o reprezentaţie în beneficiul răniţilor, cu care prilej lansa lucrarea „Hassan paşa de la Nicopole" [106].

La 27 iulie, artistul şi compozitorul George Skeletti a susţinut în grădina „Jokei-Club" „prima sa serată în folosul răniţilor oştirii române". Şi această manifestare a trezit interesul publicului: „cu toate inconvenientele grădinii prea expuse la zgomotul străzii, lumea a luat parte cu vie plăcere la ea" [107].

Sala teatrului a găzduit la 2 august 1877 publicul dornic să audieze concertul susţinut de artiştii C. Decker, K. Zelinski şi Constantinescu, spectacol la care s-a realizat pentru răniţi beneficiul de 336,75 lei [108]. Renumitul actor M. Millo, reîntîlnindu-se cu ieşenii la sfîrşitul lunii august 1877, anunţa că la 21 august va susţine în profitul oştirii române un spectacol la grădina „Chateau aux fleurs" [109]. Spectacolul s-a bucurat de „unul din cele mai strălucite şi neaşteptate

---

[97] „Ştafeta", an. I, nr. 8, din 18 ian. 1878.

[98] *Ibidem*, nr. 35, din 21 febr. 1878.

[99] Iată doar cîteva date. La 1877, în învăţămîntul superior ieşean erau 21 de cadre didactice (în Bucureşti 41). Universitatea ieşeană avea înscrişi 171 studenţi (cea din Bucureşti 388) repartizaţi astfel: facultatea de drept 101, facultatea de ştiinţe 44, facultatea de litere 27; Şcoala de Belle Arte era frecventată de 10 elevi (cea din Bucureşti 23); Conservatorul ieşean era frecventat de 102 elevi (cel din Bucureşti de 149); existau licee, 2 şcoli secundare de fete etc. Cf. „Românul, an XXI, din 2 iulie 1877.

[100] „Telegraful", an. VII, nr. 1539, din 29 mai 1877; „Curierul de Iaşi", nr. 52, din 18 mai 1877.

[101] „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 54, din 25 mai 1877.

[102] „Curierul", an. V, nr. 41, din 2 iunie 1877.

[103] *Ibidem*, nr. 39, din 26 mai 1877.

[104] „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 56, din 29 mai 1877. Programul a cuprins: „Piatra din casă" de V. Alecsandri; „Mişel şi Cristina" — comedie tradusă de Porfiriu; poemul „Hodja Murad paşa, vizirul sultanului Ahmed", de V. Alecsandri; „Cezar şi Brutus" de Voltaire; „Herşcu Bocengiu" — cantonetă de V. Alecsandri.

[105] „Curierul", an. V, nr. 41, din 2 iunie 1877.

[106] *Ibidem*, nr. 53, din 14 iulie 1877.

[107] „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 83, din 31 iulie 1877.

[108] „Curierul", an. V,nr. 65, din 25 august 1877.

[109] „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 90, din 21 aug. 1877, „Curierul", an. V, nr. 63, din 18 aug. 1877; nr. 64, din 21 aug. 1877.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

succese", constituind „o adevărată sărbătoare pentru concetățenii noștri", încasările ridicîndu-se la „peste 2 000 franci" [110].

În seria manifestărilor artistice în scopuri umanitare a făcut parte și concertul din 23 octombrie 1877 susținut în sala Palatului de către Ana Boscof și T. Burada, care și-au pus „recunoscutele lor talente la dispoziția societății de binefacere", fapt pentru care li se adresau mulțimii „în numele ostașilor răniți și a publicului ieșean din toată inima" [111]. Cu această ocazie au evoluat și artiștii A. Parini, P. Mezetti, F. Papp, P. Benotti, G. Finkelstein și I. Latainer [112]. Concertul s-a bucurat de un succes „strălucit" [113], realizîndu-se beneficii în valoare de 1 105,35 lei [114]. Alt gen de manifestări culturale destinate colectării de fonduri au fost conferințele publice. Astfel, la 27 septembrie [115], dînd curs invitației Comitetului doamnelor ieșene, V. Alecsandri a vorbit publicului despre vitejia dorobanților în încleștarea aprigă de la redute, după care a recitat „Legenda vizirului Ahmet". În continuarea manifestării a vorbit I. Vîrnav Liteanu [116]. Imensa popularitate a poetului a determinat ca sala să fie arhiplină, încasările realizate fiind de 1 263,85 lei [117].

Clubul studenților din Iași (al cărui comitet de conducere era format din A. Chirilovici, D. Bodescu, Leon C. Gheorghiu și C. C. Văleanu) [118] a organizat la începutul lunii septembrie în aula universității conferința „Despre spiritul de luptă al românilor", susținută de studentul în drept Gh. Răileanu, urmărindu-se ca, prin taxa de intrare, să se colecteze bani pentru achiziționarea de arme [119]. Beneficiul realizat a fost de 666,70 lei, pe care la 23 septembrie Leon C. Gheorghiu i-a predat lui I. Bogdan — casierul comitetului ieșean pentru cumpărarea de arme [120].

Anunțată inițial pentru 9 octombrie [121], s-a ținut la 16 octombrie în aula universității o conferință de profesorul P. Verussi, banii încasați prin vînzarea biletelor de intrare (2 lei) urmînd a fi destinați cumpărării de arme [122]. Subiectul conferinței fiind despre „Frumos și sublim", cît și scopul ei, se considera" că auditoriul va fi cît se poate de numeros" [123].

În fine, la 8 decembrie, profesoara Efrosina Homoriceanu, din Rîmnicul Sărat se deplasase la Iași pentru a conferenția în Sala Tronului din Palatul administrativ în folosul ostașilor români răniți [124]. În cadrul expunerii o pondere deosebită a avut-o relevarea dimensiunilor bravurii române [125].

---

[110] „Curierul de Iași", an. X, nr. 91, din 24 aug. 1877.
[111] „Steaua României", an. I, nr. 121, din 18 oct. 1877.
[112] „Curierul de Iași", an. X, nr. 115, din 21 oct. 1877. Programul a inclus: Partea I: Allegro și adagio din „Trio în re minor pentru pian, violină și violoncel" de Mendelssohn (interpreți Boscof, Burada, Parini); „Fantesia de Nabucudonosor pentru violină" de Alard (cu Burada și Parini); Aria „Tre giorni" de Pergolese, „Romanesca", arie din sec. XV; „Mazurca de salon" de Kontsky; „Serenada" de Haydn; Adagio din „Cvartateul op. 18" de Beethoven (executat de Burada, Papp, Parini și Mezetti); Partea a II-a, Fantesie pe aria „Gott erhalte Franz der Kaiser" pentru violină de Leonard (executată de Burada); „Rondo rusesc pentru violină" de Beriot (executat de Burada); „concertul în La minor pentru pian" de Hummel (A. Boscov cu acompaniamentul orchestrei).
[113] „Românul", an. XXI, din 29 oct. 1877.
[114] „Curierul de Iași", an. X, nr. 117, din 26 oct. 1877.
[115] „Figaro", an. V, nr. 45, din 29 sept. 1877.
[116] „Curierul de Iași", an. X, nr. 106, din 30 sept. 1877.
[117] *Ibidem*, nr. 107, din 2 oct. 1877.
[118] „Figaro", an. V, nr. 45, din 29 sept. 1877.
[119] „Curierul", an. V, nr. 69, din 8 sept. 1877.
[120] „Figaro", an. V, nr. 45, din 29 sept. 1877.
[121] *Ibidem*, nr. 48, din 7 oct. 1877.
[122] „Steaua României", an. I, nr. 119, din 14 oct. 1877.
[123] „Figaro", an. V, nr. 48, din 7 oct. 1877.
[124] „Curierul", an. V, nr. 90, din 4 dec. 1877.
[125] *Ibidem*, nr. 96, din 11 dec. 1877.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Colecte frumoase au obţinut femeile ieşene pentru scopul umanitar urmărit organizînd tombole şi loterii cu diverse obiecte donate ce nu făceau trebuinţă armatei. O loterie a fost iniţiată de Efrosina Rosetti. Aceasta, cu concursul Nataliei Suţu, „care este neobosită de la înfiinţarea comitetului doamnelor din Iaşi" a reuşit ca toate biletele să fie „curînd distribuite". La tragere a ieşit cîştigător numărul 113, deţinut de Sofica Palade [126]. S-a estimat ca această acţiune să aducă un venit de 500 lei [127].

Tot în această perioadă Lucia Suţu a organizat o loterie cu obiecte, în folosul ostaşilor români. Aflînd despre aceasta, atît membrele comitetului central al doamnelor din Iaşi, cît şi alte persoane s-au grăbit să ofere diverse obiecte, încît „s-a format o colecţie foarte bogată şi foarte variată" [128]. Aceasta determina organizatorii să mizeze pe un beneficiu de 2 000 lei [129].

O loterie deosebită a organizat Chesco Rosetti, graţie donaţiei făcute de Maria Rosetti, Maria şi Ecaterina Kescu. Acestea au cedat 30 bucăţi bijuterii (între care 4 inele, 4 coliere, 4 brăţări, 1 lănţişor de aur, 3 medalioane, 10 perechi cercei) comitetului pentru ajutorarea răniţilor, punîndu-se în vînzare bilete în valoare de 2 franci [130]. Dată fiind valoarea obiectelor se preconiza obţinerea unui venit de 3 000 lei [131].

Un succes deostbit a avut tombola şi concertul organizat de comitetul doamnelor şi în seara zilei de 31 iulie în grădina publică de la Copou [132]. Cu această ocazie s-au distribuit 5 000 de bilete [133] la care [134] „publicul din toate clasele sociale [...] s-a grăbit a lua parte" [135]. Drept urmare s-au realizat venituri de aproape 4 000 lei [136].

O loterie s-a organizat cu un tablou oferit de Natalia Iamadi [137] şi alta cu „un şal turcesc", oferit de Elena Natalia Suţu [138].

În preajma sărbătorilor de iarnă s-a organizat o tombolă deosebită. În acest scop, încă de la sfîrşitul lunii noiembrie presa a publicat mai multe apeluri „la patrioticele sentimente despre care publicul român totdeauna a dat cele mai mari dovezi", solicitîndu-se să se doneze „jucării de copii şi cu orice fel de alte obiecte" [139]. În sfîrşit, la 24 decembrie, în casele Catincăi Comănescu din strada Lăpuşneanu s-a deschis tombola (la 100 numere 10 erau cîştigătoare, preţul unui bilet fiind de 1 leu) şi un pom de iarnă cu jucării la care toate biletele (în valoare de 2 lei unul) erau cîştigătoare [140]. Rezultatul tombolei a fost impresionat: 10 374,30 lei, bani ce urmau să se întrebuinţeze la ajutorarea văduvelor şi a familiilor celor morţi în luptă [141]. Pe zile, încasările au fost următoarele: 24 decembrie = 3 111,10 lei; 25 dectmbrie = 2 362,90 lei; tot în aceeaşi zi din pomul de crăciun s-a obţinut o colectă de 1 172 lei; 26 decembrie = 1 562,25 lei; 27 decembrie = 1 123,40 lei; 31 decembrie = 1 637,60 lei; produsul bufetului în cele 5 zile

---

126 „Românul", an. XXI, din 23 iunie 1877.
127 „Curierul", an. V, nr. 44, din 12 iunie 1877.
128 „Românul", an. XXI, din 23 iunie 1877.
129 „Curierul", an. V, nr. 44, din 12 iunie 1877.
130 „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 55, din 27 mai 1877.
131 „Curierul", an. V, nr. 44, din 12 iunie 1877.
132 „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 82, din 29 iulie 1877; nr. 84 din 3 august 1877.
133 „Telegraful", an. VII, nr. 1574, din 23 iulie 1877.
134 Numerele cîştigătoare au fost 77 (300 lei), 2177 (200 lei), 4167 (100 lei); 1833, 2931, 4384 şi 331 (50 lei); 737, 488, 1300, 1026, 1422, 1285, 4883 şi 1905 (25 lei). Cf. „Corespondenţia provincială", an. IV, nr. 1, din 7 august 1877.
135 „Românul", an. XXI, din 6 aug. 1877; „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 84, din 3 august 1877.
136 „Telegraful", an. VII, nr. 1595, din 5 august 1877; „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 84, din 3 august 1877.
137 „Curierul de Iaşi", an. X, nr. 118, din 30 oct. 1877.
138 *Ibidem*, nr. din 11 nov. 1877.
139 *Ibidem*, nr. 130, din 20 nov. 1877; nr. 131, din 2 dec. 1877.
140 *Ibidem*, nr. 139, din 23 dec. 1877.
141 „Dorobanţul", an. I, nr. 70, din 25 ian. 1878.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fost de 602,20 lei ; cheltuielile au fost de 1 197,85 lei [142]. Au mai rămas 25 de obiecte care s-au tras la tombolă în seara zilei de 25 ianuarie în casele Nataliei Suțu rezultînd suma de 434 lei [143].

Trebuie amintit gestul umanitar al Consiliului general județean Iași care, dorind să răsplătească „în parte măcar curajul și vitejia cu care soldații români s-au luptat pe cîmpul de bătălie" a votat suma de 8 000 lei cu care să ajute „familiile soldaților morți și grav răniți" din județ [144].

În concluzie, putem afirma că în perioada războiului pentru recunoașterea independenței, ieșenii au înțeles atît situația financiară dificilă a țării, cît și trebuințele amplificate ale statului, ale armatei pentru susținerea cu succes a războiului antiotoman. În consecință, prin multiple acțiuni (unele sesizate în acest material, altele de mai mică amploare rămase necunoscute) populația municipiului și județului Iași, într-un impresionant efort, a contribuit la satisfacerea necesităților frontului. Pentru aceste nobile fapte, combatanții și răniții și-au exprimat cele mai vii mulțumiri, iar posteritatea recunoștința și admirația pentru generozitatea și umanismul acelor inimi înflăcărate de patriotism.

[142] „Steaua României", an. II, nr. 15, din 21 ian. 1878.
[143] *Ibidem*, nr. 21, din 28 ian. 1878.
[144] „Ștafeta", an. I, nr. 18, din 29 ian. 1878.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tabel centralizator
cu obiectele rechiziționate fără plată în virtutea legii din 24 aprilie 1877
din județul Iași [1]

Nr. crt.	Obiecte rechiziționate / Luni	Capete			Hectolitri			Brînză și caşcaval	Pastramă și carne	Fin	Paie	Căpestre străngari Fringhii	Tărîțe	Cojoace	Lemne de foc	Lemne de cheresteа	Care cu 2 boi(cai)	Distanța parcursă	Suma datorată de stat pt. despăg.
		Boi și vaci	Cai și iepe	Berbeci și oi	Fasole și alte legume	Grîu	Orz	kg	kg	kg	kg	buc	kg	buc.	m³	buc.	buc	km	lei
1	aprilie[2]	—	77	—	—	—	7	—	—	3 949	—	5	128	—	—	—	—	—	10 872
2	mai[3]	75	1	—	—	—	—	—	—	2 160	—	—	—	—	—	—	—	—	10 220
3	iunie[4]	211	—	—	19	—	—	—	—	—	—		—	—	5	6	—	—	36 181
4	iulie[5]	200	34	—	20	412	15	1 371	101	12 085	1 200	—	—	—	—	—	48	950	41 590
5	august[6]	112	7	—	—	—	591	6 057	—	6 150	1 720	—	—	—	—	—	53	890	23 590
6	septembrie[7]	61	4	—	—	—	18	—	—	4 467	870	—	—	86	—	—	26	822	11 728
7	octombrie[8]	41	1	399	—	—	—	—	—	1 600	740	—	—	305	—	—	18	312	8 488
8	noiembrie	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	decembrie[9]	—	—	—	—	—	—	—	—	22 152	2 950	—	—	—	—	—	93	1 644	941
10	ianuarie[10]	—	—	—	—	—	219	729	—	—	39 254	—	—	—	—	—	334	8 985	3 663
11	februarie	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	martie[11]	—	—	—	—	—	143	—	—	—	15 587	—	—	—	—	—	160	3 520	1 923
13	aprilie[12]	—	—	—	—	—	99	—	129	49 859	2 643	—	—	—	—	—	1 117	21 288	7 502
14	mai	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	iunie[13]	—	—	—	—	—	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	206	212
16	iulie[14]	—	—	—	—	—	6	—	—	37 528	900	—	—	—	—	—	203	2 802	1 994
17	august[15]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	TOTAL	700	124	399	39	412	1 123	8 157	236	139 950	65 854	5	128*	391*	5*	6*	2 059	41 045	158 904

[1] Cf. Al. Pencovici, Requisițiunile și ofrandele pentru trebuințele armatei române în războiul din 1877—1878, București, 1879, p. 2—15 ; 18—21 ; 24—27 ; 30—33 ; 36—37 ; 38—39 ; 40—41.

* Omise la totalul general din op. cit., p. 38—39. [2] *ibidem*, p. 2—3 ; [3] *ibidem*, p. 4—5 ; [4] *ibidem*, p. 6—7 ; [5] *ibidem*, p. 8—9 ; [6] *ibidem*, p. 10—11 ; [7] *ibidem*, p. 12—13 ; [8] *ibidem*, p. 14—15 ; [9] *ibidem*, p. 18—19 ; [10] *ibidem*, p. 20—21 ; [11] *ibidem*, p. 24—25 ; [12] *ibidem*, p. 26—27 ; [13] *ibidem*, p. 30—31 ; [14] *ibidem*, p. 32—33 ; [15] *ibidem*, p. 38—39, 40—41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXA 2

TABEL

cu ofrandele primite de stat pentru trebuinţele armatei în anii 1877—1878 de la populaţia judeţului Iaşi [1].

Nr. crt.	Lunile	Bani		Boi şi vaci	Cai şi iepe	Fasole şi alte legume	Orz	Vin şi rachiu			Brânză şi caşcaval	Pâine	Fân şi paie	Cojoace	Flanele	Scamă		Fese	Rufe	Pânză	Obiecte aşternut	Obiecte îmbrăcăminte	Lemne foc	Căruţe (trăsuri)
		Lei	parale	Capete		Hectolitri		hl	l	butile	kg	buc	kg	buc	buc	Oca	Gr	buc	buc	m	buc	buc	m.c	buc
1	aprilie[2]			9	28	—	—	—	—	—	—	40 000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	mai[3]	382	50	5	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	iunie[4]	176	25	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	iulie[5]	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	291	—	—	—	—	—	—	—
5	august	—	—	—	12	5	—	6	84	168	987	—	—	—	—	1	291	215	24	—	—	—	—	—
6	septembrie[7]	—	—	—	—	10	—	11	10	130	—	—	—	75	—	42	603	11	289	6	—	1	—	4
7	octombrie[8]	—	—	—	—	2	—	5	17	305	—	—	—	—	—	15	492	29	5	14	—	—	—	—
8	noiembrie[9]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	230	3	65	—	28	1	—	—	—	—
9	decembrie[10]	58	75	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	21	—	—	—	—	1
10	ian.aug.1878[11]	139	—	—	7	—	16	—	—	—	—	—	14 285	—	—	—	—	645	17	—	5	—	15	4
	TOTAL :[12]	756	50	15	69	19	16	23	11		987	40 000	14 285	87	230	64	387	255	399	57	1	—	—	9

[1] Cf. Al. Pencovici, Requisiţiunile şi ofrandele pentru trebuinţele armatei române în resboiul din 1877—1878, Buc., 1879, p. 44—63 ; 66—67 ; [2] *ibidem*, p. 44—45 ; [3] *ibid em*, p. 46—47 ; [4] *ibidem*, p. 48—49 ; [5] *ibidem*, p. 50—51 ; [6] *ibidem*, p. 52—53 ; [7] *ibidem*, p. 54—55 ; [8] *ibidem*, p. 56— 57 ; [9] *ibidem*, p. 58—59 ; [10] *ibidem*, p. 60—61 ; [11] *ibidem*, p. 62—63 ; [12] *ibidem*, p. 66—67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SCRISORI ALE GENERALULUI DIMITRIE RACOVIȚĂ DIN TIMPUL RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ

DE

PAUL MIHAIL

Dimitrie Racoviță (1833—1896), general de brigadă în 1874 [1] s-a aflat în relații prietenești cu episcopul Melchisedec (1823—1892), încă în perioada premergătoare proclamării independenței. Odată cu declararea războiului, D. Racoviță, mărturisește episcopului cît de descurajat și demoralizat este în problema „care-i roade inima de doi ani", prin faptul că este ținut de o parte.

Acum la 23 mai 1877, știind că episcopul se află la București, îl roagă să pună toate stăruințele pe lîngă primul ministru Ion Brătianu, pentru a-l îndupleca să facă ceea ce el n-a izbutit să obțină. Totodată, de la ministrul de război Cernat va afla care este situația sa. Din scrisoare nu reiese motivul pentru care generalul D. Racoviță suferea de doi ani, asemenea neplăceri, dar se poate presupune din informația ce o dă, că ele erau consecința raportului ce făcuse împotriva lui Forcășanu, că era cu totul nepotrivită numirea acestuia la unitatea ce-o comanda. Reclamația generalului Virofkin în contra generalului D. Racoviță în legătură cu divulgarea unei telegrame poate fi de asemenea un indiciu.

La 12 iunie generalul D. Racoviță trimite episcopului Melchisedec o telegramă prin care îl asigură că-i va fi recunoscător dacă îi va telegrafia rezultatul intervenției sale. La această telegramă episcopul răspunde că la 31 mai i-a expediat o scrisoare în care îi dădea lămuririle cerute.

---

[1] „Generalul Dimitrie Racoviță s-a născut la 26 noiembrie 1833, la Tecuci. S-a dedicat încă de timpuriu carierei militare. Astfel, în 1852 îl găsim cadet în Regimentul 4 linie. Fiind o fire întreprinzătoare, energică și manifestînd reale calități ostășești, urcă relativ repede scara ierarhiei militare (sublocotenent în 1854, locotenent în 1857, căpitan în 1858, maior în 1863, locotenent colonel în 1864, colonel în 1867 și general de brigadă în 1874). Primește funcții de comandă în regimentele 2, 3, 4 și 7 linie, iar începînd din anul 1867 i se încredințează comanda Regimentului 6 linie, apoi, în 1868, comanda Regimentului 8 linie, iar din 1874 se află în fruntea Diviziei 3 teritoriale. În anul 1875 iese din armată, dar în 1877 este rechemat și i se încredințează comanda Diviziei 4 infanterie pe frontul Plevnei. Conduce această mare unitate pînă în decembrie 1877, cînd, după reorganizarea armatei, primește comanda Diviziei 3 infanterie. După terminarea războiului, comandă diviziile 4 și 5 teritoriale, iar, în 1883 ia comanda Corpului 4 armată pînă la 1890, cînd trece la comanda Corpului 3 armată. În 1892 se retrage din armată, iar în 1896 încetează din viață la Iași. Pentru activitatea sa a fost distins cu mai multe ordine și medalii românești și străine" (General-maior dr. Constantin Olteanu, Colonel dr. Ilie Ceaușescu, Colonel Dr. Vasile Mocanu, Colonel dr. Florian Tucă, Colonel Gheorghe Stoean, *Cronica participării armatei române la războiul pentru independență, 1877—1878*, București, Editura militară, 1977, p. 270).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Presupunem că rezultatul intervenției episcopului a fost pozitiv, căci, la 29 octombrie 1877, de pe cîmpul de luptă, generalul Racoviță îi adresează scrisoarea ce o publicăm. Ea conține știri importante privind atmosfera din tabăra română de la Plevna și starea sufletească a generalului D. Racoviță.

Atacul de la 7 octombrie 1877, după mărturisirea generalului D. Racoviță, „i-a deschis rîndurile în armată", unde crede să se mențină atît prin drepturile cîștigate, cît și prin conștiinciozitatea îndeplinirii datoriei în foc și în timp de pace, după experiența amară ce avusese.

La 10 octombrie 1877, generalul Dimitrie Racoviță fusese numit comandantul diviziei a 4-a, aflată la asediul Plevnei, la poziția Griviței. Această divizie a fost retrasă de la Griviței și înlocuită cu divizia a 2-a infanterie. Generalul Dimitrie Racoviță a urmat colonelului Al. Anghelescu la comanda diviziei a 4-a [2].

Din scrisoare reiese că generalul D. Racoviță a sosit la Comandamentul de la Verbița la 19 octombrie 1877. Divizia a 4-a pe care o comanda pornise cu o zi înainte spre a se atașa la corpul gardei imperiale. În ce privește operațiunile militare, generalul D. Racoviță era sub ordinele generalului Gurko, iar trupele diviziei a 4-a erau așezate lîngă șoseaua ce duce din Plevna la Sofia, la o depărtare de 3 kilometri de fortul din flanc al Plevnei-Opanez.

În scrisoare este descrisă starea de spirit de pe cîmpul de luptă, anume că turcii de cîteva zile nu mai răspund la bombardamentul român și sînt încercuiți atît de deplin încît un singur om n-ar putea să se strecoare printre liniile române. Dezertori și familii întregi, se prezintă din cauza foametei la avanposturile armatei române. De la ei s-a aflat că Osman Pașa păstrează proviziile pentru armata asediată. Generalul D. Racoviță apreciază că Plevna va mai putea rezista cel mult cinci săptămîni, precum s-a și întîmplat.

Nu crede că se va încerca un atac general, căci părerea tuturora este „a nu se mai pierde lume". Transmite zvonul că, după capitularea Plevnei, misiunea principală a armatei române se va încheia și că va rămîne o singură divizie care să continue campania pînă la capăt.

Generalul D. Racoviță relatează și despre primirea foarte bună ce i s-a făcut de comandantul suprem al armatei române, domnitorul Carol. La 24 octombrie, divizia a 4-a a fost inspectată de comandantul șef al armatei române, care a petrecut noaptea în cortul lui. A urmat apoi inspecția generalului Gurko, care i-a mulțumit călduros. Rezultatul inspecțiilor a fost confirmat la 29 octombrie, printr-o scrisoare de mulțumire pentru ordinea trupelor ce a primit-o de la cartierul general. Anunță că nu a participat încă la vreo luptă, dar de va avea prilejul, generalul prin purtarea sa, nu va rușina pe cei care l-au sprijinit.

O relatare avînd caracter personal se referă la colonelul Grigore Cantilli [3] cu care, probabil, avusese un diferend și pe care l-a găsit acum în divizia sa. Declară că nu-i mai fac nici un efect cuvintele și acțiunile lui Cantilli și că acesta a avut o mare deceptie cînd a primit D. Racoviță comanda diviziei. Datorită unor abateri ale lui Cantilli de la disciplina ostășească, Domnitorul a ordonat lui D. Racoviță să ia lui Cantilli comanda brigăzii. D. Racoviță face și aprecieri asupra ambiției lui Cantilli de a căpăta cît mai multe decorații, declarînd că „la acea românească n-are nici un drept pînă azi".

Evident, sînt afirmații subiective, bazate pe motive personale.

---

[2] General Al. Cernat, *Memorii. Campania 1877—1878*, București, Ed. militară, 1976, p. 27.

[3] Grigore Cantilli, născut la Valea Călugărească, în 1838, era fiul lui Panait Hagi Hristu Cantilli, originar din Macedonia. În 1875 avea gradul de colonel. În aprilie 1877, Grigore Cantilli a primit comanda Brigăzii 1 din Divizia 4, în compunerea căreia au intrat regimentele 7 linie, 13 și 14 dorobanți și batalionul 2 vînători. Brigada sa a luat parte la luptele pentru ocuparea Plevnei. La 5 decembrie 1877 a primit comanda Brigăzii 1 din Divizia 2 infanterie, participînd la operații pînă la faza finală (23 ianuarie 1878) a războiului. În 1880 a fost numit secretar general al Ministerului de Război, în 1884 avansat la gradul de general, în 1893 a ajuns general de divizie și inspector general al cavaleriei. La 10 mai 1895 a părăsit armata cu mult înainte de a fi împlinit limita de vîrstă legală. A decedat în 1906. *(Magazin istoric*, nr. 3/1977, p. 9).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Colonelul Grigore Cantilli în *Lucruri văzute și trăite* (!) precizează: „După luarea Telișului de către ruși, generalul Gurko a plecat înainte, iar trupele mele au reintrat sub comanda generalului Racoviță care între timp sosise aici și-și stabilise cartierul general la Gorni-Etropol" [4].

Scrisoarea lui D. Racoviță se încheie cu asigurarea că va ține la curent pe episcop cu toate evenimentele importante ce se vor întîmpla.

Peste o lună, la 28 noiembrie 1877, Osman Pașa capitulează și Plevna este ocupată. Generalul Dimitrie Racoviță, „la cererea generalului rus Radețki, șeful sectorului 6 al frontului, ordonă colonelului Grigore Polizu, comandantul regimentului 3 călărași, să escorteze la Bogot cu escadronul 4, comandat de căpitanul Grigore Zosima, pe Osman, împreună cu suita sa și 6 pași, anume: generalul de divizie Adil Pașa, generalul de brigadă Cahir Omer Pașa, generalul de brigadă Tefic Pașa, generalul de brigadă Tahir Pașa, generalul de brigadă Sadic Pașa, generalul de brigadă Athem Pașa" [5].

Adăugăm la aceste știri aprecierea făcută de generalul Gurko [6], care, după bătălia de la Gorni-Dubneac, înainte de capitularea Plevnei, a dat un ordin de zi trupelor ce comandase, din care citățm: „Despărțindu-mă de trupele care rămîn aici și care au fost sub comandamentul meu, îmi face multă plăcere de a le adresa în genere la toate mulțumirile mele pentru serviciul folositor ce au făcut și le doresc din inimă să ajungă la ținta ce ne-am pus: a lua prinsă armata lui Osman pașa care este în Plevna".

„Mulțumesc cu această ocaziune din toată inima mai cu seamă generalului Racoviță comandantul Diviziei a 4-a românească și tuturor trupelor române" [7].

Știrile relatate de generalul D. Racoviță de pe cîmpul de luptă întregesc cele cunoscute din marea frescă a războiului pentru independență.

Ismail 23 mai (1)877.

Sărut mîinile Pre sfințite Părinte!

A vă mai spune cît sînt de descurajat și demoralizat în chestiunea me care-mi roade inima de doi ani, cred că ar fi de prisos chiar pentru Pre sfinția Voastră care ați putut-o pătrunde.

Acum în presența Pre sfinției Voastre în București, speranța me lucește mai tare, căci cred că veți pune toate stăruințele pe lîngă Ion Brateano [1] ca să-l înduplecați la ceeace eu n-am izbutit a o face. De la Cernat [2] aseminea veți putea afla unde stă chestiunea me și v-aș ruga în așa caz foarte mult să-mi scriiți ca să știu ce am de așteptat (p. 1).

Pe aice nimic nou decît cele ce știți.

Astăzi am făcut un raport asupra lui Forcășanu prin care arat Ministrului că este cu totul imposibilă numirea sa aice, mai cu seamă în urma reclamațiunei ce-mi făcuse Generalul Virofkin de divulgarea unei telegrame și pe care l-am asigurat că guvernul l-a depărtat.

Al Pre sfinției Voastre devotat serv

D. Racoviță (p.1v)

---

[4] *Magazin istoric*, nr. 3/1977, p. 10.

[5] *Istoricul Regimentului al 3-lea călărași și operațiunile militare ale Campaniei 1877—1878*, București, 1888, p. 20, nota 7, p. 37 în *Memorii. Campania 1877—1878*, București, 1976, de General Al. Cernat.

[6] Gurko Iosif Vladimirovici (1828—1901) general feldmareșal s-a făcut cunoscut în timpul războiului din 1877—1878 prin luptele de la Gorni-Dubneac, Filipopol, cucerirea Adrianopolului. De la 8 aprilie 1879 general-gubernator al Petersburgului, între 1882—1883 general gubernator al regiunii Odesa, apoi din 1894 general comandant al regiunei Varșovia. Adept al școalei militare a lui Al. Suvorov.

[7] *Magazin istoric*, nr. 4/1977, p. 14.

[1] Ion Brătianu (1821—1891), prim ministru.

[2] Generalul Cernat Alexandru, ministru de război.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gorni Etropol 29 octombrie (1)877

Sărut mîinile Pre sfinţite Părinte !

Nu v-am putut scrie pînă acum căci nici am avut un moment liber de la sosirea me aice şi pînă azi — şi apoi ca să poţi scrie în ţară nu o poţi face decît cînd se prezintă o ocazie cari aice unde mă găsesc cu divizia nu am nici biurou poştal nici telegrafic.

Cînd am sosit la Verbitza la 19 octombrie Divizia me pornise cu o zi înainte spre a se ataşa pe lîngă Corpul guardei imperiale, astfeliu încît eu astăzi mă aflu în ceace priveşte operaţiile militare cu totul sub ordinile Generalului Gurko şi (p. 1) aşezat cu trupele mele lîngă şoseaua ce conduce din Plevna la Sofia departe de fortul cel mare al Plevnei-Opanezu ca la 3 kilometre.

De cîteva zile turcii numai răspund la bombardamentul nostru şi sînt înconjuraţi atît de bine încît ar fi peste putinţă ca un singur om să se poată strecura printre liniile noastre.

Pe fiecare zi dezertori şi familii întregi se prezintă la avant posturile noastre care abia se pot tîrîi din cauza foametii căci Osman Paşa îşi păstrează proviziile numai pentru armata sa, care şi aceasta este în mare lipsă, cu toate acestea dacă sîntem bine informaţi (p. 2) Plevna tot mai poate rezista pînă la 5 săptămîni, afară numai dacă vreun atac general nu se va încerca lucru ce cred că nu va avea loc căci părerile pe aice sînt a nu se mai pierde lume.

Se zice că capitulînd Plevna missia Armatei Române e terminată. Se zice asemenea însă că o divizie singură va rămîne care se continue campania pînă la capăt.

Am fost foarte bine primit de M<ăria> Sa care au venit de mi-a inspectat Divizia, sînt acum 5 zile cînd a petrecut noaptea în cortul meu.

Atacul de la 7 octombrie mi-au deschis rîndurile în armată unde cred a mă menţinea (p. 3) atît prin drepturile mele recîştigate cît şi prin stăruinţele ce pun a-mi face conştiincios datoria atît în foc cît şi în timp de pace profitînd de amara experienţă ce am făcut.

<G>. Cantilli este în Divizia me însă de astă dată la locul său căci a simţit că nici cuvintele sale dulci nici manierile sale nu-mi mai fac nici un efect. A avut o mare decepţie îndată ce am primit Comanda Diviziei. Spre nenorocirea sa cînd a venit Domnitorul a zărit pe M-me Condurata în bivuacul său şi mi-au dat ordin că îndată ce va mai veni în bivuac se iau comandamentul lui Cantilli. Acest erou în timp de pace, nu a luat parte la nici un atac, cu toate acestea nimic nu neglijează ca să capete decoraţii care nu a căpătat nici una pînă acum. Poate că ruseşti (p. 4) se iei vreuna căci în asta privinţă ruşii sînt foarte prodigioşi, însă tot ce ştiu că la acea românească n-are nici un drept pînă azi.

Eri sara am avut mai mulţi generali la ceai la mine între care un general adiutant al împăratului.

Gurko mi-a făcut inspecţie zilele acestea şi mi-a mulţumit cu căldură.

La cartierul general al nostru sînt mulţumiţi de mine chiar astăzi am primit o scrisoare de mulţumire de ordinea trupelor mele. Nu am avut pînă acum nici o luptă, însă am credinţă în D<umne>zeu (p. 5) că avînd-o nu voi face se roşească pe acii ce se interesează de mine.

Dacă lucruri importante vor ave loc nu voi lipsi a vă ţine în corent.

Vă rog arătaţi complimentile mele la toţi prietenii mei din Ismail. Ear presfinţiei voastre sărutîndu-vă mîinile şi cerîndu-vă binecuvîntarea, vă rog ca să primiţi asigurările de profundul respect şi devotament ce vă port.

D. Racoviţă.

Notă :

Scrisorile şi telegrama sînt în păstrarea familiei C. Donosc din Iaşi. Prima scrisoare are imprimată monograma D în argint şi R în roşu. La transcriere am păstrat ortografia autorului, intervenind numai la cuvintele : *guestune* — redată *chestiune, cadu -caz, astădi-astăzi, noŭ-nou* etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DESFĂŞURAREA RĂSCOALEI ŢĂRANILOR DIN ANUL 1907 ÎN JUDEŢUL NEAMŢ

DE

GEORGETA TUDORAN

Marea răscoală a ţăranilor din primăvara anului 1907 a marcat punctul culminant al mişcărilor ţărăneşti de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, scoţînd în evidenţă necesitatea imperioasă a înlăturării relaţiilor feudale din agricultura României şi a rezolvării problemei agrare în favoarea maselor ţărăneşti. Amploarea şi intensitatea răscoalei, extinderea acesteia pe întregul cuprins al ţării şi atragerea, în desfăşurarea ei, a unei imense mase de ţărani, precum şi scopul ei au conferit acestui memorabil eveniment din istoria luptelor revoluţionare purtate de poporul român de-a lungul secolelor împotriva exploatării şi asupririi o importanţă istorică deosebită.

Flacăra marii răscoale ţărăneşti din anul 1907 care s-a aprins în judeţul Botoşani, în luna februarie, s-a extins cu repeziciune în tot nordul Moldovei, pentru ca, apoi, să cuprindă întreaga ţară. Desfăşurarea răscoalei ţăranilor din judeţul Neamţ, pe care ne propunem s-o urmărim în studiul de faţă, se include în prima fază a răscoalei ţărăneşti din anul 1907, perioadă în care ea se extindea spre sudul Moldovei. Desfăşurarea răscoalei în toate judeţele ţării a fost tratată în monografia „Marea răscoală a ţăranilor din anul 1907", Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1967. Numeroase documente existente permit o prezentare mai completă a răscoalei din judeţul Neamţ. Ceea ce îşi propune autoarea este prezentarea luptei ţărănimii din judeţul Neamţ, care a înscris o pagină importantă în istoria luptei pentru pămînt a ţărănimii din acest judeţ.

Primele agitaţii ţărăneşti au fost semnalate în judeţul Neamţ la 5 martie 1907, în mai multe comune deodată : Roznov, Podoleni, Zăneşti, Buhuşi, Costişa cu satele din jur, Orbic, Mănioaia şi Zbereşti. Răscoala s-a întins apoi, cu repeziciune, în numeroase sate din judeţ. Din datele existente reiese că pînă în zilele de 12—13 martie, cînd au avut loc ultimele agitaţii ale ţăranilor, au fost cuprinse de răscoală peste 57 de localităţi din totalul de 259, cîte existau atunci în judeţul Neamţ.

Răscoala s-a desfăşurat într-o formă asemănătoare cu cea din celelalte judeţe din nordul Moldovei. Ţăranii se strîngeau în grupuri pe străzi, se informau asupra desfăşurării răscoalei din restul ţării şi adoptau hotăriri în vederea angajării lor în lupta generală pentru pămînt. Preţul pe care îl fixaseră pentru a arenda pămîntul de la moşieri era de 0,50 lei prăjina. Se prezentau apoi în grupuri numeroase la primării şi la locuinţele arendaşilor, impunînd cu forţa încheierea unor acte care să le satisfacă cererile.

În desfăşurarea acestei lupte, în judeţul Neamţ se disting două etape. În prima fază a răscoalei, ţăranii răsculaţi încercau să obţină unele înlesniri la învoielile agricole existente, prin memorii înaintate arendaşilor, primăriilor sau chiar prin telegrame trimise la Bucureşti, primului ministru. Este cazul locuitorilor din Costişa, Budeştii Ghicăi şi altele. Interesant este faptul că, şi atunci cînd trimiteau telegrame la Bucureşti, ţăranii aveau în vedere şi alte metode de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luptă. I. N. Marian, țăran din Costișa, cerea în acele zile ca în telegrama expediată la București să se specifice că „dacă ministrul nu ne va da pămînt, plecăm pe cale revoluționară" [1].

În etapa următoare însă, după ce se convingeau că promisiunile făcute de arendași pe marginea memoriilor erau vagi [2] și nesigure și, mai ales, pe măsură ce soseau vești din alte comune răsculate, privind modul cum s-au desfășurat evenimentele, țăranii porneau acțiuni mai energice. Organizați în cete de cîteva sute, ei asaltau locuințele moșierilor și arendașilor, le spărgeau hambarele și împărțeau cerealele pe care le găseau. Pentru puțină vreme, fugind arendașii țăranii răsculați rămîneau stăpîni pe comună, primarul fiind obligat, pînă la sosirea armatei, să accepte măsurile dictate de țărani. Au fost sate în care răsculații au ținut sechestrați în primărie pe arendași, pe primari sau chiar pe reprezentanții autorităților judecătorești, care veniseră din centrul județului, însoțiți de armată, să înăbușe născoala, pînă cînd aceștia au acceptat cererile lor și au semnat contracte noi. Răsculații cereau pămînt mai ieftin, suhat pentru vite la prețuri accesibile, adesea alungau pe arendași și cereau proprietarilor să le fie arendate lor pămînturile, la aceleași prețuri la care fuseseră date arendașilor. În unele sate țăranii cereau să fie împroprietăriți, specificînd că doresc să li se dea pămînt ca la 1864.

Dacă în primele zile ale desfășurării răscoalei în acest județ, țăranii se îndreptau spre primării și casele arendașilor, neînarmați, vociferînd și protestînd doar, pe măsură ce răscoala se extindea, ei porneau mai pregătiți, înarmați cu furci de fier, topoare și alte arme pe care le aveau la îndemînă. În unele părți așa cum s-a întîmplat la Roznov, țăranii răsculați au încercat să ocupe gara pentru a împiedica debarcarea de trupe. La Buhuși au tăiat firele de telegraf, pentru a nu putea fi chemată armata împotriva lor.

Răscoala nu a izbucnit pe tot teritoriul județului în același timp (caracteristică valabilă desfășurării răscoalei țărănești din anul 1907 în toată țara), ceea ce a și dat posibilitatea autorităților județului să o înăbușe cu puține forțe armate. Se răsculau țăranii dintr-o comună precum și cei din unele sate care țineau de ea, apoi cutreierau satele din comuna respectivă, sprijinindu-se reciproc în lupta pe care o duceau pentru a obține pămînt. Cu excepția țăranilor din Buhuși, care s-au unit cu cei din Costișa, ceea ce a și făcut ca aici să fie mai greu înăbușită răscoala, țăranii nu au depășit teritoriul comunei lor.

Îndîrjiți împotriva exploatării și a lipsei de pămînt, răsculații erau hotărîți să desființeze și micile prăvălii ai căror patroni nu se sfiau să înșele pe cei nevoiți să se aprovizioneze cu unele bunuri de la ei. În ura lor împotriva a tot ce era exploatare, ei se năpusteau asupra acestor negustori pe care îi obligau să părăsească satele, iar primarii, ca reprezentanți ai puterii de stat, forțați să consimtă la izgonirea lor.

Un aspect nou, întîlnit pentru prima dată de la izbucnirea răscoalelor țărănești din anul 1907, îl prezintă participarea directă a muncitorilor din fabrici la sprijinirea luptei țăranilor. Așa s-a întîmplat la Buhuși, unde muncitorii de la fabrica de postav, în număr de 200, au luat parte directă la răscoala țăranilor. Majoritatea lor proveneau din satele din jurul Buhușului, și s-au alăturat cu multă înțelegere luptei pentru pămînt a țăranilor.

Veștile despre desfășurarea luptei țăranilor răsculați soseau cu repeziciune. Țăranii aflau despre răscoale fie de la diferiți tovarăși de ai lor care trecuseră prin unele comune răsculate și care, înapoiați în sat, povesteau cele văzute (acestea fiind cazul cel mai frecvent), fie din ziarele bucureștene care, deși cu greutate, soseau totuși în unele comune și le erau citite de învățătorii sau de funcționarii din sat. În multe localități au sosit informații în legătură cu răscoala prin corespondența pe care locuitorii o purtau cu satele răsculate. Din numeroase documente existente în arhive, reiese că țăranii primeau scrisori de la fiii lor concentrați și trimiși să înăbușe răscoalele țărănești din alte comune, scrisori care constituiau adevărate chemări la răscoală. O asemenea scrisoare a fost scrisă de

[1] Arh. St. Iași. Fond Tribunalul jud. Neamț, dosar 53/1907, fila 316.

[2] În astfel de situații nu se fixau condiții concrete, arendașii sau administratorul moșiilor mulțumindu-se să asigure pe țărani că așa cum se va da pămînt în altă parte, vor da și ei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sergentul Stîngu Grigore din comuna Păstrăveni din regimentul 15 Războieni, la cererea mai multor soldați care se aflau la Buhuși. Tinerii țărani, îmbrăcați în haine militare, nu au uitat că eliberîndu-se din armată vor continua să ducă viața grea a țăranului lipsit de pămînt. În scrisoarea lor, ei stăruiau pe lîngă cei rămași acasă să facă „răscoală", că „de nu veți face așa, să știți că în zadar mai trăim pe lume", subliniind, totodată, că e nevoie ca „toată obștea să se răscoale, toți și mari și mici"[3]. Mai departe îi sfătuiau să ardă condicile vechi de învoieli agricole și să încheie contracte noi. Sergentul care a scris scrisoarea a fost arestat și închis, dar efectul rîndurilor scrise de el nu a putut fi oprit.

Intelectualii satelor, învățătorii și preoții, au avut și ei rolul lor în desfășurarea răscoalelor țărănești din județul Neamț. În raportul revizorului școlar trimis Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor, privind comportarea învățătorilor și preoților din județ în timpul răscoalelor, sînt cuprinse numeroase nume ale acelora care, într-un fel sau altul, fie prin citirea ziarelor, fie prin organizarea unor întruniri la ei acasă, încurajau într-o anumită măsură lupta țăranilor. Se consemna astfel că învățătorul N. Teodorescu, din comuna Uricheni, a îndemnat pe țărani să se răscoale și să ceară moșia de la arendași; T. V. Ungureanu din Uscați, comuna Războieni, ținea acasă la el întruniri cu țăranii; N. Crețulescu, din comuna Siliștea Română și I. Teodorescu, din comuna Borlești, citeau țăranilor știrile din ziare despre mersul răscoalelor în țară, preotul I. Roșescu, din Calu-Iapa, comuna Mastacan, în predicile ținute la biserică „a strecurat vorbe care nu trebuiau să aibă loc"[4] etc. Unii dintre aceștia au fost arestați și maltratați.

În privința caracterului antisemit al mișcărilor țăranilor din județul Neamț, acesta avea un aspect pur formal. Burghezia încerca, prin reprezentanții săi, atunci cînd începuseră să ancheteze pe țăranii arestați pentru participarea la răscoală, să scoată în evidență în mod tendențios faptul că țăranii, între altele, devastaseră dughenele negustorești, trecînd sub tăcere principala cerință a țăranilor, pămîntul. Țăranii s-au ridicat împotriva tuturor elementelor exploatatoare, arendași, proprietari sau negustori, fie că erau români sau evrei. Se întîmplase însă, ca în numeroase state să aibă dughene numai negustori evrei. Dar și acolo unde proprietarul era român, dugheana sau cîrciuma era devastată, după cum țăranii răsculați nu făceau deosebiri de naționalitate nici între arendași sau proprietari, cerînd de la fiecare drepturile lor, pămîntul pe care îl munceau.

În general țăranii din județul Neamț au fost informați de primirea delegației de studenți de către rege, precum și de faptul că, într-o anumită măsură, tinerii intelectuali se interesau de soarta țărănimii. De aceea întîlnim și în județul Neamț, printre țăranii răsculați, mitul venirii studenților care să-i ajute la răscoală.

În etapa generală a răscoalei țăranilor din anul 1907, în care se include și răscoala țăranilor din Neamț, autoritățile burghezo-moșierești încă nu recurseseră în masă la mijloace extreme pentru a înăbuși lupta răsculaților. Autoritățile județului, însoțite de armată, au cutreierat satele, înăbușind pe rînd lupta țărănimii. În perioada de vîrf a desfășurării răscoalei din județ, cînd s-a constatat că armata existentă nu era suficientă, au fost aduse trupe și din Muntenia, din regimentul 7 Prahova[5]. Numai așa „populația din centrul orașului s-a mai liniștit puțin"[6].

În numeroase comune au avut loc ciocniri între răsculați și armată și, în ciuda faptului că țăranii erau neînarmați, au fost cazuri cînd armata a fost obligată să se retragă, copleșită de superioritatea numerică a țăranilor revoltați. Așa s-a întîmplat în timpul răscoalelor din Buhuși, cînd armata, care se afla în oraș, nu a reușit să înăbușe lupta țăranilor decît după ce a primit întăriri. A doua zi

---

[3] Arh. St. Neamț, Trib. Jud. Neamț, dosar nr. 68 B, invent. nr. 227/1907, fila 10.

[4] Arh. St. Neamț, Revizoratul școlar Neamț, dosar nr. 21/1907, invent. nr. 671, f. 102—103, 119—120.

[5] Presa vremii menționa greutatea cu care au putut fi strînși concediații și rezerviștii regimentului 7 Prahova. Cînd, la cazarmă, ei au aflat că vor fi trimiși în Moldova pentru înăbușirea răscoalelor, au început să cînte Internaționala și Marseillesa („Liberalul" din 8 martie 1907).

[6] „Adevărul" din 10 martie 1907.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fost nevoie să se înconjoare orașul pentru a se putea ține piept atacului țăranilor, desfășurat din trei părți odată. Armata însă nu primise încă ordin să tragă în țărani, așa cum se va întîmpla mai tîrziu. Se trăgea cu cartușe oarbe, de manevră, după ce folosirea paturilor de pușcă rămînea fără efect.

*

În dimineața zilei de 5 martie, țăranii din comunele Roznov și Podoleni, apăsați de greutățile învoielilor agricole ca și țăranii din restul țării, s-au adunat de dimineață pe străzile comunei, după care s-au îndreptat spre locuințele arendașilor Herșcovici, tatăl și fiul, pentru a le cere „pămînt mai ieftin". Cei din Podoleni s-au întors în sat și au devastat prăvăliile, aruncînd în stradă marfa.

Amenințați cu răscoala în cazul în care nu ar accepta noile condiții de învoieli, arendașii au fost nevoiți să promită satisfacerea cererilor țăranilor. În urma acestor promisiuni, țăranii din Roznov s-au împrăștiat [7]. În aceeași zi, autoritățile județului, alarmate de extinderea răscoalei asupra întregului județ, au alcătuit un tren special cu care s-au deplasat la Roznov și Podoleni prefectul județului, procurorul Gugler, judecătorul de instrucție Adam și o companie de soldați și jandarmi [8].

Odată pornită, răscoala nu a mai putut fi oprită. Ea s-a întins cu repeziciune în tot județul Neamț. Țăranii, sătui de mizerie și încurajați de vestea răscoalelor din celelalte județe, se ridicau la luptă pentru ca, prin forțe proprii, să obțină pămînt și condiții de arendare mai avantajoase. În seara zilei de 5 martie, s-au răsculat țăranii din Zănești. Lipsa de pămînt a fost întotdeauna cea mai arzătoare problemă a populației satelor din țara noastră. Țărănimea, adusă la cea mai cruntă mizerie de lăcomia proprietarilor și arendașilor, încerca pe toate căile să obțină pămînt. Încă înainte de răscoală, locuitorii din Zănești cereau să le fie dată lor moșia Zănești. Această dorință și-au exprimat-o față de preotul din sat, căruia i-au cerut ajutorul, pentru a obține bani „de la Banca populară și de la altă bancă", dacă nu vor avea de ajuns, pentru a lua în posesie moșia [9]. Neputînd obține ceea ce doreau în acest fel, ei au recurs la mijlocul extrem, la răscoală. Printre locuitorii satului Roznov, care dimineața fuseseră la arendaș, se aflau și 100 țărani din Zănești [10]. Întorși în comuna lor, ei au povestit consătenilor lor evenimentul la care au luat parte. Nemulțumirile fiind tot așa de mari, sărăcia tot atît de cumplită, nu a fost nevoie decît de foarte puțin timp pentru ca tot satul să se răscoale. Pînă seara tîrziu oamenii s-au adunat în grupuri pe străzi și au discutat cele petrecute la Roznov și ce vor putea face și ei a doua zi. Primarul a adus în sat soldați [11], dar a doua zi aproape toți locuitorii satului erau pe uliți. Ei s-au îndreptat mai întîi spre primărie pentru a cere pămînt [12]. Încercarea armatei de a împrăștia pe țărani s-a sfîrșit cu maltratarea plutonierului care comanda campania de soldați. A fost trimis atunci, în sat, un ofițer de jandarmi cu forțe proaspete, care a găsit 400 de locuitori în fața primăriei. *Aceștia l-au primit cu amenințări, apoi au delegat doi locuitori* care au expus condițiile țăranilor. Ei cereau ca arendașul moșiei Zănești, Prunea și al moșiei Faur, Heler, să le arendeze pămîntul cu 50 bani prăjina. Țăranii, bănuind că primirea cererilor lor era o manevră pentru a-i liniști, au încercat să sechestreze pe căpitan [13]. Numai sub protecția soldaților înarmați, acesta a reușit să iasă din primărie, unde țăranii răsculați îl înconjuraseră. Nereușind să obțină nimic la primărie, răsculații îndîrjiți s-au îndreptat spre negustorii care aveau dughene în satul lor. Furia lor împotriva arendașului și proprietarului pe care nu l-au putut găsi în sat pentru a le acorda pămînt mai ieftin, s-a revărsat asupra acestor negustori. Au devastat dughenele, cîrciuma, moara și au împărțit grînele pe care le-au găsit în hambarele acesteia [14].

[7] „Liberalul", din 8 martie 1907.
[8] „Adevărul", din 7 martie 1907.
[9] Arh. St. Neamț, fond Trib. jud. Neamț, dosar nr. 67/1907, inv. 224, f. 16.
[10] *Ibidem*, f. 19.
[11] *Ibidem*, f. 4.
[12] *Ibidem*: . . . . . .
[13] *Ibidem*, dosar 67 B/1907, inv. 224, f. 11.
[14] *Ibidem*, dosar 67 B/1907, inv. 223, f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ziua de 6 martie 1907, cînd procurorul a sosit în comuna Zănești, după propriile declarații, a găsit primăria înconjurată de „locuitorii care erau în număr foarte mare", iar în primărie, apărați de soldați, se adăpostiseră administratorul moșiei și un comerciant. Atitudinea țăranilor era „foarte agresivă", ei dorind să rupă cordonul de soldați pentru a pătrunde în primărie la administratorul moșiei. Dar focurile trase în aer de soldați i-au oprit. Au predat apoi procurorului „condițiunile lor față de arendaș în privința muncilor agricole și apoi s-au retras liniștiți" [15]. Este foarte semnificativ, pentru îndîrjirea care caracteriza pe țăranii răsculați, faptul că atunci cînd procurorul a ordonat foc, iar soldații și-au încărcat armele, cea mai mare parte din țărani au rămas în fața companiei [16]. Către seară, răsculații s-au mai liniștit. Au fost efectuate numeroase arestări. Nici unul dintre arestați, însă, în declarațiile pe care ulterior le-a dat la tribunal, nu a spus cine a fost în fruntea lor, deși autoritățile, după reclamațiile făcute de negustori, arestaseră pe așa-zișii „capi" ai răscoalei.

În zilele de 5 și 6 martie, s-a desfășurat răscoala țăranilor din comunele Buhuși și Costișa *. De această dată, asistăm la una dintre acțiunile comune întreprinse de țăranii răsculați din mai multe sate.

În ziua de 5 martie 1907 s-au răsculat țăranii din comuna Costișa, cărora li s-au alăturat cei din satele din jur, Orbic, Mănioaia și Zberești. Din documentele aflate în arhive, reiese că locuitorii acestor comune au fost la curent cu desfășurarea răscoalelor țărănești din restul țării. Astfel, în comuna Costișa, țăranii se strîngeau acasă la Dumitru Ion Bogdan noaptea, unde discutau despre mersul răscoalei în țară și de „modul de procedare cînd se vor răscula" [17], — după cum informa mai tîrziu primarul comunei.

Un mare grup de țărani s-a îndreptat spre locuința proprietarului moșiei Costișa, Irimia Arghiropulos, cerîndu-i să le arendeze moșia Costișa cu același preț cu care o dăduse arendașului. În urma refuzului proprietarului, care a motivat că moșia era deja arendată, atît locuitorii din Costișa, cît și cei din satele din împrejurimi, au hotărît să telegrafieze ministrului de interne. Pentru aceasta, peste 400 de locuitori din localitățile mai sus amintite s-au îndreptat spre Buhuși [18].

În aceeași zi, locuitorii din Buhuși se răsculaseră și ei. Încă cu o zi înainte, la 4 martie, lucrători din fabrică, plutași și țărani, în număr de aproape 300, s-au strîns la sediul băncii populare, după ce „au manifestat pe străzi în mod turbulent" [19]. Printre ei se afla un învățător, N. Crețulescu din Siliștea Română, care le citea din ziarul „Dimineața", știri privind răscoalele țărănești din nordul Moldovei [20]. A doua zi, 5 martie, au ieșit din nou în stradă, îndreptîndu-se spre primărie pentru a cere să li se dea în lucru grădinile din jur, să nu mai fie aduși grădinari bulgari pentru acestea. La înapoierea de la primărie, s-au întîlnit cu grupul țăranilor din Costișa, cu care s-au unit. În zilele care au urmat, țăranii din aceste localități și-au coordonat acțiunile. Cei din Buhuși au însoțit grupul răsculaților din Costișa atît la oficiul telegrafic, de unde au trimis o telegramă ministrului de interne cerînd pămînt, cît și la Michel Leib, care avea în exploatare parchete de pădure pe moșia Costișa. Acesta sporise prețul metrului cub de lemne vîndut țăranilor, de la 4 și 5 lei la 9 lei. Țăranii răsculați i-au înconjurat casa și, după ce Michel Leib le-a promis ieftinirea lemnelor, l-au luat cu forța la primărie unde l-au obligat să semneze pentru cele făgăduite [21]: „Subsemnații Michel Leib și Lazăr Michel Leib ambii din comuna Buhuși, declarăm prin prezentul contract că cu începere din 6

---

[15] Arh. St. Neamț, fond Trib. jud. Neamț, dosar 67 B/1907, inv. 223, f. 3.

[16] *Ibidem*, dosar 67 B/1907, inv. 223, f. 3.

* Documente despre desfășurarea răscoalei în aceste localități și despre participarea muncitorilor textiliști au fost publicate de J. Benditer în „Studii", nr. 3/1953.

[17] Arh. St. Iași, fond Trib. jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 9—10.

[18] *Ibidem*.

[19] *Ibidem*, f. 33.

[20] *Ibidem*, f. 34.

[21] *Ibidem*, f. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

martie 1907 ne obligăm că cît timp va fi tăietura și vînzarea în pădurea proprietății moșiei comunei Costișa le vom vinde la locuitorii din comuna Costișa și Buhuși lemne cu diferite prețuri...". În continuare, se fixau prețurile, maximum fiind 4 lei metrul de lemne de fag. Contractul era semnat de Michel Leib și fiul său, „prin iscăliturî proprii, de bună voie, nesilit de nimeni", precum și de 11 dintre țăranii prezenți. Primarii comunelor Buhuși și Costișa au fost puși să semneze și ei legalizarea acestui contract [22]. Apoi, răsculații s-au împrăștiat.

În prima zi a agitației țăranilor din Buhuși—Costișa, autoritățile județene, procuror, judecător de instrucție, însoțiți de armată, s-au îndreptat spre Buhuși și satele din jur pentru a potoli pe răsculați. În ziua următoare, 6 martie 1907, mișcarea țăranilor s-a desfășurat în continuare, crescînd în intensitate. Atît revoltații din Buhuși, cît și cei din Costișa, nu s-au mai mulțumit cu telegrame și contracte formale. În cursul dimineții, locuitorii din Buhuși s-au prezentat din nou la primărie pentru a cere pămînt. Primind doar promisiuni, ei s-au îndreptat spre casa arendașului Al. Istrati, amenințînd că dacă nu va ieși arendașul „asvîrle casa în aer" [23]. Cu toată paza armatei *, răsculații au pătruns în casă căutîndu-l pe arendaș. Locotenentul care comanda trupa și judecătorul de pace au reușit, după 4 ore, să-i facă să se retragă.

În aceeași zi, răsculații din comuna Costișa au întreprins și acțiuni mai energice. Se pare că răsculații stabiliseră din ajun planul de acțiune pentru ziua următoare.

Țăranii din satele Orbic, Mănioaia și Zberești, au mers la Costișa, de unde, împreună cu locuitorii acestei comune, s-au îndreptat, în număr de 4—500, din nou spre Buhuși. Lor li s-au alăturat peste 150 de muncitori de la fabrica de postav din Buhuși care tocmai ieșeau de la lucru. Împreună, s-au îndreptat spre primărie, pentru a afla răspunsul la telegrama pe care o expediaseră în ajun, cerînd, în același timp, autentificarea contractelor, încheiate cu Michel Leib, privind prețul lemnelor.

Primarul și inspectorul comunal al plășii au încercat să împrăștie pe țăranii răsculați, fără să autentifice contractul încheiat. Răsculații s-au îndreptat atunci spre locuința lui Michel Leib, devastîndu-i prăvălia [24]. Odată porniți, ei au atacat mai multe dughene, aruncînd marfa în stradă și alungînd pe proprietari. Mulți dintre răsculați s-au îndreptat spre pădure și au luat lemne fără a plăti [25].

Armata care se afla în sat, împreună cu jandarmii, nu au reușit să împrăștie pe răsculați. Un sergent de stradă din Buhuși, în declarația pe care a dat-o mai tîrziu referitor la devastările răsculaților, arăta că țăranii nu s-au înspăimîntat de armată, „se băgau printre baionetele soldaților" [26]. Locotenentul care comanda trupa a fost lovit de răsculați. Numai după ce a sosit în Buhuși *locotenentul cu încă 100 de soldați* care au deschis focul cu cartușe de manevră, țăranii au fost împrăștiați [27].

În ziua de 7 martie, în Buhuși, datorită numărului mare de soldați care patrulau pe străzi, orice agitație a fost oprită. Spre ora 10 dimineața, țăranii din împrejurimi s-au apropiat din nou de oraș, împărțiți în două cete de cîteva sute fiecare, în total peste 1 000 de oameni [28]. Autoritățile, alarmate de evoluția evenimentelor și de furia crescîndă a țăranilor răsculați, au concentrat toată armata la marginea orașului, pentru a împiedica pe țărani să pătrundă în oraș. Numai după ce s-a făcut uz de arme, răsculații s-au retras, îndreptîndu-se spre Costișa.

---

[22] Arh. St. Iași, fond Trib. jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 628—629.

[23] Arh. St. Iași, fond Trib. jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 20.

* Răsculații se adresau soldaților cerîndu-le să nu-i împiedice deoarece ei luptă să le dea și lor pămînt. *Loc cit.*, f. 35.

[24] Arh. St. Iași, fond Trib. jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 37—38.

[25] *Ibidem*, f. 41.

[26] Arh. St. Neamț, Trib. jud. Neamț, dosar 232/1907, f. 28.

[27] „Opinia" din 8 martie 1907.

[28] Arh. St. Iași, fond Trib. jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 305.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În localul primăriei din Costișa au găsit pe contabilul și administratorul moșiei pe care i-au maltratat. Ei l-au pus pe primar să citească registrul de munci agricole pe anul în curs, dar, numai după cîteva nume, țăranii au izbucnit în vii proteste, revoltați de datoriile în muncă pe care le mai aveau de plătit, „strigînd că sînt încărcați" [29]. Forțat de furia răsculaților, primarul a fost nevoit să le dea registrul cerut, pe care țăranii l-au rupt în bucăți, în strigăte de „ura!" [30]. Îndîrjiți, au pornit apoi spre locuința arendașului care părăsise satul. Răsculații au intrat pe fereastră în casă pentru a se convinge că este plecat. Printre cei care au pătruns în cancelaria arendașului, se afla țăranul D. Gherman, în vîrstă de 60 de ani, și muncitorul la căile ferate Năstase Murariu. Ei au aruncat pe fereastră toate condicele și actele privind angajamentele și datoriile țăranilor, pe care aceștia le-au rupt și le-au dat foc în drum [31].

Judecătorul de instrucție din P. Neamț, I. Adam, care se afla în Buhuși pentru potolirea răscoalelor, a luat o companie din regimentul 14 Roman și s-a îndreptat spre Costișa. După relatarea sa, în curtea primăriei din Costișa a găsit adunați „600 de oameni vociferînd" [32]. La cererea judecătorului de instrucție de a părăsi primăria, ei au răspuns că nu vor pleca, „cum de ne dă afară din primăria noastră!". Numai după multe insistențe și promisiuni, au ieșit țăranii din curtea primăriei, dar au scos o masă și au obligat pe judecătorul de instrucție să întocmească o listă cu condițiunile pe care le pun ei. Se pare însă că judecătorul nu a scris cele ce i s-a dictat, deoarece, cînd a fost pus să citească cu glas tare, țăranii prezenți s-au năpustit asupra lui. Un fapt semnificativ, pe care mai tîrziu, în desfășurarea răscoalelor țărănești din restul țării îl vom întîlni, a fost refuzul soldaților de a trage în țărani fie și cu cartușe de manevră, cînd judecătorul le-a cerut să deschidă focul. „Ați comandat ostașilor să tragă și n-au tras..." [33], declara un țăran în interogatoriul care i s-a luat mai tîrziu.

Judecătorul a fost forțat să scrie alte condiții, fiind amenințat de mulțime care voia să-l tragă în mijlocul ei [34]. După jumătate de oră de parlamentări cu țăranii, a trebuit să le promită că va da moșia în arendă țăranilor. În prima variantă a condițiilor dictate de țărani, judecătorul adăugase sub semnătura delegatului răsculaților, vechile prețuri de munci agricole aflate în vigoare înainte de răscoală, ceea ce însemna că, de fapt, țăranii recunoșteau în continuare existența arendașului. În a doua variantă, care se află de asemenea anexată la dosarul procesului țăranilor răsculați, se arăta: „Oamenii, locuitori din Costișa și Orbic cu Poiana Morei, zis de sub Curte și cotu Velniței și Poiana Morii de finaț și Cotu Sturzei, Zbereștii de sus și tot trupul moșiei în toată cuprinderea lui cu prețu care îl ține arendașu" [35]. Numai după ce a scris aceste condiții, pe ușorul ușii, a fost lăsat să plece.

În ziua următoare, 8 martie, țăranii din Costișa au continuat să ocupe străzile satului, așteptînd confirmarea oficială a condițiunilor puse de ei, de a li se da lor moșia Costișa. Într-un document al vremii se arăta că „locuitorii din comuna Costișa cu satul Orbic, Mănioaia și Zberești nu să liniștesc și în ziua de 8 martie se adunau și cereau să li se dea lor cea mai mare parte din moșia Costișa" și că „toate străzile satului Costișa erau pline de locuitori" [36]. Judecătorul, care nu plecase din sat, a hotărît să aresteze pe cei care se aflau în fruntea răscoalei și, pentru că se temea de furia mulțimii, a hotărît să facă aceasta noaptea, cu precauție. A postat soldați la colțurile străzii și, la 12 noaptea, primarul cu doi jandarmi și cinci soldați s-au dus la casele „capilor" pe care, somîndu-i să nu facă zgomot, i-au arestat pe rînd. În aceeași noapte, la

---

[29] Arh. St. Iași, fond Trib. jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 317.
[30] Arh. St. Neamț, dosar 232/1907, f. 40.
[31] Arh. St. Iași, fond Tribunalul jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 310, 317, 641 etc.
[32] *Ibidem*, f. 641. Ei cereau pămînt mai ieftin.
[33] *Ibidem*, f. 296.
[34] *Ibidem*, f. 642.
[35] *Ibidem*, f. 3.
[36] *Ibidem*, f. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ora 3, au fost trimiși sub o puternică escortă la Buhuși, iar de acolo la Piatra Neamț. Și avea de ce să se teamă judecătorul de instrucție, pentru că a doua zi dimineața, a găsit pe străzile satului două cete de țărani, fiecare numărînd cîteva sute, care intenționau să atace primăria crezînd că cei arestați se aflau încă acolo. Ei au și pornit spre primărie, dar armata și jandarmii au tras asupra lor împrătiindu-i. Iată cum descrie judecătorul de instrucție, procedeele folosite pentru a respinge și aresta pe țăranii care au vrut să atace primăria. „[...]. A doua zi dimineața ne-am dus la primărie și de acolo am văzut că se adunase o ceată de oameni de cîteva sute pe dealul despre Orbic și o altă ceată pe vale și crezînd ei că cei arestați sînt încă la primărie, favorizați de gardul curței posesorului, au voit să vie la primară, cînd am comandat foc și soldații și geandarmii împușcînd asupra lor cu cartușe de manevră și astfel i-au pus pe fugă și cum în acea zi era ghețuș, cădeau jos, cînd îi și prindea soldații și geandarmii și-i aducea la primărie" [37]. În noaptea următoare au fost arestați răsculați din Orbic.

Cu această ultimă măsură, răscoala țăranilor din aceste comune, care a cunoscut o intensitate deosebită, fiind una dintre cele mai puternice din județul Neamț, a fost înăbușită. Condițiile cerute de țărani arendașului au rămas înșirate pe o simplă foaie de hîrtie, care se găsește și astăzi anexată într-un dosar, mărturie a luptei țăranilor din județul Neamț pentru pămînt. Din Buhuși și Costișa au fost arestați și dați în judecată pentru rebeliune 79 de țărani [38].

Acțiunea răsculaților din Buhuși—Costișa și satele din jur este deosebit de interesantă prin faptul că la ea au participat, alături de țărani, și muncitori din Buhuși, lucrători de la fabrica de postav, plutași, lucrători din atelierele particulare. Așa se explică caracterul dîrz al luptei desfășurate în aceste comune de țăranii răsculați.

Abia potolită răscoala din Buhuși—Costișa, s-a reaprins, de data aceasta cu deosebită tărie, în Roznov. Țăranii din această comună, nemulțumiți de promisiunea formală făcută de arendaș și încurajați de acțiunile răsculaților din celelalte comune, au reînceput să se agite. Ei au ieșit din nou în stradă și „s-au dat la acte agresive" [39], după cum relata un ziar al vremii. Au mers din nou la locuința arendașului, au alungat personalul administrativ al moșiei și, întorși în sat, au devastat dughenele negustorești din tîrg [40]. Pentru a împiedica intrarea armatei în sat, răsculații se pregăteau să ia gara cu asalt. Sosise însă un batalion din regimentul 14 Roman care i-a respins și înconjurat. Au fost arestați 50 de țărani, socotiți capi ai răscoalei, care, sub escortă, au fost duși la primărie [41]. Restul răsculaților au fost împrăștiați.

În același timp, s-au ridicat și țăranii din comuna Slobozia. Procurorul, cu un căpitan de jandarmi și două companii din regimentul 14 Roman, au încercat să-i liniștească, dar răsculații „au tăbărît pe ei". I-au invitat la primărie pentru a trata acolo. Cînd au intrat țăranii în curtea primăriei, armata i-a înconjurat, declarîndu-i arestați, în ciuda opoziției țăranilor care s-a soldat cu mai mulți răniți. În acest mod a fost înăbușită lupta țăranilor din Slobozia [42].

Tot printre primele revolte din județ se înscrie și cea a țăranilor din Podoleni. S-a constatat ulterior că, și în această comună, sosiseră informații asupra desfășurării răscoalei din alte sate. Astfel, primarul din comună arăta că lucrătorul de la gara Podoleni, Alecu Rotaru, încă înainte de răscoală, „citea jurnale pe la oameni și le spunea ce se petrece prin alte localități unde erau revolte" [43]. Răscoala, care a ținut cîteva zile, s-a desfășurat la fel ca în celelalte

---

[37] Arh. St. Iași, fond Trib. jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 32.
[38] *Ibidem*, f. 634—635.
[39] „Adevărul", din 9 martie 1907.
[40] „Universul", din 10 martie 1907.
[41] „Dimineața", din 10 martie 1907.
[42] „Adevărul", din 10 martie 1907.
[43] Arh. St. Neamț, fond Trib. jud. Neamț, dosar 52/1907, inv. 236, f. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comune. Negustorii din sat au putut fi sustrași furiei țăranilor numai îmbrăcați în haine militare și duși la gară sub paza jandarmilor [44].

Răsculații au cerut procurorului Cugler și judecătorului de instrucție Adam, care sosiseră în comună cu armata, să intervină pentru a li se da pământ. Încercarea autorităților și armatei de a împrăștia pe țărani a rămas fără efect. „Nici armata nu i-a putut potoli" [45], relata presa vremii. Mai mult încă, țăranii au închis în localul primăriei atît pe procuror, cît și pe judecător, ținîndu-i pînă dimineața în frig și fără mîncare. Numai cu mare greutate a reușit armata să împrăștie pe țărani și să-i elibereze.

În zilele următoare, pînă la 12 martie 1907, au fost semnalate răzvrătiri ale țăranilor în nenumărate comune din județ, în comuna Păstrăveni cu cătunele Țibucanii de Sus și Țibucanii de Jos, în Uricheni, Borlești, Rădiu, Bodeștii Precistei și Budeștii Ghicăi, cu cătunele Făurei și Micșunești, Războieni — Valea Albă cu cătunul Uscați, Grumăzești, comuna Mastacani cu cătunul Calu, Mărgineni, comuna Bîrgăoani cu cătunele Bălășești-Ghilăești, comuna Bozieni cu cătunul Ruginoasa, Tazlău cu cătunele Balcani și Frumoasa, Dragomirești, Secu din comuna Buhalnița, Doamna, Girov cu cătunul Doina, Corbești, Urma, Humulești, Cîrligi, Blăgești, Siliștea, Serbești, Neamț, Hortop, Negrești, etc. [46].

Țăranii din comuna Borlești, s-au răsculat în ziua de 7 martie. Ei au aflat de răscoala din Zănești de la doi locuitori din comună care au fost de față la desfășurarea evenimentelor în acel sat. Cei doi „au început să istorisească isprăvile de acolo", apoi „au mers din om în om și i-au adunat ca să meargă cu toții la primărie pentru a cere scutire de taxa de moștenire și (de) taxa pătulelor" [47]. Satul Borlești avea și o așezare nouă de numai 12 ani, iar locuitorii săi aveau pământ. De aceea, cererile lor s-au limitat la desființarea taxei de moștenire și a dării de 5 lei pentru porumb. De la primărie s-au îndreptat spre curtea moșiei Borlești, unde însă nu au găsit pe nimeni. Furia lor s-a răsfrînt, de asemenea, asupra celor 3 comercianți din satul lor, cărora le-au devastat magazinele [48].

Cu energie deosebită s-au desfășurat evenimentele în comuna Războieni—Valea Albă. Unul din locuitorii satului arăta că, numai cu două zile înainte de a izbucni revolta, a fost întocmit un memoriu semnat de 200 de oameni, pe care l-au înaintat primăriei, prin care cereau să li se dea pămînt [49]. Apoi, în ziua de 8 martie, țăranii, atît din Războieni, cît și din cătunele din jur, Cîrligi, Margineа, Uscați, Unghiu și Tupilați, s-au adunat la primărie, avînd o atitudine „din ce în ce mai amenințătoare" — după cum declara preotul din Războieni. Ei cereau primarului să le dea pămînt și să cheme la primărie pe proprietăreasa moșiei Uscați, pe administratorul moșiilor Cîrligi, Bornișul și Ilișești, precum și pe arendașul moșiei Războieni, pentru a încheia cu aceștia contracte noi.

Nefiind satisfăcuți numai cu promisiuni, țăranii, în număr de 300, nu au dat voie primarului să iasă din curtea primăriei pînă ce nu va trimite după proprietari și arendași. Astfel, primarul, Edmond Papp, el însuși proprietar, a fost ținut arestat în primărie de răsculați pînă seara la ora 8, cînd a reușit să fugă.

A doua zi, în ciuda faptului că în comună sosiseră 150 de soldați în frunte cu un căpitan pentru „menținerea ordinei", 600 de locuitori s-au strîns din nou în fața primăriei, dar armata i-a împiedicat de a mai intra în curte. Inspectorul comunal care sosise în sat, a dispus ca fiecare cătun să trimită cîte o delegație de 4—5 oameni spre a expune cererile lor.

După îndelungi parlamentări, care nu i-au mulțumit, țăranii s-au împărțit în două grupuri. Unul a rămas în fața primăriei, iar celălalt s-a dus la locuința proprietarei moșiei Uscați, au forțat ușa și au pătruns în casă, căutînd-o pentru

---

[44] Arh. St. Neamț, fond Trib. jud. Neamț, dosar 52/1907, inv. 236, f. 8.

[45] „Universul", din 10 martie 1907.

[46] Datele au fost culese din presa vremii, precum și din arhivele statului, Iași și P. Neamț.

[47] Arh. St. Neamț, Trib. jud. Neamț, dosar 234/1907, f. 5.

[48] *Ibidem.*

[49] *Ibidem*, dosar 226, f. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a o aduce la primărie. Grupuri de țărani au plecat și spre locuințele lui Gh. Gărbăcescu, arendașul moșiei Războieni, și Anton Antipa, arendașul din Tupilați. Negăsindu-l acasă pe Gărbăcescu, țăranii i-au devastat casa, iar pe Anton Antipa l-au adus la primărie și l-au obligat să semneze contractul pe care îl întocmiseră. La cererea răsculaților, li s-au înapoiat contractele vechi [50]. O altă delegație a țăranilor s-a dus la P. Neamț unde s-a prezentat administratorului moșiei Cîrligi, Poplicher, care a confirmat reducerea prețului pămîntului cu 15, 20 și 30 bani la prăjină [51].

În ziua următoare, 10 martie, ca urmare a prezenței tot mai numeroase a armatei, răsculații nu s-au mai putut aduna pe străzi, astfel că mișcarea lor a fost înăbușită. Au urmat apoi numeroase arestări în rîndurile „capilor de revoltă" care au fost înaintați tribunalului Neamț și dați în judecată sub învinuirea de rebeliune.

În părțile județului în care nu se găsea pămînt arabil, țăranii cereau dreptul de a lua lemne din pădure la prețuri accesibile. Așa, de exemplu, în comuna Vlădiceni, locuitorii satului, văzînd că nu le este luată în seamă această cerere, au așteptat pînă s-a retras armata din sat și „au devastat pădurea luînd lemne" [52], după cum nota într-un proces-verbal judecătorul de instrucție al Tribunalului Neamț.

În comuna Păstrăveni cu cătunele Țibucanii de Sus, Țibucanii de Jos, Davideni și altele, precum și în comuna Uricheni, cu cătunele care depind de aceasta, răscoala s-a desfășurat cu o violență crescîndă, îndîrjirea puternică a țăranilor împotriva arendașilor și a proprietarilor manifestîndu-se deosebit de energic.

Întîlnim, de data aceasta, grupuri mari de țărani, de cîte 500, înarmați cu topoare, furci de fier, ciomege [53], îndreptîndu-se spre locuința proprietarului moșiei Țibucani, pentru a sta de vorbă cu reprezentantul proprietarului. Negăsindu-l pe acesta, au luat cu ei pe arendașul H. Rapaport și pe vechilul acestuia pe care i-au adus la primăria comunei Păstrăveni. Țăranii nu au permis arendașului să se urce în sania sa, obligîndu-l să meargă pe jos, înconjurat de răsculați, iar cînd acesta a obosit, i-au oferit o sanie de-a lor, țărănească. Nici intervenția primarului și a jandarmului din sat nu i-a putut face să elibereze pe arendaș. Ajunși la primărie, l-au forțat să semneze un contract prin care le dădea pămînt „după cum cereau ei" [54], adică 50 de bani prăjina de arătură, și 6 lei pe vară pentru păscut o vită. În același timp, țăranii i-au propus să părăsească satul pentru a le rămîne lor moșia în arendă. Vasile Toma, unul dintre conducătorii răscoalei, i-a explicat arendașului că cererile lor sînt justificate pentru „că ne-a ajuns pînă la gît și nu mai putem răbda" [55].

Urmînd exemplul țăranilor din Țibucanii de Jos și Păstrăveni, răsculații din Rădeni și Davideni au luat, de asemenea, cu ei, la primărie, pe administratorii moșiilor cu care au încheiat contracte noi. Deși s-au împrăștiat în liniște, a doua zi s-au strîns din nou pe străzile satelor, exprimîndu-și nemulțumirea pentru contractele încheiate cu o zi înainte. Ei au adus din nou pe arendași la primărie și au corectat prețul pămîntului prevăzut în celelalte contracte, pentru ca „să li se dea mai mult pămînt decît s-a vorbit în ziua de 7 martie". Au urmat apoi obișnuitele devastări de dughene. Armata care a sosit, chemată telegrafic, a reușit să împrăștie pe răsculați.

Țăranii din Țibucanii de Sus s-au răsculat și ei, răspîndind vestea că în sprijinul lor vin studenții [56].

În comuna Uricheni, după cum arată Gh. Simion Alexandroaia, participant la răscoală, țăranii au aflat despre mișcările din celelalte sate din ziare: „trebuie să ne ridicăm și noi cu toții, căci prin alte sate au dat foc, au alungat pe posesori... și le-au luat averea" [57].

---

[50] Arh. St. Neamț, Trib. jud. Neamț, dosar 225/1907.
[51] „Evenimentul", din 31 martie 1907.
[52] *Ibidem*, dosar 229/1907, f. 5.
[53] Arh. St. Neamț, Trib. jud. Neamț, dosar nr. 68 B-invent. 227/1907, f. 1.
[54] *Ibidem*, dosar 68, invent. 228/1907, f. 9.
[55] *Ibidem*, dosar 68 B, invent. 227/1907, f. 59.
[56] *Ibidem*, dosar 68, inv. 228/1907, f. 45.
[57] *Ibidem*, dosar 68 B, inv. 227/1907, f. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Țăranii din Uricheni, complet lipsiți de pămînt, mai încercaseră cu un an în urmă să cumpere moșia Groși, dar statul a refuzat să le-o vîndă. În anul 1907, ei au hotărît să-și facă singuri dreptate. În ziua de 7 martie s-au strîns la primărie, cerînd vechilului moșiei pămînt ieftin și să le fie dată moșia Uricheni în întregime. Pentru aceasta, s-au dus în grup la preotul Popescu spre a se sfătui cu el cum să obțină moșia. După multe discuții au hotărît să aleagă șase oameni care să împrumute bani de la bancă, să cumpere moșia și s-o împartă apoi satului [58]. În interogatoriul luat țăranului Ion Gh. Gavril de către judecătorul de instrucție, acesta arăta că „oamenii făceau socoteli cît pămînt să ia fiecare din moșie" [59]. Aceasta a fost cauza principală care a determinat pe țărani să se răscoale. Dar nu au reușit să obțină moșia, după cum doreau, datorită condițiilor grele care li se puneau pentru cumpărare și a lipsei de bani. În locul celor 200 de fălci de pămînt pe care le cereau, li s-au promis mult mai puțin pentru ca, după patru zile de răscoală, să li se acorde doar 130. Prezența armatei în sat, precum și a autorităților județene, i-a silit să accepte, pînă la urmă, și atît și să înceteze lupta.

În acest grup de comune, Păstrăveni cu cătunele sale și Uricheni, răscoala s-a desfășurat într-un timp îndelungat; ea a început la 7 martie, iar în ziua de 12 martie, țăranii nu erau încă liniștiți. La 11 martie, țăranii din Țibucanii de Jos erau în mare fierbere. Din raportul jandarmului din localitate reiese că locuitorii revoltați s-au îndreptat din nou, în mare număr, către locuința arendașului, care, între timp, fugise, amenințînd cu incendierea casei dacă nu va veni reprezentantul proprietarului pentru a modifica contractele [60]. Armata însă a reușit să-i împrăștie.

Răscoalele au continuat să se desfășoare în tot județul. În unele părți ciocnirile cu arendașii s-au sfîrșit cu victime omenești. Astfel, în comuna Rădiu, țăranii răsculați în număr de peste 300, au înconjurat casa vechilului Ion Brătulescu pentru a-i impune condiții noi de contractare a pămîntului. Acesta a tras în țărani, ucigînd doi răsculați, pe Vasile Tomescu și Th. Urdă [61]. Același lucru s-a întîmplat și în comuna Bozieni, unde țărani răsculați, împreună cu cei din cătunul Ruginoasa, au atacat un han în care se ascunsese proprietarul. Acesta a folosit arma împotriva lor. Îndîrjirea țăranilor a fost așa de mare, încît armata, care a sosit la fața locului, a întîmpinat o puternică rezistență din partea lor. „Patru ore a ținut ciocnirea dintre armată și țărani" [62], relata presa vremii, referindu-se la ciocnirea de la Bozieni.

Reține atenția răscoala din comunele Bodeștii Precistei și Budeștii Ghicăi, învecinate cu comuna Bozieni. Răscoala locuitorilor din comuna Bodeștii Precistei s-a redus la o adunare a țăranilor în fața primăriei, la care au cerut pămînt. La această adunare au luat parte și țărani din cătunele comunei, formulînd aceeași revendicare. Au devastat apoi dughenile negustorilor atît din Bodeștii Precistei cît și din Cornei. La intervenția jandarmilor s-au împrăștiat. Au fost arestați mai mulți țărani care au luate parte la răscoală [63].

În comuna Budeștii Ghicăi, răscoala țăranilor a luat forme mai violente. Aceasta se datora și lipsei de pămînt care în această comună se făcea simțită mai puternic decît în Bodeștii Precistei, unde trăiau mai mulți răzeși. Numeroase cătune din comună, ca Micșunești, Făurei, Tatomirești, Climești, au fost cuprinse de răscoală. Vestea despre lupta țăranilor din celelalte județe, despre faptul că răsculații încheiaseră contracte cu arendașii, fixînd prețuri mai mici pentru pămînt, a ajuns și în Budeștii Ghicăi. „Noi, în comuna Budeștii Ghicăi, auzisem că prin Botoșani, Roman și alte județe este revoluție și că oamenii cer pămînt", declara țăranul Vasile Lupu Cocea după răscoală, arătînd apoi că a

[58] Arh. St. Neamț, Trib. jud. Neamț, dosar 68 B, inv. 227/1907) f. 72.
[59] *Ibidem.*
[60] *Ibidem*, f. 8.
[61] „Universul", din 10 martie 1907.
[62] „Dimineața", din 12 martie 1907.
[63] Arh. St. Neamț, Trib. jud. Neamț, dosar 23/1907. Dosarul cuprinde interogatorii ale țăranilor arestați, procesele-verbale, precum și depuneri ale martorilor privind răscoala din această comună.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

văzut el însuşi cum s-au răsculat ţăranii din comuna Bozieni şi că locuitorii din satul său s-au interesat de această răscoală ; „[...] ajungînd sara acasă, nu am vorbit cu nimenea despre revoluţia din Bozieni, dar a doua zi ne-au întrebat oamenii ce este la Bozieni şi le-am spus" [64].

Ţăranii mai erau informaţi de mersul răscoalei de proprii lor fii care se aflau în armata trimisă în judeţele răsculate. Soldaţii nu uitau că în satul lor mizeria era tot atît de cumplită ca şi în localităţile în care trebuiau să înăbuşe răscoala. Astfel, Nicolae Roşu din Budeştii Ghicăi a primit o carte poştală de la fiul său Gheorghe, care „era concentrat prin judeţul Botoşani". Această carte poştală, care a mers din mînă în mînă, a avut efectul unui adevărat manifest mobilizator, cu atît mai mult cu cît soldatul trecuse în răvaşul său şi preţurile pe care le fixaseră ţăranii răsculaţi din judeţul Botoşani în noile contracte încheiate cu arendaşii : „50 bani prăjina de pămînt, 22 lei pentru văratul a doi boi, 12 lei pentru o vacă cu lapte, 10 lei o vacă stearpă, 8 lei o gonitoare şi 6 lei un mînzat" [65]. În încheierea scrisorii, nu uita să specifice că dacă se vor împăca şi cei din satul său cu arendaşul, să-i ia şi lui pămînt. Aceasta o mărturisea şi C. I. D. Lăpuşneanu, locuitor din Budeştii Ghicăi, în vîrstă de 65 de ani, care arăta că acea carte poştală „au arătat-o la oameni şi astfel oamenii au început a se îndemna să ceară pămînt" [66]. Chiar a doua zi, la 8 martie, s-au strîns locuitorii comunei la primărie, unde au întocmit „o cerere pentru pămînt" pe care în aceeaşi zi au dus-o la Bozieni şi au predat-o căpitanului care comanda armata din acea comună.

Nemulţumindu-se numai cu demersul făcut, a doua zi, s-au strîns în jurul primăriei cîteva sute de oameni, socotind că era momentul potrivit pentru a se răfui cu cei care îi exploatau. Urmînd exemplul ţăranilor răsculaţi din alte sate, locuitorii comunei Budeştii Ghicăi, împreună cu cei din cătunele alăturate, au pornit întîi spre Climeşti, dar administratorul acestei moşii, fiind avertizat din timp, le-a ieşit în întîmpinare pe drum şi i-a întors la primărie. Pretextînd că de acolo vor da o telegramă proprietarului, el a reuşit să-i facă pe ţărani să aştepte răspunsul în linişte, promiţîndu-le satisfacerea tuturor cererilor.

Obiectivul principal al luptei ţăranilor din această comună nu era numai încheierea unor contracte avantajoase pentru ei, aşa cum se întîmplase în alte localităţi răsculate, ci împărţirea moşiilor între ţăranii complet lipsiţi de pămînt. Ei cereau administratorului moşiei Climeşti să telegrafieze proprietarului ca să le dea pămînt „cum s-au dat la 1864 părinţilor noştri" [67]. Este semnificativ, pentru arzătoarea nevoie de pămînt pe care o simţeau ţăranii, faptul că numai încercarea primarului de a-i lămuri că nu li se va da pămînt ca la 1864 i-a îndîrjit într-atît încît „l-au prins de piept pe primar", spunîndu-i că ei nu vor pămînt mai ieftin, „ci loc de veci".

Au mers apoi la moşierul din Tatomireşti, care îşi întinsese curtea peste un drum vechi, aparţinînd satului. Atitudinea ţăranilor din această comună era foarte dîrză. Ei nu numai că au silit pe primar să-i însoţească la moşia din Tatomireşti, pentru a măsura locul unde a fost drumul satului, dar au alungat şi jandarmii care păzeau dughenele. Aceasta a şi făcut ca, în ordonanţa întocmită în procesul ţăranilor răsculaţi din comuna Budeştii Ghicăi, să se menţioneze că „inculpaţii au arătat rezistenţă cu violenţă prin fapt faţă de primar şi jandarmi care erau în executarea legei şi ordinelor pentru menţinerea liniştei" [68]. Apoi, pînă seara tîrziu, ţăranii răsculaţi au cutreierat străzile cătunelor Micşuneşti, Făurei, Tatomireşti.

Răscoala din comuna Budeştii Ghicăi a fost înăbuşită de armată, care a arestat pe conducătorii răscoalei.

---

[64] Arh. St. Neamţ, Trib. jud. Neamţ, dosar 230, f. 7.
[65] *Ibidem*, dosar 230, f. 23.
[66] *Ibidem*, dosar 230, f. 27.
[67] *Ibidem*, dosar 229/1907, f. 11.
[68] *Ibidem*, dosar 229/1907, f. 151—158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ţăranii din comuna Blegeşti, răsculîndu-se, au mers la arendaşul Lascarache pe care l-au bătut. Tot aşa, ţăranii din Bălăneşti, împreună cu cei din Bîrzoveni, au devastat curtea arendaşului Kohn, pe care l-au maltratat [69].

În ziua de 9 martie 1907, ţăranul Ion Hapchină din comuna Tazlău a sunat din corn. Acesta era „semnalul să se adune oamenii" [70], pentru a obţine şi ei pămînt şi pentru a se răfui cu arendaşul care îi asuprea. Iată ce mărturisea un ţăran din Tazlău în privinţa arendaşului : „La Tazlău este arendaşul Lupu Goldman, acest arendaş nu ne primea vitele la păşune pe moşie şi dădea suhaturile la străini, apoi nu ne dădea fînaţ [...] " [71]. Răsculaţilor din Tazlău li s-au alăturat şi cei din cătunele Balcani şi Frumoasa. Ţăranii din Tazlău care fuseseră la Buhuşi şi Costişa şi văzuseră răscoala de acolo, au comunicat tovarăşilor lor faptul că în alte sate locuitorii s-au răsculat şi cer pămînt „şi dacă noi nu ne vom răscula — arăta ţăranul Vasile Nicolae Munteanu —, nu avem să căpătăm pămînt" [72]. În ziua de 7 martie, mai mulţi locuitori din comuna Tazlău s-au strîns la primărie, cerînd în scris moşia în arendă. Sperînd să poată opri aici evoluţia evenimentelor, autorităţile judeţene au hotărît să anunţe ca fiecare sat să trimită cîte 10 oameni la primărie pentru a duce tratative în acest sens. „Oamenii însă s-au hotărît ca să meargă cu toţi, căci s-au temut ca cei 10 oameni să nu fie mituiţi şi noi ceilalţi să rămînem fără pămînt" [73], declara unul dintre arestaţi. Grupaţi astfel în ceată, ei au plecat spre primărie, unde au cerut moşia. Către seară, s-au împrăştiat cu toţii în satele lor. Armata şi autorităţile judeţene au intervenit, efectuînd numeroase arestări. 36 de ţărani au fost închişi şi li s-au pregătit acte pentru trimiterea în judecată, sub învinuirea de rebeliune.

Locuitorii comunelor Grumăzeşti şi Crăcăoani au încercat să obţină pămînt din moşia prinţului Aristide Caradja printr-o scrisoare de ameninţare. Ei sperau că moşierul, de teama răscoalei, va accepta de bună voie să le dea pămînt. În scrisoarea pe care au adresat-o prinţului, ţăranii arătau că deşi în alte sate au loc răscoale, ei nu au ajuns încă să o facă, pentru că — arătau ei — „n-am îndrăznit, că sînteţi boier mare" [74]. Din scrisoare însă răbufneşte, cu o deosebită tărie, ura ţăranilor împotriva exploatării moşiereşti, ură alimentată ani în şir de asupriri şi nedreptăţi. O parte din acestea sînt expuse în scrisoare : „[...] Ne-am sfătuit cu toţii împreună că v-am curăţat toate ripele de spini şi am scos cioate de 2 ani de zile şi am muncit ca la ocnele mari la scos la sare şi domnul administrator în fiecare an ne-a suit locul 10 şi 15 bani la prăjină şi nu se face nimica, toamna avem 2 lei, unul tot dăm dumisale pentru loc" [75]. Pentru a-l face pe prinţ să înţeleagă ce-l aşteaptă dacă nu le va da pămînt, semnatarii scrisorii îi pomenesc de răscoalele din alte părţi, unde ţăranii „au sfărîmat curţile şi dau foc", pentru că proprietarii „le-au scumpit pămînturile şi suhaturile la vite". Ca rezultat al răscoalelor, arendaşii „au dat în scris la locuitori că le va da prăjina de loc cu 50 bani loc clasa I. prăjina de iarbă 60 bani, perechea de boi la vărat 15 lei" etc., indicîndu-i în acest fel preţurile pe care urmăreau să le impună ei înşişi proprietarului. Ţăranii ameninţau că, dacă nu li se va da pămînt, se vor răscula şi ei şi pînă ce vor auzi „cei mari, are să fie întrebare de la palaturile dvs., ca la Roznov avem să facem, toţi locuitorii din sat", deoarece, „ne-a ajuns apa la gît şi nu vrem ca să ne înecăm". Este impresionantă nota de disperare din scrisoare atunci cînd se referea la faptul că nici teama de legi nu-i va opri din cale, căci ce ar putea să facă legile ţării întregii populaţii a unui sat „mari şi mici, statul ce o să ne facă, că sîntem de svîrlit în pîrîu, măcar să vie toată armata, noi tot cum vrem aşa o să facem". Protestînd împotriva modului cum au fost exploataţi, ei avertizau că nu mai vor să rabde : „da acuma noi nu vrem ca să ne jupuiţi [...]". Conştienţi că jertfa lor va contribui la îmbunătăţirea vieţii ur-

[70] „Universul" din 10 martie 1907.
[70] Arh. St. Neamţ, Trib. jud. Neamţ, dosar 63/1907.
[71] *Ibidem*, f. 21.
[72] *Ibidem*, f. 28.
[73] *Ibidem*, f. 99.
[74] *Ibidem*, dosar 223/1907, f. 5.
[75] Arh. St. Neamţ, Tribunalul jud. Neamţ, dos. 223/1907, fila 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maşilor, scrisoarea se încheia cu o frază plină de speranţă : „[...] dacă dumneavoastră nu vreţi, a muri părinţii, de-or rămîne copii de-ai noştri şi or trăi mai bine“ [76].

După expedierea scrisorii, ţăranii din Grumăzeşti au încercat să organizeze răscoala împotriva moşierului. În acest sens, un reprezentant al lor a mers în comuna Crăcăoani pentru a-i atrage şi pe ţăranii din acest sat de partea lor. Răscoala însă nu a mai izbucnit, pentru că în aceeaşi zi prinţul a anunţat autorităţile care au arestat pe fruntaşii ţăranilor. Astfel, a fost înăbuşită lupta ţăranilor din comunele Grumăzeşti şi Crăcăoani.

În acelaşi timp, presa anunţa dezordini la Şerbeşti şi Hortop [77], alte două comune din judeţul Neamţ, precum şi la Negreşti unde ţăranii răsculaţi s-au dus la vechil cerînd pămînt şi trimiţînd o delegaţie la prefectură în acelaşi scop [78].

În Humuleşti, ţăranii răsculîndu-se, au obţinut rezilierea contractelor cu cei trei arendaşi, care au promis că le vor da lor pămîntul.

Repeziciunea şi îndîrjirea cu care s-a desfăşurat răscoala în acest judeţ au înspăimîntat autorităţile judeţului. Presa centrală, referindu-se la evoluţia luptei ţăranilor din Neamţ arăta că aceasta căpăta „un caracter foarte periculos. Ţăranii în mase compacte cutreieră comunele, ţinînd întruniri şi îndemnîndu-se la tulburări violente“ [79].

Oraşul Piatra Neamţ era împînzit de armată şi, pentru a linişti burghezia oraşului care se temea de o eventuală invazie a ţăranilor răsculaţi, s-au adus trupe din Muntenia pentru paza barierelor [80].

În ziua de 9 martie 1907, 200 locuitori din marginile oraşului Piatra Neamţ, s-au adunat la primărie, „cerînd ieftinirea păşunatului vitelor pe moşiile Cozla şi Pietricica. La intervenţia autorităţilor locale şi a armatei, ţăranii au fost împrăştiaţi“ [81].

După 11 zile de la izbucnire, răscoala ţăranilor din judeţul Neamţ a fost înăbuşită. În ziua de 16 martie, judecătorul de instrucţie al tribunalului Neamţ nota că s-a înapoiat din judeţ unde s-a ocupat cu „restabilirea liniştei şi arestările celor vinovaţi“ [82]. În întregul judeţ au fost reţinuţi numeroşi ţărani, iar peste 300 dintre ei au fost daţi în judecată pentru rebeliune [83]. Arestaţii au fost maltrataţi, legaţi, şi transportaţi sub escortă puternică în cazarma regimentului 15 [84]. Aşa a fost înfrîntă lupta ţăranilor din judeţul Neamţ, care s-a desfăşurat la începutul marii răscoale a ţăranilor din anul 1907. „Caracterul răscoalelor de azi se deosebeşte de toate răscoalele de pînă acum — menţiona o gazetă a vremii — ţăranii nu s-au răzvrătit numai la ei, contra autorităţilor locale, contra arendaşilor şi proprietarilor de la ei, ci s-au răzvrătit contra întregii ocîrmuiri, pornind la oraşe cu furie şi hotărîre de a zdrobi tot ce le va ieşi în cale“ [85].

Aprigă bătălie de clasă, care a căpătat pe alocuri aspectul unui adevărat război ţărănesc, marea răscoală a ţăranilor din anul 1907 a rămas veşnic vie în conştiinţa poporului român. Ea a fost evocată an de an de mişcarea socialistă, de oamenii progresişti ai vremii, de cărturari de seamă care au imortalizat-o în capodopere literare, de oameni de artă. Partidul Comunist, continuatorul celor mai înaintate tradiţii revoluţionare ale poporului, a preluat pildele de eroism înscrise de ţăranii răsculaţi în anul 1907, a luptat pentru atragerea lor la luptă, alături de clasa muncitoare, pentru deplina victorie asupra regimului de asuprire şi exploatare, pentru edificarea, pe pămîntul patriei, a societăţii socialiste.

---

[76] Arh. St. Neamţ, Trib. jud. Neamţ, dosar 223/1907, f. 1.
[77] „Dimineaţa“ din 12 martie 1907.
[78] Idem, din 14 martie 1907.
[79] „Liberalul“ din 8 martie 1907.
[80] „Adevărul“ din 10 martie 1907.
[81] „Opinia“ din 10 martie 1907 şi „Adevărul“ din 11 martie 1907.
[82] Arh. Statului Iaşi, Fond Trib. jud. Neamţ, dosar 53/1907, f. 239.
[83] „Evenimentul“ din 29 martie 1907.
[84] „Dimineaţa“ din 19 martie 1907.
[85] „Adevărul“ din 9 martie 1907.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LISTA

localităţilor în care au avut loc răscoale ţărăneşti
în anul 1907, în judeţul Neamţ

1. Balcani (com. Tazlău)
2. Bălăneşti (com. Bîrgăoani)
3. Blăgeşti
4. Bîrzoveni
5. Bodeştii Precistei
6. Borleşti
7. Bozieni
8. Budeştii Ghicăi
9. Buhuşi
10. Calu—Iapa
11. Cîrligi
12. Climeşti
13. Corbeşti
14. Corni
15. Costişa
16. Crăcăoani
17. Davideni
18. Doina (com. Girov)
19. Doamna
20. Dragomireşti
21. Făurei (com. Budeştii Ghicăi)
22. Frumoasa (com. Tazlău)
23. Girov
24. Ghindăoani (com. Crăcăoani)
25. Grumăzeşti
26. Humuleşti
27. Hortop
28. Marginea (com. Războieni)
29. Mănioaia (com. Costişa)
30. Mărgineni
31. Micşuneşti (com. Bud. Ghicăi)
32. Neamţ
33. Negreşti
34. Orbic (com. Costişa)
35. Păstrăveni
36. Podoleni
37. Rădiu
38. Războieni — Valea Albă
39. Roznov
40. Ruginoasa (com. Bozieni)
41. Secu (com. Buhalniţa)
42. Siliştea
43. Slobozia
44. Şerbeşti
45. Tatomireştii (com. Budeştii Ghicăi)
46. Tazlău
47. Tupilaţi (com. Războieni)
48. Ţibucanii de Jos
49. Ţibucanii de Sus
50. Unghiu
51. Uricheni
52. Urma
53. Uscaţi (com. Războieni)
54. Vlădeni
55. Vlădiveni
56. Zăneşti
57. Zbereşti (com. Costişa)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RĂSCOALA DIN 1907 OGLINDITĂ ÎN DOCUMENTE DIPLOMATICE BELGIENE

DE

M. TIMOFTE

În istoria poporului român, marea răscoală a țăranilor din anul 1907 se înscrie ca un eveniment de seamă. Adînc implîntată în realitățile pe care le-a cunoscut România la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, ridicarea țărănimii române în acel eroic și sîngeros an reprezintă unul din momentele remarcabile ale luptei acesteia pentru dreptate socială, în general pentru rezolvarea problemei agrare în România.

Se înțelege că unui asemenea eveniment, cu adînci consecințe și semnificații, istoriografia noastră i-a acordat o atenție deosebită. Au fost înfățișate pe larg cauzele răscoalei, caracterul și obiectivele acesteia, formele de manifestare pe întreaga arie de desfășurare. Au fost subliniate, dîrzenia și eroismul țăranilor, solidaritatea mișcării muncitorești și socialiste cu răsculații, poziția altor categorii sociale; au fost evidențiate consecințele răscoalei în viața social-politică a țării, a fost analizată legislația agrară adoptată în perioada care a succedat evenimentului.

Amploarea și intensitatea răscoalei, problemele acute pe care aceasta le-a adus în prim-planul societății românești au atras deopotrivă interesul și atenția cercurilor diplomatice, ale opiniei publice internaționale. Din această perspectivă, istoriografia românească a înscris importante contribuții la evidențierea ecoului internațional al răscoalei, reacțiile și atitudinile înregistrate probînd și pe acest plan, integrarea luptei țărănimii din România în puternicile zguduiri sociale pe care le-a cunoscut lumea la începutul acestui veac.

Cum era și firesc, din motive asupra cărora nu stăruim aici, atenția cercetătorilor s-a îndreptat cu precădere asupra ecoului răscoalei în regiunile limitrofe: referirile la alte țări, bazate în principal pe informațiile oferite de presa timpului sau rapoartele miniștrilor români acreditați în unele capitale europene [1] au introdus în circuitul cunoașterii științifice date semnificative pentru poziția unor cercuri conducătoare sau ale opiniei publice din aceste țări față de evenimentele din România, conturînd un tablou impresionant al ecoului răscoalei în conștiința epocii.

În acest cadru, rapoartele ministrului Belgiei la București, Beyens [2], prezintă un interes particular. Acestea întregesc tabloul ecoului răscoalei într-o țară neutră, din occidentul Europei, problemă asupra căreia istoriografia noastră a insistat mai puțin. Observator atent al tuturor evenimentelor cu care se confrunta România, diplomatul, informînd guvernul său asupra izbucnirii și desfășurării răscoalei, face interesante observații vizînd cauzele, caracterul și obiecti-

[1] Vezi A. Deac, *1907 văzut peste hotare*, Ed. științifică, București, 1967; Matei Ionescu, Corina Pătrașcu, *Cu privire la poziția unor puteri europene față de răscoala din 1907*, în „Studii", Rev. de istorie, 1, 1957, X, p. 7—35.

[2] Rapoartele au fost semnalate de Gh. Ungureanu. Unul dintre acestea, din 24 martie 1907, a fost publicat în *Revista arhivelor*, 1, X, 1967, p. 272—274.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vele acesteia şi, în mod deosebit, reacţia cercurilor conducătoare din România.

Surprins el însuşi de declanşarea revoltei ţăranilor din Moldova, Beyens relevă, în primul raport din 16 martie 1907, cauzele profund interne ale răscoalei, la temelia cărora aşează „sistemul culturii în usaj, mai ales în această provincie" (anexa 1). Pentru diplomatul belgian sistemul arendărilor, rapacitatea trusturilor arendăreşti, creşterea numărului arendaşilor şi a preţului arendării pămîntului constituie tot atîtea elemente care au condus la exploatarea excesivă a ţăranilor. Este evident că Beyens, punînd la baza cauzelor răscoalei fenomenul arendării pămînturilor, cu implicaţiile care decurgeau de aici asupra situaţiei ţăranilor, nu descifrează decît una din consecinţele directe, importantă desigur, a crizei sistemului agrar din România, în condiţiile pătrunderii accelerate a relaţiilor capitaliste şi a perpetuării unor rămăşiţe feudale. Acesta este şi motivul pentru care, plecînd de la această premisă, diplomatul, referindu-se la debutul răscoalei în judeţul Botoşani, îi atribuie un caracter antisemit.

Se ştie că teza caracterului antisemit al răscoalei în Moldova a fost răspîndită în epocă de diferite cercuri interesate, atît din interiorul, cît şi din exteriorul ţării [3]. Preluarea acesteia de către Beyens, în condiţiile specifice ale compoziţiei naţionale a arendaşilor din această zonă a ţării şi a propagandei oficiale a guvernului conservator nu trebuie să surprindă. Dar, ni se pare semnificativ că creşterea în amploare şi intensitate a răscoalei, îndreptarea ascuţişului luptei ţărănimii împotriva arendaşilor, indiferent de naţionalitate şi a proprietarilor — expresie a caracterului agrar al răscoalei — l-au determinat pe diplomat să aprofundeze analiza evenimentelor. Din acest punct de vedere este elocvent faptul că, încă în al doilea raport, prilej cu care informa guvernul belgian despre extinderea răscoalei în alte judeţe ale Moldovei, Beyens releva „caracterul socialist şi revoluţionar al răscoalei", aducînd ca argument faptul că „...ţăranii, cărora li se vorbeşte de ani de zile de o împărţire a pămînturilor sînt sătui de aşteptare şi vor să procedeze la aceasta ei înşişi prin forţă" (anexa 2). Se recunoaşte, astfel, de către diplomat, că lipsa de pămînt, în fond nedreapta împărţire a proprietăţii [4], a generat antagonismul economic şi social dintre ţărănime pe de o parte, proprietari şi arendaşi pe de altă parte, dar în explicarea conţinutului nou pe care îl capătă lupta ţăranilor, Beyens nu desluşeşte în adevăratele sale dimensiuni complexitatea fenomenului analizat. Incriminînd exploatarea nemiloasă a ţărănimii, adusă după propria-i expresie „într-o stare de sclavie", ministrul belgian rămîne cantonat la teza priorităţii sistemului arendăşiei, punînd radicalizarea revendicărilor răsculaţilor aproape exclusiv pe seama altor factori şi nu ca o expresie a necesităţilor obiective impuse de relaţiile agrare. Aşa se explică de ce, referindu-se la acţiunile de solidarizare a socialiştilor şi studenţilor cu răsculaţii (anexele 2, 5), la poziţia şi activitatea unor intelectuali ca N. Iorga [5], V. M. Kogălniceanu, Spiru Haret (anexa 7), Beyens îşi însuşeşte versiunea care atribuia „instigatorilor" rolul principal în pregătirea şi declanşarea răscoalei. În acest sens, semnificativ pentru evoluţia aprecierilor autorului este faptul că dacă în unul din primele rapoarte, acesta este înclinat să dea crezare afirmaţiilor vizînd contribuţia socialiştilor români şi ruşi din Basarabia la organizarea răscoalei, în iunie 1907, diplomatul vedea în evenimentele petrecute în România „un complot socialist urzit împotriva marii proprietăţi", extins „de la un capăt la altul al ţării" (anexa 7).

Desigur, la pregătirea şi declanşarea răscoalei au contribuit, într-o mai mică sau o mai mare măsură, un complex de factori dar, fără a subestima rolul altor categorii şi clase sociale, revolta ţăranilor îşi găseşte explicaţiile, aşa cum de altfel subliniază şi istoriografia noastră, în realităţile pe care le cunoştea în primul rînd lumea satului românesc.

---

[3] Vezi *Marea răscoală a ţăranilor din 1907*, Ed. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1967, p. 204—209.

[4] Vezi mai recent C. Dropu, *Un autor american despre 1907. Între adevăr istoric şi interpretare subiectivă*, în „Era socialistă", LVII, februarie, 4, 1977, p. 29—35.

[5] Les archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique, *Correspondance politique*, Legations, Roumanie, vol. XIV (1905—1907), doc. nr. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În rapoartele ministrului belgian găsim elocvente mărturii în legătură cu desfășurarea răscoalei. Fără a insista asupra acestui aspect, să reținem că, relatînd despre extinderea răscoalei în județele Moldovei și apoi în Muntenia [6], măsurile de reprimare întreprinse de autorități, poziția armatei și îndeosebi a rezerviștilor (anexele 4, 5, 6) Beyens evidențiază combativitatea țărănimii.

Ajunsă „la capătul răbdării" (anexa 3) datorită exploatării și mizeriei, „țărănimea — notează reprezentantul Belgiei — reclamă pentru ea pămînturile pe care le cultivă pentru alții" [7]. În lupta pentru realizarea acestui deziderat, țărănimea a oferit atunci o nouă confirmare a îndîrjirii și dîrzeniei cu care de atîtea ori s-a ridicat pentru eliberare socială și națională. Cu acest prilej — sublinia Beyens — s-a dovedit că „blîndețea țăranului român, celebrată de scriitorii acestei țări, — nu mai este decît o legendă" (anexa 5).

Neliniștea, îngrijorarea și frămîntările care au cuprins clasele dominante, cercurile politice românești în timpul răscoalei, au reținut în mod deosebit atenția diplomatului. Că este așa, ne-o demonstrează nu numai locul deosebit pe care Beyens îl acordă informării guvernului belgian în legătură cu reacția partidelor politice și acțiunile întreprinse pentru „pacificarea satelor", ci și observațiile diplomatului pe marginea poziției conservatorilor și liberalilor față de problema agrară. În acest context este elocventă aprecierea în conformitate cu care „fiecare partid, atunci cînd ajunge la putere, înscrie în fruntea programului său de reforme politice chestiunea agrară și părăsește guvernul fără să fi făcut nimic pentru a o soluționa, într-atît se teme să lezeze interesele proprietarilor" (anexa 5).

Fără îndoială că, din arsenalul de mijloace folosite de partidele politice pentru a ajunge la cîrma țării nu a lipsit și înscrierea, deseori demagogică, a unor reforme. Pe de altă parte, nu-i mai puțin adevărat că nici unul dintre cele două partide nu a inclus, între modalitățile de soluționare a problemei agrare, o nouă expropriere a marii proprietăți. Aceasta nu înseamnă, însă, că a existat o deplină identitate între cele două partide sub toate aspectele [8].

Însuși diplomatul observă, în raportul trimis la 16 martie 1907, că „guvernul actual (conservator — n. ns.) nu va face nimic" pentru a determina încetarea exploatării pe care sistemul arendășiei o exercită asupra țărănimii, în timp ce referindu-se la instituirea guvernului liberal aprecia că măsurile preconizate de acesta „vor produce o destindere fericită, simptom precursor al restabilirii ordinii" (anexa 5).

Apropierea dintre cele două partide, realizată sub imperiul pericolului pe care-l reprezenta răscoala țăranilor nu a dăinuit. „Armistițiul" — notează Beyens — a fost rupt în momentul cînd, după înfrîngerea răscoalei au fost aduse în dezbatere legile propuse de liberali pentru îmbunătățirea soartei țăranilor. Dealtfel, nu este întîmplător că una din consecințele imediate ale răscoalei, în planul vieții politice a fost fuziunea conservatorilor și junimiștilor. Beyens subliniază că acest moment semnificativ se datorează „revoltei țăranilor", cu prilejul căreia conservatorii au văzut „ordinea socială amenințată, principiul proprietății contestat, țara minată de propaganda socialistă" (anexa 7).

Pe lîngă faptul că evidențiază semnificația fuziunii între conservatori și junimiști, aprecierile diplomatului constituie în același timp o recunoaștere a importanței răscoalei în planul general al societății românești. De altfel, termenul de „criză teribilă" pe care-l utilizează pentru a caracteriza situația României în timpul răscoalei este revelator. Și, pentru a încheia aceste succinte aprecieri pe marginea rapoartelor trimise de Beyens, să reținem că într-un raport ulterior evenimentelor, observa — nu lipsit de temei — că „dacă la 1907 ar fi existat

---

[6] În legătură cu desfășurarea răscoalei în Muntenia, Beyens consideră — în discordanță cu realitatea — că intensitatea deosebită pe care a cunoscut-o răscoala în unele județe din această zonă se datorează prezenței în cadrul participanților a unor țărani de altă naționalitate, locuitori ai acestor meleaguri.

[7] Gh. Ungureanu, *loc. cit.*, p. 273.

[8] Beyens atribuie o mare parte din răspunderi în declanșarea răscoalei liberalilor, întrucît aceștia au înscris în programul lor unele revendicări pe care nu voiau să le aplice. În același timp, el are în vedere faptul că în guvernul liberal se afla și Spiru Haret, care era considerat unul dintre principalii instigatori (anexa 7).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o unire între socialiștii de la orașe și sindicatele țărănești (cluburile socialiste de la sate — n. ns.), răscoala ar fi fost dacă nu victorioasă, cel puțin dificil și anevoios de înfrînt"[9]. Acesta este unul din învățămintele pe care le-a reliefat marea răscoală a țăranilor.

1

LEGATION DE BELGIQUE
No. 177/45

Bucarest, le 16 mars 1907

Monsieur le Baron,

Des troubles agraires ont éclaté cette semaine en Moldavie, dans le district de Dorohoi ; ils ont revêtu un caractère nettement antisémite ; les magasins juifs ont été pillés, des maisons juives saccagées, et leurs habitants frappés et battus. Les troupes envoyées au secours des israëlites moldaves les protègent difficilement contre la colère des paysans. Ce n'est pas le voisinage de la Russie, qui vaut à la Moldavie cette imitation très atténuée des scènes barbares dont Kichinew a été le théâtre ; c'est le système de culture en usage, surtout dans cette province, et exploité avec excès par des fermiers juifs.

Le fermier, en Roumanie, ne cultive pas lui-même. Il loue la terre au propriétaire moyennant un revenu annuel, qui est ordinairement de 5%; il prend pour lui les risques des années mauvaises et aussi les bénéfices énormes des années d'abondance, où la terre roumaine produisait jusqu'à 25% de sa valeur. Le prix des terres ayant beaucoup augmenté dans les dernières années, leur rendement maximum ne dépasse pas plus de 15%; il y a en moyenne deux mauvaises années sur une période de dix ans.

Le fermier est un entrepreneur de cultures ; selon ses ressources, les instruments et les bêtes de trait qu'il possède, il loue un certain nombre de terres où il n'en loue qu'une seule. Les frères Fischer, les plus riches fermiers du pays, paient annuellement cinq millions de francs en fermages à un certain nombre de propriétaires. Les fermiers se sont multipliés en Roumanie depuis quelques années, presque tous étrangers, juifs ou grecs. Ils offrent aux propriétaires, habitués à cultiver eux-mêmes, des prix tellement avantageux qu'ils triomphent de leurs répugnances et de leurs hésitations. Les propriétaires ainsi tentés savent bien, lorsqu'ils succombent à la tentation, que ces augmentations dans le prix de location de la terre seront payées en réalité par les paysans, qui cultivent pour le fermier, et sont traités et exploités par lui avec la dernière rigueur.

De temps en temps la presse s'émeut de leur misère ; elle signale et dénonce les abus du fermage. M. Jean Lahovary, lorsqu'il était ministre de l'agriculture, a présenté une loi qui réserve, dans certains cas, la location des terres de l'Etat aux association de paysans. M. Jean Bratiano a demandé ces jours-ci au gouvernement ce qu'il comptait faire pour remédier à la situation créée par les fermiers juifs. Le gouvernement actuel ne fera rien ; ce n'est pas à lui qu'il appartient de résoudre une question aussi compliquée. Mais son successeur devra prendre des mesures législatives contre le fermage, pour prévenir une jacquerie paysanne, qui ne manquerait pas d'éclater, et empêcher le développement du socialisme agraire, conséquence de l'exploitation inique des paysans.

Veuillez agréer, Monsieur le Baron, les respectueuses assurances de ma plus haute considération.

Baron Beyens

Son Excellence
Monsieur le Baron de Favereau,
Ministre des Affaires Etrangères
Bruxelles

Les Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique, *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, vol. XIV (1905—1907), doc. nr. 80.

[9] Les archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique, *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, vol. XV (1908—1910), doc. nr. 54.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2

LEGATION DE BELGIQUE
No. 183/48

Bucarest, le 19 mars 1907

Monsieur le Baron,

Les troubles agraires, que vous signalait mon rapport du 16 de ce mois no. 177/45, ont pris depuis deux jours de l'extension et de la gravité dans les districts du Nord de la Moldavie. Des désordres très sérieux, pillages de maisons juives, destruction de marchandises, ont eu lieu dans presque toutes les communes des environs de Jassy, et le sang a coulé à Botoshani, où les paysans ont tiré des coups de revolver sur un bataillon de chasseurs, qui a riposté en faisant usage de ses armes. Quatre paysans ont été tués et une dizaine blessés, ainsi que le commandant du bataillon.

La population juive quitte en hâte les villages et se réfugie dans les villes. Les propriétaires craignent maintenant que la colère des paysans ne s'attaque à eux et à leurs châteaux, ne détruise les bâtiments et le matériel d'exploitation, car le mouvement dirigé d'abord exclusivement contre les fermiers israëlites revêt un caractère socialiste et révolutionnaire. Les paysans, à qui on parle depuis des années d'un partage des terres, sont las d'attendre, et veulent y procéder eux-mêmes par la force. Ils ont chassé les percepteurs de toutes les communes des environs de Botoshani, et cherchaient hier à s'emparer de la caisse du district.

Le gouvernement a pris d'urgence les mesures nécessaires, pour réprimer les troubles ; sur la demande du ministre de la guerre, la Chambre à vôté un projet de loi l'autorisant à appeler les réservistes pour une période dépassant quinze jours. Des troupes de renfort ont été envoyées au Commandant du 4-e corps, investi de pouvoirs discrétionnaires pour maintenir l'ordre.

Répondant à une interpellation de M. Jean Bratiano sur ce qu'il comptait faire en vue d'empêcher l'accaparement d'un grand nombre de vastes domaines par le trust des fermiers, le président du conseil s'est borné à dire que le Conseil des Ministres étudie cette grave question, mais que la formule est difficile à trouver qui, en écartant pour l'avenir le danger des trusts, tienne compte aussi des droits acquis. Et il a ajouté qu'il accueillerait avec intérêt la solution présentée par l'opposition. D'ailleurs cette discussion ne peut avoir qu'une portée académique ; le plus pressé est d'éteindre l'incendie allumé dans les campagnes.

Les étudiants de Bucarest, fiers d'avoir joué un rôle dans le retrait de la loi sur l'enseignement supérieur, ont pensé que l'occasion était bonne pour faire encore parler d'eux. Ils sont allés avant-hier porter au Palais une pétition réclamant des mesures propres à faire cesser l'exploitation des paysans par les fermiers juifs. Il a fallu mobiliser quinze cents hommes afin de leur enlever la tentation de se livrer, comme l'année dernière, à des excès, et garder les rues par où ils ont passé.

Veuillez agréer, Monsieur le Baron, les respectueuses assurances de ma plus haute considération.

Baron Beyens

Son Excellence
Monsieur le Baron de Favereau,
Ministre des Affaires Etrangères
Bruxelles

Ibidem, doc. nr. 82.

3

LEGATION DE BELGIQUE
No. 187/49

Bucarest, le 21 mars 1907

Monsieur le Baron,

Les troubles agraires, qui ont éclaté en Moldavie, inspirent aujourd'hui les plus vives inquiétudes. Le mouvement, localisé d'abord dans les districts de Dorohoi et de Botoshani, à l'extrêmité du pays, près de la frontière de la Bukovine, a fait la tache d'huile et s'est propagé dans les districts de Jassy, de Vaslui, de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Suceava, de Bacau, de Putna, de Roman, de Neamtz. Des rencontres sanglantes ont eu lieu en plusieurs endroits entre l'armée et les paysans. La petite ville de Burdujeni, à l'extrêmité de la Moldavie est presque entièrement détruite ; les révoltés pillent et saccagent non seulement les maissons juives, mais aussi celles des propriétaires, qui n'ont pas de fermiers et cultivent eux-mêmes. Les journaux sont remplis de détails sur ces dévastations. Jusqu'à présent la troupe a été impuissante à les faire cesser ; on se demande avec angoisse comment on pourra venir à bout de ce soulèvement de la population rurale, si après avoir embrasé toute la Moldavie, il gagne la Valachie, où la situation des paysans est, du reste, bien meilleure.

A la Chambre, le gouvernement et l'opposition renvoient l'accusation et le reproche de n'avoir prévu ce qui arrive, ni prévenu les désordres, en légiférant contre les trusts de fermiers et en améliorant le sort des cultivateurs. Chaque parti, lorsqu'il prend le pouvoir, inscrit la question agraire en tête de son programme de réformes politiques, et il quitte le gouvernement sans avoir rien fait pour la résoudre, tant il craint de léser les intérêts des propriétaires. L'opposition connaît pourtant que le premier devoir du Ministère est de rétablir l'ordre, et il faut espérer qu'il y réussira sans répandre des flots de sang. Mais à ce premier devoir s'ajoute l'obligation impérieuse de trouver quelque chose, de présenter un projet de loi à brèf délai, pour faire cesser une pareille exploitation de la bête humaine, déchaînée aujourd'hui parce qu'elle est à bout de patience.

Veuillez agréer, Monsieur le Baron, les respectueuses assurances de ma plus haute considération.

Baron Beyens

Son Excellence
Monsieur le Baron de Favereau,
Ministre des Affaires Etrangères
Bruxelles

Ibidem, doc. nr. 83.

4

LEGATION DE BELGIQUE
No. 190/50

Bucarest, le 22 mars 1907

Monsieur le Baron,

La situation ne s'est pas modifiée depuis hier en Moldavie et continue d'inspirer de vives inquiétudes. On signale des dévastations nombreuses de propriétés, des pillages de maisons de campagne appartenant à des Roumains ; quant aux boutiques juives, les paysans les mettent à sac partout où la force armée ne parvient pas a les en empêcher, et ils maltraitent cruellement leurs propriétaires.

Le gouvernement a appelé, comme j'ai eu l'honneur de vous l'écrire, les réservistes d'un corps d'armée. Sont-ce bien là les hommes qu'il faudrait pour réprimer une émeute de ce genre ? On se demande ce qu'ils feront en présence des paysans. C'est l'inconvénient des effectifs trop faibles qu'on soit obligé de les compléter ainsi en cas d'urgence. Ce rappel coûte déjà deux millions et demie au trésor.

Le président du conseil a déposé à la Chambre un projet de loi tendant à empêcher les fermiers de louer de trop grandes étendues de terres dans le même district ; il a pour but de prévenir l'accaparement de toute une région par le même fermier, qui y dicte ses conditions et oblige les paysans à travailler à des prix dérisoires. Le fermage, entrepris de la sorte, est d'implantation récente en Roumanie. C'est une industrie, commanditée par des banques de Galicie et de Hongrie, car elle exige de forts capitaux, et excercée surtout par les Juifs étrangers, ce qui est un grand malheur pour la population juive du pays ; elle pâtit aujourd-hui des procédés reprochés à ses coreligionnaires à l'égard des cultivateurs.

La gouvernement croit avoir la preuve que le soulèvement des paysans a été organisé de longue main par des socialistes russes ou roumains de Bessarabie. Les exigence des révoltés ne visent pas seulement les abus du système de culture ; ils élèvent des prétentions inadmissibles, telles que la location de toutes

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

les terres *à 25 lei la falce*, c'est-à-dire à 25 frcs l'hectare et demie, quand elles sont affermées, ou avec huit parts au paysan et une part au propriétaire dans les régions où le métayage est appliqué. On croit ici que le mouvement s'étendra en Bukovine, prolongement autrichien de la Moldavie, où le gouvernement impérial a déjà pris les précautions militaires.

J'ai vu hier le Ministre des Affaires Etrangères, et l'ai prié de télégraphier aux préfets de veiller à ce que les perturbateurs ne puissent pas pénétrer dans les sucreries de Roman et de Sascut, propriétés de la Société Belgo-roumaine de Sucreries. M. Lahovary a bien voulu télégraphier immédiatement en ce sens aux deux préfets. L'agitation est très grande dans le district de Roman.

Veuillez agréer, Monsieur le Baron, les respectueuses assurances de ma plus haute considération.

Baron Beyens

Son Excellence
Monsieur le Baron de Favereau,
Ministre des Affaires Etrangères
Bruxelles

Ibidem, doc. nr. 84.

5

LEGATION DE BELGIQUE
No. 197/55

Bucarest, le 25 mars 1907

Monsieur le Baron,

Les nouvelles des provinces continuent d'être aussi inquiétantes que possible. La révolte des paysans s'est étendue à plusieurs districts de la Valachie, où il n'y a pas de juifs. Dans celui de Teleorman, qui borde le Danube, des excès d'une sauvagerie inouie ont été commis ; des bandes sont allées de village en village, dévastant les propriétés, brûlant les maisons et les granges, où se trouvaient encore les produits de la récolte de l'année dernière qui n'avaient pas été vendus. L'armée jusqu'à présent fait bonne contenance et obéit à ses chefs ; mais il n'en est pas de même des réservistes. Dans quelques endroits, ils ont participé aux désordres.

Le Roi a fait appel au patriotisme de M. Stourdza pour former un cabinet dans des circonstances aussi critiques. En lui offrant sa démission et celle de ses collègues, M. Cantacuzène avait proposé à Sa Majesté d'aider M. Carp à constituer un nouveau gouvernement. La réconciliation entre les conservateurs et les junimistes s'était opérée à la suite du beau discours, que vous signalait mon rapport d'hier, dans lequel M. Carp s'était prononcé pour une répression énergique, en attribuant, non sans raison, au parti libéral une grande part de responsabilité dans les troubles agraires, car c'est lui qui ne cesse depuis plusieurs années de parler aux paysans de l'achat des terres de la grande propriété, que leur faciliterait l'Etat. Le Roi a trouvé que cette réconciliation in extremis des deux fractions conservatrices venait trop tard, et il a préféré appeler les libéraux.

Le nouveau cabinet Stourdza sera ainsi constitué : Président du Conseil et Affaires Etrangères, M. Stourdza, Intérieur M. Ionel Bratiano, Finances M. Antoine Carp, Agriculture, Commerce, Domaines M. Costinesco, Justice M. Thomas Stelian, Instruction publique M. Haret, Travaux Publics M. Mortzun, Guerre Général Averesco. M. Stelian, M. Mortzun et M. Antoine Carp n'ont pas encore été ministres. Le premier est un avocat distingué, le second un ancien socialiste rentré au bercail libéral, le troisième un des directeurs de la Banque Nationale.

M. Pierre Carp, le chef du parti junimiste, avec qui je m'entretenais ce matin de la situation, ne pense pas que M. Stourdza parviendra à ramener la paix dans les campagnes avec les concessions socialistes qu'il se dispose à faire aux paysans. Mais c'est l'opinion d'un homme mécontent de n'avoir pas été appelé et de ne pas joeur le rôle de sauveur, si ingrat et si difficile qu'il soit. L'espoir général est au contraire que l'avènement du ministère libéral et les

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mesures qu'il annoncera produiront une détente heureuse, symptôme précurseur du rétablissement de l'ordre. En tout cas, la douceur du paysan roumain, célébrée par les écrivains de ce pays, n'est plus qu'une légende.

Hier, à Bucarest, les étudiants avaient organisé une réunion publique, et les socialistes en tenaient une autre, mais des mesures sévères avaient été prises pour les empêcher de manifester dans les rues en faveur des paysans et la ville est restée calme. On sait maintenant que la gouvernement conservateur a manqué d'énergie au début des troubles de Moldavie, et qu'il ne cherchait qu'à cacher leur gravité au lieu de les réprimer.

Quelques propriétaires ont déjà consenti, pour éviter le pillage, à faire de nouveaux contrats agricoles plus favorables aux paysans.

Veuillez agréer, Monsieur le Baron, les respectueuses assurances de ma plus haute considération.

Baron Beyens

Son Excellence
Monsieur le Baron de Favereau,
Ministre des Affaires Etrangères
Bruxelles

Ibidem, doc. nr. 88.

6

LEGATION DE BELGIQUE
No. 214/63

Bucarest, le 29 mars 1907

Monsieur le Baron,

Les nouvelles reçues hier de Moldavie étaient très rassurantes ; presque partout les révoltes de paysans sont calmées. Les préfets parcourent les districts et s'attachent à apaiser les esprits ; les différends entre les cultivateurs et les propriétaires sont en général réglés à l'amiable. En Valachie, où les troubles ont commencé plus tard et pris une forme anarchique, la répression s'exerce avec énergie contre les bandes d'incendiaires et de dévastateurs. On a fait usage contre elles du canon. Les districts les plus agités sont ceux de Téléorman et d'Olt, puis viennent par ordre de décroissance ceux de Romanatz, de Méhedintz et de Dolj. Sur les bords du Danube vit une population mêlée d'éléments étrangers, bulgares, macédo-roumains, grecs, arméniens. C'est elle qui a donné le plus fort contingent à la révolte, et lui a imprimé, dans ses dévastations, le caractère de sauvagerie et de cruauté, qu'elle n'avait pas en Moldavie,

M. Stourdza a fait vôter hier par les Chambres un projet de loi aux termes duquel l'état de siège pourra être proclamé par décret royal, tant que dureront les troubles. Aucune loi, jusqu'à présent, ne visait l'établissement de l'état de siège, que bon nombre d'hommes politiques de ce pays jugeaient contraire à la constitution. Il a fallu les événements actuels pour en faire reconnaître la nécessité.

Le président du conseil a prononcé ensuite la clôture de la session parlementaire, en remerciant chaleureusement le parlement conservateur du concours qu'il n'a pas marchandé au gouvernement.

C'est au prochain parlement libéral, qui ne sera pas élu avant l'automne, qu'incombera la tâche de vôter la nouvelle législation agraire, préparée d'ici là par le gouvernement. L'organe officieux du Cabinet, *l'Indépendance Roumaine*, annonce que cette législation visera deux grandes réformes : changement des conditions du fermage et changement des conditions du travail du paysan. Le gouvernement n'entend pas supprimer le fermage, mais il veut mettre fin au système actuel qui est une pure spéculation, et amener le grand propriétaire à cultiver lui-même ses terres. Quant à la révision des contrats agricoles, qui font accomplir aujourd'hui au paysan, par la plus éhontée des usures, un travail souvent double ou triple de celui auquel il a consenti, elle est absolument nécessaire pour faire cesser cette infâme exploitation, et émanciper l'ouvrier agricole de l'espèce d'esclavage auquel l'ont réduit les moeurs du jour en Roumanie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Veuillez agréer, Monsieur le Baron, les respectueuses assurances de ma plus haute considération.

Baron Beyens

Son Excellence
Monsieur le Baron de Favereau,
Ministre des Affaires Etrangères
Bruxelles

Ibidem, doc. nr. 91.

7

LEGATION DE BELGIQUE
No. 266/83

Bucarest, le 1 mai 1907

Monsieur le Baron,

La Roumanie se remet difficilement de la crise terrible qu'elle a traversée à la fin du mois de mars. Dans les districts les plus eprouvés par la révolte agraire, les paysans ne paraissent pas disposés à reprendre le travail et à conclure de nouveaux contrats avec les propriétaires et les fermiers. Ils attendent, disent-ils, la réalisation des promesses de réformes, faites imprudemment par le gouvernement au moment où il a pris le pouvoir, et contenues dans le manifeste destiné à pacifier les esprits. Les préfets s'emploient à calmer les mauvaises volontés, mais leur intervention n'a pas été partout très heureuse ; quelques-uns ont soulevé les protestations des propriétaires par la pression qu'ils voulaient exercer sur eux afin de leur faire accepter les exigences des travailleurs agricoles. A ces causes de malaise viennent s'ajouter des craintes sérieuses sur la future récolte, qui a beaucoup souffert du froid exceptionnel et de la durée excessive de l'hiver. On évalue déjà à 25% la perte qui en résultera ; le quart des ensemencements de l'automne dernier semble perdu.

La cabinet Stourdza cherche à mettre la main sur les instigateurs de la rébellion, et à débrouiller les fils de ce complot socialiste ourdi contre la grande propriété terrienne. Jusqu'à présent il ne semble pas que la lumière se fasse sur les agissements des promoteurs, encore inconnus, de cette organisation qui s'étendait, dans l'ombre, d'un bout à l'autre du pays. On a emprisonné le fils d'un des hommes d'Etat les plus célèbres de la Roumanie, M. Basile Kogălniceanu, individu déclassé, convaincu d'avoir répandu dans les campagnes des brochures subversives. Mais est-il plus coupable que certain membre du gouvernement lui-même, M. Spiro Haret, ministre de l'Instruction publique et des cultes, théoricien de l'expropriation des grands propriétaires et auteur de nombreux écrits où il excite les paysans à reprendre la terre qui devrait leur appartenir, puisqu'ils la fécondent de leurs sueurs ? On a retrouvé des brochures de M. Haret chez un grand nombre d'instituteurs de village, qui les commentaient aux paysans. Il est évident qu'une grande part de responsabilité dans les déplorables événements du mois de mars revient au parti libéral ; il a joué avec le feu, en soulevant la question du partage des terres et en indiquant, sans vouloir l'appliquer, une solution (la Caisse Rurale) qui permettrait aux paysans d'acheter, avec l'aide et la garantie de l'Etat, les domaines des boïards. Le parti conservateur, pour ne pas se laisser distancer dans les avances faites à la classe agricole, a essayé de traiter lui-même cette question brûlante, qui ne peut être résolue que par une expropriation violente ou par le temps.

Le rapprochement, qui s'était effectué entre les partis politiques sous l'impression du danger que courait la société roumaine, est à la veille de finir. Le cabinet s'étant prononcé contre l'indemnisation des propriétaires, dont les terres ont été saccagées, et ne voulant leur accorder que des facilités pour contracter des emprunts à 6%, les journaux conservateurs ont rompu l'armistice, la décission du gouvernement est critiquée par eux en termes sévères. C'est le commencement des hostilités.

En même temps, la fusion entre les deux groupes du parti conservateur, les Cantacuzénistes et les Junimistes, vient de s'opérer. M. Georges Cantacuzène a abdiqué le titre de chef du parti conservateur qui lui avait été conféré il y a huit ans et a désigné lui-même pour son successeur M. Carp. La fusion, à laqu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

elle des deux côtés on avait travaillé sans succès pendant tout l'hiver, s'est accomplie par la force même des choses à la suite de la révolution agraire. Voyant l'ordre social menacé, le principe de la propriété contesté, le pays miné par la propagande socialiste, les conservateurs ont compris l'impérieuse nécessité de s'unir et de concentrer toutes leurs forces de résistance, au lieu de continuer à s'affaiblir dans des querelles personnelles. M. Carp était tout indiqué pour prendre la direction du parti reconstitué et devenir le porte parole des revendications de la classe des propriétaires, parce qu'il est le seul qui, dans le désarroi général, au moment où M. Stourdza a été appelé à prendre la direction du gouvernement, ait dit à la Chambre : „Il faut réprimer d'abord, nous aviserons ensuite aux moyens de pacifier le pays". Et sans refuser son concours au cabinet libéral, il a blâmé l'étendue des promesses qu'il avait faites, et qui aujourd'hui sont un obstacle à la pacification elle-même.

Veuillez agréer, Monsieur le Baron, les respectueuses assurances de ma plus haute considération.

Baron Beyens

Son Excellence
Monsieur le Baron de Favereau,
Ministre des Affaires Etrangères
Bruxelles

Ibidem, doc. nr. 97

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LUPTA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN PENTRU ÎNLĂTURAREA MONARHIEI ÎN PERIOADA REVOLUȚIEI DEMOCRAT POPULARE

DE

A. KAREȚKI

În zbuciumata sa istorie, poporul român a avut de învins nu o dată uriașe adversități, atît de ordin intern, cît și de ordin extern, care se opuneau năzuințelor sale de libertate și progres. Regimul monarhic, datorită locului pe care l-a ocupat în societatea românească, a devenit un centru de raliere a tuturor forțelor reacționare din interiorul țării, și din afară. Poporul român a militat activ în trecutul său pentru a înfăptui pe pămîntul străbun al patriei o formă de stat democratică, progresistă, menită să asigure independența politică, libertatea și dreptatea socială pentru cei mulți.

Cerută de însăși evoluția poporului român, revendicarea republicii a fost susținută cu consecvență de către clasa muncitoare, forța socială cea mai înaintată a societății românești, purtătoarea celor mai profunde idealuri de libertate și dreptate. Mișcarea muncitorească și socialistă a legat idealurile republicane de lupta pentru crearea unui stat socialist, capabil să traducă în fapt năzuințele de libertate socială și națională.

Făurirea, în mai 1921, a Partidului Comunist Român a ridicat pe o treaptă nouă, superioară, lupta maselor populare, în frunte cu clasa muncitoare, împotriva regimului burghez și a monarhiei, pentru instaurarea republicii. Încă de la crearea sa, partidul comunist, preluînd și dezvoltînd tradițiile de luptă ale poporului român, s-a manifestat consecvent ca un partid antimonarhic. Partidul comunist și-a înscris pe stindardul său făurirea socialismului, idee care presupunea instaurarea regimului republican.

Caracterul parazitar și reacționar al monarhiei a fost pe larg subliniat în numeroase documente ale P.C.R. elaborate în perioada de ilegalitate și prigoană dirijată împotriva comuniștilor de către cercurile reacționare în frunte cu regele. Într-un manifest elaborat de C.C. al P.C.R. în luna mai 1933 era demascată esența de clasă a monarhiei: „Nu există regi ai poporului. Regele e al burgheziei și al moșierimii ale căror interese le reprezintă și le servește, interese care una sînt cu ale lui. Reclama pe care burghezia și moșierimea o fac regelui [...] are un scop să creeze în masele exploatate și asuprite iluzii că regele e apărătorul lor [...] și astfel să amorțească indignarea acestor mase și pornirea lor de luptă, să apere astfel pe capitaliști și moșieri" [1].

Monarhia s-a caracterizat printr-un conservatorism deosebit, printr-o ură nemărginită împotriva mișcării revoluționare și democratice, participînd direct la organizarea reprimării luptei maselor muncitoare. Dominația Hohenzolernilor a fost scrisă cu sîngele muncitorilor și țăranilor români. Sîngeroaselor reprimări ale răscoalelor țărănești și ale luptelor muncitorești în timpul domniilor lui Carol I și Ferdinand li s-au adăugat și cele din timpul lui Carol al II-lea.

[1] Arhiva Institutului de studii istorice și social politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., doc. AXVII-96, inventar 1562.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„El — se arăta într-un manifest al P.C.R. din 1933 — e cel care a organizat și ordonat măcelul de la Griviţa, introducerea stării de asediu, toate măsurile de prigoană și de teroare“ [2].

Comuniștii din întreaga ţară au desfășurat o intensă activitate propagandistică și organizatorică împotriva regimului de teroare existent în România, instaurat sub oblăduirea monarhiei. Într-un manifest elaborat de Comitetul Regional Moldova al P.C.R. se sublinia : „Numai printr-o teroare sălbatecă, prin stare de asediu, cenzură și mii de arestări, regele mai poate continua guvernarea“ [3].

Nici gloanţele, nici temniţele n-au putut înfrînge lupta maselor muncitoare organizate de Partidul Comunist Român. Conduse de Partidul Comunist Român, clasa muncitoare, forţele progresiste ale naţiunii s-au ridicat la luptă împotriva fascismului și a războiului, înfăptuind insurecţia din august 1944, moment crucial pentru destinele României, deschizătoarea unei noi epoci în istoria milenară a poporului.

Atragerea monarhiei în vasta acţiune de doborîre a dictaturii militaro-fasciste nu a însemnat cîtuși de puţin renunţarea partidului la principiile sale republicane. Iată ce declara Lucreţiu Pătrășcanu generalului Constantin Sănătescu în vara anului 1944 — deci în perioada pregătirii nemijlocite a insurecţiei : „Partidul Comunist Român este și rămîne un partid republican, dar pentru scoaterea României din Axă și încheierea războiului antisovietic înţelege să colaboreze cu monarhia“. Este evident că, în concepţia partidului, păstrarea instituţiei monarhiei era corelată cu o evoluţie determinantă a evenimentelor și că în perspectiva istorică se va pune sub semnul întrebării însăși existenţa ei.

Insurecţia naţională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944, dezvoltată din lupta antifascistă a întregului popor, a deschis calea unor profunde transformări revoluţionare. Caracteristica fundamentală a perioadei istorice ce a urmat victoriei din august 1944 o constituie lupta forţelor populare pentru dezvoltarea ţării pe calea revoluţiei sociale, împotriva tendinţelor reacţiunii de a conserva vechile rînduieli. Este de necontestat faptul că răsturnarea dictaturii militaro-fasciste a zguduit poziţiile claselor exploatatoare grupate în jurul regelui, care s-au văzut în imposibilitatea de a reinstaura dominaţia lor de clasă, în fruntea piramidei sociale aflîndu-se monarhia. Mase uriașe ale populaţiei, organizate și conduse de P.C.R., s-au angajat în mari bătălii de clasă pentru a se elibera de asuprire și exploatare, pentru înfăptuirea unui regim de reală democraţie.

În România postinsurecţională s-a creat o situaţie extrem de complexă. Avem în vedere, în primul rînd că, în ceea ce privește forma de stat, România a continuat să rămînă pe tot parcursul revoluţiei democrat-populare monarhie constituţională. Prin decretul din 2 septembrie 1944 a fost repusă în vigoare Constituţia din 1866 cu modificările ei din 1923 [4] ; în acest fel regele își recăpăta anumite *prerogative în viaţa de stat, în conducerea armatei și în domeniul politicii* externe.

Complexitatea creată după victoria insurecţiei rezultă și din faptul că în rezolvarea unor sarcini cu caracter naţional și antihitlerist erau interesate toate forţele sociale politice importante din ţară, inclusiv monarhia și principalele partide burgheze, în timp ce înfăptuirea altora — cu caracter social — se putea face numai prin lupta hotărîtă a maselor împotriva reacţiunii grupate în jurul regelui. De aici a rezultat și linia tactică a P.C.R. de creare a unor alianţe largi, pentru a face posibilă antrenarea, la efortul uriaș uman și material necesitate de război și de acţiunea de restabilire a ordinei economice în spatele frontului, a tuturor factorilor existenţi.

Elementul principal al tacticii partidului comunist faţă de monarhie s-a caracterizat prin menţinerea ei vremelnică, concomitent cu lupta pentru înlăturarea bazei politice pe care aceasta se sprijinea, pentru zdrobirea succesivă a forţelor reacţiunii și împiedicarea încercărilor ei de a stăvili procesul revoluţionar din România.

---

[2] *Ibidem*, cota AXVII-96, inventar 1526.

[3] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 8, mapa 242.

[4] „Monitorul oficial“, nr. 202 din 2 septembrie 1944. (Decretul constituţional nr. 1626 din 2 septembrie 1944).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Caracterul științific al politicii P.C.R. a ieșit în evidență prin atragerea la lupta revoluționară, sub conducerea clasei muncitoare, a imensei majorități a țărănimii, micii burghezii orășenești și intelectualității. Deși unele categorii sociale mai nutreau sentimente monarhice, ele erau vital interesate în înfăptuirea sarcinilor sociale și politice ale revoluției. Faptul că P.C.R. nu a lansat lozinci antimonarhice a ușurat și permis colaborarea cu o parte a burgheziei, a împiedicat unirea sub steagul apărării monarhiei a tuturor forțelor reacționare într-un singur front, a creat posibilități favorabile concentrării atacului împotriva principalelor forțe ale reacțiunii. Datorită acestor considerente, cît și obiectivelor urmărite (imediate și de perspectivă), se poate aprecia că politica Partidului Comunist de alianță a fost o formă deosebită de luptă împotriva monarhiei.

Cucerirea de către forțele democratice a pozițiilor în guvernele din lunile octombrie și noiembrie 1944, cît și democratizarea largă a verigilor locale ale aparatului de stat au avut drept consecință îngustarea sferei de exercitare a puterii reacțiunii. În istoriografia noastră nu se scoate însă în evidență, în măsura cuvenită, faptul că lărgirea continuă a puterii maselor a însemnat, totodată, și îngustarea sferei de exercitare a prerogativelor constituționale ale monarhiei. Îndreptată, în principal, împotriva reprezentanților reacțiunii din partidele istorice, partide burgheze, lupta pentru rezolvarea puterii a avut implicit un conținut politic *anticapitalist* și *antimonarhic*, pentru că, în esență, prerogativele executive și apoi legislative care aparțineau prin Constituție regelui, vor trece treptat în competența guvernului muncitoresc-țărănesc, a cărui componență de partid era preponderent antimonarhică.

Într-un context mai larg, trebuie avut în vedere și faptul că în perioada luptei pentru instaurarea guvernului democrat în diferite verigi ale aparatului de stat masele își exercitau *de facto* puterea, în pofida legislației existente. În acest fel, revoluția democrat-populară, încă de la începutul ei, crea posibilitatea înlăturării instituțiilor retrograde moștenite de la vechiul regim.

Ni se pare că însăși noțiunea de „colaborare" cu monarhia, care mai e folosită în unele lucrări, ar trebui limitată la un context istoric determinat. În primul rînd, avem în vedere că în anumite perioade de așa zisa „colaborare" a lipsit cu desăvîrșire („greva regală", sfîrșitul anului 1947). În al doilea rînd, poate fi vorba despre o colaborare stricto senso, atîta vreme cît toate măsurile impuse monarhului au avut scopul nedeclarat, dar evident, de eliminare a instituției retrograde din viața politică a țării, prin restrîngerea sistematică a prerogativelor sale și prin subminarea puterii politice și sociale a claselor care-l sprijineau?

Una din problemele esențiale ale perioadei de care ne ocupăm a fost cea a înlăturării guvernelor cu majoritate reacționară și instaurarea unui guvern democratic, care să exprime raportul real de forțe politice ce se crease în țară, ceea ce însemna îndepărtarea reprezentanților partidelor istorice și asigurarea rolului preponderent al clasei muncitoare și al aliatului ei principal — țărănimea în guvern. Ofensivei crescînde a maselor li s-au opus reprezentanții forțelor reacționare cît și monarhia.

Activizarea politică a milioanelor de oameni de la orașe și sate, hotărîți să instaureze, împotriva voinței reacțiunii, un guvern cu adevărat democratic, a trezit spaima regelui care, sprijinit și înconjurat de apropiații săi și de unii lideri ai P.N.Ț. și P.N.L., a încercat să folosească prerogativele ce i se atribuiseră prin decretul din 2 septembrie 1944 și să înlăture forțele democratice din componența primelor guverne. Astfel, liderii partidelor istorice Maniu și Brătianu l-au sfătuit pe rege ca mai curînd să abdice decît să accepte formula guvernelor democratice[5]. Tactica Partidului Comunist Român față de monarhie urmărea rezolvarea divergențelor politice și soluționarea crizelor guvernamentale pe cale pașnică, evitînd ciocnirile sîngeroase ce ar fi putut duce la ascuțirea și mai mult a relațiilor dintre Frontul Național Democrat și rege.

Din inițiativa P.C.R., forțele democrate participante la guvern au avut față de monarhie o atitudine elastică, împiedicînd apariția și adîncirea unor neînțelegeri, de care ar fi profitat forțele reacționare. În acest context merită a fi subliniat faptul că în Programul de guvernare al F.N.D., publicat la sfîrșitul lunii ianuarie 1945, în care se arăta necesitatea înfăptuirii reforme agrare prin exproprierea marilor

[5] „La Revue Socialiste", 1949, nr. 24—26, p. 107.
[6] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, ds. 9185, f. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

latifundiari, au fost exceptate domeniile coroanei. A fost evitată adoptarea unor măsuri economice sau politice care ar fi lezat direct monarhia. Partidul comunist, partid prin definiție republican, nu a atacat sub nici o formă regimul monarhic, considerînd că transformările revoluționare pot fi săvîrșite în cadrul existent, ele creînd premisele înlăturării acestei instituții retrograde.

În vederile P.C.R. stătea și eventualitatea în care reacțiunea, grupată în jurul regelui, în opoziția ei ar fi organizat declanșarea războiului civil. De aceea Partidul Comunist a luat toate măsurile necesare preîntîmpinării lui. În acest sens, miniștrii F.N.D. au dat ripostă hotărîtă manevrelor palatului care, la sfîrșitul lunii februarie 1945, încerca să-l mențină pe generalul Nicolae Rădescu în fruntea guvernului. În ședința Consiliului F.N.D. din 26 februarie 1945 [6] s-a arătat că, fără exercitarea presiunilor, de la rege nu se poate aștepta îndepărtarea lui Rădescu și numirea unui guvern democrat. Totodată, pornind de la situația reală, fără a elabora lozinci antimonarhice, în Consiliul F.N.D. reprezentanții P.C.R. subliniau necesitatea de a se arăta regelui că activitatea reacțiunii dusă „sub emblema regală", dacă va fi continuată, „ar putea să submineze însăși poziția regelui". Gheorghe Gheorghiu-Dej, prezent la această ședință, arăta că poporul, văzînd manevrele monarhiei, va acționa în așa fel încît, „în curînd, se vor ivi factori noi care vor amenința monarhia, dar atunci va fi prea tîrziu. Să-i punem (regelui — n.n.), această perspectivă, să simtă și dînsul că-l trec fiorii, căci noi nu ne vom da înapoi ; dacă vedem că monarhia e luată ca un instrument, să doborîm acest instrument" [7].

În ajunul zilei de 6 martie 1945, Consiliul F.N.D. a decis să avertizeze pe rege că dacă va continua să se opună guvernului democratic, forțele democratice erau hotărîte să înlăture monarhia [8].

Este evident că nu era vorba de o chemare la luptă împotriva monarhiei, ci de o avertizare categorică a regelui, că masele nu-i vor permite să nu li se satisfacă revendicările și să nu le fie respectată voința. La sfîrșitul lunii februarie 1945 s-a ajuns la un asemenea raport al forțelor de clasă, încît menținerea în continuare a generalului N. Rădescu în fruntea guvernului comporta riscuri mari pentru monarhie, lucru de care și-a dat seama însuși regele. Fruntașul național-țărănesc R. Borilă explica semnarea decretului de numire a guvernului P. Groza tocmai prin dorința regelui de a evita detronarea și revoluția" [9].

Faptul că regele Mihai a încercat să constituie un guvern omogen reacționar a determinat Partidul Comunist să cheme masele pentru a impune monarhului aducerea la cîrma țării a guvernului democrat. Presiunea „de sus" exercitată asupra regelui s-a împletit cu cea „de jos" a maselor largi populare, hotărîte să-l silească să accepte lista prezentată de consiliul F.N.D. Este interesant de reliefat că telegramele adresate regelui din toate colțurile țării, cereau satisfacerea *imediată* și *în totalitate* a revendicărilor maselor, hotărîte să înlăture orice împotrivire. Mitingurile și demonstrațiile populare nu erau numai o formă de exprimare a unor revendicări, ci, mai cu seamă, mijloace de înfăptuire a voinței maselor populare.

Instaurarea primului guvern democratic din istoria României în care clasa muncitoare *avea rolul conducător* a constituit o mare victorie a luptei revoluționare a maselor conduse de P.C.R., asigurîndu-se dezvoltarea democratică și progresistă a țării noastre. În condițiile cînd raportul de forțe în țară se schimba în mod hotărîtor în favoarea proletariatului și a aliaților săi, care dețineau poziții politice hotărîtoare, existența monarhiei n-a putut schimba caracterul puterii de stat.

Forțele democratice grupate în jurul P.C.R. foloseau puterea de stat în scopul înfăptuirii unor profunde transformări revoluționare în vederea trecerii la revoluția socialistă. Guvernul a acționat cu fermitate în direcția democratizării continue a vieții politice, a legiferat reforma agrară, a luat măsuri îndreptate împotriva sabotajului și a speculei practicate de clasele exploatatoare, pentru normalizarea vieții economice.

Democratizarea țării, refacerea economiei naționale ruinată de război au fost sarcini care s-au înfăptuit în condițiile împotrivirii înverșunate a grupărilor politice reacționare și a monarhiei. Folosind prerogativele regale și avînd sprijinul cercurilor imperialiste din afară, forțele contrarevoluționare grupate în jurul regelui au organizat noi acțiuni împotriva guvernului democratic. Începînd din august

[7] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, ds. 9185, fila 36.
[8] *Ibidem*, fond 80, dosar 16, f. 234.
[9] *Ibidem*, fond 6, dosar 113, f. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1945, regele a rupt orice contact cu guvernul și a refuzat semnarea decretelor legi, cu scopul de a face imposibilă activitatea guvernului democratic și a-l înlătura, în acest scop apelînd și la intervenția marilor puteri [10]. Bazat pe sprijinul poporului, guvernul și-a continuat însă misiunea, acționînd în administrație pe calea actelor normative. Consolidarea continuă a regimului democrat-popular, fermitatea guvernului, hotărîrea maselor de a lărgi și adînci cuceririle revoluționare au constituit grele lovituri pentru monarhie, care și-a dat seama că prerogativele sale capătă tot mai mult un caracter formal.

Anacronismul menținerii instituției monarhice devenea tot mai evident. Faptul că guvernul a continuat să conducă țara timp de 5 luni (din august 1945 pînă în ianuarie 1946) făcînd abstracție de existența monarhiei, a însemnat în esență dovada cea mai grăitoare pentru mase că menținerea acestei instituții contravine procesului revoluționar, constituind o piedică în adîncirea lui. În acest timp s-a dovedit că guvernul maselor este mai puternic decît prerogativele regale și comploturile reacționare. În acel context sînt edificatoare comunicatele guvernului date încă la începutul grevei regale, din care rezultă hotărîrea de a înlătura imediat monarhia, în eventualitatea menținerii ei pe pozițiile declarate. Astfel, la 30 august 1935 guvernul a avertizat că orice încercare de a-l înlătura va trezi riposta hotărîtă a poporului [11]. În comunicatul din 5 septembrie se arăta : „Guvernul este hotărît să ducă lupta pînă la capăt cu toate forțele sale împotriva acțiunii antinaționale și antidemocratice a resturilor fasciste. Sprijinit de întregul popor, guvernul este hotărît să rămînă neclintit la postul său, pentru a continua și desăvîrși opera constructivă începută la 6 martie 1945" [12]. Intervenția marilor puteri în treburile interne ale României a făcut ca greva regală să ia sfîrșit la 8 ianuarie 1946. Dar această perioadă de 5 luni a însemnat în fapt o mare înfrîngere a regelui, lucru recunoscut și de biografui său oficial : „Hotărîrea de la Moscova îi răpise dreptul de a demite un guvern, cel mai important dintre prerogativele sale" [13]. Conflictul dintre „factorul constituțional" și guvern, expresie a contradicțiilor dintre realitățile revoluționare existente, inclusiv conținutul democrat-revoluționar al puterii, și forma de stat monarhică s-a terminat în favoarea guvernului. Greva regală s-a soldat cu o și mai accentuată limitare a posibilităților de acțiune a monarhiei.

Partidul Comunist a mobilizat toate forțele vii, progresiste ale țării pentru întărirea regimului instaurat la 6 martie 1945. În vederea întăririi statului și slăbirii reacțiunii, la începutul anului 1946, Partidul Comunist și guvernul democratic au desfășurat o largă legislatură, domeniu unde au trebuit, de asemenea, să înfrîngă împotrivirea regelui care, făcînd apel la constituție, urmărea să împiedice elaborarea unei noi legislații democratice. Dar nici opoziția regelui și nici a reacțiunii din guvern nu au putut împiedica elaborarea și sancționarea legislației democratice. Prerogativele regelui, după cum recunoaște chiar biograful lui, „nu mai prezentau decît un interes academic" [14].

Partidul Comunist Român a desfășurat o intensă activitate pentru cîștigarea bătăliei electorale din noiembrie 1946, în vederea consolidării bazei de masă a guvernului, dar și pentru crearea unui organ al puterii (Parlamentul) care prin conținut și funcțiile lui să îngusteze și mai mult puterea reacțiunii și a monarhiei. Totodată, alegerile urmau să confirme cuceririle revoluționare dobîndite, să asigure dezvoltarea lor, să consolideze pozițiile României pe plan internațional. Forțele revoluționare s-au pregătit intens în vederea acestor alegeri mai cu seamă că reacțiunea, în frunte cu monarhia, spera să înfrîngă guvernul de largă concentrare democratică în lupta electorală. Victoria forțelor democratice a demonstrat însă în mod convingător că regimul politic instaurat la 6 martie 1945 era opera poporului român, hotărît să asigure orientarea țării pe drumul progresului și civilizației.

---

[10] Referindu-se la cauza care l-a determinat pe rege să rupă legăturile cu guvernul, Gh. Gheorghiu-Dej arăta, în ianuarie 1946 : „Era teama că după stabilirea regimului de la 6 martie 1945 țara va merge hotărît pe linia democratizării, spre lichidarea resturilor fasciste, că va merge pe calea respingerii oricăror încercări de restabilire a pozițiilor pierdute de cercurile reacționare (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 6, f. 171).

[11] „Scînteia", an. II, nr. 313 din 30 august 1945.

[12] *Ibidem*, nr. 318 din 5 septembrie 1945.

[13] Arthur Gold Lee, *Crown Against Sickle*, Londra, 1950, p. 141.

[14] *Ibidem*, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Înfrînte în alegerile parlamentare din noiembrie 1946 [15], forțele reacțiunii l-au sfătuit pe rege să facă uz de prerogativele sale și să refuze a deschide Parlamentul sau, cel puțin, să nu-l deschidă personal. Dar teama de o nouă și viguroasă ridicare a maselor în apărarea cuceririlor revoluționare, ridicare care ar fi putut căpăta un caracter antimonarhic, l-a făcut pe rege ca în ziua de 1 decembrie 1946 să adreseze mesajul său către parlament și să participe personal la deschiderea lucrărilor. S-a conturat în acest fel o nouă înfrîngere a reacțiunii. De altminteri, R. H. Marham relata: „Întrebarea dacă regele trebuia sau nu să deschidă parlamentul a fost îndelung și aprig dezbătută, întrucît prezența lui ar fi sancționat alegerile ce au avut loc. El (regele — n. n.) s-a hotărît să deschidă. *Singura lui alegere a fost aceasta sau abolire* (sublinierea noastră). Lumea comunistă terminase cu el și Mihai știa aceasta. Mihai încercase la început să reziste în speranța unui sprijin american, dar n-a reușit decît să se expună înfrîngerii și ridicolului" [16].

Noul parlament constituit în urma victoriei în alegeri a forțelor revoluționare unite în B.P.D. a devenit, sub conducerea clasei muncitoare în frunte cu P.C.R., un instrument al înfăptuirii pînă la capăt a sarcinilor desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice.

Toate măsurile cu caracter revoluționar adoptate din inițiativa P.C.R. de către puterea democrat-populară în decursul anilor 1945—1947 au permis lărgirea continuă a sferei de control asupra producției, repartiției și circulației mărfurilor. În anumite limite, statul democrat popular și-a exercitat, prin soluționarea unor sarcini, funcția economico-organizatorică încă în decursul revoluției populare, cînd mijloacele de producție se mai aflau în mîinile burgheziei. Intervenind în mod activ în economie, statul român a constrîns pe capitaliști să producă pentru satisfacerea cerințelor dezvoltării României pe calea progresului, pentru ridicarea nivelului de trai al poporului muncitor. Materializat într-un complex de măsuri, programul de desăvîrșire a revoluției burghezo-democratice a fost înfăptuit cu succes, sub conducerea P.C.R., prin participarea crescîndă a maselor populare, în frunte cu clasa muncitoare, principala forță motrice și conducătorul procesului revoluționar.

Grupate în jurul partidelor istorice și ale monarhiei, clasele exploatatoare s-au opus cu și mai mare înverșunare realizării transformărilor revoluționare, fapt ce s-a materializat într-o ascuțită luptă de clasă ce a cunoscut mijloace și forme de luptă foarte variate. Dacă împotrivirea burgheziei și moșierimii a putut fi înfrîntă de forțele revoluționare, dacă procesul transformărilor revoluționar profunde a putut fi înfăptuit cu succes, aceasta s-a datorat justeței liniei strategice și tactice elaborate și înfăptuite de către P.C.R., s-a datorat întăririi unității de acțiune a clasei muncitoare și, pe această bază, a unității tuturor forțelor democratice, care au acționat sub conducerea clasei muncitoare. Interesate în adîncirea procesului revoluționar, masele largi populare au desfășurat o luptă pentru înfăptuirea sarcinilor refacerii economice.

Exercitarea rolului conducător al P.C.R. s-a manifestat prin elaborarea liniei politice, a strategiei și tacticii de desăvîrșire a sarcinilor revoluției burghezo-democratice și trecerea la revoluția socialistă. Principalele direcții ale politicii interne a statului român au fost stabilite de către Partidul Comunist. Vasta activitate politico-ideologică și, mai ales, organizatorică desfășurată de către P.C.R. în vederea mobilizării și conducerii maselor largi populare în frunte cu clasa muncitoare la lupta pentru înfăptuirea sarcinilor revoluției democrat-populare, pentru transformarea ei în revoluție socialistă, era în concordanță deplină cu cerințele fundamentale ale necesității istorice obiective. Prin întreaga sa activitate, P.C.R. s-a manifestat din ce în ce mai evident ca un partid politic de acțiune, ca o forță politică hotărîtă să conducă procesul revoluționar al societății românești. Originalitatea soluțiilor adoptate cît și aplicarea creatoare a teoriei și experienței practice a mișcării comuniste și muncitorești internaționale, autoritatea de care se bucura Partidul Comunist în rîndul maselor de muncitori, țărani, intelectuali și

[15] Structura parlamentului: din totalul de 414 mandate, B.P.D. deținea 338, P.N.Ț. (Maniu) — 33, P.N.L. (Brătianu) — 3, P.Ț.N.D. (Lupu) — 2, Comitetul democrat evreiesc — 2, Intelectuali fără partid (dar care se situau pe platforma B.P.D.) — 7 (Cf. Mihai Fătu, *1946 — Din istoria politică a României contemporane*, Ed. politică, București, 1946, p. 216).

[16] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alți oameni ai muncii au permis soluționarea cu competență de către P.C.R. a celor mai complexe probleme social-economice și politice ale dezvoltării României pe drumul progresului.

În înfăptuirea revoluției democrat-populare, clasa muncitoare, condusă de partidul ei comunist, s-a situat în fruntea luptei maselor largi populare, deoarece i-a revenit rolul de hegemon al revoluției populare. Datorită justeței strategiei și tacticii de luptă a P.C.R., clasa muncitoare a reușit să polarizeze în jurul său toate forțele democratice care au fost interesate în refacerea economiei naționale, în adîncirea revoluției populare, în transformarea ei în revoluție socialistă. Clasa muncitoare și-a îndeplinit cu cinste rolul de hegemon și de forță motrice fundamentală a revoluției populare. Deținînd poziții hotărîtor în stat și în economie, clasa muncitoare în frunte cu Partidul Comunist s-a pregătit, împreună cu masele largi populare, în vederea edificării societății socialiste. Înțelegînd că numai Partidul Comunist le apără interesele, masele largi populare au urmat linia politică și tactică a Partidului Comunist, înfăptuind în practică programul desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, sarcinile refacerii economice a României.

Dar, în studierea procesului de pregătire a condițiilor necesare abolirii monarhiei și proclamarea republicii, eveniment care a reprezentat o expresie a luptei și voinței maselor largi populare conduse de clasa muncitoare, un loc deosebit l-a ocupat modificarea raportului forțelor de clasă.

Pe măsură ce cerințele revoluției impuneau luarea unor măsuri cu caracter anticapitalist, reprezentanții din guvern ai burgheziei (P.N.L. Tătărăscu), apărînd interesele monarhiei și ale burgheziei, încercau să împiedice adîncirea procesului revoluționar, consolidarea puterii democrat populare și creșterea rolului clasei muncitoare în stat. Schimbarea radicală a raportului forțelor de clasă în favoarea clasei muncitoare și a aliaților ei a impus cu necesitate încheierea etapei colaborării reprezentanților clasei muncitoare și ai țărănimii cu cei ai burgheziei din guvern.

La sfîrșitul anului 1947 monarhiei, în mod *real*, i-au fost smulse palidele prerogative : la 5 noiembrie, regele a semnat numirea noilor miniștri în locul grupării liberale monarhice, guvernul devenind în totalitate reprezentant al dictaturii proletariatului ; la 12 noiembrie, prin plecarea regelui din țară, guvernul a preluat deplinele puteri care înainte aparțineau monarhului. Consecința a fost firească ; clasa muncitoare nu mai împărțea puterea cu nici o altă forță politică.

Neconcordanța care se accentuase tot mai mult între conținutul real al puterii politice din România și forma de organizare a statului român — monarhia, devenise flagrantă.

Izolarea politică tot mai evidentă a regelui, îngustarea continuă a prerogativelor sale, slăbirea considerabilă a sprijinului de clasă din țară l-au determinat să caute sprijin la cercurile imperialiste. Dar nici din această parte nu a primit ajutor ; cercurile monarhice internaționale nu puteau să nu țină seama de faptul că baza social-economică a monarhiei fusese puternic lovită, că din punct de vedere politic ea era izolată [17].

În aceste condiții, lichidarea monarhiei era imperios necesară, și, în mod obiectiv, posibilă. Înțelegînd acest fapt, dînd expresie voinței și luptei maselor, P.C.R. a stabilit ca obiectiv imediat lichidarea monarhiei și proclamarea republicii.

În vederea realizării acestui obiectiv, P.C.R. a elaborat un program complex de măsuri politice, organizatorice și militare. Prin aceasta, P.C.R. a urmărit să evite folosirea de către rege a forței pentru a-și menține tronul. În ziua de 30 decembrie 1947, Petru Groza, primul ministru, și Gh. Gheorghiu-Dej, secretarul general al P.C.R., au mers la rege în audiență, cerîndu-i să abdice. Regele a înțeles că orice împotrivire este fără sens și a semnat abdicarea, promițînd să părăsească imediat România. Seara, Consiliul de Miniștri a adoptat o proclamație prin care se aducea poporului român vestea abolirii monarhiei. În același moment, Adunarea

[17] Dr. Gh. Zaharia, ș.a. *România în anii revoluției democrat-populare 1944—1947*, Ed. Politică, București, 1971, p. 323.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deputaților a adoptat Legea prin care România era proclamată Republică populară, alegînd, totodată, un prezidiu al Republicii constituit din dr. C. I. Parhon, M. Sadoveanu, Șt. Voitec, Gh. Stere, I. Niculi.

Principiile tacticii P.C.R., izvorîte din analiza complexă a realității istorice elaborate în contextul unor viguroase confruntări de clasă, au înarmat forțele progresiste românești, care, în perioada 23 August 1944 — 30 decembrie 1947 ,au lipsit monarhia de sprijin intern, cît și din afară.

Înlăturarea monarhiei și proclamarea Republicii au constituit unul din cele mai importante momente ale luptei oamenilor muncii desfășurată sub conducerea Partidului Comunist pentru transformarea revoluționară a României, marcînd totodată trecerea la revoluția socialistă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN NOU DESPRE ISTORIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI DIN ANII 1447—1450

DE

CONST. A. STOIDE

În „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" X, 1973 s-a publicat o notă a noastră [1] care cuprindea concluziile la care ajunsesem încă din anii 1945—1946 despre o primă domnie, cu sprijin turcesc, a lui Vlad Țepeș. Lucrarea a fost definitivată în anii 1969—1970 și predată conducerii Institutului în octombrie 1972 pentru publicare. Ținem să precizăm că pînă la apariția lucrării amintite și mult timp după aceea, n-am avut cunoștință de vreo altă contribuție similară asupra problemei, inclusiv studiul semnat de Matei Cazacu [2]. Studiul acestui cercetător nu ne-a putut fi accesibil din cauze obiective : periodicul nu se difuzează la Iași, iar pe anul în care se publicase n-a fost trecut în fișierul Bibliotecii centrale din Iași decît la data de 22 noiembrie 1976, și atunci la sesizarea noastră. În ce privește extrasul din același articol a fost înregistrat în evidențele Bibliotecii numai în cursul anului 1973 [3], fără a se putea preciza data la care a fost trecut în fișier și deci pus la dispoziția cercetătorilor. Despre acest extras din lucrarea lui M. Cazacu am luat cunoștință în cursul anului 1975. Mă simt dator să fac aceste precizări provocat de notele publicate în recentele scrieri asupra lui Vlad Țepeș [4]. Atît studiul lui Matei Cazacu, cît și lucrările publicate ulterior, argumentează pentru o domnie a lui Vlad Țepeș de două luni, octom-

---

[1] *Contribuții la studiul istoriei Țării Românești între anii 1447—1450*, „Anuarul Institutului", X, 1973, p. 163—181 și tiraj aparte.

[2] *La Valachie et la bataille de Kossovo (1448)*, în „Revue roumaine d'Histoire", nr. 1, 1971, p. 131—153 și tiraj aparte.

[3] A se vedea în acest sens însemnarea de pe verso copertei, din spate a exemplarului păstrat la Bibliotecă.

[4] N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 23, nota 38 ; Fr. Pall, *De nouveau sur l'action de Ianco de Hunedoara (Hunjadi) en Valachie pendant l'année 1448*, în „Revue roumaine d'Histoire", 1976, iulie-septembrie, 3, p. 459, nota 68 ; Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 34 și nota 75. La cele cuprinse în nota lui Andreescu asupra noastră și a lui Matei Cazacu (Andreescu, *op. cit.*, p. 29, nota 52) ținem să ne exprimăm nedumerirea asupra interpretării date problemei în discuție. Căci dacă a fost atît de clar exprimată indicația unei domnii a lui Vlad Țepeș în 1448, în ceea ce citează d-sa din Al. A. Vasilescu și I. Minea, încît să o fi folosit atît M. Cazacu cît și noi, cum se face că alți cercetători, desigur cîteva zeci, care au dezbătut problema, să nu se fi oprit la interpretarea dată de aceștia ? ! (Pentru locurile din Vasilescu și Minea a se vedea și lucrarea de față, p. 554, notele 98, 99). Mai mult încă, nici Șt. Andreescu nu le-a folosit în lucrarea din 1968 : *Une information negligée sur la participation de la Valachie à la bataille de Kossovo (1448)*, în „Revue des études sud-est européenes", tom. VI, 1968, nr. 1, p. 85—92). Andreescu a scris această lucrare după ce a luat cunoștință despre identificarea făcută de editorii corpusului *Documenta*, a toponi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

brie-noiembrie 1448[5], luîndu-se pentru aceasta de bază numai actul emis de Vlad Vodă la 31 octombrie 1448 şi deci se contestă posibilitatea ca această domnie să fi durat, cum am încercat noi să argumentăm, din 1447 pînă în 1450. Pentru a se umplea spaţiul dintre data prezumată a morţii lui Vlad Dracul în aceea de la care înainte apar documente de la Vladislav, s-a argumentat pentru o domnie a acestuia din urmă cu începere din decembrie 1447[6] şi pînă în 1456. Vlad Ţepeş ar fi întrerupt această domnie în octombrie-noiembrie 1448.

Cercetînd în continuare problema şi după 1973, noi am ajuns la concluzia, pe de o parte, că noi date vin în sprijinul părerii exprimate despre o domnie a lui Vlad Ţepeş între 1447 şi 1450 şi, pe de altă parte, că se impun unele rectificări şi precizări în legătură cu împrejurările în care a fost răsturnat şi înlocuit Vlad Dracul în 1446 ca şi în privinţa pretendentului care, sprijinit de Hunyadi, a putut ocupa pentru un timp domnia Ţării Româneşti. Vom începe dar expunerea concluziilor noastre în această problemă cu datele noi la care am ajuns, privitor la înlocuirea lui Vlad Dracul.

Istoricii mai vechi sprijiniţi pe informaţia cuprinsă în cronicari, polonul Ian Dlugosz şi bizantinul Chalcocondil, au ajuns la concluzia că, deîndată după căderea lui Vlad Dracul, Hunyadi ar fi impus ca domn al Ţării Româneşti pe Dan voievod[7]. Noi am opinat atunci cînd scriam studiul amintit, fără a ne opri asupra numelui pretendentului, că acesta „în timpul luptelor sau cu prilejul altor fricţiuni", „să-şi fi pierdut şi el viaţa"[8]. Cercetarea mai atentă a mărturiilor documentare existente pare a duce însă la alte concluzii şi anume la acelea la care se opriseră istoricii amintiţi şi de asemenea şi istoricul şi genealogistul G. D. Florescu[9]: că în adevăr Hunyadi a izbutit să impună, după căderea lui Vlad

---

micului Cosovo, din actul intern cu data de 6 mai 1492, cu localitatea Kossovo din Serbia. In acesta se vorbeşte despre o danie pe care o dobîndise un „Dan Oteşanul, în zilele lui Vladislav voevod, de la Cosova" (Documenta, p. 367—368, doc. nr. şi indicile de nume, p. 92). De ce Andreescu, care avea la dispoziţie informaţia din actul menţionat şi identificarea făcută de editorii lui, a dat problemei în cauză o altă interpretare decît aceea pe care o susţine astăzi şi nu s-a inspirat şi din vechii cercetători Vasilescu şi Minea? În adevăr în lucrarea *Une information* d-sa se menţine pe poziţia concluziilor care vedeau în Vlad voievod al actului din 31 octombrie 1448 pe Vladislav (Andreescu, *op. cit.*, p. 91). După Andreescu acesta din urmă n-ar fi luat parte la lupta de la Kossovo ci acolo ar fi luptat numai un corp de trupe româneşti, din care făcea parte şi beneficiarul donaţiei amintite *(ibidem,* p. 21). Andreescu nu poate admite că în această problemă atît M. Cazacu cît şi noi, am ajuns la concluziile expuse, în mod independent de cercetatorii amintiţi şi noi independent de M. Cazacu; aceasta din urmă pornind de la identificarea localităţii Cosova cu Kossovo şi noi de la concluzia că Vlad vodă şi Vladislav vodă erau nume distincte în onomastica vechii dinastii a Ţării Româneşti. Şi unul şi celălalt am folosit informaţia care ne stătea la îndemînă. După o indicaţie din N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 23, nota 38, reiese că Şt. Andreescu a mai publicat un articol în „Revue roumaine d'Histoire", XIV, 1975, nr. 1, p. 44, în care se ocupă de lucrarea noastră.

[5] Cu o uşoară nuanţă deosebitoare la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 25, pentru care a se vedea mai departe.

[6] Data argumentată de Fr. Pall a căderii lui Vlad Dracul, *Intervenţia lui Iancu de Hunedoara în Ţara Românească în anii 1447—1448,* în „Studii", XVI (1963), 5, p. 1050 şi urm. şi *Du nouveau,* loc. cit., p. 447 şi urm.

[7] N. Iorga, *Istoria Românilor,* IV, p. 90 şi C. C. Giurescu, *Istoria Românilor,* II, ed. III, Bucureşti, 1940, p. 11.

[8] Const. A. Stoide, *Contribuţii,* loc. cit., p. 176.

[9] *Divanele domneşti din Ţara Românească (1389—1495),* Bucureşti, 1943, p. 176 (actul din 2 martie 1460): „În acest act se face o afirmaţie foarte interesantă şi anume se vorbeşte de *recîştigarea scaunului domnesc* (subliniat de G. D. Florescu), de către Dan, pretendentul, ceea ce însemnează că acest băsărabesc a fost

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dracul, pe domnul adus de el care era, așa cum îl arată Chalcocondil, Dan [10] (al III-lea), fiul lui Dan al II-lea. El de altfel, este atestat în această calitate, cum s-a arătat și de Ian Dlugosz, care-l menționează, într-o formă coruptă „Stanculonem" [11], în loc de Danciul, cum de altfel s-a și rectificat [12]. Concluzia trasă de G. G. Florescu care observă că Dan, în scrisoarea amintită adresată brașovenilor, vorbește despre *recucerirea* tronului și deci face mențiune despre o domnie anterioară e întărită, credem noi, și printr-o mărturie de mai tîrziu a voievodului Basarab (Laiotă) cel Bătrîn, fiul lui Dan. Acesta, din Tîrgoviște, la 11 iulie anul 1475 (6983) într-un act adresat brașovenilor, după ce-și arată descendența de fiu al lui „Dan, marelui voievod", le dă asigurări solemne că va respecta vechile așezăminte așa cum „au fost în zilele tatălui domniei mele, Dan voievod și precum au fost și în vremea altor domni bătrîni" [13]. Nu e de crezut că această afirmație, a lui Basarab Laiotă despre o domnie a tatălui său Dan voievod, în care au fost respectate vechile așezăminte de negoț ale brașovenilor în Țara Românească, ar fi vorbă în vînt. La data aceasta mai trăiau încă oameni în Brașov care puteau atesta dacă domnia amintită a avut sau nu loc, indiferent de durata ei. Aceasta reiese și din atitudinea acestui voievod față de brașoveni. Din toată corespondența păstrată de la „pretendentul" Dan reies strînse legături între el și oficialitatea acestui centru orășenesc din Transilvania. De altfel, la concluziile unei domnii efective a lui Dan, anterioare anilor 1457—1460, duce și neobișnuitul „sfat domnesc" de care era înconjurat. Se găsesc pe lîngă dînsul în această perioadă nu mai puțin decît 18 boieri [14]. Erau aceia dintre boierii sfatului care se mai găseau în viață și care înțeleseseră să-i rămînă credincioși, la aproape patrusprezece ani după scurta domnie. Posibil să fi fost legați de dînsul însă și prin faptul de a fi participat la răsturnarea și suprimarea lui Vlad Dracul și a fiului său Mircea. Interesant însă de observat că nu se vede ca acești boieri să fi făcut parte după 1450 din sfatul domnesc al lui Vladislav, fratele și rivalul său [15].

Cu aceasta vom veni la împrejurările din 13 iulie 1447, dată la care Ioan de Hunyadi cerea sfatului din Brașov să acorde ospitalitate lui „Ladislaus Wolachus", care vine la dînșii din Țara Românească cu toate ale lui [16]. Credem că aceasta e data la care tînărul fiu de domn, Vlad, viitorul Țepeș, avînd sprijin din partea boierilor credincioși familiei și a begilor turci de graniță, a putut alunga din țară pe Dan după o domnie probabil de circa cinci luni și a se instala pe tron. Trebuie să deducem că la data aceasta (13 iulie 1447), sau puțin anterior ei, raporturile dintre Hunyadi și Dan, fostul domn, se răciseră sau erau chiar încordate [17], deoarece acesta chemase deja la sine pe Vladislav și se vede a-l sprijini recomandîndu-l atenției sfatului din Brașov [18]. De altfel atît Dan,

---

cîndva domn efectiv al Țării Românești". În adevăr, Dan în actul amintit vorbește despre ajutorul dat lui de sașii din Brașov „*pro nostra sustentacione ac recuperacione et acquisione terre nostre prefate*" (I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, 1413—1508, București, 195, p. 326 (În continuare se citează : *Relațiile*).

[10] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în românește de Vasile Grecu, București, 1958, p.200, 210.

[11] Ian Dlugosz, *Historia Polonica*, Lipsca, 1712, apud I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iași, 1928, p. 37.

[12] I. Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, Iași, 1928, p. 213 și nota 7.

[13] I. Bogdan, *Relațiile...*, p. 118—119, doc. nr. XCI.

[14] *Ibidem*, p. 326, doc. nr. CCLXIX, din 2 martie 1460.

[15] O încercare de a-i identifica cu o parte din boierii lui Vladislav II, la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 79—80.

[16] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 34, doc. nr. LVIII.

[17] Probabil în legătură cu această dizgrație în care s-a aflat Dan în 1447, trebuie pus zvonul înregistrat de Dlugosz despre o orbire a lui „Stanculone" (Dlugosz, *Historia Polonica*, ed. cit., apud I. Minea, *Informațiile românești*, p. 37).

[18] Actul din 13 iulie 1447, Hurmuzaki—Iorga, *loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fostul domn, cît și mama lui, de care era însoțit, acum în „aceste vremi de sărăcie" cerea un ajutor brașovenilor, ca să-și poată trimite oameni la „chesarul craiul" [19].

Și acum să explicăm pentru ce ne-am oprit la data de 13 iulie 1447, în legătură cu schimbarea din domnie a lui Dan al III-lea prin Vlad Țepeș. S-a *admis, de către toți cercetătorii, identitatea dintre „Ladislaus Wolachus", care venea la acea dată din Țara Românească în Transilvania, și viitorul Vladislav vodă* [20]. *Dar trebuie să se observe că petrecerea lui Ladislaw acolo pînă în iulie 1447 nu putea fi posibilă sub o domnie dușmănoasă lui, cum era aceea a lui Vlad Dracul.* Chiar admițînd că Vladislav ar fi fost numai un fiu natural al lui Dan II, ceea ce de altfel nu e probat, el și membrii familiei din care făcea parte mama sa erau cunoscuți voievodului și acesta ar fi luat măsuri de suprimare a lor. Numai într-o domnie ca aceea a fratelui său Dan III, Vladislav a putut petrece în țară. De asemenea se impune concluzia ca el să fi venit acolo numai după căderea lui Vlad Dracul (după noi din toamna anului 1446), odată cu domnul sprijinit atunci de Hunyadi și a fost silit să părăsească țara la căderea acestuia. Nu ne sînt cunoscute motivele pentru care guvernatorul nu a mai fost de acord cu sprijinirea unei noi domnii a lui Dan III, care e de înțeles că l-a supărat în vreun fel. De aceea Hunyadi a găsit o formulă de continuitate a unei domnii în Muntenia, potrivită vederilor sale, în chemarea la sine a lui Vladislav, din care va face în curînd un pretendent domnesc. Împrejurările, în care „Ladislaus Wolachus" a putut ajunge în Țara Românească și apoi, în iulie 1447, a părăsit-o, ni se par și ele o mărturie că domnia lui Vlad Dracul încetase anterior acestei date.

Căderea lui Vlad Dracul și întîia domnie a lui Vlad Țepeș, anterior lunilor octombrie-noiembrie 1447, am crede că reies și din alte mărturii, aceasta abstracție făcîndu-se, deocamdată, de actul datat 8 august 1447. Astfel dacă e cazul să legăm căderea domnului Țării Românești de o campanie personală a lui Ioan de Hunyadi la sud de Carpați, după expediția de la Varna (1444) și înainte de o expediție ardeleană în Muntenia în noiembrie-decembrie 1447, trebuie să ne oprim asupra celor cuprinse într-un act cu data de 29 ianuarie 1447 [20]. În acest act se vorbește despre un rix (o ceartă) care a avut loc la Brașov între un oarecare Martinus de Balsan și doi cetățeni ai orașului. Cu această ocazie Balsan a suferit lovituri, fiind rănit și luat captiv, iar doi dintre oamenii săi au fost uciși. Gîlceava avusese loc pe cînd Hunyadi pornise în expediție armată prin Țara Românească spre orașul Nicopol [21]. În relatarea amintită incidentul pare a fi arătat ca petrecut de curînd, după toate probabilitățile în lunile de toamnă și iarna anului 1446. S-ar putea deduce că atunci a putut avea loc și acțiunea lui Dan de răsturnare a lui Vlad Dracul, se înțelege cu sprijinul lui Hunyadi [22].

---

[19] I. Bogdan, *Relațiile...*, p. 100—101, doc. nr. LXXVIII; scrisoarea nu e datată. I. Bogdan o datează „1459—1460", punînd-o în legătură cu proclamarea lui Friedrich al III-lea ca rege al Ungariei (17 februarie 1459). Dar după cum se știe, în acești ani, raporturile dintre regele Mateiaș și Dan fuseseră reluate și pretendentul era din nou sprijinit de el la domnia Țării Românești. A se vedea în acest sens și scrisoarea lui „Dan Wayvoda et dominus parcium Transalpinarum", trimisă brașovenilor, din Feldioara, la 2 aprilie 1459, prin care-i anunța că, din ordinul regelui Mateiaș a venit din partea de sus a Ungariei la dînșii, pentru a-i ajuta contra răutăților pe care li le-a cauzat „Dracul Wayvoda" (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 50—51, doc. nr. LXXXIX).

[20] Fr. Pall, *Du nouveau*, loc. cit., p. 449—450.

[20] G. Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, V, 1975, p. 185—186, doc. nr. 2564.

[21] „Tempore ingressionis exercitualis illustris principis domini Iohannis de Hunyad regni Hungariae gubernatoris ad partes Transalpinas versus urbem Nykopol" (G. Gündisch, *loc. cit.*).

[22] Nu putem fi de acord cu o campanie a lui Hunyadi la Nicopol în 1445, în plus și o cooperare alături de acesta a lui Vlad Dracul, cum s-a dedus pe baza aza ziselor „relații" ale lui Walerand de Wavrin. Mai nou în privința aceasta, *Istoria României* (vol. II, București, 1962, p. 441). Este vorba despre opera *Enchiennes chroniques d'Engliterre, par Jehan de Wavrin, seigneur du*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Informația coincide și cu cele arătate de Dlugosz care pretinde a ști că atacul contra lui Vlad Dracul l-a acoperit Hunyadi cu o pretinsă campanie antiturcească [23]. De altfel, din informația existentă reiese că raporturile dintre Ioan de Hunyadi și Vlad Dracul n-au putut fi decît încordate în tot cursul anului 1445, după cum vor fi și în 1446. În acest sens sînt de amintit și măsurile de natură economică luate de guvernatorul Ungariei contra domnului Țării Românești, aproape de sfîrșitul anului 1446. Din Ösi, la 25 octombrie, Hunyadi anunțînd sfatului din Brașov și districtului Țării Bîrsei punerea în circulație de către monetăria de la Cluj a unei noi emisiuni monetare, îi făcea cunoscut, în același timp, interdicția circulației acolo a asprilor turcești și a monedei emise de voievodul Țării Românești [24]. Deci atacul contra lui Vlad Dracul, care avea să aibă loc în curînd, era precedat de un „război" monetar.

Se cuvine acum să aruncăm o privire mai atentă asupra mărturiei din 10 noiembrie 1447, folosită de istoricul Fr. Pall ca act de bază în legătură cu o campanie a lui Ioan de Hunyadi asupra Țării Românești și a acelui „nefandum Vlad vaivodam", pe care d-sa îl socotea Vlad Dracul [25], și despre care noi opinăm că ar fi Vlad Țepeș [26]. Fără să contestăm posibilitatea acelei campanii, noi arătam că ea ar fi putut avea loc și fără participarea guvernatorului Ungariei; aceasta și din cauza timpului prea scurt în care era plasată: la cîteva zile după 23 noiembrie pînă la 4 decembrie 1447, dată la care ar fi fost ocupată de către Hunyadi capitala Țării Românești, Tîrgoviște și el s-ar fi proclamat voievod al acestei țări. Fr. Pall, în noua lucrare, menținîndu-se pe punctul de vedere exprimat anterior, după ce observă că între Brașov și Tîrgoviște este o distanță de

---

Forestal, choix de chapitre inedits, annotés et publies pour la Société de l'histoire de France, par M-elle Dupont, Paris, 1859. Capitolul care privește pe români a fost editat în originalul francez de N. Iorga *Cronica lui Wavrin și Românii*, „Buletinul comisiei istorice a României", VI, București, 1927, p. 57—148) și parțial în traducere de Maria Holban, *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 81—127, precedate de o scurtă notă biobibliografică și cu referințe la folosirea operei ca izvor de către istoricii români. Trebuiește subliniat că această scriere are un pronunțat caracter literar, amestec de întîmplări trăite de Walerand de Wavrin, cu altele de pură fantezie ale sale sau ale lui Jehan de Wavrin, unchiul său și autorul cronicii și, în oarecare măsură, bazată și pe unele date scoase din lucrări mai vechi despre împrejurări și așezările din partea locului, pe care el le prezintă ca văzute și trăite de Walerand. Am demonstrat pe larg, în capitolul de *Izvoare* din monografia noastră asupra lui Vlad Țepeș, aflată în ms, puțina încredere care trebuiește acordată acestui izvor istoric.

[23] Ian Dlugosz, *Historia Polonica*, vol. II, col. 33—34, apud. I. Minea, *Informațiile românești*, p. 37.

[24] „... quatenus praescriptam novam monetam per camerarios nostros de Coloswar in medium vestri deferendam et nullam aliam videlicet nec asparas neque monetam vaievodae Transalpinarum aut aliam antiquam monetam in contrarium huiusmodi praesentis monetae acceptari et cursum habere permittatis et permitti faciatis" (Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 178—179, doc. nr. 2555, după originalul păstrat în Arh. St. Brașov, pergament, Privilegii, 99). De observat că acest act a fost tipărit în culegerea citată de două ori. La locul indicat după original și la p. 358—359, doc. nr. 2797, cu data de „Ösi, 24 octombrie 1452", după Teleki, *Hünyadiok kora*, X, 341, nr. 109 (după aceeași colecție fusese tipărit și în Iakob, *Okleveltar* și în Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, 15, nr. 11). În colecția Teleki s-a citit greșit data documentului. În loc de „millesimo quadringentesimo quadragesimo sexto", cum se afla în original, s-a cetit: „millesimo quadringentesimo quinquegesimo secundo". Gündisch justifică editarea actului presupus din 1452 după edițiile citate, deoarece originalul ar fi astăzi pierdut (Gündisch, *op. cit.*, p. 358). Lectura paralelă a actului în cele două ediții precum și numele localității din care a fost emis ca și elementele de datare, după calendarul bisericesc identice ne dovedesc acest lucru.

[25] Fr. Pall, *Intervenția*, loc. cit., p. 1050 și urm.

[26] Const. A. Stoide, *Contribuții*, loc. cit., p. 170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai puțin de 100 km[27], admite că proclamarea ca voievod a lui Hunyadi ar fi putut avea loc chiar înaintea terminării expediției[28]. Ceea ce nouă ni se pare, din considerențele arătate[29] și mai puțin probabil. De altfel istoricii militari calculează mersul expedițiilor militare polone și ungare, în secolul XV, la 9 și respectiv 10 km pe zi, ținîndu-se seama și de „trenul" de campanie pe care fiecare armată era ținută să-l poarte cu ea[30]. Aceasta ar fi însemnat că fără nici un incident, armata lui Hunyadi ar fi putut ajunge la Tîrgoviște în circa 10 zile. Deci în cel mai bun caz, abia ajuns la capătul „călătoriei", Hunyadi s-ar fi grăbit să dea o carte de întărire de proprietăți lui Petru de Ponor! Ne întrebăm, pentru ce atîta grabă? Și apoi după cît se cunoaște, Hunyadi a expediat o serie de „scrisori" în cursul campaniilor sale, dar acestea nu sînt acte de întărire de proprietăți, ci numai niște „buletine" de campanie, adresate diverselor foruri ungare și transilvane pentru a ține la curent populația țării cu mersul expediției și, desigur, pentru a-i ridica moralul[31]. Astfel de corespondență a întreținut el și cu pontificele roman[32] și de asemenea cu unii suverani, de la care aștepta ajutor[33]. E de înțeles că în unele cazuri să fi dat și dispoziții pentru acțiuni care necesitau urgență sau erau strîns lgate de mersul campaniei. Să fi făcut Hunyadi o excepție de la această regulă de procedare în folosul lui Petru de Ponor?[34]. Să revenim acum la cele cuprinse în actul din 10 noiembrie 1447. Este vorba aici despre un proces care-și avea obîrșia în dispoziția dată de regele Albert la 5 iulie 1439, ca din censul Sf. Martin pe anul 1438 datorat de scaunele Șeica și Mediaș („Șelk et Meggyes") să se plătească solda a două căpetenii de

[27] Fr. Pall, *De nouveau sur l'action de Ianco de Hunedoara*, loc. cit., p. 451, nota 23.

[28] *Ibidem*, p. 451.

[29] Const. A. Stoide, *Contribuții*, loc. cit., p. 170.

[30] P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare și orașul București*, în „Studii", XII, 5, p. 12—13, unde se citează concluziile generalului R. Rosetti, după care în secolul al XV-lea armatele turcești puteau străbate cam 30 km pe zi, cele polone 9 km și cele ungare 10 km pe zi.

[31] Act din 3 decembrie 1443, dat, între Sofia și Adrianopol; Hunyadi către brașoveni, despre mersul războiului cu turcii (Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 122—123, doc. nr. 2469); și act din 6 ianuarie 1444 dat din Prokuplje: același către aceiași (Gündisch, *loc. cit.*, p. 123—125, doc. mr. 2472).

[32] Act din 8 septembrie 1448 „prope oppidum kowini", Hunyadi către papa Nicolae V (Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches*, p. 718, nota 1, după Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, II, p. 51, Epist. XXXIV); o altă misivă a lui Hunyadi către același din 17 septembrie „prope vadum Danubii, quod vulgo lapideum dicitur" (Kovi), (Zinkeisen, *loc. cit.*, p. 719, nota 1, apud Schvandtner, II, p. 52, epist. XXXV

[33] Hunyadi către Francisco Foscari, dogele Veneției („üm dieselbe zeit"), (Zinkeisen, *loc. cit.*, p. 722, după Schwandtner, II, p. 55, epist. XXXVII).

[34] Asupra celor demonstrate de Fr. Pall, în legătură cu actul din 4 decembrie 1447, am avea să observăm că d-sa pune în evidență numai improbabilitatea, în condițiile în care se prezintă cazul, a unei acțiuni de substituire („subeptrice"), săvîrșite de un cancelar contemporan, excluzînd și posibilitatea ca actul să fie o plăsmuire cu mult posterioară sec. XV, cum se pare că era înclinat să creadă L. Elekes: „... un fals plăsmuit „în interesul nobililor de Ponor", înainte de 1786, de cînd datează o copie capitulară, ce se păstrează alături de exemplarul original" (Fr. Pall, *Intervenția*, p. 50, și nota 7 cu trimiterea la „Elekes, *op. cit.*, p. 315, nota 57). Este adevărat că actul se prezintă ca un original pe hîrtie cu pecete aplicată. Se cunosc „greutățile" pe care le-au întîmpinat falsificatorii unor acte pe hîrtie cu pecetea aplicată sau pergamente cu pecetea atîrnată, fapt care-i determină să-și prezinte plăsmuirile, îndeobște în „copii". Nu sînt însă prea rare și cazurile de falsificare de acte „originale" de ambele specii. Un exemplu notoriu se găsește în Giry, privitor la falsurile săvîrșite către 1330 la cererea lui Robert, conte de Beaumont. Pergamentele erau sigilate. Procedeul falsificatorilor, dezvăluit la interogatoriul judiciar, consta din folosirea „des sceaux authentiques qu'on fendait dans les sens de leur tranche à l'aide d'une mince lame

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mercenari din armata regală, frații Henning și Iusth [35], în sumă de 2 000 de florini [36]. Aducerea la îndeplinire a dispozițiilor regale revenea lui „Iakobo magistro civium" și lui „Oswaldo et Michaeli de Olczna, civibus civitatis... Sybiniensis" [37]. Din datele păstrate reiese că reprezentanții sașilor achitaseră celor în cauză numai 1 000 de florinți din cei 2 000 aprobați de rege. De aici reacția lor [38]. Reprezentanții celor două scaune afirmînd că au predat suma datorată pentru acel cens lui Iacobus Seller, magistratul Sibiului, Ioan de Hunyadi a dat dispoziții ca afacerea să fie cercetată de către Nicolae de Vizakna, voievodul Transilvaniei [39]. Nu ne-a parvenit rezultatul anchetei voievodului Transilvaniei, dar la 24 septembrie același an, prelații, baronii și nobilii regatul făceau cunoscut reprezentanților celor două scaune să achite de îndată datoria de 1 000 de florinți celor doi cavaleri sau, în caz contrar, să compară în fața lor, în pricina amintită, la 13 ianuarie 1447 [40]. Nu ni s-a păstrat nici actul care să arate dacă a fost sau nu judecat procesul în ziua de 13 ianuarie 1447. Din dispozițiile ulterioare ale lui Ioan de Hunyadi se vede că judecarea litigiului a fost amînată pentru 9 noiembrie același an [41]. La 10 noiembrie guvernatorul Țării Ungurești dădea dispoziții ca judecata să se amîne pentru data de 13 ianuarie 1448, din cauza expediției armate pregătită contra „sceleratului Vlad voievod". Amînarea era necesară pentru ca părțile interesate să poată asista la dezbaterea procesului [42]. Litigiul n-a fost judecat nici la 13 ianuarie 1448, probabil din aceeași cauză : a neprezentării uneia din părți. La 20 februarie prelații și baronii invocînd aceeași dispoziție a lui Hunyadi din actul cu data de 10 noiembrie 1447, anunțau amînarea procesului pentru 1 mai anul în curs [43]. Numai la 24 februarie a anului următor 1449 se putea anunța

---

chauffée, — d'autres parlent d'un fil, — on en reportait ensuite les attaches au bas de la pièce fausse, puis on recollait les deux parties l'une sur l'autre en chauffant préalablement les bords" *(Manuel de diplomatique*, Paris, 1894, p. 878).

[35] Carl Fabritius, *Iodoks Kussow Steuerforderung an die zwei Stühla Schelk und Medias von 1438*, în „Archiv des Vereines", N.F. IV, I, studiu, p. 558—574 și anexa documentară, p. 575—590 ; doc. din Buda, 5 iulie 1439, nr. 1, p. 575 ; actele în cauză, cu excepția a două din ele, au fost retipărite în Gündisch, *Urkendenbuch*, V ; actul din 5 iulie 1439 la p. 34—35, nr. 2347. În discuția de față facem trimiterea la ediția Gündisch.

[36] Pesta, 23 iunie 1446, Ioan de Hunyadi, guvernatorul Ungariei, către magistratul din Sibiu, în Gündisch, *op. cit.*, p. 170—171, doc. nr. 2543.

[37] Act din 5 iulie 1439, Gündisch, *op. cit.*, V, p. 34—35, doc. nr. 2347.

[38] Act din 23 iunie 1446, Ioan de Hunyadi, cu specificarea să se achite celor în cauză și restul de 1 000 de florini din suma de 2 000 ce li se cuvenea (Gündisch, *op. cit.*, V, p. 170—171, doc. nr. 2543).

[39] Act din 25 iulie 1446 (Gündisch, *op. cit.*, p. 172—173, doc. nr. 2547).

[40] „vobis districte Iniungimus et mandamus aliquali prescriptos Mille florenos auri, quibus ut premittitur, annotatis Iodoco et Henyngo modo premisso dinoscimini obligari, eisdem reddere et restituere debeatis, alioquin in octavis Epiphaniarum domini proxime venturis legitime durantis, earumque (sic) legittime evocati coram nobis compareatis, racionem premisuorum reddituri efficacem" (C. Fabritius, *op. cit.*, p. 578, doc. nr. 5 ; în Gündisch, V, *Urkendenbuch*, p. 178, doc. nr. 2553, se dă numai regestul necomplet al actului).

[41] Act din 10 noiembrie 1447 (Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 215—216, doc. nr. 2607).

[42] ... *sausam... coram nobis mowere habebat* propter ingressum exercitus contra nefandum Vlad vaivodam... ad octavas festi epiphaniarum domini nunc venturas *duximus prorogandam eo modo ut partes praenotate... coram eisdem universis dominis praelatis et baronibus regni sine crastinatione comperere et discussionem in praemissis recipere debeant et teneantur*" (Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 215—216, doc. nr. 2607).

[43] Actul de amînare a procesului de către „Prelati, nobili et proceres regni Hungariae" pentru „rationabili de causa", „ad octavas festi beati Georgii martiris" (Gündisch, *loc. cit.*, p. 241—242, nr. 2633).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

darea sentinței în proces, reamintindu-se condițiile în care avusese loc cele trei amînări [44].

Din desfășurarea acestui proces, care s-a tărăgănat mai bine de zece ani, reiese, pe de o parte că amînarea ordonată de guvernator la 10 noiembrie 1447 se făcea pentru ca să poată asista la el și cel interesat direct, adică Iusth de Kosso; pe de altă parte procesul nu urma să se judece și nu s-a judecat în fața guvernatorului, ci în fața reprezentanților statului, prelați și baroni. Concluzia care se impune e că la campania amintită în Țara Românească, începută, probabil încă înainte de 10 noiembrie 1447 și neterminată la 20 februarie a anului următor [45], a luat parte și căpetenia de mercenari Iusth de Kosso. Amînarea procesului s-a produs din cauza lipsei acestuia. Hunyadi, probabil, și din puținul interes pe care-l stîrnea expediția amintită, poate și pentru a nu provoca o reacție turcească, n-a socotit oportun să participe. Dat fiind întîrzierea sa atît de îndelungată la granița de sud-est a Transilvaniei, se poate deduce însă că a rămas acolo ca observator. Credem că această luptă s-a dus, cum am arătat și mai înainte, contra lui Vlad Țepeș. El avea ca scop răsturnarea și înlocuirea lui cu Vladislav care, desigur, a participat în persoană la acțiune, conducîndu-și cetele de partizani și mercenari, alături de contingentul de trupe pus lui la dispoziție de către Hunyadi. Cum se vede țelul urmărit de expediție nu a fost atins: Vlad vodă n-a putut fi scos din domnie.

De reamintit că istoricul Fr. Pall, încă din studiul d-sale anterior, pentru a-și sprijini ipoteza căderii lui Vlad Dracul în noiembrie-decembrie 1447, a susținut antedatarea cu un an a scrisorii adresate (după ed. Schwandtner) la 15 ianuarie 1447, de către Ioan de Zredna, cardinalului Juan de Carvajal, legatul papal [46]. La reluarea recentă în discuție a problemei d-sa observa că aceeași schimbare suferiseră încă alte două scrisori ale lui Zredna, acestea datate din 7 februarie același an [47]. Deci după istoricul Fr. Pall, trei scrisori din epistolarul amintit aveau data schimbată: una din 15 ianuarie și două din 7 februarie 1448 [48]. Singura scrisoare cu data de 18 ianuarie 1448, în care este vorba, ca și în cele anterioare de rolul de mediator al lui Carvajal în conflictul dintre Hunyadi și Friederich al III-lea și-ar fi păstrat data adevărată [49]. După d-sa expediția lui Hunyadi din noiembrie-decembrie 1447, e atestată și de o scrisoare din Viena cu data de 5 ianuarie anul următor [50]. Fr. Pall observa că și doi cercetători mai vechi, Carol Fabritius și W. Fraknoi ajunseseră la concluzia că actul din 15 ianuarie e antedatat de Schwandtner: cel dintîi în legătură cu amînarea dispusă de Hunyadi a judecării procesului dintre Iusth de Kossa și cetățenii din Sibiu, și cel de al doilea pe considerentul că Juan Carvajal primise misiu-

---

[44] Gündisch, *loc. cit.*, p. 270—271, doc. nr. 2669.

[45] Ofen, 1449, februarie 24. Prelații, baronii și fruntașii statului unguresc dispun ca cetățenii sibieni Osvald și Mihael de Alzen să achite lui Iusth de Kosso, suma datorată (Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 270—271, doc. nr. 2669 și actul din 30 martie 1449); aceeași către sfatul din Sibiu ca să constrîngă pe cei doi cetățeni la plata sumei datorate lui Iusth (Gündisch, *op. cit.*, p. 272, doc. nr. 2673).

[46] Fr. Pall, *Intervenția*, p. 1050—1051 și notele 6—7.

[47] Idem, *Du nouveau*, loc cit., p. 448.

[48] *Ibidem*. Pall amintește și de altă greșeală de datare în „epistolar", semnalată de către Fraknoi („Cardinal Ioannes Carvayal, Legationem in Ungarn 1448—1461, ... în epistolarul lui Ioan de Zredna... *ibidem*, p. 9, w. 9). De menționat că și I. Minea *(Vlad Dracul*, p. 204, nota 2) observă că data de 29 noiembrie 1445 a prezenței lui Hunyadi la Nicopol„ cum s-a repetat... după o scrisoare publicată ap. Schwandtner, nu poate fi exactă". Nu propune însă altă datare.

[49] Fr. Pall, *Du nouveau*, loc. cit., p. 448.

[50] Ibidem, nota 8, după Șerban Papacostea, *La Moldavie Etat tributaire de l'Empire ottoman au XV-e siècle; le cadre internationel des rapports etablis en 1455—1458*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 13 (1974), p. 453, nr. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nea de a media o aplanare a conflictului amintit numai după 1 iunie [51]; și deci nu s-ar putea vorbi într-o scrisoare din ianuarie 1447 despre misiunea încredințată numai în iunie același an.

În sprijinul unei campanii a lui Hunyadi în Țara Românească în toamna și iarna anului 1447, și nu în 1446, Fr. Pall aduce și argumentul că, la data din urmă, Hunyadi „era angajat în atacul contra Austriei" și că, de asemenea „de la începutul lui (ianuarie-aprilie) 1447 el se găsea fără întrerupere în Ungaria centrală, mai ales la Buda" [52]. De amintit însă că un istoric mai nou, care a studiat epoca lui Hunyadi într-o monografie, observa că acesta din urmă n-a participat în persoană la campania din 1446 contra Austriei [53]. Și, adăugăm noi, după cît se pare, acest incident a avut un caracter cu totul episodic. Nu s-ar putea deduce că în timp ce trupe ale sale luptau contra lui Friedrich, sau după încheierea ostilităților în acea parte, Hunyadi care fusese încunoștiințat de unele acțiuni ale turcilor la frontierele Ungariei [54], ar fi luat știrile drept pretext pentru a coborî în Țara Românească [55] de al cărei domn nu era sigur, ajungînd pînă la Nicopoli? Aceasta e concluzia care se impune dacă se admite că acel „Ladislaus Wolachus", care în jurul datei de 13 iulie 1447 era așteptat să vină la Brașov din Țara Românească, unde petrecuse pînă atunci, e aceeași persoană cu viitorul Vladislav al II-lea. De altfel și din pasajul atît de comentat din scrisoarea cu data de 15 ianuarie a lui Ioan de Zredna, pare a reieși o astfel de interpretare. Dacă în adevăr această scrisoare adresată de Zredna cardinalului Carvajal trebuie pusă în legătură cu misiunea primită de acesta din urmă de a media o înțelegere între Hunyadi și regele romanilor și ca atare a fost scrisă în 1448, atunci se cuvine să se țină seama că în cuprinsul ei există două momente distincte care se exclud ca timp în interpretarea dată evenimentelor de către Fr. Pall. Unul, în care se arată că Guvernatorul a scos din domnie și a dat morții pe Vlad Dracul și cel de al doilea în care se arată că totuși ar mai fi nevoie acolo de unele acțiuni care necesită prezența lui. Deci e vorba în acest act de două acțiuni la sud de Carpați: una finită care avusese loc și alta care avea să fie perfectată în viitorul apropiat [56].

Dacă se admite, cum argumentează Fr. Pall, că scrisoarea e din 15 ianuarie 1448, faptul ridică o nedumerire: cum trebuie explicate cele două știri distincte. Cînd a putut fi primită la Buda, de unde probabil pleca scrisoarea lui Ioan de Zredna, vestea victoriei numai parțiale a lui Hunyadi în Țara Românească, însoțită de rezerva unor acțiuni ulterioare care s-o definitiveze?! După interpretarea dată de Fr. Pall evenimentelor din noiembrie-decembrie 1447, ar reieși că Hunyadi, anterior datei de 16 decembrie acel an, se reîntorsese din campanie și se găsea la Brașov. Dar după d-sa la această dată acțiunea era definitivată. Cînd fusese anunțat Zredna despre victoria parțială? Și altă în-

[51] Fr. Pall, *Intervenția*, loc. cit., p. 1050—1051.

[52] Idem, *Du nouveau*, loc. cit., p. 448.

[53] Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, p. 136.

[54] I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 209; „O expediție se pregătea la 7 noiembrie 1446. La această dată sfatul regnicolar al Ungariei amîna o chestie de judecată pentru a 8-a zi după Bobotează următoare „din cauza începerii expediției prezente" („propter instaurationem exercitus"). Dar adăuga, „poate fi vorba de războiul cu Friederich și la sfîrșitul lui decembrie guvernatorul se întorcea încărcat de biruință și pradă bogată". Camil Mureșan, *op. cit.*, p. 136: „Guvernatorul primise știri neprielnice de la hotarul Dunării și începuse a pregăti o campanie și înspre acea parte".

[55] Ian Dlugosz, *Historia Polonica*, col. 33—34, apud I. Minea, *Informațiile românești*, p. 37.

[56] În acest sens și interpretarea dată de N. Iorga *(Studii și documente*, III, București, p. XXVII—XXVIII). „La 15 a lunii (ianuarie) încă se știa că el e acolo, că „Țara Românească a fost supusă iarăși, că e un bun început, dar că pentru a-l desăvîrși mai trebuie lucru și prezența personală a biruitorului, altfel s-ar duce de peste munți o „precaria pax" și învinșii erau încă de temut, ceea ce arată că la această dată Vlad era încă în viață și se afla în fruntea partizanilor săi".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trebare : au aceeaşi valoare de mărturie în problema discutată ştirea din 15 ianuarie, plecată din Buda, despre o victorie necompletă în luptele din Ţara Românească, cu ştirea din 5 ianuarie 1448 plecată din Viena, care vorbeşte despre o victorie definitivă a Guvernatorului ? ! Nu e mai logic să se conchidă că ştirile date la 15 ianuarie, dacă se adimte că scrisoarea a fost trimisă în 1448, se referă la două momente distincte : a. acţiunea din 1446 care, deşi terminată cu succes, adusese numai o „pace precară" şi acţiunea din noiembrie-decembrie 1447, al cărui rezultat nu era cunoscut, dar despre care se speră să rezolve definitiv lucrările. Actul din 5 ianuarie 1448, după toate probabilităţile se referea şi el la evenimentele din 1446.

Cu totul altfel se prezintă lucrurile dacă se admite că scrisoarea datată 15 ianuarie e din 1447, şi fusese adresată lui Carvajal înainte ca acesta să primească misiunea de mediator în conflictul amintit. În acest caz s-ar putea deduce că odată campania din 1446 pe cale de a fi rezolvată prin căderea lui Vlad Dracul, mai întîmpina dificultăţi, posibil prin ivirea unor centre de rezistenţă, conduse de unul dintre membrii familiei acestuia. Probabil Mircea care se poate să nu fi căzut odată cu tatăl său.

Un punct comun al cercetătorilor amintiţi, înscris în opoziţie cu deducţia noastră în ce priveşte domnia lui Vlad vodă din 1447—1450, e acela privitor la actul din 7 august 1448. Se caută să se acrediteze ideea că la acea dată Vladislav, pe care Hunyadi îl recomanda atenţiei braşovenilor drept „Illustris princeps dominus Wladislaus vojvoda Transalpin[ensis]", ar fi domnit efectiv în Ţara Românească [56].

Pentru a se ajunge la această concluzie s-a făcut legătura cu datele din cronici (Chalcocondil), coroborate cu ştirea din actul românesc din 6 mai 1492 şi de asemeni cu titulatura pe care Hunyadi o dă pretendentului [57]. Credem că la aceste concluzii se opun următoarele. În rîndul întîi nu vedem de ce Vladislav, dacă ar fi domnit efectiv în Ţara Românească la această dată, ar fi mers el în Transilvania, ca să întîlnească pe Hunyadi, în cazul unei invitaţii din partea acestuia de a participa la lupta contra turcilor. Ba unul dintr. cercetători crede că ar fi dus cu dînsul forţele armate de care dispunea [58]. O astfel de înţelegere se putea perfecta şi prin oameni de legătură. Hunyadi ar fi trecut în persoană în fruntea armatei prin Ţara Românească spre graniţele turceşti, iar la caz că intenţiona cum a şi făcut, să atace prin sudul Banatului, trecînd Dunărea pe la Orşova, Vladislav, dacă la acea dată ar fi domnit efectiv în Ţara Românească şi-ar fi îndrumat şi el oştirea într-acolo.

De observat că nu se cunoaşte nici un caz în care un domn stăpînitor efectiv în Ţara Românească să fi trecut în Transilvania decît doar într-o expediţie războinică în calitate de adversar !

În ce priveşte titulatura pe care Hunyadi o dă lui Vladislav, nu implică numaidecît o domnie efectivă a acestuia. Pentru dînsul domn al Ţării Româneşti era Vladislav şi în calitatea aceasta voia să-l impună şi conducerii Braşovului.

Un argument contra concluziilor noastre în legătură cu situaţia de pretendent a lui Vladislav, în cursul luptei de la Kossovo, s-a adus şi în ce priveşte informaţia transmisă despre numărul de oşteni munteni care ar fi participat la această campanie. N-ar fi fost posibil ca un pretendent să poată duce cu dînsul un număr atît de mare de ostaşi. Sîntem de acord cu aceste concluzii. Dar ce dovezi avem că cifrele indicate de izvoare sînt exacte. Se cunosc doar efectivele

---

[56] N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, p. 22 : „Dacă Vladislav nu ar fi fost domn efectiv în 1448, fără îndoială că Iancu nu i-ar fi dat acest titlu faţă de saşi, care cunoşteau bine situaţia din Ţara Românească ; Fr. Pall, *Du nouveau*, loc. cit., p. 450.

[57] *Ibidem*.

[58] „Este limpede că lovitura a fost înlesnită de absenţa lui Vladislav II, care la începutul lui august se îndrepta spre Transilavina, desigur însoţit de contingentul său de 4 000 de oşteni, spre a face joncţiunea cu Iancu de Hunedoara care, aşa cum am spus, la 7 august se găsea la Rupea şi-l aştepta" (St. Andreescu, *Vlad Ţepeş*, p. 32).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în cifre astronomice oferite de ele atît în privința oștilor creștine cît și turcești. Credem că și în aceasta se impune o altă concluzie decît aceea avansată de cercetătorii amintiți : ajutorul pe care pretendentul Vladislav l-a putut da lui Hunyadi în expediție, fără îndoială că a fost cu mult mai modest decît acela indicat de izvoarele existente care au informații contradictorii și cu mult exagerate [59] și decît acel de 4 000 de ostași admis de acești cercetători [60]. După aprecierile noastre, ținîndu-se seama de efectivele, de mercenari și partizani, pe care le puteau întreține pe lîngă dînșii pretendenții domnești, calitate în care se găsea și Vladislav în 1448, contingentul de ostași munteni de la Kossovo, nu puteau depăși, în cel mai bun caz cifra de 400—500 de inși [61]. Aceasta ar fi în consens atît cu ceea ce ce se cunoaște asupra lipsei de ajutor pe care a întîmpinat-o Hunyadi din partea puterilor creștine, cît și cu ceea ce s-a dedus în privința numărului de ostași pe care i-a putut avea în companie : după aprecierile istoricului C. Mureșan, cam 20—24 000 de oameni [61].

De asemenea cercetătorii amintiți sînt unanimi în a socoti că schimbarea din prima domnie a lui Vlad Țepeș, care ar fi ținut numai două luni, a avut loc în noiembrie sau decembrie 1448 [62]. Noi am opinat că această schimbare n-a putut avea loc în ultimele luni ale anului 1448, după înfrîngerea lui Hunyadi la Kossovo și nici chiar în anul următor 1449. Nu vedem cum o armată în derută, cum era aceea care putuse să scape în urma dezastrului suferit, urmărită și încontinuu hărțuită de oștile turcești biruitoare și al cărui comandant suprem era ținut zălog de un suveran prieten al sultanului Murad, lucru care s-a petrecut pînă către jumătatea lunii decembrie 1448, ar fi putut să răstoarne un domn, cîtuși de puțin consolidat și care dispunea în permanență de ajutorul begilor turcești de graniță. De altfel și situația morală a lui Hunyadi se va resimți însă mult timp după această înfrîngere, care însemna de fapt, „începutul sfîrșitului" dominației lui Hunyadi asupra conducerii efective a statului maghiar [63]. Să nu se uite că Hunyadi, după Kossovo, n-a mai avut posibilitatea să sprijine efectiv, cum desigur ar fi dorit, pe domnul Moldovei, Petru al II-lea, cumnatul său, care, în iarna sau primăvara anului 1449, va fi răsturnat de boierii partizani ai tînărului Alexăndrel cu sprijin polon [64]. Posibil ca numai spre sfîrșitul anului 1449 sau începutul anului 1450, Hunyadi să fi putut ajuta pe Vladislav să alunge din domnie pe Vlad Țepeș [65].

---

[59] Chalcocondil, *ed. cit.*, p. 210 : opt mii ; Pasquale de Sorgo : patru mii (Iorga, *Du nouveau sur la campagne de Jean Hunyadi en 1448*, „Revue historique du sud-est européen", III, 1926, p. 15).

[60] N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 23 ; Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, p. 24—25.

[61] Astfel, Basarab oferea brașovenilor, amenințați de un atac din partea Țării Românești, un ajutor de cinci-șase sute de ostași (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 330—333, doc. nr. CCLXXIV și Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 50, doc. nr. LXXXVIII) ; la moartea domnului pribeag Basarab cel Bătrîn (Laiotă) în 1480, rămăseseră neangajați un număr de 110 lefegii din corpul de trupe pe care-l întreținea în vederea unei eventuale campanii de recuperare a tronului Țării Românești (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 107—108, doc. nr. CXCIII).

[61] Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, p. 146—153.

[62] Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, p. 38 ; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 25, unde se observă totuși că Hunyadi n-a mai putut participa „personal" la această campanie de răsturnare a lui Vlad Țepeș „pentru că fusese prins și închis de despotul G. Brancovici în Castelul Semendria". Dar în nota (48), ni se atribuie a fi admis „posibilitatea ca Iancu să fie încercat răsturnarea lui Vlad vodă printr-un corp expeditionar". E aici o scăpare a lui N. Stoicescu. Această răsturnare a lui Vlad Țepeș, printr-un corp expeditionar, după noi, a încercat-o Hunyadi în noiembrie-decembrie 1447 (a se vedea, *Contribuții*, p. 174).

[63] În acest sens și C. Mureșan, *op. cit.*, p. 168.

[64] Ultimul document păstrat de la Petru II poartă data de 10 octombrie 1448 (6956), *Documenta Romaniae Historica. A, Moldova* I, București, 1975, p. 414—415, doc. nr. 290.

[65] Const. A. Stoide, *Contribuții*, loc. cit., p. 179—180.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe considerentul de vîrstă atît N. Stoicescu, cît și Șt. Andreescu resping identificarea făcută de noi a lui „Radozla way(wo)da transalpinus", intermediarul unui tratat de pace între turci și maghiari, din actul cu data de 17 decembrie 1449, cu Radu cel Frumos. După Andreescu, Radu cel Frumos n-ar fi fost încă născut la 23 august 1437 și că abia actul din 2 august 1439 i-ar fi atestat existența. El în 1449 n-ar fi putut avea „decît cel mult 12 ani și nu putea să medieze nici o pace între Murad II și Iancu de Hunedoara" [66]. După Stoicescu, Radu „era însă pe atunci (în 1449) un copilandru, astfel încît nu putea îndeplini sarcini diplomatice de asemenea natură" [67]. Ni se pare că aceste observații ar fi îndreptățite dacă am avea certitudinea că Radu cel Frumos ar fi avut în 1449 vîrsta pe care i-o atribuie cercetătorii amintiți. Trebuie să observăm însă că la această concluzie au ajuns cei doi pornind de la o premiză, după noi, greșită. Și anume s-a calculat anul nașterii lui Radu de la apariția sa în actele existente. Trebuie să observăm însă că acest lucru nu e prin nimic dovedit. Expresia din actele părintelui său : și credința „fiilor mei primi născuți", cuprinsă în actele din 1437—1439, nu implică în mod riguros numai decît venirea pe lume a lui Mircea și Vlad la acea vreme, ci doar un simplu procedeu dinastic, folosit de către Vlad Dracul. Se știe că alți domni au procedat în mod deosebit. Mircea cel Bătrîn, de exemplu, nu dă mărturia fiului său Mihai decît din 1409 înainte, cînd îl asociază (se pare) la domnie. Trebuie să deducem că Mihai s-a născut în 1409 ? Vlad Țepeș, la rîndul lui nu-și citează nici odată, cel puțin după documentele ce s-au păstrat, fii în actele emise în a doua domnie. Trebuie să deducem de aici că pînă în 1462, Vlad Țepeș n-a avut nici un fiu ?

Credem că e cazul să discutăm aici și o altă concluzie, a celor doi cercetători, după noi gresită, aceasta în legătură cu familia lui Vlad Dracul, din care se trage și concluzia vîrstei fragede a lui Radu în 1449. Acești cercetători au adoptat informația din Dlugosz despre căsătoria lui Vlad Dracul cu fiica lui Iliaș Vodă, domnul Moldovei [68]. Nu s-a observat că admițîndu-se acest lucru se ajungea la situații imposibile, de fapt. Astfel, N. Stoicescu afirmă : „Vlad Dracul fusese căsătorit cu sora lui Roman Vodă, nepoata de fiu a lui Alexandru cel Bun, căsătorie din care rezultase probabil viitorul domn al Țării Românești, acesta era deci văr cu Ștefan cel Mare" [69]. La rîndul lui, Șt. Andreescu spune : „Vlad Dracul a fost cumnat, prin căsătoria cu o fiică a lui Ilie voievod, cu Roman (1447, după 15 oct. 1448 febr. 23)" [70].

Ca să se înțeleagă eroarea la care duce astfel de concluzii vom reaminti aici că după tot ce se cunoaște Iliaș, fiul lui Alexandru cel Bun, s-a născut la 20 iulie 1409. Alexandru mai avusese înaintea lui un fiu Roman, mort de timpuriu [71]. Dacă se admite că Iliaș s-a căsătorit prin 1427 și a avut copii peste un an, cu cea mai mare bunăvoință presupusa fiică a acestuia, soție a lui Vlad Dracul, putea avea în 1431, an în care s-a presupus că s-ar fi născut Vlad Țepeș [72], doar vîrsta de trei sau patru ani ! Interesant însă de observat că Șt. Andreescu cîteva pagini mai departe afirmă, plecînd de la observația lui I. Minea, care face corecturi la informația lui Dlugosz [73], că Vlad Dracul ar fi fost căsătorit cu o fiică a lui Alexandru cel Bun, deci numai sora lui Iliaș vodă [74]. E desigur, aceasta o ipoteză plauzibilă, dar de ce afirmația primă ? ! După noi

[66] Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 36.

[67] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 26, nota 3.

[68] Ioannis Dlugossi, *Historia Polonica*, col. 33—34, apud I. Minea, *Informațiile*, p. 37 ; în sensul concluziilor lui I. Minea, v. și nota posterioară de pe un act din 11 sept. 1438, la Virgil Ciocîltan, *Între sultan și împărat, Vlad Dracul, 1438*, în „Revista de istorie", XXII (1976), nr. 11, p. 1777 și urm.

[69] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 33.

[70] Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 18—19.

[71] Const. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, București, 1976, p. 109.

[72] Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 36 „despre Vlad Țepeș putem cel mult presupune că în 1448 era un adolescent de 15—17 ani".

[73] I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 74, nota. 1.

[74] Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 49—40, nota 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această informație a lui Dlugosz are la bază o confuzie. Este vorba de cu totul altă legătură de căsătorie a unui domn muntean cu o reprezentantă a dinastiei moldovene, ajunsă pînă la dînsul deformat. Vlad Dracul, la urcarea pe tron, avea o vîrstă destul de înaintată, după toate probabilitățile trecut de patruzeci de ani, fiind născut înainte de 1400, și desigur avea pe cei trei fii legitimi. Rod al unei legături de mai tîrziu, pare a fi numai Vlad Călugărul. Ținîndu-se seama de vîrsta tatălui, fiii legitimi ai lui Vlad Dracul fuseseră născuți, după toate probabilitățile între 1420—1426 și puteau avea în 1437, la urcarea lui pe tron: Mircea, primul născut, între 15—16 ani; Vlad Țepeș, mijlociul, 13—14 ani și Radu, cel mai mic, 10—11 ani. După calculele noastre Radu avea în 1449, vîrsta de 22—23 de ani și posibil era deja căsătorit cu Maria Despina, din familia despoților sîrbi [75]. Prin înrudirea cu sultana Mara a putut îndeplini oficiul de mediator pentru încheierea unei păci între turci și maghiari. Și cu aceasta venim și la vîrsta pe care a putut-o avea Vlad Țepeș în 1447, cînd ocupa, pentru prima dată, tronul Țării Românești. Andreescu crede că „despre Vlad Țepeș putem cel mult presupune că în 1448 era un adolescent de 15—17 ani" [76]. După calculele noastre și aceasta credem că se impune și din necesitatea aducerii unui aport personal la cîștigarea domnii, Vlad Țepeș avea în 1447 vîrsta de 23—24 ani.

În *Contribuții*, în încercarea de a susține observația noastră, că Vlad Dracul nu a fost niciodată numit Vladislav, ne exprimam îndoiala asupra autenticității actului cu data de 1 februarie 1448, citat de Fr. Pall ca o dovadă contrară. Părerea „că ar fi fost numit și „Vladislav voievod", spuneam noi „nu poate fi socotită valabilă, deoarece actul invocat se dovedește a fi o simplă plăsmuire, probabil datorată cunoscutului istoric și colecționar Iosef Kemény" [77]. În notă aduceam ca argument acestei concluzii, în afară de numirea voievodului sub numele de Vladislav, împrejurarea că se cita acolo, ca acte pentru care era răsplătit un Bathory, cooperarea în lupta contra regelui romanilor, a boemilor, a contelui de „Ciliciae" (Cylli), și a lui Vladislav Voievod, de asemeni și a faptului că se arăta ca defunct Ioan de Bathory, atestat în viață, la acea dată de genealogistul maghiar A. Aldásy [78]. Fr. Pall în replică la cele observate de noi opunea afirmația unui alt genealogist maghiar care arăta că la acea dată Ioan Bathory în devăr era mort [79]. Și, interesant pentru studiul epocii e că d-sa a avut șansa, în perioada dintre 1973, apariția studiului nostru și 1975, să descopere originalul actului în discuție, de unde însă se poate vedea că voievodul Țării Românești, era numit, așa cum opinasem noi, Vlad [80]. Observa însă că contrar celor afirmate de noi mărturia aranjată și folosită de Kemény n-ar constitui un fals, ci că doar copia prezentată ar fi suferit o modificare din partea acestuia pe care Pall o socotește o „interpolare" [81]. Pe noi însă un lucru ne interesează în fond, că în adevăr cum dedusesem noi, un act autentic nu putea da lui Vlad Vodă (Dracul), numele de Vladislav vodă.

Din motive întemeiate nu avem intenția să trecem la discutarea concluziilor la care au ajuns autorii cărților amintite. Ne oprim însă asupra unor puncte din istoria lui Vlad Țepeș de după 1456, atinse și de noi și combătute de acești cercetători. E vorba: a) despre persoana căreia Ioan de Hunyadi a încredințat, în iulie 1456, apărarea Brașovului și, în legătură cu aceasta, b) sprijinul avut de Vlad Țepeș la ocuparea celei de a doua domnii. La punctul a, noi argumentam, contrar părerii mai vechi, exprimate de unii dintre istorici [82], că acesta, dat fiind atît raporturile dintre Țepeș și căpitanul general al Ungariei ca și împrejurărilor că în epocă se găsea în Transilvania acel „sacerdos

[75] Descendența doamnei Maria din familia despoților sîrbi a fost observată întîi de istoricul N. Iorga, („Maria Despina" în „Revista istorică", an. VI, nr.-ele 3—6, 1920, p. 121).

[76] Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, p. 36.

[77] Const. A. Stoide, *Contribuții*, loc. cit., p. 166, nota 21.

[78] *Ibidem.*

[79] Fr. Pall, *De nouveau*, p. 452.

[80] *Ibidem.*

[81] Fr. Pall, *op. cit.*, p. 452—453.

[82] N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 110—111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Walahorum" căruia, după concluziile trase de noi, Hunyadi îi încredinţase stăpînirea cetăţii Amlaşului luată de la Vladislav, nu putea fi decît viitorul Vlad vodă Călugărul [83]. Cercetătorii amintiţi au combătut acest punct de vedere al nostru în mod categoric [84]. Pentru a pune lucrurile la punct se impune să dăm o schiţă sumară a raporturilor dintre Hunyadi şi Vlad Ţepeş, folosind pe cît e posibil actele emise de ei. Cea mai vechi ştire despre Vlad Ţepeş, de după prima lui domnie, poartă data de 6 februarie 1452. E un act ieşit din cancelaria lui Ioan de Hunyadi, încă guvernator al Ungariei. Prin acest act Hunyadi amintea Braşovenilor că în pacea încheiată cu turcii pe trei ani a fost cuprins şi Vladislav voievodul Ţării Româneşti. Le făcea cunoscut că după cît a aflat („ut percepimus") ilustrul principe, fiul voievodului Dracul, care acum se află în Ardeal („qui nunc apud nos existit") ar unelti contra zisului Vladislav voievod, fără ştirea şi contrar voinţei sale. Dacă Vlad ar voi să încerce ceva prin acele părţi contra lui Vladislav şi să intre în Muntenia, ei să nu-i acorde ospitalitate şi nici să nu-i dea adăpost („nec descensum dare"), ci să-l prindă şi să-l alunge din părţile lor. Deoarece zisul Vlad a venit la dînsul („ad fidem nostram") din Moldova, el prin oamenii săi de credinţă, îl va trimite acolo [85].

La ceva mai puţin de două luni, Ioan de Hunyadi adresa Braşovenilor o a doua misivă prin care-i înştiinţa pe scurt despre lucrurile discutate la consiliul de la Viena dintre el, însoţit de reprezentanţii regatului ungar de o parte şi de alta contele de Cylli şi reprezentanţii Austriei, Boemiei şi Moraviei. Se luase măsuri de interes general: aducerea în ţară a regelui (minor) chiar trecîndu-se peste opunerea regelui romanilor, şi de asemenea hotărîri relative la „Vlad Wai-

[83] Const. A. Stoide, *Contribuţii*, loc. cit., p. 177—178.

[84] În legătură cu aceste concluzii, N. Stoicescu se întreabă cum se poate împăca considerare de către noi a raporturilor dintre Hunyadi şi familia lui Vlad Dracul ca de un „caracter inexorabil" şi ipoteza că Vlad Călugărul să fie „voievodul" în grija căruia, fostul Guvernator să fi lăsat pe Braşoveni în 1456. Vom răspunde că acel „sacerdos Walahorum", căruia Hunyadi în 1453 şi anii următori se vede a-i fi trecut Amlaşul, spre deosebire de Vlad Ţepeş era agreat de dînsul şi acceptat, după ce pierduse încrederea atît în Dan cît şi în Vladislav. Acest al doilea Vlad, fiu natural al lui Vlad Dracul nesusţinut de boieri partizani ai familiei şi, în acea epocă şi fără legături în cercurile otomane, va fi solicitat şi primit protecţia lui Hunyadi. Autorul pentru a-şi susţine punctul de vedere, confirmat după d-sa „de cîteva mărturii sigure" dă unele interpretări ce ni se par forţate a izvoarelor pe care le foloseşte. E cazul în rîndul întîi cu documentul din 1479, scrisoarea lui Basarab Ţepeluş, către Braşoveni (I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 149—151, doc. nr. CXXI). În acest act se vorbeşte despre unii boieri pribegi în Ardeal, şi d-sa afirmă că actul dovedeşte sosirea venit lui Ţepeş în 1456 (Stoicescu, *op. cit.*, p. 36) de la aceştia, care la acea dată s-ar fi aflat la nord de Carpaţi, bineînţeles împreună cu pretendentul. Stoicescu nu observă că în actul amintit e vorba despre două acţiuni din trecutul acestor boieri: una mai veche, atunci cînd aceştia „vrăjmaşii întregii creştinătăţi" au ajutat pe Ţepeş să ia tronul şi apoi „au adus" pe împăratul (turcesc) în Ţara Românească şi au călcat-o" etc. şi acţiunea recentă cînd aceiaşi boieri, arată Basarab Ţepeluş, pribegi în Ardeal cu Laiotă, complotează contra lui.

Al doilea caz e acela în care Stoicescu face o legătură între acţiunea de represalii a domnului Ţării Româneşti contra bunurilor lui Hunyadi şi zvonurile de pregătire ale paşei de Rumelia, considerate de d-sa în ajutorul aceluiaşi Vladislav şi contra Ungariei. Pasajul citat de d-sa din actul emanat din Raguza la 12 martie 1456 vorbeşte despre zvonurile de pregătire ale Paşei de Rumelia de a ocupa Ţara Românească: „hic actis temporibus magno conatu se ad occupandam Vlachiam instruxisse" (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 32, nota 29, după V. Gelcich — L. Thalloczy). Dacă în adevăr aceste pregătiri ale paşei de Rumelia aveau loc începînd din martie 1456 ele nu pot fi puse decît în legătură cu încercarea de răsturnare de către turci a lui Vladislav şi înlocuirea lui cu Vlad Ţepeş.

[85] Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 337—338, doc. nr. 2767.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

wode" și la soțiile unor partizani ai lui Hunyadi, despre care opina că nu s-ar cuveni să fie date în captivitate unor alte stăpîniri. În legătură cu problema privitoare la Vlad se amintește și aici că acesta a venit în țară pe credința sa. Se adaugă însă un lucru important pentru cunoașterea raporturilor dintre dînșii: că lui Vlad nu i-a plăcut slujba sa. De aceea s-a luat hotărîrea și în conciliul din urmă ca să fie scos din țară. Nu însă prin părțile acele (ale Brașovului) ci prin Moldova, fiindcă nu voia ca să facă și prin părțile lor alte neorînduieli în Țara Românească [86]. Acestea sînt afirmațiile lui Hunyadi în legătură cu Vlad Țepeș; tînărul voievod pribeag n-a acceptat slujba sa și el a dispus să fie scos din țară și trimis în Moldova de unde venise.

Există și o altă știre despre legăturile dintre Ioan de Hunyadi și Vlad Țepeș, cuprinsă în cronica lui Thurocz și datată cu anul 1453. Se vorbește acolo despre salveonducte acordate unor feudali maghiari, între ei și lui Vlad Vodă, pentru a putea merge în siguranță la dieta de la Pojon unde se găsea regele Ladislau [87]. E dieta din februarie 1453, prin care după desărcinarea lui Hunyadi din funcția de guvernator se confirma restaurarea puterii regale în Ungaria și celelalte măsuri luate ca urmare a acestui fapt [87] bis. Dar împrejurarea că la începutul anului 1453 el se afla tot în Ardeal e și aici o dovadă că n-a putut fi trimis în Moldova, adăpostit fiind la prieteni și trecînd uneori prin situații primejdioase pe care el le va aminti mai tîrziu.

Cît despre petrecerea lui Vlad în Moldova, ea a putut avea loc după cum s-a dedus [88], numai în timpul domniei lui Bogdan al II-lea, deci după octombrie 1449 și pînă la moartea acestuia [89]. Noi am opinat pentru însăși ridicarea lui Bogdan ca domn cu ajutorul lui Vlad Țepeș [90].

Acum se cuvine să reamintim și felul în care vorbește Vlad Țepeș despre atitudinea oficialităților ungare, din apropierea lui Hunyadi, față de dînsul. În scrisoarea sa cu data de 14 martie 1457, prin care făcea reproșuri conducerii orașului Sibiu că adăpostește în Amlaș pe acel „Sacerdos Walahorum, el le amintește și chipul în care autoritățile din orașul lor l-au tratat pe el, pe cînd era numai pretendent și rătăcea printre dînșii; ei nu i permiteau acest lucru și în conciliul lor s-a luat hotărîrea ca concetățenii lor Johann Greb de Wingart și Nicolae de Wizaccona să-l prindă la Giöd și să-l piardă din dragoste către voievodul Vladislav [91].

---

[86] *Ibidem*, p. 338—339, doc. nr. 2769. De observat că Șt. Andreescu discutînd în cartea despre Vlad Țepeș, acest din urmă act, dă unui pasaj din el un sens pe care nu-l are: „curînd, la 30 martie 1452, Iancu îi anunța pe Brașoveni că Vlad Țepeș *plecase în Moldova* (subl. n.) (Andreescu, *loc. cit.*, p. 48—49). Se dă în nota 94 textul după Gundisch și se citează și Camil Mureșan (Iancu de Hunedoara, ed. II, p. 191, nota 1) unde în adevăr se spune (nota 1): „La 30 martie 1452 Iancu înștiințează pe Brașoveni că acest Vlad, viitorul Vlad Țepeș a plecat în Moldova". Trebuie să observăm însă că pasajul din actul latinesc din 30 martie 1452, care sună: „ideo nos jeundem, abire fecimus, quoniam nolumus quod aliqua documenta a vestris partibus ad terram Transalpinarum commitantur", are următoarea traducere: De aceea am dispus ca acela să fie alungat, dar nu prin părțile acelea (ale voastre) ci către Moldova fiindcă nu voiam ca să săvîrșească vreo dezordine prin părțile voastre asupra Țării Românești". Din actele ulterioare se vede însă că Vlad n-a putut fi îndepărtat.

[87] Thurocz, *Chronica* apud Schwandtner, *Scriptores*, I, p. 268. Nu credem că se poate primi ipoteza lui G. Gündisch care propune corectarea datei acestui eveniment petrecut în 1453, prin 1456, dată la care Hunyadi ar fi prezentat regelui pe Vlad, cu recomandarea de a-l sprijini să ocupe tronul (G. Gündisch, *Cu privire la relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania în anii 1456—1458*, în „Studii", XVI (1963), 3, p. 684).

[87] bis Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, p. 178.

[88] N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 106.

[89] *Ibidem*.

[90] Const. A. Stoide, *Contribuții*, loc. cit., p. 179, nota 100.

[91] „Recordamini de his dum vagus fui et in medio vestrorum ambulavimus non perimisitis, vestris in consiliis disposeuratis per egregios dominos Johannem Gereb de Vingarth et Nicolaum de Vizaccona nos captivare in Gyöd et perdere ob amorem spectabilis domini Wladislav harum partium vaivodae facere voluistis" (G. Gündisch, *Urkundenbuch*, V. p. 566, nr. 3070).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ce privește înscăunarea sa din 1456, Vlad Vodă o afirmă categoric : nu și-a căpătat-o cu ajutorul nimănuia" [92].

Credem că aceste lucruri sînt destul de clare, pentru a se renunța cu totul la ideea unei ridicări în domnie a lui Vlad Țepeș cu ajutorul lui Hunyadi. E de altfel de presupus că această ridicare a avut loc după moartea marelui conducător de oști.

Venim acum la actul din 8 august 1447 (6955) atît de mult discutat. Credem însă că pentru a pune în adevărata lor lumină împrejurările în care a putut fi emis acest act sînt necesare în prealabil cîteva observații în legătură cu practicile de cancelarie din Țara Românească, din epocă. De observat astfel că în Țara Românească modul în care avea loc adeverirea în cărțile domnești se deosebea în multe privințe de acelea din cancelaria din Moldova. În aceasta din urmă se întîmpină o ordine constantă în prezentarea mărturiilor, astfel că se poate da ca sigur că lipsa unui membru al sfatului însemna decesul fostului deținător al titlului sau, în cel mai bun caz, o decădere din sfat în urma unei vicleni care, dată pe față, îl silise la pribegie. Această particularitate a practicilor de cancelarie din Moldova sînt de un real folos și pentru datarea cu mai multă siguranță a actelor ajunse pînă la noi în stare defectuoasă. În actele domnești emise în cancelariile Țării Românești din aceeași vreme nu poate fi vorba despre o regularitate similară în apariția membrilor sfatului. Boierii apar în acte în mod intermitent [94] ; se întîlnește în unele cazuri mărturia unui dregător în subordine [95], a cărui calitate nu poate fi observată decît după ce-și face apariția și „primul" [96]. O particularitate a cancelariei muntene din epocă constă din aceea că în certe cazuri boierii, foști dregători, care-și fac apariția în afaceri particulare, nu sînt totdeauna citați cu dregătoriile pe care le-au avut [97], ceea ce face dificilă identificarea lor. De aceea credem și noi că problema actului datat 8 august 1447 „e destul de complicată". Cele trei elemente deosebitoare — dată, menționea lui Vlad voievod de „fiu al marelui Vlad voievod" și lipsa din act, dacă s-ar admite că a fost emis de Vlad Dracul, a mărturii fiilor Mircea și Vlad, acestea coroborate cu împrejurarea unei domnii efective a lui Vlad Țepeș în epocă (și numai în octombrie—noiembrie 1448 cum se admite în deobște — ne-au determinat să pledăm pentru buna datare a lui.

Discuția asupra datei și chiar a autenticității actului a deschis-o I. Minea, care determinat de particularitățile pe care le cuprindea și posibil și din ce-i sugerase succinta observație a lui Al. A. Vasilescu despre o domnie a lui Vlad Țepeș între 1447—1448 [98], a găsit că s-ar putea da mai multe interpretări problemei între care și aceea a unei scurte domnii a acestuia ca locțiitor al tatălui său ; pare a fi fost aplecat însă spre soluția unui falsificat [99]. Actul a fost tipărit în publicațiile mai

---

[92] (A)diuvante deo, regno nostro sine adjutorio alter(ius) obtento" (G. Gündisch, *loc. cit.*).

[94] De menționat în acest sens două acte, ambele în original slav, emisă în aceeași localitate și de la o zi la alta ; *actul din 1 august 1437 (6945), Tîrgoviște (Documenta*, I, B. Țara Românească, p. 145—146, doc. nr. 82) și actul din 2 august același an, din Tîrgoviște (Damian P. Bogdan, *Un hrisov al lui Vlad Dracul*, în Revista arhivelor, an XLVIII, vol. XXXIII, nr. 3, București, 1971, p. 475—478). În actul din 2 august se găsește în plus, față de cel anterior, „Vîlsan al lui Florea și lipsește „Radu al lui Borcea".

[95] „Coico vistier", act din 1 august 1437, Documenta, *loc. cit.*

[96] „Șerban vistier" *(Ibidem*, p. 154—156, doc. nr. 89) ; dar tot acolo și „Coico prim vistier" *(Ibidem)*.

[97] În acest sens a se vedea cazul boierului Manea, care în acte, cu începere din 13 august 1439 e vornic, pînă la 7 august 1445, pentru ca în actul, probabil următor din 1445 sau 1446 să apară în fruntea sfatului numai sub numele din „Manea Udriște" *(Documenta*, „actele respective").

[98] Al. A. Vasilescu, *Urmașii lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Dracul 1418—1447*, în „Revista de istorie arh. și fil.", XV, *Introducere*, p. 3...: „Cu ocazia publicării am verificat din nou izvoarele menționate... am suprimat... dar am menținut... și prima domnie a lui Vlad Țepeș în 1447—1448"...

[99] I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 113, nota 3 : „Este de altfel foarte posibil că acest document este un falsificat". În privința emitentului actului din 31 octombrie 1448 el însă își punea întrebarea dacă „nu era acest domn oare Vlad vodă Țepeș, insta-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vechi și de asemenea în ediția P. P. Panaitescu [100] la data indicată. În *D.I.R.* a fost antedatat prin (1437—1438) [101], august 8" și la fel în *Documenta* [102]. Recent, s-a arătat că data din textul păstrat s-ar datora greșitei scrieri a cifrei slave (N (50) în loc de M (40) [103]. În ce privește lipsa fiilor lui Vlad Dracul se va fi considerat că ea se întîlnește și în alte acte ale aceluiași domn. Probabil s-a socotit apariția aici a lui Vlad Vodă ca fiu al... „marelui și prea bunului creștin Vladul voevod" o simplă greșeală de transcriere sau traducere. Unii dintre cercetători sînt însă înclinați, ca și I. Minea, să vadă în acest act un falsificat [104].

E neîndoios că ceea ce face ca actul să pară emis la o dată anterioară anului 1441 e apariția între martori a doi boieri, despre care, cel puțin din documentele păstrate, reiese că de la o anume dată înainte nu mai apar în sfat: Badea comis și Ștefan logofăt. Dispariția din sfat a comisului Badea semnalată într-un act din 14 mai 1441, a fost pusă în discuție și de I. Minea și din aceasta socotea el că data actului s-ar putea să nu fie exactă [105]. În adevăr Badea comisul apare în actele din cancelaria lui Vlad Dracul păstrate pînă acum, numai pînă la 23 aprilie 1441 (6949) [106]. În actele din mai și iulie același an, ultimele acte cunoscute din prima domnie a acestuia, nu se mai întîlnește. Dar în aceste acte nu apare nici un alt boier cu titulatura de comis [107]. În cea de a doua domnie a lui Vlad Dracul, în actul cu data de 7 august 1445 (6953) se întîlnește în această dregătorie boierul Radul [108]. Dat fiind însă practicile de cancelarie semnalate în epocă în Țara Românească de a da ca mărturii atît pe marii dregători („primi") cît și pe cei în subordine s-ar crede că dispariția lui Badea din sfat să nu fie decît temporară și deci să nu constituie o mărturie sigură în rezolvarea problemei [109]. Rămîne în discuție absența dintre martori a boierului Ștefan logofătul, se pare o dată cu sfîrșitul primei domnii a lui Vlad Dracul.

După cît se poate deduce din documentele păstrate, schimbări mai importante în sfatul din prima domnie a lui Vlad Dracul au avut loc cu începere din anul 1439. Din acest an înainte e citat în acte ca mărturie, Radul cel de al treilea fiu al domnului. Dar actul din 2 august 1439, păstrat în original, singurul din acest an care are și mărturia boierilor, dă ca vornic pe boierul Manea [110]. Actul din anul următor 1440, cu data de 16 septembrie, de asemeni un original pe pergament, dă ca vornic pe boierul Tatul [111]. Actele din 1441, emise la datele de 23 aprilie, 14 mai și 30 iunie, dau din nou ca vornic pe Manea [112]. Se naște întrebarea, data de 16 septembrie 1440 (6949) e data adevărată a actului amintit? Tatul a fost vornic înaintea sau în urma lui Manea, căci nu pare de admis ca el să fi întrerupt vornicia acestuia, decît doar aparent, în cazul că era vornic mic.

În privința actelor din a doua domnie a lui Vlad Dracul, două la număr, de observat că unul dintre acestea, o copie în limba slavă, poartă data de 7 august 1445 (6953) [113], cel de al doilea s-a păstrat numai în traducere românească, cu data

---

lat de turci prin begii dunăreni contra lui Dan vodă plecat la expediția alături de Iancu guvernatorul" *(op. cit.*, p. 215 și nota *3)*.

[100] Const. A. Stoide, *Contribuții*, p. 172 și notele 5, 52, 53; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 19—20 și notele aferente și Fr. Pall, *Du nouveau*, loc. cit. p. 454—458.

[101] *Documenta*, etc., *B. Țara Românească*, p. 100—101, doc. nr. 90.

[102] *Documenta*, p. 148, doc. nr. 84.

[103] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 20 — se citează argumentele aduse în acest sens de editorul D. Mioc, al corpusului *Documenta*.

[104] Fr. Pall, *Du nouveau*, p. 459; trimiteri și la I. Minea, *loc cit.* la fel Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 35 și nota 80 cu trimitere la Minea.

[105] I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 113, nota 3.

[106] *Documenta*, p. 160—162, doc. nr. 93.

[107] *Ibidem*, p. 162—166, doc. nr. 94, 95.

[108] *Ibidem*, p. 173—175, doc. nr. 99.

[109] În actul fără dată pe lună și zi și cu veleatul greșit 6968, nu apare boierul comis, și „Radul *spătar*", a fost socotit de editori ca eroare de traducere sau transcriere, pentru „comis", *Documenta*, p. 172—173, doc. nr. 98, nota 1.

[110] *Documenta*, p. 154—156, doc. nr. 83, cu „Indicționul greșit".

[111] *Ibidem*, p. 157—159, doc. nr. 91.

[112] *Ibidem*, p. 160—166, doc. nr. 93, 94, 95.

[113] *Documenta*, p. 173—175, doc. nr. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

necompletă şi evident greşită de 6968 [114]. Actul din 7 august 1445, arată şi el, ca şi actele din ultimii ani ai primei domnii, pe Manea ca vornic [115]. Cel cu data de 6968, arată în această dregătorie pe boierul *Vlaicu*, iar „Manea Udrişt" apare aici în fruntea sfatului, dar fără nici o dregătorie [116]. Aceeaşi e situaţia şi altor boeri din sfat [117], ca logofăt, în ambele acte, apare boierul Cazan [118]. De observat însă că boierul Nanul, care a fost şi el anchetat la Sibiu odată cu Ştefan logofătul [119], apare şi în documentele din a doua domnie a lui Vlad Dracul [120].

Pe aceste considerente noi am socotit că actul datat 7 august 1447 (6955) ar putea fi autentic. Posibil să ne fi înşelat!

Obiecţii în legătură cu părerea emisă şi documentată de noi a situaţiei de pretendent în octombrie 1448 a lui Vladislav au ridicat în cărţile lor despre Vlad Ţepeş atît Şt. Andreescu cît şi N. Stoicescu. N. Stoicescu afirmă a fi observat chiar o contrazicere din „principiu" între cele ce afirmam într-un loc al studiului şi concluziile la care ajunsesem în alt loc: „C. Soide nu e consecvent în aplicarea unui principiu enunţat... după care „cînd un pretendent domnesc îşi spune el singur „voievod şi domn al ţării" sau e numit astfel de partizani şi prieteni e dovadă neîndoioasă că a fost recunoscut ca domn". Şi în continuare: „aplicînd acest principiu trebuie să recunoaştem că titulatura dată lui Vladislav la 1448 ne obligă să acceptăm că el era la această dată domn efectiv, nu pretendent aşa cum susţine C. Stoide, *op. cit.*, p. 174" [121]. Trebuie să arăt însă că N. Stoicescu nu urmează exact concluziile pe care le-am expus noi. Citatul dat necomplet de d-sa, are următorul cuprins şi el se referă la recunoaşterea „partizanilor şi a prietenilor" nu la situaţia reală: „cînd un pretendent domnesc îşi spune el singur „voievod şi domn al ţării" sau e numit astfel de partizani şi prieteni este o dovadă neîndoioasă că a fost recunoscut ca domn", şi-a luat şie nume de domn, peste capul domniei mele" spune voievodul în dauna căruia acţionează" [212]. Deci trebuie convenit că nu există o contrazicere în concluzia noastră despre pretendenţa lui Vladislav din august 1448. El, la data arătată, fusese recunoscut ca domn de „partizani şi prieteni" şi deşi nu domnea efectiv în Ţara Românească aceştia îl intitulau aşa cum se vede în actul citat. Cazuri similare se mai întîlnesc în sec. XV şi în cele următoare. De amintit în acest sens scrisoarea pretendentului Basarab care, dintr-un sat de lîngă Sighişoara, la 21 ianuarie (1442) se oferă să ajute pe Braşoveni contra unui eventual atac venit din Ţara Românească. El îşi semnează scrisoarea: „Bazarab Woywoda transalpinensis, amicus et minor vester in omnibus" [123]. La fel se intitulează Vlad Dracul în cele două scrisori pe care le trimite Braşovenilor, din Făgăraş la 16 iulie 1436 şi din Roya (sau Boya) la 5 septembrie acelaşi an. În ambele scrisori

---

[114] *Ibidem*, p. 172—173, doc. nr. 98.

[115] *Ibidem*, p. 173—175, doc. nr. 99.

[116] *Ibidem*, p. 172—173, redatat (1445).

[117] *Ibidem*, p. 172—175, doc. nr. 98—99, apar ca deosebiţi boierii *spatar*, Dumitru în primul act şi Neagoe în cel de al doilea. În actul din urmă Dumitru e boier fără dregătorie; un Radul e paharnic în primul act şi Neag în cel de al doilea; un Radul e comis în actul al doilea şi nici un comis nu e menţionat în cel dintîi, identificat de editori cu „Radu spătar".

[118] *Ibidem.*

[119] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 261—262, doc. nr. CCXVI, şi Const. A. Stoide, *Contribuţii*, loc. cit., p. 180 şi nota 103.

[120] *Documenta*, p. 172—175, doc. nr. 98—99.

[121] N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, p. 22 şi nota 37.

[122] Const. A. Stoide, *Contribuţii*, p. 174.

[123] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 330—331, nr. CCLXXIV, „datum in una vila penes Segeswar, feria in festo sancte Agnetis", şi Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, p. 50, doc. nr. LXXXVIII. De observat că Bogdan datează actul ca din 1459, socotindu-l ca aparţinînd lui Basarab Laiotă ceea ce ni se pare neexact: a. pentru vîrsta acestui pretendent, care-şi va face apariţia ca atare mult mai tîrziu; b. prin faptul că în 1460 se găsea ca pretendent „Dan voievod", tatăl acestui Basarab Laiotă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

el își spune voievod al Țării Românești: „Transalpinarum waywoda" și „Transalinensis Waywoda" [124].

Evident, la datele amintite atît Basarab cît și Vlad Dracul erau numai pretendenți, dar fiind recunoscuți în mod oficial de regalitatea maghiară ca domni ai Țării Românești ei socoteau că au dreptul să se intituleze astfel. Un caz similar de observat și în privința lui Petru Aron, fostul domn al Moldovei, devenit și el un domn pribeag. În 1462, Mateiaș, regele Ungariei îl cerea Brașovenilor să i-l trimită la Buda, intitulîndu-l „Petrum Waywodam Moldaviensem" [125].

De altfel tratamentul la care erau supuși pretendenții domnești aflați în Transilvania, ca și în Polonia, și de asemenea titulatura care li se dădea, era în raport cu interesul de moment al conducerii centrale sau locale. În acest sens ni se pare elocventă o juxtapunere a două acte în legătură cu acel Dan, care se prezenta în cărțile sale adresate Brașovenilor ca „Dan Waywoda et dominus partium transalpinarum" [126] și despre care avem dovezi, cum s-a arătat mai sus, că în adevăr a domnit efectiv în 1446—1447. Astfel în actul adresat de Vladislav Hunyadi, comite al Bistriței, din Kecskemet la 17 decembrie 1456 Brașovenilor, el arată că regele a trimis la ei și susține pe Dan voievod contra zisului Vlad voievod ca să-l scoată din domnie și să se înscăuneze el. Le cerea ca și Brașovenii pentru plăcerea lui să ajute pe Dan din toate puterile și cu toți oamenii lor [127].

La mai puțin de un an cînd rege al Ungariei era Matiaș și interesele Hunedoreștilor o cereau, atitudinea lor față de cei doi protagoniști se schimbă. Acum tînărul rege Matiaș, în lupta cu Friedrich de Habsburg, împăratul Germaniei, care revendica moștenirea lui Ladislau Postumul, se găsea în nesiguranță și cu atitudinea unor centre săsești din Transilvania. De aici nevoia de a avea de partea sa pe Vlad Țepeș, domn al Țării Românești și dispozițiile date de înlăturare a pretendentului Dan. Cu acest oficiu s-a însărcinat Mihail Szilagyi, căpitan de Belgrad, unchiul regelui. Într-o scrisoare adresată Brașovenilor, după ce se declara de acord cu înțelegerea făcută între dînșii și „illustrem dominum Wlad, waywodam Transalpinum, fratrem nostrum", le cere ca să nu îngăduie, ci să alunge dintre dînșii pe un oarecare Dan, care se dă drept voievod al Țării Românești [128]. Aceste date puse în legătură cu problema ridicată de apariția lui „Vladislav Vodă" în Transilvania în august 1448, ar arăta numai o posibilitate ca acesta din urmă, la data indicată să fie numai pretendent. Există, credem și o altă mărturie din care se poate deduce că la data aceasta și încă ceva mai tîrziu, domn în Țara Românească era Vlad (Țepeș) și ca atare Vladislav nu putea fi decît pretendent. E vorba despre actul cu data de 7 martie 1448, prin care guvernatorul Ioan de Hunyadi poruncește Brașovenilor ca, pentru difuzarea noii monede ungare în Țara Românească, să se adreseze „homnibus potiorum" [129]. Dacă, arătam noi și în nota anterioară, la acea dată ar fi existat în Țara Românească o domnie favorabilă statului unguresc, adică dacă ar fi domnit Vladislav se înțelege că Hunyadi ar fi recomandat Brașovenilor să i se adreseze lui și nu

[124] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 312—313, nr. CCLII și CCLIII.

[125] Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 4, doc. nr. 5.

[126] Act din 2 aprilie 1459 (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV_1, p. 50—51, doc. nr. LXXXIX).

[127] ... dominus noster rex ... misit hunc Daan Waywodam contra prefatum Wlad Waywodam, ut ipsum de suo regno eicere et in regno eodem ipse waywoda fieri debeat qui domino nostro regi omni modom fidelitatum tenere promisit, et huic regno; ideo vestras amicicias presentibus rogamus multum diligenter, quatenus praefato Daan vaivodae propter nostrum favorem cum omni auxilio et subsidio quibus poteritis fieri velitis et adesse et gentes quas poteritis penes ipsum dare velitis et aliud petimus non faciatis" (Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 555, doc. nr. 3056).

[128] ... „quedam Dan, qui se pro waywoda Transalpinus gerit, in eorum medium non tenebant neque fovebunt sed de eorum medio relegabunt et compellent" (act din Sighișoara, 23 noiembrie 1457, Gündisch, *op. cit.*, p. 579—580, doc. nr. 3091).

[129] Gündisch, *op. cit.*, p.243, doc. nr. 2635 din 7 martie 1448.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

eventual unor boieri [130]. Aceste concluzii ale noastre, N. Stoicescu le combate dînd altă interpretare în legătură cu dispozițiile luate de Guvernator prin actul amintit. După d-sa dacă Ioan de Hunyadi, aflat atunci la Timișoara, cerea Brașovenilor să se adreseze fruntașilor din Țara Românească în privința circulației banilor, acest lucru „ar putea fi un indiciu că la data amintită, în urma unor lupte pentru tron, necunoscute nouă, Iancu nu știa nici el cine este domn al țării". Admițînd posibilitatea unor astfel de lupte d-sa observă că scrisoarea nu pledează „nici pentru domnia lui Vlad Țepeș la data amintită", susținînd că „dacă ar fi existat „o conducere cu care Hunyadi și oamenii săi nu puteau trata" cum crede Stoide (p. 172), este greu de acceptat ideea că Iancu s-ar fi putut adresa boierilor peste capul domnului. Boierii făceau și ei parte din conducere — iar dacă exista un domn ei nu puteau rezolva problema fără asentimentul acestuia" [131]. Dar atunci pentru ce Hunyadi a scris Brașovenilor de a se adresa fruntașilor țării, nu pentru că se aștepta ca domnul să nu-i fie favorabil ? De altfel trebuie să mărturisesc că ni se pare mult mai greu de acceptat ca Hunyadi să nu fi cunoscut, de la Timișoara, situația din Muntenia la acea dată, decît ca el să fi cerut Brașovenilor că pentru rezolvarea acestei afaceri de natură economică să se adreseze boierilor. Rezolvarea ei se putea face și de boieri, cu sau fără consimțămîntul domnului, care de altfel avea și el tot interesul ca afacerile de negoț să-și continue cursul obișnuit, căci numai astfel se puteau aduce venituri la cămara domnească.

În rezumat concluziile la care am ajuns noi și pe care le-am argumentat în cuprinsul discuțiilor de față, sînt următoarele : din informația păstrată în legătură cu evenimentele din anii 1446—1450, trebuie să se conchidă că numai în toamna și iarna anului 1446 a avut loc atacul lui Hunyadi asupra Țării Românești, sub pretextul unei campanii antiotomane în regiunea Nicopol. Îl însoțea pretendentul Dan. Acest atac este atestat de corespondența lui Ioan de Zredna, datată din 15 ianuarie 1447. Nu ni se pare că argumentul invocat de Fr. Pall, al unei expediții organizate de Hunyadi în această epocă în contra teritoriilor austriece ar fi făcut imposibilă o astfel de expediție. Cercetări recente au arătat că Hunyadi n-a luat parte în persoană la luptele de la granița apuseană a Ungariei. Trebuie să se deducă așadar, că în timp ce unități ale sale în subordine luptau contra „regelui romanilor" sau poate după încheierea ostilităților în această parte, Hunyadi a coborît în Țara Românească, pînă la Nicopole, fără alte consecințe pentru relațiile cu turcii. Cu acest prilej, în împrejurări probabil apropiate de relatările din Dlugosz și Chalcocondil, Vlad Dracul a fost înfrînt și suprimat.

În preajma datei de 13 iulie 1447, Vlad Țepeș, ajutat de boierii legați de familia sa și de begii turci de graniță, a izbutit să scoată din domnie pe Dan III și să-l constrîngă să treacă în Transilvania. La aceeași dată, dar independent de dînsul, a trecut muntii si fratele său „Ladislaus Wolachus" pe care Hunyadi îl recomanda cu căldură atenției magistratului brașovean.

Către sfîrșitul anului 1447 (noiembrie-decembrie) a avut loc o a doua expediție transilvano-ungară în Țara Românească. Aceasta avea de scop scoaterea din domnie a lui Vlad Țepeș și, probabil, înlocuirea lui cu Vladislav. La ea nu pare să fi participat și Hunyadi. Cum am încercat să argumentăm nu putem crede că poate fi vorba despre o uzurpare a tronului Țării Românești de către guvernatorul Ungariei în decembrie 1447.

---

[130] Const. A. Stoide, *Contribuții*, p. 172.

[131] N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 21, nota 32. În sprijinul tezei d-sale Stoicescu citează și pe C. Mureșan *(Iancu de Hunedoara*, p. 142) care de asemenea crede că „situația din Țara Românească era în acel moment confuză, probabil din cauza unor lupte între partide, în care nu e exclus să se fi amestecat și turcii".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN DOCUMENT INEDIT DE LA IEREMIA MOVILĂ VOIEVOD

DE

DALILA-LUCIA ARAMĂ

Documentul prezentat aduce noi mărturii despre satul — dispărut acum — Medieşti sau Medeeşti, situat pe apa Moldovei, în ţinutul Suceava.

Numele s-ar părea că îi vine de la Mihail Medeu care dobîndeşte moşia pentru slujbă dreaptă şi credincioasă faţă de Iliaş voievod (1432—1433), de la care avea privilegiul de vislujenie amintit în documentul din 1533 martie 6, emis la Vaslui, prin care, pe lîngă alte proprietăţi, i se confirmă lui Costea Albotă postelnic şi „o bucată de pămînt din hotarul Medeeştilor, din hotarul de jos, dinspre Oniceni" arătîndu-i-se şi hotarele: „începînd din matca Şomuzului drept la un stîlp şi de acolo peste şes şi peste pîrîul Medeeştilor, la un stîlp, şi de acolo la deal, către dumbravă, peste drum, la un stîlp şi de la acest stîlp, sub dumbravă, la alt stîlp şi de acolo la dumbravă, la un stejar care este însemnat, la hotar" [1].

Un alt strămoş al beneficiarilor documentului din 1606 este Isaico pietrar pe care-l mai întîlnim într-un act de la Iancu Sasul [2].

Satul Medieşti este menţionat încă în alte cîteva acte din sec. XVII şi XVIII [3] şi trebuie să fi fost situat lîngă Drăguşeni, Şoimăreşti şi Oniceni şi exista şi în prima jumătate a sec. XV [4].

Numele satului ca şi al aceluia care i-a dat acest nume s-ar putea pune în legătură cu slavonul **мѣдь** = miere, în regiune existînd din vechime prisăci.

---

[1] *Doc. privind istoria României*, A, Moldova, XVI, vol. I doc. nr. 317.

[2] Pentru spiţa de neam a unora din cei care au stăpînit părţi din Medieşti cf. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IV, p. 109.

[3] La 1643 oct. 27, Damian, fiul Solomiei, pierzînd 50 de oi ale lui Pavăl vornic, îşi zălogeşte partea de ocină din Medieşti pînă va plăti paguba *(Surete şi izvoade*, III, p. 61—62); 1670 martie 9: Solonca, fiica lui Andronic Obraz din Medieşti, împreună cu fiii săi vînd a patra parte din *Medieşti* lui Gheorghe armaşul, cu 35 lei *(ibid.*, IV, p. 109); 1681 ian. 17: Parasca, fiica lui Dumitru Năvălici, vinde partea ei de moşie din *Medieşti*, a opta parte din tot satul, din stîlpul lui Trif, cu vad de moară în Moldova şi cu locuri de prisăci, lui Gheorghie serdar *(ibid.*, V, p. 100—101); 1681 ian. 20: Lupul, fiul popii Nicoară, lasă cu limbă de moarte lui Gheorghe serdar partea sa din *Medieşti*, ca să-l grijească după trecerea din viaţă *(ibid.*, V, p. 101); 1710 aug. 29: Grigoraş Drăguş, fiindu-i dator lui Negoiţă comis, îi dă partea sa din *Medieşti*, pe care tatăl său o cumpărase de la Lupul al preotesei *(ibid.*, VIII, p. 20—21).

[4] Cf. M. Costăchescu, *Documente de la Petru Rareş*, manuscris la Bibl. Acad., A—1937, p. 339.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Legat de satul în discuție este pîrîul *Mediasca* din jud. Suceava, ce izvorăște din pădurea Huhurezul, sub numele de Subțirelul, schimbat mai departe în Pîrîul Mare, iar din satul Ruși înainte se numește Mediasca și se varsă în Moldova [5].

1606 (7114) martie 22, Iași.

† Мл(с)тїєю Бжїєю ми, Иѡ, Єремїа Мѡгила воєво(да) г(с)п(д)рь Земли
Молдавскои. Знаменито чиним ис сим ли(с)том нашим в(ъ)сѧм кто на нем
вьзри(т) или чтоүи єго ꙋслиши(т), ѡ(ж) прїидошѧ пре(д) нами и прѣ(д)
2 ꙋсими нашими мо(л)давскими || болѣри великими и малими, наши слꙋги
Андроник и бра(т) єго, Герасим, и сестри и(х) Одокїѧ и Тодосїѧ и Ирина,
дѣти Гиѡ(р)гїи, и племеник и(х), Дꙋмитрꙋ Белѣи, снъ Пъраски, внꙋк Ѡдо-
3 кїи, вьси внꙋци Флѣ(к) | и прѣѡнꙋци Исанко пїєтрар; и ти(ж) племенникове и(х),
Кьзакꙋл и сестри єго, Тꙋдора и Ангелина и...[1]ка, дѣти Ани преꙋтѣси и пле-
меница и(х), На(с)тѣ и Соломїѧ, дѣти Стоики и племеница и(х) Дꙋмитра,
4 дочка || Черни, вьси внꙋци А(н)дреи; и тако(ж)дере племенникове их, слꙋга наш
Захарїѧ хьнсар и бра(т) єго...[1] Соломїѧ, дѣти Пъраски и Щефан и Василїе
5 и Марїѧ, дѣти Магди, и Андроник и Накꙋл и Го(р)ча и Ангелина, || дѣти
Василїе, и Ангенїѧ, дьща Козми и тю(т)ка и(х) Василка, дьща Хрьти,
внꙋци Марꙋш...[1] <тако>(ж)дере племенница и(х) Мьрика, дьща Агафїи, и Вьр-
6 вара, дьща Ирини, и племеник и(х) Андроник и Гаврил и Медїа(н)ка || ...[1] То-
досїи, вьси внꙋци Хрикїанꙋ...[1]ѣ прѣѡнꙋци Исанко петрар......[1] свѣдѧтелство
сь мноѕи болѣри и воиници прѣ(д)ни...[1] ѡ(т) двор г(сд)ва ми и сь ѡкол-
7 ними и(х) межеаши и сь ли(ст) || за свѣдѣтелїе ѡ(т) шо(л)тꙋз и ѡ(т) вї
прьгари ѡ(т) трьг Бае и рекꙋчи єре привилїе что имал прѣдѣ(д) их Исане...[1]
<покоина>го Илїѧ воєводи и за потврьжденїе что имали дѣдове и(х)...[1] Ан-
8 дреика и Марꙋшка и Хрикѣнꙋл ѡ(т) Стефани воєводи и ѡ(т) || Алеѯандра
воєводи на село Медиещїи на Мо(л)давѣ, что є(ст) по ѡбѣ(х) стран Мо(л)-
давѣ и сь...[1]<с>тꙋпа(х) ꙋ Молдавѧ что є(ст) Хотар по ѡбѣх стран Мо(л)-
9 давѧ...[1]ꙋ воло(ст) Сꙋчавстѣи, а ти(х) привилїе вьси изгибли за воин(с)ко
Михал воєводи когда напльнише сѣ вьсѣ нашѧ землѣ Мо(л)довска за во-
ин(с)ка єго.

Ино ми вид'ѣ...[1]ка свѣдѣтелство ꙗ(ко) є(ст) им права ѡ(т)нина и
дѣ(д)нина и держа(т) еи...[1]ьда и тѣ(ж) єще(ж) ѡ(т) никого не имаю(т) а
10 ми тако(ж) | дере и ѡ(т) на(с) дали и потврьдили є(с)ми вьсѣм <тим> више
писанним на тое прѣ(д) више реченное село Медиещїи <на о>бѣ(х) стра(н)
Мо(л)давѣ и сь мѣсто за млин(н) и за стꙋпа(х) како да є(ст) им и ѡ(т)
11 на(с) ꙋрик и ѡ(т)нинꙋ сь вьсем доходом им и дѣти(м) их || и ѡнꙋчатом
и прѣѡнꙋчатом и прѣщꙋрѣтом и вьсемꙋ родꙋ и(х) кто (с) им изкере(т) наи-
бли(ж)нїи, непорꙋшеное николи(ж) на вѣки.

А хотар томꙋ прѣ(д) више писанномꙋ селꙋ Медїещїи да є(ст) на ѡбѣх
12 страни Молдавѣ ꙗко(ж) било из | вѣка, а ѡ(т)кь иши(х) страни да
є(ст) по своими хотари ѡ(т) вьсѣки(х) сторони, по кꙋда из вѣка ѡживали.

А на то є(ст) вѣра нашего г(д)ка ми више писаннаго ми, Иѡ Єремїа
13 Мѡгила воєводи, и вѣра прѣвьзлюбленних и срьди(ч)ни(х) ча(д) г(сд)ва ми,

---

[5] *Marele dicționar geografic al României*, vol. IV, p. 301.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Иѡ Ко(с)тантина воеводи и Алеѯандра воеводи и Боґдана воеводи и вѣра
боꙗров нашиХ: вѣра пна Нистира Ѹрѣке великаґо дво(р)ника До(л)нѣи Земли,
14 вѣра пна Кр(с)ти дворник Горнѣи Земли, вѣра пна Гнѡ(р)ґїи ‖ пръкълаба
Хотинскаґо, вѣра пна Гнѡ(р)ґїи и Ионашко пръкълаби Немецки(Х), вѣра
пна Маноле и пна Кр(с)ти пръкълаби Романски(Х), вѣра пна Ѡржша ґе(т)-
15 мана и пръкълаба Сѹчавскаґо, вѣра пна Бръновскїи по(с)те(л)ника, ‖ вѣра
пна Тоадер Кѣверицѫ спътар..[1] вѣра пна Кърѫимана чашника, вѣра пна Гри-
ґорїе стол<ника>, вѣра пна Симиѡ(н) Строи(ч) вистѣрника, вѣра пна Во-
ронтарѧ комиса и вѣра въсѣХ боꙗро(в) нашиХ молдавски(Х), велики(Х) и
мали(Х). ‖

16 А по нашим животѣ, кто бѫде(т) ґ(с)п(д)ре(м)...ѡ(т) дѣти наши(Х)
или ѡ(т) нашеґо рода или... . . . . , ...
. . . . . .
17 поне(ж) е(ст) им права ѡ(т)нина и дѧ(д)нина. А наибѹлшїю крѣпо(ст) и
потвръжденїе томѹ въсемѹ . . . вѣрномѹ и почетенномѹ болѣринѹ нашемѹ
18 Строи(ч) великомѹ лоґофе(т) писати и нашем ‖ печа(т) привѣзати к семѹ
истинномѹ ли(с)тѹ нашемѹ.

Писал Арсенїе Небожатко, ѹ Ꙗсо(х), влто× ѕрдї м(с)ца ма(рт) кв дни.
<Pe plicatură>: Стрѡи(ч) лѡґф m.p. и ако(н) имае(т) дати.

† Din mila lui Dumnezeu, noi, Io Eremia Moghilă, voievod, domn al Ţării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră, tuturor celor ce o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că au venit înaintea noastră şi înaintea tuturor boierilor noştri moldoveni mari şi mici, slugile noastre Andronic şi fratele său Gherasim şi surorile lor, Odochia şi Todosia şi Irina, copiii lui Gheorghie, şi vărul lor Dumitru Belei, fiul Părascăi, nepotul Odochiei, cu toţii nepoţi ai lui Fleac şi strănepoţi ai lui Isaico pietrar; şi de asemenea verii lor, Căzacul şi surorile sale Tudora şi Anghelina şi . . . . . ca, copiii Anei preoteasa, şi vara lor, Nastea şi Solomia, copiii Stancăi, şi vara lor Dumitra, fiica Cernei, cu toţii nepoţi Andrei; şi de asemenea verii lor, sluga noastră Zaharia hînsarul şi fratele său . . . . . Solomia, copii Părăscăi şi Ştefan şi Vasilie şi Maria, copiii Magdei, şi Andronic şi Nacul şi Gorcea şi Anghelina, copiii lui Vasile şi Anghenia, fata Cozmei, şi mătuşa lor Vasilica, fiica Urîtei, cu toţii nepoţi Măruş<căi> ; şi de asemenea vara lor Mărica, fata Agafiei şi Vărvara, fiica Irinei, şi vărul lor Andronic şi Gavril şi Medianca . . . . . Tudosiei, toţi nepoţii lui Urichianu . . . . . strănepoţi lui Isaico pietrar . . . . . mărturie cu mulţi boieri şi ostaşi de mai înainte de la curtea domniei mele şi cu vecinii lor de prin prejur şi cu carte de mărturie de la şoltuz şi de la cei 12 pîrgari din tîrgul Baia şi spunînd că privilegiile ce le-a avut străbunicul lor Isaia . . . . . răposatul Ilie voievod şi de întărire ce le-au avut bunicii lor . . . . . Andreica şi Maruşca şi Uricheanul, de la Ştefan voievod şi de la Alexandru voievod, pe satul Medieştii pe Moldova, care este pe amîndouă părţile Moldovei şi cu . . . . . pive în Moldova, al cărui hotar este pe ambele părţi ale Moldovei . . . . . în ţinutul Sucevei, aceste privilegii toate s-au pierdut din pricina oştilor lui Mihail voievod, cînd s-a robit toată ţara noastră a Moldovei de către oastea lui.

Deci noi văzînd . . . . . mărturie şi că le este dreaptă ocină şi dedină şi o stăpînesc . . . . . şi pîră cu nimeni nu au avut, şi noi de asemenea şi de la noi, am dat şi am întărit tuturor acestor de mai sus scrişi, acel mai sus zis sat Medieştii pe ambele părţi ale Moldovei, cu loc de moară şi de pive, să le fie şi de la noi uric şi ocină cu tot venitul, lor şi copiilor lor şi nepoţilor şi răstrănepoţilor şi întregului lor neam, cine li se va alege mai de aproape, neclintit niciodată în veac.

---

[1] în orig. : „Nistir".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iar hotarul acelui înainte sus scris sat Medieştii să fie pe amîndouă malurile Moldovei, după cum a fost din veac, iar de către celelalte părţi să fie după vechile sale hotare, din toate părţile, pe unde au folosit din veac.

Iar la aceasta este credinţa noastră a domniei mele mai sus scrisului noi, Io Eremia Moghilă voievod, şi credinţa preaiubiţilor şi din inimă fii ai domniei mele, Io Costantin voievod şi Alexandru voievod şi Bogdan voievod şi credinţa boierilor noştri : credinţa panului Nistor [1] Ureche mare vornic al Ţării de Jos, credinţa panului Cîrstea vornic al Ţării de Sus, credinţa panului Ghiorghie pîrcălab de Hotin, credinţa panului Ghiorghie şi Ionaşco pîrcălabi de Neamţ, credinţa panului Manole şi a panului Cîrstea pîrcălabi de Roman, credinţa panului Orăş hatman şi pîrcălab de Suceava, credinţa panului Bărnovschi postelnic, credinţa panului Toader Veveriţă spătar, credinţa panului Cărăiman ceaşnic, credinţa panului Grigorie stolnic, credinţa panului Simion Stroici vistier, credinţa panului Vorontar comis şi credinţa tuturor boierilor noştri moldoveni, mari şi mici.

Iar după viaţa noastră, cine va fi domn, dintre copiii noştri sau din neamul nostru sau . . . . . deoarece le este dreaptă ocină şi dedină.

Iar pentru mai mare putere şi întărire a tuturor celor <de mai sus scrise, am poruncit> credinciosului şi cinstitului boierului nostru pan Stroici mare logofăt să scrie şi să lege pecetea noastră la această adevărată carte a noastră.

A scris Arsenie Nebojatco, la Iaşi, în anul 7114 <1606> luna martie 22 zile.

<Pe plicatură> : Stroici logofăt m.p.
Şi are să dea 1 cal.

Pergament (54×31 cm), rupt şi şters la îndoituri, pecete atîrnată, pierdută.
Colecţie particulară.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOUĂ DOCUMENTE INEDITE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

DE

I. CAPROŞU

Cele două acte pe care le publicăm se conservă la Muzeul de literatură rusă (Casa Puşkin) din Leningrad, în fondul de documente al familiei boiereşti Sturdza. Foarte variat în privinţa cuprinsului actelor, acest fond conţine, între altele, numeroase perilipsisuri de acte Sturdzeşti din secolele XV—XVIII care îl pot interesa pe medievist şi, îndeosebi, pe editorul de documente; într-un mic dosar se păstrează şi patru acte româneşti răzleţe : două în limba greacă (nr. 3 şi 4, din 1787 şi 1822) şi cele două în limba română, pe care le publicăm în continuare, considerînd că introducerea lor în circuitul ştiinţific nu e lipsită de folos.

În sfîrşit, menţionăm că pe hîrtia din secolul al XIX-lea în care sînt înfăşurate aceste documente se precizează şi cui au aparţinut : „Chrisobule ou patents de M(onsieu)r prince Mourousi concession faite a sa fille M(ada)mme Sultane de Stourdza“.

Edităm aceste acte după principiul unanim admis astăzi al transcrierii fonetice interpretative ; întregirea cuvintelor prescurtate s-a făcut prin paranteze rotunde.

1.

1741 (7249) aprilie 25, Iaşi. Grigore Ghica voievod interzice vînzarea de către moldoveni a ierbii de coasă străinilor.

† **Иw Григорїє Гїка воєвода, б(о)жїю м(и)л(о)стїю г(о)сп(о)даръ Земли Молдавской**[1]. Facem şt(i)re, cu acest testement al domnii mele, tuturor cui să cade a şti că, jăluindu-ne toţi lăcuitorii ţărăi, arhierei şi egumeni şi boiari mare şi mici cum şi alţii toţi, arătînd că mai înainte vréme să agiutorie mulţi şi să chivernosîia cu alişverişul fînului ; iară acum, de la o samă de vréme încoace, au lipsît acea chivernisială de la mîna tuturor, apucînd acel alişveriş streinii, ş-au cerut dreptate.

Pentru care domniia mea, împreună cu tot sfatul nostru, am socotit şi într-acesta chip am aşădzat cum vom arăta mai gios ; nime din lăcuitorii ţărăi carei au moşii în toată ţara, nici arhierei, nici egumeni, nici boieri, nici breslaşi sau ţărani, nime să nu fie volnici a vinde iarbă de coasă la nici un chip de om strein, nici a turci, nici la creştini, nici la arman(i), nici la jîdov(i), nici la ungur(i), la nici un fel, fără cît lăcuitorii ţărăi, unul altul să aibă voe a vinde iarba de coasă, iară carei nu ş-or găsî muşterei să-ş(i) vîndă iarba, să-ş(i) facă el fînul, iară a o vinde la oameni streini, cum am arătat mai sus, nime să nu cutédză a vinde nici a să agiunge cu vrun chip de meşterşug să facă vreo chivernisală

[1] + Io Grigorie Ghica voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu niscari oameni streini, că, carele s-ar afla oricînd c-au înblat cu mijlocire de meşterşug împotriva testementului domniei mele, unul ca acela să va globi de la visterie şi s-a pedepsî ca un călcătoriu de poronca domnească; iară lăcuitorii ţărăi, toţi de la mare pînă la mic, volneci să fie a face fîn şi a să chivernisî cu acest alişveriş după cum au fost şi mai înainte, iară carei din streini, oricine ar fi cumpărat locuri de fînaţă cu vréme hotărîtă şi nu s-ar fi plinit pînă acum sorocul, să să socotiască vreme ce va fi mai rămas şi cît s-a căde, să-i întoarcă cel cu moşiia, iară neavînd bani cel cu moşiia ca să întoarcă, să meargă acel moşan la arhierei sau la boieri să arete cîţi bani au rămas să întoarcă să-i dea banii să plătiască. Şi acel boieriu ce va da banii, va cosî iel moşiia pîră i s-a plini sorocul, iară acel strein a mai cosî fîn volnec să nu fie.

Şi întărim domniia mèa acest testement cu tot sfatul domnii mele ca să să păzască nestrămutat cum arătăm mai sus; şi nime altul să nu să amestece. Aceasta scriem.

Оу Іс, к(ъ) л(ѣ)тъ ҂зсмѳ м(ѣ)с(ѧ)ца апрїил кє.
Иѡ Григорїє Гика воєвода[1] <m. p>.

Arhiva Sturza, A. G. Fond nr. 288, opis 2, nr. 88 (nr. 1). Orig., hîrtie difolio (44,5 × 30,5 cm.), pecete mică, timbrată.

2.

1757 (7265) ianuarie 10. Constantin Cehan Racoviţă voievod dăruieşte bisericii Sf. Mihail din Soroca o bucată de loc din hotarul tîrgului cu acelaşi nume.

Иѡ Кѡстандин Михаил Цихан Раковиц(ъ) вѡєвода, б(о)жию м(и)л(о)стїю г(о)сп(о)даръ земли Мѡлдавскои[1]. Facem ştiri tuturor cui să cade a şti, de vreme ce ni-am înştiinţat domnie mea de la cinstit părintele şi rugătoriul nostru, svinţiia sa chiar Innochentie episcopul Huşului, pentru o sv(î)ntă bisérică den tîrgul Sorocii, unde să cinsteşte şi să prăzmueşte hramul săborul sv(î)ntului árhanghel Mihail, cum că este făcută acea bisérică de răposata preiubita maica noastră, şi fiind slabă de popor şi neavînd altă chivernisală cu care să să poată sprejeni preoţ(ii) să să păzască cu orînduiala ce să cade unui sv(î)ntu dumnezeiascu lăcaş, socotit-am domnie mea şi am afierosit acestii sv(i)nte besérici o bucată de loc den hotarul tîrgului Sorocii ce s-au aflat c-au mai rămas afară den locul ce s-au afierosit iar(ă)s(i) de domnie mea svintei Episcopii Huş(i)lor şi, afară de alte danii mai vechi, cît loc au mai rămas slobod nedat nemărui, tot locul acela l-am afierosit sv(i)nţii bisărici acestie ca să-i fie dreapta afierosire şi moşie stătătoare cu tot hotarul şi cu tot venitul nestrămutată în veci; însă bisérica aceasta fiind la eparhie Huşilor, s-au dat în sama şi purtare de grijă a sv(i)nţii sale cinstit părintelui şi rugătorului nostru chir Inochentie episcopul Huşilor ce să-i poarte de grijă şi pre tot anul să să cerceteză de sv(i)nţiia sa venitul acestii moşii mai sus arătate ce cu acest venit să chivernisască sv(i)nta biserică cu preoţ nelipsiţ(i) şi alte trebuinţă ce va mai ave ca să să afle de a purure biserica deschisă şi să să păzască cu orînduiala sa şi pe urma sv(i)nţii sali mai sus numitului episcop şi urmaşii sv(i)nţii sale ce după vremi să vor alege a fi episcopi la această sv(î)ntă episcopie de către toţ(i), tot asémene să să păzască această bisérică cu purtare de grijă cum arătăm mai sus.

---

[1] La Iaşi, în anul 7249 <1741>, luna aprilie 25. Io Grigorie Ghica voievod <m.p.>.

[2] Io Costandin Mihail Gihan Racoviţă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi pohtim şi pre alţ(i) luminaţi domni ce Dumnezeu va rîndui pre urma noastră ca să nu surpe afierosire noastră după cum nici noi n-am strămutat afierosirile altor domni ce-au fost înainte de noi, ci mai vîrtos să întăriască pentru a domniilor sale pomenire vecinică.

В лѣт(о) ҂зсѯє ген(арїе) ї.
Иѡ Кѡнстандин вѡевѡда <m. p.>.
И<он Богдан> вел лѡг(о)ф(е)т проч(и)т.
Проч(и)т г҃ л(ѡ)г(о)ф(е)т[1].

<Pe verso, însemnare contemporană> : Pentru tîrgul Sorocii.

Arhiva Sturza, Nr. 2. Orig., hîrtie difolio (44×31 cm.).

---

[1] În anul 7265 <1757> ianuarie 10.
Io Constandin voievod.
I<on Bogdan> mare logofăt a citit.
A citit al III-lea logofăt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN DOCUMENT CĂMĂTĂRESC INEDIT DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

de

DAN RÎPĂ-BUICLIU și NICOLAE VASILESCU-CAPSALI

Publicăm în cele ce urmează un document ce invederează practica împrumuturilor bănești boierești și care evidențiază extensiunea fenomenului cămătăresc de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în Moldova[1], ce îngloba diverse categorii sociale și etnice, precum și posibilitățile pecuniare ale unuia dintre marii cămătari autohtoni, vel vornicul Costache Balș[2].

Documentul se prezintă sub forma unui caiet manuscris, bine păstrat, în — 8°, de 80 file nenumerotate, de 22 × 16 cm și cu hîrtia albă și cerată fără filigran.

Manuscrisul este complet ca text, dar incomplet în paginație, căci ultimele nouă foi nenumerotate au fost tăiate.

Legătura manuscrisului lipsește, titlul fiind scris pe o foaie comună, liminară.

Deși manuscrisul, nu are consemnat pe el numele proprietarului „Catastifului...", știm totuși datorită provenienței lui, că el aparține familiei Balș din Moldova. Este vorba de Constantin (Costandin sau Costache) Balș, marele latifundiar și cămătar moldovean de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și din primul pătrar de veac XIX.

Menționăm, totodată, că manuscrisul — document — adus în cîmpul discuției noastre — se află în posesia lui Nicolae Vasilescu Capsali din București.

Documentul oferă prin conținutul său o serie de elemente importante, deoarece datorită lui, se poate vedea puterea economică a unui mare proprietar de pămînt, posesor și al unui însemnat capital destinat creditului particular și sistemul de dobîndă — destul de diferențiat — perceput de la împrumutători.

Textul a fost scris de o singură mînă și, așa cum reiese din lectura documentului, însuși Costache Balș a ținut evidența contabilă, în mod regulat și destul de îngrijit, după cum se observă din rubricatura catastifului — tip registru contabil, pe patru coloane : suma banilor împrumutați, numărul curent al debitorilor în cadrul aceluiași ținut, specificarea ținutului din care provin debitorii, nominalizați cu menționarea zapiselor anterioare de împrumut, dobînda percepută și eventualul zălog de debitor, precum și „scara" manuscrisului.

Din analiza atentă a unui astfel de întins document mai reies o serie de elemente, pe care le evidențiem în continuare.

Suma globală împrumutată este de 77 874,37 lei, ea apărînd defalcată pe ținuturi, astfel : Neamț cu 24 993,30 lei, Roman cu 24 631,4 lei, Dorohoi cu 8 750 lei, Iași cu 7 816 lei, Suceava și ținuturile peste Cordon (graniță) cu 5 787 lei, Putna și Bacău cu 2 588 lei, Covurlui cu 1 579,93 lei, Botoșani cu 1 468,30 lei, Soroca cu 450 lei și Vaslui cu 350 lei.

---

[1] Vezi I. Caproșu *Cămătă și cămătari în Moldova în epoca fanariotă (1711—1821)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol» — Iași, tom. VIII (1971), p. 27—59.

[2] *Ibidem*, p. 29 (și nota 1) și p. 44 ; S. Zotta *Un firman de întăritură pentru moșia Trifești, confiscată după uciderea lui Grigore Ghica Vv.*, în „Revista istorică", an. XIV, nr. 1—3, ianuarie-martie, 1928, p. 53—55 ; C. C. Giurescu *Contribuții la studiul originilor dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, 1973, p. 159 și 174—175 ; cf. și *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, Ed. Acad., Buc., 1966, p. 571, nr. 576.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Împrumutul banilor apare ca fiind efectuat în perioada cuprinsă între 2 aprilie 1772 şi depăşind data de 20 iunie 1790 — aşa cum o atestă zapisele datate.

Repartiţia pe ani a zapiselor ne dă următoarea statistică: — în 1772, 1773 şi 1781 cîte un zapis; în 1775, 1776, 1778, 1779 şi 1782 cîte două zapise; în 1780 trei zapise; în 1783 cinci zapise; în 1784 zece zapise; în 1785 şaptesprezece zapise; în 1786 treizeci şi şapte de zapise; în 1787 douăsprezece zapise; în 1788 şapte zapise; în 1789 treizeci şi unu de zapise, ca să ajungă, în 1790, la numărul record, de şaizeci şi trei de zapise.

Sumele împrumutate variau de la cîteva zeci pînă la cîteva mii, — sumele mai mari fiind date în pungi.

Sistemul de percepere a dobînzii apare diferenţiat, astfel:

a) În cele mai multe cazuri dobînda era percepută la pungă, lunar — ceea ce în limbajul documentului ne apare în expresiile: „cinci lei de pungă lunar [= 14% anual]", „zece lei de pungă pe lună (= 24% anual)";

b) Dobînda era luată şi „din zece doisprezece" adică în procent de 20% — luată şi în cazul împrumutului de 400 lei efectuat la 17 august 1775 către doamna Ecaterina[3], soţia lui Grigore III Ghica voievod.

c) La suma de 2 500 lei împrumutaţi de „Lupul jidov focşănean ot Roman", în 300 de galbeni împărăteşti, dobînda era de 1 galben la suta de lei pe lună, iar la ceilalţi 1 000 de lei, de 5 lei la pungă pe lună (= 12%).

d) Într-o situaţie, boierul cămătar lua — pe lîngă dobînda bănească — şi un poloboc cu vin,

e) Dobînda se specifica — în unele cazuri — că va fi luată după cum „umblă la visteria împărătească" sau precum „umblă la vînzarea împărătească".

Banii erau daţi cu împrumut, uneori, în baza garanţiei unor chezaşi, menţionaţi nominal în zapise. Împrumutul era solicitat nu numai de persoane — luate individual, ci şi de sate, (cazul satului Puteni din ţinutul Covurlui).

În practica împrumutului se aplica zălogirea (amanetarea), obiectul acestui sistem constituindu-l: moşiile — sate luate pînă la jumătatea lor, cărţile de moşii, bunuri imobiliare (case, moară, circiume, dughene, vase de horilcă şi diverse lucruri de preţ. În primul caz sînt zălogite moşiile Onişcani, Sohodol, Munteanu, Sîrbi, Mogoşeşti, Dolheşti, Galbeni, Hociungi, Săcuieni şi Porceşti din ţinutul Neamţului, Săbăoani din ţinutul Romanului şi Dorosăuţi din ţinutul Cernăuţilor. În al doilea caz sînt amanetate de către boierii debitori lanţuri de aur, mărgărintare, inele cu briliante, cercei „cu zmaragde" — aşa cum a procedat spătăreasa Smaragda Racoviţă.

Printre împrumutători observăm membri ai familiilor boiereşti moldovene, ca Balş, Iamandi, Crupenschi, Canano, Tăutu, Sturdza, Dubău, Donici, Roset, Racoviţă, Arbore şi Ghica Documentul mai evidenţiază totodată şi o interesantă onomastică.

Proveniena împrumutătorilor dovedeşte multitudinea localităţilor în care sistemul de împrumut, aceasta avînd caracteristica unui fenomen generalizat, la scara întregii ţări a Moldovei, în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea, înregistrîndu-se următoarea statistică: trei localităţi în ţinutul Roman; 22 în ţinutul Neamţ; patru în ţinutul Iaşi; două în ţinutul Dorohoi; patru în ţinutul Botoşani; una în ţinutul Soroca; cinci în ţinuturile Suceava şi „peste Cordon"; două în ţinutul Covurlui; una în ţinutul Bacău.

Catastiful lui C. Balş reprezintă doar unul din multele cazuri de cămătărie de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea în Ţările române — element constituient al îndelungatului şi complexului proces de formare a burgheziei româneşti[4].

Printre persoanele care au ajuns să se împrumute la C. Balş, aflăm pe însăşi doamna Ecaterina, soţia lui Grigore III Ghica vodă, pe episcopul Iacov al Romanului, pe egumenul Arsenie al m-rii Mera, pe unii mari boieri şi boieroaice, apoi pe o mulţime de negustori evrei (marea majoritate a împrumutătorilor, subl. ns.), meşteşugari, boiernaşi, sate şi ţigani.

Scara procentuală a dobînzilor (între 10 şi 24%) percepute de acest mare cămătar dovedeşte o dată în plus faptul de ce a fost necesar ca, la 18 octombrie 1809, divanul Moldovei să fixeze o dobîndă legiuită de 10%, care în realitate a fost însă de 12% (procente care — dealtfel — în practica împrumuturilor particulare au fost, nu odată, depăşite)[5].

---

[3] Deşi suma nu e mare, ar fi interesant de ştiut motivul care a stat la baza acestui împrumut.

[4] Vezi o analiză amplă la C. C. Giurescu, *op. cit.* p. 156—202 şi I. Caproşu, *op. cit*, p. 57—59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Doamne ajută !

Catastih de banii ce am să ieu de pi la unii şi alţii cu zapisă şi fără zapisă. 1790 iulie 20—

< 1794>

Lei	*bani*	*numărul*	*Ţin(u)tul Romanului*
400 (s-au luat	—	1	Ioniţ(ă) Poghirc(ă) casap ot Roman, din 10, 12. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 1.
500	—	2	Solomon sin Cornea jid(ov) ot Roman, cîte 6 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 29 şi chezăş Bercu i Mindina, jid(ovi) ot Trifeşti.
1 000 (s-au luat)	—	3	Iani blănar ot Roman, cîte 5 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1790 maiu 5.
500	—	4	Dumitru pit(ar) şi Naom pit(ar) ot Roman, cîte 7 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1790 maiu 8.
300 (s-au dat)	—	5	Mihaiu vor(nic) ot Săbăoani i Dulea Dumitru din 10, 12. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 28.
2 700			
2 700	—	5	Soma din urmă (f. 1)
500 [s-au luat av(gust) 4]	—	6	Cristea Alacioglu ot Roman, cîte 5 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1787 av(gust) 1 şi chezăş Chirilă Armanu.
100 (i-au dat)	—	7	Mihaiu Suzanu ot Săbăoani din 10, 12. Cu zapis din 1789 dec(embrie) 7, şi banii să-i dea precum umblă la vistiria împărătească. Chezăş Manea Harabagiu.
500	—	8	Pascal Ioanu bacal ot Roman, cîte 6 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1787 săpt(embrie) 25.
3 800			Dar dobînda au dat-o pîr la 1789.
3 800	—	8	Soma din urmă (f. 2r)
100 (i-au dat)	—	9	Burcul Ianăş ot Săbăoani, din 10, 12. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 28. Chezăş Manea Harabagiu. Şi banii să-i dea precum vor trece în vistiria împărătească.
500	—	10	Dumitru pit(ar) ot Roman, cîte 7 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1789 av(gust) 26.
1 000 (s-au luat)	—	11	Lupul jid(ov) ot Roman, cîte 7 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1790 martie 1.
500 (s-au luat)	—	12	Manoli bacal ot Roman, cîte 5 lei de pungă pe lună din 1786 oct(ombrie) 2. Cu zapis.
1 000	—	13	Toadir David cerchez arz ot Roman, cîte 6 lei de pungă pe lună, din 1790 apr(ilie) 3. Cu zapis şi chezăş i plat(ă) unu pentru altul.
6 900			
6 900	—	13	Soma din urmă. (f. 2v)
1 000 (s-au socolit)	—	14	Răpusatul episcop Rom(anului) Iacob, cîte 5 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1786 iulie 29.
800 (tij)	—	15	Tij, răposatul episcop, tot cîte 5 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1786 av(gust) 1.
200 (tij)	—	16	Tij, răposatul episcop, tot cîte 5 lei la pungă pe lună. din 1787 av(gust) 5. Fără zapis. Care bani, la cercetarea ce s-au făcut de răposatul mitropolit Leon şi de boeri, s-au trecut în izvod.
500 (s-au luat)	—	17	Bercu zet Leibu ot Roman, cîte 6 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1786 ghen(arie) 22.
9 400			
9 400	—	17	Soma din urmă (f. 3r)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1 000 (s-au luat)	—	18	Riga Hagi Constandinu ot Roman, cîte 6 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1786 iun(ie) 11.
500 (s-au luat)	—	19	Manea Baronce, armaş, cîte 6 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1787 oct(ombrie) 1.
500	—	20	Leiba starostili de jidovi ot Roman ,cîte 5 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1787 oct(ombrie) 1.
2 500 (s-au luat)	—	21	Lupul jidov focşăneanu ot Roman. Însă în 300 galbini împărăteşti, cîte 1 galbin la sută pe lună şi 1000 lei bani nemţeşti. Cîte 5 lei la pungă pe lună. Cu zapis, din 1789 oct(ombrie) 1.
13 900			
13 900	—	21	Soma din urmă (f. 3r)
350	—	22	Litman jidov ot Roman, cîte 1 leu la sută pe lună. Cu zapis din 1787 săpt(embrie) 28.
250	—	23	Petre cel Mari, Martin Frîncu, Ianoş sin Petre i Giurgi sîn Petre ot Săbăoani, din 10, 12. Cu zapis din 1789 noiembrie) (1. Şi banii să-i dea precum vor umbla în visteriie împărătească.
300	—	24	Giaca(l) jidov ot Roman, din 10, 12. Cu zapis din 1787 oct (ombrie) 9. Şi amanet casa ce ari Roman alăturea cu dugheana Leibii, cumnatul său.
200 (s-au luat)	—	25	Stravi bacal ot Roman. Cu zapis din 1787, maiu 29. Bez 100 lei ce au dat.
15 000			
15 000	—	25	Soma din urmă (f. 4r)
200 (s-au socotit)	—	26*	Ion Fufle pit(ar) ot Roman, cîte 1 leu la sută pe lună. Cu zapis din 1787 iunie 22.
200 (s-au socotit)	—	27*	Tij, Ion Fufle i Dumitru, tot pentru 40 merţi de grîu. Cu zapis din 1787 av(gust) 13.
500	—	28	Luca i fratele său, armeni ot Roman, cîte 6 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1789, mart(ie) 20.
50	—	29	Mihaiu Balint ot Săbăoani, din 10, 12. Cu zapis din 178 iulie 3. Şi chezăş Petre Susanu i Lupul cel Mari, Petre cel Mari şi Ianoş cel Mari ot Săbăoani.
15 950			
15 950	—	29	Soma din urmă (f. 4v)
1 400 (s-au socotit)	—	30	Chirilă Armanu ot Roman. După soc(oteala) ci iaste iscălită de dînsul din 1790 apr(ilie) 12 cu *David ; 5 lei la pungă pe lună.*
35 (s-au dat)	60	31	Peisala, femeia Leibii işlicaru ot Roman i Iosăp jid(ov) ot Hălăuceşti. Cu zapis din 1787 av(gust) 1. Şi Şain jid(ov) ot Roman, chezăş şi plat(nic).
71	60	32	Vîlcul abagier ot Roman, dintr-un zapis de 100 lei din 1785 ghen(arie) 8.
6 (s-au iertat)	—	33	Ioniţă potcovar, ţigan al mănăst(irii) Precista ot Roman. Cu răvaş din 1785 noem(brie) 24 ot logofăt Paval.
17 464			
17 464	—	33	Soma din urmă (f. 5r)
19 (s-au luat)	—	34	Cherasim lăcătuş ot Călinţi. Cu zapis din 1784, noem(brie) 4. Chezăş Ion căldărar i Grigori herar.
500	—	35	David ficior Leibi ot Roman, cîte 6 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1789 ghen(arie) 12.
400 (s-au luat)	—	f.n.	Ioniţă Poghirgu ot Roman i jidovii casapi pentru 160 miei ce li s-au vîndut, cîte 2 lei. Fără zapis. 1790 iulie 21.

* Textele de la nr. 26 şi 27 sînt tăiate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

848	—	36	Geacal jidov ot Roman, Cu zapis din 1790 iulie 19, p(ent)ru care au lăsat amanet nești măgăritar(e) și nești galbeni mari de cari pun jidoavcili la cap. Cu dobîndă din 10, 12.
19 231			
19 231			Soma din urmă (f. 5[r])
5 000 (s-au luat)	fără număr		Lui Iosăpu jid(ov) ot Leșiache (?) și au pus amanet 18 vasă horilcă, (17) 90 oct(ombrie) 5.
400 (s-au luat	4	37	Maria Fufloaia cîte 2 zloți de sută pe lună. 1790 noem(brie) 23.
24 631,4 lei [Total, n.n]			
			Țin(u)tul Niamțului (f. 13[r])[1]
500 (s-au luat)	—	1	Leiba sin Solomon i Izrail cel Mic ot Piatră, cîte 7 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1783 noem(brie) 18. Și amanet o moară ce au în Piatră.
80 (s-au răfuit)	—	2	Izrail bărbatul Mărculesăi ot Piatră, din 10, 12. Cu zapis din 1786 apr(ilie) 17. Pentru cari au pus și amanet un lanț de aur.
1 000 (s-au luat)	—	3	Căpitan Toma Motoc, cîte 6 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1789 noem(brie) 1.
100	—	4	Post(elnic) Petrachi Herz din 10, 12. Cu zapis din 1789 maiu 1, pentru cari au pus și amanet cărțili de moșie ce ari în Onișcani i Sohodol i Muntianu și din Sîrbi.
1 680			
1 680	—	4	Soma din urmă (f. 13[v])
1 500 (s-au răfuit)	—	5	Med(elnicerul) Ștefan Gintilă, cîte 10 lei la pungă pe lună Cu zapisul vătavului Dimitrachi Gintilă din 1787 dec(embrie) 5 și amanet au pus jumătate de sat de Mogoșești, partea casii Iordache Gintilă.
50	—	6	Văt(avul) Dimitrachi Gintilă. Cu zapis din 1787 săpt(embrie) 20.
1 000 (s-au luat)	—	7	Arghirie bacal ot Piiatră, cîte 5 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1789 săpt(embrie) 6.
10	—	8	Văsăli strungar ot Itești, din 10, 12. Cu zapis din 1790 iunie 20.
4 240			
4 240	—	8	Soma din urmă (f. 14[r])
40	—	9	Pascal Sîrbul i Panait Păducel i Ion Moldovan i Ion Rusă ot Rădiu, din 10, 12. Cu zapis din 1790 iunie 24. Chezăș i plat(nic) unu pentru altul.
500 (s-au socotit)	—	10	Vasăli pietrar ot Cuciulați i Ioniță sin lui i Ștefan sin lui i Dumitrachi sin lui, din 10, 12. Cu zapis din 1789 noem(brie) 4. Chezăș și plat(nic) unul pentru altul. Și banii să-i de precum vor urma la vînzarea împărătească.
10	—	11	Iacob Rusul ot Trifești, zis Bivolarul, din 10, 12. Cu zapis din 1790 maiu 4. Chezăș și plat(nic Mihaiu Rusul czariu.
4 790			
4 790	—	f.n.	Soma din urmă (f. 14[v])
50	—	12	Sandul pitar ot Trifești, din 10, 12. Cu zapis din 1790 ghen(arie) 1.

[1] Filele 6—12 albe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

30	—	13	Matei Tiliman ot Arămeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1790 iunie 25.
370	—	14	Soare căşeriu ot Făurei, din zăce, doisprezăci. Cu zapis din 1787 av(gust) 1. Cu cari bani să cumpere brînză în anul 1790, în tovărăşie.
30	—	15	Ştefan Băisan ot Trifeşti din 10, 12. Cu zapis din 1790 mart(ie) 19.
5 270			
5 270	—		Soma din urmă (f. 15r)
60	—	16	Gheorghi Dubău ot Trifeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1789 noem(brie) 25.
100	—	17	Pop(a) Vasăli Bădărău ot Cuciulaţi, din 10, 12. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 25.
200 (au intrat la saţu vinului)	—	18	Bercu Jid(ov) ot Trifeşti, p(ent)ru orînda satului Trifeşti. Cu zapis din 1789 dec(embrie) 1, bez 100 lei ce au dat.
750	—	19	Ioniţă Barbu, cite 6 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1790 ghen(arie) 1.
20	—	20	Pop(a) Constand(in) ot Trifeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1787 săpt(embrie) 20.
6 400			
6 400	—		Soma din urmă (f. 15v)
1 000	—	21	Căpitan Andreiu ot Trifeşti, cite 5 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1790 ghen(arie) 6.
200	—	22	Ioniţă sin Ştefan Pop i Apostol sin Pavel i Pavil sin Gheorghii rotar ot Cercina, din 10, 12. Cu zapis din 1790 maiu 1.
100	—	23	Vasăli Ciuncul ot (loc gol) i Manolachi, din 10, 12. Cu zapis din 1789 oct(ombrie) 25. Manolachi Ciuncul chezaş şi plat(nic).
15 [s-au luat runptu (sic)]	—	24	Ştefan Curuţ, chelar ot Trifeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1787 iulie 8.
50	—	25	Gheorghii Dubău ot Trifeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1789 ghen(arie) 20.
7 765			
7 765	—		Soma din urmă (f. 16r)
1 000 (s-au luat)	—	26	Coste Vasăliu ot Piiatră, cite 5 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1789 febr(uarie) 25.
1 000 (s-au luat)	—	27	Tij. Coste Vasăliu, tot cite 5 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1789 noem(brie) 20.
100	—	28	Ioniţă Boţu ot Almaşu, din 10, 12. Cu zapis din 1789 maiu 25. Şi amanet au pus partea sa din moşia Dolheştii.
50	—	29	Tij, Ioniţă Boţu, din 10, 12. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 26. Şi amanet iarăşi (au pus) partea sa din moşia Dolheştii.
200 (s-au pus la altă samă)	—	30	Pavăl Mineşcu ot Piiatră, din 10, 12. Cu zapis din 1785 oct(ombrie) 3.
10 115			
10 115			Soma din urmă (f. 16v)
200 (s-au iertat)	—	31	Manea Harabagiu ot Trifeşti, din 10, 12 .Cu zapis din 1787 oct(ombrie) 1.
300	—	32	Dima Vidraşcu i Toader Bourianu ot Piiatră, din 10, 12. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 30. Şi logofăt Pavel Minescu.
60	—	33	Ioniţă Uscatul ot Porceşti, din 10, 12. Cu zapis din 1790 maiu 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

17	—	34	Danciul Muntianu ot Trifești, din 10, 12. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 22.
9	—	35	Ion Boghian ot Brițcani, din 10, 12. Cu zapis din 1790 apr(ilie)
10 701			25.
10 701	—		Soma din urmă (f. 17r)
383	—	36	Toadir Porcescu i Ioniță Porcescu ot Porcești, din 10, 12. Cu zapis din 1785 iulie 1. Și amanet au pus părțili de moșie ce au în Sîrbi și Onișcani, în Sohodol și în Munteni.
500	—	37	Căpitan Toader Dan ot Tîrgu Niamțu, cîte 5 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1790 mart(ie) 28.
500	—	38	Căpitan Ilie Frunzăte, cîte 5 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1790 mart(ie) 28.
500	—	39	Căpitan Toma Moțoc, cîte 5 lei la pungă pe lună. Cu zapis
12 584			din 1787 săpt(embrie) 1.
12 584			Soma din urmă (f. 17v)
300	—	40	Trandafir Brașovan ot Oncești, cîte 7 lei la pungă pe lună.
(s-au luat)			Cu zapis din 1790 apr(ilie) 3. Și să de și un poloboc de vin.
150	—	41	Diiac Miron Gheorghii Bosuinoc i Manolachi Volnițchi ot Hociungi, din 10, 12. Cu zapis din 1790 iunie 17. Și amanet (au pus) părțile de moșie ce au în Galbini și în Hociungi.
100	—	42	Cristea Vrînceanu i Ion Șchiopu i Ștefan Davidian i Vasăli Balica ot Almașu, din 10, 12. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 9.
13 134			
13 134			Soma din urmă (f. 18r)
210	—	43	Leiba ficiorul lui Solomon i Izarail cel Mic ot Piatră, pentru orînda satului Almașu, Gîrcina i Cuejdiu și Sărata. Cu zapis din 1789 noem(brie) 1.
15	—	44	Constand(in) Cerescu ot Trifești, din 10, 12. Cu zapis din 1790 mart(ie) 15. Și amanet (au pus) partea sa de moșie din Onișcani și Sohodol.
150	—	45	Oamenilor din satul Drăgănești, din 10, 12. Cu zapis din 1785 dec(embrie) 22. Chezăș căpitan Toma Moțoc, cari zapis s-au dat la căpitan Toma să împlinească banii și s-au oprit
13 509			răvașul său.
13 509			Soma din urmă (f. 18v)
100	—	46	Căpitan Toma Moțoc, ce au rămas dintr-o socoteală cu sine
(s-au luat)			din 1790 iunie 28.
306	—	47	Căpitan Ioniță Barbu ot Trifești, din cumpărătoarea venitului morii de lîngă curte. Cu zapis pe anul de la 1789 Ghen(arie) 21, bez 150 lei 40 bani ce-au dat cifert întîiu.
325	—	48	Tij, căpitan Ioniță Barbu din 10, 12. Cu zapis din 1785 noem(brie) 15.
100	—	49	Tij, căpitan Ioniță Barbu, cîte 1 leu la sută pe lună. Cu
14 334,80			zapis din 1788 ghen(arie) 28.
14 334,80			Soma din urmă (f. 19r)
324,15		50	Tij, căpitan Ioniță Barbu dintr-o socoteală din 1786 ghen(arie) 12.
116,21 (au intrat la altă samă)		51	Tij, căpitan Ioniță Barbu, iarăși dintr-o socot(eală) din 1787 maiu 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

100	—	52	Tij, căpitan Ioniţă Barbu, iarăşi dintr-o socot(eală) din din 1789 iulie 7
12	—	53	Ion Balotă ot Trifeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1790 iulie 1.
47,60		54	Toader Butnaru ot i Gheorghii sin Butnaru i Pavăl sin Butnaru, din 10, 12. Cu zapis din 1786 iulie 15.
20	—	55	Pop(a) Andronachi ot Trifeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1787 săpt(embrie) 6.
3,60 (s-au socotit)	—	56	Iftimie calfa ot Bălăneşti. Cu zapis din 1785 ghen(arie) 10.
14 965,56			
14 965,56		f.n.	Soma din urmă (f. 19v)
20 (s-au socotit şi au dat alt zapis)	—	57	Vasili Climescu ot Climeşti. Cu zapis din 1786 săpt(embrie) 17. Şi pentru dobîndă pe un an să aducă un vas de vin din gios, iar de la anul, din 10, 12.
10	—	58	Tudorachi Harabagiu i Mane(a) Harabagiu ot Trifeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1782 iulie 27, chez (aş) unu pentru altu, bez 5 lei ce au dat.
11	—	59	Toadir Ivaşcu ot Trifeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1786 apr(ilie) 10.
10	—	60	Ion Moldovan, sacă(giu) ot Trifeşti, din 10, 12. Cu zapis din
15 016,56			1787 noem(brie) 12.
15 016,56			Soma din urmă (f. 20r)
25	—	61	Roman Bran, ci era dator lui Costand(in) Berescu, din 10, 12. Cu zapis din 1787 apr(ilie) 23.
21 (i-au dat)	—	62	Gavril Teşcanu ot Trifeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1786 ghen(arie) 18.
20	—	63	Dima Muntian, din Trifeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1787 iulie 25.
24	—	64	Nae Muntian ot O(n)ceşti, din 10, 12. Cu zapis din 1790 dec(embrie) 1.
22 (au dat alt zapis)	90	65	Băncilă Buga ot Trifeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1786 ghen(arie) 21.
15 124,26			
15 124,26			Soma din urmă (f. 20v)
15 (au dat)	—	66	Dima Muntianu ot Trifeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1786 ghen(arie) 18.
11,57		67	Dumitraşcu Albul i Ion Pichiul ot Gădinţi din 10, 12. Cu zapis din 1785 apr(ilie) 23.
25	—	68	Toader Foti i Vasili, frate ot Trifeşti din 10, 12. Cu zapis din 1786 ghen(arie) 18.
10 (au dat zapis cu vade)	—	69	Ştefan Pletea i Badiul i Ştefan Popescu ot Săcueni. Cu zapis din 1781 (dec(embrie) 5.
70 (i-au dat)	—	70	Ion Mocanu ot Trifeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1788 fev-(ruarie) 18.
15 256,23			
15 256,23			Soma din urmă (f. 21r)
51 (s-au răfuit)	—	71	Ştefan zăt Ivaşcu ot Trifeşti, din 10,12. Cu zapis din 1786 oct(ombrie) 20.
32 (i-au dat)	—	72	Ion Romoşcanu, din 10, 12. Cu zapis din 1786 ghen(arie) 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4 (s-au dat zapisul la rupt)	—	73	Grigoraș ci(o) bolar, din 10, 12. Cu zapis din 1779 săpt(embrie) 14.
37 (s-au socotit)	—	74	Grigori Giuncu. Cu zapis din 1785 săpt(embrie) 29.
14	—	75	Vasîli Darie teslaru, din 10, 12. Cu zapis din 1786 oct(ombrie) 28.
20	—	76	Timoftii i Dumitrașcu, ruși ot Trifești. Cu zapis din 1786 iunie 6.
15 414,23			
15 414,23			Soma din urmă (f. 21r)
150	—	77	Ioniță și Toadir feciorii lui Velișcu Vîrnav din 10, 12. Cu zapis din 1785 săpt(embrie) 5. Amanet partea de moșie ot Săcuieni i moara ot tam și doao grinduri din Lăzăști.
20	—	78	Tij Ioniță a Velișcesăi, cu sinet din 1784 iunie 18, ce i s-au fost dat pe 20 fălci iarbă.
4,60 (s-au dat zapisul la rupt)	—	79	Irimia Pascar. Cu zapis din 1779 mart(ie) 7.
16 (s-au dat)	—	80	Iordachi Buga ot Trifești. Cu zapis din 1780 maiu 8. Și chezăș și plat(nic) Băncilă vor(nic).
15 605,23			
15 605,23			Soma din urmă (f. 22r)
50 (i-au dat)	—	81	Gheorghii Armanu ot Oncești i Costand(in) Armanu i Ilie Gogul i Pavel Armanu, din 10, 12. Cu zapis din 1784 ghen(arie) 1
30 (s-au socotit)	—	82	Tij, Gheorghii Armanu i Gheorghii sin lui, din 10, 12. Cu zapis din 1785 săpt(embrie) 15.
78,60	—	83	Costand(in) Goian. Cu zapis din 1784 mart(ie) 6.
40 (s-au dat alt zapis)	—	84	Pavăl Dan i Ioan Hociunganu ot Hociungi, din 10, 12. Cu zapis din 1787 dec(embrie) 1.
25 (s-au răfuit)	—	85	Ion Șendre i Neculai Stahi i Dumitrașcu ot Hociungi, din zăce, 12. Cu zapis din 1785 ghen(arie) 21. Chezaș unu pentru altul.
15 829,23			
15 829,23			Soma din urmă (f. 22v)
60 (s-au socotit)	—	86	Andreiu sin Sava, stoler i Iftimie sin Sava ot Bahna, din 10, 12. Cu zapis din 1786 ghen (arie) 13.
5	—	87	Vasîli sin diacon Iordachi. Cu zapis din 1788, fev(ruarie) 11.
40 (i-au plătit)	—	88	Grigoraș Donici i Costand(in) Pelin ot Arămești, din 10 12. Cu zapis din 1785 fev(ruarie) 22. Chezaș și plat(nic) Ioniță Turcu.
11 (s-au socotit)	—	89	Andrei Filimon ot Bahnă, din 10, 12. Cu zapis din 1786 apr(ilie) 23. Bez 10 lei ce-au dat.
14,96 (s-au socotit)	—	90	Andrei Bută ot tam, din 10, 12. Cu zapis din 1786 apr(ilie) 23. Bez 13 lei ce au dat la av(gust) 10, 1786.
15 960,59			
15 960,59			Soma din urmă (f. 23r)
5,30 (s-au socotit)	—	91	Ștefan sin Irimia ot Bahnă, din 10, 12. Cu zapis din 1786 apr(ilie) 23.
11,30 (s-au socotit)	—	92	Ștefan Drăgoiu ot Bahnă, din 10, 12. Cu zapis din 1786 apr(ilie) 23. Bez 10 lei de-au dat la maiu 11, 1786.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6,30 (tij)	—	93	Leontie ot Bahnă, din 10, 12. Cu zapis din 1786 apr(ilie) 23. Bez 15 lei cau dat la maiu 11, 1786.
6,48	—	94	Ştefan Iaută ot Bahnă, din 10,12. Cu zapis din 1786 apr(ilie) 23. Bez 17 lei ce-au dat la 1787 iulie 25.
10	—	95	Toadir Bută. Cu zapis din 1788 fev(ruarie) 11 ce i s-au fost dat înainte pentru partea sa de moşie din Porceşti.
16 001,17			
16 001,17			Soma din urmă (f. 23v)
15	—	96	Panait Brăhuţă ot Galbeni. Cu zapis din 1784 mart(ie) 14.
14,30 (socotit)		97	Mihalachi zet Irimiei ot Bahnă, din 10, 12. Cu zapis din 1786 apr(ilie) 23.
10 (i-au dat)	—	98	Pop(a) Vasili Bele i diacon Ifrim i Andrei sin Ion Oatul. Cu zapis din 1783 noem(brie) 15.
20 (socotit)	—	99	Ion Oatul i Leontie i pop Vasili i pop Ion i diacon Ifrim i Sava i Ion Chefirneţu Toader Chefirneţu i pop Gheorghii,
16 060,47			răzăşi din Bahnă i din Săcuieni. Cu zapis din 1783 mart(ie) 3.
16 060,47			Soma din urmă (f. 24r)
20 (socotit)	—	100	Pop(a) Vasili, diacon Ifrim i Timofti diacon ot Broşteni i Ştefan Bahnian ot Roman. Cu zapis din 1784 mart(ie) 19.
20 (s-au luat alt zapis)	—	101	Toma Căcărază ot Porceşti, i Ion Cioinac i Costand(in) Diiacon i Sava Vicol i Vasili Vicol i Pavăl Vicol i Pavăl Pintilii i Ienachi Diiaconu, i Ion Bertoc. Cu zapis din 1784 (ghen) arie 1. Bez 50 lei ce-au dat la av(gust) 19, 1786.
10	—	102	Ghorghii Brumă ot Porceşti, dintr-un zapis de 30 lei a (l)
16 110,47			vornicului şi al altora de acolo, din 1784 ghen(arie) 10.
16 110,47			Soma din urmă (f. 24v)
1 000 [s-au socotit (17)93 sept(embrie)]	—	103	Dum(nea)lui Vornic Todiraşcu Balş, cîte 5 lei la pungă la lună. Cu zapis din 1784 ghen(arie) 20.
1 300 [tij, (17) 93 sept(embrie)]	—	104	Tij, Dum(nea)lui, tij, cîte 5 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1778 dec(embrie) 7.
170 [s-au socotit (17) 93 sept(embrie)]	—	105	Tij, Dum(nea)lui. Cu zapis din 1778 dec(embrie) 7.
193,76 (s-au luat)	—	106	Tij, Dum(nea)lui. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 24.
173,44 (s-au luat)	—	107	Tij, Dum(nea)lui, dintr-o socot(eală) a Miloisa şi Meier, jid(ovi) ot Iaşi, din let 1786 noem(brie) 18.
143,78 (s-au socolit	—	108	Tij, Dum(nea)lui, dintr-o socot(eală) a logof(ătului) Ioniţă Tăutu din let 1787 iulie 14.
19.093,5			
19 093,5			Soma din urmă (f. 25r)
29,90	—	108 (sic)	Logof(ătul) Ioniţă Tăutu după socot(eală) iscălită din 1787 iulie 14.
35	—	109	Stol(nicul) Iordachi Sturza. Cu zapis din 1783.
84,60 [s-au luat bani(i)]		110	Med(elnicerul) Mihaiu Rosăt. Cu zapis din 1790 iulie 13.
1 000	—	111	Gheorghii Dubău ot Trifeşti p(entru) venitul morilor din gios. Cu zapis din 1790 (apr(ilie) 5, pe cari să-i de, încă 333 lei 40 bani la ispas, 333 lei 40 bani la av(gust) 15, lei 33, 40 bani la dec(embrie) 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

25 (i-au dat)	—	112	Toma Scutar ot Trifeşti. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 16, bez 40 lei ce-au dat.
20,268,35			
20 268,35			Soma din urmă (f. 25r)
1 650	—	113	Pascal jid(ov) ot Trifeşti. Cu zapis din 1789 dec(embrie) 10, pe cari să-i de : 550 lei la lăsatul secului de postul mari, 550 lei la Paşti şi 550 lei la ispas.
233,40	—	114	Tij, Pascal, cifertul al triilea a(l) morii din gios. Cu zapis din 1789 fev(ruarie) 1.
514	—	115	Tij, Pascal, după socoteală iscălită de dînsul din 1789 dec(embrie) 7.
20 (i-au dat)	—	116	Dinul Ciuncu i Vasîli Belibou i Gavril Lungu i Ion Climă ot Climeşti. Cu zapis din 1790 iulie 7.
22 686,15			
22 686,15			Soma din urmă (f. 26r)
50 (i-au dat)	—	117	Vasîli Beli Cline ot Climeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1790 av(gust) 7.
6 (i-au dat)	—	118	Gavril Lungul ot tam. Cu zapis din 1790 iulie 7.
50,63 (au plătit)		119	Toadir i Onofrei, lingurar. Cu zapis din 1790 ghe(narie) 3. Che(zaş) Nechita i Aftanas i Năstase.
250 (s-au socotit şi-au plătit)	—	120	Fodor bulucbaşa i Nechita sin Fodor i Athanasă Fodor, din 10, 12. Cu zapis din 1789 dec(embrie) 19.
40 (au dat)	—	120 (sic)	Nechita sin Fodor, bulucbaşa, din 10, 12. Cu zapis din 1790 ghen(arie) 3. Chezaş Fodor.
23 095,18			
23 09,18			Soma din urmă (f. 26v)
10 (i-au dat)	—	f.n.	Simion i Grigori sin Stratu, ţigani ce s-au adus de la Plopeni, fără zapis, 1789 av(gust) 1.
61,12	—	121	Arm(aş) Ioniţă Nast(a) ce au plătit lui Chirilă Armeanu, cu 2 pecet(e) pentru nişte marfă ce-au fost luat răp(osatul) pah(arnic) Mateiu Herm(eziu), precum arată şi răvaşul iscălitului arm(aş) din 1790 apr(ilie) 15.
20	—	122	Costand(in) Arapu ot Mogoşeşti. Cu zapis din 1786 av(gust) 13, cu dobîndă din 10, 12.
100 (au dat alt zapis)	—	123	Pavăl Mănescu. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 28.
23 296,30			
23 296,30			Soma din urmă (f. 27r)
420 [dăruiţi fimei(i)]	—	124	Manea Harabagiu ot Trifeşti, din 700 lei pentru moşia Săbăoani pe anul 1789. Cu zapis din 1789 apr(ilie) 23 pe cari bani ari să de şi dobîndă.
800 (socotiţi)	—	f.n.	Tij, Manea Harabagiu, fără zapis, tot pentru moşia Săbăoani, pe anul 1790.
244 (s-au luat banii)	—	f.n.	Băncilă vornic i sătenii ot Trifeşti ce li s-au dat răsaduri la trebuinţele satului, 1790.
13	—	f.n.	Ghorghii brat Ştefan Braşovan, fără zapis, din 1790, maiu.
24 751,30			
24 751,30			Soma din urmă (f. 27v)
10 (s-au iertat)	—	f.n.	Stolnice(lu)lui Ilie Iani, fără zapis pînă în 10 zăli (17)90 iulie 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10 (s-au socotit)	—	f.n.	Lui Neculai ficior ot Trifeşti, fără zapis, pînă în 20 zile, din 1790 iulie 14.
10	—	f.n.	Lui Gheorghii Armanu ot Onceşti, fără zapis, din 1790 iulie 10.
20 (au plătit)	—	f.n.	Ştefan Buga ot Trifeşti, din 10, 12. Cu zapis din 1784 oct(ombrie).
170 (s-au socotit şi au dat alt zapis)	—	f.n.	Ioan Goran din sat Fundu, din 10, 12, cu zapis din 1786 ghen(arie) 15, prin Anna Ghermani ot Roman.
24 971,30 lei			

Ţinutul Iaşii (f. 30r)[2]

400	—	1	Maria Sa Doamna Ecaterina, cu dobîndă din 10, 12 şi cu zapis din 1775 av(gust) 17.
1 000	—	2	Spăt(ăreasa) Smaragda Racoviţioai, cîte 40 lei la pungă pe an. Cu zapis din 1788 iulie 1, prin care au dat şi amanet un inel cu brilante şi o părechi cercei cu zmaragt.
1 000	—	3	Dum(nea) lui Vornic Neculai Balş, cîte 4 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1773 oct(ombrie) 14.
100	—	4	Armaş Dimitrachi Saul, cîte 1 leu la sută pe lună. Cu zapis
2 500			din 1776 iulie 3.
2 500			Soma din urmă (f. 30v)
400	—	2	Catrina, fiica răposatii Nastasăicăi Adămoai(i) ot Foldeşti, dintr-un zapis de 1 400 lei a cluce(rului) Dumitrachi Balş din 1778 maiu 4, bez 1 000 lei ce sînt la cluci.
500	—	6	Dum(nealui) aga Iordachi Balş, cîte 5 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1774 ghen(arie) 9 şi dobîndă au plătit pîr la 1778 săpt(embrie) 4.
1 124		7	Dum(nealui) apăt(arul) Manolachi Balş după soc(oteala) ci iaste din 1787 iunie 16.
30	—	8	Ioniţă Arbure ot Podu lui Gherman. Cu zapis din 1786 fev(ruarie), bez 20 lei ce-au dat, fevr(uarie) 22, 1790.
4 554			
4 554			Soma din urmă (f. 41r)
750	—	9	Dum(nealui) pah(arnicul) Ioniţă Canano, cîte 5 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1790 iunie 8.
12	—	10	Andreiu Ciubanu ot satul Borşa. Cu zapis din 1772 apr(ilie) 2.
2 500	—	f.n.	Ce-(i) am daţi la moşia Pîngăraţii i Drăguşin cînd s-au cumpărat ; cari bani au să mi-i întoarcă toţi fraţii, fiindcă aceste moşii au intrat la împărţeală şi să aibă fraţii a-mi da banii
7 816 lei			cu dobînda lor.

Ţin(utul) Dor(o)h(oiului) (f. 35r)[3]

1 040	—	1	Stolnic Toma Iamandi. Cu zapis din 1786 apr(ilie) 10, pentru cari ari şi amanet jumătate de sat din moşia Doroşăuţi ot cordon la ţin(utul) Cernăuţi, bez 1 500 lei ce-au dat.
120	—	2	Ilie Scutar ot Dărăbani, din 10, 12. Cu zapis din 1790 iunie 13.
3 000 (i-au dat)	—	3	Toadir Arman cu vadea de trei zăli. Cu zapis din 1790 mai 29, pentru nişte cai ce-au cumpărat.

[2] Filele 28—30, albe.
[3] Filele 31v—34, albe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2 500 (i-au dat)	—	4	Ştefan Arman sin Pancasă ot Cuturi i Toader Armanu, şafaru de pe cai ce-au cumpărat. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 1. Însă 1 000 lei să-i dea la 1791 apr(ilie) 1, 500 lei la 1792 apr(ilie) 1, 500 lei la 1793 apr(ilie) 1 şi 500 lei la 1794 apr(ilie) 1.
6 660			
6 660			Soma din urmă (f. 35r)
1 900 (-au dat)	—	5	Toadir Armanu negutitor ot Ciurbeni. Cu zapis din 1789 apr(ilie) 23, pentru moşiia Ciurbenii ce au cumpărat-o pe 6 ani, cîte 475 şi plătiţi pe 2 ani .Au mai rămas aceşti bani pe 4 ani şi banii fiişticăruia an are să-i de la ghen(arie) 1.
60 (i-au dat)	—	6	Mochiu jid(ov) ot Dărăbani. Cu zapis din 1790 iunie 1.
130	—	7	Neculai Frunzăti, din 10, 12. Cu zapis din 1785 maiu 30.
8 750 lei			
			Ţin(utul) Botoşani (f. 38r) [4]
97,90		1	Pit(arul) Ianachi Codrescu, din 197 lei 90 bani ci era(u) asupra lui Costandin Codrescu, cu dobîndă din 10, 12 şi cu zapis din 1785 săpt(embrie) 1, bez 100 lei ce-au dat la 1786 iulie 28.
700	—	2	Dimachi ot Botoşeni pentru vinul ce am cumpărat cu zapis din 1790 iunie 5..
200	—	3	Iamandi i căp(itan) Ştefan ot Cucorăni după soc(oteala) ci iaste din 1790 iunie 3.
85	—	4	Căp(itan) Ioniţă Bălănescu ot Storeşti, din 10, 12 cu zapis din 1780 av(gust) 23, bez 15 lei ce-au dat.
1 082,90			
1 082,90			Soma din urmă (f. 38v)
65	—	5	Ştefan Blănar ot Botoşeni, din 10, 12. Cu zapis din 1778 săpt(embrie) 12, bez 5 lei ce-au dat.
150	—	6	Ştefan Lazăr ot Botoşeni pentru moara ot Dărăbani ce i s-au vîndut în anul 1786. Bez 50 lei ce-au dat. Cu zapis din 1786 apr(ilie) 1.
120	—	7	Dumitraşcu Oatul ot Mîndreşti, din 10, 12. Cu zapis din 1779 iulie 6. Bez 130 lei ce-au rînduit.
50	—	8	Gheorghii Arapu din 10, 12. Cu zapis din 1786 apr(ilie) 24.
1 468,30 lei			
			Ţinutul Sorocăi (f. 40r)[5]
450 lei	—	1	Noia jid(ov) ot Movilău (Moghilevi) leşesc în 90 galbini, a(l) căruia zapis s-au dat la căp(itanul) Andronachi Rughi ca să ia banii, precum arată scrisoarea lui din 1787 iulie 2.
450			
			Ţinutul Sucevei i Cordonu (f. 41r)[6]
4 400	—	1	Ariton Pruncul ot Suceava. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 23, pe cari giumătate are să-i de la 1792 apr(ilie) 23, iar giumătate la 1794 apr(ilie) 23.
300	—	2	Samuel Iacobovici jid(ov) ot Cuturi, din 10, 12. Cu zapis din 1785 maiu 8.

[4] Filele 36—37 albe.
[5] Fila 39, albă.
[6] Fila 40v, albă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

236	—	3	Lupul jid(ov) ot Fălticeni, din 10, 12. Cu zapis din 1787 noem(brie) 18, pentru cari au pus şi amanet o crîşmă i dughiană ot Fălticeni ce li are de la Iacob Armanu.
600	—	4	Neţanul vornic i Dămiian ot Tătăruşi pentru Mindel jidov Cu zapis din 1790 iulie 10.
5 536			
5 536			Soma din urmă (f. 41[v])
200	—	5	Mindel Jidov ot Tătăruşi dintr-un zapis de 410 lei din 1789 iunie 1, ci era dator lui Gheorghii călăraş, omul port(arului) Marcu. Iar neîmplinindu-i de la jidov, să-i răspundă port(arul) Marcu.
17	—	6	Tiliman ot (loc alb, n.n.). Cu zapis din 1785 iulie 30.
20	—	7	Vasili logofăt ot Plopeni. Cu zapis din 1785 noem(brie) 27.
14	—	8	Tij, Vasili ce l-am rînduit să i împlinească de la Tănase sin Chiriachii Morocini. Cu zapis din 1780 fev(ruarie) 1.
5 787 lei			
			Ţinutul Vasluiului (f. 45[r])[7]
50	—	1	Post(elnicul) Iordachi Racoviţă, din 10, 12. Cu zapis din 1784 av(gust) 10.
300	—	2	Mihălachi i Gheorghi i ficiorii Racoviţoaii, din 10, 12. Cu zapis din 1785 martie 27.
350 lei			
			Ţinutul Covurluiului (f. 46[r])[8]
1 150	—	1	Stavri, starosteli de neguţători ot Galaţi, cîte 5 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1783 iulie 13 şi dobînda au plătit-o pîr la 1787 mart(ie) 4. Pentru cari au pus şi amanet un loc ci iaste la Gura Vadului, cu doao odăi o dughiană, cuhne i o crîşmă cu odăi diasupra.
100	—	2	Costandin Portasă ot Puţăni. Cu zapis din 1787 mart(ie) 13.
200	—	3	Satul Puţănii. Cu zapis din 1787 dec(embrie) 10.
129,93	—	4	Arnăut Mola Suliiman. Cu zapis din 1783 avgust 25, din neşti caşcaval ce-au luat, bez 500 lei ce-au dat.
1 579,93 lei			
			Ţinutul Putnii i Bacău (f. 49[r])[9]
2 500	—	1	Arsăne egumenul mănăstirii Mera, cîte 40 lei de pungă într-un an. Cu zapis din 1789 dec(embrie) 29.
28	—	2	Caz(acul) Costachi Crupenschi cu răvaş din 1789 mart(ie) 22, ce i-au luat de la un Pavăl Nedelcu.
60	—	3	Costandin Dospinescu, fără zapis, din 1790 apr(ilie) 24, ot Bacău.
2 588 lei			
			Răvaşile ce sînt pentru banii ce aviam să dau la unii şi alţii şi i-am dat (f. 76[r])[10]
		numărul	
		1	De la cupar Ioniţă Canano pentru 30 galbeni ce aviam să dau maicăi dumisale din 1778 avgust 20.
		2	De la Mehmet abagiu pentru 200 lei ce aviam să-i dau din let 1783 mai 9.

[7] Filele 42—44, albe.
[8] Fila 45 v., albă.
[9] Filele 47—48, albe.
[10] Filele 49 v.—75, albe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lei	3	Ecsoflisis a(l) lui Dimachi din 1784 mai 4, pentru 250 lei ce aviam să-i dau.
	4	De la dughiana lui Costi Avram din 1776 iulie 21, pentru 150 lei ce aviam să-i dau pe marfă.
	5	De la Dimitrie Macri din Iet 1783 mai 3, pentru 375 lei ce aviam să-i dau.
	6	De la Cuca din Iet 1775 mart(ie) 4 pentru 147 lei ce aviam să-i dau.

Zapisă ce mai sint pentru alte trebuinți (f. 78r)[11]

zapisul	
1	Pascal bacal ot Roman pentru 3 coșuri piatră ce-am luat împrumut din Iet 1790 apr(ilie) 25.

Scara (f. 80r)[12]	*filele*
Roman	1
Niamțul	13
Iașii	30
Dorohoiu	35
Botoșenii	38
Soroca	40
Ținutul Sucevii i Cordonu	41
Vasluiu	45
Covurluiu	46
Putna, Bacău	49

53 zapise s-au dat Dinu, (17)94 săpt(embrie) 20. (f. 80v)

[11] Filele 76 v.—77, albe.
[12] Filele 78v—79, albe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1

[illegible]

400 — 1: [illegible] 10. 12. [illegible] 1790. [illegible]

500 — 2: [illegible] 6. [illegible] 1790 [illegible] 29. [illegible]

1000 — 3: [illegible] 5. [illegible] 1790. [illegible] 5.

500 — 4: [illegible] 7. [illegible] 1790. [illegible] 8.

300 — 5: [illegible] 10. 12. [illegible] 1790. [illegible] 28.

2700 — —

[illegible]

2500 — — [illegible]

400 — 5: [illegible] 1400. [illegible] 1778. [illegible] 4. [illegible] 1000. [illegible]

500 — 6: [illegible] 5. [illegible] 1774. [illegible] 9 [illegible] 1778. [illegible] 4.

1124 — 7: [illegible] 1787. [illegible] 16.

30 — 8: [illegible] 1786. [illegible] 20. [illegible] 22. 1790.

4554 — —

13

[illegible]

500 — 1: [illegible] 7. [illegible] 1789. [illegible] 18. [illegible]

80 — 2: [illegible] 10. 12. [illegible] 1786. [illegible] 17. [illegible]

1000 — 3: [illegible] 6. [illegible] 1789. [illegible] 1.

300 — 4: [illegible] 10. 12. [illegible] 1789. [illegible] 1. [illegible]

1680 — —

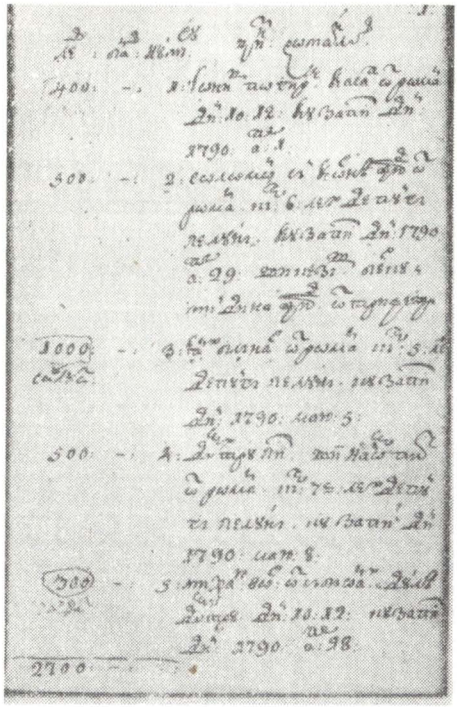

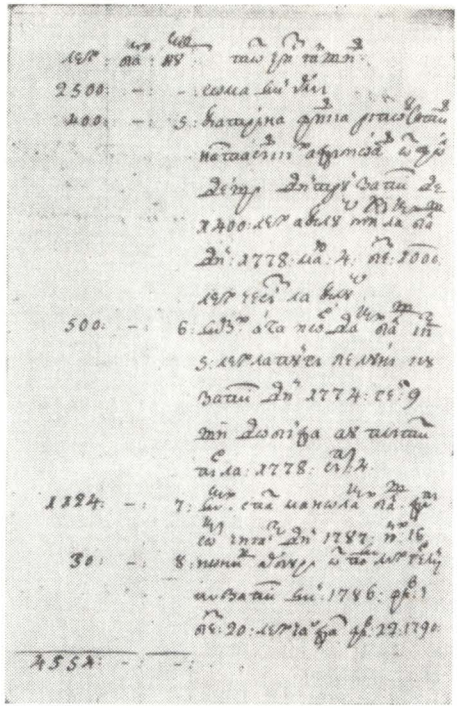

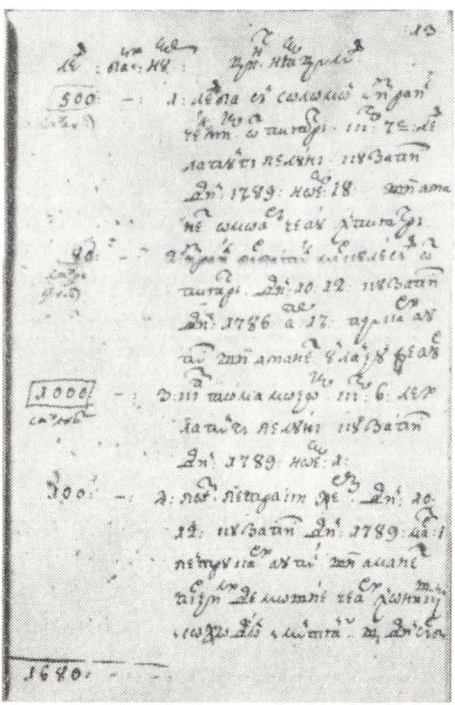

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

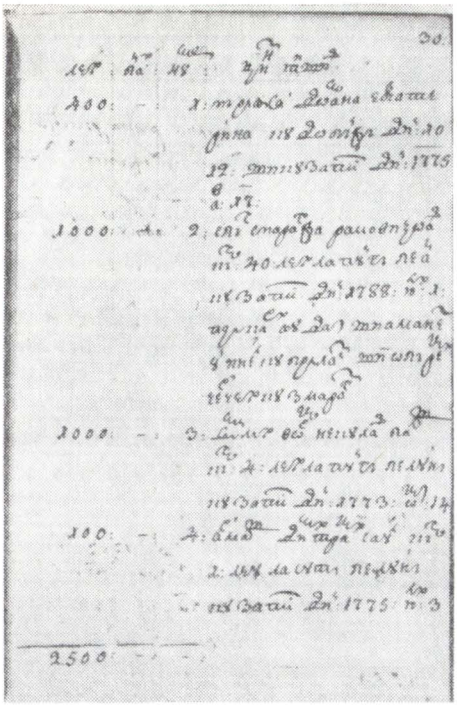

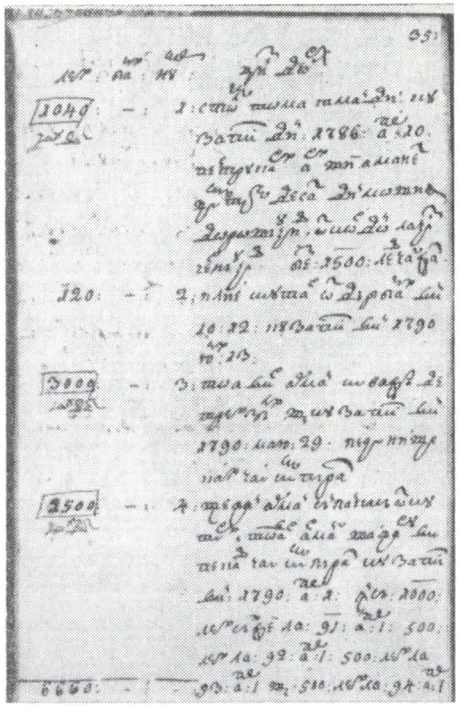

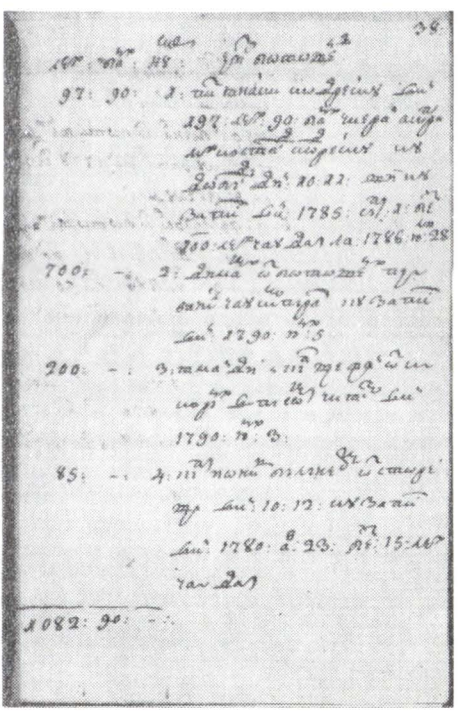

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

лет	ба	нв	[illegible]
4400	—	1	[illegible] 1790 а. 23 [illegible] 1792 а. 23 [illegible] 1794 а. 23
300	—	2	[illegible] 10. 12 [illegible] 1785 [illegible] 8
236	—	3	[illegible] 10. 12 [illegible] 1787 [illegible] 18 [illegible]
60	—	4	[illegible] 1790 [illegible] 10
4996	—	—	

лет	ба	нв	[illegible]
1150	—	1	[illegible] 5 [illegible] 1783 [illegible] 13 [illegible] 1787 [illegible] 1 [illegible]
100	—	2	[illegible] 1787 [illegible] 13
200	—	3	[illegible] 1787 [illegible] 10
129	93	4	[illegible] 1783 а. 25 [illegible] 500 [illegible]
1579	93	—	

лет	ба	нв	[illegible]
2500	—	1	[illegible] 40 [illegible] 1789 [illegible]
28	—	2	[illegible] 89 [illegible] 22 [illegible]
60	—	—	[illegible] 1790 а. 24 [illegible]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNIEI

ALEXANDRU PĂUNESCU, PAUL ŞADURSCHI, VASILE CHIRICA, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, vol. I—II, Bucureşti, 1976, 395 p.

Iniţiativă veche, întocmirea *Repertoriului arheologic al României* părea să se concretizeze cu aproape trei decenii în urmă, cînd un grup de specialişti de la Institutul de arheologie din Bucureşti pornise la înfăptuirea lui sub egida acestei instituţii. Anvergura planului a fost de natură să descurajeze, aşa încît el a fost abandonat, după ce se adunase şi sistematizase un bogat material ştiinţific ; reluarea acestui plan într-o nouă concepţie, concretizată în alcătuirea de repertorii regionale avînd la bază împărţirea administrativă actuală, nu a produs mai mult entuziasm în rîndul specialiştilor, aşa încît realizarea primului *Repertoriu* judeţean a întîrziat mai mult decît era de presupus. Faptul nu trebuie pus, desigur, numai pe seama dificultăţii întreprinderii, fie şi numai pentru că apariţia prezentului *Repertoriu* dovedeşte contrariul, ci, mai curînd, pe seama unei insuficiente coordonări ştiinţifice şi a unei slabe organizări a muncii specialiştilor din judeţe care, nu totdeauna din vina lor, risipesc destul timp preţios pentru probleme ştiinţifice minore sau chiar pentru chestiuni extramuzeistice. Or, în condiţiile existenţei unei reţele muzeale bine organizate şi a unui corp de specialişti ce a adunat, mai ales în ultimile decenii, un bogat material arheologic, este de neînţeles încetineala cu care se purcede la întocmirea unor astfel de lucrări de care ştiinţa istorică românească are atîta nevoie.

Să sperăm, deocamdată, că apariţia acestui Repertoriu judeţean va constitui nu numai un model ştiinţific, dar şi un exemplu de urmat pentru muzeografi şi arheologi, în genere, şi, mai cu seamă, pentru cei care coordonează activitatea ştiinţifică a muzeelor. Pentru că Alexandru Păunescu, Paul Şadurschi şi Vasile Chirica au demonstrat prin această lucrare că, în ciuda unor greutăţi, mai ales extraştiinţifice, alcătuirea unui repertoriu de înaltă ţinută ştiinţifică într-un timp rezonabil este posibilă şi că o asemenea lucrare prezintă o importanţă aproape nebănuită chiar de specialişti pentru cunoaşterea patrimoniului arheologic naţional ; ea are, totodată, o mare însemnătate pentru progresul cercetării ştiinţifice, implicînd direct eficienţa acestei cercetări, pe care, din păcate, unii factori de decizie locali o lasă nu o dată în urma unor activităţi mărunte limitate la interese imediate care înseamnă pînă la urmă risipă de timp din partea specialistului. Dincolo de acest fapt, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani* demonstrează larga utilitate a unui astfel de instrument ştiinţific, el interesînd direct nu numai pe arheologi şi, în genere, pe istorici, ci şi pe geografi precum şi alte categorii de specialişti din domeniile adiacente, fără a mai vorbi de importanţa lui pentru cercetările de istorie locală pe care le poate stimula în chip hotărîtor ;dar asemenea *Repertorii* interesează în aceeaşi măsură pe toţi cei care într-un fel sau altul sînt angrenaţi în amplul proces de transformare pe care îl cunoaşte fiecare din judeţele ţării. În acest context, apariţia *Repertoriului* botoşenean îşi dezvăluie deplina semnificaţie răsplătind astfel efortul ştiinţific deosebit al reputatului arheolog Alexandru Păunescu, al cercetătorului ieşean Vasile Chirica şi al cercetătorului botoşenean Paul Şadurschi, toţi trei foarte buni cunoscători ai zonei arheologice repertoriate.

Întocmită cu o minuţie deosebită, lucrarea este de o bogăţie informativă excepţională, evidenţiind importanţa istorică particulară a acestui judeţ ; ea se întemeiază pe o întinsă bibliografie arheologică, pe cercetări şi observaţii directe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe teren precum şi pe parcurgerea atentă a documentelor medievale şi a instrumentelor de lucru auxiliare acestora ; atît de anevoioasa excerptare a informaţiei arheologice din documentele vechi i-a condus pe autori la îmbogăţirea datelor ştiinţifice şi la identificarea corectă a toponimelor, atît de importantă pentru acest gen de lucrări. La identificări şi localizări, autorii nu au ocolit dificultăţile, ci au menţionat în chip expres, atunci cînd a fost cazul imposibilitatea unor încheieri ştiinţifice sigure, după cum, cu aceeaşi probitate, au subliniat rezultatele pe care ei le-au folosit ale colectivului care începuse lucrarea pentru întreg teritoriul ţării. Pe aceeaşi linie se înscriu şi sugestiile autorilor cu privire la eventualele completări şi corectări ale aserţiunilor lor. Alături de specialişti, unii cărturari localnici vor putea aduce precizări utile pentru o nouă ediţie a acestui *Repertoriu*. Autorii înşişi vor putea beneficia, în acelaşi sens, de instrumentele ştiinţifice în curs de apariţie sau de întocmire. O mai largă folosire a hărţilor şi a planurilor vechi de moşii din depozitele arhivistice bucureştene şi ieşene trebuie de asemenea avută în vedere la întocmirea acestui gen de lucrări. Ca şi în alte instrumente de lucru, hărţile din acest volum sînt, nu din vina autorilor, simplist întocmite, necorelîndu-se cu rigoarea ştiinţifică a textului. Dar, în sfîrşit, ceea ce nedumereşte cel mai mult pe cel interesat în folosirea *Repertoriului* este modul în care el a fost imprimat. Acest cititor nu poate trece peste faptul că deşi la Botoşani, oraş cu o îndelungată tradiţie tipografică, s-au editat în ultima vreme destule cărţi insignifiante, nu s-au găsit posibilităţi pentru tipărirea celei mai temeinice lucrări din ultimele decenii consacrată acestei zone istorice ; mai mult încă, *Repertoriul* este cea dintîi lucrare istorică serioasă referitoare la acest judeţ. Ea face dovada existenţei potenţialului ştiinţific necesar pentru întocmirea unei enciclopedii arheologice româneşti, fie şi considerînd *Repertoriile* judeţene ca o fază intermediară, dar nu şi secundară, cum pare a fi socotită în prezent întocmirea acestei lucrări ; căci, deşi pe contrapagina de titlu a *Repertoriului* botoşenean stă scris „Repertoriul arheologic al României, I", nu aflăm de nicăieri ordinea următoarelor apariţii din serie şi nici stadiul în care se găseşte elaborarea acestor volume. Oricum, lipsa criteriilor de editare nu poate justifica simpla multiplicare a *Repertoriilor*, atîta timp cît astfel de lucrări au neapărată nevoie de o varietate grafică şi tehnoredacţională ce se poate obţine numai prin tipar. Nădăjduim că această primă reuşită ştiinţifică, în care se pare că, în afara autorilor, puţini au crezut, va fi de natură să convingă că o lucrare de interes naţional trebuie totuşi *tipărită*, nu doar multiplicată. De aici şi necesitatea unei ediţii tipografice a *Repertoriului arheologic al judeţului Botoşani*.

Pentru o viitoare ediţie a lucrării care, desigur, va putea fi completată, menţionăm cîteva inadvertenţe privitoare la satele dintr-o microzonă a judeţului Botoşani :

„Adăşeni, nr. crt. 1, p. 308 ; sat, comuna Avrămeni ; Menţiuni documentare : *1 mai 1624" (sic). Satul este menţionat documentar pentru prima dată în 1605*, fără lună şi zi *(Catalogul doc. mold. din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. I., p. 291), dar începutul fiinţării sale se poate vedea din 1429—1432 (Costăchescu, M., *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. I., p. 253—256).

„Adăşeni, nr. crt. 1, p. 308 ; sat, comuna Avrămeni ; Menţiuni documentare: Bodron. Ichimeni Morţun" (sic). Satul Avram Iancu a fost înfiinţat în jurul anului 1905 pe moşia Ichimeni, în dreapta pîrîului Volovăţ, atunci proprietatea lui Gh. Morţun, în jurul locuinţei căruia s-au stabilit lucrătorii veniţi pe moşia sa din satele mai îndepărtate (Mitoc, Păltiniş, etc.). Satul a purtat numele „Morţun" pînă în 1948, dar acesta nu poate fi confundat cu cătunul (odaia) Bodron, care exista şi în 1891, pe teritoriul actual al comunei Mitoc, pe stînga pîrîului Volovăţ, la cca. 3 km. nord-vest de satul Adăşeni (Filipescu-Dubău, N., *Dicţionarul geografic al judeţului Dorohoi*, Iaşi, 1891, p. 26).

„Baloşani, nr. crt. 23, p. 310, sat dispărut, aflat pe Volovăţ, neidentificat" (sic). Este vorba de actualul sat Viişoara, comuna Viişoara, care a purtat numele „Bivol". Pentru localizare, 25 septembrie 1839 (Arh. St. Iaşi, *Documente*, LV/42 şi Codrescu, T., *Uricariul*, vol. VI., p. 278, doc. nr. 14 şi p. 287, doc. nr. 12).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„*Cotu Miculinți*, nr. crt. 144, p. 323 ; sat, comuna Coțușca. Denumiri vechi:... Cotu Pererîta" (sic). Cotul Pererita sau Cotul Pereritii este toponim, la nord de satul Cotul Miculinți, care nu a purtat niciodată acest nume. Numele toponimului derivă de la satul Pererita de pe malul stîng al Prutului.

„*Crasnaleuca*, nr. crt. 149, p. 324 ; sat, comuna Coțușca. Menționi documentare ; 15 august 1667" (sic). Prima mențiune documentară a satului datează din 18 septembrie 1639 (Boga, L. T., *Documente basarabene*, vol. VII, p. 21—22) dar trebuie avut în vedere conținutul documentului din 4 mai 1444, publicat în *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova (în continuare D.R.H., A — Moldova) vol. I, p. 350—351.

„*Dolniceni*, nr. crt. 178, p. 328 ; sat dispărut sau și-a schimbat numele, neidentificat, aflat probabil pe Prut, la sud-est de satul Baranca, pe teritoriul actualei comune Hudești (?)" (sic). Satul Dolniceni s-a desființat după 1921, dar a fost la cca. 5 km. sud de satul Hănești, făcînd parte din comuna Hănești în 1912 *(Dicționarul statistic al României, întocmit pe baza datelor definitive ale recensămîntului populației din 19 dec. 1912*, Buc. 1915, p. 354—355). Pentru localizare „...sub Cărpeniș...", vezi *D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVII, vol. II., p. 309.

„*Drislea*, nr. crt. 188, p. 329 ; sat, comuna Trușești : Denumiri vechi : Dreslive, Drislive" (sic). Satul Drislea din comuna Trușești nu poate fi confundat cu cel menționat documentar cu numele *Drislive*, *Dreslive*, care a fost pe teritoriul actual al comunei Avrămeni, dar pînă în 1921 pe moșia Sîrbi, din comuna Vlăsinești. Pentru localizarea *Dreslivelor*, vezi *Documente privind istoria României*, A, Moldova, în continuare, *D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVI, vol. II., p. 112—113.

„*Durnești*, sat, comuna Santa Mare. Denumiri vechi : Durneștii Mitropoliei. Periței. Menționi documentare : 12 februarie 1627 ; H. 1835" (sic). Sînt mai multe sate cu numele *Durnești* în județul Botosani, dar, cel din comuna Santa Mare, care a purtat numele de Durneștii Mitropoliei este menționat în iunie 1433, după 15 (Costăchescu, M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I., p. 361—362. „...uricul a aparținut Mitropoliei Moldovei care a stăpînit acest sat...".

„*Hănești*, nr. crt. 237, p. 334. Menționi documentare : 31 oct. 1600" (sic). Prima mențiune documentară datează din 11 aprilie 1546 *(D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVI, vol. I., p. 457), deși documentul este menționat pentru satul Petricani, (cu pagina greșită) și orașul Săveni.

„*Huțani*, nr. crt. 249, p. 337, sat, comuna Vlădeni (1968)" (sic). Satul a purtat la început numele *Huețani*, fiind menționat la 16 noiembrie 1433 (Costăchescu, M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I., p. 369—371).

„*Lingurișești*, nr. crt. 278, p. 341, sat dispărut sau și-a schimbat numele, neidentificat, aflat se pare pe pîrîul Bașeu, probabil în hotar cu satul Slobozia-Silișcani, comuna Mihălășeni. Menționi documentare : 7 mai 1546" (sic). Satul este menționat și la 17 mai 1542. (Ghibănescu, Gh., *Ispisoace și zapise*, vol. I, partea I-a, p. 67—70) dar el a fost inclus în satul Cișmănești, comuna Dobîrceni.

„*Lișna*, nr. crt. 281, p. 341, sat, comuna Suharău... Menționi documentare : 18 ianuarie 1633..." (sic). Satul este menționat și în 1592, (Ghibănescu, Gh., *Surete și izvoade*, vol. II., p. 204).

„*Liveni*, nr. crt. 283, p. 341, sat, comuna Manoleasa... Menționi documentare : R. 1772—1774 ; M. 1835" (sic). Moșia Liveni este menționată și în 17 august 1667, *(Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III, Buc. 1968, p. 329).

„*Manoleasa-Prut*, nr. crt. 299, p. 343, sat, comuna Manoleasa (1968). Denumiri vechi : Dumușeni, Dumășenii Manolesii, Domoseni-Manole, Dămășeni. Menționi documentare ; 2 iunie 1570 ; H. 1835" (sic). Mai întîi se face confuzia între Manoleasa-Prut și Manoleasa, satul centru al comunei, numit și Manoleasa-Volovăț. Satul Manoleasa, centru al comunei, a purtat denumirile indicate iar ulterior a purtat numele Manoleasa-Volovăț, folosit, de localnici, și în prezent. Prima mențiune documentară pentru satul *Dumușeni*, datează din 25 mai 1456, (Ghibănescu, Gh., *Surete și izvoade*, vol. XVIII., p. 224). Numele satului are la origine antroponimul *Dumșa (D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVI, vol. I., p. 518—519).

„*Joldești*, nr. crt. 371, p. 340, sat sau cătun dispărut sau și-a schimbat numele, neidentificat. Menționi documentare : H. 1833" (sic). Menționat pe hartă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dar neidentificat. Cum? Satul Joldeşti a fost pe teritoriul actual al comunei Hăneşti. Menţiuni documentare: 30 aprilie 1585 *(D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVI, vol. II., p. 336—337).

„Slobozia-Avrămeşti, nr. crt. 466, p. 362, sat desfiinţat, înglobat în satul Slobozia-Hăneşti, comuna Hăneşti" (sic). Satul Slobozia-Avrămeşti nu apare în nici un document, pentru această zonă. Satul Slobozia-Hăneşti a fost înfiinţat în 1871 pe moşia Hăneşti de proprietarul Gh. Pilat, cu lucrătorii veniţi pe moşia sa din sate îndepărtate şi cărora le-a dat voie să-şi construiască bordeie în partea de est a sectorului său zootehnic.

„Timuş, nr. crt. 513, p. 367, sat, comuna Avrămeni (1968)" (sic). Satul Timuş a purtat numele: Tescureni, Teşcureni, Teşcureni-Timuş, adoptînd apoi numele *Timuş* de la proprietarul C. Timuş (Arh. St. Iaşi, *Documente*, CL/41). *Tescureni* este menţionat la 25 mai 1456 (Ghibănescu, Gh., *Surete şi izvoade*, vol. XVIII, p. 224). iar Tescureni-Timuş, în 1891 (Filipescu-Dubău, N., *Dicţionarul geografic al judeţului Dorohoi*, p. 336—337).

„Zoiţani, nr. crt. 574, p. 375, sat, comuna Avrămeni (1968). Denumiri vechi: Hătcăuţii-Zoiţarului, Hătcăuţii-Dimitriului. Menţiuni documentare: H. 1833" (sic). Satul a purtat şi alte denumiri: Hodcouţi, Hotcăuţi, Şoicăuţi, Votcăuţi. Prima menţiune documentară datează din 17 august 1667 *(Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III, p. 329).

În afara acestor localităţi menţionate în *Repertoriul localităţilor* rămîn multe altele menţionate documentar şi în bibliografia lucrării dar nerepertoriate de autori. Dintre acestea menţionăm doar cîteva.

Antileşti, sat dispărut sau înglobat în Vorniceni, „...sub Dumbrava Înaltă". Menţiuni documentare: 18 februarie 1445 (Ghibănescu, Gh., *Surete şi izvoade*, vol. XVIII, p. 54—55).

Balinţi, sat, pe Siret, în prezent în comuna Vlădeni. Menţiuni documentare: 7 iulie 1430 *(D.R.H.*, A, Moldova, vol. I., p. 146—147).

Bădăţeni, sat care a fost lîngă Adăşeni, comuna Avrămeni, în prezent dispărut *(D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVII, vol. V., p. 288).

Bodeşti, sat dispărut, care a fost situat la vest de Vlăsineşti *(D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVI, vol. I., p. 457).

Brănişteri, sat care a existat pe moşia Sîrbi, comuna Vlăsineşti (Ghibănescu, Gh., *Ispisoace şi zapise*, vol. II., partea a II-a, p. 40).

Dăneşti, sat dispărut, care a fost tot pe moşia Sîrbi (Ghibănescu, Gh., *Ispi soace şi zapise*, vol. I., partea I-a, p. 238 etc.).

Iteşti, sat dispărut, de asemenea, de pe moşia Sîrbi (Ghibănescu, Gh., *Ispisoace şi zapise*, vol. III, partea I-a, p. 121, 123, vol. III., partea a II-a, p. 16—18 etc.).

Jolcujănii, sat dispărut, pe Sitna, mai jos de Căcăceni (probabil pe teritoriul actualei comune Suliţa. Menţiuni documentare: 22 aprilie 1548, (Ghibănescu. Gh., *Surete şi izvoade*, vol. XIX., p. 9).

Petinea, pe Vlăsineşti, „...între Brăneşti şi Vlăşineasa..." sat astăzi dispărut, *(D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVI, vol. I., p. 192—193).

Săbăşani, parte de sat sau sat întreg înglobat în satul actual Băbiceni din comuna Durneşti. Menţiuni documentare: 8 august 1634 *(D.R.H.*, A, Moldova, vol. XXII., Buc., 1974, p. 255—256, 257).

Simeni, sat situat în trecut pe teritoriul actual al satului Crasnaleuca, comuna Coţuşca, *(Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală* a Statului, vol. II., p. 240).

Tăuteni, sat dispărut sau contopit cu Dumeni, comuna George Enescu Menţiuni documentare: 8 martie 1572 (Ghibănescu, Gh., *Surete şi izvoade*, vol. XIX., p. 78).

I. Caproşu şi I. D. Canciuc

DUMITRU BERCIU, *De la Burebista la Decebal*, Bucureşti, Ed. politică, 1976, 84 p.

Scrierea asupra căreia dorim să insistăm se încadrează în genul de lucrări menite să înfăţişeze într-o formă sintetică cele mai însemnate momente din tre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cutul patriei noastre. Propunîndu-şi, în principal, să familiarizeze cele mai largi cercuri de cititori cu rezultatele mai noi ale cercetărilor de specialitate şi cu interpretarea fenomenului istoric din perspectiva documentelor recente de partid, asemenea scrieri contribuie într-o măsură însemnată la opera de educare patriotică. Este credem un argument serios pentru a înţelege rostul discuţiilor pe marginea acestor scrieri care difuzează rezultatele literaturii ştiinţifice făcînd, astfel, legătura între domeniul de strictă specialitate al cercetării, mai greu accesibil, şi dorinţa de informare a cititorilor.

Lucrarea la care ne referim poartă totodată semnătura unui distins cercetător al istoriei vechi ; ea adaugă prin urmare un plus de consistenţă prin prestigiul pe care autorul l-a dobîndit de-a lungul timpului în literatura ştiinţifică. Cunoscător apreciat al istoriei vechi, Dumitru Berciu sintetizează trăsăturile definitorii ale civilizaţiei ce a înflorit pe aceste meleaguri în răstimpul de la Burebista la Decebal, pătrunzînd cu analiza în compartimentele cele mai diverse ale vechii societăţi. Domnia sa înfăţişează cititorilor, în linii mari : unitatea etno-culturală geto-dacă, ca bază a regatului lui Burebista (cap. I) ; economia şi cultura sub Burebista (cap. II) ; epoca lui Burebista — o nouă etapă în istoria geto-dacilor (cap. III) ; penetraţia culturii şi civilizaţiei romane în spaţiul carpato-dunărean (cap. IV) ; înaintarea romanilor în Balcani şi lumea geto-dacilor (cap. V) ; arhitectura (cap. VI), scrisul (cap. VII) şi religia geto-dacilor (cap. VIII) ; epoca lui Decebal pînă la Traian (cap. IX). Fixînd locul dacilor în formarea poporului român, D. Berciu cuprinde în noţiunea de *Dacoromania* (cap. X) bazele geografico-istorice şi etnice ale acestui proces. Ea cuprinde, precizează autorul, nu numai Dacia romană şi Dobrogea ci şi dacii liberi din Maramureş, Crişana, Bucovina şi Moldova pînă la Nistru (p. 76).

Informaţiile lui D. Berciu sînt clare ; ele reuşesc să înfăţişeze o imagine de ansamblu asupra civilizaţiei şi istoriei politice a dacilor. Lucrarea se adaugă, de altfel, la şirul preocupărilor statornice ale autorului de a veni în întîmpinarea cititorilor cu scrieri de largă accesibilitate.

Nu putem lăsa neobservate însă cîteva neajunsuri ce privesc mai ales un principiu în legătură cu conceperea acestui gen de lucrări. Este vorba de efortul autorului de a include în asemenea scrieri de popularizare opinii personale, prea puţin verificate şi neacceptate de majoritatea cercetătorilor.

Astfel, Dumitru Berciu scrie despre geto-daci că „nu au aparţinut acelui *Barbaricum* (termen stabilit tuturor neamurilor necuprinse în lumea elenică şi romană — nota lui D. B. în subsolul paginii) ci ei trebuie priviţi în lumina antichităţii greco-romane şi a particularităţilor proprii (sic !) ale dezvoltării lor social-economice şi politice“ (p. 11). Explicaţii suplimentare pentru lămurirea acestei idei lipsesc, dar ele pot fi deduse. Identitatea sugerată de D. Berciu s-ar baza, prin urmare, pe gradul avansat al înfiltrării culturii şi civilizaţiei romane la nordul Dunării. Argumentarea este, într-adevăr, ingenioasă. Chiar dacă am accepta însă caracterul intens al *pătrunderii formelor de civilizaţie* şi cultură romană în Dacia pînă la cucerirea şi transformarea ei în provincie a Imperiului (fapt ce comportă încă multe discuţii) termenul de *Barbaricum* nu poate fi înlăturat. Din punct de vedere etnic şi statal (şi acestea sînt sensuri de neignorat în folosirea termenului) dacii, în ciuda înfloritoarei lor civilizaţii, încă nu făceau parte din lumea romană.

Altă apreciere împărtăşită nu îndeajuns de specialişti priveşte folosirea scrisului de către daci (vezi, mai recent, pentru opinii contrare I. I. Russu, *Scrierea greacă şi latină în Dacia preromană*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca“, XIX, 1976, p. 29—54). D. Berciu afirmă că după jumătatea secolului I î.e.n. se constată folosirea curentă a alfabetului latin şi parţial a celui grecesc“ (p. 58), nu numai în rîndul marii aristocraţii ci în rîndul poporului de jos, liber p. 59).

În aceeaşi situaţie este problema localizării Buridavei, a Markodavei pe baza interpretării cîtorva fragmente epigrafice (p. 59).

Lipsite de precizări fie cît de succinte asupra discuţiilor care mai există încă în aceste chestiuni, asemenea idei sînt uşor receptate de cititorul mai puţin avizat, deprins să le considere bunuri cîştigate definitiv de cercetarea istorică. Opera de popularizare trebuie să difuzeze, după părerea noastră, cunoştinţe bine

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fundamentate și unanim admise de istorici ; aceasta nu presupune, desigur, rigiditate în promovarea interpretărilor noi, constructive.

Dacă aspectele la care ne-am referit reprezintă puncte de vedere vehiculate deja în literatura de specialitate, avînd un suport științific nu același lucru se poate spune despre încercarea temerară a autorului de a afirma existența modului de producție asiatic pe teritoriul vechii Dacii.

Arătînd că obștea sătească a avut un rol important în statul dac, că aristocrația asigura legătura între membrii acestor obști și rege, că regatul lui Burebista „se aseamănă într-o oarecarea privință cu regatele Orientului antic" (p. 33) și că acest stat avea ca bază existența triburilor unite într-o mare formațiune, D. Berciu consideră că „dezvoltarea social-economică în vremea lui Burebista reprezintă foarte probabil o formă particulară a modului de producție tributal, care s-a menținut, dezvoltîndu-se și în epoca lui Decebal" (p. 33).

Așa cum se știe, elementele și existența modului de producție tributal sau asiatic, cum l-au definit clasicii marxismului (noi am încercat să arătăm pioneratul lui Nicolae Bălcescu în această privință : Vasile C. Nechita, Ștefan Lemny, *Nicolae Bălcescu, precursor al istoriografiei modului de producție „asiatic"* în „Opinia studențească", III (1975), Iași, nr. 4 (10), p. 7), au fost intens discutate de istoriografia ultimilor zece ani (vezi mai ales, *La Pensée, Revue de rationalisme moderne*, N.S. Nr. 114, 115, 117, 129, 138 etc.). Sugestia de a se studia prezența modului de producție asiatic pe teritoriul patriei noastre vine din articolul lui Miron Constantinescu *(Modul de producție tributal și orînduirea tributală* în „Probleme economice", 1972, nr. 11, p. 43—44). Pornind de aici, unii cercetători au identificat deja elemente ale acestei orînduiri în perioada „prefeudală" (secolele IV—X e.n.) : Ștefan Olteanu *(Probleme privitoare la evul mediu timpuriu românesc* în „Studii. Revistă de istorie", tom 26, 1973, nr. 4) și P. Diaconu *(O importantă contribuție la cunoașterea modului de producție tributal...*, în S.C.I.V., tom. 24, 1973, p. 231—235).

Ar părea bizară periodizarea istoriei noastre atunci cînd, argumentîndu-se existența unui mod de producție asiatic în Dacia preromană s-ar reveni, în secolele IV—X e.n. la același mod de producție după o etapă în care relațiile sclavagiste au cunoscut forma lor clasică de dezvoltare (Dacia romană). Cum însă terenul acestei probleme rămîne deschis discuțiilor, nu înțelegem în ce măsură era important ca autorul să consemneze cu atîta promptitudine un punct de vedere încă discutabil.

Considerăm că asemenea punct de vedere poate fi validat foarte greu, întrucît elementele definitorii modului de producție asiatic nu pot fi evidențiate îndeajuns pe teritoriul patriei noastre. Avem în vedere forma de proprietate asupra pămîntului, natura relațiilor dintre membrii comunităților sătești și stat care trebuie nu numai *deduse* ci și *dovedite*. Avem în vedere apoi un element de mare însemnătate în înțelegerea modului de producție asiatic, subliniat de altfel îndeajuns de Karl Marx *(Stăpînirea britanică în India* în *Opere*, vol. IX, București, 1959, p. 137 ; vezi și E. Varga, *Studii de economie capitalistă*, București, 1967, p. 379) ; este vorba de vitregia unor factori geo-climaterici care au determinat adaptarea formelor de organizare a societății la aceste condiții. Datorită acestui fapt, acolo unde s-a manifestat modul de producție asiatic, societățile au avut un caracter mai *static*, evoluția lor s-a produs lent. Ultimele două remarci vin în contradicție cu rodnicia pămîntului românesc, cu dezvoltarea mereu ascendentă a societății românești, chiar în condițiile vitregiilor istorice.

A înfățișa cititorului, prin intermediul literaturii de popularizare, doar punctele de vedere personale, fără a-i indica existența unei diversități de opinii, înseamnă în fapt a-l dezinforma ; înseamnă totodată a-i creea confuzii atunci cînd el așteaptă o informație selectată și multă precizie. Afirmația rămîne valabilă și atunci cînd autorul este călăuzit de bune intenții, de convingerea nestrămutată în ideile sale. Actul de popularizare a istoriei trebuie înțeles așadar mai mult sub semnul exigențelor multiple ce recomnadă împletirea riguroziății științifice cu funcțiile educative ale acestui gen de scrieri.

Fără îndoială, faptul că am stăruit asupra unor aspecte desprinse din lectura cărții lui D. Berciu pe care nu le putem împărtăși nu vizează părerea de ansamblu asupra acesteia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scrisă cu pasiune și experiența omului de știință care a contribuit atît de mult la dezvoltarea cercetărilor istorice din țara noastră, lucrarea lui Dumitru Berciu, dincolo de observațiile făcute, constituie o contribuție în slujba difuzării cunoștințelor istorice ce trebuie apreciată.

Ștefan Lemny

ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, vol. IV, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 1080 p.+XVI planșe color în text și VIII planșe color în afara textului.

În cadrul eforturilor de valorificare complexă a operelor clasicilor culturii noastre, Editura Academiei ne-a oferit recent cel de la patrulea volum din vasta creație a lui Alexandru Odobescu. Inițiată în 1965, sub îngrijirea regretatului Tudor Vianu, publicarea colecției a continuat sub auspiciile prof. Alexandru Dima. În intenția editorului volumele IV—VI ale colecției sînt dedicate operei arheologice a celui socotit pe drept cuvînt ctitor al preocupărilor românești în acest domeniu.

Volumul de față și-a propus realizarea unei ediții critice a operei arheologice capitale a lui Odobescu — „Tezaurul de la Pietroasa" —, pe care însuși savantul o caracteriza drept „cea mai temeinică a mea zestre științifică". Ediția a fost îngrijită de Mircea Babeș, cercetător la Institutul de Arheologie din București, cunoscut specialist în antichități germanice. Pentru realizarea unei ediții critice, avînd în vedere că de la apariția finală a operei au trecut aproape opt decenii, editorului i se punea alternativa fie de a interveni cu comentarii direct asupra textului, fie de a face referiri de ordin general asupra monografiei și de a comenta numai acolo unde ar fi considerat că este absolut necesar. Mircea Babeș a optat pentru a doua modalitate și credem că a ales calea cea mai potrivită în cazul acestei opere. Știut fiind faptul că lucrarea asupra tezaurului a fost concepută de Odobescu ca un amplu excurs despre orfevrăria antică, cu referiri savante la mitologie și religie, ar fi fost practic imposibil să se realizeze o reevaluare in extenso, prin prisma cunoștințelor istorice actuale, asupra tuturor problemelor abordate în monografie. Aceasta ar fi necesitat eforturile îndelungate ale unui larg colectiv de cercetători și ar fi dat naștere unei lucrări cu o paginație imposibil de cuprins într-un volum, însemnînd practic o nouă lucrare. Editorul, însă, n-a scăpat din vedere că scopul principal al ediției era de a aduna pentru prima oară într-un volum atît opera arheologică fundamentală a lui Odobescu, cît și diferitele variante care au precedat-o sau însoțit-o. În felul acesta, cititorul are ocazia să înțeleagă evoluția gîndirii istorice a lui Odobescu, să urmărească îndeaproape frămîntările care au dus la geneza finală a monumentalei monografii. Mai mult, pentru a se respecta cît mai îndeaproape culoarea locală a epocii în care a avut loc tipărirea lucrării, editorul a ales o soluție ingenioasă, realizînd reproducerea prin fotografiere a paginilor ediției princeps (păcat doar că aici consecvența nu a mers pînă la capăt și s-a recurs la micșorarea dimensiunilor paginii). Firește, în aceste condiții, editorul nu a intervenit deloc în textul original, lăsînd intacte chiar și greșelile, care proveneau fie din vina autorului, fie a tipografiei din secolul trecut.

Pentru întregirea tabloului complex al frămîntărilor care au precedat și au însoțit nașterea acestei lucrări, ediția este completată cu o serie de anexe, care se referă la eforturile și stăruințele lui Odobescu pe lîngă autorități, pentru a-i facilita finanțarea tipăririi monografiei. Dintre toate, reține atenția în mod deosebit „Pia desideria", adevărată profesiune de credință a lui Obodescu, în care se lămurește nobilul scop patriotic al elaborării unei opere de asemenea însemnătate și amploare, care să facă cunoscută străinătății una din comorile de artă ale patriei.

Lăsînd deci neatins aspectul inițial al operei, editorul a încercat valorificarea critică a acesteia pe calea unor studii și note adiacente. Volumul se deschide chiar cu studiul introductiv al editorului: „Odobescu și tezaurul de la Pietroasa", în care se face o analiză doctă asupra formării lui Odobescu ca arheolog, asupra concepției și metodelor sale de lucru, precum și asupra valorii cercetărilor lui Odobescu în legătură cu tezaurul de la Pietroasa. Se remarcă în-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deosebi faptul că M. Babeş reuşeşte aici (p. 21—25 ; 34—40) să realizeze o imagine globală asupra ipotezelor de lucru ale lui Odobescu, să redea firul dezvoltării ideilor autorului în legătură cu subiectul care l-a preocupat timp de trei decenii. Studiind manuscrisele şi textele tipărite, M. Babeş a ajuns la concluzia că Odobescu a redactat o versiune scurtă şi alta dezvoltată a monografiei, fiecare la rîndul ei cu mai multe variante.

Tot M. Babeş a alcătuit comentariile şi notele care urmăresc să ofere o imagine la zi a principalelor idei cuprinse în monografia lui Odobescu. Cum e şi firesc, accentul se pune pe problemele legate direct de tezaur şi pe interpretarea acestuia din punct de vedere al datării, apartenenţei şi semnificaţiei. Această parte a volumului are o deosebită importanţă, deoarece, prin bogata bibliografie menţionată şi prin comentariile pertinente ale editorului, permite sesizarea atît a intuiţiilor şi concluziilor valabile ale lui Odobescu, cît şi unele limite, ce decurg inerent din metoda folosită şi din stadiul incipient al cercetării arheologice din a doua jumătate a secolului trecut.

Comentariile la text sînt completate de două studii, datorate tot unor cercetători ai Institutului de Arheologie din Bucureşti.

Primul, „Tezaurul de la Pietroasa în lumina noilor cercetări", semnat de Radu Harhoiu, pe baza unei analize atente şi detaliate a izvoarelor arheologice şi a celor scrise, ajunge la concluzia că tezaurul, deşi conţine piese care au fost produse în momente diferite, a fost îngropat totuşi în prima jumătate a secolului al V-lea şi aparţine probabil ostrogoţilor, iar nu vizigoţilor. Reţine atenţia dina cest studiu noua interpretare (p. 1033) pe care autorul o dă unui pasaj din opera lui Zosimos (IV, 38), pasaj care este de natură să aducă un nou argument în favoarea prezenţei populaţiei autohtone la nord de Dunăre în jurul anului 400. Studiul este însoţit de 18 planşe care oferă o ilustraţie adecvată pentru eventuale comparaţii între piesele tezaurului şi tot ce s-a descoperit mai reprezentativ din perioada respectivă. Autorul a realizat şi un catalog (p. 1035—1036) al descoperirilor de piese de aur de pe teritoriul României, care indică 26 de localităţi, precum şi o hartă (p. 1044—1045) a descoperirilor de obiecte şi monede de aur din secolele IV—V.

Al doilea studiu, „Castrul de la Pietroasa", semnat de Gheorghe Diaconu, încearcă o valorificare preliminară a principalelor concluzii ce s-au desprins în urma reluării cercetărilor arheologice la Pietroasa, în anii 1973—1975. Cercetările au stabilit că obiectivul a fost construit în secolul al IV-lea de către romani şi abandonat spre sfîrşitul aceluiaşi secol. În jurul castrului au fost sesizate o serie de aşezări şi necropole contemporane. Studiul este însoţit de 13 planşe care prezintă parte din planurile de cercetare şi materialele cele mai elocvente rezultate din recentele săpături.

În finalul volumului opt planşe color prezintă starea actuală a pieselor tezaurului, aflate în Muzeul de Istorie al R.S.R.

Credem că întocmirea unui indice ar fi uşurat mult posibilitatea de a urmări numeroasele nume care apar în acest monumental volum. De asemenea, considerăm că se impunea şi un sumar ceva mai detaliat, cel puţin în ceea ce priveşte capitolele monografiei lui Odobescu.

Desigur, publicarea acestui volum înseamnă un mare pas înainte pe linia valorificării moştenirii noastre spirituale, o adevărată reuşită cu atît mai mult cu cît a abordat un domeniu destul de vitregit pînă acum. Dacă în domeniul literaturii valorificarea trecutului a înregistrat succese remarcabile, în schimb în domeniul istoriei lucrurile se află încă la început. De exemplu, „Tezaurul de la Pietroasa" este una din foarte puţinele lucrări din domeniul arheologiei care s-a bucurat de o reeditare în condiţiile unei ediţii critice. Ne exprimăm speranţa că, odată deschis drumul, vor revedea lumina tiparului în aceleaşi condiţii excelente şi alte lucrări ale clasicilor arheologiei noastre, dintre care în primă necesitate ne-am gîndi la cele ale lui Vasile Pârvan, Grigore Tocilescu şi Ion Andrieşescu.

Nicolae Ursulescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X), elaborat de un colectiv de autori, sub conducerea prof. dr. doc. D. M. PIPPIDI, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 627 p.

Dintre numeroasele premiere editoriale ale anului 1976 în domeniul istoriei, lucrarea de față a reținut în mod deosebit atenția atît specialiștilor, cît și tuturor celor care se interesează de vechimea locuirii noastre în teritoriul carpatic, fiind întîia realizare de acest gen în domeniul istoriografiei românești. Acumularea treptată a unui imens material arheologic descoperit pe teritoriul României, editarea în condiții corespunzătoare a unui număr impresionant de izvoare scrise antice despre țara noastră, avîntul luat de cercetarea epigrafică și numismatică — toate acestea impuneau cu stringență apariția unui îndreptar lesnicios în multitudinea de probleme ale istoriei noastre vechi. De aceea inițiativa Editurii științifice și enciclopedice de a edita un dicționar al acestei perioade a fost primită cu justificat interes de cercetători, ca și de publicul larg, imediat după apariție. Ca dovadă a interesului cercetătorilor pentru asemenea lucrare credem că vorbește de la sine numărul mare al celor care au colaborat la elaborarea dicționarului (53). În cele peste 1 600 de articole ale dicționarului sînt abordate unele probleme esențiale ale istoriei noastre vechi : noțiuni de ordin general ; arheologia și metodele ei ; izvoarele scrise despre Dacia ; localități în care s-au făcut descoperiri ; culturile materiale care s-au dezvoltat pe teritoriul carpatic ; toponime și hidronime antice ; elemente ale clasicismului greco-roman prezente în Dacia ; nume de persoane care au avut legătură cu Dacia (geto-dacice, greco-elenistice, romane, bizantine, ale populațiilor migratoare). Toate acestea urmăresc să redea stadiul la care a ajuns cercetarea (atît cea românească, precum și cea străină) despre istoria noastră veche, la nivelul anului 1973, cînd a fost încheiată documentarea pentru elaborarea articolelor. Această preocupare a autorilor de a aduce la zi documentarea apare la majoritatea articolelor, atît în text, cît și în bibliografia selectivă, care de regulă le însoțește. Meritul lucrării este sporit și de ilustrația adecvată, prezentă pe aproape fiecare pagină, lîngă articolele de al căror conținut se leagă, precum și de cele 16 hărți și 19 planuri, intercalate în cuprinsul dicționarului.

Desigur o asemenea lucrare de pionierat în istoriografia noastră (cu toată existența unor modele de gen elaborate în alte țări) nu putea fi scutită de unele lacune, inadvertențe, interpretări subiective — inerente începutului de drum. O parte dintre acestea au fost deja remarcate în judicioasa recenzie publicată recent de *Revista de istorie*, 29, 7, 1976, astfel că nu vom mai reveni asupra acestora. Bineînțeles, că o singură recenzie nu poate să abordeze întreaga problematică pe care o ridică o lucrare de caracter enciclopedic — rod al muncii unui amplu colectiv de autori. Considerăm că o cît mai largă dezbatere asupra acestei lucrări în literatura de specialitate va avea darul să ofere sugestii și soluții în vederea elaborării unei noi sinteze, care să înlăture multe din limitele inerente începutului. Din aceste considerente, în cele ce urmează, ne vom opri asupra unor aspecte, pe care personal le considerăm susceptibile de îmbunătățiri (fie că se referă la aspectul formal, fie la cel al conținutului).

În primul rînd, fără a ne propune că ne declarăm sau nu de acord cu concepția redacțională a unei lucrări de asemenea amploare, dorim doar să sugerăm și o altă modalitate de abordare. În actualul dicționar e evident că fiecare autor a propus un anumit număr de articole, în conformitate cu preocupările sale. Ori într-o asemenea lucrare, care depășește cadrul unor preocupări stricte, stabilirea problematicii ce urmează să fie abordată ar trebui să fie rezultatul unei și mai largi conlucrări, pentru că aceasta își propune să reflecte, pe cît posibil, nivelul atins de disciplina respectivă la un moment dat. Pentru a atinge acest scop, este necesar să se sintetizeze toate rezultatele obținute pînă în acel timp ; or aceasta presupune, ca în momentul în care se trece la redactare, să existe evidența strictă a tuturor rezultatelor, pentru a se putea face sintetizarea. Față de volumul masiv al datelor referitoare la istoria veche a patriei noastre, o asemenea cerință nu este momentan realizabilă prin forțele unui număr limitat de centre de cercetare. Considerăm, însă, că în stabilirea listei — inventar de probleme care urmează să fie abordate o contribuție și-ar putea-o aduce și centrele județene de cercetare în domeniul istoriei vechi. Avem în vedere faptul că la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nivelul fiecărui județ se cunosc mai în detaliu descoperirile de bază, atît cele recente, cît și cele mai vechi, precum și problematica pe care o ridică. La solicitarea Academiei de Științe Sociale și Politice (care să ia sub egida sa redactarea unei asemenea lucrări), fiecare nucleu de cercetare județean (Oficiile județene ale Patrimoniului Cultural Național, institutele de arheologie, catedrele universitare, muzeele județene) ar întocmi (sîntem siguri, cu destulă competență) lista-inventar a problematicii care să se încadreze în cerințele unui dicționar de istorie veche a României. Desigur, ulterior, coordonatorul (sau colectivul de coordonare) ar stibili criteriile de selectare, sintetizare și prezentare a materialului astfel adunat, ar completa cu termeni de referință generală lista-inventar de probleme, după care ar putea trece la repartizarea pe autori a articolelor propuse.

Credem că în felul acesta s-ar evita omiterea unor articole importante, intrate deja în cunoștințele curente ale arheologiei. Am aminti doar cîteva dintre acestea : Leț, Cîrcea, Gura Baciului, Tîrpești, Suceveni, Hărman, Rișești, Bălănoaia, Scorțaru, Castelu, Satu Nou, Iacobeni-Dîngeni, Botoșani-Cărămidărie, Moșna, Suceava (punctele Siliștea Șcheii, Ana Ipătescu), Udești ș.a. În acest mod și multe dintre descoperirile făcute pe la sfîrșitul secolului trecut sau în primele decenii ale secolului nostru n-ar mai fi date așa de ușor uitării. Spre exemplificare, ne vom referi doar la unele descoperiri mai vechi din județul Suceava, care la vremea lor au stîrnit multe dsicuții în lumea arheologică : tezaurul de la Măriței, mormîntul în cutie de piatră de la Grănicești-Dealul Iancului, Cetățuia de la Baia, urmele romane de la Siret, săpăturile de pionierat ale lui N. Beldiceanu la Rădășeni ș.a. — toate trecute cu vederea în prezentul dicționar.

În al doilea rînd, considerăm că prezentarea micromonografică din punct de vedere arheologic a unor localități sau teritorii ar aduce o însemnată contribuție la susținerea așa-numitei „continuități în zonă". Este știut faptul că, datorită vicisitudinilor istorice de pe teritoriul țării noastre, continuitatea nu poate fi urmărită exact în același punct pe un timp îndelungat. Ori pe teritoriul mai întins al unor localități care posedă și unități de cercetare arheologică (de ex. orașele și municipiile) este posibil să se urmărească continuitatea de locuire, uneori pe durata unor milenii întregi. În actualul dicționar doar două orașe (București și Iași) se bucură cu adevărat de asemenea prezentări micromonografice, altele fiind menționate fie în legătură cu 2—3 descoperiri mai reprezentative (Alba Iulia, Bîrlad, Deva, Craiova ș.a.), fie pentru descoperiri dintr-o singură perioadă (Cluj, Arad, Bacău, Constanța ș.a.). Cele mai multe însă nu sînt menționate deloc, deși descoperirile (uneori chiar foarte numeroase) nu le lipsesc (Oradea, Bistrița, Tg. Mureș, Suceava, Botoșani, Alexandria, Vaslui ș.a.). Este semnificativ astfel că din cele 39 de orașe — centre județene, 2/3 nu apar deloc tratate în articole proprii. Ne gîndim chiar cît de util ar fi să se realizeze cîte o mică prezentare arheologică a fiecărui județ ; în felul acesta dicționarul și-ar aduce o contribuție la conturarea continuității de locuire în toate zonele țării noastre, încă din perioada veche a istoriei românești și ar dovedi clar că nu au existat „pete albe" în locuirea de pe teritoriul carpatic.

Considerăm că un viitor dicționar ar trebui să cuprindă și alte articole teoretice, absente în prezent, cum ar fi : „continuitate", „unitate carpatică", „toponimie" (inclusiv o serie de toponime care se referă și la istoria veche : Cetățuia, Cetate, Troian, Ocup, Brană etc.), „topor", „excizie", „canelură", „pliseuri" (așa cum sînt deja tratate : barbotină, incizare, imprimare), „perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului", „diviziunea socială a muncii" ș.a.

Un fapt care îngreuiază folosirea dicționarului este numărul extrem de mic al trimiterilor de simplă referință la alt articol, unde se tratează de fapt problema. Astfel, vom găsi Bîtca Doamnei, dar nu Piatra Neamț ; vom găsi Brăilița, dar nu Brăila ; vom găsi Mănoaia, dar nu Costișa (deși faciesul cultural este Costița—Botoșani), sau nu vom găsi Poiana—Coțofenești, Constanța, Suceava — Șipot ș.a. decît încorparte la alte articole. Pentru a le găsi, cititorul ar trebui să cunoască dinainte conținutul descoperilor din aceste localități (pentru a ști unde să le caute), dar în acest caz se diminuează rolul informativ al dicționarului.

Tot pentru ușurința utilizării dicționarului, acesta ar trebui neapărat să fie însoțit de o hartă a localităților menționate, eventual cu numere care să corespundă celor din text.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În legătură cu hărțile care însoțesc dicționarul, considerăm că se mai pot aduce îmbunătățiri. Uneori s-au strecurat greșeli, probabil de tipar, care n-au fost corectate. Astfel la lista de la p. 627, la nr. 13, se specifică greșit timpul la care se referă hărțile cu culturile autohtone : nu secolele X—XI, ci IV—XI, așa cum este corect în text, la p. 272—273 ; harta de la p. 232—233 menționează că e vorba de Dacia în sec. I—III, însă e evident că e vorba de secolele II—III (epoca romană). La harta referitoare la secolele IX—X (p. 392—393) lipsa legendei te face doar să presupui să cercurile albe ar reprezenta fortificații, iar cele negre — așezări deschise, fără a avea însă o certitudine în acest sens. La aceeași hartă considerăm că ar fi fost util să se dea numere localităților punctate, iar pe o pagină alăturată să se specifice numele acestora, avînd în vedere importanța perioadei reprezentate, corespunzătoare culturii Dridu (surprinde că nici numele stațiunii eponime, Dridu, nu este trecut pe această hartă). Unele hărți sînt mult prea încărcate, ca în cazul celei referitoare la epoca neolotică (p. 427), unde ariile de răspîndire a culturilor sînt foarte greu de urmărit. Și rețeaua hidrografică este prea amănunțit redată față de dimensiunile hărții. În această hartă sînt menționate culturi care nu sînt tratate în text (de ex. : cultura Tisa), sau sînt date drept culturi unele aspecte culturale (de ex. : Aldeni, Ariujd) sau, în fine, unele sînt prezentate drept culturi separate, deși în text sînt tratate unitar (de ex. : Vinča—Turdaș). Evident, că nici cele trei culturi Cernavoda nu pot fi incluse în totalitate la neolitic, așa cum se face în respectiva hartă. Considerăm că stabilirea unei concordanțe între text și hartă ar fi binevenită în acest caz.

La harta despre epoca bronzului și prima epocă a fierului (p. 104—105) nu se dau nici un fel de indicații referitoare la ariile de răspîndire a culturilor. Lipsesc din hartă localități precum Cernavoda, Oltenița—Renie, iar pentru Moldova nu este indicată nici o localitate cu depozite de bronzuri, deși în text acestea apar (de ex. : Ulmi—Liteni).

La harta de la p. 177, considerăm că lîngă numele antic al coloniilor grecești de pe țărmul vestic al Mării Negre trebuia trecut și numele actual.

În fine, la harta de la p. 215, Malva este plasată ipotetic în Banat, probabil la Denta (așa cum au presupus C. Patsch, C. Daicoviciu ș.a.), iar limitele dintre Dacia Malvensis și Dacia Apulensis nu sînt trasate, pe cînd cele ale Daciei Porolisensis sînt precizate. În schimb, la articolul „Denta" (p. 231) nu se amintește nimic de această ipoteză. În text (p. 221 și 510), Malva este identificată cu Romula. După cum se știe, localizarea Malvei și a Daciei Malvensis este o problemă de mult controversată, dar în dicționar ar fi fost mai nimerit să se încerce prezentarea unei linii comune, chiar dacă s-ar fi amintit și cealaltă sau celelalte ipoteze.

Un dicționar de istoria veche a României ar trebui să trateze cu atenție egală toate provinciile, însă aici articolele despre Transilvania apar în genere *creionate cam prea succint, iar Moldova este uneori chiar ignorată.* Aceasta mai ales în articolele generale și în hărțile care se referă la perioada finală de formare a poporului român. Astfel la articolul „Ipotești — Ciurel — Cîndești" se menționează doar că această cultură a fost identificată pe teritoriul Munteniei, al Moldovei și S.E. Transilvaniei" (p. 346), dar nu se citează nici o localitate din Moldova. La fel, în articolul „Dridu" (p. 246—248), deși se menționează extinderea acestei culturi pe tot teritoriul României, totuși din Moldova sînt citate doar două localități (Voinești și Bîtca Doamnei), — și acestea nu dintre cele mai reprezentative (articolul „Bîtca Doamnei" — p. 94 — nici nu amintește de urme Dridu din secolul VIII, descoperite aici). O evoluție a acestei culturi în Moldova fusese schițată încă din 1968, într-un articol al cercetătorului D. Gh. Teodor (S.C.I.V., 19,2 p. 227—278). De altfel surprinde că la acest articol atît de important nu se indică nici o bibliografie.

O contribuție însemnată și-ar putea aduce un dicționar de istorie veche a României și la unificarea terminologiei arheologice românești. În prezentul dicționar s-a făcut deja un început în ceea ce privește diversele tipuri de unelte, dar se simte totuși lipsa unui articol special despre unelte, care să trateze evoluția lor, așa cum există în cazul armelor sau al podoabelor. În schimb, în ceea ce privește ceramica, articolul respectiv încearcă o tratare cronologică a evoluției produsului, dar se oprește numai asupra unor momente din această evoluție, altele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiind tratate fugitiv sau chiar de loc. De exemplu, ceramica dacică este abordată numai în funcție de caramica greco-romană (și nici nu este tratată mai pe larg în altă parte !), iar cea de după părăsirea aureliană nu mai este luată în discuție. Credem că mult mai utilă ar fi fost realizarea la acest articol a unei descrieri și definiri a formelor ceramice de bază, întrucît se știe că mai persistă o anumită nesiguranță în folosirea unor termeni. O asemenea definire a formelor, a părților tectonice ale vasului ar contribui la realizarea unei uniformizări — atît de dorită — a terminologiei referitoare la ceramică.

Unele articole care abordează materii prime utilizate pe teritoriul carpatic se referă doar la momentele de început ale acestei folosiri (de ex. : „aur", „argint"), dar dicționarul este conceput pentru o perioadă care se termină în secolul al X-lea, deci problema ar fi trebuit să fie urmărită pînă atunci. Lipsește apoi un articol despre sare, deși există numeroase informații în antichitate privind exploatarea și consumul sării.

Uneori articolele din dicționar redau informații de ordin general pe spații întinse, pentru ca atunci cînd se referă la descoperiri concrete de pe teritoriul României să devină extrem de lapidare. Astfel articolul „cadrane solare" (p. 119—121) explică pe aproape 3 coloane tipologia acestora, la urmă amintind că în țara noastră s-au descoperit 4 asemenea cadrane, dintre care se citează numai două (Histria și Cumpăna). În aceeași ordine de idei, oare n-ar fi fost normal să se întocmească o listă de guvernatori ai Daciei, din moment ce pentru Moesia ni se oferă o asemenea listă ?

În fine, unele articole ar avea nevoie evident de completări sau precizări. Astfel articolul „romanizare" se referă sumar doar la procesul petrecut în timpul stăpînirii romane în provincie, dar nu menționează nimic despre procesul de pătrundere a civilizației romane în teritoriile Daciei rămase în afara provinciei, iar romanizarea după 271 este numai amintită, fără a fi abordată. Cam sumar sînt tratate și articolele „costobocii" (mai ales în ceea ce privește istoria lor politică) și „migrația popoarelor" (aici resimțindu-se acut lipsa bibliografiei). În mult discutata problemă a datării celor două valuri cunoscute sub numele „Brazda lui Novac" nu se face nici o precizare în legătură cu raportul lor față de Limes Transalutanus (care e bine datat), ci doar simpla menționare că se întretaie (p. 102, 375) ; ar fi însă timpul să se precizeze dacă valurile taie limesul sau invers, pentru a nu se mai purta discuții sterile asupra acestui subiect. Credem că în legătură cu inscripția „Decebalus per Scorilo" ar fi trebuit să se menționeze și cealaltă ipoteză, a profesorului K. Horedt, care o consideră redactată în limba latină, iar nu în cea dacică (S.C.I.V., 24, 1, 1973, p. 109—110).

O completare utilă credem că ar consta în prezentarea unităților de cercetare din domeniul istoriei vechi și a cercetătorilor români din aceste unități, precum și a celor din trecut. După cum se știe, un asemenea lucru, a fost întreprins deja pe scară europeană („*Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte* Europas", Praga, vol. I. 1966 ; vol. II, 1969), încît ar fi cu atît mai necesar la noi, pentru a se putea crea o imagine globală asupra istoriografiei românești a istoriei vechi.

Bineînțeles toate acestea ar însemna un spațiu suplimentar, însă considerăm că printr-o mai bună dimensionare a temelor tratate s-ar putea obține un asemenea spațiu. Ne punem astfel întrebarea dacă, în acest dicționar, nu s-ar putea eventual renunța la prezentarea autorilor antici care se referă la Dacia, întrucît aceștia sînt bine redați (inclusiv cu textele explicative) în valoroasa culegere de „Izvoare privind Istoria României" (unde și spațiul permite prezentarea lor într-un mod mai amplu față de cum se face în dicționar). Poate și o anume restrîngere a spațiului rezervat antichității grecești (în comparație cu celelalte teme) ar contribui la această redimensionare a dicționarului).

Indiferent de aceste opinii personale și desigur și de altele care se vor mai exprima, *„Dicționarul de istorie veche a României"* constituie un moment de referință în istoriografia noastră și ne exprimăm speranța că va deschide calea spre alcătuirea unei adevărate „Enciclopedii a istoriei vechi a României".

Nicolae Ursulescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU V. FIROIU, *Istoria statului și dreptului românesc*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1976, 390 p.

Fără a atribui tipăririi unui curs semnificații exagerate, așa cum face autorul atunci cînd consideră că prin realizarea acestui deziderat profesional și-a îndeplinit și o datorie de bun patriot, credem că un asemenea moment editorial își recomandă însemnătatea nu de la sine ci numai prin modul în care el răspunde exigențelor didactice și științifice. Cursul, elaborat în decursul a 15 ani, a apărut într-o editură cu profil precumpănitor educativ, fiind destinat îndeosebi studenților din anul I ai facultăților de drept. Sînt elemente care promit și în același timp obligă la o realizare de calitate, cu atît mai mult cu cît prin natura și destinația ei, cartea universitarului clujean contribuie la formarea profesională și la educarea moral-cetățenească a viitorilor juriști.

Pornind de la aceste considerente ne propunem în recenzia noastră să urmărim cîteva aspecte mai importante în legătură cu realizarea acestei cărți din punct de vedere al informației istorice pe care o vehiculează. Structurată în funcție de nevoile didactice, cartea cuprinde o *Introducere* și patru părți, după orînduirile sociale care s-au succedat în țara noastră : partea întîi, *Statul și dreptul sclavagist* (Capitolul I. *Statul și dreptul dac în sec. I î.e.n. — sec. I e.n.*; Capitolul II. *Statul și dreptul în Dacia — provincie a Imperiului roman)*; partea a doua, *Statul și dreptul feudal* (Capitolul I. *Statul și dreptul feudal în etapa fărîmițării feudale în țările române*; Capitolul II. *Statul și dreptul feudal în etapa monarhiei centralizate fără absolutism în țările române*; Capitolul III. *Statul și dreptul în etapa monarhiei absolute și a primelor încercări de aplicare a principiilor burgheze în organizarea de stat și în dreptul celor trei țări române (descompunerea feudalismului și nașterea relațiilor de producție capitaliste)*; partea a treia, *Statul și dreptul burghez* (Capitolul I. *Statul și dreptul României burghezo-moșierești în etapa monarhiei constituțional-parlamentare (1859—1938)*; Capitolul II. *Statul și dreptul României în etapa dictaturii autoritare și a dictaturii totalitare-fasciste (10 februarie 1938—23 August 1944)*; partea a patra, *Statul și dreptul României în etapa revoluției popular democratice (23 August 1944 — 30 decembrie 1947); Încheiere : Statul și dreptul României socialiste.*

Mărturisim de la început că demersul nostru pentru discutarea acestei cărți a fost incitat de o sumă de erori, uneori grave, care pot avea implicații nedorite în instruirea riguros științifică a viitorilor juriști ; erorile la care dorim să ne referim privesc mai ales suportul istoric al cărții lui D. V. Firoiu. Nu atentăm prin urmare la competența juridică a autorului (nici n-am avea cum) dar considerăm că în realizarea cursului pe care domnia sa îl susține sînt absolut necesare, tocmai prin natura specială a acestui curs, cunoștințe temeinice de istorie.

Dar, așa cum se pare, autorul nu are o concepție prea clară în acest sens. Indicînd științele conexe ale căror date au fost fructificate în elaborarea cursului său, el menționează materialismul istoric, economia politică, sociologia, ba chiar discipline auxiliare istoriei (paleografia, epigrafia, cronologia, muzeologia etc.). Nici un cuvînt despre știința istorică ! Chiar dacă nu ne-am îndoi de posibilitatea de a utiliza în direct rezultatele acestor discipline auxiliare, credem că istoria oferă cel mai bine unui asemenea specialist baza faptologică necesară înțelegerii evoluției parcurse de societate. De altfel, bibliografia pe care autorul o etalează vădește apelul frecvent la datele oferite de cercetarea istorică. Cu atît mai ciudat ni se pare, de aceea, faptul că alocuri autorul ignoră chiar unele date elementare cuprinse în literatura de specialitate. Nu înțelegem bunăoară de ce, apreciind caracterul sclavagist începător al statului lui Burebista, autorul ține să adauge : „de tip militar" (p. 15). Lipsită de explicații această *precizare*, după părerea noastră neîntemeiată, poate creea confuzii nedorite. Referindu-se apoi la părăsirea Daciei de către instituțiile stăpînirii romane autorul explică cu totul simplist acest proces, punîndu-l pe seama luptei dusă de populația autohtonă împotriva dominației romane și împotriva exploatării, „factorul *determinant al acestei părăsiri*" (p. 15).

Dar cele mai dese confuzii sînt comise de autor atunci cînd se încumetă să scruteze istoria evului mediu. Deși lucrările, altminteri des citate de el (Constan-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lin Cihodaru, *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova...*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", I, 1964; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova...*, Editura Academiei R.S.R., 1971 ș.a.), oferă contribuții temeinice la cunoașterea cadrului juridic din epoca feudală, autorul scrie:

— „Țara Romanească și Moldova au avut în frunte un domn, denumit adesea și voievod" (p. 48), ca și cum titulaturile ar fi identice.

— „Domnul a fost *unicul legiuitor al țării* fiind ajutat de: 1. *Sfatul domnesc*, care a realizat de fapt controlul boierilor asupra activității domnului, după unii cercetători acest organ fiind: a) *sfatul intim* sau *tainic* și b) *sfatul cel mare al țării* nefiind decît o formă a sfatului domnesc; 2. *Dregătoria*" (!) (p. 49—50).

— „dregătorii mari erau: dregători a căror activitate viza interesele țării (vornicul, logofătul, vistiernicul); dregători care slujeau nemijlocit pe domn (spătarul, stonicul, paharnicii, comisul, postelnicul ș.a.) și *dregători teritoriali* (banul Craiovei, portarul de Suceava, pîrcălabi, starosti ș.a." (p. 50).

— succesiunea domnilor în Moldova și Țara Românească s-a desfășurat astfel: pe baza principiului ereditar-electiv pînă în sec. al XVII-lea pe baza alegerii pînă la instaurarea domniilor fanariote de către boieri din rîndul lor; iar după data din urmă „turcii au utilizat sistemul numirii" (p. 48—49).

— „Stăpînire (sic!) funciară, valorificată prin exploatarea muncii producătorilor direcți a fost trăsătura de bază" a boierimii. (p. 43).

— după introducerea *Regulamentului organic* „dregătoria a fost salariată" (p. 109).

— „În conducerea statului domnul a fost ajutat de un aparat în care dregătoria a rămas pînă la *Regulamentul organic* cea mai înaltă slujbă după domnie" (p. 109).

Și exemplele ar putea continua.

Considerăm cu totul de prisos a explica aici noțiuni elementare din limbajul istoric (dregător, dregătorie, divan, „marea adunare a țării", sfat obștesc etc.) pentru a găsi, în bună parte, originea confuziilor repetate ale autorului. În alte situații asemenea confuzii provin din aprecierile superficiale, nedocumentate și neverificate, în legătură cu aspecte de mare însemnătate ale istoriei noastre. Ciudate ni se par considerațiile lui D. Firoiu în legătură cu formele parcurse de statul feudal în dezvoltarea sa:

— „etapa monarhiei fărîmițării feudale" (sec. X—XIV).

— „etapa monarhiei centralizate fără absolutism" (pînă în sec. al XVIII-lea).

— „etapa monarhiei absolute" (p. 8, 15).

Dincolo de caracterul lor prolix, asemenea titluri deformează, într-o măsură foarte mare, adevărul și specificul istoric al instituției feudale din țările române care a fost *domnia*. Chiar dacă „periodizarea" întreprinsă de autor vine dintr-o perspectivă juridică, căreia îi sînt proprii anumite criterii de sistematizare a instituțiilor politice, considerăm termenul de monarhie cu totul impropriu condițiilor specifice ale dezvoltării statale a țărilor române. Cu atît mai inoportună este aplicarea noțiunii de absolutism în condițiile exercitării reale a suzeranității Porții în răstimpul în care autorul întrebuințează acest termen. Extrem de eronat ni se pare raționamentul autorului în legătură cu etapa „monarhiei fărămițării feudale". Arătînd că formațiunile politice prestatale au cunoscut libertatea deplină de acțiune, conducătorii acestor formațiuni fiind *adevărați monarhi*, D. V. Firoiu consideră că, în lipsa unui *monarh nominal* s-a exercitat în schimb „suzeranitate nominală a regilor Ungariei" (p. 37). Argumentarea poate fi logică dar nu istorică. Suzeranitatea nominală a regilor maghiari s-a exercitat nu din cauza neunificării acestor formațiuni și a lipsei unui *monarh nominal* autohton (ca dovadă, după Basarab I „Unificatorul" pretențiile coroanei ungare au rămas nemodificate!), ci ea a avut un caracter *pur formal* (vezi P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn și suzeranitatea ungurească*, Acad. Rom., Mem. secț. ist., S. III, tom. XX).

Dar cartea lui D. V. Firoiu lasă de dorit nu numai sub raportul informației istorice; există cîteva formulări inadmisibile exigențelor care o recomandă („mai retrograd" — p. 9; „particularități proprii" — p. 16; „boierime feudală" — p. 8) și repetate greșeli (sperăm, de tipar) în alcătuirea aparatului critic de referință din subsolul paginilor (p. 16, 18, 20—23, 29—31 etc.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cititorii de formație juridică pot fi mai în măsură să aprecieze valoarea informativă și științifică a cărții lui D. V. Firoiu. În ceea ce ne privește, considerăm că exemplele oferite — și, repetăm, ele sînt numai cîteva — dovedesc cunoștințe șubrede în materie de istorie, în special de istoria evului mediu, ceea ce are implicații defavorabile asupra înțelegerii istoriei statului și a dreptului românesc. Constatarea o socotim cu atît mai gravă cu cît cursul publicat servește ca materie de învățămînt, purtînd și girul unor reputați referenți științifici.

Ștefan Lemny

GHENUȚĂ COMAN, *Murgeni. Contribuție la istoria unei străvechi așezări*, Vaslui, 1973, 164 p.

Lucrarea este prefațată de prof. Petru Necula, care-i face o elogioasă prezentare.

Pasiunea pentru arheologie, credem că i-a fost insuflată lui Ghenuță Coman de profesorul Oreste Tafrali și muzeul său. Dacă autorul prefeței, prof. Petru Necula, îl socotește ca un fiu adoptiv al Murgenilor, noi putem spune că profesorul Coman își are obîrșia pe meleagurile Murgenilor. Tatăl său vine în Dodești de la Șuletea prin căsătorie, iar pe „Comani" îi găsim răzeși în satele despre Ciomaga.

În capitolul I, autorul monografiei descrie cadrul geografic al localității pe baza lucrărilor lui Grig. Cobîlcescu, I. Simionescu, R. Sevastos, N. Macarovici, M. David, I. Șandru, I. Gugiuman ș.a.

Pentru al doilea capitol, cadrul istoric, autorul folosește un bogat material bibliografic de specialitate — arheologie și istorie — cît și documente de arhivă, epuizînd aproape tot ce s-a scris, în legătură cu lucrarea propusă.

În acest capitol, autorul expune un bogat material ilustrativ, cultura materială, din cele mai vechi timpuri, întreaga epocă neolitică, epoca metalelor și a culturii Dridu. Materialul este prezentat clar, sugestiv într-un limbaj accesibil, pînă la un punct, maselor de cititori. Întinderea acestei expuneri, ocupînd un mare spațiu al lucrării, pare a transforma monografia istorică a Murgenilor într-o lucrare de arheologie locală, trădînd marea pasiune a autorului pentru acest domeniu.

Cu partea a doua a acestui capitol, autorul intră în istoria Murgenilor și a satelor componente, în lupta „omului cu vremea și cu „omul". Omul, care a schimbat fața pămîntului, a creat tot ce se vede sau a distrus ce s-a văzut cîndva, omul, creatorul istoriei.

Aici, istoricul trebuie să prezinte oamenii și *faptele sine ira et studio*.

În prezentarea documentară a satelor și mai ales în „observațiile" ce se impun, autorul pare să devieze de la linia istoricului, situîndu-se pe linia răzeșului — clăcași n-au fost în neamul său.

Una dintre aceste observații este comerțul de „troc".

În mod obișnuit, uneori vînzătorii primeau și vite, însă nu considerate ca monedă de schimb. În cele mai multe documente, care prezintă astfel de cazuri, se arată că vita a fost „biciuluită", adică evaluată, socotită în bani. De multe ori tocmai lipsa de vite era mobilul înstrăinării ocinei. La rîndul lui, cumpărătorul, pentru a-și procura banii ce trebuiau plătiți, trebuia să vîndă vite. Dar prețul ocinei vîndute era socotit în bani, ca și prețul vitelor, folosite ca plată. Nu poate fi vorba de „troc".

De cele mai multe ori vînzătorul era răzeș în satul în care își vindea ocina, dar trăitor în alt sat, uneori la distanțe destul de mari, obștea răzerească depășind hotarele teritoriale ale obștei sătești, unitate administrativ-fiscală.

Sînt cazuri cînd dispar sate, dar rămîn tot proprietate răzerească a urmașilor vechilor răzeși. Un exemplu elocvent este seliștea Harbujii proprietate a răzeșilor din Băsăști (Vișoara) și moșia Ivășcanii, unde erau ascunși răzeșii Bahrinești din Jigălia și răzeșii Dranguleșți din Șuletea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Circulația pămînturilor — zice autorul — pe moștenitori (colectiv) prin vînzări-cumpărări, pe bani și pe vite, prin donații „danii", „miluiri" pentru slujbe", duce mai ales la creșterea proprietății boierești (p. 76).

Transmiterea — și nu „circulația pămînturilor" în sînul obștei răzești, dăruirea, vinderea, dreptul de uzufruct sînt generate de însuși dreptul de proprietate. Daniile de la cei săraci către cei bogați erau de multe ori vînzări camuflate, pentru eludarea dreptului de protimisis. Vînzările puteau fi anulate prin restituirea banilor de către comunitatea răzășească ; daniile nu se puteau anula decît dacă existau clauze. Aceste danii au fost prohibite prin Sobornicescul hrisov al domnului I. Mavrocordat (1785).

Cît privește „miluirile" domnitorilor pentru „slujbe" ele nu au atins niciodată ocinile răzești. Domnii dăruiau pămînturi „în pustie", din hotarele tîrgurilor, considerate „proprietate domnească", sau din moșiile confiscate pentru hiclenie.

Slobozeniile domnești nu aveau nimic comun cu răzeșia. Moșiile fără locuitori pe ele nu aduceau nici un venit proprietarului și nici vistieriei.

De aceea, domnii au început să dea hrisoave pentru înființarea de „slobozii" (sate) cu locuitori străini (hrisovoliți) care erau scutiți 2—3 ani de orice dări.

După trecerea termenului de „slobozenie", bejenarii hrisovoliți intrau în rîndul birnicilor, în cislă, iar de încasarea dărilor de la ei răspundea stăpînul moșiei. Răzășimea nu se include în acești termeni. Termenul de „rabotă" nu se întîlnește, ci cel de „boieresc" sau „clacă", iar dijma a fost și a rămas tot evul mediu din zece, una, fie că lucrătorul pămîntului era aservit sau țăran liber (răzeș) care semăna sau cosea fîn pe moșie boierească, mănăstirească sau domnească.

Boierii, în lăcomia lor, au călcat pravilele și obiceiul pămîntului. Unii domni le-au tolerat boierilor abuzurile, dar alții, cînd domniile erau stabile și lungi, au luat atitudine împotriva acestor tendințe de acaparare a pămîntului răzeșilor.

Termenii documentelor de cancelarie, credem că trebuiesc luați așa cum sînt, înțeleși stricto-senso, fără vreo răstălmăcire.

La pagina 72 s-a strecurat o confuzie la definirea și obligațiile liuzilor : „liudele însemnînd suma de 496 lei de birnic, împărțit în „patru" sferturi noi de cîte 124 lei". Or, suma de 496 lei nu era și nu putea fi plătită de un singur birnic (liude), ci de toți cei 35 birnici (liude) care constituiau „cislă", în 1803 (Condica liuzilor) ca și în 1820, birul fiind calculat pe sat (cisla) și nu pe cap de om.

Repartiția sumelor pe cap de contribuabil se hotăra de sfatul obștei, fiecare fiind impus după puterea sa materială, fiind scutiți slujitorii bisericii, bătrînii, neputincioșii (invalizii) și văduvele.

Aceeași confuzie se face și în alt loc pe aceeași pagină (Catagrafia din 1832): „14 birnici a cîte 420 lei pe an".

Or, știut este că *Regulamentul organic* a desființat „cislele" pe sate și a introdus „capitația", birul pe cap de om, cîte 30 lei pe an, desființînd unele categorii de rufetași (cărbunari, podari, fînari, călărași de Țarigrad, hătmănești sau isprăvnicești, poștași etc.). Deci, cei 420 lei pe an erau produsul celor două cifre : 14 birnici × 30 lei = 420 lei (sumă echivalentă cu valoarea a 4 boi buni, la acea vreme).

De asemenea, nu este corect „mazili ruptași" ci ori „mazilo-ruptași (Cat. 1820), ori „mazili, ruptași" (Cat. 1832 și urm.) termenii nefiind identici.

Sînt bine tratate subcapitolul : Înființarea tîrgului Murgeni și capitolul III (Dezvoltarea tîrgului Murgeni după unirea Principatelor).

Totuși, deși autorul, la pag. 76, spune : „Aveau pămînt arabil, fînețe, heleșteie, locuri pentru prisacă, vaduri de mori, se foloseau monede pentru schimb (!), etc. de unde rezulta îndeletnicirea acestor comunități sătești", el nu spune nici un cuvînt despre economia feudală a satelor tratate. Nu putem crede că autorul ar fi străin de documentele din Arhivele Statului Iași, intitulate *„Statistici ești științe"*, în care sînt arătate, la fiecare sat în parte, suprafețele însămînțate pe soiuri de cereale, calculate, ca suprafețe, în fălci, după cum urmează : Loc. boieresc : grîu, secară, orz, ovăz, păpușoi, fîneață, imaș, loc nearat, păduri, vii (calculate în pogoane, pogonul a 48 prăjini fălcești, sfertul (cifertul) constituind firta). De aici și numele de „pogonărit" a dării pe vii ; apoi vite, cai, boi, vite

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de tamazlîc, oi, pietre de moară; pămîntul locuitorilor: loc de arătură — fără specificarea culturilor — fîneață, imaș, vite trăgace și de tamazlîc, oi, vie (în pogoane). Aceasta ar fi scos în evidență nu numai ocupațiile, dar și starea materială a țăranilor.

În capitolele următoare (IV—X) autorul reușește să ofere cititorului tot ceea ce este mai important cu privire la dezvoltarea Murgenilor.

Lucrarea formează un tot armonios, iar micile lacune nu-i pot știrbi valoarea ei științifică.

Vasile I. Necula

VASILE DRĂGUȚ, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 329 [—330] p.

Un dicționar enciclopedic întocmit de un singur autor constituie o mare cutezanță, deși avantajul unității operei îndeamnă la nesocotirea riscurilor. Vasile Drăguț s-a încumetat să elaboreze o astfel de lucrare, care ar fi putut fi demult întocmită de un colectiv de specialiști. Aceasta cu atît mai mult cu cît necesitatea ei e mai presus de orice îndoială. Iată de ce apariția *Dicționarului* semnat de Vasile Drăguț trebuie apreciată dintru început ca un prim pas într-un domeniu deficitar cum este cel al enciclopediilor de artă veche românească. Că a sosit timpul unor astfel de lucrări nu mai este nevoie să subliniem atîta timp cît, oprindu-ne doar la arta medievală, s-au înregistrat mari progrese în ultimele decenii în cercetarea metodică a monumentelor, s-a dezvoltat nebănuit de mult arheologia medievală și în genere, istoriografia, s-au restaurat foarte multe monumente, iar acțiunea de conservare a celor ce au avut de suferit de-a lungul veacurilor cunoaște o amploare fără precedent; într-un cuvînt, istoria artei feudale și disciplinele adiacente au contribuit în chip substanțial la îmbogățirea cunoștințelor de specialitate spre a fi necesară și utilă sistematizarea lor într-o lucrare enciclopedică. Dificultățile sînt, desigur, foarte mari, dar nu insurmontabile, așa încît este bine că un autor s-a încumetat să purceadă la alcătuirea acestei lucrări de referință, chiar dacă ea nu putea să fie, nici ca intenție, completă. Foloasele nu vor întîrzia să se vadă. Dacă am aminti numai fluctuația terminologică din cadrul disciplinei și tot ar fi destul să subliniem meritul acestui *dicționar* care propune specialiștilor folosirea termenilor adecvați, în tot cazul utilizarea lor corectă. Ca istoric de artă, Vasile Drăguț nu se putea să nu aibă în vedere această situație spre a-i acorda importanța cuvenită în lucrare. „La acest capitol, scrie autorul în *Cuvîntul înainte*, el (dicționarul, n.ns.) încearcă să fie cît mai cuprinzător în intenția, mărturisită aici, de a fi un punct de plecare pentru constituirea unui limbaj de specialitate unitar, pentru evitarea frecventelor fluctuații ce mai pot fi observate în legătură cu folosirea unor termeni" (p. 6). Explicațiile și disocierile autorului sînt clare și precise, iar după fiecare cuvînt-titlu este înregistrat corespondentul său în limbile franceză, germană, engleză și italiană.

În aceeași măsură se dovedește utilă această lucrare și în privința făuritorilor de artă din evul mediu, pe nedrept neglijați uneori din cauza penuriei documentare. Vasile Drăguț, care și-a făcut o adevărată preocupare din scoaterea la lumină a unor nume de artiști din această epocă, încercînd în lucrările sale să le creioneze personalitatea la dimensiuni reale, a avut în vedere și de această dată necesitatea prezentării lor adecvate, acțiunea reparatorie a istoricului încercînd să compenseze în măsura posibilului nedreptatea istoriei. „Deși sursele documentare sînt foarte sărace cu privire la viața și activitatea acestor meșteri, scrie autorul, dicționarul de față încearcă să le facă dreptate, scoțîndu-i din uitare și prezentîndu-i la loc de cinste, așa cum se cuvine" (p. 8). Și de această dată, ca și în cazul terminologiei, afirmația autorului concordă cu conținutul dicționarului, din parcurgerea căruia cititorul nu poate decît să aprecieze cum se cuvine un netăgăduit efort științific și utilitatea lui generală. El nu va mai putea aprecia însă în aceeași măsură această lucrare dacă interesul său major se circumscrie monumentelor de artă. De astă dată va constata că între ceea ce și-a propus autorul, potrivit afirmațiilor sale din *Cuvîntul înainte*, și conținutul lucrării există serioase dezacorduri; mai mult încă, titlul cărții nu mai corespunde în bună măsură, nici calitativ și nici cantitativ, cu ceea ce se înregistrează în dicționar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Dat fiind numărul foarte mare de creații care puteau fi luate în discuție, metoda selecției antologice se impunea cu necesitate, scrie autorul în același *Cuvînt înainte*. La operația selecției au prezidat următoarele principii : valoarea artistică, vechimea și raritatea tipologică, reprezentarea echilibrată a întregului teritoriu" (p. 6). Aceste criterii nu ar comporta obiecții dacă modalitatea de antologare nu l-ar priva pe cititor de cunoașterea, fie și în datele lor esențiale, a unor monumente din cadrul unei serii tipologice din care a fost selectat, de pildă, în carte doar unul, care a ajuns, potrivit autorului, să se bucure de notorietate. Oricum, dincolo de dificultatea îmbinării echilibrate a principiilor de mai sus, într-o astfel de operă, trebuie să observăm că ele favorizează în largă măsură subiectivitatea autorului, dîndu-i chiar posibilitatea unei antologări întîmplătoare ; dar odată cu aceasta, caracterul enciclopedic al lucrării este alterat, așa cum se poate constata în paginile acestui dicționar. De asemenea, este greu, în asemenea condiții, să se poată oferi o imagine adecvată asupra artei medievale românești, mai ales atunci cînd aceasta a fost atît de mult văduvită de vicisitudinile vremurilor, de pe urma cărora au ajuns adesea pînă la noi doar unele vestigii. Autorul însuși nu uită să-l avertizeze pe cititor, în privința artei laice care a avut enorm de suferit de-a lungul secolelor, că „în evul mediu românesc au fost construite numeroase cetăți, curți domnești și boierești ca și case în tîrguri și în orașe care, dacă s-ar fi păstrat, cu toate, ar fi proiectat o altă lumină asupra configurației reale a artei laice autohtone din veacurile de mijloc" (p. 7). Afirmația autorului este perfect îndreptățită, dar ea arată în același timp că într-un atare caz nu selecția riguroasă este cea mai indicată, ci efortul științific de a integra, în limita posibilităților, tot ceea ce ar putea concura la reconstituirea în general a imaginii amplorii programului de construcții civile. Din păcate, tocmai în acest domeniu dicționarul are prea multe lipsuri. Destule absențe notabile se înregistrează însă și din rîndul monumentelor religioase (cf., între altele, repertoriile bibliografice ale monumentelor din Țara Românească, Moldova și din Banat publicate de N. Stoicescu ; v. și observațiile noastre de mai jos). În sfîrșit, structura articolelor este adesea inegală : alături de cele cu caracter enciclopedic se găsesc altele care cuprind doar date elementare sau au un conținut informativ extrem de sumar, vădind nu odată o documentare grăbită sau cu totul incompletă. Cele mai multe din aceste observații nu și-ar fi avut locul aici dacă această interesantă lucrare nu ar fi fost intitulată Dicționar *enciclopedic*. Aceasta pentru că ea nu este decît în parte o operă enciclopedică, ci e pur și simplu un *dicționar de artă medievală*, sau, în ceea ce privește monumentele, mai bine chiar un *mic dicționar de artă medievală*. Semnificația apariției acestei lucrări ni se pare însă mai importantă decît realizarea însăși, dovedind posibilitatea întocmirii ei de un singur autor. Și nu ne îndoim că Vasile Drăguț nu va purcede la realizarea ei, amplificînd și restructurînd după criterii enciclopedice un material științific atît de generos și în bună măsură prelucrat.

Avînd în vedere tocmai această posibilitate, socotim utile cîteva observații și precizări, pe care le facem urmînd, în genere, ordinea din *Dicționar*. Astfel, începutul secolului al XIX-lea nu ni se pare a constitui limita de sfîrșit a artei feudale românești, cum subliniază dintru început autorul : „Limita superioară, afirmă Vasile Drăguț în dezacord cu întreaga noastră istoriografie, se situează la începutul secolului al XIX-lea, atunci cînd, sub semnul maturizării noilor forțe sociale, orînduirea feudală, caracteristică evului mediu, se destrăma, odată cu aceasta încheindu-se procesul evolutiv a ceea ce se numește, îndeobște, „arta veche românească" (!). Ciudat este însă faptul că autorul însuși nu respectă propria-i „periodizare", înregistrînd în dicționar destule monumente din prima jumătate a secolului al XIX-lea, ba chiar și de după mijlocul acestui veac (p. 64, 75, 92, 174 etc.). Este vorba așadar de încă un dezacord între *Cuvîntul înainte* al autorului și conținutul dicționarului.

Fiind întru totul de acord cu autorul în privința importanței pe care o are corectitudinea terminologiei în domeniul căruia îi este consacrată această lucrare, nu putem trece peste inconsecvențele și erorile de acest fel ale autorului ; și cu atît mai mult cu cît într-un dicționar, proprietatea termenilor și înregistrarea corectă a numelor dobîndesc o însemnătate specială, devenind obligatorii pentru autor. Dacă, de pildă, denumirea de azi a satului în care a fost construită la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1503 biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul este Arbore (p. 22) nu înseamnă neapărat că numele ctitorului trebuie ortografiat absolut identic cu al satului, atît timp cît în nici unul din sutele de acte originale păstrate din secolele XV și XVI nu stă scris Arbore ci *Arbure*, întocmai ca și în pisania bisericii și în inscripția arcosoliului de la același monument. Luca Arbure se intitulează în inscripțiile de la această ctitorie pîrcălab, dar funcția oficială deținută de el timp de aproape 40 de ani este cea de *portar de Suceava* și ea nu se reduce, în terminologia de cancelarie, doar la o deosebire formală. Faptul are, desigur, o importanță mult mai mică față de consecvența cu care Vasile Drăguț transcrie greșit în toate lucrările sale numele pictorului de la biserica Arbure, neluînd în considerație lectura corectă a altor cercetători. Vasile Drăguț și-a cîștigat un netăgăduit merit prin creionarea adevăratei personalități a acestui pictor și așezarea lui în rîndul celor mai mari artiști din istoria artei românești ; cu acest scop i-a pus numele și în titlul unei cărți ce constituie, neîndoielnic, cea mai temeinică analiză întreprinsă în acest sens de un istoric de artă (v. Vasile Drăguț, *Dragoș Coman maestrul frescelor de la Arbure*, București, 1969), dar numele zugravului ieșean tot greșit a fost transcris, ca și în acest dicționar (v. și p. 132), deși el a fost citit corect încă din 1926 (v. Dimitrie Dan, *Ctitoria hatmanului Luca Arbure*, în B.C.M.I., XIX (1926), iar inscripția care îl conserva pînă acum cîțiva ani este reprodusă fotografic încă din 1924 de V. Grecu („Byzantion", tome I, p. 282). În această reproducere și în cele care i-au urmat, numele pictorului se citește foarte clar (în caractere slavone) : *Dragosin* (un decalc și o transcriere recentă ale ei, dar nu în întregime corecte, la I. Solcanu, *Datarea ansamblului de pictură de la biserica Arbure (I). Pictura interioară*, în tomul XII (1975) al acestui „Anuar" p. 33 și 45). Anumite particularități grafice din inscripție conduc la concluzia că pronunția numelui, curent încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, era Dragosin (cf. străvechile nume de sate : Dragosinești, Dragsini, Draxini etc.).

La biserica *Aroneanu* (p. 38), unde ar fi fost bine să fie amintit monumentul care a precedat-o, se spune că „semnăturile" a doi dintre meșteri „Gheorghe și Grigore" (exact : *Ghiorghi și Gligorie)* sînt „incizate pe tencuială", ceea ce nu corespunde adevărului ; aceste nume sînt săpate pe soclul părții nordice a absidei altarului.

La articolul *Baia* este greu de înțeles ce a vrut să spună autorul prin formularea : „Vechi centru economic și politic al Moldovei și *capitală* în timpul lui Bogdan I *avînd rang de reședință principală*" (p. 41). Biserica Sf. Gheorghe din Botoșani (p. 64) nu a fost construită în 1561 ci cu zece ani mai înainte ; menționăm faptul deoarece data zidirii acestui monument este înregistrată și greșit în unele lucrări de specialitate ca urmare a erorii lapicidului, care a săpat în pisanie cifra 40 în loc de 50 (v. foto. la G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, 1928, p. 109, fig. 119). Pentru bogăția arhitecturii civile botoșenene, depășită, în Moldova, doar de Iași și urmată îndeaproape de Tecuci, ni se pare simplificatoare această singură propoziție din articol : „Numeroase case de locuit datează din sec. 18—19" (p. 64). De fapt, marea lor majoritate datează din secolul al XIX-lea și ar fi de dorit ca într-o nouă ediție, restructurată, a Dicționarului vechea arhitectură a Botoșanilor să ocupe locul cuvenit.

Chișinăul nu e „menționat prima oară în 1436" ca „tîrg moldovenesc", ci ca seliște, deci loc pe care a ființat cu mult înainte de această dată un sat. El a devenit „tîrgu mare în zilele domnului Dabija vodă" (Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, p. 207), care a luat satul Vistiernicii de la un boier „și l-au dat tîrgoveților din Chișinău pentru ca să s(ă) mărească hotarul tîrgului" (A. Sava, *Documente privitoare la tîrgul și ținutul Lăpușnei*, p. 99 — doc. din 1666 august 2 ; cf. și N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic...*, București, 1974, p. 185 și urm., de unde se vede limpede, în dezacord cu afirmația lui Vasile Drăguț, că în secolul al XVII-lea a fost construită aici o biserică domnească, iar în veacul următor numeroase alte monumente).

Biserica de lemn din satul Cizer lucrată de conducătorul răscoalei țărănești din 1784, Horea, nu se află la Muzeul Horea ci la Muzeul Hoia din Cluj (p. 96).

Datele cu privire la mănăstirea *Frumoasa* din Iași (p. 148), sînt și incomplete și de cele mai multe ori greșite. Mănăstirea nu a fost întemeiată de Matei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ghica vodă în 1753, ci, potrivit cronicarului Ghiculeștilor și lui Ion Neculce, pe care trebuie să-i credem, ea a fost construită de Grigore al II-lea Ghica în timpul primei domnii (1726—1733) sau, mai precis, începînd cu anul 1729. De fapt, mănăstirea lui Ghica vodă o continuă pe cea a lui Melentie Balica hatman de dinainte de 1587 cunoscută și sub numele de Galata de Jos (a nu se confunda cu cea cu același nume a lui Petru Șchiopul). „Palatul de pe ziduri" (nu *de peste ziduri* cum scrie autorul; v. și p. 174) a fost construit în 1812 (devizul se află la Arh. St. Iași) și nu în 1818—1819 (v. și p. 174), iar biserica actuală datează, potrivit pisaniei, din 1836—1839, nu din 1833—1836 etc.

La mănăstirea *Galata* (p. 149), zidul de incintă nu „a fost construit de Ipsilante vodă în 1799", ci el exista în secolul XVII și a fost refăcut în 1736 (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, V_1, p. 212), iar casele domnești nu au fost „reclădite..., în 1847, de Mihail Sturza", ci de sora acestuia, Ruxanda (T. Codrescu, *Uricariul*, XVII, p. 401).

Mănăstirea *Golia* (p. 154) nu a fost „întemeiată încă din sec. 16 de către marele logofăt Ioan Golia" (corect: Golăi, n. ns.), ci la începutul secolului al XVII-lea de soția acestuia, Ana (prima mențiune: 30 mai 1604). În secolul XVI (de la 1564 înainte) ființa ca biserică de mir numai bisericuța de piatră a logofătului.

Destul de sărac, articolul despre monumentele *Hîrlăului* (p. 164) conține și unele inexactități. Prima mențiune documentară a orașului nu datează din 1391, ci din 4 august 1400 (*Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. I, nr. 11). Ceea ce se află azi în ruină lîngă biserica Sf. Gheorghe de aici nu sînt numai casele domnești ale lui Ștefan cel Mare, cum rezultă din formularea grăbită a autorului, ci ansamblul curții domnești așa cum a fost ea refăcută de Radu Mihnea în 1624; ea nu se află „în curs de restaurare" ci în stadiul cercetărilor arheologice (din păcate, intermitente). Nu e „în curs de restaurare" nici mănăstirea Hlincea (p. 166) care n-a fost niciodată *schit* și nu e ctitorită de Maria „Zotta", ci de Maria și de soțul ei, *Zotu* spătarul, dar nu „către 1587" ci după 1574; Situată în satul Hlincea, c. Ciurea, j. Iași, și nu la „4 km. sud de Iași", ea nu a fost „reparată împreună cu incinta fortificată... în anul 1660... de către (!) Ștefăniță Lupu" și nici nu a fost zugrăvită „în același an". Neluarea în considerare a concluziilor la care a ajuns cercetarea științifică sau măcar a principalelor izvoare istorice, ci bazarea exclusivă pe o pisanie ce eludează adevărul l-a făcut pe autor să greșească aproape în întregime articolul despre acest monument. Mănăstirea nu a fost terminată de cei doi ctitori; Vasile Lupu este cel care „a făcut turn, și chilii, și trapezărie și pivniță de piatră... și cerdac mai sus de mănăstire" (Bibl. Academiei R.S.R., XXXII/100); după cum atestă inscripțiile din biserică, ea a fost pictată în anii 1659—1661 (N. Grigoraș, *Două monumente de artă feudală din împrejurimile Iașului: Mănăstirile Hlincea și Aroneanu*, în *Cercetări istorice*, Iași, 1970, p. 288—289).

În general, autorul se dovedește prea puțin familiarizat cu unele probleme ale istoriei Iașilor și a zidirilor sale, comițînd nu odată greșeli elementare. „În legătură cu dezvoltarea economică și creșterea importanței administrative, înflorirea urbanistică și artistică a orașului Iași poate fi urmărită „nu începînd" de la sfîrșitul secolului al 15-lea", cum afirmă Vasile Drăguț, ci de la *începutul* acestui veac. Nu „din vremea lui Ștefan cel Mare datează vechea curte domnească (azi resturi arheologice)", ci din vremea lui Alexandru cel Bun, cum se știe de mai bine de jumătate de secol din izvoarele documentare (v. *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova și toate celelalte colecții mai vechi de acte medievale) și din cele arheologice și cum se vede și din resturile zidurilor ce se conservă sub platforma de beton a Teatrului de vară. Biserica Sf. Nicolae domnesc nu făcea parte din complexul curții domnești unde se aflau alte ctitorii („biserica despre doamna", „biserica de pe poartă"), ci, așa cum rezultă din sute de documente și cum se mai poate ușor deduce și azi după traseul zidului lui Antonie vodă Ruset, ea era situată lîngă curte, în afara incintei acesteia. Biserica Galatei nu este „de cărămidă" (p. 172), ci din piatră și cărămidă. Biserica Sf. Sava nu este „construită" în 1625 ci *reconstruită* în acest an, suprapunînd, fie și în mică măsură, biserica din 1583, după cum biserica Barnovschi (Adormirea) nu a fost clădită în 1627 ci doar începută în acest an; ea nu era terminată nici la năprasnica moarte a ctitorului (22 iunie 1633) precum el însuși scrie în testamentul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

său constantinopolitan. În aceeași măsură aparține acestui vrednic domn, și abia după aceea lui Vasile Lupu, și biserica Sf. Ioan Botezătorul („Uspenia Preceste den tîrg den Iași, scrie Barnovschi vodă în testamentul său, ...este nesăvîrșită... Așijderea, biserica lui Sf(întul) Ioan Cîrstiteli, iar în tîrg în Iași, care iaste făcută de noi, ear nu este săvîrșită" — *Doc. Rom. Hist.*, A, XXII, nr. 333). Observăm totodată că ultima biserică nu a fost terminată în 1635 cum scrie autorul, ci în 1634 (textul slavon al pisaniei, la N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. II, p. 136, cu data socotită greșit în traducere). Biserica Vovidenia nu e construită la 1645 și nu se cunoaște vreo informație că ea ar aparține lui Vasile Lupu ; ea începe doar a fi menționată documentar de la această dată (N. Stoicescu, *Repertoriul...*, 1974, p. 485 și p. 525, nota 192). Nu a fost construită de acest domn nici vechea biserică Talpalari (nu : Tălpălari), care aparține, în prima formă, vistiernicului Iordachi Cantacuzino. Vasile vodă este un mare ctitor și fără încercarea expresă a fiului său, Ștefăniță voievod, de a pune pe seama strălucitului domn construcții ce nu-i aparțin în întregime (a se vedea cazul Hlincei) ; izvoarele istorice îngăduie azi evitarea unor astfel de situații. Nu știm pe ce se întemeiază autorul cînd denumește o interesantă casă negustorească cu arcade din Iași drept „Casa Dosoftei", datînd-o „din ultimile decenii ale sec. 17", cînd ea nu poate fi situată decît în secolul al XVIII-lea, de cînd mai datează în Iași încă vreo trei asemenea clădiri care, din fericire, nu au fost încă „botezate". În *Casa cu arcade* funcționează, de la restaurarea ei, secția de literatură veche a Muzeului de istorie al Moldovei, nicidecum „Muzeul tiparului".

Pentru că se vede că autorul nu a fost încă la Iași spre a-i cerceta *de visu* monumentele și a-i parcurge mai îndeaproape filele de istorie, este de la sine înțeles că trebuie să purcedem și la corectarea datelor tuturor monumentelor religioase din secolele XVIII și XIX pe care autorul le înșiră la sfîrșitul articolului despre Iași ; biserica Sf. Teodori este construită, potrivit unui act, în anul 1760 (nu 1761, cum scrie autorul) ; biserica Sf. Gheorghe cunoscută mai ales sub alt nume (Mitropolia Veche) nu este clădită în 1761 ci doar începută la această dată și terminată peste aproape zece ani (*Monumente istorice și bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 335) ; turnul Spiridoniei nu datează din 1796, ci, precum stă scris de o parte și alta a stemei de deasupra intrării sale, cu zece ani mai devreme ; anul 1796 este înscris pe frontonul altui monument („Ușa nădejdii") de la una dintre cele mai importante construcții laice din Iași din secolul al XVIII-lea (Universitatea Veche) ; biserica Sf. Haralambie datează din anii 1799—1805 (T. Codrescu, *Uricariul*, XVII, p. 400—405 și p. 472—475) nu din 1797—1804, iar biserica Sf. Spiridon nu a fost construită în anii 1804—1805 ci în 1807, așa cum se consemnează în pisanie.

Aproape toate datele construcțiilor laice neoclasice de la sfîrșitul articolului despre Iași sînt de asemenea greșite. Ceea ce surprinde însă mai mult pe cititor este absența totală din articol a construcțiilor laice ieșene din secolul al XVIII-lea, autorul menționînd la întîmplare, doar cîteva case din veacul al XIX-lea, adică din perioada care, potrivit *Cuvîntului înainte*, se situează în afara artei vechi românești ! Realitatea este bineînțeles alta ; în nici un oraș din țară nu se păstrează ca la Iași atîtea clădiri laice neoclasice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea, toate aparținînd în *aceeași măsură* artei vechi românești. Universitatea Veche, casa Canta, casa Beldiman, casa Mavrocordat și multe altele care nu trebuiau să lipsească din acest articol sînt clădiri reprezentative pentru Iașii secolului al XVIII-lea.

În sfîrșit, ni se pare exagerată, sau, oricum, formulată în grabă, afirmația din același articol că biserica Galatei „inaugurează epoca influențelor muntenești în Moldova" (p. 172). Există oare o *„epocă* a influențelor muntenești" în arta moldovenească sau e vorba, cum îndeobște este cunoscut, de prezența începînd cu Galata a unor elemente muntenești repede asimilate și deci integrate definitiv în arhitectura moldovenească din perioada ei de înflorire ? Evident, neputînd fi vorba de o asemenea epocă, credem că formularea potrivită în această privință rămîne cea de la articolul *Galata* (p. 149) unde autorul constată, pe bună dreptate, că acest monument este „deosebit de important pentru evoluția arhitecturii din Moldova, prin puternicul influx de forme stilistice muntenești".

Unele monumente ieșene (Cetățuia, Galata, Golia etc.) descrise în articole de sine stătătoare sînt reluate în articolul *Iași* (p. 172—174) în formulări nu prea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diferențiate, ceea ce pînă la urmă nu are atîta importanță cît o are, de pildă, faptul că la *Golia* autorul scrie că biserica a fost zidită „în anii 1650—1653" iar la articolul *Iași* că ea datează din 1650—1660", că biserica mănăstirii Frumoasa datează din 1833—1836 la articolul consacrat acestui monument (p. 148) și din 1836 la cel despre *Iași* (p. 174; pentru data exactă, v. mai sus) etc.

Cea mai mare parte a articolului *Orhei* (p. 220) este greșită. Autorul confundă Orheiul Vechi, unde se află resturile cetății lui Ștefan cel Mare și ale casei pîrcălabului, cu orașul Orhei de astăzi aflat la vreo 20 de km. de locul celui dintîi. Nu se poate spune despre actualul Orhei că e „așezat nu departe de Nistru" pentru bunul motiv că el este situat pe rîul Răut întocmai ca și Orheiul Vechi, a cărui cetate a fost construită pe un mal înalt al acestui rîu în dreptul satului Tărbujeni de azi. Ea nu a fost clădită „înainte de 1484" ci era gata în primăvara anului 1470 (de la 1 aprilie al acestui an începe a fi menționat în sfatul domnesc Gangur pîrcălab de Orhei; v. *Documenta Romaniae Historica*, A, vol. II, nr. 163 și urm.); ultima lui mențiune în sfat datează din 4 noiembrie 1493 indicînd data imediat după care cetatea nu a mai ființat (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, nr. XII). Anul 1499 indicat de Vasile Drăguț ca dată a distrugerii cetății de către tătari este tot atît de fantezist ca și anul 1484 de mai înainte (cf. și *Repertoriul monumentelor... din timpul lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1958, p. 225).

Spre a lămuri lucrurile pînă la capăt, trebuie să mai precizăm că biserica Sf. Dumitru a fost construită în noul oraș Orhei, cel vechi nemaiexistînd în vremea lui Vasile Lupu. Biserica a fost înălțată nu „înainte de 1639" ci înainte de octombrie 1640 (St. Berechet, *Cînd a zidit Vasile Lupu biserica din Orhei?*, în „Revista Arhivelor", II, p. 406—409).

Ar fi util de semnalat că vulturul bicefal bizantin este prezent și în arta moldovenească: în pictură, în ceramica smălțuită, orfevrărie etc. (v. *pajură*, p. 222). Alături de cele „cîteva p(alimseste) provenind din Transilvania, sec. 14—15, (care) se păstrează în arhivele din Sibiu și Sighișoara" îi semnalăm autorului existența a trei palimseste din timpul lui Ștefan cel Mare ce se păstrează la Biblioteca Academiei R. S. România.

Mult prea sumare, reduse deseori chiar la simple mențiuni consemnate în mare grabă și conținînd prea numeroase greșeli istorice (cîteodată, cum s-a văzut, aproape toate datele sînt greșite), articolele despre monumente din acest *Dicționar* sînt în surprinzătoare contradicție cu *Cuvîntul înainte*, care pare a fi scris nu pentru ceea ce cuprinde această lucrare ci pentru ceea ce ar fi trebuit ca să fie. Pe aceeași linie se înscrie și absența a numeroase monumente laice și religioase de natură să contribuie la constituirea unei imagini adecvate asupra evoluției artei medievale pe întreg pămîntul românesc. Sînt destule biserici, case și curți boierești importante, bine păstrate și azi, sau cetăți și curți domnești ce nu au ajuns pînă la noi, dar despre care avem destule informații (cf. N. Stoicescu, *Repertoriul* cit.) care, potrivit criteriilor autorului, ar fi trebuit să figureze în *Dicționar* spre a umple numeroasele spații albe de pe harta construcțiilor medievale românești.

În vederea aceleiași necesare reeditări amintite mai sus trebuie să mai notăm lipsa de unitate a principiilor de întocmire a articolelor care face nu odată ca ele să fie inegale din punct de vedere științific. Unitatea *Dicționarului* este viciată, în același sens, și de transcrierea grăbită a datelor istorice; căci alături de erorile semnalate sînt destule cazuri, pe care nu le mai menționăm, din lipsă de spațiu, cînd autorul oscilează de la un articol la altul (un singur exemplu: domnia lui Petru al Mușatei figurează la p. 90 sub anii: 1374—1391/92, iar la p. 287 sub data: 1374—1391). După cum se știe, datele monumentelor nu sînt totdeauna sigure, dat odată adoptată una dintre ele de către autor ea trebuie să fie aceeași în toate articolele. În sfîrșit, transcrierea toponimelor și a onomasticelor istorice impune, pe lîngă respectarea formei din epocă, o ortografiere unitară, reclamată atît de specificul lucrării cît și de caracterul normativ preconizat de autor (v. *Cuvîntul înainte*, p. 6) pentru terminologia artistică. În această privință, redactorul de carte și redactorul lexicograf au asociat autorului în locul rigorii profesionale o inexplicabilă grabă și aceeași lipsă de atenție (iată, de pil-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că, cum este ordonată materia literei *V: Valea Viilor...*, *Vălenii de Munte...*, *Valentinus...*, *Văratec...*, *Vioreşti...*, *Vişina*, *Vărzăreşti*, *velum...*, *Vieroşi...!)* (p. 312 şi urm.). Etc.!

I. Caproşu

DUMITRU ZAHARIA, EMILIA CHIRIACESCU, CORNELIU CARAMIDARU, *Colecţia de documente de la Arhivele Statului Bacău (1424—1848)*, Bucureşti, 1976, 388 p.

După cum am menţionat în tomurile anterioare ale acestei publicaţii, cu prilejul apariţiei cataloagelor de documente moldoveneşti de la Arhivele Statului Bucureşti, întocmirea unor asemenea instrumente de lucru şi pentru Arhivele judeţene din Moldova constituia demult o necesitate. Preocuparea consecventă a Direcţiei Generale a Arhivelor pentru întocmirea de *Cataloage* arhivistice probată de apariţia a numeroase asemenea instrumente ştiinţifice, în ultima vreme, s-a concretizat, deocamdată, în ceea ce priveşte arhivele moldovene, cu editarea catalogului de documente de Arh. St. Bacău.

Din capul locului trebuie observat că lucrarea este bine întocmită, autorii fiind buni cunoscători ai fondului arhivistic băcăuan întocmai ca şi coordonatoarea ediţiei, cunoscuta arhivistă Veronica Vasilescu, de la Direcţia Generală a Arhivelor. Volumul cuprinde regestele tuturor documentelor din această arhivă dintre anii 1424 şi 1848 şi, indiferent de limita de timp, al tuturor actelor din condicile de documente; el este întocmit, cu mici excepţii, după principiile care au stat la baza alcătuirii primelor şase volume ale catalogului documentelor moldoveneşti din marele fond documentar bucureştean menţionat mai sus, constituind deci, ca şi acestea, un instrument de lucru indispensabil pentru cercetător. Deoarece instrumente arhivistice similare se află mai demult în lucru, urmînd ca ele să fie editate eşalonat, socotim că observaţiile prilejuite de apariţia primului catalog al unei unităţi arhivistice moldovene nu trebuie ocolite. Deoarece lucrările de acest fel se întocmesc după principii unitare, nu înţelegem de ce ele nu poartă şi acelaşi titlu: cele din arhivele centrale se numesc *cataloage de documente*, iar acesta poartă pe copertă titlul: *colecţia de documente... Inventare arhivistice*, deşi lucrarea de faţă nu este un *inventar*, ci tot un... *catalog*. Singura deosebire dintre cataloagele menţionate şi acest „inventar arhivistic" este neconsemnarea în acesta din urmă a *ediţiilor* documentelor. Dar nici acest fapt nu este de înţeles, pînă la urmă, atîta timp cît Direcţia Generală posedă o atît de bogată bibliografie a documentelor ce ar trebui folosită la editarea *tuturor* cataloagelor, fie centrale, fie judeţene; doar şi acestea din urmă apar „sub îngrijirea Serviciului de publicaţii din Direcţia Generală a Arhivelor Statului" şi sînt avizate „de către (sic!) Comisia ştiinţifică pentru probleme arhivistice", cum stă scris pe contrapagina foii de titlu a volumului. Menţionăm acest fapt nu numai pentru că este vorba de lucrări de acelaşi gen întocmite pentru aceeaşi categorie de cititori şi avînd acelaşi scop, ci şi pentru că titulatura foarte diferită a lucrărilor arhivistice de pînă în ultimii ani, cînd s-a adoptat o terminologie unitară, îl încurcă uneori pe cercetător.

O altă chestiune care ar trebui rezolvată unitar la viitoarele cataloage ale fondurilor arhivistice judeţene este cea a condicilor de documente. Regestarea lor aparte în catalogul băcăuan nu ni se pare indicată, fie şi numai pentru motivul că din punct de vedere arhivistic disocierea nu este corectă, ca să nu mai vorbim de faptul că ea îngreuiază folosirea catalogului de către specialist.

Dincolo de aceste scurte observaţii, catalogul actelor de la Arhivele Statului Bacău dovedeşte faptul că există competenţă arhivistică şi în judeţe şi că ea trebuie folosită pentru elaborarea şi editarea cît mai rapidă a unor astfel de instrumente care fac cinste arhivisticii româneşti şi contribuie la progresul cercetării ştiinţifice.

I. Caproşu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NECULAI ȘANDRU, *Sub zodia zimbrului*, București, Ed. „Albatros", 1976, 232 p. + ilustrații.

Inițiativa Editurii „Albatros" de a cuprinde sub genericul „Memoria pămîntului românesc" o nouă colecție de scrieri care să contribuie la popularizarea momentelor de seamă din trecutul patriei părea de bun augur, cartea lui Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, apărută în aceeași colecție, dovedind calități admirabile (vezi nota noastră, p. 662). Destul de repede a venit însă deziluzia determinată de felul în care a înțeles amintita editură să-și manifeste exigențele selective în promovarea literaturii de valoare. Ne întemeiem opinia pe impresia lăsată de lectura cărții lui Neculai Șandru, carte ce poate servi mai degrabă ca exemplu de felul în care *nu* trebuie scrisă istoria. Cutezanța autorului de a aborda un tărîm științific de care este străin face un deserviciu imens popularizării istoriei, avînd implicații grave în opera de educare patriotică și de informare a cititorilor. Aceasta cu atît mai mult cu cît cartea la care ne referim stăruie asupra unei epoci de mare prestigiu, asupra domniei lui Ștefan cel Mare, domeniu care a constituit preocuparea reprezentanților de frunte ai istoriografiei noastre. În afara studiilor speciale și a sintezelor de istorie a românilor, epoca aceasta a prilejuit apariția unor lucrări de ansamblu, mai vechi și mai noi, a căror actualitate n-a scăzut: N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare* (1904), Alex. Lapedatu, *Ștefan cel Mare* (1904), I. Ursu, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei* (1925), *Studii cu privire la Ștefan cel Mare* (1956), Manole Neagoe, *Ștefan cel Mare* (1970) ș.a. între care utilă operei de popularizare s-a dovedit și excelenta *Viață a lui Ștefan cel Mare* de Mihail Sadoveanu.

Încercînd un teren al istoriei atît de cercetat, N. Șandru avea suficiente elemente pentru a alcătui o scriere reușită. Remarcăm în acest sens că autorul a ținut să-și anunțe documentarea prin indicarea unei bibliografii pe care n-a avut modestia s-o considere selectivă, cum este în realitate, întrucît studii de primă importanță nu sînt indicate (Olgiert Górka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare*, în „Revista istorică română", IV (1934) I—VI (1935—1936); *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, (1958); Radu Rosetti; *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea* (1947); I. D. Ștefănescu *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, Paris (1928) etc., etc.) pentru a fi menționate, în schimb, lucrări de valoare secundară. Nedumeriri creează și lipsa de claritate în legătură cu tema pe care autorul și-a propus s-o trateze. În lipsa oricărei note introductive, cititorul este silit să parcurgă o bună parte a cărții pentru a înțelege tardiv că preocuparea autorului se concentrează asupra societății feudale românești în timpul lui Ștefan cel Mare.

Cum nu avem intenția de a semnala toate erorile care se întîlnesc în carte încă de la primele ei rînduri, le vom grupa sintetic în funcție de natura lor.

Așa cum era de așteptat de la o scriere de popularizare, stilul autorului ar fi trebuit să îmbineasca și anumite funcții literare. În acest sens, autorul nu etalează calități deosebite. Pe alocuri chiar, formulările sale sînt deplorabile: Ștefan-vodă intră în 1474 în Țara Românească „ținînd mereu poala munților" (p. 30); Radu cel Frumos cerșise ajutor „pe la ușile pașilor musulmani" (p. 31) etc. Unii termeni sînt total improprii epocii respective: în 1474, Ștefan s-a îndreptat în „marș forțat" spre București (p. 30); la 15 martie, același domn trimitea „o proclamație" locuitorilor brăileni (p. 34); Matei Corvin n-a putut să oprească legăturile seculare dintre „principatele" românești (p. 35); catastihul de evidență a activității sfatului orășenesc era „o instituție" care ființa din timpul lui Ștefan cel Mare (p. 127).

Și mai grave ni se par numeroasele informații greșite străine de realitatea istorică specifică evului mediu românesc. Despre expediția de pedepsire întreprinsă în Pocuția de Ștefan cel Mare, după campania lui Ioan Albert din 1497, autorul scrie că domnul Moldovei „ca și turcii" s-a întors cu prăzi și robi (p. 71), asemănare ce ni se pare cu totul nedreaptă ținînd seama de cauzele deosebite ale acestor acțiuni. Greșite ni se par interpretările pe care autorul ține să le afirme în legătură cu domnia lui Ștefan cel Mare și epoca sa: „puterea și prestigiul domnului crescuseră într-atît încît el se compara cu un mare monarh feudal, la fel ca și cei din apusul Europei contemporani lui, afișînd în același timp, și multe din trăsăturile somptuoase ale sfîrșitului împărăției bizantine" (p. 141).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Despre boierime în epoca ulterioară domniei lui Alexandru cel Bun se afirmă că „adulmeca la moșii străine" (p. 7), în timp ce Moldova devenise „un cîmp de războaie civile" (p. 9); năvălirea tătarilor în 1470, cînd au fost înfrînți la Lipnic, este explicată de autor pe seama rugăminții adresată hanului de Radu cel Frumos (p. 28), ipoteză greu verosimilă.

Cu totul criticabil ni se pare procedeul de a se reproduce între ghilimele, fragmente din cronicile Moldovei, în timp ce conținutul lor este denaturat și compromis: „Și silind, povestește cronicarul Grigore Ureche, despre războaiele lui Ștefan cu Petru, spre scaunul Sucevei, i-au lovitu în ieșiții înainte (sic!), Petru Vodă Aron, pe Siretiu la Doljești, la tina (sic!) și l-au lovitu în ziua de joi mari, aprilie 12 [1504] (sic!), și frînase (sic!) Ștefan pe Aron. Ci Aron Vodă nu se lăsă cu atîta, ci de iznoavă s-au hubucitu (sic!) și al doilea rîndu să lovi la Orbic și iară biroui Ștefan Vodă" (p. 17), în timp ce Letopisețul consemnează cu mai multă claritate cum „i-au eșit înainte Pătru vodă Aron pre Siret, la sat la Doljești, la Tină, și s-au lovit în zioua de gioi-mari, aprilie 12, și înfrînse Ștefan vodă pre Aron. Ci Aron vodă nu se lăsă cu atîta, ci de iznoavă s-au bulucit și al doilea rînd să lovi la Orbic, și iarăși izbîndi Ștefan vodă" (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1967, p. 82).

Exemplele unor erori de acest fel sînt însă foarte numeroase. Cele pe care le-am amintit ni se par suficiente pentru a înțelege modul superficial în care autorul a răspuns exigențelor documentare și ale scrisului istoric. Aceasta ne îndreptățește să considerăm cartea lui N. Șandru un rebut istoriografic ce poluează atît literatura științifică cît și aceea de popularizare. Pentru respectarea adevărului și rigurozității științifice și pentru înțelegerea justă a operei de educare patriotică ar trebui să se depună eforturi mai mari din partea editurilor, astfel ca literatura de popularizare a istoriei să nu constituie domeniul de „afirmare" și „venituri" al diletanților, străini de cercetarea istorică.

Ștefan Lemny

ION MICLEA, *Dulce Bucovină*, Studiu și comentarii de RADU FLORESCU, <București>, Ed. Sport-Turism, 1976, 520 pl. + text nepaginat.

Inestimabilele valori artistice și istorice din nordul Moldovei constituie pentru orice carte întocmită la nivelul exigențelor actuale o garanție de succes; interesul cu care este așteptată orice apariție editorială privitoare la această zonă de civilizație românească depășește demult obișnuitul. Cu toate acestea, un album românesc cuprinzător despre această parte a țării apare abia acum. Întîrzierea, păgubitoare din atîtea puncte de vedere, nu ne aduce însă și reușita deplină, cum ar fi fost de așteptat; *Dulce Bucovină* are calități incontestabile, ce se cer a fi subliniate: imagini pe cît de interesante pe atît de fermecătoare, varietate cromatică și tematică, bogăție artistică, inventivitate profesională și, în sfîrșit, știința de a surprinde remarcabile instantanee aeriene care, toate, se constituie într-un îndemn de a învăța să redescoperim, de fiecare dată cînd le privim, frumusețile cu care natura și oamenii au înzestrat pe parcursul istoriei acest colț de țară.

Stăpînirea deplină a unui meșteșug artistic este absolut necesară, dar nu și suficientă pentru cel ce purcede la alcătuirea unei cărți de acest fel despre Bucovina, unde atotputernică rămîne pretutindeni Istoria, pe care, din păcate, Ion Miclea nu probează a o cunoaște îndeajuns, așa cum în aceeași măsură sînt străini de ea și cei de la editura „Sport-Turism" (!) care au colaborat la editarea acestei cărți. În aceste condiții, o carte *de autor*, cum se spune uneori în limbaj editorial, constituie un mare risc, pe care și-l asumă nejustificat atît cel care se încumetă la întocmirea ei cît și instituția sub egida căreia se tipărește. Este și cazul acestei lucrări prin care cunoscutul artist-fotograf Ion Miclea, neconsimțind la o colaborare paritară cu un specialist, nu izbutește să aducă serviciul cultural așteptat, întocmai cum cu ani în urmă, dincolo de bunele intenții, a semnat o altă carte în mare măsură nereușită (v. *Iașii marilor iubiri*, București, 1971). Predilecția autorului pentru locuri atît de importante din punct de vedere istoric și artistic nu ajunge, atîta timp cît asemenea cărți nu interesează numai pe amator ci și, poate chiar în mai mare măsură, pe specialist, ca să nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai vorbim de circulația mare pe care ele o au nu numai în țară, ci și în străinătate. Or, în atare condiții, ținuta științifică nu poate fi trecută în subsidiar de autor și cu atît mai puțin de instituția editorială, fie ea și de... sport-turism. Este și motivul pentru care ne-a reținut atenția această carte care a fost întocmită în lipsa cunoștințelor elementare de geografie istorică ; de aici nedoritele confuzii pe care ea le produce imediat cititorului mai puțin avizat și celui străin îndeosebi. Căci ce este, potrivit acestei lucrări, Bucovina, dacă nu spațiul geografic cuprins între granița de nord a țării și limita actuală a județului Iași, în imediata vecinătate a căruia se află satul Probota cu mănăstirea purtînd același nume, cuprinsă în album ! Tot astfel nu se află în Bucovina nici Slatina, nici Rîșca, nici Fălticenii, nici Dolheștii Mari, nici Bălinești, nici Baia și nici multe alte localități ce figurează în cartea *Dulce Bucovină* și din care nu lipsesc nici chiar imagini din... Maramureș !. Parcurgînd întreaga lucrare, cititorul avizat observă lesne că o treime din monumentele incluse în ea sînt din afara Bucovinei. De ce a fost atunci intitulată astfel această lucrare, este greu de spus. Aceasta cu atît mai mult cu cît metafora eminesciană are o cu totul altă raportare istorică. Urmărind, desigur, bogăția artistică cu orice preț, autorul nu a comis numai aceste regretabile erori, ci s-a găsit și în situația de a nu fi reușit să structureze metodic o materie complexă. În absența oricărui criteriu de sistematizare, cartea se constituie ca o aglomerare de reproduceri întreruptă din loc în loc de comentarii ; îi lipsește pînă și atît de necesarul sumar, ca și indispensabila hartă ce l-ar fi ajutat pe cititor să se descurce în acest bogat conglomerat de imagini. Dacă editura nu a optat pentru un criteriu turistic de ordonare a materialului, cel cronologic ar fi putut fi avut în vedere de comentatorul științific atîta timp cît lucrarea constituie, după expresia sa, un „rod al colaborării dintre un artist fotograf și un arheolog" (cf. *Studiul introductiv*, neîntitulat, nesemnat și nepaginat, din care cauză este și greu de înțeles această colaborare, mai ales dacă nu se pierde din vedere faptul că lucrarea este semnată de un singur autor : Ion Miclea).

Din păcate, nu se ridică la nivelul exigențelor impuse de subiectul cărții nici chiar destule dintre reproduceri, fie că e vorba, uneori, de lipsa contrastului sau de imprimarea nereușită la cele alb-negru, fie că, la cele color, nu au fost bine executate suprapunerile cromatice (v. pl. 193, 287, 289, 290, 294, 382, 420, 444 etc.). Dacă autorul nu a operat cuvenita selecție calitativă, el nu a avut-o în vedere, în destule cazuri, nici pe cea tematică, astfel că imaginile nereprezentative, fără semnificație nu constituie simple excepții în carte. El face, de asemenea, un deserviciu tradițiilor artei populare a zonei, prezentînd ca port bucovinean alături de cîteva exemplare autentice (pl. 74—76 și 83) prea multe costume alterate de ceea ce este numit de la un timp *poluare folclorică*. În planșa 79, alături de costume autentice, figurează un personaj cu o îmbrăcăminte oribilă, pentru ca la pl. 510, 514—515 să ni se prezinte, ca port popular, de-a dreptul indecența vestimentară, străină, precum se știe, localnicilor : la fel de neautentic este și costumul din imaginea 516 chiar dacă autorul încearcă să ne convingă prin legendă că este... „splendid". Nici artificiala „idilă" din pl. 521 nu e mai convingătoare fie și datorită... mezalianței dintre un costum bărbătesc autentic și un... imprimeu feminin de nailon ce nu are nimic comun cu bunul gust și discreția artistică a artei populare nord-moldovenești. Tot atît de puțin popular este și motivul Zodiacului din planșa 228 care e în vădit dezacord cu autenticul ceramicii din planșa precedentă. Observația este în bună măsură valabilă și pentru planșa 118 cu adaosul doar că piesele prezentate nu excelează nici prin autenticitate sau execuție și nici nu sînt bucovinene, ci de undeva mai din sud (Neamț). (cf., pentru toate acestea, Tancred Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*, Suceava, 1975).

În aceeași măsură îl nedumeresc pe cititor și erorile istorice elementare comise de autor. Amintim, în treacăt, că, după ce timp de un deceniu, portretul lui Ștefan cel Tînăr din tabloul votiv de la catedrala mitropolitană din Suceava a fost reprodus în toate albumele și sintezele de istoria artei așa cum l-a descoperit Sorin Ulea în 1966 (v. *Datarea frescelor bisericii mitropolitane Sf. Gheorghe din Suceava*, în S.C.I.A., tom. 13, nr. 2), Ion Miclea îl... identifică în legenda reproducerii cu Bogdan cel Orb (p. 1 470). Dealtfel, explicațiile reproducerilor nu excelează prin precizie, iar corectitudinea lor nu pare a-l fi preocupat prea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mult pe autor. De pildă, la fotocopia unui act medieval citim : „Document de la Ştefan cel Mare, sec. XV. *Arhivele Statului Suceava*" (subl. ns.). Actul, nu tocmai bine fotografiat şi nici excelent reprodus (pl. 444), se conservă nu la Arhivele menţionate, ci la Muzeul judeţean Suceava (inv. nr. 2141), sub data 1472 (6980), aprilie 25, Suceava) ; de acelaşi fel este şi explicaţia planşei următoare etc...

Dincolo de lipsurile autorului, trebuie să observăm că lucrarea beneficiază de colaborarea ştiinţifică a unui specialist care a avut sarcina să-l călăuzească pe cititor în complexitatea istoriei şi artei româneşti din spaţiul amintit. Studiul introductiv, introducerile la secţiuni şi comentariul final prilejuiesc lui Radu Florescu posibilitatea schiţării cadrului artistic general şi a unor date particulare ale evoluţiei civilizaţiei româneşti din această zonă istorică. Consideraţiile artistice ale autorului, deşi lacunare, uneori, sînt în general corecte.

De aceea, apar ca surprinzătoare numeroasele erori şi confuzii de ordin istoric. După Radu Florescu, toponimul Bucovina, de pildă, a fost „folosit pentru a desemna pădurile de fag *din nordul* Moldovei şi *extins* la actuala accepţie" mai tîrziu, ceea ce nu e adevărat atîta timp cît prin *bucovină* era denumită în actele de cancelarie orice pădure de fag de pe teritoriul Moldovei, indiferent de zonă geografică ; de la termenul comun slavon la numele propriu de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea nu s-a ajuns deci prin... extindere ci printr-o restrîngere artificială. Primul pasaj al studiului introductiv, din care am citat, este dealtfel destul de confuz, după cum dovedeşte şi afirmaţia, din acelaşi loc, cum că toponimul Bucovina era „cunoscut sub numele istoric de Ţara de Sus" (!). În continuare, toate consideraţiile autorului privitoare la Ţara de Sus sînt eronate şi dovedesc destule lipsuri de informare, care îl încurcă mereu pe cititorul mai puţin avizat. Raportarea istorică şi geografică a toponimului este, în consecinţă, mereu confuză sau greşită, geografia istorică părînd a-i fi pe de-a-ntregul străină autorului : „În vremea Moldovei voievodale..., scrie Radu Florescu, între Suceava şi graniţă (cea de răsărit, n.ns.) se interpuneau codrii de nepătruns ai Orheiului şi (ai, n.ns.) Tigheciului", deşi primii se găseau, precum bine se ştie, mai la sud, iar ceilalţi, care erau numiţi tot „bucovină" se aflau tocmai la extremitatea de miazăzi a ţării (Miron Costin o spune clar cînd vorbeşte de părţile răpite de tătari : „O părticică a acestui ţinut (Tigheci, n.ns.) a rămas la moldoveni, numai *pădurea de fagi*" (*Opere*, ed. 1958, p. 240, subl. ns.). „Relativ îndepărtată de tătari..., scrie Radu Florescu, Ţara de Sus a fost *încă de timpuriu* una din vetrele de dezvoltare a unei vieţi sociale româneşti de tip superior. Astfel, trei dintre *oraşele* ei — Baia, *Rădăuţi* şi Siret — sînt direct sau *indirect* (!) *atestate* ca existînd încă înainte de întemeierea statului feudal moldovenesc... *Odată cu întemeierea voievodatului Moldovei*... sediul puterii de stat s-a stabilit *în Ţara de Sus*, la început la Baia, mai tîrziu *la Rădăuţi*... Astfel, au apărut în *Ţara de Sus* cetăţi şi curţi domneşti, mai întîi *în vechile oraşe — la Rădăuţi*, la Suceava, poate chiar la Siret" (pasajul al doilea ; introducerea nu este paginată, subl. ns.). După cum se vede, autorul nu ştie ce este Ţara de Sus, dar, ca şi Ion Miclea, nici ce este Bucovina, din moment ce include în ea vechiul oraş Baia. Dincolo de confuza suprapunere de termeni, să observăm, reamintind totodată şi binecunoscutul conţinut al noţiunii de *Ţara de Sus*, că această *Ţară* nu exista „încă de timpuriu" şi că ea, de atunci de cînd a început să fiinţeze (1541, după cronica lui Gr. Ureche, 1569, după documentele de cancelarie), nu era chiar îndepărtată de tătari, ci în vecinătatea lor pentru că ea nu era altceva decît jumătatea de nord a ţării de la graniţa de est pînă la cea de vest, cu reşedinţa unui mare vornic la Dorohoi şi nu în regiunea numită mult mai tîrziu Bucovina. Autorul vorbeşte mereu despre *oraşul* Rădăuţi din perioada de dinainte şi din cea imediat după întemeiere, deşi aşezarea a fost, *pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, doar sat (vezi actele în *Documenta Romaniae Historica*, vol. I şi II şi în binecunoscutele *Documente*... publicate de M. Costăchescu şi I. Bogdan) în *Cronica Episcopiei de Rădăuţi* a lui Dimitrie Dan etc.). Povestea cu oraşul „Rădăuţi „capitală" a Moldovei la întemeierea ţării, vehiculată recent într-o lucrare de diletant (Petru Rezuş, *Contribuţii la istoria oraşului Rădăuţi*, Bucureşti, Ed. „Litera", 1975) este, cum am mai arătat, pură fantezie (vezi „Anuar", XIII, p. 444—445), întocmai ca şi afirmaţia lui Radu Florescu despre „cetăţi şi curţi domneşti, mai întîi în *vechile* oraşe — la *Rădăuţi*...". O curte domnească a existat în această zonă, dar nu la Rădăuţi, ci la Badeuţi. Confuzii şi greşeli de acest fel

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

face autorul și în alte pasaje, ale introducerii ; din lipsă de spațiu nu mai insistăm asupra lor deoarece ele dovedesc, ca și exemplele de mai sus, că autorul, puțin familiarizat cu istoria evului mediu și cu geografia istorică, s-a grăbit, fără o informare adecvată, să asocieze comentariului artistic pertinent de atîtea ori destule date istorice preluate necritic. Din păcate, ele nu se află numai în studiul introductiv, ci abundă și în comentariul monumentelor, uneori repetîndu-se obsesiv : „Siretul, scrie autorul, este unul din *orașele* cele mai vechi (ceea ce este exact, n.ns.), *contemporan*, probabil, ca dată de întemeiere *cu* Baia și *Rădăuții*" (!!!, subl. ns.). Latcu voievod „se ferea să rezideze în vechea *capitală* (!) *de la Rădăuți* (!) unde biserica *de curte* (!)... a lui Bogdan constituia probabil un centru al ortodoxiei" față de Siret unde erau catolici, dar „și destui drept credincioși (sic), adică drepți moldoveni, *români bățînași ai locului*" (!!! ; comentariul la *Siret* ; subl. ns.). „Deși este foarte veche, scrie autorul despre Rădăuți, localitatea este foarte rar menționată în izvoare", ceea ce este total inexact, atîta vreme cît sînt o mulțime de documente care o menționează începînd cu domnia lui Alexandru cel Bun (vezi mai sus). În acest caz, nu mai are importanță faptul că letopisețul „lui Grigore Ureche (din sec. XVII !) n-o pomenește nici măcar odată" (surpriza autorului este... surprinzătoare doar pentru precaritatea informației sale !). „Cu toate acestea..., continuă Radu Florescu, *tîrgul* de la Rădăuți *exista încă înainte de întemeierea statului feudal* al Țării Moldovei, (!) și era atît de important... încît aici și-au ales loc de reședință primii domni ai noii țări libere, *deși așezarea rămîne sat pînă în vremea lui Ștefan cel Mare. Așa se face* că cea mai veche biserică din Moldova a fost înălțată *în acest oraș : biserica episcopală... Bogdana...*, (care) a servit la început de *biserică de curte* și de sediu al principalei ierarhii religioase a țării. Cînd, mai tîrziu, sub Alexandru cel Bun, ca urmare probabil a înființării mitropoliei de Suceava, acest prim centru religios al Moldovei *este ridicat la rangul de episcopie...* Cum va fi fost orașul acesta — *de cînd anume devenit oraș (!)* — ...este greu să ne închipuim" (!) *(Rădăuți*, nepaginat ; subl. ns.). „Sate, scrie în altă parte autorul, nu ne sînt documentate decît pe văile mari (!)... În legătură cu *marile centre urbane* Siret, *Rădăuți*, Baia, *datînd probabil tot de la sfîrșitul sec. XIII" (Suceava — cetatea de Scaun*, nepaginat ; subl. ns.). Raportînd cele de mai sus la ceea ce autorul scrie în studiul introductiv (v. și mai sus), este greu de aflat ce erau în evul de mijloc Rădăuții ; sat sau oraș, cînd sînt atestați documentar, de cînd sînt ei oraș, care este rolul lor la începutul organizării bisericii moldovenești etc., pentru că logica și cunoștințele autorului sînt mereu lacunare (v. și mai sus). Scriind, de pildă, că Petru Rareș a fost în tinerețe negustor „ca *mulți* alți (sic) boieri din vremea sa" *(Probota*, subl. ns.), sau că „în jurul bisericii și *(al*, n.ns.) curții (de la Arbore, n.ns.) a crescut *cu timpul satul (Arbore*, nepaginat ; subl. ns.), autorul dovedește din nou necunoașterea epocii și a specificului ei, căci boierii nu erau în această vreme negustori, iar bisericile boierești nu se construiau decît în sate unde își făceau curtea proprietarii lor, în cazul lui Arbure (nu Arbore, cum ortografiază autorul numele acestui boier) biserica și curtea fiind amplasate în satul Solca de jos *(Documenta Romaniae Historica*, A, vol. I, nr. 42 ; vol. II, nr. 99 ; *Documente privind istoria României*, A, XVI, vol. I, nr. 11), numit Arbore abia în secolul al XVIII-lea. Prea multe sînt greșelile de acest fel ca să le mai putem înșira aici, așa încît ne limităm la a ne exprima surprinderea că un cercetător binecunoscut a întocmit cu atîta superficialitate aceste scurte medalioane istorice, care îl încurcă într-atît pe cititor. Redactarea lor s-a făcut în mare grabă, autorul glosînd doar pe marginea cîtorva informații documentare, cel mai adesea incorecte și incomplete, și făcînd risipă de frazeologie atunci cînd nu a mai apucat să se documenteze. Improprietatea termenilor și formulările greoaie sau chiar greșite nu lipsesc, de asemenea, din aceste comentarii lacunare. Nu odată neatenția autorului trezește mirarea cititorului : „...Suceava, ca și întreaga Bucovină dealtfel, se dovedește plină de *virtualități* (în loc de : virtuți !, n.ns.), izvorîte *deopotrivă* din conștiința unui trecut plin atît de gloria armelor, cît și de strălucirea culturii *precum* și din energia unui popor care a trebuit pururi să cîștige fiecare petic de pămînt, fiecare bun material sau spiritual cu prețul unui efort continuu și *solidar colectiv* (!)... Aceste *virtualități* se întrupează în fapte, iar faptele se statornicesc în imagini..." *(Suceava modernă*, nepaginat ; subl. ns.) etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Parcurgînd aşadar această carte, cititorul avizat constată numaidecît că nu aceasta este Bucovina şi, mai ales, că nu aceasta este lucrarea pe care o reclamă demult frumuseţea şi importanţa acestei zone istorice ; pentru că în acest sanctuar al civilizaţiei româneşti nu se poate pătrunde decît cu maximă responsabilitate şi competenţă, adică exact ceea ce au nesocotit atît Ion Miclea şi, într-o măsură însemnată, Radu Florescu, cît şi instituţia editorială respectivă. În aceste condiţii, cartea-album despre Bucovina continuă să rămînă un deziderat.

I. Caproşu

ION SÎRBU, *Istoria lui Mihai vodă Viteazul, domnul Ţării Româneşti*, Ediţie îngrijită de DAMASCHIN MIOC, Cuvînt înainte de ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, <Timişoara>, Ed. „Facla", 1976, 565 p. + 30 fig.

După N. Bălcescu şi A. D. Xenopol, care închinaseră lui Mihai Viteazul pagini de înaltă vibraţie naţională, I. Sîrbu a adăugat istoriografiei domnului unificator o monografie „cu conţinut bogat de fapte nouă", cum spunea Grigore Tocilescu, dar şi cu vădit mesaj patriotic.

Regretînd că împlinirea a 300 de ani de la unirea Ţărilor române sub Mihai Viteazul nu s-a bucurat de atenţia meritată, Ion Sîrbu şi-a sporit dorinţa de a scrie o istorie a acestei domnii. Apreciat îndeosebi după tipărirea tezei sale de doctorat *(Mateiu-Vodă Basarab's auswärtige Beziehungen 1632—1654*, Leipzig, 1899), el avea să obţină, mulţumită lui Grigore Tocilescu, mijloacele materiale necesare pentru a-şi continua cercetările, de astă dată referitoare la Mihai Viteazul, în arhivele şi bibliotecile din Viena. „Domnul I. Sîrbu, avea să scrie N. Iorga, aflat şi el la Viena pentru cercetări similare, înaintează lîngă mine la o operă asemănătoare" (Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XII, Bucureşti, 1903, p. I).

În 1904 a apărut primul volum (1593 — 9 iunie 1958) din *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*. Bine primit de către specialişti, acest volum a prilejuit autorului nespusa bucurie de a i se acorda, la 6 aprilie 1905, marele premiu Năsturel al Academiei Române. În raportul său asupra lucrării, Grigore Tocilescu scria că I. Sîrbu era omul „cel mai pregătit... spiritul cel mai potolit şi mai cumpănit, scriitorul cel mai conştiincios şi obiectiv, observatorul cel mai fin şi muncitorul cel mai cu rost..." care să-şi ia sarcina elaborării unei istorii speciale a lui Mihai Viteazul, istorie care „să îndrepteze şi să completeze opera nemuritorului Bălcescu". Lucrarea, continua raportorul, „din punctul de vedere al cuprinsului, al studiului ştiinţific şi critic al izvoarelor, al combinării rezultatelor... ca şi al expunerii faptelor, după înlănţuirea lor logică şi adevărată, merită toată lauda" („An. Ac. Rom., Partea administrativă şi Dezbaterile", Seria a II-a, Tomul XXVII, 1904—1905, p. 356). Deşi lezat de accentele critice ale lui I. Sîrbu, N. Iorga era totuşi nevoit să recunoască că autorul noii lucrări despre Mihai Viteazul „e un erudit, un om învăţat şi muncitor, foarte cinstit în urmărirea şi cercetarea faptelor" („Semănătorul", 17 aprilie 1905, p. 260).

În 1907 avea să apară prima parte din volumul al II-lea, în care sînt tratate evenimentele pînă la unirea Transilvaniei cu Ţara Românească. Restul lucrării (partea a II-a din volumul al II-lea şi ultimul volum, al III-lea) nu a mai putut fi tipărit din pricina izbucnirii primului război mondial. Şi, spre marea pierdere a istoriografiei noastre, în 1922 manuscrisele au fost rătăcite.

Aşa cum s-a remarcat încă de la apariţia ei, scrierea istoricului bănăţean se remarcă, înainte de orice, printr-o foarte bogată documentare. Doritor să prelucreze întregul material, adunat cu grijă şi cu trudă, I. Sîrbu a lăsat scrisului istoric românesc o lucrare-izvor, în care cititorul interesat poate afla cele mai mici detalii privind desfăşurarea evenimentelor ori viaţa personalităţilor implicate în istoria acelor ani. Pe lîngă aceasta, istoricul venea cu numeroase precizări şi puncte de vedere noi în legătură cu aderarea Ţărilor române la „Liga creştină", atitudinea principelui transilvănean Sigismund Bathory faţă de Moldova şi Ţara Românească, desfăşurarea operaţiunilor militare din anii 1594—1595 şi rezultatele imediate ale victoriilor obţinute de poporul român, schimbările survenite în Transilvania şi gîndirea politică a lui Mihai Viteazul ; apoi, caracterul vasalităţii acceptate de Mihai Viteazul prin tratatul încheiat, la 9 iunie 1598, cu împăratul Rudolf al II-lea („Vasalitatea cea nouă, de acum, trebuie să o privim ca pe o su-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

veranitate aproape întreagă", scria autorul), acțiunea lui Mihai Viteazul în Transilvania unde, „voievodul cel mare" al Țării Românești nu mersese „nici după avere, nici după mărire deșartă" ci „ca să poată rămînea soldat brav în cercul politicii pe care singură o vedea a fi de folos țării sale".

Cum va fi privit I. Sîrbu desfășurarea evenimentelor următoare, ce entuziasm va fi manifestat față de împlinirea, pentru un mament, a idealului românesc, este greu de știut. Pierdea manuscrisului ne privează de această posibilitate.

Este de la sine înțeles că nu toate judecățile formulate de I. Sîrbu își păstrează valabilitatea astăzi. Împrejurările în care autorul și-a scris lucrarea (Banatul se afla atunci sub stăpînirea austriacă) s-au repercutat, uneori, cum bine s-a observat, în mod nefavorabil asupra obiectivității științifice.

I s-au imputat lui I. Sîrbu anumite imperfecțiuni stilistice și abuzul de regionalisme. Dealtfel, A. D. Xenopol invoca stilul „greoi", „lipsa de limpeziciune" atunci cînd se opunea acordării marelui premiu Năsturel acestei lucrări („An. Ac. Rom., Partea administrativă și Dezbaterile, S. a II-a, tomul XXVII, 1904—1905, p. 218). Nici Grigore Tocilescu nu i-a trecut cu vederea asemenea lipsuri (*ibidem*, p. 356). Reproșurile sînt, credem, cel puțin în parte adevărate, la aceasta concurînd și densitatea informației care stînjenește lectura.

Pentru istoriografia românească în general, pentru aceea privitoare la Mihai Viteazul în special, lucrarea istoricului I. Sîrbu, căruia i se oferise o catedră la Universitatea din Iași, constituie o realizare de prestigiu. De aceea, reeditarea ei înseamnă mai mult decît împlinirea unei datorii.

Ediția îngrijită de cunoscutul cercetător Damaschin Mioc reproduce, cu unele deosebiri, pe aceea a autorului de la 1904—1907. Editorul a renunțat, în primul rînd și credem, cu temei, la *Cuvînt înainte* (p. I—XV de la volumul I și p. I—V de la vol. II/1) al cărui caracter, mult prea particular, nu l-ar mai fi justificat. Nu a mai fost reprodus nici capitolul introductiv (format din două părți: 1. *Scurtă privire asupra domniilor Țării Românești în legăturile lor cu străinii, de la intrarea românilor în istorie pînă la Pătrașcu cel Bun*; 2. *Schimbările de domnie pe timpul rîndului de oameni dinaintea lui Mihai Viteazul*, p. 1—42) în care I. Sîrbu realiza o succintă prezentare a evenimentelor politice din Țara Românească pînă la Mihai Viteazul. Eliminarea integrală a acestei părți nu este, după opinia noastră, îndreptățită, în primul rînd pentru că, o spune dealtfel și editorul, el reprezenta „stadiul la care ajunsese istoriografia românească în această problemă la sfîrșitul secolului al XIX-lea". După cum, el se impunea redat sugestiv fiind pentru maniera de lucru și viziunea istorică a autorului. „Această parte din „Început", mărturisea I. Sîrbu, e scrisă mai ales cu gîndul la cetitorii din popor... care ar putea, — sau cel puțin așa ar trebui — să aibe o istorie a lui Mihai Vodă Viteazul, chiar cînd ea e scrisă științificește" (vol. I, 1904, p. 1, nota 1). În ediția aceasta nu și-au mai găsit locul nici unele referiri care se îndepărtau prea mult de subiect, cele mai multe fiind legate de fapte contemporane autorului (*vol. I, 1904, p. 65, p. 217—218, p. 372, p. 431, p. 562 etc.; vol. II/1, 1907*, p. 1—6 etc.). Unele obiecții s-ar putea formula în legătură cu pasajele eliminate pe motiv că ele au fost „infirmate ulterior de istoriografia noastră" (ex. vol. I, 1904, p. 268, 282, 288 etc.). Păstrarea lor însă, chiar și în condițiile în care erau însoțite de note explicative, ar fi putut deruta pe cititorul neavizat din zilele noastre.

Aparatul critic a suferit, și el, unele modificări. Au fost uniformizate trimiterile, procedîndu-se la prescurtarea „consecventă și uniformă" a titlurilor și a numelor. Notele sînt așezate, acum, la sfîrșitul fiecărui capitol și numerotate în continuare. La unele izvoare a fost citată, pe lîngă ediția folosită de autor și cea mai nouă ori cea mai bună ediție românească (ex.: *Cronica* lui Baltasar Walther, ed. D. Simonescu; *Istoria Țării Românești, 1290—1690. Letopisețul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu — D. Simonescu; *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul*, ed. C. Grecescu; M. Costin, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu; D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, Ed. Academiei, 1973; *Cronici turcești privind țările române*, ed. Mihail Guboglu și Mustafa A. Mehmed; *Documenta Romaniae Historica; Documente privind istoria României*, B. Țara Românească). Editorul a procedat, și în cazul aparatului critic, la unele renunțări, în special la polemicile angajate de autor cu alți istorici. Dacă eliminarea acelora care se depărtau de subiect este, oarecum, îndreptățită, celelalte care pri-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

veau obiectul cercetării (ex., vol. I, 1904, p. 188, nota 1) și care, firesc, ar fi interesat, trebuiau păstrate și în ediția aceasta.

La reproducerea textului au fost urmate, cum era și de așteptat, normele ortografice în vigoare.

Ediția îngrijită de Damaschin Mioc este completată de un glosar (p. 561—562) și de un număr însemnat de reproduceri după gravuri și stampe (portretele lui Mihai Viteazul, Petru Cercel, Ieremia și Constantin Movilă), documente, monezi, peceți etc.

Un cuvînt *Către cititor*, scris cu competență și căldură de Ștefan Ștefănescu, întregește această ediție apărută într-un moment de cinstire a faptelor săvîrșite de Mihai Viteazul.

I. Toderașcu

MANOLE NEAGOE, *Mihai Viteazul*. Ed. „Scrisul românesc", Craiova, 1976, 320 p.

Un loc distinct în rîndul recentelor scrieri consacrate primei uniri a țărilor române ocupă și lucrarea monografică a lui Manole Neagoe. Îmbinînd expunerea captivantă cu exigențele unei riguroase documentări științifice, cartea este destinată, deopotrivă, specialiștilor și publicului larg de cititori. Cuprinzătoare evocare a personalității voievodului, ea se recomandă prin investigarea minuțioasă a unei epoci de mare însemnătate în istoria patriei și constituie, în același timp, o primă tratare cuprinzătoare, în limba română care, alături de cartea lui Șt. Olteanu (*Les pays roumains à l'époque de Michel le Brave. L'Union de 1600*. Ed. Academiei R.S.R., 1975, 159 p.), reprezintă viziunea istoriografiei mai noi asupra epocii căreia Mihai Viteazul i-a dat numele.

În structura ei, cartea lui Manole Neagoe parcurge etapele specifice unei asemenea abordări monografice. Sînt analizate condițiile internaționale la sfîrșitul secolului al XVI-lea, originea și ascensiunea lui Mihai, ocuparea tronului și politica de consolidare internă a domniei, luptele pentru independență și unirea țărilor române, unele aspecte semnificative ale societății românești (oastea, situația țărănimii ș.a.), însemnătatea istorică a unirii și faima lui Mihai Viteazul.

Autorul propune cititorului o modalitate interesantă de lectură, prin antrenarea permanentă a atenției lui în discutarea și interpretarea faptelor istorice, conducînd astfel la înțelegerea mai adîncă a sensului lor.

Ceea ce reține în mod deosebit atenția la cartea lui Manole Neagoe este viziunea nouă, cu multe note originale, prin care surprinde personalitatea lui Mihai Viteazul. Întreaga argumentație pentru edificarea acestei imagini pornește de la ideea — afirmată stăruitor — că „Mihai Viteazul face parte din galeria personalităților excepționale" (p. 25), dovedind o înțelegere superioară a condițiilor timpului său și acționînd în sensul reclamat de acestea. Pornind de la asemenea coordonate, autorul consideră că „mentalitatea domnului, gîndirea lui politică nu mai poate fi o gîndire pur feudală, ceea ce ne face să conchidem că nici concepția lui despre stat nu este sută în sută feudală" (p. 219). Însemnătatea aprecierii trebuie corelată cu implicațiile ei. Unirea țărilor române de către Mihai Viteazul nu mai apare ca rîvnirea unui feudal mînat de ambiții personale, ci ca înfăptuirea de scurt timp a îndelungatei dezvoltări a societății românești. „În gîndirea politică a domnului român unirea celor trei țări românești apare ca realizarea unui stat românesc, care să cuprindă toate teritoriile locuite de români" (p. 226); ea — scrie mai departe Manole Neagoe — „se sprijină pe o conștiință a originii ilustre a poporului român cît și pe sentimentul unității de neam" (p. 278).

În istoriografia noastră se impune, astfel, mai ferm un punct de vedere, afirmat și mai înainte, dar fără detaliata justificare logică care i-o aduce acum Manole Neagoe.

Demn de semnalat este și capitolul XIV (*Greutățile unei domnii la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, p. 217—232) în care autorul evidențiază caracterul autoritar al domniei și raporturile ei cu marii boieri, rolul acestora în stat etc.

Prelnînd unele aprecieri ale lui Nicolae Bălcescu sau D. Onciul, Manole Neagoe consideră că „Mihai a acționat conștient în sensul realizării unității naționale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a poporului român" acreditînd ideea că prin faptele lui se manifestă o „conştiinţă a unităţii naţionale" (p. 282). Elementele de titulatură, sigiliografice etc. pe care autorul le aduce în sprijinul teoriei sale nu pot justifica însă decît existenţa conştiinţei unităţii de neam, la care Manole Neagoe, dealtfel, se referă (p. 278). Referirile la conştiinţa naţională avîndu-se în vedere doar elementele „moderne" în gîndirea unei personalităţi — şi nu nivelul de dezvoltare al întregii societăţi, care la sfîrşitul secolului al XVI-lea rămîne încă puternic feudală, — dovedesc regretabile confuzii din partea autorului.

Făcînd această observaţie, nutrim totodată convingerea că lucrarea lui Manole Neagoe, prin numeroasele şi interesantele puncte de vedere pe care le propune, se va impune atenţiei medieviştilor.

Ştefan Lemny

Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase (sec. XVII — începutul sec. XVIII), vol. II, întocmit de MIHAIL GUBOGLU, Bucureşti, Ed. Acad. R.S.R., 1974, 539 p. + 12 foto.

Apariţia celui de al doilea tom al fragmentelor traduse în limba română din cronicile otomane a îmbogăţit istoriografia noastră cu un nou instrument de lucru deosebit de util. Se înlesneşte, astfel, accesul la numeroase surse documentare preţioase, inaccesibile pînă acum cercetătorului român nefamiliarizat cu limba şi paleografia turco-osmană.

Deşi între cele două volume ale ediţiei româneşti a cronicilor otomane există o unitate organică, trebuie menţionat faptul că acest al doilea tom aduce unele elemente noi, ceea ce îi conferă valenţe suplimentare în raport cu volumul apărut anterior. Primul tom al acestei colecţii, apărut în 1966, sub îngrijirea lui Mihail Guboglu şi Mehmed A Mustafa, se baza pe ediţiile — unele din veacul trecut — cronicilor respective, căci autorii nu au avut posibilitatea de a corobora manuscrisele numeroase ale acestor opere istorice, pentru a alege astfel pe cel mai bun dintre ele şi pentru a corecta erorile strecurate în textele lor publicate.

Între timp, din iniţiativa forurilor noastre ştiinţifice, în primul rînd a Direcţiei Generale a Arhivelor Statului, au fost efectuate numeroase investigaţii în arhivele şi bibliotecile din Turcia şi din alte ţări, în urma cărora au fost aduse în ţară mii de cadre de microfilm cu documente şi manuscrise turco-osmane interesînd istoria românească. În această întreprindere, deosebit de importantă dar şi tot atît de dificilă, prof. M. Guboglu a depus un efort susţinut, obţinînd rezultate remarcabile.

Răscolirea atentă a arhivelor şi bibliotecilor turceşti, temeinica cunoaştere a istoriei şi a izvoarelor otomane au permis prof. M. Guboglu să pună la îndemîna istoricilor noştri o lucrare care nu se limitează numai la traducerea unor texte binecunoscute de specialiştii în materie, ci să aducă în circuitul ştiinţific şi cîteva surse rămase inedite. Este vorbai mai întîi de manuscrisele „Istoriei" *(Tarih)* lui Hasan Vedjihi, în care sînt tratate evenimentele importante dintre anii 1637 şi 1660, adică numai perioada pe care Vedjihi a putut-o cunoaşte direct şi în profunzime, în calitatea sa de secretar al marelui vizir Kemankeş Kara Mustafa paşa (1638—1644) (din neatenţie, prof. Mihail Guboglu l-a confundat pe acest mare vizir cu omonimul său de mai tîrziu — Merzifonlu Kara Mustafa paşa (1676—1683) (p. 166, n. 3) şi, apoi, de secretar al divanului imperial. În ciuda dimensiunilor sale restrînse, această lucrare a lui Vedjihi constituie un izvor important, mai ales în privinţa cunoaşterii culiselor politicii otomane din acea vreme. Deşi are o traducere italiană, datorată lui Giacomo Tarsia[1], prietenul cronicarului, şi a constituit subiectul unei teze de doctorat[2], *Istoria* lui Vedjihi

[1] Această traducere a fost utilizată de N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. secţ. ist., s. II, t. XXI, 1898—1899, Bucureşti, 1900.

[2] Ziya Akkaya, *Vecihi ve Eseri* (Vedjihi şi opera sa), publicată parţial în „Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Dergisi", vol. XVII (1959), nr. 3—4, p. 533—560.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a rămas nepublicată. Prin fragmentele înserate de M. Guboglu, această cronică vede, aşadar, pentru prima oară lumina tiparului ; fără îndoială, ea merită însă o ediţie completă.

Un alt izvor otoman, cu referiri directe la istoria românească, publicat, de asemenea, pentru întîia oară — fie şi parţial — în volumul al II-lea al „Cronicilor turceşti..." este şi *Istorioara privind campania Cameniţei* (1672), aparţinînd unui participant direct la această acţiune — Hadji Ali. Fiind vorba, mai bine zis, de un adevărat „jurnal de campanie" al armatei otomane, în această lucrare găsim o sumedenie de date precise şi deosebit de preţioase referitoare la localităţile şi starea economică a Dobrogei şi Moldovei la acea dată.

Volumul se deschide cu o *Introducere* (p. 5—24), în care autorul oferă cititorului neavizat elementele necesare cunoaşterii evoluţiei bogatei istoriografii otomane şi utilizării cît mai corecte a extraselor prezentate. De asemenea, se relevă faptul că în urma cercetărilor efectuate, între 1966 şi 1973, autorul a „găsit numai în bibliotecile din Turcia peste 200 de manuscrise istorice, majoritatea cronici turceşti, care ar putea să completeze această colecţie, iniţiată în trei volume, cu cel puţin încă zece" (p. 20).

Apoi, în ordinea cronologică a celor 8 autori, cuprinşi în acest volum, sînt expuse fragmente din 13 opere istorice. Fiecărui cronicar M. Guboglu îi consacră cîte o consistentă schiţă biobibliografică, care edifică cititorul asupra locului acestuia în cadrul istoriografiei otomane.

O asemenea metodă, aplicată şi în cazul primului volum, este desigur utilă, dar nu corespunde exigenţelor actuale ale istoriografiei noastre. Dealtfel, însuşi autorul recunoaşte în *Introducere* „că o metodă cu adevărat ştiinţifică a publicării izvoarelor otomane presupune însoţirea traducerii, oricît ar fi ea de fidelă, de reproducerea în caractere arabe a textului original şi chiar de facsimile pentru fragmentele mai importante, aşa cum au procedat încă Kraelitz şi Fekete" (p. 23). Dat fiind faptul că tipografiile noastre nu dispun încă, din păcate, de litere arabe şi nici de tipografi specializaţi în culegerea lor, nu este desigur vina autorului că a procedat în acest mod. Dar, aşa cum am subliniat şi în recenzia făcută la primul volum [3], care suferă de aceleaşi carenţe metodico-tehnice ca şi acesta pe care îl prezentăm, un indice şi un glosar erau de neapărată trebuinţă. Întocmirea acestora ca o anexă la vol. III — cum intenţionează autorul — ar fi desigur binevenită, dar nu atît de folositoare cît ar fi fost dacă fiecare volum ar fi avut propriile sale anexe de asemenea natură.

Bogata şi valoroasa activitate a prof. M. Guboglu pe tărîmul turcologiei constituie, fără îndoială, o garanţie pentru buna calitate a traducerilor efectuate (scăpările şi inconsecvenţele minore, prezente şi în acest volum, sînt desigur inerente în lucrările de acest gen). O observaţie care se impune se referă însă la faptul că deşi autorul — aşa cum am arătat — a depistat şi microfilmat diverse manuscrise ale aceleiaşi cronici, nu a făcut, decît cu rare excepţii, observaţii de natură să releve deosebirile existente în aceste manuscrise în raport cu textul luat de bază pentru traducere.

Subliniind încă odată marea utilitate a acestei colecţii, care este destinată să umple un gol resimţit de multă vreme în istoriografia noastră, nu putem însă, totodată, să nu reamintim faptul bine cunoscut că ediţiile fragmentare ale izvoarelor nu corespund exigenţelor actuale ale cercetării istorice. În prezent se impune tot mai mult depăşirea viziunii limitate la cadrul îngust al relaţiilor bilaterale directe. Elucidarea deplină a problemei majore a evoluţiei raporturilor româno-otomane reclamă lărgirea ariei de investigare asupra unei complexităţi de factori, între care cunoaşterea aprofundată a evoluţiei intime a fenomenului otoman şi a desfăşurărilor sale reprezintă o necesitate de prim ordin. Inaugurarea unei serii româneşti de ediţii critice complete a unor cronici turceşti (selectate din cele aflate încă în manuscrise şi din produsele reprezentative ale istoriografiei vechi turce) ar răspunde, împreună cu colecţia de documente turceşti deja inaugurată [4], în mod temeinic acestui deziderat important al ştiinţei istorice româneşti. Deşi

[3] În „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", tom. XLII (1967), nr. 3—4, p. 316—318, şi în „Cronica", aprilie 1967.

[4] *Documente turceşti privind istoria României (1455—1774)*, vol. I, întocmit de Mustafa A. Mehmed, Editura Academiei, Bucureşti, 1976.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

relativ restrînsă în privinţa numărului de specialişti, turcologia românească şi-a dovedit capacitatea de a aduce contribuţii de valoare certă la progresul istoriografiei noastre. Însăşi lucrarea pe care o prezentăm aici constituie o probă concludentă în acest sens. Realizînd ediţii critice de cronici turco-osmane — cu respectarea rigorilor ştiinţifice aplicate astăzi pe plan mondial în lucrările de acest gen —, turcologia românească şi-ar putea afirma, totodată, pe un plan superior, prestigiul său internaţional, la care este pe deplin îndrituită.

Tahsin Gemil

VALERIU ŞOTROPA. *Proiectele de constituţie, programele de reforme şi petiţiile de drepturi din ţările române în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Biblioteca istorică, XLVI, Bucureşti, Ed. Acad. R.S.R., 1976, 305 [—306] p.

Învingînd timpul şi prejudecăţile, Valeriu Şotropa demonstrează şi în ultima sa carte — aşa cum a făcut-o de-a lungul întregii şi rodnicei sale activităţi — că în cercetarea ştiinţifică nu există răgaz, ci efort continuu, pasionat şi organizat, pentru aflarea adevărului, a acelui adevăr care să se ridice la nivelul de înţelegere al epocii contemporane, să corespundă exigenţelor acesteia, să rămînă valabilă în perspectiva timpului. Cartea pe marginea căreia stăruim — o spunem din capul locului, reprezintă un exemplu de pasiune şi dăruire, de înaltă conştiinţă şi exigenţă profesională, care face onoare autorului şi slujeşte interesele majore ale istoriografiei noastre.

Firește, Valeriu Şotropa — deşi, nobila ambiţie ce-l caracterizează l-a făcut să nu ocolească nici una din marile şi gravele probleme ale epocii în care i se circumscrie lucrarea — nu a putut, să dea definiţii şi răspunsuri complete, absolute şi nici să epuizeze posibilităţile de interpretare în problematica atît de complexă asupra căreia s-a oprit. Observaţii şi opinii deosebite pot fi formulate — le vom formula şi noi şi, cu siguranţă, şi alţii; acordul va fi deplin credem, în aprecierea orizontului larg al cercetării, în sublinierea spiritului exigent şi metodic al autorului, în personalitatea căruia se îmbină, atît de fericit, juristul cu solide cunoştinţe, istoricul cu orizont, cercetătorul cu bogată experienţă şi rigoare. Sînt, acestea, observaţii care se impun a fi comunicate din capul locului.

Precedată de o *Introducere* (p. 5—9), materialul cărţii, urmînd cronologia istorică, este organizat în trei capitole mari: I *Condiţiile social-economice şi politice din ţările române* (p. 9—29), II *Prezentarea istorică a actelor anterioare anului 1848 şi analiza conţinutului lor* (p. 30—133), III *Actele revendicative din anul revoluţionar 1848* (p. 134—229). Capitolul al IV-lea realizează o sinteză a *Ideilor conducătoare* (p. 230—271), iar ultimul, al cincilea — *Realizarea ideilor şi revendicărilor* (p. 272—282), este consacrat discutării manierei în care s-a împlinit programul, în perspectiva timpului. În cuprinsul fiecărui capitol — toate sînt echilibrate ca dezvoltare — tratarea se face riguros, puţin didactic chiar, pe provincii istorice.

Familiarizat cu problemele fundamentale ale epocii, autorul ne oferă o expunere organică şi unitară. Încadrează cercetarea în cuprinsul perioadei de descompunere a feudalismului; de asemenea, analizează documentele programatice ale epocii în geneza, implicaţiile şi semnificaţia ideilor lor, desprinde — deşi nu întotdeauna şi cu aceeaşi consecvenţă — aprecierile corespunzătoare cu privire la lupta naţională şi conştiinţa naţională, expresii ale naţiunii române, în plin proces de constituire şi afirmare. Conştient de faptul că, practic, prin natura cercetării, este constrîns să urmărească procesul de constituire a naţiunii, autorul se străduieşte să sublinieze importanţa luptei lui Inochentie Micu şi a Supplexului, să reliefeze conţinutul revoluţiei din 1821, a luptei naţionale care a precedat revoluţiei din 1848 şi, în sfîrşit, să dea răspunsurile cele mai judicioase cu privire la problemele fundamentale ale revoluţiei.

Substanţa expunerii reliefează conturarea, dezvoltarea şi afirmarea programului naţional românesc, omogen pentru toate provinciile, a căror apropiere economică şi spirituală, generată de dezvoltarea pe coordonate comune, este cimentată de conştiinţa şi lupta naţională, în noile condiţii ale istoriei noastre moderne, pe treapta superioară de constituire a naţiunii române.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deşi a mers pe un drum deja desţelenit [1], Valeriu Şotropa a pornit de la obiect pentru a se ridica la generalizare, a verificat observaţiile şi concluziile care au fost formulate. Este o exegeză din care nu lipseşte nimic şi în care fiecare lucru este pus la locul său ; ea oferă o imagine completă asupra dezvoltării gîndirii politice româneşti în veacul care a precedat revoluţia de la 1848 şi — credem noi — reprezintă un preţios instrument de lucru pentru toţi acei care manifestă interes pentru descifrarea începuturilor istoriei noastre moderne ; aceştia vor găsi în cartea lui Valeriu Şotropa nu numai întregul material, concentrat şi sistematizat, ci şi observaţii şi sugestii de autentică valoare ştiinţifică.

Făcînd toate aceste aprecieri, care exprimă deplina noastră adeziune la conţinutul de idei al cărţii, cu spiritul în care aceasta este alcătuită, ne îngăduim să formulăm şi unele observaţii. Cartea, firesc, are unele neîmpliniri, generate de complexitatea epocii a cărei problematică, V. Şotropa nu şi-a propus, cîtuşi de puţin, s-o epuizeze. Uneori, nu există o deplină concordanţă între aprecierile generale şi analiza particulară a documentelor. Explicaţiile, judicioase şi exacte, nu sînt plasate, întotdeauna, la locul cuvenit, ci situate, uneori în contexte diferite. De asemenea, avem senzaţia că nu întotdeauna V. Şotropa împinge concluziile pînă la ultimile consecinţe posibile. În egală măsură, deşi coordonatele generale pe care este plasată expunerea sînt cele reale, ideea de unitate fiind dominantă, în cursul expunerii pot fi surprinse unele inconsecvenţe. Mai evidente sînt, acestea, la expunerea privind revoluţia anului 1848.

Firește, obiectiv, autorul nu putea să surprindă *toate* legăturile dintre fenomenele proprii perioadei pe care o cercetează, nici să urmărească determinările intime ale evenimentelor complexe şi contradictorii ale revoluţiilor din 1821 şi 1848. Explicaţiile sale s-au menţinut doar la nivelul necesar înţelegerii problematicii specifice lucrării. Prin forţa lucrurilor însă materialul l-a constrîns să meargă mereu mai departe, să găsească, continuu noi şi noi explicaţii, să surprindă noi şi noi legături. Autorul a făcut tot ceea ce a considerat că este necesar. Formulîndu-ne rezervele, nu urmărim să subliniem doar *neajunsurile* lucrării : dorim, mai ales, să sugerăm necesitatea de a se stabili o legătură mai strînsă între fapte şi fenomene. Memoriile şi proiectele de reformă reliefează dezvoltarea continuă a luptei politice naţionale, unitară şi organică, parte integrantă şi expresie a devenirii istorice. Conţinutul lor nu poate fi apreciat decît în contextul general istoric, intern şi internaţional, care l-au generat şi care-i explică particularităţile. Deşi n-a pierdut nici un moment din vedere ansamblul, preferinţa autorului s-a îndreptat vădit spre analiza conţinutului, mai cu seamă. Excelentă, în totalitatea ei, aproape, această analiză, însă, nu a putut suplini, întotdeauna, perspectiva largă, istorică. Nu a putut fi urmărit paralel procesul de afirmare pe plan european al problemei româneşti impusă de lupta politică a românilor. Memoriile şi proiectele în discuţie reprezintă o parte — o importantă parte — a acestei lupte.

În cursul expunerii, autorul — deşi îl afirmă (p. 18) — nu stabileşte cu suficientă fermitate şi consecvenţă raportul dintre social şi naţional în fenomenele pe care le explică. Astfel, de pildă, cînd ia în discuţie formulările revendicative din memoriile singulare ale unor boieri, care au în vedere interese înguste de clasă, le generalizează, ca fiind proprii întregii clase ; în schimb, formulările progresiste sînt individualizate (p. 87). Programele nu pot fi analizate numai în raport cu formulările ce le conţin, prin ele însele ; aceste documente se cer urmărite, neapărat, în succesiunea şi dezvoltarea lor, în legătură directă cu evenimentele care le-au provocat. Ele conţin, întotdeauna, şi cereri realizabile în perspectivă, dar şi altele care au şanse de a fi aplicate şi înfăptuite imediat. În acest ultim caz, programele sînt adaptate împrejurărilor, cerinţele sînt puse de acord cu posibilităţile de realizare : de aceea, interpretarea trebuie nuanţată şi făcută în legătură directă cu situaţia internă şi internaţională, cu relaţiile dintre clase, cu raţiunile de natură tactică ce au impus includerea sau omiterea anumitor revendicări, o anumită manieră de a formula ş.a. Constatări definitorii cu privire

[1] Cf. Vlad Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române 1750. 1831*, Bucureşti, 1972. Vezi şi cele două volume de *Mémoires et projets de réformes dans les Principautés Roumaines* 1769—1830 şi 1831—1848, publicate în 1970 şi, respectiv, în 1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la valoarea ideologică a unui program sau al altuia nu pot fi formulate decît atunci cînd sînt avute în vedere, în prealabil, toate condițiile care au impus alcătuirea unui program sau al altuia. Observația este valabilă atît în privința programului revoluției de la 1821, cît și a celei de la 1848.

Autorul vorbește de *limitele ideologice* ale programului de la 1821 (p. 56) fără să admită ferm că împrejurările complexe ale revoluției au împiedecat afișarea integrală a acestuia și fără să stabilească legătura cu numeroasele proiecte boierești care formulează, deplin aproape, conținutul național al programului. Revendicările incluse în memoriile și proiectele anterioare anului 1821, ca și cele care îi urmează, nu pot fi separate de programul revoluției în fruntea căreia s-a aflat Tudor; conținutul lor face parte integrantă din programul revoluției.

O analiză atentă a componenței boierimii, a transformărilor efectuate în interiorul acestei clase impune aprecieri mult mai nuanțate cu privire la ideologia politică din deceniile care au precedat revoluția de la 1848. Nu putem separa activitatea *burgheziei* de cea a *micii boierimi*, așa cum se face atunci cînd se ia în discuție proiectul cărvunarilor (p. 77).

Revoluția de la 1848 este privită de autor ca un fenomen unitar (deși, spre sfîrșit, surprinzător, se vorbește de „revoluțiile din țările române" (p. 274). Din păcate însă, aici, nu se dezvoltă consecințele viziunii generale pînă la ultimele limite ale acesteia. Nu se stabilește o legătură organică între *toate* programele anterioare, maniera în care acestea reliefează programul general românesc alcătuit în comun, prin colaborare revoluționară, prin contacte culturale, prin demersuri politice comune ș.a. Modul particular de înscriere a deziderateloor în *programele oficiale* — acele ce trebuiau sancționate de domnitori și de țar — *Petiția proclamație*, sultan — *programul de la Islaz* sau de împăratul de la Viena — *programul de la Blaj* nu trebuie apreciat decît în lumina *tacticii* adoptate de revoluționari, care corespundea unor împrejurări specifice. Autorul sesizează acest fapt, îl consemnează, dar, surprinzător, cînd analizează programele particulare, neglijează a stărui asupra faptului că programele de la 1848 reprezintă punctul cel mai înalt al întregii strădanii anterioare; că cei care au redactat programele nu au făcut decît să dea expresie — în forme cît mai apropiate de înțelegerea generală — problemelor fundamentale adaptate și la nevoile politice ale fiecărei provincii, în contextul internațional complex și total nefavorabil în care s-a desfășurat revoluția românească. Posedînd, deci, viziunea generală, surprind aprecierile cu privire la *desăvîrșirea* programului revoluționar din Moldova (133, 204), la cristalizarea succesivă a acestuia (209, 154), la influența evidentă a actelor transilvănene (157), la maniera *criticabilă* în care este redactat primul punct al *Petiției proclamație* (p. 161) ș.a.

Surprinde, în egală măsură — faptul se datorește aceleiași lipse de consecvență — că autorul consideră la fel de *criticabile* cele două puncte din moțiunea votată la Blaj, prin care românii își declarau atașamentul față de Curtea din Viena, fără să încerce a explica rațiunea care a determinat această opțiune (164). Or, se știe, programul moldovean, cel muntean și cel transilvănean afișau o *legalitate* care urmărea să prevină o intervenție a Rusiei țariste — în Moldova, — să atragă adeziunea Turciei la mișcarea din Țara Românească și sprijinul Curții de la Viena pentru românii din Transilvania, amenințați cu desnaționalizarea de guvernul revoluționar maghiar. Punctele *criticabile* sînt tocmai acelea dictate de rațiunile de ordin tactic. Programele nu trebuie analizate, exclusiv, prin conținutul lor; ele trebuiau aplicate practic și factorii responsabili trebuiau să găsească mijloacele de a o face; de aceea, ele trebuiau să cuprindă ceea ce rațiunea și logica împrejurărilor impuneau. Programele nu pot fi interpretate separat de împrejurările practice în viltoarea cărora au fost afișate și trebuiau înfăptuite. Făcînd așa, riscăm — proporțiile riscului se constată, cîteodată, și în cartea pe marginea căreia stăruim — să estompăm realitatea. În egală măsură, separarea între moțiunea de la Blaj și program, reluarea tezei vechi potrivit căreia sub presiunea maselor au fost înscrise problemele fundamentale în programul transilvan (164—165) prejudiciază grav înțelegerea revoluției din Transilvania în semnificațiile și dimensiunile sale reale.

Lipsa de perspectivă și aprecierea programelor numai prin ele însele, prin formulările care le conțin — analiza nu se poate mărgini, desigur, doar la pla-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nul pur teoretic — nu poate duce la concluzii valabile dacă nu apreciem factorii care au impus includerea sau omiterea unor revendicări, atenuarea altora ş.a. Astfel, de pildă, nu putem trage concluzii cu privire la progresismul unor programe pe baza manierei în care este inclusă problema agrară ; şi în cazul acesta, este vorba de includerea acelor revendicări a căror realizare era îngăduită de timp şi împrejurări. Faptul că *Petiţia proclamaţie* nu cuprinde eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor, că *Prinţipiile* de la Braşov reproduc punctul corespunzător din *programul de la Blaj* şi *Dorinţele partidei naţionale* revin la eliberarea prin despăgubire, nu trebuie înţeles numai în semnificaţia sa ideologică. Problema eliberării şi împroprietăririi ţăranilor — o spune Kogălniceanu la 1891 — reprezenta punctul fundamental, pentru realizarea căreia se raliase întreg tineretul generos românesc, în deceniile anterioare revoluţiei. Apariţia studiului lui Bălcescu, *Despre starea soţială a muncitorilor plugari...*, în 1846, oferea întreaga justificare istorică şi teoretică necesară. Includerea revendicării în programul de la 1848 s-a făcut în raport cu împrejurările, proprii fiecărei provincii ; fără despăgubire în Transilvania, unde revoluţia românească avea drept adversar ireductibil nobilimea maghiară, prin despăgubire în Principate, unde revoluţia nu putea să se facă împotriva boierimii, din cauza poziţiei acesteia ; boierimea trebuia atrasă în opera de transformare a societăţii. Burghezia nu poseda forţa economică şi politică pentru a face revoluţia fără boierime şi mai ales împotriva acesteia. Dacă nu avem în vedere întregul complex de factori, concluziile nu pot fi în concordanţă cu realitatea (p. 247).

Pe aceeaşi linie, dacă pornim de la ideea existenţei naţiunii, a conştiinţei naţionale şi a programului naţional, care s-a cristalizat în decursul unui întreg secol de tatonări şi căutări, şi-a definit contururile în revoluţia de la 1821, nu mai putem atribui anumite lipsuri dintr-un program sau din altul *slăbiciunii* burgheziei din una din provinciile româneşti. În epoca asupra căreia stăruim, se ştie, nu există un raport de corespondenţă exactă între dezvoltarea economică şi socială a clasei burgheze şi ideologia sa (raport de determinare pe care autorul, după cît se pare, îl consideră prea strict, în primul capitol al cărţii sale). Ideologia clasei burgheze este superioară posibilităţilor directe oferite de bază. Este de altfel, aceasta, o problemă de specific a dezvoltării noastre istorice în întreaga epocă modernă. Fenomenul trebuie analizat în aspectele sale fundamentale, cu o viziune mult mai largă. Inconsecvenţa şi în acest sens prejudiciază, de multe ori, explicaţiile exacte care se dau faptelor şi împrejurărilor.

Curentele de idei ale epocii sînt doar enunţate, fără a se schiţa modalitatea de receptare, maniera în care românii şi le-au însuşit (p. 233 şi urm.). Iluminismul, cu atenuările Wolfiene, a fost politica oficială a Monarhiei habsburgice ; pătrunderea sa în Transilvania nu a putut să fie oprită de autorităţile laice şi ecleziastice (p. 116).

Este discutabilă aprecierea cu privire la *rolul decisiv* al democraţilor revoluţionari, la faptul că, în Moldova, democraţii burghezi şi-au însuşit platforma revoluţionarilor democraţi (p. 237 şi urm.). Nu putem înţelege ideile epocii după un singur etalon, chiar dacă acela este cel mai înalt, după cum nici revoluţia de la 1848 nu o putem reduce numai la ideile şi activitatea lui N. Bălcescu. S-a realizat, pînă la urmă, o sinteză care trebuie analizată în părţile sale componente. Analiza trebuie făcută nu în raport cu viziunea de astăzi, cu simpatiile sau antipatiile proprii epocii noastre, ci în concordanţă cu realităţile vremii de atunci.

Aceste inconsecvenţe — deoarece inconsecvenţe sînt, doar — faptul că nu întotdeauna autorul duce pînă la capăt propriile sale concluzii, prejudiciază ansamblul pe care l-am fi dorit omogen şi unitar.

Schiţînd observaţiile de mai sus, nu epuizăm, cîtuşi de puţin problematica indicată de cartea lui Valeriu Şotropa ; aceasta solicită noi reluări şi discuţii. Chiar dacă nu va găsi întotdeauna răspunsurile pe care şi le doreşte pentru problemele unei epoci în care cercetările nu şi-au spus încă ultimul cuvînt, cititorul, indiferent de pregătirea de specialitate, va afla în cartea lui Valeriu Şotropa un material bogat, exemplar organizat, analizat cu o desăvîrşită competenţă şi probitate profesională. Va găsi, în egală măsură, o bogăţie de idei şi sugestii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fertile pentru adîncirea cercetării ; aceasta, trebuie s-o recunoaștem, este tocmai ceea ce așteptăm, de fapt, de la o carte bună, de valoare.

Gh. Platon

MIRCEA POPA, *Ioan Molnar Piuariu*, Ed. „Dacia", Cluj-Napoca, 1976, 221 [—224] p.

Recent apărută carte a lui Mircea Popa în editura clujeană Dacia — care ne-a oferit în ultimii ani o serie de lucrări social-politice și de istorie literară ce s-au impus în planul literaturii de specialitate pe plan național — este închinată vieții și activității unuia dintre cărturarii români transilvăneni care au ilustrat o epocă în cultura românească. Intelectual cu o pregătire superioară, deschizător de drumuri în medicina de la noi, primul autor al unei lucrări din literatura economică românească, luptător pe plan politic pentru drepturile populației românești din Transilvania, Ioan Piuariu Molnar a rămas una din figurile reprezentative ale poporului român la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. De aceea, o mongrafie asupra cărturarului român reprezenta o necesitate și apariția ei așteptată cu interes.

Autorul monografiei de care ne ocupăm a realizat o înseriere a tuturor contribuțiilor mai vechi ale specialiștilor români și străini cu privire la epocă și la viața și activitatea lui Ioan Piuariu Molnar. Reținem atenția îndeosebi contribuțiile lui I. Lupaș, V. L. Bologa, Al. Neamțu, S. Izsák. Monografia lui Mircea Popa constituie o reușită realizare, oferindu-ne cunoștințele la zi asupra vieții și activității complexe a cărturarului transilvănean.

Distribuită în două mari părți, monografia lui Mircea Popa tratează mai întîi viața cărturarului român, pentru ca în cea de a doua să urmărească activitatea sa literară, politică, științifică și didactică. Se insistă în mod firesc asupra domeniilor pe care le-a ilustrat în mod deosebit, în care s-a înscris ca pionier, deschizător de drumuri, cum ar fi medicina științifică românească, literatura economică românească. O activitate prodigioasă, dusă cu precădere în latura ei practică, înscrisă în epoca luminilor, a acelui secol care a făcut o profesiune de credință din ridicarea poporului de jos prin cultură.

Prin cartea lui Mircea Popa am primit cea dintîi monografie științifică asupra lui Ioan Piuariu Molnar, așa cum s-ar cuveni și despre alți cărturari și oameni politici din Transilvania care au ilustrat secolul al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor. Ne gîndim la Inochentie Micu, la Vasilie Popp, Ioan Monorai, Damaschin Bojincă și alții.

În încheierea scurtelor noastre considerații asupra monografiei lui Ioan Piuariu Molnar realizată de Mircea Popa, ne permitem unele observații. Prima se referă la numele cărturarului român din Transilvania. Precizarea lui Mircea Popa de la p. 9 nu este suficientă pentru argumentarea formei în care se dă numele, iar critica pe care o aduce istoricului I. Lupaș nefondată. Cărturarul și-a scris numele sub forma de Ioan Molnar, cum bine observă Mircea Popa, formă ce trebuie, în orice caz, respectată. Dacă este să se adauge și forma mai veche, românească, aceea de Piuariu, purtată în exclusivitate de către tatăl său, aceasta trebuie să preceadă pe aceea de Molnar, fiind mai veche și pe care a purtat-o mai întîi însuși cărturarul și medicul român.

Unele observații ar viza îndreptarea unor inexactități pe care le socotim greșeli de tipar, cum sînt cele de la p. 8/secolele în care e plasat I. Piuariu Molnar/ ; p. 26/D. Novacovici era episcop ortodox, nu al uniților !/ ; p. 49/întîlnirea lui I. Piuariu Molnar cu Crișan, în cursul răscoalei a avut loc la 5/16 nov. 1784/. Forma numelor unor personalități din epocă și de localități nu este dată după normele actuale. Nu este întotdeauna exactă bibliografierea unor titluri date de autor în lista bibliografică de la sfîrșitul lucrării.

Monografia lui Mircea Popa despre I. Piuariu Molnar rămîne însă o prețioasă apariție editorială, ea fiind solicitată cu interes de către specialiști și publicul cititor mai larg.

Nicolae Edroiu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN BUȘE, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837—1883)*, București, Ed. Acad. R.S.R., 1976, 202 p.

Istoriei orașului Galați, cu diferitele ei aspecte, i s-au consacrat, mai ales în ultimele două decenii, o serie de studii, lucrarea pe care o prezentăm constituind, o afirmăm de la început, o contribuție valoroasă la cunoașterea dezvoltării economice a orașului Galați, și în special a comerțului extern, în perioada existenței regimului de porto-franc (1837—1883).

Fiind prima cercetare de amploare a acestei perioade din istoria orașului Galați, era firesc ca în „introducere" să fie analizată, cu obiectivitate, contribuția predecesorilor. O excepție, neplăcută pentru noi, constituie unele din considerațiile ce privesc lucrarea „Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864", imputîndu-se autorilor, în mod gratuit, că „tabloul vieții comerciale gălățene" nu a fost „realizat complet", deoarece „le-au scăpat alte date documentare, din arhive mai ales", existînd chiar „aprecieri eronate".

După „preliminarii" (p. 17—27) care cuprind, pe scurt, condițiile de dezvoltare ale comerțului extern românesc la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea și un „istoric" al Galaților, se analizează înființarea regimului de porto-franc și urmările acestei judicioase măsuri, care a influențat, în mod pozitiv, atît progresul economic al orașului Galați, cît și comerțul general al Moldovei în deceniul 1837—1847 (p. 28—75). Capitolul următor privește perioada 1848—1861, cînd se realizează, în măsură egală, unitatea economică și politică a celor două țări surori, Moldova și Țara Românească (p. 76—115).

Răstimpul dintre 24 ianuarie 1862, proclamarea Unirii definitive, și 1 iulie 1875, aplicarea noului tarif vamal autonom, constituie etapa de maximă ascensiune a activității comerciale din toată perioada de existență a regimului de porto-franc, Galații fiind acum „prima piață comercială a României", progres ce se datorește, în primul rînd, reformelor inițiate de domnitorul Alexandru I. Cuza și politicii de independență economică, ce viza, atît apărarea industriei naționale, cît și libertatea comercială (p. 119—160).

Ultimul capitol al lucrării privește anii 1876—1882, cînd declinul vieții economice gălățene este evident. Aplicarea convenției cu Austro-Ungaria este prima dintre cauzele care au determinat acest regres. În 1882, de pildă, prin portul Galați se mai importa doar 11.60% din valoarea importului general al țării. Prevederile legii generale a vămilor din 1874, privind desființarea regimului de porto-franc, începînd cu 1 ianuarie 1878, cu toate că nu se aplică, provoacă la Galați destulă nesiguranță ce generează o scădere a comerțului. Protestele gălățenilor, ale lui M. Kogălniceanu, fervent susținător al regimului de porto-franc, nu au putut schimba hotărîrea guvernului liberal de a desființa definitiv regimul de porto-franc, prin legea care a intrat în vigoare la 1 aprilie 1883. Măsura se va dovedi, totuși, întemeiată, căci datele statistice, din anii imediat următori, dovedesc, așa cum indică autorul, că „mișcarea comercială și industrială este mai dezvoltată decît pe timpul regimului de porto-franc" (p. 161—194).

În cadrul fiecărui capitol, cu excepția celui de „preliminarii", este analizată dezvoltarea orașului Galați, navigația, exportul și importul, negustori și case comerciale, regimul vamal.

Baza documentară a lucrării, în cea mai mare parte inedită, o constituie rapoartele consulare franceze, la care se adaugă, pentru perioada 1862—1883 și rapoartele consulului Statelor Unite. Informația arhivistică internă nu este folosită în aceeași măsură. Fondurile Arhivelor Statului Iași, care dețin mult material privind această temă, nu au fost deloc cercetate.

Subliniind importanța pentru istoria Galaților și a Moldovei a lucrării recenzate, nu putem trece cu vederea unele inexactități și afirmații ce sînt susceptibile de discuții. Astfel, nu ne putem explica, pentru un cercetător cu experiența pe care o are C. Bușe, unele inconsecvențe privind folosirea izvoarelor. Una din legendele adunate de cronicarul Ion Neculce în „O samă de cuvinte", cea referitoare la înscăunarea lui Petru Rareș, este citată după Moise N. Pacu, *Cartea Județului Covurlui*, București, 1891. Nu cunoaște oare autorul ediția îngrijită de Iorgu Iordan, Al. Procopovici și M. Kogălniceanu? Memoriul din 1825 către țarul Rusiei, întocmit de M. Sturdza, este folosit după M. Iorgulescu, *Studii de istorie comercială*, deși a fost publicat în Hurmuzaki, *Documente. Suplemen-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tum, I, vol. IV, p. 86—89, LXIII. Raportul lui Fleischackl de Hakenau, din 30 octombrie 1815, este preluat, în traducere, din lucrarea lui A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești*, 1821—1822, București, 1945, deșș textul original este publicat în *Documente privind istoria României. Colecția E. Hurmuzaki*, II, p. 273, nr. 90. Colecția de texte *Călători străini despre țările române* este, cu ușurință înlocuită cu N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*. Unele informații din jurnalele de călătorie ale lui Giovanni Battista de Burgo, Giuseppe Boscovich și Charles de Peyssonel au fost citate după lucrări de referință, cu grave denaturări ale textului, ca în cazul lui Giovanni Battista de Burgo.

Autorul este de părere că Galații sînt atestați documentar, „se pare pentru prima dată, în 1445 la 23 septembrie" (p. 23). L. Șimanschi a demonstrat, încă din 1970, că rezumatul acestui document are data de zi greșită, după cum dovedește originalul din 27 septembrie 1445 în care orașul de la Dunăre nu este menționat *(Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432—1447*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"*, VII, 1970, p. 70). Și, totuși, Galații sînt atestați în 1445 într-un document liovean din 22 martie, necunoscut lui C. B. *(Acta grodzkie i ziemskie*, XIV, Lwowie, p. 165—166, menționat, pentru prima dată în istoriografia română, de I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV und XVI Jahrhundert*, Gotha, 1911, p. 31).

Nu sîntem de acord cu autorul cînd afirmă că Galați „luaseră o oarecare dezvoltare" pe la 1540—1550. De altfel chiar C. B. se contrazice, căci pe aceeași pagină (23) mai adaugă : „la 1527 Galații începeau să crească în importanță". De fapt, încă din prima jumătate a secolului al XV-lea piața Galaților întrunea, în componența ei, cele două aspecte, intern și extern, care se dezvoltă tot mai mult după 1484, cînd Galații rămîn principalul port al Moldovei. Pentru brașoveni, la 1546, Galații aveau aceeași importanță ca și Chilia *(Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, III, Kronstadt, 1896, p. 347).

Călătorul german Johann Wilden, nu Ioan Wilden, cum îl transcrie C. B. după N. Iorga, nu a trecut prin Galați, în 1613. Călătoria a avut loc în 1611, și se pare că Wilden a trecut Dunărea pe la Isaccea, căci nu amintește, în drumul spre Iași, de nici un alt oraș *(Călători străini*, IV, 1972, p. 350—351). Aprecierile pe care autorul i le atribuie lui Wilden, „tîrgul era mai important ca centru pescăresc, decît ca port" sînt comentariile lui N. Iorga pe marginea jurnalului de călătorie a negustorului Tommaso Alberti, care ajunge în Galați la 3 decembrie 1612. Alberti notează că a găsit la Galați pește mult și enumeră speciile ce se puteau cumpăra. (Textul italian la N. Iorga, *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre*, București, 1899, p. 11).

Nici informațiile extrase din notele de călătorie ale lui Giovanni Battista de Burgo nu sînt exacte. Nu este documentată venirea la Galați a unor vase „sub pavilion olandez" care aduceau mărfuri ce erau depozitate într-o magazie a orașului, de unde erau „apoi distribuite la diverse case de comerț existente pe atunci în Moldova" (p. 23). Este cunoscută doar o singură excepție. Justin Colyer, ambasadorul Țărilor de Jos la Constantinopol, ajunge în tabăra turcească de lîngă Galați, în vara lui 1674, cu corabia olandeză „Postillon". Referindu-se la acest fapt, marele vizir i-a declarat că este o favoare „fără exemplu" (N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 242, CCLXXI ; K. Heeringa, *Bronnen tot de Geschiedenis van den Levantschen Handel, 1661—1726*, Gravenhage, 1917, p. 138). Notele lui Battista de Burgo se referă la exportul de mărfuri moldovenești, mai ales potasă și cenușa unor plante pentru colorat postavurile, făcut de Compania olandeză a Levantului prin intermediul unui armean (Paul Păltănea, *Informații privind comerțul orașului Galați în secolul al XVII-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"*, IX, 1972, p. 153).

Este adevărat că în secolul al XVII-lea Galații deveniseră „un port destul de căutat de vasele comerciale", afirmație ce nu poate fi susținută prin lucrarea Grigore Trancu-Iași, *Rolul Galaților în viața neamului*, pe care o citează. Regretăm că sîntem nevoiți să-i atragem atenția autorului asupra articolului nostru citat mai sus. Nu este acesta singurul caz cînd C. B. nu cunoaște bibliografia completă a temelor pe care le tratează. Vom mai reveni asupra acestei chestiuni,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amintind, deocamdată, că vorbim despre numirea în țările noastre a consulilor Rusiei, Austriei, Prusiei, Franței și Angliei, C. B. citează doar un studiu al lui A. Oțetea privind înființarea consulatelor Franței (p. 19). Au fost omise contribuțiile lui C. Șerban *(Înființarea consulatelor ruse în Țara Românească și Moldova*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, II, 1951, 1, p. 61—72), P. Cernovodeanu *(Înființarea consulatului englez în țările române (1803) și activitatea sa pînă la 1807*, în *Revista română de studii internaționale*, V, 1971, 1, p. 139—162) și A. Filimon *(Stabilirea consulatelor belgiene în România (sec. XIX)*, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza"*, Iași. Istorie, XVII, 1971, 2, p. 225—231).

Datele înregistrate de consulul englez W. Wilkinson referitor la importul prin Galați nu privesc anul 1821, cum pretinde autorul (p. 25), deoarece cartea sa, *An Account of the Principalities of Wallachia und Moldavia*, a apărut la Londra în 1820.

Autorul consideră că „inițiativa îmbunătățirilor ce trebuiau aduse comerțului moldovenesc, care se realiza prin Galați apare încă din 1833", cînd Obștească Adunare cere ca „limanul Galaților" să fie declarat porto-franc (p. 30). Ideea înființării regimului de porto-franc la Galați este ceva mai veche. Circula în 1827 (Vasile Panopol, *Două scrisori necunoscute ale spătarului Iordache Bucșenescu*, în *Arhiva românească*, X, 1945—1946, p. 360), amănunt menționat și de D. Ciurea *(Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, Iași, 1945, p. 144, pe care o utilizează pentru alte informații). Autorul nu cunoaște nici studiul lui Dumitru D. Rusu și Gh. Bujoreanu, *Contribuții la cunoașterea înființării regimului de porto-franc la Galați*, în *Danubius*, V, 1971, p. 155—163, bazat pe o bogată informație inedită, provenind de la Arhivele Statului Iași. Aici se amintește o jalbă a obștei gălățene, din mai 1830, ca să nu se „strice pronomion de franco-porto" și alte cereri asemănătoare din 1832 (p. 156—157). Pentru o altă jalbă din 1831, vezi I. C.Filitti, *Documente din vremea Regulamentului organic*, București, 1935, p. 7., C. B. nu este informat nici despre traducerea cărții domnești din 23 august 1834 în limbile maghiară (Bibl. Acad R.S.R., ms. rom. 968, f. 164—166) și germană (Arh. Stat Galați, *Primărie*, 1834, dos. 4, f. 136—139). Alte relații inedite despre definitivarea așezămîntului de porto-franc și publicarea lui prin ținuturi la Arh. Stat. Iași, Tr. 1768, op. I, 2 017, dos. 235, 236 ; Tr. 938, op. I, 1 079, dos. 132. De asemenea, pentru organizarea antrepozitelor mai puteau fi consultate, la aceeași instituție, Tr. 1 768, op. I, 2 017, dos. 259 și Tr. 1 757, op. 2 005, dos. 694.

Datele statistice privind populația orașului Galați în 1843, 25 000 de locuitori, comunicate de consulul francez la Iași par exagerate pentru C. B. (p. 39). Catagrafia din 1845 înregistrează un număr de 4.695 familii, ceea ce reprezintă un total de 23 475 locuitori (L. Boicu, *Despre structura socială a orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea* în *Studii*, XVI, 1963, 2, p. 286—287), cifră apropiată de evaluarea consulului francez.

O discuție asupra drumurilor Moldovei de la mijlocul secolului al XIX-lea, oricît de sumară ar fi, nu se poate lipsi de aportul studiului lui L. Boicu, *Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834—1848*, (I—II), în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"*, IV, 1967, p. 81—116 ; V, 1968, p. 121—144, necunoscute lui C .B.

Datele statistice asupra exportului și importului sînt extrase, de obicei, din corespondența consulară franceză și arareori se mai folosește fondul „Comitetul carantinelor, Țara Românească". Asemenea relații se mai găsesc și în alte fonduri de la arhivele din București și Iași. Informațiile franceze ar fi trebuit comparate cu sursele interne, care, de multe ori, sînt deosebite de acestea. Un exemplu : în 1838 s-au exportat 605 336 hl (p. 56), dar după informații interne (Arh. Stat. Iași, Tr. 796, op. 906, dos. 203, f. 58 v) 116 113 chile × 4,3008 hl = 499 378,79 hl. Aceeași este situația și cu numărul navelor ce acostează la Galați.

Paragraful despre operațiunile de credit (p. 74) este, totuși, prea succint, căci activitatea în acest domeniu nu s-a putut desfășura numai în cadrul cazinoului înființat în 1837. În acest an erau în oraș șase zarafi (N. Iorga, *Alte note despre cultura și viața socială românească sub vechiul regim*, în *Analele Acad. Rom. Mem. Sec. ist.*, s. II, t. XXXIX, p. 3), dar operațiuni de credit făceau și unii negustori ca Marcu Thal, frații Avramovici, frații Schlinger, I.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mendel etc. (C. Angelescu, *Creditul în Moldova de la 1848 la 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864*, p. 389). Puteau fi luate în discuție și proiectul, probabil, din 1834, pentru deschiderea unei bănci, „Banca Moldovei" (V. Slăvescu, *Vechi încercări de organizare a creditului în Moldova, 1834—1857*, București, 1941, p. 6, 36—37) și cel al căminarului Ioan Englezi care, în aprilie 1846, dorea să deschidă o „casă de banc" (Arh. Stat. Galați, *Primărie*, 1846, dos. 46, f. 1, 13).

Este inexactă afirmația că „existau întreprinderi a căror înființare, la Galați, era interzisă de autorități" (p. 84), exemplificîndu-se cu cazul „berăriei" lui August Weigand. De fapt, această fabrică de bere a funcționat în oraș, dar pentru a se evita pericolul unor incendii, a fost mutată din „ceasta a doua" la marginea orașului, „în dosul școalei evreiești" (Arh. Stat. Buc., *Ministerul de interne, Moldova*, 1861, dos. 358).

Autorul nu cunoaște că, în octombrie 1856, funcționa la Galați și „Banca prusiană", avînd ca agent pe Iosif Hamburger, care în 1857 conduce și sucursala Băncii Naționale a Moldovei (D. Bodin, *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române și regatul Sardiniei*, București, 1941, p. 299).

În cîteva cazuri, prezentarea unor evenimente ale temei cercetate este făcută doar pe baza informațiilor rapoartelor consulare franceze, ignorîndu-se complet bibliografia românească recentă, lăsînd falsa impresie, că ele sînt discutate, acum, pentru prima dată. Așa se întîmplă cu crearea „Companiei franco-dunărene", cînd încă din 1960 L. Boicu analizase condițiile în care căpitanul Magnan obținuse privilegiul pentru activitatea acestei companii, anulat de caimacamul Vogoride (*Încercări franceze de pătrundere în economia moldovenească în epoca războiului Crimeii și a Unirii*, în *Studii privind Unirea Principatelor*). Convenția cu Austro-Ungaria și războiul vamal ce urmează au fost discutate de istoriografia românească marxistă în numeroase studii pe care C. B. le trece cu vederea. Amintim, din studiile pe care ar fi trebuit să le folosească, pe cele ale lui Ioan Tiberian, *Legăturile economice dintre România și Transilvania în perioada 1875—1886; aplicarea convenției comerciale din 1875*, în *Studii*, 22, 1969, 5, p. 905—925 și Hilde Mureșan, *Date cu privire la restricțiile comerciale față de România, impuse de guvernul austro-ungar în anii 1878—1879*, în *Anuarul institutului de istorie din Cluj*, XI, 1968, p. 291—304; XII, 1969, p. 113—142.

Aceste observații nu scad valoarea lucrării recenzate, care rămîne o contribuție de seamă pentru istoria economică a orașului Galați.

Paul Păltănea

ILIE CORFUS, *L'agriculture en Valachie depuis la Révolution de 1848 jusqu'à la Réforme de 1864*, București, Ed. Acad. R.S.R., Bibliotheca Historica Romaniae, 1976, 216 p.

Lucrarea, *L'agriculture en Valachie depuis la Révolution de 1848 jusqu'a la Réforme de 1864*, se încadrează în seria unor preocupări mai vechi ale cunoscutului cercetător I. Corfus consacrate istoriei relațiilor agrare în Țara Românească. În aceeași colecție, cu 7 ani în urmă, autorul a publicat o carte consacrată agriculturii din Țara Românească în prima jumătate a secolului trecut [1]. Lucrarea de față continuă tratarea aceleiași probleme în perioada cuprinsă între revoluția din 1848 și reforma agrară din 1864. Ea constituie prima monografie privind agricultura în Valahia în ultimii 17 ani de relații feudale în agricultură, anii care au precedat instaurarea modului de producție capitalist în mediul rural.

Autorul a folosit în această lucrare un bogat material de arhivă, atît acte particulare (învoieli agricole, jalbe ale țăranilor, reclamații ale proprietarilor și arendașilor), cît și documente oficiale (anchetele organelor locale și centrale,

[1] *L'agriculture en Valachie durante la première moitié du XIX-e siècle*, 1969, 245 p. (versiune franceză prescurtată a lucrării aceluiaș autor în limba română: *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Ed. Acad. R.S. România, 1969, 404 p.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dispoziții și reglementări ale conducerii privind relațiile dintre moșieri și țărani, recensăminte, statistici etc.), care au făcut obiectul unei aprofundate analize. Problemele la care autorul și-a propus să răspundă pe baza acestei vaste documentări de arhivă au fost următoarele: a) importanța revoluției din 1848 pentru țărani și consecințele ei pentru relațiile existente atunci în agricultură; b) legea agrară a lui Barbu Știrbei din 1852 și evoluția relațiilor agrare sub regimul acestei legiuiri pînă la reforma agrară din 1864; c) evoluția agriculturii atît pe pămîntul cultivat de proprietari pe contul lor cît și pe loturile aflate în folosința țăranilor. Asupra acestor probleme autorul aduce lămuriri care, fără îndoială, pot fi considerate ca definitiv cîștigate pentru istoriografia românească.

În primul capitol care tratează revoluția din 1848 la sate sînt analizate prevederile programului revoluționar privind problema agrară, atitudinea țărănimii în timpul revoluției și acțiunile întreprinse de ea contra proprietarilor, urmările înăbușirii revoluției de către trupele străine și răfuiala care a urmat între țărani și proprietari în contul așa ziselor despăgubiri cerute de proprietari pentru daunele provocate de țărani în timpul revoluției. Autorul observă că revoluția a tulburat profund lumea satelor, însă amînarea abolirii muncii de clacă a provocat și întreținut o confuzie permanentă în spiritul țărănimii care, sub influența propagandei antirevoluționare a boierilor reacționari, și-a pierdut încrederea în revoluție. Refuzul țăranilor de a lucra și distrugerea culturilor agricole și uneori a inventarului moșiei a adus pagube moșierilor și arendașilor care, după reprimarea revoluției, au cerut despăgubiri, în timp ce țăranii reclamau ilegalitățile comise de aceștia. Anchetele efectuate în această direcție, în toamna și iarna lui 1848 și începutul anului următor, autorul le consideră ca fiind aproape imparțiale.

În capitolul următor autorul analizează relațiile agrare în ajunul aplicării legii lui Barbu Știrbei. Barbu Știrbei, deși s-a străduit să restabilească vechea stare de lucruri în domeniul agrar, a restrîns prin unele măsuri abuzurile comise de arendași, cu atît mai mult cu cît după înăbușirea revoluției, profitînd de prezența trupelor străine, arendașii și moșierii au căutat să se răzbune, deposedînd pe țărani de loturile lor, obligîndu-i la zile de clacă suplimentare, în vederea reconstituirii și măririi rezervei feudale, atît de mult urîtă de țărani.

În capitolul consacrat relațiilor agrare sub legea lui B. Știrbei se face o amplă prezentare a legii agrare din 1852, condițiile în care s-a redactat, conținutul ei comparativ cu prevederile agrare din Regulamentul Organic și modul de aplicare. Legea, declarînd pe proprietar stăpîn absolut al pămîntului său, iar pe țăran stăpîn absolut al persoanei și muncii sale, prevedea în principiu expropierea totală a țăranului. Domnitorul era convins că această lege, dînd deplină libertate de deplasare țăranilor, putea pune capăt abuzurilor proprietarilor și arendașilor, în realitate însă aplicarea legii s-a transformat, așa cum remarcă autorul, într-o succesiune de dureroase nedreptăți pentru țărani. Fiecare articol din această lege a declanșat pretenții exorbitante din partea arendașilor și proprietarilor. Abuzurile și execuțiile acestora au dus la sărăcirea țăranilor clăcași. Desigur, legea lui B. Știrbei a favorizat, într-o măsură mai mare ca Regulamentul Organic, principiul înțelegerii, dar între un stăpîn proprietar absolut al pămîntului și un țăran simplu chiriaș această înțelegere nu putea fi decît în avantajul moșierului. Oricum, însă legea marca un moment important în dezvoltarea relațiilor capitaliste în mediul rural.

În continuare autorul prezintă evoluția relațiilor agrare pe pămîntul cultivat de țărani pe terenurile proprietarilor și arendașilor și acel cultivat pe loturile lor. În această perioadă în Valahia rezerva moșierească se mărește, iar cultura ei se face în contul zilelor de clacă și adesea a muncii salariate, dar mai ales în baza obligațiilor de muncă impuse țăranilor pentru terenurile suplimentare, luate în arendă din moșie. Autorul subliniază însă că și în această perioadă veniturile principale ale proprietății continuau să provină, în primul rînd, din dijmă, apoi din cîrciumi, mori și rezerve de fînaț.

Pămîntul cultivat de țărani pe seama lor cuprindea grădina din jurul casei, lotul legal și terenurile suplimentare pe care le arendau sub formă de excedente, prisoase. Aceste prisoase au constituit sub legea lui B. Știrbei problema

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cea mai complicată și dificilă de rezolvat pentru conducere și administrație. Generalizarea arendării de prisoase de către țărani era o dovadă în plus că lotul legal era insuficient pentru nevoile familiilor țărănești. Învoielile pentru prisoase erau încheiate pe 5 ani, după perioadele fiscale. Analizînd conținutul acestor învoieli pe perioadele 1853—1858 și 1859—1863, pentru aceleași terenuri, autorul remarcă o creștere a obligațiilor asumate de țărani. Obligațiile de muncă, mai ales, ajung să depășească pe acelea a clăcii propriu-zise. Sub legea lui B. Știrbei renta în muncă a devenit alături de cea în natură (dijmă) forma principală a rentei feudale precapitaliste, renta în bani în comparație cu perioada anterioară fiind mai restrînsă. Țăranii s-au opus măsurării pămîntului de teamă că în continuare nu se vor mai bucura de totalitatea terenurilor arendate ca prisoase. Datorită acestor prisoase date țăranilor, moșierii și arendașii au beneficiat de o cantitate de muncă suplimentară pentru cultura rezervelor lor, veniturile le-au crescut datorită dijmei în produse pe care o luau de pe aceste terenuri, iar închirierea locurilor pentru pășune le aduceau și profituri bănești. Prețul arendei a crescut de la o perioadă fiscală la alta ca și obligațiile țăranilor datorate pentru prisoase.

Spre deosebire de Moldova în Valahia se pare, după analiza făcută de autor, ca în ajunul reformei agrare, cu toată dezvoltarea rezervei, mica exploatare țărănească era aceea care producea în cea mai mare parte pentru piață, asigurînd nevoile consumului nu numai intern, dar și a celui extern. Autorul constată că producția atît cea vegetală cît și animală a micii exploatări țărănești a păstrat în timpul acestei perioade prioritatea față de cea a marii proprietăți.

Un capitol special este consacrat strămutării țăranilor, urmărindu-se strămutarea și izgonirea țăranilor de proprietari pe perioade fiscale: 1853—1858, 1858—1863 și în ajunul reformei agrare, ca și strămutarea țăranilor pe pămînturile cumpărate de ei sau obținute prin donații sau dotă și strămutările în orașe. Autorul constată că strămutările nu au luat proporții atît de mari încît să modifice sensibil structura demografică a țării. Țăranii preferau să rămînă în satele lor, deoarece în alte părți era puțin probabil să găsească condiții mai bune, apoi pierderea terenurilor defrișate de ei, a plantațiilor, a construcțiilor, pe scurt a bunurilor lor imobiliare, erau motive serioase care îi rețineau de la strămutare, dealtfel nici statul nu încuraja aceste strămutări. Izgonirea de către proprietari continua să fie o amenințare pentru țărani. Aceste izgoniri se pare că sînt mai frecvente în preajma legii din 1864, cînd proprietarii căutau motive să se debaraseze de țăranii de pe moșie.

Problema terenurilor defrișate de țărani, a curăturilor, sub regimul legii lui B. Știrbei și rezistența țăranilor pentru păstrarea acestora, ca și regimul lor juridic face obiectul unui capitol special. Opoziția sătenilor ca și necesitățile economice au salvat curăturile de la expropriere prin legea lui B. Știrbei, țărani păstrîndu-și dreptul de uzufruct asupra lor.

Ultimul capitol al lucrării este consacrat producției agricole, în care autorul tratează în linii mari numărul populației agricole, tehnica agricolă, principalele culturi, creșterea vitelor și producția cerealieră între 1852—1864.

Autorul în această direcție observă că nu s-au adus îmbunătățiri substanțiale culturilor agricole, tehnicei și ameliorării agriculturii. Subliniază numai începutul introducerii mașinilor perfecționate, cu vapori, de către proprietari, înființarea școlii agricole de la Pantelimon, extinderea culturilor de rapiță și tutun și a sericiculturii, creșterea culturilor de grîu (mai ales de toamnă) și de porumb.

Lucrarea constituie neîndoielnic o contribuție prețioasă și, în mare măsură nouă, la cunoașterea unor aspecte importante privind relațiile agrare în această perioadă în Valahia.

Remarcăm însă că lucrarea ar fi cîștigat mai mult dacă autorul nu ar fi prezentat problemele privind relațiile agrare și agricultura izolat de situația generală din acest punct de vedere în sud-estul Europei și, mai ales, de cea din Moldova, cu atît mai mult cu cît, din perioada tratată, în ultimii cinci ani cele două țări erau unite și din punct de vedere politic. Se știe că Valahia și Moldova, datorită condițiilor istorice de dezvoltare comune, au avut aproape aceeași evoluție economică și socială. Evoluția agriculturii și relațiilor agrare în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Valahia a avut numeroase similitudini cu cea din țara soră Moldova. Regimul stabilit de Regulamentul Organic nu diferea esențial de cel din Moldova, legea lui B. Știrbei din 1852 avea corespondentul ei în Moldova în legea lui Gr. Al. Ghica din 1851. Evident, existau unele trăsături specifice care deosebeau situația din Moldova de cea din Valachia. De exemplu : dijma în Moldova nu mai avea nici pe departe importanța din Valahia (ea este dealtfel desființată în 1848), renta în muncă fiind dominantă ; rezerva moșierească avea aici mai mare extindere, avînd prioritate asupra producției de pe loturile țăranilor și asigurînd aproape în întregime exportul ; și în Moldova se practica sistemul prisoaselor, dar el nu avea dezvoltarea din Valahia, cele mai multe din acestea fiind pentru fînaț ; legea lui Gr. Al. Ghica nu prevedea expres principiul expropierii țăranilor de loturile lor, dar prin dispozițiile ei încuraja contractele libere între țărani și proprietari ; deși se pare că, în comparație cu Valahia, condițiile de boieresc ale țăranilor moldoveni erau mai grele, munca salariată aici s-a dezvoltat în mai mare măsură, datorită tocmai extinderii culturilor pe rezervele moșierești ; extinderea acestor culturi a dus probabil și la ameliorări agricole și îmbunătățiri tehnice mai importante ca în Valahia. Acestea sînt numai cîteva din comparațiile pe care ni le-a sugerat lectura lucrării recenzate ; ele însă pot fi mult mai numeroase și, desigur, interesante pentru ambele țări române. Este regretabil că autorul nu le-a urmărit, cu atît mai mult cu cît, pentru Moldova, în această direcție, s-au publicat mai multe studii, printre care și o lucrare monografică consacrată dezvoltării agriculturii tocmai în aceeași perioadă.

Observăm, de asemenea, că tratării agriculturii propriu-zise, care este dealtfel subiectul cărții, autorul i-a acordat un spațiu mult prea redus (numai 21 p. din 216 p. !). Desigur, relațiile agrare în Valahia, pe care autorul le-a analizat în profunzime și cu competență, sînt deosebit de importante în această perioadă, dar credem că nu era lipsită de interes o prezentare mult mai amplă a stadiului în care se afla agricultura și producția agricolă atunci, locul pe care îl ocupa în economia țării, progresele în ceea ce privește culturile agricole, introducerea de unelte și mașini agricole perfecționate, apariția unor procedee noi de muncă, ameliorările în domeniul creșterii vitelor, prelucrarea și industrializarea produselor agricole, dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial și multe alte probleme privind agricultura, pe care autorul numai le-a schițat sau nu le-a prezentat de loc.

Evident, aceste observații, care se reduc de fapt la completări pe marginea lucrării publicate de Ilie Corfus, nu scad valoarea contribuției adusă de această carte la cunoașterea relațiilor agrare în Valahia în perioada cuprinsă între revoluția din 1848 și reforma agrară din 1864.

Ecaterina Negruți

VASILE VESA, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea. 1900—1916*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1975, 209 p.

Lucrarea lui Vasile Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea. 1900—1916*, însoțită de o bibliografie selectivă și un rezumat în limba franceză, reprezintă o realizare importantă într-un domeniu, din păcate, puțin cercetat.

Folosind un vast material bibliografic, editat și inedit, provenit cu precădere din surse franceze, la care se adaugă numeroase memorii și interesante informații culese din presa vremii, istoricul clujean, își introduce cu competență cititorul în atmosfera vieții diplomatice europene din cel de-al doilea deceniu al secolului nostru. În acest context sînt analizate relațiile dintre România și Franța în perioada cînd s-a realizat apropierea treptată dintre ele, după un răstimp relativ îndelungat de răcire a raporturilor dintre cele două țări, ca urmare a schimbării intervenite în raportul de forțe pe plan european.

Din capul locului se impune să subliniem faptul că autorul și-a concentrat atenția asupra perioadei cuprinse între anii 1914 și 1916, căreia i-a consacrat cinci din cele șapte capitole ale lucrării. De asemenea, se poate remarca faptul că fiecare capitol apare ca un microstudiu cu introducerea și concluziile de rigoare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Primul capitol, intitulat *O perioadă de eforturi fără succese certe. Sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, este destinat analizei principalilor factori care au înlesnit apropierea franco-română între anii 1910—1916, încercîndu-se, totodată, stabilirea anumitor criterii pentru ierahizarea acestora. Astfel, autorul, deși acordă atenția cuvenită factorilor de ordin cultural, consideră că, nu acestora li se poate atribui rolul determinant în strîngerea legăturilor dintre cele două țări. Demnă de reținut ni se pare, în egală măsură, aprecierea potrivit căreia apropierea realizată la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea între Franța și România n-ar putea fi în mod convingător explicată nici printr-o analiză limitată doar la cadrul îngust al relațiilor economice dintre cele două părți.

Autorul, în urma unei atente analize, consideră că factorul determinant pentru noua orientare a politicii externe a României este legat de lupta pentru desăvîrșirea unității naționale. Aici trebuie căutate, apreciază Vasile Vesa, explicațiile de bază în legătură cu eforturile făcute de cercurile conducătoare pentru a se ajunge la încheierea convențiilor politice și militare cu Antanta, elemente absolut indispensabile pentru angajarea țării în război. Aflată în pragul desăvîrșirii unificării sale statale, România trebuia să găsească calea și mijloacele cele mai potrivite pentru a putea ajunge la realizarea acestui deziderat major. Desprinderea treptată de Tripla Alianță, desprindere evidentă încă din timpul războaielor balcanice, a impus reorientarea politicii externe a României și angajarea tratativelor cu Antanta în vederea găsirii garanțiilor necesare spre a ajunge mai ușor la desăvîrșirea unității de stat. Acestui comandament major i-au fost subsumate tratativele diplomatice purtate de guvernul român cu reprezentanții Antantei între anii 1914 și 1916.

Reliefînd locul problemei Transilvaniei în preocupările și planurile cercurilor conducătoare din România, autorul se oprește și asupra altei probleme, care a dat naștere la controverse în literatura noastră de specialitate. Este vorba, în esență, de semnificația actului din 1883 și sensul orientării politicii externe a României înspre Puterile Centrale. Fără pretenția de a elucida această chestiune, autorul oferă, totuși, cîteva elemente demne de reținut pentru o analiză mai nuanțată a problemei.

O analiză mai detaliată a desprinderii României din sistemul Triplei Alianțe o întîlnim în cel de-al doilea capitol, *Franța și noua orientare politică a României. 1910—1914*, în cadrul căruia autorul ajunge la o interesantă apreciere, în sensul că, de fapt, între anii 1910 și 1914, România a denunțat tratatul din 1883, deși, *de iure*, acesta a fost reînnoit pentru ultima dată în februarie 1913. Asezînd lucrurile pe acest teren, Vasile Vesa consideră că, îmbunătățirea raporturilor cu Franța a avut un rol hotărîtor în ceea ce privește tendința tot mai pronunțată a României de a se îndepărta de Tripla Alianță și a se alătura Tdiplei Înțelegeri.

Punctul de greutate al capitolului îl constituie analiza crizei balcanice din anii 1912—1913 și a implicațiilor diferitelor secvențe ale acesteia asupra relațiilor dintre Franța și România.

După războaiele balcanice toate tentativele Puterilor Centrale de a readuce România pe calea vechii sale politici externe au eșuat.

Ineficacitatea eforturilor Puterilor Centrale, mai ales a Germaniei, se explică prin aceea că, războaiele balcanice n-au fost cauza abandonării Triplei Alianțe de către România, ci ocazia, rațiunile atitudinii sale trebuind căutate în tendințele politicii sale externe. Dar, consideră autorul, deși îndepărtarea de Puterile Centrale are rațiuni atît de profunde, apropierea României de Tripla Înțelegere este realizată și prin eforturile susținute ale Franței de a o atrage de partea Antantei. Ca urmare a acestor factori, în preajma primului război mondial, deși formal România era încadrată în sistemul Triplei Alianțe, în fond ea era vizibil îndepărtată de orientarea acesteia, realitate confirmată prin declarația de neutralitate din 3 august 1914.

Relațiile franco-române din primele luni ale războiului mondial constituie subiectul următorului capitol. În urma unei atente analize, Vasile Vesa consideră că aceste relații nu pot fi studiate decît în corelație cu atitudinea României față de cele două tabere. Ele pot fi apreciate în raport cu atitudinea Franței față de România în perioada neutralității și de problemele majore ale politicii externe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românești. O atenție deosebită este acordată eforturilor guvernului francez, care, în perioada tratativelor, s-a interpus în permanență între guvernul român și guvernele englez și rus pentru a facilita o apropiere a părților sau pentru a înlătura dificultățile ce s-ar putea ivi.

Demnă de reținut, în cadrul aceluiași capitol, ni s-a părut analiza curentelor de opinii ce s-au manifestat în România în toată perioada neutralității.

În cel de-al patrulea capitol, *Franța și tratativele României cu puterile Antantei în cursul anului 1915*, autorul ajunge la concluzia că, deși tratativele dintre România și Tripla Înțelegere începute în mai, același an, nu au dus la angajarea țării noastre în război, ele au fost, totuși, fructuoase într-o serie de probleme și marchează un moment deosebit de important în evoluția politicii externe a României. În ceea ce privește guvernul român, acesta a reușit să obțină consimțămîntul de principiu al puterilor Antantei referitor la viitoarele frontiere ale României. Pentru obiectivele urmărite de Antanta, angajamentul României de a interzice tranzitul de muniții spre Turcia era un succes considerabil sub dublu aspect, politic și militar.

În toamna anului 1915 în relațiile româno-franceze intervine o perioadă de oarecare tensiune, consecință a crizei militare și politice a Antantei în sud-estul Europei. Cauzele și evoluția acestui moment de încordare sînt atent analizate în următorul capitol intitulat *În perioada crizei militare antantiste din sud-estul Europei*. Antanta a suferit, în toamna anului 1915, un nou insucces, atît militar cît și politic. Departe de a reuși să refacă blocul statelor balcanice în favoarea ei, Antanta pierde orice speranță de a-și asigura măcar neutralitatea Bulgariei. Alăturarea Bulgariei de partea Germaniei, precum și atacul împotriva Serbiei, au determinat diplomația franceză să înceapă un nou asalt asupra guvernului român pentru a obține intervenția acestuia. Eforturi fără succes însă, întrucît opoziția premierului român provenea nu numai din teama de a angaja prematur țara într-o acțiune hazardată, ci mai ales datorită presiunii opiniei publice, care dorea angajarea țării în război numai pentru a se ajunge la desăvîrșirea unității naționale.

În cel de-al șaselea capitol, intitulat *În preajma intrării României în război*, Vasile Vesa supune unei riguroase analize întregul șir al preparativelor, al tatonărilor și confruntărilor ce anticipează încheierea unor acorduri militare și politice.

Demnă de remarcat este și atenția pe care autorul o acordă evidențierii activității guvernului român, în această perioadă, punîndu-se un accent deosebit pe politica circumspectă a lui I. I. C. Brătianu, pe rolul avut de premierul român în obținerea condițiilor de ordin militar, economic și politic, puse de România pentru a se alătura Antantei.

Aceleiași probleme i se acordă un loc aparte și în ultimul capitol, *Franța și decizia României de a intra în război*. Acest capitol este destinat și discutării unor probleme controversate în istoriografia română și străină, referitoare fie la scopul urmărit de România prin intrarea sa în război, fie la aspectul optimității momentului deciziei sau al oportunității participării sale la război.

Dar accentul cade pe urmărirea ultimelor demersuri în vederea încheierii convențiilor politică și militară cu Antanta și rolul diplomației franceze în această direcție.

După doi ani de eforturi perseverente, diplomația franceză obținea primul succes diplomatic în sud-estul Europei. Vasile Vesa consideră că, deși toți partenerii Antantei erau interesați în cooperarea militară a României, decizia acesteia, dacă facem abstracție de celelalte rațiuni care au determinat participarea ei la război, s-a datorat în largă măsură Franței. S-a datorat ei, atît prin intervențiile pe lîngă guvernul de la București cît și prin presiunile exercitate la Petrograd și Londra, în vederea acceptării condițiilor cerute de România.

Semnarea convențiilor încorona mai vechea tendință de apropiere franco-română, tendință clar manifestată încă la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului XX. Se ajungea, în acest fel, la o nouă etapă a relațiilor franco-române, caracterizată printr-o fructuoasă colaborare între cele două părți.

Lucrarea asupra căreia ne-am îngăduit să ne oprim în prezentarea de față, deși nu și-a propus să epuizeze problematica abordată, constituie, totuși, o reușită sinteză în legătură cu relațiile franco-române dintre anii 1900—1914. S-ar fi impus, credem, o analiză mai atentă și mai detaliată a raporturilor dintre cele două

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țări în anii premergători primei conflagrații mondiale. În acest fel, autorul putea să ajungă mai ușor la lămurirea cauzelor profunde, care au determinat desprinderea României de Tripla Alianță și apropierea treptată de Antanta. Totodată, folosirea mai atentă a documentelor germane, din marea colecție apărută în perioada interbelică, i-ar fi îngăduit autorului să ajungă la o imagine mai exactă asupra lucrurilor și la interpretări mai nuanțate în legătură cu problemele fundamentale ale politicii externe românești.

Folosirea cu precădere, a informațiilor provenite din sursele franceze, se resimte asupra concepției autorului și a principalelor explicații pe care le-a dat în privința opțiunii României pentru colaborare cu Antanta.

Aceste observații, la care s-ar putea adăuga și altele, nu scad cu nimic din valoarea cărții, Ele probează doar interesul pe care ea este de natură să îl suscite în rîndul cititorilor.

Irina Cojocaru

EMILIAN BOLD, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932). Activitatea diplomației românești în problema reparațiilor de război (Contribuții)*, Iași, Ed. „Junimea", 1976, XXIV + 226 p.

Problema reparațiilor de război, ca o problemă de bază a Conferinței de pace de la Paris, a tratatelor incluse în „sistemul de la Versailles", a constituit obiectul unei aprige dispute în cadrul relațiilor internaționale după primul război mondial. Implicațiile economice și, poate, în egală măsură, politice ale reparațiilor, neînțelegerile intervenite chiar între aliați în fixarea și, mai ales, în modalitățile de obținere a acestora, interesele unor state mai mici, ca România de pildă, într-o anumită soluționare a problemei etc., ridică în fața cercetătorului o serie de greutăți, de dificultăți nu ușor de depășit. Și o spunem de la început, Emilian Bold a reușit să le depășească și să ne ofere o lucrare valoroasă de istorie universală contemporană în care România ocupă locul cuvenit, o lucrare care reprezintă rodul unei munci îndelungate și perseverente ; anumite concluzii au fost fixate după o discuție în literatura de specialitate, concretizată în mai multe studii, articole, comunicări axate pe aspecte și momente importante ale evoluției problemei reparațiilor. De altfel, lucrarea este structurată în raport cu aceste aspecte și momente : problema reparațiilor la Conferința păcii, planul Dawes, creanțele speciale și relațiile româno-germane, evoluția / reparațiilor orientale, planul Young, moratoriul Hoover și Conferința de la Lausanne.

Interesele României în problema reparațiilor, „dacă n-au fost sacrificate în întregime, ele au fost totuși, limitate. De aceea, încă din timpul Conferinței de pace și pînă la anularea reparațiilor, cercurile conducătoare românești și-au manifestat nemulțumirea în toate conferințele și întrunirile care au avut loc, prin înaintarea unor memorii, prin articole de presă, prin publicarea unor documente care trebuiau să convingă marile puteri de legitimitatea cererilor românești". Cînd I. I. C. Brătianu a avut posibilitatea să studieze ¦ Tratatul de la Versailles a rămas stupefiat, constatînd că problema reparațiilor românești era insuficient rezolvată și că, în general, în privința reparațiilor, egoismul celor mari era feroce. Conferința de la Spa (1920), care s-a desfășurat sub semnul unor dezbateri furtunoase, a hotărît, fără ca România să poată participa la discuții, să-i repartizeze o cotă-parte — 1% — care „nici pe departe nu ținea cont de totalul pagubelor suferite în război și nici de echitate și dreptul fiecăruia, cum se susținea" (p. 27). Nu numai că nu i s-a fixat o cotă-parte corespunzătoare cu pagubele suferite, dar României i-a fost impusă plata „cotei de eliberare și a contravalorii bunurilor cedate", desigur, pe lîngă plata datoriei sale externe care a crescut enorm în anii războiului.

Dificultățile deosebite ale aplicării sistemului reparațiilor nu reprezintă — așa cum rezultă cu claritate din lucrare — o simplă chestiune economică, ci fac parte integrantă din încurcatul ghem al relațiilor internaționale, al relațiilor dintre principalele țări capitaliste, fac parte integrantă din contradicțiile anglo-franco-americane în problema refacerii Germaniei după primul război mondial. Acțiunea Franței de ocupare a Ruhrului la începutul anului 1923 a înăsprit puternic relațiile germano-franceze și a nemulțumit pe foștii aliați — Anglia, în special, dar și S.U.A. Rezultatele negative ale ocupației și apoi aplicarea planului Dawes au scos în evidență rolul predominant al capitalului anglo-american în reglementarea acestei probleme (p. 47—48).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Premisele planului și planul Dawes, aprobat după o lună de dezbateri (16 iulie — 16 august 1924) în cadrul Conferinței de la Londra, în care s-au manifestat, în continuare, contradicții, au constituit o nouă etapă în sistemul reparațiilor. Planul Dawes avea în vedere restabilirea economică a Germaniei, inclusiv printr-un împrumut extern, și, în raport cu acest proces, eșalonarea plății reparațiilor în timp. Conferința de la Londra a apreciat că totalul pagubelor suferite de România s-ar urca la suma de 1.875.000.000 lei aur, adică de aproximativ 30 de ori mai puțin decît fusese recunoscut inițial de Comisia reparațiilor (p. 62). România a primit pînă la planul Young, numai suma de 102.916.676 mărci aur, echivalentă cu 4.116.667.040 lei hîrtie din totalul de 75.000.000.000 lei hîrtie (1.875.000.000 lei aur) cît i s-a recunoscut la conferințele de la Londra (1924) și de la Paris (1925).

Problema reparațiilor orientale, cu implicațiile lor politice și economice în Europa centrală și de sud-est, se bucură de o atenție specială, în capitolul al IV-lea al lucrării. Încă la semnarea tratatelor de pace din 1919—1920, exceptînd Bulgaria, marile puteri au considerat că Austria, Ungaria și Turcia, datorită situației lor interne dificile, nu pot plăti imediat reparațiile. Aceste țări au primit mai multe moratorii, soluționarea problemei reparațiilor orientale rămînînd în suspensie o vreme ; dealtfel, tratatele cu Ungaria, Austria și Turcia nu au precizat suma despăgubirilor care trebuiau acoperite de aceste țări și nici Comisia reparațiilor n-a putut să le evalueze la timp. „Aceeași comisie, prin secția sa de la Viena, s-a îngrijit de alte probleme conexe, în care interesul marilor puteri era evident și imediat : repartizarea datoriei austro-ungare antebelice țărilor succesoare și cesionare de teritorii, lichidarea Băncii Austro-Ungariei, evaluarea bunurilor și proprietăților fostului imperiu, fixarea cotei de eliberare. Majoritatea sumelor din aceste evaluări, conform tratatelor, cădeau în sarcina țărilor mici, aliate Antantei și trebuiau plătite marilor puteri — Franța, Anglia, S.U.A., Italia — fără a se încerca vreo justificare plauzibilă" (p. 92—93). Lipsa de unitate a aliaților și în această chestiune a sporit rezistența statelor învinse față de revendicările țărilor mici învingătoare, fapt ce a stîrnit nemulțumirea și a determinat frontul comun al țărilor din Mica Înțelegere, al Greciei și Poloniei.

Un capitol este rezervat planului Young și implicațiilor financiare și politice ale aplicării acestuia. Planul Young, alcătuit în 1929, reducea considerabil datoria Germaniei din reparații, eșalona anuitățile pe un timp îndelungat (59 de ani), desființa Comisia de reparații și o înlocuia cu Banca Reglementelor Internaționale, desființa controlul exercitat de aliați asupra economiei Germaniei. Politica marilor puteri, concretizată și în acest nou plan, de refacere a Germaniei și de concesii s-a dovedit, în scurt timp, nefastă pentru pacea lumii.

Prin prevederile sale, planul Young nedreptățea România ; printr-o serie de memorii, guvernul român și-a manifestat rezervele sale și insera condițiile pentru eventuala aderare la acest plan : acoperirea integrală a plăților României către principalele țări capitaliste din reparațiile germane, acordarea atenției cuvenite reparațiilor orientale și acordarea României unui sold substanțial din acestea pentru acoperirea obligațiilor din tratate, deoarece — se susține pe drept cuvînt — tratatele nu puteau crea României un bilanț pasiv (p. 138). Referindu-se la aceste revendicări — precizează autorul — N. Titulescu sublinia că nu era dispus să facă nici o concesie, întrucît ele constituiau o obligație morală în apărarea intereselor românești.

Cele două conferințe care au discutat și aprobat planul Young și care s-au desfășurat la Haga au reușit, nu fără a se evita discuții controversate, să tranșeze, pe baza unor acorduri generale sau bilaterale, întreaga problemă a reparațiilor. Se desființau complet reparațiile austriece ca și cota de eliberare și plata bunurilor cedate ; se reduceau obligațiile bulgare, se revizuiau cotele stabilite la Spa, se creau cele două fonduri, A și B, pentru stingerea oricăror datorii ale României în problema optanților etc. Dar aplicarea planului Young a constituit „o profundă dezamăgire pentru cercurile politice românești" (p. 155), întrucît izbucnirea crizei economice de supraproducție i-a anulat orice posibilitate de eficiență. În același timp, Germania anunța (iunie 1931) că nu poate să asigure obligațiile ce-i revin din planul Young, fapt ce l-a determinat pe președintele S.U.A., H. C. Hoover, să suspende imediat pe un an plata tuturor reparațiilor (moratoriul Hoover). Peste un an, la 16 iunie 1932, s-a deschis la Lausanne conferința care, în loc să reglementeze din nou sistemul reparațiilor, a însemnat,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de fapt, „punctul terminus al unei probleme supradiscutate, ştiindu-se că Germania [...] nu va mai plăti în contul reparaţiilor nici un pfennig" (p. 183).

Deşi unele cercuri economice şi politice germane au exprimat anumite rezerve faţă de rezultatele conferinţei, reprezentanţii oficiali ai guvernului german au fost mulţumiţi, deoarece se realiza o revendicare de bază a lor, desfiinţarea reparaţiilor. Anularea reparaţiilor germane a atras după sine anularea reparaţiilor orientale. „Prin moratoriul Hoover (1931) şi Conferinţa de la Lausanne (1932) se încheia ultimul capitol din istoricul reparaţiilor. Pentru România, ca şi pentru alte state mici, bilanţul reparaţiilor consemna un apreciabil deficit. Ea rămînea, în continuare, debitoare nu numai marilor puteri ci şi unor persoane sau societăţi aparţinînd statelor învinse" (p. 155).

România a intrat în război pentru a-şi desăvîrşi unitatea naţională statală şi a avut de suferit timp de doi ani, de pe urma regimului de ocupaţie. La Conferinţa păcii, România — ca şi alte state mici — au avut de suportat un tratament nefavorabil. În problema reparaţiilor, sumele primite de ea au fost neînsemnate, în raport cu pagubele *reale* şi chiar în raport cu pagubele *recunoscute* de puterile occidentale. În plus, i-a fost impusă plata unor sume (cota de eliberare, valoarea bunurilor cedate etc.) fapt ce a grevat negativ asupra bugetului ţării. Acest tratament aplicat României au făcut pe mulţi să tragă concluzia că ea a avut o soartă mai rea decît învinşii (p. 194).

Chiar şi numai aceste aspecte şi idei, tratate pe larg şi cu competenţă în lucrare, evidenţiază importanţa problemei, aşa cum spuneam, atît pentru istoria relaţiilor internaţionale, cît şi pentru istoria patriei, pentru politica sa externă. În acelaşi timp, analiza atentă a problemei reparaţiilor — după cum subliniază şi autorul — prezintă şi o semnificaţie actuală, în condiţiile în care România socialistă militează pentru o nouă ordine economică şi politică internaţională, care să înlăture relaţiile bazate pe inegalitate şi să promoveze relaţii reciproc avantajoase între toate statele, fie ele mari sau mici.

În întocmirea lucrării, autorul a folosit un bogat material documentar şi o bibliografie vastă, românească şi străină. Înafară de numeroase volume de documente publicate, lucrarea se bazează, în mare parte, pe valorificarea atentă, ştiinţifică a unor fonduri de arhivă, inclusiv a celor din Arhiva Băncii Naţionale a R.S.R. şi din Arhiva generală a Ministerului de finanţe, fonduri prea puţin cercetate pînă acum. Lucrările fundamentale străine — franceze, engleze, germane etc. — atît generale, cît şi speciale, folosite cu un deosebit simţ critic, atestă cu evidenţă competenţa autorului, puterea sa de analiză şi de sinteză.

Ne permitem şi cîteva observaţii, referitoare mai mult la forma lucrării, observaţii care nu ating valoarea de ansamblu, subliniată aici, a lucrării. Nu credem că era necesar să se vină în titlul lucrării cu precizarea *Contribuţii*. Pe de o parte, problema este urmărită în întreaga ei evoluţie, nefiind neglijat nici un aspect major; lucrarea este, deci, sintetică şi unitară. Pe de altă parte — şi numai aparent intrăm în contradicţie cu cele afirmate mai sus — în orice domeniu al istoriei şi nu numai al istoriei, orice lucrare oricît de valoroasă — şi cea la care ne referim întruneşte pe deplin acest calificativ — nu poate epuiza întreaga problemă dezbătută, nu-şi propune să pună punct dezbaterii. Deci, orice lucrare reprezintă, se subînţelege, o contribuţie, o etapă, în cazul nostru, însemnată, către o cunoaştere cît mai profundă a întregii chestiuni.

Documentaţia lucrării ar putea fi îmbogăţită, concluziile ar fi argumentate mai solid printr-o viitoare cercetare în arhivele străine (franceze şi germane, în primul rînd). Lucrarea interesează şi pe specialiştii străini şi cele două rezumate (pe care le-am fi dorit mai întinse) sînt foarte utile. Credem, însă, că erau necesare şi cîte un rezumat în limba franceză şi în limba germană, pentru a le face accesibile unui număr mai mare de cititori din ţările respective. Alături de indicele de nume, era util şi un indice de localităţi, cel puţin pentru localităţile în care s-au desfăşurat conferinţe, tratative etc. în problema reparaţiilor.

Cartea *De la Versailles la Lausanne* reprezintă o valoroasă contribuţie într-o problemă în care istoriografia noastră actuală s-a pronunţat prea puţin. Editura Junimea a procedat foarte bine publicînd această lucrare care — sîntem siguri — va fi primită cu deosebit interes, în primul rînd de toţi cei care lucrează în domeniul istoriei, dar şi de un public cititor mai larg atras, tot mai mult, în ultima vreme, de cunoaşterea epocii contemporane.

I. Agrigoroaiei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

JERZY TOPOLSKI, *Metodologia della ricerca storica*, Bologna, Societa editrice il Mulino, 1975, 794 p.

Versiunea italiană a vastului studiu de metodologie istorică, publicat cu doi ani mai înainte în Polonia (*Metodologia historii. Wydanie drugie poprawione i uzupełnione*, Warszawa, PWN, 1973), pe temeiul unei elaborări anterioare (1966), valorifică bogata literatură de specialitate care tinde, mai ales în vremea din urmă, să supună faptele unui examen mereu proaspăt, pornind de la ideea că lumea se află într-un proces continuu de prefacere şi că omul este creatorul activ al istoriei. Din sfera realităţii în mişcare se recrutează factorii evoluţiei şi nu din zona transcendentului. O gîndire dinamică, deprinsă a supune materia unei analize sistematice, se degajă tot mai mult din studiile de metodologie şi hermeneutică aplicată la domeniul istoriei, iar o dovadă a acestei tendinţe este chiar lucrarea — doctă, cuprinzătoare — semnată de istoricul polon Jerzy Topolski. Autorul a profitat, o spune singur, de progresul metodologiei generale a ştiinţelor spre a lămuri, în spiritul şcolii poznaniene, multe din problemele conexe cu metodologia istoriei şi a propune fructuoase reconsiderări, pe linia tratării globale a procesului istoric, cu apel la metoda modelelor şi la aceea a cvantificării servite de electronică.

Jerzy Topolski (n. 1928) este profesor la Universitatea din Poznan, director adjunct al Institutului de istorie de pe lîngă acea Universitate şi membru în comitetul de direcţie al Asociaţiei internaţionale de istorie economică, aşadar un element foarte activ al istoriografiei polone, interesat de istoria economică şi socială, ca şi de metodologia disciplinei pe care o profesează. A publicat, între altele, nişte *Studii de metodologia istoriei* (1960) şi o sinteză cu privire la *Originile capitalismului european în secolele XIV—XV* (1965). Studiile citate constituie, fără îndoială, punctul de pornire pentru volumul pe care îl semnalăm: tentativă de sistematizare a celor mai diverse experienţe din cercetarea istorică, pe temeiul unei ample documentări. O mare încredere în posibilitatea cunoaşterii istorice, încredere de sursă pozitivistă, se degajă din paginile acestei cărţi dense, informate şi clare. Istoria îl interesează pe autor nu ca descripţie a unor evenimente irepetabile, ci ca ştiinţă ce tinde să descopere legile care guvernează şi reflectă dezvoltarea structurilor sociale. Metodologia istoriei nu poate fi, în acest sens, nici simplă, euristică, nici numai „filosofie a istoriei", ci o disciplină complexă, legată de metodologia generală a ştiinţelor, în funcţie de care îşi defineşte specificitatea. Materia e împărţită în 6 părţi şi 26 capitole: I. *Metodologia şi istoria* (Metodologia ştiinţelor; metodologia cercetării istorice; cercetarea istorică); II. *Modele ale cercetării istorice* (Reflecţia programatică; reflecţia critică; reflecţia genetico-erudită; reflecţia structurală; reflecţia logică; reflecţia dialectică); III. *Metodologia obiectuală* (Faptul istoric; procesul istoric: cauzalitate şi determinism; procesul istoric: regularitatea istorică); IV. *Metodologia pragmatică: teoria cunoaşterii prin şi fără izvoare* (Caracterele cunoaşterii istorice; Întrebări şi răspunsuri: reconstrucţia generală a cercetării istorice; teoria cunoaşterii prin izvoare; teoria cunoaşterii în afara izvoarelor; funcţia cunoaşterii prin şi fără izvoare); V. *Metodologia pragmatică: metode de reconstrucţie a procesului istoric* (Autenticitatea izvoarelor şi credibilitatea informatorului; metode de stabilire a faptelor istorice; metode cantitative în istorie; explicaţia istorică; construcţie şi sinteză); VI. *Metodologia apragmatică* (Caractere şi instrumente ale naraţiunii istorice; elemente ale naraţiunii; fraze istorice şi legi: valorizarea; structura metodologică a istoriei).

Dintre gînditorii români pe tărîm istoriologic e citat doar A. D. Xenopol, cu *Théorie de l'histoire*, singura accesibilă autorului, întrucît celelalte contribuţii au rămas închise în limba natală a autorilor. Din păcate, nici *Generalităţile* lui N. Iorga, nici *Idei şi forme istorice* de V. Pârvan, nici trilogia lui Blaga n-au fost traduse pînă acum şi nu e de mirare că atîtea eforturi remarcabile în domeniul gîndirii noastre istorice întîrzie să intre în circulaţia generală a ideilor.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STRABON, *Geografia*, vol. I, Studiu introductiv, traducere, notițe introductive, note și indice de FELICIA VANȚ-ȘTEF, București, Ed. științifică, f.a., 744 p. + 3 hărți; vol. II, Traducere, notițe introductive, note și indice de FELICIA VANȚ-ȘTEF, București, Ed. științifică, f.a., 866 p. + 3 hărți.

Geografia lui Strabon, învățatul grec din Amaseia Pontului, este cea mai completă și mai bine informată scriere de acest gen asupra lumii vechi. Nu întîmplător ea a cunoscut numeroase manuscrise iar, mai apoi, începînd cu secolul al XVI-lea, ediții complete pentru uzul specialiștilor din cele mai diverse ramuri ale științelor antichității greco-latine.

Deși folosită, direct sau indirect, încă din evul mediu (Nicolae Costin, Constantin Cantacuzino stolnicul, Dimitrie Cantemir), *Geografia* lui Strabon nu a cunoscut, pînă acum, decît traduceri parțiale în limba română. Alexandru Philippide *(Originea românilor*, vol. I, Iași, 1923, p. 111—149) și G. Popa — Lisseanu *(Dacia în autorii clasici și latini*, vol. II. *Autorii greci și bizantini*, București, 1943, p. 45—50) au reprodus, în traducere românească, fragmente din cartea a VII-a care interesează în mod deosebit istoria veche a Daciei. Mai recent, fragmente din cărțile I—V, VII, X—XII și XV—XVII au fost redate, cu textul grecesc și traducerea românească, în primul volum din *Izvoare privind istoria României* (volum întocmit de Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu și Gheorghe Ștefan, Ed. Academiei, București, 1964, p. 217—253).

Întîia traducere integrală a *Geografiei* lui Strabon a fost concepută de profesoara Felicia Vanț-Ștef, de la Universitatea din București. Primele zece cărți sînt grupate în două volume (vol. I cărțile I—IV și vol. II cărțile V—X). Cunoscuta clasicistă realizează ceea ce numim o traducere critică, o tălmăcire însoțită de comentariu. Cărțile *Geografiei* sînt precedate de *notițe introductive* în care, ne avizează traducătoarea, „se prezintă pe scurt planul și izvoarele fiecărei cărți și se aduc unele deslușiri privitoare la problemele specifice ridicate de porțiunea respectivă a operei" (p. 72). În acest scop se apelează la o bogată bibliografie, informațiile lui Strabon fiind confruntate și cu alte izvoare antice dar și cu realizări mai vechi și mai noi din mai multe ramuri ale științelor.

Un număr apreciabil de *note explicative*, grupate la sfîrșitul fiecărui volum (584 note la vol. I, p. 459—680 și 563 note la vol. II, p. 467—772) ating domenii dintre cele mai variate cum ar fi cosmografia, geografia, geologia, geofizica, istoria, astronomia, literatura și arta fiind utile atît specialistului cît și publicului mai larg.

Ambele volume sînt însoțite de *indice de nume*, auxiliar indispensabil, astăzi mai mult ca oricînd, lucrărilor științifice, în special izvoarelor, care se impun a fi publicate după normele cele mai severe.

Să mai adăugăm, că atît volumul I cît și al II-lea au anexate cîte trei hărți: *Pămîntul populat după Strabon, Iberia, Galia Transalpină — Alpii* (vol. I), *Italia, Dacia* și *Elada* (vol. II).

Volumul I este precedat de un amplu *Studiu introductiv* (p. 7—125) în care ne sînt furnizate informații referitoare la viața lui Strabon (locul nașterii, familia, formația intelectuală, concepția filozofică, călătoriile), opera acestui învățat (numărul lucrărilor și soarta lor, conținutul *Geografiei*, scopul acestei lucrări, izvoarele ei, data și locul compoziției, originalitatea și valoarea, limba și stilul, manuscrisele și edițiile *Geografiei)* și istoria geografiei (așa cum a conceput-o Strabon la care sînt adăugate și alte nume ilustre ce s-au ocupat cu această disciplină dar omise de învățatul grec ca și „aportul învățaților greci anteriori lui Strabon la cunoașterea Universului și în special a Terrei") (p. 73).

În concepția autorului, tratatul său de geografie trebuia să împlinească anumite nevoi practice pentru că, spune Strabon, „o lucrare de acest fel trebuie să fie la îndemîna oricui, atît a omului de stat cît și a unui simplu particular...".

Alcătuită din 17 cărți, *Geografia* lui Strabon înregistrează întreaga „lume populată" din vremea sa. După ce, mai întîi, oferă cititorului noțiunile necesare de geografie generală și o schiță de istorie a geografiei, autorul descrie, pe rînd, Iberia (cartea a III-a), Celtica (sau Gallia), Britania cu insula Ierne (Irlanda) și Thule, regiunea Alpilor (cartea a IV-a), Italia, Sicilia și celelalte insule (cărțile V și VI), apoi regiunile nordice dintre Rin, Tanais (Don), lacul Maeotis (Marea Azov), teritoriile din vestul Mării Pontice și din nordul Dunării (teritoriul actual al țării noastre), mai apoi sudul Dunării și nordul Peninsulei Balcanice care

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuprindea Epirul, Thracia și Macedonia (cartea a VII-a). Urmează Peloponezul, Grecia nordică și centrală, apoi insulele alăturate (cărțile VIII—X). Aici se încheie descrierea Europei. Lucrarea continuă cu descrierea Asiei, începînd de la Tanais (Don) către răsărit. Prezintă regiunile situate la nord de munții Taurus, populațiile „barbare" așezate între acești munți și golful Persic insistînd asupra Parthiei, Mediei și Armeniei (cartea a XI-a). Trei cărți (XII—XIV) sînt rezervate Asiei Mici. Se continuă cu India, Persia, (cartea a XV-a), ținutul cuprins între Mediterana, Marea Erytree și Persia (cartea a XVI-a) după care este prezentat Egiptul (prima parte a cărții a XVII-a) cu care se încheie descrierea Asiei. Lucrarea se sfîrșește cu descrierea Libyei considerată, atunci, un „continent" (*Studiu introductiv*, p. 37—39).

Geografia lui Strabon, ne asigură editoarea, este un izvor de bună credință, care furnizează indicații sigure pentru că autorul „nu a inventat fapte și date". Învățatul grec a alcătuit o geografie generală și regională ținînd cont de condițiile de loc și de climă, faună și floră, bogățiile solului și ale subsolului, produsele folositoare și dăunătoare (p. 39). Apoi, el a folosit și realizările altor științe ca astronomia, geometria, fizica și matematica. Strabon descrie „continentele și mările, înfățișează relieful solului, munții și apele, vulcanii și vînturile, arată produsele și bogățiile ca și neajunsurile fiecărui loc". Prin aceasta, învățatul „conturează condițiile în care se desfășoară viața umană". Aici el plasează neamurile omenești schițînd „drumul parcurs de fiecare popor și seminție de la origini pînă în vremea sa" (p. 40—41).

Așa cum arătam și mai sus, *Geografia* lui Strabon, „om elin și dintre toți geografii mai vechi", cum îl numește D. Cantemir, are o deosebită importanță pentru istoria românească. Geograful din Amaseia ne oferă informații privitoare la : teritoriul locuit de daco-geți („Istrul lasă în stînga întreg teritoriul geților și tyregeților" ; „geții locuiau pe amîndouă malurile Istrului"), relieful și sistemul hidrologic al Daciei, vecinii daco-geților, apartenența etnică a acestora („elenii îi considerau pe geți *traci*"), identitatea între daci și geți, unitatea limbii daco-geților (dacii și geții vorbesc aceeași limbă"). Aflăm, apoi, știri referitoare la istoria politică a daco-geților : conflictul dintre geți și Darius al lui Hystaspes (514), atacul lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei, din 335, conflictul dintre regele get Dromichaites și Lysimachos, regele Traciei, conflictele cu celții, cu romanii, politica internă și externă a lui Burebista, religia daco-geților, densitatea populației, armata etc.

Pentru cultura românească în general, pentru istoria noastră în special, traducerea integrală a Geografiei lui Strabon, concepută de profesoara Felicia Vanț-Ștef, constituie o realizare de prestigiu care denotă, înainte de toate, o înaltă erudiție. Ea răspunde unui vechi deziderat și se înscrie în efortul general al publicării izvoarelor care atestă vechimea, unitatea și continuitatea românilor.

N. Todereșcu

PETAR PETROVIĆ, *Paleografija rimskih natpisa u Gornoj Meziji*, urednik DJURDJE BOŠKOVIĆ, redaktor FANULA PAPAZOGLU, Beograd, 1975 (Arheološki Institut. Posebna izdanja. Kniga 14) — PETAR PETROVIĆ. *Paléographie des inscriptions romaines en Mésie supérieure*, rédacteur en chef DJURDJE BOŠKOVIĆ, rédacteur FANULA PAPAZOGLU, Beograd, 1975 (Institut Archéologique. Monographies. Volume 14), 171 p., 23 planșe, 1 hartă (p. 13—151 text în limba sîrbă, p. 153—168 rezumat în limba franceză, p. 169—171 indice general).

Cartea cunoscutului epigrafist iugoslav, Petar Petrović, privind paleografia inscripțiilor latine din provincia Moesia superior, însumînd un total de 171 pagini însoțite de 23 de fotografii, în cea mai mare parte bine executate după epigrafele originale sau după desene, este o lucrare dintre cele mai bine-venite și utile pentru cei care se preocupă de studierea monumentelor epigrafice din provinciile dunărene. Constatările autorului sînt însoțite de o bogată și largă informație privind paleografia textelor epigrafice în general, dar mai cu seamă în provinciile occidentale, indicîndu-se numeroase studii și monografii. În ce privește paleografia inscripțiilor latine din provinciile orientale ale imperiului roman (adică cele două Moesii și Dacia), monografia lui P. P. este prima lucrare de acest gen și, incontestabil, o încercare dintre cele mai reușite.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru analiza textelor epigrafice latine din Moesia superior s-a recurs la studierea a 79 de inscripții, dintre care: 6 pe cărămizi (p. 28—42, 154—155), 1 pe un fragment ceramic (p. 43—44, 155—156), 4 pe obiecte de metal (p. 45—47, 156), 4 cu litere cursive aplicate pe monumente de piatră și, însfîrșit, un catalog de 64 de inscripții, aplicate pe monumente de piatră, toate cu majuscule monumentale, dintre care unele cu anumite particularități grafice, de limbă sau de formulare (p. 125—151, 168).

Merită să ne oprim asupra capitolului privind formulele caracteristice pentru unele inscripții (p. 69—86, 159—162), mai ales în cazul celor funerare. După P. P., folosirea de *tria nomina* apare în Moesia superior încă în sec. I, dar se constată că în inscripții, datînd din vremea provinciei Moesia nebifurcată, se remarcă omiterea cognomenului, ceea ce este o caracteristică a epocii preflaviene. Filiația se indică în mod frecvent în inscripțiile din sec. I, ca și mențiunea tribului și a domiciliului. În ce privește inscripțiile funerare ale soldaților, indicația tribului și a domiciliului începe să dispară în primele decenii ale sec. II, pe măsură ce recrutarea se face din regiunile vecine castrelor militare. Formulele *annorum* și *stipendiorum*, pentru vîrsta și anii serviți în unitățile militare, frecvente în sec. I în inscripțiile din Gallii, Noricum și Pannonia, nu își găsesc loc în inscripțiile din Moesia superior decît pe la mijlocul sec. II, fapt nu lipsit de importanță și, după noi, constatarea este în parte valabilă și pentru Dacia.

Formulele *qui* sau *quae vixit annis...* și *qui militavit annis...* se găsesc în Moesia superior în inscripțiile începînd cu anii de sfîrșit ai sec. I, pe cînd *vixit in militia* este documentată pe monumentele erei creștine. Este de remarcat apoi rectificarea lui P. P. privind formulele funerare: *memoriam fecit, memoriam posuit, in memoriam* și *memoriam fabricamus*, considerate ca fiind în uz de abia în sec. III—IV, se constată în Moesia superior încă în sec. II și în mai multe inscripții din sec. II—III. În aceeași situație se încadrează formulele *titulum ponere* sau *facere*. Dar ceea ce s-a considerat a fi mai util pentru datarea inscripțiilor funerare latine, atît în provinciile occidentale cît și în cele din răsăritul latin, este formula *h(ic) s(itus)* sau *s(ita) e(st), h(ic) s(iti) s(unt)*, ce apare în localitățile Moesiei superior în sec. I și continuă în sec. II, cu mențiunea că nu se poate aduce nici un exemplu care ar fi după sec. II, dar că, în cele mai numeroase cazuri, inscripțiile s-ar data în prima jumătate a sec. II. În sec. I, formula *h.s.e.* este în mod constant folosită împreună cu *f(aciendum) c(uravit)*, iar dedicația *d(iis) m(anibus)* este omisă; *f.c.*, des folosită în inscripțiile sec. I—II, devine tot mai rară în sec. III. În sec. II, în inscripțiile funerare ale militarilor, formula *h.s.e.* devine la fel de rară, în schimb se constată frecvența formulelor *d.m.* și *b(ene) m(erenti) p(osuit)*; ultima, introdusă încă la începutul sec. II, este constantă și uniformă pînă la sfîrșitul antichității. Autorul omite însă să menționeze formulele *arbitratu* și *heres ex testamento fieri iussit*, care, însoțit de *h.s.e.*, sînt atît de caracteristice pentru Pannonia începînd cu prima jumătate a sec. I (Ed. Vorbeck, *Museum Carnuntinum. Bad Deutsch-Altenburg*, Viena, 1972, passim).

În ce privește formula de dedicație *d.m.*, așa cum se constată și în alte provincii, în Moesia superior nu apare pe nici un monument funerar anterior primelor decenii ale sec. II. Spre deosebire de Moesia superior, în provincia Dacia, lipsa formulei *d.m.* se constată pentru tot sec. II (sigur prima jumătate), dar numai pentru unele inscripții, mai ales cele provenite din mediul coloniștilor peregrini din unele provincii celto-pannonice.

Formulele de dedicație amplificată, ca *diis manibus sacrum* la Singidunum și Scupi, *diis infernis manibus* la Timacum, apar începînd cu sec. II și țin pînă în sec. IV, iar formula *diis manibus securitati perpetuae*, folosită la Viminacium și Gamzigrad, este caracteristică pentru perioada de sfîrșit a sec. III și de început a sec. IV.

Criteriile de datare ale inscripțiilor (p. 99—124, 162—168) se fac după disputarea elementelor care alcătuiesc textul, după formulele folosite, după abrevieri, ligaturi, forma semnelor de punctuație și îndeosebi după ductul literelor. În mai multe pagini, se insistă tocmai asupra formatului literelor și apartenența unei forme a unei anumite litere la o anumită epocă (p. 26—41, 56—65, 108—121).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Monografia lui P. P., cum s-a remarcat mai sus, este rezultatul unor serioase cercetări privind analiza internă a documentelor epigrafice latine din Moesia superior și deci un bun manual comparativ pentru epigrafia latină a provinciilor vecine : Dalmația, cele două Pannonii, Moesia inferior și Dacia. În mod evident, între Dacia și Moesia superior există nu puține afinități epigrafice, mai ales în inscripțiile funerare ale militarilor. Astfel, o bună parte din concluziile lui P. P., privind formulele și datarea inscripțiilor Moesiei superior, sînt valabile și pentru inscripțile Daciei, în special pentru cele ale Daciei superior.

La paginile monografiei lui P. P. ar mai fi puține de adăugat. Merită însă cîteva observații suplimentare, privind onomastica sau datarea unor inscripții.

P. 27, nr. 2. N. Vulić, *JÖAI*, XII, Bbl. 211, nr. 22, Viminacium, cărămidă cu scriere cursivă, aflată în 1909. *Gesubalu / Bitus O / exibit /* etc. Față de lectura *Gesullacu (?)* propusă de N. Vulić, P. P. redă corect, *Gesubalu*, antroponim dacomoesic (nord-thracic), încă neînregistrat (cf. *Decebalus*), alături de bine-cunoscutul *Bitus* ; mai remarcăm nominativul popular *Gesubalu* în loc de *Gesubalus*.

P. 60, 158, nr. 3. N. Vulić, *Spomenik*, XCVIII, p. 226 și urm., nr. 44, Scupi, aflată în 1940 ; *d.m. / Mestulas / Momonio / coniugi be / ne merenti / titulum pos(uit)*, unde *Mestulas* este antroponim thracic feminin și tot thracic trebuie să fie antroponimul masculin MOMONIO, la dativ (deci a fost *Momonius)*, ambele rămase necunoscute lui D. Detschew, *Die thrakische Sprachreste*, Viena, 1957, importante pentru frecvența elementului onomastic thracic la Scupi. Părerea mai nouă, exprimată recent de F. Papazoglu, *Godišnjak*, XII, 1974, p. 62, că antroponimul *Mestylos* (dar nu cel din această inscripție) ar fi prethracic în mediul illyric, nu mai poate fi susținută de îndată ce avem antroponimele thracice : *Mesteis, Mestoe, Mestilu, Mestypaibes, Mestuzelmos* (I. Cicală, I. I. Russu, *Anuarul Institutului de Istorie și Aheologie Cluj-Napoca*, XIX, 1976, p. 414). După datele paleografice, P. P. datează inscripția spre sfîrșitul sec. III sau începutul sec. IV, dar criteriul onomastic ne duce mai curînd spre sec. II.

P. 142—143, nr. 42, pl. XV. P. Petrović, *Starinar*, XIX, 1969, p. 229 și urm., nr. 5, Gamzigrad, de la sfîrșitul sec. III și începutul sec. IV, în care *Zelia [I]ustina* este în loc de *Delia [I]ustina*, cînd *d* începe să treacă la *z*, fenomen caracteristic romanității orientale.

P. 143, nr. 43, pl. XV. R. Hošek, V. Velkov, *Listy Filologické*, 6/81, 1958, p. 32 și urm., Ratiaria, --- *Fuscus eq(ues) ala* GALICA *vixit an(nis) XL meruit an(nis)* XXV, unde *ala Gal(l)ica* mai mult ca probabil că nu se identifică cu *ala Claudia Gallorum Capitoniana*, cunoscută în Moesia inferior (B. Gerov, *Klio*, XXXVII, 1959, p. 196—198) ; inscripția datează din anii anteriori domniei lui Claudius, cînd *ala Gal(l)icana* stătea la Ratiaria (B. Gerov, *Acta Antiqua*, XV, 1967, p. 102).

P. 144—145, nr. 47, pl. XVI. D. Vučković-Todorović, *Arheološki pregled*, IV, 1962, p. 211 ; M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Belgrad, 1968, p. 110 și urm., Tekija. *Genio / sancto pa(tri) / Daciarum / Ant(oninus) Maxi / mus (centurio) leg(ionis) / princ(eps) pr(a)et(orii) / vot(um) lib(ens) so(lvit)*, astfel citită de către P. P., după autorii mai sus citați. Un *genius sanctus pa(ter) Daciarum* este mai greu de admis și deci pentru literele PA ne-am putea gîndi la *pa(trio ?), pa(terno ?), pa(trono ?)*, dar nici una din aceste trei întregiri nu par a fi potrivite în această inscripție. S-ar putea atunci ca să avem și aici, ca în atîtea alte cazuri, una din așa-zisele *vitia lapidariorum* (p. 65—67, relevate de autor pentru alte inscripții) și atunci PA să fie în loc de *pr(ovinciarum)* sau *tr(ium) Daciarum*, ceea ce ar fi mai curînd de acceptat. ANT desigur că este *Ant(onius)* și nu *Ant(oninus)*. P.P. consideră drept „terminus post quem 118—119, cînd Dacia se împarte în două provincii, sau înainte de anul 124, cînd se formează cea de a treia nouă provincie, Dacia Porolissensis" și citează lucrarea lui M. Mirković, *op. cit.*, p. 111. Dar folosirea cuvintelor *provinciarum Daciarum* sau *trium Daciarum* nu este mai nouă de anii 168—170 (CIL, III, 1457=H. Dessau, ILS, 1097 ; CIL, VI, 1377=31.640=H. Dessau, ILS, 1098 ; A.v. Premerstein, *Wiener Eranos*, 1909, p. 268 și urm.), așa încît și pentru inscripția de la Tekija se poate lua ca *terminus post quem* mai curînd anul 168 (sau poate 167). Inscripția, fiind aflată la Transdierna (azi (Tekija), este posibil să fi aparținut mai curînd la provincia Dacia decît la provincia Moesia superior și, ar mai fi de presupus, că altarul să

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fi fost transportat de la Dierna (Orşova), din Dacia, la sud de Dunăre, poate în sec. IV sau mai tîrziu, ca piatră de construcţie.

Observaţia generală ce se poate aduce autorului este nu atît cu privire la metoda de lucru, care credem că este impecabilă, cît mai ales anumitor preferinţe în studierea unor anumite aspecte epigrafice. Astfel, autorul acordă o îndoită atenţie studierii inscripţiilor funerare, preocupîndu-se prea puţin de formulele inscripţiilor sacre sau de altă natură. În ce priveşte paleografia propriu-zisă însă, autorul îi acordă o egală atenţie pentru toate genurile de inscripţii.

Ca exemple mai grăitoare de monumente de paleografie epigrafică, autorul oferă inscripţiile descoperite numai în cele mai cunoscute centre urbane ale Moesiei superior (11 Naissus, 8 Scupi, 7 Viminacium, 4 Singidunum, 3 Ulpiana), una sau două din alte puţine localităţi şi deloc din aşezările mărunte, rurale. Ar fi fost interesant de văzut cum se prezintă paleografia lapidară în mediul rural şi nu numai în mediul societăţii oamenilor cultivaţi.

Puţinele erori grafice se datoresc mai curînd imprimării şi nu autorului; găsim astfel la lista abrevierilor: „Schatelain" în loc de *Chatelain*; ... *scriptura codicum Latinorum*... scris cu *L* majuscul, dar ... *inscriptiones latinae*... şi ...*epigraphicae latinae*... cu *l* minuscul; abrevierea „Šašeli, ILJ (ILJ)" este explicată „A.i.J. Šašel, *Inscriptiones latinae*...", dar titlul cărţii fiind latinesc ar fi fost de aşteptat ca şi autorilor să le fi dat numele nu în sîrbeşte ci tot în latineşte, „Anna et Jaro Šašel", aşa cum ei apar pe coperta şi pe prima pagină a lucrării.

Nicolae Gostar

„Alba Regia, Annales Musei Stephani Regis", XIV, Székesfehérvár, 1975, 384 p.

Publicaţia cuprinde obişnuitele rubrici de comunicări, informaţii, discuţii şi cronica vieţii ştiinţifice.

Comunicările din acest număr se referă în totalitate la „Celţii din Europa Centrală" fiind susţinute de specialişti din 12 ţări, participanţi la cea de a II-a Conferinţă pannonică a Muzeului „Regele Ştefan cel sfînt" din Székesfehérvár.

Studiile se grupează în jurul mai multor teme care reprezintă o bună parte a problemelor arheologiei celtice. Fără să se uite valoarea inestimabilă a textelor, se poate aprecia totuşi că descoperirile arheologice prezintă un interes excepţional.

Prima temă se referă la contactele dintre celţii din vest şi cei din Europa est-centrală. Unitatea lumii celtice în domeniul culturii şi tehnicii, unitate întărită şi prin existenţa de faciesuri diferite în vest şi în est, a fost pusă în evidenţă prin lucrarea *The orientalizing theme in Early Celtic Art: East or West*, prezentată de J. V. S. Megaw.

A II-a temă dezbătută a fost istoria artei şi tehnicelor celtice. Marea problemă a aportului Orientului în domeniul cultural a pus în evidenţă două opinii. Un grup de cercetători consideră că contactul cu Asia s-a făcut prin intermediul sciţilor, iar alţii cred că influenţele orientale au fost asimilate ulterior prin hallsatattieni şi au pătruns pe cale mediteraniană (M. Szabó, *Sur la question du filigrane dans l'art des celtes orientaux*; P. M. Duval, *La décoration des fourreaux d'épée latèniens en Europe du Centre-Est et en Europe Occidentale*).

O problemă ce s-a bucurat de multă atenţie a fost aceea a persistenţei tradiţiilor celtice în arta romană, în Pannonia sau în Galia romană (É. F. Petres, *Angaben zum römerzeitlichen Fortleben der keltischen Plastik in Pannonien*; I. Bognár-Kutzian, *Some new early La Tène finds in the Northern Danube Basin*). Au mai fost tratate subiecte referitoare la ceramică, în special cea pictată care se dezvoltă în ultima perioadă Latène sub evidentă influenţă mediteraniană; sau din domeniul metalelor — tehnica filigranului şi a granulaţiei în aur.

În domeniul regional, s-a evidenţiat arta scordiscilor, pe baza săpăturilor din Voivodina de sud-est (B. Javanovič, *The Scordisci and their art*), şi a influenţelor exercitate de geto-daci sau iliri. În studiul său *Die Ethnogenese der Skordisker*, cercetătorul J. Todorovič de la Belgrad, tratează aceste probleme cu multă competenţă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A III-a temă, indispensabilă în toate colocviile sau congresele, este prezentarea noilor descoperiri arheologice. În cadrul acestei teme s-au prezentat şi două mari descoperiri celtice de pe teritoriul României. Cunoscutul cercetător de la Cluj-Napoca, I. H. Crişan a prezentat comunicarea, *La nécropole de Pîntinele et son importance pour le problème des Celtes de l'Europe Centrale*, necropolă care arată că în secolul IV î.e.n. problemele provinciei transilvănene erau intim legate de marile civilizaţii europene. În acelaşi timp, pe aceeaşi bază cercetătorul român face referiri la istoria generală a celţilor, cronologia şi maniera în care s-a făcut expansiunea celtică în toată Europa. În comunicarea, *Contributions concernant le faciès latènien du Nord-Ouest de la Roumanie a la lumière des découvertes celtiques de Pişcolt (Dépt. de Satu Mare)*, muzeograful J. Németi de la Satu-Mare, atrage atenţia asupra faptului că în urma contactelor cu populaţia autohtonă din N E României, celţii au cunoscut alt rit funerar, incineraţia în groapă sau în urne, pe care l-au adoptat. De asemenea, cultura indigenă a influenţat şi a îmbogăţit repertoriul ceramic celtic, încît în concluzie, legăturile directe dintre aceste două populaţii au conferit un aspect special culturii Latène din nord-estul României.

Specialiştii din Cehoslovacia, P. Ratimorská în comunicarea *Das keltisches Gräberfeld in Chotin (Südwestslowakei)* şi B. Benadik, în *Besonderes angelegte Gräber auf keltischen Gräberfeldern der Slowakei und ihre gesellschaftliche Bedeutung*, au relevat noi observaţii asupra ritului de înmormîntare folosit de celţi în perioada contactelor lor cu populaţia autohtonă, observaţii care se apropie de acelea ale arheologilor români.

Au mai fost prezentate concluzii bazate pe săpăturile arheologice din cunoscutele aşezări de la Pilismarót, Palarikovo, Dürrnberg, Kemmelberg şi Manching.

A IV-a temă şi ultima, a cuprins comunicări generale privind istoria şi arheologia pe un spaţiu întins şi marile căi de circulaţie din cadrul acestei arii. Cercetătorul român V. Zirra în comunicarea, *Influence des Geto-Daces et leurs voisins sur l'habitat celtique de Transylvanie*, a scos în evidenţă influenţele reciproce la celţi şi geto-daci, concluzii bazate pe un mare număr de descoperiri din Transilvania de centru şi de nord şi analogiile pe care multe din obiectele de inventar din necropolele celtice din Transilvania le comportă în descoperirile din afara arcului Carpatic şi din Dobrogea. Dacă pentru adoptarea incineraţiei de către celţii din Transilvania se pot aduce şi alte argumente decît contactul cu populaţia geto-dacică, germană sau a culturii Szentes-Vekerzug, pentru prezenţa obiectelor de podoabă şi a ceramicii (cana cu toartă), nu pot fi evocate decît strînsele relaţii şi schimburile cu centrele culturale balcano-danubiene. Aceste influenţe reciproce au contribuit la formarea unui facies cultural regional, diferit de manifestările clasice Latène, dezvoltate în centrul şi vestul Europei. Acest facies a impulsionat naşterea şi cristalizarea Latènului dacic din secolul I î.e.n. şi în general a culturii geto-dace de la sfîrşitul mileniului I î.e.n.

În comunicarea *Die Kelten und die Latènekultur auf den Thrakischen Gebieten*, arheologul polonez Z. Wozniak, observă pentru perioada tîrzie a Latènului, strînse legături a culturii celtice din Polonia cu ţările boemiene în special cu Moravia şi Slovacia. Aşa numita „grupă celto-Przeworsk", rezultat al coexistenţei celţilor cu populaţia culturii Przeworsk din Polonia Mică de vest, a avut în timpul stăpînirii romane, particularităţi specifice în comparaţie cu restul zonei Przeworsk, explicate prin dăinuirea tradiţiilor celtice. Cît priveşte restul Poloniei, rezultatele cercetărilor arheologice au arătat o dezvoltare a meşteşugurilor şi în general un grad înalt de dezvoltare a economiei în perioada Latène tîrzie, ca o consecinţă a relaţiilor cu celţii din vest. Această influenţă s-a resimţit şi în cadrul culturii Przworsk tîrzie precum şi în grupul cultural Oksywie de mai tîrziu.

La această conferinţă s-au mai tratat probleme privind cronologia epocii Latène (F. Schwappach, *Zur Chronologie der östlichen Frühlatène-Keramik*), probleme privind oppidum-ul şi sanctuarele celtice noi descoperite precum şi identificarea pe hărţi a căilor de circulaţie dintr-o zonă în alta, fluviale sau transmontane.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lucrările acestei întruniri științifice au fost încheiate prin cuvîntul prof. dr. P. M. Duval, care a subliniat seriozitatea și competența temelor prezentate precum și faptul că prin noile metode de cercetare, împrumutate din domeniul științelor exacte, progresele cercetării arheologice se fac tot mai mult remarcate.

Celelalte rubrici ale acestui număr din *Alba Regia* au fost onorate de cercetători și muzeografi ai muzeului din Székesfehérvár, care au adus contribuții deosebit de utile și de un larg interes în rîndul specialiștilor.

Silvia Teodor

Conf. dr. RADU MANOLESCU (coordonator) ș.a., *Orașul medieval. Culegere de texte*, București, 1976, 302 [—303] p.

Lucrarea întocmită de Radu Manolescu (coordonator), Mihai Guboglu, Florentina Cazan, Stelian Brezeanu, Mihai Maxim și Gheorghe Zbuchea constituie cea dintîi culegere de texte din istoriografia noastră consacrată orașului medieval, așa încît, alături de scopul didactic, avut în vedere de autori, volumul prezintă și un interes științific. Și aceasta cu atît mai mult cu cît textele, extrase din colecții de izvoare documentare și narative, însemnări de călătorie etc. sînt însoțite deseori de adnotări și de aparatul critic necesar, ce înlesnește folosirea științifică a textului.

Bine întocmită, culegerea cuprinde următoarele secțiuni: I. *Descrieri de orașe*; II. *Charte privilegiale și regulamente privind viața orășenească în genere*; III. *Meșteșuguri și organizarea lor*; IV. *Comerț și organizare vamală. Circulația monetară*; V. *Structuri sociale și mișcări sociale și orășenești*; VI. *Organizare și instituții urbane* și VII. *Cultura orășenească*, care, în totalitatea lor, oferă o imagine reală asupra principalelor aspecte ale evoluției orașului medieval european și a celui din Orientul Apropiat și Mijlociu, o atenție specială fiind acordată de autori vieții urbane din spațiul sud-est european în raport cu care s-a dezvoltat și orașul românesc. Cu privire la evoluția acestuia din urmă, cartea cuprinde cîteva texte, dar numărul lor ni se pare prea mic pentru a ilustra întreaga dezvoltare a orașului feudal românesc în contextul epocii și în raport cu evoluția urbană din sud-estul Europei. Alături de privilegiul orașului Bîrlad, din 1495, se putea reproduce și cel al Vasluiului, din 1491 octombrie 15, sau cel puțin se puteau menționa similitudinile dintre ele precum și dintre acestea și cel al Tîrgului Frumos, despre existența căruia știm din documentele ulterioare. Dintre catastifele de breaslă, cel al blănarilor și cojocarilor din Suceava din 1673 (Bibl. Acad. R. S. România, Ms. 670; cf. și Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939, p. 503 și urm.) nu trebuia în nici un caz să lipsească din această culegere. Tirajul mic al acestei lucrări va face repede necesară o nouă ediție, în care credem că este obligatorie introducerea unor astfel de texte pentru ca orașul românesc să dobîndească un loc adecvat în culegere. Cu aceleași prilej vor trebui revăzute și unele transcrieri ale cuvintelor străine și, în special, ale celor din limbile slave. Economia de spațiu la care autorii au fost constrînși în prezent nu ar trebui să impieteze la o viitoare ediție tocmai asupra locului ocupat de orașul românesc în context european și mai ales asupra anumitor particularități ale dezvoltării sale care, deocamdată, nu sînt deloc ilustrate în culegere (daniile din hotarul tîrgurilor, de pildă, și consecințele acestora asupra evoluției ulterioare a lor etc.). Competența autorilor care, fără îndoială, cunosc foarte bine toate aceste texte, ne oferă de pe acum garanția realizării unei ediții mai cuprinzătoare în ceea ce privește istoria orașului românesc.

I. Caproșu

MUSTAFA ALI MEHMED, *Istoria Turcilor*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 447 p. + 47 ilustr. + 1 hartă.

Istoriografia noastră a acordat constant o atenție deosebită cunoașterii istoriei turcilor, pentru a înțelege astfel mai bine rolul pe care l-a avut fenomenul turc în trecutul românesc. În acest sens, au fost aduse, de-a lungul timpurilor, contribuții ce pot sta cu cinste alături de realizările istoriografiei mondiale de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

specialitate. Este suficient să menționăm că „Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae" a lui Dimitrie Cantemir a făcut epocă la vremea sa, fiind prima lucrare care a oferit lumii europene imaginea intimă a fenomenului otoman în ansamblu, inaccesibil pînă atunci tuturor europenilor care scriseseră despre el. Iar Nicolae Iorga, publicînd, pe lîngă mulțimea studiilor sale, „Geschichte des Osmanisches Reiches", a pus la dispoziția istoriografiei mondiale o lucrare care depășea concepția europocentristă a timpului și deschidea noi căi către studierea științifică a problematicii complexe a istoriei otomane, ceea ce justifică și valoarea de referință pe care o are ea și în zilele noastre *.

În ciuda remarcabilelor progrese înregistrate de istoriografia noastră, mai ales în ultimele decenii, în studierea evoluției raporturilor româno-otomane, nu dispunem încă de o sinteză în măsură să răspundă problematicii complexe generată de acțiunea fenomenului turc în istoria românească.

„Istoria turcilor" a cunoscutului turcolog Mehmed Ali Mustafa, cercetător științific principal la Institutul de studii sud-est europene din București, nu este, desigur, destinată să răspundă unui asemenea deziderat major. Din lectura acestei lucrări rezultă că autorul a pornit la elaborarea ei de la constatarea justă că cititorul român manifestă un viu interes de cunoașterea trecutului altor popoare, mai cu seamă al acelora cu care istoria poporului român s-a aflat într-o strînsă legătură. Așadar, de la început se cuvine precizat faptul că această carte se adresează în primul rînd unui public larg și nu cercului restrîns al specialiștilor. De fapt, era practic imposibil ca o temă cu asemenea dimensiuni, într-adevăr uriașe, să poată fi aprofundată în spațiul restrîns al celor 400 pagini. Autorul s-a limitat la preocuparea de a oferi cititorului român neavizat acele elemente care să-l edifice asupra originei și evoluției istorice a poporului dintre hotarele Turciei de astăzi. Din acest punct de vedere, cartea lui M. A. Mustafa poate fi socotită drept o reușită, fapt dovedit dealtminteri și de rapida ei epuizare.

Lucrarea se impune atenției, înainte de toate, prin titlul său. Ea nu se limitează la istoria perioadei otomane, la care este redusă îndeobște istoria turcă în accepțiunea cititorului european neavizat. Cartea caută să cuprindă îndelungata întindere a aproape trei milenii, de cînd există mențiunile despre „turci", și imensul spațiu al Asiei, ale unor mari părți din Europa și Africa, în care s-au manifestat turcii. În aceste coordonate cronologice și geografice, evoluția istorică a turcilor nu a fost nici omogenă și nici lipsită de influențele numeroaselor popoare cu care ei au venit în contact. În pofida progreselor înregistrate, istoriografia mondială de specialitate nu a reușit încă să rezolve satisfăcător toate aspectele istoriei turcilor. M. A. Mustafa fiind pe deplin conștient de această realitate și avînd în vedere caracterul lucrării sale, s-a mulțumit să atingă sau să abordeze doar unele probleme și elemente pe care le-a considerat esențiale sau semnificative pentru evoluția istoriei turce.

„Istoria turcilor" este împărțită în două părți ; prima în care se urmărește prezentarea evoluției turcilor „din cele mai vechi timpuri pînă la turcii-otomani", iar a doua este consacrată „istoriei otomane".

În prima parte, structurată în șase capitole și numeroase subcapitole, autorul oferă cititorului cunoștințe sintetizate privind etnogeneza poporului turc, apariția, dezvoltarea și organizarea formațiunilor politice turcești preotomane, precum și unele elemente legate de viața spirituală a turcilor în perioada preislamică. Dată fiind multitudinea semnelor de întrebare care mai persistă în legătură cu această epocă a istoriei turcilor, autorul s-a limitat la o expunere succintă a problemelor aflate încă în discuția specialiștilor, deseori de natură contradictorie. Deși ocupă un spațiu restrîns în economia lucrării, din această primă parte a ei se poate desprinde concluzia că procesul de etnogeneză și de dezvoltare generală a turcilor s-a desfășurat îndelung și continuu, paralel în unele aspecte și unitar în altele, pe un imens spațiu geografic, ceea ce a făcut

* Este sugestiv faptul că vol. V al acestei opere a lui Nicolae Iorga a fost tradus în limba turcă (vezi N. Yorga, *Osmanlî Tarihi*, trad. Bekir Sîtkî Baykal, Ankara, 1948).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca evoluţia fenomenului turc să aibă un caracter eterogen şi deosebit de complex. Aceasta reprezintă, de fapt, una din trăsăturile distinctive esenţiale ale turcilor, în accepţiunea largă a noţiunii, care nu au ajuns la o diferenţiere etnico-lingvistică prea accentuată între diversele lor grupări, cum a fost cazul la multe popoare de origine comună, ca cele romanice, germanice, slave etc.

Pornind de la constatarea justă că Imperiul otoman a reprezentat „cea mai mare realizare a turcilor din punctul de vedere al *formării de state*" (C. Cahen), autorul a consacrat întinderea cea mai mare (3/4) prezentării epocii otomane din istoria turcă. În acest sens, M. A. Mustafa a avut în vedere, desigur, şi faptul că fenomenul otoman a înrîurit, într-un grad deosebit de mare, şi evoluţia istorică românească.

Divizată în patru părţi, fiecare cu numeroase capitole şi subcapitole corespunzînd unor epoci distincte sau unor probleme importante ale istoriei otomane, această ultimă parte a lucrării relevă evoluţia ciclică a fenomenului otoman, de la apariţia şi dezvoltarea sa, pînă la dispariţia lui la sfîrşitul primului război mondial. Datorită şi unei bune cunoaşteri a izvoarelor documentare de factură orientală, autorul aduce nu odată valoroase informaţii inedite şi interesante elemente interpretative noi. Tot atît de adevărat este însă şi faptul că cercetătorul istoric nu va putea găsi aici răspunsuri la toate problemele generate de apariţia şi evoluţia fenomenului otoman în istoria universală, în general, şi în cea românească, în special. Explicaţia rezidă în aceleaşi limite ale lucrării, la care ne-am referit mai înainte.

Fiind scrisă spre folosul cititorului şi a istoricului român, cu o largă şi penetrantă viziune asupra „Istoriei turcilor", această carte aduce, în mod neîndoielnic, o însemnată contribuţie pentru o mai bună înţelegere a fenomenului turc, mai cu seamă celui otoman, din istoria României. În aceeaşi ordine de idei se cuvine subliniată bogata şi variata bază documentară a lucrării. Avînd în vedere progresele remarcabile obţinute de istoriografia turcă în studierea „istoriei turcilor", ca şi faptul că rezultatele obţinute de istoricii turci sînt prea puţin cunoscute nu numai cititorului român, ci şi marii majorităţi a cercetătorilor noştri, este cît se poate de firesc faptul că autorul s-a sprijinit cu precădere pe lucrările turceşti. Aceasta nu-l împiedica însă să acorde o atenţie mai mare decît a făcut-o şi rezultatelor înregistrate de turcologia românească, care chiar dacă nu s-a ocupat în mod special de istoria turcă în sine, a adus totuşi contribuţii valoroase pentru elucidarea unor însemnate aspecte şi elemente ale acţiunii fenomenului otoman în istoria românească.

Structura în cele două părţi, perioada preotomană şi cea otomană, lucrarea se arată omogenă şi corespunde scopului declarat al autorului de a expune cititorului român o imagine de ansamblu asupra evoluţiei istorice a poporului din Turcia de astăzi. Ni se pare însă că titlul nu este totuşi în perfectă concordanţă cu conţinutul cărţii. Fiind vorba de „Istoria turcilor" şi nu de „Istoria Turciei" ar fi fost necesar ca autorul să fi consacrat un capitol special şi prezentării succinte a istoriei celorlalte formaţiuni politice turcice care au evoluat paralel cu Imperiul otoman. În acest fel, cititorul neavizat ar fi dobîndit o viziune generală, completă, în privinţa istoriei complexe a turcilor, iar lucrarea ar fi fost ferită de disproporţia dintre cele două părţi ale ei, care dăunează echilibrului.

Chiar dacă nu corespunde tuturor exigenţelor, această carte a lui M. A. Mustafa reprezintă, fără nici o îndoială, un cîştig pentru istoriografia noastră, fie şi numai pentru faptul că ea este cea dintîi sinteză românească asupra istoriei turce preotomane şi prima lucrare de ansamblu în privinţa fenomenului otoman, publicată în ţara noastră după aproape un secol de la apariţia traducerii „Istoriei otomane" a lui Dimitrie Cantemir.

Completată cu o anexă consistentă (liste de suverani, mari dregători, glosar, indice; ar fi trebuit şi o „Bibliografie") şi cu bogate ilustraţii judicios selectate, această carte a lui Mehmed Ali Mustafa se recomandă de la sine tuturor celor interesaţi de istorie, în general, şi de evoluţia raporturilor româno-turce, în particular.

Tahsin Gemil

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNIEI

Marisia, Tîrgu Mureș, V, 1975, 399 p. ; VI, 1976, 716 p.

Reunind în paginile sale cercetări întreprinse în mai multe domenii, această nouă publicație muzeală, care continuă seria volumelor intitulate *Studii și materiale*— I (1965), II (1967) și III—IV (1972) —, justifică eforturile acelora care îi asigură apariția, prin valorificarea rezultatelor unor îndelungate și pertinente investigații arheologice, istorice și etnografice.

Rubrica destinată arheologiei se deschide cu articolul *Academia Română și descoperirile arheologice de pe valea superioară a Mureșului (I)*, semnat de Alexandru Popa, după care Valeriu Lazăr, în studiul intitulat *Cultura Coțofeni în județul Mureș (I). Istoricul cercetării așezărilor*, face, pentru început, o introducere în cercetarea de ansamblu a unei culturi atît de răspîndită în această zonă arheologică și ale cărei trăsături definitorii urmează a fi relevate. Articolele : *Noi descoperiri scitice în valea Mureșului* (Valentin Vasiliev), *Castrul roman de la Brîncovenești* (Dumitru Protase, Andrei Zrínyi), *Așezarea prefeudală de la Sălașuri (com. Vețca, jud. Mureș)* Székely Zoltán), ca și cel semnat de Vasile Moga și Ioan Aldea întregesc aria investigațiilor arheologice întreprinse în spațiul mureșan, valorificate prin intermediul acestei publicații.

Spațiul cel mai întins este destinat, cum era și firesc, cercetărilor de istorie medie, modernă și contemporană. Dintru început, trebuie remarcate articolele semnate de Andrei Zrínyi, Ioan Chioreanu, Liviu Moldovan și Ioan Pop, care iau în studiu unele aspecte ale evoluției ceramicii tîrgmureșene în secolele XVII—XIX sau ale activității istorice și filologice desfășurate de Iosif Hodoș în cadrul Academiei Române, introducînd în același timp în circuitul științific noi informații documentare relevate de unele conscripții urbariale mureșene din anul 1785. Studiile : *Situația țărănimii din comitatul Mureș—Turda și lupta pentru eliberarea socială și națională în anii 1914—1918* (Liviu Botezan, Adrian Stoica), *Preocupări ale Consiliului Dirigent pentru reorganizarea activității industriale în Transilvania (1918—1920)* ((Gheorghe Iancu), *Legislația agrară privind arendările forțate în Transilvania în anii 1920—1921* (Marcel Știrban) și *Capitalul străin în industria minieră a României între anii 1924 și 1929* (L. Báthory), la care se alătură contribuțiile datorate lui Eugen Fruchter, Traian Rus, Ioan Nistor, Vasile Dobrescu, Mária Turzai, Nicolae Ionescu și Anton Badea, întregesc un sumar variat ca preocupări, dar unitar ca tematică.

Tomul VI este deschis de partea a doua a articolului lui Alexandru Popa, în timp ce Valeriu Lazăr, într-un documentat studiu intitulat *Așezări de înălțime cu terase ale culturii Coțofeni în Transilvania*, formulează noi concluzii care permit elucidarea unor caracteristici ale acestei culturi. În continuare, se impun a fi menționate articolele : *Necropola de la Băița și problema tracizării enclavei scitice din Transilvania* (Valentin Vasiliev), *Așezarea prefeudală de la Bezid (jud. Mureș)* (Székely Zoltán) și *Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din secolele IV—XIII* (Andrei Zrínyi). La acestea se adaugă materialele cercetătorilor Tiberiu Bader, Gheorghe E. Baltag, Vasile Moga și Ana Hopârtean, care recomandă atenției specialiștilor diferite aspecte ale istoriei transilvane.

In cadrul rubricii de istorie, Liviu Moldovan, Ioan Pop și Liviu Botezan reiau publicarea conscripțiilor urbariale, din anul 1785, ale unor sate din județul Mureș sau aduc precizări privitoare la organizarea sesiei iobăgești pe teritoriul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

actualului județ Mureș, în intervalul 1785—1820. Studiile : *Afirmarea ideii de unitate națională și de continuitate a românilor de pe Valea Mureșului și de pe Cîmpia Transilvaniei în anul 1848* și *Contribuții mureșene la sprijinirea războiului de independență a României*, elaborate de cercetătorii Ion Ranca și Ioan Chiorean, se constituie în două contribuții notabile la extinderea ariei informaționale privitoare la două momente fundamentale ale istoriei României. Marcel Știrban și Gheorghe Iancu continuă vechile preocupări, primul luînd în studiu legislația reformei agrare din Transilvania (1918—1921), în timp ce al doilea se oprește, de această dată, asupra activității desfășurate de Consiliul Dirigent în domeniul finanțelor. În sfîrșit, materialele semnate de Liviu Ursuțiu, Iacob Mârza, Ion Nistor, Marin Șara, Adrian Stoica, Mária Turzai și Petre Bunta relevă noi direcții de investigare a istoriei Transilvaniei, din evul mediu pînă în zilele noastre, în stare să întregească tabloul de ansamblu al evoluției în timp a acestui străvechi spațiu geografic românesc.

Articolele care alcătuiesc rubrica destinată etnografiei se referă la contribuția acesteia la valorificarea patrimoniului cultural mureșean, insistînd asupra unor vechi tradiții populare conservate în aceste locuri.

Ambele volume se încheie cu cîte o rubrică de note, cu o listă de abrevieri și alta, binevenită și interesantă, cuprinzînd numele tuturor autorilor care au colaborat la aceste numere ale publicației în discuție. În afară de acestea, cronica științifică permite celor interesați să ia cunoștință de activitatea desfășurată de Muzeul județean Mureș în anii 1973—1976, care se dovedește a fi o instituție muzeală serioasă, fapt certificat dealtfel și de această succintă prezentare a tipăriturii pe care o patronează.

O rubrică de recenzii și note bibliografice ar întregi conținutul atît de bogat al acestei publicații. Totodată, s-ar impune, credem, extinderea spațiului rezervat cercetărilor care depășesc cadrul geografic mureșean, conferindu-se astfel o perspectivă mai largă contribuției științifice reprezentate de această tipăritură. Apoi, cele două tomuri ale *Marisiei* probează necesitatea transformării acesteia într-un periodic, ea alăturîndu-se, prin conținut, celor mai reușite publicații de acest gen din țară.

Gh. I. Florescu

RADU VULPE, *Studia Thracologica*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 336 p.

Volumul prezentat de autor, ca un omagiu adus celui de al II-lea Congres Internațional de Thracologie care a avut loc la București în luna septembrie 1976, cuprinde o suită dintre cele mai importante studii din domeniul istoriei și arheologiei traco-dacice. Cele 16 articole selectate din numeroasele studii apărute în limba română sau franceză în diferite periodice sau opere colective, reflectă o activitate științifică de peste o jumătate de secol consacrată elucidării problemelor legate de tracii balcanici și a celor carpato-dunăreni, din timpul independenței lor în acest mare spațiu, cît și din perioada supunerii lor de către romani.

Aria mare la care se referă autorul demonstrează, ceea ce toate articolele o reflectă din plin, interdependența și fondul comun al numeroaselor triburi din marea familie tracică.

Ordinea articolelor în volum privind problema tracilor meredionali, alternînd cu acelea geto-dacice, urmărește criteriul cronologic și înlănțuirea diferitelor evenimente. Astfel primele două articole, *La priorité des agnats dans la transmission de la royauté chez les Traces, les Daces et leurs voisins* și *La succesion des rois odryses*, primul prezentat la I—1 Congres de Thracologie — Sofia 1972 și publicat în *Thracia* II — 1974, iar al doilea în *Istros*, I, 1934, cuprind constatările prof. Radu Vulpe bazate pe numeroase izvoare antice și pe o bogată bibliografie, că dreptul agnastic (păstrat pînă astăzi la celții din Insulele Britanice), a stat la baza alegerii șefului statului la tracii balcanici, tracii carpato-dunăreni, macedoneni, parțial la iliri și la populațiile germanice (vandalii stabiliți în Africa de nord). Descendența agnastică n-a existat la greci și romani unde la conducerea statului aveau prioritate descendenții direcți.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La regii odrisi, începînd cu Teres I și pînă la cucerirea Traciei de Filip al II-lea s-a respectat cu strictețe dreptul din vechime caracteristic în general populațiilor barbare mai conservatoare, indo-europene. Referitor la tracii carpato-dunăreni, sursele istorice nu furnizează prea multe detalii referitoare la relațiile familiale în dinastia lor. Lista regilor daci de la Deceneu la Decebal, destul de incompletă, cuprinde o serie de nume fără să se cunoască gradul de rudenie dintre ele. Se știe doar că Decebal a primit tronul de la Duras Diurpaneul în 86 e.n. După descoperirea vasului cu inscripția „Decebalus per Scorilo", de la Grădiștea Muncelului, s-a putut ști că Decebal n-a primit tronul de la tatăl său Scorilo, atestat de Frontinus ca predecesor a lui Duras Diurpaneus ci de la unchiul său, conform dreptului agnastic caracteristic lumii tracice și geto-dacice.

Următoarele trei articole, *Le Gète Burébista, chef de tous les Géto-Daces ; Décénée, conseiller intime de Burébista* și *„Argedava"*, sînt consacrate marelui rege get recunoscut ca atare de geograful Strabon și de inscripția lui Acorneon din Dionysopolis. La acestea se adaugă rezultatele cercetărilor arheologice care arată că în epoca lui Burebista civilizația geto-dacică a cunoscut nu numai o mare expansiune în spațiu, dar mai ales un salt calitativ. Progresul realizat de geto-daci, în special cei din Muntenia și Moldova de Jos, fenomen început cu cîteva secole înainte de apariția lui Burebista, este accentuat în mod deosebit de autor, care atribuie factorului elenic în acest proces, un rol primordial. Puternica personalitate a lui Burebista n-a trecut prin viața acestei populații fără consecințe fundamentale, deși formațiunea politică guvernată de el n-a putut fi transformată într-un stat de nivelul celui elenistic sau roman. Totuși el a fost acela care a pus bazele statului geto-dac embrionar determinînd trecerea centrului de greutate a acestuia în spațiul geografic al uniunilor de triburi dacice, fapt dezbătut de autor și în alte studii și reluat apoi în Tratatul de Istoria României.

În ceea ce privește personalitatea lui Deceneu, despre care atît Strabon cît și Jordanes au lăsat să se înțeleagă că era principalul consilier al lui Burebista, îndeplinind chiar funcția de vice rege, autorul, ca și alți specialiști dealtfel, îi atribuie un rol important în crearea unității politice și în continuarea progresului poporului geto-dac. (H. Daicoviciu, *La caractère de la société et de l'Etat daces à l'époque classique*, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 447). De altfel după moartea lui Burebista, Deceneu și descendentul lui, Comosicus au cumulat funcția de mare preot cu aceea de rege, fiind primii conducători ai statului în forma lui dacă.

Tot în binecunoscutul Decret din Dionysopolis dat în cinstea lui Acorneon, se fac referiri la localitatea Argedava, pe care autorul a identificat-o cu așezarea dacică de la Popești pe Argeș, unde începînd cu anul 1954 a făcut personal intense săpături arheologice. Alte argumente, aduse pentru localizarea Argedavei în Munții Orăștiei sau în Dobrogea (H. Daicoviciu, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 557—566 ; idem, *Dacii*, București, 1965, p. 104—105 ; idem, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană* —, Cluj-Napoca, 1972, p. 34 și 46 ; N. Gostar, *Sur la résidence du roi dace Burebista*, în *A.S.U.* Iași, istorie, XVI, 1970, 1, p. 57—66) nu sînt suficiente pentru a renunța la această concluzie. Preocupările politice ale lui Burebista spre Orient, determinate de relațiile cu cetățile pontice și evenimentele din Balcani, au determinat pe mulți savanți să-i localizeze reședința în Cîmpia Dunării (V. Pârvan, Gr. Mateescu, Gr. Florescu) identificată pe teren cu „oppidumul" de la Popești, aflat în cîmpul activității directe a comerțului grecesc și în zona intereselor regelui get.

Alte două studii, *Rabon, nom antique du ruisseau Drincea* și *Le nom de Serdica* se referă, primul la identificarea rîului Rabon care în Geografia lui Ptolemeu figurează ca afluent pe malul stîng al Dunării cu pîrîul Drincea din Oltenia, iar al doilea, la numele și importanța în antichitate a toponimului și a populației cu același nume.

În studiul *La civilisation géto-dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en Basse Moldavie*, publicat în această formă și în *Dacia*, NS, I, 1957, p. 143—164, se prezintă importanța pe care a avut-o așezarea getică de pe „Cetățuia" (identificată de autor cu Piroboridava), pentru secolele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IV—I î.e.n. De fapt cele patru niveluri stabilite prin amplele săpături din 1950 și menționate încă din 1951 (SCIV, II, 1, 1951, p. 179—181) au rămas ca criterii de referință cronologică pentru toate stațiunile cercetate în această zonă și chiar în întreaga arie de răspîndire a geto-dacilor. În afară de așezarea, care se caracterizează printr-o mare abundență de material s-a cercetat aici și o necropolă geto-dacică formată din tumuli și morminte plane. Descoperirile în totalitatea lor atestă o remarcabilă dezvoltare a civilizației geto-dacice în domeniul vieții materiale, prezentînd trăsături specifice care sînt complet străine civilizației La Tène din Occident. Născută din tradiții hallstattiene, această civilizație a cunoscut o dezvoltare excepțională sub influența civilizației elenice cu care a intrat în contact prin intermediul coloniilor grecești, deja înfloritoare în secolul VII î.e.n. pe litoralul dobrogean al Mării Negre.

Această problemă a fost dezbătută pe larg de autor în articolul *Les gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*. Opiniile autorului în această direcție au fost deja expuse în contribuția sa la Tratatul de *Istoria României*, vol. I, în *Dacia* IV, 1960 și *Dacia*, V 1961, precum și în studiul *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Romains* din volumul pe care îl prezentăm.

Intervenția Romei în evoluția civilizației dacice s-a soldat printr-o continuare și o creștere a vechilor influențe grecești, pe care le-a asimilat și le-a adaptat la propriile sale nevoi. După cucerirea Daciei, vechea populație getică din Muntenia și Moldova de Jos s-a menținut în colinele subcarpatice, în sate dispersate, ca tributale ale imperiului. Contactele dese cu reprezentanți ai vieții romane, care înflorea în provincia vecină, nu puteau rămîne fără efect dovadă fiind descoperirile arheoolgice. Monedele imperiale și obiectele de proveniență romană asociate cu ceramica de tradiție locală lucrată cu mîna sau la roată, se găsesc peste tot în Moldova și în general la dacii liberi din vecinătate. Bastionul roman din Dacia, creiat și menținut cu multe eforturi, s-a prăbușit totuși sub presiunea goților aliați cu carpii și uneori cu sarmații. Trecînd în revistă toate evenimentele ce s-au petrecut în Dacia pînă la prăbușirea ei, prof. Radu Vulpe accentuiază în mod deosebit importanța hotărîtoare a acestei epoci în formarea și consolidarea poporului român.

În studiul *Les populations Sud-Orientales et l'Empire Romain*, autorul reamintește rolul considerabil jucat de Europa sud-orientală în dezvoltarea fenomenului roman.

În alte două articole *Les Bures alliés de Décébale dans la première guerre Dacique de Trajan* și *Dion Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inferieure*, autorul, subtil cunoscător și interpret al surselor literare și al celor arheologice, se ocupă de istoria războaielor dacice. Detaliile oferite de baso-reliefurile de pe Columna lui Traian dela Roma și de Trofeul dela Adam-Clisi, coroborate cu alte descoperiri arheologice din țară, sînt folosite pentru a reda în mod sintetic, cu metodă critică, toate rezultatele obținute pînă în prezent de diferite generații de savanți, români și străini, pasionați de istoria acestor războaie.

Cultul cavalerului trac, corespunzînd unui vechi concept religios al populației tracice, constituie una din preocupările prof. Radu Vulpe, expusă pe larg în studiul *Ex-voto aù Cavalier Thrace*. Pornind de la o placă de marmură de epocă romană care prezintă în relief imaginea Cavalerului trac la vînătoare, cu o frumoasă inscripție cu litere grecești, descoperită în ruinele orașului antic Callatis autorul ajunge la constatarea generală că în Scptia Minor cultul acestui zeu îmbracă nuanțe diferite în raport cu Moesia Inferior și Thracia. Pe de altă parte exemplarul descoperit la Callatis reprezintă limita nordică de răspîndire a acestui cult și probează existența în apropiere de acest oraș a unui sanctuar al zeului Heros.

Volumul mai cuprinde un studiu ce se referă la inscripția datînd de la mijlocul secolului al III-lea e.n., descoperită în vecinătatea vechiului oraș Tomis, care pentru prima dată pomenește de o populație locală numită *lai*. Asupra acestei denumiri etnice s-au exprimat destul de multe opinii (Gr. Tocilescu, V. Pârvan, S. Lambrino, I. Stoian, C. I. Balmuș ș.a.), pe care autorul le comentează în spirit critic, considerînd că *lai* nu pot fi altceva decît o populație balcanică colonizată

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în Dobrogea în condiții favorabile, cu misiunea de a garanta securitatea autorității odrise și indirect securitatea romană în mijlocul geților.

Ultimul studiu *Colonies et Municipes de la Mésie Inférieure*, a făcut și obiectul unei comunicări prezentate la a VI-a Conferință Internațională de Studii Clasice „Eirene" de la Plovdiv și a fost publicată în actele acestei reuniuni — Sofia 1963.

Bazat mai ales pe izvoare literare și inscripții, constată că Moesia Inferior, una dintre cele mai tinere provincii romane a avut o evoluție foarte complexă fiind situată în zona de contact a două mari civilizații antice ; elenismul sprijinit de Cetățile Pontice și Tracia Balcanică și romanismul care și-a făcut din Dunăre axa irezistibilii sale expansiuni.

Studiile din prezentul volum consacrate special cercetărilor de tracologie, ilustrează fenomenul complex, reprezentat de fuziunea dintre civilizația romană și cea geto-dacică și persistența elementului autohton în Dacia romană.

O bogată informare, adesea nouă, și o expunere clară, sistematică, asigură volumului un prețios prestigiu, autorul adăugînd și un bogat indice general. Prin ținuta științifică a studiilor cuprinse și prin valoarea documentelor utilizate, volumul se înscrie ca o contribuție remarcabilă în bogata literatură consacrată „Celor mai viteji și mai drepți dintre traci".

Silvia Teodor

* * * *Thraco-Dacica, Recueil d'études à l'occasion du II-e Congrès International de Thracologie*, București, 1976, 351 p.

Volum apărut sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice a R.S.R., editat prin grija cercetătorilor dr. Const. Preda, dr. A. Vulpe și dr. Cicerone Poghirc de la Institutul de arheologie și de la Universitatea din București.

Volumul reunește studii de istorie, arheologie, numismatică sau privind limba și religia tracilor și geto-dacilor. Pe lîngă cîteva studii de sinteză consacrate istoriei cercetărilor tracologice în România și a problemelor de cronologie a epocii Latène geto-dacice (Radu Vulpe, *Histoire des recherches thracologiques en Roumanie ;* Kurt Horedt, *Fragen der dekischen Latènechronologie ;* P. Alexandrescu, *Pour une chronologie des VIe—IVe siècles),* culegerea prezintă mai multe aspecte izolate (Alexandra Bolomey, *Inventory of the Animal Bones from an Early Iron Age Grave ;* Dardu Nicolăescu-Plopșor, *Considèrations anthropologiques sur l'ensemble rituel geto-dace de Conțești — Argeș),* precum și cunoașterea rezultatelor, principalelor săpături arheologice dintr-un spațiu destul de mare (Gavrilă Simion, *Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du VIe au I er siècle av. n.e. ;* Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *The akinakai of Moldavia. A nev discovery ;* Ligia Bîrzu, *Sur le caractère de certaines fosses daces découvertes à Bratei (dép. de Sibiu) ;* A. Vulpe, *La nécropole tumulaire gète de Popești ;* A. Vulpe și Eug. Popescu, *Une contribution archéologiques à l'étude de la religion des Géto-Daces ;* Vlad Zirra, *Le problème des Celtes dans l'espace du Bas-Danube ;* Zoltan Székely *Nouvelles données sur la culture géto-dace du sud-est de al Transylvanie).*

Se remarcă studiile și informațiile inedite asupra începutului civilizației tracice, acelei din epoca bronzului și din prima epocă a fierului (Petre I. Roman, *Zur kulturellen Grundlage der thrakischen Bronzezeit ;* Alexandru Oancea, *Branches de more au corps en forme de disque ;* Emil Moscalu, *Die frühhallstattzeitlichen Gräber von Meri (Gem. Vedea, Kr. Teleorman) ;* Attila László, *Über den Ursprung und die Entwicklung der Frühhallstattzeitlichen Kulturen in der Moldau ;* Mircea Ignat, *Découvertes du Hallstatt thrace dans le département de Suceava ;* A. D. Alexandrescu, *A propos des fibules „thraces" de Zimnicea).* De asemenea, de un deosebit interes se bucură studiile referitoare la problema atelierelor monetare geto-dace de la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea î.e.n. (Octavian Iliescu, *Trois monnaies de Seuthès III ;* C. Preda, *Sur les monnaies thraco-gètes — imitations de type macédonien);* caracterul societății și statului geto-dac sub Burebista și Decebal (H. Daicoviciu, *Le caractère de la société et de l'Etat daces à l'époque classique),* la fel ca și la cercetările efectuate în mai multe cetăți geto-dacice noi descoperite (I. Glodariu, *L'origine de la conception architectonique*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

des sanctuaires daces circulaires; Sever Dumitrașcu, *Dacian fortifications in Crișana;* Nicolae Gostar, *KAYKOHNEIOI (Ptolémée, III, 8, 3);* V. Căpitanu și V. Ursache, *Brad und Răcătău, zwei getisch-dakische befestigte Siedlungen (Kreis Bacău).*

Complexul fenomen reprezentat de fuziunea dintre civilizația romană și geto-dacică (G. Popilian, *Traditions autochtones dans la céramique provinciale romaine de la Dacie méridionale)* și persistența elementului autohton în Dacia romană și în afara provinciei (Gh. Bichir, *Les Daces libres de l'époque romaine à la lumière des données archéologique;* Gh. Diaconu, *Getisch-dakische Elemente in der Sîntana de Mureș-Kultur)* beneficiază atît de rezultatele arheologiei cît și mai ales de sursele literare.

Articolele din partea finală a volumului examinează elementele de tradiție geto-dacică în limba română modernă, precum și probleme privind limba dacă în special (Ariton Vraciu, *Sur la méthodologie des recherches dans le domaine des rapports linguisques du thraco-dace et des autres langues indo-européennes;* G. Ivănescu, *Le mot roumain d'origine thraco-dace „arțar"-„érable" et le traitement de l'occlusive palatale* k dans le thraco-dace;* Cătălina Dumitrașcu, *L'oscillation l/r en position intervocalique dans la lange des Thraco-Daces;* Mircea Mihai Rădulescu, *A Dacian Substratum Word; Romanian „miel";* Cicerone Poghirc, *Thrace et daco-mésien; langues ou dialectes ?).*

Prin varietatea temelor abordate și prin valoarea și interpretarea noilor descoperiri arheologice, volumul constituie o contribuție importantă la cunoașterea istoriei și culturii traco-dace.

Silvia Teodor

Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România. Culese, traduse în românește, însoțite de indici și comentate de EMILIAN POPESCU, prefață de D. M. Pippidi, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 440 p. + reproduceri.

Cartea a cărei apariție o semnalăm în rîndurile de față depășește valoarea unei realizări în literatura de strictă specialitate; ea se impune cu pregnanță în vasta literatură documentologică apărută în anii noștri cu menirea de a restitui cercetării științifice un element esențial: izvoarele istorice. Documentele epigrafice în ciuda textului adesea lacunar și incert, reprezintă în acest sens o sursă prețioasă, în special pentru perioadele vitregite în urme scrise, așa cum este răstimpul dintre secolele IV—XIII din trecutul țării noastre. Volumul întocmit de Emilian Popescu răspunde astfel unui deziderat reclamat de multă vreme în istoriografia românească al cărui excurs găsește o formulare clară încă în prospectul la *Magazinul istoric pentru Dacia.* Deși contribuțiile în acest tărîm sînt mai vechi, primele realizări durabile se anunță abia astăzi, prin colecția de *Inscripții antice*, îngrijită de D. M. Pippidi și I. I. Rusu, în care a apărut și prezentul volum. Prin el, sublinia D. M. Pippidi, în prefață, „se asigură o legătură neîntreruptă între volumele de inscripții propriu-zis antice pe teritoriul României și documentele medievale din Țara Românească și Moldova editată în ampla colecție *Documenta Romaniae Historica*" (p. 8).

Rodul unei munci pline de dificultatea specifică publicării documentelor, Corpusul întocmit de Emilian Popescu este un exemplu de metodă și rigurozitate științifică, probînd temeinicele cunoștințe ale autorului în acest domeniu.

Precizări interesante despre însemnătatea și felul în care au fost îngrijite cele 447 de inscripții sînt cuprnise în *Introducere.* Limitele cronologice ale inscripțiilor adunate au fost fixate în funcție de două momente istorice importante: domnia împăratului Dioclețian (284—305) și începutul secolului al XIV-lea, cînd apar atestate statele feudale române deplin constituite. Inscripțiile, săpate în piatră, metal, lemn sau os, provin din toate provinciile românești (Dobrogea, Oltenia, Transilvania, Muntenia și Moldova) fiind mai numeroase în regiunile imediat vecine lumii romano-bizantine,îndeosebi în perioadele secolelor X—XIII, cînd puterea bizantină s-a reinstaurat pe teritoriul țării noastre în Dobrogea și pe linia Dunării.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Grupate în funcție de provinciile și localitățile unde au fost descoperite, textele inscripțiilor, dintre care multe inedite, sînt însoțite de note bibliografice, de referiri și interpretări istorice precum și de unele informații „tehnice" necesare. În felul acesta ele se prezintă ca un material accesibil, în continuare, cercetării, în special pentru lecturi nedescifrate sau incerte. Un fapt cu totul remarcabil, în același sens, îl constituie numărul mare de fotocopii, de bună calitate. Rodul unei munci impresionante, indexurile finale reprezintă instrumente de lucru indispensabile cercetării, în dorința autorului de a facilita accesul la bogatul conținut informațional, sistematizat după un riguros criteriu tematic : împărați și case imperiale, conducători ai populațiilor migratoare, divinități ale religiei romane sau creștine, nume de persoane, cuvinte grecești și latine, administrație municipală, organizare militară etc.

S-ar putea stărui mai mult asupra însemnătății pieselor epigrafice pentru cunoașterea trecutului țării noastre. Ele menționează episoade din războaiele și relațiile cu lumea romano-bizantină sau cu populațiile migratoare, din viața materială și spirituală în acest spațiu. Însemnările lapidare completează astfel, în chip fericit, datele cercetărilor arheologice pentru o perioadă de mare importanță din istoria patriei.

Trebuie să precizăm că întregul volum de documente epigrafice constituie o dovadă grăitoare a continuității populației autotone. Textele scrise de vechea populație românească dovedesc legăturile ei neîntrerupte cu romanitatea orientală. Ele reliefează, totodată, individualitatea etnică și spirituală a populației autohtone.

Se poate aprecia, prin urmare, că volumul întocmit de Emilian Popescu reprezintă o contribuție de preț la adunarea și publicarea științifică a izvoarelor istoriei noastre.

Ștefan Lemny

OCTAVIAN RĂUȚ, VASILE IONIȚĂ, *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976, 108 p. + 3 hărți în afara textului.

Cartea intitulată astfel cuprinde, de fapt, două articole : *Banatul — punte de legătură între centrul și estul Europei* (p. 5—35) de Octavian Răuț și *Note de toponimie* (p. 39—85) de Vasile Ioniță, urmate de abrevieri bibliografice (p. 85—87), abrevieri ale localităților (p. 89—90) și un indice (p. 91—108). Ambele cuprind observații interesante de istorie locală și de toponimie din care se pot reține date utile pentru o cercetare mai largă a problemelor discutate. Amintim, între altele, considerațiile privind permanența istorică românească în Banat, cele relative la termenii *jupan* și *ohabă*, la străvechea instituție sătească a bănici etc. cu binevenite exemplificări din toponimia bănățeană.

Mai întins și mai bogat, articolul lui Vasile Ioniță reprezintă o contribuție științifică necesară pentru mai buna cunoaștere a toponimiei și istoriei județului Caraș-Severin. Autorul urmărește expresia toponimică a istoriei satului în elementele de bază ale structurii lui teritoriale : vatra satului, țarina, pădurea etc. Cercetător cu preocupări mai vechi în acest domeniu, Vasile Ioniță se dovedește un bun cunoscător al toponimiei acestui județ ; el a adunat un foarte bogat material faptic pe baza căruia propune explicații ce reținatenția specialistului. Drumul său spre o lucrare monografică mai întinsă ni se pare de pe acum conturat. Tipărirea unei astfel de contribuții va trebui însă mai îndeaproape supravegheată de autor sau de un redactor de specialitate pentru a nu avea aspectul oarecum meșteșugărește al celei de față.

I. Caproșu

MIRCEA MUTHU, *Literatura română și spiritul sud-est european*, București, Ed. „Minerva", 1976, 310 p. („Momente și sinteze").

După volumul *Orientări critice* (1972), în care un capitol privea *conceptul de balcanism literar*, încă unul urmărea, pe aceeași linie, elemente de structură în *Craii de Curtea-Veche*, iar un altul fixa *„vîrstele" lui Balkaneus*, Mircea Muthu subscrie acum un studiu mai amplu asupra literaturii române în raport cu spiritul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sud-est european, studiu făcînd parte el însuși dintr-o construcție mai vastă, ca întîie parte a unui triptic, în care volumul de față urmează a fi continuat de *Permanențe literare sud-est europene* și de *Conceptul balcanismului literar*. Deocamdată autorul schițează, cum singur afirmă, „principalele etape istorice ale conceptului de balcanism, devenirea acestuia", oprindu-se asupra unui motiv și a unei tipologii caracteristice. „Ce este *spiritul sud-est european*? Poate fi el exact circumscris unei epoci, deci îl putem considera ca pe o realitate istorică sau, dimpotrivă, nu e decît o noțiune vagă, lipsită de substanță și cu pretenția de a trimite la o *forma mentis* ideală, atemporală? Dacă nu există o definiție precisă (așa cum se poate vorbi de precizie în termenii istoriei culturale), se pot delimita totuși niște componente, niște elemente ce l-ar alcătui? În ce raport ne aflăm noi față de *spiritul sud-est european*? În sfîrșit, constituie el un termen de referință în procesul de elucidare a relației specific național-universal, național-internațional în literatură?" (p. 17). Sînt întrebările la care Mircea Muthu încearcă, disociind cu finețe și apelînd la vasta bibliografie a problemei, să schițeze răspunsuri ce depășesc sfera istoriei literare spre a se circumscrie aceleia mai largi, de istorie a culturii. E de observat totuși, *à propos* de titlu și de lămuririle introductive, că autorul nu vorbește, în rest, de un *spirit sud-est-european*, ci de componenta balcanică a culturii noastre, recomandînd o mai nuanțată abordare a ei, așa cum o voia T. Vianu atunci cînd escamota sensul peiorativ al balcanismului, spre a-i descoperi, în adînc, laturile prețioase. Dacă, pe linia cercetărilor mai vechi ale lui N. Iorga, se pot recunoaște anumiți numitori comuni la popoarele din zona sud-est europeană, etnii reprezentabile sub forma unor cercuri ce se întretaie, avînd însă *arcuri comune*, asigurate de fondul tracic. Cum însă evoluția ulterioară, pe acest fond, s-a făcut în sensul diferențierii specifice, al originalității fiecărui popor, balcanitatea, așa cum o înțelege Mircea Muthu, este „rezultatul *detașării* noastre structurale și nu al implicării" (p. 18—19). Ea afirmă „datele unei axiologii comune", iar nu realități etnice. Balcanitatea îl interesează pe autor numai întrucît ea dă naștere la „serii estetice de tipul motivelor și al temelor", iar analiza îl conduce la o accepție severă, de „dramă ce a primit nu o dată accentul tragic. De la parenetica lui Neagoe, trecînd prin enciclopedismul cantemirian și prin barocul *sui-generis* reprezentat de Anton Pann, N. Filimon și I. Ghica, pînă la manifestările prestigioase din secolul nostru (Ion Barbu, Mateiu Caragiale, Eugen Barbu ș.a.), ni se comunică observații demne de tot interesul despre structura bizantină a *Învățăturilor*, despre Cantemir ca sinteză între Orient și Occident, despre consacrarea balcanismului literar prin tripticul amintit și despre „prelungirile" acestuia, prin I. L. Caragiale, M. Sadoveanu, Panait Istrati, Em. Bucuța, Gala Galaction, Adrian Maniu, George Magheru, Mateiu Caragiale, Ion Barbu ș.a, pînă în vremea noastră. Lipsesc referirile la alți scriitori (Macedonski, Călinescu, Vinea) și la unele teme sugerate de studiul comparat al balcanismului. „Un motiv în plus de atenție acordată unei probleme ce se cere astfel analizată în continuare" (p. 284). E o promisiune și rezultatele se întrevăd de pe acum, în profitul unei înțelegeri mai nuanțate a istoriei noastre culturale.

Al. Zub

ADRIAN FOCHI, *Datini și eresuri populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea: răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Ed. „Minerva", 1976, LX + 392 p.

Noul studiu monografic al lui Adrian Fochi, întocmit pe baza răspunsurilor la chestionarele difuzate, spre finele secolului trecut, de N. Densușianu, valorifică un material de maxim interes pentru cunoașterea spiritualității țărănești din zona danubio-carpatină. Este vorba de peste 15 000 de pagini, din care autorul a extras substanța etno-folclorică, sistematizînd-o pentru uzul cercetătorilor. Ele oferă, ne previne autorul, „o imagine vie și dinamică a culturii populare", surprinzînd „devenirea și evoluția diverselor fenomene". Nu trebuie să se confunde interpretările lui N. Densușianu, care au putut face din *Dacia preistorică* (1913), „un roman fantastic", încărcat de „mitologie și de filologie absurdă" (V. Pârvan), cu această masă enormă de imformații care i-au fost furnizate de învățători, preoți, profesori etc. la 1893—1894, în legătură cu datinile și eresurile populare din acel sfîrșit de secol. Au fost anchetate 1 156 localități (Hasdeu obținuse răspunsuri doar din 773), iar referințele excerptate vor putea servi la întocmirea unui atlas etnografic și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

folcloric al României, conturînd imaginea descriptivă a fiecărui fenomen, extensia geografică și evoluția sa istorică. Obiceiuri, credințe, legende, tradiții, expresii idiomatice etc. vor putea fi studiate mai adînc și mai nuanțat, pornind de la acest chestionar și coroborîndu-l cu celelalte surse ce dezvăluie manifestările spiritului popular. Folcloriștii și etnografii vor profita în primul rînd, însă nici istoricii, nici sociologii nu s-ar putea dispensa de acest tezaur, din care autorul a desprins 127 teme mai importante, punîndu-l în contact pe cititor cu mentalitatea populară a epocii. O muncă uriașă, în fața căreia te descoperi cu umilință.

Al. Zub

Colonel GH. ROMANESCU, *Oastea română de-a lungul veacurilor*, <București>, Ed. militară, s.a., 204 p.

O astfel de carte-album era demult necesară, așa încît apariția ei este binevenită. Idee mai veche a autorului, ea s-a concretizat abia acum într-o lucrare utilă, cu un text adecvat și cu o ilustrație din care se remarcă în primul rînd planurile bătăliilor purtate de români de la începuturile istoriei lor pînă la cucerirea independenței de stat a României. Pentru perioada de după această dată, autorul are în pregătire o nouă lucrare. Prezentul volum se adresează unui cerc mai larg de cititori, dar el interesează în bună măsură și pe specialiști ; pentru aceștia din urmă, pe care autorul i-a avut în vedere, după cum rezultă din prefață, volumul putea fi completat, desigur, cu o serie de alte imagini. Lipsesc, de asemenea, planurile a numeroase bătălii din secolele XVI și XVII. Dintre fortificațiile Moldovei este dată doar o machetă (reconstituire) a Cetății Sucevei. Ceea ce interesează însă, deocamdată, nu sînt lipsurile din acest volum, atîta timp cît autorul nu și-a propus o abordare exhaustivă a problemei, ci faptul că editarea acestui volum ilustrează posibilitatea întocmirii unei cărți de acest fel destinată în primul rînd specialiștilor. O astfel de lucrare cuprinzătoare și cu caracter strict științific poate fi întocmită mai cu seamă de istorcii militari ; ea ar fi de mare folos cercetătorilor și ar contribui la o mai bună cunoaștere a evoluției oștirii românești de-a lungul veacurilor. Firește, ea va trebui întocmită numai după izvoare de epocă, pe baza unei cercetări atente care să excludă fabulația și fantezia, nu odată prezente în descrierea și ilustrarea unor bătălii. Există numeroase cercetări parțiale în acest domeniu ; lucrarea de ansamblu însă ne lipsește. Oricum, ea nu trebuie să întîrzie prea mult.

I. Caproșu

* * * *Pages de l'histoire de l'armée roumaine*, Bibliotheca Historica Romaniae, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 256 p.

În rîndul numeroaselor inițiative editoriale prilejuite de aniversarea cuceririi independenței de stat a României, nimic nu era mai justificat decît un demers în trecutul luptelor poporului român pentru păstrarea libertății sale. Aceasta fiindcă, în confruntările îndelungate cu opresorii țării, faptele de arme au avut rolul hotărîtor în menținerea ființei noastre statale. Scrisă într-o limbă de largă circulație, de personalități ale istoriografiei contemporane, sinteza la care ne referim se adresează, în special, cercetătorilor străini. Este firesc de aceea să stăruim asupra unei realizări ce-și propune a înfățișa o coordonată majoră și permanentă a istoriei noastre : lupta pentru libertate. Remarcăm, de la început, că, răspunzînd cerințelor reclamate de destinație și de împrejurările în care apare, cartea stăruie — așa cum sugerează și titlul — doar asupra momentelor esențiale ale istoriei militare la români, surprinzînd cîteva trăsături principale. Cele 19 studii reliefează, mai ales, caracterul larg popular al tradițiilor militare în țara noastră și continuitatea neîntreruptă a luptelor de apărare, din vremea daco-geților pînă în epoca contemporană. Pentru început, Radu Vulpe înfățișează cîteva date și fapte de arme în răstimpul marcat de rezistența în fața armatelor lui Darius și cucerirea Daciei de către romani. Considerații asupra continuării acestei lupte în secolele următoare cuprind studiul lui Ștefan Ștefănescu. Moment de mare însemnătate în lupta țărilor române pentru neatîrnare, evul mediu a adăugat pagini memorabile de eroism. Studiile referitoare la această epocă relevă viziunea nouă asupra fenomenului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

militar, adăugîndu-se la șirul unor preocupări mai vechi ale istoriografiei noastre, în acest sens. Cîteva considerații generale asupra organizării armatei în țările române, în condițiile specifice feudalismului, face Constantin Olteanu. Nicolae Stoicescu analizează un fenomen istoric de amploare, specific trecutului militar la români (ridicarea în masă a populației pentru apărarea patriei), iar Mihail Dan, Ion Cupșa și Manole Neagoe evocă pagini epopeice ale luptei de apărare în timpul voievozilor de mare faimă : Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul.

Aspectele noi ale organizării militare, reclamate de dezvoltarea modernă a statului român ocupă, de asemenea, un spațiu larg în structura volumului. Etapele principale ale acestui proces sînt punctate de Gheorghe Romanescu. Alte studii tratează caracterul popular al tradițiilor militare din epoca regenerării naționale. Reflectarea acestei idei în ideologia timpului este surprinsă de Constantin Căzănișteanu, iar exprimarea ei într-o lucrare de doctrină militară românească face obiectul unui interesant studiu al lui Constantin Antip. La rîndul său, acad. Ștefan Pascu urmărește realizarea practică a ideii de armată populară la moții din munții Apuseni, în timpul revoluției de la 1848. Faptele momentului culminant în lupta pentru neatîrnare, din epoca modernă — războiul pentru cucerirea independenței de stat a României — au fost înfățișate într-un studiu de Dan Berindei.

Ultimul grupaj de studii ale volumului la care ne referim tratează dezvoltarea armatei în perioada contemporană. Vasile Maciu reliefează participarea României la primul război mondial, iar Ilie Ceaușescu detaliază situația armatei române în ajunul celui de-al doilea război mondial. O notă oarecum aparte face studiul lui Al. Gh. Savu care, foarte interesant pentru informațiile și interpretarea politicii externe a României, la începutul marii conflagrații, întregește cadrul evenimențial al studiului anterior. Aspectele desfășurării insurecției armate de la 23 August și participarea armatei române la războiul antihitlerist, momente majore în confirmarea prestigiului și însemnătății armatei în istoria patriei, au fost analizate de Eugen Bantea și, respectiv, Constantin Nicolae. Volumul se încheie cu referiri, în studiul lui Traian Grozea, asupra conceptului de apărare națională, concept ce exprimă noile probleme legate de asigurarea libertății și integrității naționale, în condițiile epocii contemporane.

În ansamblu, studiile la care ne-am referit, cuprind într-un mod unitar, momentele principale ale istoriei armatei române, evidențiind lupta stăruitoare a poporului român pentru apărarea libertății și ființei sale statale.

Ștefan Lemny

TRAIAN LARIONESCUL, *Armorialul Moldovei de Sus. Album heraldic*, București, 1976.

Multigrafiată de Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România, „această lucrare a apărut sub egida Secției de Istorie și Arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice", cum sîntem avertizați chiar de la prima pagină. Autorul, membru-fondator al Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lîngă Institutul de Istorie „N. Iorga", membru al Societății „Adler" din Viena, cunoscut pentru preocupările sale genealogico-heraldice, ne oferă, desenate și cu indicarea culorilor (smalțuri), un număr de 571 steme, adunate, clasificate și identificate de-a lungul a peste patru decenii de cercetări heraldice. Asemenea cercetări nu sînt, în țara noastră, foarte noi ; Ștefan Grecianu și P. V. Năsturel sînt doar doi dintre iluștrii predecesori pe acest ogor ; lor li se adaugă regretatul Em. Hagi Moscu, autor, în 1918, al unei culegeri de 90 de steme, din care 40 moldovenești. Față de această veche — dar încă utilă — lucrare, cea de față constituie un neîndoielnic progres.

Noul album heraldic e împărțit în patru părți ; prima cuprinde ceea ce am putea numi heraldica voievodală : 55 de steme, de la cea a voievozilor Dragoș și Sas pînă la cea a lui Despot vodă. Partea a doua, mai bogată, conține 120 de steme (numerele 56—175), reproduse de pe peceți boierești din sec XIV—XV. Această parte constituie, după părerea noastră, contribuția cea mai valoroasă a lucrării : heraldica cea mai veche a țării Moldovei se conturează, fascinantă, în semne parcă lapidare, pentru a ne dovedi existența incontestabilă a instituției heraldice în Evul Mediu românesc și, prin aceasta, apartenența civilizației românești la cercul de civilizație europeană.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe baza acestor 120 de steme, descifrate pe sigiliile reproduse în albumul paleografic al lui I. Bogdan (1926), autorul ajunge la concluzia că „armorialul moldav" a avut, de la început, anumite mobile (figuri) specifice: crucea, săgeata, steaua, semiluna și arcul, care apar în aceste peceți în diferite combinații și variante. Se poate pune, desigur, întrebarea: stemele în cauză au fost ele *acordate* purtătorilor lor, sau aceștia din urmă și-au *arogat*, singuri, dreptul de a le purta? Autorul arată că „aceste steme (...) nu fuseseră acordate de suverani, deoarece voievozii noștri (cu excepția lui Mihai Viteazul, care a conferit 5 titluri nobiliare și steme unor transilvăneni) n-au acordat steme de familie nimănui, niciodată". E adevărat că nu avem, pînă azi, nici o știre despre acordarea de steme în Moldova și Țara Românească, în sec. XIV—XV. Dar cînd constatăm că, de la început, boierii acestor principate uzează de steme, cînd constatăm grija cu care Ștefan cel Mare a ținut să-și modifice propria stemă în funcție de schimbările survenite pe planul calităților sale personale, evidente sau doar potențiale — de la prima formă, de pe monede și cădelnița de la Putna, pînă la marea stemă de pe clopotul de la Bistrița și tetraevanghelul de la Viena — atunci sîntem înclinați să admitem că a existat, la curțile noastre princiare, și preocuparea de a înzestra pe marii feudali cu însemne reprezentative individuale. Și aceasta, cu atît mai mult cu cît, din descrierea solemnității depunerii jurămîntului vasalic în sec XV, știm că marii boieri veneau la aceste ceremonii cu *steagurile* lor, și nu e nimic mai firesc decît să socotim că pe aceste steaguri trebuiau reprezentate semnele distinctive ale stăpînilor.

De altminteri, așa cum subliniază și autorul, chiar dacă nu au fost conferite de domnitori, „faptul că pecețile cu stemele respective figurează alături de cele ale voievozilor" constituie dovada că însemnele heraldice în discuție erau recunoscute oficial de către autoritatea supremă din stat, pecetea cu stemă înlocuind în chip legal semnătura consilierului domnesc (mai tîrziu, întărind-o), așa cum pecetea domnească înlocuia semnătura princiară și garanta autenticitatea actului. În Bucovina, după anexarea ei de către Imperiul habsburgic, autoritățile au recunoscut ca *Uradel* (nobilime străveche) un număr de 110 familii românești, împreună cu titlul de *cavaler* și cu stema (celor care au prezentat-o), și care au devenit *nobili armalisti* (fără predicat nobiliar: cavaler de Zotta, cavaler de Flondor etc.). Trebuie spus, aici, că foarte multe din aceste familii erau aproape reduse la starea de țărani (ca cei mai mulți membri ai familiei Tăutu).

Partea a III-a cuprinde un număr de 270 de steme (numerele 176—445), din care multe sînt, evident, alcătuiri, adoptări sau adaptări tîrzii, iar partea a IV-a — 126 de steme (nr. 446—571) ale unor familii de origine străină, stabilite în țările române și înrudite cu familii românești.

Regretînd că modalitatea de apariție a acestei lucrări nu a putut face posibilă introducerea unor comentarii mai largi, a unei bibliografii minime și a trimiterilor documentare prin care să se poată verifica și lămuri eventualele nedumeriri, salutăm *Albumul heraldic* al prof. Traian Larionescul ca pe o lucrare care marchează reluarea unor preocupări de veche tradiție în istoriografia noastră, absolut indispensabile progresului ei.

Ștefan S. Gorovei

LUCIAN BOIA, *Evoluția istoriografiei române*, București, Tip. Universității, 1976, 377 p.

Concepută ca un curs universitar, pe temeiul altuia (1975), cartea pe care o semnalăm constituie o succintă sinteză a gîndirii istorice românești, una care ține seama de numeroasele studii anterioare, de la G. Panu pînă la cele mai recente, pentru a oferi o imagine de ansamblu asupra direcțiilor de preocupări, a metodelor și rezultatelor ei. Observînd că istoriografia noastră a avut un caracter militant prin excelență, fiind preocupată multă vreme să demonstreze unitatea de origine și continuitatea românilor în spațiul vechii Dacii, apoi să pună în lumină lupta lor necurmată pentru păstrarea ființei naționale, autorul constată că, paradoxal, „nu există încă o cuprinzătoare lucrare de sinteză,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care să expună întreaga desfășurare a științei istorice românești, de la primii cronicari pînă astăzi. Faptul pare cu atît mai ciudat cu cît istoria mai multor științe sau arte s-a scris, în timp ce istoricii au rămas în urmă cu scrierea istoriei propriei lor discipline" (p. 4). Așa este, cu toate că (bibliografia aferentă o atestă) studii parțiale, monografii și chiar demersuri sintetice au avut loc din timp în timp. Propriul său demers, autorul îl plasează în prelungirea eforturilor anterioare, spre a contura drumul urmat de istoriografia românească de la origini pînă la 23 August 1944. Materia e distribuită în două părți : prima cuprinzînd istoriografia medievală (cu un capitol despre istoriografia în limba slavă, și altul despre influența umanismului) ; a doua examinînd istoriografia modernă (cu patru capitole și numeroase verigi mai mărunte : 1. Istoriografia luministă ; 2. Istoriografia romantică ; 3. De la romantism la școala critică ; 4. Prima jumătate a secolului XX), împinsă pînă la marea turnantă din pragul epocii noastre. Desigur, structura lucrării, în verigile mari ca și în cele secundare, e discutabilă, ca în orice sinteză, după cum bibliografia generală de la începutul cărții și bibliografiile ce însoțesc fiecare capitol, în genere judicioase, pot sugera amendări. Important se dovedește efortul de a surprinde direcțiile fertile, trăsăturile definitorii ale istoricilor care le-au ilustrat, metodele etc., spre a concluda, la capătul unei analize laborioase, asupra caracterului profund național al științei noastre istorice. *„Național prin conținut* (unitatea și continuitatea poporului român, lupta sa pentru independență fiind teme fundamentale, tratate de toți istorici importanți), *național prin concepția generală a istoriei* (al cărei mers se realizează, potrivit unei idei adînc înrădăcinate în istoriografia noastră, prin intermediul popoarelor, națiunilor, fiecare aducîndu-și contribuția specifică), *național prin misiunea politică* a istoricului și istoriei în societatea românească. Istoria a însemnat la noi nu o simplă preocupare intelectuală, o știință printre alte științe, ci un important mijloc de făurire a unității naționale și una din forțele care au creat și înălțat statul românesc unitar și independent. Prin acest întreit caracter național al său, într-un veac cînd au circulat și circulă explicații ale istoriei ce tind să minimalizeze rolul națiunilor în explicația generală a omenirii, istoriografia românească își definește individualitatea în cadrul larg al istoriografiei universale" (p. 374—375). Nu se poate decît subscrie la o asemenea apreciere.

Al. Zub

* * * *Studii de istorie a naționalităților din România și a înfrățirii lor cu națiunea română. Naționalitatea maghiară*, vol. I, București, Ed. politică, 1976, 398 p. ; *Naționalitatea germană*, vol. I, București, Ed. politică, 1976, 300 p.

Meritã consemnată, în mod elogios, inițiativa Institutului de istorie „N. Iorga" de a edita aceste *Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România* ..., din care au apărut deja primele două volume referitoare la maghiari (vol.) și sași (vol. I). Interesul deosebit pentru studierea istoriei naționalităților conlocuitoare se întemeiază pe realitatea, subliniată de Lajos Demény *(Introducere)* că, de-a lungul veacurilor, pe teritoriul patriei noastre s-au așezat diferite neamuri care au participat activ, alături de poporul român, la viața economică, politică, socială și culturală, din acest teritoriu. Suita de articole găzduite de volumele la care ne referim își propune să insiste tocmai asupra contribuției naționalităților conlocuitoare la dezvoltarea societății românești. Autorii au surprins îndeosebi acele pagini ale trecutului în măsură să evidențieze înfrățirea dintre români și naționalitățile conlocuitoare, în lupta comună de emancipare socială și națională.

Cîteva referințe orientative asupra surselor documentare, indispensabile cercetării acestui trecut, oferă studiul lui Antal Sándor Pál despre arhiva scaunului Mureș (p. 19—57). Fără a intenționa să epuizeze toate problemele legate de tema pe care o propune, primul volum conține contribuții la cunoașterea istoriei politice a românilor și ungurilor din Transilvania : atitudinea lui Radu de la Afumați și a lui Ioan Zápolya în ajunul luptei de la Mohács (József Pataki), știri despre insurecția rákócziană în corespondența stolnicului Constantin

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cantacuzino (Paul Cernovodeanu), lupta dintre nobilime și orășenimea odorheiană la începutul epocii moderne (András Magyari), revoluția de la 1848 în ținutul Trei Scaune (Akos Egyed), adunarea secuilor de la Lutița din 16—17 oct. 1848 (János Fezekas), lupta comună anticapitalistă a muncitorilor români și maghiari în anii dictaturii regale (Gheorghe I. Bodea), participarea maselor populare din nordul Transilvaniei la eliberarea patriei de sub dominația fascistă (László Fodor). După cum se poate observa, studiile amintite cuprind aspecte ale luptei înfrățite româno-maghiare în toate epocile istorice, din evul mediu pînă în etapa contemporană. Alte studii au reliefat cîteva manifestări ale gîndirii istorice maghiare din Transilvania: proiectul lui Wesselényi Miklós pentru „întocmirea unei istorii europene a țărănimii (Elek Csetri) sau concepția forțelor progresiste maghiare despre revoluția pașoptistă din Transilvania (István Csucsuja). La fel de interesante sînt studiile despre unele realizări remarcabile în domeniul investigației tehnice și economice: Petru Rajika — constructor de mașini (István Imreh), întreprinderea de fier Vlăhița, la începutul existenței ei (Jajos Vajda).

Deopotrivă de valoroase sub raportul contribuției științifice sînt studiile referitoare la istoria sașilor din România. Remarcăm, mai întîi, un voluminos excurs asupra originii acestei populații în țara noastră, prezentat de Thomas Nägler. Investigînd critic istoriografia acestei probleme, bazîndu-se pe o documentație largă, autorul stabilește că sașii au contribuit la dezvoltarea forțelor de producție nu numai în Transilvania, ci grație intenselor schimburi economice, și în Moldova și Țara Românească. Totodată ei s-au încadrat în lupta de emancipare socială, alături de iobagii români, și în lupta pentru independența țărilor române. De aici Thomas Nägler conchide că „sașii din Transilvania s-au manifestnat ca o populație care s-a identificat cu destinele țării" (p. 114). Conviețuirea populației române cu sașii, reflectată în urbanistica și arhitectura unor localități transilvănene, l-a preocupat și pe Paul Niedermaier, iar Radu Manolescu a urmărit legăturile economice între țările române în secolele XIV—XVI, proces la care au contribuit activ negustorii sași din burgurile transilvănene, îndeosebi din Brașov și Sibiu. Unitatea de acțiune pe tărîm economic și politic, între sași și români, s-a manifestat, implicit, și în planul luptei sociale. Tema aceasta, în condițiile feudalismului dezvoltat, l-a preocupat pe Carol Göllner, care a surprins cu profunzime implicațiile manifestărilor religioase în planul luptei sociale. La rîndul său, Pavel Binder reliefează, succint, activitatea tipografică din Sibiu, Brașov și Cluj, demonstrînd rodnica colaborare între români, sași și maghiari.

Șirul de articole adunate în cele două volume, a căror apariție am consemnat-o aici, vădesc preocupările cercetătorilor români, maghiari și germani de a analiza, de pe poziții noi, marxiste, procesul istoric, nu lipsit de sinuozități și contradicții, care a făcut ca cele trei popoare să se întîlnească în planul vieții lor istorice.

Avînd în vedere caracterul elevat al studiilor consemnate aici, ni se par cu totul surprinzătoare cîteva aprecieri strecurate în *Introducerea* amintită. Socotind că documentele „nu consemnează în mod expres" pătrunderea maghiarilor în Transilvania, L. Demény consideră că acest proces nu s-a datorat unui act unic de colonizare sau cucerire, ci este un proces istoric desfășurat pe etape, *înainte* (subl. ns. — Șt. L.) și după crearea statului feudal maghiar" (p. 9). Ideea astfel exprimată nu surprinde îndeajuns de clar fenomenul istoric amintit, putînd da naștere unor confuzii și interpretări eronate. Chiar dacă nu este atestată „în mod expres", documentele istorice înfățișează îndeajuns de evident pătrunderea maghiarilor în Transilvania. Vorbind apoi, în același context, de istoriografia maghiară și de cea română care s-au preocupat de problema așezării maghiarilor în Transilvania, autorul Introducerii afirmă, fără disocierile de rigoare, caracterul lor naționalist, ignorînd că asemenea aspect, cel puțin în ceea ce privește istoriografia românească, a fost incidental și nu definește realizările ei reprezentative.

În ansamblu însă, volumele reprezintă contribuții istorice de valoare ce se recomandă ca un demers științific util, ce se cere a fi adîncit.

Ștefan Lemny

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. M. ŞTEFAN, V. FIROIU, *Sub semnul Minervei*, Bucureşti, Ed. politică, 1975, 285 p.

Deşi, în ultimii ani, unele aspecte ale mişcării feministe au constituit obiectul unor studii şi chiar lucrări monografice, feminismul românesc, în ansamblul său, continuă să rămînă încă destul de puţin cunoscut. Volumul semnat de I. M. Ştefan şi V. Firoiu se adaugă străduinţelor prin care se încearcă a se fixa rolul şi locul exact al femeii în întregul curs al devenirii noastre istorice. Fără a avea intenţia realizării unei lucrări ştiinţifice, autorii evocă, sub forma unor medalioane, efigia unor femei care au ilustrat trecutul glorios al poporului nostru. Cele mai multe dintre acestea, după precizările autorilor, au fost pioniere în diferite domenii de manifestare a spiritualităţii româneşti. Înainte de aceasta, însă, în paginile lucrării sînt reînviate timpurile străvechi, cînd femeia, prin munca şi priceperea sa, rămase anonime, a contribuit la evoluţia societăţii omeneşti de pe teritoriul ţării noastre. Mai tîrziu, prin tot ceea ce a creat sau păstrat numai, femeia a reuşit să dea strălucire întunecatului, uneori, ev mediu, fie că era doamnă sau jupîneasă, fie că era haiduc, ctitor sau cărturar. Manifestîndu-se în domenii dintre cele mai diverse, surprinzînd prin dîrzenie şi ingeniozitate, unele înaintaşe ale societăţii româneşti moderne s-au afirmat, în decursul anilor, ca luptătoare, la 1848, în primul război mondial sau pe frontul mişcării antifasciste (Ana Ipătescu, Ecaterina Varga, Ecaterina Teodoroiu, Elena Filipovici ş.a.), ca oameni de ştiinţă (Maria Cuţarida-Crătunescu, Vera Myller, Elisa Leonida-Zamfirescu, Ştefania Mărăcineanu, Cornelia Moga ş.a.) sau oameni de artă (Nina Arbore, Cecilia Cuţescu-Storck ş.a.), adăugînd noi dovezi gloriei şi geniului românesc.

Rodul colaborării celor doi autori se vrea şi reuşeşte, în parte să se constituie într-un omagiu adus femeii, luptei sale pentru emancipare civilă, economică, culturală, socială şi politică, precum şi aportului ei la progresul culturii, artei, ştiinţei şi tehnicii româneşti, la obţinerea independenţei şi menţinerea suveranităţii şi integrităţii patriei. Scrise cu căldură, după ce mai înainte au fost adunate mărturiile unor contemporani şi consultate unele monografii, periodice, corespondenţe şi arhive personale, paginile acestei cărţi se adresează tuturor categoriilor de cititori. În acelaşi timp, volumul prezentat, care nu încearcă decît să semnaleze doar cîteva dintre aspectele viitoarei monografii a mişcării feministe româneşti, reprezentînd, deci, mai mult o invitaţie în acest sens, scoate în evidenţă necesitatea lărgirii şi aprofundării investigaţiilor reclamate de cunoaşterea şi stabilirea locului acesteia în cadrul marilor probleme social-politice ale României. Dealtfel, în actualul stadiu al dezvoltării istoriografiei, se impune a fi depăşită faza lucrărilor de popularizare, nu întru totul reuşite, cum ar fi cea de faţă, care, deşi utile pînă la un punct, nu pot suplini lipsa unui demers ştiinţific serios în această direcţie.

Gh. I. Florescu

PAVEL CHIHAIA, *De la „Negru Vodă" la Neagoe Basarab. Interferenţe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 255 p. + 73 fig.

Concepută ca o continuare a volumului apărut în 1974 la Editura Meridiane *(Din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti)*, noua lucrare a cercetătorului Pavel Chihaia ni se înfăţişează, e bine s-o spunem de la început, ca una dintre cele mai temeinice şi mai originale realizări ale istoriografiei româneşti din ultimele decenii.

Lucrarea se constituie din două mari părţi : I. *Geneza şi evoluţia mitului lui „Negru Vodă"* în care este urmărită apariţia şi evoluţia „celui mai răspîndit şi mai statornic mit istoric din Ţara Românească" şi II. *Cu privire la Învăţături şi la cîteva monumente din vremea lui Neagoe* concepută în sensul „desluşirii unor trăsături ale culturii medievale româneşti, pornindu-se de la *Învăţăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie* şi urmărindu-se, prin genuri înrudite, spiritul creator al acestui voievod". La acestea se adaugă un *Cuvînt înainte*, un rezumat în limba franceză şi 73 de reproduceri după aşezăminte bisericeşti, pietre de mormînt, pisanii, steme, fresce, icoane, monezi etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu vom insista, în prezentarea noastră, asupra tuturor aspectelor, foarte multe și la fel de variate, pe care le abordează autorul. Ne vom opri doar asupra unora care ne interesează în special.

Pentru a surprinde momentul și împrejurările „plăsmuirii" lui „Negru Vodă", Pavel Chihaia a procedat la investigații de anvergură. Punctul de plecare l-a constituit istoriografia, pe care o supune unei noi „disecții", desprinzînd „strat" cu „strat" din compilația munteană de cronici realizată în secolul al XVII-lea.

Această operație i-a prilejuit noi considerații privind reconstituirea și datarea cronicilor din Țara Românească, domeniu, după cum se știe, generator de mari controverse. Opiniilor exprimate în ultimul timp (P. P. Panaitescu, Dan Simonescu, C. Grecescu, G. Mihăilă, E. Stănescu, Virgil Cîndea, Dan Zamfirescu) li se adaugă, acum, una nouă, originală și foarte interesantă.

Ultimile cercetări au stabilit că există cronici ale Țării Românești care duc evenimentele pînă la trei momente diferite : o dată anterioară anului 1658, pînă la 1665 (prima versiune a *Letopisețului cantacuzinesc)* și pînă la 1688 (ultima versiune a *Letopisețului cantacuzinesc* și *Cronica Bălenilor).* Disocierea acestora a permis constatarea că cea dintîi cronică din secolul al XVII-lea a fost scrisă în vremea lui Matei Basarab. Reanalizînd textele, Pavel Chihaia este de părere că, de fapt, în vremea acestui voievod au fost elaborate două cronici, pe care le intitulează, avînd în vedere fondul de idei, astfel : *Cronica boierească despre Matei Basarab* și *Cronica de curte a lui Matei Basarab.* Cea dintîi, redactată între 1636—1640, trece în revistă evenimentele de la întemeierea Țării Românești pînă în 1633, cu o contribuție originală pentru perioada 1629—1633. *Cronica de curte...* preia *Cronica boierească...*, o amplifică cu noi elemente și continuă redactarea pînă la 1653.

După *Cronica boierească despre Matei Basarab* s-a realizat, foarte probabil, o traducere grecească care, la rîndu-i, a fost transpusă în limba arabă de către patriarhul Macarie Zaim (exemplarul descoperit de Virgil Cîndea într-o bibliotecă de lîngă Beirut).

Pavel Chihaia stabilește următoarea structură a cronicilor Țării Românești din secolul al XVII-lea : 1. *Cronica boierească despre Matei Basarab* care cuprinde : a) analele slave din secolul al XVI-lea ; b) știri din *Letopisețul moldovenesc* (1600—1635) ; c) *Cronica lui Mihai Viteazul ;* d) știri din *Cronograful lui Moxa.*

2. *Cronica de curte a lui Matei Basarab* preia textul celei dintîi, adăugîndu-i : a) *Viața patriarhului Nifon ;* b) știri din *Istoria* lui Matei al Mirelor.

3. *Cronica din 1660* continuă *Cronica de curte...* adăugîndu-i *Izvodul* patriarhului Teofan.

4. *Letopisețul cantacuzinesc* (prima versiune, 1665) adaugă textului anterior : a) introducerea cu „românii din Roma" ; b) pamfletul împotriva lui Ghinea Vistierul și Radu Armașul.

Cronica Bălenilor preia, și ea, textul din 1660 pe care îl modifică și îl continuă din punctul de vedere al Bălenilor.

Coborînd cu „despărțirea straturilor succesive" autorul stabilește o altă tulpină cronicilor slavone din secolul al XVI-lea. Prima etapă a acestora este, după Pavel Chihaia, *Cronica despre Radu de la Afumați* (denumită, așa, convențional) alcătuită în mediul boierilor Craiovești. Ea narează evenimentele pînă la începutul celei de a treia domnii a acestui voievod (februarie 1525). *Cronica despre Radu de la Afumați* a fost alcătuită „într-un moment în care lupta deschisă împotriva turcilor cerea o autoritate desăvîrșită a voievodului". Partea de început a acestei cronici, adică aceea de la „descălecare" (1292) și pînă la moartea lui Radu cel Mare (1508), a fost scrisă, după noua opinie, tot în secolul al XVI-lea (și nu în secolul al XVII-lea cum credea P. P. Panaitescu).

Autorul *Cronicii despre Radu de la Afumați,* constată apoi Pavel Chihaia, a urmat un model moldovenesc în ceea ce privește începutul și structura. Este vorba despre o cronică, intitulată convențional *Povestire pe scurt,* scrisă la curtea lui Ștefan cel Tînăr. Un exemplar va fi ajuns și la curtea lui Neagoe Basarab, fapt posibil dacă ne gîndim la relațiile dintre acești doi voievozi. În *Povestire pe scurt,* care ducea evenimentele pînă la 1518, se găsea, redată pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

larg, şi introducerea despre descălecatul lui Dragoş care „va deveni modelul *Cronicii despre Radu de la Afumaţi din 1525*".

Aşadar, conchide autorul, împărtăşind astfel una dintre ipotezele formulate de D. Onciul, „descălecatul" muntean este o imitaţie după cel moldovean. „Negru Vodă" „nu este decît cognomenul celui care şi-a hotărît o pecete cu corb, personaj presupus, creat după modelul din Moldova, unde Dragoş Vodă, acesta real, îşi alcătuise o pecete cu bour..." „Negru" a fost conceput „ca un cognomen al întemeietorului ţării vrînd să însemne „cel care a hotărît emblema cu corb". „Negru Vodă" a fost un voievod legendar, „o creaţie livrească, fără corespondent în realitate, care corespundea însă nevoii de a se prezenta un început al existenţei Ţării Româneşti". El a fost identificat cu Nicolae Alexandru Basarab, cu Vladislav I ori cu Radu I.

După ce a surprins momentul apariţiei lui „Negru Vodă" autorul urmăreşte, de această dată evolutiv, în sensul consumării timpului (şi nu involutiv, cum procedase cu istoriografia), prezenţa acestui mit în documente, portrete, peceţi şi genealogii.

De la *„Negru Vodă" la Neagoe Basarab...*, din care am desprins doar cîteva concluzii, este o lucrare de înaltă profesionalitate în care se dezleagă noi taine şi se oferă noi soluţii ori noi ipoteze într-un domeniu de mare importanţă pentru spiritualitatea românească. O lucrare în care se dovedeşte, încă o dată, unitatea culturii noastre, circulaţia valorilor şi a ideilor pe întreg pămîntul românesc indiferent de barierele specifice feudalismului.

I. Toderaşcu

MARIA DOGARU, *Sigiliile — mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1976, 282 p.

Domeniu încă insuficient cercetat dar cu o importanţă bine ştiută de specialişti, sigilografia românească este pe cale să treacă de la etapa explorărilor parţiale spre cercetări sistematice, importante atît pentru progresul disciplinei cît şi (mai ales) pentru medievistică. Lipsa unei colecţii de izvoare documentare medievale şi a altor instrumente de lucru nu i-au îngăduit acestei discipline decît o dezvoltare limitată, aşa încît abia în ultima vreme îşi dezvăluie întreaga însemnătate pentru medievişti care, din ce în ce mai mult, vor trebui să aibă în vedere şi rezultatele ştiinţifice din acest domeniu. O dovedeşte, între altele, şi albumul întocmit de Maria Dogaru, membră fondatoare a Comisiei de heraldică, genealogie şi sigilografie de pe lîngă Institutul de istorie „N. Iorga".

Calităţile şi lipsurile acestui volum oferă, în fond, imaginea stadiului de dezvoltare al sigilografiei noastre. Albumul cuprinde peste 300 de reproduceri, cu comentariu şi bibliografia respectivă, după *sigilii domneşti de tip heraldic*, iconografic, combinat şi cu stema unită ale domnilor Moldovei şi ai Ţării Româneşti, sigiliile voievozilor şi principilor Transilvaniei, sigilii de mari dregători, de comitate şi judeţe, orăşeneşti, săteşti şi de instituţii şi peceţi personale. Lucrarea se încheie cu un rezumat şi o listă a ilustraţiilor în limba franceză, un scurt glosar heraldic şi o bibliografie selectivă.

După cum remarcă şi autoarea în studiul introductiv *(Introducere în sigilografia românească)*, „sigiliile incluse în lucrarea de faţă reprezintă un mic procent din totalul izvoarelor sigilografice existente pe teritoriul patriei noastre". Desigur, cercetările sînt încă anevoioase în unele fonduri arhivistice, dar pentru altele există instrumentele de lucru necesare aşa încît, avînd în vedere şi faptul că pentru unele perioade, documentele istorice sînt publicate, investigaţiile autoarei ar fi putut fi mai largi, iar reflectarea sigilografiei din cele trei state feudale româneşti în album ar fi putut fi echilibrată. Faptul că sigilografia Ţării Româneşti a fost mai mult cercetată în trecut, explică ponderea pe care aceasta o are în album, dar absenţa unui mare număr de tipuri de sigilii moldoveneşti din carte dovedeşte o investigaţie lacunară în sigilografia medievală moldovenească. Dincolo de acest fapt, autoarea a izbutit să adune în această carte o tipologie sigilară foarte interesantă şi utilă cercetătorului. Cartea poate fi socotită un argument în favoarea promovării şi dezvoltării studiilor de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sigilografie, fapt remarcat, de altminteri și de autoare, care subliniază necesitatea studierii sigiliilor „în vederea elaborării unor lucrări de specialitate, cum sînt albume generale și tematice, editarea unor cataloage sigilografice și a unei bibliografii comentate. Realizarea unor astfel de lucrări ar deschide noi posibilități pentru valorificarea sigiliilor, parte integrantă din tezaurul istoric al patriei" (p. 18).

I. Caproșu

NICOLAE STOICESCU, CRISTIAN MOISESCU, *Tîrgoviștea și monumentele sale*, București, 1976, 323 [—324] p.

Importanța Tîrgoviștei în istoria și în cultura românească este numai în parte cunoscută pentru că și cercetările întreprinse pînă astăzi au fost doar parțiale. Un studiu mai întins asupra istoriei orașului și a monumentelor sale se întreprinde pentru prima dată acum. Deși cartea de față nu e încă așteptata monografie a orașului, această lucrare constituie un mare pas spre aceasta. Căci descifrarea istoriei și a sensului monumentelor istorice tîrgoviștene nu este un lucru tocmai ușor, fapt pentru care un studiu de sine stătător trebuie să premeargă în chip firesc istoriei monografice a orașului ce nu poate fi decît ampla sinteză întemeiată pe astfel de lucrări. De aici și importanța cărții publicate de Nicolae Stoicescu și Cristian Moisescu, ambii cu preocupări științifice mai vechi în acest domeniu; ea poartă așadar pecetea unei competențe recunoscute, așa încît încheierile lor științifice constituie un bun cîștigat pentru viitoarea sinteză istorică a Tîrgoviștei. Pînă atunci, nu trebuie uitată nici importanța lor practică imediată, atîta timp cît astăzi orașul dîmbovițean cunoaște un atît de amplu proces de transformări urbanistice, în care istoria este integrată, în chip firesc, prezentului. Cercetarea istorică nu mai constituie astfel un scop în sine, ci ea se înscrie pe coordonatele bine definite ale prezentului. Este tocmai ceea ce au înțeles și autorii cărții de față, orientîndu-și cercetarea în acest sens, al utilității concluziilor lor științifice nu numai pentru amatorul de istorie ci și pentru edili, urbaniști și, în genere, pentru factorii de decizie. Parcurgerea atentă a întregii expuneri asupra arhitecturii civile, a celei religioase și a monumentelor memoriale ale Tîrgoviștei condiționează parcă de la sine un mai mare respect și o mai mare grijă față de patrimoniul istoric și artistic al acestui important oraș românesc. Situarea întregii cercetări în cadrul său istoric, schițat în introducerea lucrării de Nicolae Stoicescu cu aportul lui Gabriel Mihăescu și Eugen Fruchter, contribuie, de asemenea, la o mai bună înțelegere a exegezei întreprinse de autorii cărții revelînd, totodată, necesitatea altor cercetări privitoare la istoria economică, socială, politică și culturală care să constituie temeiurile cuvenite, întocmai ca această lucrare, ale viitoarei monumentale monografii a Tîrgoviștei.

I. Caproșu

PAUL SIMIONESCU, PAUL CERNOVODEANU, *Cetatea de scaun a Bucureștilor*, București, Ed. „Albatros", 1976, 117 [—118] p.

Apărută în colecția *Memoria pămîntului românesc* a Editurii „Albatros" în care de la o vreme se publică mai mult compilații de diletant, pline de erori, decît cărți bune, *Cetatea de scaun a Bucureștilor* se detașează net de lucrările din prima categorie, ea fiind întrutotul o lucrare instructivă pentru amatorul de istorie dar, în același timp, și utilă cercetătorului. Aceasta pentru că *Cetatea...* e o carte scrisă cu rigoare științifică, într-un stil plăcut, care face din ea o lectură agreabilă. Dacă autorii nu au intenționat să scrie o istorie a Bucureștilor prin călători, ci s-au oprit numai asupra unor însemnări de călătorie mai puțin valorificate pînă în prezent sau cunoscute doar unui cerc foarte restrîns de specialiști tot putem nota un cîștig istoriografic, pe care cercetarea îl poate reține din unele reevaluări critice ale acestei mici lucrări. Din ea nu lipsesc nici chiar unele lucruri noi, dar nu aceasta contează în ultimă instanță, ci punerea în context istoric, fără ostentație, a acelor însemnări de călătorie ale căror valențe informative nu au fost relevate în totalitate de cercetarea isto-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rică. Paul Cernovodeanu, specialist reputat în acest domeniu, și Paul Simionescu, în real progres față de unele încercări ale sale mai vechi, dovedesc prin această lucrare că o istorie a Bucureștilor prin călători ar trebui totuși scrisă, nu atît pentru farmecul pe care îl degajă vechile pagini ale străinilor despre noi, cît mai ales pentru aceea că istoria Capitalei noastre dispune azi de suficiente cercetări de detaliu și de lucrări de sinteză care să permită o evaluare critică completă a acestor însemnări într-o lucrare de sine stătătoare. Un asemenea demers științific poate fi avut în vedere și pentru faptul că în orice *istorie* a Bucureștilor nu se pot reține decît datele esențiale ale notelor de călătorie.

Cea de a doua secțiune a cărții este consacrată *Tradițiilor* și *Legendelor* despre București. Alături de interpretarea nouă a unor aspecte ale legendei lui Bucur, autorii reunesc un număr de tradiții și balade populare care, coroborate cu informația documentară, se dovedesc a conține noi date istorice utile cercetătorului. Încheierile autorilor în această privință dacă nu pot fi întotdeauna tranșante sînt de natură totuși să releve încă odată necesitatea lărgirii cercetării istorice în această direcție într-o vreme în care folcloristica românească a făcut substanțiale progrese înlesnind astfel istoricului reconsiderări științifice de care, cel puțin în parte, se dezobișnuise.

Scurta secțiune finală a cărții *(Cetatea lui Bucur și treptele reînnoirii)* încheie, ca o scurtă postfață (p. 113—117) o lucrare ce atestă încă odată că rigoarea științifică este incompatibilă nu cu ideea colecției în care a apărut ci cu ostentația și frazeologia diletantă a unora din subprodusele ei.

I. Caproșu

ȘTEFAN S. GOROVEI, *Mușatinii*, București, Ed. „Albatros", 1976, 170 p. + ilustrații.

După scrierea reușită, referitoare la zorile statului feudal al Moldovei, Ștefan S. Gorovei este prezent, din nou, în librării cu o carte ce continuă preocupările debutului său editorial. O perioadă distinctă din trecutul Moldovei, marcată de domniile Mușatinilor, este tratată în așa fel de autor încît cercurile largi de cititori pot cunoaște mai bine natura specifică a organizării politice în țările române, în decursul cîtorva secole. Scriind într-un stil simplu și plăcut, autorul reușește să desprindă din rigiditatea datelor științifice acele aspecte în măsură să sugereze esențialul unei epoci însemnate din trecutul țării. Cu toate acestea, cartea lui Ștefan S. Gorovei nu reprezintă un simplu act de popularizare a științei istorice, într-un mod bine înțeles și necesar, ci exprimă totodată o seamă de considerații în măsură să-i reliefeze originalitatea. Astfel, în primul capitol, referitor la modul de succesiune la tronul țărilor române, ceremonia încoronării și însemnele domnești, autorul face și unele aprecieri noi și interesante. Explicînd specificul succesiunii la conducerea statelor feudale românești, el formulează opinia că originea sistemului ereditar-electiv trebuie urmărită în perioada organizării gentilice, ca o reminiscență a vechi priorități a agnaților (p. 13).

Partea cea mai întinsă a cărții se ocupă însă de faptele de însemnătate și prestigiu din trecutul Moldovei pînă la ultimii Mușatini (1704), iar un capitol conține interesante referiri la pretendenții de tron.

În concluzie, scrie autorul, „istoria Mușatinilor e istoria unei familii, dar nu a unei familii oarecare, ale căror bucurii și necazuri să ne intereseze doar pentru latura lor umană ; ele privesc adesea, în egală măsură, istoria țării, istoria poporului" (p. 169).

Cartea lui Ștefan S. Gorovei se recomandă ca o reușită editorială, capabilă să rețină atenția cercetătorilor și a cititorilor pasionați de trecutul țării.

Șefan Lemny

Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. II (1449—1486). Volum întocmit de LEON ȘIMANSCHI în colaborare cu GEORGETA IGNAT și DUMITRU AGACHE, București, Ed. Acad. R.S.R., 1976, 647 p.

Noul volum din seria A. Moldova, din monumentala colecție de acte medievale cuprinde 292 de documente interne dintre anii 1449 și 1486. Volumul este

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

închinat memoriei lui Ioan Bogdan și a lui Mihai Costăchescu. În prefață colectivul de lucru al volumului declară că au respectat întocmai regulile stabilite cu prilejul alcătuirii volumului I, iar traducerile de pe originalele slave au fost efectuate în spiritul deslavizării lexicale și fonetice a numelor proprii românești. Datele arhivistice, paleografice și bibliografice, comentariile și notele, cărora li s-a dat o extindere sporită, au fost întocmite ca să ușureze înțelegerea expresiei documentare. Creșterea numerică a documentelor din perioada 1449—1486 precum și înlocuirea acelora ce erau cunoscute cu alte forme, superioare, este încă un merit al editorilor. Față de vechea Colecție academică, deficitară, sporul este de 23 documente, iar 81 de piese documentare sînt editate după forme mult mai bune (sau după edițiile princeps). Raportat la întregul material de 292 de acte, numai 15 reprezintă piese complet necunoscute, cărora li se adaugă un număr de 6 documente al căror text slav se publică pentru întîi a dată.

Din cele 292 documente ale volumului, 160 sînt publicate după originale, 14 după facsimile, 13 după alte ediții ale originalelor sau ale unor copii exacte, unul după o transcriere modernă, 10 după copii vechi, 44 după traduceri, iar 49 după rezumate.

Tot în prefață autorii arată depozitele în care se păstrează actele volumului. Autorii declară că volumul este rezultatul unei munci colective, în cadrul căreia responsabilitatea principală aparține lui Leon Șimanschi, operațiile complementare aparținînd Georgetei Ignat și cele auxiliare lui Dumitru Agache. Colaționarea celor 7 documente slavone din U.R.S.S. s-a făcut de I. Caproșu.

Volumul cuprinde la paginile XI—XVIII bibliografia referitoare la documentele cuprinse între anii 1449—1486 și rezumatele documentelor în limba română și franceză la paginile XIX—LVIII. Textul documentelor se publică de la pag. 1 la pag. 413, după care urmează documente false între pag. 414—460. în total 24 piese.

Primul document publicat este din 1449 februarie 1, prin care Alexandru voievod întărește Marușcăi lui Stroe mănăstirea Boiște de lîngă Grași, dăruită ei de mama lui Drăguș. Autorii identifică mănăstirea în Schitul, contopit cu Petricani, comuna Boiște jud. Neamț. Ultimul document autentic, cu nr. 265, este din 1486 noiembrie 21 emis la Suceava, prin care Ștefan voievod întărește lui Ion Ulan a treia parte din satul Duhtana, pe Trotuș, cumpărată de la Cerna fiica lui Balea de la Trotuș. Primele 61 de documente cuprind anii premergători domniei lui Ștefan cel Mare din care ultimul e din 1456 iunie 30 de la Petru voievod. Primul document original de la Ștefan cel Mare este din 1457 septembrie 8 emis la mănăstirea Adormirea de la Piatra prin care întărește mănăstirii Bistrița vama și pietrele de ceară din tîrgul Bacău (doc. 65).

O seamă de acte sînt redactate în afară de scaunul de la Suceava. Astfel la Tîrgul de Jos (Roman) (doc. 3, 13, 69, 74, 142, 143, 169, 200), în Vaslui (doc. 17, 58, 120, 121, 127, 185, 186, 198), Iași (doc. 5, 45, 85, 161, 203, 206), Neamț (doc. 29, 44, 57), Bîrlad (doc. 97, 147), Bacău (doc. 66, 104), Băiceni (doc. 40), Cotnari (doc. 41), Mănăstirea Putna (doc. 174, 205, 207, 208), Mănăstirea Adormirea de la Piatra (doc. 65) și Mănăstirea Moldovița (doc. 102).

Cele 24 documente false sînt dintre anii 1449 martie 23 și 1485 iunie 8. Analiza documentelor false s-a făcut cu multă competență, erudiție și documentare de Leon Simanschi. Semnalăm comentariul și informațiile inedite legate de documentele false publicate sub nr. VI—XIV, toate dintr-o grupă de falsificare, produse în același loc și scrise probabil la școala aceluiași mistificator. Se arată că se cunoaște acum lista a 14 falsificate, care s-ar fi datorat unor imperative de ordin general, survenite în urma instituirii stăpînirii țariste (p. 425) Între documentele false se arată și unul falsificat de D. Cantemir pentru dovedirea vechimei și nobleței familiei sale.

Indicele de nume (pag. 462—533) și indicele de materii (pag. 534—544) sînt lucrate cu multă acribie și pricepere. În lista de concordanță a documentelor, după dată și caracter sînt enumerate 64 de piese dintre 1449 și 1484 (pag. 545—548).

Lista documentelor anulate cuprinde 11 piese care se anulează fiind identice cu actele publicate (pag. 548) și se elimină 4 piese care sînt documente cu caracter extern. Volumul se încheie cu ilustrarea a 94 fotocopii de pe docu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentele cele mai caracteristice, începînd cu cel mai vechi, din 1449 aprilie 2, emis la Suceava și șase planșe ale documentelor false.

Volumul publicat de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache este o realizare științifică remarcabilă și constituie un instrument de lucru pentru cercetătorii istoriei românești. Din lectura acestui volum, pe lîngă bogăția datelor, traducerea corectă a textelor slave, se desprind cu dărnicie idei care ne farmecă prin noblețea lor. Iată una caracterizînd pe Ștefan cel Mare. In răstimp de 13 ani, din 1457 septembrie 13 și pînă la 1470 august 10, voievodul Moldovei trimite patru cărți de trecere lui Mihai logofătul, care ieșise din hotarele țării, asigurîndu-l „că te-am iertat și am alungat toată mînia și dușmănia din toată inima noastră și nu le vom pomeni de nici una din vorbele și dușmăniile trecute, care au fost împotriva noastră, ci te vom milui".

Paul Mihail

ȘTEFAN OLTEANU, *Lupta de la Valea albă*, București, Ed. militară, 1976, 103 p.

Folosind informațiile noi puse la dispoziție de ultimele cercetări istorice, precum și rezultatele campaniilor de săpături arheologice efectuate la Cetatea Neamțului, cetatea Romanului, cetatea Sucevei sau la cetățile de pămînt de lîngă Bîrlad și din apropierea comunei Independența, județul Galați, autorul realizează o reușită sinteză a campaniei militare din vara anului 1476.

În primul capitol, *Situația politică și militară a Moldovei după victoria din ianuarie 1475 (pag. 9—23)*, se analizează situația diplomatică a sud-estului Europei în preajma bătăliei de la Valea Albă. Autorul, scoțînd în evidență politica otomană de izolare a Moldovei (cucerirea Caffei, încheierea armistițiului cu veneția, închiderea comunicațiilor pe mare și pe uscat în urma „federalizării" turco-tătare, trecerea lui Laiotă Basarab de partea turcilor, „indiferența" regelui Cazimir al Poloniei, ca și a lui Matei Corvin al Ungariei) arată că, în ajunul bătăliei de la Valea Albă, Ștefan nu a primit decît vagi promisiuni și vorbe încurajatoare, fiind nevoit să apeleze, ca și în alte ocazii, doar la mobilizarea întregii Moldove.

În capitolul al II-lea, *Potențialul militar al Moldovei în războiul antiotoman din 1476* (pag. 24—54), se analizează posibilitățile umane și materiale ale Moldovei în ajunul luptei de la Valea Albă. Autorul arată că pericolul otoman și autoritatea lui Ștefan au determinat o eficientă colaborare a domniei cu toate categoriile sociale în anul marii bătălii. Astfel, Stefan reușește să aibă adeziunea boierimii mari și mici care se distinge în bătălia de la Valea Albă (11 din cei 25 mari boieri nu mai apar în actele de după bătălie), a țărănimii — clasa cea mai numeroasă a epocii, precum și a tîrgoveților. Sub aspectul dotării cu armament, oastea lui Ștefan nu era cu nimic inferioară nivelului tehnic atins de alte armate ale epocii : folosea arme albe de luptă în atac și apărare precum și arme de foc. De asemenea, Stefan a avut în vedere și pregătirea teritoriului pentru apărarea patriei reconstruind unele cetăți, construind fortificații ocazionale pe direcția de înaintare a oștilor turcești sau întărind curțile domnești, orașele, tîrgurile și mănăstirile.

Capitolul al III-lea, *Desfășurarea operațiunilor militare din iulie 1476*, (pag. 55—75) reprezintă, pînă acum, cea mai completă descriere a bătliei desfășurată în acest an. Autorul reușește să reconstituie momentele cele mai importante ale campaniei : drumul parcurs de oastea lui Ștefan de la Iași, unde fusese concentrată încă de pe 20 mai, la Bîrlad (5 iunie) și apoi pe Valea Berheciului (10 iunie), în vederea preîntîmpinării unui atac pe linia Milcovului, itinerariul armatei otomane, înfrîngerea celor două atacuri ale tătarilor care au avut loc pe Prut, la Ștefănești și la Cetatea Albă, distrugerea surselor de aprovizionare de pe direcția de înaintare a turcilor și atragerea acestora în regiunea împădurită a subcarpaților. De asemenea, autorul ține să sublinieze nu numai mobilitatea armatei moldovene, dar, mai ales, capacitatea domnului de a adapta permanent tactica de luptă la condițiile concrete create de invazia turco-tătară : în locul unei rezistențe la graniță, cum fusese conceput inițial planul de luptă,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se folosește lupta de hărțuială care face să-l uzeze și să-l întîrzie pe inamic, atunci cînd se află de atacul tătarilor dinspre răsărit.

În capitolul al IV-lea, *Victoria de ansamblu a oastei moldovenești; ecoul ei european*, (pag. 76—88) autorul arată că evenimentele care au urmat după bătălia de la Valea Albă confirmă pe deplin portretul făcut de Grigore Ureche lui Ștefan cel Mare: „La lucru de războaie meșter, unde era nevoe, însuși se vîra, ca văzîndu-l ai săi, să nu îndărăpteze, și pentru aceia rar război de nu biruia, și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, se ridica deasupra biruitor". Prin folosirea doctrinei militare a războiului popular, Moldova a reușit să reziste în fața celui mai puternic suveran al timpului, Mahomed al II-lea, care nu a avut satisfacția de a ocupa măcar una din cetățile asediate. Înfrîngerea oastei turcești este confirmată de retragerea precipitată a sultanului și de ecoul internațional al acestei lupte și recunoscută chiar de cronicarii turci.

În ultimul capitol, *Lupta de la Valea Albă în conștiința posterității* (pag. 89—103), autorul, folosind informații culese din cronicele românești sau străine, din lucrările unor oameni politici sau scriitori, arată că bătălia de la Valea Albă a constituit un punct de referință cu valoare de simbol pentru întreaga istorie a poporului român.

Gh. Pungă

ILIE CORFUS, *Însemnări de demult*, Iași, Ed. „Junimea", 1975, 339[—340] p. + facsimile în afara textului.

Importanța documentară și însemnătatea culturală a însemnărilor de pe manuscrisele și cărțile vechi au fost și sînt în permanență recunoscute de istorici și filologi, așa că nu socotim necesar să mai stăruim aici asupra acestor chestiuni. Asemenea însemnări s-au publicat mereu în reviste și cataloage sau bibliografii de carte veche românească, dar adunarea lor într-un corpus continuă să rămînă un deziderat. În aceste condiții, înmănuncherea într-un volum a unor asemenea însemnări din cel mai mare fond de carte românească veche din țară constituie un fapt ce trebuie apreciat în mod deosebit. Aceasta cu atît mai mult cu cît editarea unui corpus complet al însemnărilor intră în vederile Academiei de științe sociale și politice a R.S.R. care a și început adunarea lor din fondurile de carte veche românească din străinătate. Pînă la publicarea sistematică într-un corpus unitar a acestor însemnări (acțiune de durată, ca orice publicare de izvoare istorice), meritul lui Ilie Corfus rămîne incontestabil; este cel dintîi care a întocmit un volum de însemnări dintr-un fond constituit de carte veche românească. Oportunitatea publicării acestui volum este mai presus de orice îndoială, dacă avem în vedere bogăția de informații istorice și culturale pe care le conține. Volumul de față cuprinde însemnări din toate provinciile istorice românești oferind o imagine a modului cum se scria românește pe întreg pămîntul românesc; prin acest volum, circulația cărții românești în aceste provincii aflate sub stăpîniri străine dobîndește noi și prețioase date istorice, iar cronologia politică, culturală etc. sporește mult în preciziune.

Însemnările de demult sînt rodul unei îndelungate, sistematice și stăruitoare cercetări a cărții vechi de la Biblioteca Academiei R.S. România, cercetare începută de Ilie Corfus încă de prin 1940. Așa se face că dificultățile paleografice pe care le presupun adesea astfel de însemnări au fost reduse la minimum de migala și atenția cu care a stăruit asupra lor autorul volumului. Alături de o transcriere corectă, însemnările din volum beneficiază și de o grupare tematică adecvată. Volumul este, prin urmare, întocmit după criterii științifice, așa încît utilitatea lui este mai presus de orice îndoială. Aceasta din urmă ar fi sporit foarte mult dacă, alături de prețiosul glosar de la sfîrșit, volumul ar fi fost prevăzut și cu un indice de nume și materii, pe care, după cîte știm, dealtfel, autorul îl întocmise, dar, din păcate, nu s-a mai putut publica. Dincolo chiar de acest inconvenient, cartea lui Ilie Corfus constituie un argument peremptoriu de nece-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sitatea de a se purcede neîntîrziat la întocmirea unui corpus național al unor astfel de izvoare care deși sînt scrise de „cei mici", cum spunea Nicolae Iorga, **își au valoarea lor binecunoscută.**

I. Caproșu

MIRCEA SCARLAT, *Introducere în opera lui Miron Costin*, București, Ed. „Minerva", 1976, 167 p.

Între marii oameni de cultură pe care poporul român i-a așezat în Panteonul său, Miron Costin este, cu siguranță, una din personalitățile cele mai interesante. Constatarea s-a impus la capătul unor temeinice și îndelungate exegeze care, treptat, au conturat — în dimensiunile lor reale — laturile multiple : istoriografice, literare, politice ș.a. care definesc personalitatea marelui cărturar român.

Cartea lui Mircea Scarlat, o spunem din capul locului, reprezintă, în acest sens, o reușită continuare ; ea constituie, netăgăduit, un moment de referință în cadrul exegezei costiniene, îndeplinind o cerință mai veche a acesteia. Încă din primul capitol, intitulat *În căutarea lui Miron Costin*, autorul ne atrage atenția că cel care a „urdzit începătura" în cîteva importante sectoare ale lit raturii românești, trebuie privit nu numai „ca un creator de atmosferă și de personaje viabile, ci și ca un *om* (s.n.) care comunică ceva strict obiectiv, a cărui operă prețuiește și prin valoarea-i de document istoric" (p. 6). Pornind de aici, Mircea Scarlat își propune „schițarea unui drum posibil de străbatere a operei lui M. Costin" pe care, o spune tot el, „a venit vremea să-l adunăm din rodnica lui risipire" (p. 7).

Tocmai această manieră de înțelegere, din perspectiva operei istorico-literare, a personalității lui Miron logofătul, posibilitatea ce ni se oferă de a-l surprinde în calitatea sa de om, constituie aportul original al cercetătorului care, după cum am notat și mai sus, vine să completeze în mod fericit exegeza cărturarului.

Stabilind punctele de reper care i-au jalonat calea, autorul își propune, dintru început, studierea istoricului Miron Costin fără să-l piardă însă din vedere pe literat. Procedînd astfel, M. Scarlat — după cum el însuși o mărturisește, în al doilea capitol al cărții sale (p. 15), definește mai ușor o latură a personalității savantului prin raportarea continuă la cealaltă. În domeniul istoriei, patru sînt, după părerea autorului, realizările întemeietorului tradiției istoriografice în cultura românească : viziunea sintetică asupra devenirii poporului nostru, discutarea metodică a problemei originilor etnice, realizarea, pentru prima dată la noi, a unei meta-istorii și, în sfîrșit, documentația fundamentală pentru perioada 1595—1661. Plecînd de la aceste premise și privind opera istorică a cărturarului în totalitatea ei, autorul reliefează, într-o manieră clară, elementele care, fără putință de tăgadă, îi conferă lui M. Costin titlul de precursor : înțelegerea dezvoltării organice a poporului și necesitatea de a cuprinde integral procesualitatea acestuia, tratarea istoriei românilor ca un tot imposibil de fragmentat, discutarea temeinică a originilor, problemă atît de actuală în trecut, ca și astăzi.

În contextul acestei ultime chestiuni, analizînd optica istoricului asupra începuturilor neamului, concepția asupra romanizării, retragerii administrației și formării poporului, apoi paginile referitoare la închegarea statelor feudale românești — în care logofătul face multe concesii legendei — și, în sfîrșit, subliniind conștiința lui M. Costin despre „necesitatea unei istorii naționale corelată cu cea universală însă nu umbrită de aceasta" (p. 19). M. Scarlat consideră, în mod logic, că viziunea lui M. Costin asupra originilor reprezintă „una din primele manifestări de amploare ale trezirii conștiinței naționale românești" (p. 19). Prin aceasta, istoricul M. Costin demonstrează pregnant că istoria nu este pentru el numai înțelegere ci și acțiune, prin asumarea unui rol de utilitate politică. Aceasta îl face pe M. Costin „primul doctrinar al nației" (p. 34), consideră autorul.

Deosebite, deja, în perspectiva de mai sus, meritele lui M. Costin pe tărîmul istoriei nu se opresc aici. Elementele noi pe care autorul le supune atenției noastre îl situează pe cărturar pe poziția premergătoare istoricului modern. Miron

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Costin „știind despre trecut atît cît îi trebuie pentru a acționa asupra prezentului", a înțeles, primul, poate, că „istoria nu e doar ordonare cronologică, ci și cauzalitate, moment cultural și îndreptar politic" (p. 27). El întreprinde o primă ordonare a izvoarelor, fără a acredita ceva necritic. Nu de puține ori, vel logofătul se simte dator a releva obiectivitatea către care tinde și la care a ajuns într-o largă măsură.

Miron Costin intuiește și dialectica istoriei — văzută ca o „creștere și descreștere" — destinul lui Vasile Lupu fiind o pildă în acest sens. Astfel, spirit luminat al veacului său, cărturarul reușește să se desprindă de fatalismul medieval ; sesizarea cauzelor obiective ale evenimentelor — probată de interesul acordat factorilor sociali și chiar celor economici — constituie încă un argument în favoarea celor notate mai sus.

Miron Costin nu a analizat toate acestea decît ridicîndu-se „deasupra vremurilor" și acționînd spre „a rostui" istoria. Încercarea de a înțelege istoria și de a o face înțeleasă îl determină pe logofăt să se oprească cu însemnarea evenimentelor la 1661 „la anul în care, practic, a început să contribuie efectiv la *facerea* istoriei" (p. 125). Este, aceasta, constatarea care formează miezul părții a VI-a *Memorialistica și refuzul memorialisticii.*

La capătul analizei sale, M. Scarlat se simte îndreptățit să-l considere pe M. Costin drept „adevăratul întemeietor al tradiției istoriografice în cultura românească" (p. 16), un „produs *autohton* (s.n.) al cărui fond cultural dobîndit în străinătate a fost obiectivat în mediul românesc" (p. 56), iar „rezultatul deliberat al scrierilor sale — în care transpare permanent conștiința latinității și a unității neamului — este formarea conștiinței de sine a poporului român" (p. 40).

Un alt aspect al personalității logofătului M. Costin, de care se simte atras M. Scarlat, este spiritul moralizator (în capitolul al III-lea, *Viața țării și Viața lumii. Moralistul).* Fenomen firesc în contextul unei „tradiții culturale ce acorda factorului etic o importanță capitală" (p. 53) spiritul moralizator este inseparabil de spiritul istoric al cărturarului. În acord cu tendința generală umanistă, narează istoria pentru a o putea comenta. Este și ceea ce, implicit, sporește valoarea estetică a operei logofătului, a *Letopisețului,* cu precădere.

În acord deplin cu principiile de investigație fixate în preambulul cărții, autorul își propune să schițeze, în trei părți inegale ca întindere, *(Disponibilitatea stilistică, Prozatorul, Drumul spre poezie)* și profilul literatului M. Costin, fapt care reimprospătează valențele artistice ale cărturarului în conștiința contemporanilor. Ultimul capitol, sugestiv intitulat *Destin scriitoricesc,* grupează, pe fondul analizei anterioare, datele biografice ale lui M. Costin. Este, aceasta, încă o dovadă a modalității originale în care autorul abordează analiza personalității savantului.

Cartea lui M. Scarlat este, înainte de toate, o încercare comprehensivă ; ea nu judecă, ci încearcă să înțeleagă, stabilind peste veacuri legătura cu *omul* Miron Costin. Îndemn pasionant spre lectură, opera cercetătorului ne apare ca o frumoasă contribuție la conturarea mai apropiată de înțelegerea timpului nostru a uneia dintre cele mai complexe personalități ale culturii românești.

Florin Platon

MIHAI MORARU — CĂTĂLINA VELCULESCU, *Bibliografia analitică a cărților populare laice,* partea I, sub îngrijirea științifică a lui I. C. CHIȚIMIA, București, 1976, 242 p.

Cartea de față inaugurează seria de volume a *Bibliografiei analitice a literaturii române vechi,* volumul al II-lea urmînd a fi consacrat bibliografiei analitice a istoriografiei vechi, „restrînsă (însă) numai la operele care dezvoltă procesul literar", iar volumul al III-lea cuprinzînd *Bibliografia analitică a literaturii beletristice.*

La începutul ediției este prezentată bibliografia analitică a lucrărilor de sinteză despre cărțile populare după care urmează, în ordine alfabetică, descrierea fiecărei cărți în succesiunea : 1) manuscrise ; 2) ediții ; 3) studii și articole privind cartea descrisă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Întocmită cu toată rigoarea ce o presupun lucrările de acest gen, această ediție „este, în primul rînd, după cum subliniază I. C. Chițimia în *Introducere*, o imagine vie a circulației de bunuri culturale în trecut, în sînul poporului, la intersecția dintre folclor și cultura instituțională, cu aspecte originale și creatoare, iar în al doilea rînd este un fundament pentru viitoare ediții, mai ușor și temeinic de alcătuit, și pentru studii diverse" din numeroase domenii ale științelor umaniste (p. 18). Istoria însăși poate reține numeroase date și informații care îi întregesc baza documentară, mai ales în privința unor precizări cronologice și de amănunt. Păcat că nu a fost investigat și fondul de carte veche de la Biblioteca Universitară din Iași (pentru alte omisiuni, cf. recenzia lui M. Bodinger din „Cronica" — Iași, An. XII, nr. 20 (590) din 20 mai 1977).

Larga utilitate a acestei lucrări este deci mai presus de orice îndoială, iar serviciul pe care întreaga serie a *Bibliografiei* îl va aduce culturii românești poate fi de pe acum estimat. De unde necesitatea unui ritm normal de editare a întregii serii, garanția științifică fiind oferită atît de coordonarea întregii ediții de renumitul specialist I. C. Chițimia, cît și de competența cu care a fost întocmit acest prim volum de cei doi autori, Mihai Moraru și Cătălina Velculescu.

I. Caproșu

C. CONSTANTINESCU-MIRCEȘTI, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII—XIX*, Biblioteca istorică, București, Ed. Acad. R.S.R., 1976, 168 p. (131 text + 36 anexe).

Cartea lui C. Constantinescu-Mircești reprezintă o apariție singulară în peisajul istoriografiei noastre actuale. Singulară ca preocupare deoarece, spre deosebire de lucrările de gen — destul de puține ca număr, orientate spre analiza fenomenului din punct de vedere economic, etnografic sau pur demografic, în ansamblul aspectului uman al geografiei românești — aceasta, pe baza unui interesant material de arhivă, și-a propus să reconstituie *proporțiile* și *implicațiile* transhumanței în secolele XVIII și XIX. Preocuparea trebuie apreciată cu toată căldura.

Lucrarea, o spunem din capul locului, prezintă un remarcabil interes, atît prin importanța temei, valoarea materialului și a manierei în care acesta a fost valorificat, cît, mai ales, — considerăm noi — prin observațiile și generalizările ce le poate sugera istoricului avizat.

În cuprinsul cercetării sale, autorul se ocupă de toate aspectele *practice* legate de fenomenul transhumanței. Face aprecieri cu privire la *vechimea păstoritului transhumant*, delimitează exact *regiunile și centrele pastorale* din Transilvania, enumeră *trecătorile* prin care se realiza *penetrația în Țara Românească* a păstorilor ardeleni ; de asemenea, analizează aspectele financiare ale fenomenului, sistemul, dările, condițiile de trecere, consemnează litigiile, semnalează abuzurile, indică reglementările succesive și eficiența lor ș.a.

De baza datelor statistice — incomplete, din nefericire — ne sînt înfățișate Volumul turmelor (sic) intrate în Țara Românească în anumite perioade ale primei jumătăți a secolului al XIX-lea, *mișcarea turmelor transhumante în Carpații meridionali*, se delimitează — faptul prezintă o netăgăduită importanță — locurile, precum și *zonele de convergență* ale oierilor din Transilvania cu cei pămînteni. În egală măsură, utilizînd, cu pricepere, un material documentar disparat și incomplet, autorul ne oferă informații și sugestii interesante asupra păstoritului transhumant din anumite zone : munții și cîmpia Buzăului, munții Prahovei. Observațiile sînt extinse și asupra Moldovei, după cum nu sînt trecute cu vederea nici regiunile din vestul Munteniei și Banatul. De asemenea, în limitele impuse de material, se fac observații cu privire la trecerea oierilor transilvăneni și a acelora din Muntenia în Dobrogea, la răspîndirea turmelor în această provincie românească și în cîmpia Dunării, sînt indicate tîrlele pentru iernat din Țara Românească ș.a. Autorul se ocupă, în mod egal, de *păstoritul pămîntenilor în munții Țării Românești*, făcînd comparațiile, precizările și delimitările de rigoare și, în sfîrșit, face cîteva notații cu privire la păstoritul estival și la *colportaj* (comerțul ambulant), această ocupație anexă a oierilor transhumanți.

După cum lesne se poate observa, aspectele abordate sînt foarte numeroase ; din lipsa unei simetrii firești a materialului — în ceea ce privește volumul și importanța — expunerea este fărîmițată în la fel de numeroase capitole. Dar,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lucrul este limpede, C. Constantinescu-Mircești nu a urmărit să facă o lucrare unitară, echilibrată în proporțiile sale. Subiectul nu i-a îngăduit ; s-a străduit să valorifice un material important, inegal repartizat, însă, pe regiuni și perioade — ceea ce, trebuie să o spunem, a reușit pe deplin.

Autorul, așa cum singur o mărturisește (deși nu direct — p. 117) nu și-a propus să lămurească *în ansamblu* problema acestui „complicat fenomen" care este transhumanța. Aceasta nu înseamnă că s-a limitat doar la expunerea unui material de arhivă, organizat cu grijă și pricepere ; expunerea este însoțită continuu de observații și explicații care sporesc valoarea materialului și-i conferă mai multă unitate. Faptele particulare sînt înfățișate pentru a sugera *amploarea și continuitatea fenomenului, multitudinea și varietatea aspectelor* pe care le capătă transhumanța în *desfășurarea* sa (57), pentru a sublinia *importanța economică* (35), măsura în care apariția unui număr însemnat de tîrguri și bîlciuri, în diferite puncte de convergență pastorală, este legată, generată, de transhumanță (p. 75—77). Dincolo însă de toate aceste aspecte și de altele asupra cărora nu putem stărui mai pe larg aici, faptul cel mai important, în favoarea căruia pledează întreaga lucrare, este acel legat de contribuția transhumanței la menținerea și strîngerea continuă a legăturilor dintre români, la păstrarea și perpetuarea conștiinței de neam, la formarea conștiinței naționale.

Cartea este o pledoarie, cu o bogată argumentare istorică, în favoarea unității românilor. Întregul material este semnificativ în acest sens. Transhumanța, aducerea oilor pe *Fața Muntelui* (p. 81), în *Țară*, deși nu se confundă cu fenomenul emigrării românilor din Transilvania spre sud și est de Carpați — Transilvania a reprezentat, întotdeauna, un rezervor uman pentru pămîntul românesc, completînd golurile demografice din celelalte regiuni — au o strînsă legătură cu aceasta. Autorul remarcă, pe drept, că deplasarea emigranților se făcea *sub îndrumarea* cierilor transhumanți, pe numeroasele poteci cunoscute numai de dînșii, pe care, mai tîrziu, va trece mereu în Țară și Badea Cîrțan (p. 26—27, 131). Datele studiului în discuție ne ajută să înțelegem mai bine expresia geografului E. De Martonne în conformitate cu care Carpații reprezintă „cei mai plini de istorie mută munți". Pe plaiurile acestora, bogate în vegetație și ușor de străbătut precum și pe numeroasele poteci și trecători, s-au întîlnit mereu și s-au înfrățit oamenii pămîntului românesc. Lucrarea lui C. Constantinescu-Mircești este o dovadă peremptorie a constatării în virtutea căreia, departe de a fi un obstacol, munții au reprezentat coloana vertebrală, elementul de legătură a pămîntului și neamului strămoșesc.

Interferența continuă pe plaiurile Carpaților și în Țară, izvorîtă din nevoia obiectivă a legăturilor, pe care stăpînitorii străini nu le-au putut opri, ci le-au favorizat chiar — rămînem în limitele fenomenului pe care-l discutăm — contactul constant cu Dobrogea, ilustrate atît de viu de documentele în discuție, reprezintă continuarea și dezvoltarea în timp a unui proces ancestral care, peste secole, a înlesnit păstrarea conștiinței de neam, a cimentat conștiința națională.

Am fi dorit ca autorul să desprindă mai multe constatări generale, de natură să reliefeze mai viu importanța fenomenului. Aceasta ar fi presupus, însă, o coroborare mai strictă a informațiilor sale cu materialul epocii sau cel asupra epocii, o deschidere mai largă și un orizont mai cuprinzător al cercetării, capabil să verifice *adaosul* adus de transhumanță legăturilor multiple dintre români, economice, spirituale, *naționale*, în această epocă de constituire a națiunii, a desfășurării revoluției de la 1848 și a constituirii statului modern.

Oricum, prin materialul său, folosit cu înțelegere și desăvîrșită probitate științifică, prin anexele oferite în finalul lucrării, prin observațiile formulate atent, prin sugestiile sale discrete, autorul a făcut un serviciu real istoriografiei noastre. Ne-a oferit o carte ce invită la reflecție stăruitoare și oferă sugestii și îndrumări asupra unor mari și mereu actuale probleme ale istoriei românești.

Florin Platon

Ceasornicul domnilor de ANTONIO DE GUEVARA, traducere din limba latină de NICOLAE COSTIN, Ed. critică și studiu introductiv de GABRIEL ȘTREMPEL, București, Ed. „Minerva", 1976, LIV + 687 [—689] p.

După *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I (1959), *Predici* de Antim Ivireanul (1962), *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV (1967) și *Opere*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Antim Ivireanul (1972), ediție critică distinsă cu premiul „Perpessicius" al revistei „Manuscriptum", Gabriel Strempel subscrie o nouă inițiativă editorială de prestigiu, oferindu-ne *Ceasornicul domnilor* de Antonio de Guevara, operă tradusă din latinește de Nicolae Costin, la 1731, din porunca lui Grigore II Ghica, și tipărită acum întîia oară, în condiții grafice cu totul remarcabile. Ediția, întemeiată pe cele cinci manuscrise comentate pe larg de N. Cartojan în *„Ceasornicul domnilor" de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara* (1933, 1941), și de Ioan St. Petre în *Nicolae Costin* iar anterior de către N. Iorga *(Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, 1901), restituie o operă de seamă (totuși doar 85 din cele 153 capitole) relativă la „viața împăratului Marco Avrilie cu învățăturile lui, arătînd obiceiurile vechi a împărăției Rîmului, care să cuvin domnilor și oamenilor mari a le avea", cu alte cuvinte o operă ce atestă, observă editorul, că „deși am trăit o istorie zbuciumată, n-am fost străini de cultura Apusului, chiar dacă aceasta a pătruns la noi cu legitimă întîrziere" (p. XLI). Traducînd după versiunea latină a lui Johan Wankel *(Horologii principum*, 1601) acel *Libro aureo del gran emperador Marco Aurelio con el Relox Principes* (1529), scriere parenetică („învățătură pentru viața și chivernisеala domnilor, scoasă din cărți streine pre limbă moldovenească"), Nicolae Costin înzestra cultura română cu o operă fundamentală, plină de simboluri și alegorii, de paradoxuri și referințe savante, o „carte de înțelepciune", cum avea să o numească secolul luminilor, care i-a acordat o atenție deosebită. În afară de aceasta, prin tălmăcirea principalei scrieri a lui Guevara, deși mai puțin înzestrat decît părintele său, Nicolae Costin se înscrie între marii ctitori ai limbii noastre literare, alături de Cantemir, Ivireanul, Neculce ș.a. „Socotit-au aceasta, scrie învățatul traducător, dintru pomenirea părinților noștri, bărbații cei întru aliasa viață și întru ascuțiria minții sale prealeși, înțelepți ca aceia, carii nu numai sie și cîntărilor dîndu-să cu totul după binile obștii pe care să-l înmulțască și să-l păzască, socotindu-să cu nevoința sa au arătat lumii. Pînă iată de la o vreme rodul minții sale cei lămurite, adecă învățături a vieții bine au aflat și au lăsat urmașilor săi ; și ca o lumină din lumină, celor rătăciț cale arătîndu-le, au aținat, spre care lumină celor petrecători întru întunerec să le arătia lumina. Dintru a cărora rod și această carte [...] o arătăm în lume, a să vedia pontia nevoința și grije și osîrdie întru aflaria și aduceria mărturiilor și învățăturilor a mulți descăli și istorici aleși, a căriia cărți numele s-au dat *Ciasornicul domnilor*. Căci adevărat, ca pe un ceasornic ceasurile să arată viața cea ocîrmuitoaria întru ale stăpîniei și a celor păzitori de direptate", arătînd „lucrurile, viața, ocîrmuiria și adetiurile și cătră dînșii și altor ispravnici și diregători" (p. 4). Un substanțial studiu introductiv și o prefață ce schițează „biografia" manuscriselor utilizate și normale la care a recurs editorul, însoțesc acest frumos volum, prevăzut cu toată aparatura critică și cu un util glosar, la îndemîna celor ce vor studia opera sub unghi istorico-filologic.

Al. Zub

Moldova în epoca feudalismului, vol. VII$_{1-2}$: *Recensămintele populației din anii 1772—1773 și 1774*. Ediție, cuvînt introductiv și comentarii de P. GH. DIMITRIEV, Chișinău, Ed. „Știința", 1975, 604 [—606] + 525 [—526] p.

Cunoscute și folosite doar parțial de cercetători, catagrafiile (recensămintele) din 1772—1773 și 1774 constituie un izvor de excepțională importanță pentru istoria românilor ; ele sînt cele mai cuprinzătoare recensăminte de pînă la această dată. De aici importanța deosebită a ediției de față întocmită de Pavel Dimitriev, unul din cercetătorii consecvenți ai acestor catagrafii (vezi, între altele, *Considerații asupra relațiilor social-economice ale meșteșugarilor din Iași în al treilea sfert al veacului al XVIII-lea (după datele catagrafiei din 1774)*, 1963, și *Populația Moldovei. (După materialele recensămintelor din 1772—1773, 1774 și 1803*, 1973).

Deși incomplete (din prima catagrafie lipsesc datele a trei ținuturi, iar din cea de a doua a șapte ținuturi din 23, cîte număra Moldova în acea vreme), aceste catagrafii conțin un foarte bogat material documentar cu privire la structura proprietății funciare din cele 2229 de sate și orașe înregistrate.

Dacă recensămîntul din 1772—1773 nu s-a păstrat decît sub forma unei prelucrări statistice, cel din 1774, conservat în original, înregistrează nominal, pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

categorii sociale, întreaga populație din 16 ținuturi ale Moldovei. Întocmită de dregători din însărcinarea Divanului Țării Moldovei, această catagrafie este foarte bogată, ea cuprinzînd numele proprietarilor a 1772 de sate, îndeletnicirea și apartenența socială și profesională a locuitorilor (se înregistrează peste 200 de meșteșuguri), categoriile fiscale etc. În bună măsură, cele două catagrafii se completează reciproc, oferind un tablou istoric foarte bogat al acestui stat feudal românesc. Cercetările privind organizarea social-economică și administrativă, demografia istorică, geografia istorică, toponimia, onomastica etc... vor beneficia din plin de această ediție întocmită cu grijă și competență științifică și însumînd un volum de muncă imens.

I. Caproșu

I. V. GORAȘ, *Învățămîntul românesc în ținutul Sucevei, 1775—1918*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1975, 180 p.

În legătură cu specificul învățămîntului din nordul Moldovei în timpul stăpînirii habsburgice au existat opinii diverse, nu o dată contrare, exprimate incidental sau în lucrări de istorie locală. Revizuirea concluziilor depășite de cercetările recente ale acestui proces de cultură justifică necesitatea cărții la care ne referim.

Referințele critice asupra istoriografiei care direct sau tangențial s-a ocupat de învățămîntul bucovinean constituie obiectul capitolului introductiv. Capitolele următoare sînt structurate în raport cu etapele parcurse de învățămîntul bucovinean : învățămîntul în ținutul Sucevei pînă la 1775, în perioada administrației militare, în timpul administrației de la Lemberg, în preajma revoluției de la 1848 și în perioada 1869—1918. Ultimele trei capitole oferă date despre învățămîntul liceal și profesional, despre literatura didactică și despre lupta cadrelor didactice pentru promovarea învățămîntului și culturii românești. Concluziile și un grupaj de documente inedite încheie volumul.

Fără a dispune de o documentație arhivistică completă din motive obiective (descompunerea fondurilor bucovinene în anumite împrejurări istorice), dar folosind o literatură bogată și, în plus, monografiile în manuscris ale unor școli — rodul peregrinărilor timp de 7 ani la diferite școli din județ — autorul are suficiente motive pentru a formula noi aprecieri asupra istoriei învățămîntului sucevean. Astfel, I. V. Goraș subliniază că, la data anexării ei, Bucovina dispunea de un sistem de învățămînt organizat și subvenționat de biserică, infirmînd ideea care-i contesta existența pînă la această dată și exagera meritul stăpînirii austriece în instituirea lui.

O altă problemă discutată în istoriografie și lămurită cu pertinență de cartea lui I. V. Goraș se referă la rolul învățămîntului austriac în influențarea formelor de cultură națională. Punctul de vedere al autorului este că în ciuda contribuției sale importante la modernizarea procesului de învățămînt (prin pregătirea mai exigentă a cadrelor didactice, prin introducerea unor noi materii de învățămînt și a unor noi principii didactice), școala austriacă a fost călăuzită, în mod constant, de dorința de deznaționalizare a populației române, în virtutea lozincii tereziene „Die Schule ist und bleibt ein Politicum". Totodată, precizează autorul, „aceste elemente de progres nu au apărut ca o binefacere acordată din mărinimie de stăpînitori, ci ca un efect al propriei sale lupte (a populației române — n. n.) și mai ales a efortului material propriu" (p. 41).

Demonstrînd o înțelegere realistă a procesului de învățămînt în condițiile istorice menționate, cartea lui I. V. Goraș se recomandă drept o contribuție meritorie la cercetarea trecutului învățămîntului sucevean. Din acest motiv ea este ceea ce autorul și-a dorit : „un omagiu pentru cei care au creat acest act de cultură în vitregia istoriei sucevene".

Ștefan Lemny

GHEORGHE BARTOȘ, *Răscoala lui Horea. Bibliografie analitică*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 152 p.

Bogăția deconcertantă și varietatea bibliografiei răscoalei lui Horea, descumpănindu-l de la o vreme chiar pe specialistul problemei, făceau necesară demult

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întocmirea unei bibliografii sistematice, în absența căreia progresul cercetării devenise anevoios. A purces la elaborarea ei Gheorghe Bartoș, care a reușit, după ani îndelungați de travaliu științific, să facă ordine în acest material imens care e literatura răscoalei lui Horea și să pună la îndemîna specialiștilor instrumentul științific așteptat : o bibliografie analitică a acestui mare moment din istoria românilor. Autorul, cum subliniază în *Cuvîntul înainte* al cărții academicianul David Prodan, „a făcut o operă de migală, răsfoind atent nenumărate publicații, lucrări, bibliografii, cataloage, materiale diverse, strîngînd în marginile posibilității, aproape exhaustiv, tot ce se poate găsi, făcînd o ordine în această diversitate, precizînd, clasînd, adnotînd, ierarhizînd cu toată acribia cerută de o bibliografie analitică... Cu un asemenea instrument în mînă, cercetările viitoare se vor putea face în altă siguranță decît pînă acum". În dificilul său demers științific, autorul a beneficiat, după cum el însuși subliniază, de îndrumările prețioase ale acad. David Prodan și de indicațiile și sugestiile altor binecunoscuți cercetători clujeni ai problemei (prof. univ. dr. Pompiliu Teodor și lector dr. Nicolae Edroiu), reușind astfel să aducă toate deslușirile pe care le presupune parcurgerea critică și sistematizarea științifică a acestei vaste literaturi.

În toate cele patru secțiuni ale bibliografiei (I. *Lucrări de informare generală ;* II. *Izvoare ;* III. *Literatura istorică ;* IV. *Răscoala lui Horea în literatură și artă),* cititorul este însoțit de competența bibliografului care a parcurs, a tradus și sintetizat în scurte judecăți de valoare tot ceea ce prezintă interes științific, ușurînd astfel în chip substanțial investigația specialistului pe care *indicele de nume și locuri,* întocmit cu aceeași minuție de autor, îl călăuzește încăodată în aflarea informației bibliografiate. Nu mai încape deci nici o îndoială că atît autorul cît și editura aduc prin această lucrare un mare serviciu istoriografiei românești.

I. Caproșu

NICOLAE EDROIU, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea (1784—1785),* Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1976, 232 p.

Printre marile evenimente ale istoriei poporului român, cu adînci implicații și semnificații, se numără și răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan. Izbucnită la 1784, într-o vreme cînd Europa monarhică și nobiliară era asaltată de forțele progresiste ale burgheziei, ea a stîrnit un mare interes și o constantă preocupare dincolo de hotarele Transilvaniei. Panorama europeană a acestui interes, a atitudinilor pe care răscoala le-a prilejuit în diverse țări tînărul istoric clujean Nicolae Edroiu a realizat-o cu multă pricepere și competență pe baza unei impresionante informații edită și inedită. Astfel a utilizat exhaustiv bibliografia răscoalei și a consultat numeroase arhive și biblioteci din țară și străinătate, dintre care reținem pe cele din Cluj-Napoca, Tg. Mureș, București, Sibiu, Brașov, Arhivele din Sremski-Karlovci, Biblioteca Széchenyi din Budapesta, Bibliotecile Naționale din Paris și Viena, Biblioteca Universitară din Belgrad, Biblioteca Regală din Bruxelles precum și bibliotecile din Köln, Gand, Amsterdam, Sofia și Moscova.

Din vasta erudiție a lucrării, ilustrată și de cele aproape 1 000 de note, aflăm că răscoala lui Horea încă de la izbucnire a reținut atenția cercurilor diplomatice și politice, ambasadorii străini din Constantinopol și Viena, domnii Țărilor Române și consulii din București și Iași făcînd loc în corespondența particulară și în rapoartele diplomatice reflecțiilor pe marginea ei. Fără a aduce un plus de informație referitoare la răscoală, aceste rapoarte sînt un veritabil document de mentalitate, de opinie politico-diplomatică despre o problematică românească. Același interes, aceeași curiozitate a opiniei europene este surprinsă și în presa din Slovacia, Ungaria, Germania, Italia, Belgia, Spania, Anglia, Olanda și Franța, presă care prin comentarea știrilor despre răscoală, de cele mai multe ori într-un spirit favorabil cauzei țăranilor români, stimula o activitate politică proprie țărilor unde apăreau gazetele. Astfel nu întîmplător presa din Germania, Țările de Jos și Franța, țări cu o mai largă libertate a opiniilor și cu o burghezie angajată în lupta politică, asocia numele lui Horea celui a lui Münzer sau Pugaciov, figuri distinse ale istoriei universale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pamfletele și broșurile europene ale vremii au constituit și ele un mijloc de vehiculare a știrilor despre românii răsculați, contribuind la formarea opiniilor și la influențarea psihologiilor. Legat de broșuri un loc aparte, de o deosebită valoare, îl ocupă analiza celor două „scrisori deschise" ale lui Jacques-Pierre Brissot adresate împăratului Iosif al II-lea, scrisori în care viitorul conducător al revoluției franceze apăra cauza românilor în numele dreptului natural, justifica prin același drept legitimitatea revoltei lor, răscoala lui Horea constituind pentru el pretextul teoretizării și aplicării la o situație concretă a dreptului natural al popoarelor la revoltă.

La menținerea unui spirit activ, interesat de soarta răsculaților a contribuit și circulația în epocă a produselor artistice cu subiect luate din răcoală, cum au fost picturile, gravurile, desenele și medaliile. Imaginea acestora despre convulsia transilvăneană era completată de relatările elementelor nobiliare fugite, a diverșilor funcționari și ofițeri, a negustorilor localnici sau străini, care s-au apropiat mai mult sau mai puțin de înțelegerea evenimentului în funcție de interesele și poziția lor de clasă. Același amplu răsunet în Europa este urmărit apoi în versurile referitoare la răscoală și la conducătorii ei, în repertoriul teatrului ceh de marionete și a baletelor populare germane, în preferințele pentru moda „à la Horea" în coafură și pălării, în relatările călătorilor străini în trecere prin Transilvania. În final cartea reține efortul istoricilor de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea de a încadra răscoala lui Horea în sinteze de istorie universală, în dicționare biografice și istorice, în enciclopedii și lexicoane.

Prin îmbogățirea substanțială a informației, prin reținerea amănuntului sugestiv legat de atmosfera vremii, prin competența cu care sînt urmărite într-un larg spațiu geografic semnificațiile pe care opinia publică europeană le-a conferit răscoalei lui Horea, la care am adăuga reușita grafică a editurii clujene, cartea lui Nicolae Edroiu despre răsunetul european al răscoalei rămîne o realizare de înalt nivel științific a istoriografiei noastre.

Avram Andea

OVIDIU PAPADIMA, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, Ed. „Minerva", 1975, 396 p. („Momente și sinteze").

După studiile mai vechi, efectuate îndeosebi de N. Iorga, O. Densușianu, G. Bogdan-Duică, D. Popovici etc., după altele mai noi, întreprinse de D. Prodan, L. Blaga, Al. Duțu, Iosif Pervain, Paul Cornea, Vlad Georgescu, I. Lungu, D. Ghișe, Pompiliu Teodor ș.a., ne aflăm în fața unei alte contribuții remarcabile, menită să contureze o imagine mai precisă a fenomenului iluminist în țările române. Autorul, cunoscut mai ales prin studii cu privire la literatura populară și prin explorări asupra secolelor XVIII și XIX din perspectivă istorico-culturală, se explică de la început: „Pînă acum s-a pus un accent covîrșitor pe studiul relațiilor iluminismului românesc cu epoca luminilor din Occident, unde iluminismul s-a afirmat mai timpuriu și mai puternic, avînd prin aceasta o apreciabilă forță de înrîurire în întreg spațiul european. Mai puțin sau deloc a fost examinat fenomenul iluminist la popoarele avînd vecinătăți geografice cu patria noastră și prezentînd interesante paralelisme — majoritatea, fără a atesta relații și interferențe directe, precum iluminismul ceh și slovac; sau dimpotrivă, o cunoaștere în timp din partea noastră, cum a fost cazul iluminismului rus și chiar o strînsă legătură, cazul iluminismului grec. În consecință, fără a ambiționa o investigare exhaustivă, pe care spațiul acestui volum nu ne-o permite —, vom încerca în studiul introductiv de față relevarea unor aspecte semnificative, fie în sensul menținerii unor paralelisme, fie în acela al notării unor nuanțe diferențiale, în raport cu iluminismul românesc. Ne vom încadra în tendința, aproape generală astăzi, de a nu considera iluminismul numai ca un curent de idei, ci ca o epocă foarte complexă, în care acest curent de idei predomină, înrîurind în consecință vizibil și literatura" (p. 11). Literatura, cu toate implicațiile ei și determinările ei, îl interesează în primul rînd, iar pe acest tărîm contribuția cea mai de seamă este, desigur, relevarea bazei folclorice a iluminismului, analiza filonului său popular, în cadrul unui program de durată, vizînd răspîndirea culturii, a valorilor spirituale. Istoria literaturii apare astfel strîns legată de istoria ideilor, depășind sfera fenomenului artistic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Volumul cuprinde opt capitole, cu pondere inegală : *1 „Coordonate europene și aspecte specifice ale iluminismului românesc ; 2. Coordonate est și sud-est europene și trăsături proprii ale iluminismului românesc ; 3 Iluminismul românesc și cultura populară ; 4 Lumea „cîntecelor de lume" ; 5 Literatura iluminismului românesc în perspectivă europeană ; 6 Anton Pann și datoria luminării poporului ; 7 Persistența iluminismului în Transilvania ; 8 Romantism în Transilvania, la jumătatea secolului al XIX-lea ?* Ca și în Occident, literatura română din epoca luminilor se caracterizează prin preferința pentru modelele clasice, în care pătrunde însă noul spirit al secolului. Dar ea se și depărtează de aceste modele prin valorificarea masivă a filonului popular. Cartea semnată de prof. Ovidiu Papadima constituie, neîndoielnic, un / aport substanțial la investigarea iluminismului românesc în dublă perspectivă (sincronică și diacronică), oferind cititorului interesat nu numai o lectură folositoare, dar și una plăcută, incitantă.

Al. Zub

Corespondența lui Vincențiu Babeș (Scrisori primite). Introducere, ediție îngrijită, note și comentarii de MIHAIL P. DAN și GEORGE CIPAIANU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1976, II + 277 p. + ilustrații.

„O lucrare de incontestabilă valoare informativă și educativă". Astfel recomandă acad. Ștefan Pascu, prefațîndu-l, noul volum din utila colecție *Testimonia.* Este vorba de 174 scrisori din cele aproximativ 500 care se păstrează în Cluj-Napoca, orînduite alfabetic, pe emitenți, cu lămuriri aferente și un substanțial studiu introductiv, care pune în valoare informația cuprinsă în volum, plus regestele scrisorilor, în limba franceză, și un indice de nume. Dacă o asemenea dispunere a documentelor înlesnește efortul de a-i urmări pe corespondenți, ea împiedică, în schimb, constituirea unei imagini evolutive a epocii, prin raportare la destinatar. Rezumatele de la sfîrșit ar fi putut remedia acest inconvenient, dacă ar fi fost dispuse cronologic și nu tot în ordinea din volum. Corespondența acoperă o perioadă de peste o jumătate de secol (1849—1902), iar valoarea ei ține de însemnătatea emitenților și de natura legăturilor pe care le-au avut cu Vincențiu Babeș. Prevalează nota politică, impusă de cariera destinatarului, dar nu sînt lipsite de interes nici scrierile cu conținut istorico-cultural, îndeosebi cele provenind de la B. P. Hasdeu, I. Ghica, V. Maniu, At. Marienescu, I. Vulcan, A. D. Xenopol. Evident, utilizarea lor se cere a fi conjugată cu apelul la celelalte scrisori din fondul clujean și cu cele din arhiva familială de la București, ultimele menite să alcătuiască un nou volum, căruia editorii i-ar spori valoarea, desigur, dacă i-ar atașa, sub formă de regeste, o „radiografie" a întregii corespondențe emise ori primite de Vincențiu Babeș. Fiindcă selecția, oricît de riguroasă, comportă o doză de subiectivitate, iar cercetătorul trebuie prevenit, fie și printr-o listă exhaustivă, asupra întregii corespondențe. Aceasta reclamă, desigur, o muncă suplimentară, niciicînd prețuită îndestul.

Al. Zub

MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere*, vol. II, *Scrieri istorice*, Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de ALEXANDRU ZUB, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 675 p.

Al doilea din seria celor nouă volume cît va cuprinde, conform proiectului inițial, noua ediție critică a operelor kogălniceniene, patronată de profesorul Dan Simonescu, este consacrat scrierilor istorice ale celui considerat — pe bună dreptate — „întemeietorul istoriografiei române moderne" și poartă girul calitativ al unei fericite și durabile asocieri de nume, peste timp, autor — editor. Opera istorică a lui Kogălniceanu, „poarta prin care se poate pătrunde mai lesne în biografia atît de complexă a cărturarului și militantului politic" — cum o definea, cu alt prilej, Al. Zub — a mai fost reunită în volum, de către academicianul Andrei Oțetea, în urmă cu trei decenii ; ediția din 1946, autentic act de cultură pentru acea vreme, semnifica totodată un handicap potențial pentru cel care s-ar fi încumetat, ulterior, la o întreprindere similară. Nu însă și pentru Alexandru Zub,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unul dintre cei mai competenți și — cu siguranță — cel mai informat dintre comentatorii demersurilor istoriografice, ca și ale celor cotingente, ale lui Kogălniceanu, căruia i-a revenit, firesc, misiunea nu tocmai facilă (dacă se are în vedere și structura prestabilită a colecției) de a restitui o operă „deconcertantă prin diversitate" și, totuși, unitară prin „convergența planurilor de manifestare".

Pe temeiul cunoașterii exhaustive a universului spiritual kogălnicenian, privilegiu ce însuși și l-a asigurat printr-un îndelungat, intens și metodic travaliu, materializat în suita de studii publicate în diversele reviste de specialitate, în atotcuprinzătoarea *Biobibliografie* apreciată, chiar de la apariție (1971), „veritabil model al genului" și, mai ales, în savanta monografie *Kogălniceanu-istoric*, distinsă cu premiul Academiei pe anul 1974, Al. Zub a adunat sau — în situații de excepție impuse de structura întîiului volum (îngrijit de Dan Simonescu, apărut în 1974) — a făcut referiri la *toate* manifestările definitorii pentru ipostaza de istoric a făptuitorului de istorie, Kogălniceanu. Materialul, cuprinzînd, așadar, scrierile sale de profil, începînd din vremea studiilor de la Berlin (1837) și sfîrșind cu retrospectiva istorico-culturală prilejuită de jubileul Academiei Române (1891), a fost împărțit în trei capitole : I. *Scrieri istorice ;* II. *Introduceri, prefețe, note de editor* și III. *Însemnări și note istorico-culturale.*

Dacă primul capitol, căruia cititorul este avertizat de către editor (p. 12—13) să-i adauge sinteza istorico-literară de „fulgurant debut" (cf. N. Iorga) *Moldau und Walachei. Romänische oder wallachische Sprache und Literatur*, precum și cele cîteva articole de interes preponderent istoric (p. 35—36), înserate însă în sumarul întîiului volum, sub genericul *Narațiunea de inspirație istorică* (vezi, M. Kogălniceanu, *Opere*, I, București, Ed. Acad., 1974, p. 157—195), reunește studiile binecunoscute ale istoricului Kogălniceanu, editate nu o dată, în condiții și împrejurări diferite, în schimb, cel de al doilea (parțial) și, îndeosebi, al treilea capitol pun, în premieră, în circuitul valorilor istoriografice românești texte risipite, de-a lungul anilor, în diverse publicații, cvasinecunoscute.

Selectate cu migală și conștiinciozitate profesională, logic compartimentate și, apoi, ordonate cronologic în cadrul diviziunilor stabilite, textele sînt însoțite, pretutindeni unde este nevoie, de notele și comentariile editorului, adevărate microdisertații menite a înarma pe cititor cu întregul instrumentar informațional necesar pătrunderii și înțelegerii pînă la detalii a marilor probleme ce confruntau, pe de o parte, gîndirea istorică a omului care a dominat veacul și, pe de alta, veacul ce ne-a dominat istoria.

Un substanțial studiu introductiv, în cuprinsul căruia Al. Zub fixează locul demersului istoriografic al lui Kogălniceanu în cadrul întregii sale activități, subliniindu-i „semnificația particulară pentru paligeneza pașoptistă și pentru construcția de stat a României moderne" (p. 12), o utilă *Notă asupra ediției* și un indispensabil *Indice* de nume întregesc al doilea volum din colecția *Operelor* complete ale lui M. Kogălniceanu, volum și colecție durabile, impuse deja ca momente de referință pentru spiritualitatea românească.

D. Vitcu

George Bariț și contemporanii săi, vol. III, ediție de ȘTEFAN PASCU, IOSIF PERVAIN, IOAN CHINDRIȘ, DUMITRU SUCIU, MIRCEA POPA și GELU NEAMȚU, București, Ed. „Minerva", 1976, XIV + 495 p.

Noul volum din seria ce va alcătui impresionantul corpus epistolar legat de personalitatea lui G. Bariț cuprinde scrisori primite de la Nicolae Maniu, Grigore Mihali, Ioan Fekete-Negruțiu, Ioan Antonelli, Iosif Many și Ioan Rusu, așadar de la un grup de cărturari din Blaj, care, cu excepția lui Ioan Rusu, nu s-au bucurat pînă acum de cuvenitul interes. De unde inițiativa editorilor de a prefața amplu fiecare grupaj de scrisori, de a extinde notele explicative și de a adăuga unele documente la care se referă corespondența sau pe care o interpretare justă a acesteia le reclamă. De observat, grija lor atentă pentru restituția filologică a corespondenței, pornind de la ideea ca „fiecare unitate epistolară este un text literar, care trebuie redat în modul cel mai fidel cu putință" (p. VIII), indiferent de valoarea lui intrinsecă. O informație extrem de largă, cuprinsă între anii 1838 și 1883 și organizată pe emitenți, necesită și anumite instrumente care să în-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lesnească regăsirea ei. Este ceeace se realizează printr-un tabel sinoptic al scrisorilor, prin indicele de nume și printr-un indice de materii, indici a căror bogăție relevă, odată în plus, marea utilitate a volumului pentru istoria noastră culturală.

Anunțat în 12 volume, epistolarul barițian va depăși, pe cît se pare, în cele din urmă, dimensiunile preconizate, devenind „o sursă fără precedent de cunoștințe și informații despre fenomenul de formare a culturii și literaturii române din Transilvania" (p. VII). Ceeace-i fortifică pe editori în demersul lor, atît de anevoios, este speranța de a întregi astfel, substanțial, imaginea aportului transcarpatin la edificarea culturii naționale, de a submina vechea prejudecată care afirmă, în legătură cu epoca de la 1830—1848, că „întreaga generație ar fi alunecat pe panta unei pedanterii lipsite de substanța începuturilor". Prejudecata, încă persistentă, se referă în primul rînd la mișcarea culturală din Blaj, din sfera căreia au fost recuperate cele 163 de scrisori din cuprinsul volumului. Pe temeiul lor se afirmă că „a existat o a doua fază a Școlii ardelene, o nouă etapă, inaugurată în jurul anului 1830, odată cu deschiderea liceului greco-catolic din Blaj", etapă care, spre deosebire de cealaltă și în acord cu epoca, se caracterizează prin înclinația ei romantică, prin pasiunea pentru istorie (supusă comandamentelor prezentului) și orientarea ei națională. Din „marea matcă romantică a Apusului" au fost selectate, ca surse, *dreptul natural*, *herderianismul* și *liberalismul politic*, la care se adaugă, pe tărîm literar, *schillerianismul*. În adevăr, corespondența din volum atestă faptul, subliniat de profesorul Ștefan Pascu în prefață, că „mișcarea prepașoptistă de la Blaj din anii 1842—1846 sintetizează criteriile politice extrase din filozofia dreptului natural și ideologia herderiană, pînă la configurarea unei partide politice de felul celor existente în aceiași ani în Țara Românească și Moldova" (p. VI). Evident, cu particularități inerente, care nu contravin însă platformei revoluționare de la 1848.

Un volum de perfectă acuratețe, bogat ilustrat și indispensabil oricui se interesează de istoria culturală și socio-politică a secolului trecut.

Al. Zub

PARASCHIVA CÂNCEA, *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România. 1848—1948*, București, Ed. politică, 1976, 163 p.

După ce o serie de studii și lucrări apărute în ultimul timp investigau unele dintre aspectele mișcării de emancipare civilă, economică, politică și culturală a femeii române, fiecare evidențiind însă necesitatea unei tratări monografice, posibilitatea realizării unei astfel de întreprinderi devenise aproape o evidență. În atare situație, Paraschiva Câncea, care, cu mulți ani în urmă, se dovedise a fi interesată de începuturile feminismului românesc, introducînd această temă în circuitul preocupărilor istoriografice actuale, își asumă responsabilitatea primei abordări monografice a complexei și amplei mișcări pentru emanciparea femeii, desfășurată de-a lungul unui secol. Realizarea este notabilă, nu numai pentru că este prima încercare de sinteză a unor probleme cu conținut și semnificații aparte, ci pentru că fixează coordonatele evoluției feminismului românesc între 1848 și 1948, cu dezideratele și formele sale de manifestare, cu izbînzile și nereușitele sale, conturînd astfel natura și dimensiunile exacte ale unei mișcări sociale, politice și culturale, precum și rolul ei în istoria României moderne și contemporane.

Demersul științific al Paraschivei Câncea evidențiază faptul că lupta femeilor române pentru emancipare a început să se manifeste și apoi să se impună ca urmare a dezvoltării economice și sociale a țării, așa încît drumul acesteia a rămas, în permanență, indisolubil legat de cursul general al înaintării și afirmării noastre istorice. De aceea, analiza întreprinsă în lucrarea de față urmează cronologia istoriei generale a patriei, feminismul constituindu-se atît ca o componentă a acesteia, cît și ca o latură, distinctă, însă, a mișcării feministe internaționale.

În paginile acestei lucrări, cel interesat poate urmări cum a evoluat în timp programul feminismului românesc, ce s-a realizat în acest sens din punct de vedere organizatoric, raporturile stabilite cu mișcarea socialistă și apoi comunistă, precum și cu partidele politice ale vremii, contribuția femeii la lupta antifascistă și la victoria asupra forțelor hitleriste, și, în sfîrșit, rolul ei în vremurile de astăzi, cînd emanciparea sa deplină a făcut-o participantă activă la făurirea noii societăți,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Această simplă enumerare ne permite să observăm că femeia română a constituit o prezență activă în principalele momente ale istoriei țării, aducîndu-și contribuția, de fiecare dată, pe măsura posibilităților, la efortul general de progres și independență.

Lucrarea semnată le Paraschiva Cîncea răspunde țelului propus, astfel încît, la ora actuală, dispunem, în sfîrșit, de o primă monografie a feminismului românesc. Ceea ce i s-ar putea imputa, însă, ar fi faptul că peste ultimele trei decenii ale mișcării de emancipare a femeii s-a trecut, poate, prea repede, chiar dacă această perioadă a făcut obiectul celor mai multe cercetări. Documentată, scrisă cu responsabilitate științifică și adeziune sufletească chiar, previzibilă și explicabilă pentru un autor aplecat mai demult asupra unei teme, cartea cercetătoarei Paraschiva Cîncea transformă în realitate un vechi deziderat al cercetării istorice.

Gh. I. Florescu

ION PETRICĂ, *Confluențe culturale româno-polone (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, București, Ed. „Minerva", 1976, 365 p.

Studiul legăturilor, influențelor și contactelor poporului român cu vecinii săi are deja o tradiție considerabilă, însumînd eforturile cîtorva generații de istorici. Cel privitor la relațiile româno-polone a înregistrat, mai mult decît altele, contribuții valoroase, datorate lui B. P. Hasdeu, I. Bianu, I. Bogdan, N. Iorga, P. P. Panaitescu, Th. Holban, Ilie Corfus, Rodica Ciocan, I. C. Chițimia, M. Dan, L. Boicu, A. Csetri ș.a. Atenția a fost îndreptată mai mult asupra evului mediu și a primei jumătăți a secolului trecut, pînă la epoca lui Al. I. Cuza. Se adaugă acum o substanțială contribuție, semnată de Ion Petrică, cu privire la a doua jumătate a acelui secol de mari mutații pe toate planurile, secol de preocupări și conspirații care au pus în legătură pe luptătorii pentru refacerea statului polon cu fruntașii vieții politice și culturale românești, luptători pentru unire, apoi pentru consolidarea noului organism statal. Autorul trece mai întîi în revistă etapele anterioare ale acestor relații, care urcă pînă în secolul al XIV-lea, oprindu-se mai stăruitor asupra epocii de renaștere națională, pentru a poposi îndelung asupra perioada postpașoptiste. Planul cultural se interferează, justificat, cu cel politic. Materia e dispusă în opt capitole : I *Prologul marilor evenimente ;* II *„Pentru libertatea noastră și a voastră";* III *Pentru o nouă revoluție în Europa ;* IV *Românii și polonezii în vremea lui Cuza Vodă ;* V *Viața culturală a emigrației polone postinsurecționiste în România;* VI *Receptarea literaturii polone în România ;* VII *Literatura română de la Vasile Alecsandri la Mihai Eminescu în Polonia ;* VIII *Ecouri literare ale relațiilor româno-poloneze*. Cele mai izbutite sînt, fără îndoială, cele care privesc literatura polonă în România și literatura română în Polonia. Unele goluri în informație ar explica trecerea sub tăcere a unor fapte interesante, precum legăturile lui Kogălniceanu cu arhivarul-bibliotecar Dionis Zubrzycki din Lwow, cu Mihail Piszniewski, a cărui publicație *Pomniki historji i literatury Polskiej* era animată de același spirit ca și *Arhiva românească* (i-a și furnizat unele documente moldo-polone), cu Vincențiu Kirchmayer, spirit liberal de care îl lega o strînsă amiciție, cu Miroszewoski ș.a. Ca primă încercare de sinteză, studiul lui Ion Petrică e fără îndoială un demers meritoriu, care invită la adînciri și dezvoltări. Demnă de atenție e bibliografia polonă la care face apel.

Al. Zub

AL. ZUB, *Junimea. Implicații istoriografice. 1864—1885*, Iași, Ed. „Junimea", 1976, 384 p.

Contribuția societății ieșene Junimea și a mentorului ei, Titu Maiorescu, la edificarea culturii românești moderne a început a fi mai temeinic cunoscută în ultima vreme și mai cu seamă în ultimul deceniu, cînd aprofundarea fenomenului junimist a cunoscut mai multe studii de anvergură și exegeze pertinente în periodicele de specialitate și în presa culturală. Începînd, în chip necesar, ca o reacție împotriva interpretărilor sociologizante și negativiste dintr-o perioadă revolută a valorificării culturale, cercetarea junimismului s-a statornicit repede pe un făgaș metodic, favorizînd astfel nu numai restabilirea adevărului, dar și o cunoaștere

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai largă, multilaterală chiar, a fenomenului, potrivit anvergurii plurivalente pe care a avut-o în epocă. Interpretările din ultima vreme, dar mai ales abordarea unor aspecte noi din activitatea Junimii, au dus la concluzii revelatoare, care profilează de pe acum această societate, pe noi coordonate, a căror amploare abia dacă era bănuită pînă acum. O dovadă în acest sens o constituie şi recenta exegeză a lui Alexandru Zub consacrată activităţii istoriografice a Junimii. Sinteză de excepţională bogăţie şi de aleasă erudiţie, cartea istoricului ieşean proiectează dintr-o dată noi lumini asupra Junimii, îmbogăţindu-i substanţial fizionomia.

Temeinica analiză a lui Alexandru Zub demonstrează pentru prima dată ceea ce se accepta foarte rar pînă în prezent şi cu exagerată prudenţă şi anume că societatea ieşeană nu a avut doar restrînse şi pasagere preocupări în domeniul istoriei, ci un rol important în dezvoltarea istoriografiei româneşti. Influenţa junimismului s-a răsfrînt nu numai asupra literaturii sau a filozofiei, sociologiei, politicii etc., ci în bună măsură şi, uneori în chip determinant, asupra fenomenului istoriografic. Cunoaşterea adecvată a acestui curent nu e posibilă deci fără investigarea completă *a implicaţiilor istoriografice* ale Junimii, după cum în analiza evoluţiei ştiinţei istorice româneşti nu poate fi ocolit acest moment. Resorturile intime ale acestei relaţii se evidenţiază de la sine din examenul critic la care sînt supuse de autor atît manifestările majore cît şi cele de mai mică însemnătate, dar nu şi lipsite de semnificaţie, ale societăţii ieşene. Destule pagini din „Convorbiri literare", „Prelecţiunile" şi alte înfăptuiri în tărîm istoriografic atestă indubitabila contribuţie a Junimii la dezvoltarea disciplinei pe parcursul celor două decenii de rodnică activitate ieşeană. Contribuţiile ştiinţifice ale unor istorici de seamă (Xenopol, Onciul, I. Bogdan etc.) stau în directă legătură cu Junimea, începutul activităţii altora de aceeaşi importanţă (C. Giurescu, Pârvan etc.) se circumscriu aceluiaşi curent, ca să nu mai vorbim de numărul mare al personalităţilor care au cultivat istoria pe acest plan (Eminescu, Lambrior, Philippide etc.). Apoi, fapt semnificativ, cea dintîi sinteză de istorie românească se constituie, treptat, în paginile „Convorbirilor" junimiste ; ea a rămas pentru multă vreme un model de structurare metodică a materiei, fertilizînd demersurile ulterioare pe acest tărîm. Sub semnul aceloraşi preocupări se înscriu şi înfăptuirile din domeniile etnopsihologiei, istoriei civilizaţiilor, filozofiei culturii, teoriei istoriei, metodologiei, criticii învăţămîntului etc.... Aşadar, cîştigurile ştiinţifice din complexa problematică a disciplinei se leagă organic de acest curent căruia spiritul critic i-a conferit forţa necesară şi i-a definit fizionomia, întocmai cum acelaşi spirit critic a trebuit să prezideze activitatea istoriografică stabilindu-i făgaşul care avea să-i condiţioneze progresul. „Spiritul critic, observă autorul cărţii, e marea sa zestre ştiinţifică şi culturală, iar porunca adevărului — un veritabil testament moral" (p. 14). Este tocmai ceea ce a reuşit să demonstreze Alexandru Zub la capătul unui demers ştiinţific în care erudiţia, talentul şi, nu în ultimul rînd, acelaşi... spirit critic se împletesc în permanenţă, conducînd la o sinteză de excepţie, cu idei şi observaţii ce vor stimula, neîndoielnic, exegeza în domeniile adiacente. Pentru că *momentul* Junimii reclamă în această privinţă alte investigaţii, de aceeaşi anvergură care, în totalitatea lor, să ducă la definirea completă a acestui complex şi atît de important curent din istoria culturii româneşti moderne.

I. Caproşu

I. ZAMFIRESCU, V. CÂNDEA, V. MOGA, *Ateneul român*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1976, 251[—253] + ilustraţii în afara textului.

După cîteva articole şi broşuri, Ateneul român beneficiază, în sfîrşit, de o lucrare ştiinţifică pe măsura rolului şi prestigiului ce le-a avut în cultura românească. Dacă nu putem fi de acord cu autorii că această lucrare e o monografie, cum este ea subîntitulată, sîntem datori să subliniem că ea este cea dintîi cercetare temeinică, întreprinsă cu migală şi pasiune, asupra unei instituţii care a fertilizat mai bine de 80 de ani cultura românească. Căci Ateneul Român a fost, cum se sublinia în 1944, la sărbătorirea a 80 de ani de existenţă, „una din creaţiunile cele mai strălucite ale iniţiativei particulare, ale sforţărilor şi sacrificiilor oamenilor de bine şi de acţiune. El a luat fiinţă la 28 ianuarie 1865, odată cu conferinţa lui Constantin Esarcu, căruia îi revine în primul rînd meritul ideii şi realizării... Ateneul Român a îndeplinit misiunea unui puternic focar de lumină,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contribuind la sporirea prestigiului geniului românesc..." și rămînînd și azi „o prezență tutelară" a spiritualității românești ; căci, „mai presus de toate, subliniază Virgil Cîndea în *Cuvînt înainte*, Ateneul Român a creat tradiția universității populare (și) a obișnuit publicul larg cu disciplina educației permanente, instituție fundamentală a societății românești contemporane...".

Introdus în problematica lucrării printr-un scurt *Cuvînt înainte*, semnat de Virgil Cândea (p. 5—12), cititorul este călăuzit apoi pe parcursul istoric al Ateneului Român cu competența și căldura particulare ale unui fost ateneist, Ion Zamfirescu, autorul primei părți a cărții *(Ateneul Român — capitol de istorie culturală românească* (p. 13—132), cea de a doua parte a ei, cea documentară *(Anexe)* intitulată *Ateneul Român în date și cifre (1865—1949)* (p. 133—231) datorîndu-se fostului secretar al Ateneului între anii 1926 și 1949, care a întocmit și cuprinzătorul indice al cărții (p. 235—251).

Aceasta fiind contribuția științifică a fiecărui autor, indicată atît la începutul fiecărei secțiuni a volumului cît și la *sumarul* lui, cititorul nu poate fi decît nedumerit citind pe supracopertă „I. Zamfirescu, V. (!) Cîndea, I. Moga, *Ateneul Român*", iar pe pagina de titlul „*Ateneul Român*. Monografie, întocmită de Virgil Cândea, Ion Zamfirescu, Vasile Moga, sub îngrijirea lui Vasile Moga". Acest... rebus ar putea fi dezlegat, poate, de... redactorul de carte, dar, oricum, el rămîne o ciudățenie, mai ales atunci cînd e vorba de oameni de cultură atît de bine cunoscuți și de venerabilul Ateneu.

Bogat ilustrată (peste 100 de fotografii și alte numeroase reproduceri), cartea constituie o contribuție importantă la cunoașterea acestei prestigioase cetitorii culturale românești, fiind deosebit de utilă cercetătorului și sugerîndu-i, în același timp, lărgirea investigației la dimensiunile pe care le-a cunoscut acest fenomen cultural în sensul, mai ales, al difuziunii sale cu totul excepționale în spațiul geografic românesc. Cercetările locale vor fi stimulate, desigur, de această carte întocmită cu rigoare și dăruire, ducînd astfel la cunoașterea completă a instituției Ateneului, deci spre acea monografie cuprinzătoare reclamată, între altele, de amploarea pe care a cunoscut-o în timp și spațiu acest mare capitol de istorie culturală românească.

I. Caproșu

General ALEXANDRU CERNAT, *Memorii. Campania 1877—1878*. Ediție îngrijită, cuvînt înainte și notă biografică de general-maior doctor CONSTANTIN OLTEANU, București, Ed. militară, 1976, XL+41 p.

Născut la 17 ianuarie 1828 la Galați, mort la 8 decembrie 1893, generalul Alexandru Cernat îmbogățește memorialistica războiului pentru independență cu un mănunchi de însemnări lapidare. După cum observă îngrijitorul ediției, general-maior Constantin Olteanu, aceste însemnări „pot constitui pentru cercetătorul de azi o sursă importantă și utilă de informații" privitoare, îndeosebi, la „tratativele directe pe care generalul Alexandru Cernat le-a dus cu marele duce Nicolae, comandantul șef al armatei ruse pe teatrul de operații din Balcani, în legătură cu satisfacerea cererii comandamentului rus de angajare a armatei române în operațiile de la sud de Dunăre ; dispunerea armatei române în jurul Plevnei și participarea ei la luptă ; colaborarea româno-rusă ; contactele avute de generalul Alexandru Cernat cu unele personalități militare ruse etc." (p. VI).

Cititorul mai mult sau mai puțin avizat va reține, între altele, din însemnările generalului Cernat că el s-a opus : declanșării atacului (care avea să eșueze) din ziua de 30 august 1877 (p. 11), ridicării asediului Plevnei (p. 19) și atacului din 4 octombrie al Diviziei a 4-a împotriva redutei Griviția nr. 2, atac nereușit și soldat cu mari pierderi (p. 27—28).

Ediția însemnărilor generalului Alexandru Cernat se deschide cu o schiță biografică și este însoțită de adnotări foarte utile.

L. Boicu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din lupta poporului român pentru cucerirea independenței de stat, 1877—1878. Documentar. Texte extrase din cărți și presă, Galați, (Biblioteca „V. A. Urechia"), 1976, 204 p.

Apărut în preajma festivităților legate de centenarul războiului de independență, cu un *Cuvînt înainte* de N. Oprea, volumul oferă o culegere de texte la îndemîna celor interesați să cunoască marele eveniment de acum un secol atît prin mărturiile contemporane, cît și prin judecățile de mai tîrziu. Cu acestea din urmă își începe volumul, reunind într-un prim capitol *Documente de Partid despre lupta pentru independență* (p. 9—23). Al doilea cuprinde texte privitoare la *Independența, suveranitatea și pacea, principii ale politicii interne și externe a României în anii 1870—1876* (p. 25—48), semnate de V. Boerescu, T. Maiorescu, Ioan Ghica, Lascăr Catargiu, G. Costaforu, M. Kogălniceanu și N. Ionescu, sau apărute în presă anonim. Următorul reunește documente despre *Cucerirea independenței prin lupta armată, o necesitate impusă* (p. 49—102), documente subscrise de M. Kogălniceanu, Ion Brătianu, N. Ionescu, Vasile Maniu. Al patrulea grupează texte sub titlul: *Independența a fost proclamată; apărarea ei, țelul suprem al întregului popor.* Semnatari: M. Kogălniceanu, D. Ghica, N. Codreanu, marele duce Nicolae, țarul Alexandru II, T. C. Văcărescu, domnitorul Carol, Moise Grozea, G. Dămian, C. Căplescu, G. Missail ș.a. Următorul se referă la *Presa română despre războiul independenței* (p. 103—143) și cuprinde știri și comentarii din ziarele: *Românul, Presa, Gazeta Transilvaniei, România liberă, Telegraful, Dorobanțul, Războiul, Vocea Covurluiului.* Al șaselea regrupează alte știri sub titlul: *Ecouri în presa și literatura străină (p. 145—184)*, dînd excerpte din *L'Italia, Politik, Der Osten, Fanfulla, Daily News, Fremdenblatt, Die Presse, Neues Wiener Tageblatt, Il Diritto, Angsburger Allgemeine Zeitung, Le Danube, Pester Lloyd, Telegrammes, Daily Telegraph, Berliner Tageblatt, Le Bien Public, Morning Post.* În fine, al șaptelea capitol definește, prin texte semnate de M. Kogălniceanu, I. Ghica și Eraclie Arion, *Activitatea diplomatică pentru recunoașterea independenței României* (p. 185—199). Nu se înțelege de ce această compartimentare, întemeiată pe criteriul cronologic, nu se reflectă și în *cuprins*, după cum nu se înțelege de ce, în locul autorului (sau autorilor), se menționează doar că lucrarea a fost întocmită „în cadrul Serviciului completarea, organizarea colecțiilor și informare bibliografică". Cu atît mai mult cu cît este vorba de o culegere realmente utilă pentru profesori, studenți, îndrumători culturali și alte categorii de cititori.

Al. Zub

TEODOR VÂRGOLICI, *Ecourile literare ale cuceririi independenței naționale*, București, Ed. „Eminescu", 1976, 301 p.

Publicist în preajma centenarului independenței de stat a României, volumul încearcă să sintetizeze reflexele pe care lupta pentru împlinirea acestei vechi aspirații le-a putut produce în operele scriitorilor noștri, de la „cronicile bătrîne" din veacul de mijloc pînă la semnificațiile contemporane ale reflectării acestei lupte în literatură. Cu un remarcabil efort de cuprindere și sistematizare, autorul recapitulează tradițiile literare ale ideii de independență națională (p. 7—32), trecîndu-i în revistă pe cronicari și pe eruditii școlii ardelene, pentru a poposi mai stăruitor asupra literaturii din epoca renașterii naționale, în ideea de a releva raportul dintre scriitorii acelei epoci și „sfînta pricină a independenței", cum numea Bălcescu, marele deziderat al generației pașoptiste. Fiindcă, observa tribunul, fericirea presupune libertate, iar libertatea nu se dobîndește decît prin luptă. Pînă ce această luptă să fie încredințată dorobanților de la Plevna, Rahova și Smîrdan, ea s-a desfășurat sub diverse alte forme, mobilizînd în primul rînd pe scriitori. „Atitudinea cea mai izbitoare la scriitorii români — observa T. Vianu — este atitudinea luptătoare și sentimentul care îi urmărește mai insistent este acel al participării la viața întreagă a poporului lor, în trecutul și în luptele lui contemporane" (*Opere*, III, 1973, p. 461). Un sondaj mai adînc, relevă ecouri folclorice ale acestei atitudini (p. 33—50). Un altul demonstrează ținuta civică a scriitorilor (p. 51—67), mai ales a celor din epoca pașoptistă. Viziunea lui Emi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nescu, asupra eforturilor libertare desfășurate la Dunărea de Jos e schițată într-un capitol distinct (p. 68—81), ca și opera lui V. Alecsandri de „cîntăreț al ostașilor noștri" (p. 82—94) ca și aceea a lui Al. Macedonski, dedicată luptei pentru independență (p. 95—103), ca și „glasul poeților" mai modești : G. Sion, Delavrancea, I. C. Negruzzi, Ioan Nenițescu, G. Baronzi, N. T. Orășanu, N. Pruncu, N. Șoimescu, V. D. Păun, I. P. Bancov, C. Cîrlova, N. Predescu, N. Scurtescu, Pantazi Ghica, I. M. Bujoreanu, Bonifaciu Florescu ș.a. (p. 104—118). Alte capitole privesc „reconstituirile epice" inițiate de G. Coșbuc, Duiliu Zamfirescu, N. Gane, M. Sadoveanu, Em. Gîrleanu, Jean Bart, Gala Galaction, Ion Pas, N. Tăutu ș.a. (p. 119—140), contribuția dramaturgiei (p. 141—156), solidaritatea națională a scriitorilor din Transilvania (p. 157—171), oglindirea aspectelor negative ale epocii războiului de independență (p. 172—181), atitudinea lui I. L. Caragiale (p. 182—189), îndemnurile lui Al. Odobescu (p. 190—197), preocuparea lui G. Coșbuc pentru epopeea națională (p. 198—216), ideea regenerării morale la Diuliu Zamfirescu (p. 217—230), povestirile lui M. Sadoveanu (p. 231—239), evocările lui E. Gîrleanu și J. Bart (p. 240—250), problematica specifică a lui Gala Galaction (p. 251—259), ecourile peste decenii (p. 259—278), demersurile literare vădind compasiune și protest față de destinul veteranilor (p. 278—286), evocări recente ale războiului de independență (p. 287—301) : Victor Eftimiu, Al. Andrițoiu, Ion Brad, Victor Tulbure, Radu Boureanu, Andrei Ciurunga, M. Tarangul ș.a., spre a se conchide că „timp de un secol, din 1877 și pînă astăzi, idealul independenței și suveranității naționale a avut un puternic și permanent ecou în literatura română" (p. 301).

E un demers meritoriu, la care vor putea apela cu folos diferite categorii de cititori, în dorința de a înțelege mai profund semnificația cuceririi independenței naționale, acum un secol, și solidaritatea noilor generații cu lupta seculară pentru libertate a poporului român. Trecutul îndeamnă la acte concordante.

Al. Zub

BARBU THEODORESCU, *Nicolae Iorga, 1871—1940, I, [biobibliografie]*, București, Ed. științifică și enciclopedică și Ed. militară, 1976, 576 p.

După *Bibliografia* publicată în 1935—1937 (2 vol.), astăzi rarisimă, după o foarte utilă *Bibliographie des travaux de N. Iorga en langues étrangères* (Académie Roumaine, *Bulletin de la section historique*, XXII, 1941), după numeroasele contribuții biografice publicate între timp *(Un concurs universitar celebru — Nicolae Iorga*, București, 1944 ; *Contribuțiuni la cunoașterea strămoșilor lui Nicolae Iorga*, București, 1948 ; *Nicolae Iorga și educația maselor*, București, 1967; *Nicolae Iorga*, București, 1967 ; *Biografia școlară a lui N. Iorga*, București, 1970) și după cele cîteva volume reeditate din imensa operă a cărturarului, căruia a avut șansa de a-i fi o vreme secretar, profesorul Barbu Theodorescu dă acum la lumină un prim volum din vasta bibliografie a lui Nicolae Iorga, volum cuprinzînd 1391 de titluri de cărți, în sensul de scrieri de sine stătătoare, adunate sub copertă proprie (fie acestea și extrase), indiferent de numărul paginilor. În bibliografia de acum patru decenii, se indicau 1033 cărți și broșuri, 12.755 articole și 4.963 recenzii, apărute din 1890 pînă în 1934. În cea din 1976, cercetarea a fost extinsă și asupra intervalului 1935—1940, pentru a regrupa astfel ceea ce s-ar putea numi bibliografia esențială a prodigiosului cărturar. Un alt volum ar urma să cuprindă referințele, nu mai puțin numeroase, la viața și opera acestuia, spre a da măsura exactă a activității unui titan al gîndirii și faptei românești, despre care istoricul oxfordian Poynter spunea, prezentîndu-l în 1930, că e „un bărbat în multe învățat și a multe scriitor", unul care a scris opere istorice în patru limbi, mergînd pînă la izvoarele cele mai ascunse, împletindu-și numele cu însăși istoria. Căci istoricul, scriitorul N. Iorga a fost în același timp și un mare îndrumător al neamului său, un om politic și un prodigios factor de energie națională. A-i consemna cu minuție și pietate manifestările în ordinea scrisului și în afara acesteia e o sarcină pe care B. Theodorescu și-a asumat-o de mult. Volumul la care ne referim e încă o dovadă. „Pe scurt — mărturisește autorul — am încercat să oferim informația esențială despre apariția fiecărei cărți și broșuri, răspunzînd rigorilor clasice ale *bibliografiei*. Chiar și adaosul unor date cu privire la geneza

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

respectivelor scrieri se subordonează principalului obiect al bibliografiei noastre, care își propune să fie, în primul rînd, un *instrument de lucru* la îndemîna cercetătorilor în domeniile istoriei, politologiei, economiei, literaturii etc." (p. 13).

După lămuririle din prefață, interesante și pentru filonul lor autobiografic, volumul cuprinde o amplă cronologie (p. 15—123), care ghidează pe cercetător în meandrele unei existențe de unică fervoare, cu excerpte definitorii și aprecieri care fac din ea un auxiliar prețios. Bibliografia propriu-zisă regrupează tematic opera cărturarului, potrivit unei structuri degajate din specificul demersurilor sale, fiecare capitol debutînd cu ceea ce se anunță a fi scrierea de bază în domeniul respectiv. Se dau astfel, mai întîi, titlurile cu privire la teoria istoriei (p. 127—136), apoi cele de istorie universală (studii de sinteză, generalități, antichitate, evul mediu, Imperiul bizantin, cruciade, Imperiul otoman, istoria modernă și contemporană, istoria statelor balcanice, relații internaționale, (p. 137—217), urmate de capitolul cel mai bogat, privitor la istoria românilor, înfățișată cronologic (p. 218—352). Un capitol distinct se referă la materiile înrudite (istoria agriculturii, istoria armatei, istoria ecleziastică, istoria comerțului românesc, istoria dreptului, istoria industriei, istoria învățămîntului, p. 353—381). Capitole speciale privesc literatura (p. 382—414), etnografia și folclorul (p. 418—419), istoria artei (p. 420—430), istoria literaturii (p. 431—468), discursurile politice (p. 469—491). Un indice, utilizabil alături de *cronologia* din fruntea volumului, regrupează materia cronologic (p. 492—520), iar un indice de nume proprii, complementar, stă la îndemîna celor interesați (p. 521—573).

„Un viitor volum, consacrat referințelor critice din publicațiile românești și străine, va rotunji profilul bibliografiei noastre, surprinzînd ecoul operei în epocă și posteritate", se spune în prefață (p. 14), ceea ce înseamnă că se renunță deliberat la numeroasele scrieri risipite în peste 700 de periodice : ziare, reviste, anuare universitare, anale academice, buletine și acte ale congreselor internaționale, volume omagiale etc. E oare cu putință ? Opera cea mai amplă din istoria culturii noastre și una din cele mai bogate și mai fecunde din istoria lumii nu merită o bibliografiere completă ? Întrebarea e cu atît mai legitimă cu cît autorul acestui volum a și făcut imensul travaliu de sistematizare a datelor respective, convins ca și noi, că ele se cuvin a fi puse în circulație. Cercetarea nu s-ar putea dispensa de ele.

Al. Zub

MARCEL GH. MORĂRAȘU, *Clubul C.F.R. „Unirea" (1896—1976)*, Iași, 1976, 96 p.

Cluburile muncitorești, autentice focare de cultură, instrucție și organizare a clasei muncitoare, au contribuit, încă din a doua jumătate a secolului al XIX lea, la afirmarea și ridicarea necontenită a mișcării revoluționare din România. Rolul și locul lor în ansamblul formelor de manifestare a activității muncitorești au fost nu o dată evidențiate, astfel încît, apariția unei lucrări care abordează evoluția în timp, sub toate aspectele, a unui club muncitoresc poate fi considerată, încă de la început, ca o realizare meritorie, cu atît mai mult cu cît prin aceasta se aduc noi mărturii privitoare la istoria uneia dintre primele cetădele ale mișcării muncitorești din țara noastră — Pașcanii. Cu minuțiozitate și pasiune, Marcel Gh. Morărașu a reușit, după îndelungi investigații în biblioteci și arhive, să refacă, chiar dacă uneori informațiile se dovedesc a fi lacunare, activitatea Clubului C.F.R. „Unirea" din Pașcani, de la fondarea acestuia, în 1896, și pînă în zilele noastre. Întreprinderea, deloc ușoară, impune din capul locului precizarea că înființarea acestei instituții n-a fost întîmplătoare, atîta timp cît evoluția procesului de afirmare a ceferiștilor pășcăneni în viața socială, politică și culturală a orașului de pe Siret devenise o realitate, care impunea ca necesară organizarea activității lor culturale, educative etc. Urmărind cursul tuturor formelor de manifestare ale Clubului „Unirea", Marcel Gh. Morărașu evidențiază faptul că acestea, de-a lungul anilor, au contribuit nu numai la culturalizarea și educarea muncitorilor ceferiști, ci au influențat direct formarea conștiinței lor de clasă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Meritul autorului este acela că a urmărit evoluția clubului, în cele opt decenii de existență, în strînsă legătură cu desfășurarea vieții social-politice a Pașcanilor, relevînd atît raporturile ceferiștilor din acest centru muncitoresc cu mișcarea socialistă și cea sindicală, cît și prezența lor la evenimentele survenite în timpul răscoalei din 1907, în zilele grevei generale din toamna anului 1920 sau în cursul luptelor purtate de ceferiști și petroliști în ianuarie—februarie 1933. Excursul întreprins de Marcel Gh. Morărașu, încheiat cu expunerea realizărilor obținute de această instituție culturală în anii socialismului, se adaugă, ca o reușită, acelor cercetări care urmăresc elucidarea activității de ansamblu a instituțiilor și organizațiilor muncitorești din România.

Gh. I. Florescu

Pagini de eroism din primul război mondial: Colonel ALEXANDRU NICULESCU, *Luptele de la Jiu 1916*, București, Ed. militară, 1976, 129 [—131] p.; Colonel dr. VICTOR ATANASIU, *Bătălia din zona Bran-Cîmpulung*, București, Ed. militară, 1976, 140 [—141]p.

Editura militară a deschis, credem, o serie de apariții dedicată marilor bătălii duse de armata română în primul război mondial. La împlinirea a 60 de ani de la campania din 1916, cărțile referitoare la bătălia din zona Bran-Cîmpulung și la luptele de la Jiu, readuc în memoria noastră episoade eroice ale participării României la război, cu scopul desăvîrșirii unității național-statale. În august-octombrie 1916, la Merișor, Surduc, bazinul Petroșani, Tg. Jiu ș.a., armata română a înscris fapte de vitejie, obținînd strălucite succese. În toamna lui 1916, timp de peste o lună, în luptele de amploare dintre Bran și Dragoslavele și de la porțile Cîmpulungului, militarii români s-au opus cu înverșunare pătrunderii diviziilor germane în defileul respectiv, zădărnicind planul lui Falkenhayn.

Populația din aceste zone a ajutat permanent trupele noastre în ce privește aprovizionarea, culegerea de informații și a participat chiar la lupte, contribuind astfel la sporirea capacității lor de luptă.

Paginile celor două cărți reprezintă, în același timp, o redare veridică a acestor fapte de vitejie, cu elemente noi ca urmare a valorificării unor documente de arhivă. După cum se știe, campania din 1916 s-a încheiat defavorabil pentru România, datorită, în primul rînd, nerespectării de către aliați a angajamentelor luate în preajma intrării noastre în război. Deși la începutul lui decembrie trupele germane au intrat la București, România, redusă teritorial la Moldova, n-a putut fi ocupată în întregime; statul român a continuat să existe. Luptele din toamna lui 1916, rezistența dîrză a armatei române la Jiu, Bran, Dragoslavele, ca și în celelalte bătălii ale acestei campanii, au zdruncinat forțele Puterilor Centrale din zonă, fapt recunoscut de însuși Ludendorff, în amintirile sale: „Cu toată victoria noastră asupra armatei române, noi eram mai slabi ca înainte în ceea ce privește desfășurarea generală a războiului". În prima jumătate a anului 1917, armata română, într-un efort general al poporului român și ajutată din exterior, s-a refăcut și a repurtat victoriile de importanță fundamentală de la Mărăști, Mărășești și Oituz. Sîngele vărsat în *luptele de la Jiu* și în *bătălia din zona Bran-Cîmpulung* n-a curs în zadar.

Cele două cărți se adresează publicului larg cititor, cu precădere tineretului, pentru care memoria ostașului român, căzut la datorie în apărarea pămîntului strămoșesc, va rămîne veșnic vie.

I. Agrigoroaiei

IOAN SCURTU, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918—1926)*, București, Ed. „Litera", 1975, 198 p.

Alături de acele lucrări, publicate în ultimul timp, ce privesc ansamblul vieții politice românești dintr-un interval distinct sau activitatea unor partide politice care au ființat în perioada interbelică, cartea lui Ion Scurtu, cunoscut cercetător al realităților politice românești din anii ce au urmat primei conflagrații

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mondiale, s-a dovedit a fi, de la început, bine primită de toți cei interesați de trecutul nostru istoric. Dealtfel, abordarea acestei teme nu a fost întîmplătoare. În ultimul timp, necesități impuse de cursul istoriografiei actuale au determinat manifestarea unui interes deosebit față de investigarea activității partidelor politice. Fără abordarea tuturor aspectelor pe care le incumbă studierea partidelor politice, nu poate fi reconstituit, în totalitatea sa, tabloul ansamblului evoluției postbelice a țării. De aceea, lipsa unor lucrări monografice, al căror obiect să-l fi constituit investigarea activității formațiunilor politice burgheze, continuă a fi învederată, cu tot mai multă acuitate, de istorici, politologi, economiști, sociologi etc.

Înainte de orice alte considerații, trebuie să remarcăm faptul că lucrarea în discuție reprezintă prima monografie care tratează istoria unui partid politic, publicată în țara noastră în ultimele decenii. Investigînd activitatea Partidului Țărănesc, de la fondarea acestuia și pînă la fuziunea sa cu Partidul Național, Ioan Scurtu reconstituie imaginea complexă a unei organizații politice burgheze, care exclude, prin însăși construcția sa riguros științifică, exagerările exaltante sau denigratoare, dîndu-ne posibilitatea să cunoaștem adevărul asupra unei organizații politice care a influențat, prin activitatea sa, evoluția generală a țării. Caracterizată de o profuziune de evenimente și fenomene istorice, perioada cercetată i-a impus autorului o documentare îndelungată, care impresionează prin diversitatea surselor și bogăția informațională în stare să suplinească faptul că la ora actuală nu dispunem, încă, de arhivele partidelor politice. Depășind deci greutăți aproape insurmontabile, care au presupus curaj, pasiune și spirit critic, Ioan Scurtu oferă celor interesați tabloul complet al activității formațiunii politice țărăniste, stabilind consecințele constituirii sale asupra mutațiilor structurale survenite în sistemul partidelor politice burgheze după primul război mondial, conținutul și semnificația doctrinei și a principiilor programatice formulate de conmilitonii lui Ion Mihalache, raporturile intervenite între această grupare și celelalte partide politice, precum și evoluția sa de ansamblu. În strînsă conexiune cu toate acestea, autorul reconstituie circumstanțele fondării grupării țărăniste, structura sa internă și compoziția socială, cu fluctuațiile inerente oricărui început, evoluția sa organizatorică și impunerea treptată și sigură în sistemul partidelor politice burgheze, care, privit din afară și făcînd abstracție de permanentele frămîntări interne, părea un adevărat convoi care devenea neliniștit și dispus să întreprindă ceva pentru „îndreptarea" țării, doar în preajma schimbărilor de guvern. Autorul surprinde și fixează măsura exactă a curentului și a acțiunilor țărăniste, limitele și reușitele acestora, alunecarea treptată, pînă la confundare, a unei formațiuni politice adepte a luptei de clasă spre politicianismul specific peisajului politic românesc. În sfîrșit, Ioan Scurtu analizează cauzele și desfășurarea pertractărilor și tratativelor inițiate de formațiunea țărănistă în cei aproape opt ani de existență, substratul acestora și semnificația fuziunii survenite în octombrie 1926 și concretizată în fondarea Partidului Național Țărănesc. Relevînd doar cîteva dintre ideile cărții, se poate lesne observa că rezultatele cercetării întreprinse în paginile lucrării de față prezintă o importanță aparte pentru lărgirea și elucidarea a numeroase aspecte ale istoriei contemporane a României. Analiza unui partid politic, considerat ca o parte integrantă a mecanismului social-politic definitoriu pentru o etapă istorică distinctă, presupune luarea în studiu a unei largi sfere problematice, care depășește aria istoriei politice, contribuind la cunoașterea activității clasei muncitoare și a celorlalte forțe progresiste ale țării. Lucrările de acest gen sînt reclamate cu stringență acum cînd se impune a fi elaborată *Istoria României*.

Volumul în discuție, formă prescurtată a unei teze de doctorat unanim apreciată, reprezintă rodul unor stăruitoare investigații științifice, care se impune ca o reușită deplină. Prin temeinicia concluziilor, prin francheța și probitatea profesate de autor, această carte stă sub semnul adevărului științific, remarcîndu-se prin ordonare, coerență, prin rostul judecăților de valoare și conținutul de idei.

Gh. I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AL. GH. SAVU, *Sistemul partidelor politice din România, 1919—1940*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1976, 258 p.

Plecînd de la precizarea coordonatelor definitorii ale sistemului partidelor politice dintr-o perioadă istorică distinctă, Al. Gh. Savu ne relevă, pe măsură ce analiza întreprinsă lărgeşte cadrul demersului său ştiinţific, imaginea evoluţiei vieţii politice româneşti, refăcută dintr-un unghi adesea evitat pînă astăzi. Şi nu întîmplător, întrucît, pînă în momentul de faţă, nu s-a ajuns la o unanimitate de vederi asupra conţinutului şi a accepţiunii conceptului de sistem al partidelor politice. Lucrările deja publicate pe această temă, în multe ţări ale lumii, evidenţiază această stare de fapt, cu atît mai mult cu cît autorii sînt cînd istorici, cînd sociologi, cînd politologi, circumstanţă care a întîrziat, poate, ca toate punctele de vedere să devină convergente, deşi, cu timpul, s-au statornicit şi viziuni care indică o oarecare conciliere. Nici istoricii, chiar, nu acceptă, toţi, acelaşi fond pentru o noţiune destul de recent introdusă în sfera cercetării istorice, sociologice sau politologice. În cazul de faţă, avem de a face cu prima lucrare publicată în ţara noastră pe această temă, de către un istoric, ale cărui preocupări şi rezultate constituie, înainte de toate, argumente dintre cele mai elocvente, ale unei reuşite depline. Al. Gh. Savu, autor al unor valoroase lucrări monografice sau studii de sinteză, în care, întotdeauna, sînt formulate concluzii clarificatoare, are şi avantajul de a fi investigat şi, deci, cunoscut, o perioadă destul de mare a evoluţiei istorice a României, condiţie *sine qua non* pentru oricine ar întreprinde un demers ştiinţific asemănător celui în discuţie.

Încă de la început, trebuie remarcat faptul că autorul încearcă, pentru prima dată în istoriografia noastră, a fixa cadrul precis de cercetare impus de conceptul de sistem al partidelor politice, formulînd fundamentul teoretic al acestei noţiuni, specifice istoriei, totul raportat materialismului istoric. Bineînţeles, acest cadru poate fi lărgit, chiar modificat, cum dealtfel se precizează în lucrare. Autorul însă nu şi-a propus a trata absolut toate aspectele pe care le comportă analiza sistemului partidelor politice ale României interbelice, precizînd că a luat în studiu „un număr limitat de probleme, selecţionate potrivit însemnătăţii lor în raport cu tema enunţată în titlu" (p. 9). Aşadar, urmărind să clarifice trăsăturile constante şi proprii sistemului organizaţiilor politice româneşti dintre cele două războaie mondiale, Al. Gh. Savu a fost nevoit să descifreze tabloul deconcertant al unei vieţi politice lipsită adesea de idei programatice şi unitate de conducere, caracterizată de o prelungită criză de autoritate, care evolua, ineluctabil, către dispariţia sistemului politic multipartid. Încercînd a evidenţia schimbările imanente survenite în evoluţia sistemului partidelor politice între 1919 şi 1940, autorul a trebuit să depăşească unele dificultăţi datorate compoziţiei eteroclite a structurii politice româneşti, caracterizată de o alcătuire eterogenă, care, dincolo de sincretismul unor principii sau de mimetismul unor manifestări politice concrete, întreţinea un climat de diluţie, prielnic afirmării unor tendinţe sau chiar acţiuni sediţioase. Conformismul politic, compromisurile, lipsa de principii precise, şi, de aici, afirmarea unei permanente propensiuni disidenţiale completau tabloul vieţii politice româneşti din intervalul celor două decenii interbelice, solicitînd, în cazul de faţă, pe lîngă o cunoaştere perfectă a perioadei, o mare putere de sinteză şi decizie. Avînd în vedere toate acestea, autorul şi-a concentrat în mod deliberat analiza asupra unor constante ale evoluţiei partidelor politice, fiind astfel explicabil eludată prezentarea detaliată a activităţii fiecărei formaţiuni în parte. S-a urmărit, aşadar, după declaraţiile autorului, în primul rînd, procesul agravării disocierii intrinsece a celor mai multe dintre partidele politice şi intensificarea compromiterii sistemului multipartid, pentru a se trece apoi la evidenţierea incapacităţii organizaţiilor politice democratice de a se opune forţelor prodictatoriale şi a salva regimul parlamentar. Cercetarea întreprinsă în lucrarea discutată este fundamentată pe analiza pertinentă a cadrului general economic şi politic, modalitate de investigare ce a facilitat desprinderea şi evidenţierea caracteristicilor peisajului politic românesc, atît de diversificat şi complicat. Numai aşa a fost posibil, dealfel, să se observe că sistemul de partide conturat la sfîrşitul primei conflagraţii mondiale corespundea, într-o măsură mult mai mare, noii etape evolutive a României. Urmărind apoi procesul dispariţiei conservatorismului, precum şi al afirmării socialismului şi a ţărănismului,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în lucrare se evidențiază că accentuarea stratificării și a diversificării social-economice a constituit una dintre cauzele regrupărilor produse în interiorul și între partidele politice, în anii 1919—1940. Deși, în linii generale, evoluția sistemului partidelor politice tindea spre o configurație care se apropia de forma sa clasică, nu s-a ajuns, conchide autorul, în toată perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale, la structurarea unor forme tipice sistemelor de partide existente în țările occidentale. Sesizînd în cadrul sistemului partidelor politice diferite tendințe distinctive, care particularizau anumite grupări politice, în funcție de clasele pe care le reprezentau sau după scopurile coalizării lor, ținînd cont, în același timp, în tot cursul analizei sale, de rolul instituțiilor monarhică și parlamentară, de neconcordanța între decizia regelui și a corpului electoral etc., Al. Gh. Savu conchide, întru totul justificat, că sistemul partidelor politice a fost perimat în raport cu realitățile românești interbelice, frînînd dezvoltarea normală a vieții politice.

Un spațiu larg este acordat confruntării între forțele politice democratice și revoluționare și cele dictatoriale, precum și analizei condițiilor în care s-a ajuns la dizolvarea partidelor politice și trecerea la o nouă fază a evoluției vieții politice românești, în care, chiar dacă unele formațiuni politice au continuat să fiinţeze, nu s-a mai ajuns la refacerea cunoscutului sistem al partidelor politice.

Cartea la care ne referim reprezintă rezultatul unor cercetări îndelungate și stăruitoare, care au pretins autorului, dincolo de informația exactă, cutezanță și fermitate în formularea judecăților, franchețe și tăria de a recunoaște că „cine nu își asumă riscul erorii nu trebuie să pornească în căutarea adevărului" (p. 11). *Sistemul partidelor politice în România* este o carte plină de idei și concluzii judicioase și care, pe lîngă că îndeamnă sau predispune la reflecție, sugerează viitoare direcții posibile de cercetare. Desigur, așa cum rmarcă și autorul, elucidarea unora dintre aspectele învederate deja în prezentul volum va necesita extinderea investigațiilor și depășirea unor dificultăți datorate lipsei monografiilor partidelor politice, componente ale sistemului de partide caracteristic intervalului 1918—1940. Chiar în aceste circumstanțe, însă, monografia la care ne-am referit reprezintă o lucrare valoroasă, documentată, structurată cu mult discernămînt, adăugîndu-se acelor realizări istoriografice, din ultimul timp, care impun adevărul într-un domeniu unde concluziile hiperbolice sau conjecturale mai puteau fi, încă, întîlnite.

Gh. I. Florescu

A. SIMION, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 — ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1976, 327 p.

De mai mult timp, investigarea vieții politice devenise o necesitate stringentă, reclamînd extinderea și diversificarea cercetărilor care-și propuneau a sonda și elucida anumite perioade sau aspecte ale desfășurării realităților politice românești contemporane. Treptat, clarificările și judecățile de valoare au început a se contura, circumstanță care a făcut posibilă publicarea unor lucrări al căror obiect de studiu l-a constituit tocmai această temă. Pe aceeași linie se înscrie și ultima lucrare semnată de A. Simion, care își propune a pătrunde și a revela conținutul și strădaturile definitorii ale regimului politic din România, caracteristic intervalului cuprins între 6 septembrie 1940 și 23 ianuarie 1941. Este, dealtfel, primul studiu monografic care abordează evoluția vieții politice, din cele 140 de zile ale dictaturii fasciste, în toată complexitatea ei.

Înainte de a intra în tratarea propriu-zisă a perioadei, autorul sondează cursul evenimentelor care au premers abdicarea regelui Carol, pentru a preciza apoi care a fost componența guvernului legionar-antonescian și regimul politic pe care îl reprezenta. Primele concluzii evidențiate de analiza întreprinsă de A. Simion indică imposibilitatea ca Garda de Fier să guverneze țara, atîta timp cît întreaga activitate a acestei mixturi politice se confunda cu o adevărată campanie de acțiuni transgresive, însoțite de violență și crimă, săvîrșite fără a face dovada vreunei responsabilități sau a vreunui elementar complex de culpabilitate. Măsurile de politică internă adoptate de noile forțe guvernamentale au adus țara în pragul unei degenerescențe economice, sociale și politice, care a favorizat ascensiunea mediocrității în viața politică și de stat a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

României. Pe plan extern, lipsa oricărei conștiințe patriotice a permis alinierea totală a țării la directivele axiste, renunțîndu-se la toate tratatele, acordurile sau înțelegerile diplomatice încheiate anterior. Urmărind procesul de aservire a țării Germaniei, prin aducerea trupelor naziste, prin aderarea oficială la Pactul tripartit și, puțin mai tîrziu, prin acordul economic româno-german, A. Simion conchide că toate acestea au știrbit independența și suveranitatea României, înglobînd-o blocului politico-militar al statelor aflate sub hegemonia forțelor hitleriste.

Un capitol aparte al lucrării îl constituie acela care înfățișează atitudinea forțelor revoluționare și democratice față de regimul legionaro-antonescian și de înfeudare politico-diplomatică a țării Reichului hitlerist. În acest context, sînt aduse dovezi peremptorii ale oprobiului maselor de oameni ai muncii contra guvernului instituit în septembrie 1940, remarcîndu-se că chiar și partidele politice burgheze, care inițial acceptaseră noua formulă dictatorială, se declarau potrivnice unui regim politic străin de voința și interesele poporului român. Analiza împrejurărilor în care s-a ajuns la înlăturarea Legiunii de la conducerea statului a impus autorului o incursiune în culisele vieții politice, fapt care i-a permis să constate că unitatea și solidaritatea afișate de formula guvernamentală bicefală s-au dovedit a fi, încă de la început, simple manevre politiciniste, care încercau a salva aparențele. În realitate, conflictul dintre Garda de Fier și Ion Antonescu fusese declanșat la scurt timp după instituirea noului regim politic, iar cauzele lui consistau în structura intrinsecă a acestei colaborări ministeriale, în care fiecare partener nu-și propusese altceva decît a se afirma ca singur „conducător" al unui nou sistem dictatorial. În încheiere, după ce este refăcută conjunctura internă și externă în care Legiunea a fost înlăturată de la conducerea țării, se schițează cadrul politic în care s-a ajuns la constituirea guvernului de militari condus de Ion Antonescu. Un scurt epilog și un indice general întregesc demersul științific întreprins de A. Simion, în paginile căruia fiecare afirmație pleacă de la o riguroasă și amplă documentare, fapt care a permis dealtfel revizuirea unor interpretări sau puncte de vedere discutabile. Expunerea clară și nuanțată, precum și structurarea judicioasă a unui bogat material informațional, ne relevă, în totul, o carte plină de idei, valoroasă și utilă.

Gh. I. Florescu

ISTORIE UNIVERSALĂ

PIERRE SALMON, *Histoire et critique*, 2e édition revue et augmentée, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 1976, 198 p.

O nouă ediție a unei lucrări de această factură mărturisește deopotrivă interesul pentru metodologie a publicului de specialitate și prestigiul de care se bucură autorul, cunoscut la noi îndeosebi prin studii de istorie economică și prin preocuparea pentru epistemologia aplicată a istoriei. Profesor la Universitatea Liberă din Bruxelles, la Centrul Universitar de Stat din Anvers și la Institutul „Lucien Cooremans", Pierre Salmon (n. 1926) face parte din pleiada, tot mai numeroasă, care consideră că istoricul nu trebuie să trăiască izolat de viața socială și culturală, ci se cuvine să ia parte activă la desfășurarea acesteia.

Dincolo de aspectul civic al problemei, integrarea istoricului în viața socială comportă și o implicație metodologică : prezentul explică trecutul, raționalizîndu-l, trecutul contribuie la definirea actualității și la prospectarea viitorului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În felul acesta, cum observă Henri Janne în prefață, istoria apare ca o sociologie a trecutului, iar sociologia ca o istorie a prezentului, durata fiind mereu una și indivizibilă, în sensul istoriei totale la care s-au referit deja Lucien Fabvre, Fernand Braudel ș.a. Practicînd deopotrivă sinteza istorică și analiza evenimențială, autorul vădește o deschidere caracteristică pentru orientările mai noi ale istoriografiei, orientări ce solicită pe cercetător să abordeze spații întinse și perioade mari, pentru a surprinde mai exact dialectica duratei și infinitele ei manifestări. Ideea unui timp omogen e pură invenție. Pe măsură ce istoria devine mai puțin europocentristă, încercînd să integreze întreaga omenire, ea constată pluralitatea societăților și a culturilor, impunînd analize sever diferențiate. Pînă unde poate spera istoricul să meargă în această direcție ? Orice sinteză istorică, observă Pierre Salmon, rămîne în esență provizorie și conjecturală. Limitat de izvoare, istoricul nu poate ajunge decît la o restituție parțială și imperfectă a trecutului. Cu atît mai mult el se cuvine să aplice izvoarelor un tratament critic menit să determine maximum de precizie, de claritate și de semnificație. De unde nevoia de a considera faptul istoric ca element constitutiv al unei structuri și de a-l valorifica în consecință. Este o metodă aplicabilă și celorlalte științe sociale, îndeosebi sociologi, pe care autorul o consideră, pur și simplu, ca istorie a prezentului. De aici, de la prezent, trebuie să pornească istoricul și tot aici trebuie să ajungă, atent la finalitatea practică a demersului său, vizînd un public tot mai larg. „În veacul nostru de democratizare, e nevoie de cărți istorice de bună vulgarizare pentru a-i face pe oameni să înțeleagă mai curînd decît să-și amintească, pentru a pune la îndemîna tuturor ceea ce poate îmbogăți cultura, pentru a măsura dimensiunea reală a evenimentelor, pentru a preciza rolul oamenilor în societate și pentru a ascuți sensul umanului" (p. 180).

Este o lucrare dintre cele mai utile, nu numai pentru specialiști, dar și pentru un public mai larg, interesat de problemele epistemologiei istorice. O bună bibliografie generală integrează efortul autorului în preocupările similare din ultimele decenii, cărora le adaugă observații și nuanțări pertinente, atestînd vocația speculativă a istoricului, predispus nu doar să comenteze opinii deja exprimate, ci să pună la contribuție, substanțial, propria sa experiență în materie, o experiență nutrită deopotrivă de numeroasele cercetări întreprinse și de observațiile asupra a ceea ce B. Verhaegen numește „istoria imediată".

Al. Zub

DOMINIQUE SOURDEL și JANINE SOURDEL-THOMINE, *Civilizația islamului clasic*, traducere de EUGEN FILOTTI, vol. I—III, București, Ed. „Meridiane", 1975, 332+260+288 p. + ilustrații.

Scrierea la care ne referim reprezintă, fără îndoială, o realizare de excepție în literatura istorică mondială, îndreptățind întrutotul traducerea ei în limba română de Eugen Filotti, după volumul *La civilisation de l'Islam classique* (Paris, 1968), apărut recent în prestigioasa colecție „Les grandes Civilisations". Binecunoscuții arabiști, soții Dominique Sourdel, profesor la Facultatea de litere și științe umane din Bordeaux, și Janine Sourdel-Thomine, director de studii la Școala practică de înalte studii din Paris, oferă cititorilor o imagine cuprinzătoare a civilizației islamice, în perioada ei clasică (secolele IX—XIII). Ea constituie deocamdată cea mai reușită sinteză istorică a civilizației islamice prin documentare, prin metoda de expunere și prin stilul ce vădește un real talent eseistic. Ni se pare îndreptățită, în acest sens, aprecierea lui Raymond Bloch : „Nu există prea multe cărți care să poată oferi exemplul unei metode istorice fără cusur și să corespundă pe deplin așteptărilor erudiților, ca și acelor a unui public instruit sau mai larg. *Civilizația islamului clasic* este una dintre acestea".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Structura lucrării dovedește un plan clar și consecvent. Cartea este deschisă de cîteva prezentări generale : *Prefața* la ediția românească (p. 5—10), semnată de Aurel Decei ; un *Cuvînt înainte* al ediției franceze (p. 11—12) și *Prefața,* tot la ediția franceză, de Raymond Bloch (p. 13—18). Pentru înțelegerea concepției istorice a autorilor, informații prețioase conține *Introducerea.* Spre deosebire de orientalistul L. Massignon, creatorul noțiunii de „cetate islamică atemporală", soții Sourdel își întemeiază cercetarea pe ideea că, în ciuda rolului important al tradiției, civilizația islamică nu trebuie privită *sub specie aeternitatis,* această civilizație fiind „la fel ca oricare alta, supusă legilor unei creșteri și unui declin pe care este banal a le asimila cu etapele vieții umane" (p. 23). În felul acesta Dominique și Janine Sourdel demonstrează o atitudine progresistă, indispensabilă înțelegerii materialiste a culturii și civilizației arabe, aducînd contribuția prețioase la cunoașterea unui fenomen istoric de mare întindere în timp și spațiu.

Prezentarea civilizației islamice este realizată în două părți : lucrarea propriu-zisă, conținînd nouă capitole și concluzii, grupate sub trei registre ce înfățișează evoluția istorică, religia, societatea, economia, mediile sociale (vol. I—II) și un dezvoltat aparat analitic, cuprinzînd un dicționar, tabele cronologice, hărți istorice și o bibliografie selectivă (vol. III). Numeroase alte schițe ca și bogatul material ilustrativ alcătuit de 224 de fotografii lărgesc posibilitățile de orientare și de informare ale cititorilor.

Tabloul complex al societății islamice — de la viața cotidiană la elementele de economie și organizare socială, de la cadrul geografic la gîndirea religioasă, de la fizionomia omului de rînd, a beduinului, la viața științifică-culturală și arhitectură — recompune dinamismul și fecunditatea unei civilizații distincte, afirmată plenar în istoria omenirii. Autorii procedează just raportînd permanent civilizația islamică la formele de cultură și de civilizație asimilate sau alăturate, precizîndu-i, în același timp, rolul în evoluția ulterioară a umanității. Pe această cale autorii sînt în măsură să înlăture anumite prejudecăți legate de cunoașterea civilizației arabe : „musulmanii din evul mediu — se precizează — oricît de pătrunși au fost de superioritatea lor materială și doctrinală, oricît de impenetrabili în aparență, la influențele venite din lumea „necredincioșilor", apar totuși mai apropiați de contemporanii lor medievali" (vol. II, p. 229) ; această civilizație „care s-a voit cu certitudine triumfătoare, doctrinară și unică... a rămas totuși fragilă și perfectibilă în lenta continuitate a strădaniilor și a mutațiilor ei".

Exemplu de metodă, de erudiție și de talent în scrierea istoriei *Civilizația islamului clasic,* cea mai bună sinteză în acest domeniu, devenită acum accesibilă și cititorilor din țara noastră, se recomandă ca un moment editorial ce onorează istoriografia zilelor noastre.

Ștefan Lemny

JOSEF MATUZ, *Krimtatarische Urkunden im Reichsarchiv zu Kopenhagen,* Freiburg, Klaus Schwarz Verlag, 1976, 347 p. + 30 facs.

În ultima vreme, în istoriografia mondială de specialitate se acordă o atenție tot mai mare studierii istoriei hanatului Crimeii. Această preocupare este justificată, atît de faptul că istoria tătărească reprezintă un domeniu încă prea puțin cunoscut, cît și de faptul că factorul tătăresc a jucat un rol mult mai important decît se credea pînă acum, în desfășurarea relațiilor internaționale dintr-o largă arie geografică. Astfel, referindu-ne numai la hanatul Crimeii, se poate constata că poziția lui politico-militară a înrîurit, într-o măsură însemnată, nu numai evoluția politică din răsăritul și sud-estul Europei, ci și pe cea din centrul și nordul aceluiași continent, precum și pe cea din zona vestică a Asiei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deşi acest stat a îndeplinit, de-a lungul existenţei sale (sec. XV—XVIII), rolul de avanpost al lumii islamice şi funcţia de „aripă dreaptă" a forţei turceşti în raport cu Europa creştină, este de observat că hanatul crimeian a vegheat, în primul rînd, la afirmarea şi apărarea intereselor sale proprii.

Hanatul Crimeii a desfăşurat o vie şi largă activitate politico-diplomatică, care poate fi cunoscută prin cercetarea documentelor crimeiene, denumite *yarlîg*, păstrate în fondurile arhivistice din numeroase ţări. Deşi în circuitul ştiinţific au fost introduse o parte din documentele tătăreşti [1] şi unele produse ale istoriografiei crimeiene [2], totuşi destul de multe yarlîguri şi cronici tătăreşti au rămas încă nedescoperite sau nevalorificate. Pentru a cunoaşte cît mai bine istoria hanatului Crimeii şi pentru a stabili astfel cu exactitatea posibilă rolul pe care l-a jucat el în istoria altor ţări — între care cea a României se află pe primul plan — este necesară, înainte de toate, depistarea acestor izvoare documentare crimeiene şi introducerea lor în circuitul ştiinţific prin ediţii critice.

În seria unor asemenea preocupări se înscrie şi această recentă contribuţie a cunoscutului turcolog Josef Matuz, profesor la Universitatea din Freiburg. Întrunind în personalitatea sa ştiinţifică calităţile unui remarcabil istoric şi ale unui bun lingvist, prof. dr. J. Matuz a realizat în această lucrare un veritabil model în materie de publicare a surselor istorice turceşti.

Cartea este compusă din trei părţi mari, structurate la rîndul lor în capitole. Mai întîi, autorul prezintă în trei capitole situaţia hanatului Crimeii la jumătatea secolului al XVII-lea, evoluţia relaţiilor dintre Danemarca şi Crimeia în a doua jumătate a aceluiaşi veac şi demersurile diplomatice ale hanatului crimeian în privinţa regatului danez (p. 1—58). A doua parte a lucrării este destinată unei „încercări" de studiu din punct de vedere paleografic şi diplomatic al documentelor crimeiene (p. 59—120). Aici, autorul pune în valoare observaţiile sale pertinente rezultate în urma cercetării temeinice a izvoarelor documentare crimeiene; analizele sale privind fonetica, morfologia şi sintaxa limbii yarlîgurilor reprezintă contribuţii preţioase nu numai spre folosul celor ce sînt preocupaţi de valoarea istorică a acestor documente, ci şi pentru uzul turcologilor lingvişti. Totodată, nu este lipsit de interes să menţionăm faptul că această schiţă paleografico-diplomatică pe care ne-o oferă J. Matuz reprezintă o premieră pe plan mondial, căci în ciuda unor preocupări, mai mult sau mai puţin consecvente ale unor specialişti, nu avem încă la îndemînă un astfel de instrument de lucru în privinţa yarlîgurilor. Pînă la apariţia unei astfel de lucrări speciale, această carte a lui J. Matuz va putea suplini o asemenea carenţă.

În sfîrşit, a treia parte a lucrării cuprinde — după o notă asupra ediţiei — un număr de 27 yarlîguri originale, descoperite de autor în arhiva regală din Copenhaga, precum şi regestele a 90 de documente „neturceşti", aflate în aceeaşi

---

[1] Vezi *Kîrîm'ga dair yazular. Kîrîm yurtuna ve ol taraflarga dair bolgan yarlîglar ve hattlar (Materiali dlia istorii Krîmskogo Hanstvo)*, adunate de Moulla Housei-Feizkhanof şi publ. de V. Véliaminof-Zernof, Santpeterburg, 1864; Abdullah Zihni Soysal, *Jarlyki Krymskie z czasów Jana Kazimierza* (Yarlîguri crimeiene din epoca lui Jan Kazimir), Warszawa, 1939; Akdes Nimet Kurat, *Topkapi Sarayi Müzesi Arşivindeki Altînordu, Kîrîm ve Türkistan hanlarîna ait yarliklar ve bitikler* (Documente aparţinînd hanilor Hoardei de Aur, Crimeii şi Turkistanului păstrate în Arhiva Topkapi Sarayi), Istanbul, 1940; yarlîguri au fost publicate şi în numeroase reviste de specialitate, mai cu seamă în cele ruseşti, poloneze şi turceşti.

[2] Menţionăm doar pe cele mai recente: Hadzy Mehmed Senai z Krymu, *Historia Chana Islam Gereja III*, ed. Zygmunt Abrahamowicz, Warszawa, PWN, 1971; *Tarih-i Sahib Giray Han*, ed. Özalp Gökbilgin, Ankara, 1973.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arhivă, privind hanatul Crimeii. Yarlîgurile și regestele aparțin perioadei cuprinsă între 1655 și 1682 (un număr de documente nu sînt însă datate); în această vreme relațiile crimeiano-daneze au evoluat în directă legătură cu desfășurarea războiului nordic și cu creșterea puterii Rusiei. Volumul pe care îl prezentăm pune în evidență faptul că, mai ales după pacea de la Oliva (1660), hanatul crimeian a fost mult mai interesat decît Danemarca în dezvoltarea acestor raporturi. Într-adevăr, începînd cu jumătatea secolului al XVII-lea, Crimeia a devenit conștientă de gravul pericol pe care îl constituia pentru ea, ca și pentru Imperiul otoman, ascensiunea vădită a Rusiei. În acest sens, conducătorii tătari au promovat ideea unei coaliții împotriva Rusiei, împreună cu statele baltice. Dealtfel, chiar primul yarlîg publicat în acest volum reprezintă cererea expresă a hanului Mehmed Ghiray IV adresată în 1658 regelui Frederik III, pentru ca forțele daneze, în unire cu cele polone, să susțină efectiv, „din acea parte", marea acțiune militară inițiată atunci de hanat împotriva Rusiei (p. 127—128).

Documentele înserate în acest volum reflectă dorința de alianță a Crimeii cu Danemarca; sînt publicate și o serie de mesaje de cordialitate ale mamelor, soțiilor și fiicelor hanilor din acea vreme adresate regelui, reginei sau prințeselor Danemarcei. Insistențele tătărești pentru marea acțiune comună împotriva Rusiei au rămas însă fără rezultat, nu numai în privința Danemarcei și a Suediei, ci chiar și în cea a Poloniei, care încheiase cu Crimeia un tratat de alianță politico-militară în 1655.

În ceea ce privește tehnica de publicare, J. Matuz a adoptat pe cea care corespunde exigențelor actuale ale cercetării izvoarelor orientale. Adică, fiecare yarlîg este prezentat mai întîi din punct de vedere paleografic și diplomatic, apoi. textul original este publicat în caractere arabe și în traducere (germană), iar la urmă sînt anexate și facsimilele tuturor celor 27 yarlîguri din volum. Regestele documentelor neturcești sînt însoțite și ele de elementele necesare pentru buna lor utilizare.

În sfîrșit, cartea dispune și de o substanțială anexă, cuprinzînd o foarte utilă listă bibliografică (p. 315—324) și un indice împărțit pe materii (p. 325—347). Nu este lipsit de interes să menționăm și faptul că în ultimele trei pagini (nenumerotate) ale cărții se află și lista celor 36 tomuri, care au precedat această lucrare valoroasă a prof. dr. Josef Matuz, în cadrul prestigioasei colecții *Islamkundliche Untersuchungen*, inaugurată în 1970 la Freiburg.

Deși documentele publicate în acest volum nu conțin știri directe privitoare la istoria țărilor române, ele merită atenția cercetătorilor noștri, dat fiind faptul că elementele pe care le pun în evidență permit o mai bună înțelegere a situației politice din zona de contact a Țării Românești și, mai ales, a Transilvaniei și a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Tahsin Gemil

IRENA GIEYSZTOROWA, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa, Polska Academia Nauk, Instytut Historii, 1976, 310 p.

Apariția unei lucrări consacrate problemei izvoarelor de demografie istorică și metodelor de cercetare a lor în una din țările vecine, care a avut permanente legături în trecut cu țara noastră, mai ales cu Moldova, este de un interes deosebit pentru cercetările în acest domeniu la noi. Lucrarea publicată recent de Irena Gieysztor, *Introducere în demografia Poloniei vechi (sec. XVI—XVIII)*, se înscrie pe linia celor mai importante și utile realizări în domeniul demografiei istorice din Polonia în ultimul deceniu. Autoarea, considerînd de o deosebită utilitate prezentarea unui bilanț critic al rezultatelor în această direcție în știința mondială, din ultimii 20 de ani, începe prin a descrie curentele de cercetare în demografia istorică în principalele țări din Europa, mai ales în Franța și Anglia, din America și din țările subdezvoltate. Insuficiența izvoarelor demografice polone determină pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

specialiști să aprecieze calitățile celor din țările Europei occidentale. Rezultatele cercetărilor întreprinse în țările care beneficiază de surse demografice intacte (liste nominative și registre parohiale), prin analogiile pe care le prezintă, pot permite abordarea la o scară mai largă a problemelor, autoarea însușindu-și opinia comună cercetătorilor francezi și englezi că efortul individual nu oferă aproape nici o șansă de succes în această direcție.

Capitolul al doilea al cărții este consacrat statisticilor oficiale ale populației din teritoriile polone în secolele al XIX-lea și al XX-lea ca punct de plecare pentru cercetarea retrospectivă, autoarea prezentînd critic valoarea acestora și corijînd indicii de corecții propuși pentru statisticile oficiale din secolul al XIX-lea. Dispunînd de un calculator electronic autoarea a analizat pe larg structura populației marelui ducat al Varșoviei după recensămîntul din 1810.

Izvoarele și metodele de evaluare a populației Poloniei în secolele XVI—XVIII fac obiectul unui capitol special, în care sînt judicios cercetate statistica populației din 1789, statisticile eclesiastice (registrele parohiale de stare civilă, listele nominative, conscripțiile) și statisticile fiscale, ultimele constituind baza evaluărilor la scară teritorială mai mare a populației polone din secolul al XVII-lea și din secolele anterioare. Autoarea subliniază că statisticile fiscale pentru secolele XVII—XVIII trebuiesc permanent confruntate cu datele din statisticile eclasiatice. Pentru compensarea subînregistrărilor tendențioase, observate în sistemul de organizare a perceperii impozitelor la sate, autoarea propune mărirea relativă a indicilor de calcul. Rezultatele cercetărilor bazate pe statisticile fiscale rămîn oricum ipotetice, adesea riscante, mai ales acelea privind trecutul mai îndepărtat, totuși autoarea arată că ele valorează mai mult decît nimic, cercetarea lor exaustivă impunînd însă folosirea ordinatoarelor.

În ultimul capitol al cărții, consacrat izvoarelor și metodelor de cercetare privind mișcarea naturală a populației polone în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, sînt prezentate problemele pe care le ridică registrele parohiale de stare civilă. După ce face o amplă analiză critică a acestor registre sub raportul conținutului lor, a caracteristicilor exterioare și a dificultăților de extragere a datelor și de reconstituire a familiilor, autoarea trece la interpretarea datelor oferite de înregistrările parohiale relativ la căsătorii, nașteri și decese în Polonia în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. În această interpretare autoarea folosește experiența franceză și engleză adaptînd-o la calitatea documentelor polone.

Lucrarea Irenei Gieysztor constituie o contribuție prețioasă nu numai pentru cercetările de demografie istorică din Polonia. Autoarea prezentînd experiența și îndoielile sale cu privire la izvoarele polone și propunînd unele soluții metodice pentru a acoperi lipsurile lor, oferă tuturor cercetătorilor din acest domeniu mijloace și sugestii noi pentru a scoate maximum de profit din izvoarele demografice.

Ecaterina Negruți

Weltherrschaft im Visier. Dokumente zu den Europa und Weltherrschaftplänen des deutschen Imperialismus von der Jahrhundertwende bis Mai 1945, hrsg. von WOLFGANG SCHUMANN und LUDWIG NESTLER, Berlin, V.E.B. Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1975, 406 p.

În vederea descifrării principalelor direcții de dezvoltare a imperialismului german, de la unificarea națională pînă la sfîrșitul celui de al doilea război mondial, istoricii din Republica Democrată Germană acordă o mare atenție publicării unor documente. Ele urmăresc îndeosebi să răspundă la întrebarea de ce și cu ce scopuri imperialismul german a contribuit la dezlănțuirea a două războaie mondiale și cine a cîștigat de pe urma acestei politici.

Primul volum, apărut în 1969 și intitulat „Anatomie des Krieges", conține noi documente despre scopurile urmărite de imperialismul german în cel de al doilea război mondial. Apărut în 1972, volumul „Anatomie der Agression" publică o serie de documente de mare importanță în legătură cu rolul monopolurilor germane în pregătirea și purtarea celui de al doilea război mondial. Documente despre politica imperialismului și militarismului german, în zona Europei Centrale și de sud-est, au fost publicate în 1973 în volumul „Griff nach Sudost Europa". La numai doi ani, au apărut primele patru caiete din „Dokumente zur deutschen

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Geschichte", care se ocupă cu perioada 1917—1933, precum și o culegere care dezvăluie planurile de dominare ale Europei și apoi a lumii, de la sfîrșitul secolului trecut pînă în 1945.

Intitulat sugestiv „Weltherrschaft im Visier" (dominația mondială la țintă), volumul pe care îl prezentăm conține 162 de documente, dintre care o bună parte necunoscute pînă azi. Nu întîmplător el se deschide cu discursul ținut de cancelarul von Bülow, la 11 decembrie 1899, în Reichstag, în care au fost precizate principalele obiective ale cunoscutei „Weltpolitik", atît de aproape și interesele marii industrii germane. O armată și o flotă puternică — arăta cancelarul — erau absolut necesare unui popor de 60 de milioane, ale cărui „surse de aprovizionare erau împrăștiate în întreaga lume". Pentru ca poporul german — arăta el — în continuare — să înceteze de a mai fi „sclavul omenirii", el trebuia să fie „ciocanul și nu nicovala". În acest scop, alături de interesele Germaniei în China, Maroc și alte regiuni îndepărtate, politica sa expansionistă trebuia să acorde o deosebită atenție țărilor din Europa Centrală. Documentele publicate în volum în legătură cu această zonă a continentului pun în evidență faptul că cu mult timp înaintea instaurării nazismului, țările Europei Centrale erau sortite să devină un vast spațiu economic sub directa conducere a Germaniei. Mărturii de primă importanță atestă marile interese ale industriei germane pentru bogățiile lor solice și subsolice. Reiese de asemenea, și dorința imperialismului german, nepregătit încă pentru o confruntare cu celelalte puteri interesate în exploatarea economică și politică a spațiului sub-est european, de a folosi pe cît posibil calea unei penetrații pașnice. Adîncirea contradicțiilor dintre puterile imperialiste pentru stăpînirea acestor țări va contribui la creșterea agresivității imperialismului german, tributar importului de materii prime și mereu în goană după piețe de desfacere a produselor.

O serie de documente subliniază că realizarea spațiului economic în sud-estul Europei, era strîns legată, în planurile germane, de expansiunea spre Orientul Apropiat, unde erau vizate deocamdată unele regiuni turcești. Succesul acestei acțiuni ar fi asigurat și expansiunea spre Africa Centrală, ceea ce ar fi înzestrat Germania cu mult rîvnitul imperiu colonial.

După cea de a doua criză marocană (1911), ca urmare a adîncirii contradicțiilor și a falimentului politicii penetrației pașnice, imperialismul german, deși insuficient pregătit, va alege calea războiului pentru realizarea planurilor sale de expansiune.

Documentele provenite de la diferitele organizații ale marii industrii și de la bănci precizează uneori pînă la amănunte obiectivele urmărite prin purtarea războiului. Nu lipsesc nici planurile de viitor ale acestora după repurtarea victoriei.

Cele douăzeci de documente care se referă la perioada republicii de la Weimar, ilustrează îndeosebi țelurile politicii externe condusă de Stresemann. Ele subliniază că eforturile desfășurate pentru refacerea economică a Germaniei nu au fost despărțite de pregătirea unui nou război. Politica „pașilor mici", circumspectă și hotărîtă să cîștige cît mai mult de pe urma contradicțiilor dintre învingători, sprijinită de capitalul american și de bunăvoința politicii engleze, a hrănit speranțele imperialismului german în vederea realizării planurilor sale mai vechi și mai noi. În acest cadru, politica preconizată de Stresemann s-a bucurat de prețuirea acelor cercuri care considerau că în primul rînd se impunea refacerea economică, pentru ca apoi să se pornească la construirea Marii Germanii. Din documente reiese clar că politica împotriva tratatelor, revizionismul și revanșa, a urmărit — cum preciza generalul Seeckt „să luăm înapoi cel puțin ceea ce ni s-a luat".

Un mare interes prezintă cele cîteva documente care dovedesc legăturile strînse care au existat între partidul nazist, înaintea preluării puterii, și marea industrie și finanța germană. Cine citește, de exemplu, scrisoarea cunoscutului industriaș Hugo Stinnens, din 9 iulie 1931, adresată lui Hitler, găsește răspunsul în ce măsură industria grea germană a contribuit la instaurarea nazismului și aplicarea în practică a politicii sale. Urmare „a unor discuții interesante și pline de învățăminte", scrisoarea prilejuiește lui Hugo Stinnens ocazia de a „îmbogăți cu noi propuneri" planul expus de Hitler. Plănuitul război — scria el — trebuia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să asigure Germaniei spațiu, care trebuia să se întindă „pînă la mlaștinile Pripetului și gurile Dunării". În acest scop, el îl sfătuia pe Führer ca, odată ajuns la putere, să ducă la început o politică atentă, „cu grijă" pentru ca astfel Germania să aibă timp să cîștige tot ceea ce avea nevoie pentru un război victorios.

De altfel, cele mai multe din documentele din perioada nazistă, cunoscute și necunoscute, atestă contribuția marilor monopoluri și concerne germane la pregătirea războiului. Ele subliniază încă o dată — dacă mai era nevoie — că în cel de al doilea război mondial, Germania nu a urmărit nici un fel de „obiective ideologice", că nu Hitler a fost „autorul și actorul principal" al tragediei pe care a cunoscut-o societatea germană. Fiecare document atestă că scopul războiului a fost jaful, asuprirea a milioane de oameni, distrugerea independenței naționale a diferitelor țări, dominația Europei și apoi a lumii. O armată de diplomați, economiști, juriști, istorici, chimiști, fizicieni, bancheri, medici, antropologi etc. au colaborat la pregătirea unor vaste planuri, amănunțite, pentru jefuirea Europei, a spațiului african, asiatic și sud-american. Germanii „deștepți și foarte deștepți" — cum declara Himmler în septembrie 1942 — aveau misiunea de a conduce lumea. Pentru populațiile diferitelor țări, Himmler, plin de grijă, a planificat viitoarele lor ocupații : căratul pietrelor, a lemnului și creșterea vitelor.

J. Benditer

DAVID THOMSON, *World History from 1914 to 1968*, Third Edition, London-Oxford-New York, Oxford University Press, 1976, 166 p.

Prima ediție a acestei lucrări, destinată îndeosebi studenților din universitățile britanice și publicului larg, a apărut în 1954. Autorul, fost profesor la Sidney Sussex College (Cambridge), pornind de la convingerea — exprimată în *Cuvîntul înainte* — că „istoria contemporană poate fi studiată în mod adecvat numai ca istorie universală" (p. VIII), sintetizează pe parcursul a șase mari capitole peste 50 de ani dintre cei mai zbuciumați din trecutul omenirii. Lucrarea mai cuprinde o notă bibliografică (pp. 157—160), un index și, mai ales, o *Introducere* purtînd titlul „Ce este «Istoria Universală» ?" (pp. 1—8). David Thomson constată că, spre deosebire de deceniile anterioare, istoriografia contemporană universală nu mai privește trecutul lumii pe secțiuni pentru fiecare continent în parte ; el crede cu temei că, departe numai de-a reflecta progresul studiilor istorice, această manieră rezultă din faptul că, în general, ultimele două secole se reconstituie prin ele însele ca „istorie universală". Faptul este mai cu seamă verificabil astăzi, cînd un eveniment dintr-o parte a lumii are repercusiuni „în toate părțile" globului (p. 2), cînd „interdependența continentelor" este de netăgăduit (p. 3). În această situație, Thomson apreciază că istoricului universalist îi incumbă patru datorii, ce se desprind din însăși aria extrem de largă a cercetărilor sale privind evoluția lumii contemporane. Astfel, istoricul trebuie, *în primul rînd*, să investigheze transformarea condițiilor materiale, în strînsă dependență de dezvoltarea științei și tehnologiei, de organizarea economică și socială, de comerțul mondial și de investiții, urmărind și „inter-relațiile" acestora cu schimbările politice și culturale ; evoluția relațiilor internaționale se va aborda ca un aspect important al menționatelor transformări (p. 4—5). În *al doilea rînd*, consideră autorul, istoricul universalist nu poate neglija mișcarea generală de idei și de emoții umane, iar *apoi*, nici „figurile mondiale" precum Lenin, Gandhi, Wilson, F. D. Roosevelt, Freud sau Einstein (p. 5). În *al patrulea rînd* și „mai presus de toate", scrie Thomson, universalistul trebuie să stăruie asupra acelor evenimente de după 1914 care, evident, „ilumineză" „interacțiunile și inter-relațiile" tuturor forțelor, ca : cele două războaie mondiale, organizațiile și schizmele mondiale, folosirea bombelor atomice și cursa pentru cucerirea cosmosului etc. (p. 5—6). „Aceste patru relații majore — condițiile materiale, ideile și emoțiile, personalitățile influente și evenimentele decisive — alcătuiesc într-un sens, recapitulcază Thomson, categoriile de bază ale oricărei analize istorice și în procesul interacțiunii lor stă secretul transformării istorice" (p. 6). În deplin acord cu considerentele expuse în *Introducere*, autorul realizează un documentat excurs, compartimentat în următoarele capitole : 1. Scena

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mondială în 1914 (pp. 9—38); 2. Primul război mondial, 1914—1918 (pp. 39—62); 3. Decada postbelică, 1919—1929 (pp. 63—87); 4. Decada antebelică, 1929—1939 (pp. 88—112); 5. Al doilea război mondial, 1939—1945 (pp. 113—135); 6. Lumea contemporană, 1945—1968 (pp. 136—155). În lucrare, aflăm aprecieri interesante pe marginea originilor, desfășurării și consecințelor celui de-a ldoilea război mondial. Din numeroasele demonstrații fericite ale autorului, reținem considerațiile privind izbucnirea marii conflagrații din 1939—1945: războiul a venit — scrie Thomson — „nu pentru că vreun stat l-ar fi dorit"; marile puteri și-au formulat politica în funcție de anumite țeluri urmărite, ceea ce nu le-a împiedicat să facă numeroase și mari erori de calcul. Odată cu declanșarea ostilităților s-a vădit cît de colo că „fiecare politică antebelică era discreditată" (p. 111). În prima sa fază, conflictul a fost esențialmente un „război european" (p. 113), devenind „mondial" la 7 decembrie 1941 (p. 115). Angajarea armatei germane împotriva U.R.S.S. a însemnat nu numai începerea războiului pe două fronturi de către Reichul nazist, ci și sfîrșitul, în lunile imediat următoare, al *Blietzkriegului (ibidem).* Dintre consecințele majore ale războiului. Autorul atrage atenția asupra „revoluției coloniale" (p. 121) și „noii balanțe a puterilor" (p. 128 și urm.) ce i-au succedat. Referindu-se la situația postbelică a lumii, autorul recomandă buna înțelegere și concesiile reciproce (p. 155).

În concluzie, *World History...* este o carte interesantă, utilă nu atît pentru suma informațiilor pe care s-ar putea să le pretindă cititorul, ci aproape exclusiv pentru modul în care transformările survenite între 1914 și 1968 pe plan mondial sînt judecate și proiectate de un autor dovedind inteligență, comprehensiune și simțul sintezei, atît de necesare istoricului universalist.

Gh. Buzatu

JOACHIM FEST, *Hitler*, I, *Jeunesse et conquête du pouvoir, 1889—1933*; II, *Le Führer, 1933—1945*, Paris, Gallimard, 1973, 526+546 p.

Cu această masivă, documentată și penetrantă lucrare, numele lui Joachim C. Fest se adaugă acelora ale biografilor de reputație internațională (Konrad Heiden, Alan Bullock, Walter Görlitz, Herbert Quint, Karl Dietrich Bracher, H. R. Trevor Roper, Gert Buchheit, Th. Payne, Walter C. Langer, L. Bezîmenski, H. B. Gisevius) ai fostului führer al mișcării național-socialiste și al celui de-al III-lea Reich. Istoricul vest-german a realizat, încă din 1963, o lucrare reunind biografiile liderilor Germaniei naziste și în care, bineînțeles, a stăruit asupra lui Adolf Hitler (cf. Joachim C. Fest, *Das Gesicht des dritten Reiches*, München, 1963 și traducerea românească — *Stăpînii celui de-al III-lea Reich*, București, Editura politică, 1969, pp. 21—94). Este interesant de reținut că multe dintre considerațiile și chiar titlurile unor capitole din tratarea micro-monografică din 1963 au fost menținute în biografia apărută în original în 1973 *(Hitler*, Frankfurt/Main-Berlin-Wien, Verlag Ullstein GmbH Propyläen Verlag, 1973) și tradusă de îndată în mai multe limbi. A fost menținută îndeosebit încheierea fundamentală a lui Fest de atunci la întrebarea: ce a însemnat Adolf Hitler pentru Germania în veacul al XX-lea? „Istoria ascensiunii lui Hitler [...] — afirma răspicat și inspirat Fest în 1963 — este aceea a proiectării unui eșec individual asupra unui popor întreg" (cf. *Stăpînii celui de-al III-lea Reich*, p. 24). Cartea de față pornește — putem zice — de la acest argument, demonstrîndu-i valabilitatea de o manieră categorică.

Prima parte a lucrării este consacrată de Fest analizei activității lui Hitler pînă la instalarea lui, la 30 ianuarie 1933, în fruntea Cancelariei Germaniei. Rînd pe rînd, autorul expune „originile", copilăria și anii penibili (1907—1913) petrecuți la Viena de către viitorul führer (pp. 3—30), primele influențe într-ale antimarxismului, pangermanismului și antisemitismului pe care le-a recepționat în capitala imperiului austro-ungar aflat în pragul prăbușirii (p. 31—57), plecarea în Germania în 1913, perioada primului război mondial și revoluția (pp. 58—93). Anii 1919—1923 au coincis cu debutul lui Hitler în viața politică a Bavariei, cu primele succese și cu faimosul puci de la München din 9 noiembrie 1923 (pp. 121—236). Ajuns întîmplător la o reuniune a așa-zisului partid al muncitorilor germani (D.A.P.), fondat de către Anton Drexler la 5 ianuarie 1919, Hitler se înscrie ca membru în septembrie 1919, cînd a primit și carnetul de membru, purtînd

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numărul 7, pentru ca în următoarele luni să ajungă la conducerea grupării (devenită partidul național-socialist al muncitorilor germani — N.S.D.A.P.), în 1921, autoritatea sa fiind necontestată. „Circumstanțele și adversarii, — constată Fest — care toată viața lui Hitler fură aliații săi cei mai eficace, au făcut jocul său" (p. 162). Angajat, astfel, „pe drumul politicii", Hitler declanșează acțiunea pentru cîștigarea de aderenți ai grupării sale în toată Germania. În noiembrie 1923, participarea lui Hitler la puciul menționat de la München, care a eșuat în mod lamentabil, putea să-i pericliteze cariera politică. Nu s-a întîmplat așa, căci : „De atunci, el a intrat în istorie. Trebuie adăugate concordanțelor — precizează autorul — că 9 noiembrie semnifică pentru toată viața sa faptul că el [Hitler] și-a asigurat un rol preponderent grație unei înfrîngeri. Tot astfel după cum, mai tîrziu, într-un cadru peste măsură de vast, numele său va fi transmis posterității grație unei catastrofe" (p. 236). Judecat și închis pentru faptele sale, apoi grațiat, pentru Hitler urmară „anii de așteptare" dintre 1924 și 1928 (pp. 239—310), pentru ca abia în vara anului 1929 să aprecieze că sosise „timpul luptei" pentru cucerirea puterii (pp. 311—440). Din lucrare, se distinge cu claritate că, în ofensiva sa împotriva Republicii de la Weimar, Hitler a beneficiat masiv de sprijinul unor importante cercuri politice, militare și financiare germane de dreapta. Referindu-se la mariajul dintre Hitler și marele capital german (p. 366 și urm.), Fest evidențiază însemnătatea deosebită a discursului liderului național-socialist în fața clubului industriașilor de la Düsseldorf (26 ianuarie 1932), precizînd cu temei că, dacă pentru moment profitul material obținut nu a fost cel sperat, „beneficiul" netăgăduit a fost acela că führerul a ieșit, în sfîrșit, din acea „izolare prelungită" în care a intrat, ca urmare, Republica de la Weimar (p. 372). La aceasta s-a adăugat și „șansa neașteptată" oferită de unii lideri politici din categoria lui Franz von Papen și alții, care, aflați în dispută cu cancelarul Schleicher, deschiseră lui Hitler „porțile puterii" la 30 ianuarie 1933 (p. 426).

Partea a doua a lucrării (anii 1933—1945), mai mult decît prima și în raport direct cu realitățile istorice, urmărește evoluția lui Hitler în strînsă legătură cu aceea a celui de-al III-lea Reich, al cărui fondator și führer a fost. Pentru început, Fest se oprește asupra procesului de national-socializare a statului german de îndată după 30 ianuarie 1933 („revoluția" fascistă, instituirea statului totalitar, afacerea Röhm, pp. 7—123), o atenție binemeritată acordînd-o, în continuare, perioadei 1934 — septembrie 1939, soldată, după cum este bine știut, cu mari și nesperate succese interne și mai ales externe pentru führerul și Reichul său proclamat „milenar". Din partea respectivă, cea mai amplă a întregii biografii (pp. 125—296), reține atenția înainte de toate capitolul intitulat *Priviri asupra unui personaj inuman* (pp. 162—197), în care, extrem de informat și cu multă migală, Fest dezvăluie — referindu-se la Hitler — toată monstruozitatea concepțiilor și planurilor ce au stat la temeiul Germaniei național-socialiste. Fest demonstrează convingător în ce grad politica de conciliere a democrațiilor occidentale a înlesnit succesele führerului din 1938 și martie 1939, cel din urmă întorcîndu-se în ultimă instanță contra sa : ocuparea Pragăi la 15 martie 1939, atestă Fest în acord deplin cu rezultatele celor mai recente investigații, a marcat o „cotitură" în politica Angliei și Franței, care abandonară „conciliatorismul" (p. 238). În consecință, cu aproape șase luni înaintea izbucnirii celui de-al doilea război mondial, cele două puteri europene se aflau deja înrolate în tabăra opusă Germaniei și aliaților ei. „În fapt, concluzionează autorul, în cariera lui Hitler, Praga fu punctul de plecare al unei faze noi [...] iar, după 15 ani de succese, prima greșeală gravă ; ea avea să fie plină de grele consecințe [...] Hitler a recunoscut el însuși mai apoi semnificația funestă a ocupării Pragăi..." (p. 239). Insistînd asupra izbucnirii celui de-al doilea război mondial, Fest stabilește culpabilitatea Germaniei, a lui Hitler îndeosebi. Respingînd unele tentative istoriografice de-a „justifica injustificabilul", autorul opinează decis că războiul din 1939—1945 „a fost războiul lui Hitler în sensul cel mai complet, cel mai larg ; politica sa din anii ce l-au precedat, totul din ansamblul carierei sale își află aici (în declanșarea războiului — Gh. B.) punctul de orientare : fără război, acestea ar fi fost fără țel și fără consecințe și Hitler n-ar fi fost acela care a fost" (p. 277). Cadrul odată fixat, Fest dezvoltă în paginile următoare, de o manieră irefutabilă, legătura inextricabilă ce a existat între hitlerism și război, faptul că pentru fascismul german războiul a repre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zentat „starea sa originală" (pp. 278—296). Ultimele două mari capitole ale biografiei, intitulate *Învingător și învins* (pp. 297—386) și *Sfîrșitul* (pp. 387—453), evocă anii de maximă expansiune și, apoi, de mari eșecuri ai Germaniei naziste (1933—1944) și, respectiv, prăbușirea Reichului fascist. Sub pana aleasă și inspirată a lui Fest, fapte cuonscute din vremea conflagrației mondiale capătă contururi și semnificații noi. Examinînd, de pildă, modul în care Hitler a pregătit și condus războiul, autorul se dovedește neiertător în judecată : el demonstrează că în faza marilor eșecuri militare din 1942—1945 führerul nu a fost de fel la înălțimea situațiilor ; atunci s-a adeverit — dacă mai era necesar ? ! — ceea ce unul dintre interlocutorii mai vechi ai lui Hitler (H. Rauschning)) discernuse deja, și anume că führerul era „un om care nu știa ce era o idee, un program, un țel, dar care avea în vedere numai un mijloc de a-și crește puterea și de a-și intensifica o acțiune" (p. 416). Ca atare și sfîrșitul Reichului fascist, care în concepția liderilor naziști trebuia să amintească de „crepusculul zeilor", s-a consumat — sub loviturile forțelor Națiunilor Unite — în împrejurări penibile, odată cu „eroii" săi (pp. 451—453).

Concluzia lucrării (pp. 456—471) stabilește în ce grad Hitler s-a identificat cu nazismul și ambii au influențat cursul istoriei germane în secolul nostru. „Oamenii ale căror adeziune și admirație el [Hitler] le-a cîștigat n-au urmat niciodată o viziune, ci o forță, și retrospectiv această viață (a lui Hitler — n.ns.) pare să fie desfășurarea excepțională a unei enorme energii. Efectele sale au fost mari, teama pe care ea a răspîndit-o — imensă, dar, în afară de aceste elemente, rămîne puțin de rememorat" (p. 471) — sînt cuvintele cu care se încheie solida carte a lui Joachim Fest, netăgăduit una dintre lucrările de excepție ale istoriografiei contemporane universale pe temele hitlerismului, în special, și celui de-al doilea război mondial, în general.

Gh. Buzatu

K. ST. PAVLOWITCH, *Roumanie-Allemagne (1936—1941)*, în „Balkan Studies", Volume 15_2 (1974), Thessaloniki, p. 237—261.

Într-o perioadă extrem de critică, K. Șt. Pavlowitch a fost prim-secretar al legației (apoi, ambasadei) Iugoslaviei la București. Materialul inclus în „Balkan Studies" este redactat sub forma unor note care, ne încredințează autorul lor, „sînt publicate astfel cum au fost ele scrise în 1941" (p. 259). Se înțelege că situația deținută i-a îngăduit lui Pavlowitch să cunoască îndeaproape activitatea diplomatică desfășurată de România în ajunul și la începutul celui de-al doilea război mondial, să stabilească și să întrețină contacte nemijlocite cu însiși promotorii politicii externe a țării noastre despre care, în notele sale, ne furnizează observații interesante și bine chibzuite. Astfel, N. Titulescu, debarcat de la conducerea M.A.E. român la cîteva zile după scsirea lui Pavlowitch la București, a rămas în conștiința diplomatului sîrb ca „marele european", omul care se bucura „de încrederea democrațiilor occidentale" și era „campionul înțelegerii româno-sovietice" ; după plecarea lui a survenit o „evoluție rapidă" a politicii externe a României care, după cîțiva ani numai, a terminat prin a gravita „în cîmpul Germaniei" (p. 237). Dintre succesorii lui Titulescu — Victor Antonescu (p. 237—238), Istrate Micescu (p. 239), N. P.-Comnen (p. 241), Grigore Gafencu —, numai acesta din urmă, aflat la conducerea diplomației române în perioada decembrie 1938 — mai 1940, se bucură de aprecierea deosebită a lui Pavlowitch. Moștenind o situație „mai degrabă sumbră" și „total devotat" aliaților cu anglo-francezii (p. 242), Gafencu a încercat „imposibilul" pentru a scoate România din „impasul" și „izolarea completă" ce s-au accentuat în permanență ca urmare a agravării situației internaționale din sud-estul Europei prin acordurile imperialiste dintre marile puteri (p. 244—245). După I. Gigurtu și C. Argetoianu, conducerea diplomației române a revenit lui M. Manoilescu, „un om devotat Berlinului" (p. 247), ca și urmașul său, M. Sturza (p. 250). Din ianuarie 1941, departamentul Externelor și l-a rezervat chiar I. Antonescu, șeful guvernului român de atunci (p. 254). Sub acesta, germanii — consemnează Pavlowitch — deveniră „stăpîni absoluți" în țară (p. 255), ministrul Reichului, Manfred von Killinger, fiind privit la Bucu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reşti ca un fel de „reprezentant al puterii suzerane" (p. 256). România se angajase pe un drum „fără ieşire şi fără întoarcere", şi aceasta cu toate că „marea majoritate a românilor era ostilă germanilor" (p. 257). 90% din români — consemnează în acelaşi context autorul — doreau „eşecul total al Germaniei în Vest" (p. 259). Cum s-a ajuns, totuţi, la situaţia cunoscută ? Autorul indică precis că, în urma acordurilor pentru împărţirea spaţiilor de influenţă în estul şi sud-estul Europei între marile puteri, România nu putea adopta „o altă atitudine", că, pentru menţinerea statului, a fost abandonată neutralitatea şi s-a ales „răul cel mai mic" — orientarea spre Germania (p. 259—260). Dar, orientarea respectivă nu a fost impusă numai de situaţia internaţională foarte complexă, căci, pînă în 1940—1941, factorii răspunzători de la Bucureşti au urmat politica cunoscută „de o manieră blamabilă" (p. 261).

Reţinînd unele dintre constatările diplomatului sîrb din 1941 cu privire la politica externă a României din anii imediat precedenţi, se impune să evidenţiem în ce înalt grad ele concordă cu rezultatele investigaţiilor de specialitate efectuate de istoricii români îndeosebi în cursul ultimului deceniu.

Gh. Buzatu

L. G. MARCANTONATOS, *A Athènes pendant la la guerre. Journal d'un témoin (octobre 1940—avril 1941)*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1976, 234 p.

L. G. Marcantonatos şi-a ţinut jurnalul pe tot parcursul implicării Greciei în al doilea război mondial. Încă în 1947, la Paris, el făcea să apară, sub pseudonimul Léon Marc, *Les heures douloureuses de la Grèce libérée*, care constituiau ultima parte a consemnărilor sale din vremea conflictului (perioada 12 octombrie 1944—30 ianuarie 1945). Cartea de faţă, acoperind răstimpul 28 octombrie 1940—26 aprilie 1941, se constituie, aşadar, în partea întîi a lucrării, urmînd ca cea de-a doua (27 aprilie 1941—11 octombrie 1944) să fie de asemenea încredinţată tiparului. Deşi în 1940—1941, autorul nu s-a aflat în epicentrul evenimentelor politice din capitala elenă, el a avut, totuşi, posibilitatea să fie la curent cu o seamă de fapte, mai ales după 12 noiembrie 1940, cînd a început să lucreze la biroul de cenzură a presei din Atena (p. 69—70). În această situaţie, Marcantonatos a receptat şi consemnat numeroase date despre evoluţia vieţii politice greceşti şi a ostilităţilor pe frontul italo-grec în urma agresiunii lui Mussolini din 28 octombrie 1940. Fiind prin natura funcţiei în strînsă legătură cu ziariştii străini acreditaţi la Atena, Marcantonatos a ajuns să posede informaţii bogate despre situţia internaţională, în general, despre cea din sud-estul Europei, în special, lucru ce se degajă din jurnalul său, în care aflăm multe referiri din cele mai interesante despre România. Astfel, în desele convorbiri pe care le-a avut cu ataşatul de presă pe lîngă ambasada română din Atena, Marcantonatos a aflat de la interlocutorul său o atitudine plină de protest faţă de „dezmembrarea ţării sale" şi un partizan convins al victoriei aliaţilor în războiul contra Germaniei ; despre Hitler, diplomatul român opina că, deşi repurta pe atunci o victorie după alta, el se depărta tot mai mult de ţelul urmărit şi, deci, de succes (p. 48—49). Acelaşi declara că micile state din sud-estul continentului nu puteau, în perioada imediat următoare, „să stea în afara conflagraţiei, fără să-şi ardă degetele" (p. 45). Din jurnal nu lipsesc detalii despre sosirea trupelor germane în România şi rostul lor (pp. 59, 138—141, 142—143) ori despre rolul şi locul ţării noastre în raporturile dintre marile puteri continentale (p. 74—75). La 28 noiembrie 1940, autorul a reţinut cu promptitudine ştirile parvenite despre „noaptea română a Sf. Bartolomeu" în care şi-au aflat moartea istoricul N. Iorga şi alţi oameni politici (p. 101). Autorul şi cunoscuţii săi nu-şi ascund indignarea faţă de crimele făptuite de legionari în România, convingerea ce se desprindea fiind aceea că Germania „se află în spatele acestor execuţii" *(ibidem)*, că Reichului nazist i-a aparţinut „iniţiativa" (p. 102). A doua zi, Marcantonatos va nota că, potrivit opiniei ce se formase la Atena, I. Antonescu era „incapabil de-a stăpîni evenimentele" din România *(ibidem)*. La 30 noiembrie 1940, la Atena se aprecia că, în urma acţiunilor legionarilor, „situaţia în România continuă să fie haotică" (p. 103), iar la 19 decembrie 1940 un ziarist sosit

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din România comunica autorului că poporul manifesta „o mare simpatie pentru cauza noastră (a Greciei — n.ns.). Corpul de ofițeri, de asemenea. S-au produs unele incidente între populație și trupele germane staționate pe ceea ce a mai rămas din teritoriul român. Oamenii strigau : «Jos Viena» pentru a protesta contra arbitrajului care a dezmembrat țara. Alții aclamau Grecia, simbol al demnității și rezistenței naționale" (p. 112). În ianuarie 1941, autorului nu-i scapă știrile despre „tulburările" din România și concentrările de trupe germane, „gata să fie trimise în Balcani" (p. 121). La 13 februarie 1941, amenințarea germană asupra Balcanilor părea „să se precizeze" (p. 136), iar a doua zi momentul acțiunii Reichului era fixat pentru confluența lunilor februarie-martie 1941 (p. 143). După declanșarea campaniei *Wehrmachtului* în Balcani, la 6 aprilie 1941, jurnalul reflectă aproape exclusiv faptele survenite pe frontul germano-italo-grec, încheindu-se cu o însemnare din 26 aprilie 1941 : „Mîine noi nu vom mai fi liberi și foametea va începe". Sînt ultimele rînduri din jurnalul lui L. G. Marcantonatos care, sfîrșindu-se la data menționată, vrea să consemneze consumarea primei faze a participării Greciei la conflagrația secolului. A doua zi, la 27 aprilie 1941, pentru poporul grec începea perioada dureroasă a dominației fasciste, asupra căreia așteptăm de la L. G. Marcantonatos partea a doua a interesantului său jurnal atenian.

Gh. Buzatu

MARTIN L. VAN CREVELD, *Hitler's Strategy 1940—1941. The Balkan Clue*, Cambridge, University Press, 1973, 248 p.

Lucrarea, amplu comentată în paginile unor mari publicații de istorie din R. F. Germania, Anglia, Franța și S.U.A., a fost calificată dintru început de către cunoscuți specialiști drept „provocatoare". Aceasta pentru că autorul, folosind un bogat material inedit și întemeindu-se pe numeroasele documente publicate, ca și pe datele tuturor investigațiilor de ținută anterioare, avansează puncte de vedere cu totul noi într-o serie de aspecte privind desfășurarea războiului mondial în 1940—1941 în care se părea că nimic (sau aproape nimic) nu mai era de spus. Fără a intra în detalii, ținem să precizăm că îndeosebi în două probleme van Creveld răstoarnă tot ceea ce era cunoscut înaintea apariției cărții sale :

1. Cu unele excepții, neglijabile și cantitativ și calitativ, literatura de specialitate conchidea că, declanșînd atacul contra Greciei la 28 octombrie 1940, Mussolini l-ar fi surprins pe Hitler. Reexaminînd faptele, van Creveld ne convinge că lucrurile nu au stat deloc așa. Dictatorul italian *nu l-a înștiințat pe führer* asupra planului său, este adevărat. Însă Hitler, prin agenții săi, a aflat din timp de intențiile „ducelui" (p. 39 și urm.) și adept, pînă în jurul datei de 30 noiembrie 1940, al așa-zisei „strategii periferice", a lăsat ca evenimentele să-și urmeze cursul deoarece, prin acțiunea Italiei, spera să fie (și va fi !) implicat în operațiunile din Mediterana, aplicînd Angliei o lovitură. Cu alte cuvinte, anticipînd defecțiunea Italiei în războiul contra Greciei, Hitler își crea un *alibi* pentru intervenția sa (p. 49).

2. Acțiunea atît de diabolic pusă la cale nu a întîrziat să se întoarcă împotriva Reichului și a führerului. În decembrie 1940, prepararea documentelor în vederea invadării U.R.S.S. (operațiunea „Barbarossa") era încheiată și Hitler se văzu silit să renunțe la „strategia periferică". Evenimentele din Balcani însă își urmau de acum cursul și, pentru a-și asigura flancul drept în cazul campaniei răsăritene și a-l salva pe Mussolini, Reichul declanșează la 6 aprilie 1941 operațiunile „25" și „Marita" (respectiv ocuparea Iugoslaviei și a Greciei). Luptele s-au prelungit, în unele sectoare, pînă în mai-iunie 1941 și problema ce se impune acum atenției istoricului este dacă nu cumva campania lui Hitler din Balcani *a determinat* amînarea aplicării planului „Barbarossa" (inițial stabilit pentru 15 mai 1941), cu toate consecințele ce au rezultat apoi din situația intervenită ? Acesta a fost punctul de vedere în cvasi-unanimitate acceptat pînă acum în lucrările de specialitate. Van Creveld, prin demonstrațiile sale, înlătură și această opinie, atestînd irefutabil că amînarea operațiunii „Barbarossa" nu a rezultat nemijlocit de pe urma implicării *Wehrmachtului* în Balcani, ci s-a datorat lipsei de echipament a armatei hitleriste (pp. 170—178). Pentru a-l cita pe van Creveld, să reținem că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

problema raporturilor dintre campaniile balcanice ale lui Hitler și „Barbarossa" este „extrem de complicată" (p. 182), dar că oricum întîrzierea celei din urmă „nu a rezultat direct" din cele dintîi (p. 183).

Fie numai și pentru precizările consemnate, cartea lui van Creveld și-a căpătat un loc bine situat în istoriografia ultimei conflagrații mondiale. Dar, volumul în discuție ambiționează mult mai mult decît am semnalat noi, și anume stabilește rolul și locul Balcanilor în strategia generală a Reichului hitlerist de la confluența anilor decisivi ai războiului mondial 1940—1941. Circumscrisă acestei tematici, cartea lui van Creveld se recomandă indiscutabil ca o contribuție științifică fundamentală.

Gh. Buzatu

LEOPOLD TREPPER, *Le grand jeu*, Paris, Éditions Albin Michel, 1975, 418 p.

Apariția acestei lucrări poate fi socotită, fără nici o reticență, un eveniment editorial. Cînd spunem aceasta, avem în vedere atît dezvăluirile cuprinse în volum, cît și faptul că, în sfîrșit, Leopold Trepper *a vorbit*. Cine este autorul ? Este fostul „mare șef" al cunoscutei rețele sovietice de informații „Orchestra roșie" căutat, prin 1940—1942, de către serviciile naziste de contraspionaj în Germania, Franța, Belgia și Olanda deodată. Numeroși specialiști în istoria conflagrației mondiale din 1939—1945 îl includ pe Trepper, în baza analizei temeinice a activității sale și a rețelei ce a condus-o, între super-agenții secreți ai secolului, între marii luptători din umbră pentru victoria cauzei popoarelor asupra fascismului. Apărînd acum în postură de memorialist, Trepper ni se destăinuie că nu are vreo ambiție mai mare decît „de-a spune adevărul" (p. 15). Existența sa în anii războiului a fost plină de mari pericole, dar, dacă ar fi s-o ia de la capăt, „aș reîncepe cu plăcere" — scrie autorul *(ibidem)*. Cele mai consistente pagini din volum sînt, desigur, cele consacrate perioadei 1938—1943, adică anilor cînd „marele șef" a acționat ca atare (pp. 92—246).

Pentru Trepper și colegii săi, anii 1938—1939 au fost destinați instalării „infrastructurii" rețelei „Orchestra roșie" (p. 100). Odată cu începerea ostilităților în Europa, la 1 septembrie 1939, rețeaua a intrat în activitate, dovedind ulterior o uluitoare eficacitate. Între 1940 și 1943, „Orchestra roșie" a expediat „Centrului" din Moscova nu mai puțin de 1 500 de mesaje de primă calitate, privind : 1. mijloacele materiale ale inamicului (Germaniei naziste) ; 2. situația militară a inamicului pe diversele teatre de operațiuni (îndeosebi din Est) ; 3. diferite sinteze și analize (p. 128—129).

Dintre realizările deosebite ale oamenilor lui Trepper, reținem că, în prima *parte a anului 1941, s-au obținut informații sigure, transmise neîntîrziat „Centrului"*, despre pregătirile lui Hitler în vederea invadării U.R.S.S. (p. 124 și urm.). Mai apoi, un membru bine-situat al rețelei a aflat și comunicat la timp știri detaliate și precise despre planurile Germaniei referitoare la ofensiva *Wehrmachtului*, împotriva Moscovei și a Caucazului (p. 131). Capturîndu-l în cele din urmă, la 24 noiembrie 1942, naziștii se străduiră să-l atragă pe Trepper în acțiunea de „intoxicare" a „Centrului". Trepper, pentru a cîștiga timp și pentru a obține ca nemții să transmită și informații exacte centralei sale, a acceptat „marele joc" (p. 171) ; decizia nu a luat-o însă decît după ce căpătase convingerea că „Centrul" aflase deja de căderea sa în mîinile dușmanului (p. 172—173). Din cele expuse de autor, ca urmare a „marelui joc". „Centrul" a intrat în posesia unor informații militare de maxim interes asupra Reichului și planurilor sale (p. 218). Reușind să evadeze în septembrie 1943, „marele șef" a stat ascuns în Franța pînă în august 1944, iar în ianuarie 1945 a plecat în U.R.S.S. (p. 279).

Realizat cu colaborarea lui Patrick Rotman, volumul memorialistic al lui Leopold Trepper se dovedește o carte temeinică și de mare folos pentru toți cei interesați de istoria ultimei conflagrații mondiale.

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RACHELE MUSSOLINI, *Mussolini sans masque*, propos recuellis par ALBERT ZARCA, Paris, Fayard, 1973, 379 p.

Deosebit de întreprinzător, Albert Zarca, jurnalist de profesie, a luat mai multe interviuri soției fostului dictator fascist italian și care, adunate în această carte, reușesc mai puțin să-l prezinte pe „ducele" Benito Mussolini „fără mască", cît mai ales să ofere unele explicații pentru erorile ce le-a comis. Cu toate acestea, cartea conține multe informații interesante ce îngăduie cititorului să reconstituie perioada fascistă și, mai cu seamă, să afle diverse explicații pentru unele acțiuni de-ale lui Mussolini. Un capitol special, de pildă, se referă la raporturile dintre Hitler și Mussolini (pp. 189—205), iar un altul — intitulat „Al doilea război mondial ar fi putut fi evitat" (pp. 221—231) — este consacrat demersurilor „ducelui" pentru preîntîmpinarea izbucnirii ostilităților în toamna anului 1939. Este interesant de reținut că, din moment ce conflictul a izbucnit și s-a amplificat, Mussolini nu a mai întrevăzut posibilitatea nici unui compromis între marile puteri, și aceasta mai ales datorită unor predispoziții ale șefilor puterilor respective (p. 230—231). Din relatările interlocutoarei lui Zarca, desprindem opinia fermă a „ducelui" cum că, în 1939 „lovitura de grație" dată păcii s-a produs la 23 august. De asemenea, cînd la 3 septembrie 1939 a aflat că Londra și Parisul au declarat război Berlinului, Mussolini i-a spus soției că, din acel moment, era „imposibil" ca Italia să stea deoparte și, mai mult decît atît, „imposibil și periculos să nu intre de partea Germaniei" (p. 240).

În concluzie, apreciem că, păstrînd toată rezerva față de declarațiile interlocutoarei lui Zarca, putem include cartea pe marginea căreia am referit în rîndul lucrărilor interesante existente asupra unei perioade zbuciumate din istoria Italiei contemporane și a lumii.

Gh. Buzatu

RICHARD DEACON, *A History of the Russian Secret Service*, London, Frederick Muller Ltd., 1972, 568 p.

Faptul că Richard Deacon s-a oprit asupra istoriei serviciilor de informații rus și sovietic nu ne apare deloc surprinzător. Era, dimpotrivă, de așteptat ca, după ce istoricul englez realizase o sinteză asupra spionajului britanic, să beneficieze de experiența acumulată și de o parte din informațiile culese pentru a urmări trecutul unor organisme secrete de mare reputație și eficacitate cu care acelea, nu mai puțin celebre, ale țării sale s-au aflat — în funcție de vicisitudinile timpului — în luptă acerbă sau colaborare. În același timp, perfect conștient de greutatea misiunii asumate, Deacon nu și-a propus să elaboreze un studiu integral al problematicii abordate, ci s-a limitat la analiza *unora* dintre cazurile faimoase prezente în trecutul spionajului rus și sovietic și care, toate la un loc, nu alcătuiesc evident istoria completă a domeniului investigat, ci doar *o istorie*, așa cum reiese și din titlul lucrării la care ne referim. Din istoria spionajului rus, Deacon a reținut mai multe episoade (agenții lui Ivan cel Groaznic, inițiativele Ecaterinei a II-a și ale lui Nicolae I în domeniul informațiilor, activitatea „Ohranei", izbînzile și căderea celebrului Reilly etc., în total 194 p.), infinit mai puține însă decît cele ce au marcat evoluția „inteligenței" sovietice (p. 195—534). În acest cadru vast, cititorul află detalii despre dezvoltarea organismelor de informații după 1917, despre spionajul științific ori, în sfîrșit, despre superagenții secolului.

Un loc aparte în cartea lui Deacon îl ocupă examinarea activității serviciilor secrete sovietice în anii celui de-al doilea război mondial, insistîndu-se, deopotrivă, asupra marilor succese și eșecuri. Dintre marii eroi ai luptei pe frontul nevăzut se impun atenției (și admirației) lui Deacon : Richard Sorge (pp. 325—344), Leopold Trepper, Rudolf Roessler ș.a. Sorge este, după autor, unul dintre cei mai mari spioni ai veacului (pp. 325), al cărui record în materie rămîne știrea transmisă Moscovei, în ultima parte a anului 1941, despre certitudinea canalizării agresiunii japoneze în direcția S.U.A. și Angliei, iar nu a U.R.S.S., ceea ce a îngăduit Kremlinului să aducă trupe din Siberia, întărind apărarea capitalei sovietice și lansînd, apoi, contraofensiva din decembrie ce a provocat Germaniei lui Hitler primul insucces notoriu pe frontul de Est (p. 339). Deacon consacră, de asemenea, un întreg capitol unui alt agent de o eficacitate extra-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ordinară între 1941 și 1943/1944 — Rudolf Roessler (alias „Lucy") (pp. 362—375), fără a-l ignora, în continuare, pe Ilya Svetlov (alias Walter Schultz), care, infiltrîndu-se în *Abwehr*-ul lui Canaris, a reușit să preîntîmpine înfăptuirea operațiunii naziste „Saltul cel lung": asasinarea celor „trei mari" (Stalin, Churchill, Roosevelt) în cursul conferinței de la Teheran (noiembrie — decembrie 1943).

Deși se vrea doar *o istorie*, cartea lui Richard Deacon este o carte serioasă, documentată și extrem de captivantă. Partea cuprinzînd notele la capitole (pp. 539—553) și lista bibliografiei de bază anexată (pp. 555—557) atestă în ce largă măsură autorul a izbutit să dea o lucrare temeinică asupra unui domeniu deosebit de dificil, în care posibilul cu imposibilul și realul cu pura imaginație fac cea mai bună casă.

Gh. Buzatu

EUGENE K. BIRD, *Rudolf Hess dévoile son mystère*, Paris, Gallimard, 1975, 286 p.

Titlul original al acestei lucrări, apărută în 1974, este *The Loneliest Man in the World*. „Omul cel mai singuratec din lume", adică Rudolf Hess, la care se referă Bird, nu numai că s-a numărat printre bonzii naziști, fiind la un moment dat succesorul desemnat nr. 1 al lui Adolf Hitler, dar, fapt mult mai semnificativ, prin plecarea sa inopinantă în Anglia (10 mai 1941) și prin comportarea sa în cursul detenției britanice, în timpul procesului de la Nürnberg (1945—1946), ca și după aceea, și-a „punctat" activitatea cu o sumă de necunoscute de prima mărime, pe care autorul tocmai își propune să le rezolve. Aici trebuie să precizăm că ceea ce pînă acum nu au realizat numeroși istorici, juriști, psihiatri și ziariști, care s-au ocupat de „cazul Hess", Bird, fără a fi nici una, nici alta, reușește în mare măsură, și aceasta grație *îndeosebi* avantajului ce l-a avut, fiind locotenent-colonel în forțele armate ale S.U.A., de-a fi fost numit, în septembrie 1964, directorul american al închisorii de la Spandau (Berlin Vest), unde, după cum se știe, cu începere din 1947 și-au executat, sub control cvadripartit, pedepsele toți marii criminali de război germani condamnați la Nürnberg. Așa după cum specifică în *Introducere*, ca și într-o *declarație* din 27 martie 1972, anexată cărții sale, Bird pretinde a fi fost singurul dintre cei foarte numeroși amatori care, după 1941, au urmărit să cîștige încrederea deplină a lui Hess și, în consecință, el a obținut de la ultimul și cel mai de seamă dintre deținuții de la Spandau o seamă de documente originale, pagini de jurnal (cf. p. 43 și urm.) ori i-a zmuls, după 30 august 1970, anumite declarații pe teme — se înțelege — nu dintre cele mai puțin controversate. Că este așa, rezultă din cartea de față, în care cititorul poate afla, în fine, răspunsuri categorice la o serie de probleme ce a interesat și interesează îndeaproape pe istoricii conflagrației mondiale din 1939—1945:

1. În iunie 1941, Hitler nu a știut nimic despre decizia luată de Hess de a pleca în Anglia (p. 215). Führerului i-au fost necunoscute și mobilurile acțiunii adjunctului său, cu toate că, procedînd așa cum a făcut-o, Hess este convins că răspundea dorinței lui Hitler. Din declarațiile lui Hess către Bird, desprindem că fostul lider nazist și-a propus să obțină prin acțiunea sa o încetare a ostilităților între Germania și Anglia, cunoscut fiindu-i, de altfel, că Hitler însuși nu respingea încă pe atunci posibilitatea unui compromis cu Londra (p. 231—232). Cu alt prilej, Hess s-a exprimat fără reticențe: „...Aveam impresia foarte clară că führerul nu ținea să-i bată pe englezi. El dorea să pună capăt luptei. Dar, încăodată, vă precizez că el nu avea nici o cunoștință despre hotărîrea mea de a zbura în Anglia în scopul realizării voinței sale. Am luat singur responsabilitatea actului meu. Această responsabilitate o revendic în întregime" (p. 223).

2. Luna mai 1941 nu a fost aleasă întîmplător ca moment pentru asumarea de către Hess a rolului său de mediator al păcii germano-britanice. Atunci, cel de-al III-lea Reich era în febra pregătirilor pentru declanșarea, la 22 iunie 1941, a atacului contra U.R.S.S. (operațiunea „Barbarossa"). În perspectiva foarte apropiată a războiului sovieto-german, realizarea unei înțelegeri între Berlin și Londra căpăta o semnificație cu totul aparte și, tocmai de aceea, Bird a insistat nu o dată ca Hess să-i confirme depozițiile sale anterioare cum că, pînă la plecarea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sa din Germania, nu fusese de fel la curent cu preparativele lui Hitler pentru cazul „Barbarossa". Hess și-a menținut ani de zile această declarație (cf. p. 224—225), dar prin 1970—1971, chestionat fiind într-un rînd de către Bird („Deci știați că se pregătea operațiunea *Barbarossa* ?"), a replicat, în sfîrșit : „Da. Știam" (p. 272).

3. În timpul detenției sale în Anglia și la Nürnberg, Hess a intrigat pe judecătorii săi datorită afirmațiilor sale că-și pierduse memoria, că nu-și mai amintea nimic din cursul perioadei fasciste (p. 87 și urm.). Pe acest temei, apărarea a solicitat sistarea judecării lui Hess, dar Tribunalul Militar Internațional de la Nürnberg nu a dat curs și l-a condamnat la închisoare pe viață. A procedat Tribunalul just neadmițînd teza apărării ? Destăinuirile făcute de însuși Hess lui Bird ne arată că da ! Interogat adeseori de către autorul cărții pe această temă, Hess a recunoscut în cele din urmă : „Este adevărat că la început eu am simulat o pierdere a memoriei..." (p. 232).

În afara aspectelor asupra cărora ne-am oprit, cartea lui Bird cuprinde numeroase alte detalii semnificative privind îndeosebi trecutul Germaniei hitleriste, colaborarea Hitler-Hess înainte de 30 ianuarie 1933, incendierea Reichstagului etc. Locotenent-colonelul Bird s-a dovedit un anchetator tenace și conștiincios și, prin calitatea probelor pe care a reușit să le adune asupra anilor '30—'40, conchidem că și-a atins cu prisosință scopul urmărit, întocmind această lucrare menită „să umple o lacună în istoria contemporană" (p. 283).

Gh. Buzatu

P. N. POSPELOV (editor), *Great Patriotic War of the Soviet Union, 1941—1945. A General Outline*, Moscow, Progress Publishers, 1974, 469 p.

Lucrarea de față, întocmită de un larg colectiv de cunoscuți specialiști sovietici în istoria marii conflagrații din 1939—1945 (M. M. Minasian, E. A. Boltin, V. A. Sekistov, B. S. Telpuhovski), reprezintă o versiune prescurtată a volumului care, din 1965, a cunoscut două ediții în limba rusă.

Periodizarea Marelui Război pentru Apărarea Patriei pe care o propun autorii volumului examinat este cea admisă în general de către istoricii sovietici după 1958 : I) perioada retragerii și a operațiunilor cu predilecție defensive ale Armatei Roșii (iunie 1941 — noiembrie 1942) ; II) perioada „marilor cotituri" (noiembrie 1942 — decembrie 1943) ; III) perioada prăbușirii Germaniei hitleriste și a aliaților lor sub loviturile Națiunilor Unite, în primul rînd ale forțelor sovietice (1944—1945).

În lucrare se întîlnesc nenumărate și autorizate precizări despre ajunul războiului din Est. Așa, de pildă, relativ la pactul de neagresiune sovieto-german din 23 august 1939 autorii opinează că el s-ar fi impus U.R.S.S. ca „unica soluție" ; semnîndu-l, guvernul sovietic nu s-a îndoit vreun moment că Hitler renunță la atacul său în Est (p. 21), dar, pentru moment, a obținut un dublu avantaj prin aceea că o împiedicat formarea unui front unic imperialist antisovietic și a cîștigat un prețios răgaz necesar întăririi apărării la granița de vest *(ibidem)*. Un alt capitol asupra căruia insistă autorii este acela, încă atît de controversat, cum de a fost posibil ca Hitler să asigure surpriza atacului său de la 22 iunie 1941. Se dezvăluie că „pînă în chiar ultimul moment" I. V. Stalin și guvernul sovietic au crezut că vor reuși să amîne, prin mijloace politico-diplomatice, războiul cu Reichul nazist (p. 55). La 13 iunie 1941, de exemplu, Kremlinul a încercat să obțină, prin intermediul ambasadorului german Schullenburg, asigurarea Berlinului că va respecta pactul din august 1939. Apoi, precizările prezentate de Kremlin la 21 iunie 1941 privind violarea spațiului aerian sovietic de către *Luftwaffe* erau extrem de îngăduitoare *(ibidem)*. De asemenea, unii dintre comandanții Armatei Roșii au calculat greșit *momentul* invaziei naziste, relevîndu-se, în acest context, că „niciodată" înainte de 22 iunie 1941 concluziile lor nu s-au întemeiat pe informațiile uluitor de precise ale unor super-agenți sovietici (îndeosebi Richard Sorge), care au încunoștiințat din timp Moscova asupra datei atacului hitlerist (p. 56).

Constatările autorilor despre cauzele și proporțiile eșecurilor Armatei Roșii în primele luni ale campaniei „Barbarossa" sînt veridice. Ei nu ascund că armata sovietică nu avea experiență (p. 55), că era necorespunzător dotată (p. 56)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ori că pierderile suferite în diverse încleştări cu inamicul au fost „imense" (p. 70). Cu toate acestea, se evidenţiază în lucrare, fiecare palmă de pămînt a fost cedată prin luptă, iar prin fiecare rezistenţă îndîrjită — la Smolensk, Leningrad şi Kiev chiar — s-a obţinut dereglarea orarului stabilit anterior de fascişti pentru terminarea campaniei din Est în două-trei săptămîni, în consecinţă consumîndu-se eşecul războiului fulger purtat cu succes pînă atunci de *Wehrmacht* pe alte fronturi (p. 72). Iar aceasta a însemnat transformarea conflictului din răsărit într-un *război de durată*, în care şansele nu erau nicicum de partea Germaniei, cum s-a şi văzut foarte curînd, atunci cînd, declanşînd contra-ofensiva de la Moscova în decembrie 1941, Armata Roşie a provocat *Wehrmachtului* „prima înfrîngere majoră" din cursul celui de-al doilea război mondial" (p. 107).

Spaţii însemnate din lucrare sînt consacrate perioadei „marilor cotituri" din 1942—1943 (pp. 59—235) şi, mai ales, prăbuşirii Germaniei naziste (pp. 239—409). În această ultimă parte a lucrării aflăm detalii despre evenimentele din România din vara anului 1944 (pp. 295—306), inclusiv despre ofensiva sovietică din zona Iaşi-Chişinău. Autorii descriu, mai întîi, ofensiva Fronturilor 2 şi 3 ucrainene care, în numai două zile, au zdrobit rezistenţa inamicului (p. 298), iar, în continuare, au acţionat în condiţii „foarte favorabile", dat fiind că trupele române, „departe de-a rezista, ...şi-au întors armele împotriva naziştilor" (p. 300). Referitor la evenimentele interne din România, lucrarea reliefează rolul Partidului Comunist Român în declanşarea şi triumful insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste din August 1944 (p. 302), faptul că la 31 august 1944, cînd armata sovietică a sosit la Bucureşti, capitala ţării noastre fusese deja eliberată de către forţele patriotice interne conduse de comunişti (p. 303). Interacţiunea insurecţiei române cu aceea a ofensivei sovietice este surprinsă cu exactitate, ambele evenimente prezentînd o mare semnificaţie politico-militară pentru desfăşurarea ultimei faze a celui de-al doilea război mondial, întrucît au provocat o schimbare „fundamentală" pe teatrul de operaţiuni din sud-estul european (p. 303).

În ansamblu, lucrarea apărută sub redacţia lui P. N. Pospelov se înscrie printre realizările de prestigiu ale istoriografiei sovietice privitoare la epoca anilor cruciali 1941—1945.

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca", vol. XIX, Cluj, 1976, 434 p.

La aproape douăzeci de ani de afirmare în literatura de specialitate, *Anuarul* editat de Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca s-a impus ca o publicație valoroasă prin contribuțiile incontestabile pe care le-a adus la dezvoltarea cercetărilor istorice din țara noastră. Ultimul număr întărește această convingere. El adaugă totodată cîteva realizări în măsură să îmbunătățească simțitor profilul publicației atît sub raportul structurii (ne referim la includerea unui registru de recenzii și note bibliografice) cît și sub raportul conținutului.

Cele peste douăzeci de titluri au fost distribuite în alcătuirea volumului după cum urmează: un grupaj cu profil editorial, cuprinzînd articolele de largă concepție scrise de acad. Ștefan Pascu *(Educație politică — cultură socialistă — istorie marxistă)* și de I. Cicală *(Partidul Comunist Român — continuatorul tradițiilor istorice de luptă pentru libertatea, independența și suveranitatea poporului român)*; o secțiune de *studii și articole*; *Miscellanea*; *Recenzii, note bibliografice*; *Revista revistelor*; *Necroloage* închinate regretaților Aurel Decei și Mihail P. Dan.

Între numeroasele contribuții științifice ne reținem mai întîi atenția preocupările privind abordarea unor probleme generale ale istoriei naționale. Plin de interes ni s-a părut studiul lui I. I. Russu despre *Scrierea greacă și latină în Dacia preromană*. Reputatul cercetător al limbii vorbite de daci supune unui riguros examen critic informațiile existente în acest sens, combătînd unele aprecieri simpliste și fortuite (vezi, spre exemplu, discuția mult discutatului text *Decebalus per Scorilo)* și care, din nefericire, au fost preluate dintr-o generație în alta. În concluzia cercetării întreprinse, I. I. Russu consideră că pătrunderea *sistemului alfabetic* grec și latin în Transilvania a avut loc numai spre sfîrșitul veacului I e.n., el servind, îndeosebi la marcarea unor piese meșteșugărești sau de arhitectură. Reluînd o problemă mai veche în istoriografia noastră, în legătură cu marea campanie a sultanului Mahomed I în Țara Românească din anul 1420, Viorica Pervain oferă cîteva precizări concludente în studiul său, *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419—1420*. În cadrul acelorași preocupări pentru aspecte generale ale istoriei românești, relevant ni se pare și studiul lui Pompiliu Teodor, *Dimitrie Cantemir și preiluminismul sud-est european*. Istoricul clujean evidențiază meritele savantului român care a deschis calea investigării unei zone ignorate pînă la acea dată, intîmpinînd astfel „demersul leibnizian de cunoaștere a unor regiuni neintegrate încă circuitului de valori universale" (p. 314).

Cum era de așteptat de la o publicație științifică ce apare într-un centru cu vechi tradiții în studiul istoriei vechi, un număr considerabil de materiale privesc aspecte din trecutul Daciei romane. V. Wollmann reia dintr-o perspectivă inedită cercetarea tăbliței cerate descoperite la Roșia Montană între anii 1786—1855, arătînd influența mediului montanistic și condițiile descoperirii lor, pentru a face apoi considerații interesante în legătură cu datarea galeriilor romane. Reținem punctul lui de vedere de a se folosi pentru definirea investigațiilor de asemenea fel termenul de *arheologie montanistică* (p. 256). Continuînd seria *Epigraphica*, Ioan Piso oferă noi date epigrafice privind inscripțiile descoperite la Voislova (jud. Caraș-Severin), Sarmizegetusa și Cășei. Preocupat de monumen-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tele arhitecturii vechi a căror semnificații se dezvăluie „în zona graniței labile dintre cultul religios și transpunerea artistică" (p. 267), Mihai Bărbulescu analizează pilastrul de calcar decorat cu zeități din lapidarul Muzeului de istorie a Transilvaniei și, extinzînd rezultatele descoperirii sale pentru toți pilaștri descoperiți, consideră că aceștia reprezintă reminescențe ale unor importante monumente de arhitectură. Concluzia se dovedește prețioasă pentru cercetarea romanizării care a avut loc în Dacia (p. 272).

La fel de interesante sînt contribuțiile lui N. Gudea și I. Dragomir la prosopografia și toponimia limesului bănățean al Dunării, aduse în urma descoperirilor recente din hotarul satului Căunița, unde a existat o garnizoană romană.

În rîndul preocupărilor din volumul la care ne referim, o pondere apreciabilă o dețin lucrările referitoare în special la istoria Transilvaniei. În acest cadru, problemele legate de istoria țărănimii și a satului, în epoca modernă, s-au bucurat de analize detaliate, însumînd atenția cîtorva studii: A. Răduțiu, *Actele țărănești în limba română din Transilvania pînă la 1848 și importanța lor documentară*; L. Botezan, *Aspecte ale antrenării gospodăriilor țărănești din Transilvania în economia de mărfuri între anii 1785—1820*; L. Gyémánt, *Geneza urbariului ardelean din 1846/47*; L. Báthory, *Dezvoltarea social-economică a comunei Gîrbou (jud. Sălaj) între anii 1820—1848*. Aspecte din istoria artei și din trecutul național-cultural al Transilvaniei au fost studiate de M. Porumb, *Zugravi și centre românești de pictură în Transilvania secolului al XVIII-lea*; N. Bocșan, *Confiscarea fabulelor lui Țichindeal*; G. Neamțu, *Alexandru Roman, profesor la Universitatea din Budapesta*.

Nu mai puțin importante ni s-au părut cercetările referitoare la participarea Brașovului la înăbușirea răscoalei țărănești din 1514 (C. Feneșan), informațiile despre tezaurul monetar de la Silea (E. Chirilă), datele cu privire la foametea din anii 1814—1816 pe domeniul Zlatnei (Al. Neamțu) ca și studiile lui H. Mureșan și L. Maior, despre comerțul Transilvaniei între anii 1867—1875 și, respectiv, caracterul antimonarhic al mișcării pentru vot universal din anul 1908.

Cuprinzînd cercetări din cele mai variate aspecte ale istoriei, de la cele de interes local la cele de interes general, pe parcursul tuturor epocilor istorice, ultimul număr al *Anuarului* din Cluj-Napoca reliefează seriozitatea preocupărilor științifice din străvechiul municipiu al Transilvaniei, constituind totodată o contribuție de seamă la dezvoltarea cercetărilor istorice din țara noastră.

Ștefan Lemny

„Annales Historiques de la Révolution Française", 1976, 48, nr. 225.

Este un al treilea număr pe care prestigioasa revistă îl consacră integral unei problematici istorice dintr-o țară socialistă. Primul dedicat epocii luminilor în Ducatul Varșoviei, al doilea Ungariei de la lumini la Revoluția din 1848 și, în sfîrșit, ultimul pe care îl semnalăm, cu titlul „Țările române în vremea luminilor. 1770—1830". Intenția conducerii *Analelor istorice ale Revoluției Franceze* este din cele mai lăudabile, răspunzînd unei necesități de comunicare ale unor cercuri istorice din Franța, tot mai convinse de realele dimensiuni ale Europei, cu progresele istoriografiei din centrul și sud-estul continentului. Acestei idei a unei Europe unitare îi dă expresie istoricul Albert Soboul, atunci cînd subliniază temeiurile unui comparatism istoric la nivelul sensibilității actuale. În alți termeni nu numai ilustrarea influenței Revoluției Franceze, ci mai mult încă sublinierea specificității realităților naționale și originalitatea diverselor căi de dezvoltare. Să recunoaștem aici o concepție modernă, articulată istoric, la care subscrie, prin cercetări fundamentale, și istoriografia românească.

Istoricii români, specialiști în secolul al XVIII-lea, s-au oprit, cu justificare, la istoria țărilor române în epoca luminilor, considerată cronologic între anii 1770—1830. Primul termen, înțeles a fi corespunzător demarajului luminilor la noi, al doilea aproximînd momentul romantic în istoria românească. Ca atare, studiile publicate urmăreau să evidențieze stadiul de dezvoltare al structurilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

economice, sociale și instituționale într-o perioadă care ar putea să constituie cadrul de manifestare pentru impactul Revoluției Franceze.

Profesorul Gh. Zane, specialist prin excelență al realităților economice din Principate, oferă un necesar fundal înțelegerii fenomenelor care pot motiva progresele economiei monetare și implicit disoluția sistemului feudal. Bilanțul unei cercetări de durată conturează existența unei burghezii în continuă dezvoltare, ajunsă în preajma Revoluției din 1848 să se interfereze în afacerile publice. Concluziile studiului, credem, explică, în mare măsură, stadiul la care se afla economia românească, inconsistența în perioada Revoluției Franceze a unei burghezii și evident rolul boierimii liberale în mișcarea politică.

Complementar studiul lui V. A. Georgescu, dens ca informație și profund în analiză, ajunge firesc la concluzia „que directement et à court terme, la Révolution ne pouvait exercer sur les structures et les institutions aucune influence notable et d'une certain ampleurs". În schimb, autorul afirmă că impactul revoluționar trebuie căutat în mentalități, în ideile politice și sociale, în contactele culturale. Prin urmare pe acest tărîm se realizează sub influență franceză, un respect pentru națiune și pentru drepturile sale. Evident, că o apropiere de istoria Transilvaniei în secolul al XVIII-lea ar fi fost de natură să ne ofere și alte repere și, poate, noi puncte de sprijin.

Din acest punct de vedere, a unei mai sporite atenții pentru istoria Transilvaniei, se înscriu contribuțiile lui Florin Constantiniu, *Condition paysanne et relations agraires* și Alex. Duțu, *Le renouvellement de la culture dans les pays roumains (1770—1830)*. Prima contribuție, în lumina valorificării critice a istoriografiei anterioare războiului și a cercetărilor personale ale autorului, stabilește un sincronism în evoluția raporturilor sociale din țările române în condițiile reformismului fanariot și austriac. Florin Constantiniu relevă semnele reacțiunii boierești după pacea de la Kuciuk-Kainardji, în sensul sporirii obligațiilor în muncă și paralel efortul statului de a limita, prin legislație, sporirea quantumului de muncă. Observațiile interesante ale autorului vizează, pe baza surselor recente, interesul stăpînilor de pămînt pentru extinderea rezervei, fenomen ce coincide cu procesul de occidentalizare a clasei boierești. Cu deosebire se accentuează interesul boierimii moldovene pentru exploatarea și rentabilitatea domeniilor și fenomenul similar în Transilvania. Al doilea studiu, văzînd aceeași cunoaștere a secolului, încearcă să surprindă epoca de renovație culturală care se înscrie la sfîrșitul secolului XVIII și începutul celui următor. Manifestînd rezerve decise față de optica romantică despre un vechi regim ce merită să fie repudiat în bloc, Alex. Duțu amendează și maniera comparatistă tradițională, sursologică, ce, într-un fel sau altul, a condamnat cultura românească la calitatea de debitor universal.

Propunînd o nouă viziune asupra secolului, autorul a subliniat că multiplicarea contactelor cu sursele străine, în deceniile studiate, continuă de fapt un mai vechi proces istoric, manifest încă în secolul al XVII-lea. Se remarcă, în aceeași vreme, că „occidentalizarea" de care se discută în literatură urmează să fie văzută ca o apropiere a ariilor culturale la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, dar și ca un efort al omului trăind într-o societate determinată de propriile coordonate economice și sociale. Exemplele oferite mărturisesc indiscutabil aderența mediului cultural românesc la o problematică iluministă, în măsură să sprijine programul politic în raport cu dominația străină sau formarea unui cetățean luminat. Socotind epoca luminilor ca o vreme de prefaceri, situată între umanism și romantism, dar și marcată de două mari mișcări sociale, Horea și Tudor Vladimirescu, Duțu o socoate drept o experiență de un caracter particular, fapt ce-i conferă o fizionomie distinctă în mișcarea intelectuală a centrului și sud-estului Europei.

Pe aceeași linie de investigare a ideilor secolului XVIII se așează și studiul lui Vlad Georgescu intitulat *Ideile politice și conștiința națională (1770—1830)*. Întemeiat pe o vastă cercetare a memoriilor redactate în Principate, dar fără să neglijeze actele reprezentative din Transilvania, autorul se oprește la investigarea ideilor politice, la geneza lor, pentru ca în cele din urmă să fixeze raportul acestora cu ideile iluminismului, Revoluției Franceze și epocii napoleoniene Importantă în raport cu o seamă de mai vechi aserțiuni, este concluzia referitoare la influența ideilor revoluției în țările române. Astfel, Vlad Georgescu consideră că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

principalele idei asupra statutului național, unirii și independenței, au apărut într-o perioadă anterioară, în intervalul 1770—1775. Așadar, revoluția nu a făcut decît să aducă noi argumente principiilor deja formulate. Constatarea este însemnată pentru viitoarele cercetări, menite să adune la un loc tot ceea ce cunoaștem pînă acum și ceea ce mai ne rezervă informația inedită despre impactul revoluției democratice în spațiul nostru istoric.

Ultimele două studii le datorăm istoricilor Paul Cernovodeanu și Camil Mureșan, deopotrivă angajați în investigarea raporturilor româno-franceze. Primul, asociind la mai vechile cunoștințe o cercetare atentă a motivelor memoriilor, disertațiilor, notelor de călătorie, conturează imaginea unui secol aflat sub semnul dominației fanariote și otomane. Observațiile autorului, judicioase și stimulatorii, sînt de natură să sugereze și o anume incapacitate de înțelegere a Europei răsăritene a călătorului venit dinspre experiența iluministă occidenatlă. Al doilea studiu, aduce în discuție tema Revoluției Franceze în istoriografia românească, de la primele manifestări ale interesului pînă în zilele noastre. Istoric al epocii moderne, Camil Mureșan evaluează corect interesul istoriografiei românești pentru marea temă, la nivelul remarcabilelor studii comparate ale lui Nicolae Iorga sau într-o perioadă anterioară prin referințele la istoriografia romantică.

Volumul așa cum se prezintă este evident o contribuție la cunoașterea mai bună a rezultatelor la care a ajuns istoriografia românească în problemele complexe ale secolului al XVIII-lea. Cu un accent prioritar pe realitățile Principatelor, studiile nu neglijează nici împrejurările istorice ale Transilvaniei. Privite ca un tot, studiile la care ne-am oprit reprezintă un bilanț al cercetărilor consacrate ideilor iluministe în societatea românească.

Adresîndu-se cu deosebire lectorului străin, volumul oferă repere pentru înțelegerea Europei luminilor văzută la realele ei dimensiuni.

Pompiliu Teodor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AL II-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE TURCOLOGIE

Congresul a avut loc la Istanbul, între 4 și 9 octombrie 1976. Congresele de turcologie, inaugurate în 1973, au menirea de a întruni periodic oamenii de știință preocupați de cercetarea milenarei și complexei civilizații a turcilor. Dat fiind faptul că specialiști în turcologie există aproape în toate țările lumii, iar în ultima vreme cercetările în acest domeniu științific au luat un avînt deosebit, organizarea unor astfel de manifestări științifice este pe deplin justificată.

Deși aflat încă la a doua ediție, Congresul de turcologie a dobîndit deja valențele tradiționalului, probate nu numai de faptul că, în raport cu ediția precedentă, acum s-a înregistrat un număr sporit de participanți (din aproape toate țările europene, precum și din unele țări ale Americii, Asiei și Africii), ci și de faptul că problematica abordată în comunicări a fost foarte variată și susținută la un înalt nivel științific. De altfel, însăși secțiunile de lucru ale acestui al II-lea Congres al turcologilor lumii au crescut de la 4 la 5 (s-a adăugat cea de *muzică turcă*), urmînd ca la viitoarea lui ediție (1980) să mai fie o nouă secțiune, cea de *geografie turcă*, introdusă și aceasta în urma sugestiilor venite din partea specialiștilor străini.

În ceremonia de deschidere, onorată de prezența a doi membri ai guvernului turc (miniștrii învățămîntului și culturii), delegațiile străine au dat expresie prețuirii pe care o acordă acestei manifestări științifice, chemată nu numai să pună în evidență aportul turcilor în cadrul civilizației universale, ci să netezească și căile de apropiere dintre toate popoarele și turcii de astăzi.

Lucrările Congresului s-au desfășurat pe următoarele secțiuni : I *Limba turcă*, II *Literatura turcă*, III *Istoria turcă*, IV *Istoria artei turce*, V *Muzica turcă*. Desigur, este imposibil să relevăm, în spațiul restrîns al acestei succinte prezentări, multitudinea problemelor abordate și valoarea contribuțiilor noi aduse în cele aproape 150 de comunicări susținute, precum și în dezbaterile fructuoase care le-au însoțit. Putem sublinia totuși faptul că în toate cele cinci secțiuni ale Congresului, mai cu seamă în cele consacrate culturii și artei turce, au fost tratate atît probleme ale vechii civilizații turce, cît și cele de strictă actualitate (exemple : implicațiile noului curent de „purificare" a limbii turce ; implicațiile „șocului de civilizație" suferit de sutele de mii de muncitori turci emigrați în străinătate etc.), precum și chestiunea importantă a schimbului reciproc de valori între turci și popoarele cu care au venit ei în contact de-a lungul îndelungatei lor evoluții istorice. Au fost puse astfel în evidență nu numai străvechile și puternicele rădăcini ale culturii turce, originalitatea ei în elementele esențiale, ci și evoluția sa în contextul larg al civilizației universale.

Prin natura istoriei de „disciplină integratoare", secțiunea Congresului destinată acestei ramuri a științei — ale cărei lucrări le-am urmărit mai mult decît pe ale celorlalte secțiuni — a reprezentat o veritabilă zonă de confluență a problematicii generale aflată astăzi în fața turcologiei. Astfel, au fost tratate atît subiecte din sfera criticii izvoarelor și a istoriei economice, sociale sau politice, cît și teme în care a fost subliniată valoarea istorică a elementelor aparținînd limbii, artei, vieții spirituale în general a turcilor de-a lungul întregii lor existențe. Comunicările susținute în cadrul acestei secțiuni a Congresului pot fi grupate potrivit celor trei mari epoci din istoria turcă : preotomană, otomană și modernă-contemporană. Au fost abordate probleme privind etnogeneza turcilor, tradițiile, organizarea socială, politică și spirituală a vechilor turci, relațiile lor cu Islamul și cu alte arii politico-culturale (îndeosebi chineză și indiană). În ceea ce privește

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

epoca otomană, tematica a fost orientată mai mult către dezvăluirea elementelor comune dintre istoria otomană și cea a celorlalte formațiuni politice turce contemporane, dar au fost destul de multe comuincări care au tratat și problemele privind legăturile dintre otomani și popoarele europene, asiatice și nord-africane, pe de o parte, iar pe de alta dintre turcii neotomani și popoarele neturce. In schimb, istoria nouă a turcilor a fost abordată doar în cîteva comunicări, limitate și ele mai mult la problema evoluției raporturilor Turciei cu alte state (Tunisia, Bulgaria, Coreea), deși nu au lipsit nici preocupările legate de situația actuală a turcilor din afara hotarelor Turciei. Atenția secundară acordată, la acest Congres, istoriei moderne și contemporane se explică poate prin faptul că, în cercetarea istorică, turcologia este înțeleasă ca un domeniu în care se operează cu elemente de strictă specialitate, în primul rînd pentru valorificarea surselor documentare inaccesibile altor categorii de cercetători ai istoriei, fie ei și cunoscători de limbă turcă.

Autorii comunicărilor prezentate în secțiunea de istorie, turci și străini, atît cei consacrați ca eminenți specialiști (O. Turan, S. Tekindag, N. Göyünç, F. Sümer, B. Spuler, M. Grignaschi, M. Guboglu, G. Hazai, W. Haussig ș.a.), cît și cei aparținînd înzestratei generații tinere de turcologi, au adus valoroase elemente informaționale și interpretative noi, care, în totalitatea lor, constituie un progres remarcabil în studierea istoriei turcilor.

Prețuire unanimă a fost acordată la acest Congres contribuțiilor științifice aduse de către delegația română. Comunicările cercetătorilor noștri, susținute la un înalt nivel științific, au fost consacrate unor probleme mai puțin cunoscute specialiștilor străini. Prof. M. Guboglu a pus mai întîi în evidență *Problemele și realizările turcologiei românești în ultimele trei decenii*, pentru ca într-o a doua comunicare să aducă elemente noi în privința *Expediției otomane din 1552 în Transilvania;* M. Matilda Alexandrescu—Dersca Bulgaru s-a referit la *Cucerirea Oradiei de către turci (1660) și la chestiunea celor „cinci nahiye-le";* M. A. Ekrem a relevat *Unele izvoare istorice privind urmele culturii turce de pe teritoriul românesc;* I. Matei a subliniat valoarea *Textelor româno-turce de interes didactic;* M. Enver a prezentat *Unele considerații privind elementele turce din limba română;* Valeriu Veliman a relevat *Însemnătatea arhivelor turcești pentru studierea istoriei României,* iar semnatarul acestor rînduri s-a referit la schimbările intervenite în *Liniile directoare ale politicii externe a Hanatului Crimeii la jumătatea sec. XVII.* Un viu interes au suscitat și participările reprezentanților noștri (în primul rînd ale lui M. Guboglu) la dezbaterile pe marginea unora din comunicările prezentate.

În general, spiritul care a domnit de-a lungul lucrărilor acestui Congres a fost cel al principialității. Buna desfășurare a acestei importante manifestări științifice s-a datorat, desigur, în cea mai mare măsură organizatorilor ei, gazdelor turce, care, spre toată lauda lor, au depus într-adevăr un efort material și moral ce a meritat cu prisosință mulțumirile călduroase care le au fost adresate la sfîrșit de către delegațiile străine. Este suficient să menționăm faptul că masa și cazarea tuturor participanților, turci și străini, au fost suportate de către guvernul turc (Congresul s-a desfășurat sub înaltul patronaj al primului-ministru al Turciei, Süleyman Demirel); de asemenea, organizatorii au oferit prețioase cadouri în cărți și publicații de specialitate tuturor participanților străini. În același sens trebuie notat și faptul că — așa cum a anunțat, la închiderea lucrărilor Congresului, prof. dr. Muharrem Ergin, inimosul secretar general al Comitetului de organizare — guvernul turc a aprobat proiectul unui nou edificiu al Institutului de turcologie din Istanbul, care va fi dotat nu numai cu bibliotecă, săli de studii laboratoare, ci și cu hotel și restaurant propriu, menit să găzduiască turcologii de pretutindeni, invitați (cu burse turcești) să petreacă stagii de documentare sau perfecționare.

În sfîrșit, este demn de relevat și faptul că, în onoarea acestui Congres, „Institutul pentru cercetarea culturii turce" din Ankara *(Türk Kültürünü Araştirma Enstitüsü)* a publicat un impresionant volum (are peste 1 500 p.), intitulat *Türk Dünyasi. El Kitabî* (Lumea turcă), în care prestigioși oameni de știință, de diverse specialități, încearcă să ofere o primă lucrare monografică asupra turcilor din Turcia și din afara ei.

Tahsin Gemil

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AL VIII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ISTORIE TURCĂ

Acest Congres, desfășurat la Ankara între 11 și 15 octombrie 1976, a fost organizat de *Türk Tarih Kurumu* (Societatea Turcă de Istorie) — instituția academică a istoricilor turci, înființată din inițiativa lui Atatürk, „făuritorul Turciei moderne". Deoarece primul Congres al acestei Societăți a avut loc, cu peste patru decenii în urmă, tot din inițiativa lui Atatürk și sub directa sa conducere, toate edițiile acestei prestigioase manifestări științifice s-au aflat sub înaltul patronaj al președinților Turciei.

Potrivit tradiției, toți participanții la Congres au vizitat mai întîi *Anît-Kabir* (Mausoleul lui Atatürk), unde, în cadrul unei frumoase ceremonii, au fost depuse coroane de flori și s-a păstrat un moment de reculegere. Apoi, în sala „Fârâbi" a Universității din Ankara — după intonarea imnului național al Turciei și a „Uverturii Academice" a lui J. Brahms — președintele Turciei, Fahri Korutürk, a deschis lucrările acestei a VIII-a ediții a Congresului.

În cele cinci secțiuni ale Congresului (I *Anatolia și Orientul Apropiat în epoca veche*; II *Istoria turcă din Asia Centrală și din perioada preotomană*; III *Istoria otomană*; IV *Prima perioadă constituțională*; V *Istoria Republicii Turcia și a revoluției turce*) au fost susținute peste 200 de comunicări, aparținînd istoricilor turci și celor veniți din multe țări ale Europei, Asiei, Americii și Africii. Notînd doar numele unora din savanții străini participanți la această ediție a Congresului, credem că vom reuși să oferim o idee asupra dimensiunilor lui valorice. Astfel, alături de mulți alți renumiți istorici, turci și străini, cele cinci secțiuni ale Congresului au fost conduse de: Kurt Bittel, Emil Condurachi, Peter Frei, Barthel Hrouda, Henri Metzger, Hans J. Nissen, Enrico Paribeni ș.a. (secțiunea I); Irène Melikoff, Bertold Spuler, Masao Mori, Mihail Guboglu ș.a. (secț. II); Constantin C. Giurescu, Bernard Lewis, Irène Beldiceanu, Gunnar Hering, Norman Itzkowitz ș.a. (secț. III); Barbara Jelavich, Zeine N. Zeine, Iuri Petrosian ș.a. (secț. IV); Abdulla Șamsuddinov, Gotthard Jäschke, Inkilâp Alibekof ș.a. (secț. V). Este necesar, de asemenea să menționăm faptul că și la acest Congres s-a afirmat, într-un mod cît se poate de evident, noua generație de istorici, turci și străini, însuflețită de pasiunea cunoașterii adevărului istoric obiectiv și capabilă să învingă, pe făgașul acestui obiectiv, greutățile cele mai mari, indiferent de ce natură ar fi ele.

Deși în toate cele cinci secțiuni ale Congresului au fost aduse numeroase contribuții valoroase, ni s-a părut că secțiunile de bază au fost totuși cea dedicată istoriei vechi a Anatoliei și a Orientului Apropiat și cea consacrată istoriei otomane. Mai bine zis, în aceste două secțiuni au fost înregistrate cele mai multe comunicări, date fiind desigur marile dimensiuni problematice, cronologice și de interes pe care le-au cuprins; de altfel, secțiunea de istorie otomană s-a desfășurat în două subsecțiuni.

Evident, nu putem, nici în privința acestui Congres, să relevăm în cîteva rînduri valoarea contribuțiilor aduse de către toți participanții. A fost abordată o problematică deosebit de complexă, începînd cu cele mai vechi urme ale civilizației anatoliene și ale aceleia turce din Asia Centrală (a fost emisă și ipoteza că civilizația amerindiană ar fi fost făurită de populații de origine turcă, migrate din Asia centrală) și pînă la chestiunile arzătoare ale prezentului, privind recesiunea economică, criza cipriotă sau evoluția situației din Orientul Apropiat.

În cadrul secțiunii de istorie otomană — la lucrările căreia am participat, prin natura preocupărilor noastre — au fost tratate teme cu un caracter mai limitat, ca cea a izvoarelor noi, dar și subiecte cu coordonate ample, ca cele privind metodologia cercetării istoriei otomane, problemele privind situația internă și internațională a Imperiului otoman, relațiile sale cu alte state sau zone geografico-politice etc. A fost atinsă, direct sau indirect, întreaga problematică complexă generată de apariția și evoluția fenomenului otoman. Între comunicările susținute au precumpănit, în mod categoric, cele care au adus contribuții de certă valoare, atît datorită bazei documentare noi, cît și datorită viziunii și metodologiei utilizate în tratarea problemei (nu au lipsit, nici la această secțiune, comunicările rezultate din cercetările interdisciplinare; îndeosebi cele care s-au ocupat de aspectul economico-financiar, demografic sau urbanistic al istoriei otomane). În general, comunicările și dezbaterile au adus acele elemente în măsură să lumineze laturi mai puțin cunoscute sau chiar deloc investigate ale istoriei otomane,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

subsumate conturării mai clare a evoluției ei în particular și a stabilirii locului ei în cadrul istoriei universale.

Dezbaterile au fost vii, nu rareori punctate de poziții contradictorii, dar desfășurate în spiritul principialității, al respectului reciproc.

Delegația științifică română, în frunte cu academicienii Constantin C. Giurescu și Emil Condurachi, a fost înconjurată și la acest Congres de multă prețuire și simpatie, datorate în primul rînd marelui prestigiu al României pe plan mondial.

Istoricii români au susținut comunicări în cadrul a patru secțiuni ale Congresului. În prima secțiune, acad. Emil Condurachi a suscitat viul interes al numerosului auditoriu cu comunicarea *Trupe romane în Dacia recrutate din Anatolia și Orientul Apropiat*. Prof. Mihail Guboglu a prezentat și la acest Congres două comunicări interesante; una în secțiunea a II-a: *Relațiile dintre poporul român și vechile populații turce*, iar a doua în secțiunea a III-a: *Campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova, în lumina surselor turcești și românești*. În cadrul secțiunii de istorie otomană, acad. Constantin C. Giurescu a adus contribuții de primă valoare, unanim apreciate, în comunicarea *Contribuții la istoria economică a Imperiului otoman: Importul de cherestea din țările române*. De asemenea, în aceeași secțiune au prezentat comunicări și ceilalți membri ai delegației române. M. Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru a relevat problema puțin studiată a *Relațiilor lui Süleyman Celebi cu Veneția*. I. Matei a pus în valoare *Unele documente noi legate de personalitatea lui Ahmed Vefik pașa*, iar Tahsin Gemil a prezentat unele considerații generale noi referitoare la *Evoluția relațiilor rormâno-otomane*. Mehmed A. Ekrem a susținut la acest Congres două comunicări interesante, una în secțiunea de istorie otomană, privind *Așezarea în Dobrogea a turcilor crimeieni și nogai în timpul stăpînirii otomane*, iar a doua în secțiunea consacrată istoriei Republicii și revoluției turce, intitulată *Contactele diplomatice româno-turce în anii 1939—1940 (pe baza documentelor românești)*.

Relevarea în aceste comunicări a unor adevăruri științifice legate de cursul relațiilor româno-otomane a făcut o foarte bună impresie la acest Congres, mai ales în raport cu vechile poziții rigide, la care unele delegații s-au dovedit că nu renunțaseră încă (deși și la acestea s-au văzut tendințe evidente către înnoire). Afirmarea și demonstrarea și la această prestigioasă manifestare științifică internațională a faptului că istoriografia noastră este condusă numai și numai de principiul adevărului istoric obiectiv a constituit, desigur, un element de seamă pentru creșterea prestigiului științei istorice românești pe plan mondial, fapt subliniat, dealtminteri, în luările de cuvînt pe marginea comunicărilor specialiștilor noștri.

Ca și în cazul Congresului de turcologie de la Istanbul, această manifestare științifică a constituit un bun prilej și pentru stabilirea unor noi legături științifice sau pentru reînnoirea acelora vechi, precum și pentru un util schimb de opinii, care s-au desfășurat nu numai în cadrul ședințelor celor două Congrese, ci și în cadrul numeroaselor cocteiluri, oferite în cinstea participanților, de către personalități guvernamentale și științifice turce.

Se cuvine în încheierea acestor rînduri să notăm faptul că și organizatorii Congresului de la Ankara au manifestat o deosebită atenție (toate cheltuielile de întreținere au fost suportate de *Türk Tarih Kurumu*) pentru a face cît mai utile și plăcute cele cinci zile de desfășurare ale acestei reuniuni științifice internaționale, cea mai importantă în privința studierii istoriei turce.

Tahsin Gemil

AL XVII-LEA COLOCVIU AL SOCIETĂȚII „MIHAI EMINESCU" DIN FREIBURG CU TEMA *INDEPENDENȚA NAȚIONALĂ ȘI CULTURA AUTOHTONĂ ÎN ISTORIA POPOARELOR EUROPENE. O SUTĂ DE ANI DE LA CUCERIREA INDEPENDENȚEI DE STAT A ROMÂNIEI*

(Iași — Tg. Neamț, 7—14 aprilie 1977).

Cel de al XVII-lea colocviu al Societății „Mihai Eminescu" din Freiburg, organizat în colaborare cu Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași, a fost consacrat sărbătoririi centenarului Independenței de stat a României. La colocviu au parti-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cipat specialiști din domeniul istoriei, artei, literaturii și folclorului, din țara noastră (Iași, București, Timișoara, Piatra Neamț) și de peste hotare (R.F.G., Grecia și Japonia).

Ne vom opri, profilul revistei o impune, doar asupra comunicărilor de *istorie și artă* (în număr de 21), comunicări în care a fost abordată o problematică foarte variată, circumscrisă tematicii generale a colocviului.

Condițiile social-economice și politice care au asigurat declanșarea și desfășurarea războiului pentru cucerirea independenței depline au făcut obiectul comunicării *Cadrul social-economic și politic al cuceririi Independenței de stat a României*, prezentată de prof. dr. Mihai Todosia.

Prof. dr. Paul Miron, de la Universitatea din Freiburg, a expus comunicarea *Războiul de independență al României în opinia publică europeană*. Autorul, pe baza unor documente inedite ori mai puțin cunoscute și folosite, a arătat că opinia publică europeană nu a fost suficient de informată în legătură cu rolul și efortul României în războiul din 1877—1878.

Dr. Elsa Lüder a vorbit despre *Problemele statului modern român după independență* iar prof. dr. Minoru Nambara s-a ocupat de *Polaritatea „dependent-independent" în istoria culturii japoneze*.

Etapele luptei pentru independență, componentele, trăsăturile specifice, sensul, modalitățile și consecințele acesteia au format subiectul comunicărilor : *Independența românilor în diplomatica medievală* (Lect. dr. I. Toderașcu), *Sensul general al luptei românilor pentru independență în perioada premergătoare revoluției de la 1848*, (Prof. dr. Gh. Platon), *Virtuți ale independenței românești* (Prof. dr. Titus Georgescu), *Conștiința națională, factor mobilizator în lupta pentru neatîrnare* (Lect. M. Timofte), *Desăvîrșirea unității de stat — moment important în consolidarea independenței României* (Conf. dr. I. Agrigoroaiei).

Rolul factorului cultural în difuzarea ideii de libertate și în stimularea luptei pentru independență s-a conturat din alte cîteva comunicări : *Istoria națională și lupta pentru independență* (Conf. dr. V. Cristian), *Factorul cultural și progresul ideii de libertate la români* (Cercet. pr. dr. Al. Zub), *Modernizarea culturală și realizarea independenței României* (Cercet. pr. dr. Al. Duțu).

Transfigurarea ideii de independență în artele plastice a constituit subiectul comunicărilor : *Elemente ale luptei de independență în arta medievală românească* (Prof. dr. V. Drăguț) și *Reflectarea luptei pentru independență în pictura murală românească* (Asist. I. Solcanu).

Relația factor cultural — independență națională la popoarele europene a putut fi urmărită în comunicările : *Cultură autohtonă și cultură alogenă la începuturile politice ale unor independențe medievale din Europa răsăriteană* (Cercet. pr. dr. Răzvan Teodorescu), *Oameni de cultură în frontul luptei de independență din Balcani în sec. al XIX-lea* (Cercet. C. Iordan-Sima), *Cultură autohtonă și independență în Catalonia* (Gerhild Anhalt), *Tentative de independență religioasă la aromâni* (Radu Miron).

Un aspect de istorie locală, *Contribuția județului Neamț la războiul de independență*, a fost adus în discuție de prof. I. Vatamanu.

Despre *Principiul suveranității de stat în problematica jurisprudenței* a vorbit Gerd Litterst iar despre *Revolte țărănești și tendințe de independență în Baden* s-a ocupat Hubert Matt-Wilimatt.

La lucrările colocviului au participat, de asemenea, prof. dr. Gottfried Schramm și prof. dr. Reiner Hess de la Universitatea din Freiburg.

Comunicările de literatură și folclor, în număr de 14, s-au referit, în general, la reflectarea luptei pentru independență în literatură, la publicistica războiului de independență, ecourile independenței în folclor ori au reliefat contribuția unor personalități literare la cunoașterea războiului de la 1877—1878.

Discuțiile au evidențiat caracterul permanent al luptei românilor pentru independență ca și modalitățile de menținere a libertății statale. S-a subliniat, și de această dată, că poporul român a fost singurul popor din spațiul carpato-balcanic fără discontinuitate în viața de stat.

Dezbaterile au asigurat un fructuos schimb de opinii prilejuindu-ne, totodată, constatarea că istoria și cultura românească se bucură, dincolo de hotarele noastre, de un interes permanent.

I. Toderașcu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

COLOCVIUL NR. 271 : SFÎRȘITUL TIMPURILOR GLACIARE ÎN EUROPA. CRONOSTRATIGRAFIA ȘI ECOLOGIA CULTURILOR PALEOLITICULUI FINAL. (Bordeaux, 24—28 mai 1977).

Între 24 și 28 mai 1977 s-au desfășurat la Bordeaux lucrările unei importante reuniuni științifice internaționale, consacrată perioadei de sfîrșit a epocii paleolitice. Colocviul a fost organizat de Centrul Național de Cercetări Științifice-Bordeaux, prin Denise de Sonneville-Bordes, directoarea cercetărilor. La această manifestare științifică au participat specialiști în preistoria paleoliticului sau în domeniul științelor conexe din Franța, Italia, Spania, Belgia, Anglia, Elveția, Olanda, Statele Unite ale Americii, Danemarca, Portugalia, Republica Federală Germania, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia și România, fiind prezentate, în total, 67 de comunicări, majoritatea aparținînd cercetătorilor francezi.

Primele două comunicări au fost consacrate cronologiei absolute : *Noi date și reflecții asupra cronologiei absolute C_{14} de la sfîrșitul paleoliticului* (J. Evin — Franța) și *Datarea absolută prin termoluminiscență a mineralelor arse* (M. Schvoerer — Franța), în care autorii au adus noi precizări privind metodologia și rezultatele obținute prin metodele cele mai moderne de datare absolută în cronologia paleoliticului.

Cele mai multe comunicări au fost axate pe probleme speciale ale științelor conexe : analizele de polen și importanța lor pentru cunoașterea covorului vegetal și, deci, a climei în perioada studiată, precum și reconstituirea peisajului vegetal pe baza acestor analize, fauna de mamifere și păsările la sfîrșitul timpurilor glaciare în Franța și în alte regiuni geografice, cunoașterea climatului din această perioadă pe baza indicațiilor furnizate de studiul moluștelor și al rozătoarelor, evoluția sedimento-climatică și cronostratigrafia depunerilor cuaternare la sfîrșitul glaciațiunii Würm etc.

Cu un interes deosebit au fost audiate comunicările care au prezentat evoluția grupelor umane la sfîrșitul epocii paleolitice și strînsa legătură dintre om și mediu, importanța condițiilor de mediu în dezvoltarea culturilor și industriilor paleolitice : *Destinul faunei mari europene la sfîrșitul timpurilor glaciare : schimbarea naturii și apelul la domesticire* (F. Poplin — Franța), *Stratigrafia paleoliticului recent și final în valea Rinului Mijlociu* (G. Bosinski — R.F.G.). *Cronostratigrafia și ecologia epigravetianului în Italia* (G. Bartolomei, A. Broglio și A. Palma di Cesnola — Italia), *Răspîndirea azilianului în Périgord : La Gare de Couze (Dordogne) și Le Morin (Gironde)* (F. Bordes și Denise de Sonnneville-Bordes), *Cronostratigrafia și ecologia culturilor paleoliticului final în Spania cantabrică* (pe baza cercetărilor grupului de lucru în preistoria cantabrică — Spania), *Magdalenianul portughez* (J. Roche — Portugalia), *Cronostratigrafia și mediul înconjurător în paleoliticul final din Polonia* (R. Schild — Polonia), *Paleoliticul final în Cehoslovacia* (S. Vencl — Cehoslovacia), *Paleoliticul final în Herțegovina* (D. Basler — Iugoslavia).

Ultimele două comunicări au fost consacrate problemelor de antropologie și artă paleolitică în perioada de trecere pleistocen-holocen : *Filiația paleolitică a omului din mezolitic. Evoluția morfologică și mediul* (D. Ferembach — Franța) și, respectiv, *Ultimele manifestări ale artei magdaleniene. Schiță de studiu stilistic și cronologic* (A. Roussot — Franța).

La invitația Centrului Național de Cercetări Științifice — Bordeaux, am participat la acest colocviu internațional, prezentînd comunicarea : *Paleoliticul final pe teritoriul României*, în care am făcut unele considerații privind rezultatele cercetărilor paleolitice din țara noastră în ceea ce privește gravetianul și paleoliticul superior întîrziat din Banat și Muntenia, la care am adăugat și datele oferite de analizele de polen, granulometrice și paleopedologice, determinările de paleofaună și datările de C_{14}.

Alte două comunicări, asupra cărora ne vom opri în cele ce urmează au pus în discuție (una doar în titlu) și teritoriul României. Astfel, J. K. Kozlowski (Cracovia) a prezentat comunicarea : *Sfîrșitul timpurilor glaciare în bazinul mijlociu al Dunării și în nordul Balcanilor*. Autorul a luat în studiu și unele zone cu descoperiri aparținînd paleoliticului final, care nu se află în bazinul Dunării (locuirile paleolitice de pe terasele Bistriței) sau chiar mai îndepărtate (descoperirile de la Molodova — U.R.S.S.). De asemenea, autorul a căutat să realizeze unele analogii tehnice și tipologice între utilajele litice din zona Ceahlău și acelea de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Ságvár (Ungaria), precum și între așezările de la est de Carpați și acelea de la Molodova. În felul acesta, specialistul polonez atribuie locuirile umane de pe terasele Bistriței faciesului ságvárian, și acelea dintre Carpați și Prut, molodovianuliu, atribuiri cu care nu putem fi de acord. În cea de a doua comunicare, intitulată : *Paleoliticul final între Carpați și Ural* (S. K. Kozlowski — Varșovia), autorul nu face, de fapt, nici o referire la descoperirile dintre Carpați și Prut, luînd în discuție numai așezările de la est de Prut.

Cu ocazia colocviului, organizatorii au amenajat o expoziție în care au fost expuse unele dintre cele mai importante descoperiri aparținînd culturilor paleoliticului final din Franța : unelte și arme din os, silex, gresie etc., obiecte de artă din aceeași perioadă : vîrfuri de suliță ornate, gravuri pe os sau gresie, cochilii perforate, utilizate ca pandantive sau chiar coliere întregi. Remarcăm faptul că în catalogul editat de către Universitatea Bordeaux I, după fiecare așezare paleolitică ilustrată în expoziție au fost menționate și referirile bibliografice.

Tot cu ocazia simpozionului a fost organizată o excursie de studii în Périgord, pentru vizitarea unor șantiere de cercetări paleolitice și anume adăposturile sub stîncă de la Pont-d'Ambon, La Faurélie II, Laugerie-Basse și Laugerie-Haute, Reignac, Flageolet I și II (importante mai ales pentru urmele de locuințe paleolitice identificate aici) și La Madeleine, stațiune eponimă a culturii magdaleniene. La unele din aceste obiective arheologice au fost amenajate expoziții permanente, cuprinzînd cele mai importante descoperiri.

Simpozionul internațional de la Bordeaux, la care au participat peste 125 de specialiști din Europa s-a remarcat printr-o foarte bună organizare, întrunind toate caracteristicile unei adevărate manifestări științifice. Cele patru zile de dezbateri deosebit de fructuoase au permis cunoașterea mai aprofundată a realizărilor cercetărilor paleolitice din țările ai căror participanți au prezentat comunicări deosebit de interesante, sau care au participat la discuții, atît la sfîrșitul fiecărei comunicări, cît și în pauzele dintre ședințe.

Conducerile Primăriei orașului, a Rectoratului Universității Bordeaux I și a Centrului Național de Cercetări Științifice au salutat prezența la colocviu a unui număr atît de mare de participanți, aducînd cuvinte de laudă la adresa țărilor reprezentate la această reuniune științifică de înalt prestigiu.

Vasile Chirica

COLOCVIU ROMÂNO-GERMAN

Între 11 și 15 octombrie, în mica și pitoreasca localitate Wiesneck din sud-vestul Germaniei, a avut loc un colocviu româno-german, organizat de Universitatea „Albert-Ludwig" din Freiburg i. Br. și Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași, cu tema „Ideea independenței de stat în conștiința europeană". La pregătirea și desfășurarea acestei manifestări, o contribuție importantă a revenit Societății „Mihai Eminescu" de pe lîngă Universitatea din Freiburg, societate inițiată și însuflețită de prof. dr. Paul Miron și dr. Elsa Lüder. Reuniunea de la Wiesneck a urmat altor colocvii româno-germane organizate de aceleași instituții și referitoare la teme majore ale istoriei poporului român, la contribuția sa în dezvoltarea civilizației universale.

Lucrările colocviului au fost deschise de prof. Gottfried Schramm, de la Universitatea din Freiburg, care a subliniat însemnătatea reuniunii. La semnificația acesteia s-au referit, în cuvintele lor de salut, ambasadorul României în Republica Federală Germania, Ion Morega, și prof. dr. Mihai Todosia, rectorul Universității din Iași, conducătorul delegației române. La rîndul său, prof. dr. Bernhard Stoeckle, rectorul Universității „Albert-Ludwig", și-a exprimat satisfacția pentru realizarea acestei noi manifestări, ca rezultat al colaborării universităților înfrățite din Iași și Freiburg.

Prima lucrare a colocviului a fost susținută de regretatul acad. Constantin C. Giurescu *(Lupta popoarelor din sud-estul Europei împotriva dominației otomane)*, care a avut o participare deosebit de activă la această, cu totul imprevizibilă atunci, ultimă prezență a sa la o manifestare științifică internațională. Au urmat comunicări sau intervenții privind *Independența și Eminescu* (Al. Husar), *Congresul de la Berlin și România* (Andreas Hillgruber), *Situația internațională a Ro-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mâniei după Congresul de la Berlin (V. Cristian), *Lupta pentru independență ca bază a istoriei poporului român* (Mihai Todosia), *Dimensiunea morală în aspirația românilor spre independență* (Al. Zub), *Implicații europene ale luptei românilor pentru independență* (Gh. Platon), *Lupta popoarelor din sud-estul Europei pentru independență, 1866—1871* (Vasile Russu), *Locul mișcării de independență a românilor în mișcarea de eliberare sud-est europeană* (Gottfried Schramm), *Însemnătatea României în mișcarea europeană de independență* (Camil Mureșan). După fiecare din comunicări au urmat discuții, uneori ample, care au prilejuit un schimb de păreri deosebit de interesant. La ele au luat parte, în afara celor menționați, și alți specialiști, printre care prof. dr. Klaus Pabst (Köln) și prof. dr. Z. R. Dietrich (Utrecht). Participanții au avut, de asemenea, posibilitatea să viziteze orașele Freiburg i. Br. (unde au fost primiți de primăria orașului), Donaueschingen și Signaringen, situate în frumoasa regiune a munților Pădurea Neagră.

V. Cristian

COLOCVIU FRANCO-ROMÂN

În cadrul manifestărilor consacrate Centenarului Independenței, un interesant colocviu româno-francez s-a desfășurat în zilele de 9 și 10 decembrie 1977 la Aix-en-Provence și Marsilia. Reuniunea a fost organizată de Centrul de studii al gîndirii politice contemporane în colaborare cu departamentul de limbi romanice al Universității „Provence". Un rol substanțial în pregătirea colocviului a revenit lectoratului de limbă română, ilustrat în ultimii ani de activitatea fructuoasă a ieșeanului Ilie Dan. De altfel, desfășurarea unui asemenea colocviu tocmai în această regiune este în directă legătură cu prețuirea de care se bucură în sudul Franței cultura noastră; astfel, la Aix, cursul de limbă română este frecventat în prezent de 255 de studenți.

Au fost susținute în total 14 comunicări, urmate de interesante discuții. Atenția a fost acordată problemelor fundamentale ale luptei constante pentru independență a românilor și implicațiilor ei internaționale, raporturilor româno-franceze în secolul trecut și legăturilor culturale între cele două popoare. Mai multe comunicări s-au întemeiat pe materiale inedite, provenind atît din arhivele românești, cît și din cele franceze. Prin aceasta, prin unele interpretări noi sau nuanțarea unora mai vechi prin abordarea unor probleme neglijate pînă acum, lucrările colocviului au constituit nu numai un prilej pentru un util schimb de păreri dintre specialiști din cele două țări, ci și o reală contribuție științifică. Faptul este legat de participarea unor distinși istorici și istorici literari Din Franța au susținut comunicări sau au avut importante intervenții cadre universitare din Aix-en-Provence, Marsilia, Montpellier, Avignon, Paris. Au participat, printre alții, prof. P. Guiral și prof. M. Temin, fostul și actualul director al Centrului de studii politice contemporane, prof. J. C. Bouvier, vice-președintele Universității „Provence", prof. André Martel, președintele Universității din Montpellier, dr. Carol Iancu, prof. J. Thuillier (Sorbonna). Din țara noastră, au susținut comunicări, în ordinea programului, Dr. Cornelia Bodea, prof. dr. Gh. Platon, dr. Dan Berindei, prof. dr. Titu Georgescu, lect. dr. Ilie Dan, conf. dr. V. Cristian, dr. Fl. Constantiniu, Valeriu Râpeanu, directorul editurii „Eminescu", scriitorul Petre Ghelmez, dr. Valeriu Rusu.

În afara colocviului a fost organizat un util program de vizite, incluzînd vechi monumente din Aix și Marsilia, marele port al acestui din urmă oraș (a cărui primărie a oferit o recepție), diferite locuri legate de amintirea unor artiști ca Cézanne, Picasso, Daudet, Vauvenargues. Și prin aceasta a fost ilustrată aprecierea făcută la deschiderea colocviului de prof. Claude Mesliand, președintele Universității „Provence", că reuniunea are menirea să fie nu numai o manifestare științifică, ci și un prilej de întărire a legăturilor dintre cărturarii celor două țări.

V. Cristian

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂLĂTORII DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ :

ÎN R. S. CEHOSLOVACIA

Călătoria de studii efectuată în cadrul schimburilor științifice dintre Academia de științe a R. S. Cehoslovacia și Academia de științe sociale și politice a R. S. România, între 26 noiembrie și 9 decembrie 1976, ne-a oferit posibilitatea de a lărgi aria de informare asupra ultimelor realizări ale istoriografiei cehoslovace și în primul rînd a celor referitoare la cea de a doua conflagrație mondială. Dealtfel, în cursul deplasării, am încercat a consulta, în limita posibilităților, lucrările publicate în această țară, avînd ca temă conflictul dintre 1939 și 1945, în vederea alcătuirii unei bibliografii critice a celui de al doilea război mondial. Pentru aceasta am întreprins investigații în *Státní Knihovna Č.S.R.* (Biblioteca de stat a R.S.C.), în bibliotecile *Vojenský Historický Ústav* (Institutul de istorie militară) și *Československo-Sovětský Institut* (Institutul cehoslovaco-sovietic), toate din Praga, precum și în *Univerzitná Knižnica* (Biblioteca universitară) din Bratislava, cercetînd fondurile de cărți referitoare la evenimentele anilor 1939—1945. În afară de lucrările istoricilor cehoslovaci, ne-au interesat și cele ale unor istorici străini, păstrate în aceste biblioteci.

Desigur, timpul scurt de care am dispus nu ne-a permis să angajăm o cercetare amplă și de durată. Totuși, rezultatele obținute, dincolo de faptul că justifică întru totul utilitatea deplasării, completează documentarea reclamată de realizarea bibliografiei amintite. În afară de aceasta, călătoria în discuție ne-a permis să ne informăm asupra preocupărilor cercetătorilor care își desfășoară activitatea la *Československo-Sovětský Institut* din Praga și *Ústav dejín európskych socialistických krajín SAV* din Bratislava. Deosebit de utile s-au dovedit a fi, apoi, discuțiile purtate cu Prof. univ. dr. Josef Hrozienčik, directorul Institutului din Bratislava, dr. Hilda Bunčáková, dr. Valerián Bystrický, dr. Ladislav Deák și dr. Dušan Kovač (Bratislava), precum și cu dr. Miroslav Tejchman (Praga), cărora le mulțumim, încă o dată, pentru concursul binevoitor și sprijinul acordat în cercetările întreprinse. Mulțumim, de asemenea, Prof. univ. dr. B. Novotný pentru deosebita amabilitate. Aceste întîlniri au evidențiat, din nou, interesul deosebit pe care-l manifestă istoricii cehoslovaci față de trecutul istoric al României, relevîndu-se, în același timp, multiplele posibilități și forme concrete de colaborare, care presupun, însă, un permanent schimb de opinii și extinderea acestor călătorii de documentare.

Gh. I. Florescu

ÎN R. D. GERMANĂ

În baza acordului dintre Academia de Științe Sociale și Politice a R. S. România și Academia de Științe a R. D. Germane, între 29 noiembrie și 22 decembrie 1976 am efectuat o călătorie de documentare științifică în R. D. Germană, care a avut drept scop completarea și lărgirea bazei documentare la tema de plan : „Relațiile Principatelor Române cu Statele germane, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la jumătatea secolului al XIX-lea".

Cercetările întreprinse în arhivele și bibliotecile germane, în special în Arhivele Centrale de la Merseburg și de la Potsdam, în „Deutsche Staatsbibliothek" din Berlin și în prestigioasa „Deutsche Bucherei" din Leipzig au relevat, cu pregnanță, bogăția materialului informativ privitor la relațiile româno-germane în perioada menționată, material insuficient cercetat, pînă în prezent, de istoricii români. Astfel, în Arhivele Centrale de la Merseburg a fost depistat un important fond documentar, conținînd rapoarte consulare inedite ale consulilor Prusiei din Iași și București, dintre anii 1834 și 1861, care prezintă un deosebit interes științific pentru istoria relațiilor politice și economice dintre Principatele Române și Prusia în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Deosebit de fructuoase, sub raportul completării informației bibliografice, au fost discuțiile purtate cu prof. dr. Peter Hoffmann, cu dr. Margot Hegemann și cu cercetătorii Ștefan Oehmig și Monika Harbauer de la Institutul de istorie din Berlin.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rezultatele obținute, în timpul extrem de scurt al călătoriei de documentare științifică în R. D. Germană, confirmă, credem, îndeajuns, utilitatea deplasării, evidențiind, totodată, necesitatea continuării cercetărilor științifice în arhivele și bibliotecile germane.

St. Măriș

CĂLĂTORII ȘTIINȚIFICE ÎN R. F. GERMANIA, MAREA BRITANIE ȘI ȚĂRILE DE JOS

Beneficiar al unei burse acordate de Fundația „Alexandru von Humboldt", în vederea unui studiu privitor la relațiile culturale româno-germane în epoca regenerării, mi-am început activitatea la Freiburg i.Br., pe lîngă catedra condusă de prof. Gottfried Schramm, la 18 aprilie 1977. Biblioteca Seminarului de specialitate, Biblioteca Universității și Biblioteca Română sînt principalele depozite în care am făcut cercetări, preocupat în prima etapă de curentele politice ideologice și filosofice din spațiul german la finele secolului XVIII și în întîia jumătate a secolului XIX.

Între timp, am participat la reuniunea anuală a Fundației Humboldt (6—8 iunie), ocazie cu care prof. Hermann Lübe (Zürich) a vorbit despre funcția culturală a științelor spiritului *(Wozu Geschichte ?)*, iar o întîlnire separată a istoricilor a înlesnit un fructuos schimb de opinii asupra domeniului, în ceea ce privește cercetarea propriu-zisă și învățămîntul de specialitate. Au fost puse în discuție însă nu atît orientările teoretice, cît tematica, metodologia și tehnicile de cercetare.

La 24 iunie, am ținut o conferință la Clubul Academic din Freiburg *(Logos und Ethos in der rumänischen Kultur)*, cu ocazia împlinirii unui deceniu de la înființarea Societății „Mihai Eminescu", iar la 13 iulie o alta *(Der Weg Rumäniens zu seiner Unabhängigkeit)*, în cadrul simpozionului organizat, cu ocazia centenarului independenței românești, de Institutul est-european din Regensburg. Ambele au constituit în același timp ocazii de contacte cu specialiști în domeniul istoriei sau în disciplinele învecinate.

Intre 17 și 30 august am efectuat o călătorie de studii în Anglia, invitat de Great Britain/East Europe Centre din Londra, ocazie cu care am putut face unele cercetări la British Library și la Institute for Historical Researches. O vizită la School of Slavonic and East European Studies, unde tînărul învățat D. J. Deletant e acum succesorul profesorului E. Tappe la catedra de limbă și cultură română, s-a dovedit de asemenea profitabilă. Discuții folositoare am purtat îndeosebi cu Doreen Berry, Trevor S. Hope și Alan Milward, iar o scurtă deplasare la Cambridge și Oxford mi-a oferit șansa vizitării cîtorva dintre colegiile care fac gloria culturii engleze.

Împreună cu profesorii Aron Petric, Pompiliu Teodor și Sorin Alexandrescu, am participat apoi (29 septembrie — 6 octombrie) la simpozionul organizat de Institutul de istorie al Universității din Utrecht, avînd ca temă lupta poporului român pentru dobîndirea independenței. Simpozion rodnic, la care au luat parte și specialiști din alte centre universitare din Țările de Jos. Cu acel prilej, am prezentat comunicarea *Die Freiheitsidee zur Zeit der rumänischen Wiedererhebung*, Pompiliu Teodor a înfățișat *The Balkan Crisis and the Political Life in Transylvania*, Sorin Alexandrescu a relevat semnificația culturală a războiului de independență, în timp ce din partea gazdelor prof. J. C. Boogman a pus în discuție, cu referiri la situația României, politica externă a Țărilor de Jos în secolul XIX, prof. Z. R. Dittrich a urmărit poziția lui Bismarck față de criza din 1868, W. H. Roobol a încercat să stabilească poziția României în concertul european, iar A. P. Goudoever s-a ocupat de *Cristian Rakovski and „Nashe Slovo"*. În încheiere, prof. Aron Petric a făcut o expunere despre *L'épanouissement de la nation roumaine et la solution pleine et entière de la question nationale dans la Roumanie socialiste*. Programul a fost agrementat cu scurte excursii la Rotterdam, Haga, Amsterdam, iar în zilele de 3—5 octombrie s-au organizat discuții, în cadrul seminarului condus de prof. Dittrich, cu privire la anumite probleme de istorie românească din epoca modernă și contemporană. Asemenea probleme, privite sub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unghiul istoriei generale, vor fi dezbătute anul acesta în seminarul amintit, ca și în acela condus de A. P. Goudoever.

Paralel cu noul colocviu organizat de Societatea „Mihai Eminescu", de data aceasta împreună cu „Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde" (Heidelberg) și cu „Institut für Auslandsbeziehungen" (Stuttgart), avînd ca temă *Die deutschprachige Literatur im rumänischen Sprachraum*, a avut loc (11—15 octombrie) la Wiesneck, lîngă Freiburg, un alt colocviu prilejuit de centenarul independenței românești, cu tema : *Die Idee der staatlichen Unabhängigkeit im europäischen Bewußtsein*. Cu acest prilej, m-am ocupat de implicația morală a evenimentului : *Die moralische Dimension im rumänischen Ringen um die Unabhängigkeit*. O excursie la izvoarele Dunării (Donaueschingen) și la arhivele din Sigmaringen a încheiat lucrările acestui colocviu care, mai mult decît altele, a dat loc la interesante dezbateri și la utile schimburi de păreri între participanți, constituind o reușită în cadrul acordului de colaborare dintre Universitatea din Freiburg și Universitatea din Iași.

Al. Zub

TEZĂ DE DOCTORAT

În ziua de 3 iunie 1977 a avut loc în Amfiteatrul „A. D. Xenopol" al Universității „Al. I. Cuza" din Iași, susținerea publică a tezei de doctorat *Supușii străini din Moldova între anii 1781 și 1862*, elaborată de Steluța Mărieș.

Lucrarea cuprinde patru capitole : I. *Situația supușilor străini în Imperiul otoman. Regimul capitulațiilor în Turcia ;* II. *Înființarea consulatelor străine în Principatele Române ;* III. *Supușii străini în Moldova între anii 1781 și 1862 ;* IV. *Rolul supușilor străini în viața social-economică, politică și culturală a Moldovei.*

În afara capitolelor menționate, lucrarea mai cuprinde : *Introducere, Încheiere, Note, Bibliografie* și *Anexe*.

Comisia de doctorat, alcătuită din : conf. univ. dr. V. Cristian, decanul Facultății de istorie-filozofie din Iași, președinte ; prof. univ. dr. Gheorghe Platon, conducător științific ; prof. univ. dr. Constantin Corbu de la Universitatea din București ; prof. univ. dr. Sandu Vianu de la Universitatea din București ; dr. Leonid Boicu, cercetător științific principal la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, a hotărît în unanimitate să acorde cercetătoarei Steluța Mărieș titlul științific de *doctor în istorie*.

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" DIN IAȘI ÎN ANUL 1977

În anul 1977, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași a desfășurat o bogată activitate științifică, orientată spre îndeplinirea sarcinilor complexe care stau, astăzi, în fața științei istorice românești. Cele 15 probleme ale planului unic integrat de cercetare, pe anul 1977, care răspund imperativelor majore ale istoriografiei românești contemporane, au fost realizate prin eforturile susținute ale membrilor Institutului.

Sectorul de istorie veche și arheologie a continuat cercetările privind următoarele teme : civilizații străvechi pe teritoriul Moldovei pînă în mileniul II î.e.n., geto-dacii, cultura și rolul lor în sud-estul Europei, relațiile lor cu civilizațiile cele mai avansate ale antichității în vremea lui Burebista și Decebal, romanizarea Daciei, continuitatea elementului daco-roman, formarea limbii și a poporului român și orașul și satul medieval din Moldova în veacurile XI—XVI.

În vederea realizării acestor teme, membrii sectorului de istorie veche și arheologie au întreprins numeroase săpături arheologice, unele în colaborare cu muzeele județene din Moldova, acțiuni soldate cu recoltarea unui important material arheologic și informațional. Au fost efectuate săpături arheologice (în colaborare cu Institutul de arheologie din București) la Ripiceni-Izvor, descoperindu-se o locuință din paleoliticul mijlociu. La Mitoc-Pîrîul lui Istrate s-au descoperit patru ateliere de cioplire a silexului. Alte vestigii paleolitice au fost

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scoase la iveală la Mitoc (Valea Izvorului II, Valea lui Stan), precum și la Crasnaleuca, în județul Botoșani. În ceea ce privește civilizația neolitică, s-au continuat săpăturile arheologice în cunoscuta așezare eponimă de la Cucuteni-Iași, obținîndu-se date noi în legătură cu civilizația de tip cucutenian. Cercetările arheologice privitoare la epoca bronzului au continuat cu săpăturile din marea necropolă și așezare de la Cîndești-Vrancea.

Date interesante au fost obținute prin continuarea săpăturilor arheologice din cunoscuta așezare întărită geto-dacică de la Cotnari-Iași. Astfel, au fost precizate o serie de elemente noi referitoare la sistemul de construcții, deosebit de complicat și la gradul înaintat de cunoștințe tehnice ale geto-dacilor. Ample investigații arheologice privitoare la civilizația geto-dacică s-au întreprins la Lozna-Botoșani și la Dumbrăveni-Iași, unde s-au descoperit bogate vestigii ale unor așezări, datînd din secolele III—I î.e.n. În privința problemei romanizării, au continuat săpăturile în importanta așezare romană de la Barboși-Galați, unde au fost date la iveală noi dovezi referitoare la civilizația romană și raporturile ei cu populația dacică din secolele II—IV e.n. Ample săpătrui au fost întreprinse în așezarea din sec. IV—V e.n. de la Nicolina-Iași, unde s-au dezvelit numeroase locuințe, cuptoare de olărie și anexe gospodărești, conținînd un interesant inventar arheolgic. Deosebit de importante au fost și rezultatele obținute prin cercetările efectuate în așezarea întărită din secolele VIII—X e.n. de la Dersca-Botoșani sau în siliștele de la Bîrlălești-Vaslui și Prodana-Bîrlad, din secolele XII—XIV e.n., aducîndu-se, astfel, noi precizări privind evoluția societății locale de la sfîrșitul primului mileniu al erei noastre și din epoca feudalismului timpuriu. De asemenea, au fost extinse săpăturile arheologice în orașul Baia, precum și în așezarea rurală din secolele XIV—XVI de la Negoiești-Neamț.

Un grup de membri ai sectorului de istorie veche și arheologie au colaborat la elaborarea unor capitole ale volumelor I și II din tratatul de istorie a României.

Cercetătorii medieviști au continuat acțiunea de publicare a colecției *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova, volumele: XXIII (1635—1636) și XXIV (1637—1638). Totodată, s-a realizat prima parte din *Catalogul-repertoriu arhivistic și bibliografic al documentelor moldovenești din perioada 1527—1625*. Cercetările de istorie medie s-au orientat, de asemenea, și spre studierea epocii lui Ștefan cel Mare.

În acest an, cercetătorii de la sectoarele de istorie modernă și contemporană au continuat să studieze următoarele probleme: *Mișcările revoluționare din țările române în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Crearea statului național în 1859 — premisă a dezvoltării României moderne, Cucerirea independenței naționale a României, Cercetări de demografie istorică* și *Al doilea război mondial și România*. De asemenea, au fost inițiate cercetări privind relațiile româno-engleze în perioada interbelică și relațiile româno-germane între anii 1829—1877, subordonate problemei *Relațiile internaționale ale Țărilor Române și ale României de-a lungul veacurilor*.

Relațiile politice ale Țărilor Române cu Polonia și Imperiul otoman în evul mediu au făcut obiectul cercetărilor colectivului de istorie universală din cadrul Institutului. Tot în anul acesta au început cercetările la tema *Formarea proletariatului și dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste din România*, la care colaborează și cadre didactice de la Facultatea de istorie-filosofie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași.

O parte din rezultatele cercetărilor întreprinse în anul 1977 de membrii Institutului au fost prezentate specialiștilor la ședințele de comunicări din cadrul Institutului, la diferite sesiuni științifice și manifestări internaționale. Astfel, în ședințele de comunicări ale Institutului au fost prezentate următoarele comunicări și informări privind călătoriile de documentare în străinătate: *Paleoliticul pe teritoriul României* (V. Chirica), *Colocviul de paleolitic de la Bordeaux — mai 1977* (V. Chirica), *„Renovarea" istoriei* (D. Ciurea), *Precizări cu privire la Nicolae Milescu spătarul* (Șt. S. Gorovei), *Observații statistice privind mobilitatea populației urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (Ec. Negruți), *Lupta românilor pentru restituirea demnității naționale în veacul al XIX-lea* (Al. Zub), *Din viața politică a României (1932—1938)* (Gh. I. Florescu),

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Suprapopulația agricolă în România între cele două războaie mondiale (D. Șandru), *Problemele armistițiului românesc (12 septembrie 1944)* (V. Dobrinescu), *Călătorii de documentare științifică: în R. P. Bulgaria* (I. Ioniță), *R. S. Cehoslovacia* (Gh. I. Florescu), *R. D. Germană* (St. Mărieș), *Turcia* (Tahsin Gemil), *Unele probleme de arheologie în R. P. Chineză* (M. Petrescu-Dîmbovița).

La numeroasele manifestări științifice prilejuite de aniversarea centenarului independenței României, membrii Institutului s-au remarcat printr-o participare activă. Astfel, la sesiunea științifică a Filialei Iași a Academiei R.S.R., din 8 iunie 1977, au fost prezentate comunicările: *Premisele cuceririi independenței de stat* (L. Boicu), *General locotenent din armata rusă, Emil de Wittgenstein, despre participarea României la războiul din 1877—1878* (Constantin C. Angelescu). La sesiunea consacrată centenarului independenței României, organizată de Universitatea „Al. I. Cuza" Iași (aprilie 1977), membrii Institutului au participat cu următoarele comunicări: *Preludiile diplomatice ale războiului de independență* (D. Ciurea), *Abolirea jurisdicției consulare în România — parte integrantă a luptei pentru independență națională* (St. Mărieș).

De asemenea, la sesiunea științifică consacrată aceleiași aniversări, organizată de Comitetul județean al P.C.R. Vaslui (3 aprilie 1977), Ven. Ciobanu a susținut comunicarea: *Situația internațională și lupta pentru independență a Principatelor Române la începutul secolului al XVIII-lea.* La sesiunea științifică intitulată *Lupta pentru unitate statală și independență națională — permanență a istoriei poporului român* (Bacău, 8—9 aprilie 1977), Gh. I. Florescu a prezentat comunicarea: *Sistemul tratatelor de pace de la Paris și realitățile politice românești (1919—1920)*, iar la cea organizată la Constanța (20—21 aprilie 1977) și intitulată *Locul Dobrogei în contextul luptei naționale pentru independență, libertate și suveranitate*, au fost susținute comunicările: *Dobrogea — parte integrantă a spațiului românesc în concepția politică a Porții otomane* (T. Gemil) și *Aspecte dobrogene ale luptei pentru desăvîrșirea unității naționale* (Gh. I. Florescu). Totodată, la sesiunea științifică anuală a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța (21—23 octombrie 1977) au fost prezentate comunicările: *Situația internațională și lupta pentru independență a Principatelor Române de la 1792 la 1815* (Ven. Ciobanu) și *Aspecte ale solidarității mișcării sindicale internaționale cu lupta sindicatelor unitare din România (1923—1927)* (Gh. I. Florescu).

La diversele manifestări științifice organizate cu prilejul aniversării a 60 de ani de la răscoala din 1907, membrii Institutului au prezentat următoarele comunicări: *Răscoala din 1907 reflectată în presa vremii* (D. Șandru și I. Saizu), *Desfășurarea marii răscoale din 1907 în Moldova* (C. Istrati), *Urmările răscoalei din 1907* (D. Șandru). De asemenea, la simpozionul organizat la Flămînzi, la 5 martie 1977, cu prilejul împlinirii a 60 de ani de la marea răscoală țărănească din 1907, a fost prezentată comunicarea: *Țăranii din Moldova în timpul marii răscoale din 1907* (C. Istrati).

Menționăm, totodată, participarea cercetătorilor Institutului (M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Teodor, C. Istrati), la sesiunea de comunicări științifice din 16—17 decembrie 1977 de la Vaslui. Trebuie, de asemenea, semnalată dezbaterea *Sistemul de fortificații traco-getice la est de Carpați*, din 28 decembrie 1977, de la Iași, la care cercetătorii de la sectorul de istorie veche și arheologie au participat cu interesante comunicări. De asemenea, ei au luat parte și la trei dezbateri consacrate problemelor fundamentale ale tratatului de istoria României (vol. I și II), care au avut loc la București (ianuarie 1977 — M. Petrescu-Dîmbovița și A. Florescu), la Cluj (martie 1977 — M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Teodor, I. Ioniță și S. Sanie) și la București (iunie 1977 — M. Petrescu-Dîmbovița și Dan Teodor).

La sesiunea *Pagini din istoria pompierilor*, (București, 15—16 noiembrie 1977) din partea Institutului a fost prezentată comunicarea: *Organizarea stingerii incendiilor în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea* (Ec. Negruți). I. Caproșu și L. Boicu au participat la simpozioane și dezbateri privind independența României și problemele cercetării istorice la Suceava, Cîmpulung Moldovenesc și Bacău.

Dintre manifestările științifice internaționale la care a fost reprezentat și Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", amintim colocviul româno-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

polonă de la Suceava (26 mai — 1 iunie 1977), în cadrul căruia L. Boicu a prezentat comunicarea *Lupta pentru independență și mișcarea revoluționară în secolul al XIX-lea* și colocviul româno-german, din aprilie 1977, care și-a desfășurat lucrările la Iași și Tîrgu Neamț. Al. Zub a participat la această manifestare internațională cu o comunicare consacrată sărbătoririi centenarului independenței de stat a României; Al. Zub a prezentat comunicări și la colocviul româno-german de la Freiburg și cel româno-olandez de la Utrecht.

La colocviul internațional de demografie istorică, care a avut loc la Cluj-Napoca, între 5—9 septembrie 1977, cercetătorii ieșeni au prezentat următoarele comunicări: *Dosarele parohiale din Moldova și importanța lor ca izvor demografic* (Ec. Negruți), *Importanța demografică a statisticii supușilor străini din Moldova din anii 1824—1825* (St. Mărieș), *Statisticile din Moldova din prima jumătate a secolului al XIX-lea și importanța lor pentru reconstituirea procesului istoric* (Gh. Platon).

Menționăm, de asemenea, participarea cercetătorilor Institutului la simpozionul de la Bordeaux, din mai 1977, privind sfîrșitul paleoliticului (V. Chirica) și la simpozionul internațional de ceramică slavă timpurie din secolele VI—VII, organizat la Moscova, între 22—25 noiembrie 1977, la care Dan Teodor a susținut comunicarea: *Ceramica slavă din secolele VI—VII din România.*

Rezultatele cercetărilor întreprinse în ultimii ani de membrii Institutului s-au materializat în numeroasele lucrări apărute sau aflate sub tipar în cursul acestui an. Astfel, în 1977, au apărut volumele: M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România,* București, Ed. Academiei; L. Boicu, D. Berindei, Gh. Platon, *Independența, lupta milenară a poporului român,* Iași, Ed. „Junimea"; N. Corivan, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României,* București, Ed. științifică și enciclopedică; Ion Saizu, C. Botez, D. Urmă, *Epopeea feroviară românească,* București, Ed. științifică și enciclopedică.

De asemenea, în cadrul colecției *Inventaria archaeologica* au apărut fascicolele: *La Nécropole du IV-éme siècle de n.é. à Miorcani* semnată de I. Ioniță și *La Nécropole carpe des II—III siècle de n.è. à Văleni,* de I. Ioniță și V. Ursache. Se află sub tipar la Editura „Junimea" din Iași volumul *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI* de Dan Teodor și la Editura științifică și enciclopedică volumul: *Cultele orientale în Dacia* de S. Sanie. Totodată, au fost predate în vederea tipăririi următoarele volume: *Petru Rareș,* semnat de L. Șimanschi, N. Grigoraș, Ven. Ciobanu, Tahsin Gemil, Șt. S. Gorovei, C. Cihodaru și I. Toderașcu ș.a.; *Drumul românilor spre independență* de L. Boicu și Gh. Platon; *Frămîntări țărănești în Moldova între anii 1848 și 1858* de A. Macovei și D. Vitcu; *Raporturile politice româno-polone. 1699—1848* de Ven. Ciobanu; *Din viața politică a României. Partidul Poporului (1918—1938)* de Gh. I. Florescu), *România și relațiile internaționale (1944—1947)* de V. Dobrinescu și o serie de lucrări semnate de Gh. Buzatu, dintre care citățm: *Mari dosare ale războiului mondial. 1939—1945; România și trusturile petroliere internaționale. 1900—1929; Raporturile externe ale României 1939—1944.*

În 1977 a apărut prezentul tom al „Anuarului" Institutului, pregătindu-se pentru tipar tomul XV al aceleiași publicații și volumul IX din „Arheologia Moldovei".

În cursul aceluiași an, la decernarea premiilor Academiei R. S. România pentru anul 1975, C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi au primit premiul „Nicolae Bălcescu" pentru *Documenta Romaniae Historica,* A, vol. I, iar D. Șandru premiul „Ștefan Gheorghiu" pentru *Reforma agrară din 1921 în România.*

În cadrul relațiilor cu străinătatea, Al. Zub beneficiind de o bursă Humboldt, efectuează un stagiu de specializare în R. F. Germania, iar o serie de cercetători au făcut călătorii de studii sau de documentare științifică în: U.R.S.S. (L. Boicu, Gh. Buzatu, D. Vitcu), în R. P. Ungară (M. Florescu și S. Sanie), în R. D. Germană (D. Teodor), în R. S. Cehoslovacia (V. Dobrinescu), în R. P. Polonă (S. Teodor), în Austria și R. F. Germană (M. Petrescu-Dîmbovița), în Franța (V. Chirica, V. Ciobanu), în R. P. Chineză și R. P. Bulgaria (M. Petrescu-Dîmbovița).

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" a fost vizitat în cursul anului 1977 de cercetători și specialiști în domeniul arheologiei din R. F. Germania, Portugalia, R. P. Chineză, S.U.A., Belgia, iar în domeniul istoriei din Olanda, R. F. Germania, Austria și S.U.A.

În anul 1977 s-au primit din străinătate aproape 350 de reviste în schimbul publicațiilor Institutului. *Șt. Mărieș*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU I. GONȚA

Născut în orașul Glodeni, jud. Bălți, la 10 august 1918, Alexandru I. Gonța a urmat școala în satul Mălăiești, în anii 1925—1929, apoi, prin concurs, a devenit elev la Seminarul teologic din Edineța, jud. Hotin, transferat apoi la Seminarul „Veniamin Costachi" din Iași pe care-l absolvă în anul 1937. Elev al profesorilor Ilie Minea și Alexandru Boldur, Alexandru I. Gonța a obținut licența în științe istorice la Universitatea din Iași în 1948. Cu un an mai înainte, își luase licența în Drept dublînd pe cea în teologie susținută în 1942 la Cernăuți. Înarmat cu disciplinele a trei facultăți, el și-a dedicat activitatea celei istorice. Toate lucrările sale tipărite vădesc o certă originalitate științifică, un orizont larg și o aplecare atentă asupra unor probleme controversate și complicate din istoria medievală a României.

Asistent la catedra de istoria românilor la Facultatea de istorie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași în anii 1948—1950, cercetător științific la Institutul de istorie „A. D. Xenopol" din Iași între 15 iunie 1951 și octombrie 1952, s-a mutat la Institutul de istorie „N. Iorga" din București (octombrie 1952), unde a îndeplinit funcția de cercetător științific principal din 1967 pînă la decesul său survenit la 24 ianuarie 1977.

În cadrul Institutului de istorie a colaborat la volumele :

Documente privind Istoria României, vol. I, București, 1956 ;

Istoria României, vol. II, București, 1962, la alcătuirea indicelui ;

Istoria României, vol. IV, la întocmirea *Indicelui*, în calitate de responsabil ;

Documente privind relațiile agrare din Moldova în veacul al XVIII-lea, la alcătuirea *Indicelui*, ca responsabil al colectivului ;

Documente privind fiscalitatea din Moldova în veacul al XVIII-lea, la adunarea și transcrierea documentelor ;

Lucrările personale pe care le-a publicat se circumscriu epocii lui Ștefan cel Mare, domniei lui Alexandru Lăpușneanu, celei a lui Ioan vodă Viteazul, celei a lui Mihai Viteazul, precum și altor subiecte de istorie politică, economică, instituțională ș.a., dintre care menționăm : *Unele aspecte ale politicii interne a lui Ștefan cel Mare* („Studii"), nr. 4/1957) ; *Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenești în timpul domniei lui Ștefan cel Mare* („Biserica ortodoxă Română", nr. 5/1957) ; *Mitropolia și episcopiile ortodoxe moldovenești în timpul lui Ștefan cel Mare* („Mitropolia Moldovei și Sucevei", nr. 1—2/1958) ; *Locul unde s-a dat bătălia dintre Ștefan cel Mare și Petru Aron* („Studii", an. XI, nr. 6/1958) ; *Mănăstirea de la Greci din Țarina Iașilor* („Mitropolia Moldovei și Sucevei", nr. 1—2/1959) ; *Firmanul pentru convocarea Divanurilor Ad-hoc și problema Unirii Principatelor Unite (Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960) ; *Două mănăstiri dispărute de pe Valea Dobrovățului* („Mitropolia Moldovei și Sucevei", nr. 1—2/1960). *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova* („Studii" nr. 4/1960) ; *Tricolorul românesc, simbol al unității naționale sub Mihai Viteazul* („Revista Arhivelor", nr. 2/1968, în colaborare). Alte studii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-au referit la: *Afirmarea existenței statului moldovean în luptele dintre catolici și ortodocși — pînă la întemeiere* („Mitropolia Moldovei și Sucevei" nr. 9—12/1960); *Mitropolitul Anastasie Crimca — fondatorul celui dintîi spital în Moldova* („Mitropolia Moldovei și Sucevei", nr. 1—2/1962); *Un așezămînt cultural de la Alexandru Lăpușneanu pe Valea Secului înainte de ctitoria lui Nestor Ureche* („Mitropolia Moldovei și Sucevei", nr. 9—10/1962); *Un spital de mănăstire la Putna, în veacul al XV-lea* („Mitropolia Moldovei și Sucevei", (nr. 9—10/1963); *Orașul moldovenesc în veacul al XV-lea* („Studii și Articole de istorie", vol. V, 1963); *Mănăstirea Balica. O ctitorie în Iași, din veacul al XVI-lea a boierilor Buzești, din Țara Românească* („Mitropolia Moldovei și Sucevei", nr. 5—6/1964); *O nouă ctitorie necunoscută a lui Alexandru Lăpușneanu: Mănăstirea de peste Valea de la Vînătorii Bistriței* („Mitropolia Moldovei și Sucevei", nr. 3—4/1966); *Strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de la Baia* („Studii" nr. 6/1967); *Adunarea țării din primăvara anului 1574 în Moldova* („Revista de istorie", nr. 6/1974); *Tactica și strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de lîngă Vaslui*, („Revista de istorie", nr. 1/1975) ș.a.

A publicat recenzii și note bibiografice asupra a numeroase lucrări, în „Studii" și „Revista Arhivelor".

Dintre manuscrisele inedite, la care a lucrat ani de zile, menționăm *Indicele numelor de locuri* la cele 11 volume de *Documente privind istoria României. A. Moldova, veac. XIV—XVII*, care conține 1113 pagini dactilografiate și *Indicele numelor de persoane* la aceleași volume (5295 pagini dactilografiate). Dintre lucrările rămase în manuscris, menționăm *Relațiile românilor cu slavii de răsărit pînă la 1812* (113 pag. dactilografiate). *Relațiile românilor cu mongolii Hoardei de Aur, 1223—1504* (302 pag.); *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII—XIV* (213 pag.); *Mărfuri și negustori moldoveni în Transilvania în sec. XIV—XV* (120 pag.). *Satul moldovenesc medieval. Locuitorii și instituțiile lui* (636 pag.).

Prin dispariția prematură a lui Alexandru Gonța, medievistica românească pierde pe unul dintre cei mai dotați și mai harnici cercetători ai trecutului românesc.

Paul Mihail

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TRAIAN LUNGU

Profesorul univ. dr. Traian Lungu a încetat din viață la 27 februarie 1977, adică chiar în ziua în care împlinea 50 de ani. Faptul, care scapă evident înțelegerii omenești, repugnă conștiinței noastre. Ea protestează, neîmpăcată, de survenirea acestei simetrii !

...Cînd arzătoare viața este în toi,
Moartea, în miezul ființei, plînge în noi.

Aceste rînduri, rod al inspirației geniale a lui Rilke, surprind inefabilul atîtor destine umane. Noi credem că cel mai bine pe cel al Profesorului Traian Lungu. Într-adevăr ! Ce este mai dureros și mai nenatural, mai neobișnuit, decît firul vieții curmat în plină activitate științifică creatoare, în momentul cînd după anii furtunoși ai tinereții ajungi la seninătatea și calmul maturității depline, atunci cînd familia și adevărații prieteni au mai multă nevoie de tine ? Cîte gînduri au rămas neexprimate și cîte proiecte — abandonate ? Dar cine va ști vreodată ce va fi fost... dacă ? !...

Profesorul Traian Lungu s-a născut în comuna Putineiu, din județul Ilfov. A urmat liceul „Ioan Marinescu" din Giurgiu, după absolvirea căruia, între anii 1945 și 1949, a frecventat cursurile Facultății de istorie din cadrul Universității din București. Terminînd studiile universitare s-a încadrat, pentru o scurtă perioadă, la Biblioteca Academiei Române, iar, după efectuarea stagiului militar, a lucrat ca documentarist la Muzeul luptei revoluționare a poporului român. Anii 1953—1970, cînd a funcționat ca cercetător științific la Institutul de istorie „N. Iorga" din București, au fost aceia ai aprofundării studiilor privitoare la trecutul național și ai afirmării depline între istoricii prestigioși ai noii generații. Din 1970 și pînă în noiembrie 1976, Profesorul Traian Lungu a lucrat, în calitate de consilier principal și secretar științific al Secției de istorie-arheologie, la Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, iar, în ultimele luni ale vieții, a deținut funcția de secretar al Secției de științe istorice din cadrul Academiei Republicii Socialiste România. Menționăm, de asemenea, că Traian Lungu a deținut postul de profesor la Universitatea din Craiova și, pentru puțin timp, pe acela de director onorific al Centrului de științe sociale din capitala Olteniei (1972).

Ca cercetător și profesor, atenția lui Traian Lungu s-a concentrat asupra evoluției României la sfîrșitul veacului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea, domeniu în care a lăsat numeroase și temeinice studii și articole abordînd aspectele social, economic și, îndeosebi, politic. Lucrarea sa de doctorat *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea* se constituie nu numai ca o solidă monografie, ci și ca una dintre primele lucrări de amploare efectuate la noi după război asupra fenomenului investigat. Consecvența preocupărilor lui Traian Lungu în cercetarea istoriei noastre politice rezultă și din eforturile pentru alcătuirea (în colaborare) a unui volum, aflat sub tipar, privind evoluția partidelor politice din România pînă la 1918. Orice privire sintetică asupra activității științifice a Profesorului Traian Lungu ar fi mai mult decît incom-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pletă, dacă nu ar stărui asupra contribuțiilor sale la realizarea unor lucrări colective reprezentative ale istoriografiei actuale, precum : *Marea răscoală a țăranilor din 1907, Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921, Istoria României (Compendiu), Documente privind răscoala țăranilor din 1907* și altele. Profesorul Traian Lungu a fost secretarul comitetului de redacție al volumelor IV și V ale tratatului de *Istoria României* (prima ediție) și fusese desemnat secretarul volumului VII al ediției în zece volume la care se lucrează în prezent.

Traian Lungu a fost membru al P.C.R. Rezultatele deosebite obținute în activitatea sa de-a lungul anilor au primit o înaltă și justă recunoaștere, fiind decorat cu ordine și medalii ale Republicii Socialiste România.

Profesorul Traian Lungu, cu toate că nu a activat la Iași, a fost legat prin trainice fire — științifice, afective și de serviciu — de străvechea capitală a Moldovei, de lucrătorii de aici pe tărîmul istoriei. Îndeosebi în cursul anilor 1970—1976, cînd a fost secretarul Secției de istorie-arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice, Profesorul Traian Lungu a urmărit, încurajat și sprijinit efectiv pe cercetătorii Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol". Ei nu pot uita aceasta, după cum nici extrema amabilitate, colegialitatea desăvîrșită, bunătatea și delicatețea celui care a fost și va rămîne mereu în amintirea lor *Profesorul Traian Lungu*. Pentru ei, ca și pentru toți istoricii din România, moartea prematură a Profesorului Traian Lungu reprezintă o grea, ireparabilă pierdere.

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CORINA NICOLESCU

Zidurile vrăjmășește năruite la 4 martie 1977 au curmat, în acele secunde de tenebre, o viață care, de-a lungul a trei decenii de muncă, a dat multă lumină culturii românești. În Corina Nicolescu, istoriografia noastră a pierdut unul din cei mai străluciți cunoscători și interpreți ai vechii arte românești — și nu numai atît : un profesor îndrăgostit de meseria sa, un istoric ferm convins de puterea armelor sale, un slujitor devotat, plin de dăruire, al Muzei Clio.

Născută la 1 august 1922, licențiată în istoria artei — cu profesorul I. D. Ștefănescu, în care a văzut întotdeauna un model, ca om și ca om de știință — și în drept, a debutat în paginile *Revistei Istorice Române* în 1945, cu recenzii. De atunci și pînă acum, lista lucrărilor sale a crescut necontenit, adăugindu-se an de an zeci de articole și studii, albume și ghiduri de monumente istorice, cataloage și lucrări de sinteză. Și această lungă listă e încă departe de a se închide, căci, într-un fel, Corina Nicolescu mai este încă printre noi, cu articolele, studiile și cărțile care au apărut după tragica ei moarte [1] și cu acelea care încă vor apărea [2]. Aceste ultime cărți de sinteză, asupra diverselor aspecte ale civilizației românești — spre a căror cercetare se simțea tot mai puternic atrasă și pentru care era, fără nici o îndoială, unul din cei mai avizați autori — vor măsura dimensiunile exacte ale pierderii pe care a suferit-o breasla noastră în general, prin dispariția (în sensul cel mai propriu al acestui cuvînt) tragică a Corinei Nicolescu.

A enumera, aici, funcțiile pe care le-a ocupat — la Muzeul de Artă al R.S.R., Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu", Universitatea din București etc. — sarcinile pe care le-a îndeplinit, acțiunile pe care le-a organizat (în țară și peste hotare) ni s-ar părea prea searbăd față de strălucirea și pasiunea cu care se achita de toate aceste îndatoriri. A fost unul din acei oameni care nu au trăit *zile*, ci au trăit *viață* (după distincția pe care o făcea N. Iorga).

I-a fost caracteristică o minte limpede, superior organizată, pregătită să surprindă toate legăturile dintre fapte și idei — chiar și pe acelea mai puțin aparente, care de obicei scapă, și nu numai la prima vedere — înzestrată cu acea imaginație și fantezie creatoare, care sînt premusele esențiale ale puterii de reconstituire și evocare istorică. Refăcea tablouri de viață trecută, așa cum din broderii liturgice știa să refacă, meșteșugit, costumul de curte al unei domnițe sau al vreunui mare feudal. Știa să urmărească faptele și ideile pe tot traseul evoluției lor, în toată complexa lor interpătrundere, știa să le urmărească și să le deosebească rădăcinile, să le stabilească aspectele primordiale și esențiale, cele particulare și cele întîmplătoare.

---

[1] *Din viața curților domnești*, în „Magazin istoric" nr. 6/1977 ; *Les insignes du pouvoir. Contribution à l'histoire du cérémonial de cour roumain*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", 2/XV, 1977 ; *Ambiance d'une résidence princière aux XVIe—XVIIe siècles. La cour princière de Jassy*, în „Synthesis", IV, București, 1977 ; *Sucevița* (ghid-album), Editura Sport-Turism, București, 1977.

[2] *Contributions à l'histoire de la civilisation médiévale roumaine*, Editura Academiei (col. „Bibliotheca Historica Romaniae) ; *Case, conace și palate domnești în arhitectura românească medievală*, Editura Meridiane ; *Moldovița* (ghid-album), Editura Sport-Turism.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aria cercetărilor sale s-a diversificat continuu, pe măsura nevoii permanente de a clarifica tot mereu alte aspecte legate de istoria civilizației românești, și această diversificare a putut stîrni nedumerirea — dacă nu chiar neîncrederea — altor specialiști. De fapt, *aceasta este dovada cercetării autentice*, care impune reluarea continuă și abordarea unor probleme „vechi", considerate „rezolvate", din mereu alte puncte de vedere. Astfel, a trecut de la bizantinologie la orientalistică (din nevoia de a lămuri contribuția Bizanțului și Orientului în alcătuirea civilizației românești), de la costumul de curte la insemnele domniei, de la ceramica veche, a secolelor X—XII, la cea decorativă, a monumentelor religioase și pînă la cea de „uz casnic", tradițional-românească sau otomană ; de la argintăria laică și religioasă, a trecut la studierea artei metalelor prețioase, de la broderii — la miniaturi și icoane. În felul acesta, nici un domeniu al creației artistice românești medievale nu i-a rămas străin, pregătind-o, treptat, pentru lucrările de sinteză pe care eram îndreptățiți să le așteptăm de la ea și numai de la ea.

Aceste rînduri ar trebui să constituie un necrolog. E adevărat că în urma unui savant nu rămîne, moștenire veacurilor, imaginea omului, ci imaginea savantului — adesea estompată în fața propriei sale creații — virtuală statuie de bronz. Dar un necrolog se scrie despre un om care a trăit, care a fost viu, nu despre o imagine, nu despre o statuie de bronz, oricît de strălucitoare ar fi imaginea, oricît de impunătoare ar fi statuia.

Cu chipul ei mereu surîzător — un surîs care se păstra nu *agățat*, ca la atîția alții, în colțul gurii, ci înflorit pe chipul întreg, din mijirea ochilor pînă în rotunjirea buzelor — cu mersul ei ușor legănat, cu vocea-i caldă, calmă, răspicată de om obișnuit să vorbească de la o catedră pentru a fi ascultat de amfiteatrele studențești și de sălile de conferințe, Corina Nicolescu lăsa o impresie puternică și vie, așa cum personalitatea sa puternică și-a pus amprenta asupra întregi sale opere. Avea și ea momentele acelea de tristețe, de descurajare, de dezamăgire, pe care le avem cu toții ; la unii din noi sînt *zile*, la ea erau doar *momente*. Căci conștiința capacității sale, conștiința datoriei sale față de știința pe care o slujea, o înaltă conștiință a datoriei de istoric, triumfau imediat, și planul altor cercetări și lucrări se țesea, a doua zi după ce o încercare dădea greș. Deși la vîrsta deplinei maturități, era perfect capabilă să înțeleagă și cele mai romantice avînturi ale tinereții entuziaste așa cum în înțelegerea istoriei nu a manifestat niciodată ceea ce Lucian Blaga numește cecitate sau daltonism istoriografic. Privea viața cu aceeași seriozitate și ochi curios, îndemnînd întotdeauna la perceperea rumorului, a binelui, a amănuntului pitoresc sau amuzant prin care se estompează urîtul cotidian.

A fi fost în compania Corinei Nicolescu ore în șir, a fi avut, cu ea, conversații pe teme de istorie, de artă, de literatură și de viață — și cu ce privire pătrunzătoare observa viața în toate manifestările ei ! — a fi discutat cu ei probleme de strictă specialitate, fie în perfect acord, fie în contradictoriu, mi se pare că se poate considera a fi fost un adevărat privilegiu. Aceasta rămîne o amintire. A fi avut îndemnul și încurajările ei — și cîți nu au beneficiat de ele ! — a-i fi avut sprijinul moral în acele clipe grele pe care fiecare din noi le traversează în viață, în viața exterioară ca și în cea interioară, e, nu mai puțin, un privilegiu. Dar aceasta rămîne ca o mîngîiere.

Cu un cert presentiment al sfîrșitului nebănuit de apropiat, Corina Nicolescu a spus celor care i-au fost în preajmă în zilele dinaintea cutremurului că își consideră îndeplinită misiunea sa științifică, întrucît, în linii mari, a încredințat hîrtiei principalele rezultate ale cercetărilor și meditațiilor sale — dacă prin absurd, viața i s-ar sfîrși pe neașteptate. Și absurdul s-a transformat în realitate la 4 martie 1977, cînd, la ora 21,22, blocul „Casata" a devenit un sinistru monument funerar pentru locatarii săi și pentru cei aflați întîmplător acolo ; între cei din urmă era și Corina Nicolescu.

Un bătrîn prin experiență al nației sale (N. Iorga), istoricul, prin a cărui minte și suflet trec toate marile și micile tragedii ale umanității întregi, nu plînge ; durerea și tristețea se convertesc în îndemnuri la muncă stăruitoare, pentru care, dincolo de ruine și lacrimi, viața și opera Corinei Nicolescu rămîn vii și pilduitoare.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANDREI OȚETEA

Într-o zi din primăvara lui 1977, Andrei Oțetea s-a reîntors în Sibielul natal. S-a reîntors pentru a se odihni veșnic sub țarina pe care o călcaseră picioarele lui de copil, ce învăța să iubească prin ea întreaga glie a neamului. S-a reîntors încheind o viață de trudă aproape neîntreruptă, care l-a așezat printre cărturarii de frunte ai țării și i-a dat dreptul de deplină cinstire.

Adînca dragoste față de neam l-a făcut pe Andrei Oțetea să-și afle încă de foarte tînăr chemarea pentru cercetarea trecutului. Elev fiind încă la Sibiu, a inițiat o revistă, „Izvorul", pe cît de efemeră și modestă ca formă, pe atît de grăitoare în privința sentimentelor patriotice ale colaboratorilor. Aici și-a făcut o scurtă ucenicie viitorul istoric, care înțelegea încă de atunci să apere, cu toate riscurile, adevărul despre trecutul de luptă al poporului său. Persecuțiile la care a fost supus de către diriguitori ai unui învățămînt chemat să apere interesele monarhiei dualiste nu l-au îndepărtat de la calea pe care se hotărîse să pornească ; dimpotrivă, i-au arătat cît de importantă era. Cu o seriozitate deosebită, el s-a consacrat unor temeinice studii, pe care avea să le adîncească o viață întreagă și din care aveau să rezulte contribuții majore.

Erudiția istoricului s-a manifestat pregnant încă din primele sale scrieri. Ea nu l-a împins însă spre cercetarea unor probleme mărunte decît în mod excepțional. O trăsătură fundamentală a activității sale este abordarea cu consecvență a unor teme majore. Prima dintre ele, în cunoașterea căreia a adus o contribuție substanțială, este Renașterea. Punctul de plecare l-a constituit teza sa de doctorat, *François Guichardin. Sa vie publique et sa pensée politique* (Paris, 1926), una din cele mai solide cercetări asupra cunoscutului diplomat și istoric florentin. Cîteva lucrări de mai mică amploare au pregătit o sinteză din 194., *Renașterea și Reforma*, prima scriere de mari proporții în care perioada era cercetată cu ajutorul metodei materialiste. Dealtfel, Andrei Oțetea a fost unul dintre înaintașii istoriografiei marxiste românești. În 1938, în momentul cînd acțiunea cercurilor de extremă dreaptă se intensificase în mod deosebit, istoricul se ocupa public de *Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și expunere*. Prin prisma acestei concepții el a abordat și alte probleme ale istoriei universale, după cum ea a conferit un înalt nivel activității sale de autor de manuale.

Urmărind fenomene istorice din apusul Europei, Oțetea nu le-a neglijat însă pe acelea din Răsărit. Dezvoltînd o veche tradiție, ilustrată de D. Cantemir, A. D. Xenopol și N. Iorga, s-a preocupat îndeosebi de Chestiunea Orientală. A introlus în circuitul științific un important material documentar, provenind în bună parte din arhive străine, contribuind în același timp la o reinterpretare a problemei, îndeosebi în *Contribution à la Question d'Orient* (1930).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Profesor de istorie universală, Andrei Oțetea a realizat o concordanță între activitatea dascălului și preocupările cercetătorului. Aceasta nu l-a îndepărtat însă de la studierea istoriei propriului popor. Trecutul acestuia rămîne în centrul preocupărilor sale. Și aici, se îndreaptă îndeosebi asupra problemelor fundamentale. Prima mare manifestare este scrierea publicată în 1945, dar pregătită în anii anteriori, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările române*, lucrare ce aducea o interpretare nouă, bazată pe un material informațional deosebit de consistent.

Realizările amintite sînt legate, în cea mai mare parte, de perioada ieșeană a istoricului. Legăturile sale cu Iașii au început prin cîteva interesante articole pe teme politice, culturale și istoriografice publicate în „Viața Românească". În 1927 a devenit conferențiar la Facultatea de Litere, iar peste cîțiva ani profesor. În ciuda unor dificultăți legate de ocuparea acestui din urmă post, istoricul a găsit la Iași un mediu deosebit de favorabil preocupărilor didactice și științifice, într-un moment în care vechea capitală a Moldovei era ilustrată de activitatea unor mari personalități culturale, iar în domeniul său se putea vorbi de o școală istorică ieșeană. Curînd, Andrei Oțetea a devenit, la rîndu-i, unul dintre cărturarii de vază, cunoscut și apreciat pentru vederile sale democratice, pentru curajul politic pe care l-a dovedit, ca atunci cînd s-a pronunțat, alături de alți profesori de prestigiu, pentru întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste. Prețuirea de care s-a bucurat pe multiple planuri a fost dovedită, printre altele, de numirea sa ca rector al Universității ieșene după Eliberare, după cum a fost, un timp, și director al Teatrului Național din Iași.

După o activitate de două decenii la Iași, timp în care a contribuit la formarea unor distinși specialiști (printre care amintim pe minunatul dascăl și îndrumător care a fost Dimitrie Berlescu), Andrei Oțetea s-a transferat la București. Noua etapă începea în condițiile în care se puneau bazele noii noastre istoriografii. La făurirea ei, cărturarul a avut o contribuție cu totul deosebită. Pe de o parte, el a desfășurat o largă activitate de organizare, în calitate de director al Institutului de istorie „Nicolae Iorga" din București, de coordonator al unor publicații, de redactor responsabil la vol. II—III ale *Istoriei României* sau al unor periodice. Pe de altă parte a desfășurat o largă activitate de cercetare a istoriei românești, într-un moment cînd, conform unei cerințe pe care, pe plan general, o emisese încă Engels, era necesar ca aceasta să fie „rescrisă" în întregime. Problema esențială care l-a frămîntat a fost constituirea societății române moderne. Pentru elucidarea ei a făcut cercetări îndelungi asupra trecerii de la feudalism la capitalism, asupra marilor momente ale acestei treceri și asupra marilor personalități care s-au remarcat în epocă. Preocupările sale au fost însă mult mai largi. Ele îmbrățișează o perioadă care merge de la întemeierea statelor feudale românești pînă la răscoala din 1907. În același timp, și-a continuat preocupările asupra unor teme abordate în perioada interbelică, cum sînt, mai ales, Renașterea și Reforma.

Așa *cum se întîmplă adesea*, originalitatea cercetărilor sale a făcut ca unele din concluziile sale să nu fie acceptate întotdeauna în întregime. Discuțiile pe care le-au provocat au fost însă deosebit de utile pentru adîncirea înțelegerii istorice. În același timp, ele au subliniat necesitatea pentru diferitele construcții teoretice de a fi clădite pe un solid suport faptic. Istoricul a luptat consecvent pentru înlăturarea din cercetare a interpretărilor superficiale, a diletantismului.

Contribuția sa la dezvoltarea noii noastre istoriografii este legată, într-o însemnată măsură, de activitatea desfășurată ca editor de documente. Întotdeauna aceasta a fost un aspect fundamental al muncii istoriografice. Importanța ei a sporit însă în momentul punerii întregii noastre istoriografii pe baze marxiste. Trebuia acum nu numai să se accelereze publicarea documentelor privind domenii tradiționale ale istoriografiei, ci și să se înceapă editarea surselor privind acele aspecte ale vieții istorice care fuseseră neglijate în trecut. Andrei Oțetea a fost unul dintre principalii noștri editori de documente, calitate în care se remarcase încă înainte de al doilea război mondial. A contribuit la îmbogățirea colecției „Hurmuzaki", a îngrijit publicarea unor importante volume privind revoluția din 1821 (eveniment al cărui caracter revoluționar l-a precizat pentru prima dată) sau răscoala țăranilor din 1907. O realizare de seamă a fost publicarea *Însemnărilor*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

despre români (1964) a lui Karl Marx, în colaborare cu istoricul polonez S. Schwann și G. Zane.

Dispărînd, savantul lasă în urma sa o bogată moștenire științifică, care îi prelungește contribuția la dezvoltarea istoriografiei noastre actuale, printre ctitorii căreia s-a numărat. Prin ea, memoria lui Andrei Oțetea va păstra nu numai prețuirea, ci și interesul istoricilor mai tineri. Dacă prin cunoașterea în general a trecutului se ajunge la o mai bună înțelegere a prezentului, cercetarea activității predecesorilor din domeniul său îl ajută pe istoric să-și înțeleagă mai bine propria activitate, propria menire. Și, poate, cea mai înaltă lecție pe care ne-o lasă exemplul lui Andrei Oțetea este aceea a cărturarului militant, profesor și cercetător deopotrivă, care a știut să preia valoroasele tradiții ale istoriografiei noastre și să le îmbine cu cerințele actualului, într-un spirit care a subliniat un pregnanță noblețea îndeletnicirii de a scrie despre om și pentru om.

V. Cristian

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN C. GIURESCU

Este în afara oricărei discuţii că, în ştiinţa românească modernă, numele *Giurescu* a ajuns să se identifice — după un Xenopol, Onciul sau Iorga — cu însăşi disciplina Istoriei, cu marii slujitori ai zeiţei Clio. Caz unic însă în istoriografia naţională, numele la care ne referim este purtat de trei dintre reprezentanţii ei de frunte, toţi trei alcătuind o familie, ba chiar, ţinînd seama de faptul că pasiunea şi profesiunea s-au transmis nemijlocit din tată în fiu, de o „dinastie" de istorici care, departe numai de-a se fi aplecat asupra studiului trecutului, şi-au făcut adesea serios simţită prezenţa în viaţa cetăţii.

Constantin C. Giurescu s-a născut la Focşani, la 13/26 octombrie 1901. Iniţial, tînărul nu-şi propusese să urmeze, pe calea deschisă de tatăl său, istoricul şi academicianul Constantin Giurescu (1875—1918), studierea trecutului naţional. Decizia nu a luat-o decît la vîrsta de 17 ani. În 1918, relata Profesorul Constantin C. Giurescu, „l-am pierdut pe tata în cîteva zile... Poate că pierderea aceasta a fost momentul hotărîtor al vieţii mele. Cînd am văzut cum se întrerupe brusc o carieră, cum se stinge lîngă mine o viaţă dedicată ştiinţei, am simţit imperios că e de datoria mea să continui ceea ce rămăsese năruit. A fost şocul care m-a întărit în hotărîrea mea de a face istorie. În toamna aceluiaşi an am mai avut un şoc, am asistat la lecţia inaugurală a lui Vasile Pârvan, lecţie închinată studenţilor morţi în războiul pentru întregirea statului. Era intitulată: *Au căzut pentru libertate* şi parcă aud şi azi cuvintele magistrului: «Cu anii lor cei tineri au înmulţit anii nesfîrşiţi ai patriei. Somn blînd, copiii mei, somn lin!». Am văzut în acel moment de tensiune maximă oameni plîngînd. Şi această scenă a marcat profund începuturile vieţii mele consacrată istoriei". Opţiunea tînărului a fost definitivă, iar, de atunci, eforturile sale pentru realizarea ca istoric au fost întrutotul exemplare şi admirabil conjugate cu o vocaţie, talent şi pasiune întîlnite doar în cazul reprezentanţilor de frunte ai istoriografiei naţionale. Aşa se face că, în decurs de numai trei ani (1919—1922), Constantin C. Giurescu termină cursurile facultăţii de istorie şi geografie a Universităţii din Bucureşti, unde i-a avut ca dascăli şi apropiaţi îndrumători pe S. Mehedinţi, N. Iorga, V. Pârvan, D. Onciul şi D. Russo. Cu sprijinul acestora şi ca o recunoaştere a calităţilor sale, tînărul Giurescu va beneficia, curînd după aceea, de o bursă de studii la Şcoala română din Franţa (1923—1925). După ce şi-a încheiat stagiul la Fontenay-aux-Roses, revenit în ţară, Constantin C. Giurescu îşi trece doctoratul în istorie şi, în acelaşi an, ocupă prin concurs postul de conferenţiar de Istoria modernă a românilor la Universitatea din Bucureşti. Peste puţin timp, mai precis la 1 martie 1927, a fost numit profesor agregat de Istoria românilor. „Eram — se destăituia istoricul — cel mai tînăr profesor al Facultăţii de Filozofie şi Litere şi, cred, şi al întregii Universităţi din Bucureşti: aveam douăzeci şi cinci de ani şi ceva peste patru luni. Îmi dădeam seama de marea răspundere ce-mi luasem..."

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De la catedra de istorie națională a celei mai mari universități a țării, academicianul Constantin C. Giurescu a îndrumat zeci de generații de studenți, cei mai mulți deveniți profesori, iar, unii, ei înșiși istorici, și aceasta timp de aproape o jumătate de veac. Răstimpul celor aproape 50 de ani, la care ne-am referit, este marcat, pe planul producției istorice, de tipărirea unor lucrări fundamentale ce-l plasează pe Constantin C. Giurescu în rîndul celor mai de seamă istorici din toate timpurile ai nației. Domeniul preferat (dacă se poate spune așa) l-a constituit, aceasta și în funcție de îndatoririle catedrei ocupate la Universitate, *istoria românilor în ansamblu*. Dovadă în acest sens stau: *Istoria Românilor*, vol. I, II_1-_2 III_1-_2 (mai multe ediții, București, 1935—1945); *Istoria Românilor*, sinteza rezumată, ed. II-a, Buc., 1944; *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi* (două ediții, Buc., 1971 și 1976) și, recent, *Istoria Românilor* proiectată în opt volume, din care au apărut vol. I—II (Buc., 1975—1976), ultimele trei sinteze fiind realizate în colaborare cu fiul său, profesorul și istoricul Dinu C. Giurescu. Studierea întregului trecut național a pornit de la convingerea adîncă potrivit căreia „un istoric, așa cum îl înțeleg eu — așa cum am înțeles să fiu de la bun început — trebuie să aibă o vedere foarte largă asupra vieții, adică să îmbrățișeze viața întregului popor, cu diversele ei manifestări și pe o perioadă foarte întinsă, din vechime și pînă în prezent". Programul afișat de Profesor poate să pară o sfidare astăzi, cînd în istorie ca și în atîtea alte științe cercetarea individuală cuprinde domenii sau structuri, dar, totuși, prin rezultatele obținute, Constantin C. Giurescu a dovedit că, în plin veac al XX-lea, a fi *istoric total* este nu numai o posibilitate, ci și o realitate. Partizan al istoriei globale românești, Constantin C. Giurescu nu a ignorat analizele compartimentale, întocmind opere de referință privind: nașterea poporului român *(Formarea poporului român*, Craiova, 1973; *Românii în mileniul migrațiilor. Considerații asupra unor aspecte* — discurs de recepție la Academia Română din 15 februarie 1975); vechile dregătorii *(Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, Vălenii de Munte, 1925; *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, Buc., 1926); trecutul unor orașe și localități *(Principatele Române la începutul secolului XIX*, Buc., 1957; *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Buc., 1967; *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, Buc., 1969; *Istoria Bucureștilor*, Buc., 1966); partea de contribuție a unor provincii în dezvoltarea istorică unitară a poporului nostru *(Transilvania în istoria poporului român*, Buc., 1967; *Din istoria nouă a Dobrogei*, Buc., 1928); dezvoltarea științei și tehnicii, ca și a unor îndeletniciri de bază ale românilor *(Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV — începutul secolului XIX*, Buc., 1973; *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, Buc., 1964; *Istoria pădurilor*, Buc., 1976); probleme ale evoluției sociale *(Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, Buc., 1972); documentata și inimitabila *Viață și operă a lui Cuza Vodă* (două ediții, Buc., 1966 și 1970); cronologie și istoriografie și diverse aspecte economice, culturale și politice. Academicianul Giurescu a editat sau a coordonat tipărirea unor colecții de acte și texte istorice și, concomitent, a ilustrat domeniile oratoriei (cf. cuvîntările în Parlament, discursul de recepție la Academie și vol. *Din trecut*, Buc., 1941), însemnărilor de călătorie *(Jurnal de călătorie. Impresii din Statele Unite, Paris și Londra*, Buc., 1971, 1977) și memorialisticii (cf. *Amintiri*, vol. 1, Buc., 1976). De asemenea, academicianul Giurescu a fondat și îndrumat una dintre cele mai bune publicații de specialitate de la noi: „Revista Istorică Română" (1931—1948). A intervenit în viața politică a țării și, nu în cele din urmă, a inițiat sau a purtat campanii polemice cu iluștri contemporani de-ai săi, cu Nicolae Iorga în primul rînd.

Ceea ce se degajă în prima ordine din întreaga operă a strălucitului istoric este grija pentru afirmarea drepturilor neamului. În concepția academicianului Giurescu istoria simbolizează o armă pentru apărarea sau impunerea recunoașterii aspirațiilor românilor. „Și zic — arăta, nu demult, Profesorul — *istoria românilor* și nu istoria României. Fiindcă românii sînt mai vechi decît România și se întind pe o suprafață mai mare decît suprafața României". Investigînd trecutul național, Profesorul a relevat însemnătatea menținerii statului pentru asigurarea dăinuirii și a manifestării neamului peste veacuri; în acest context,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoricul, ca om politic într-o perioad crucială pentru destinele poporului său şi chiar ale lumii, a militat înainte de toate pentru *păstrarea* cu orice preţ a organizării de stat a românilor. Istoricul sublinia avantajele cercetării fenomenelor vieţii sociale în lumina materialismului istoric, insistînd pentru o tratare nuanţată a raportului — „reciproc şi necesar" — dintre masă şi personalitate şi evidenţiind consecvent rolul factorului geografic, al pămîntului în istoria neamului. El susţinea, cu deplin temei, că îndatorirea esenţială a istoricului trebuie să fie ca — în orice împrejurare şi peste orice interese — „să spuie adevărul... N-ai voie să lauzi fără temei sau să scobori pe cineva fără temei. Trebuie să ţii o justă cumpănă...". Grija pentru reconstituirea trecutului *aşa cum a fost* l-a condus — spunea Profesorul — la construcţii ce ambiţionează să pună semnul egalităţii între faptele sociale investigate şi adevărul demonstraţiilor matematice! Pe un plan cu nimic mai prejos s-a aflat preocuparea permanentă pentru forma de expresie în comunicarea rezultatelor cercetării, lucrările academicianului Giurescu impunîndu-se detaşat în planul istoriografiei naţionale sub raporturile scrisului istoric şi ale construcţiei.

Un capitol asupra căruia cercetătorii viitori ai vieţii şi operei savantului şi patriotului vor trebui să stăruie este, indiscutabil, acela al activităţii neobosite desfăşurate de academicianul Constantin C. Giurescu pentru difuzarea în străinătate a cunoştinţelor despre istoria poporului nostru, pentru afirmarea şi recunoaşterea în lumea ştiinţifică a drepturilor noastre cele vechi şi noi. Este pilduitoare în acest sens acţiunea istoricului din ultimii ani ai vieţii, cînd, fără a se menaja de fel, devenise un adevărat ambasador itinerant al ştiinţei noastre istorice în Statele Unite şi R. F. Germania, în Franţa şi Turcia, în Grecia şi Elveţia etc. etc. A ţinut acolo strălucite conferinţe şi prelegeri, a răspuns argumentat şi caustic unor interviuri insidioase şi, nu în cele din urmă, şi-a tipărit sintezele sale, a încurajat pe alţii în aceeaşi direcţie ori a îndrumat pe istoricii străini să se aplece ei înşişi asupra trecutului nostru. Mai de mult, ca şi cu totul recent, Profesorul Giurescu a răspuns cu promptitudine şi argumente irefutabile denigratorilor de pretutindeni ai trecutului şi drepturilor românilor, prin cărţi, broşuri, articole etc.

Moartea savantului şi patriotului a intervenit în plină activitate. Era, ca în tot cursul vieţii, într-o acerbă luptă cu Timpul, pe care l-a dominat ca puţini alţii printr-o voinţă cu totul excepţională. Programul de lucru ce şi-l făurise şi pe care îl-a urmat peste jumătate de veac a devenit faimos pentru rigurozitatea sa matematică. Marele Sfîrşit a survenit la 13 noiembrie 1977. A intervenit aşa cum îi plăcea şi cum îşi dorea Profesorul — l-a surprins la masa de lucru, în mijlocul manuscriselor şi cărţilor sale atît de dragi. Pentru familie, prieteni, cunoscuţi, elevi, pentru ştiinţa şi cultura română — pierderea suferită este extrem de grea, ireparabilă; dar, mai presus de orice, pentru poporul român, de a cărui Istorie şi-a legat pentru totdeauna numele — ca strălucit şi rarisim interpret şi făptuitor al ei.

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nr. coli tipar 47

Executat la Întreprinderea
Poligrafică Iași
Str. Vasile Alecsandri nr. 6 Iași
REPUBLICA SOCIALISTĂ
ROMÂNIA
Comanda nr. 284

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro